ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ
І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ—1971

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

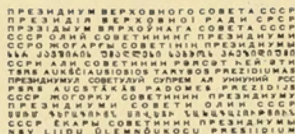

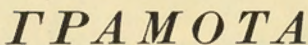
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

оцифровано - taras1994 & balik2
07/11/2013

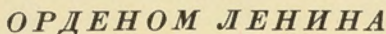
ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА СОВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТIНIҢ ПРЕЗИДИУМЫ
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

за большие успехи, достигнутые трудящимися Николаевской области Украинской ССР в увеличении производства зерна, сахарной свеклы, мяса, молока и других сельскохозяйственных продуктов, за успешное выполнение социалистических обязательств по продаже государству в 1958 году 47,3 миллиона пудов хлеба Указом от 25 октября 1958 года наградил Николаевскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. Георгадзе

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 ноября 1958 г.

Індустріальний пейзаж.

На пшеничному полі
с. Щербані
Вознесенського району.
1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Краєм корабелів, машинобудівників і хліборобів називають радянські люди орденоносну Миколаївщину. На берегах Чорного моря, Дніпро-Бузького лиману і повноводних річок могутньо дихають її верфі, порти і пристані. Океанськими просторами планети курсують каравани потужних суден, створені руками миколаївських трударів.

Миколаївська область славиться продукцією суднобудівної промисловості, вносить великий вклад у розвиток легкої і харчової промисловості, будівництво шляхових машин, підйомно-транспортного устаткування, гідроапаратури, великопанельного домобудування тощо.

Тепер за один день в області випускається стільки продукції, скільки до революції за 150 днів. Тільки в Миколаєві обсяг промислового виробництва проти 1913 року зріс у 190 разів. «Зроблено у Миколаєві» — цю марку можна побачити на китобазах і риболовних траулерах, асфальтоукладачах і цементно-бетонних машинах, насосах і трансформаторах. В усі кінці Радянського Союзу, у братні соціалістичні держави та багато інших країн йде ця продукція. На міжнародних виставках у Брюсселі і Монреалі миколаївські вироби були удостоєні золотих медалей.

На неозорих просторах причорноморських степів колоситься золота пшениця, добре родять соняшник, кукурудза, цукрові буряки, рясніють соковитими плодами сади й виноградники. Щороку у державні засіки хлібороби Миколаївщини засипають 50—60 мільйонів пудів зерна. Славиться область і розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

За роки Радянської влади широкого розвитку в краї набули освіта, наука, культура, зріс добробут трудящих. Невпізнанно змінилися міста і села області

Всі свої сили, досвід і енергію віддають трудящі області боротьбі за справу ленінської партії, за дальший розквіт Соціалістичної Батьківщини, за торжество комунізму.

Свідченням загальнонародного визнання їх вагомого вкладу у справу комуністичного будівництва було нагородження області 1958 року орденом Леніна, а 1970 року Миколаєва — орденом Трудового Червоного Прапора. За звитяжну працю понад 200 тис. трудівників міст і сіл області тільки за післявоєнний час відзначено урядовими нагородами. Близько 200 чоловік удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу і Героя Соціалістичної Праці, 1300 — кавалери ордена Леніна, 190 — ордена Жовтневої Революції. Серед корабелів і машинобудівників чимало лауреатів Ленінської і Державної премій СРСР.

Книга «Миколаївська область» — один із 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР», що видаються за рішенням ЦК КП України, присвячена висвітленню історії цього краю. У написанні книги на громадських засадах взяли участь понад 3 тис. ветеранів праці, старих більшовиків, викладачів вузів, технікумів і шкіл, краєзнавців, працівників культурно-освітніх закладів, журналістів, представників інженерно-технічної інтелігенції, партійних, радянських, профспілкових працівників. Керівництво підготовкою цієї книги здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу під час роботи над томом авторському колективу та обласній редколегії подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування та видання тому здійснене Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР. У книзі, крім історико-економічного нарису про область, вміщено 51 нарис про міста, найважливіші селища міського типу і села та 185 довідок про села — центри селищних і сільських Рад.

Читач знайде тут матеріали про історію заселення і освоєння краю, про визвольні походи героїчних захисників українського народу — запорізьких козаків проти султанської Порти, про боротьбу трудящих Миколаївщини проти експлуататорів та іноземних поневолювачів.

Особливе місце в томі відведено питанням формування робітничого класу на Миколаївщині — одного з великих бойових загонів українського пролетаріату. Неоціненне значення для розвитку революційного руху в краї мали праці В. І. Леніна, його конкретні поради та вказівки соціал-демократичним організаціям. Значне місце відведено в нарисах діяльності учнів і соратників В. І. Леніна — Г. І. Петровського, В. П. Ногіна, Ф. А. Сергєєва (Артема), Л. М. Сталь та інших більшовиків, які багато зробили для організації робітників і селян Миколаївщини, згуртування їх на боротьбу проти царизму і капіталізму.

Використовуючи багатий документальний матеріал, автори книги широко показують революційно-перетворюючу роль робітників і трудящих селян у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, діяльність партійного підпілля, партизанський рух проти інтервентів та білогвардійців у 1918—1920 рр. Яскравими сторінками в історію громадянської війни увійшли героїчна боротьба трудящого селянства Миколаївщини проти денікінщини, створені ним Баштанська та Висунська республіки.

У книзі широко подається історія соціалістичних перетворень на Миколаївщині, участь трудівників міст і сіл області у звершенні ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні, висвітлюється трудова звитяга робітників, селян й інтелігенції у боротьбі за здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства та культурної революції.

Багато сторінок присвячено учасникам Великої Вітчизняної війни, які захищали здобутки Великого Жовтня від фашистських катів. Діяльність «Миколаївського центру», підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра», партизанських загонів і груп, безприкладний подвиг моряків-десантників під час визволення Миколаєва свідчать про безмежну відданість радянських людей соціалістичній Вітчизні.

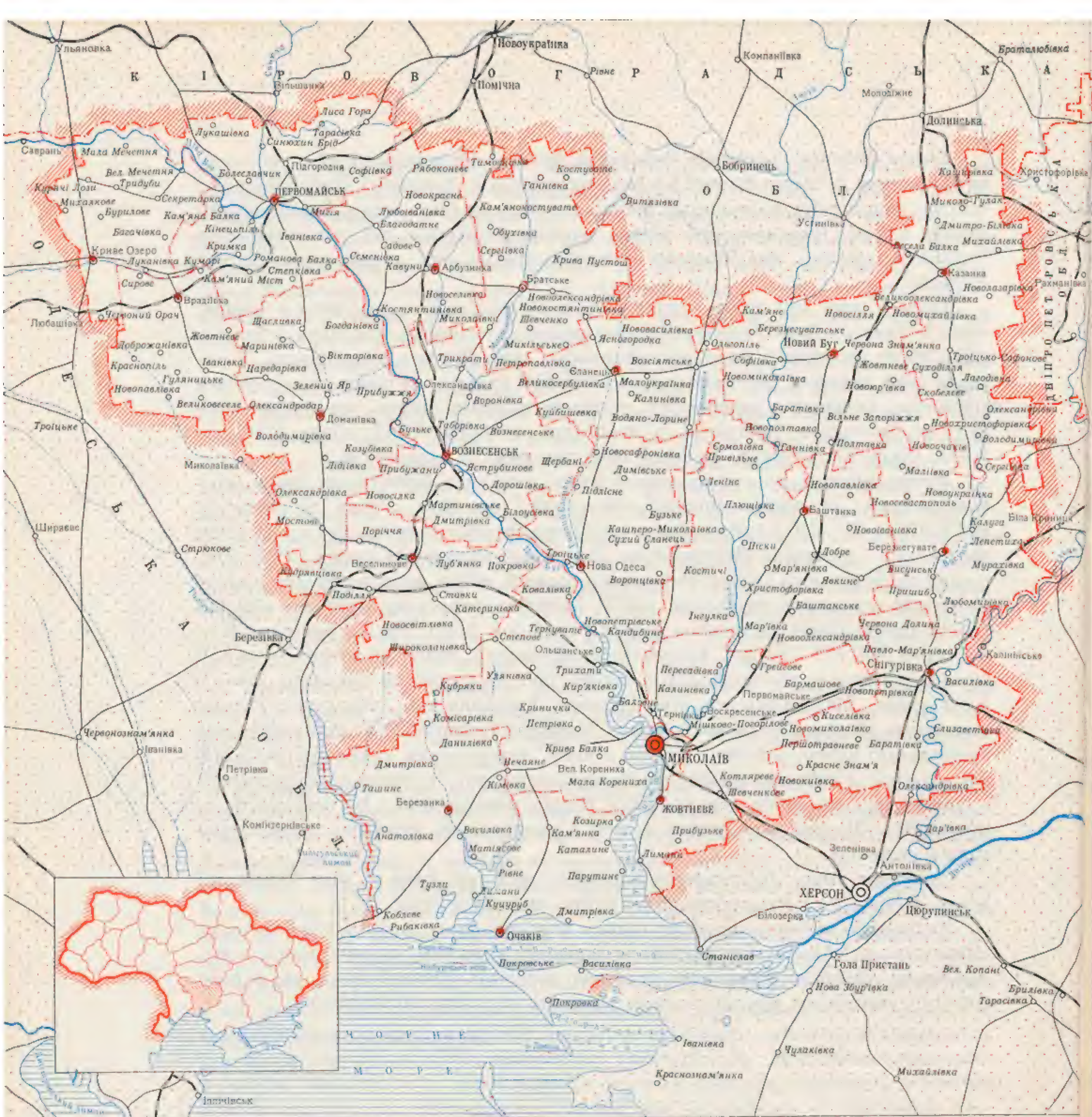
Головні герої цієї книги — чудові люди Миколаївщини: робітники і селяни, вчені й інженери, інші представники радянської інтелігенції, комуністи і безпартійні, всі ті, хто самовідданою творчою працею прославляють рідну землю. У нарисах тому показано, як зростає їх політичний і культурний рівень, підвищується громадська активність, зміцнюється політична та ідейна єдність, непорушне соціалістичне братерство у боротьбі за виконання настанов XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, за світле майбутнє людства — комунізм.

Методологічною основою написання історії міст і сіл області були твори основоположників марксизму-ленінізму, матеріали партійних з'їздів та пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. Фактичною основою для створення цієї праці стали документи і матеріали Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Радянської Армії, Архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, архівів Миколаївського та Одеського обкомів КП України, Миколаївського, Херсонського, Хмельницького, Одеського, Кіровоградського обласних державних архівів, Книжкової палати УРСР, Миколаївського краєзнавчого музею, районних архівів області, статистичних управлінь, періодичної обласної і районної преси, краєзнавчої літератури, а також спогади, поради і рекомендації учасників революційних подій, громадянської і Вітчизняної воєн, старожилів. Широко використали автори й усну народну творчість, твори літератури і мистецтва.

Докорінні зміни, що сталися в економіці і культурі краю за роки Радянської влади, відбивають і фотоілюстрації та карти, вміщені в книзі.

Редколегія висловлює глибоку подяку всім, хто брав участь у створенні тому «Миколаївська область», що сприятиме дальшому вивченню, систематизації і узагальненню героїчного минулого і сучасного трудящих Миколаївщини, які в братній сім'ї радянських народів успішно крокують по шляху до комунізму.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

МИКОЛАЇВ	Міста з населенням 100 000–300 000 чол.
ВОЗНЕСЕНСЬК	Міста з населенням 30 000–100 000 чол.
Очаків	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.
Нова Одеса	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Баштанка	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Парутине	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Центри областей

Центри районів

Інші населені пункти

МАСШТАБ

12 0 12 24 36 км

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

иколаївська область розташована на півдні республіки, в басейні нижньої течії річки Південного Бугу. На півночі вона межує з Кіровоградською, на заході — з Одеською, на сході і північному сході — з Дніпропетровською, на південному сході — з Херсонською областями УРСР, з півдня омивається Чорним морем. Її територія — 24,6 тис. кв. км (4,1 проц. всієї площі республіки), населення — 1148 тис. чоловік (2,4 проц. жителів УРСР). Густота населення на 1 кв. км — 46,7 чоловіка. У містах проживає 53 проц., у селах — 47 проц. населення. Українців — 78,9 проц., росіян — 16,1 проц., інших національностей — 5 проц. В області 19 адміністративних районів, 7 міст, з них 2 обласного підпорядкування, 19 селищ міського типу, 1080 сільських населених пунктів, підпорядкованих 210 сільським Радам.

На території Миколаївщини протікають ріки Південний Буг з Інгулом та Інгулець з Висунню. Північна частина області пересічена ярами, балками, долинами. Узбережжя Чорного моря порізане лиманами. З корисних копалин є граніт, гнейс, кварцит, польовий шпат, каолін, графіт, буре вугілля і торф. Переважають чорноземні грунти. У водоймах водиться близько 50 видів промислових риб.

Заселення краю почалося в добу пізнього палеоліту, тобто понад 15 тисяч років тому. Залишки поселень цього часу збереглися поблизу сіл Анетівки Доманівського та Пелагеївки Новобузького районів. Недалеко від села Олександрівки Вознесенського району знайдено рештки стоянки мезолітичних мисливців (12—9 тис. років тому)[1]. В добу неоліту (VII—IV тисячоліття до н. е.) первісні люди від мисливства та збиральництва починають переходити до хліборобства і скотарства. Поселення, могильники, а також знаряддя праці перших землеробів виявлено в Доманівському, Первомайському та Миколаївському районах. Пам'ятки землеробської трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.), знайдені біля сіл Красненького Кривоозерського району, Костянтинівки Арбузинського району та Первомайська, підтверджують, що життя не припинялося тут і в добу міді. Населеною

[1] П. И. Борисковский, В. И. Красковский. Памятники древнейшей человеческой культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса, 1961, стор. 26.

Поховальна споруда з кургана доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.). Старогорожене, Баштанський район.

була територія Миколаївщини і в добу бронзи (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.). На берегах річок знайдено близько 200 поселень та курганних могильників тих часів[1], а поблизу Вознесенська, Новогригорівки, Коблевого, Курячих Лоз, Привільного і Рибаківки виявлено скарби бронзових знарядь праці та прикраси, а також кам'яні форми для їх відливання. Ці знахідки свідчать не тільки про характер місцевого виробництва, а й про майнову нерівність серед населення. В IX—VIII ст. до н. е. в Причорномор'ї жили племена кіммерійців, які першими згадуються в письмових джерелах. Згодом їх витіснили іранські племена скіфів, з появою яких співпадає поширення заліза в Надбужжі та Причорномор'ї. Близько 50 поселень та курганні могильники скіфів в основному зосереджені в південній частині області, на берегах Бузького та Березанського лиманів. Найвизначніші і найкраще досліджені з них — поблизу села Парутиного Очаківського району, Малої Коренихи та біля Дідової Хати Миколаївського району. Серед скіфських археологічних пам'яток винятковий інтерес становить курган V ст. до н. е. біля села Новорозанівки Новобузького району, в якому поховано воїна-дружинника з унікальним набором повного озброєння (пластинчасті шолом, панцир, бойовий пояс, шкіряні штани з залізними пластинками, меч, сагайдак із стрілами, наконечники списів).

У VII ст. до н. е. на острові Березані виникло перше в Північному Причорномор'ї давньогрецьке поселення. На правому березі Бузького лиману, поблизу сучасного села Парутиного, в VI ст. до н. е. була заснована Ольвія — найбільше рабовласницьке місто-держава та найвизначніший економічний, торговий і культурний центр Північного Причорномор'я (нині Державний історичний заповідник Академії наук УРСР). Високого розвитку землеробство та торгівля досягли в поселеннях, заснованих вихідцями з стародавньої Греції, на берегах Бузького, Березано-Сосицького та Тилігульського лиманів, у т. ч. Одесос чи Одесс (поблизу сучасного села Коблевого). Мешканцям цих поселень на початку нашої ери довелося витримати натиск нової хвилі кочівників — зі сходу наступали сарматські племена язигів. Частина з них навіть осідала в поселеннях, заснованих греками, наприклад, на городищі поблизу Козирки, Малосолончаків Очаківського району.

Протягом перших століть н. е. територію області поступово заселяли слов'янські племена. В північно-західній частині, що прилягає до лісостепу (в Первомайському та Арбузинському районах), виявлено великі ранньослов'янські поселення черняхівської культури (II—VI ст.). В багатьох поселеннях на території сучасних Березанського, Очаківського і Снігурівського районів, крім скіфів та сарматів, проживали і ранні слов'яни. Слов'янське землеробське населення краю зберігалося, незважаючи на численні навали кочівників, зокрема аварів (VI ст. н. е.). Літописи свідчать, що слов'янські племена уличів і тиверців «седяху по Бугу і по Днестру...». На острові Св. Еферія (тепер острів Березань) зупинялися на 2—3 дні слов'яни, що проходили шляхом «з варяг у

Давньогрецьке поселення на Миколаївщині — Ольвія.

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1. К., 1951, стор. 93; Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 77. М., 1959, стор. 31—36; вып. 78. М., 1960, стор. 74—82.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ на ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

греки». Тут вони оснащували свої човни щоглами, парусами, реями, необхідними для тривалого перебування на морі[1]. На Березані, а також в селах Вікторівці, Коблевому, Анатолівці, поблизу Миколаєва знайдено залишки залізоплавильних майстерень, знаряддя праці, чимало залізних виробів, а також поховань слов'ян часів Київської Русі. Острів Св. Еферія згадується і в статтях договору київського князя Ігоря з греками 944 року[2]. З літописів відомо, що у південні степи проти половецьких орд вирушали в 1152 і 1183 роках давньоруські князі, в т. ч. київські.

---

[1] І. М. Гапусенко. Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря. К., 1966, стор. 22, 23, 25, 53, 54.

[2] Журн. «Вопросы истории», 1967, № 4, стор. 179; Археологія, т. 1. К., 1947, стор. 39—51.

Село на Південному Бузі. Малюнок І. Мюнца 1782—83 рр. Центральний історичний музей СРСР.

На початку XIII ст. внаслідок частих нападів печенігів, половців, а згодом і татар край майже обезлюднів. Наприкінці XIII ст. тут закріпилася татарська орда Ногая. Протягом другої половини XIV — першої половини XV ст. землі сучасної області (від міста Жовтневого до річки Синюхи) стали ареною воєнних дій литовських князів проти ногайських ханів. В середині XV ст. територія сучасної Миколаївщини була залежною від Литви, а з 1475 року — від Туреччини, крім земель між річками Кодимою, Південним Бугом і Синюхою, загарбаних Литвою, а згодом Польщею, і північно-східної частини лівобережжя Південного Бугу, історія якої з кінця XV ст. тісно пов'язана з історією запорізького козацтва. Межовий запис, складений 1705 року російськими і турецькими уповноваженими, офіційно визначив кордон, який ще в XVI—XVII ст. фактично існував між Запоріжжям і Туреччиною. Він простягався від сучасного міста Первомайська (до якого прилягали також землі, захоплені Польщею) униз по Бугу, до його лівої притоки Сухого Ташлика, звідки повертав майже прямою лінією на південний схід, перетинаючи річки Мертвовод, Громоклію, Інгул, Висунь, Інгулець[1]. Освоюючи південні степи, козаки засновували хутори і дрібні поселення. На початку 70-х років XVIII ст. козачих хуторів-зимівників налічувалося: вздовж Бугу — 7, Інгулу — 17, Громоклії — 11, Мертвоводу — 4, Єланця — 5, Сухого Єланця — 1[2]. На території області (в районі сіл Богданівки і Костянтинівки) знаходилася Бугогардівська паланка з центром у Запорізькому Гарді[3]. Важливу оборонну роль відігравали хутір-зимівник у Мигії і споруджений 1676 року опорний пункт під назвою Орел, або Орлик (пізніше — Катериношанець, Ольвіополь).

Найзначнішим прикордонним форпостом, який захищав з півдня від ворогів Російську державу, був Запорізький Гард. Тому не тільки Кіш, але й царський уряд був зацікавлений у зміцненні його укріплень[4].

Запорізькі зимівники і поселення селян-утікачів з Правобережної України і Росії виникали також у південно-західній частині сучасної області. Серед них були села Олексіївське (територія сучасної Нової Одеси і Троїцького) та Соколи (територія сучасного Вознесенська). Запорожці брали участь у російсько-турецькій війні 1735—1739 рр. З їх допомогою у 1737 році російські війська оволоділи Очаковом.

Козацьке населення краю не було соціально однорідним. За часів гайдамаччини низи запорізького козацтва підтримували гайдамацькі загони, переховуючи повсталих у Запорізькому Гарді, на Мигіївських островах тощо. Нерідко, захищаючи своїх побратимів, вони вступали в жорстокі сутички з польськими карними загонами[5].

---

[1] Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1. СПб., 1863, стор. 11, 12, 16.

[2] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян. Херсон, 1894, стор. 6.

[3] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 341, 396.

[4] Д. И. Эварницкий. Сборник материалов для истории запорожских казаков. СПб., 1888, стор. 57—90.

[5] А. Скальковский. Наезды гайдамаков на Западную Украину. Одесса, 1845, стор. 48; Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния. СПб., ч. 2, 1863, стор. 806.

Під час Коліївщини (1768 рік) козацька біднота через Гард на Бузі та іншими шляхами безперервно великими загонами йшла до гайдамаків[1]. У цей час особливо загострюються класові суперечності серед козацтва. Так, запорізький старшина Головко доносив з Гарду в Кіш, що запорожці загрожують його вбити за виконання ордерів про знищення гайдамаків і звільняють тих гайдамаків, яких отамани ухвалили покарати[2]. Полковник Прогнойської паланки (Кінбурнський півострів) Федір Великий писав кошовому отаману, що заворушення сіроми викликають велику тривогу у заможних козаків, які володіють зимівниками.

У червні 1768 року на території сучасної Первомайщини діяв загін одного з ватажків Коліївщини Семена Шила, який розгромив поляків у містечку Палійове Озеро, потім взяв Балту і Голту, де під захистом ханських каймаканів переховувалися шляхтичі. Стурбований нападом гайдамаків на землі, підвладні Туреччині, що загрожувало новою війною з турками, та побоюючись впливу повстанців на широкі маси трудящих, царський уряд допоміг польській шляхті придушити Коліївщину. Щоб показати турецьким властям непричетність до Коліївщини, царський уряд вирішив покарати найголовніших керівників повстання на російсько-турецькому кордоні в Орловській слободі. Залізняка і 70 його товаришів шмагали батогами, після чого засудили на заслання. Однак цим не вдалося запобігти новій війні з Туреччиною. Версія балтського каймакана, підкупленого французьким консулом, про те, що нібито напад на Балту зробили не гайдамаки, а регулярні російські війська, стала приводом для оголошення Туреччиною у 1768 році війни Росії.

Початок війни супроводжувався спустошливими нападами кримських татар на села й хутори півночі сучасної області. Вороги спалили Орел, кілька інших сіл та хуторів, пограбували і забрали в полон близько тисячі мирних жителів[3]. Активну участь у цій війні брали козаки Бугогардівської та Інгульської паланок. Після закінчення війни Росія стала чорноморською державою. За Кючук-Кайнарджійським миром (1774 р.) до неї відійшли землі між Дніпром і Південним Бугом (східна територія сучасної Миколаївщини), населення яких на той час становило вже понад 12 тис. чоловік[4].

У 1768—1772 рр. з дозволу уряду повернулися з Туреччини і заснували поселення на березі Південного Бугу українці й росіяни, які в різні часи залишили рідну землю, рятуючись від кріпацтва. У 1775 році на прикордонних землях вздовж Південного Бугу поселилися українські козаки з полку генерала О. О. Прозоровського, що брали участь у російсько-турецькій війні. Разом з ними селилися т. зв. арнаути, або волонтери, з волохів, болгар, сербів, які під час війни перебували на російській військовій службі. Однак на населення південних земель продовжували вчиняти розбійницькі напади кримські мурзи. З приєднанням Криму до Росії 1783 року одне з головних вогнищ татарської і турецької агресії проти російського і українського народів було ліквідовано.

Після ліквідації царським урядом Запорізької Січі на Бузі та на території між Тилігульським і Березанським лиманами осіло чимало запорізької сіроми. В 1785 році з козаків та арнаутів створюються 2 полки Бузького козацького війська. Перед цим з Росії було переведено 24 тис. державних селян для створення прикордонних військових поселень. 1785 року разом з бузькими козаками і частиною колишнього запорізького війська переселенці ввійшли до складу сформованого М. І. Кутузовим єгерського корпусу, який брав участь у війні 1787—1791 рр.

---

[1] К. Гуслистий. Коліївщина. К., 1947, стор. 26; В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734—1775). К., 1961, стор. 379; Д. И. Мордовцев. Гайдамаччина, ч. 1. СПб., 1902, стор. 33.

[2] К. Гуслистий. Коліївщина, стор. 26.

[3] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731—1823, ч. 1. Одесса, 1836, стор. 80, 81.

[4] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт Херсонская губерния, ч. 1, стор. 22, 42, 43.

Спуск на воду гвинтового корабля «Цесаревич». Малюнок невідомого автора. 1857 р.

Визначними подіями цієї війни були військова операція на Кінбурнській косі (1787 р.), під час якої російські війська під проводом О. В. Суворова скинули в море ворожий десант, а також штурм і взяття Очаківської фортеці (1788 р.). За Ясським миром (1791 р.) до Росії відійшла т. зв. Очаківська земля (правобережжя Південного Бугу), де, крім Очакова і Голти, був ряд поселень татар, молдаван і втікачів з України і Росії, які жили в «ханських слободах», а після возз'єднання Правобережної України з Росією (1793 р.) — містечко Богопіль (засноване в 1750 р.) з територією по обидва береги Південного Бугу між річками Кодимою і Синюхою. У 1787 році на лівобережжі Бугу в Ольвіопольському, Єлисаветградському і Херсонському повітах налічувалось 86 казенних поселень і 110 тис. жителів[1].

Державній колонізації краю сприяло заснування і зростання Миколаєва як важливого центру суднобудування та розвиток Вознесенська. На Миколаївській верфі «чорні» роботи виконували жителі з шести приписаних у різний час до адміралтейства поселень: Березнегуватого, Богоявленська, Висунська, Воскресенська, Калинівки, Покровського, заселених ще в 1784—1795 рр. головним чином державними селянами з України. Згодом вони дістали назву адміралтейських поселень. За перші 12 років після війни 1787—1791 рр. Катерина II «пожалувала» дворянам 4,5 млн. десятин відвойованих земель. Поміщики вивозили у свої нові маєтки кріпаків з інших районів України і Росії. Протягом півстоліття (з початку колонізації до 30-х рр. XIX ст.) в Єлисаветградському, Ольвіопольському, Херсонському повітах (територія сучасних Арбузинського, Березнегуватського, Казанківського, Братського, Новобузького, Первомайського, Снігурівського та ін. районів лівобережжя Південного Бугу) переселено понад 120 тис. поміщицьких селян[2]. Одночасно з урядовою та поміщицькою колонізацією тривав процес стихійного заселення краю селянами-втікачами з України та Росії.

Форсуючи освоєння південних земель, царський уряд спочатку надавав переселенцям певні пільги. Вони звільнялися на 2 роки від податків і повинностей, одержували від казни ліс для будівництва. Землі надавалися їм на правах приватної власності, і самі вони, як правило, записувалися у розряд державних селян[3]. На території Миколаївщини з дозволу царського уряду оселялися також болгари, серби, молдавани, вірмени, які тікали від гніту султанської Туреччини та австрійської монархії. У 1805—1807 рр. вихідці з Литви і Курляндії заснували тут землеробські колонії. Запрошував уряд сюди і німецьких колоністів[4].

З останньої чверті XVIII ст. землі сучасної області входили до складу Новоросійської губернії. З утворенням у 1795 році Вознесенського намісництва, а потім губернії, що поділялася на 12 повітів, різні частини області входили до Богопільського, Вознесенського, Єлисаветградського і Херсонського повітів. 1796 року

[1] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии, стор. 10, 11.

[2] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 2. Одесса, 1838, стор. 27.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 242.

[4] Н. Мурзакевич. Очерк успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее 25-летие (1820—1846). Одесса, 1846, стор. 78.

Вознесенську губернію ліквідовано і відновлено Новоросійську, яка в жовтні 1802 року поділяється на Катеринославську, Миколаївську і Таврійську. У травні наступного року губернське правління переведено до Херсона, а Миколаївську губернію перейменовано на Херсонську. Складалася вона з Херсонського, Єлисаветградського, Ольвіопольського і Тираспольського повітів. Нинішня Миколаївщина входила до складу перших трьох повітів і охоплювала 86 з 230 волостей губернії.

До Херсонського повіту належав і Миколаїв. Після створення в 1805 році самостійної адміністративної одиниці — військового губернаторства — до нього, крім Миколаєва (центр губернаторства) і Севастополя, увійшли адміралтейські поселення Богоявленськ, Воскресенськ, Калинівка, Покровське, а з 1820 року — Березнегувате і Висунськ. 1900 року замість губернаторства створено Миколаївське градоначальство, до якого, крім Миколаєва, входили приміські хутори: Василівка, Водопій, Мішково-Погорілове, Широка Балка і Харченкове. Решта населених пунктів території сучасної області перебувала в складі Ананьївського, Єлисаветградського, Одеського і Херсонського повітів Херсонської губернії, а також Балтського повіту Подільської губернії.

Населення краю у XVIII ст. займалося в основному сільським господарством, в якому переважало скотарство. Важливе місце посідала така галузь тваринництва, як тонкорунне вівчарство[1]. З 20-х років XIX ст. почало інтенсивно розвиватися хліборобство. На родючих землях сіяли пшеницю, жито та ін. зернові культури. Після освоєння в кінці XVIII ст. торгового шляху по річці Бугу продукти сільського господарства: овчина, сало, пшениця, а також рогата худоба й коні стають предметом торгівлі з іншими районами країни, а пшениця — головним товаром експорту.

Розвиток промисловості краю зумовлювався насамперед потребами Чорноморського флоту. Казенні підприємства Миколаєва, серед яких провідне місце належало Миколаївській верфі, підпорядковувалися безпосередньо військово-морському відомству. Для забезпечення необхідних поставок флоту підрядчики, починаючи з кінця XVIII ст., відкривають тут приватні підприємства: канатні, шкіряні, салотопні, свічкові, ватні, шапкові, борошномельні, сухарні та інші. Крім казенних і приватних підприємств, розвивалися різні ремесла і селянські промисли. У Миколаєві, Вознесенську, Ольвіополі, Очакові та великих селах торгували хлібом, продуктами тваринництва, взуттям, одягом, тканинами, металевими, дерев'яними, лимарськими та ін. виробами.

У 1850—1851 рр. близько третини населення Херсонської губернії становили поміщицькі селяни. В Херсонському і Ананьївському повітах 44 проц. чоловічого населення були кріпаками. За 9-ю ревізією (1850 р.) у Херсонському повіті 288 поміщиків володіли 24 262 ревізькими душами. Навіть безземельні дворяни повіту мали 262 душі[2]. Середній розмір помістя в Херсонському повіті становив напередодні реформи 6197 десятин землі[3], в той час як наділ на ревізьку душу кріпосних селян не перевищував 4 десятини[4].

Пристосовуючись до умов зростаючого товарного виробництва, поміщики розширяли площі орних земель. Обезземелених і розорених селян вони часто переводили на «місячину» або до розряду дворових. Збільшення виробництва товарної продукції в поміщицьких господарствах досягалося шляхом посилення кріпосницької експлуатації. 3—4 дні на тиждень кріпаки працювали на панському полі.

Тягар економічного гноблення поєднувався з юридичним безправ'ям кріпаків. У багатьох селах Ананьївського повіту поширений був продаж селян разом з їх

[1] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 10, стор. 36, 37.

[2] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 572—574; ч. 2, стор. 300.

[3] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 301.

[4] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. К., 1961, стор. 78.

майном, нерідко чоловіка розлучали з дружиною, батьків — з дітьми. Поміщики віддавали кріпаків на певний строк у заставу разом з маєтками і землею, програвали в карти. Лише у 1806 році віддано в заставу на два роки понад 200 кріпаків сіл Павлівки, Ганнівки тощо[1].

Крім селян-кріпаків, на території нинішньої Миколаївщини жило чимало державних селян, на ревізьку душу яких перед реформою припадало в середньому 8,2 десятини землі[2]. Значні її площі зосереджувалися в руках багатої верхівки села. Під час періодичних розмежувань земель навколишні поміщики відбирали у селян кращі наділи. Траплялося, що казенні поселення перетворювалися на приватновласницькі. Так, у 1787 році начальник Бузького війська зробив своїм маєтком козацьку станицю Скаржинку (с.Трикрати). З кінця XVIII ст. державні селяни мусили платити подушне, оброк, земські, мирські побори, відбувати гужову, шляхову, будівельну, рекрутську повинності тощо. Їм також постійно загрожувало перетворення на військових поселенців.

Важко жилося і рядовому козацтву Бузького війська, полки якого з кінця XVIII ст. розміщувалися в 28 станицях Херсонської губернії (з них 16 — в межах сучасної області). У 1775 році рядовим козакам було відведено 37 407 десятин землі, в той час як невелика група старшин і офіцерів одержала 72 тис. десятин. Нестерпними були утиски і сваволя військових начальників, про що свідчать скарги козаків станиць Матвіївської, Баловної, Костянтинівської, Гур'ївської, Себіної, Новопетрівської, Кашперівської, Арнаутівської та ін.[3]. Становище козаків погіршало з перетворенням їх наприкінці 1817 року разом з державними селянами багатьох сіл сучасних Арбузинського, Баштанського, Новоодеського і Первомайського районів на військових поселенців Бузької уланської дивізії, всі чотири полки якої розміщувалися у м. Вознесенську та 29 селах, де проживало 21 тис. чоловік[4]. Тяжка військова муштра, непосильна праця «на казну», квартирна, ремонтна, гужова та ін. повинності, знущання й зловживання командирів робили життя поселенців нестерпним.

Об'єктом хижацької експлуатації кріпосницької держави були також адміралтейські поселенці. Всі чоловіки віком від 16 до 60 років розподілялися на три зміни, кожна з яких мусила відробляти в адміралтействі по три місяці на рік. Їм доручали найважчі роботи, а платили удвічі менше, ніж найманим робітникам. Адміралтейство не забезпечувало поселенців навіть харчами. За кожним їх кроком стежили наглядачі і карали фізично або штрафували за найдрібніші провини. Господарства поселенців через тривалу відсутність чоловічого населення занепадали. Каторжними були умови праці й побуту казенних майстрових миколаївського адміралтейства, найманих робітників суднобудівної верфі з числа відпущених на оброк поміщицьких селян.

Тяжке становище спонукало трудящих виступати на боротьбу проти феодального гноблення. Гострими соціальними конфліктами насичена історія Бузького війська. У жовтні 1803 року почалося заворушення серед рядового козацтва, для придушення якого до Вознесенська й Арнаутівки прибула рота Сибірського гренадерського полку. Збройним виступом відповіли рядові козаки також на рішення уряду про перетворення їх на військових поселенців. Повстання, яке очолив ветеран війни 1812 року капітан Ф. Барвинський, почалося в липні 1817 року і тривало близько 3 місяців, охопивши багато населених пунктів сучасних Вознесенського і Новоодеського районів[5]. Лише в середині вересня кільком полкам урядових військ вдалося придушити це повстання. Карателі вбили й потопили в Бузі багато козаків, інших прогнали крізь стрій. До військового суду було притягнуто 93 учасників

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 191, оп. 2, спр. 10, арк. 14.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 304.
[3] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 123, 124.
[4] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1. стор. 77, 78.
[5] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 123. 126.

повстання, з них до страти, заміненої покаранням шпіцрутенами і віддачею у солдати, засуджено 64 чоловіка. Але вже у травні наступного року сталося нове заворушення бузьких козаків.

Антипоміщицькі настрої помітно посилюються під час польського повстання 1830—1831 рр. і в голодні 1832 та 1833 роки. В період поглиблення кризи кріпосницької системи і назрівання революційної ситуації масовим явищем стали втечі селян у Таврію «за волею» (1853—1856 рр).В ревізьких реєстрах за 1858 рік також відмічено втечі багатьох жителів сіл Анчекрака, Варварівки, Іллінського тощо[1].

Незважаючи на жорстоке гноблення феодально-кріпосницької держави та поміщиків, народні маси Миколаївщини в часи тяжких випробувань для батьківщини ставали на захист рідної землі. В період війни 1812 року вони на власні кошти утримували цілі підрозділи народного ополчення. 500 бузьких козаків брали участь в операціях загону Дениса Давидова. В армії адмірала Чичагова бився цілий загін селян поміщика В. Скаржинського. Всіх бійців загону нагороджено за хоробрість пам'ятними медалями, а 12 чоловік — орденами[2]. Під час Кримської війни 1853—1856 рр. адміралтейські поселяни будували батареї вздовж Бугу, постачали Севастополю зброю і продовольство, вивозили в тил хворих і поранених[3].

Життя трудящих за феодалізму, історичні події, які відбувалися на Миколаївщині, знайшли яскраве відображення в народній творчості. Так, дума «Смерть козака на долині Кодимі» оповідає про бойові сутички запорізьких козаків з татарами у прикордонних районах. Картини російсько-турецької війни 1735—1739 рр., в якій активну участь брали козацькі загони, змальовані в пісні «Ой, над Бугом над рікою»:

Ой, над Бугом над рікою,
На турецькій границі,
Там стояли пікінери,
З ними компанійці.
Зеленої неділеньки
Орда наступає.

«Гей, панове, уступімо,
Запасу немає».
«Ой, чого ж нам уступати.
Чого боїмося?
Ой, хоч орди багато йде —
Ми їй не дамося!»[4].

Про будівництво оборонних ліній на кордоні з Туреччиною у XVIII ст., про тяжкі умови життя кріпосних селян і солдат розповідається в народній пісні «Ой, за річкою та й за Синюхою». Народна поезія осуджує Катерину II, яка наказала зруйнувати Запорізьку Січ: «Дала, дала славним запорожцям та цариця заплату, що понабивали на ноги кайдани, дали в руки лопату»[5].

Про стан медичного обслуговування трудящих та рівень їх освіти в дореформений час переконливо свідчать такі дані: в першій половині XIX ст. єдиним лікувальним закладом на Миколаївщині був морський госпіталь, заснований наприкінці XVIII ст. у с. Вітовці (тепер Жовтневе). Лікарня для цивільного населення, створена в 1835 році у Миколаєві, не мала власного приміщення і розміщувалася в старих казармах та приватних будинках. За межами Миколаєва була тільки одна лікарня на 24 ліжка в колонії Нагартаві. У волостях губернії, заселених державними селянами, працювало всього 5 фельдшерів, у колишніх волостях військових поселень — по одному, в інших не було навіть і фельдшерів[6]. І все ж за цих умов багато зробив у галузі медичної справи на Миколаївщині видатний російський епідеміолог, доктор медицини, член 11 іноземних академій Д. С. Самойлович. Він, зокрема, заснував у Миколаєві, Очакові та с. Вітовці лазарети, де лікувалися поранені солдати — учасники російсько-турецької війни 1787—1791 рр.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 98, арк. 39—65, 66, 71, 124, 622—683.
[2] М. И. Кутузов. Документы, т. 4, ч. 2. М., 1955, стор. 82, 201, 202, 298.
[3] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 497—531.
[4] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 159.
[5] Там же, стор. 165.
[6] Что сделало земство в Херсонском уезде за полвека (1864—1913 гг.). Херсон, стор. 56, 57.

У 1825 році на території сучасної області налічувалося 5 навчальних закладів. Це були школи спеціального призначення і закритого типу, підпорядковані флотові і верфі. У с. Вітовці 1790 року організовано першу в Росії сільськогосподарську школу, вирішальну роль у цьому відіграв один з перших вітчизняних вчених у галузі агрономії та тваринництва М. Г. Ліванов.

Перша в межах сучасної області початкова загальноосвітня школа на 25 чоловік відкрита лише в 1827 році. На середину XIX ст. на Миколаївщині налічувалося близько 15 шкіл, які давали тільки початкову освіту і охоплювали зовсім незначну частину дітей шкільного віку[1]. Зате шинків ще 1825 року лише в Миколаєві, Ольвіополі і Очакові офіційно значилося 62[2].

Після скасування кріпосного права колишні поміщицькі селяни одержували наділи часто менші за ті, якими фактично користувалися до цього. По Херсонській губернії «відрізки» становили від 25 до 34 і більше проц.[3] Як і по всій степовій смузі, тут встановлювався єдиний, т. зв. указний наділ розміром від 3 до 6,5 десятини на ревізьку душу. У Херсонському, Одеському і Ананьївському повітах він дорівнював 3—5 десятинам. Фактично на ревізьку душу в середньому припадало 3,5 десятини, 20,3 проц. ревізьких душ одержали половинні наділи, 5,6 проц.— до 1 десятини[4]. Але й за ці мізерні ділянки землі селянам довелося виплачувати більше, ніж вони коштували.

За десятину надільної землі селяни мусили платити 29,2 крб., ринкова ж ціна десятини землі в 1854—1858 рр. становила 14,6 крб. За кожний одержаний на ревізьку душу указний наділ з трьох десятин вони відробляли поміщикові 40 чоловічих днів на рік або сплачували 9 крб. оброку. Іноді оброк перевищував орендні ціни майже вдвоє.

Обурені цим відкритим грабежем, селяни відмовлялися працювати на поміщиків, вступали в сутички з представниками влади, військовими командами. Серед жителів деяких сіл, особливо в Ананьївському і Одеському повітах, поширювалися чутки, що документ, який їм прочитали («Положення 19 лютого 1861 р.») зовсім іншого змісту, ніж той, який одержали поміщики. Тому селяни чекали на «нову волю». На грудень 1861 року в губернії було підписано тільки 6, а на липень 1862 року — 250 уставних грамот[5]. Близько 20 проц. колишніх поміщицьких сіл на території сучасної області протягом 1861—1865 рр. було охоплено селянським рухом[6]. У травні 1861 року газета «Колокол» повідомляла про жорстоку розправу над селянами Ташиного, Тузлів, Новокир'яківки та ін. сіл колишнього Одеського повіту. Значні виступи сталися в березні 1863 року в маєтках Воронцова та Бредіхіна в Одеському і Херсонському повітах.

Важкого феодально-кріпосницького гніту продовжували зазнавати й державні селяни, колишні військові та адміралтейські поселяни. За указами 1866—1867 рр., середній наділ на двір державних селян становив 7,8 десятини, в той час як і 8 десятин, підкреслював В. І. Ленін у праці «Аграрне питання в Росії на кінець XIX століття», «це — кількість, безумовно недостатня для утримання сім'ї»[7]. І після реформи більшість землі, до того ж кращої, залишалася у власності поміщиків. Так, у 1868 році поміщики Херсонського, Ананьївського і Єлисаветградського повітів володіли 2122 тис. десятин землі, тобто їм належало вдвічі більше, ніж усім колишнім

[1] В. А. Емельянов. Конспект лекций по географии Херсонской губернии. Херсон, 1915, стор. 186.

[2] Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 год. СПб., 1829, стор. 50, 51, 54, 55, 58, 59.

[3] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 19, 21.

[4] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р., стор. 78, 79.

[5] Отмена крепостного права на Украине, стор. 48, 226, 227, 255, 256.

[6] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 378, 381.

[7] В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 57.

поміщицьким і державним селянам та військовим поселенцям, разом узятим. На початку XX ст. 2,5 тис. поміщицьких маєтків на Херсонщині мали майже таку кількість землі, як чверть мільйона селянських господарств[1]. Поміщики зберігали за собою монопольне право на користування лісами, ріками, озерами, випасами, водопоями, надрами землі. В уставній грамоті для села Бервинцівки (сучасне Леніне) Баштанського району вказувалося: «Забороняється селянам рибна ловля у р. Громоклії в межах моєї землі, а також полювання, порубка лісу, ломка каменю, збір хмелю, лісних ягід, терну, як раніше заборонялося, так і надалі забороняється»[2].

Важким тягарем на плечі селян лягали державні повинності, які в 1864 році, наприклад, становили від 1 крб. 48 коп. до 2 крб. 75 коп. на душу. Податків, що йшли на утримання верхівки сільської громади та інші місцеві справи, припадало на душу до 2 крб. 50 коп. Викупна плата за десятину землі на рік становила 1,75 крб. Через 15 років після реформи лише викупні недоїмки досягли 50 проц. від щорічного окладу[3].

Створивши необхідні умови для зростання безстанового землеволодіння та буржуазної приватної власності на землю, реформа призвела до невпинного процесу обезземелення та соціального розшарування на селі. Вже в 1900 році середній наділ колишніх поміщицьких селян зменшився до 2,5 десятини. Напередодні революції 1905—1907 рр. в Херсонському повіті було 44,6 проц., в Ананьївському — 83,6 проц. бідняцьких господарств. Купувати або орендувати землю сільській бідноті з кожним роком ставало важче. З 1884 по 1903 рік середня купівельна ціна десятини землі на півдні Миколаївщини зросла з 48 до 161 крб., а орендна ціна десятини протягом 1886—1905 рр. піднялася з 5 крб. 65 коп. до 12 крб. 50 копійок.

Біднота, втративши надію звести кінці з кінцями, йшла на заробітки до міста або в найми до поміщиків і куркулів. Селяни дуже терпіли від частих неврожаїв. Найтяжчими для них були 1873, 1874, 1885, 1891, 1899 роки. З 1887 по 1913 рік середня врожайність зернових у Херсонському повіті становила 34,7 пуда з десятини.

З 80-х років XIX ст. Миколаївщина входила до району, який став одним з провідних товарнозернових центрів країни головним експортером хліба. Щороку звідси за кордон вивозилось мільйони пудів зерна, переважно пшениці. Серед ринків сільськогосподарських робітників, що створювались на півдні наприкінці XIX ст., були й населені пункти сучасної області: Мостове, Казанка, Новий Буг, Вознесенськ, Миколаїв, Голта. Тут збиралися десятки тисяч робітників з Київської, Полтавської, Чернігівської, Кам'янець-Подільської, Волинської, Харківської, Орловської, Могильовської, Курської губерній. Так, лише в 1897 році на лікувально-продовольчих пунктах цих ринків зареєстровано 35 573 чоловіка[4].

Розвиток промисловості краю прискорився з відкриттям Миколаївського торгового порту (1862 р.) і будівництвом залізниць Голта—Балта (1867 р.), Голта—Єлисаветград (1868 р.), Миколаїв—Знам'янка (1873 р.). Великим містом з суднобудівними й машинобудівними заводами у ці роки стає Миколаїв. В Ольвіополі та Голті (сучасному Первомайську) вступають у дію пивоварний завод (1870 р.), водяно-вальцьовий млин (1873 р.), чавуноливарні і механічні заводи Гейне (1875 р.) і Фаатца (1895 р.), гранітні кар'єри тощо. У Вознесенську створюються шкіряні, гончарні, виноробні підприємства, завод сільськогосподарських машин Шпехта, розширюється виробництво цегли, вапна, розробляються поклади будівельного каменю. Споруджуються заводи черепично-цегельний — у Кронауській волості (1877 р.), цегельний — в Очакові (1880 р.), винокурні: у Благодатному, Ганнівці, Кашперо-Миколаївці,

[1] Наукові праці з історії КПРС, вип. 15. К., 1967, стор. 110.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 359.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 312, 313.
[4] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1897 г. Херсон, 1898, стор. 2, 78, 79.

вапняний і цегельний у Варварівці (1900 р.), підприємства Синюшино-Брідського борошномельного акціонерного товариства (1895 р.), мигіївський млин Скаржинського (1905 р.) тощо[1].

Протягом останньої третини XIX ст. і першого десятиріччя XX ст. кількість промислових підприємств на території сучасної області зросла майже в 3 рази. На 1911 рік їх було 56, в т. ч. 50 — у Миколаєві. Крім того, діяло близько 1 тис. кустарно-ремісничих майстерень. З розвитком промисловості зростало населення. За 35 пореформених років міське населення Миколаївщини збільшилося майже у 6 разів і становило в 1897 році 125 430 чоловік (понад 28 проц. загальної кількості населення), в т. ч. у Миколаєві — 92 012, Вознесенську — 15 748, Очакові — 10 786, Ольвіополі — 6884[2]. На кінець 900-х років на підприємствах, підпорядкованих нагляду фабричної інспекції, працювало близько 6500 чоловік, з них майже 80 проц. зосереджувалося в Миколаєві. Абсолютна більшість миколаївських робітників — 91 проц. була зайнята на 17 металообробних підприємствах, які випускали понад 90 проц. промислової продукції міста[3]. Значною була концентрація виробництва та робочої сили на підприємствах населених пунктів, що входять тепер до Первомайська.

Жахливими були умови праці робітників. Наприкінці XIX — на початку XX ст. робочий день на підприємствах тривав 11—13, а в деяких випадках і 14 годин. Мізерна оплата праці не давала змоги навіть кваліфікованим робітникам прогодувати себе і сім'ю. Так, денний заробіток кадрового робітника Миколаївської верфі становив 1 крб. 20 коп.— 1 крб. 40 коп.; вознесенського майстрового — від 1 крб. до 1 крб. 10 коп.; поденного чорнороба — 45 коп. За кожну дрібницю робітників штрафували. Відсутні були охорона праці, техніка безпеки. Згубно відбивалися на здоров'ї робітників, їх побуті вкрай погані житлові умови.

З кожним роком наростало невдоволення робітничого класу та селянства своїм становищем. На революційний рух трудящих Миколаївщини спочатку певною мірою впливала діяльність народницьких організацій. У 1874—1875 рр. в містечку Миколаївці Ананьївського повіту ідеї народників пропагував учитель В. І. Тельє[4]. Серед селян Херсонського повіту, зокрема посаду Висунська, а також серед робітників і матросів Миколаєва у ці роки вели роз'яснювальну роботу члени «Миколаївської комуни» — революційного гуртка студентської молоді, очолюваного Ф. Юрковським[5]. Народницький гурток морських офіцерів[6] з 1877 по 1882 рік діяв у Миколаєві.

У 70-х роках XIX ст. сталися значні селянські заворушення в Херсонському і Ананьївському повітах. Наляканий розмахом цих подій, царський уряд у 1881 році оголосив у губернії стан посиленої охорони. Незважаючи на це, протягом 1881—1888 рр. на території сучасної області відбулося понад 120 селянських виступів (із загального числа 332 по губернії). Селяни травили посіви, відмовлялися від оплати податків, підпалювали економії тощо[7].

Першим порівняно організованим виступом робітників на Миколаївщині був страйк у Миколаївському порту і на верфі 1871 року. Велике значення для формування політичних вимог миколаївських робітників мав їх зв'язок з «Південноросійським союзом робітників», створеним у 1875 році в Одесі. Наприкінці XIX — на

---

[1] Л. К. Езиоранский. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. СПб., 1909, стор. 3, 339.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897, 47. Херсонская губерния. СПб., 1904, стор. 1.

[3] Обзор Николаевского военного губернаторства за 1899 год. Николаев, 1900, стор. 4.

[4] Б. С. Итенберг. Движение революционного народничества. М., 1965, стор. 337.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 317, оп. 1, спр. 11, арк. 1, 2, 5, 6, 10.

[6] С. Ф. Найда. Революционное движение в царском флоте. 1825—1917 гг. М.—Л., 1948, стор. 60.

[7] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., 1956, стор. 45.

початку XX ст. боротьба робітничого класу активізувалася. Найбільш значними виступами цього часу були страйки миколаївських суднобудівників і портовиків (1897—1898 рр.), страйк робітників, зайнятих на будівництві броненосця «Потемкин» (травень 1900 року). Пролетарі Миколаєва, Голти та Ольвіополя брали активну участь у загальному страйку на півдні Росії влітку 1903 року. Їх виступи були бойовими й організованими, в чому велика заслуга соціал-демократів. Створений 1897 року в Миколаєві «Південноросійський робітничий союз», який проіснував до січня наступного року, мав зв'язки з київським «Союзом боротьби за визволення робітничого класу», з катеринославськими й одеськими робітничими організаціями. З 1898 року в Миколаєві починають організовуватся робітничі марксистські гуртки, а в 1900 році виникає комітет РСДРП. В цьому ж році соціал-демократичний гурток марксистського напрямку створюється і у Вознесенську. Багато уваги приділяв Миколаївській організації В. І. Ленін. У листі з Парижа, надісланому в 1903 році Організаційному комітету по скликанню II з'їзду РСДРП, він радив братися «негайно і активніше за *підготовку комітетів*, намічання делегатів, завоювання *Миколаєва* й Одеси. Головне,— підкреслював В. І. Ленін,— забезпечити цілковиту певність у безсумнівній більшості рішучих іскрівців»[1]. В ході підготовки до II з'їзду РСДРП Миколаївський комітет, керуючись настановами В. І. Леніна, розгортав велику роботу по згуртуванню партійних сил.

І. А. Мухін — один з організаторів «Південноросійського робітничого союзу». Миколаїв, 1897 р.

Після II з'їзду РСДРП миколаївські та вознесенські більшовики, повністю схваливши ленінську програму, організаційні принципи і тактику партії, повели рішучу боротьбу проти розкольницьких дій меншовиків. У січні 1904 року Миколаївський комітет прийняв резолюцію, в якій, схваливши рішення II з'їзду партії і висловивши повне довір'я обраному на з'їзді ЦК, піддав гострій критиці меншовиків.

Проводячи велику революційну роботу серед робітників, більшовики приділяли значну увагу селянському рухові. На початку XX ст., коли в селах Ананьївського, Херсонського, Єлисаветградського повітів лютував голод, селяни громили поміщицькі маєтки, забирали хліб, реманент, корми для худоби, проганяли збирачів податку. Тільки в 1904 році на Херсонщині було спалено 54 поміщицькі маєтки.

В роки першої російської буржуазно-демократичної революції робітничий і селянський рух на Миколаївщині набув великого розмаху. В лютому—березні 1905 року у відповідь на розправу царизму з петербурзькими робітниками відбулися політичні виступи в Миколаєві, Голті, Вознесенську. Страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, скасування штрафів, свободи слова і друку. У літніх заворушеннях, під час яких відбулися сутички з урядовими військами і поліцією, брали участь пролетарі Миколаєва і Вознесенська. Восени 1905 року вони дружно підтримали загальноросійський політичний страйк. Під час листопадового страйку в Миколаєві створюється Рада робітничих депутатів. У місті виникають також перші профспілки. Серед відомих працівників Миколаївського комітету РСДРП, що очолювали революційну боротьбу трудящих у цей час, були В. М. Лихачов, В. О. Радус-Зенькович, П. П. Сафронов, Л. М. Сталь, І. А. Чигрин. Велику роботу проводили в місті Вознесенську Є. Б. Бош і Ю. А. Синяков. Після арешту Миколаївського комітету у березні 1904 року меншовики зробили невдалу спробу створити новий комітет з своїх ставлеників. Зазнавши невдачі, вони звинуватили в цьому більшовиків і звер-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 120, 121.

Г. М. Шкапін — один з керівників робітничого руху в Миколаєві. 1903 р.

нулися з протестом до Ради партії. В. І. Ленін на початку травня 1904 року надсилає спеціального листа з Женеви Південному бюро ЦК РСДРП, у якому пише: «Товариші! Нам повідомляють, приватним чином, що більшість Миколаївського комітету звинувачується в неправильних діях. Я дуже хотів би вияснити для себе, як були справи. Будь ласка, дайте відповідь мені *негайно*»[1].

Меншовикам не вдалося заволодіти Миколаївським комітетом. Миколаївська партійна організація, залишаючись вірною прапорові революційного марксизму, розгортала велику роботу серед трудящих, піднімаючи їх на боротьбу проти самодержавства і капіталізму.

Слідом за робітниками піднімалися на боротьбу й селяни. Вже навесні 1905 року селянський рух набув особливо гострих форм в Одеському і Єлисаветградському, а в червні — в Ананьївському повітах[2]. Найбільшим було повстання селян в маєтку Сухомлинова (село Нечаяне) у червні 1905 року. Криваві сутички сталися в селах сучасних Первомайського, Новоодеського, Єланецького, Братського, Доманівського, Баштанського, Снігурівського та інших районів. Протягом 1905 року значні виступи відбулися більше як в 50-ти селах сучасної області. На березень 1906 року з 44 незакінчених слідчих справ, у зв'язку з розгромом маєтків у Херсонському повіті, 16 припадають на села колишніх Одбідо-Василівської, Любомирівської і Вавіловської волостей (сучасних Снігурівського і Березнегуватського районів), у т. ч.— на Євгенівку, Павлівку, Новокондакове, Іванівку, Пелагеївку, Новософіївку, Червоне та інші[3].

У селах більшовики створювали революційні селянські комітети, які, згідно рішення III з'їзду РСДРП, мали стати органами революційної влади, розповсюджували листівки, прокламації. Миколаївський комітет РСДРП видав окремими брошурами праці В. І. Леніна «До сільської бідноти» та «Вмираюче самодержавство і нові органи народної влади». Велику роботу серед селян проводив створений влітку 1905 року Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП. У всіх повітах діяли повітові комітети, а в багатьох селах — осередки або гуртки РСДРП. Значну роботу серед селян Головлівської волості проводив Ананьївський повітовий комітет. Активно діяли Вознесенський комітет і Новобузький осередок РСДРП[4]. Губернський комітет видавав для селян спеціальний збірник «Правда» і газету «Листи до селян»[5].

У цей же час утворилися місцеві організації Всеросійської селянської спілки, в Херсонському повіті до спілки приєдналося 27 сільських громад. Після грудневих подій організації спілки на місцях були розгромлені, але вже влітку 1906 року відновлені в підпіллі[6].

Весною і влітку 1906 року під керівництвом сільських організацій РСДРП в Єлисаветградському, Ананьївському і Одеському повітах страйкували сільськогосподарські робітники, до яких приєднались біднота і середняки. Восени 1906 року се-

---

[1] Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.). К., 1964, стор. 30.

[2] Н. Ф. Гуськов. Борьба большевиков на Украине в 1905 году за реализацию аграрной программы РСДРП. К., 1952, стор. 162, 163, 167.

[3] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Херсон, 1962, стор. 177, 178, 184, 208—211, 214, 215, 218, 221, 254, 255.

[4] Журн. «Каторга и ссылка», 1925, № 3, стор. 40; № 4, стор. 46.

[5] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 12, 168, 297—338.

[6] Н. Ф. Гуськов. Борьба большевиков на Украине в 1905 году за реализацию аграрной программы РСДРП, стор. 244, 245; М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції, стор. 165, 171.

лянські виступи відбулися в 6 повітах. Особливо значними були вони в Голті і Ольвіополі, де селяни роззброювали поліцію, розправлялися з землевласниками[1]. Не припинялися революційні виступи і наступного року.

Боротьбу робітників і селян підтримали солдати і матроси місцевих гарнізонів, серед яких вели роботу члени створеної при Миколаївському об'єднаному комітеті РСДРП військової групи, а згодом — організації, в яких переважали більшовики[2]. В 1905 році значні заворушення сталися серед матросів 32-го флотського екіпажу, портової команди учбового корабля «Прут», серед солдатів 277-го Інгульського полку. Особливо гострих форм набрали виступи моряків восени 1905 року, коли їм стало відомо про повстання у Севастополі під керівництвом лейтенанта П. П. Шмідта.

Військові моряки, матроси торговельних суден, солдати місцевих гарнізонів взяли активну участь у листопадових і грудневих демонстраціях та мітингах. Особливо організовані були політичні демонстрації 18 листопада 1905 року, які відбулися у Миколаєві, Очакові, Вознесенську та ін. населених пунктах[3]. Одним із керівників цих виступів був, як офіціально повідомлялося у звітах поліцейських чинів, матрос із Севастополя, колишній член екіпажу крейсера «Очаков»[4].

Повсюдна підтримка героїв-севастопольців примусила миколаївського градоначальника звернутися до військового округу з проханням посилити місцевий гарнізон за рахунок відданих урядові підрозділів.

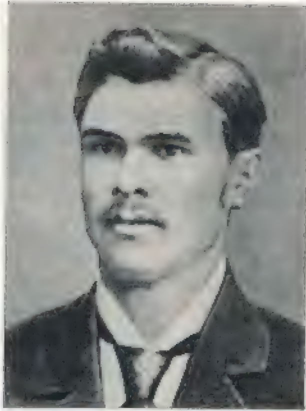
У зв'язку з наростанням революційних подій у другій половині 1905 року в губернії оголошено стан посиленої і надзвичайної охорони. На кінець 1905 року губернським жандармським управлінням по Херсонському повіту заведено близько 200, а по губернії — 800 слідчих справ[5]. Репресії спрямовувалися насамперед проти робітничого класу і його організацій. Наприкінці 1905 року поліції вдалося натрапити на слід керівників революційної боротьби у Вознесенську. У серпні 1906 року заарештовано і засуджено до заслання 13 активних членів більшовицької організації в Миколаєві. У лютому 1907 року заарештовано весь склад губернського комітету сільських організацій РСДРП. В цьому ж році притягнуто до суду керівників революційних виступів в Ольвіополі. Було страчено або заслано до Сибіру й багатьох керівників селянських виступів у Головлівській, Висунській та ін. волостях Ананьївського і Херсонського повітів. Лише з села Нечаяного понад 60 повстанців опинилися за гратами.

Після третьочервневого перевороту підприємці посилили наступ на життєві права робітничого класу. Знову було введено 12-годинний робочий день, на 30—40 проц. зменшено заробітну плату[6]. Під час промислового застою 1906—1908 рр. значно скоротилися урядові замовлення і багато робітників поповнили і без того численну армію безробітних.

Внаслідок столипінської аграрної політики прискорилося розорення великої кількості селянських господарств, значно поглибився процес класової диференціації на селі. Протягом 1906—1915 рр. у Херсонській губернії, де напередодні столипінської реформи общинна форма землеволодіння охоплювала понад 90 проц. усіх селянських дворів, на хутори виділилось 42 проц. господарств[7]. На 1917 рік куркульство становило 22 проц. селянських дворів та близько 30 проц. сільського населення і зосередило в губернії 2/3 селянської посівної площі[8]. На території, що включала

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 445, арк. 328.
[2] С. Ф. Найда. Революционное движение в царском флоте. 1825—1917 гг., стор. 259.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 333, арк. 8.
[4] Революція 1905—1906 рр. на Україні. Збірник документів. К., 1949, стор. 408.
[5] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 15.
[6] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.). Одеса, 1969, стор. 31.
[7] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 515, 584.
[8] Наукові праці з історії КПРС, вип. 15. К., 1967, стор. 110.

Активні члени Миколаївської більшовицької організації І. Ф. Сорокін, І. А. Чигрин.

близько 50 проц. сучасної області, селянські наділи не перевищували 39 проц. усього землеволодіння, решта — приватновласницькі, церковні, державні землі тощо. На одного їдця припадало 1,38 десятини придатної землі[1]. Протягом 1906—1912 рр. з губернії на схід шукати вільної землі виїхало 35 739 чоловік, та багато сімей повернулося назад зовсім зубожілими.

В умовах реакції більшовики не припиняли революційної діяльності в масах. Вони розповсюджували серед трудящих газету «Пролетарий», видавали газету «Борьба», друкували листівки. З 1908 по 1909 рік поширено близько 3 тис. листівок і 10 тис. примірників газети «Борьба». Викриваючи самодержавство, буржуазію, її агентуру в робітничому русі, більшовики завойовували дедалі ширші маси трудящих. Про це свідчить ряд страйків 1908 року, зокрема одноденний політичний страйк суднобудівників на знак протесту проти кривавих подій 9 січня 1905 року. Серед економічних виступів цього року визначне місце посіли страйки миколаївських суднобудівників. Найбільший з них стався 4 серпня, коли 483 робітники механічного цеху припинили роботу у зв'язку зі зниженням розцінок. Наступного дня більшовики надрукували на гектографі листівку «До всіх робітників», в якій закликали до організованої, згуртованої боротьби: «...В єдності сила,— підкреслювали вони,— і чим би не закінчився наш страйк, він ще раз підтвердить, що дух боротьби пролетаріату ніколи не вмирає»[2]. Під впливом більшовицької агітації того ж дня страйкували всі робітники заводу — 2636 чоловік.

Витримуючи жорстокі атаки опортуністів: ліквідаторів, одзовістів, троцькістів, які будь-що намагалися ліквідувати нелегальні організації пролетаріату, більшовики зміцнювали існуючі і створювали нові партійні осередки, особливо заводські групи. Миколаївський тимчасовий комітет РСДРП, відновлений у квітні 1909 року, звернувся з листом до партійних організацій Одеси, Харкова і Катеринослава із закликом посилити на ленінській платформі боротьбу з ліквідаторами та одзовістами і створити південну обласну партійну організацію.

Більшовики вели також роботу щодо залучення селянства до революційного руху. У багатьох населених пунктах, у т. ч. в Богоявленську, Богополі, Голті, Новій Одесі та ін., вони створювали організації й гуртки. Більшовицькі агітатори роз'яснювали грабіжницький характер столипінської реформи, керували боротьбою селян проти поміщиків та куркульства. Коли в селі Синюшиному Броді розпочався переділ землі і виділення відрубів, Балтська повітова організація РСДРП у листівці викрила справжню мету цих заходів царизму, і селяни, відмовившись від переділу, почали самочинно випасати худобу на громадському лузі[3]. Селяни Богополя, Болеславчика, Станіславчика, Возсіятського, Воскресенського, Арнаутівки, Врадіївки та ін. сіл збиралися цілими громадами на полях, знищували землемірні плани і документи, ламали межові знаки, виганяли землевпорядників[4].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 70, спр. 71, арк. 51.

[2] Робітничий рух на Україні в роки реакції (червень 1907 р.— жовтень 1910 р.). Збірник документів. К., 1965, стор. 17, 18, 172; Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907 г.— февраль 1917 г.). Сборник документов и материалов. К., 1960, стор. 99, 185.

[3] В. В. Демченко. Робітничий і селянський рух на Україні в період столипінської реакції (1907—1910 рр.). К., 1959, стор. 56.

[4] П. М. Першин. Нариси аграрної революції в Росії. К., 1959, стор. 163.

В умовах репресій і переслідувань більшовики готували трудящих до нових класових боїв. Промислове піднесення, що почалося в країні в 1910 році, сприяло зростанню лав робітничого класу, його концентрації. Одним з найбільших підприємств України був Миколаївський суднобудівний завод, «Наваль», де працювало понад 9 тис. чоловік[1]. Питома вага металістів у загальній кількості робітників, зайнятих на підприємствах сучасної області, становила понад 90 проц. Сотні, а іноді й тисячі знедолених не тільки з України, а й з великих промислових центрів Росії — Петербурга, Москви, Тули, Сормова та ін. міст щороку прибували на Миколаївщину. Були серед них і заслані під нагляд поліції за участь у революційних виступах. А це сприяло інтернаціональному вихованню пролетарів, надавало їх діям організованого характеру.

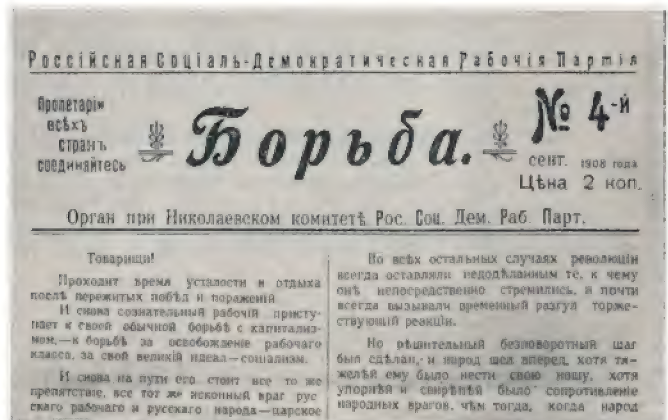
Страйковий рух робітників на Миколаївщині набуває помітного розмаху вже влітку 1910 року. Вагому роль у пожвавленні робітничого руху відігравала активна діяльність соціал-демократичних організацій. У 1911 році за вказівкою В. І. Леніна безпосередню допомогу Миколаївському комітету подавав Г. К. Орджонікідзе, який очолював Російську організаційну комісію для підготовки загальнопартійної конференції. Миколаївці підтримували зв'язки з Петербурзькою, Харківською та іншими організаціями РСДРП, з більшовицькими депутатами IV Державної думи.

Нова хвиля страйків і маніфестацій прокотилась у 1912 році. Найбільшими були січневі виступи миколаївських суднобудівників, квітневий політичний страйк у зв'язку з подіями на Лені, першотравневі й літні страйки, листопадові виступи на знак протесту проти розправи з революційними матросами Чорноморського флоту. З 1910 року по липень 1914 року загальна кількість страйкуючих на Миколаївщині (в сучасних межах) становила близько 100 тис. чоловік. За допомогою більшовиків-матросів торговельного флоту робітники Миколаєва встановлювали зв'язки з революційними матросами Чорноморського флоту, а через них — із зарубіжними організаціями більшовиків, лівими елементами соціал-демократичної партії Румунії і болгарськими тісняками[2]. Великою популярністю серед трудящих в роки нового революційного піднесення користувалися газети «Звезда», «Правда», «Рабочая газета», журнал «Мысль» та інші.

Особливу роль в піднесенні революційного руху відігравала ленінська «Правда». Протягом 1912—1914 рр. на її сторінках було опубліковано 50 кореспонденцій з Миколаєва, у яких йшлося про страйкову боротьбу та інші події в місті.

Слідом за робітниками селяни також піднімалися на боротьбу. Вони рішуче виступали проти столипінського землевпорядкування, високих податків, штрафів тощо. Складовою частиною антипоміщицьких і антиурядових заворушень цього часу були виступи проти куркульства.

Боротьба трудівників Миколаївщини, як і всієї України, за соціальне визволення проти царизму була нерозривно зв'язана також з рухом за розвиток національної культури, справи охорони здоров'я. Прогресивні медичні працівники, лікарі-ентузіасти наполегливо шукали шляхів поліпшення санітарного стану населення. Так, М. Д. Горбенко вперше в Херсонському повіті організував медичну допомогу дітям і створив у Березнегуватому дитячі сезонні ясла. Лікар В. Ю. Дуброва, працюючи на Новоодеській дільниці, а згодом у Нагартавській лікарні, здійснив поголовну вакцинацію школярів. Він же створив першу в повіті школу доглядальниць, яка пізніше стала першою в губернії школою сестер-жалібниць.

Россійская Соціаль-Демократическая Рабочія Партія

Пролетаріи всѣхъ странъ соединяйтесь

Борьба.

№ 4-й

сент. 1908 года

Цѣна 2 коп.

Орган при Николаевском комитетѣ Рос. Соц. Дем. Раб. Парт.

Товарищи!

Проходит время усталости и отдыха послѣ пережитых побѣд и поражений

И снова сознательный рабочій приступает к своей обычной борьбѣ с капитализмом,—к борьбѣ за освобожденіе рабочаго класса, за свой великій идеал—социализм.

И снова на пути его стоит все то же препятствіе, все тот же исконный враг русскаго рабочаго и русскаго народа—царское

Во всѣх остальных случаях революціи всегда оставляли недодѣланным те, к чему онѣ непосредственно стремились, и почти всегда вызывали временный разгул торжествующей реакціи.

Но рѣшительный безповоротный шаг был сдѣлан, и народ шел вперед, хотя тяжелѣе ему было нести свою ношу, хотя упорнѣе и свирѣпѣе было сопротивленіе народных врагов, чѣм тогда, когда народ

Перша сторінка нелегальної більшовицької газети «Борьба», що видавалася у Миколаєві 1908 р.

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 9.

[2] С. Ф. Найда. Революционное движение в царском флоте. 1825—1917 гг., стор. 469, 470.

Чимало корисного для розвитку медицини зробили головний лікар Новобузької дільниці, визначний хірург В. С. Гіндін, миколаївські лікарі А. О. Лаврентьєв, М. Ф. Таубе та інші. Однак мережа лікувальних закладів і кількість медперсоналу були недостатніми, щоб забезпечити охорону здоров'я трудящих. У 1913 році на території сучасної області діяло лише 39 лікувальних закладів на 1493 ліжка. Один лікар обслуговував понад 20 тис. населення, а одне ліжко припадало на 1860 жителів[1]. Ще в 1867—1868 рр. земства створювали в сільській місцевості лікувальні дільниці на чолі з лікарями (по 2—3 на повіт) і вводили посади волосних фельдшерів, згодом — земських дільничних фельдшерів. Кожен з них завідував приймальною палатою на 2—4 ліжка. На території сучасної області таких фельдшерів було тільки 6. Щороку реєструвалося кілька тисяч випадків захворювання на віспу, тиф, холеру та інші хвороби. З кожної тисячі новонароджених 276 вмирало, не проживши й року[2].

Особливо страждали від хвороб, антисанітарії наймити і заробітчани, які прибували сюди в пошуках шматка хліба. І хоча міста Миколаїв, Вознесенськ, містечка Голта, Богопіль, Мостове, Новий Буг наприкінці XIX — на початку XX ст. були великими ринками найму сільськогосподарських робітників, ці люди мешкали в непристосованих для житла бараках, які не захищали їх від негоди. Ось як описував журнал «Жизнь» умови життя наймитів-заробітчан на прийомному пункті у Миколаєві: «Якщо вночі йшов дощ, то вранці завжди можна бачити, як вздовж тину висять свити, рядна і всяке лахміття, під яким намагається заховатися від дощу цей нещасний люд. Якщо ж дощ іде кілька днів підряд, так, що свити й інший одяг не встигають просохнути, то робітники, яким не вдалося сховатися від дощу, так і сидять на сирій землі»[3].

На тяжкі умови життя, погане житло, їжу, одяг наймитів звертали увагу прогресивні земські лікарі, які залишили нам описи поневірянь трудящих. Ці відомості містяться в таких працях, виданих у 90-х роках XIX ст. у Херсоні, як «Сільськогосподарські робітники і організація за ними санітарного нагляду в Херсонській губернії» Н. І. Тезякова, «Становище робітників у сільському господарстві в санітарному відношенні» В. В. Хижнякова та інші.

У сільськогосподарських робітників спецодягу по суті не було. Так наймити-чабани власноручно шили собі штани з овечої шкіри, куртку, баранячу гостроверху шапку, постоли, взимку вони носили кожух або бурку з овечої вовни[4].

У 90-х роках XIX ст. на Миколаївщині побував О. М. Горький. Спостерігаючи тяжке життя і побут селян сучасних Новоодеського та Березанського районів, він написав оповідання «Вивід» і «На солі». Ось як змальовує письменник важку працю робітника-добувача солі: «Жінки згрібали її (сіль—авт.), з лопатами в руках, по коліна топтались у блискучій чорній грязюці і якось дуже мертво, без криків і гамору, повільно і стомлено ворушились їх брудно-сірі постаті на чорному, блискучому тлі масної солоної та їдкої «ропи», як називають цю грязюку... У три погибелі зігнуті над тачками робітники тупо й мовчазно рухалися вперед. Колеса тачок нили і вищали, і цей стук здавався дразливо тужним протестом, що був адресований небу і виходив з довгого ряду людських спин, звернених до нього. З монотонного вищання тачечних коліс грубою й різкою нотою виділявся басовитий голос кладільника, який солоно лаяв робітників-возіїв, що зсипали з тачок до його ніг сіль, яку він, поливаючи водою з відра, владновував у довгасту піраміду»[5]. Долю селян пореформеного періоду (в межах сучасного Жовтневого району) описав також у невеличкому оповіданні «Те, чого не було» письменник В. М. Гаршин.

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1889, № 7, стор. 15.
[2] Земля в цвіту. Одеса, 1967, стор. 118, 119.
[3] Журн. «Жизнь», 1900, № 1, стор. 137.
[4] А. Я. Поріцький. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму. К., 1964, стор. 76.
[5] М. Горький. Твори, т. 1, К., 1952, стор. 41.

Низьким був загальний рівень грамотності населення краю. 1897 року в Херсонському повіті налічувалося 27 проц. письменних, в Ананьївському (без повітового центру) — 16 проц., у Миколаєві — 45 проц., в Очакові — 38 проц., у Вознесенську — 35 проц., в Ольвіополі — 26 проц.[1] Витрати на народну освіту навіть у Миколаєві не перевищували 5,4 проц. бюджету. 1885 року в Херсонській губернії у віданні земства і міністерства народної освіти було 307 шкіл, на кінець XIX ст. загальна кількість початкових шкіл, у т. ч. церковнопарафіяльних, досягла 1756. А на 1 січня 1912 року в губернії було 896 земських шкіл. При деяких з них створювалися ремісничі відділення або класи. Все ж багато дітей сільської бідноти і робітників не могли здобути навіть початкову освіту. В 1912 році 40 проц. дітей шкільного віку залишалося поза школою[2]. Заборонялося викладання рідною мовою.

Але і в умовах жорстоких переслідувань царизму в краї розвивалася передова культура, що сприяла становленню революційної свідомості народних мас, кликала трудящих до боротьби проти соціального гноблення, самодержавства.

Дух протесту проти експлуататорів, боротьби проти можновладців несли в маси такі класичні твори української драматургії, як «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка, «Сава Чалий» І. К. Карпенка-Карого, що їх дивилися миколаївці у виконанні видатних українських акторів — М. К. Заньковецької, П. К. Саксаганського, М. К. Садовського та інших, концертні виступи корифеїв мистецтва братнього російського народу — композитора М. П. Мусоргського, співака Ф. І. Шаляпіна, артистів М. С. Савіної і В. Ф. Коміссаржевської.

Досить сильними були демократичні тенденції в Південнослов'янському пансіоні, відкритому в кінці 60-х років XIX ст. у Миколаєві для болгарської молоді. З пансіону вийшло багато видатних діячів болгарського визвольного руху, що сталося під безпосереднім впливом одного з найвидатніших болгарських революціонерів — поета Христо Ботева, який не раз бував у Миколаєві і спільно з ініціатором відкриття пансіону Тодором Минковим організував набір добровольців для визволення болгар від турецького гніту. Героїчна боротьба балканських народів— сербів і болгар — проти вікового турецького іга викликала велике співчуття демократичних сил Миколаєва. «Не знаю, чи є в Росії таке місто, де можна було б знайти стільки добровольців, що бажають битись за свободу слов'ян, скільки в Миколаєві» — писав Т. Минков 1876 року[3].

Прямим відгуком робітників і представників передової інтелігенції Миколаївщини на революційні події 1905 року була складена ними революційна пісня «В город Николаев, на французский завод три тысячи рабочих собрались на сход», розповсюджувались також пісні про повстання чорноморських моряків на чолі з лейтенантом П. П. Шмідтом.

Висловлюючи гнівний протест проти самодержавства, миколаївці у своїй пісні прямо застерігали царя Миколу II: «Що ти посіяв, те й пожнеш» [4].

Пісні про героїчний подвиг повстанців-чорноморців і їх керівника П. П. Шмідта, що перебували в Очаківській тюрмі, а потім були страчені на острові Березані, сповнені осудження дій царського уряду, прославляють героїв-борців проти самодержавства[5].

Спи же тихо, борец,
Пусть свободы венец
Над тобою, как солнце, сияет...

---

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897, 47. Херсонская губерния, стор. 14, 15, 20—23.

[2] В. П. Емельянов. Конспект лекций по географии Херсонской губернии, стор. 186.

[3] Газ. «Николаевский вестник», 16 вересня 1876 р.

[4] Славянский фольклор. Материалы и исследования по народной поэзии славян. М., 1951, стор. 147.

[5] А. В. Пясковский. Коллективная пролетарская поэзия. Песни Донбасса. М.—Л., 1927, стор. 122.

На революційних мітингах і сходках поряд з «Варшав'янкою», «Марсельєзою», «Шалійте, шалійте, скажені кати» миколаївці співали пісні на слова активного учасника революційного руху, соціал-демократа, робітника О. М. Гмирьова, твори якого сповнені глибокої віри в неминучу перемогу робітничого класу, світле майбутнє — соціалізм.

Так відповідали трудящі Миколаївщини і їх авангард — робітничий клас на сваволю царського уряду і всілякі спроби українських буржуазних націоналістів, великодержавних шовіністів, єврейських націоналістів, які намагалися посіяти розбрат серед трудящих різних національностей, нацьковували один народ на інший. Інтернаціональна сутність нового пролетарського мистецтва сприяла згуртуванню всіх трудящих краю для рішучої боротьби проти спільного ворога — самодержавства і капіталізму, за новий справедливий суспільний лад.

З лекціями і бесідами на технічні, природничо-наукові і медичні теми виступали перед населенням ентузіасти освітньої роботи, члени товариства морських лікарів, заснованого ще у 1867 році, і відділення Російського технічного товариства (засноване у 1869 р.), першим головою якого був відомий вчений у галузі реактивної техніки К. І. Константинов. Це товариство періодично влаштовувало промислово-технічні і сільськогосподарські виставки. Щороку в березні на території Миколаївщини проводилися шевченківські свята. На цих святах виконувались кантата «Б'ють пороги» (слова Т. Г. Шевченка, музика М. В. Лисенка), «Жалібний марш» М. В. Лисенка, кантата «Пам'яті Шевченка» композитора К. Г. Стеценка. Представники місцевої прогресивної інтелігенції — аматори ставили уривки з п'єси «Невольник», опери «Катерина», написаної уродженцем Миколаєва композитором М. М. Аркасом. По закінченні свята його учасники слухали шевченківський «Заповіт». Постійним диригентом і хормейстером на цих святах був Г. Ф. Манілов, в радянський час — заслужений діяч мистецтв УРСР. Напередодні першої світової війни було відкрито Миколаївський історико-археологічний музей і музей образотворчого мистецтва ім. В. В. Верещагіна. На початку XX ст. група інтелігенції Голти заснувала товариство благоустрою, на приватні пожертвування 1908 року тут було відкрито бібліотеку. Аматорські концерти і вистави влаштовувало й «Товариство піклування про народну тверезість». Певну освітню роботу серед населення проводили також відділення технічного товариства, товариства лікарів тощо.

Напередодні першої світової імперіалістичної війни на Миколаївщині в її сучасних межах жило понад 700 тис. чоловік — представники майже 40 національностей, в т. ч. українців — 67 проц., росіян — 17 проц. Найбільш численними серед інших національностей були євреї, німці, білоруси, поляки, болгари.

На цей час у краї була порівняно розвинута промисловість і сільське господарство, що зумовлювалося насамперед технічною реконструкцією суднобудування, яка розпочалася 1911 року, і збільшенням хлібного експорту. У 1912 році було поглиблено до 30 футів Очаківський канал. Одночасно закінчувалося будівництво залізничних віток, що зв'язували Миколаїв з Одесою, Херсоном, Снігурівкою.

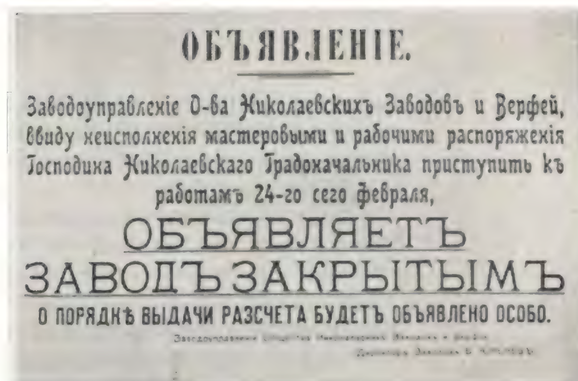
Важким тягарем на плечі робітників і селян лягла перша світова війна. На підприємствах Миколаївщини робочий день тривав 15—16 годин. Погіршало становище трудящого селянства. В 1916 році посівні площі в Херсонському повіті скоротилися майже на 13 проц. Безперервно зростала дорожнеча на товари першої потреби. За 1915 рік у Привільнянській, Снігурівській, Полтавській, Вавіловській та інших волостях ціни на них зросли в 1,5 раза[1].

З перших днів війни, незважаючи на поліцейський терор і арешти, більшовики очолили революційний рух трудящих. За роки війни в губернії сталося 86 страйків, в яких взяли участь 23 тис. робітників. Справжніми форпостами страйкового руху в 1915 — 1916 рр. були миколаївські суднобудівні заводи. Виступи на них, зокрема антивоєнний на початку 1916 року на заводі «Наваль», мали загальноросійське значення.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 17, арк. 4, 6, 11, 20.

За прикладом миколаївських суднобудівників взимку того ж року відбулися страйки у Донбасі, Харкові та інших місцях країни. Під впливом більшовицької пропаганди робітники відмовлялись обирати представників до «робітничих груп» при військово-промислових комітетах, зривали псевдопатріотичні заходи буржуазії, спрямовані на збільшення виробництва воєнної продукції. Антивоєнна робота проводилась і в селах.

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Заводоуправленіе О-ва Николаевскихъ Заводовъ и Верфей, ввиду неисполненія мастеровыми и рабочими распоряженія Господина Николаевскаго Градоначальника приступить къ работамъ 24-го сего февраля,

ОБЪЯВЛЯЕТЪ
ЗАВОДЪ ЗАКРЫТЫМЪ

О ПОРЯДКѢ ВЫДАЧИ РАЗСЧЕТА БУДЕТЪ ОБЪЯВЛЕНО ОСОБО.

Оголошення про закриття суднобудівного заводу «Наваль» (нині Чорноморський завод) у зв'язку із страйком. 1916 р.

Про повалення самодержавства трудящі Миколаївщини дізналися 1 березня 1917 року. Відразу ж почалися революційні виступи, під час яких роззброювали поліцію, звільняли політв'язнів. Відбувалися масові мітинги і збори, на яких обиралися кандидати до Рад, схвалювалися накази депутатам. Обрана 6 березня в Миколаєві Рада робітничих депутатів послала своїх представників для встановлення зв'язку з Петроградською Радою. 25 березня 1917 року вийшов перший номер газети «Известия Николаевского Совета рабочих депутатов». Виникають Ради робітничих і солдатських депутатів в Голті, Ольвіополі і Богополі, обирається Рада робітничих і солдатських депутатів — у Вознесенську. Створюють свої Ради і трудящі Очакова та Нового Буга. Наприкінці квітня у Миколаєві відбувся перший Херсонський губернський з'їзд селянських депутатів, який обрав губернську Раду селянських депутатів. Створюється також губернське виконавче бюро Рад робітничих і солдатських депутатів. Але більшість у Радах дісталася меншовикам та есерам. За їх сприянням на початку березня в Миколаєві створено т. зв. громадський комітет. При його підтримці підприємці відмовлялися визнавати фабзавкоми, проводили масові увільнення з роботи пореволюційному настроєних робітників. У частинах гарнізону запроваджувалися дисциплінарні суди, ліквідовувалися солдатські комітети. Оборонництво керівників дрібнобуржуазних партій серйозно утруднювало роботу більшовиків по революційному вихованню мас. Гострі сутички більшовиків з меншовиками та есерами мали місце у Вознесенській Раді, до складу якої входили навіть офіцери. Так було і в Голті, Ольвіополі, Богополі.

Більшовики Миколаївщини роз'яснювали робітникам і селянам контрреволюційний характер органів Тимчасового уряду, хибність і порочність угодовської політики меншовиків, есерів та українських буржуазних націоналістів, закликаючи маси до соціалістичної революції. 31 березня у Миколаєві утворено тимчасовий об'єднаний комітет РСДРП, до якого від більшовиків увійшли Й. С. Скляр, І. А. Чигрин, П. О. Бурий та інші[1]. ЦК РСДРП відрядив до Миколаєва для зміцнення більшовицької організації І. І. Шварца, Я. І. Ровинського, а пізніше — О. І. Зимака[2]. Хоч більшовики Миколаєва, як і ряду інших міст країни, припустилися помилки, ввійшовши до складу об'єднаної з меншовиками соціал-демократичної організації, але виступали вони згуртовано, проводили послідовну революційну лінію, зміцнювали зв'язки робітників з трудящим селянством.

Досить швидко проходив процес організації робітничого класу: виникли профспілки металістів, друкарів, взуттєвиків, будівельників, булочників, робітників млинів. У профспілках більшовики створювали свої фракції. 20 березня робітники заводу «Руссуд» та місцевого відділення Балтійського заводу явочним порядком запровадили 8-годинний робочий день.

За участю селянської комісії при Миколаївській Раді в селах створювалися волосні та сільські комітети. Повсюдно проводилися сільські сходи, на яких роз'яс-

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 270.
[2] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 49.

нювалися події, що відбувалися в країні. Ще наприкінці березня Рада робітничих депутатів Миколаєва скликала з'їзд селян 23 найближчих сіл для обговорення питання про організацію Рад селянських депутатів[1]. Це був один з перших селянських з'їздів на Україні.

Озброєні Квітневими тезами і рішеннями VII (Квітневої) конференції РСДРП(б), більшовики Миколаївщини боролися за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. У цій боротьбі вони спиралися на допомогу петроградських і харківських більшовиків. Міцними були також зв'язки миколаївських більшовиків з більшовиками Одеси[2]. Посиленню впливу більшовиків на маси сприяло об'єднання Ради робітничих з Радою військових депутатів, здійснене 23 квітня. Зміцнюючи свої позиції у Раді, більшовики домоглися прийняття того ж місяця резолюції про бойкот газети реакційного напрямку «Южная Россия», створення продовольчих комітетів з правом реквізицій, передачі продовольчої справи на селі до рук селянських комітетів, встановлення суворого контролю над промисловістю і транспортом, а також конфіскації воєнних прибутків капіталістів[3].

Помітно посилювався вплив більшовиків у масах. 5 травня створено Центральне бюро профспілок Миколаєва, де найбільшою і найбойовішою була спілка металістів. Активізували свою діяльність у профспілках більшовики Голти, робітники заводу Шпехта і ремонтних майстерень у Вознесенську. Розгорталася агітаційна робота серед солдат і матросів місцевих гарнізонів, наслідком якої було виникнення там більшовицьких груп. Для керівництва ними 8 липня 1917 року в Миколаєві створюється військова організація РСДРП(б). Велике значення надавалося розповсюдженню більшовицької преси — газет «Правда», «Пролетарий» [органу Харківського комітету РСДРП(б)], агітаційно-пропагандистській роботі. У травні 1917 року Секретаріат ЦК РСДРП(б) дав вказівку видавництву «Прибой» посилити доставку літератури для Миколаєва[4].

Трудящі Миколаївщини організовано вийшли на святкування Першого травня. В колонах вознесенських демонстрантів пліч-о-пліч з українськими і російськими робітниками крокували солдати сербського добровольчого корпусу, до них вирішив приєднатися і створений солдатами у с. Болгарці Південнослов'янський революційний комітет. Згодом такий же комітет виник і в Миколаєві[5]. Під керівництвом більшовиків, озброєних рішеннями VI з'їзду РСДРП(б), влітку і восени 1917 року в Миколаєві, Голті, Вознесенську прокотилася хвиля економічних і політичних страйків, мітингів і зборів, на яких робітники вимагали підвищити заробітну плату, запровадити контроль над виробництвом, вжити заходів проти контрреволюційного саботажу буржуазії. Ще в березні—квітні 1917 року робітники Миколаєва одними з перших на Україні почали боротьбу за впровадження робітничого контролю і реквізицію приватних підприємств. Пізніше з рішучими вимогами введення контролю над виробництвом виступила Херсонська губернська спілка металістів[6].

Для залучення на свій бік селянської бідноти більшовики використовували з'їзди Рад селянських депутатів. Так, ще на першому Херсонському губернському з'їзді вони роз'яснювали селянам програму партії, закликали їх до єднання з робітниками, до боротьби за владу Рад. Створювалися агітаційні групи і з революційних солдатів місцевого гарнізону, які в селах пропагували ленінську аграрну програму. Часто відбувалися виїзди робітників на села. Наприкінці червня з ініціативи більшо-

---

[1] Октябрь на Николаевщине. Николаев, 1927, стор. 16, 17.

[2] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України. К., 1966, стор. 56, 57.

[3] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. — март 1918 г.). Сборник документов и материалов. Николаев, 1957, стор. 61—63.

[4] Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов, ч. 1. М., 1957, стор. 7.

[5] И. Д. Очак. Югославянские интернационалисты в боях за победу Советской власти в России. М., 1966, стор. 44—46, 59, 60, 142, 214.

[6] «Український історичний журнал», 1963, № 5, стор. 89.

виків 1200 робітників заводу «Наваль» виїхали, щоб допомогти селянам зібрати врожай. Ще навесні 1917 року значні селянські виступи проти поміщиків сталися в селах Анатолівці, Нечаяному, Тузлах. У червні революційний рух охопив усі повіти губернії. Найгострішого характеру він набув у селах навколо Вознесенська, в Покровській, Головлівській, Казанківській, Новоодеській, Маліївській та інших волостях. Селяни вимагали поліпшення умов оренди, захоплювали поміщицькі й церковні землі. Сільськогосподарські робітники явочним порядком встановлювали 8-годинний робочий день.

В середині серпня миколаївські більшовики прийняли рішення про розрив з меншовиками. 9 вересня відбулася загальноміська конференція більшовиків та інтернаціоналістів, де було обрано комітет РСДРП(б)[1]. Цього ж місяця у Миколаєві створюється Спілка трудящої молоді, активними працівниками якої були С. І. Новиков, М. К. Шишканюк, В. О. Салтанов, Р. Є. Гаврилов та О. Є. Гаврилов, Л. М. Гладков[2].

Під час корніловського заколоту трудящі маси рішуче стали на захист революції. Озброювалися робітничі дружини, в жовтні створюється Червона гвардія, в т. ч. червоногвардійський загін південних слов'ян у Вознесенську. Революційні загони організовуються в селах Братському, Анатолівці тощо. Про дальше зростання впливу більшовиків на маси свідчили підсумки перевиборів членів Миколаївської Ради (кінець вересня — початок жовтня), а також ухвалення Херсонським губернським з'їздом Рад селянських депутатів (кінець вересня) і Миколаївською Радою (15 жовтня) резолюції про необхідність скликання II Всеросійського з'їзду Рад, припинення війни, передачі всіх земель у відання земельних комітетів, запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення контролю над виробництвом[3].

25 жовтня (7 листопада) миколаївці довідалися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Цю звістку, а також ленінські декрети і звернення II Всеросійського з'їзду Рад вони зустріли гарячим схваленням. Резолюції про підтримку II з'їзду Рад прийняли губернське виконавче бюро робітничих і селянських депутатів, президія губвиконкому Ради селянських депутатів, скликана в Миколаєві, в роботі якої взяли участь делегати від Миколаївської, Очаківської, Вознесенської, Голтянської, Херсонської та інших Рад[4].

Але есери та меншовики перешкодили встановленню Радянської влади у ці дні. Створений ними у Миколаєві т. зв. революційний штаб (комітет) став по суті на шлях затягування переходу влади до Ради[5]. Суперечило корінним інтересам трудящих Миколаївщини і рішення Ради про підтримку Центральної ради. Під час виборів до Установчих зборів у листопаді 1917 року вони віддали більшість голосів більшовикам.

На початку грудня з ініціативи більшовиків секція Червоної гвардії Миколаєва спільно з представниками гарнізону і флотського півекіпажу створила військово-революційний комітет, під керівництвом якого 7 грудня було зірвано спробу гайдамаків захопити владу в місті. Боротьба за владу Рад ще більше посилилася після I Всеукраїнського з'їзду Рад, у роботі якого взяли участь і 7 представників з Миколаєва. Робітники, представники військових частин, селяни сіл Себиного, Гур'ївки, Матвіївки, Нечаяного, Ковалівки, Пересадівки, Калинівки та інших палко вітали перший Український Радянський уряд — Народний Секретаріат, вимагаючи розформування гайдамацьких загонів і негайного встановлення влади Рад. Важливу роль у викритті українських буржуазних націоналістів, у роз'ясненні більшовиць-

[1] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 815, 819.

[2] Десять лет комсомола Николаевщины. Николаев, 1927, стор. 16, 17.

[3] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 123, 135, 136.

[4] Там же, стор. 166—168, 273.

[5] Журн. «Летопись революции», 1922, № 1, стор. 191.

кої програми і політики з національного питання відіграла газета «Пролетарское знамя», яка почала виходити в жовтні 1917 року.

Рішучу відсіч давали трудящі Миколаївщини націоналістичній політиці української буржуазії, її партій та організацій, спрямованій на відрив України від Росії. Зокрема, осуджуючи контрреволюційну спробу Центральної ради розпалити братовбивчу війну між Україною і Росією та протестуючи проти дій українських буржуазних націоналістів, спрямованих на роззброєння російських революційних частин на Україні, представники військових частин, Червоної гвардії і робітничих організацій Миколаєва вказували у своїй резолюції: «Ми не визнаємо української буржуазної ради, будемо боротись з нею всіма силами, бо є одна влада народу — це влада класових революційних організацій на місцях — Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»[1].

Незважаючи на те, що на початку грудня Генеральний секретаріат Центральної ради видав ряд розпоряджень, які забороняли вивозити з України хліб і продовольство для голодуючих трудящих Радянської Росії, робітники і селяни Миколаївщини не визнавали цих розпоряджень. Так, 3 січня робітники Миколаївського відділення Балтійського заводу, звертаючись до всіх трудящих міста, писали: «Треба не дати померти нашим товаришам, кращим товаришам, які добули нам дорогу свободу і стійко стоять на захисті наших пролетарських інтересів». Через два дні цю резолюцію підтримали 600 робітників заводу «Наваль», які вимагали від міського самоврядування якнайшвидше відправити хліб до Петрограда. А 8 січня робітники заводу «Руссуд», підтримавши цю вимогу, писали в своїй резолюції: «Якщо не задовольнять наші вимоги..., то ми, робітники, візьмемо цю місію на себе та трусонем наших панів — поміщиків навколо м. Миколаєва і пошлемо нашим товаришам хліб»[2].

На початку січня 1918 року на виборах нового складу Миколаївської Ради перемогли більшовики, які разом з лівими есерами здобули 60 проц. місць. 14 січня, коли на пленумі новообраної Ради вирішувалось питання про владу, поіменним голосуванням переважною більшістю голосів схвалено рішення про перехід влади до рук Ради. Більшовики Миколаєва подавали допомогу у встановленні влади Рад у Херсоні, Вознесенську, Очакові. 7(20) лютого 1918 року Херсонський повітовий з'їзд Рад селянських депутатів палко вітав Радянські уряди РРФСР і України. Переважна більшість делегатів проголосувала за створення органів Радянської влади. Через кілька днів аналогічне рішення схвалив і Херсонський губернський з'їзд Рад селянських депутатів та земельних комітетів. У його роботі брав участь Г. К. Орджонікідзе, який закликав допомогти голодуючим північних губерній Росії[3].

Протягом січня і лютого 1918 року Радянська влада перемогла в усіх населених пунктах сучасної області. В селах обиралися Ради селянських депутатів. Так, 19 січня 1918 року на загальних зборах села Нечаяного єдиною владою визнано владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. 21 лютого на волосному делегатському з'їзді у Новому Бузі проголошено Радянську владу й обрано виконком. У деяких волостях (Ландауській, Петровській та ін.) створювалися революційні трибунали.

Місцеві органи Радянської влади, переборюючи опір контрреволюції, почали негайно здійснювати важливі політичні й економічні заходи, спрямовані на поліпшення становища трудящих. Все ширшого розмаху набирала боротьба за впровадження робітничого контролю над виробництвом і націоналізацію підприємств. Селяни виганяли поміщиків з економій, а їх землі передавали на облік волосним земельним комітетам або земельним комісіям.

---

[1] І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. К., 1970, стор. 168, 175; Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, стор. 187.

[2] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, стор. 212, 213, 216, 217.

[3] Протокол Херсонского губернского съезда Советов крестьянских депутатов и земельных комитетов. Херсон, 1918, стор. 47.

Пам'ятник В. І. Леніну в Миколаєві. Скульптор Шота Микотадзе. 1957 р.

Пам'ятник 68 морякам-десантникам у Миколаєві. Скульптор О. М. Ізмалков. 1946 р.

Проспект Леніна в Миколаєві. 1966 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

В січні 1918 року в Миколаєві та інших містах запроваджується 8-годинний робочий день[1]. Протягом січня—березня націоналізуються банки, млини, друкарні, готелі. На підставі ленінського Декрету про націоналізацію річкового та морського флотів (січень 1918 року) Миколаївський і Херсонський відділи спілки моряків наприкінці лютого ухвалили націоналізувати річковий флот на Дніпрі і Бузі з усіма капіталами, доками та інвентарем. Роботу залізничних станцій, фінансових установ, телеграфу взяв під свій контроль Голтянський військово-революційний комітет.

За ленінським Декретом про землю селяни Миколаївщини (в межах округу 1927 року, що становив приблизно половину території сучасної області) одержали понад 1 млн. десятин землі[2]. Тим самим вони позбулися щорічної виплати орендної плати в розмірі 9,7 млн. крб. і 35 млн. крб. старих боргів.[3] За постановою з'їзду Рад селянських депутатів Херсонського повіту у лютому—березні на території повіту провадився зрівняльний розподіл землі між селянами.

Здійснюючи перші соціалістичні перетворення, трудящі Миколаївщини одночасно допомагали російським робітникам і селянам продовольством. За рішенням губернського продовольчого з'їзду (березень 1918 р.) частину хлібних запасів вивезено в Петроградську, Московську, Ярославську та ін. губернії. Жителі Петрограда, наприклад, у березні 1918 року одержали від трудящих губернії 2 маршрутних поїзди з хлібом.

Та будівництво нового життя було перерване навалою австро-німецьких інтервентів. В середині березня 1918 року після запеклих боїв на дільниці Бірзула—Голта, яку прикривала Перша революційна армія під командуванням О. І. Єгорова, ворожі війська захопили Ольвіополь, Богопіль і Голту, а згодом і всю територію нинішньої області. Відновлюючи буржуазно-поміщицький режим, окупанти та їх буржуазно-націоналістичні прислужники жорстоко розправлялися з трудящими. Німці грабували і катували людей, вивозили до Німеччини устаткування, продукцію, сировину багатьох промислових підприємств, худобу, хліб. Були закриті суднобудівні заводи «Наваль» і «Руссуд» у Миколаєві, робітники цих підприємств лишилися без будь-яких засобів до існування. На діючих підприємствах запроваджували 12-годинний робочий день[4].

Народно-визвольна боротьба проти австро-німецьких загарбників почалася уже з перших днів їх перебування на Миколаївщині. Кожний номер «Николаевского вестника» (єдиної газети в місті) ряснів наказами про розстріл за опір «новим властям». Славною сторінкою в історію героїчної боротьби українського народу проти окупантів увійшло Миколаївське збройне повстання 22—26 березня. Разом із збройним виступом херсонських робітників воно затримало більше ніж на два тижні наступ німців на Крим і Севастополь. Це дало можливість вивезти на схід з Криворіжжя та Криму багато продовольства і металу.

У червні 1918 року при сприянні представників ЦК РКП(б) і Оргбюро по скликанню І з'їзду КП(б)У почала діяти у підпіллі Миколаївська більшовицька організація. Військово-революційний комітет разом з міськкомом партії працював під безпосереднім керівництвом Одеського обласного партійного і військово-революційного комітетів, створених на основі рішень І з'їзду КП(б)У. Було відновлено партійний комітет у Вознесенську. Підпільні революційні групи виникли також на підприємствах Голти. Під впливом більшовиків залізничники Миколаєва і Вознесенська активно підтримали в липні—серпні всеукраїнський страйк залізничників.

Велику підпільну роботу проводили більшовики і у військах окупантів. Разом з ними діяли німецька комуністична група федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) та її представники на місцях. Лише в серпні 1918 року група надіслала на

---

[1] Октябрь на Николаевщине, стор. 39, 41.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, спр. 71, арк. 51.
[3] 10 лет борьбы и строительства. Николаев, 1927, стор. 59, 60.
[4] Історія Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 86.

Герої громадянської війни П. Ю. Дибенко та І. Ф. Федько. Південний фронт, 1919 р.

Миколаївщину 400 примірників своєї газети «Вельткомуна» («Світова комуна») і 320 примірників різних брошур[1].

Після II з'їзду КП(б)У (жовтень 1918 р.) на Миколаївщині за допомогою військово-революційного комітету створюються нові та активізуються дії створених раніше партизанських загонів. Широкого розмаху набув партизанський рух у межах сучасних Первомайського, Доманівського, Вознесенського, Очаківського районів, у зоні Тилігульського і Березанського лиманів, де діяли загони Т. М. Гуляницького, Н. І. Урсулова, І. К. Дячишина, М. І. Панченка, А. Є. Худенка, І. К. Філіппова, Л. Г. Позднякова.

Визначною подією цього часу було збройне повстання 15—16 листопада у Вознесенську. Під керівництвом підпільного ревкому повсталі розгромили міську управу, німецький гарнізон і гетьманську варту. Влада на кілька днів перейшла до рук ревкому.

У грудні 1918 року, після краху австро-німецької окупації і падіння гетьманщини, південь сучасної області окупували війська Антанти, територію від Вознесенська на північ захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії. Більшовики, очоливши боротьбу проти нових ворогів, викривали зрадництво есерів, меншовиків, бундівців та українських буржуазних націоналістів, разом із спартаківцями вели революційну агітацію серед солдатів німецьких гарнізонів, які за погодженням з командуванням антантівських військ залишилися в Миколаєві для виконання поліцейських функцій. Боротьбою проти антантівських військ і буржуазних націоналістів на півдні, як і раніше, керував Одеський обласний комітет КП(б)У, діяльність якого поширювалася і на Миколаївщину.

На початку березня частини 1-ї Задніпровської дивізії під командуванням П. Ю. Дибенка зайняли залізничні станції Березнегувате, Снігурівка, Засілля, Явкине, Водопій, села Богоявленськ, Тернівку, Широку Балку і розгорнули бої на підступах до Миколаєва. Війська інтервентів змушені були поспіхом залишити місто. У 20-х числах березня частини радянських військ групи А. Є. Скачка та місцеві партизанські загони вигнали інтервентів і петлюрівців з північних районів області.

Повсюдно створювалися волосні і сільські ревкоми, обиралися Ради, керівну роль в яких відігравали більшовики. Вони переважали у Миколаївській Раді, а в її виконкомі становили абсолютну більшість (12 із 17 членів). Неподільне керівництво Радами здійснювали також комуністи Первомайська і Вознесенська[2]. 24 березня почала виходити газета «Известия Николаевского Совета рабочих депутатов», а 23 червня — орган Миколаївського комітету КП(б)У «Знамя коммунара».

Помітно зростали ряди членів партії, збільшувалася кількість партійних осередків. Партійні організації об'єднували понад 400 комуністів[3]. Передова, свідома молодь об'єднувалася в комсомольські організації. Сім представників миколаївської комсомолії — серед них Р. Є. Гаврилов, С. І. Новиков, Л. М. Мураховська брали участь у підготовці і роботі I з'їзду комсомолу України.

[1] Г. Ватьян, Я. Кром. Вірні прапорові інтернаціоналізму. Одеса, 1969, стор. 10.
[2] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 183, арк. 41.
[3] Там же, спр. 82, арк. 19; спр. 183, арк. 45.

Головним завданням партійних, громадських і радянських організацій було встановлення найсуворішого революційного порядку, організація відбудови народного господарства. У травні 1919 року націоналізовано і передано місцевим органам управління суднобудівні заводи[1]. На заводі «Наваль» під час виконання термінових військових замовлень відбулися перші на Миколаївщині суботники.

Виходячи з вказівок В. І. Леніна, рішень VIII з'їзду РКП(б) і III з'їзду КП(б)У, комуністи дбали і про згуртування пролетарів та напівпролетарів села у комітети бідноти. Для організації партосередків, комбідів та очищення місцевих Рад від куркулів Миколаївська міська парторганізація в липні 1919 року відрядила на постійну роботу в села агітаторів-інструкторів — по 2 чоловіка у кожну волость[2]. Питання роботи на селі, зміцнення союзу робітничого класу і селянства постійно висвітлювалися в газеті «Знамя коммунара». Значну роль у зміцненні дружби робітничої і селянської молоді відігравала комсомольська газета «Молодий комунар», перший номер якої вийшов у квітні 1919 року.

Важливим завданням партійних та радянських органів була боротьба за хліб, виконання продрозверстки, організація масового походу робітників на села. Робітничі продовольчі загони проводили серед селян широку масово-політичну та організаторську роботу. Багато бійців продзагонів героїчно загинули у боротьбі з куркульством. Особливо небезпечним для Радянської влади був заколот Григор'єва, банди якого у травні 1919 року при підтримці анархістів і есерів з місцевого флотського півекіпажу на кілька днів захопили Миколаїв. У багатьох місцях спалахнули куркульські повстання. Силами військових частин ці виступи було ліквідовано. У зв'язку з загрозою наступу денікінських військ у червні 1919 року на Миколаївщині розпочалася масова мобілізація до лав Червоної Армії. 28 червня створено повітовий комітет оборони, який провів значну роботу по організації оборони Миколаєва, Очакова та інших населених пунктів. На фронт пішло багато робітників і трудящих селян Миколаївщини. Тільки на захист Донбасу відбули 1-й Вознесенський кавалерійський полк (970 чоловік) і понад 2 тис. бійців з Миколаєва[3].

Натиск денікінців на півдні сучасної області стримували бійці 58-ї стрілецької дивізії, якою командував І. Ф. Федько. 14 серпня ворожі кораблі почали обстріл Очакова. До кінця місяця білогвардійці захопили майже всі населені пункти сучасної області. Були відновлені царські установи, підприємства перейшли до рук колишніх власників. Відновлювалося поміщицьке землеволодіння. Селян нещадно грабували: вони мусили віддавати третину хліба з кожної поміщицької десятини і, крім того, сплачувати податок по 1 пуду[4].

В умовах жорстокого білогвардійського терору більшовики Миколаївщини під керівництвом Зафронтбюро ЦК КП(б)У зміцнювали партійне підпілля, створювали ревкоми. Їм активно допомагали профспілкові

Похорон 16-ти миколаївських комуністів і комсомольців, загиблих у с. Нечаяному від рук куркульських заколотників. Травень, 1919 р.

[1] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів (березень 1917 — березень 1921 рр.). К., 1957, стор. 480.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 82, арк. 19; газ. «Одесский коммунист», 10 липня 1919 р.

[3] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 65, спр. 76, арк. 165, 166.

[4] Там же, оп. 6, спр. 369, арк. 165, 212.

і комсомольські організації. У середині вересня могутній повстанський рух охопив усю губернію. У Миколаївському повіті близько 2 тис. повстанців при великій кількості співчуваючих проголосили Баштанську республіку. В Херсонському повіті висунські повстанці, теж проголосивши республіку, ліквідували в районі своїх дій владу білих та встановили Радянську владу, навіть пустили в обіг радянські гроші. Майже два місяці партизани Висунської та Баштанської республік самовіддано боролися з ворогом. Значним було також повстання в селі Богданівці, у районі Вознесенська тощо.

Для боротьби з партизанами Денікін змушений був послати великі військові з'єднання, які, виконуючи накази генерала Слащова, вчиняли звірячу розправу над повсталими, не жаліючи ні жінок, ні дітей. І все ж карателям не вдалося повністю задушити партизанський рух. «Повстання в цілому не тільки не було придушене,— зазначалося в доповіді Миколаївського підпільного комітету,— але захоплювало дедалі більший простір»[1].

Наприкінці січня 1920 року частини 14-ї Радянської армії (командарм І. П. Уборевич) у складі 41-ї і 45-ї дивізій (начдиви О. М. Осадший і Й. Е. Якір) та кавалерійської бригади Г. І. Котовського завдали нищівного удару ворогові. До початку лютого повністю визволено всю територію сучасної області[2]. Після вигнання денікінців у січні 1920 року рішенням Всеукраїнського ревкому Херсонська губернія поділяється на Одеську і Херсонську з центром у м. Миколаєві. В грудні 1920 року Херсонська губернія перейменована на Миколаївську. Тут мешкало 1 419 238 жителів. Площа з населенням 433,9 тис. чоловік становила південну частину території сучасної області. До північної її частини входили 38 волостей Первомайського і Вознесенського повітів Одеської губернії з населенням понад 400 тис. чоловік. Таким чином, на території сучасної області в 1920 році мешкало понад 833 тис. чоловік. Міське населення становило понад 150 тис., у т. ч. у Миколаєві — 108 820, Первомайську — 24 737, Вознесенську — 11 196, Очакові — 5744 чоловіка.

Вже 31 січня 1920 року почав діяти тимчасовий губком партії, до якого ввійшли члени Миколаївського підпільного комітету, а 5 лютого на пленарному засіданні Миколаївського комітету КП(б)У, ревкому і політвідділу 41-ї дивізії створено губком КП(б)У та губревком[3]. У цей час до Миколаєва прибули з ЦК КП(б)У С. С. Крижанівський, який став головою губкому, і О. В. Луговий, що очолив відділ роботи на селі. На початку лютого почала виходити газета «Известия» — орган Миколаївського губернського революційного комітету. Створювались волосні партійні комітети і партосередки. На 3 квітня 1920 року в губернії було 106 партосередків і в них — 829 комуністів[4]. А 12—15 травня відбулася перша губернська конференція КП(б)У.

На місцях організовувались повітові, волосні і сільські ревкоми. Проте до них нерідко проникали представники дрібнобуржуазних партій — боротьбистів, борьбистів. Губернський і повітові партійні комітети вживали заходів для зміцнення органів влади комуністами.

Утвердивши революційний порядок, ревкоми передавали свої повноваження виконкомам новообраних Рад. У квітні 1920 року відбувалися вибори до міських і сільських Рад та волвиконкомів, наприкінці квітня — на початку травня — повітові з'їзди Рад, що обрали повітвиконкоми, а 20—23 травня — 1-й губернський з'їзд Рад[5]. Під час виборів до Рад переважна більшість виборців у містах, селах, волостях віддала свої голоси за список № 1 (комуністів), у якому першим було названо ім'я В. І. Леніна.

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1926, № 3—4, стор. 68.

[2] Історія 45-ї стрілецької Волинської Червонопрапорної дивізії. К., 1929, стор. 51—54.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 188, арк. 2.

[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 5, спр. 223, арк. 9.

[5] Л. Л. Потарикіна. Ревкоми України в 1918—1920 рр. К., 1957, стор. 82, 83; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.). Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 998.

Відновлювали свою діяльність комсомольські організації. З 16 лютого 1920 року починає діяти губернське оргбюро комсомолу[1]. На 13 листопада 1920 року у Вознесенському і Первомайському повітах Одеської губернії було 35 комсомольських осередків, в яких налічувалося 1550 членів спілки. В усій губернії на 15 вересня у 52 осередках перебувало на обліку 2527 комсомольців[2]. Під керівництвом партійних організацій зміцнювалися профспілки, що вели рішучу боротьбу з меншовиками, які пробрались до їх керівних органів. Значну роль у цьому відігравала газета «Власть труда» — орган губернської ради профспілок.

Група комсомольців Миколаєва перед від'їздом на польський фронт. 1920 р.

Розгорталося господарське і культурне будівництво. Ще на початку лютого 1920 року створюється губернський раднаргосп, у травні і наступні місяці — відділи губвиконкому, в т. ч. земельний, народної освіти (при ньому комісія лікнепу) тощо. Через нестачу сировини, палива і робочих рук здійснювалася сувора централізація виробництва на підприємствах, більш удосконалених технічно, вироблялася лише найнеобхідніша продукція, в першу чергу для фронту. У червні 1920 року за розпорядженням Ради Народних Комісарів РРФСР з Баку для потреб миколаївських суднобудівних заводів було відправлено 500 тис. тонн нафти. Робітники Москви тоді ж надіслали для суднобудівників багато робочого одягу. Робоча сила, а також усі наявні матеріали — паливо, метал тощо зосереджувалися на підприємствах, які визначали промисловий профіль губернії (розвиток вітчизняного флоту) і постачали продукцію для потреб відбудови сільського господарства. Важливим завданням була відбудова залізничного транспорту. Миколаївські заводи, які випускали вагони, було віднесено до групи ударних. Великі підприємства об'єднувалися та підпорядковувалися Центральному правлінню важкої промисловості. На базі середніх підприємств створювалися трести і комбінати. Одночасно відбувався процес кооперування кустарів. У грудні 1920 року в губернії (крім Дніпровського повіту) зареєстровано і затверджено статути 126 трудових виробничих артілей[3].

На селі здійснювалися аграрні перетворення згідно з законом Всеукраїнського ревкому від 5 лютого 1920 року. Землею наділялися насамперед найбідніші селяни, сільськогосподарські робітники, сім'ї червоноармійців. По всіх 132 волостях губернії проводилися землевпорядні роботи. Безземельні і малоземельні селяни одержали безкоштовно 81,5 проц. усієї землі губернії—3 млн. 610 тис. десятин. Губраднаргосп протягом січня—вересня 1921 року передав губземвідділу для розподілу між бідними селянами 1500 плугів, 260 букерів, 400 борін, 242 сівалки, 28 молотарок та інші знаряддя праці[4]. В ході земельних перетворень виникали господарства соціалістичного типу.

---

[1] Газ. «Известия» (Миколаїв), 26 лютого 1920 р.
[2] Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 194, арк. 5.
[3] Журн. «Народное хозяйство» (Николаев), 1920, № 1, стор. 11, 12, 67—69.
[4] Отчет Николаевского экономсовещания Совету Труда и Обороны за январь—сентябрь 1921 г. Николаев, 1921, стор. 20.

На кінець 1920 і початок 1921 року в губернії вже було близько 100 колективних об'єднань[1].

Важливу роль у зміцненні союзу робітничого класу з трудящим селянством відігравала допомога робітників селянам у проведенні виборів до органів влади, постачанні сільськогосподарських знарядь тощо. В різних пунктах губернії відкривалися майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря. В Одбідо-Василівській, Висунській, Казанківській, Калузькій, Троїцько-Сафонівській волостях створювалися кущові, а в Березнегуватому, Снігурівці, Засіллі[2] — сільські прокатні станції. Зміцнювалися також зв'язки міської і сільської молоді. Зокрема, комсомольський осередок заводу «Наваль» шефствував над осередками Нового Буга і Богоявленська, комсомольський осередок станції Миколаїв — над Новопетрівським осередком. Часто влаштовувалися спільні збори молоді міста і села, вечори запитань і відповідей; комсомольці міст збирали бібліотечки для сільських осередків.

За допомогою робітничого класу трудяще селянство, долаючи опір куркулів, виконувало продрозверстку. На початок липня 1920 року в губернії заготовлено понад 8 млн. пудів хліба[3]. Село подавало допомогу Червоній Армії і робітникам міста під час «тижнів фронту», «тижнів продовольства». Значну кількість продовольства було відправлено трудящим Москви, Петрограда та інших міст Радянської Росії.

Для залучення селян до державного і господарського будівництва багато зробили комнезами, які об'єднували сільську бідноту і частину середнього селянства. На 1 вересня в губернії налічувалося 110 волосних і 1 тис. сільських КНС[4]. Комнезами були організаторами перших колективних господарств, дбали про впровадження прогресивних сівозмін і досягнень агротехнічної науки. У жовтні 1920 року губернський з'їзд КНС намітив заходи для збільшення числа прокатних станцій, показових полів, волосних і сільських майстерень, агрономічних шкіл, курсів, лабораторій. Важливу роль у згуртуванні трудящого селянства навколо влади Рад відіграла газета «Незаможний селянин», яка почала виходити 1920 року. КНС брали активну участь у боротьбі проти засилля куркульства, в проведенні мобілізацій до Червоної Армії.

На початок червня 1920 року губком партії відрядив на польський фронт 250 комуністів. Багато робітників пішло до Червоної Армії по профспілковій мобілізації. Тільки з Миколаївського повіту виїхало близько 3 тис. добровольців. Трудящі Первомайського повіту щоденно відробляли 2 години понад норму у фонд допомоги червоним бійцям 14-ї Армії, що воювала проти польських інтервентів. У травні 1920 року по території сучасної області проходила маршем (від Перекопу до Проскурова) 8-а кавалерійська дивізія червоних козаків В. М. Примакова. Трудящі Миколаївщини постачали її всім необхідним.

У червні—липні 1920 року Дніпровський повіт губернії захопили врангелівці, що наступали з Криму. Вони загрожували Херсону й Очакову. Одночасно у ряді населених пунктів між Миколаєвом і Херсоном (Кисляківці, Station Станіславі, Снігурівці, Лупареві, Богоявленську та ін.) вибухнули куркульські антирадянські заколоти, якими керували врангелівські й петлюрівські агенти.

Партійні та радянські органи Миколаївщини вживали енергійних заходів для забезпечення розгрому військ Врангеля і куркульських банд. Зміцнювалися укріплені райони вздовж Дніпра і Дніпровсько-Бузького лиману. Було створено Усть-Дніпровську флотилію (командуючий Б. В. Хорошхін), основою якої стали паропла-

[1] І. Х. Ганжа. Перші колективні господарства на Україні (1917—1920 рр.). К., 1960, стор. 100—105.

[2] Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920). Сборник документов и материалов. Херсон, 1957, стор. 286—287.

[3] Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 році. К., 1956, стор. 82.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1941 рр. Збірник документів і матеріалів, вип. 1. Херсон, 1957, стор. 169, 170.

ви, відремонтовані і озброєні на миколаївських суднобудівних заводах. Кораблі флотилії, бійці Очаківського укріпрайону, створеного в лютому 1920 року, і частини Херсонської бойової групи, комісаром якої був секретар губкому партії В. М. Ісакович, розгромили куркульські повстання. У червні того ж року органи надзвичайної комісії ліквідували миколаївський відділ створеної в Одесі шпигунської монархічної організації «Азбука», яка сприяла Врангелю. Завдяки мужності і героїзму бійців Очаківської фортеці зазнала провалу спроба білогвардійців проникнути на початку серпня в Дніпровсько-Бузький лиман і захопити Миколаїв[1].

Тільки Миколаївська повітова організація КП(б)У послала на врангелівський фронт 100 комуністів[2], взяли до рук зброю тисячі членів профспілок і комсомольців. На червень з Миколаївського повіту на фронт вирушило 3 тис. добровольців, з Первомайського — 4 тисячі. У жовтні за рішенням губернського з'їзду незаможних селян сформовано добровільний кавалерійський полк. В період боротьби з Врангелем на території губернії тимчасово дислокувались війська 1-ї Кінної Армії та 6-ї Армії (командарм А. І. Корк). До цих частин також вступило багато жителів міст і сіл Миколаївщини. А всього за роки громадянської війни тут сформовано близько 20 бригад, полків, дивізіонів і загонів, у т. ч. Миколаївська і Вознесенська бригади, 1-й Антонівський стрілецький полк, 401-й Тридубсько-Балтський полк, 403-й Тилігуло-Березанський полк, 1-й Комуністичний загін особливого призначення та інші. 401-й, 403-й полки та 1-й Комуністичний загін особливого призначення в складі 45-ї Червонопрапорної стрілецької дивізії Й. Е. Якіра брали участь у боях з ворогом на багатьох фронтах. За участь у революції і громадянській війні понад 1,5 тис. миколаївців відзначені урядовими нагородами.

В умовах серйозних економічних і політичних труднощів приступили трудящі Миколаївщини до відбудови народного господарства. Збитки, завдані білогвардійцями та інтервентами промисловості й сільському господарству тільки південної половини території сучасної області, обчислювалися в 16 млн. крб. Становище ще більше загострилося після посухи 1920—1921 рр. Посівні площі скоротилися на 50 проц.[3]. Навесні 1922 року в губернії голодувало близько 500 тис. чоловік[4].

Знову активізувалися куркульські банди, особливо у Вознесенському і Первомайському повітах. У Балтському (до складу якого входили деякий час райони північно-західної частини сучасної області) і Херсонському повітах провокаційною діяльністю займалися релігійні секти баптистів і духоборів, в Одеському повіті підняли голову петлюрівці[5]. В ряді волостей Херсонського повіту мали місце меншовицькі виступи, контрреволюційна діяльність есерів-«народовців», сіоністів[6]. Військові частини, загони міліції, чопів, в яких брали участь і комсомольці, особливо з Привільнянської волості, Новоодеського і Возсіятського осередків, розгорнули рішучу боротьбу проти куркульського бандитизму. Значну роль у боротьбі з засиллям куркульства відіграли організації «Робітземлісу», створені на початку 20-х років у багатьох селах області.

Під керівництвом губернської партійної організації, в якій у 1921 році налічувалося 3600 комуністів[7], робітники і селяни, долаючи труднощі, самовіддано відбудовували народне господарство. Активними помічниками комуністів були 4 тис. комсомольців[8].

---

[1] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. К., 1963, стор. 494—496.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 194, арк. 1.

[3] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 110.

[4] К. К. Шиян. Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості (1921—1925 рр.). К., 1959, стор. 78.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 939, арк. 1, 2, 3, 9, 18, 21, 30.

[6] Там же, ф. 30, оп. 1, спр. 17. арк. 43, 44.

[7] Там же, ф. 1, оп. 48, спр. 5, арк. 3.

[8] Газ. «Красный Николаев», 10 липня 1921 р.; Десять лет комсомола Николаевщины, стор. 50.

М. І. Калінін виступає на мітингу робітників заводу «Наваль». 1922 р.

У лютому 1921 року з ініціативи комуністів станції Миколаїв на всіх підприємствах губернії ширився рух за те, щоб щодня працювати додатково дві години у фонд відбудови. Виявом трудового героїзму були комуністичні суботники і недільники. Лише в лютому 1921 року на них працювали 2152 чоловіка, в т. ч. 597 комуністів. Тільки на недільнику відбудови транспорту (лютий 1922 р.) трудились 1116 чоловік[1]. У листопаді 1921 року на честь роковин Великого Жовтня 15 чоловік із губернії було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора УРСР[2]. Особливо відзначились миколаївські суднобудівники, які внесли значний вклад у відбудову Чорноморського флоту.

1921 року на колишньому заводі Шпехта у Вознесенську почали ремонтувати сільськогосподарські знаряддя, пущено в дію млини, олійниці, при паровозному депо створено майстерню для ремонту сільськогосподарських машин, відкрито бондарські, шевські, кравецькі майстерні. Та через гостру нестачу палива, металу, електроенергії 50—60 проц. виробничих потужностей 5 промислових об'єднань Миколаївщини (24 підприємства) до кінця 1922 року недовантажувалися. На 1 жовтня 1922 року в губернії налічувалося 7289 безробітних з числа кваліфікованих та 2446 — з числа некваліфікованих робітників[3].

Великі труднощі переживали робітники й селяни губернії у зв'язку з голодом, викликаним посухою. Під керівництвом губернського комітету допомоги голодуючим, куди ввійшли представники радянських, партійних, профспілкових і комсомольських організацій, при профорганізаціях підприємств і установ створювалися трійки допомоги голодуючим, у сільській місцевості — волосні і повітові комісії для боротьби з голодом. З листопада 1921 до січня 1922 року у фонд допомоги голодуючим губернії надійшло 48 млн. 387 тис. крб.[4]. Тільки на території, що включала південь сучасної області (межі округу 1923—30 рр.), діяло 196 харчувальних пунктів, громадських їдалень, які обслуговували близько 40 тис. дорослих і 61 тис. дітей. Багато допомогли партійним та радянським органам в боротьбі з господарською розрухою й голодом М. І. Калінін і Г. І. Петровський, які приїжджали на Миколаївщину в червні 1922 року на чолі агітпоїзду «Жовтнева революція». Створена при губкомі комсомолу комісія організувала у передмістях колективні городи. Врожай з них ішов голодуючим. І за цих важких обставин трудящі, вірні своєму пролетарському обов'язку, до початку 1922 року відправили на Поволжя 6 вагонів з продовольством[5]. У серпні 1921 року комсомольці губернії влаштували платні спортивні змагання і зібрали у фонд допомоги російським братам 2 млн. карбованців[6].

У жовтні 1922 року Миколаївська й Одеська губернії об'єднуються в Одеську. В березні 1923 року в ній створюється 6 округів, у т. ч. і Миколаївський, який

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 296, арк. 13.
[2] В. Самофалов. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 рр.). К., 1963, стор. 95.
[3] Газ. «Власть труда» (Миколаїв), 7 листопада 1922 р.
[4] Отчет Николаевского губпрофсовета за январь—ноябрь 1922 г. Николаев, 1922, стор. 31.
[5] Газ. «Власть труда», 15 лютого 1922 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1794, оп. 1, спр. 24, арк. 162.

1925 року стає самостійною адміністративною одиницею. До його складу в 1925 році входило 9 районів: Варварівський, Вознесенський, Володимирівський, Ландауський, Миколаївський, Новобузький, Новоодеський, Очаківський, Привільнянський. Площа округу займала половину території сучасної області — її південну частину. Проживало тут 473,3 тис. чоловік[1], а на 1928 рік — близько 600 тис., у т. ч. у сільській місцевості — 448 тис. чоловік. Інші частини сучасної області входили до Одеського, Первомайського (Тилігуло-Березанський, Благодатнівський, Врадіївський, Доманівський, Кривоозерський, Первомайський райони) та Херсонського округів (Снігурівський, Березнегуватський райони).

Значну допомогу матеріальними ресурсами і кадрами надавали губернії ЦК КП/б/У та уряд республіки. Під керівництвом партійних організацій робітничий клас Миколаївщини успішно відбудовував промислові підприємства. На кінець 1925 року в Миколаївському окрузі було досягнуто довоєнного рівня промислового виробництва. Стали до ладу 42 великі й середні підприємства. На 1926 рік у цьому окрузі і тих районах Херсонського округу, що входять нині до складу області, діяло 29 державних підприємств з 8140 робітниками, 15 кооперативних — з 484 робітниками. На 16 приватних підприємствах працювало всього 189 робітників[2]. Загальносоюзного значення набули суднобудівні заводи, морський торговий порт у Миколаєві. На базі напівкустарних підприємств розвинулись швейна, трикотажна, парфюмерна та інші галузі промисловості.

Вживалися заходи і щодо відродження сільського господарства. Зростала кількість волосних і сільських прокатних станцій і ремонтних майстерень. Всіляко пропагувалися переваги колективного ведення господарства. Велика увага приділялася радянським господарствам. Для надання допомоги сільським партосередкам у 1922 році губком відрядив під час місячника роботи на селі групу працівників апарату губернських та повітових установ[3]. Було проведено також «тиждень зміцнення сільських партосередків»[4].

На селі поступово відновлювалися довоєнні посівні площі. Для пропаганди колективної праці організовувалися агітаційно-показові тракторні загони, а також показові поля, де широко застосовувалася агрономічна наука. Так, у 1923 році середня врожайність зернових культур на показових полях Березнегуватського району в 1,5—2 рази перевищувала врожайність на селянських землях. Колективну працю пропагували радгоспи, яких 1925 року було на Миколаївщині 23[5]. Помітних успіхів було досягнуто в кооперуванні селян. На початок 1924 року кооперовано 14 917 господарств (20,8 проц. загальної кількості), на січень 1925 року — вже 20 444 (28,5 проц.)[6]. Наступного року в Миколаївському окрузі і тих районах Херсонського округу, що входять тепер до складу області, було 10 комун, 179 артілей і 827 інших колективних об'єднань.

У процесі будівництва нового життя зміцнювався братерський союз українського народу з великим російським народом, з трудящими всієї Соціалістичної Батьківщини. Робітничий клас і трудове селянство Миколаївщини палко вітали об'єднання радянських республік, створення Союзу РСР. «Відповіддю на наступ капіталу,— записано в резолюції з'їзду Рад Миколаївського повіту, що відбувся 22 листопада 1922 року, повинен бути єдиний фронт робітників і селян. Першим кроком до цього є Союз Радянських Соціалістичних Республік»[7].

---

[1] Матеріали до опису округ УРСР. Миколаївська округа. Х., 1926, стор. 1.

[2] Матеріали до опису округ УРСР. Миколаївська округа, стор. 21—24; Матеріали до опису округ УРСР. Херсонська округа. Х., 1926, стор. 21—24.

[3] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 940, арк. 52; оп. 7, спр. 296, арк. 5.

[4] Там же, спр. 972, арк. 18.

[5] Николаевщина. Краеведческий сборник. Николаев, 1926, стор. 150.

[6] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, спр. 15. арк. 32.

[7] Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 255.

Зростала політична активність трудящих. За ленінським призовом з лютого по квітень 1924 року по Миколаївському округу до партії вступило 1022 чоловіка, в т. ч. 150 комсомольців; до лав комсомолу — 712 юнаків і дівчат. 1925 року в окружній організації на обліку перебувало 3385 комуністів[1]. 1926 року вона зросла на 315 чоловік, 1927-го — на 482, а за перше півріччя 1928-го — на 414 членів. Ще з 1922 року комсомол Миколаївщини взяв шефство над корпусом Червоного козацтва і вирішив виділити на користь червоних козаків 25 проц. врожаю від колективного засіву. Молодь підтримувала тісні зв'язки з бійцями 15-ї Сиваської дивізії, яка була розташована у Миколаєві. В період революційних подій 1923 року в Німеччині в деяких районах засівали по кілька десятин землі на користь МОДРу.

1924 року в Товаристві сприяння повітряному флоту перебувало 15 тис. членів, об'єднаних у 196 осередках, у Товаристві сприяння розвитку хімії — 3 тис. членів, в осередках МОДРу — понад 13 тис. Протягом травня—листопада 1926 року 19 профспілок округу зібрали для допомоги страйкуючим англійським пролетарям 28 190 крб. У відповідь на провокації імперіалізму трудящі округу за кілька місяців 1927 року зібрали на будівництво ескадрильї «Наша відповідь Чемберлену» 14 тис. крб. Комсомол Миколаївщини шефствував над однією з найбойовіших молодіжних організацій Західної України — Львівською.

Вже в перші роки Радянської влади під керівництвом партійних організацій докорінно перебудовувалася справа охорони здоров'я трудящих. 1926 року в Миколаївському окрузі та районах Херсонського округу, що входять тепер до складу області, трудилося 64 лікарі та 36 фельдшерів[2]. Понад 50 медичних працівників обслуговували трудящих Первомайського округу. У 1927—1928 рр. на охорону здоров'я у Миколаївському окрузі відпущено 658,5 тис. крб., кількість медичних закладів порівняно з 1923 роком збільшилася майже в 2 рази[3]. Успішно розв'язувалося завдання ліквідації неписьменності. Вже на кінець 1925 року у Миколаївському окрузі оволоділи грамотою близько 35 тис. чоловік, на кінець 1928 року — 57 тис.; а у Первомайському окрузі на 1928 рік — 55 тис. чоловік. Органи народної освіти ще з початку 1920 року почали відкривати в селах і містах єдині трудові школи. Удосконалювались шкільні програми і підручники. У 1923/24 навчальному році в Миколаївському окрузі було 237 шкіл з 20 925 учнями, а в наступному — 294 школи з 31 595 учнями[4]. Ще в липні 1922 року на Миколаївщині створюються перші дитячі комуністичні організації юних спартаківців. У 1925 році в окрузі було вже 8 тис. юних піонерів, у т. ч. в селах — 5,5 тисячі. Понад 4 тис. безпритульних дітей виховувалось в дитбудинках. 1926 року у Миколаєві почали працювати вечірній робітничий університет (200 слухачів) і підготовчі курси в інститут народної освіти (100 слухачів)[5].

На базі Миколаївського вчительського інституту було створено інститут народної освіти (ІНО). При Новобузькій вчительській семінарії відкрили курси для підготовки викладачів української мови і географії України. Спеціалістів високої кваліфікації почав готувати відкритий у серпні 1920 року Миколаївський кораблебудівний інститут.

Замість «просвіт», де здебільшого верховодили антирадянські націоналістичні елементи, виникали нові культосвітні заклади — робітничі клуби, сельбуди, хати-читальні. У 1925 році в Миколаївському окрузі діяло 60 сельбудів і 140 хат-читалень[6], 119 бібліотек з книжковим фондом 238 862 примірники.

Успішно розвивалося радянське театральне мистецтво. Навіть у буремний 1917 рік у Миколаєві гастролювала театральна труна — Товариство українських

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 49, арк. 9, 10; ф. 29, оп. 1, спр. 1024. арк. 80.
[2] Матеріали до опису округ УРСР. Миколаївська округа, стор. 5; Херсонська округа, стор. 5.
[3] Вся Николаевщина. Справочная и адресная книга на 1928 год. Николаев, 1928, стор. 140.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-99, оп. 2, спр. 48, арк. 190.
[5] 10 лет борьбы и строительства, стор. 93.
[6] Г. М. Шевчук. Культурне будівництво на Україні у 1921—1925 рр. К., 1963, стор. 134, 135.

акторів під керівництвом І. О. Мар'яненка з участю М. К. Заньковецької та П. К. Саксаганського, а в театрі мініатюр виступав видатний драматичний актор В. М. Халатов, пізніше народний артист Української РСР і Чечено-Інгушської АРСР. У червні 1920 року виставою «Плоди освіти» Л. М. Толстого в Миколаєві розпочав свою діяльність Перший Радянський театр, а в листопаді наступного року відкрився Державний російський драматичний театр. З 1923 року почав працювати Первомайський робітничо-селянський театр, у якому виступав В. Г. Магар — пізніше народний артист СРСР. Розвивалися такі своєрідні форми самодіяльного театрального мистецтва, як «жива газета», «синя блуза».

Після перемоги соціалістичної революції справжнього розвитку набула музична культура. Ще на початку 1919 року командування і політвідділи радянських військових частин, що перебували в районі Миколаєва, провели облік і мобілізацію всіх музичних та артистичних сил для використання їх у концертній діяльності. 1920 року після вигнання денікінців при відділі агітпропу Губвійськкомату почала працювати музична секція, з участю якої створено великий симфонічний оркестр.

В концертах, що проводилися в Миколаєві та інших населених пунктах сучасної області, брали участь майстри мистецтв, серед них відомий співак А. Мосін, пізніше один з організаторів Державної української опери. Того ж року відкрито народну консерваторію, а при клубі № 3 ім. К. Маркса розпочав роботу струнний оркестр. Виникає чимало хорових колективів, зокрема 1920 року в селах Варварівці (тепер у межах міста Миколаєва), Калинівці (нині Жовтневого району), 1924 року — при клубі на Сухому фонтані і на нинішньому Чорноморському суднобудівному заводі. Певний вплив на розвиток хорового мистецтва Миколаївщини тих років мали виступи 1920 року в області Другої мандрівної капели «Дніпросоюзу» з Києва під керівництвом видатного українського композитора-класика К. Г. Стеценка і поета П. Г. Тичини.

Багатогранною була народна творчість: словесна, музична, хореографічна, декоративно-прикладне мистецтво тощо. Справжнього розвитку набув декоративний народний живопис, зокрема у формі розписів. Невідомий митець виготовив з гіпсу погруддя Т. Г. Шевченка, яке 1921 року встановлено на постаменті у с. Висунську (нині Березнегуватського району).

Ще 1923 року при газеті «Красный Николаев» створено літературно-творчу групу «Октябрь», в роботі якої брали участь відомий поет Е. Г. Багрицький (1895—1934), поет Я. З. Городськой та інші. Газети «Известия» і «Красный Николаев» редагував відомий радянський критик і літературознавець О. П. Селівановський (1900—1937), у с. Нечаяному (нині Миколаївського району), а згодом у Новій Одесі завврідділом наросвіти та головою волосного і районного виконкомів працював письменник П. С. Ходченко, фейлетоністом газети «Селянська правда» у м. Первомайську працював письменник і журналіст С. Сумний (1897—1960). Виходили і спеціальні літературно-мистецькі видання, зокрема у 1920 році — «Октябрь», що присвячувався третій річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, «Голос красноармейца»— журнал політично-освітнього відділу губернського військового комісаріату. Спочатку як двотижневий додаток до газети «Красный Николаев», а потім як самостійне видання у 1924—1925 рр. вийшло 19 номерів літературно-популярного журналу «Бурав».

Важливі питання економічного і політичного життя трудящих Миколаївщини, досягнення в галузі економіки, охорони здоров'я, освіти й культури широко висвітлювалися на сторінках місцевої періодики 1920—1925 рр.— газет «Красный Николаев», «Червоний плугатар», «Незаможний селянин». Видавалися також «Партийный вестник» — орган губкому партії, історико-партійні видання: «Страницы борьбы» (1923 р.), «1905 год на Николаевщине» (1925 р.), «Октябрь на Николаевщине» (1927 р.).

Після відбудови народного господарства робітничий клас, трудяще селянство Миколаївщини спрямовували зусилля на створення фундаменту соціалістичної економіки. У січні 1926 року відбувся пленум Миколаївського окружкому КП(б)У,

який повністю схвалив рішення XIV з'їзду партії і рішуче засудив «нову опозицію». Те ж саме зробила й IX окружна партійна конференція Первомайщини.

Завдяки великому ентузіазму трудящих й допомозі, яку надавали ЦК ВКП(б), Рада Народних Комісарів СРСР, республіканські партійні і радянські органи, успішно здійснювалася реконструкція підприємств області. Тільки на придбання нової техніки на Чорноморському суднобудівному заводі центральні відомства асигнували близько 10 млн. крб.[1]. Вони ж допомогли у дальшій реконструкції порту, особливо його ремонтних майстерень, рибоконсервного комбінату в Очакові, підприємств Первомайська тощо.

Вже в перші роки реконструкції підприємства округу, підпорядковані Головному правлінню металообробної промисловості, стали основною базою суднобудування на Чорному морі, центрами котло- і дизелебудування, спорудження великовантажних залізничних вагонів і конструкцій для залізничних мостів. Вони давали близько половини продукції всіх підприємств Південного машинобудівного тресту. Значна увага приділялася реконструкції підприємств сільськогосподарського машинобудування, спорудженню нових і реконструкції діючих підприємств легкої і харчової промисловості в Миколаєві, Первомайську, Вознесенську, Очакові, Новому Бузі, максимальному використанню місцевої сировини. Будувалися електростанції в Очакові, Новій Одесі, Новому Бузі та інших місцях.

Робітники Миколаївщини підтримали почин харків'ян у боротьбі за створення вітчизняних машин і механізмів, на 60 проц. зменшили замовлення на імпортне устаткування для суднобудування. Одностайно схвалюючи звернення XVI Всесоюзної та II Всеукраїнської партконференцій про розгортання соціалістичного змагання, миколаївці підтримали робітників Донбасу і Дніпропетровська, які звернулись до всіх металістів республіки із закликом включитися у змагання. На ударну працю переходили цілі цехи та дільниці. У січні 1930 року Миколаївський округ за кількістю ударників (11 тис. чоловік) зайняв п'яте місце в республіці[2]. В роки першої п'ятирічки були значно реконструйовані підприємства провідних галузей промисловості в Миколаєві, Первомайську, Вознесенську, Новому Бузі, Кривому Озері, Ландау, Снігурівці тощо.

У 1931 році в районах, які нині входять до складу області, було 80 підприємств з 13 022 робітниками[3]. А вже 1934 року в межах сучасної області діяло 97 підприємств, валова продукція яких становила 217 084 тис. крб. за цінами 1926—1927 рр.[4] і працювало тут понад 27 тис. робітників.

Докорінно змінилося промислове обличчя міст Первомайська і Вознесенська. На початку другої п'ятирічки у Первомайську діяли машинобудівний завод ім. 25-го Жовтня з тисячним колективом (майже вдвічі більше, ніж на всіх підприємствах міста у 1913 році), ГЕС, пивоварний, шкіряний, цегельний та олійний заводи, МТМ, кондитерська фабрика, гранітновидобувні промисли тощо. Збільшив випуск продукції консервний завод, на повну потужність працювали завод для ремонту сільськогосподарських машин «Червоний технік», промисловий і харчовий комбінати у Вознесенську.

Значних успіхів на підприємствах було досягнуто завдяки ударництву, соціалістичному змаганню, яким у 1934 році було охоплено 90 проц. миколаївських робітників. Велика увага приділялася підготовці і вихованню кадрів, їх масовому технічному навчанню, а також дальшому розвитку раціоналізаторства і винахідництва. Протягом 1933—1937 рр. на Чорноморському заводі з 20 тис. робітників різними формами технічного навчання було охоплено 15 тис. чоловік.

---

[1] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 190.

[2] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.). К., 1963, стор. 135, 154, 306, 312.

[3] Фабрики та заводи України. Статистичний довідник. Х., 1931, стор. 800.

[4] Райони УРСР. Статистичний довідник, т. 1. К., 1936, стор. 810—959.

Влітку 1935 року ударники-відмінники Миколаєва звернулися до всіх робітників та інженерно-технічних працівників Миколаївщини із закликом підтримати почин робітників московського заводу ім. Менжинського — давати продукцію відмінної якості[1].

Заспівувачами стахановського руху в області були М. В. Фаустов, обрубувач гвинтів, член міськкому КП(б)У, згодом — обкому КП(б)У, С. І. Глушко, розточувальник з Чорноморського заводу; Р. В. Щавинський, корпусник-складальник заводу ім. 61 комунара та інші, які виконували по 4 і більше норми. Стахановську вахту несли цілі бригади, дільниці, цехи. 11 січня 1936 року — в День ударника було організовано стахановську добу на всіх підприємствах Миколаївщини. З того часу почали проводити стахановські доби, п'ятиденки, декади, місячники.

Послідовну і тверду лінію на переважання розвитку важкої промисловості, прискорення темпів будівництва, зростання продуктивності праці, якнайповніше використання всіх резервів виробництва проводила обласна партійна організація, ряди якої рік у рік зростали.

Протягом другої п'ятирічки обсяг валової продукції промисловості на Миколаївщині зріс більше як у 2,5 раза, а порівняно з першим роком першої п'ятирічки — більше як у 10 разів. За роки двох п'ятирічок тут збудовано близько 50 підприємств. У вересні 1937 року з районів Одеської і Дніпропетровської областей створено Миколаївську область. За даними перепису 1939 року, населення області становило 919 тис. чоловік. З них 27 проц. жило в містах, 73 проц.— в сільській місцевості[2]. До складу області спочатку входило 3 міста обласного підпорядкування і 38 районів, а після створення 1939 року Кіровоградської області — 2 міста обласного підпорядкування і 25 районів.

Народногосподарські завдання третьої п'ятирічки виконувалися під знаком втілення в життя накреслень XVIII з'їзду ВКП(б). Обком КП(б)У систематично обговорював різні питання роботи промислових підприємств області[3]. Велику роботу серед трудящих провадили 15 тис. комуністів[4] та понад 59,6 тис. комсомольців[5]. Головна увага зосереджувалася на прискоренні розвитку суднобудування. У 1941 році партійні організації області підхопили ініціативу комуністів Донбасу й Дніпропетровщини, де великого поширення набули партійно-технічні конференції. Більше уваги стали приділяти економічному навчанню кадрів, зміцненню зв'язків науки з виробництвом, створенню нових стахановських шкіл. Чимало зробили для ліквідації штурмівщини, порушень трудової і фінансової дисципліни створені при обкомі і міськкомах партії відділи машинобудування.

Поліпшенню роботи промислових підприємств сприяло соціалістичне змагання з іншими заводами країни. Так, колектив Чорноморського заводу змагався з робітниками заводів ім. Орджонікідзе (м. Ленінград) і «Красное Сормово» (м. Горький). За підсумками першої половини 1940 року він вийшов переможцем, завоювавши перехідний Червоний прапор Наркомату і ЦК профспілки.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в області діяли 40 підприємств союзного і республіканського та 111 — місцевого значення[6], де працювало 50 тис. чоловік. У 1940 році валова продукція підприємств місцевої промисловості області зросла порівняно з 1938 роком більше як на 5 млн. крб. і досягла 15 млн. крб.[7] У цьому ж році підприємства союзного підпорядкування виготовили 70, а промартілі — 200

---

[1] Газ. «Шлях індустріалізації» (Миколаїв), 8 липня 1935 р.

[2] Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Одесса, 1970, стор. 7, 8.

[3] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 177, арк. 11.

[4] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 223.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 3, оп. 16, спр. 8, арк. 75.

[6] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Документы и материалы. Одесса, 1964, стор. 15.

[7] Газ. «Южная правда» (Миколаїв), 1 січня 1941 р.

найменувань товарів широкого вжитку, які вивозилися також до інших областей країни. Напередодні війни промисловість Миколаївщини виробляла понад 1 тис. видів продукції (морські судна, плавучі доки, грейдери, вагонетки, насоси, верхній одяг, трикотаж, взуття тощо).

Докорінні зміни відбувалися на селі внаслідок колективізації. Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б) про суцільну колективізацію, місцеві партійні організації вжили дійових заходів щодо зміцнення партійного прошарку на селі, розширення позапартійного селянського активу.

Зокрема, масові організації трудящих КНС на 1928 рік об'єднували 22 365 чоловік. На 24 проц. порівняно з 1927 роком зріс у КНС прошарок комуністів. Одночасно збільшилася питома вага комуністів, селянської бідноти в правліннях сільгоспкооперації[1].

Кращими агітаторами за колективні господарства стали радгоспи. Постачаючи навколишнім селянським господарствам чистосортне насіння, вони подавали їм й агрономічну допомогу. Партійні організації часто влаштовували екскурсії селян у передові колективні господарства, створені в перші роки Радянської влади.

До літа 1929 року в окрузі було 7 комун, 98 артілей, 520 ТСОЗів і 17 машинно-тракторних товариств — всього 642 виробничих колективних господарства, які об'єднували 16 488 селянських дворів (19,3 проц. загальної їх кількості). У проведенні колективізації сільського господарства партійні і радянські органи Миколаївщини широко спиралися на комітети незаможних селян.

Поряд з кількісним зростанням колективних господарств йшов процес їх укрупнення. Якщо в 1927 році одна артіль об'єднувала в середньому 9 господарств і 126 га землі, то в 1929 році на неї припадало 55 господарств і 661 га землі[2]. З 1929 року в Миколаївському і сусідніх округах поширювалося кущування колгоспів з метою більш раціонального використання техніки. Багато артілей, запозичивши досвід організації тракторних колон і МТС радгоспами та кооперацією, почали створювати подібні колони і станції на базі кущових об'єднань. Однією з перших кущових МТС у республіці стала Баштанська. В 1929 році тут побувала 21 екскурсія з РРФСР, Азербайджану та інших республік СРСР. Згодом виникли Пересадівська, Бармашівська і Снігурівська МТС. Серед перших кооперативних МТС була Тилігуло-Березанська, організована Василівським, Коблевським, Анатолівським товариствами і рядом колгоспів Тилігуло-Березанського району[3]. Восени того ж року в окрузі було вже 10 МТС, які мали 700 тракторів.

Окружком партії направив на село 374 комуністи-двадцятип'ятитисячники, восени 1930 року з числа працівників ліквідованих окружних організацій на село виїхало ще 200 чоловік. На початку 1930 року в села Миколаївщини прибуло 95 робітників з Донбасу. Вони багато зробили для втілення в життя ленінського кооперативного плану. Водночас посилювалося партійне керівництво, зростала роль комуністів у сільськогосподарському виробництві. Цьому сприяла реорганізація мережі сільських партосередків за виробничим принципом. Виробничі партійні осередки при артілях, радгоспах і МТС відіграли важливу роль у проведенні лінії партії на селі. Дедалі більше трудящих селян переконувалися у перевагах колективного господарювання.

До травня 1929 року в Миколаївському окрузі було колективізовано 21,1 проц. селянських господарств і усуспільнено 26,2 проц. землі. Восени того ж року в Баштанському, Вознесенському, Єланецькому, Новобузькому, Новоодеському і Снігурівському районах колективами було охоплено понад 50 проц. селянських господарств[4]. На 10 березня 1930 року в Миколаївському окрузі колективізовано 85 проц.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 161, арк. 182, 183.
[2] Газ. «Красный Николаев», 2 січня 1930 р.
[3] І. І. С л и н ь к о. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.). К., 1961, стор. 116—118.
[4] Історія Української РСР, т. 2, стор. 262.

селянських дворів з 87 проц. всієї орної землі[1]. У 1931 році суцільна колективізація в межах сучасної області в основному завершилася. На початку 1932 року тут було 1107 колгоспів, які об'єднували 124,4 тис. селянських господарств.

Миколаївці-двадцятип'ятитисячники — посланці в Полтавську область. 1930 р.

Проте в багатьох селах Березнегуватського району (Херсонського округу), в селах Ново-Петрівському (Одеського округу) і Привільному (Миколаївського округу) мали місце факти штучного форсування темпів колективізації, перекручення політики партії. За дорученням ЦК ВКП(б) велику допомогу Миколаївській окружній партійній організації у виправленні цих помилок подав Г. К. Орджонікідзе. Крім того, ЦК КП(б)У відрядив сюди спеціальні оргсільпартгрупи.

В ході здійснення суцільної колективізації сільського господарства партійні органи очолили рух бідняцько-середняцьких мас за ліквідацію куркульства як класу. Чималу допомогу селянам у колгоспному будівництві подавав робітничий клас. Робітники ділилися досвідом кращої організації праці, створювали ударні бригади та виїжджали в села для збирання врожаю. Так, до посівної кампанії 1930 року робітники Миколаєва відремонтували близько 1500 сільськогосподарських машин у т. ч. 56 тракторів і 80 тракторних плугів[2]. У 1931 році 250 ударників підприємств м. Первомайська допомагали колгоспам у ремонті інвентаря та налагодженні організації праці. Робітничі бригади були й ініціаторами соціалістичного змагання на селі. Так, за пропозицією бригади Миколаївського райкому профспілки металістів у 1925 році укладено договір про соціалістичне змагання між ТСОЗами сіл Інгулки і Бармашового. На заводах організовувались курси сільських механізаторів. Тільки в 1933 році миколаївські комсомольці підготували для села 50 шоферів і 60 електромонтерів[3]. У 1933 році Чорноморський завод шефствував над Варварівською МТС, зернорадгоспом ім. Петровського і 27 колгоспами, завод ім. 61 комунара — над Грейгівською МТС, зернорадгоспом ім. Косіора і 9 колгоспами, завод «Плуг і молот» — над Богоявленською МТС і 3 колгоспами[4].

Зміцнювалася матеріально-технічна база колгоспів. За 1932—1934 рр. кількість тракторів у сільському господарстві зросла в 1,5 раза, комбайнів — більше як у 5 разів.

Важливу роль у піднесенні рівня виховної роботи на селі та організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграли створені на початку 1933 року політичні відділи МТС. 1936 року на Миколаївщині (в межах сучасної області) було 1266 колгоспів, що об'єднували 96,1 проц. усіх господарств, 42 МТС і 15 МТМ[5]. Якщо в 1937 році артілі продали державі 58 тис. тонн хліба, то в 1939 році — вже понад 135,7 тис. тонн[6]. У 1940 році на території області діяло 54 МТС, які мали близько 4 тис. тракторів і 1938 зернових комбайнів. Використання техніки дало змогу краще обробляти землі, підвищувати їх родючість. У 1940 році середня врожайність зер-

[1] І. І. Слинько. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.), стор. 176.
[2] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики, стор. 345—347.
[3] Газ. «Шлях індустріалізації», 24 грудня 1933 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 470, арк. 39, 41, 42.
[5] Райони УРСР, т. 1, стор. 810—959.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 177, арк. 47, 48, 54.

нових становила вже 16,6 цнт, буряків — 231 цнт. Область давала 67 проц. республіканського виробництва бавовни-сирцю. Протягом 1935—1939 рр. поголів'я худоби в артілях зросло майже в 2,3 раза. На початку 1940 року 1232 колгоспи (з 1317) мали по 3 тваринницькі ферми.

Сотні і тисячі трудівників сільського господарства області включалися в соціалістичне змагання. Колгоспники Миколаївщини змагалися з хліборобами Одеської, Кіровоградської, Дніпропетровської і Запорізької областей. Змагаючись з бригадою П. М. Ангеліної, тракторна бригада Гур'ївської МТС, яку очолював І. І. Чабаненко, досягла у 1936 році світового рекорду виробітку — 1521 га умовної оранки на трактор. Першими в області підхопили заклик П. М. Ангеліної «Дівчата на трактор!» юні патріотки М. А. Рижик (Баштанка), Г. Журба (Нова Одеса), О. Штучна (Ковалівка), О. Шпакова (Гур'ївка). У 1939 році в області без відриву від виробництва підготовлено 1502 трактористки[1], наступного року близько 2 тис. жінок сіли за кермо тракторів і комбайнів[2]. Широко розгорталося змагання за право брати участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Учасниками ВСГВ у 1939 році були 373 артілі, 6 МТС, 23 радгоспи, 986 трактористів, 166 комбайнерів. 54 учасники Виставки нагороджено золотими медалями[3]. А в 1940 році на ВСГВ тільки в галузі тваринництва демонстрували свої досягнення 200 колгоспів і 120 колгоспних ферм Миколаївщини.

Соціалістична перебудова народного господарства зумовила систематичне зростання матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Лише за роки другої п'ятирічки реальна заробітна плата робітників зросла у 2,5 раза, а грошові та натуральні прибутки колгоспників — у 3,5 раза. У 1938 році середня вартість трудодня становила 2 крб. 50 коп.— удвічі більше, ніж у 1936 році. В області налічувалось близько 30 колгоспів-мільйонерів. У 1935 році на Миколаївщині діяли 1795 підприємств роздрібної державної і кооперативної торгівлі[4], у 1940 році—2279. Кількість підприємств громадського харчування за 1937—1940 рр. зросла майже у 2 рази[5].

Вже 1935 року в 14 поліклініках і 48 лікарнях (на 1940 ліжок) працювало 430 лікарів та 349 працівників з середньою медичною освітою. А ще через 5 років в області було 668 лікарів та 2205 чоловік середнього медперсоналу, лікарняна мережа складалася з 68 лікарень на 3439 ліжок. Всього ж в області налічувалося 370 лікувально-профілактичних закладів.

Великими були здобутки і в галузі народної освіти. В 1930—1932 рр. запроваджено обов'язкову початкову освіту в сільській місцевості і семирічну — в міській. На кінець другої п'ятирічки кількість семирічних шкіл збільшилась порівняно з 1929/30 навчальним роком у 5, середніх — у 6 разів. У 753 школах, які відвідували 137 тис. дітей, працювало близько 8700 вчителів[6]. Успішно ліквідовувалась неписьменність серед дорослого населення. У роки третьої п'ятирічки Миколаївщина була однією з восьми областей республіки з найвищим процентом слухачів вечірніх шкіл[7]. У 1939 році 40 вчителів області за успіхи на освітній ниві нагороджено

Делегати 1-го з'їзду сількорів Снігурівщини. 1931 р.

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 14, спр. 21, арк. 76.

[2] Газ. «Южная правда», 17 січня 1940 р.

[3] Миколаївський облпартархів. ф. 7, оп. 1, спр. 177, арк. 61.

[4] Райони УРСР, т. 1, стор. 810—959.

[5] Народное хозяйство Николаевской области, стор. 115—118.

[6] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 18.

[7] З історії соціалістичного і комуністичного будівництва на Україні (1934—1961). К., 1963, стор. 43.

орденами і медалями. Напередодні війни діяли 2 вищих, 14 середніх спеціальних навчальних закладів, 12 шкіл ФЗН і 6 ремісничих училищ. У травні 1941 року відбувся перший випуск (3 тис. юнаків і дівчат) шкіл ФЗН системи трудових резервів. На початок 1941 року в народному господарстві області було зайнято 13 тис. чоловік з вищою і середньою спеціальною освітою[1].

Миколаївський інститут народної освіти 1934 року було перетворено на педагогічний, значно зріс і розширився кораблебудівний інститут. Обидва вузи видавали свої наукові праці. Зокрема, у 1927—1930 рр. вийшли 2 томи «Записок Миколаївського інституту народної освіти», а протягом 1934—1940 рр.— 5 томів «Трудов Николаевского кораблестроительного института». У серпні 1940 року громадськість області відзначала 20-річчя цього вузу.

Директор радгоспу ім. С. В. Косіора (тепер ім. Шевченка) Я. Ф. Брек (праворуч) оглядає посіви. Шевченкове, 1940 р.

У 30-х рр. на Миколаївщині діяли відділення Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП) і спілки комсомольських письменників — «Молодняк», які разом з окружною, а згодом — міською миколаївською газетою «Шлях індустріалізації» видавали у 1931—1932 рр. художньо-політичний щомісячник «Стапель». У Первомайську 1928 року виходив ілюстрований додаток до окружної газети «Селянська правда». Того ж року видавався щомісячний додаток до газети «Красный Николаев» — «Культура, наука, быт», а роком пізніше — щотижневе видання «Зритель».

В області було 3 театри, філармонія, де головним диригентом працював відомий український композитор, нині заслужений діяч мистецтв Української РСР К. Я. Домінчен. Плідно працював Миколаївський український робітничо-селянський пересувний театр, в якому 1929—1931 рр. виступала талановита актриса, нині народна артистка СРСР П. В. Куманченко.

1934 року утворено Миколаївський державний російський драматичний театр ім. В. П. Чкалова із студією, де актором і режисером працював згодом народний артист Української РСР В. Ф. Високов. 1928 року відкрився Російський робітничий театр і Театр юного глядача. Останній показав за передвоєнні роки такі вистави, як «Кочубей» А. О. Первенцева та М. П. Охлопкова, «Дитинство» О. М. Горького (інсценізація В. А. Чаговця), «Десант» В. О. Суходольського, «Гімназисти» К. А. Треньова тощо. 1930 року виставою «Кадри» І. К. Микитенка відкрився театр «Лівобережна українська державна драма» (ЛУДД). У 1928—1933 рр. працював Державний пересувний робітничий оперний театр (ДРОТ), де режисером був видатний театральний діяч народний артист Української РСР М. П. Стефанович.

Тривалий час у Вознесенську та Миколаєві працював Четвертий одеський драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Серед його вистав слід відзначити «Заколот» за Д. Фурмановим, а серед виконавців провідних ролей — нині народного артиста Української РСР Г. М. Лазарєва. У червні 1939 року драматичні аматорські колективи області демонстрували свої творчі досягнення на Першій обласній олімпіаді робітничо-колгоспних театрів.

На Миколаївщину часто приїздили видатні театральні колективи. Так, у 1927 році більше двох місяців тут гастролював Державний український драматичний театр ім. М. К. Заньковецької, здійснивши такі вистави, як «Суєта» І. К. Карпенка-Карого, «Гайдамаки» за Т. Г. Шевченком, «Запорожець за Дунаєм» С. С. Гулака-Арте-

---

[1] Газ. «Більшовицький шлях» (Миколаїв), 14 травня 1941 р.

мовського, «Рожеве павутиння» Я. А. Мамонтова та інші. 1932 року цей театр під керівництвом народного артиста СРСР Б. В. Романицького виставляв п'єсу І. К. Микитенка «Дівчата нашої країни». Майже півроку у 1929—1930 рр. гостював тут російський драматичний театр «Шахтарка Донбасу», у складі якого виступав нині народний артист Української РСР О. М. Волін. Тоді миколаївці з великим інтересом дивилися й обговорювали такі вистави, як «Вогненний міст» Б. С. Ромашова, «Диктатура» І. К. Микитенка, «Постріл» О. І. Безименського тощо. Влітку 1939 року в області гастролював театр Чорноморського військово-морського флоту, який показав ряд військово-патріотичних п'єс, а саме: «Крейсер «Очаков» місцевих авторів Д. В. Суптелі та Н. Риндіної, «Вірний курс» М. Зелікова. Напередодні і в перші дні Великої Вітчизняної війни миколаївці знайомилися з високим мистецтвом творчого колективу Харківського державного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. На театральній сцені йшли тоді «Ліс» О. М. Островського, «Талан» М. П. Старицького, «В степах України» О. Є. Корнійчука та п'єси інших радянських драматургів.

Багатим було музичне життя. 1927 року в окрузі проводилося свято музики, до 10-х роковин Великого Жовтня утворено окружну хорову капелу. Визначними були досягнення самодіяльних музичних колективів. 1925 року створено Миколаївський оркестр народних інструментів — нині самодіяльний заслужений оркестр УРСР, яким кілька десятиріч керував талановитий диригент і композитор Г. Ф. Манілов (1875—1954) — перший заслужений діяч мистецтв Української РСР серед керівників художньої самодіяльності. Оркестру було присвоєно звання ударника першої Всеукраїнської музичної олімпіади, яка відбулася у травні 1931 року. У квітні 1932 року міський робітничий струнний оркестр виступав на запрошення ВЦРПС перед делегатами IX з'їзду профспілок у Москві, а у серпні взяв участь у першій Всесоюзній олімпіаді художньої самодіяльності, де здобув перше місце з врученням прапора ВЦРПС і путівки на концертну подорож по СРСР. На олімпіаді оркестр виконував четверту симфонію П. І. Чайковського і п'яту симфонію Бетховена. В його репертуарі були також такі видатні музичні твори, як увертюра до опери «Руслан і Людмила» М. І. Глінки та «Кавказькі ескізи» М. М. Іполитова-Іванова. Визначним творчим колективом була хорова капела (керівник І. О. Клименко) суднобудівного заводу, яка здобула високу оцінку жюрі на республіканській олімпіаді художньої самодіяльності восени 1936 року.

Кадри митців масових професій готувало Миколаївське художнє училище, в якому навчався у ті роки нині народний художник СРСР лауреат Державної премії СРСР М. М. Божій. Художник кілька років працював у місті, де оформив інтер'єри Миколаївського будинку спеціалістів. 1927 року у Миколаєві споруджено монументальний пам'ятник В. І. Леніну. 1935 року — 14-метровий пам'ятник комунарівцям за проектом скульпторів М. Г. Лисенка і Л. Д. Муравіна.

Досягнення народної творчості демонструвалися на обласній олімпіаді художньої самодіяльності 1936 року. Інститут українського фольклору провів тоді в області кілька експедицій, під час яких було виявлено ряд оригінальних радянських пісень. Це, зокрема, пісні «Ой, червоне село» — про досягнення колгоспного села, складена миколаївським робітником Д. В. Ковальським; «Ой, заграло Чорне море»,— про героїзм радянських людей у роки громадянської війни, складена робітником-каменотесом Д. В. Дзюбою із с. Мигії Первомайського району, та інші. В Миколаївському районі досліджувалися також зразки настінного розпису.

Докорінні перетворення в економіці, розквіт соціалістичної культури позитивно впливали на зміни у побуті, сприяли виникненню нових традицій, звичаїв. Широко й урочисто відзначалися свята революційного календаря — Жовтневої революції, Першого травня, Дня Конституції, Червоної Армії. У Первомайському районі відзначалося трудове свято врожаю. 1929 року, наприклад, під час його святкування було утворено багато колгоспів. Селяни с. Грушівки цього району писали тоді: «Ми бачимо, що поліпшувати життя можна тільки через колективізацію. Нас не заля-

кають куркулі та їхні прихвосні. Ми вже позбулися темряви і тепер будуватимемо нове життя під проводом Комуністичної партії і Радянської влади. Найкращим доказом цього є сотні колективів, що, незважаючи на опір куркулів, утворилися у день свята врожаю та колективізації»[1].

Завданням соціалістичного будівництва підпорядковувалися і заходи культурно-освітніх закладів. Миколаївський окружний відділ політосвіти, наприклад, відрядив на села пересувний сільськогосподарський музей у вигляді т. зв. культавтомобіля з кінопересувкою, книгами і газетами під гаслом «Бідняки та середняки! Щоб краще провести жнива — об'єднуйтесь у артілі!» Велику роботу на місцях проводили сельбуди, а пізніше — будинки колгоспника та будинки культури.

1939 року в області налічувалося 917 клубів та будинків культури, близько 900 масових бібліотек. Успішно здійснювалася радіофікація. 1924 року в окрузі було 2 радіоустановки, а напередодні війни майже завершено суцільну радіофікацію всіх населених пунктів області. На 1929 рік в окрузі працювало 12 кіноустановок, а 1941 року в області діяло 214 стаціонарних кіноустановок, з них 172 звукові — майже у 4 рази більше, ніж у 1927 році з кінопересувками. Проводилася велика лекційна робота. У квітні 1934 року у Миколаєві відбулося перше заняття університету культури[2]. У вихованні мас почесне місце посідали обласні газети: «Більшовицький шлях» (почала виходити 1937 року) і «Южная правда» (з 1938 року).

Трудящі області брали активну участь у роботі оборонно-спортивних товариств. 1941 року у військово-фізкультурних гуртках налічувалося 10 350 членів[3]. Комсомольці — тсоавіахімівці колгоспу «Передовик села» Казанківського району звернулися до молоді області із закликом: «Виростити баских коней для нашої Червоної Армії!». У листі до них С. М. Будьонний гаряче підтримав цю ініціативу, побажав успіху, дав цінні поради.

Зростали лави обласної партійної організації. В 1941 році вона налічувала 18 665 комуністів, об'єднаних у 1250 первинних організаціях, 26 райкомах і 2 міськкомах партії.

Ради депутатів трудящих перебудовували свою роботу відповідно до вимог періоду соціалістичного будівництва. Через масові організації та секції, депутатські групи і комісії широкі кола трудящих залучалися до активної громадсько-політичної і господарської роботи. Серед перших депутатів Верховної Ради СРСР були робітник Чорноморського заводу М. В. Фаустов і флотоводець М. В. Вікторов, ланкова колгоспу «3-й вирішальний» Снігурівського району М. В. Бунчук і партійний працівник М. Ф. Волков, агроном Г. О. Гришко та інженер І. К. Карасьов. Під час виборів до місцевих Рад (грудень 1939 р.) за кандидатів блоку комуністів і безпартійних віддали голоси 99,07 проц. виборців. В числі 70 депутатів обласної Ради (серед них 20 жінок) було 47 комуністів[4].

Виховані Комуністичною партією в дусі пролетарського інтернаціоналізму, жителі області створювали на всіх підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах та навчальних закладах осередки МОДРу, які шефствували над політв'язнями п'яти капіталістичних країн: Німеччини (Берлін, Гамбург), Італії (Трієст, Мілан, Флоренція), Китаю (Шанхай), Польщі (Ковель, Равич), Болгарії (Варна). Велика дружба зв'язувала миколаївських суднобудівників з робітниками Японії, Англії, Франції, США, Іспанії.

За роки мирного соціалістичного будівництва трудящі Миколаївщини, керовані Комуністичною партією, досягли визначних успіхів у розвитку економіки і культури. Напередодні Великої Вітчизняної війни Миколаївська область стала розвинутим індустріально-колгоспним краєм Радянської України.

---

[1] О. Ф. Кувеньова, О. М. Кравець, Т. Д. Гірник, В. Т. Зінич. Свята та обряди Радянської України. К., 1971, стор. 97.

[2] Газ. «Шлях індустріалізації», 8 квітня 1934 р.

[3] Газ. «Більшовицький шлях», 16 січня 1941 р.

[4] Газ. «Южная правда», 28 грудня 1939 р.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників на нашу Батьківщину перервав мирну працю жителів міст і сіл країни. Священна ненависть трудящих до німецько-фашистських загарбників, палка любов до Батьківщини, прагнення віддати всі свої сили на розгром ворога виявилися в масовому добровільному вступі до лав Червоної Армії. 3600 заяв з проханням послати на фронт надійшло до військкоматів області в перші дні війни. Більше тисячі учасників громадянської війни сформували кавалерійський полк. Добровільні народні формування створювалися в усіх містах і селах області. На 27 липня 1941 року на Миколаївщині налічувалося понад 70 тис. ополченців, у т. ч. 7126 комуністів, 11 150 комсомольців, 18 884 жінки. Було організовано 33 винищувальних батальйони і 1108 допоміжних груп загальною кількістю понад 20 тис. чоловік[1]. Лише протягом кількох днів липня від трудящих області у фонд оборони надійшло 53 тис. крб. Бюро обкому партії у червні 1941 року відрядило на політичну роботу в частини Червоної Армії 62 комуністи з числа керівних працівників партійних і радянських органів. Перший секретар обкому КП(б)У С. І. Бутирін був направлений членом Військової ради армії, у вересні 1941 року він загинув смертю хоробрих.

Швидко здійснювалася перебудова промисловості на воєнний лад. З величезною енергією працювати в ці дні трудящі області. Широко розгорнувся рух багатоверстатників, за економію металу, електроенергії, скорочення строків виробництва воєнної продукції. Повсюдно створювалися фронтові бригади. Суднобудівники збільшили тривалість робочого дня на 2 години. Їх приклад наслідували колективи інших підприємств. З ініціативи службовців заводу «Дормашина» робочі місця тих, що пішли на фронт, займали жінки, підлітки, люди похилого віку. На початок липня 1941 року на підприємства і транспорт прийшли працювати 1552 жінки[2].

Колгоспники, робітники радгоспів і МТС, незважаючи на нестачу механізаторів, автотранспорту, докладали всіх зусиль, щоб успішно зібрати врожай. До 25 липня більшість колгоспів достроково виконала план хлібоздачі. Багато господарств Баштанського району на 7 липня перевиконали річні плани продажу державі м'яса й інших продуктів, а колгоспи Тилігуло-Березанського району до 15 липня виконали план м'ясопоставок за весь 1941 і першу половину 1942 року. В Софіївській МТС Новобузького району 58 дівчат сіли за кермо тракторів і комбайнів[3]. Підтримавши цю патріотичну ініціативу, обком КП(б)У та виконком обласної Ради прийняли рішення підготувати тисячу жінок — трактористів і комбайнерів.

З наближенням лінії фронту партійні і радянські органи області організували евакуацію основних промислових підприємств разом з кваліфікованими робітниками в глиб країни. Чимало спеціалістів Миколаївщини працювало на заводах Севастополя, Туапсе, Поті, Астрахані, Уралу, Поволжя і Сибіру. Самовіддано трудилися у східних районах країни робітники заводу «Дормашина», швейної фабрики ім. Кірова, суднобудівники.

Виконуючи вказівки ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, обком партії заздалегідь створив широку сітку підпільних партійних організацій, партизанських загонів та диверсійних груп. Створенням партійного підпілля особисто займався другий секретар обкому партії І. К. Сиромолотний, який восени 1942 року увійшов до складу нелегального ЦК КП(б)У, оперативного органу ЦК по керівництву партизанським рухом і підпільними організаціями на Україні.

В області було організовано 2 підпільні міськкоми, 3 міських райкоми та 26 райкомів партії у складі 124 секретарів і членів комітетів та 186 партійних осередків. Для роботи в підпіллі партійна організація області залишила 1057 комуністів та багато безпартійних. Було створено також 13 партизанських загонів, до яких ввійшло більше 300 комуністів[4].

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 346, арк. 23—27.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 7, спр. 341, арк. 1.
[3] Газ. «Южная правда», 7, 15 липня 1941 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9а, спр. 52, арк. 19.

Після того, як німецькі війська на початку серпня підійшли до Дніпра, гітлерівське командування перекинуло значну частину сил на південь — у фланг Південного фронту. Одночасно ворог завдав кілька ударів по стику 9-ї і Окремої Приморської армій, примусивши першу відійти на схід до переправи через Південний Буг у районі Миколаєва. 13 серпня основні сили 9-ї Армії опинилися в оточенні; після тривалих запеклих боїв з 13 по 16 серпня, прорвавши вороже кільце, вони відійшли за річку Інгулець[1]. 16 серпня гітлерівці вдерлися до Миколаєва, в цьому ж місяці було окуповано всю область.

На обороні Миколаєва. Вогонь по ворогу ведуть зенітники. Серпень, 1941 р.

Силою зброї гітлерівські загарбники насаджували свій кривавий режим. Від їх рук загинуло 74 662 мирних громадян і 30 699 військовополонених, 25 884 — вигнано на каторгу до Німеччини[2]. На території всієї Миколаївщини окупанти запровадили тяжку трудову повинність.

В перші дні окупації фашистам вдалося виявити і по-звірячому знищити більшість партійних і радянських працівників, залишених для підпільної роботи, що порушило мережу явок, завдало серйозного удару підпіллю. Однак в умовах жорстоких репресій народжувалися нові групи й організації, утверджуючи нескореність народу. Основною базою для створення підпілля і проведення диверсійної роботи були промислові підприємства Миколаєва. Робітники чинили масовий опір окупантам, брали активну участь у діяльності підпільних організацій. Створювалися підпільні групи і у сільській місцевості, які згодом переросли у великі організації. Вже наприкінці 1941 року в області було відновлено і створено заново 40 підпільних організацій та груп[3].

З метою мобілізації радянських людей на боротьбу в тилу ворога підпільні організації широко використовували масово-політичну роботу, друкували і розповсюджували антифашистські листівки, відозви і звернення до населення. Всього у 6 підпільних друкарнях було випущено понад 30 тис. листівок[4], які закликали до непримиренної боротьби проти окупантів.

Функції керівного ядра підпільних організацій і груп області виконував фактично «Миколаївський центр», створений з ініціативи В. О. Лягіна. Після розгрому ядра центру в Миколаєві в лютому 1943 року створюється нове керівне ядро в Херсоні на чолі з П. А. Комковим, яке координувало дії партійного підпілля на території сучасної Миколаївщини і Херсонщини. Після загибелі П. А. Комкова восени 1943 року керівне ядро підпілля знову перемістилося до Миколаєва.

Надійними помічниками старших товаришів були комсомольці і молодь. Бойові комсомольські групи створювалися майже в кожній підпільній організації. Прикладом вірного служіння Вітчизні залишилася в пам'яті народу діяльність комсомольської організації «Партизанська іскра» в с. Кримці Первомайського району. Виключну мужність виявили юні розвідники О. Кобер і В. Хоменко, які діяли в складі групи В. І. Андрєєва (Палагнюка).

---

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2. М., 1961, стор. 103.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 217.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 89, спр. 120, арк. 8.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 89, спр. 120, арк. 10.

В. О. Лягін — керівник «Миколаївського центру» в 1941—1943 рр. Фото 1940 р.

Радянські люди саботували всі економічні, політичні і воєнні заходи окупантів. Провалився задуманий фашистами план введення в дію промислових підприємств. Селяни зривали сільськогосподарські роботи, псували техніку, не виконували натуральної повинності, приховували хліб. Завдяки активним діям підпілля, підтриманого населенням, було визволено з полону понад 5 тис. військовослужбовців Червоної Армії, врятовано від насильного вивезення на каторжні роботи до Німеччини близько 15 тис. чоловік.

З наближенням Червоної Армії багато підпільників стали на шлях відкритої збройної боротьби. В роки тимчасової окупації на території області діяло 89 підпільних організацій і груп, в яких брало участь, за неповними даними, понад 3200 чоловік, серед них більше 300 комуністів[1], та 11 партизанських загонів. За мужність і героїзм 1091 учасника підпілля і партизанського руху на Миколаївщині нагороджено орденами і медалями, а В. О. Лягіну, керівникові «Партизанської іскри» в с. Кримці В. С. Моргуненку, учасникам комсомольського підпілля П. К. Гречаному і Д. Г. Дяченко посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Орденами і медалями нагороджено також десятки тисяч жителів Миколаївщини, що відзначилися на фронтах війни. 58 уродженців області удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу, 16 солдатів, зокрема І. С. Яновського, В. Г. Таранка, П. К. Решетилова та інших відзначено орденом Слави трьох ступенів. У Миколаєві, на бульварі ім. С. О. Макарова, встановлено стелу Героям Радянського Союзу — урожденцям області, які виявили героїзм і відвагу в боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини. Понад 70 тис. жителів області загинули на фронтах.

6-го березня 1944 року війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського, форсувавши Інгулець і захопивши на західному березі кілька плацдармів, приступили до здійснення Березнегуватсько-Снігурівської операції. За 2 дні наступальних боїв вони оволоділи Новим Бугом, Казанкою та іншими населеними пунктами і, перерізавши залізницю Долинська—Миколаїв, зламали фронт 6-ї німецької армії, яку було сформовано замість розбитих на Волзі військ Паулюса. З району Нового Буга війська фронту спрямували удар по тилах ворожих військ, що діяли на схід від Миколаєва. Одночасно зі сходу наступали 6-а і 5-а ударна та 28-а армії фронту, прикриті 17-ю повітряною армією. 9 березня радянські війська визволили Баштанку; 12—13 березня — Привільне і Володимирівку. В березні в районі Березнегуватого і Снігурівки оточено і знищено угрупування гітлерівців до восьми дивізій. 19—20 березня визволено Єланець, Братське, Арбузинку. Тим часом війська правого крила 3-го Українського фронту оволоділи Новою Одесою і Вознесенськом. 20—24 березня війська цього фронту по всій лінії від Вознесенська до Миколаєва форсували Південний Буг. Частини 2-го Українського фронту на той час повністю очистили від окупантів Первомайськ, Криве Озеро і Врадіївку. 26 березня в Миколаївському торговому порту висадився загін десантників, яким командував старший лейтенант К. Ф. Ольшанський. А 28 березня війська 5-ї ударної і 28-ї армій оволоділи обласним центром[2], після чого війська лівого крила 3-го Українського фронту, форсуючи Південний Буг, зав'язали бої на підступах до Очакова. 31 березня з моря до Очакова підійшли десантники. Гітлерівці поспіхом тікали з міста. Область була повністю очищена від фашистських військ.

Миколаївська земля рясно полита кров'ю воїнів нашої багатонаціональної

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 89, спр. 120, арк. 9; оп. 172, спр. 24, арк. 25.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 4, 1962, стор. 84—88; «Український історичний журнал», 1964, № 2, стор. 106—109; Газ. «Південна правда», 31 березня 1946 р.

Вітчизни. В лавах військових з'єднань воювали цілі полки і дивізії, сформовані із братніх народів. Так, 4-й гвардійський кавалерійський корпус був укомплектований кубанськими козаками і представниками народностей Північного Кавказу. Серед воєначальників, які брали участь у визволенні області, були генерали В. Д. Цвєтаєв, В. І. Чуйков — росіяни, Р. Я. Малиновський і Т. І. Танасчишин — українці, М. Г. Мікеладзе — грузин, І. О. Плієв — осетин та інші. За героїзм, проявлений у цих боях, понад 100 воїнів удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 19 з'єднанням і частинам Радянської Армії присвоєно найменування «Миколаївських», «Первомайських» і «Новобузьких».

Одразу ж після визволення відновлювали свою діяльність обласні партійні та радянські органи, місцеві партійні організації. 30 березня 1944 року декілька районів Миколаївської області відійшли до новоствореної Херсонської області. У травні 1944 року на обліку в обласній парторганізації перебувало 1194, а на 1 січня 1945 року — вже 3311 комуністів. Поступово їх ряди зростали за рахунок демобілізованих з армії та тих, що поверталися з евакуації. На початку 1944 року затверджено склад бюро Миколаївського обкому партії і секретарів. Партійні, радянські та господарські органи комплектувалися, головним чином, працівниками, які прибували за путівками ЦК КП(б)У. Почали діяти й комсомольські осередки. До травня 1945 року комсомольська організація області об'єднувала понад 14,5 тис. юнаків і дівчат, що брали найактивнішу участь у відбудовчих роботах.

Величезної шкоди завдали гітлерівські окупанти народному господарству області. Було зруйновано багато підприємств, колгоспів, висаджені в повітря і спалені 10 886 виробничих, житлових, культурних та інших споруд, вивезено або знищено матеріальні і культурні цінності, а також 148 тис. голів великої рогатої худоби, 101 тис. коней, 70 проц. тракторного парку, 80 проц. комбайнів та іншої техніки. Збитки, завдані гітлерівськими окупантами, обчислювалися величезною сумою — 17 519 млн. крб.[1] (в масштабах цін 1946 року).

Відчувалася гостра нестача спеціалістів, кваліфікованих робітників, будівельних матеріалів — лісу, цвяхів, цементу, часто були перебої у постачанні будов електроенергією. Через брак палива енергетичні потужності використовувалися лише на 4—8 проц. У надзвичайно складних умовах радянські люди на чолі з комуністами показували зразки самовідданої праці і творчої ініціативи у подоланні труднощів.

Центральний Комітет Комуністичної партії і Радянський уряд особливу увагу приділяли відновленню миколаївських суднобудівних заводів, які мали велике народногосподарське значення. На відбудову підприємств області були виділені значні фінансові і матеріальні ресурси. В 1944 році у відродженні тільки суднобудівних заводів брали участь понад 30 тис. чоловік. Серед них були українці, росіяни, білоруси, узбеки, киргизи, молдавани і представники інших національностей СРСР.

Вже через півроку після визволення області повністю або частково стали до ладу 216 підприємств союзного і республіканського підпорядкування та місцевої промисловості. Чорноморський суднобудівний завод приступив до ремонту суден і виробництва запасних частин для сільськогосподарських машин, на заводі «Дормашина» почали випускати продукцію інструментальний і складальний цехи, у Вознесенську стали до ладу крупорушка, два млини, канатний завод, хлібозавод, в Очакові—рибозавод, млин, а в Новоодеському районі — гончарний цех і кар'єр.

Вигнання радянських людей на фашистську каторгу в Німеччину. Миколаївська область, 1942 р.

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 216—232.

Успіхам у відбудові зруйнованого господарства значною мірою сприяла наполеглива робота місцевих партійних організацій, які безустанно дбали про посилення ідейно-політичного виховання трудящих, добір і розстановку кадрів, авангардну роль комуністів на виробництві. Так, для здійснення партійно-політичної і організаторської роботи на підприємствах суднобудування було поновлено посади парторгів ЦК ВКП(б). Всі відповідальні ділянки очолили комуністи. Зразки самовідданої праці подавали начальники цехів Чорноморського суднобудівного заводу О. В. Чимбир, Ф. Г. Смирнов, робітники заводу ім. 25-го Жовтня м. Первомайська В. П. Криворучко, Б. Г. Довжук, залізничники станції Голта І. Я. Пустовіт, І. І. Вітенко та інші. На промислових підприємствах області створювалися комсомольсько-молодіжні бригади, яких у червні 1944 року налічувалось 50. Переважна більшість їх постійно перевиконувала виробничі завдання. На заклик ЦК ЛКСМУ до Миколаєва прибуло 1500 молодих робітників з Вінницької, Кам'янець-Подільської, Херсонської і Кіровоградської областей, які самовіддано працювали на відбудові промислових підприємств, транспорту.

Обласна партійна організація багато уваги приділяла відновленню сільського господарства, яке дуже постраждало в період тимчасової окупації. Якщо до війни на полях працювало понад 6 тис. тракторів і комбайнів, то на час визволення області залишилося лише 274 трактори і 270 комбайнів, які потребували капітального ремонту. Були зруйновані тваринницькі ферми, пограбовані насіннєві фонди. Окупанти вивезли до Німеччини тільки великої рогатої худоби 179 907 голів.

Завдяки трудовому героїзму колгоспного селянства і робітничого класу, великій допомозі з боку Центрального Комітету нашої партії, Уряду, всього радянського народу сільське господарство області успішно відбудовувалося. До жовтня 1944 року в області відновлено 597 колгоспів, 39 МТС, 3 МТМ, 34 радгоспи. Незважаючи на великі труднощі, нестачу робочої сили, техніки, план весняної сівби 1944 року було виконано на 110 проц. Хлібороби зібрали того року врожай за 18—20 днів. У колгоспах, радгоспах і МТС працювало понад 800 комсомольсько-молодіжних бригад і ланок високого врожаю зернових, які систематично перевиконували норми. Сільські партійні організації приділяли багато уваги організаційно-господарському зміцненню колгоспів, добору і правильній розстановці керівних кадрів, посиленню масово-політичної роботи серед колгоспників. У 1944 році в обласному центрі 470 голів колгоспів закінчили місячні курси підвищення кваліфікації. Протягом 1944—1945 рр. підготовлено також понад 15 400 спеціалістів масової кваліфікації — бригадирів, ланкових, завідуючих фермами[1].

Робітники МТС по гвинтику збирали трактори і комбайни, відбудовували майстерні, верстати, обладнання. Бригада відомого механізатора О. П. Рожка у с. Врадіївці зуміла за короткий строк відремонтувати 7 тракторів і комбайнів, що значно зміцнило технічну базу МТС.

Радянський уряд надавав трудящим області велику допомогу технікою та коштами.

Допомагали у відбудові сільського господарства колгоспному селянству Миколаївщини також трудящі Воронезької, Куйбишевської, Саратовської областей, Алтайського краю, військові частини. Лише зі східних областей РРФСР було завезено 200 тракторів, 147 комбайнів.

Перший післявоєнний урожай в колгоспі «Іскра» Варварівського району. 1945 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 2, спр. 146, арк. 28.

Спуск суховантажного судна «Партизанська іскра» на Чорноморському суднобудівному заводі. Миколаїв, 1966 р.

Миколаївський морський порт. 1966 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

З колгоспів Казахської і Узбецької РСР, Красноярського краю і Ростовської області прибуло декілька десятків тисяч голів худоби, 32 тис. коней[1].

Відродження промисловості і сільського господарства Миколаївщини стало кровною справою усіх трудящих Радянської країни. Відчутну допомогу подали вони трудівникам області і у відбудові закладів охорони здоров'я, культури, освіти.

Відновлювалася мережа цих закладів відразу ж після визволення області. Миколаївська міська, Вознесенська районна та інші місцеві Ради депутатів трудящих очолили рух за відбудову шкіл методом народної будови. Силами громадськості і шефських організацій ремонтувалися шкільні приміщення, виготовлялися меблі, заготовлялося паливо. Велику роботу по відновленню шкіл і організації навчального процесу провели комуністи — депутати місцевих Рад Є. К. Константинова, Н. С. Домненко, заслужена вчителька Української РСР М. Ф. Павлик та інші. Вже першого року після визволення почали працювати 2 вузи, 14 технікумів, 717 шкіл, 12 будинків культури, обласна філармонія, 13 кінотеатрів, 139 бібліотек[2].

При клубах було створено 306 гуртків художньої самодіяльності. Лише 1945 року на потреби культосвітніх закладів місцевими Радами депутатів трудящих асигновано близько 90 млн. крб.— понад 60 проц. обласного бюджету[3].

Всебічну допомогу подавали трудівники області фронту. На зібрані кошти було побудовано танкову колону «Колгоспник Миколаївщини», ескадрилью літаків «Призовник Миколаївщини»[4]. Із власних заощаджень трудящі внесли у фонд оборони понад 30 млн. крб., а також надіслали фронту 3600 тис. пудів хліба, 75 тис. пудів м'яса, близько 2600 тис. літрів молока та багато інших продуктів[5].

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни розпочалася інтенсивна відбудова та дальший розвиток народного господарства. Великих зусиль докладали трудівники міст і сіл області, щоб успішно виконати завдання першого післявоєнного п'ятирічного плану. 1946 року тут діяло 40 підприємств союзного і республіканського підпорядкування, 97 підприємств місцевої промисловості, 89 кустарно-промислових артілей і 23 будівельні організації. Партійні і профспілкові організації розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічки. Були вжиті заходи щодо вдосконалення організації та механізації виробництва на підприємствах, закріплення постійних кадрів, підвищення кваліфікації робітників, впровадження нової техніки і технології. Партійні організації спрямовували свою увагу на поліпшення господарської діяльності підприємств.

У 1947 році близько 90 проц. всіх працюючих брали участь у соціалістичному змаганні. Того ж року понад 4 тис. робітників значно перевиконали річні виробничі норми. З ініціативи Первомайської міськради і Заводської райради депутатів трудящих м. Миколаєва на всіх підприємствах створювалися депутатські пости. Комсомольці організовували рейдові бригади і пости, які здійснювали контроль за реконструкцією підприємств і цехів. Наступного року близько 5 тис. стахановців області виконали від 1,5 до 5 річних норм[6]. Були реконструйовані і оснащені більш досконалим устаткуванням суднобудівні заводи. Так, наприкінці п'ятирічки на Чорноморському заводі працювало 83 проц. довоєнної кількості робітників, а продукції порівняно з 1940 роком випускалося значно більше. Завдяки технічному переозброєнню Первомайський завод ім. 25-го Жовтня виконав п'ятирічку за 4 роки[7].

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 310.

[2] Газ. «Правда», 27 листопада 1944 р.; СССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Краткая хроника. М., 1964, стор. 537.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-992, оп. 2, спр. 200, арк. 6.

[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 7.

[5] Газ. «Южная правда», 7 листопада 1944 р.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 99, спр. 1791, арк. 44.

[7] Газ. «Прибузький комунар» (Первомайськ), 20 грудня 1950 р.

VI обласна партійна конференція (лютий 1951 р.), підбиваючи підсумки виконання п'ятирічки, відзначила, що випуск валової продукції промисловості в 1950 році перевищив рівень 1940 року на 60 проц.[1] Підприємства області на той час налагодили випуск обладнання для металургійної промисловості, складного литва, механічну обробку деталей для нафтодвигунів тощо. Багато нових видів продукції почали виробляти підприємства легкої промисловості, в т. ч. узорне трикотажне полотно, панчішно-шкарпеткові вироби, плащі з текстовініту тощо. Налагодилося виробництво будівельних матеріалів: вапна, цегли, черепиці, граніту. Вантажооборот усіх видів транспорту за 5 років зріс у 3 рази проти 1940 року. Трудящі області активно працювали на відбудові Донбасу і Дніпрогесу. Лише в 1946 році обком ЛКСМУ відрядив 300 комсомольців на відродження Дніпрогесу ім. Леніна. 1950 року багато юнаків і дівчат виїхали на будівництво Теребле-Ріцької ГЕС у Закарпатську область.

Поступово піднімалося з руїн сільське господарство. У 1947 році посівні площі становили вже 91,1 проц. рівня 1940 року, на кінець п'ятирічки вони були повністю відновлені. 1950 року область зібрала високі врожаї зернових. Серед передових господарств були радгосп «Червона Баштанка» Новобузького, колгосп «Прапор комунізму» Вознесенського районів та інші[2], які збирали з кожного гектара до 25 цнт зернових.

У 1948 році колгоспи й радгоспи області перейшли на суцільні сортові посіви, стали широко застосовувати добрива на полях, раціональніше використовувати техніку. Довоєнна врожайність зернових та інших культур була перевершена[3]. Підвищенню рівня господарювання сприяло укрупнення колгоспів у 1950—1951 рр.— 957 артілей області були реорганізовані в 395.

Виконуючи постанову лютневого (1947 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період», трудівники області докладали зусиль для зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів. В цьому їм всіляко допомагав робітничий клас. Підприємства Миколаєва виготовили для села 33 пересувні майстерні і 66 польових вагончиків, значну кількість запчастин для сільськогосподарських машин[4]. З районних центрів було направлено на постійну роботу в села понад 260 комуністів[5]. До 1950 року повністю відновлено довоєнну потужність МТС та створено ще 9 МТС.

Спираючись на багатий досвід передових артілей, новаторів колгоспного виробництва, трудівники сільського господарства підвищували продуктивність праці, збільшували виробництво сільськогосподарських продуктів. На всю країну линула слава про майстрів-хліборобів радгоспу «Червона Баштанка», які демонстрували свої досягнення у Москві, трудівників колгоспу «Заповіт Ілліча» Арбузинського району, що 1947 року зібрали на великій площі по 30 цнт пшениці з гектара. Протягом 1947—1950 рр. 36 передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В їх числі: П. Є. Кислиця — голова колгоспу «Заповіт Ілліча» Арбузинського району, який славився високими врожаями пшениці, О. І. Іртишев — бригадир колгоспу ім. Г. І. Петровського Арбузинського району, Ф. Г. Яковенко — ланкова артілі «Соціалістична перебудова» Лисогірського району, які збирали по 25—30 цнт зернових з гектара. А. Г. Поточилов — комбайнер Явкинської МТС Баштанського району, який щорічно намолочував на комбайн 8 тис. цнт та інші. Орденами і медалями було нагороджено 620 колгоспників.

Із зміцненням економіки області поліпшувався добробут трудящих. 1950 року середньомісячний заробіток робітників і службовців становив 583 крб. проти 393 крб. у 1945 році. Протягом 1945—1951 рр. споруджено 270 тис. кв. метрів житлової площі.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 124, спр. 1300, арк. 8.
[2] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 312, 313.
[3] Газ. «Бугская заря» (Миколаїв), 18 листопада 1950 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. 7, оп. 4, спр. 913, арк. 115.
[5] Там же, оп. 23, спр. 72, арк. 37.

Перший секретар Миколаївського обкому КП України А. П. Кириленко (другий ряд, третій зліва) серед старих комуністів області. 1950 р.

Помітними були успіхи і в галузі охорони здоров'я. Проти довоєнного часу кількість лікарняних ліжок збільшилася на 21 проц., лікарів — на 70 проц.[1] Була повністю відновлена мережа шкіл, вищих, середніх спеціальних навчальних і культурних закладів. У 774 загальноосвітніх школах навчалося близько 134 тис. дітей[2]. За 1946—1949 рр. інститути випустили 740 і технікуми — 3104 спеціалісти. Велику культосвітню роботу серед населення проводили 19 районних будинків культури, більше тисячі клубів і червоних кутків, понад тисячу масових бібліотек з книжковим фондом близько 1,5 млн. примірників. Діяло 180 кіноустановок, у т. ч. у сільській місцевості — 150[3].

Місцеві Ради дбали про підвищення ідейно-політичного рівня культурно-освітньої роботи. В усіх районах діяли семінари завідуючих сільськими і колгоспними клубами, бібліотеками. Проводилися обласні, місцеві і районні огляди художньої самодіяльності, в яких брало участь до 20 тис. чоловік.

Важливу роль у піднесенні культурно-освітньої роботи в області відіграла постанова травневого (1946 р.) Пленуму ЦК КП(б)У «Про стан культурно-освітньої роботи серед робітників підприємств міст Ворошиловграда, Маріуполя і в селах Миколаївської області»[4]. У жовтні 1946 року в області відбувся огляд музичної і хореографічної самодіяльності профспілок як підготовчий етап до всесоюзного огляду; наприкінці 1950 року було проведено районні, міські та обласний конкурси художньої самодіяльності, присвячені Декаді української літератури та мистецтва у Москві. Миколаївський оркестр народних інструментів взяв участь у республіканській олімпіаді художньої самодіяльності 1949 року. Організаторів і постійних учасників оркестру М. А. Васильєва, Д. Д. Леонтенка, І. Й. Студенка нагороджено Грамотами Президії Верховної Ради УРСР. Серед чудових виконавських колективів слід відзначити жіночий духовий оркестр (керівник П. С. Барташ), що виник 1944 року на швейній фабриці ім. С. М. Кірова.

Активно відроджувалося і набувало довоєнної слави театральне життя області. Ще до закінчення війни розгорнув свою діяльність пересувний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, режисером якого працював нині заслужений діяч мистецтв Української РСР М. Г. Єсипенко; у серпні 1945 року відновив свої вистави театр юного глядача (ТЮГ), а на початку вересня — російський драматичний театр ім. В. П. Чкалова, який з весни 1942 і до літа 1944 року працював у місті Алапаєвську Свердловської області, де здійснив постановку таких глибоко патріотичних п'єс, як «Хлопець із нашого міста» і «Російські люди» К. М. Симонова, «Кремлівські куранти» М. Ф. Погодіна.

Успішне виконання плану першої післявоєнної п'ятирічки сприяло створенню міцної бази для розвитку економіки і культури в наступні роки. Колективи промислових підприємств, здійснюючи модернізацію устаткування, впроваджували у виробництво найновіші досягнення науки, техніки, передового досвіду — швидкісну обробку металу, автоматичне зварювання, потокове складання машин і механізмів.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 73, спр. 2, арк. 177.
[2] Там же, ф. 7, оп. 134, спр. 41, арк. 19.
[3] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 329.
[4] Резолюції Пленуму ЦК КП(б)У від 14—18 травня 1946 року. К., 1946, стор. 36—39.

Серед молоді заводу «Дормашина» зародився чудовий рух за звання відмінника технічного прогресу, і незабаром під його знамено стало понад 70 комсомольсько-молодіжних колективів та 1200 молодих виробничників. Значного поширення в 1957—1958 рр. набули на підприємствах Миколаївщини, як і по всій країні, комплексні бригади, багатоверстатне обслуговування, рух за оволодіння кількома професіями.

За почином прославленого шахтаря Донбасу М. Я. Мамая тисячі робітників щоденно перевиконували змінні норми. Гаряче підхопили цей рух колективи заводів Чорноморського суднобудівного, ім. 25-го Жовтня, парфюмерно-скляного комбінату та інші[1]. З'явилися бригади відмінної якості продукції.

Великими хлібозаводами, м'ясо-, харчо-, овочеконсервними комбінатами збагачувалась промисловість сільських районів. Для забезпечення потреб будівництва було споруджено багато підприємств будівельної індустрії і будматеріалів, у т. ч. Кашперівський завод стінових матеріалів, цегельні — у Миколаєві і Первомайську, Олександрівський і Новоданилівський каменедробильні заводи тощо. 1955 року внаслідок героїчних зусиль трудящих обсяг промислового виробництва зріс порівняно з 1950 роком на 88,3 проц., продуктивність праці проти 1940 року — в 2,1 раза.

Здійснюючи рішення XX з'їзду КПРС і наступних Пленумів ЦК партії та долаючи наслідки культу особи, парторганізації області зміцнювали зв'язки з широкими масами трудящих. Якщо в 1951 році обласна партійна організація налічувала 14 054 члени і кандидати в члени партії, то в 1958 році — 28 630 чоловік. Вдосконалювалося керівництво Радами, профспілками, комсомолом. До складу місцевих Рад входило понад 5,5 тис. депутатів — кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства, радянської інтелігенції. Протягом 1953—1958 рр. кількість членів профспілок збільшилася з 145 тис. до 200 тис. чоловік, обласної комсомольської організації — до 75 тис. членів, тобто майже у 3 рази[2]. В ті роки понад 300 юнаків і дівчат з Миколаївщини виїхали на будівництво найбільшої в Європі домни «Криворізька-Комсомольська», понад 700 комсомольців — у східні райони СРСР на спорудження промислових велетнів. У Донбасі вони збудували вугільну шахту «Миколаївська-Комсомольська».

Дальшого розвитку набула промисловість області в роки семирічки. Цілеспрямована масово-політична робота сприяла підвищенню трудової активності та ініціативи працівників підприємств. Багато колективів і робітників заводів — Чорноморського суднобудівного, гідроапаратури, ім. 25-го Жовтня та інші — включились у змагання за дострокове виконання семирічки, зобов'язавшись виконати планові завдання за 6 років. Протягом семирічки обсяг промислового виробництва зріс на 80 проц. (замість 67 проц., передбачених планом), випуск продукції машинобудування — у 2 рази, харчової і легкої промисловості — в 1,5 раза. На суднобудівних заводах створювалися нові зразки і налагоджувався серійний випуск нових типів суден. Партійна організація заводу ім. 61 комунара взяла під контроль впровадження в суднобудуванні обчислювальної техніки і машин з програмним керуванням, яке вперше застосовувалось в нашій країні. На заводі «Дормашина» почали виготовляти комплекс нових складальних шляхових машин, які користувалися великим попитом серед будівельних організацій.

Велика увага приділялася технічному прогресу. На підприємствах області було освоєно 70 механічних, конвейєрних і потокових ліній, встановлено близько 500 автоматів і напівавтоматів, створено 150 нових машин і механізмів, впроваджено 2 тис. універсальних пристосувань. Енергопідприємства області були зв'язані з енергосистемами «Дніпроенерго», «Одесенерго», «Молдавенерго». 396 раціоналізаторів області взяли участь у всесоюзному конкурсі на кращу пропозицію розробки і впровадження нових методів зварювання. Всього за 7 років впроваджено близько

---

[1] Газ. «Південна правда» (Миколаїв), 17 січня 1958 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 171, спр. 1, арк. 17, 41, 118, 120.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ
ЕКОНОМІЧНА КАРТА

ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

- Важке й транспортне машинобудування
- Суднобудування й судноремонт
- Інші галузі машинобудування
- Виготовлення металевих виробів і ремонт
- Виробництво будівельних матеріалів
- Меблева
- Текстильна
- Швейна
- Шкіряна, взуттева
- М'ясна
- Маслоробна, сироробна, молочна
- Цукрова
- Консервна
- Виноробна
- Інші галузі харчової промисловості

- Видобування граніту
- Теплові електростанції
- Гідроелектростанції
- Газопроводи
- Залізниці
- Безрейкові шляхи
- Морські порти

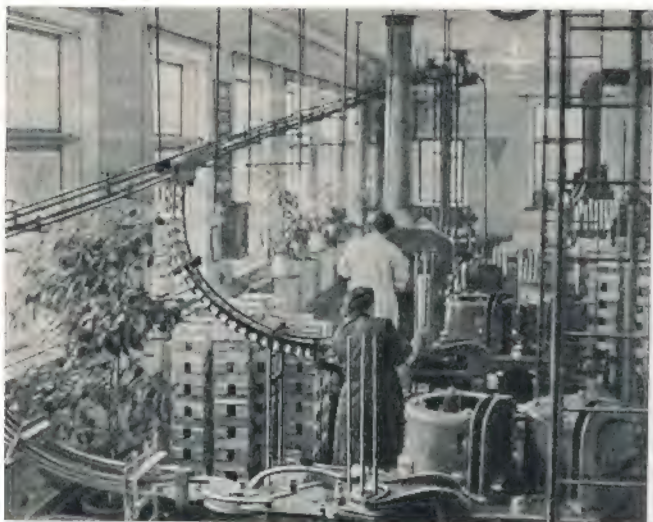
Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

- Зернове господарство, виробництво соняшнику, буряківництво; молочно-м'ясне скотарство й свинарство
- Зернове господарство з виробництвом соняшнику; молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво
- Зернове господарство з коноплярством і виробництвом соняшнику; молочно-м'ясне скотарство, свинарство
- Молочно-м'ясне скотарство й овочівництво приміського типу з виробництвом зерна й технічних культур

Райони поширення:

- цукрових буряків
- виноградників

Один із цехів Первомайського ордена Трудового Червоного Прапора молочноконсервного комбінату. 1969 р.

67 тис. винаходів і вдосконалень, які дали економії 29,5 млн. крб.[1] Технологи-машинобудівники почали широко застосовувати у виробництві синтетичні алмази. Миколаївські взуттєвики вперше на Україні освоїли нейритовий клей, що дало змогу підвищити надійність продукції на 18—20 процентів.

Боротьба за дострокове виконання семирічки народжувала нові, вищі форми змагання. Ініціаторами руху за комуністичну працю на Миколаївщині стали бригади судноскладальників П. М. Щербакова, Ф. В. Хилька, бригада токарів І. І. Коржова, комсомольсько-молодіжна локомотивна бригада М. П. Мірошниченка, які зобов'язалися виконати свої завдання за 6 років. На кінець семирічки рухом за комуністичну працю у провідних галузях промисловості було охоплено близько 70 проц. робітників, в легкій — 77 проц. Крім того, у змаганні за «українську годину» брало участь понад 21 тис. чоловік, що виконували денну норму за 7 годин. Протягом семирічки вони виробили надпланової продукції до 5 млн. карбованців.

Робітники всіх галузей промисловості підтримали почин колективів московських і ленінградських підприємств, які вирішили протягом найближчих років досягти рівня світових зразків з найважливіших виробів. Боротьбу за якість очолили суднобудівники, колективи заводу ім. 25-го Жовтня, Вознесенської швейної фабрики, трудівники шкіряно-взуттєвого і парфюмерно-скляного комбінатів, швейної фабрики ім. Кірова, Первомайської швейної фабрики, де народилося чудове змагання за звання «Майстер — золоті руки».

За роки семирічки понад 3,6 тис. робітників та інженерно-технічних працівників області нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні бригадири Ф. М. Гущин, П. М. Щербаков, електрозварниця В. П. Гурмаза, кранівник В. І. Баришевський та інші.

Широкі можливості для дальшого розвитку промисловості відкрили вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, запровадження господарської реформи. До 1971 року на нові умови планування й економічного стимулювання перейшло понад 200 великих підприємств, які дали близько 85 проц. загального прибутку всіх підприємств області. Щоб поліпшити економічне навчання кадрів, партійні, громадські організації, Ради депутатів трудящих створили понад 10 університетів економічних знань, близько 120 теоретичних семінарів з проблем планування й економіки. Районні техніко-економічні ради подавали підприємствам постійну допомогу в плануванні й організації виробництва. Активізували свою діяльність бюро економічного аналізу і конструкторські бюро на громадських засадах. Повсюдно створювалися лабораторії і бригади наукової організації праці [2].

На виробництві впроваджувалися графіки ритмічності, сітьове планування й управління. На багатьох підприємствах введено внутрішньоцеховий госпрозрахунок, а в будівельних організаціях — госпрозрахункові бригади. На підприємствах освоєно 335 нових типів машин і устаткування, які створені в СРСР вперше[3].

Широко розгорнуте соціалістичне змагання сприяло достроковому виконанню народногосподарських планів колективами промислових підприємств. До 7 листо-

---

[1] Т. Т. Попльовкін. На ключових позиціях. Одеса, 1967, стор. 5.
[2] Там же, стор. 20.
[3] Газ. «Південна правда», 24 листопада 1970 р.

пада 1970 року працівники промисловості завершили в основному завдання восьмої п'ятирічки по загальному обсягу виробництва. Випуск продукції збільшився в 1,6 раза, продуктивність праці зросла в 1,4 раза.

Провідними галузями промисловості області є машинобудівна та металообробна. Особливо значних успіхів досягнуто в розвитку суднобудування, що є основним напрямом машинобудівної промисловості[1]. Наприклад, суднобудівники здали в експлуатацію кораблів набагато більше, ніж за всі передвоєнні роки. А машинобудівники освоїли за п'ятирічку випуск 170 нових видів машин. Здійснено було велику програму робіт в галузі науково-технічного прогресу, впроваджено у виробництво 140 нових зразків машин і знарядь, налагоджено виробництво понад 700 нових видів промислової продукції тощо.

За роки п'ятирічки введено в дію 88 промислових підприємств і великих цехів, у т. ч. заводи: Первомайський — «Фрегат», Ольшанський цементний, Снігурівський — мінеральних вод, Миколаївський і Первомайський хлібозаводи, Новобузький сирзавод, взуттєву фабрику у Миколаєві, Снігурівську птахофабрику, мідійний цех Очаківського рибокомбінату. Розширено потужності заводів: Миколаївського молочного, Олександрівського залізобетонних виробів, трикотажного комбінату в Миколаєві та інших.

За успіхи, досягнуті в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, ордена Леніна Чорноморський суднобудівний завод нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; пам'ятним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради — ордена Леніна завод ім. 61 комунара та Первомайський завод ім. 25-го Жовтня; пам'ятними прапорами обкому КП України і облвиконкому — 11 промислових підприємств області.

4 підприємства і будівельні організації, які перемогли у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, нагороджені Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС: Чорноморський суднобудівний завод, Первомайський молочноконсервний комбінат, Миколаївська пересувна механізована колона № 1 тресту «Укррадгоспспецбуд», будівельно-монтажне управління № 23 тресту «Миколаївсільбуд». Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради нагороджено 5 підприємств.

Тепер на Миколаївщині близько 1050 підприємств. Питома вага важкої промисловості в загальному обсязі виробництва становить 60 проц. Якщо до революції більш-менш розвинутим промисловим центром був лише Миколаїв, то нині тільки у Вознесенському районі діє 24 великих підприємства; в Очакові — 7. Містом з високорозвинутою промисловістю став Первомайськ.

Вироби промислових підприємств області здобули визнання не тільки в нашій країні, а й за кордоном. Великий попит мають риболовні траулери і рефрижератори, суднові механізми і дизель-генератори, запчастини для сільськогосподарських машин і дорожні машини, згущене молоко та парфюмерні й косметичні вироби. Транспортерні стрічки, які виготовляв завод підйомно-транспортного устаткування, відправлялися до Угорщини, Монголії, Куби і Фінляндії. У цехах цього заводу виготовлено обладнання для Асуанської греблі (АРЄ) і Бхілайського металургійного комбінату (Індія). Шляхові машини з маркою «Дормашина» можна зуст-

В коптильному цеху Очаківського рибокомбінату. 1965 р.

[1] П. Ю. Шелест. Україно наша Радянська. К., 1970, стор. 185.

ріти в Болгарії, Польщі, Румунії, Югославії, Чехословаччині, АРЄ, Йємені, Індії, Афганістані та ін. країнах. Промислова продукція області експонувалась на міжнародних ярмарках і виставках в 15 країнах світу.

Нові перспективи дальшого розвитку народного господарства області намічені дев'ятим п'ятирічним планом. Головне завдання п'ятирічки, як підкреслюється в рішеннях XXIV з'їзду КПРС, полягає в тому, щоб «забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці»[1].

Протягом 1971—1975 pp. заплановано розширити Чорноморський суднобудівний завод та завершити будівництво заводу зольного гравію у Миколаєві, ввести в дію 2-у чергу заводу «Фрегат» у Первомайську. Стануть до ладу нові підприємства у Первомайську (дробильно-сортувальний завод, м'ясокомбінат та птахокомбінат), Вознесенську (шкірзавод), Жовтневому (пивзавод), Баштанці (сирзавод), Веселиновому (завод сухого молока) тощо. Взятий Комуністичною партією курс на дальшу інтенсифікацію виробництва зумовлює необхідність значного підвищення продуктивності праці, поліпшення використання виробничих фондів, наукової організації праці, вдосконалення методів управління народним господарством.

У створенні достатку сільськогосподарських продуктів у Радянській країні велику роль відіграє і соціалістичне сільське господарство області. Спираючись на матеріально-технічну допомогу держави, трудівники сільського господарства ще до 1950 року набагато перевершили довоєнний рівень виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

Проте на той час в області ще значна частина колгоспів і радгоспів одержувала низькі врожаї, не виконувала планів заготівель хліба і продуктів тваринництва. У деяких колгоспах порушувався основний принцип соціалістичного господарювання — принцип матеріальної заінтересованості, низько оплачувалася праця хліборобів. 1952 року землевпорядкованими були тільки 16 проц. господарств, сівозміни освоїли лічені колгоспи і радгоспи. У колгоспах і МТС працювало дуже мало спеціалістів сільського господарства з вищою освітою.

Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійні організації послали на постійну роботу в артілі й радгоспи понад 500 комуністів, а комсомольська організація — 2200 комсомольців. З міст області в села прибули інженери й техніки, трактористи й комбайнери, слюсарі й токарі та інші кваліфіковані кадри. Тільки восени 1953 року в колгоспи послано 502 агрономи і 375 зоотехніків.

Зросла кількість комуністів, безпосередньо зайнятих у сільськогосподарському виробництві. У 1954 році робітники 54 промислових підприємств і організацій взяли шефство над 90 колгоспами, 4 радгоспами і 13 МТС. Всі ці заходи, а також велика допомога держави, посилення технічної оснащеності сільського господарства, піднесення рівня агротехніки створили умови для значного зростання сільськогосподарського виробництва. В 1958 році порівняно з 1953-м валовий збір зерна в області зріс на 50 проц. і становив 112 млн. пудів. Урожайність усіх зернових тоді досягла 19,1 цнт з гектара.

Колгоспи і радгоспи збільшили виробництво м'яса в живій вазі з 37 тис. тонн в 1953 році до 48 тис. тонн в 1958 році, молока—відповідно—з 130,5 тис. тонн до 321,1 тис. тонн. Державні заготівлі продуктів тваринництва за цей час збільши-

На ланах радгоспу «Примор'я» Березанського району. 1969 р.

[1] Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 222.

На току Улянівського відділку радгоспу ім. Тельмана. 1966 р.

лись більше, ніж в два рази. Тільки за чотири роки (1954—1958 рр.) грошові доходи артілей зросли в чотири рази, досягнувши майже 120 000 тис. крб. За великі успіхи у збільшенні виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса, молока та ін. сільськогосподарських продуктів, за успішне виконання соціалістичних зобов'язань по продажу державі 1958 року 47,3 млн. цнт хліба Миколаївську область нагороджено орденом Леніна. Урядовими нагородами відзначено тоді 3300 передовиків сільського господарства, в т. ч. головам колгоспів С. П. Повстяну, С. Д. Танченку, О. М. Луговому, чабанам В. К. Харлану, М. М. Теодору, доярці М. Д. Педченко, свинарці О. Д. Критіній та першому секретареві Кривоозерського райкому партії М. П. Гацуцу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Переконливим показником зміцнення економіки колгоспів і радгоспів було значне збільшення їх доходів та неподільних фондів. За роки семирічки грошові доходи артілей зросли майже в 2 рази, неподільні фонди — в 2,1 раза. На кінець семирічки вже 253 колгоспи і 84 (з 85) радгоспів області стали рентабельними господарствами. В 1965 році артілі одержали 38 млн. крб. прибутку, а радгоспи — 24 млн. карбованців.

Держава щедро постачала колгоспи і радгоспи досконалими сільськогосподарськими машинами, внаслідок чого невпинно зміцнювалася їх матеріально-технічна база. Після реорганізації МТС (1958 р.) артілі одержали близько 4 тис. тракторів, багато комбайнів, культиваторів, плугів, сівалок та ін. сільськогосподарської техніки. Підвищився рівень механізації всіх процесів виробництва, внаслідок чого зросла продуктивність праці в колгоспах.

У 1970 році на полях 231 артілі та 107 радгоспів працювало понад 13 тис. тракторів різних марок, що в 2,2 раза більше, ніж було наприкінці 1950 року. Повністю механізовано оранку, сівбу, міжрядний обробіток просапних культур, збирання зернових і соняшнику. У 1968 році завершено електрифікацію колгоспів і радгоспів області[1]. 1970 року в колгоспах і радгоспах діяло понад 500 механізованих ланок, які вирощували кукурудзу на площі 80 тис. га, цукрові буряки — на площі 12 тис. гектарів. Здійснюючи курс на комплексну механізацію в тваринництві, партійні, радянські і господарські організації спиралися на досвід роботи показових ферм, які діяли 1970 року в 35 господарствах.

Обласне об'єднання «Сільгосптехніки» та міжколгоспні будівельні організації області перші виконали восьмий п'ятирічний план на 114 проц., продали колгоспам і радгоспам обладнання для механізації трудомістких процесів на фермах на 26 680 тис. крб. при плані 23 423 тис. карбованців.

Партійні організації, Ради депутатів трудящих, профспілки та комсомольські організації, надаючи великого значення поширенню досвіду передовиків сільського господарства, з 1960 року створили в колгоспах і радгоспах 620 шкіл передового досвіду, 346 шкіл механізаторів. Багато з них працювало безпосередньо в бригадах і на фермах передовиків виробництва — свинарки О. Д. Критіної, чабана М. М. Теодора, бригадира тракторної бригади О. П. Рожка та інших. На базі бригади Героя Соціалістичної Праці І. М. Фейчера (колгосп ім. Леніна Новобузького району) проводилися районні семінари з питань вирощування просапних культур без затрат ручної праці, а метод бригадира тракторної бригади (яка вирощувала худобу на м'ясо) колгоспу «Україна»

[1] Народное хозяйство Николаевской области, стор. 54, 59.

Збирання помідорів у Снігурівському районі. 1969 р.

Врадіївського району О. П. Рожка вивчали на обласному семінарі 196 бригад і ланок. Багатий досвід у спеціалізації тваринництва набули в Новоодеському районі, де велику рогату худобу відгодовували госпрозрахункові виробничі бригади. Інтенсивно розвивалося тваринництво і в радгоспах Миколаївського району. Найважливіші ділянки виробництва очолювали комуністи. Так, в 1970 році з 14 з лишком тис. комуністів, що перебували на обліку в колгоспних і радгоспних партійних організаціях, майже 13 тис., або 88 проц. працювали безпосередньо на виробництві. В бригадах, на фермах та ін. виробничих дільницях створено 700 партійних і партійно-комсомольських груп. Важливу роль у боротьбі за піднесення сільського господарства відіграли економічні ради при обкомі КП України і райкомах партії, які провели велику роботу по вивченню і узагальненню економіки колгоспів і радгоспів, розробили цілий ряд практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Вже в 1966 році всі 253 колгоспи області перейшли на внутрігосподарський розрахунок і грошову оплату праці. За досягнуті успіхи у виробництві і продажу державі зерна озимих культур 1966 року Миколаївщині присуджено перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Головний Комітет ВДНГ нагородив область Дипломом першого ступеня.

У змаганні на честь 50-х роковин Великого Жовтня пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС удостоїлись радгосп «Реконструкція» Березнегуватського району, артілі ім. Героя Радянського Союзу М. І. Москаленка Новобузького району, ім. Кірова Вознесенського району; пам'ятного Червоного прапора обкому КП України і облвиконкому — радгосп ім. Леніна Жовтневого району, колгосп «Дружба» Первомайського району і Баштанське районне об'єднання «Сільгосптехніки».

Успішно виконали трудівники сільського господарства області восьму п'ятирічку. Понад план було продано 427 тис. тонн зерна, 25 тис. тонн соняшнику, 450 тис. тонн цукрових буряків, 33 тис. тонн овочів, 71 тис. тонн м'яса, 212 тис. тонн молока, понад 151 млн. штук яєць, 16 тис. цнт вовни та багато ін. сільськогосподарських продуктів[1]. Важливим фактором, що сприяв зростанню сільськогосподарського виробництва, було використання поливних земель, площа яких в області досягла понад 60 тис. га. В ювілейному 1970 році хлібороби виростили і зібрали в середньому по 25,5 цнт зернових, у т. ч. по 28,3 цнт озимої пшениці та 285 цнт цукрових буряків з га. Валовий збір зерна становив близько 2 млн. тонн. В засіки Батьківщини того року засипано 819,3 тис. тонн зерна при плані 671 тис. тонн. Найкращих показників по продажу хліба державі добилися Врадіївський, Кривоозерський, Очаківський, Єланецький, Баштанський і Миколаївський райони. Найбагатший урожай цукрових буряків 355 цнт з га одержали буряководи Врадіївського району. На базі колгоспів в області вже створено чимало промислових підприємств, що у майбутньому мають стати основою аграрно-промислових комплексів. Невпинно зростає питома вага робітників, зайнятих у сільському господарстві або ж на підприємствах, що його обслуговують і розташовані в сільській місцевості.

Розширюється шефська допомога робітничих колективів трудівникам сільського господарства. Тільки протягом восьмої п'ятирічки за їх участю введено в експлуатацію близько 250 кормоцехів, обладнано понад 640 кормокухонь, пущено понад 400 доїльних установок, виконано монтажні роботи для зрошення 5 тис. га земель,

[1] Газ. «Південна правда», 1 січня 1971 р.

побудовано 40 га теплиць тощо. Всебічна допомога міста селу — яскрава демонстрація нездоланної сили союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

Найбільше відзначились у ювілейному соціалістичному змаганні радгоспи «Богданівка» Доманівського району, «Авангард» Жовтневого району, артілі ім. І. В. Мічуріна Кривоозерського району, «Україна» Веселинівського району. Вони нагороджені Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1]. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконанні восьмого п'ятирічного плану, звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно Л. Р. Апостоловій, М. С. Бойку, В. Г. Громовій, І. С. Дергачову, В. Г. Личку, І. М. Максимову, М. І. Стрекаловій, Х. І. Цушку, В. Г. Шевченку. Радгосп «Агрономія» Арбузинського району нагороджено орденом Жовтневої Революції, колгосп «Україна» Врадіївського району — орденом Трудового Червоного Прапора, а радгосп «Південний» Жовтневого району — орденом «Знак Пошани». 118 передовиків виробництва удостоєні ордена Леніна, 153 — ордена Жовтневої Революції, 621 — ордена Трудового Червоного Прапора.

Згідно з Директивами XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. середньорічне виробництво зерна в степовій зоні України, куди входить і Миколаївська область має досягти 20—22 млн. тонн, а середньорічна врожайність становитиме 27—30 цнт. з га[1]. Відповідно до цього трудящі області щорічно вироблятимуть 2,2 мільйона тонн зерна, а продаж його державі досягне 1 млн. тонн. Вже першого року п'ятирічки хлібороби області виростили високий врожай зернових — по 28,2 цнт з га. Площі поливних земель розширяться на 30 тис. га. У зв'язку з цим розгорнеться спорудження Південнобузької, Спаської, Інгулецької

[1] П. Ю. Шелест. Ідеї Леніна перемагають. К. 1971, стор. 153.

Дощувальна машина «Фрегат» на полях колгоспу «Перемога» Первомайського району. 1971 р.

Нова техніка для колгоспів. Новий Буг, 1964 р.

Збирання конопель у радгоспі ім. Жданова Вознесенського району.

та Явкинської зрошувальних систем. Значно зросте виробництво продукції тваринництва на промисловій основі. До 1975 року в області буде збудовано 55 великих механізованих ферм для відгодівлі свиней і великої рогатої худоби, 8 молочнотоварних комплексів.

Удвічі збільшиться виробництво овочів, значно підвищиться виробництво винограду за рахунок створення в південних районах області спеціалізованих виноградарських радгоспів, площа яких до кінця 1971 року досягне 24 тис. гектарів.

Із піднесенням економіки, продуктивних сил поліпшується добробут трудящих, що є найвищою метою економічної політики партії, яка неухильно дбає про створення умов для всебічного розвитку здібностей і творчої активності радянських людей. Тільки за восьму п'ятирічку заробітна плата робітників і службовців зросла на 40 проц. У 1970 році оплата людино-дня в колгоспах становила 3 крб. 64 коп.— у два рази більше середньорічної оплати за минулу п'ятирічку. Протягом 1965—1970 рр. вклади населення в ощадних касах зросли в 2,3 раза, в т. ч. на селі — в 3,1 раза, і становили 130 млн. крб. Понад 198 тис. чоловік одержували пенсію.

В післявоєнні роки за рахунок державних, кооперативних вкладень в області побудовано 4 млн. кв. метрів житла. Ця площа майже в три рази більша за весь житловий фонд Миколаєва в 1940 році. Крім того, в селах і містах колгоспники, робітники та службовці спорудили 120 тис. індивідуальних житлових будинків. За восьму п'ятирічку трудящі області одержали понад 1,8 млн. кв. метрів нового житла, за цей час газифіковано близько 90 тис. квартир та індивідуальних будинків, або в 2,2 раза більше, ніж за весь післявоєнний час. Виросли нові житлові райони у Миколаєві, Первомайську, Вознесенську, Снігурівці, Жовтневому; при Ольшанському цементному і Засільському цукровому заводах з'явилися нові селища. 170 млн. крб. буде витрачено на житлове будівництво протягом 1971—1975 рр., що на третину більше, ніж у роки восьмої п'ятирічки. Вдосконалюється система побутового обслуговування. З 1950 по 1971 рік його обсяг зріс у середньому по області в 6 разів, а в сільській місцевості — у 8 разів. В 1970 році на Миколаївщині працювали 1244 майстерні і ательє побутового обслуговування, з них 475 — на селі[1].

Тільки за післявоєнний час 22 села області перетворено на селища міського типу, до розряду міст віднесено села Жовтневе, Снігурівку, Новий Буг. На селах звичними спорудами стають просторі будинки культури, двоповерхові універмаги, спеціалізовані крамниці, підприємства побутового обслуговування, міжколгоспні будинки відпочинку, комфортабельні готелі. 1970 року витрати на поліпшення охорони здоров'я становили 2 млн. крб., тобто в 2,5 раза більше ніж у 1950 році. З кожним роком зростає мережа медичних закладів і кількість медпрацівників в них. В 1970 році в області функціонувало 899 лікувально-профілактичних закладів, 5 санаторіїв. В усіх цих закладах працювало близько 23 тис. медпрацівників.

На 10 тис. жителів в області припадає 21 лікар і 82,3 працівника середнього персоналу проти відповідно — 6,3 і 24,6 в 1940 році. Кількість лікарняних ліжок за цей період зросла в тому ж розрахунку на 10 тис. чоловік населення з 36,3 до 104,4[2]. 16 нових лікарень буде збудовано в області протягом дев'ятої п'ятирічки. У 1970 році за путівками профспілок на курортах і в санаторіях лікувалося понад 6 тис. трудящих. В піонерських і шкільних таборах відпочивало понад 47,6 тис. хлопчиків і дівчаток.

Велика увага приділяється вихованню і навчанню підростаючого покоління. В 1970 році в області було 452 дитячих дошкільних заклади, в яких виховувалось 41,5 тисячі дітей, тоді як у 1940 році таких закладів було 92, а кількість дітей в них — 3,9 тисячі.

1961 року в області завершено перехід до обов'язкової восьмирічної освіти. В 1970/1971 навчальному році тут налічувалося 874 денні загальноосвітні школи,

---

[1] Народное хозяйство Николаевской области, стор. 10.
[2] Там же, стор. 125—130.

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест знайомиться з проектом нового комплексу споруд Миколаївського кораблебудівного інституту. 1970 р.

в яких навчалося 179,6 тис. учнів, а всього в області — 1 тис. загальноосвітніх шкіл. За охопленням навчанням дітей це майже в 3 рази більше, ніж 1914 року, коли на Миколаївщині було 740 шкіл на 68,2 тисячі учнів, до того ж тоді понад 90 проц. шкіл були початковими. Протягом восьмої п'ятирічки збудовано 129 нових шкіл. А за роки дев'ятої п'ятирічки відчинять двері ще 150 шкіл. 1970 року у всіх школах працювало 13 тис. вчителів. За післявоєнні роки 45 вчителям області присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Підвищується загальноосвітній рівень колгоспників, поглиблюються їх знання в галузі агрономії, зоотехнії, механізації та електрифікації, конкретної економіки. Зростає також фаховий рівень керівних кадрів колгоспів і спеціалістів сільського господарства. Утверджується якісно нове поняття про радянського селянина — високоосвіченого, активного у праці господаря землі і своєї долі.

Інженерів-кораблебудівників, учителів математики і фізики, української мови і літератури, фахівців холодильної промисловості та машинобудування, інженерів-будівельників готують вузи області — ордена Трудового Червоного Прапора кораблебудівний інститут ім. С. О. Макарова, педагогічний інститут ім. В. Г. Бєлінського, Первомайський загальнотехнічний, Миколаївський будівельний та Миколаївський культурно-освітній факультети. В них навчається 9,5 тис. студентів. 16 середніх спеціальних навчальних закладів охоплюють 15,9 тис. юнаків і дівчат. Близько 7 тис. спеціалістів за 1970 рік підготували 25 профтехучилищ. Якщо в 1960 році на кожну тисячу чоловік населення області 128 чоловік було з вищою і середньою освітою, то в 1970 році — 255. В 1970 році тут було наукових працівників 1277, у т. ч. 165 докторів і кандидатів наук[1].

Немає майже жодної галузі науки, у якій би не працювали вчені-миколаївці — уродженці області, вихованці її вузів. Серед них — біологи академіки АН УРСР, заслужені діячі науки УРСР Герой Соціалістичної Праці О. В. Квасницький, А. О. Сапєгін (1883—1946), заслужений діяч науки УРСР К. М. Леутський; в галузі технічних наук — член-кореспондент АН УРСР В. М. Бузник, дійсний член ВАСГНІЛ П. М. Василенко; доктор хімічних наук, заслужений діяч науки УРСР О. І. Юрженко; доктор геолого-мінералогічних наук, почесний член Географічного товариства СРСР П. К. Заморій; професор, лауреат Всесоюзного конкурсу піаністів П. О. Скловський; доктори медичних наук К. І. Кульчицький, А. І. Середницький та інші.

У підвищенні культурного рівня трудящих, формуванні у них комуністичного світогляду важливу роль відіграють обласне літературне об'єднання, об'єднання

[1] Народное хозяйство Николаевской области, стор. 127.

Сцена з опери «Наталка Полтавка» у виконанні Вознесенського самодіяльного народного театру. 1969 р.

«Стапель» і «Вогні новобудов», літературні групи на заводах і при газетах. Допомогу молодим літераторам області подають письменники старшого покоління — уродженці Миколаївщини, поети і літературознавці.

Незмінним успіхом глядачів користуються вистави обласного російського драматичного театру ім. В. П. Чкалова, обласного українського музично-драматичного театру, театру ляльок та інших. Славиться область своїми самодіяльними театрами, особливо Первомайським, Вознесенським, Братським, які удостоєні почесних найменувань народних. Крім українських і російських п'єс, на сцені самодіяльних колективів ставляться драматичні твори братніх народів СРСР, світова класика. Так, дотепну сучасну комедію білоруського письменника А. Макайонка «Лявоніха на орбіті» показали глядачам аматори Миколаївського районного будинку культури.

Велику роботу щодо естетичного виховання трудящих проводять обласна державна і народна філармонії, музичне училище, 45 музичних шкіл і філіалів. Особливо високого рівня досягла музична художня самодіяльність області. В її творчому здобутку — майстерне виконання таких складних творів, як вальс з балету «Лебедине озеро» П. І. Чайковського, ораторія на тему української народної пісні «Взяв би я бандуру» К. Я. Домінчена. Про творчі успіхи місцевих музик свідчить збірка пісень аматорів «Співає Миколаївщина», видана 1958 року, такі твори, як «Марш суднобудівників», «Пісня про 61 комунара», «Поема про десантників-визволителів Миколаєва».

Соціалізм не тільки відкрив трудящим масам широкий простір до цінностей духовних, але й зробив їх безпосередніми творцями культури, свідченням чого є небачений розмах народної творчості.

Всього в області працюють більше як 6 тис. колективів художньої самодіяльності, в яких беруть участь 65 тис. чоловік. Самодіяльні артисти Миколаївщини здобули 27 золотих, срібних і бронзових медалей під час республіканського фестивалю народного мистецтва, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня. Високу оцінку дістав звітний концерт самодіяльних митців області в м. Києві. А на республіканському конкурсі, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, аматори художньої самодіяльності завоювали 102 медалі з різних жанрів самодіяльного мистецтва. Особливо відзначилася сільська самодіяльність: народний хор села Баловного Жовтневого району, Братський дівочий ансамбль, танцюристи з Баштанки, інструментальний ансамбль «Колос» з колгоспу «Україна» Очаківського району та інші.

18 самодіяльним мистецьким колективам області присвоєно почесне звання народних і заслужених, серед них Первомайській хоровій капелі міського будинку культури, заслуженому духовому оркестру УРСР Чорноморського суднобудівного заводу, духовому оркестру колгоспу ім. Горького Кривоозерського району, Новоодеському самодіяльному танцювальному колективу тощо.

Багато творів радянських митців — членів обласного відділення Спілки художників України експонуються в обласному художньому музеї ім. В. В. Верещагіна й картинній галереї м. Нового Буга.

Визначні майстри декоративного народного розпису працюють в Арбузинському районі. Твори Д. Дробот, М. Кислицької, П. Лук'яненка з села Садового —

різні панно, малюнки рослинного та геометричного орнаменту, — не раз експонувалися на обласних і республіканських виставках народного мистецтва.

На Миколаївщині — понад 1 тис. кінотеатрів і кіноустановок, близько 1 тис. будинків культури і клубів, 1780 бібліотек (у 1950 році — 900) з книжковим фондом 12 млн. книг.

Велику виховну роботу проводять 4 державні музеї: обласний краєзнавчий і художній ім. В. В. Верещагіна в Миколаєві, музей ім. О. В. Суворова в Очакові та ім. «Партизанської іскри» в с. Кримці Первомайського району. Крім того, в області — понад 450 народних музеїв, ленінських кімнат і куточків революційної, бойової та трудової слави, більшість яких створена до 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Музей історії суднобудування на заводі ім. 61 комунара, краєзнавчі музеї в селах Тернівці (Жовтневого району), Новопетрівці (Снігурівського району), Баштанці, Ленінський музей у Володимирівській школі-інтернаті Казанківського району за змістовну роботу нагороджені грамотами і преміями Міністерства культури УРСР.

Про потяг трудящих до друкованого слова свідчить те, що на кожну тисячу жителів передплачується 1546 примірників періодичних видань. У змаганні за краще розповсюдження преси область у 1966—1969 рр. посідала друге місце, а в 1970—1971 рр. — перше місце в республіці. Велику роль у комуністичному вихованні трудящих відіграють обласні газети «Південна правда» (виходить українською і російською мовами тиражем понад 180 тис. примірників) і «Ленінське плем'я» (тираж 52 тис.). Видається також 19 районних газет (тиражем понад 120 тис. примірників), 101 багатотиражка. У роботі обласної і місцевих газет беруть участь близько 44 тис. робсількорів.

За післявоєнні роки у 10 разів збільшився в області продаж книг. Протягом цього часу Миколаївському облкниготоргу 17 разів присуджувалися перші місця у всесоюзному і республіканському змаганнях. За успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, йому вручено Ленінську ювілейну почесну грамоту ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради.

Миколаївщина — область суцільної радіофікації. Тут є кілька ультракороткохвильових радіостанцій. У квартирах трудящих — 130 тис. телевізорів. В області 19 редакцій районного і близько 130 редакцій фабрично-заводського і колгоспно-радгоспного радіомовлення.

На Миколаївщині працюють 67 народних університетів з 82 факультетами та відділеннями, 643 лекторії. Активну участь у культосвітній роботі беруть широкі кола інтелігенції. Обласна організація товариства «Знання» об'єднує понад 12 тис. лекторів.

Значну роботу проводить обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури. На Миколаївщині 820 пам'яток історії, культури, архітектури, 400 меморіальних дошок, 200 з яких встановлено до 50-річчя Великого Жовтня. Серед визначних пам'яток дорадянського часу відомий заповідник «Ольвія», пам'ятники О. В. Суворову і Р. Г. Судковському в Очакові, будинок обсерваторії в Миколаєві та інші.

Свідченням безмежної поваги радянських людей до пам'яті героїв, що віддали своє життя за соціалістичну Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, є 398 пам'ятників бойової слави у містах

В апаратній Первомайського телеретранслятора. 1969 р.

Делегати Миколаївської обласної партійної організації на XXIV з'їзді КПРС.

і селах області. Подвиг військ 3-го Українського фронту в боях за визволення Миколаївщини увічнить меморіальний комплекс «Березнегуватсько-Снігурівська операція», що складається з 20 пам'ятників.

Все ширше впроваджуються в життя трудівників міст і сіл області нові радянські народні обряди: свята корабелів, мистецтв, вулиць, зими, першої борозни, врожаю, дні трудової слави, дні і свята призовника, проводи до лав Радянської Армії, урочиста реєстрація шлюбу і запис новонароджених, комсомольські весілля, вечори повноліття, посвячення в робітники, в колгоспники тощо.

Особливо цікаво проводяться свята «Серпа і молота» та День виноградаря, що стали вже в області доброю традицією. Обласне свято «Серпа і молота» відбувається в два етапи — перший у січні, а другий у травні. Спочатку колектив кожного колгоспу і радгоспу гостинно приймає у себе делегацію шефів, знайомить їх з успіхами у виробництві, економіці, культурі, побуті. Потім весною влаштовуються свята в районі й обласному центрі, де робітники і колгоспники рапортують про трудові досягнення, проводяться урочисті паради, тріумфальні кола пошани, театралізовані видовища, масові гуляння на площах, у парках, на вулицях міст і сіл. У День виноградаря стало звичаєм вшановувати кращих виноградарів розкішним вінком з виноградних грон.

Міцно увійшла в життя і побут трудящих фізична культура. За останні роки в області обладнано 14 стадіонів, 237 комплексних спортивних майданчиків, багато футбольних полів, баскетбольних, волейбольних майданчиків і тенісних кортів. З 1950 року кількість фізкультурників зросла в 4 рази. Тепер їх більше чверті мільйона. Тільки в 1970 році 62 спортсмени стали переможцями республіканських і всесоюзних змагань і завоювали 50 золотих медалей.

Невпинно зростає громадська активність трудящих краю в процесі комуністичного будівництва. Великою бойовою силою в мобілізації їх на трудові звершення виступає 60-тисячна армія комуністів. 70 проц. комуністів працюють у сфері матеріального виробництва. У післявоєнні роки обласну партійну організацію очолювали досвідчені організатори: А. П. Кириленко — нині член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС, а також І. М. Філіппов, А. С. Маленкін, О. В. Іващенко, Т. Т. Попльовкін, Я. П. Погребняк, якого обрано секретарем ЦК КП України. Зараз її очолює член ЦК КП України В. О. Васляєв.

В області — понад 100 Героїв Соціалістичної Праці, 1135 кавалерів ордена Леніна, в т. ч. 466 трудівників сільського господарства, 372 робітники промисловості і транспорту, 66 вчителів, 36 медичних працівників. Понад 56 тис. чоловік нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». 10 593 кращих синів і дочок народу обрано до місцевих Рад депутатів трудящих. 66.6 проц. народних обранців — робітники і колгоспники, 41 проц.— жінки, близько 48 проц.— комуністи. При Радах утворено 2059 постійних комісій, в роботі яких беруть участь понад 11 161 депутат. У складі

обласної Ради депутатів трудящих (голова — М. Ю. Куліш) — 124 депутати. На громадських засадах при виконкомах Рад створено тридцять сім позаштатних відділів. Практичну допомогу в роботі надають їм численні громадські самодіяльні організації: 551 сільський комітет, 2216 квартальних і вуличних комітетів, 780 рад клубів і бібліотек, майже тисяча батьківських шкільних комітетів, більше тисячі товариських судів та багато інших організацій.

Профспілкові організації області об'єднують близько 370 тис. робітників і службовців, з яких 25 тис. беруть активну участь у роботі 583 постійно діючих виробничих нарад. З ініціативи профспілок створено і діють 296 шкіл комуністичної праці, 646 шкіл передового досвіду, 562 економічні школи, семінари і гуртки.

Обласна комсомольська організація налічує понад 104 тис. юнаків і дівчат. Комсомольські організації — ініціатори багатьох починань серед колективів промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. Вони шефствують над будівництвом великих кораблів. Комсомольською будовою було оголошено спорудження Ольшанського цементного заводу. Багато комсомольців очолюють комсомольські молодіжні бригади механізації ферм, вирощення високого врожаю пшениці, цукрових буряків, кукурудзи. Разом з організаціями ДТСААФ, секціями старих комуністів при організаціях товариства «Знання» і радами ветеранів комсомольці багато роблять для військово-патріотичного виховання молоді. Тільки 1966 року в поході по місцях бойової і трудової слави взяли участь 92 тис. комсомольців і молоді. Щороку, в день Військово-Морського Флоту, юнаки і дівчата Миколаївщини вирушають в традиційний похід-десант, що повторює шлях героїв-ольшанців.

Партійні і громадські організації області приділяють велику увагу інтернаціональному вихованню трудящих. Велика дружба зв'язує робітників і селян Миколаївщини з трудящими інших областей і республік країни. Традиційним стало змагання корабелів Миколаєва з суднобудівниками Ленінграда і Горького, обмін делегаціями, спеціалістами та виставками.

Трудівники сільського господарства області змагаються з хліборобами Херсонщини, працівники радгоспів і колгоспів Баштанського району з трудящими Новокубанського району Краснодарського краю. Протягом 1966—1968 рр. в області проведено Дні Російської Федерації, Азербайджану, Грузії, Молдавії, вечори культури Туркменської РСР, масові зустрічі з учасниками всесоюзних фестивалів студентів педвузів і молодих поетів. Зворушливими були зустрічі з письменниками Болгарії в Новоодеському і Жовтневому районах, вечори дружби з трудящими Чехословаччини, Угорщини, Польщі, Югославії в Очакові, Доманівському й Снігурівському районах. Велика дружба зв'язує молодь українського міста Первомайська з містом Первомайськом Пловдівського округу Народної Республіки Болгарії. Коли імперіалісти спровокували контрреволюційний заколот в Угорщині, трудящі Миколаївщини відправили угорському народу тисячі тонн цементу й ешелони з продовольством. Через спеціальні рахунки обласної, міської і районних контор Держбанку із заощаджень трудящих надходять десятки тисяч карбованців у фонд допомоги героїчному в'єтнамському народу. Працюють обласна і районні комісії сприяння Радянському Комітету Миру.

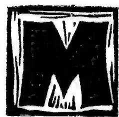
Нездоланна сила почуття єдиної родини, соціалістичний інтернаціоналізм та дружба народів стали рушієм величезних завоювань у господарському та культурному будівництві, якими пишаються трудящі Миколаївщини.

Озброєні рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники міст і сіл області свято бережуть і примножують героїчні традиції рідного краю, втілюють у життя завдання дев'ятої п'ятирічки, що буде важливим етапом у дальшому просуванні радянського суспільства на шляху до комунізму.

В. П. БОРОДАТИЙ, Я. І. КРОМ, Л. М. ПРОЦЕНКО, М. П. ЯРКІН

МИКОЛА́ЇВ

иколаїв — місто обласного підпорядкування, адміністративний, промисловий та культурний центр Миколаївської області. Територія — 100 кв. км, населення — 331 тис. чоловік. Відстань до Москви 1550 км, до Києва — 602 км. Миколаїв — морський і річковий порт, зв'язаний з багатьма містами України, РРФСР та ін. республік залізничними, автомобільними і повітряними шляхами.

Територія міста — півострів при злитті річки Інгулу з Бузьким лиманом — була заселена з давніх часів. Так, поблизу обсерваторії та в урочищі Спаському виявлено залишки поселень епохи неоліту (V—IV тис. до н. е.), в урочищах Дикий Сад, Фаліївка і в нинішньому морському порту— доби бронзи (III—II тис. до н. е.), а в районі Нового Водопою — могильник з кам'яними стелами цих часів. В результаті археологічних досліджень встановлено, що на місці сучасного морського порту й шиноремонтного заводу жили скіфи. Знайдені тут уламки посуду черняхівської культури вказують на появу слов'ян в III—V ст. н. е. Про існування слов'янських поселень у VIII—IX ст. свідчать знахідки в районі колишнього села Соляні (західне передмістя Миколаєва за Інгулом)[1].

Потім тривалий час територія сучасного міста через набіги кочівників була безлюдною. Заселятися почала вона у XVIII ст. після приєднання цих земель до Росії. Першими спорудами середини XVIII ст. на півострові були кузня і житловий будинок запорожців біля паромної переправи через гирло Інгулу, а також сезонні риболовні поселення і хутір купця Фабра.

Під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр., коли виникла гостра потреба у бойових кораблях для молодого Чорноморського флоту, 21 липня 1788 року за наказом Г. О. Потьомкіна в гирлі Інгулу закладено суднобудівну верф. А ще через рік, 27 серпня 1789 року, він же звелів іменувати її містом Миколаєвом[2]— в пам'ять про взяття російськими військами турецької фортеці Очаків 6 грудня 1788 року в день святого Миколи, який вважався покровителем моряків[3].

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 77—79.

[2] Центральний державний архів Військово-Морського Флоту (далі — ЦДАВМФ), ф. 425, оп. 1, спр. 133, арк. 79.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. 243, оп. 2, спр. 1, арк. 627.

Спорудження верфі й міста, яке здійснювалося на кошти Чорноморського Адміралтейського управління, доручили полковнику М. Л. Фалєєву. Видатні інженери та архітектори І. І. Князєв, Ф. І. Волан, І. Е. Старов, М. І. Портарій, П. В. Неєлов спланували прямі, широкі вулиці майбутнього міста. Спочатку воно забудовувалось на лівому березі річки Інгулу. Центральну частину його займала Адміралтейська верф із слободою; на захід від неї простягалося цивільне передмістя, на схід — військове (Слобідка). Першою була забудована центральна вулиця Миколаєва — Адміральська, на якій розташувалися Адміралтейство, будинок канцелярії адмірала — головного командира Чорноморського флоту і порту, магістрат, адміралтейський собор. До центральної вулиці прилягали Адміралтейська (нині ім. Комунарів) і Соборна (нині ім. Леніна) площі. Інші вулиці за професією перших майстрових називалися Плотницькою, Столярною, Купорною, Конопатною, Котельною.

Вже через рік після заснування в місті було 59 казарм, 113 землянок і куренів для рекрутів, 6 службових приміщень, 5 складів, 2 цегельні заводи, 4 казенні і 274 приватні житлові будинки (з них 223 мазанки і землянки), кілька крамниць і погребів, 4 лазні, 3 кузні, 3 колодязі, фонтан у Спаському[1]. Населення Миколаєва складало близько 10 тис. чоловік, в основному, це — солдати гренадерського полку, матроси гребної флотилії, казенні майстрові, купці, добровільні поселенці, втікачі-кріпаки тощо. Понад 3 тис. чоловік становили казенні майстрові-суднобудівники[2]. Їх купували у поміщиків центральних губерній Росії, під конвоєм доставляли на верф і зараховували на військову службу строком на 25 років. Майстрові відбували і військову муштру, призначались у наряди та караули. Їх робочий день тривав 16—17 годин[3]. Поділялися вони на роти, а з 1827 року — на робочі екіпажі. Непосильна праця, муштра, погане харчування, побої, епідемії і відсутність будь-якої медичної допомоги призводили до високої смертності. Тільки з 1 квітня по 1 липня 1790 року на верфі померло 547 теслярів[4].

Багато майстрових не витримували жорстокої експлуатації, нужденного життя і тікали з будівництва. Тих, кого ловили, піддавали тілесним покаранням. Для поповнення робочої сили в кінці XVIII ст. поблизу Миколаєва було засновано ряд сіл — адміралтейських поселень, жителі яких по черзі призначались на підсобні роботи на верфі[5].

У серпні 1790 року на воду спущено первенця верфі — 44-гарматний фрегат «Святой Николай», чим було покладено початок спорудженню в Миколаєві великих парусних військових кораблів. Адмірал Ф. Ф. Ушаков, який у лютому 1790 року був у місті, оглянув збудовані тут кораблі і доповів урядові, що «оные по замечанию моему будут весьма хороши»[6]. На 20-і роки припадає початок будівництва в місті перших пароплавів — «Везувия» (1820 р.), «Метеора» (1825 р.), «Громовержца» (1829—1830 рр.). Миколаїв стає основною суднобудівною базою Чорноморського флоту.

З 1794 року тут перебувало Управління флотом — канцелярія головного командира Чорномор-

Миколаїв. Гравюра невідомого автора кінця XVIII ст. Державний історичний музей у Москві.

---

[1] ЦДАВМФ, ф. 197, оп. 1, спр. 12, арк. 245.
[2] Там же, спр. 13, арк. 669.
[3] И. А. Бакланова. Рабочие судостроители России в XIX веке. М.—Л., 1959, стор. 27.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 2, спр. 103, арк. 57.
[5] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 497.
[6] ЦДАВМФ, ф. 197, оп. 1, спр. 45, арк. 1642.

ського флоту і портів. Одним з перших цю посаду займав М. С. Мордвинов — пізніше відомий російський державний і громадський діяч та економіст. З 1805 року головному командирові флоту і портів надаються права військового губернатора Миколаєва і Севастополя, в його руках зосереджувалась військова і цивільна влада. Права ж станової, т. зв. шестигласної думи, що існувала з 1796 року, були надто обмежені.

Великого розмаху набуло будівництво кораблів, а також і міста в період 1833—1853 рр., коли головним командиром Чорноморського флоту і військовим губернатором Миколаєва був адмірал М. П. Лазарєв. У ці роки проведено реконструкцію верфі і укомплектовано її досвідченими спеціалістами. Всі кораблі ескадри адмірала П. С. Нахімова, що здобули блискучу перемогу над турецьким флотом у Сінопському бою 18 листопада 1853 року, були споруджені руками миколаївців. З ініціативи М. П. Лазарєва в місті почали будувати і перші на Чорному морі залізні кораблі.

Потребам флоту майже повністю підпорядковувалося господарське життя міста. Головне інтендантство флоту, що перебувало в Миколаєві, щороку укладало з підрядчиками і купцями договори на поставку матеріалів та продуктів на суму до 7 млн. крб. В 20-х—40-х рр. тут побудовано приватні підприємства: канатні, шкіряні, салотопні, свічкові, ватні, вовнобитні, борошномельні, сухарні тощо. До заборони в 1794 році торгівлі з зарубіжними країнами через Миколаїв за кордон вивозився хліб та інші товари. Пізніше дозволялася лише внутрішня каботажна торгівля для потреб верфі, яка здійснювалася через військову, а з 1821 року — через купецьку пристань.

У 50-х рр. XIX ст. в місті жило 40 тис. чоловік, з яких 30 тис. були кадровими або відставними військовими, учнями військових закладів. Решту населення становили чиновники (746 чоловік), селяни—дворові, оброчні та казенні (1183), купці (143) і міщани (7434 чоловіка)[1]. Впорядковувалося місто лише на кошти військово-морського відомства. В 1823 році тільки дві його вулиці частково освітлювалися гасовими ліхтарями. Населення терпіло від нестачі питної води. Більшість жителів користувалася гірко-солоною водою з колодязів та річки, а придатну для вживання привозили городянам по 3 коп. за відро. У 20-х роках XIX ст. проводились роботи по спорудженню водопроводу у Спаському, але безрезультатно. За наказом адмірала М. П. Лазарєва тільки в 50-і роки збільшено басейн питної води для постачання її населенню міста, почалося брукування Адміральської вулиці і спусків до переправ через Південний Буг та Інгул.

Тривалий час жителі міста не діставали необхідної медичної допомоги. 1817 року за розпорядженням Адміралтейства з с. Вітовки до Миколаєва переведено морський госпіталь. Серед лікарів, що працювали тут, були відомі послідовники основоположника російської епідеміології Д. С. Самойловича — Е. Е. Кібер, А. О. Лаврентьєв, М. Ф. Таубе, К. О. Федоров, К. А. Хомицький, які прославили вітчизняну медичну науку. Але лікарню для цивільного населення, відкриту в місті лише в 1835 році, обслуговували лікар, фельдшер, акушерка і доглядач. Заможне населення за плату користувалося послугами флотських лікарів.

Весловими і парусними змаганнями (гонками) при М. П. Лазарєві було покладено початок водному спорту в Миколаєві. В 1848 році адміральська яхта «Ореанда» вирушила з міста навколо Європи в Кронштадт і, вигравши головний приз, тим же шляхом повернулась назад.

Ще 1793 року для потреб флоту в Миколаєві було відкрито морське артилерійське училище, наступного року — морський кадетський корпус (згодом штурманське училище), 1798 року — училище корабельної архітектури які готували морських офіцерів та інженерів. Рядових моряків та кваліфікованих майстрових для Адміралтейства з початку XIX ст. випускали школа юнг і учбовий флотський екі-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 424, арк. 1—10.

Адмірал Ф. Ф. Ушаков.

Адмірал В. О. Корнілов.

Адмірал П. С. Нахімов.

паж, а робітниць для парусної майстерні і майстерні пошиву матроського обмундирування — відкрите 1826 року училище для дівчат. З 1817 року при Адміралтействі працювала школа музикантів та співаків портових оркестрів і хорів[1]. Лише в 1827 році почала діяти однорічна початкова школа для цивільного населення, де вчилося 25 хлопчиків. В 1833 році школу перетворено на платне училище з трирічним строком навчання[2].

1796 року в місті почала працювати казенна друкарня, в якій друкувалася морська, військова, технічна, медична, сільськогосподарська і художня література. В заснованому 1803 року гідрографічному депо (нині в цьому будинку музична школа ім. Римського-Корсакова) складалися і друкувалися морські карти, проектувалися будинки та кораблі. Того ж року при депо було відкрито т. зв. кабінет рідкісних речей, де зберігалися колекції морського одягу і озброєння, моделі кораблів, археологічні знахідки з ольвійських і керченських розкопок. 1838 року за наказом М. П. Лазарєва Адміралтейство побудувало для цього кабінету спеціальний павільйон. Після Кримської війни він поповнився експонатами Севастопольської оборони. При депо діяла також велика морська службова бібліотека, яка налічувала в 1848 році 17 098 томів[3]. В 1820—1824 рр. в стилі російського класицизму побудовано приміщення будинку флагманів і капітанів (нині Будинок офіцерів флоту).

1841 року Є. П. Манганарі в Миколаєві створив «Атлас Чорного моря», а 1851 року І. А. Шостаков — капітальну «Лоцію Чорного моря». Велику наукову роботу здійснювала відкрита в 1821 році морським відомством астрономічна обсерваторія. У найвищій частині міста в 1821—1827 рр. для неї спорудили гарний будинок з колонами і ротондою.

1840 року в Миколаєві відкрито театр, на сцені якого виступали приїжджі і місцеві аматорські трупи. В 1846 році відомий російський актор М. С. Щепкін грав тут роль городничого в комедії М. В. Гоголя «Ревізор». Тоді ж у місті виступали відомий російський співак О. А. Петров і український актор К. Т. Соленик.

[1] С. Ф. Огородников. Исторический обзор развития и деятельности морского ведомства. СПб., 1902, стор. 56.

[2] Г. Н. Ге. Исторический очерк столетнего существования г. Николаева при устье Ингула. Николаев, 1890, стор. 13.

[3] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 49.

В першій половині XIX ст. тут служили першовідкривач Антарктиди Ф. Ф. Беллінсгаузен, адмірали П. С. Нахімов і В. О. Корнілов, творець тактики броненосного флоту Г. І. Бутаков. В 1819—1823 рр. В. І. Даль, перебуваючи тут на військово-морській службі, приступив до складання «Толкового словаря русского языка».

Незважаючи на жорстокий режим, придушення будь-якого прояву вільної думки, в Миколаєві нелегально розповсюджувалися твори декабристів К. Ф. Рилєєва, В. К. Кюхельбекера, О. І. Одоєвського та інших. А уродженець Миколаєва О. В. Поджіо і вихованець Миколаївського штурманського училища М. А. Чижов брали безпосередню участь у повстанні декабристів в Петербурзі. В 1826 році в Миколаїв під суворий нагляд губернатора з Петербурга були вислані причетні до цього повстання морські офіцери С. Ф. Лутковський, В. Н. Романов, Б. А. Шпейєр, Б. Н. Тиртон і Н. А. Колончаков[1].

Високий патріотизм і героїзм виявляли миколаївці у боротьбі з ворогами своєї вітчизни. В 1812 році з матросів Миколаєва і Севастополя був сформований 75-й корабельний екіпаж, який як інженерна частина забезпечував наступальні дії російських військ проти армії Наполеона і брав участь у закордонному поході аж до Парижа[2]. Вихованці Миколаївського штурманського училища, морські офіцери О. І. Казарський, І. П. Прокоф'єв, Ф. Є. Спиридонов відзначились в нерівному бою брига «Меркурий» з двома турецькими кораблями 6 травня 1829 року[3]. Поховані вони в Миколаєві.

В роки Кримської війни Миколаїв був головною тиловою базою Чорноморського флоту. Через місто у Крим йшли військові частини, ополченці, тяглися безперервно обози з озброєнням, продовольством. В майстернях Адміралтейства виготовляли для захисту Севастополя мортирні верстати, гарматні лафети, артилерійські снаряди. Чотири екіпажі майстрових (близько 4000 чоловік) відправили до Криму для безпосередньої участі в обороні Севастополя. На вимогу адмірала П. С. Нахімова всі придатні приміщення казарм, майстерень, шкіл, навіть приватні будинки обладнувалися під госпіталі для поранених, евакуйованих з Севастополя. Водночас навколо Миколаєва, оголошеного на загрозливому становищі, зводилися артилерійські редути, на яких було встановлено 160 гармат. На фарватері Південного Бугу спорудили насип і поставили батарею, яка дістала назву Костянтинівської[4]. У всіх цих роботах, крім солдатів гарнізону (їх налічувалося до 10 тис.), брали участь всі жителі міста. «Миколаїв і Херсон,— писав Ф. Енгельс у вересні 1855 року в одній із статей, присвяченій аналізу подій Кримської війни,— два найбільш укріплені пункти Південної Росії, являють собою центр зосередження резервної армії». Він також зазначав, що в Миколаєві, мабуть, сконцентровано близько 40 тис. ополченців[5]. Для швидкого пересування військ і обозів в Крим 1855 року замість паромної переправи в місті побудували наплавний міст через Південний Буг. В тому ж році через Миколаїв проведено лінію електричного телеграфу замість оптичного, що сполучав Крим з Петербургом.

Після залишення російськими військами Севастополя ворожі кораблі декілька разів намагались прорватися до Миколаєва, але кожного разу зазнавали рішучої відсічі. В 1874 році в місті за проектом відомого скульптора і художника М. Й. Микешина на громадські кошти був споруджений пам'ятник героєві оборони Севастополя Гнату Шевченку. 1903 року його перевезено до м. Севастополя.

Поразка Росії в Кримській війні значно підірвала економічну базу міста. Через заборону для Росії тримати на Чорному морі військовий морський флот різко скоротилось будівництво суден. Закривались морські установи і навчальні заклади.

---

[1] С. Я. Штрайх. Моряки-декабристы. М.—Л., 1946, стор. 278, 282.
[2] Н. Д. Калистов. Русский флот и 12-й год. СПб., 1912, стор. 162, 163.
[3] Боевая летопись русского флота. М., 1948, стор. 206, 207.
[4] ЦДАВМФ СРСР, ф. 243, оп. 1, спр. 6473, арк. 36, 104, 145.
[5] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 11. К., 1962, стор. 551.

Заводські корпуси суднобудівного заводу «Наваль». 1908 р.

В 1856 році ліквідовано управління головного командира Чорноморського флоту. Моряків переводили на інші флоти або звільняли зі служби. З 17-ти флотських екіпажів в 1857 році залишилося лише 2 роти (30 офіцерів і 557 матросів), замість 7 робочих екіпажів — тільки один (16 офіцерів і 1088 майстрових)[1]. Зменшилось населення міста з 61 675 чоловік в 1856 році[2] до 43 053 чоловік в 1863 році[3].

Занепала торгівля, припинилося спорудження житлових будинків. Але вже у 60-х роках XIX ст. у зв'язку з швидким розвитком капіталізму після скасування кріпацтва економічний розвиток Миколаєва пожвавився. В 1862 році тут відкрито торговий порт, у який дозволено заходити іноземним суднам. Було створено митницю, іноземні консульства. На кінець XIX ст. порт займав третє місце після Петербурга і Одеси за обсягом торгівлі із закордоном, а за експортом зерна, постачальниками якого були степові губернії, — перше місце в країні[4].

Розвиток порту прискорився після відкриття в 1873 році залізничного сполучення між Миколаєвом, Знам'янкою, а згодом і Харковом. Поглиблення фарватера від Очакова до Миколаєва дало можливість заходити в порт великим океанським суднам. У 80-х роках із Миколаївського порту щорічно в середньому вивозили понад 23 млн. пудів зерна. Для зберігання його в 1893 році тут збудували елеватор. Крім хліба, звідси вивозилися з Придніпров'я залізна і марганцева руди.

На кінець XIX ст. Миколаїв стає великим промисловим центром на півдні України. Якщо в 1860 році тут працювало 18 підприємств, то в 1890 році їх кількість зросла до 131 і виробляли вони продукції на 1 млн. 151 тис. крб.[5]. Крім того, було ще 900 дрібних кустарних майстерень. У 1871 році за проектом відомого спеціаліста ракетної справи К. І. Константинова збудовано казенний ракетний завод, єдиний тоді в Росії. Завод виготовляв бойові, освітлювальні, сигнальні й рятувальні ракети для російських фортець і військових гарнізонів. В 1877—1878 рр. завод обслуговував російську армію в її боях на Балканах. 1911 року він був переведений до м. Шостки (нині Сумської області).

Після скасування в 1870 році обмежувальних статей Паризького договору відновилося будівництво військових кораблів на Адміралтейській верфі. Тут споруджувались броненосці, есмінці, канонерські човни, транспортні судна. Верф розширювалась. Однак устаткування її залишалось старим, і всі роботи по складанню суден виконувалися вручну[6]. Виникли залізничні майстерні, а також завод сільськогосподарських знарядь братів Донських (1884 р.), чавуноливарний завод Матвєєвих (1902 р.), парові млини, спирто-горілчаний завод тощо.

Наприкінці XIX ст. у промисловість міста проникає іноземний капітал. У 1895—1897 рр. в південній частині Миколаєва побудовані два великі заводи — бельгійського акціонерного «Товариства суднобудівних, механічних і ливарних

---

[1] История города-героя Севастополя, г 1. К., 1960, стор. 218.

[2] Материалы для географии и статистики России А Шмидт Херсонская губерния, ч. 2, стор. 819. 821.

[3]. Журн. «Морской сборник», 1863, № 11, стор 42.

[4] Б. Нестеровский, П Перепелицын, Г Труфанов. Порт на Буге. М., 1962, стор. 4.

[5] Г. Н. Ге. Исторический очерк столетнего существования г Николаева при устье Ингула, стор. 61, 90, 98, 99.

[6] И А Бакланова. Рабочие-судостроители России в XIX веке. стор. 9.

Миколаївський морський порт. 1890 р.

заводів у Миколаєві» (його називали Французьким заводом) і Чорноморський завод російського «Товариства механічного виробництва у Пізденній Росії». В 1907 році підприємства злились в один завод «Наваль» («морський»), який 1912 року перейшов у відання французького «Анонімного товариства миколаївських заводів і верфів», а через рік — до рук створеного в Росії «Акціонерного товариства миколаївських заводів і верфів». Це було велике підприємство, на якому споруджували військові і торговельні судна, парові котли, дизелі, товарні вагони і цистерни. Суднобудівна верф заводу мала 7 відкритих стапелів і критий елінг[1].

Корпуси військових кораблів виготовляли на Адміралтейській верфі, а машини і котли для них — на заводі «Наваль» (до 1897 року — в Петербурзі). 1900 року в Миколаєві спущено на воду броненосець «Князь Потёмкин Таврический». У наступні роки на Адміралтейській верфі закладено крейсер «Кагул» (1901 р.), броненосець «Евстафий» (1904 р.), кілька есмінців. У 1911 році в зв'язку з підготовкою до першої світової війни значно прискорилося будівництво великих військових кораблів, підводних човнів, а також допоміжних суден, плавучого доку і плавучого крану[2], а 1915 року на заводі «Наваль» за проектом талановитого винахідника М. П. Налєтова збудовано перший у світі підводний мінний загороджувач «Краб», який брав участь у боротьбі з німецькими і турецькими кораблями на Чорному морі в роки першої світової війни.

Із зростанням військових замовлень розширився завод «Наваль», було реконструйовано Адміралтейську верф. На її базі створюється ряд підприємств: завод «Російського акціонерного суднобудівного товариства» (Руссуд), відділення петербурзьких Балтійського і Невського заводів, трубний електромеханічний завод морського відомства «Темвод». Збільшилась кількість і приватних підприємств. Вже на початку першої світової війни, крім 43 великих підприємств, тут діяло 659 дрібних. Разом вони виробляли за рік продукції в середньому майже на 36 млн. крб., з них близько 33 млн. крб. припадало на суднобудівні заводи[3].

Значно розширив свої операції Миколаївський торговий порт. По переробці зерна він займав перше місце в країні і третє-четверте в світі. Тільки в 1914 році через порт вивезено за кордон понад 37 млн. пудів зерна. Розвитку портових операцій сприяла наявність великої причальної системи і складських приміщень. Криголами забезпечували навігацію і взимку. Напередодні першої світової війни в Миколаєві налічувалося 437 торговельних підприємств з річним оборотом близько 100 млн. крб.[4]

В 1907 році відкрито залізничне сполучення міста з Херсоном, 1914 року стала до ладу лінія Миколаїв—Одеса, а через рік — Миколаїв—Снігурівка. З розвитком промисловості і торгівлі в місті створюються і фінансово-кредитні установи. В

[1] М. И. Дмитриев, В. В. Колпичев. Судостроительные заводы и судостроение в России и за границей. СПб., 1909, стор. 807—812.

[2] С. П. Моисеев. Список кораблей русского парового и броненосного флота. М., 1948, стор. 280, 282, 283. 286, 292—298, 314—318.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 342, арк. 1, 2.

[4] Обзор Николаевского градоначальства за 1914 год. Николаев, 1915, стор. 5.

1868 році тут відкрито відділення Державного банку, а в кінці XIX і на початку XX ст.— міський дисконтний банк, товариство взаємного кредиту, відділення Одеського дисконтного, С.-Петербурзького міжнародного комерційного банків тощо[1].

У зв'язку з відновленням Чорноморського військового флоту в 70-х роках у місті відновлено посаду Головного командира флоту і портів, в руках якого зосереджувалась і цивільна влада. Та в 1900 році штаб Чорноморського флоту переводиться з Миколаєва в Севастополь. Містом і прилеглими до нього хуторами (Водопій, Широка Балка, Мішково-Погорілівка, Василівка і Харченкове) став управляти градоначальник, на посаду якого призначався командир місцевого військового порту. З 1872 року в Миколаєві замість станової обирається міська дума. Правом бути обраними до неї користувалися цензовики (власники майна не менше як на 4 тис. крб.) — дворяни, капіталісти, чиновники, духовенство.

Із збільшенням міських прибутків за рахунок оподаткування товарів, що вивозились, та інших надходжень стали більше витрачати коштів на благоустрій міста. На початку XX ст. у Миколаєві було забруковано більшість вулиць і тротуарів, встановлено 1226 гасових і електричних ліхтарів[2]. Збільшилась кількість кам'яних і багатоповерхових будинків. Серед них — приміщення Маріїнської гімназії (нині тут середня школа № 5), міської думи, комерційного банку (нині приміщення обласної контори Держбанку СРСР), банку для зовнішньої торгівлі (нині палац піонерів), водолікарня та ін. відзначалися майстерністю архітектурних форм. Але переважали в місті одноповерхові будинки з надвірними господарськими будівлями і невеликими садочками, а на околицях — глинобитні і очеретяні мазанки, в яких мешкала біднота.

В 1897 році бельгійська компанія збудувала в Миколаєві кінну залізницю, яка сполучала Слобідку з Французьким заводом, портом і яхт-клубом. 1914 року її перевели на електричну тягу. Тоді ж залізницю викупило міське самоврядування. 1902 року стала до ладу дизельна електростанція потужністю в 2 тис. квт. В 1904—1908 рр. прокладено водопровід з центральною водонапірною баштою, проект якої розробив відомий російський вчений-інженер В. Г. Шухов. Башта щодоби подавала 4 тис. куб. метрів води. Проте водорозбірних колонок не вистачало; каналізації не було зовсім.

Торговельно-промисловий розвиток Миколаєва в другій половині XIX і на початку XX ст., відновлення діяльності органів флотського управління сприяли значному зростанню населення міста — з 43 тис. чоловік в 1863 році до 92 тис. в 1897 році[3]. 1904 року в Миколаєві жило 100 895 чоловік, через 10 років — 117 579 чоловік[4]. Крім українців і росіян, що становили основну масу населення (77 проц.), тут були євреї, німці, караїми, поляки, греки, молдавани, татари, болгари.

На підприємствах Миколаєва швидко збільшувалася кількість промислових робітників. Якщо в 1890 році на верфі, заводах і фабриках працювало 3752 чоловіка[5], а в 1894 році на великих підприємствах — 6828 робітників[6], то на початок першої світової війни на підприємствах, які підлягали нагляду фабричної інспекції, налічувалося 16 921, а в дрібних майстернях — 2806 чоловік. Робітники підприємств і порту з сім'ями становили близько 40 проц. всього населення міста. Миколаїв перетворився на один з найбільших пролетарських центрів на Україні.

Важким і безрадісним було життя трудящих міста. Встановлений морським відомством ще в 1861 році десятигодинний робочий день, який влітку починався

---

[1] Обзор Николаевского градоначальства за 1911 год. Николаев, 1912, стор. 6.
[2] Города России в 1904 году. СПб., 1906, стор. 0112.
[3] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897, 47, стор. 1.
[4] Обзор Николаевского градоначальства за 1904 год. Николаев, 1905, стор. 17, 23.
[5] Города России в 1904 году, стор. 0135.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 342, арк. 1, 2.

о 5 годині ранку, насправді був тривалішим. Заробітки були низькі, на Адміралтейській верфі, наприклад, постійним кадровим робітникам в кінці XIX ст. платили 1 крб. 20 коп.— 1 крб. 40 коп. за робочий день, тимчасовим за таку ж роботу — 60 коп., на суднобудівних заводах — 1 крб. 10 коп., поденним чорноробам — 45 коп.[1]. У 1904—1905 рр. відрядна оплата праці кваліфікованих робітників становила в середньому 1 крб. 45 коп.— 1 крб. 54 коп. за день, зате іноземці з нижчою кваліфікацією отримували до 10 крб. Через численні штрафи місячний заробіток зменшувався іноді на суму триденної плати[2].

Умови праці на всіх підприємствах були жахливими. Виробничі приміщення знаходились в антисанітарному стані. Нещасні випадки ставали постійним явищем. Допомога і пенсії при каліцтвах, яких за першу половину 1901 року тільки на Адміралтейській верфі було 38 випадків, встановлювались лише через суд[3]. Робітники, що втратили працездатність за старістю, звільнялись без будь-якого матеріального забезпечення.

Жили трудящі на околицях міста, в робітничих слобідках, в сирих, темних мазанках. Особливо тяжким було становище поденних і сезонних портових робітників, які тисячами сходилися сюди на заробітки. Нічліжні будинки, оточені шинками, не могли вмістити всіх бажаючих, і сотні людей жили під нашвидку зробленими навісами або просто неба.

Нелюдські умови життя і праці, тривалий робочий день, низька заробітна плата — все це піднімало трударів на боротьбу за поліпшення свого становища. В травні 1871 року почався страйк майстрових і чорноробів Адміралтейської верфі. В результаті триденної сутички з підприємцями вони добилися збільшення заробітної плати. З робітниками Миколаєва підтримував зв'язок створений 1875 року в Одесі «Південноросійський союз робітників» — перша політична організація в Росії. Ряди робітничого класу міста поповнювались вихідцями не тільки з України, а і з центральних губерній Росії, що сприяло їх інтернаціональному єднанню у боротьбі за економічні та політичні права.

В 70-х і на початку 80-х років у місті діяли народники, зв'язані з одеською та київською народницькими організаціями. Миколаївська група складалась з 20—30 чоловік флотської та учнівської молоді, яка розповсюджувала заборонену літературу, а також готувала зброю для замаху на Олександра II, який мав статися під час перебування царя в Миколаєві у серпні 1878 року. Але після провалу одеської організації власті натрапили на сліди миколаївської групи і до приїзду царя заарештували 9 її членів. Під час обшуку в них були знайдені прокламації і вибухівка. В Одесі на «процесі 28-ми» двоє керівників організації — С. Я. Вітенберг та І. І. Логовенко були засуджені до смертної кари і прилюдно страчені в Миколаєві 11 серпня 1879 року[4]. Через два роки полковник М. Ю. Ашенбренер та Й. Ювачов знову створили у місті групу з армійських та флотських офіцерів. До них двічі з Одеси приїздила відома діячка народницького руху В. М. Фігнер[5]. 1882 року за доносом провокатора група була розгромлена, а її учасників заслано на каторгу.

У 90-і роки в місті почався масовий революційний робітничий рух на чолі з соціал-демократами. Під впливом створеного В. І. Леніним Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» весною 1897 року тут виник «Південноросійський робітничий союз». Він об'єднав 9 гуртків і налічував у своєму складі близько 250 робітників Адміралтейства, Французького, Чорноморського заводів, залізничних, портових і ремісничих майстерень. В числі організаторів і активних керівників «Союзу» були робітники Адміралтейства Р. З. Коротков

---

[1] ЦДАВМФ СРСР, ф. 90, оп. 1, спр. 281, арк. 154.
[2] И. А. Бакланова. Рабочие судостроители России в XIX веке, стор. 165—169.
[3] ЦДАВМФ СРСР, ф. 90, оп. 2, спр. 54, арк. 291.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 325, арк. 1—6.
[5] В. Н. Фигнер. Воспоминания, т. 1. М., 1964, стор. 295—297.

Спуск на воду броненосця «Князь Потёмкин Таврический». 1900 р.

та І. А. Мухін. У своєму статуті «Союз» ставив завдання виховувати у робітників пролетарську самосвідомість, боротися за визволення від царського деспотизму, за свободу, рівність і братерство. «Союз» випустив три номери газети «Наше дело», десять прокламацій, одну віршовану листівку українською мовою — «Дума робітника». Члени «Союзу» проводили агітацію серед робітників головним чином на економічній основі і брали активну участь у страйковій боротьбі миколаївських робітників. В листопаді 1899 року проти підприємців виступили робітники котельного цеху Французького заводу. Незважаючи на втручання губернатора, поліції, жандармерії, арешти, вони домоглися звільнення в'язнів і усунення ненависного начальника цеху[1]. В 1889 році в Миколаєві вперше організовано першотравневу демонстрацію[2].

В умовах наростання революційних настроїв і виступів трудящих в 1898—1899 рр. у місті виникають марксистські робітничі гуртки, на основі яких в 1900 році оформився комітет РСДРП. Велику роботу щодо революційного виховання і згуртування миколаївських пролетарів, створення комітету РСДРП провів Г. І. Петровський, що працював токарем на Чорноморському заводі[3]. Комітет організував друкарню, в якій розмножувались прокламації, листівки, друкувалася соціал-демократична газета «Южный край». В місті поширювались також прокламації Кишинівської соціал-демократичної групи. В 1903 році відбулася маївка під керівництвом місцевого комітету РСДРП. «Искра» назвала її «першим випадком відзначення Першотравневого свята більшістю миколаївських робітників»[4]. Пролетарі Миколаєва взяли активну участь у загальному страйку на півдні Росії влітку 1903 року. Страйк проходив під лозунгом «Геть самодержавство!» і супроводжувався сутичкою з поліцією та військом[5].

Велику роботу проводив Миколаївський комітет в період підготовки II з'їзду РСДРП. У серпні 1903 року він оголосив «Искру» своїм керівним органом з питань програми, організації й тактики. В січні 1904 року комітет схвалив рішення з'їзду. В листі до В. І. Леніна більшовики Миколаєва писали: «На місці справи йдуть досить добре. Робота розгортається. В комітеті за більшістю перевага»[6].

Для зміцнення позиції більшовиків проти розкольницьких дій меншовиків за вказівками В. І. Леніна до Миколаєва в 1903—1905 рр. приїздили В. П. Ногін (Макар), В. О. Радус-Зенькович, Ф. А. Сергєєв (Артем), Л. М. Сталь, В. М. Лихачов.

Робітники Миколаєва гаряче відгукнулись на події 9 січня 1905 року в Петербурзі, якими почалася перша російська революція. Комітет РСДРП випустив листівку з закликом підтримати пітерських робітників[7] і, крім того, розповсюдив

---

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90 годы XIX в.). К., 1963, стор. 478, 481, 509—511.

[2] 1905 год на Николаевщине. Николаев, 1925, стор. 40.

[3] Г. І. Петровський. З революційного минулого. К., 1958, стор. 25, 26.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1955, стор. 100.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 328, арк. 3.

[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 18, оп. 1, спр. 1278, арк. 2.

[7] Листовки большевиков Украины периода первой русской революции 1905—1907 гг. К., 1955, стор. 43.

листівку з статтею В. І. Леніна «Початок революції в Росії». З лютого до середини березня тривав загальний політичний страйк суднобудівників, який підтримали робітники інших підприємств міста[1]. Пролетарі вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати на 30—50 проц., скасування штрафів, скликання Установчих зборів, забезпечення свободи особи тощо. Матеріальну допомогу їм подали трудящі всього міста.

Масові виступи робітників відбулися в Миколаєві 1 травня. В демонстрації тоді взяло участь понад 2 тис. чоловік. Над колонами майоріли 20 червоних прапорів із закликами «Геть самодержавство!», «Хай живе свобода!». Місцеві більшовики, що керували цими виступами, підтримали боротьбу В. І. Леніна за скликання III з'їзду партії, одностайно схвалили розроблену з'їздом тактичну лінію партії, спрямовану на підготовку збройного повстання. Делегатом з'їзду від миколаївських більшовиків був В. В. Воровський. Більшовицька організація Миколаєва в той час зросла до 300 чоловік[2].

Величезний відгук серед миколаївських робітників викликало повстання моряків на броненосці «Князь Потёмкин Таврический». Ще в 1904 році, під час перебування корабля в Миколаєві, комітет РСДРП встановив тісні зв'язки з членами його екіпажу. Боротьба суднобудівників проти капіталістів і самодержавства справила значний вплив на команду броненосця. І коли 14 червня на його щоглі замайорів червоний прапор, пролетаріат Миколаєва одностайно висловив команді свою солідарність. Більшовики випустили листівку, в якій закликали робітників, матросів і солдатів міста підтримати революційний виступ потьомкінців. Першою відгукнулась на цей заклик команда учбового корабля «Прут», яка 17 липня після виходу в море підняла повстання. Почались заворушення і в інших частинах гарнізону. Щоб придушити революційні виступи, власті запровадили стан облоги, стягли значні військові сили до міста. Було заарештовано 945 чоловік. Багатьох з них було вислано до Сибіру[3]. Тяжкого удару зазнала більшовицька організація. 2 серпня поліція заарештувала весь склад комітету. Та, незважаючи на важкі втрати і труднощі, більшовики, що залишилися на волі, провадили роботу по зміцненню низових організацій.

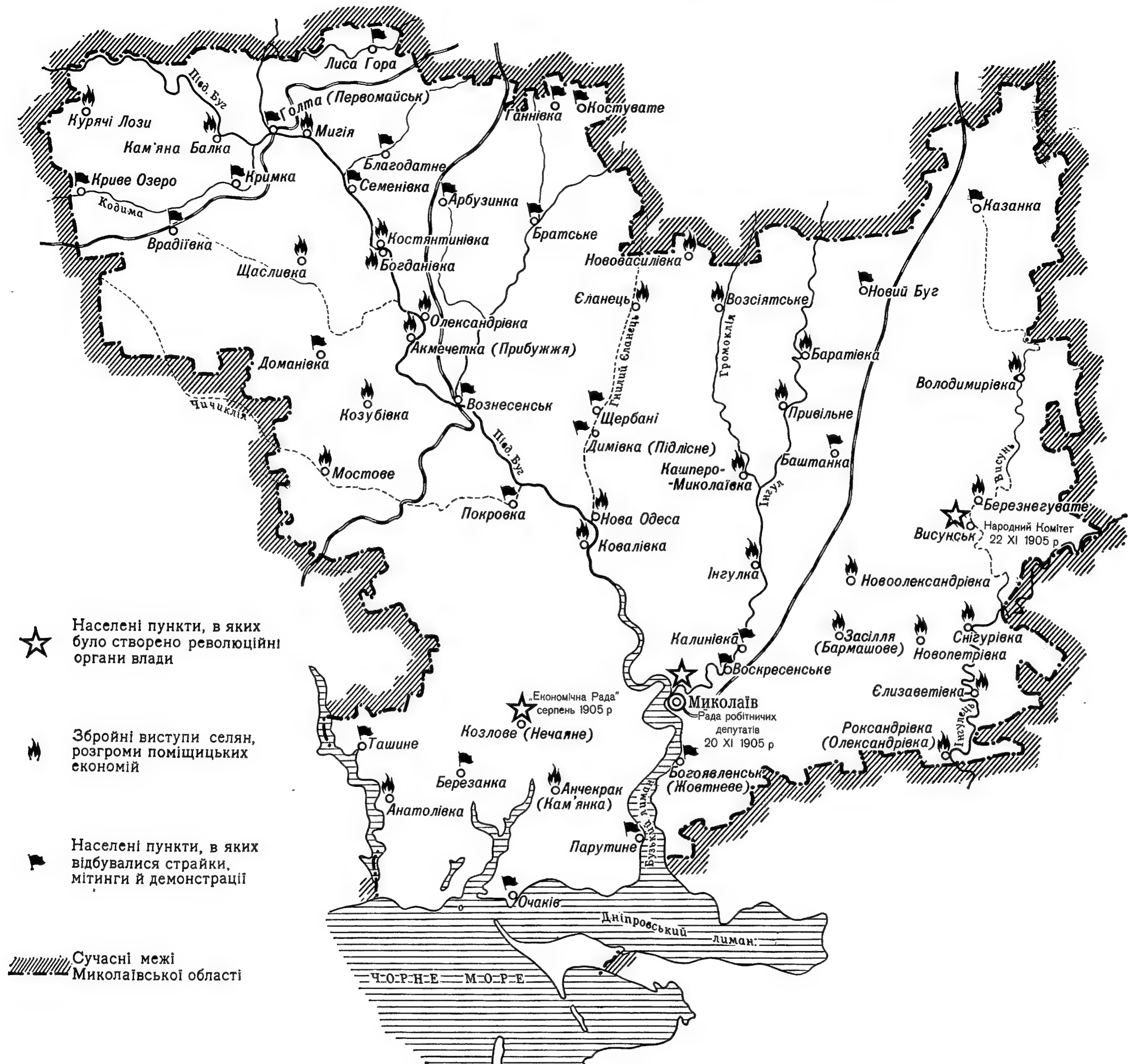
Восени 1905 року трудящі Миколаєва взяли участь у всеросійському політичному страйку, а 20 листопада створили Раду робітничих депутатів. Більшовики, готуючи збройне повстання, створювали загони народної міліції, бойові робітничі дружини, добували зброю, проводили роботу серед солдат розташованого в місті Інгульського полку. Центром підготовки повстання стала Слобідка, що перетворилася на своєрідну «робітничу республіку». В місті була видана і розповсюджена стаття В. І. Леніна «Вмираюче самодержавство і нові органи народної влади»[4]. І хоч меншовицька більшість Ради своїми закликами до мирних виступів паралізувала і зірвала підготовку повстання, все ж робітники Миколаєва добились ряду поступок — 9-годинного, а друкарі — 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати, скасування штрафів. У битвах першої російської революції в середовищі миколаївських пролетарів загартувалися досвідчені керівники мас — більшовики І. А. Чигрин, П. П. Сафронов, Г. І. Кащевський, Я. В. Бондаренко, Д. Ф. Дикін, М. К. Щеглов, Г. Н. Макаров, С. Н. Макаров, М. Ф. Федосєєв, П. Л. Ровнер та інші.

Зросла також організованість і згуртованість робітничого класу. Восени 1905 року на заводі Уманського виникла перша в Миколаєві профспілкова організація. Згодом створюється така ж організація на Французькому суднобудівному заводі, до якої входило майже половина робітників підприємства. На заводі

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 277—280.
[2] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 71.
[3] 1905 год на Николаевщине, стор. 148.
[4] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 80.

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1905-07 років на МИКОЛАЇВЩИНІ

Адміралтейства профспілка налічувала близько 2 тис. членів. Наприкінці 1905 року у Миколаєві було 8 професійних спілок[1]. Під впливом більшовицької агітації вони вели значну роботу щодо політичного виховання широких верств робітників. Борючись за перемогу революції, більшовики і революційні маси Миколаєва, як і всієї країни, виступали не тільки проти царизму і чорної сотні, а також і проти схильної до угоди з царизмом ліберальної буржуазії та її партій «народної свободи», конституційних демократів (кадетів). Серйозно заважали об'єднанню революційних сил, крім меншовиків, місцеві організації соціалістів-революціонерів, анархістів, бундівців.

Після поразки революції капіталісти посилили наступ на робітничий клас: знову було запроваджено 10-годинний робочий день, на 30—40 проц. знижено роз-

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 292.

Вулиця Соборна у Миколаєві. 1908 р.

цінки, відновлено систему штрафів. У зв'язку з скороченням виробництва кількість безробітних в місті у 1907 році перевищувала 10 тис. чоловік[1]. Більшовицька організація Миколаєва була загнана в глибоке підпілля.

Але і в ці тяжкі роки робітники Миколаєва продовжували революційну боротьбу. Більшовики-підпільники видавали листівки, газету «Борьба»[2], які разом з газетою ЦК РСДРП «Пролетарий» розповсюджували серед робітників, солдатів і матросів. Для тіснішого зв'язку з масами і посилення роботи серед трудящих вони використовували легальний робітничий кооператив «Трудова копійка» і «Товариство допомоги тим, хто займається ремісничою працею», бібліотеки, робітничі клуби. Не припинялися страйки, найбільший з яких відбувся 4 серпня 1908 року на суднобудівному заводі.

Активними були виступи робітничого класу міста в роки нового революційного піднесення. В авангарді боротьби йшли суднобудівники. В січні 1910 року, в п'яту річницю Кривавої неділі, відбувся політичний страйк 540 робітників заводу «Наваль», в листопаді застрайкували вже 1800 робітників цього ж заводу. «Все ж живий революційний дух серед наших робітників. Несподіваний недавно страйк підтвердив це. Приводом стала смерть Л. М. Толстого», — писали миколаївські більшовики в «Рабочую газету»[3]. Всього в 1910 році було 12 страйків, а в 1911 році — 20. Особливою масовістю і бойовитістю відзначилися виступи миколаївських робітників в 1912 році, зокрема в січні — з приводу подій Кривавої неділі, у у квітні — на знак протесту проти Ленського розстрілу, 1 травня, в листопаді — проти суду над революційними матросами Чорноморського флоту. Поряд з політичною робітники Миколаєва вели вперту боротьбу за поліпшення умов праці і життя. Таким в 1912 році був 42-денний страйк 3886 суднобудівників. Заводська адміністрація змушена була повернути всіх звільнених робітників на їх місця, визнати виборних старост, відкрити їдальні, збільшити на 18 проц. заробітну плату. Це був найбільш масовий страйк на півдні України. «З південних страйків металістів визначний є страйк 3886 чоловік на миколаївських суднобудівних заводах, який спричинився до втрати більш як 155 000 робочих днів», — писав В. І. Ленін у статті «Страйки металістів у 1912 році»[4].

В лютому 1913 року робітники Миколаєва виступали проти святкування 300-річчя царського дому Романових, відбулися мітинги і в роковини Ленського розстрілу. Влітку 45 днів страйкували навалівці і 34 дні — руссудівці. Вони вимагали підвищення розцінок і поліпшення умов праці. Не раз під час страйків відбувалися збройні сутички з поліцією і козаками. В 1914 році в Миколаєві страйкувало: 9 січня — 5 тис. робітників, 1 травня — близько 8 тис., а 10 липня — понад 10 тис. чоловік. Учасники липневого страйку після мітингу влаштували демонстрацію: вийшли на вулиці міста з червоними прапорами, співали революційних пісень[5]. Всього

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 378.
[2] «Український історичний журнал», 1970, № 12, стор. 69, 70.
[3] Революционное движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. К., 1959, стор. 60, 61.
[4] В. І. Ленін. Твори. Вид. 4-е, т. 19, стор. 281.
[5] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 407, 408, 415.

з кінця 1910 року по липень 1914 року в Миколаєві відбулося 104 страйки, в т. ч. 47 політичних.

Революційну боротьбу робітників очолювала підпільна більшовицька організація, відновлена ще в першій половині 1910 року[1]. Влітку 1911 року в її складі було 60 чоловік. Крім місцевих, тут працювали більшовики з Петербурга, Москви, Сормова, заслані під нагляд поліції. Особливо велику роботу по зміцненню організації проводили в ці роки П. С. Заславський, П. Л. Ровнер, Ю. А. Синяков, П. О. Андрєєв, а також М. М. Шверник, який працював токарем на заводі «Наваль». Миколаївський комітет енергійно підтримав боротьбу В. І. Леніна за скликання VI (Празької) Всеросійської партійної конференції. Делегат від Миколаєва Л. П. Серебряков доповів конференції, що тут створені марксистські гуртки, випускаються листівки, робітники регулярно читають газету «Звезда» і журнал «Мысль», охоче вступають до організації, що настрій у них бойовий. Миколаївський комітет одним з перших повністю схвалив рішення Празької конференції[2]. В грудні 1913 року до Миколаєва приїздив член ЦК партії, депутат і керівник більшовицької фракції IV Державної думи Г. І. Петровський для надання допомоги партійній організації.

Велике значення для революційного виховання миколаївських робітників мало розповсюдження більшовицьких газет «Звезда» (300 примірників), «Правда» (350 примірників). У цих газетах, революційній та прогресивній літературі часто описувалися нелюдські умови життя й побуту трудящих міста.

Більшість населення, особливо трудові люди, не одержували необхідної медичної допомоги. В 1904 році в Миколаєві працювало лише дві лікарні на 350 ліжок, 11 аптек і 24 аптечні магазини. Їх обслуговували 150 медичних працівників, включаючи медсестер та санітарок[3].

Зовсім не було дитячих лікувальних закладів. Багато робітників хворіли, особливо на туберкульоз. Тяжке становище миколаївських пролетарів яскраво відображено у вірші полум'яного поета-революціонера О. М. Гмирьова, який працював на Французькому заводі:

Эх ты, жизнь моя
Бесприветная,
Словно ноченька беспросветная!
Средь чужих людей,
В шумном городе
Ты проходишь вся
В нужде, голоде...
Поздно вечером
Прибредешь домой —
Словно ад стоит
В голове больной.
Обессиленный
И озлобленный
В постель кинешься,
Как надломленный.
И так день за днем,
Год за годами
Ты идешь с нуждой
Да невзгодами[4].

За переписом 1897 року, 47 проц. чоловіків і 67,8 проц. жінок міста не вміли читати і писати. Витрати на народну освіту в 1890 році становили лише 33 тис. крб., в той час як на утримання поліції йшло понад 52 тис. крб. 1862 року в місті відкрито першу чоловічу гімназію, 1873 року — реальне училище. В кінці XIX — на початку XX ст. почали працювати комерційне, технічно-залізничне і механічно-технічне училища, кілька приватних гімназій, вищі початкові училища, початкові школи і школи грамотності.

У 1916 році в Миколаєві діяло 95 навчальних закладів, включаючи дрібні приватні і церковні училища, які охоплювали 14 222 учні. Закінчувало школи не більше 1,5—2-х тис. чоловік.

---

[1] «Український історичний журнал», 1970, № 12, стор. 70.
[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907 г.— февраль 1917 г.), стор. 389.
[3] Города России в 1904 году, стор. 0108, 0109.
[4] Алексей Гмырев. Грома гордые раскаты. Стихи. Письма. Воспоминания. Одесса, 1970, стор. 72.

Громадськість міста тривалий час добивалась відкриття в Миколаєві вищого навчального закладу — університету та політехнічного інституту, але це питання так і не було розв'язане. Тільки в 1913 році почав працювати учительський інститут, який готував викладачів прогімназій і вищих початкових училищ.

В 1863 році на розі Соборної (тепер Радянська) і Спаської (тепер Свердлова) вулиць було відкрито будинок міського зібрання з концертним і читальним залами. Тут влаштовувалися публічні лекції на природничі та історико-культурні теми, які читали викладачі навчальних закладів. 1881 року в Миколаєві було збудовано спеціальне приміщення театру на 900 місць (нині тут — театр ім. Чкалова), на сцені якого виступали М. П. Мусоргський, Ф. І. Шаляпін, Л. В. Собінов, П. М. Орленєв, М. К. Заньковецька, П. К. Саксаганський, М. К. Садовський та інші. Тут ставилися такі п'єси української класичної драматургії, як «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Мартин Боруля», «Хазяїн». Миколаївські глядачі дуже тепло сприймали ці спектаклі. Саме в Миколаєві у лютому 1905 року відбулася прем'єра вистави М. Горького «Дачники». Постановка п'єси про сутичку двох таборів російської інтелігенції викликала бурхливу революційну реакцію глядачів. З балкону в зал полетіли листівки з статтею В. І. Леніна «Початок революції в Росії»[1].

Полум'яні вірші, спрямовані проти царського самодержавства, сповнені віри у щасливе майбутнє, писав робітничий поет О. М. Гмирьов.

Я погибну, но вместе со мной не умрут
Пролетарские песни мои,—

говорив він у 1911 році незадовго до своєї смерті.

Страйк миколаївських суднобудівників 1905 року і розстріл царем 9 січня 1905 року робітничої демонстрації в Петербурзі — ось ті конкретні історичні події, які знайшли відображення і в робітничій революційній пісні миколаївців.

Передові кола інтелігенції міста в 1911 і 1914 рр. всупереч урядовим заборонам відмічали роковини Т. Г. Шевченка, збирали кошти на спорудження пам'ятника поетові-революціонеру в Києві.

Велику популярність у Миколаєві здобув флотський оркестр, у реорганізації якого в 80-х рр. діяльну участь взяв видатний російський композитор М. А. Римський-Корсаков[2]. 1892 року в Миколаєві було відкрито одну з найстаріших у країні музичних шкіл.

1881 року почала працювати міська громадська бібліотека. 1913 року на клопотання передової громадськості в Миколаєві відкрито історико-археологічний музей на основі знахідок при розкопках Ольвії, а 1914 року — художній музей, де спочатку експонувались колекції картин і обстановка кабінету В. В. Верещагіна, завезена сюди його сином. Діяльну участь у створенні музею брав І. Ю. Рєпін. Відкритий у 1889 році яхт-клуб поклав початок розвиткові масового водного спорту в місті. Миколаїв став одним з перших міст на Україні, до якого в 90-х роках англійські моряки завезли футбол. На початку XX ст. тут виникають перші футбольні команди «Зебра» і «Діагор», які нерідко вигравали в матчах з англійськими та ін. зарубіжними футболістами.

З 1865 року у місті почала виходити газета «Николаевский вестник», в 1882 році — газета «Южная Россия» і журнал «Морское обозрение», на початку XX ст.— «Николаевская газета», «Николаевская жизнь» та ін. Діяли громадські організації ліберальної інтелігенції, товариства лоцманів, морських лікарів, відділення російського технічного товариства тощо. Товариство лоцманів упорядкувало безпеку руху суден по каналу від Очакова до Миколаєва. Товариство лікарів відкрило

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 229, оп. 4, спр. 148, арк. 28.

[2] Н. А. Римский-Корсаков. Летопись моей музыкальной жизни. М., 1926, стор. 162, 163, 253, 254.

платну лікарню по доступних цінах, влаштовувало читання публічних лекцій. Відділення технічного товариства організовувало промислові виставки, технічні курси, читання лекцій.

З Миколаєвом пов'язана діяльність уродженця міста, видатного вченого, героя оборони Порт-Артура адмірала С. О. Макарова. В 1876 році в штабі Чорноморського флоту було схвалено його план бойового використання мінних катерів, блискуче виконаний в бойових операціях на Чорному морі у війні 1877—1878 рр.

Відомий дослідник Чорного моря В. І. Зарудний, будучи директором Чорноморських і Азовських маяків, видав у Миколаєві доповнену лоцію Чорного моря. В 1871 році в місті працював основоположник вітчизняної ракетодинаміки К. І. Константинов. Викладач механіко-технічного училища, соратник і популяризатор ідей К. Е. Ціолковського інженер-технолог В. В. Рюмін організував у місті видання журналів «Физик-любитель» (1904—1908), «Электричество и жизнь» (1910—1918 рр.). Він написав багато науково-популярних праць з електротехніки і хімії: «Занимательная электротехника наших дней», «Химия вокруг нас», «Для юных химиков» та ін., які набули широкого розповсюдження вже в роки Радянської влади.

Пам'ятник адміралу С. О. Макарову на Набережному бульварі у Миколаєві. 1966 р.

На громадсько-політичному, культурному, як і економічному житті міста, дуже позначилася перша світова війна. Суднобудівні заводи Миколаєва одержали великі додаткові військові замовлення. Посилилась експлуатація трудящих, широко застосовувалась праця жінок та підлітків замість мобілізованих в армію чоловіків. Збільшилась тривалість робочого дня — вводилися обов'язкові надурочні години. Кваліфіковані робітники, що не пішли до армії, працювали на підприємствах як військовозобов'язані. Зростали дорожнеча, спекуляція. «Безправне рабське становище робітників до війни після оголошення її стало безпросвітним»,— писали суднобудівники Миколаєва в кінці 1915 року[1]. Власті наповнили місто поліцією і жандармами. Крім великого військово-морського гарнізону, тут перебував 45-й піхотний запасний полк та інші частини і підрозділи, підпорядковані на випадок революційних виступів робітників градоначальнику. Часто «неблагонадійних» кваліфікованих робітників відправляли на фронт, а замість них на підприємства набирали куркульських синків. Проте всі ці заходи властей не запобігали революційним виступам трудящих, серед яких вели роботу більшовики.

З 6-го по 9-е листопада 1914 року страйкували робітники заводу «Наваль». У своїй заяві адміністрації вони вимагали «збільшення заробітної плати за прикладом петроградських та ін. заводів через дорожнечу на предмети необхідності і на квартири в Миколаєві»[2]. Хоч 27 грудня 1914 року і була заарештована Миколаївська більшовицька група, яка мала підпільну друкарню та випускала антивоєнні прокламації, підпільна робота в масах не припинялась[3]. Під її впливом робітники відмовилися від участі в «робітничій групі» буржуазного воєнно-промислового комітету[4]. В листопаді 1915 року за прикладом петроградців та москвичів страйкуючі пролетарі Миколаєва вимагали збільшення заробітної плати.

Невдоволення трудящих заводу «Наваль» політикою царського уряду вилилось на початку 1916 року у 42-денний антивоєнний страйк, який очолили більшовики

[1] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі ЦДІА УРСР у Києві), ф. 575, спр. 790, арк. 7.

[2] Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны. Июль 1914 г.— февраль 1917 г. Сборник документов и материалов. К., 1966, стор. 115.

[3] Там же, стор. 38.

[4] Історія Української РСР, т. 1, стор. 712.

О. К. Скороходов, А. Ф. Радченко, Г. М. Гордієнко, М. І. Чижиков, М. І. Нікітін, Д. Ф. Дикін. 24 лютого власті закрили підприємство, звільнивши 13,5 тис. чоловік, з них 6 тис. мобілізували до армії і відправили на фронт. Але необхідність виконання воєнних замовлень і напружене становище в місті примусили повернути частину мобілізованих і поновити прийом на роботу звільнених[1].

Солідарність із страйкарями-навалівцями висловили 6 тис. робітників заводу «Руссуд». Їх підтримали також пролетарі Одеси, Херсона, Катеринослава, Харкова, Донбасу. З словами сердечної вдячності зверталися навалівці до робітників Харкова: «Ваша підтримка показала нам, що з робітниками Миколаєва йдуть робітники інших міст, що робітничий клас Росії з напруженою увагою стежить за нашою боротьбою, і серце його б'ється врівень з нашим»[2].

Налякані виступами робітників, місцеві органи влади намагалися паралізувати будь-яку революційну роботу в місті. Миколаївський градоначальник, загрожуючи тюремним ув'язненням і засланням до Сибіру, суворо заборонив проводити в заводських районах будь-які збори. Телеграфуючи начальнику Одеського військового округу, він просив залишити в Миколаєві, «для підтримання... громадського спокою та державного порядку», крім розміщених тут військових частин, дві сотні козаків[3].

1 березня 1917 року після одержання звістки про повалення самодержавства трудящі Миколаєва висловили солідарність з робітниками Петрограда, явочним порядком установили 8-годинний робочий день, оголосили політичні свободи, звільнили з тюрем політичних в'язнів. На великих підприємствах міста виникають заводські комітети — 4 березня було обрано завком на суднобудівному заводі «Руссуд», почалися вибори до комітету на заводі «Наваль». Під керівництвом більшовиків завкоми боролися за впровадження явочним порядком восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці, брали під свій контроль все виробниче життя підприємств.

6-го і 7-го березня в Миколаєві обрано Раду робітничих і Раду військових депутатів, які 23 квітня об'єдналися в Раду робітничих і військових депутатів. Але через зміну складу робітничого класу, ослаблення його революційного ядра під час війни більшість в ній дістали меншовики та есери, які спрямували всі зусилля на зміцнення влади буржуазного Тимчасового уряду і його місцевого органу «громадського комітету»[4].

Більшовики Миколаєва закликали маси до продовження революції, до боротьби за передачу всієї влади Радам. Конкретною програмою їх діяльності стали Квітневі тези В. І. Леніна і рішення VII Всеросійської конференції партії більшовиків. Основним своїм завданням вони поставили створення міцних організацій на провідних підприємствах міста і за їх допомогою завоювання більшості робітників на свій бік[5]. Справжніми органами робітничого самоврядування ставали завкоми та профспілки, яких на липень 1917 року у Миколаєві налічувалося 24, і об'єднували вони понад 30 тис. робітників. Посилювався вплив більшовиків на солдат і матросів військових частин, де створювались більшовицькі групи. Через селянську секцію Ради більшовики проводили велику роз'яснювальну і агітаційну роботу на селі.

Постійну допомогу більшовикам Миколаєва надавав ЦК РСДРП(б), який посилав сюди досвідчених працівників, літературу. 15 серпня 1917 року загальноміська конференція більшовиків, підтримавши рішення VI з'їзду більшовицької

---

[1] Журн. «Исторический архив», 1955, № 5, стор. 97—102.
[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 454, 455.
[3] Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны. Июль 1914 г. —февраль 1917 г., стор. 152, 153, 166.
[4] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, стор. 40, 42, 45, 49.
[5] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917—1920 рр.). Миколаїв, 1959, стор. 12, 13.

партії про підготовку збройного повстання, схвалила лінію на розрив з меншовиками. Створення самостійної організації сприяло зростанню авторитету більшовиків в середовищі робітничих мас. У дні корніловського заколоту робітники миколаївських заводів, солдати і моряки гарнізону, керовані більшовиками, рішуче виступили проти контрреволюції і вимагали передачі всієї влади Радам. «Весь Миколаїв кипить, маси йдуть за більшовиками, їх неможливо зупинити. Солдати підтримують робітників»,— говорилося у донесенні Тимчасовому урядові[1]. На початку вересня більшовицька організація Миколаєва налічувала до 900 чоловік, тоді як в перші дні революції тільки 20. Зріс вплив більшовиків у Раді. За їх вимогою 15 жовтня Рада ухвалила резолюцію про скликання II Всеросійського з'їзду Рад, обравши 3 делегатів, у т. ч. більшовиків М. А. Чигрина і В. Ф. Ванічкова[2]. У місті формувалися загони Червоної гвардії, основою яких ставали робітничі озброєні дружини. Бойовою помічницею більшовиків виступала «Спілка трудящої молоді», створена в серпні 1917 року[3]. До боротьби за владу Рад закликала більшовицька газета «Пролетарское знамя», перший номер якої вийшов 11 жовтня[4].

Наростаюче революційне піднесення підсилювалося промисловою і продовольчою кризами. Найбільші заводи міста «Наваль» і «Руссуд» були на грані закриття. Активізувала свою діяльність буржуазно-націоналістична «Рада об'єднаних українських організацій» та ін. контрреволюційні сили. З синків чиновників та буржуазії створювалися «батальйони смерті».

Увечері 25 жовтня в Миколаєві одержали радіотелеграму про перемогу влади Рад в Петрограді. 26 жовтня і в наступні дні на заводах і площах міста відбувалися збори, мітинги і демонстрації, на яких трудящі висловлювали всебічну підтримку робітникам Петрограда і вимагали встановлення Радянської влади. Так, рада виборних і цехових комітетів заводу «Наваль» в наказі своїм депутатам до Миколаївської Ради вимагала «здійснювати програму боротьби за соціальну революцію, за вказівками Петроградського військового комітету»[5]. Під тиском мас виконавче бюро Ради 26 жовтня ухвалило рішення про визнання влади Рад в країні і про перехід до Ради всієї влади в місті. Але меншовицько-есерівська більшість пленарних зборів не затвердила це рішення.

Поступово зросла чисельність більшовицької організації міста, її вплив на трудящих. На кінець листопада в Миколаєві налічувалось 1600 членів партії. Але меншовики та есери створили в цей час т. зв. революційний штаб як орган влади у місті. До нього увійшли поряд з представниками Ради і представники міської думи. Крім того, під впливом меншовиків і українських буржуазних націоналістів Миколаївська Рада прийняла рішення про підтримку буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Буржуазні націоналісти почали стягувати до Миколаєва збройні загони гайдамаків з інших міст і блокуватись з російськими шовіністами, єврейськими націоналістами, анархічно-карними елементами.

На заклик більшовиків робітники, солдати на багатолюдних зборах і мітингах таврували ганьбою контрреволюційні дії Центральної ради, закликали до рішучої боротьби з нею. Головною опорою більшовиків у боротьбі з контрреволюцією стала Червона гвардія. Керував цією боротьбою військово-революційний комітет у складі більшовиків М. Д. Шмельова, І. А. Чигрина, П. О. Бурого, А. М. Возняка, П. Л. Соколова та інших[6].

---

[1] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України. К., 1966, стор. 109.

[2] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 107, 135, 136.

[3] Бойова молодість (1917—1920 рр.). Збірник документів, матеріалів і спогадів. Херсон, 1959, стор. 20.

[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 23—25.

[5] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 846.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 283.

На вимогу більшовиків на початку січня 1918 року відбулися перевибори Ради робітничих і військових депутатів, в ході яких більшовики разом з лівими есерами одержали 60 проц. місць. Після бурхливих дебатів 14 січня Рада поіменним голосуванням ухвалила постанову про перехід до її рук всієї влади[1]. Виконуючи декрети Радянської влади, вона запроваджувала робітничий контроль над виробництвом, здійснювала націоналізацію банків, підприємств, флоту. Для поліпшення матеріального становища робітників, серед яких було багато безробітних, буржуазію було обкладено п'ятимільйонним податком, бідняки переселялися з підвалів у будинки багатіїв. Вживалися заходи для розвитку справи народної освіти і охорони здоров'я. Водночас миколаївські робітники надавали продовольчу допомогу голодуючим робітникам Петрограда, Москви та ін. міст Радянської Росії.

Всю цю роботу доводилося проводити у важких умовах господарської розрухи і протидії контрреволюційних сил, в числі яких були й меншовики, есери, анархісти, українські та єврейські буржуазні націоналісти. 17—23 січня 1918 року Червона гвардія при підтримці революційних солдат і матросів ліквідувала контрреволюційні виступи гайдамаків і забезпечила революційний порядок в місті. За наклепницькі і провокаційні виступи меншовицька газета «Путь социал-демократа» і есерівська — «Голос труда» були закриті.

Для керівництва всіма галузями господарства, культури і організації оборони міста від контрреволюції 4 (17) лютого 1918 року створено Раду народних комісарів у складі 12 чоловік, з них сім більшовиків, п'ять меншовиків-інтернаціоналістів та есерів, які визнали Радянську владу. Рада народних комісарів діяла у тісному контакті з Радою робітничих і військових депутатів.

Так, у кінці лютого Рада робітничих і військових депутатів міста зобов'язувала Раду комісарів вжити «всіх заходів щодо найенергійнішого і якнайшвидшого формування у Миколаєві загонів добровільної Червоної Армії»[2]. Після навали австро-німецьких окупантів на Україну 2 березня Рада народних комісарів оголосила в Миколаєві воєнний стан і закликала робітників до відсічі ворогові. Всю владу в місті було передано Верховній колегії. Спочатку Миколаївська Рада і більшовицька організація зайняли неправильну позицію щодо підписання Радянським урядом тяжкого миру з Німеччиною, а пізніше, розібравшись в обстановці, яка склалася, вони схвалили його[3].

В місті формувалися загони Червоної Армії. Один з них — перший Комуністичний, до складу якого входили робітники заводів «Наваль» і «Руссуд», бився з німцями в районі станції Бобринська. Тоді ж у місті створено кінну сотню, артилерійську батарею та добровольчий морський загін. Місцеві загони Червоної Армії вчинили рішучий опір австро-німецьким військам, які підійшли до Миколаєва 16 березня. Тільки обійшовши місто з північного сходу, вони захопили його наступного дня.

Зайнявши місто, австро-німецькі окупанти відновили владу «цензової» думи і градоначальника. З перших же днів почалися грабежі і насильства над населенням. Окупанти закрили заводи «Наваль» і «Руссуд», викинувши на вулицю понад 10 тис. робітників. Місцева буржуазія — російська, українська, єврейська — всіляко допомагала окупаційним властям здійснювати режим терору і насильства щодо трудящих.

У відповідь на це робітники і солдати-фронтовики разом із загоном кримських червоноармійців під командуванням І. Ф. Федька, що прибув на станцію Водопій, 22 березня підняли повстання, підготовкою і ходом якого керував штаб, очолюваний більшовиками-підпільниками. Центром повстання, яке тривало чотири дні, стала

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 г.— апрель 1918 г. Сборник документов и материалов, т. 3. К., 1957, стор. 478, 479.
[2] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, стор. 239.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 346. арк. 96.

Слобідка. Тільки підтягнувши великі сили й авіацію, окупанти потопили його в крові, втративши понад 1 тис. своїх солдатів. Слобідку та район вокзалу було спалено, над населенням чинилася кривава розправа. На честь загиблих повстанців Адміралтейську площу міста в березні 1919 року перейменовано на площу Комунарів.

Члени виконкому Миколаївської Ради робітничих, червоноармійських і червонофлотських депутатів. 1919 р.

Незважаючи на поразку, повстання в Миколаєві та одночасно в Херсоні відіграли велику роль у визвольній боротьбі українського народу проти австро-німецьких окупантів, зірвавши їх розрахунки на легку перемогу та затримавши просування ворога в глиб республіки. Придушивши повстання, окупанти оголосили в місті стан облоги; наповнили його військами. Та все ж у червні 1918 року за допомогою ЦК РКП(б) тут відновлено підпільний комітет більшовиків[1]. Після I з'їзду Комуністичної партії України партійний комітет і створений ним ревком розгорнули велику політичну і організаторську роботу в масах, готуючи нове збройне повстання. Для налагодження зв'язків до Миколаєва нелегально приїздив голова Одеського партійного комітету Я. Б. Гамарник.

Під керівництвом більшовиків робітники Миколаївського залізничного вузла з 16 липня взяли участь у півторамісячному страйку залізничників всієї України. Проводилась революційна робота серед німецьких солдат. Літературу для цього нелегально доставляли з Москви від Федерації іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б). Тільки в серпні 1918 року в Миколаїв з Харкова було надіслано 400 примірників газети «Вельткомуна», 320 примірників різних брошур[2].

Після краху австро-німецької інтервенції і падіння «влади» гетьмана в Миколаєві на початку грудня намагався утвердитися т. зв. робітничий комітет з представників дрібнобуржуазних політичних партій, профспілок. Меншовицько-есерівська більшість його обстоювала відновлення «демократичної думи», обраної ще в липні 1917 року. За цих умов в середині грудня 1918 року висадилися війська Антанти. Більшовики рішуче викривали загарбницькі плани інтервентів, зрадницьку роль меншовиків, есерів і комісарів націоналістичної Директорії, їх намір створити «трудові ради» і скликати «трудовий конгрес» у Києві. Замість виборів до «трудового конгресу» 25 січня 1919 року під керівництвом більшовиків у місті проведено вибори до Ради, на яких більшовики одержали 62 місця з 85[3]. А 7 лютого 1919 року виконавчий комітет Ради відмовив у будь-якій підтримці комісарам Директорії, «яка угодою з іноземними імперіалістами продає робітничо-селянську революцію»[4].

Посилилася агітаційна робота серед німецьких і антантівських солдат. Більшовики розповсюджували революційну літературу, яку одержували від «Іноземної колегії» в Одесі. Після масової демонстрації протесту проти вбивства видатних німецьких революціонерів К. Лібкнехта і Р. Люксембург 22 січня 1919 року близько 4 тис. німецьких солдат заявили про свій нейтралітет, а багато з них — і про готовність боротися за владу Рад. Німецькі солдати створювали групи спартаківців,

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 343, арк. 5.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 60.
[3] «Трудовая газета» (Миколаїв), 28 січня 1919 р.
[4] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.). Документы и материалы. Херсон, 1962, стор. 112.

які підтримували тісні зв'язки з підпільниками. Діяльну допомогу миколаївським більшовикам надавала Спілка робітничої молоді,— з жовтня 1918 року «Соціалістична спілка молоді — III інтернаціонал», яка залучала до своїх рядів нових членів, створювала бойові десятки.

Наприкінці лютого до Миколаєва почали наближатися частини Червоної Армії. Озброєні загони миколаївських робітників під керівництвом ревкому вже 12 березня зайняли пошту, телеграф, а наступного дня Рада робітничих депутатів оголосила себе єдиною владою в місті. Члени революційного комітету разом з прибулими до Миколаєва представниками уряду Радянської України добилися нейтралітету німецьких військ, які до того ж передали радянським військам багато зброї[1]. 14 березня без бою до міста вступили частини 1-ї Задніпровської дивізії Червоної Армії П. Ю. Дибенка. Над Миколаєвом знову замайорів червоний прапор влади Рад. З робітничих дружин міста зразу ж був сформований Миколаївський робітничий полк, який брав участь у боях за Одесу.

У надзвичайно важких умовах Рада робітничих депутатів почала вживати заходів для налагодження господарського і культурного життя. Жоден завод у той час не працював, в місті було 37 тис. безробітних. Гостро відчувалась нестача продовольства. Активну організаторську роботу серед населення розгорнули партійні організації. На час III з'їзду Комуністичної партії України в Миколаєві налічувалося близько 700 комуністів. Партосередки створювались на заводах, у військових частинах, установах. При партійній організації міста продовжували діяти польська, угорська та німецька національні комуністичні групи.

Радянський уряд, надаючи великого значення миколаївським заводам, всіляко допомагав організувати їх відбудову, забезпечити сировиною, паливом, робочою силою. Для відродження роботи підприємств багато робила створена при Миколаївській Раді робітничих депутатів рада народного господарства. Насамперед розгорталися роботи на націоналізованих суднобудівних заводах. Морське управління штабу Народного комісаріату військових справ УРСР 3 квітня підкреслювало необхідність добудувати на заводах «Наваль» і «Руссуд» великий корабель — крейсер «Адмирал Нахимов», міноносці типу «Новик» — «Цериго», «Занте», підводні човни тощо[2]. Колишній завод братів Донських дістав завдання налагодити випуск сільськогосподарського інвентаря.

Велику допомогу комуністам подавали комсомольські організації міста, профспілки, які розгортали широку діяльність щодо зміцнення трудової дисципліни, виконання виробничих завдань. Разом з органами Радянської влади партійні організації вжили заходів для забезпечення населення продовольством, відкривались безплатні їдальні для безробітних, формувалися продовольчі загони для проведення заготівель на селах.

Здійснювати цю роботу доводилося у виключно важких умовах боротьби з куркульськими бандами. 24 травня до Миколаєва увірвалися григор'євці. Жертвами їх стали сотні людей. В с. Нечаяному від рук бандитів загинули 16 партійних і радянських працівників з Миколаєва, серед яких був і уповноважений уряду УРСР Й. С. Скляр. 28 травня

Група комсомольців Миколаєва перед відправкою на врангелівський фронт. 1920 р.

[1] Журн. «Красный архив», 1931, № 2, стор. 65.

[2] Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2. К., 1967, стор. 300.

григор'євці були вибиті з міста. Активну участь у боротьбі проти заколотників брали місцеві робітничі загони.

Влітку 1919 року трудящі Миколаєва знову взялися за зброю — з сходу наступали денікінці. У відповідь на лист В. І. Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним!» міський партійний комітет і Рада мобілізували на захист Донбасу понад 3 тис. комуністів, комсомольців та робітників[1]. До міста в ці дні прибув нарком військових справ України М. І. Подвойський. На початку липня тут було запроваджено загальне військове навчання. Багато партійних працівників міста, у т. ч. І. А. Чигрин, П. Л. Ровнер, Т. В. Габестро, І. М. Таран, П. А. Абікулов, М. О. Ротарєв, пішли до армії. Для сприяння проведенню мобілізації в Миколаєві створено губернську Раду оборони, яка всіляко допомагала частинам 58-ї радянської дивізії під командуванням І. Ф. Федька відстоювати Миколаїв. Особливо запеклими були бої за місто 15—17 серпня. Але 18 серпня під натиском переважаючих сил денікінців радянські війська змушені були відступити.

Захопивши Миколаїв, денікінці насаджували режим жахливого терору і пограбувань, вщент зруйнували міське господарство. Заводи не працювали, робітники і службовці були позбавлені будь-яких засобів до існування. Лютувала епідемія тифу. В той же час міська дума не шкодувала коштів для влаштування пишних зустрічей білогвардійським генералам. З громадських організацій легально діяли тільки окремі профспілки, керовані меншовиками, які видавали свою газету «Луч» з брудними пасквілями на Радянську владу. Та вже на початку вересня в місті під керівництвом Зафронтбюро ЦК КП(б)У почав діяти тимчасовий підпільний комітет більшовиків у складі П. Л. Соколова, М. П. Полякова, С. Б. Інгулова, П. Атваша, А. М. Колтун, М. Г. Бінштока, З. І. Борисова, М. І. Пшієвського та інших. Комітет друкував і розповсюджував листівки, створював партійні осередки і бойові загони. В окремих районах міста комітет організував трійки, на базі яких згодом виникли райкоми. На початок жовтня підпільна більшовицька організація налічувала до 200 чоловік. На проведеній 25 листопада партійній конференції було обрано постійний комітет. Активним помічником більшовиків став підпільний комсомольський комітет, сформований у вересні 1919 року у складі І. Хазанова, Р. Є. Гаврилова, Т. М. Мальт, М. А. Каменецької, В. М. Сироти та інших[2].

Та незабаром денікінцям вдалося напасти на слід підпілля. За наказом генерала Слащова в ніч на 21 листопада 1919 року на площі перед заводом «Руссуд» було розстріляно кілька десятків чоловік — радянських громадян, комуністів, комсомольців та тих, кого запідозрили у зв'язках з підпільниками. Серед загиблих були і вожаки миколаївського комсомольського підпілля І. Хазанов (Гриша) і Т. М. Мальт.

Однак білогвардійцям не вдалося задушити підпілля. 28 листопада Миколаївський підпільний партійний комітет створив ревком, який, готуючи повстання проти денікінців, встановив зв'язки з наступаючими частинами Червоної Армії. Посилилось керівництво повстанським рухом у селах. 31 січня 1920 року частини 14-ї армії під командуванням І. П. Уборевича, Г. К. Орджонікідзе при підтримці повстанців визволили місто від білогвардійців. Для допомоги голодуючим командування армії направило у Миколаїв кілька відбитих у білогвардійців ешелонів з продовольством. У Миколаєві знову відновилася влада Рад у формі створеного ще в підпіллі ревкому на чолі з П. Л. Соколовим.

У квітні 1920 року було обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Відновлювала свою діяльність міська партійна організація, ряди якої поступово збільшувались. В лютому тут було понад 200 комуністів, в серпні — 500. Того ж місяця почали діяти дві районні організації — Кузнечна і Слобідська.

[1] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 146, 147.

[2] Бойова молодість (1917—1920 рр.), стор. 50, 53.

«Тиждень чистоти» у Миколаєві. 1920 р.

Розгортала роботу комсомольська організація Миколаєва, в складі якої влітку було створено Слобідську, Кузнечну та Вокзальну районні організації.

Центральне місце в роботі партійних, радянських організацій Миколаєва в 1920 році займала боротьба з господарською розрухою, яку заподіяли інтервенти і білогвардійці. За прикладом робітників Росії у місті стали проводитись комуністичні суботники і недільники. 28 березня в Миколаєві відбувся комуністичний суботник, а в травні проведено «тиждень праці», під час якого тільки робітники заводу «Наваль» відремонтували 12 паровозів та 169 вагонів. До липня 1920 року продуктивність праці тут досягла 70—100 проц. довоєнного рівня. В першу чергу на підприємствах міста виконувалися воєнні замовлення.

Трудящі Миколаєва подавали також значну допомогу селянству в ремонті сільськогосподарського інвентаря. Багато посланців міста допомагали здійснювати закон Всеукрревкому про землю, створювати комітети незаможних селян, боротися із засиллям куркульства.

Водночас з господарським будівництвом розгорталася робота щодо ліквідації неписьменності населення, відкривалися робітничі і червоноармійські клуби, червоні кутки. Як і в 1919 році, всі ці заходи доводилося здійснювати в умовах безперервної боротьби проти куркульського бандитизму. Багато свідомих робітників, комуністів, комсомольців поповнювали ряди Червоної Армії. Тільки в травні 1920 року на польський фронт пішли 185 членів партії та 85 комсомольців і багато робітників — по профспілковій мобілізації. А протягом липня на врангелівський фронт послано 100 комуністів на чолі з секретарем губкому партії В. М. Ісаковичем і 200 комсомольців.

Робітники Миколаєва споруджували оборонні укріплення Дніпровського і Чорноморського узбережжя. У червні 1920 року командуючий морськими силами Південно-Західного фронту М. Ф. Ізмайлов, оголошуючи подяку миколаївським суднобудівникам за дострокове виконання військових замовлень, підкреслив, що це «могли зробити тільки робітники, пройняті справжнім революційним духом і готовністю віддати свій труд і енергію для своєї робітничо-селянської влади»[1]. Активну участь брали всі жителі міста у проведенні масових кампаній — «тижня допомоги фронту», «тижня хворого і пораненого червоноармійця», «тижня боротьби з Врангелем», «тижня чистоти» тощо.

Велику допомогу партійним і радянським організаціям Миколаєва надавали керівні працівники ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, уряду РРФСР і УРСР. Так, за завданням ЦК РКП(б) в Миколаїв приїздив А. В. Луначарський, який ознайомився з ходом оборонних робіт і виступив перед трудящими з питань міжнародного і внутрішнього становища та культурного будівництва[2].

Після закінчення громадянської війни більшість підприємств міста не працювала. Так, на початку 1921 року на заводі «Руссуд» діяло лише 5 цехів, на «Ремсуді» — суднобудівний і підсобні, на «Темводі» — електромеханічний, інструментальний і гальванічний. Бракувало сировини, палива, робочої сили. Валова продукція

---

[1] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.), стор. 439.

[2] Центральний державний архів Радянської Армії (далі ЦДАРА), ф. 9, оп. 1, спр. 193, арк. 17.

промисловості міста становила лише 12 проц. довоєнної[1]. Різко скоротився вантажооборот порту. Восени 1921 року почався голод, епідемії тифу, холери. Рятуючись від голоду, частина робітників пішла в села. Населення Миколаєва протягом 1920—1923 рр. зменшилось із 108 до 81 тис. чоловік.

Голова ВЦВКу М. І. Калінін, який з агітпоїздом «Жовтнева революція» побував у Миколаєві, у газеті «Известия» писав, що вулиці колись жвавого міста тепер пустинні, робота порту завмерла, місто переживає страшні дні. Становище робітників скрутне, нерегулярність одержання заробітної плати, пайків, зростання дорожнечі підняли смертність[2]. У цей важкий час до Миколаєва прибули поїзди з хлібом з Київщини і Полтавщини. Губернський комітет допомоги голодуючим відкрив у місті пункти харчування. Проводились суботники, відрахування заробітної плати і продовольчих пайків у фонд допомоги голодуючим. Робітники Миколаєва взяли на своє утримання 400 дітей.

Надзвичайна комісія по боротьбі з епідеміями за активною допомогою медичних працівників відкрила в корпусах міської лікарні протихолерні палати, багато прищеплювальних пунктів. На початок вересня 1922 року епідемія холери практично була ліквідована[3].

Переборюючи величезні труднощі і нестатки, трудящі Миколаєва відбудовували народне господарство. На заклик «Комуністи — до верстатів!» на підприємства пішла працювати значна кількість членів міської парторганізації[4]. До 1 квітня 1922 року за даними партперепису в її складі налічувалось 1200 комуністів, об'єднаних в 28 партосередках. Серед них було 153 члени партії з дореволюційним партстажем, 90 — з вищою і середньою освітою[5].

Під керівництвом комуністів протягом двох місяців 1921 року суднобудівники відремонтували великий океанський пароплав «Батум». В 1921—1923 рр. здано в експлуатацію 4 нафтоналивні судна і криголам «Знамя социализма». Після тривалої перерви поновив роботу плавучий док вантажопідйомністю 30 тис. тонн.

У жовтні 1922 року трудящі міста урочисто вшанували кращих робітників державних заводів, яким було присвоєно почесне звання Героїв праці, а у грудні того ж року VII Всеукраїнський з'їзд Рад постановив нагородити миколаївські заводи («Наваль» і «Руссуд») орденом Трудового Червоного Прапора УРСР за їх значний вклад у відбудову суднобудівної промисловості[7].

Заліковували рани й інші підприємства: завод сільськогосподарських знарядь «Плуг і молот» (колишній братів Донських), кисневий, шкіряний, скляний тощо.

1923 року в основному завершено відбудовчі роботи в Миколаївському торговому порту; відновились торговельно-експортні операції, головним чином по вивозу зернових продуктів. У 1923—1924 рр. в порт заходило 2370 суден, з них 89 іноземних[8]. Портами призначення суден з експортними вантажами були Антверпен, Гамбург, Гібралтар, Роттердам, Трієст, Марсель, що сприяло зміцненню зв'язків робітників міста з пролетаріатом капіталістичних країн.

Але гостра нестача палива, металу, електроенергії дуже гальмувала відбудову підприємств. Навіть діючі заводи працювали на 40—50 проц. своєї потужності[9].

---

[1] 10 лет борьбы и строительства, стор. 33.
[2] Газ. «Известия», 9 липня 1922 р.
[3] Газ. «Красный Николаев», 17 вересня 1922 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 25, арк. 168.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 62, спр. 1, арк. 35, 56, 92.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-577, оп. 1, спр. 202, арк. 4, 48.
[7] Газ. «Красный Николаев», 17 грудня 1922 р.
[8] Отчет Николаевского морского торгового порта за 1923—1924 гг. Николаев, 1925, стор. 11—15.
[9] Хозяйство Украины. Сборник материалов, освещающих состояние важнейших отраслей хозяйства Украины. М., 1926, стор. 26.

Тому в квітні 1923 року заводи «Руссуд», «Ремсуд» і «Темвод» були поставлені на консервацію, а всі суднобудівні роботи зосередилися на заводі «Наваль»[1]. В зв'язку з цим 7—8 тис. чоловік залишились безробітними.

Переломним у всіх галузях життя міста став 1923—1924 господарський рік. Врожай 1923 року значно сприяв поліпшенню матеріального забезпечення робітників та селян. Завдяки великій допомозі держави збільшились капітальні вкладення в розвиток промислових підприємств. На суднобудівних заводах у 1922—1923 роках випущено промислової продукції на 5,5 млн. крб., а в 1926—1927 році — на 16,5 млн. крб.[2] Розширення обсягу виробництва дало змогу збільшити кількість зайнятих робітників і службовців. Якщо в 1923 році на заводі «Наваль» їх було 3 тис., то через рік — уже 6 тис., а на 1926 рік — 7600 чоловік[3]. На заводі «Плуг і молот» в 1923—1924 рр. працювало 194 робітники, а наприкінці 1926 — 391 робітник. Підвищувалась продуктивність праці. На суднобудівному заводі з жовтня 1923 по березень 1925 року вона зросла на 102,8 проц. Успіхи у відбудові народного господарства позначилися також на життєвому рівні трудящих — зросла їх реальна заробітна плата, проводилося зниження цін. В 1923 році середньомісячна заробітна плата на заводі «Наваль» становила 40 крб., в 1925 — 75[4]. Робітнича кооперація проводила велику роботу по кредитуванню і гарантійному постачанню населення усім необхідним.

Збільшувалися державні асигнування на житлове будівництво, соціальне забезпечення. Впорядковувалось комунальне господарство міста. Було пущено електростанцію, трамвай, відбудовано водопровід.

Великі зміни сталися в галузі охорони здоров'я: було збудовано нову поліклініку, відкрито два протитуберкульозні диспансери і нічний санаторій. А всього в місті в 1928 році налічувалось 26 медичних закладів.

Партійні організації і органи влади приділяли велику увагу розвитку народної освіти. Якщо в 1922 році у 24 школах навчалося 4148 учнів, то до 1926 року вже діяло 39 загальноосвітніх семирічних і початкових шкіл, в яких здобувало освіту 9727 учнів[5], працювали 9 шкіл фабрично-заводського учнівства, 10 профтехшкіл і технікумів. Проводилась робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. В 1924—1926 рр. школи лікнепу закінчило 1850 чоловік[6]. З 1921 року почав працювати інститут народної освіти (колишній вчительський) — перший вищий навчальний заклад міста. На базі механіко-технічного училища в 1920 році створено технікум ім. Тімірязєва, який діяв на правах вузу, в 1930 році його реорганізовано на кораблебудівний інститут. При інституті і технікумі відкрилися робітфаки. Кадри партійних і радянських працівників готувала відкрита в 1920 році радпартшкола. Серйозна увага приділялась ліквідації дитячої безпритульності. В дитячих будинках виховувалося близько 1 тис. дітей[7].

Широким фронтом розгорталась політико-освітня робота серед трудящих. На 1926 рік у Миколаєві працювало 12 клубів, 107 ленінських червоних кутків, 3 міські, 4 робітничі бібліотеки, які обслуговували тисячі читачів. При клубах і червоних кутках діяли десятки гуртків художньої самодіяльності[8]. Злободенні виступи колективів «Синьої блузи» і театру революційної сатири (Тревсат) користувалися особливою популярністю серед трудящих.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-578, оп. 1, спр. 108, арк. 239.
[2] Вся Николаевщина. Справочная и адресная книга на 1927 год. Николаев, 1927, стор. 27.
[3] 10 лет борьбы и строительства, стор. 28.
[4] Там же, стор. 36.
[5] Материалы к отчету Николаевского окружного исполнительного комитета VIII окружному съезду Советов. Николаев, 1926, стор. 129.
[6] Вся Николаевщина. Справочная и адресная книга на 1928 год, 1928, стор. 141.
[7] Отчет Николаевского окрпрофсовета VII окружному съезду профсоюзов. Николаев, 1926, стор. 72.
[8] 10 лет борьбы и строительства, стор. 72.

Всі ці успіхи в господарському і культурному будівництві трудящі Миколаєва пов'язували з діяльністю Комуністичної партії та її вождя В. І. Леніна. Тяжко переживаючи його смерть, на траурних зборах і мітингах миколаївці заявляли про свою непохитну рішучість йти ленінським шляхом, виконувати його великі заповіти. В дні ленінського призову в березні 1924 року до партії вступило 1011 передових робітників міста[1], а в роковини смерті Ілліча в січні 1925 року — ще 300. Кількість комуністів серед робітників міста збільшилась в три рази, а серед суднобудівників — майже в чотири.

Чорноморський суднобудівний завод. Нафтоналивне судно «Союз горнорабочих СССР». 1931 р.

Не шкодуючи сил, боролися миколаївці за здійснення ленінського плану будівництва соціалізму в країні, найважливішою ланкою якого була соціалістична індустріалізація. Розгорнулася реконструкція діючих та будівництво нових підприємств. В галузі важкої промисловості найбільшими були суднобудівний, «Плуг і молот» та металообробний заводи. У вересні 1926 року п'ятий пленум Миколаївського окружкому поставив завдання максимально завантажити замовленнями найбільші підприємства міста. Наступного року за дорученням ЦК ВКП(б) в Миколаїв приїздили голова ВРНГ СРСР В. В. Куйбишев і нарком військово-морських справ К. Є. Ворошилов, які надали конкретну допомогу у розв'язанні цього завдання[2]. В 1928 році почалась підготовка до розконсервації заводу «Руссуд» (з квітня 1930 року — завод ім. 61 комунара).

Миколаївські суднобудівні заводи, що давали у 1928 році близько 75 проц. валової продукції міста і близько половини всієї продукції підприємств, об'єднуваних Південним машинобудівним трестом (ПМТ), ставали основною базою торговельного суднобудування на Чорному морі. Тут також виготовлялись котли, дизелі, цистерни, залізничні і трамвайні вагони, металеві конструкції для різних будов країни. З 1926 року в Миколаєві почалось спорудження трьох великих нафтовозів водотоннажністю 10 тис. тонн кожний. Перший з них — «Красный Николаев» був спущений на воду напередодні десятиріччя Жовтня[3]. Влітку 1930 року суднобудівники рапортували XVI з'їздові партії про спуск на воду семи великих суден — трьох нафтоналивних і чотирьох вуглевозів, а також про виготовлення 2475 вагонів, 1654 цистерн і 239 котлів.

За першу п'ятирічку в Миколаєві збудовано 16 нафтоналивних та суховантажних суден, 3,5 тис. 50-тонних цистерн тощо[4]. З 1930 року поновилося суднобудування на заводі ім. 61 комунара, первістками якого стали танкери «Моссовет» і «Азербайджан».

В наступні роки суднобудівні заводи міста все більше спеціалізувалися на спорудженні великих нафтоналивних та суховантажних суден, а також потужних криголамів для Головпівнічморшляху. У передвоєнні роки було збудовано криголами «Отто Шмидт» і «Анастас Микоян». Миколаївські торговельні судна дали змогу значно скоротити фрахт іноземних суден і заощадити на цьому великі кошти у валюті.

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, спр. 655, арк. 20.
[2] 10 лет борьбы и строительства, стор. 37, 38.
[3] Газ. «Красный Николаев», 10 листопада 1927 р.
[4] Газ. «Шлях індустріалізації», 21 червня 1932 р.

Крейсер «Красный Кавказ» (раніше «Адмирал Лазарев»), побудований у Миколаєві,— перший гвардійський військовий корабель на Чорному морі в роки Великої Вітчизняної війни. 1944 р.

Розв'язувати складні завдання соціалістичного будівництва трудівникам міста постійно допомагали Комуністична партія і Радянський уряд. Питання про розвиток промисловості Миколаєва часто розглядалося республіканськими і центральними партійними органами. В промисловість міста вкладалися великі кошти, сюди постачалася нова техніка, направлялися кваліфіковані кадри. Суднобудівні заводи виконували важливі замовлення для Дніпробуду, Магнітобуду, Біломорбуду, «Запоріжсталі», «Азовсталі», Харківського тракторного заводу, каналу Волга—Москва та ін. будов країни.

Швидко розвивався завод «Плуг і молот» (згодом «Дормашина»), що випускав важкі тракторні плуги та бурякокопачі, а з 1934 року — складні машини і механізми шляхового машинобудування — бульдозери, грейдери, скрепери. Продукція підприємства йшла в усі райони країни.

Було реконструйовано заводи «Більшовик», «Незаможник», «Сельінтерн», що виробляли і ремонтували сільськогосподарський реманент. Створювалися підприємства шкіряно-взуттєвої, трикотажної і харчової промисловості: механізований хлібозавод, кондитерська фабрика, фабрика-кухня та ін. 1930 року в місті введено в дію першу чергу ТЕЦ, 1934 — другу, 1937 — третю. Їх загальна потужність становила 37 тис. квт і повністю забезпечувала енергією промисловість і комунальні підприємства міста.

Велику роль в експорті хліба і залізної руди відігравав Миколаївський порт. В 1929 році будівельники здали в експлуатацію новий елеватор місткістю 41 тис. тонн, найбільший на той час в СРСР і в Європі. Усього за роки довоєнних п'ятирічок в місті реконструйовано і збудовано понад 50 підприємств, які виробляли продукцію більше 200 найменувань. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут діяло понад 200 підприємств союзного, республіканського та місцевого підпорядкування.

Могутнім джерелом бурхливого розвитку міста було невпинне піднесення виробничої активності робітничого класу, основну масу якого становили корабели. В 1939 році тут налічувалось понад 40 тис. робітників[1]. Трудящі Миколаєва гаряче підхоплювали творчі починання ударних колективів країни, виступали ініціаторами передових методів праці. Серед зачинателів соціалістичного змагання були суднобудівники — котельник І. Я. Стеценко і електрозварниця Н. Зубаченко. Вони стали прототипами головних героїв одного з кращих творів української радянської драматургії — п'єси І. К. Микитенка «Диктатура». В той час автор працював чеканником в котельному цеху суднобудівного заводу. «Мені,— писав він пізніше,— бракувало живого слова, живого характеру героя-робітника. Героя треба було вихопити з сьогоднішньої дійсності. Я знайшов його в Миколаєві, в котельному цеху суднобудівного заводу»[2]. За право називатися ударними боролися бригади, цехи, цілі підприємства. В лютому цього почесного звання був удостоєний завод «Плуг і молот», колектив якого викликав на змагання Одеський завод ім. Жовтневої революції. В 1929 році суднобудівники Миколаєва уклали договори на змагання з робітниками Балтійського заводу в Ленінграді, а також з робітниками Харківського і Луганського паровозобудівних і Кіровоградського сільськогосподарського машинобудування заводів за дострокове виконання першої п'ятирічки.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 16, арк. 56.
[2] І. Микитенко. Твори, т. 6. К., 1965, стор. 427, 435—437, 472, 473.

Постійну увагу миколаївським заводам приділяли ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Не раз бували в Миколаєві і безпосередньо знайомились з роботою провідних підприємств міста секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор, голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар.

В роки другої п'ятирічки тисячі робітників Миколаєва активно включилися у рух за оволодіння новою технікою і технічне переозброєння народного господарства. Особливих успіхів у змаганні на честь XVII з'їзду ВКП(б) та XII з'їзду КП(б)У досяг колектив заводу ім. 61 комунара[1]. Достроково, 29 грудня 1933 року, він виконав річний план випуску продукції, за що завод було занесено на Дошку пошани ім. XII з'їзду КП(б)У та XVII з'їзду ВКП(б), міської газети «Шлях індустріалізації», обласної — «Чорноморська комуна»[2], республіканської «Комуніст» та газети «Правда».

Комуністи і комсомольці Миколаєва йшли в авангарді стахановського руху. Так, у мартенівському цеху Чорноморського суднобудівного заводу з 34 комуністів, зайнятих безпосередньо на виробництві, 28 стали стахановцями. В естампажному цеху заводу ім. 61 комунара по-стахановському працювали 80 проц. комуністів[3]. Першими стахановцями на Чорноморському суднобудівному заводі були комуністи М. В. Фаустов, С. І. Глушко; на заводі ім. 61 комунара — Р. В. Щавинський; на заводі «Плуг і молот»— І. П. Корпусов, С. П. Константинов. Вони виконували по 4 і більше денних норм. В жовтні 1935 року на заводі «Плуг і молот» по-стахановському працювали 52, на заводі ім. 61 комунара — 163, на Чорноморському суднобудівному в листопаді цього ж року — 611 робітників. Серед комсомольців міста на початку 1936 року налічувалось 1058 стахановців[4]. До річниці стахановського руху тільки у суднобудівній промисловості кількість його учасників досягла 9 тис.[5]. Рух стахановців сприяв підвищенню продуктивності праці, успішному виконанню намічених завдань.

Трудові досягнення миколаївських суднобудівників гідно оцінив Радянський уряд. В березні 1939 року за успішне виконання народногосподарських завдань 76 кращих суднобудівників міста нагороджені орденами і медалями СРСР, у т. ч. 9 чоловік орденом Леніна, а 23 робітникам вручено орден Трудового Червоного Прапора.

Водночас з трудовою зросла і політична активність робітничого класу. Кращі виробничники Миколаєва обирались до керівних партійних і державних органів СРСР і УРСР. Так, слюсар механічного цеху заводу «Наваль» М. Н. Загребельний, який понад 20 років працював на цьому підприємстві, ще на XIV з'їзді партії був обраний членом ЦКК ВКП(б), кадровий робітник заводу Я. І. Фомін — членом ЦВК СРСР 3-го скликання, а Г. А. Гукайкін — членом ВУЦВКу.

У колективі миколаївських корабелів виросли визначні керівники суднобудівної промисловості СРСР. Багато зробили для розвитку суднобудівного заводу герой громадянської війни чех Е. Ф. Кужело та сормовський суднобудівник, член партії з 1913 року С. О. Степанов, які очолювали це підприємство.

Підписання договору про соціалістичне змагання між командою теплохода «Молдавия» і вантажниками Миколаївського морського порту. 1937 р.

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 210, арк. 344.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 66, арк. 49.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 955, арк. 20, спр. 970, арк. 42.

[4] Газ. «Шлях індустріалізації», 1 лютого 1936 р.

[5] Газ. «Шлях індустріалізації», 30 серпня 1936 р.

Оркестр народних інструментів під керівництвом Г. Ф. Манілова. 20-ті роки.

Наркомом, а потім міністром суднобудівної промисловості СРСР був І. С. Носенко, керівниками великих підприємств суднобудування—А. Токарєв, В. Ф. Коврижкін, Г. Д. Каплун.

Великим був вклад трудящих міста у перемогу та зміцнення колгоспного ладу на селі. Зразки самовідданої праці і вмілої організаторської діяльності показували посланці міста — робітники-двадцятип'ятитисячники. Миколаївські суднобудівники стали ініціаторами шефської допомоги працівникам сільського господарства, вони щороку посилали в села ремонтні бригади, допомагали колгоспам технікою, проводили в селах культурно-освітню роботу: створювали школи лікнепу, бібліотеки, читальні тощо.

Підвищився добробут жителів Миколаєва. 1930 року у місті повністю ліквідовано безробіття. Зросла заробітна плата робітників та службовців. За роки довоєнних п'ятирічок в три рази збільшився товарооборот державної і кооперативної торгівлі. Жителів Миколаєва обслуговувало 45 магазинів, 6 павільйонів, понад 100 ларків, 3 ресторани, 6 їдалень.

Поліпшувалися житлові умови трудящих. Протягом передвоєнних п'ятирічок в місті споруджено 59 багатоквартирних будинків площею в 57 тис. кв. метрів. Прокладено більше 20 км трамвайної колії, в т. ч. лінію, яка сполучала місто з селищем Новий Водопій, 104 км водопроводу і 35 км каналізації. За активною участю комсомольців насаджено два парки — ім. Г. І. Петровського та ім. 61 комунара, а також кілька скверів.

В 13 раз проти 1913 року зросли у 1937 році витрати на потреби охорони здоров'я. Відкрилися водноспортивні станції, будинки відпочинку профспілок й дитячі здравниці. Доброю базою для розвитку масового спорту стали яхт-клуб і будинок фізичної культури.

Напередодні війни в місті працювало 38 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося близько 24 тис. учнів[1]. Уже в 1932 році всі діти були охоплені семирічним навчанням. Дошкільнят обслуговували 54 дитячі садки і 10 ясел. У вересні 1938 року в місті відкрито чудовий палац піонерів і школярів[2]. 9 спеціальних середніх навчальних закладів та два інститути — кораблебудівний і педагогічний, готували кадри для народного господарства, освіти, культури. Кваліфікованих робітників готували школи ФЗУ.

У Миколаєві було 16 клубів, будинків культури, парк культури і відпочинку, будинок народної творчості, 3 кінотеатри і 3 театри[3]. Ще 1927 року на базі гуртка «Червоний галстук» Центрального клубу піонерів виник професіональний театр юного глядача (ТЮГ). З 1932 року почав свою історію робітничо-колгоспний театр, а через два роки російський драматичний, основою якого став Луганський пересувний театр «Шахтарка Донбасу», що до цього часто гастролював у Миколаєві.

Гордістю миколаївських суднобудівників був створений у 1925 році під керівництвом Г. Ф. Манілова оркестр народних інструментів. За високу майстерність виконання популярних творів музичної класики у 1931 році йому присвоєно звання «Першого Всеукраїнського оркестру робітників-металістів» (ВУОРМ). У 1925 році

---

[1] Газ. «Южная правда», 9 січня 1941 р.
[2] Газ. «Южная правда», 14 вересня 1938 р.
[3] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 160, арк. 130.

українська хорова капела суднобудівного заводу разом із самодіяльним симфонічним оркестром поставила оперу М. М. Аркаса «Катерина». Частими гостями миколаївських глядачів були колективи провідних театрів країни — Малого театру СРСР, театру ім. М. К. Заньковецької тощо.

Значно розширились колекції музеїв міста. Новими експонатами розкопок з Ольвії поповнився історико-археологічний музей. Художній музей експонував полотна В. Верещагіна, І. Айвазовського, М. Авілова, Р. Судковського. 1921 року в місті створено музей революції, який проіснував до Великої Вітчизняної війни, 1922 — акваріум-зоосад, один з перших на Україні. Читачів обслуговували обласна, три міські, дитяча, 39 профспілкових і шкільних бібліотек з книжковим фондом в 769 тис. томів[1].

Багатогранне життя трудящих Миколаєва широко висвітлювала на своїх сторінках газета «Красный Николаев». «Красный Николаев»,— писав про неї ще в травні 1924 року М. О. Скрипник,— стала твердо на ноги, завоювала собі своїх робітничих кореспондентів і свою робітничу аудиторію»[2]. З 26 квітня 1930 року газета видавалася українською мовою, а з 7 вересня цього ж року — під назвою «Шлях індустріалізації». З утворенням у вересні 1937 року Миколаївської області газета стала обласною і була перейменована на «Більшовицький шлях». З січня наступного року в Миколаєві виходила російською мовою газета «Южная правда».

У травні 1929 року на Чорноморському заводі виникло заводське літературне об'єднання «Шкив» (пізніше «Стапель»). Одним з організаторів його був відомий поет-лірик і пісняр М. С. Лисянський. В 20—30-і роки в Миколаєві розпочинали творчий шлях також письменники С. А. Крижанівський, Д. П. Надєїн, П. С. Ходченко, народний художник СРСР М. М. Божій, композитор К. Я. Домінчен.

Яскравою демонстрацією відданості справі партії і глибокого довір'я до неї з боку трудящих стали перші вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР. Депутатами миколаївці обрали: до Верховної Ради СРСР — знатного робітника-суднобудівника М. В. Фаустова, а до Верховної Ради УРСР — інженера-суднобудівника Г. А. Михайлова.

Зростала і зміцнювалась більшовицька організація міста. 1930 року в її рядах було 4610 членів і кандидатів у члени ВКП(б), а в січні 1940—6572 чоловіка[3]. Бойовими помічниками більшовиків були комсомольці, яких налічувалося в місті понад 10 тис. чоловік[4].

На широкий актив у своїй діяльності спиралася міська Рада депутатів трудящих. На виборах 1939 року до її складу було обрано 319 депутатів.

Партійні організації проводили велику роботу щодо інтернаціонального виховання жителів міста. Інтернаціональний клуб в порту підтримував зв'язок з моряками багатьох країн. Міська організація МОДРу організовувала допомогу політв'язням капіталістичних держав. В серпні 1930 року гостями миколаївців були 34 делегати V конгресу Профінтерну із зарубіжних країн. Трудящих міста на цьому конгресі представляв ударник суднобудівного заводу Г. Г. Федоров. Підтримуючи героїчну боротьбу іспанського народу проти фашистських заколотників, трудящі Миколаєва за прикладом робітниць Трьохгорної мануфактури ім. Дзержинського в Москві зібрали у фонд допомоги іспанським патріотам-республіканцям 280 тис. крб. і дали притулок десяткам їх дітей[5]. У вересні 1936 року колектив заводу ім. 61 комунара звернувся до всіх трудящих Миколаївщини із закликом відраховувати половину денного заробітку у фонд допомоги республіканській Іспанії. Кращі

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 20.
[2] Газ. «Красный Николаев», 10 травня 1924 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 11, спр. 161, арк. 20.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 14, спр. 9, арк. 13.
[5] Газ. «Південна правда», 26 травня 1966 р.

представники робітничого класу міста героїчно билися з фашистами на іспанській землі у складі інтернаціональних бригад. Одному з них, колишньому суднобудівнику М. П. Єгипко в лютому 1939 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У легендарному рейсі теплоходу «Комсомол» в Іспанію брав участь нинішній лікар «швидкої допомоги» Миколаєва М. І. Павленко-Михайлов[1].

Велику увагу приділяли громадські організації міста оборонно-спортивній роботі, вихованню трудящих в дусі радянського патріотизму. Готуючи молодь до призову в Червону Армію, партійні та комсомольські організації практикували походи по місцях бойових операцій часів громадянської війни, проводили зустрічі з її героями, з учасниками подій на Халхин-Голі, в Іспанії тощо. Створені при партійних комітетах воєнні відділи дбали про оволодіння широкими колами населення військовими спеціальностями. Членами організації Тсоавіахіму в місті у 1934 році було 22 330 чоловік[2].

З перших днів Великої Вітчизняної війни тисячі миколаївців стали на захист завоювань Великого Жовтня. Палка любов до Батьківщини виявилась насамперед у масовому добровільному бажанні вступити до лав Червоної Армії. Будівельник Г. Семиліт у своїй заяві до військового комісаріату писав: «Троє моїх синів в армії, двоє призвані зараз, прийміть і мене. Я разом з своїми синами буду бити ворога»[3]. Робітники Чорноморського суднобудівного заводу на своїх зборах заявили: «Всі, як один, станемо в ряди народного ополчення і до останньої краплі крові будемо захищати нашу безмежну країну, наші міста і села»[4].

8600 жителів міста, в т. ч. 2800 жінок, записалося в народне ополчення. Були створені три винищувальні батальйони і кілька груп самооборони[5].

Під керівництвом міської партійної організації промислові підприємства перебудовували свою роботу на воєнний лад. Суднобудівники встановлювали озброєння на теплоходах, баржах, катерах, будували понтони для переправ, ремонтували військові кораблі. Машинобудівники виготовляли корпуси авіабомб і снарядів, гранати тощо. Підприємства легкої і харчової промисловості налагодили виробництво пляшок із запалювальною сумішшю і вибухівки для гранат. Замість призваних в армію чоловіків на промислові підприємства прийшло працювати понад 1,5 тис. жінок[6]. Розгорнулося змагання за економію металу, електроенергії, збільшення випуску воєнної продукції. Раціоналізатори Чорноморського суднобудівного заводу за перший місяць війни заощадили понад 247 тис. карбованців[7].

Обласний і міський комітети партії заздалегідь розгорнули роботу щодо створення партійного підпілля. В середині липня з Москви за завданням ЦК ВКП(б) в Миколаїв прибув досвідчений розвідник комуніст В. О. Лягін (Корнєв)[8], якому було доручено сформувати диверсійну групу в складі комуністів О. В. Соколова, Г. Т. Гавриленка, І. Н. Коваленка, П. П. Луценка, Д. А. Свідерського, О. П. Сидорчука, М. В. Улезка та інших. Пізніше ця група стала керівним центром, навколо якого об'єдналося багато підпільних груп і організацій області.

З кінця липня почалась евакуація устаткування заводів, ТЕЦ, деяких фабрик у глибокий тил країни. Вже на початку жовтня робітники заводів Чорноморського, ім. 61 комунара та «Дормашина» почали виготовляти боєприпаси для Червоної Армії.

---

[1] Газ. «Комсомольская правда», 1 січня 1967 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 769, арк. 49.
[3] Газ. «Южная правда», 23 липня 1941 р.
[4] Газ. «Южная правда», 4 липня 1941 р.
[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 25, 26.
[6] Газ. «Южная правда», 2 липня 1941 р.
[7] Газ. «Южная правда», 29 липня 1941 р.
[8] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 69, спр. 120, арк. 6.

Радянські люди, страчені фашистами. Миколаїв, 1943 р.

У першій половині серпня важкі бої з переважаючими силами ворога на підступах до Миколаєва вели бійці 9-ї та 18-ї армій. Місто захищали частини 30-ї стрілецької дивізії і винищувальні батальйони, які разом з тим забезпечували переправу частин Червоної Армії через Південний Буг[1]. Південнобузький рубіж від Вознесенська до Дніпровського лиману обороняла Дунайська флотилія. З 11 по 13 серпня її кораблі прикривали переправи через ріки Інгул і Південний Буг. Після того, як частини 9-ї армії переправилися на протилежний берег, Дунайська флотилія з боями прорвалася з Миколаєва до Херсона. Завдяки енергійній діяльності командира Миколаївської військово-морської бази контр-адмірала І. Д. Кулешова і комісара бази І. Г. Бороденка з Миколаєва в ці дні були виведені недобудовані крейсери «Фрунзе», «Куйбишев», три тральщики і три транспорти, евакуйовані військові частини, зброя і техніка.

16 серпня 1941 року гітлерівські головорізи ввірвались до міста, де господарювали 31 місяць. В перші ж дні окупації на міському кладовищі вони розстріляли понад 4 тис. чоловік[2]. На правому березі Інгулу в робітничому селищі Темводі фашисти створили табір для військовополонених. Тут щодня вмирали від голоду, замерзали в холодних бараках, гинули від фашистських куль тисячі радянських людей. Для залякування мирного населення систематично влаштовувалися прилюдні страти. На каторжні роботи до Німеччини було насильно вигнано понад 5 тис. чоловік. Німецьке командування за всяку ціну намагалося поставити собі на службу суднобудівні заводи. Для цього до міста приїздили фашистські верховоди—рейхсміністр Розенберг і рейхскомісар Еріх Кох. Керуючим суднобудівними підприємствами Миколаєва і Херсона було призначено адмірала фон Бодеккера. Фашисти навіть розробили план відбудови і реконструкції «Південної верфі» — так вони назвали Чорноморський суднобудівний завод. Але за весь час окупації було налагоджено лише випуск чавунних плит, ресор для автомашин та ремонт вагонів.

Підпільні організації очолили боротьбу трудящих Миколаєва проти гітлерівців. Однією з перших розгорнула діяльність група В. О. Лягіна. В листопаді 1941 року спалахнули склади пального, споруджені окупантами в центрі міста на території парку культури та відпочинку ім. Петровського. Згоріло 15 автомашин, 20 бочок бензину, загинуло кілька солдатів. В грудні того ж року було підпалено склад з обмундируванням, розміщений в підвальному приміщенні взуттєвої фабрики на вулиці Радянській[3]. Натхнені перемогою наших військ під Москвою, миколаївські підпільники в січні 1942 року в парку ім. Петровського здійснили ще одну диверсію. Цього разу знищено 20 автомашин, 10 мотоциклів, майже 30 тонн пального і багато запасних частин до автомашин. В березні на військовому аеродромі за Інгульським мостом підпільники знищили 20 літаків, 25 авіамоторів і велику кількість пального[4]. Група В. О. Лягіна також друкувала та розповсюджувала серед жителів міста листівки, сприяла звільненню юнаків і дівчат, яких гітлерівці відправляли до Німеччини.

Крім цієї групи, в Миколаєві у 1941—1942 рр. діяло ще кілька підпільних груп. Серед військовополонених проводила роботу група комуніста П. Я. Защука, який до війни працював завідуючим відділом кадрів Миколаївської облспожив-

---

[1] Архів Міністерства оборони СРСР (далі Архів МО СРСР), ф. 30, оп. 217 739, спр. 1, арк. 89.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 2, спр. 6, арк. 5.

[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 97, 103, 114.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 425.

Диверсія на німецькому військовому аеродромі, здійснена членами «Миколаївського центру». 1942 р.

спілки. В грудні 1941 року на Чорноморському суднобудівному заводі організував групу кандидат в члени ВКП(б) В. В. Бондаренко. Патріоти проводили антифашистську агітацію, поширювали інформацію про становище на фронтах Вітчизняної війни. В кінці цього року розгорнула антифашистську діяльність група, яку очолив секретар підпільного бюро Центрального райкому партії Т. М. Морозов (до війни — секретар райкому партії в Ровенській області). 1942 року на суднобудівних заводах виникли підпільні групи конструктора М. Т. Гончарова і майстра І. В. Козодерова. У травні в районі Миколаєва за завданням Генерального штабу висадилась розвідувальна група на чолі з комуністом В. І. Андрєєвим (Палагнюком). Встановивши зв'язки з місцевими групами, Андрєєв координував їх діяльність. За його завданням юні патріоти Шура Кобер і Вітя Хоменко з великими труднощами у вересні перейшли лінію фронту, доставили в Москву цінні розвідувальні відомості і успішно повернулись назад.

До підпільної роботи залучалось все більше патріотів, створювались нові підпільні групи, боротьба ставала більш організованою. 30 вересня сформувався «Миколаївський центр» у складі П. Я. Защука, П. А. Комкова, Ф. О. Воробйова, В. І. Соколова, В. В. Бондаренка[1]. З метою конспірації В. О. Лягін, що був ініціатором його створення, до складу «Центру» не увійшов. В листопаді гестапівці, яким вдалося напасти на слід підпільників, заарештували Ф. О. Воробйова, П. Я. Защука, В. І. Соколова. У грудні гітлерівські кати повісили на базарному майдані міста велику групу підпільників, у числі яких були й піонери Шура Кобер та Вітя Хоменко. Поранений В. В. Бондаренко змушений був піти у глибоке підпілля, а П. А. Комков — тимчасово перебратися до Херсона. В лютому 1943 року гітлерівці схопили й керівника підпілля В. О. Лягіна. Радянський розвідник до кінця виконав свій обов'язок комуніста і залишився вірним сином Радянської Батьківщини. 17 липня 1943 року фашисти його розстріляли.

Незважаючи на великі втрати, жорстокий терор гітлерівських окупантів, підпілля продовжувало жити і боротися. З липня 1943 року до «Миколаївського центру» входило близько 50 чоловік, які активно боролися проти німецько-фашистських загарбників[2]. Миколаївські патріоти перешкоджали окупантам використовувати промислові підприємства: виводили з ладу верстати, машини, лабораторії тощо. В результаті саботажу, організованого підпільною групою М. Т. Гончарова, на Чорноморському суднобудівному заводі було зірвано відбудову стенда для випробування дизелів, а ремонт 60-тонного молота тривав 6 місяців замість 20 днів за нормою, на кілька місяців затягнувся ремонт двох кранів. Багато робітників і службовців не виходили на роботу, коли треба було терміново ремонтувати вагони, баржі, військові катери. Патріоти виводили з ладу важливі об'єкти. Інженер Д. Костін та механік С. Бодаш не дали можливості гітлерівцям

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 483.

[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 177, 178.

підняти і здати до експлуатації плавучий док. Ще в листопаді 1941 року вони затопили цю величезну споруду в Бузькому лимані[1]. Влітку 1942 року на румунському пароплаві, що ремонтувався в Миколаєві, було висаджено в повітря котел, за що окупанти заарештували 30 робітників[2]. В кінці 1943 року гітлерівці почали демонтувати устаткування промислових підприємств, намагаючись знищити ті об'єкти, які не могли вивезти. Та патріоти зірвали виконання цього злочинного задуму.

За героїзм і мужність, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, багато учасників підпілля відзначені високими урядовими нагородами. Іменами мужніх патріотів, які віддали своє життя за свободу і щастя радянського народу, названо вулиці, школи, сквери, кращі піонерські дружини міста. Молодь республіки на зібрані кошти збудувала в Піонерському сквері міста пам'ятник юним героям Шурі Коберу і Віті Хоменку.

В ніч на 26 березня 1944 року, коли війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського підійшли до Миколаєва, в порту висадився десант, який своїми діями в тилу мав завдання не допустити руйнування порту і прискорити визволення міста.

У складі десанту, очолюваного старшим лейтенантом уродженцем Харківщини К. Ф. Ольшанським, були воїни різних національностей — росіяни М. В. Коновалов і П. П. Артемов, українці В. І. Киненко і Г. І. Ковтун, білорус О. С. Лютий, татарин А. Д. Абдулмеджидов, азербайджанець А. А. Мамедов, киргиз А. М. Хайрутдинов, адигеєць Абубачір Чуц та інші. Десантники, яких провів рибалка з Жовтневого А. І. Андрєєв, зняли ворожу варту і зайняли оборону в районі нового елеватора. Вранці фашисти виявили десант. Три батальйони піхоти кинулись на штурм позицій радянських воїнів. Розгорівся запеклий бій, який тривав дві доби. 18 атак відбили ольшанці. На полі бою гітлерівці залишили понад 700 чоловік вбитими і пораненими. Радянські бійці утримували маленький плацдарм аж до підходу частин 28-ї армії. З 68 десантників залишились живими лише 12. Батьківщина високо оцінила подвиг мужніх воїнів. За героїзм і відвагу всім їм у квітні 1945 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу. А через 20 років цього високого звання посмертно удостоївся і провідник загону А. І. Андрєєв. Одна з вулиць міста названа ім'ям старшого лейтенанта К. Ф. Ольшанського, інша — імені 68 десантників.

При визволенні Миколаєва відзначились війська 5-ї ударної армії генерал-полковника В. Д. Цвєтаєва, 28-ї армії генерал-лейтенанта О. О. Гречкіна, 6-ї армії генерал-лейтенанта І. Т. Шлеміна, 2-го гвардійського мехкорпусу генерал-лейтенанта танкових військ К. В. Свиридова, 17-ї повітряної армії, якою командував В. О. Судець (нині маршал авіації). 11 з'єднанням і частинам присвоєне почесне найменування «Миколаївських», у т. ч.: 2-му гвардійському мехкорпусу, 86-й гвардійській стрілецькій дивізії під командуванням полковника В. П. Соколовського, 108-й гвардійській стрілецькій дивізії полковника С. І. Дунаєва та іншим частинам і з'єднанням. 20 артилерійськими залпами салютувала Москва доблесним визволителям Миколаєва.

Зразки високої відваги в жорстоких боях за місто вияви-

Зруйновані фашистами стапелі Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61 комунара. 1944 р.

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1017, оп. 1, спр. 31, арк. 9.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 89, спр. 180, арк. 20.

Герой Радянського Союзу К. Ф. Ольшанський — командир морського десанту, який брав участь у визволенні Миколаєва.

ли сотні воїнів Червоної Армії. Син казахського народу, гвардії сержант комуніст Джукумбалієв особисто знищив 3 кулемети ворога, чим забезпечив просування вперед свого підрозділу. Батальйон, яким командував колишній секретар ЦК ЛКСМУ по кадрах гвардії капітан З. І. Пипенко, одним з перших увірвався на вулиці міста. Командир посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Нещадно громили ворога на фронтах Вітчизняної війни тисячі уродженців Миколаєва. 25 з них присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. В їх числі — І. Л. Карабут, виходець із сім'ї потомствених корабелів. Героїчно воював у районі Новоросійська М. П. Кирилов. В одному з боїв за оволодіння містом взвод морських піхотинців під його командуванням знищив три танки і понад 100 солдатів та офіцерів. М. П. Кирилов брав участь у визволенні Румунії і Болгарії, був тричі поранений. Тепер він працює начальником цеху на одному з підприємств Миколаєва. Ім'я льотчика-винищувача гвардії-майора М. П. Дмитрієва, який збив 15 ворожих літаків, вирізьблене на мармуровій дошці на одній з площ Братіслави. Син суднобудівника льотчик В. О. Гречишников у серпні 1941 року брав участь у нальотах радянської авіації на Берлін. Восени того ж року в бою під Тіхвіном він спрямував палаючий літак на колону ворожих танків, повторивши подвиг Миколи Гастелло. Навічно занесена до списку одного з військових підрозділів уродженка Миколаєва головстаршина Г. К. Петрова, посмертно удостоєна звання Героя Радянського Союзу за подвиг, здійснений при форсуванні Керченської протоки.

На бойовому посту загинула секретар Миколаївського обкому ЛКСМУ Г. Л. Дівіна, посмертно нагороджена орденом Червоного Прапора[1].

Миколаївець А. Г. Дяченко партизанив у Харківській області, потрапив у полон. В Італії утік з табору в гори — до італійських партизанів, які допомогли йому перебратися на територію Югославії. На початку 1944 року у складі Базовишської Червонопрапорної партизанської бригади був сформований Російський батальйон. Командиром його призначили А. Г. Дяченка. Свій бойовий шлях він закінчив 6 травня 1945 року комбригом Першої Російської ударної бригади Народно-визвольної армії Югославії.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, окупанти намагалися зрівняти місто з землею. Були зруйновані суднобудівні заводи, електростанція, залізничні колії, 15 причалів морського порту, вокзал, три хлібозаводи, 106 магазинів, 7 шкіл, 3 театри, музеї, лікарні, готелі і 317 кращих житлових будинків[2], знищено або вивезено устаткування заводів «Дормашина», чавуноливарного і механічного, м'ясокомбінату, парфюмерної, макаронної фабрик та ін. підприємств. На час визволення в місті налічувалося тільки 65 тис. жителів проти 169 тис. чоловік у 1939 році[3].

Програмою відродження зруйнованого ворогом господарства стала постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації».

21 квітня 1944 року Державний Комітет Оборони прийняв рішення «Про першочергові заходи по відновленню миколаївських суднобудівних заводів», 17 червня — про відбудову енергокомбінату[4]. Тільки на виконання першочергових відбудовчих

[1] Газ. «Південна правда», 2 листопада 1966 р.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 218, 219, 230.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 85, спр. 10, арк. 22.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 5, арк. 16; спр. 6, арк. 132.

робіт по відновленню суднобудівних заводів було асигновано 25 млн. карбованців. Для їх відбудови та експлуатації, крім робітників, інженерно-технічних працівників та службовців цих підприємств, Державний Комітет Оборони дозволив провести у другому кварталі 1944 року мобілізацію 8 тис. чоловік[1]. Вже до 21 листопада Чорноморський суднобудівний завод був відновлений на 50 проц[2]. Робітники зуміли також одночасно організувати виготовлення дефіцитних автозапчастин, що дало можливість 3-му Українському фронтові відремонтувати понад 500 автомобілів і тим самим збільшити підвіз боєприпасів та продовольства діючим частинам Червоної Армії.

Партійні організації розгорнули серед трудящих широку політичну роботу. 16 травня 1944 року відбулися збори партійного активу міста, які обговорили питання «Завдання Миколаївської міської партійної організації по відновленню промисловості і комунального господарства»[3]. В травні 1944 року діяли міськком, 3 райкоми партії та 40 первинних організацій, які об'єднували понад 750 комуністів. За комуністами закріплювалися вирішальні ділянки виробництва. Головна увага зосереджувалась на відродженні підприємств, життєво важливих для населення і Червоної Армії. За перші півтора місяця після визволення були відбудовані і стали давати продукцію хлібозавод № 2, 6 пекарень, млин, олійний завод, 7 водопровідних колодязів. Для надання населенню медичної допомоги були відкриті поліклініки, лікарня на 300 ліжок, 5 аптек[4].

Миколаївська міськрада дбала насамперед про відбудову житлових будинків і комунального господарства, шкіл, лікарень і дошкільних дитячих закладів. У 1944 році виконком Ради організував два декадники по впорядкуванню міста, в яких щоденно брали участь близько 20 тис. жителів Миколаєва[5].

На підприємствах міста працювало 287 комсомольсько-молодіжних бригад, більшість яких успішно справлялася з виробничими планами. На 145—350 проц. виконували місячні завдання фронтові комсомольсько-молодіжні бригади суднобудівників А. А. Пінчука, Д. А. Рачковського, Г. І. Галайди. Службовці енергокомбінату після робочого дня йшли в котельний цех. В позаурочний час робітники, службовці, а також домогосподарки міста відпрацювали 1944 року 130 тис. людиноднів. Понад 5 тис. чоловік взяло участь у відбудові залізничної станції Миколаїв. Своїми руками трудящі спорудили аеродром та пішохідний міст через ріку Інгул[6]. Суднобудівники приступили до ремонту кораблів і виробництва запчастин до сільськогосподарських машин. На енергокомбінаті завершено було відбудовно-монтажні роботи турбогенератора потужністю в 3 тис. квт. На початку 1945 року став до ладу судноремонтний завод. В результаті героїчних зусиль робітників, інженерно-технічних працівників і службовців було відбудовано залізничний транспорт, морський порт, річкову пристань, почали давати продукцію макаронна, кондитерська, трикотажна, швейна, парфюмерна фабрики, миловарний і скляний заводи та більшість промартілей[7].

Одночасно піднімалося з руїн міське господарство. Тільки робітники та службовці торгового порту в позаробочий час відпрацювали понад 4 тис. годин. До 1945 року було капітально відремонтовано 53 тис. кв. метрів житла[8]. Розширювалась торгівля продовольчими і промисловими товарами. В лікарнях міста налічувалось вже до 600 ліжок. В 1944—1945 навчальному році розпочалися заняття в 23 загальноосвітніх школах, 6 ремісничих училищах, 7 вечірніх школах, 4 технікумах, фельдшерсько-акушерській школі, педучилищі, педагогічному інституті. В червні

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 85, спр. 9, арк. 4.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 16, арк. 95.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 2, спр. 35, арк. 106.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 5, арк. 23; спр. 16, арк. 1, 2.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 4, спр. 375, арк. 16.
[6] Там же, ф. 6, оп. 2, спр. 35, арк. 117; ф. 7, оп. 4, спр. 136, арк. 37.
[7] Там же, ф. 7, оп. 4, спр. 37, арк. 17.
[8] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 48, спр. 5, арк. 23; спр. 16, арк. 1, 2; спр. 160, арк. 192.

Зустріч з визволителями — воїнами Червоної Армії. Миколаїв, березень 1944 р.

1944 року Радянський уряд виділив необхідні кошти на відбудову кораблебудівного інституту та суднобудівного технікуму. У вищих і середніх спеціальних навчальних закладах уже першого року після визволення міста навчалось 2640 студентів[1].

Відновлювали роботу культурно-освітні заклади. В 1944 році почали працювати два кінотеатри, шість клубів, 12 бібліотек з книжковим фондом 300 тис. книг, місцеве радіомовлення[2]. При клубах було створено 15 гуртків художньої самодіяльності і два струнних оркестри. Почала виступати з концертами хорова капела Чорноморського суднобудівного заводу і оркестр народних інструментів заводу ім. 61 комунара під керівництвом видатного диригента Г. Ф. Манілова. Відкрилися історико-археологічний, природознавчий і художній музеї, будинок народної творчості, виставка образотворчого мистецтва, частину матеріалів і експонатів яких зберегли від окупантів жителі Миколаєва.

З вересня 1944 року почав роботу театр російської драми. Тут були поставлені п'єси «Російські люди» К. М. Симонова, «Безприданниця» О. М. Островського, «Платон Кречет» О. Є. Корнійчука, «Діти сонця» М. Горького та ін. 12 вересня 1944 року відкрито обласний театр юного глядача. Тоді ж створено пересувний український театр, який виступав із спектаклями та концертами в сільських районах області. При Державній філармонії діяли хорова капела, симфонічний і джаз-оркестри, балетний ансамбль. Для дітей у місті відкрився ляльковий театр.

Відновлюючи зруйноване німецько-фашистськими загарбниками господарство, культурні заклади, миколаївці подавали велику допомогу Червоній Армії. Колективи підприємств і організацій брали шефство над військовими частинами і госпіталями. Трудящі міста зібрали у 1944 році 700 тис. крб. на подання допомоги сім'ям військовослужбовців і одностайно підписались на 3-ю Державну воєнну позику на суму 14 млн. крб[3]. Молодь збирала кошти на ескадрилью бойових літаків «Допризовник Миколаївщини».

Після закінчення Вітчизняної війни Комуністична партія мобілізувала трудящих на виконання четвертого п'ятирічного плану відбудови й дальшого розвитку народного господарства. Під керівництвом комуністів на підприємствах широко розгорталось соціалістичне змагання. В 1947—1948 рр. воно охоплювало 90 проц. робітників та інженерно-технічних працівників. У ході змагання виросли тисячі передовиків виробництва. Ширився рух раціоналізаторів та винахідників. Так, на суднобудівному заводі інженер Л. М. Битюков і робітник Н. С. Дзюба, впровадивши швидкісні методи різання металу, збільшили в два рази продуктивність праці верстатників[4]. У 1949 році на підприємствах було внесено понад 5 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало економію на суму в 11795 тис. карбованців[5].

Промислові підприємства відбудовувались на новій, більш високій технічній основі. На кінець 1948 року промислове виробництво на підприємствах міста до-

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 83, спр. 19, арк. 4, 5.
[2] Там же, ф. 6, оп. 2, спр. 103, арк. 103.
[3] Там же, спр. 35, арк. 117.
[4] Там же, оп. 5, спр. 4, арк. 39.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 102, спр. 1554, арк. 52.

сягло довоєнного рівня. Цих успіхів трудящі добились завдяки великій допомозі з боку Центрального Комітету, Радянського уряду, усіх братніх республік. Так, серед 30 тис. робітників, що брали участь у відродженні миколаївських суднобудівних заводів, були українці і росіяни, білоруси і молдавани, узбеки, киргизи і робітники інших національностей і народностей СРСР[1]. За рішенням ЦК ЛКСМУ в Миколаїв прибувала молодь з Вінницької, Кам'янець-Подільської, Херсонської та Кіровоградської областей[2]. В свою чергу сотні миколаївців працювали на відбудові Дніпрогесу ім. Леніна і шахт Донбасу, на спорудженні Теребле-Ріцької ГЕС Закарпатської області, на великих будовах на Волзі, Дніпрі та Амудар'ї[3]. Так спільними зусиллями народи Радянського Союзу заліковували рани війни.

В 1949 році більшість промислових об'єктів міста перевищила довоєнний рівень випуску валової продукції. Того ж року Чорноморський суднобудівний завод з нагоди 50-річчя свого заснування за великі заслуги перед Батьківщиною був нагороджений найвищою урядовою нагородою — орденом Леніна. Успішно виконавши четвертий п'ятирічний план, промислові підприємства в останній рік п'ятирічки дали продукції на 54 проц. більше, ніж в 1940 році[4]. Наступний п'ятирічний план (1951—1955 рр.) вони виконали за 4 роки і 4 місяці. Понад $^2/_3$ всього приросту продукції було одержано за рахунок підвищення продуктивності праці[5].

Велика увага приділялася прискоренню технічного прогресу, поліпшенню якісних показників роботи підприємств, освоєнню нових видів продукції. Зокрема, на суднобудівному заводі після липневого (1955 року) Пленуму ЦК КПРС були впроваджені потокові лінії на дільницях попереднього складання, створені спеціалізовані потокові бригади, механізовані трудомісткі процеси на згинанні труб, шпангоутів, листів. Завод «Дормашина» перейшов на швидкісну обробку металів, автоматичне зварювання, потокове складання скреперів і лебідок. Підприємство спеціалізувалося на виробництві машин для будівництва шляхів з міцним покриттям, випускало асфальтоукладачі, самохідні панелевози. Самохідний скрепер цього підприємства експонувався на Всесвітній виставці 1958 року в Брюсселі і був удостоєний Великої золотої медалі. На трикотажному комбінаті встановлено 2 конвейєрні лінії і транспортер для подачі готової продукції. На парфюмерно-скляному комбінаті пущено 6 високопродуктивних механічних ліній. Колектив шкіряновзуттєвого комбінату першим на Україні почав застосовувати нетритовий клей, що дало змогу підвищити міцність взуття. Підприємства міста широко застосували штучні алмази для відточення різальних інструментів.

Восени 1958 року трудящі Миколаєва активно включилися в рух за комуністичне ставлення до праці. Почали змагатися 45 підприємств, 250 окремих цехів, понад 4 тис. бригад[6]. Першими звання колективів комуністичної праці удостоєні бригади комуністів І. С. Уса і П. С. Степанова з Чорноморського суднобудівного заводу, Г. Г. Животовського — з заводу ім. 61 комунара, А. О. Батрака — з заводу «Дормашина» та інші. 330 новаторів виробництва і спеціалістів, наслідуючи приклад Валентини Гаганової, очолили відстаючі бригади та дільниці, щоб вивести їх у передові[7].

Після травневого (1958 р.) Пленуму ЦК КПРС, який прийняв рішення про прискорення розвитку хімічної промисловості, суднобудівники освоїли багато виробів з пластмас для обладнання суднових приміщень. Це дало змогу замінити в суднобудуванні велику кількість дорогих імпортних ізоляційних матеріалів

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 85, спр. 68, арк. 14.
[2] Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 109, арк. 65.
[3] Там же, спр. 103, арк. 32, 73; оп. 4, спр. 178, арк. 8—10; газ. «Бугская заря», 21 грудня 1950 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 6, оп. 11, спр. 2, арк. 18.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 177, арк. 69.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 170, спр. 16, арк. 5.
[7] Газ. «Південна правда», 27 вересня 1967 р.

синтетичними. Трикотажний комбінат збільшив обсяг продукції із застосуванням синтетичних та штучних волокон. На заводі гідроапаратури впроваджувалися у виробництво пластмаси та капролактан. Шкіряновзуттєвий комбінат більше 80 проц. взуття виготовляв із застосуванням штучних матеріалів, що дало можливість заощадити за рік 26 тис. натуральних шкір великої рогатої худоби.

Мобілізовуючи трудящих на успішне виконання семирічного плану, партійні, комсомольські і профспілкові організації міста дбали про піднесення їх трудової активності. 1962 року рухом за комуністичну працю було охоплено 60 тис. чоловік. З них понад 10 тис. завоювали почесне звання ударників і членів бригад комуністичної праці[1]. Протягом 28 кварталів семирічки колектив Чорноморського суднобудівного заводу 23 рази виходив переможцем у всесоюзному і республіканському соціалістичному змаганні. 1964 року йому присвоєне звання колективу комуністичної праці. Миколаївські суднобудівники поповнили у ці роки вітчизняний флот унікальними китобійними базами «Радянська Україна» і «Советская Россия», великою серією китобійних суден, суховантажними суднами «Физик Вавилов», «Фредерик Жолио-Кюри», траулерами «Маяковский», «Чернышевский», «Станюкович», «Агат», турбоходом «Ленинский пионер», теплоходами «Полтава», «Николаев», «Сибирь», рефрижераторами «Иван Айвазовский», «Василий Верещагин» тощо.

За роки семирічки стали до ладу заводи шиноремонтний, гідроапаратури та цегельний, домобудівний комбінат, полігони збірного залізобетону, хлібозавод, розширено багато діючих підприємств. Значно зріс обсяг виробництва на підприємствах машинобудування, будівельних матеріалів, легкої, харчової промисловості. Високомеханізованим, оснащеним першокласною технікою став після реконструкції морський торговий порт.

Колективи заводів і фабрик, транспорту і будов успішно виконали зобов'язання, взяті в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. До Ленінського ювілею промислові підприємства досягли рівня продуктивності праці, запланованого на кінець наступної п'ятирічки. Завдання восьмої п'ятирічки за обсягом виробництва підприємства Миколаєва завершили у жовтні 1970 року, а річний план ювілейного 1970 року за обсягом реалізації промислової продукції — 23 грудня того ж року. За п'ятирічку вироблено надпланової продукції на 114 млн. крб. На 40 проц. зросла продуктивність праці. У 1970 році на підприємствах та будовах працювало близько 3 тис. бригад і 45 тис. ударників комуністичної праці[2]. Понад 4 тис. суднобудівників Чорноморського заводу до 7 листопада 1970 року завершили виконання п'ятирічних завдань і почали працювати в рахунок 1971—1975 рр. 25 грудня того ж року споруджено вперше в світовій практиці унікальне науково-дослідне судно «Академик Сергей Королёв», оснащене апаратурою для управління штучними супутниками Землі та космічними апаратами. До 7 листопада 1970 року виконав п'ятирічний план колектив суднобудівного заводу ім. 61 комунара.

Бригада Героя Соціалістичної Праці П. М. Щербакова з Чорноморського суднобудівного заводу. 1969 р.

Пліч-о-пліч із суднобудівниками в числі кращих колективів йшли робітники заводів «Дормашина» ім. 50-річчя Жовтня, гідроапаратури, швейно-виробничого об'єднання ім. С. М. Кірова, трикотажного виробничого об'єднання та ін. Дбаючи про прискорення технічного прогресу, понад 10,5 тис. раціоналізаторів і винахідників промислових підприємств протягом 1970 року впровадили понад 9 тис. пропозицій і винаходів з економічним ефек-

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 230, спр. 188, арк. 41.
[2] Газ. «Південна правда», 10 вересня 1970 р.

Науково-дослідне судно «Академик Сергей Королёв», побудоване на Чорноморському суднобудівному заводі. 1970 р.

том на суму близько 7 млн. крб.[1] Заслужений раціоналізатор Чорноморського суднобудівного заводу Б. П. Кузовков, наприклад, зекономив більше 75 тис. крб. Бригада раціоналізаторів заводу ім. 61 комунара у складі О. О. Веретеннікової, І. С. Кассайрова та О. О. Зайцева застосувала на одній з дільниць автоматичне управління, що дало значну економію коштів[2]. На провідних підприємствах міста створені лабораторії НОП, працюють понад 500 творчих бригад, до складу яких входять інженерно-технічні працівники та передові робітники.

Колективи підприємств успішно борються й за поліпшення якості продукції. Зокрема, на Чорноморському суднобудівному заводі 46 бригадам і 259 робітникам вручено клеймо відмінної якості та надано право здавати продукцію, минаючи відділ технічного контролю. Такі ж бригади є на заводах ім. 61 комунара, «Дормашина», підйомно-транспортного устаткування.

Готуючись до XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, передові колективи підприємств і будов міста взяли зобов'язання виконати план дев'ятої п'ятирічки за 4 роки. «Ми вирішили,— писали вони у зверненні до всіх робітників Миколаєва,— боротися за виконання дев'ятої п'ятирічки за чотири роки шляхом підвищення продуктивності праці, освоєння суміжних професій, впровадження наукової організації праці, передового досвіду, раціоналізаторських пропозицій, вдосконалення технологічних процесів, більш ефективного використання устаткування, економії сировини і матеріалів»[3].

Цю ініціативу гаряче схвалили всі трудящі міста. Розгорнулося змагання за внесення кожним робітником і колективом особистого вкладу у Миколаївський фонд п'ятирічки.

В усі кінці Радянського Союзу, а також у 30 зарубіжних країн йдуть промислові вироби з Миколаєва. Для Бірми, Куби, АРЄ, Афганістану виконували замовлення суднобудівні, «Дормашина», ремонтно-механічний та інструментальний заводи. Металоконструкції, виготовлені в Миколаєві, застосовувались на будівництві бетонного заводу в Польщі і нафтопереробного в Індії.

Суховантажне судно «Партизанская слава», створене руками миколаївців, експонувалося на Всесвітній виставці в Монреалі. Траулери Чорноморського заводу успішно конкурують на міжнародному ринку з кращими зразками світового суднобудування. На виставках у Познані, Брюсселі, Пхеньяні, Монреалі високу оцінку здобула продукція миколаївських парфюмерів.

В усіх галузях народного господарства і культури зайнято більше 34 тис. спеціалістів, понад 100 тис. робітників. Безперервно підвищується їх виробнича кваліфікація, зростає технічний і культурний рівень. Близько 60 проц. робітників мають повну і неповну середню освіту. У великій пошані серед трудящих міста професія суднобудівника. На суднобудівних підприємствах трудяться цілі робіт-

---

[1] Николаевщина в цифрах. Краткий статистический сборник. Николаев, 1971, стор. 24.
[2] Газ. «Південна правда», 7 лютого 1968 р.
[3] Газ. «Південна правда», 13 березня 1971 р.

Миколаївці — Герої Соціалістичної Праці, сидять (зліва направо) Ф. В. Хилько, Н. О. Пупанова, Ф. М. Гущин, В. П. Гурмаза, стоять — 1-й ряд (зліва направо) М. Г. Цибань, А. Б. Ганькевич, М. О. Сорочан, П. М. Борисов, 2-й ряд (зліва направо) В. О. Головко, В. І. Баришевський, П. Є. Третяков, В. П. Посунько. 1971 р.

ничі династії. Багато поколінь Максименків, Скрипникових, Кирюхіних, Майберових, М'ясоєдових, Новицьких, Подобєдових, Благодатних, Колодяжних були добре відомі ще серед корабелів старої Росії.

Ось уже близько 100 років будують кораблі на заводі ім. 61 комунара Грабови. Родоначальник династії — Костянтин Наумович. 36 років працював він ковалем в Адміралтействі, зажив доброї слави як чудовий майстер. Таємниці корабельного мистецтва він передав своєму синові Якову, який став слюсарем-складальником, а потім котельником. Третє покоління Грабових — Дмитро і Павло Яковичі — стали монтажниками. В роки Великої Вітчизняної війни Дмитро Грабов зі зброєю в руках захищав Батьківщину. Воював також і його молодший брат Павло. Після війни брати повернулися на свій рідний завод. Відтоді не було корабля, в який би не вклали вони своєї праці[1].

Трудові успіхи миколаївців високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом. У 1944—1970 рр. тільки в суднобудівній промисловості міста за доблесну працю відзначені орденами і медалями 3756 чоловік. Високого звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні директор Чорноморського суднобудівного заводу А. Б. Ганькевич, бригадир судноскладальників П. М. Щербаков, старший кранівник Миколаївського морського порту В. І. Баришевський та інші. Орденом Леніна нагороджений у 1963 році завод ім. 61 комунара. За великі успіхи в розвитку вітчизняного суднобудування колективу Чорноморського суднобудівного заводу в березні 1971 року вручено орден Жовтневої Революції.

На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 30 колективів підприємств та організацій нагороджені обласними, міськими і районними пам'ятними прапорами, а колектив Чорноморського суднобудівного заводу — пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Суднобудівний завод ім. 61 комунара нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради Української РСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. Орденів і медалей удостоєні 462 активні учасники Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни. Ленінської ювілейної медалі удостоєно 20 743 трудящих міста. Високою оцінкою самовідданої праці миколаївців є нагородження міста 31 грудня 1970 року орденом Трудового Червоного Прапора, який 24 вересня 1971 року в урочистій обстановці вручив заступник Голови Ради Міністрів СРСР, голова Держбуду СРСР І. Т. Новиков.

Кровною справою трудящих міста стала допомога колгоспам і радгоспам області у піднесенні сільського господарства. Тільки на Чорноморському суднобудівному заводі протягом 1954—1966 рр. для сільського господарства виконано замовлень на 50 млн. крб., 1970 року 21 промислове підприємство, у т. ч. суднобудівні, «Дормашина», підйомно-транспортного устаткування, ремонтно-механічний та ін.

[1] Газ. «Південна правда», 8 квітня 1967 р.

заводи шефствували над 95 колгоспами. За рік вони здали в експлуатацію 16 кормоцехів для великої рогатої худоби і свиней, пташник, консервний цех, зрошувальну систему на площі 1554 га, теплиці загальною площею 17,9 га. Ця допомога — значний вклад робітничого класу міста у зміцнення економіки колгоспів області.

Із зростанням промисловості розвивається комунальне господарство міста. 1953 року його житловий фонд на 120 тис. кв. метрів перевершив довоєнний, а на початку 1971 року становив понад 3,6 млн. кв. метрів. Масиви багатоповерхових будинків виросли в районах Сухого Фонтана, нового ринку, на вулиці Радянській, проспектах Жовтневому, ім. Леніна, Миру, в Лісках. Тисячі сімей робітників і службовців щороку справляють новосілля.

За останні 10—15 років в місті з'явилося багато чудових монументальних споруд — будинки культури ім. 40-річчя Жовтня, залізничників, будівельників, портовиків, нові корпуси кораблебудівного та педагогічного інститутів, кінотеатр «Родина», готель «Україна», спортивний комплекс Чорноморського суднобудівного заводу тощо. Через широкий Південний Буг зведено розвідний міст оригінальної конструкції — один з найкрасивіших на Україні. За участь в розробленні і впровадженні безкесонних фундаментів глибокого закладання начальнику будівництва Л. Г. Карелі присуджена Ленінська премія.

До 1970 року в місті заасфальтовано 116 км вулиць, впорядковані головні транспортні магістралі: ім. Чигрина, ім. генерала Карпенка, Велика Морська, Дзержинського. На повний хід йде забудова проспектів Леніна і Миру, вулиць Радянської, Лягіна і Космонавтів, Київського шосе тощо. За післявоєнні роки в Миколаєві збудовано автобусний і залізничний вокзали. Зелена зона в межах міста займає 1870 га, розбито 35 скверів, парків і бульварів загальною площею 294,8 га. При злитті рік Інгулу і Південного Бугу у 1945 році закладено парк Перемоги. За роки восьмої п'ятирічки на комунальне господарство витрачено 44 млн. крб.

Спорудження першої та другої черги Інгулецького водопроводу на базі Інгулецької зрошувальної системи дало можливість створити Жовтневе водосховище і розв'язати гостру для Миколаєва проблему водопостачання. Щоб уникнути затоплення низинних місць від частих злив, побудовано зливальну каналізацію. 1963 року до міста підведено природний газ (до цього 15,8 тис. сімей користувалися скрапленим газом). У 1970 році лінії газопроводів досягли 125 км, газифіковано було ряд підприємств і 62 тис. квартир трудящих.

Для задоволення побутових потреб населення в місті працюють 10 пралень і пунктів приймання білизни, 11 лазень, 53 перукарні. В роки семирічки стали до ладу фабрики механічного ремонту взуття, хімчистки. Протягом 1966—1969 рр. відкрито 45 підприємств побутового обслуговування, споруджено будинок побуту. До послуг приїжджих — 6 готелів і будинок колгоспника.

За післявоєнні роки через місто пролягли десятки кілометрів трамвайних та автобусних маршрутів. У 1970 році довжина тролейбусних ліній досягла 33,4 км. 1970 року трамваї і тролейбуси перевезли 90,3 млн. пасажирів.

Важливим показником зростання матеріального добробуту трудящих є розвиток роздрібної торгівлі. Роздрібний товарообіг збільшився у Миколаєві з 672 крб. на одного жителя у 1966 році до 828 крб. у 1970 році. В 1970 році міська торговельна мережа налічувала 404 підприємства, мережа громадського харчування—338 підприємств. Збудовано центральний колгоспний ринок, центральний універмаг.

Робітнича династія Грабових. 1967 р.

Будинок зв'язку у Миколаєві. 1971 р.

Про зростання матеріального рівня населення свідчить і збільшення вкладів у ощадкасах, сума яких становить до 74 363 тис. карбованців.

Велика увага приділяється справі охорони здоров'я населення. В обласній, 4 міських, 2 дитячих лікарнях та 5 диспансерах — 1800 ліжок. В лікувальних закладах міста працюють понад 1100 лікарів, в т. ч. 13 заслужених лікарів УРСР. 46 років віддав лікарській діяльності в Миколаївській області П. П. Синько. За великі заслуги в розвитку охорони здоров'я і підготовку медичних працівників його удостоєно орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора. Заслужений лікар УРСР А. С. Ляпіс — висококваліфікований спеціаліст-фтизіатр, видатний організатор протитуберкульозної справи — нагороджений значком «Відмінник охорони здоров'я». Головним педіатром обласного відділу охорони здоров'я і завідуючою дитячим відділенням Миколаївської обласної лікарні працює заслужений лікар УРСР Л. І. Дроздович, яка тричі обиралась членом Миколаївського обкому партії, була делегатом XXI з'їзду КП України, нагороджена орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Авторитетом серед трудящих області користуються також заслужені лікарі УРСР А. І. Покровська, А. Я. Губанова, К. Ф. Тимошевська — делегат XXIV з'їзду КПРС, дільничний лікар Герой Соціалістичної Праці Т. О. Нечипуренко та інші.

В місті 48 загальноосвітніх шкіл і шкіл-інтернатів, в яких навчається 41,7 тис. дітей[1]. З кожним роком густішає мережа дошкільних закладів. За 5 років (1966—1970) відкрито і розширено 23 дитячих садків та ясел на 7,5 тис. місць. Понад 11 тис. чоловік навчається в середніх спеціальних закладах. На базі фельдшерсько-акушерської школи в 1950 році почало працювати медичне училище. В 1956 році відкрито сільськогосподарський технікум, в 1954 — культосвітнє і в 1959 — музичне училища. В місті є також технікуми радянської торгівлі, кооперативний, будівельний, суднобудівний, залізничний.

Навчають і виховують учнів понад 2 тис. педагогів, серед них 11 заслужених учителів Української РСР: М. Ф. Павлик, М. Я. Коврижкіна, завідуюча міськвно Г. О. Гулакова, заступник директора середньої школи О. В. Буряк, директор школи-інтернату М. М. Ващенко, директор середньої школи М. С. Томащук, вчителька О. А. Задоєна та інші.

Одним з найбільших технічних вузів нашої країни став кораблебудівний інститут ім. адмірала С. О. Макарова, в якому 1958 року навчалось 1700, а в 1970 році — понад 7,5 тис. студентів. На його 30 кафедрах працюють 403 викладачі. Незабаром тут налічуватиметься 40 кафедр. Інститут має факультети: кораблебудівний, машинобудівний, електрообладнання суден з вечірнім та заочним відділеннями, підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів суднобудівної промисловості, а також вечірній філіал у Херсоні. Протягом останнього десятиріччя вчені розробили тут до 500 наукових праць теоретичного і експериментального характеру. Великий вклад в технічний прогрес вітчизняного суднобудування внесли колективи кафедр під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР професора В. М. Бузника, доктора технічних наук професора Ю. В. Ремеза, лауреата Ленін-

[1] Газ. «Південна правда», 27 серпня 1970 р.
[1] Газ. «Південна правда», 20 вересня 1970 р.

ської премії професора Я. Х. Сороки, доктора технічних наук професора В. І. Тульчія та інших.

За 50 років інститут випустив близько 9 тис. висококваліфікованих спеціалістів. Понад 100 випускників цього вузу працюють на відповідальних посадах у Міністерстві суднобудівної промисловості, очолюють великі підприємства. Серед них директори заводів Герої Соціалістичної Праці А. Б. Ганькевич, М. Г. Цибань, Є. П. Єгоров, директор Херсонського суднобудівного заводу лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Заботін. П'ять випускників інституту стали лауреатами Ленінської і Державної премій, 14 — докторами наук і професорами, понад 100 — кандидатами наук.

За заслуги в підготовці інженерних кадрів і досягнення в розвитку наукових досліджень Миколаївський кораблебудівний інститут ім. С. О. Макарова Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 вересня 1970 року відзначено орденом Трудового Червоного Прапора[1]. Високу нагороду Батьківщини до прапора вузу прикріпив 3 листопада 1970 року член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест.

1970 року в Миколаєві відкрито будівельний факультет Одеського інженерно-будівельного інституту, в 1971 році — культоосвітній факультет Київського інституту культури, які в майбутньому мають стати самостійними вузами. Близько 10 тис. спеціалістів підготував за роки Радянської влади Миколаївський педагогічний інститут ім. В. Г. Бєлінського. На його факультетах — фізико-математичному, мовно-літературному, музично-педагогічному і фізичного виховання — в 1970 році навчалось на очному і заочному відділеннях 2700 студентів. В різних місцях Радянського Союзу працюють випускники цього інституту, серед них член-кореспондент АН УРСР доктор хімічних наук І. А. Шека, професори М. А. Комарницький, О. Чорний, Г. К. Цімерман та інші. За успішну підготовку кадрів і в зв'язку з 50-річчям існування в 1964 році інститут нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Миколаївська обсерваторія — регулярний учасник державної служби часу СРСР і міжнародного бюро часу. Її співробітники вивчають рух штучних супутників Землі.

Значну роботу серед трудящих міста проводять 22 клуби і будинки культури. До 50-річчя Жовтня в центрі міста відкрито палац культури суднобудівників на 1200 місць. Понад 15 тис. учасників художньої самодіяльності об'єднано в 3 тис. гуртків. Близько половини переможців міського фестивалю на початку 1970 року стали лауреатами обласного і республіканського оглядів самодіяльного мистецтва, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. На республіканських фестивалях, присвячених 50-річчю Радянської влади і 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, миколаївські аматори здобули 82 золоті, срібні і бронзові медалі. Золоту медаль і диплом 1-го ступеня присуджено заслуженій хоровій капелі УРСР Чорноморського суднобудівного заводу і хоровій капелі педінституту. Нагороджено золотими медалями ансамблі народного танцю «Веселка» Миколаївського культурно-освітнього училища і обласного будинку народної творчості, бального танцю палацу суднобудівників, заслужений самодіяльний оркестр народних інструментів УРСР заводу ім. 61 комунара. Трьом колективам — духовому оркестру ордена Леніна суднобудівного заводу ім. 61 комунара, драматичному колективу будинку

Ленінський суботник на Чорноморському суднобудівному заводі. 1970 р.

[1] Газ. «Південна Правда», 20 вересня 1970 р.

культури будівельників і ансамблю танцю «Калинонька» клубу ім. К. Ф. Ольшанського присвоєно звання народних самодіяльних колективів.

Плодотворно працюють місцеві літературні об'єднання при редакції газети «Південна правда», «Вогні новобудов» у Миколаївському будівельному тресті і «Стапель» на Чорноморському суднобудівному заводі. У 1967 році під час республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва стапелівці успішно виступили з творчим звітом у Спілці письменників України, а на підприємствах — з літературно-поетичною програмою «Кожним рядком твори добро». Їх дебют дістав високу оцінку жюрі — золоту медаль Республіканського фестивалю, велику медаль Всесоюзного фестивалю, дипломи. Члени літоб'єднання взяли активну участь у створенні книги «Земля в цвіту» — про соціалістичні перетворення на Миколаївщині за 50 років Радянської влади.

В багатьох музеях країни, на обласних, республіканських і зарубіжних виставках експонуються роботи миколаївських художників і скульпторів. Так, скульптура О. О. Здиховського «Іван Чигрин» є в експозиції Київського історичного музею. Він же автор пам'ятників адміралу С. О. Макарову, поету-революціонеру О. М. Гмирьову, встановлених в Миколаєві. 1960 року під час декади українського мистецтва та літератури в Москві О. О. Здиховський нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. В різних музеях країни зберігаються близько 20 робіт художника А. П. Завгороднього. Дві з них із серії «Миколаївський корабельний край» є в експозиції виставки українського мистецтва в Чехословаччині. Позитивну оцінку на республіканських і обласних виставках дістали також роботи художника А. А. Коптєва — скульптурні портрети В. І. Леніна, Т. Г. Шевченка, Героя Радянського Союзу С. Н. Вайди.

Кращі твори радянської і класичної драматургії йдуть на сценах російського драматичного ім. Чкалова та українського музично-драматичного театрів. Особливим успіхом глядачів користуються вистави «Іркутська історія» О. М. Арбузова, «Третя патетична» М. Ф. Погодіна, «Пам'ять серця» О. Є. Корнійчука, «Троє» М. Горького, «Партизанська іскра» місцевих авторів Б. Л. Арова та М. І. Саєнко в постановці Українського музично-драматичного театру. За виставу «Партизанська іскра», що розкриває яскраву сторінку героїчної боротьби підпільників Миколаївщини проти німецько-фашистських окупантів у зв'язку з 50-річчям Ленінського комсомолу колектив театру удостоєний республіканської премії ім. М. Островського.

Радянський уряд високо оцінив роботу колективів миколаївських театрів, присвоївши їх провідним акторам — В. Ф. Високову і А. В. Квасенко звання народних артистів республіки. Звання заслуженого діяча мистецтв Української РСР удостоєний головний режисер російського драматичного театру ім. Чкалова А. Я. Літко.

Заняття юних моряків у Миколаївській піонерській флотилії. 1965 р

Велика роль у пропаганді музичної культури належить обласній філармонії, у складі якої —камерний симфонічний оркестр, струнний квартет, багато солістів-вокалістів, читців та естрадних артистів. 1963 року в місті на громадських засадах створено народну філармонію. Справжнім народним святом для жителів міста став «День мистецтв», який ось уже близько десяти років проводиться на міському стадіоні. Тут виступають видатні артисти кіно, театрів і колективи художньої самодіяльності.

В місті працює 11 постійних кінотеатрів, 6 літніх, 17 кіноустановок у профспілкових і відомчих будинках культури та клубах. Майже всі зимові й літні кінотеатри демонструють широкоекранні кінофільми. В 1963 році від-

крито широкоформатний кінотеатр «Родина» на 1006 місць, обладнаний найновішою кінопроекційною апаратурою та установками кондиціонування повітря, а в 1971 році — широкоформатний кінотеатр «Юність» на 1200 місць. 1970 року в Миколаєві діяло близько 75 тис. радіоточок і 100 тис. радіоприймачів. У 1959 році стали до ладу Миколаївський телецентр і студія телебачення. 1960 року трудящі мали 5 тис. телевізорів, а 1970 — понад 70 тис. Тепер вони можуть дивитись і кольорові програми.

Миколаїв будується. 1970 р.

Понад 1,5 млн. книг налічує у своїх фондах 51 масова бібліотека міста. Близько 20 тис. читачів обслуговує одна з найстаріших масових бібліотек України — державна наукова обласна бібліотека ім. О. М. Гмирьова. Колишньому директору її О. М. Данильченко присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР. Крім масових, в місті діє широка мережа технічних, учбових та відомчих бібліотек. Щороку миколаївці передплачують 25—30 тис. томів творів радянських і зарубіжних письменників. Працівник Миколаївського поштамту Н. О. Пупанова першою серед листонош країни удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Широкого розвитку в місті набули фізкультура і спорт. До послуг населення — 5 стадіонів, 8 водних баз, 77 спортивних залів, штучний басейн, багато тирів, спортивних майданчиків, туристських баз тощо. В 1966 році став до ладу стадіон «Суднобудівник» на 25 тис. місць, відкрито юнацьку школу веслування.

Щорічно в Миколаєві проводиться понад 300 спортивних змагань. У березні 1960 року в місті створено дитячу флотилію.

Втілюючи в життя величні накреслення Комуністичної партії, трудівники міста домоглися визначних успіхів у господарському та культурному будівництві. Рік у рік зростають ряди міської партійної організації. 1950 року в 328 первинних організаціях налічувалося більше 7 тис.[1], а 1970 року в 474 первинних партійних організаціях і партійних групах — понад 25 тис. комуністів. 64 проц. членів партії мають вищу і середню освіту.

Велику політичну роботу серед трудящих ведуть 2700 лекторів товариства «Знання». На підприємствах і будовах створено понад 200 шкіл передового досвіду. У загальнозаводських конструкторських бюро, лабораторіях, бюро економічного аналізу, що діють на громадських засадах, беруть участь тисячі інженерів, техніків, передових робітників, працюють відділення Всесоюзного науково-технічного товариства та товариства винахідників і раціоналізаторів.

1945 року в місті було 3818 членів ВЛКСМ[2], в 1970 — 40 308. На підприємствах і в організаціях міста працюють 419 комсомольсько-молодіжних колективів. За активну участь у вихованні молоді на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу міська комсомольська організація в зв'язку з 50-річчям ВЛКСМ нагороджена почесною грамотою ЦК ВЛКСМ, а за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади — пам'ятним прапором ЦК ЛКСМУ.

До складу міської організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури входять десятки тисяч чоловік. Особливо активно працює секція революційної і бойової слави. Всі урочисті свята трудящі міста відзначають

---

[1] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 102, спр. 1557, арк. 9.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 28, арк. 12.

Вручення місту Миколаєву ордена Трудового Червоного Прапора. 1971 р.

біля пам'ятника Володимиру Іллічу Леніну, відкритого у 1957 році (скульптор Ш. Микотадзе). Встановлено багато пам'ятників, присвячених героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн, видатним діячам науки і культури, флотоводцям. 1946 року відкрито пам'ятник, а пізніше — меморіал з вічним вогнем морякам-десантникам, Героям Радянського Союзу (скульптор О. М. Ізмалков, архітектор О. К. Марочинський). В 1954 році на міському бульварі споруджено пам'ятник адміралу С. О. Макарову, в сквері ім. Т. Г. Шевченка — Т. Г. Шевченку, біля будинку культури моряків — Ф. Е. Дзержинському (скульптор К. В. Рижок). Під час підготовки до 50-річчя Радянської влади здійснено монументально-декоративне оформлення фасадної стіни заводу ім. 61 комунара, що охоплює історію міста від заснування до наших днів (скульптор Л. В. Крестовський), а на площі Комунарів відбудовано пам'ятник «Безсмертним борцям за владу Рад», на проспекті В. І. Леніна тоді ж встановлено обеліск на честь визволителів Миколаєва від гітлерівських окупантів. У 1968 році відкрито пам'ятник поетові-революціонерові О. М. Гмирьову.

З ініціативи місцевих партійних організацій створені народні музеї з історії заводу ім. 61 комунара та в торговому порту — моряків-десантників. У палаці культури суднобудівників і в будинку культури будівельників діють кімнати-музеї В. І. Леніна. Широко представлені матеріали з історії громадянської і Великої Вітчизняної воєн, соціалістичного і комуністичного будівництва на Миколаївщині в краєзнавчому музеї, створеному 1950 року на базі історико-археологічного та природничого.

В художньому музеї ім. В. В. Верещагіна зібрано понад 2 тис. картин видатних російських художників XIX—XX ст. і творів радянських авторів. Серед них полотна В. В. Верещагіна, І. К. Айвазовського, І. Ю. Рєпіна, І. І. Левітана, І. І. Шишкіна, Б. М. Кустодієва, С. В. Герасимова та інших.

Активно впливають на громадське і соціально-культурне життя міста Ради депутатів трудящих — органи справжнього народовладдя. До міської і районних Рад обрано 1050 депутатів, з них 742 робітники, майже п'ята частина депутатів має вищу освіту. Більшість обранців Рад об'єднано в депутатські групи. У Верховній Раді УРСР трудящих Миколаєва представляють директор заводу ім. 61 комунара В. М. Андріанов, передовики-виробничники: Г. З. Мунтян — бригадир монтажників домобудівельного комбінату тресту «Миколаївжитлобуд» і Сорочан М. А. — бригадир

Міст через Півде́нний Буг, м. Миколаїв.

Будинок культури в м. Жовтневому.

Миколаївський ордена Трудового Червоного Прапора кораблебудівний інститут ім. адмірала С. О. Макарова.

В новому продовольчому магазині, м. Миколаїв. 1966 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

електрозварників Чорноморського суднобудівного заводу. До Верховної Ради СРСР обрано Героя Соціалістичної Праці П. М. Щербакова — бригадира судноскладальників з Чорноморського суднобудівного заводу. В місті створено квартальні, домові й батьківські шкільні комітети, жіночі ради, крамничні комісії, ради ринків, клубів і бібліотек та ін. На підприємствах, в установах і організаціях діють групи і пости народного контролю.

З кожним роком збільшуються витрати на поліпшення житлових і побутових умов трудящих, розширення мережі торгівлі і громадського харчування, поліпшення соціального забезпечення і медичного обслуговування, удосконалення системи народної освіти. Тільки протягом восьмої п'ятирічки на ці потреби асигновано 104 млн. крб., у 1,5 раза більше, ніж за роки семирічки.

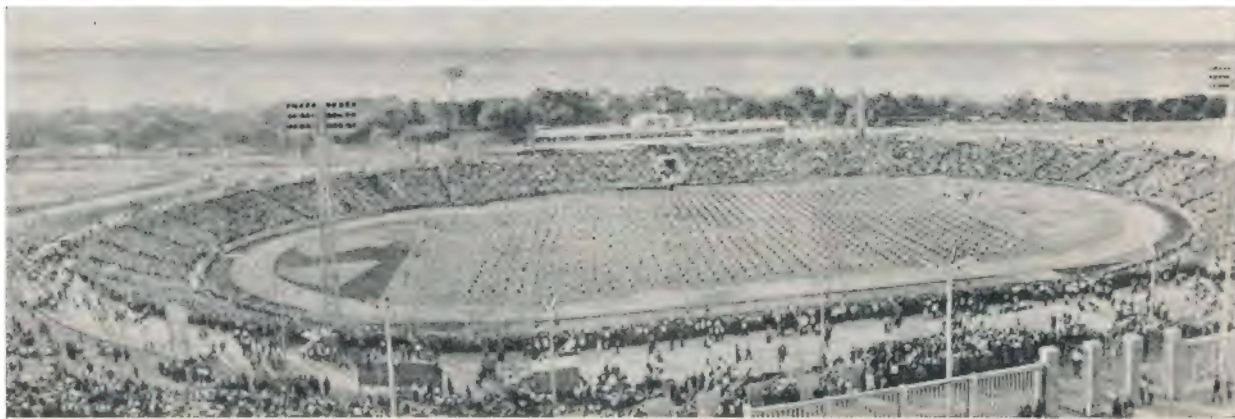
Значне зростання промислового виробництва в місті намічено у новій п'ятирічці. Виступаючи на XXIV з'їзді КП України, перший секретар Миколаївського обкому КП України Я. П. Погребняк зазначав, що сумарна тоннажність суден протягом нової п'ятирічки зросте майже вдвічі. Буде завершено будівництво заводу гідроапаратури, споруджено м'ясопереробний завод, комбінат хлібобулочних виробів, заводи великопанельного домобудування, верф парусних суден, ТЕЦ № 2.

Ще 630 тис. кв. метрів житлової площі одержать трудящі. Виростуть нові будинки переважно підвищеної етажності. Для поліпшення водопостачання міста намічено продовжити водопровідну мережу на 45 км, довести загальну потужність Верхньо-Інгулецького водопроводу до 200 тис. кубометрів води на добу. До 1975 року буде газифіковано 22 тис. квартир трудящих, побудовано 10 км тролейбусних і 11,6 км трамвайних ліній. В найближчі роки розшириться мережа лікувальних закладів, буде споруджено дитячу стоматологічну лікарню, дві великі спеціалізовані лікарні, новий лікувальний корпус 3-ї міської лікарні. Відчинять двері ще 9 шкіл, розпочнеться будівництво нового комплексу Миколаївського кораблебудівного інституту, музично-драматичного театру тощо.

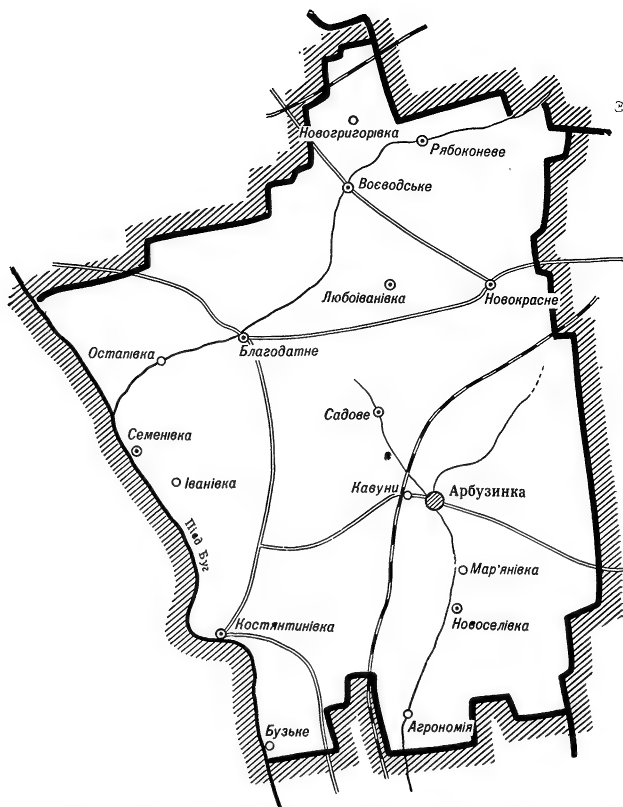
Під зореносним стягом Радянської влади розквітає місто корабелів. Оточене з трьох боків водою, воно нагадує судно в момент стрімкого спуску зі стапелів. Окрилені рішеннями XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудівники цього могутнього корабля крокують шляхом нових звершень в ім'я комунізму.

І. О. ГОСТЄВ, А. Л. ЖУРАВЕЛЬ, М. Ф. МЕЛЬНИК, В. А. ФЕСЕНКО

Стадіон «Суднобудівник» у м. Миколаєві.

АРБУЗИНСЬКИЙ РАЙОН

АРБУЗИНКА

Арбузинка — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 131 км від Миколаєва і 4 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 7558 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Аркадіївка, Вишневе, Кавуни, Новокраснівське, Октябр, Осикова Балка, Полянка.

Арбузинка — центр району, площа якого 1 тис. кв. км, населення — 31,9 тис. чоловік (в т. ч. сільського — 24,4 тис., міського — 7,5 тис.). В районі 38 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 9 сільським Радам; 12 колгоспів, 3 радгоспи. Орної землі — 84,9 тис. га; 7 промислових підприємств, 2 будівельні організації; працює 19 фельдшерсько-акушерських пунктів, 5 лікарень, 34 школи, 26 бібліотек, 27 будинків культури і клубів.

В місцях, де тепер розташована Арбузинка, в середині XVIII ст. шукали притулку кріпаки-втікачі з Брацлавщини, Київщини, Поділля, Волині, учасники селянсько-козацьких повстань на Україні. На річці Арбузинці в ті часи виникло кілька дрібних поселень: Гайдамацьке, Молдаванське, Литовське. В поселенні Гайдамацькому була навіть православна церква[1]. Невдовзі сюди ще прибуло кілька сімей з Полтавщини. Всі поселення згодом злилися в одне село Арбузинку. Жителі його спочатку перебували на становищі казенних селян. Але через кілька років село і навколишні землі були відведені сенатом поміщикам-колонізаторам Дауенгауеру і Окснеру. Переважна більшість жителів стала кріпаками. В 1812 році казенних селян в селі залишилося лише 24 ревізькі душі[2]. Всього ж у ньому налічувалося понад 300 мешканців, які жили з хліборобства, скотарства, дехто — з гончарства. Всі селяни сплачували подушний податок, виконували гужову, будівельну повинності.

1817 року Арбузинку переведено в розряд військових поселень. У селі розмістився ескадрон 3-го полку Бузької уланської дивізії[3], який перебував на повному

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, отд. 1. Одесса, 1848, стор. 185.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 805, арк. 17.
[3] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 77.

утриманні місцевих жителів. Поселенці займалися не тільки військовою справою, а й хліборобством. Всі юридично-правові питання вирішували офіцери. За найменшу провину поселенців карали нагаями. В 50-і роки XIX ст. кількох чоловіків, які висловилися проти нестерпної муштри, жорстоко побили. Не витримавши знущань, поселенець Малинов у 1857 році покінчив життя самогубством. У 1857 році, на час ліквідації військових поселень, населення Арбузинки становило 2390 чоловік[1]. За указами 1866—67 рр. жителі її були переведені на становище державних селян. Наділи одержали 1418 ревізьких душ. Було викуплено 13,6 тис. десятин землі[2]. Поміщики та куркулі прирізали собі 2,4 тис. десятин общинної землі. Землевласникам Дауенгауеру, Окснеру належало по 1 тис. десятин, 12 куркулів мали по 50—70 десятин, а дехто й до 300. Колишні військові поселенці та солдати у відставці одержали землю в різних місцях. Бідняки стали довічними боржниками держави. З 13,6 тис. десятин общинної землі 11,2 тис. були податними. Селяни щорічно сплачували державі понад 10 тис. крб. Викупні недоїмки весь час зростали. В 80-і роки вони становили суми, які часто перевищували все, що заробляли селяни за рік, або навіть і за два[3].

Внаслідок класового розшарування дедалі більша кількість збіднілого селянства втрачала землю. В 1905 році близько 15 проц. господарств Арбузинки не мали її зовсім. Понад 60 проц. всіх придатних земельних угідь належало поміщикам і куркулям, які становили 10 проц. населення. 65 проц. жителів були малоземельними та безземельними[4]. Піп Добрицький організував у селі кредитне товариство, пайовиками якого здебільшого були багатії. Товариство видавало невеликі кредити, відраховуючи з загальної суми 12 проц. на свою користь. Не маючи змоги обробити свої наділи, бідняки здавали їх в оренду, а самі наймалися до куркулів. Понад 30 чоловік працювали в сусідніх селах. Сільські пролетарі йшли на заробітки в міста Вознесенськ, Ольвіополь, Одесу. Дехто з них повертався в своє село на час косовиці.

У 1883 році в Арбузинці налічувалося 31 промислово-торговельне підприємство, винний склад. На початку 900-х років куркуль Богачов поставив цегельний завод, на якому працювало 16 чоловік у 2 зміни. Всі роботи на 4 печах виконувались вручну. Оплата праці була мізерною. Кочегар одержував за тиждень 1 крб., підлітки — по 15 коп. Куркуль Головко відкрив у селі маслоробню. Масло збивали тут з допомогою кінного приводу. Куркуль Манжос мав млин, за помел зерна селяни сплачували йому 2 фунти від пуда. На початку XX ст. в селі набуло розвитку ткацтво: ним займалося 500 чоловік. Місцеві ремісники виробляли рушники, рядна, що славилися далеко за межами Арбузинки. Більшість з них залежала від лихварів-скупників, у лавках яких зосереджувалася торгівля різноманітними ремісничими виробами.

На 1883 рік у селі, що було центром волості, проживало 4882 чоловіка[5], через 17 років — 6,2 тис.[6] На таку кількість населення не було жодного лікувального закладу. Лише зрідка навідувався фельдшер із сусідньої Костянтинівки. За статистичними даними Херсонського земства, в 1895 році в Арбузинці хворіло 347 чоловік, з них 162 померло[7]. Про освіту теж ніхто не дбав. На тисячу жителів лише 51

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб., 1863, стор. 121.

[2] Центральний державний історичний архів СРСР (далі ЦДІА СРСР), ф. 386, оп. 1, спр. 191, арк. 17, 19.

[3] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 328, арк. 147—151.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 5467, арк. 5—7.

[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг. Приложение ко 2 тому «Материалов для оценки земель Херсонской губернии». Херсон, 1886, стор. 192.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). Александрия, 1917, стор. 190.

[7] «Сборник Херсонского земства», 1896, № 2, стор. 29.

умів писати й читати[1]. З 1870 року тут працювала однокласна церковнопарафіяльна школа. Щороку 60—70 селянським дітям відмовляли в навчанні. 1893 року відкрилась початкова та земська однокласна школи. Земську відвідувало 110 учнів.

Пробудженню класової свідомості трудящих мас села сприяли їхні зв'язки з тими жителями, що працювали в містах. Від них селяни дізналися про боротьбу робітничого класу проти експлуататорів. 1905 року в селі розповсюджувалися революційні листівки. В одній з них писалося: «...багатіїв треба знищувати, силою відбирати у них землю, майно і роздавати селянам, не давати в казну ні копійки, а рекрутів — до армії». Поширював ці листівки місцевий селянин О. З. Ікленко, який мав зв'язок з соціал-демократичною організацією Вознесенська і одержував звідти нелегальну літературу[2]. Йому допомагали місцеві жителі А. К. Старченко, М. П. Погуца, М. О. Рожкова, К. Т. Яковлєва. В селі відбулося кілька сходок революційно настроєної молоді, на яких читалися прокламації. В 1906 році за політичну діяльність та, як зазначалося в обвинувальному акті, «за неодноразову прилюдну образу особи монарха» О. З. Ікленка заарештували. Судове слідство тяглося в Одесі до лютого 1908 року, коли його було засуджено на півтора року ув'язнення. Протягом 1906 року проводили революційну агітацію серед селян жителі І. І. та П. І. Живанови. Восени 1906 року бідняки підпалили куркульські скирти хліба, поміщицький маєток, знищили крамницю куркуля Келеновського, а його самого вбили. Власті викликали сотню козаків, яка розправилася з селянами[3].

Під час першої світової імперіалістичної війни класові суперечності на селі поглибились. Близько тисячі чоловіків мобілізували на фронт, і весь тягар обробітку землі ліг на плечі жінок і стариків. Багато куркулів, що зуміли уникнути призову в армію, використовували важке становище сімей, які залишилися без годувальників. У одного з них, Дешка, працювало понад 60 сезонних наймитів і 15 постійних. Були в нього й поденні робітники. В 1916 році, коли хазяїн не виплатив робітникам заробітну плату, вони відмовилися працювати і спалили садибу куркуля з усім майном і хлібом. Протягом 1910—1914 рр. серед арбузинської бідноти вів революційну пропаганду колишній член Миколаївського «Південноросійського робітничого союзу» Р. З. Коротков[4], що посилювало серед населення антивоєнні настрої.

28 лютого 1917 року в селі стало відомо про повалення царського самодержавства. Незабаром на сільському сході жителі одностайно підтримали дії пітерських робітників і обрали земельний комітет на чолі з місцевим бідняком більшовиком О. С. Живановим[5]. Комітет нарізав селянам по 2 десятини засіяної поміщицької землі. Але користуватись цією землею трудящим не довелося. Влітку того ж року земельний комітет було розпущено, земля відібрана.

Радісно зустріли арбузинці перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Цю звістку принесли жителі, які працювали на залізничній станції Кавуни. В січні 1918 року відбулися збори селян, що обрали Раду, до складу якої увійшли учитель П. Ф. Сінческул, місцевий бідняк М. В. Бабич та ін.[6] Між бідняками розподілено поміщицьке майно і худобу, взято на облік землі багатіїв. Для охорони революційного порядку, боротьби з бандитизмом було створено збройний загін, в який увійшло понад 100 бідняків. Командував ними місцевий селянин П. О. Сідень.

Та наприкінці березня 1918 року в Арбузинку вдерлися війська австро-німецьких окупантів. Куркулі відразу ж звернулися до них із скаргою на тих, хто конфісковував поміщицькі землі, ділив майно багатіїв. Окупаційні власті наказали селя-

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2. Елисаветградский уезд. Херсон, 1886, стор. 53, 55, 56.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1. спр. 245, арк. 1, 2, 40, 81.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 298, арк. 2, 3.
[4] Там же, ф. 7, оп. 170, спр. 1-а, арк. 1—3.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 84, арк. 202.

нам негайно повернути землі і речі колишнім власникам та ще й сплатити їм протягом доби контрибуцію в сумі 36 тис. крб.[1] Окупантам всіляко допомагали гетьманські ставленики. У вересні в селі почали діяти підпільники. Військово-революційний комітет повстанського округу № 2 з центром у Миколаєві послав в Арбузинку агітаторів з листівками і прокламаціями[2]. Місцеві жителі Г. П. Краснюк, В. І. Чупина та інші розклеювали листівки на стовпах, огорожах, навіть на дверях приміщення гетьманської варти. В жовтні 1918 року було створено підпільну організацію співчуваючих більшовицькій партії. До її складу увійшли П. М. Косячний, П. Ф. Сінческул, І. Медвинський, П. Гуренко[3]. Десятки арбузинців пішли до вознесенських партизанських загонів.

У березні 1919 року населення Арбузинки з радістю зустрічало бійців Задніпровської дивізії, які вигнали з села петлюрівців. На зборах жителів села 21 березня 1919 року було створено ревком. Очолив його Є. М. Філіпов. Ревком від імені загальних зборів надіслав вітальну телеграму другому Єлисаветградському з'їзду Рад, де висловив повну підтримку Радянській владі. Селянам було повернуто землю. Надавалася допомога тим, хто потерпів від окупантів. Для боротьби з бандитизмом і контрреволюцією ревком організував загін (командир О. П. Козинець), який у складі 2-го полку Вознесенської бригади брав участь у бою з григор'євцями під станцією Помічна[4].

В червні 1919 року в Арбузинці створено комітет бідноти[5], який розгорнув боротьбу з куркульством, організував допомогу сім'ям фронтовиків. Та в серпні 1919 року село захопили денікінці. Вони закатували активістів О. С. Живанова, О. П. Козинця, П. О. Сідня та інших. Місцева біднота всіляко зривала мобілізацію до денікінської армії. Щоб залякати непокірних, кати розстріляли бідняка П. К. Шевченка, палили хати селян. Всього було вбито денікінцями 109 жителів. Матеріальні збитки, заподіяні білогвардійцями, за неповними даними, перевищували 25 тис. крб.[6] 30 січня 1920 року село визволили війська 45-ї дивізії Червоної Армії[7].

Наступного дня було обрано волосний ревком, який у березні 1920 року передав свої повноваження новообраній Раді[8]. Волосний партійний осередок, створений 1 серпня 1920 року, налічував 8 членів та кандидатів у члени партії. За складних умов утверджувалася в селі Радянська влада — вороже ставилися до неї, протидіяли всім її заходам куркулі. Сільрада, партосередок та КНС мобілізували актив бідноти на боротьбу з бандитизмом, організували допомогу сім'ям червоноармійців, забезпечували виконання продрозверстки. Згуртована навколо більшовиків молодь об'єдналася у травні 1920 року в комсомольський осередок. Коли до Арбузинки в 1921 році для заготівлі зерна прибув продовольчий загін, комуністи і комсомольці села створили групу сприяння продзагону. Зібраний хліб відправляли червоним обозом на станцію Кавуни, а звідти — голодуючим Петрограда, Москви. Комсомольці створили товариство «Друг дітей», збирали для дітей-сиріт кошти, одяг, продовольство тощо.

Проведення нової економічної політики сприяло швидшій відбудові сільського господарства. 1921 року в Арбузинці з ініціативи комуністів створено прокатну станцію. Наступного року організувалося сільськогосподарське кредитне товариство, членами якого стали понад 440 селян. Товариство одержало фінансову допомогу від держави в сумі 38 тис. крб. На ці гроші придбали сівалки, жниварки,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 94.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 84, арк. 204.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 170, спр. 1-а, арк. 67.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 82, арк. 20.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2202, оп. 1, спр. 16, арк. 22, 23.
[7] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 89.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 19, арк. 3.

БОРОТЬБА за ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ на МИКОЛАЇВЩИНІ

Ради, що виникли в березні-липні 1917 р.

Ради, що виникли після Великого Жовтня

I. 1918 Дати встановлення Радянської влади

Сучасні межі Миколаївської області

посівний матеріал[1]. У 1924 році в селі був створений перший ТСОЗ, до якого вступили 22 сім'ї. Товариство мало близько 120 десятин землі. За рахунок державного кредиту воно придбало перший трактор.

За ініціативою сільської Ради в Арбузинці на початку 1921 року відкрилась лікарня на 15 ліжок — перша за всю історію села.

Значну увагу ліквідації неписьменності приділяла культурно-освітня секція Ради. В першій, відкритій 1920 року, радянській школі грамоти ім. В. І. Леніна навчалися дорослі. Близько 100 чоловік вечорами збиралися опановувати знання. Того ж року почала працювати початкова школа. 63 сиріт, батьки яких загинули в період першої світової і громадянської воєн, жили в інтернаті при школі[2]. Відвідували її 250 дітей. 1925 року в Арбузинці відкрили другу початкову школу.

Велику культурно-масову роботу проводили чотири хати-читальні і сельбуд. Учасники хорового та драматичного гуртків кожної суботи і неділі ставили п'єси українських і російських класиків, скетчі, водевілі. Тільки в перший рік відкриття сельбуду — 1924-й — тут відбулося 28 вистав-п'єс Г. Квітки-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, М. Горького. 1923 року відкрито бібліотеку з книжковим фондом 600 примірників.

Схвально зустріли селяни Арбузинки рішення XV з'їзду партії про колективізацію сільського господарства. Того ж року активісти села організували сільськогосподарську артіль ім. Паризької Комуни, до якої увійшли 150 господарств, згодом — «Україну»[3]. В 1929 році виникли артілі «Заклик Леніна», «Перемога», «Червоний маяк», «День колективізації» та ін., в яких об'єдналися 520 дворів. На кінець 1932 року колективізацію в селі завершено. Тут було 13 артілей. Колективні господарства користувалися постійною матеріально-технічною підтримкою держави. В 1930 році організувалася машинно-кінна станція, яка мала кілька тракторів і машин, 550 робочих коней. Через два роки вона об'єдналася з Кавунівською МТС, що обслуговувала всі арбузинські колгоспи.

Куркулі намагалися всіляко зривати заходи щодо соціалістичної перебудови села, підбурювали селян проти вступу в колгоспи, грабували колгоспне майно, отруювали корми, скошували великі площі посівів зеленої ще пшениці тощо. Згуртований партійною організацією сільський актив у 1931 році знешкодив підривні дії куркулів. 5 запеклих ворогів Радянської влади вислали з села.

Незважаючи на економічні труднощі, відсутність організаційно-виробничого досвіду, молоді колгоспи за два роки досягли певних господарських успіхів. Артілі «День колективізації», ім. Паризької Комуни, «Заклик Леніна» та ін. в 1932—1934 рр. перевиконали план хлібозаготівель, а також план здачі м'яса державі. Тільки грішми члени артілей одержали на трудодень по 5—7 карбованців.

В колгоспах були створені виробничі бригади. Вже 1932 року хлібороби Арбузинки ознаменували передсвяткові жовтневі дні безперервними червоними валками хліба понад план[4]. Змагаючись з колгоспами сусідньої Костянтинівки, вони посилали туди на допомогу під час жнив т. зв. буксирні бригади по 150—200 чоловік. У 1932 році в одну з таких бригад входило 26 комуністів, 32 комсомольці і 150 безпартійних активістів. 1934 року сталася подія, яка запам'яталася жителям села надовго — вони тепло зустрічали голову ВУЦВКу Г. І. Петровського, який у розмові з трудящими дав багато цінних порад щодо соціалістичного господарювання.

Рік у рік зміцнювалися артілі. Так, перед війною колгосп «Червоний маяк», де головував комуніст А. К. Пономаренко, мав 570 га землі. Головною культурою в артілі стала пшениця, під якою було зайнято 350 га. Основні польові роботи вико-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 7, арк. 29; спр. 135, арк. 38—41.
[2] Там же, ф. Р-67, оп. 1, спр. 106, арк. 85; ф. Р-2202, оп. 1, спр. 7, арк. 48.
[3] Там же, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 24, арк. 25—148.
[4] Газ. «Соціалістична перемога» (Арбузинка), 29 жовтня 1932 р.

нувалися технікою МТС. Щорічно зростали прибутки господарства. Артіль «День колективізації» мала 1760 га землі. Внаслідок підвищення культури землеробства зростали врожаї — тут збирали по 20 цнт зернових з га. Розвивалося громадське тваринництво. На фермах налічувалося 120 голів великої рогатої худоби, 100 свиней, 200 овець, птиця.

Заклик колгоспних ударників району про поширення стахановського руху в артілях, бригадах і ланках, що пролунав 1936 року, був підхоплений всіма хліборобами села[1]. В роки довоєнних п'ятирічок партійні організації колгоспів виховали багато справжніх майстрів праці. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва комбайнер колгоспу «Україна» М. І. Ісаєнко першим у селі удостоєний ордена Леніна. За сезон він намолочував 8—10 тис. цнт хліба. Радянський уряд високо оцінив працю свинарки колгоспу «Україна» М. С. Старченко, яка від кожної з 30 свиноматок вирощувала щорічно по 25 ділових поросят, та ланкової колгоспу «Перемога» Н. Козинець, нагородивши їх медалями.

60 проц. складу партійної організації Арбузинки були зайняті безпосередньо у сфері виробництва[2]. Арбузинський райком партії (з 1930 року Арбузинка була районним центром) в 1932—1940 рр. організував двомісячні курси для підвищення кваліфікації голів колгоспів, агрономів, бригадирів. Своїм досвідом тут ділилися кращі керівники артілей Арбузинки. Розповісти було про що. Всі 13 колгоспів села стали в 1939 році учасниками ВСГВ у Москві за рекордні врожаї кунжуту, конопель і сої. Зокрема, в артілі «День колективізації» наступного року зібрали на площі 730 га понад 20 цнт зернових, виростили рекордний урожай конопель — по 8,7 цнт насіння з га. За ці успіхи колгоспу було вручено диплом 2-го ступеня, також премію в сумі 5 тис. крб. і мотоцикл. Таку ж премію у 1939 році одержав колгосп «Україна».

Розвивалась у довоєнні роки в селі й місцева промисловість. Ще наприкінці 20-х років стали до ладу вальцьовий млин, олійниця. У 1929 році введено в дію електростанцію потужністю 55 квт. Понад 1 млн. штук цегли випускав щорічно Арбузинський цегельний завод. Працював найбільший в районі птахоінкубатор. Успішний розвиток колгоспної економіки і місцевої промисловості, трудова активність робітників і колгоспників села сприяли підвищенню добробуту та культурного рівня населення. В 1937 році хлібороби одержали по 4—4,5 кг хліба та 2—3 крб. на трудодень.

Сільська Рада вживала заходів щодо поліпшення культурного та побутового обслуговування населення, впорядкування вулиць. Колгоспники і робітники будували добротні просторі будинки, криті черепицею або залізом. Молодь насадила чудовий парк. Напередодні війни село потопало в зелені. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. При лікарні було створено санітарно-гігієнічну та хіміко-бактеріологічну лабораторії. Тут з 1929 року працював лікарем Н. Н. Шутковський (нині професор), а з 1936 року Р. Я. Бондар — нині кандидат медичних наук. У 1934 році в селі відкрили середню школу, в якій навчалося 350 дітей колгоспників і робітників. Школа мала необхідне приладдя для політехнічного навчання, добре обладнаний фізико-хімічний кабінет тощо. Крім того, працювало ще 4 початкові школи. Багато вихованців середньої школи пішли у вузи і технікуми. Для підготовки місцевих кваліфікованих кадрів Арбузинський райком партії подбав про створення в 1931 році робітфаку Одеського сільськогосподарського інституту. Факультет, на якому навчалося понад 70 студентів, мав своє дослідне поле[3].

1933 року село прикрасив новий будинок культури. Багато цікавого в його роботу вніс завідуючий, великий ентузіаст своєї справи, комуніст Д. К. Запорожан.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 139, арк. 4.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1022, арк. 7.
[3] Газ. «За комуністичну освіту» (Арбузинка), 15 жовтня 1932 р.

При клубі почали демонструвати звукові кінофільми. Стало традицією проводити перед сеансами тематичні бесіди з поясненням історії і змісту кінофільмів. У будинку культури було створено галерею ударників виробництва, працювала музична школа. Громадські ради 7 бібліотек організували в клубах і бібліотеках вечори запитань і відповідей, художньо-літературні монтажі, вечори музики. Пропагували тут передовий досвід доярок та досвід підготовки насіння, яровизації, снігозатримання тощо.

Всією цією роботою керували партійні організації, яких у селі було 8. Райком партії створив у Арбузинці вечірню партійну школу, в ній навчалося щорічно 15—20 слухачів. Працювала також сільська вечірня партшкола. Випускники цих шкіл організували на місцях гуртки політичної освіти комуністів, комсомольців і безпартійних. В т. зв. кандидатських школах вивчалась історія ВКП(б). Діяли молодіжні політичні гуртки. Яскравим виявом інтернаціональних почуттів селян Арбузинки була гаряча підтримка ними боротьби трудящих капіталістичних країн. У 1938 році тільки колгоспники артілі «День колективізації» зібрали 1410 крб. і надіслали ці гроші пролетарям Китаю та Іспанії.

Коли радіо принесло в село страшну звістку про віроломний напад на нашу країну фашистської Німеччини, близько тисячі чоловіків з Арбузинки вступили до лав Червоної Армії. Пізніше з села було евакуйовано в східні райони країни обладнання підприємств, техніку, колгоспну худобу.

5 серпня 1941 року німецько-фашистські війська зайняли Арбузинку[1]. З ранку до ночі населення змушене було працювати під дулами автоматів у т. зв. громадських дворах. Почались чорні дні окупації. 733 юнаків і дівчат насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини[2].

Але жителі села не скорилися ворогові. Восени 1942 року активісти Арбузинки, Садового та Жовтневого створили партизанську групу, до якої увійшли І. Л. Личкань, Н. К. Личкань, С. Є. Карпенко, А. Шаркевич, Л. Є. Доценко, П. П. Шандиба та інші[3]. Члени групи дістали зброю, радіостанцію, вели агітаційну роботу. Весною 1943 року підпільники перейшли до активніших дій проти окупантів. На 4 явочних квартирах вони переховували людей, яких фашисти мали відправляти до Німеччини. Влітку група намагалася встановити зв'язок з партизанами, що діяли в лісах під Знам'янкою. Але підпілля було розкрите. Після звірячих катувань фашисти розстріляли 9 підпільників, серед них М. Кобзу, В. А. Курласова, Т. Саричова, М. І. Лапко.

Сотні арбузинців відзначилися на фронтах Вітчизняної війни. Командиру танка І. О. Торжинському за сміливий рейд в глибокий тил ворога, героїзм і винахідливість в боях присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Г. В. Антоненко закінчив війну в чині підполковника, нагороджений трьома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, орденом Червоного Прапора.

21 березня 1944 року війська 57-ї армії (командуючий генерал-лейтенант О. М. Гаген) 3-го Українського фронту увійшли в Арбузинку[4]. Під селом Бузьким Арбузинського району загинув Герой Радянського Союзу І. А. Бондаренко, його поховано в Арбузинці.

На другий день після визволення відновили свою діяльність партійні і радянські організації. У надзвичайно тяжких умовах почалася відбудова артілей Арбузинки. Гітлерівські загарбники зруйнували всі млини, елеватор, підірвали електростанцію, спалили середню школу, кінотеатр, адміністративні будівлі колгоспів, пограбували комори, тваринницькі ферми. В районі налічувалося лише 550 коней та 870 корів. «В моїй бригаді,— згадує колгоспниця артілі «День колективізації»

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 8, арк. 8.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 30, оп. 2, спр. 4, арк. 3.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

Д. О. Нетовкана,— працювало 80 літніх жінок, 2 старики і кілька підлітків. Не було жодного вола, тому орали і волочили власними коровами. Але їх залишилось лише кілька голів. Було й таке, що жінки самі тягали по полю борони... Всі працювали самовіддано і вдень, і вночі, бо знали, що солдатам на фронті ще важче». Незабаром колгоспи села одержали допомогу від братнього Казахстану — 500 голів великої рогатої худоби, 200 коней, 600 голів овець[1]. На заклик комуністів молодь створила кілька ударних бригад, які збирали уцілілу сільськогосподарську техніку: частини тракторів, косарок, сівалок, плуги. Трактористи склали кілька тракторів. Влітку 1944 року відновила свою роботу Кавунівська МТС, яка мала 25 тракторів. Заклик арбузинських колгоспниць Д. І. Русової, О. І. Чудзенко сісти за кермо трактора підтримало багато дівчат. Всі 13 арбузинських артілей перевиконали плани хлібозаготівель 1944 року. До фонду оборони країни район здав 1,1 млн. пудів зерна[2]. Такий успіх був забезпечений героїчною працею трудівників колгоспних ланів. У колгоспі «Перемога» на кінних жатках О. Прижигалинський, І. М. Пахаленко, С. Губрик скошували щодня по 7 га при нормі 5 га. В'язальниці цього колгоспу М. Фесенко, Н. Мартиненко виконували норми на 200 проц. Артіль за 9 днів зібрала врожай з площі близько 400 га[3]. Під час жнив 1944 року комбайнер колгоспу «Україна» А. А. Миколаєнко намолотив 12 тис. цнт хліба, за що був нагороджений медаллю «За трудову доблесть». На полі працювали навіть піонери, які створили свою бригаду.

До фонду оборони жителі Арбузинки вносили власні кошти, заощадження. Колгоспниця артілі ім. Т. Г. Шевченка О. Ненько на зборах колгоспників заявила: «Десяту частку своїх трудоднів віддаю для Червоної Армії. Хай вона швидше розіб'є ненависного ворога». В одному тільки колгоспі ім. Паризької комуни до 27-ї річниці Червоної Армії члени артілі внесли 37 тис. крб. День Перемоги арбузинці зустріли значними досягненнями. Колгоспи засіяли майже 100 проц. довоєнних посівних площ. Відновив роботу ряд промислових підприємств.

Поряд з відбудовою народного господарства сільська та районна Ради, партійні організації дбали про налагодження медичного обслуговування населення. У квітні 1944 року відкрилася районна лікарня, в якій працювало 10 чоловік медперсоналу. До початку 1944/45 навчального року добре підготувались середня, семирічна і 6 початкових шкіл. 1 вересня 1944 року 800 учнів сіли за парти. Було проведено кілька масових недільників по впорядкуванню культурно-освітніх закладів. У відремонтованому клубі знов почали працювати драматичний, хоровий і танцювальний гуртки, відновилася демонстрація кінофільмів. З лекціями на політичні теми виступали вчителі. Клубна агітбригада виїздила на поля під час весняної сівби і жнив. Жителі села зібрали невелику бібліотеку і відкрили її в одній з кімнат клубу. В 1946 році в районній бібліотеці налічувалося вже 1,2 тис. книжок.

Переборюючи величезні труднощі, радянські люди самовіддано працювали, щоб виконати плани першої післявоєнної п'ятирічки. Швидкими темпами розвивалася місцева промисловість. Щороку перевиконували свої плани всі 9 цехів райпромкомбінату, кравецько-шевська артіль «Перемога», харчопромкомбінат.

На 1948 рік всі колгоспи Арбузинки перевищили довоєнний рівень виробництва продукції. Колгосп «День колективізації» у 1949 році засіяв зернових на площі 700 га. Зросло громадське тваринництво. Якщо 1944 року в артілі було всього 28 голів великої рогатої худоби, 16 свиней та 2 вівці, то в 1949 році — 189 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 37 корів; понад 200 свиней, 158 овець. Неподільні фонди колгоспу за ці роки збільшилися в 2 рази і 1949 року становили 214 тис. крб.[4].

---

[1] Газ. «Соціалістична перемога», 21 грудня 1944 р.
[2] Газ. «Соціалістична перемога», 9 лютого 1945 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 30, оп. 2, спр. 64, арк. 36.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 592, арк. 266—275; ф. Р-2764, оп. 2, спр. 137, арк. 150—152.

По 22 цнт озимої пшениці та 17 цнт з гектара всіх зернових на площі 702 га зібрали 1950 року в колгоспі «Україна». Артіль мала 225 голів великої рогатої худоби, 269 свиней, 130 овець. Неподільні фонди її досягли 200 тис. карбованців[1].

Економічному зміцненню артілей сприяло їх об'єднання. На базі 13 колгоспів було створено 6. В січні 1951 року колгосп «Україна» злився з сусідніми «Заклик Леніна», «Краще життя», «Свій труд» та «Жовтень». В лютому 1951 року колгосп ім. Паризької комуни об'єднався з артіллю «Світ зорі». В 1955 році колгоспи села зібрали по 20—24 цнт зернових з гектара. Значно підвищилась продуктивність тваринництва. В артілі «Україна» в 1954 році виробництво молока і м'яса зросло в 1,3 раза. Доярка цієї артілі Є. В. Омельченко щороку надоювала по 3,2—3,5 тис. кг молока від кожної корови. 1955 року її нагороджено орденом Леніна.

В 1956 році 6 арбузинських колгоспів об'єдналися у 2 великі багатогалузеві артілі — ім. XX з'їзду КПРС і «Україна». За колгоспом «Україна» закріплено 7,7 тис. га орної землі, 137 га плодово-ягідних насаджень. В артілі ім. XX з'їзду КПРС було 9 тис. га ріллі та 198 га плодово-ягідних насаджень. Бригади і ферми укомплектовувались спеціалістами сільського господарства. Значно зменшився управлінський апарат. Вже 1957 року господарства одними з перших у районі завершили всі сільськогосподарські роботи і перевиконали соціалістичні зобов'язання. Обидва колгоспи в 1957, 1958, 1959 роках як переможці соціалістичного змагання заносилися на обласну Дошку пошани.

У цих артілях працює 1,5 тис. чоловік. За роки семирічки зміцніла їх матеріально-технічна база. Досить сказати, що колгосп «Україна» має у своєму розпорядженні 41 трактор, 28 комбайнів, 18 автомашин. Цю техніку обслуговують близько 100 механізаторів, які оволоділи на практиці досвідом роботи знатних механізаторів країни О. В. Гіталова, О. П. Рожка. Комбайнер колгоспу ім. XX з'їзду КПРС М. Д. Лаврик щорічно намолочував по 6—7 тис. цнт зерна. Високі врожаї кукурудзи (по 40—50 цнт з га) вирощували рік у рік механізовані ланки О. Т. Бебка, В. М. Скорика. В числі перших звання колективу комуністичної праці присвоєно комплексній бригаді А. Є. Тищенко з колгоспу «Україна», яка вирощувала стійкі високі врожаї пшениці, соняшнику, кукурудзи. Ударниками комуністичної праці в селі стали чабан комуніст М. Н. Сербенко, який 1964 року одержав по 106 ягнят на 100 вівцематок; настриг вовни від кожної вівці становив пересічно 3 кілограми.

В роки восьмої п'ятирічки господарства перейшли на госпрозрахунок, впровадили грошову оплату праці. 1967 року колгосп «Україна» одержав по 21 цнт озимої пшениці з га, виробив на 100 га угідь по 49 цнт м'яса, близько 200 цнт молока. Соціалістичні зобов'язання було виконано по всіх видах продукції на 136 проц. Таких же результатів досягла і артіль ім. XX з'їзду КПРС. Зростають прибутки господарства. Вже в перший рік після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС колгосп ім. XX з'їзду майже на 1 млн. крб. збільшив неподільні фонди. У 1968 році середньомісячна оплата праці в артілях досягла 80 карбованців.

Наприкінці вересня 1969 року колгоспники артілі ім. XX з'їзду КПРС на загальних зборах широко обговорили і схвалили проект Примірного Статуту колгоспу, який відкрив великі можливості для розвитку колгоспного ладу, колгоспної демократії. Були внесені пропозиції, що доповнювали Статут: про зміцнення трудової дисципліни, підвищення відповідальності кожного члена артілі за доручену йому ділянку роботи тощо. Делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників від селян Арбузинки був чабан колгоспу «Україна» І. М. Крикливий. Повернувшись з Москви, він ділився своїми враженнями про роботу з'їзду з усіма колгоспниками.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, трудівники колгоспів Арбузинки домоглися високих виробничих показників. В 1969—1970 рр. тут зібрано по 23—26 цнт зернових з кожного гектара, по 230—260 цнт цукрових

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 652, арк. 302—308.

Герой Соціалістичної Праці І. Т. Височанський. Арбузинка, 1969 р.

буряків. Лише в колгоспі «Україна» на початку 1970 року було 2,6 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 812 корів; 5,3 тис. свиней, 2,6 тис. овець та 4,5 тис. голів птиці. Підвищилась продуктивність громадського тваринництва. В 1969 році в колгоспі «Україна» надій молока становив 2 тис. кг на кожну корову, щодобовий приріст ваги молодняка худоби — 480 г, а в колгоспі ім. XX з'їзду КПРС — 850 г. В 1969 році артілі мали по 1,7 млн. крб. грошових прибутків. На кожний людино-день припадало по 3,5 крб. грошей. Неподільні фонди кожної артілі перевищили 3,2 млн. крб. Протягом дев'ятої п'ятирічки колгоспники Арбузинки зобов'язалися довести врожайність зернових до 30 цнт з га, насамперед за рахунок впровадження високоврожайних сортів пшениці Кавказ, Аврора, Одеська 51; соняшнику — до 18 цнт; цукрових буряків — 250—260 центнерів.

Дальшого розвитку набула місцева промисловість. На харчовому і промисловому комбінатах відкрито нові цехи, збільшився асортимент виробів. Промкомбінат виробляє будівельні матеріали, різні господарські речі. Великим попитом користується продукція меблевої фабрики. Підприємство оснащене новими механізмами, верстатами. В 1969 році тут було реалізовано продукції на 500 тис. крб., а до 10 жовтня 1970 року виконано п'ятирічний план виробництва продукції. Колектив фабрики занесено до районної Ленінської книги трудової слави. Комбінат побутового обслуговування щороку випускає продукції на 270 тис. крб. Шевська майстерня вийшла переможцем у соціалістичному змаганні і завоювала звання колективу ім. 50-річчя Жовтня.

На півмільйона карбованців щорічно виконує різних робіт Арбузинське відділення «Сільгосптехніки». Цехи розмолу, маслоробний, безалкогольних напоїв і ковбасний районного харчокомбінату виробляють продукції на суму понад 1 млн. крб. За відмінні показники в роботі колектив харчокомбінату занесено на районну Дошку пошани. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва обумовила створення в селищі у перші роки семирічки міжколгоспної будівельної організації. Її бригади споруджують типові приміщення тваринницьких ферм, адміністративні та житлові будинки. Тут працює 330 робітників.

Досягнуті успіхи в розвитку економіки селища є наслідком самовідданої роботи його трудівників, згуртованих навколо партійної організації, що налічує в своїх рядах близько 583 комуністів. Тільки в артілі ім. XX з'їзду КПРС з 86 членів партії 70 працюють в механізованих ланках, на тваринницьких фермах. У 1960 році тут був створений партком, а в шести бригадах — партійні організації. Партком переглянув питання розстановки комуністів, посилив контроль за господарською діяльністю правління колгоспу, організував змістовну масово-політичну роботу. Це сприяло оперативному вирішенню всіх господарсько-економічних питань. На колгоспних ланах трудиться багато комуністів—майстрів хліборобської справи: колгоспниця Є. В. Омельченко, нагороджена орденом Леніна, члени артілі О. А. Погуца, В. М. Погуца, О. І. Ненько, Є. П. Білошкурська за одержання високих врожаїв у роки семирічки відзначені орденом «Знак Пошани». Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені механізатори С. С. Шарата та О. П. Півак. Великою повагою і авторитетом в селі користується ветеран колгоспного руху, колишній голова колгоспу «Україна» І. Т. Височанський, удостоєний ордена Леніна та високого звання Героя Соціалістичної Праці. На ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 79 колгоспників артілі «Україна», 77 працівників колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, 29 працівників районного відділення «Сільгосптехніки» нагороджені ювілейними медалями. До районної Ленінської книги трудової слави занесені колгосп ім. XX з'їзду КПРС, механізована ланка комуністичної праці

колгоспу «Україна» М. О. Артюха, городня бригада цього ж колгоспу, районне відділення «Сільгосптехніки». Бойовими помічниками парторганізацій є комсомольці, яких у селищі 550 чоловік. Об'єднані вони в 20 комсомольських організаціях.

Велику увагу приділяє селищна Рада (з 1967 року Арбузинка — селище міського типу) господарському, житловому та культурному будівництву, благоустрою. За семирічку та восьму п'ятирічку виросли чудовий двоповерховий будинок універмагу, кілька типових двоповерхових житлових будинків, гуртожиток для учнів училища механізації сільського господарства. Збудовано кілька приміщень для адміністративних установ, 88 житлових будинків площею 5,5 тис. кв. метрів, прокладено водопровід 28 км завдовжки. За розробленим планом впорядковуються майдани, парк, садиби, заасфальтовуються вулиці. Арбузинка зв'язана з населеними пунктами району і області 13 автобусними та 2 повітряними маршрутами. Готуючись гідно зустріти 100-річний ювілей В. І. Леніна, виконком селищної Ради розробив заходи щодо впорядкування території селища й охорони природи. Всі вони своєчасно виконані. В 1969 та в 1970 рр. в Арбузинці стали до ладу початкова школа № 3, дитячий садок, новий стадіон. На берегах 2 ставків впорядковано пляжі. Завершено будівництво 2 мостів через балки, прокладені тротуари по трьох вулицях завдовжки 3 км. Реконструйовано парк ім. Борців революції. Трудящі Арбузинки свято шанують пам'ять полеглих у громадянську і Велику Вітчизняну війни. Вони спорудили пам'ятники учасникам громадянської війни, які полягли в боях з ворогом, Герою Радянського Союзу І. А. Бондаренку й іншим землякам, що загинули в роки Вітчизняної війни.

Неухильно зростає купівельна спроможність населення. За роки восьмої п'ятирічки в 15 магазинах селища трудящі придбали 105 холодильників, 280 пральних машин, 510 телевізорів, 520 радіоприймачів, 207 мотоциклів, 320 газових плит, на 250 тис. крб. — сучасних меблів. Жителі селища забезпечені кваліфікованою медичною допомогою. Діє добре обладнана поліклініка, лікарня на 100 ліжок. У 1968 році закінчено будівництво ще одного корпусу лікарні на 125 ліжок. У ній працює 99 чоловік медичного персоналу з вищою і середньою спеціальною освітою.

В селищі дві середні з подовженим днем навчання, дві початкові, вечірня та заочна школи. В них навчається понад 1,7 тис. учнів. Міцні знання дають дітям 110 педагогів, серед яких К. В. Предоляк, К. І. Ненько, О. Г. Криничний — відмінники народної освіти УРСР. 65 дітей колгоспників, колишніх випускників арбузинських шкіл, вчаться у вузах і технікумах. У червні 1963 року в Арбузинці відкрито училище механізації сільського господарства з навчальним корпусом на 6 класів і педагогічним кабінетом. Училище підготувало і випустило 1,9 тис. механізаторів. З Арбузинки вийшло багато досвідчених спеціалістів — вчителів, агрономів, лікарів, майстрів колгоспних ланів. Тут народився З. Т. Сердюк — радянський партійний і державний діяч.

Вечорами та у вихідні дні трудівники селища відвідують чудовий будинок культури, де проводиться найрізноманітніша культурно-масова робота. В просторому залі кінотеатру на 450 місць 5 разів на тиждень демонструються кінофільми, місцеві аматори сцени ставлять п'єси українських і російських драматургів. Перед населенням виступають також артисти Миколаєва, Одеси, Києва та інших міст України. При будинку культури працюють хоровий, музичний і танцювальний гуртки, учасниками яких є понад 220 юнаків і дівчат. Лише за 1967—1968 рр. вони дали 160 концертів в Арбузинці і селах району. В ювілейному 1967 році було відкрито кінотеатр ім. 1-го Травня, а також музичну школу, в якій близько 80 дітей навчаються гри на баяні, акордеоні, фортепіано.

Значну роботу серед населення проводять місцеві організації ДТСААФ, спортивне товариство «Колгоспник». Тільки за один 1970 рік вони підготували 30 шоферів, 115 мотоциклістів, проведено автопробіг по місцях бойової і трудової слави. Для фізкультурників і спортсменів споруджується цілий спортивний комплекс.

Важливе місце в піднесенні культури села посідають районні бібліотеки для дорослих та дитяча з загальним фондом 80 тис. книжок. Їх послугами користуються більше тисячі трудівників і 800 учнів селища. Колгоспи мають власні бібліотеки з читальними залами. Завершено будівництво бібліотечного комплексу.

За проектом забудови селища на широких асфальтованих вулицях будуть зведені триповерхові житлові будинки з комунальними послугами, введені в дію новий готель, універсальний магазин, приміщення районної бібліотеки, 2-поверхове приміщення лікарні, впорядковується парк ім. Борців революції. Наполегливою, самовідданою працею трудящі селища перетворюють у життя накреслення дев'ятого п'ятирічного плану.

В. К. МОРОЗОВ, М. Д. НЕСТЕРОВ

КОСТЯНТИ́НІВКА

Костянтинівка — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі Південного Бугу, за 22 км від районного центру і за 19 км від найближчої залізничної станції Кавуни на лінії Одеса—Харків. Через село проходить асфальтована дорога Київ—Одеса. Населення — 4526 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Бузьке, Іванівка, Панкратове.

Поблизу сіл Костянтинівки, Іванівки та Бузького виявлено кілька поселень доби неоліту, міді та бронзи, курганні поховання ранньої бронзи, а також поселення — античне (IV—I ст. до н. е.) та перших століть нашої ери. Трапляються скульптури кочовиків XI—XIII століть[1].

У XVII ст. на місці теперішнього села був запорізький прикордонний пост. Козаки охороняли переправи на Богданівських порогах, важливого торговельного шляху з Криму до міст Західної України[2]. Бугогардівська паланка, до якої входив козацький пост, у 30-х роках XVIII ст. часто зазнавала грабіжницьких нападів татар. Під час одного з них поселення було спалене, зруйновано церкву. Згодом козаки збудували тут новий укріплений пункт. У другій половині XVIII ст. кількість жителів його значно зросла за рахунок селян-втікачів.

Населення Костянтинівки жило з хліборобства, скотарства. Сіяли переважно яру пшеницю, жито та ячмінь. Примітивним способом видобували граніт для мощення доріг: недалеко від села на берегах південного Бугу височіли гранітні скелі. Поступово жителі села потрапляли в кріпосну залежність. 1772 року, коли царський уряд пожалував 720 десятин колишньої Бугогардівської паланки поміщику Байдаку — в селі мешкало 98 кріпаків[3]. У 70—80-х рр. XVIII ст. сюди переселилося багато молдаван, що шукали порятунку від турецько-татарської неволі. Але й тут вони потрапили в кабалу до поміщика.

В першій половині XIX ст. в Костянтинівці, що увійшла до складу третьої округи Херсонського військового поселення[4], розквартирували сотню козаків Бузького уланського полку. Жителів села взяли на особовий облік, розподілили по різних категоріях. Т. зв. господарі, що входили до поселенського підрозділу, одержували ділянку землі, будинок, сільськогосподарський реманент. Помічники зачислялись до діючих або резервних ескадронів. Господар утримував 3 помічників, 2 — з діючих підрозділів, 1 — з резервного, останній фактично працював на хазяїна. Хлопчики з 11-річного віку навчалися військової справи і згодом поповню-

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 89, 90.

[2] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1850, стор. 95, 96.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 94.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 83, арк. 26.

вали військові підрозділи. Всіх поселенців примушували по 3 дні на тиждень «ні за гріш» працювати на землях багатих козаків. Важкі умови 20-річної служби, нещадна експлуатація призводили до розорення селян. Більшість з них віддавала за борги багатіям свої клаптики землі. Крім того, земельні наділи зменшувались із зростанням населення, яке на час ліквідації військових поселень у 1857 році становило вже 1919 чоловік[1].

Згідно з указами про поземельний устрій державних селян 1866—1867 рр., жителі Костянтинівки одержали наділи по 3,5 десятини на ревізьку душу, з яких лише 2 десятини орної землі[2]. Але ці землі були малопридатними для землеробства, тому вони мусили орендувати родючіші землі у поміщиків, щороку віддаючи за кожну десятину по 3 крб. Крім того, усіх жителів зобов'язували відбувати різні повинності: лагодити шляхи, греблі тощо. Все населення Костянтинівки в 60-і роки мало 112 коней, 146 голів великої рогатої худоби. У більшості бідняків ніякого тягла не було.

Вже наприкінці 80-х років куркулям, що становили 7—8 проц. населення, належало 70 проц. всіх земель; середнякам (30 проц. населення) — 17 проц. земельних угідь. Понад 40 проц. селян користувалися 1—3 десятинами землі, 20 проц. населення бідувало, не маючи її зовсім[3]. У поміщиків-колоністів Дауенгауера та Гека було по 1,1—1,4 тис. десятин землі.

На 1885 рік в Костянтинівці налічувалося 2663 жителі у 527 дворах[4]. Село ставало досить жвавим торговим пунктом. Поміщики і куркулі відкрили 17 промислових дрібних підприємств, 24 крамниці, склад лісу, 8 водяних млинів і вітряків. Кустарним способом почались розробки відкритих родовищ граніту. На кар'єрі, що належав багатію Гінзбургу, в 1881 році вже працювало 68 робітників[5]. Зерно, м'ясо, вироби місцевих кустарів йшли на ринки Ольвіополя та Вознесенська. В самій Костянтинівці три рази на рік збирались людні ярмарки, щотижня — базари.

Нещадна експлуатація бідних верств населення посилювалась рік у рік. Щоб якось врятуватись від голоду, біднота позичала гроші у куркулів або в крамарів під урожай наступного року. Користуючись з цього, сільські глитаї стягували з них по 30—40, а то й по 90 проц. річних. Коли ж кредит давав власник крамниці, то селянин зобов'язувався продати зібраний хліб тільки йому. Все це спричиняло загострення класових суперечностей на селі.

У 900-х роках селяни Г. П. Бленуца, П. М. Панченко, А. Пилипенко, що встановили зв'язок з більшовиками Вознесенська, одержували від них нелегальну літературу і розповсюджували її серед бідняків. За це наймит А. Пилипенко 1905 року був заарештований і засуджений на каторгу[6].

Під час революції 1905—1907 рр. в Костянтинівці за допомогою членів Вознесенської більшовицької організації було створено гурток, до якого ввійшли революційно настроєні селяни М. Г. Бленуца, П. М. Панченко, Ф. О. Вижол та інші — всього 11 чоловік. Заняття в гуртку часто провадили робітники з Вознесенська, Ольвіополя. Тоді ж оформилась селянська бойова дружина. В 1905 році костянтинівці спалили садиби трьох куркулів, почали захоплювати та ділити землю. Незважаючи на репресії, заворушення в селі тривали. В 1907 році жандармське управління Єлисаветградського повіту відзначило, що «революційний чад здатний дійти до розмірів 1905 року»[7]. В повіті оголосили надзвичайний стан. До села прибув каральний загін. Бойову дружину Костянтинівки було розгромлено, активних

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб., 1865, стор. 710, 711.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 408, 409.
[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 199.
[4] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. Губернии Новороссийской группы. СПб., 1886, стор. 93.
[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., 1886, стор. 42.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 349, оп. 1, спр. 4449, арк. 39.
[7] Там же, спр. 23. арк. 14.

учасників виступів заарештували. Карателі стратили Г. П. Блануцу, його сина та одного з керівників бойової дружини П. М. Панченка. Членів підпільного гуртка Ф. Г. Лойтера, Г. Є. Чернія та ще кількох чоловік засудили до каторжних робіт[1].

Столипінська аграрна реформа ще більш загострила класові суперечності на селі. На відруби переселилися куркулі. Кілька зубожілих родин села виїхали в пошуках землі на Північний Кавказ. Та невдовзі вони повернулися до свого села жебраками.

Жодного медичного закладу в селі не було. Відставний військовий фельдшер лікував хворих різними настоями трав, коренів тощо. Про санітарний стан села ніхто не турбувався. Хати селяни будували невеличкі, вкривали їх соломою та очеретом. Під черепицею та залізом були тільки будинки куркулів. Лише в 1882 році в селі відкрили школу на 25 учнів. Навчання велося тільки російською мовою, хоча тут мешкали і росіяни, і українці, і молдавани. 1912 року громада на свої кошти збудувала ще одну початкову школу.

Під час першої світової імперіалістичної війни до армії було призвано 370 костянтинівців. Скориставшись з тяжкого становища багатьох родин, сільські глитаї прибрали до своїх рук їхні землі. 1916 року доведені до відчаю жінки мобілізованих солдатів розгромили хлібні магазини. Селяни відмовлялися здавати продукти, не виконували трудову повинність, запроваджену в зв'язку з війною. На початку лютого 1917 року волосне управління повідомляло губернську жандармерію, що в Костянтинівці «можна чекати виникнення аграрних безпорядків».

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в травні 1917 року в селі був створений земельний комітет, але його діяльність обмежували місцеві органи влади Тимчасового уряду, які захищали інтереси поміщиків та куркулів. Землю селяни одержали тільки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В січні 1918 року в Костянтинівці було встановлено Радянську владу. На волосному мітингу селяни одностайно обрали Раду селянських депутатів на чолі з бідняком М. Г. Блануцею. В лютому того ж року створено волосний партійний осередок, до якого увійшли І. І. Кептя, Є. О. Чоботарьов, А. Чехмистренко, П. Синявський. Першочерговим завданням Костянтинівської Ради був розподіл землі між малоземельними і безземельними селянами. Але наприкінці березня 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Близько 30 активістів приєдналися до партизанів, які діяли в районі Вознесенська. Серед них був колишній батрак П. М. Терещенко, який пізніше командував партизанською ротою, хоробро бився на фронтах громадянської війни.

У листопаді 1918 року австро-німецькі окупанти залишили село. Та до березня 1919 року в ньому хазяйнували петлюрівці. В березні полки партизанської бригади П. С. Ткаченка вигнали їх. Було призначено волревком, який приступив до розподілу землі. Відновив роботу волосний партосередок[2]. Дуже складною була боротьба з куркульсько-націоналістичними бандами, які часто нападали на село. В липні 1919 року агенти білогвардійців, спираючись на підтримку місцевого куркульства, вчинили заколот проти Радянської влади. Куркулі жорстоко розправилися з членами сільвиконкому, комуністами, активістами. Після звірячих катувань заколотники розстріляли А. Н. Блануцу, Д. Р. Нікітіна, братів Андрія і Михайла Чехмистренків та інших. Для придушення заколоту з Одеси прибув загін червоноармійців під командуванням Ф. А. Анулова. На мітингу селяни і червоноармійці виявили одностайну підтримку Радянській владі і зобов'язалися допомагати фронту «усім, в чому він буде відчувати потребу»[3].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 478, арк. 10.
[3] Газ. «Знамя коммунара» (Миколаїв), 30 липня 1919 р.

В кінці серпня 1919 року до Костянтинівки вдерлися денікінці. В січні наступного року частини Червоної Армії розгорнули бої за село. Денікінці чинили впертий опір. Костянтинівка кілька разів переходила з рук у руки. 31 січня противник був розбитий. Село визволив 405-й стрілецький полк 135-ї бригади, 14-ї армії. Хоробро билися на фронтах громадянської війни місцеві бідняки І. П. Брагар, Ю. К. Салагор, Д. Д. Затуливітер, І. С. Мар'янов та ін. Багато жителів загинуло у боротьбі за Радянську владу. Одна з найкрасивіших вулиць села носить ім'я по-звірячому вбитих під час куркульського заколоту в липні 1919 року братів Чехмистренків. У парку стоїть збудований з ініціативи комсомольського осередку ще в квітні 1920 року пам'ятник тим, хто віддав своє життя в ті буремні роки.

В лютому 1920 року, крім волосного, створюється сільський ревком, який очолив місцевий бідняк Т. Ігнатьєв[1]. Сільревком діяв до кінця 1920 року, після чого передав свої функції Раді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Головою її селяни обрали місцевого активіста М. М. Чабана.

Внаслідок здійснення закону Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року всіх жителів наділено землею. Всього в селі було понад тисячу одноосібних господарств. Одержавши землю, бідні селяни через відсутність тягла і реманенту не могли обробляти її і знову ж потрапляли в залежність від куркуля. 27 липня 1920 року на загальному сільському сході створено комітет незаможних селян на чолі з комуністом С. С. Мар'яновим. КНС допомагав вилучати лишки землі і зерна у куркулів, розгорнув боротьбу із спекулянтами хлібом, забезпечував своєчасне виконання державної продрозверстки. До кінця 1920 року селяни Костянтинівки здали державі 4,3 тис. пудів хліба[2].

За активною участю КНС для потреб хліборобів-бідняків було організовано прокатну станцію сільськогосподарського реманенту, при ній обладнали невеличку кузню. На 8 млинах, якими користувались селяни всіх навколишніх сіл, було встановлено селянський контроль. Комуністи (партосередок 1920 року налічував 14 чоловік)[3] і комсомольці села тут постійно чергували, забезпечуючи безперебійну роботу. На млинах та маслоробні працювало 73 робітники. Провадилась розробка місцевих родовищ граніту. Для населення було відкрито 6 промислових і одну продовольчу крамницю, в яких товари продавалися по твердих цінах.

Значну роль у підготовці селян до колективізації відіграли перші товариства спільного обробітку землі. 1921 року виникли ТСОЗи «Колос Добра» і «Дмитрівка». Сільськогосподарський інвентар взяли з поміщицьких садиб. Тсозівці зібрали набагато вищий урожай, ніж одноосібники. Через рік таких товариств в селі було вже шість. У 1928 році ТСОЗ «Воля» мав 507 га землі, трактор, 5 сівалок, 10 жаток. Члени його допомагали ремонтувати бідним одноосібникам реманент[4]. 1925 року переваги колективних форм господарювання пропагувала районна сільськогосподарська виставка (з 1923 по 1930 рр. Костянтинівка була районним центром).

За допомогою жіночого відділу сільської Ради 1921 року розпочали роботу пункт медичної допомоги, а в 1924 — лікарня на 15 ліжок і аптека. Ще на початку 1920 року за рішенням волревкому громадська комісія для боротьби з неписьменністю організувала роботу гуртків лікнепу, а також початкової школи. У 1921 році цю школу перетворено на дитячий інтернат, в якому жило і навчалося 40 дітей-сиріт[5]. З ініціативи сільської Ради було засновано товариство «Друг дітей», яке взяло шефство над інтернатом. Члени його придбали на громадські кошти олівці, зошити, підручники.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 67, арк. 13.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2447, оп. 1, спр. 8, арк. 26.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 55, арк. 19.
[4] Газ. «Селянська правда» (Костянтинівка), 10 червня 1929 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 106, арк. 78.

Активісти комсомольського осередку влаштували хату-читальню, політичний клуб, в якому відбувались мітинги, збори, голосні читання, бесіди. 1923 року в Костянтинівці урочисто відкрили сельбуд. Члени жіночого відділу організували при сельбуді гурток крою та шиття, залучали селянок до участі в художній самодіяльності, проводили бесіди на антирелігійні теми. В сельбуді урочисто приймали молодь до комсомолу.

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), комуністи села розгорнули серед населення широку агітацію за створення колгоспів. В 1929 році на базі ТСОЗів організувався перший колгосп з поетичною назвою «Зелений барвінок». Через рік в Костянтинівці виникли артілі ім. Жовтневої революції, ім. Маркса — Леніна, ім. 12-річчя Жовтня, ім. газети «Правда». Колективізація загалом завершилась на початок 1931 року. На цей час було створено 7 артілей[1]. В лютому 1931 року на пленумі Арбузинського райкому партії секретар Костянтинівського партосередку доповідав, що в селі в колгоспи вступило 83 проц. бідноти і середняків[2]. Велику допомогу молодим господарствам подавали робітники. Першими головами колгоспів стали двадцятип'ятитисячники з Донбасу Зданович, Кузнецов, Фатьянов. 1930 року шахтарі шахти ім. Нікодова з Донбасу допомогли артілям Костянтинівки зібрати перший урожай та відремонтувати сільськогосподарську техніку.

Створювалися та зміцнювалися колгоспи в умовах нещадної боротьби проти куркулів, які на той час становили ще 8 проц. населення Костянтинівки. Вони зривали виконання планів хлібозаготівель, псували колгоспні посіви. В 1931 році 20 куркульських сімей, злісних ворогів Радянської влади, вислано за межі України.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні артілей села відігравала Костянтинівська МТС. В 1930 році вона мала 18, а в 1935 вже 42 трактори, багато комбайнів та іншої техніки. При МТС працювали курси механізаторів. У 1935 році їх закінчили 69 трактористів, 18 комбайнерів, 9 шоферів, 8 бригадирів.

На початку 30-х років в Костянтинівці було створено партійні організації при сільській Раді і МТС, в колгоспах ім. 12-річчя Жовтня, ім. Маркса—Леніна, на гранітному кар'єрі. В селі налічувалось понад 50 комуністів[3]. Авторитет комуністів дедалі зростав, кращі люди виявляли бажання стати в їх ряди. Тільки в лютому 1931 року на бюро Арбузинського райкому партії із Костянтинівки прийнято в члени ВКП(б) 12 чоловік. Комуністи були ініціаторами багатьох цінних починань, власним прикладом вели за собою комсомольців, яких в селі в 1933 році налічувалося 115 чоловік[4].

Комуністи першими в селі включилися в стахановський рух. В 1936 році по-стахановському трудилося 37 механізаторів[5]. Комбайнеру — ударнику Т. М. Солонусі, який за сезон зібрав хліб на площі 650 га, першому присвоєно звання майстра комбайнового збирання зерна і видано спеціальний нагрудний значок. Серед механізаторів проводилась велика політмасова робота. При МТС був створений червоний куток, де читались лекції з історії нашої Батьківщини, історії партії.

Стахановські методи роботи поширились і в колгоспах. В артілі ім. Маркса—Леніна свинарі Ю. Куций та І. Найден домоглися щодобового приросту ваги кожної голови свиней на 240 г. По півтори-дві денні норми виконували колгоспники Г. В. Гиштимулт, З. Гончарова, О. Туркоман, Г. Зовтун і багато ін. В соціалістичному змаганні перед вела артіль ім. 12-річчя Жовтня. Тут оброблялося понад 700 га землі, з гектара збирали по 18—22 цнт зерна. Колгосп тричі в передвоєнні роки виходив переможцем в соціалістичному змаганні з артілями сусіднього села Благодатного. Гаряче підтримала молодь заклик: «Дівчата, на трактор!». В

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 115, арк. 42.
[2] Там же, спр. 1022, арк. 130.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 30, оп. 17, спр. 54, арк. 2, 3.
[4] Там же, ф. 7, оп. 21, спр. 140, арк. 92—94.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 139, арк. 47.

гуртку механізаторів колгоспу ім. Сталіна навчалося 12 дівчат[1]. Такі гуртки працювали і в інших господарствах.

З великим піднесенням вітали трудящі Костянтинівки Радянську Конституцію. У грудні 1936 року відбулися загальні збори в усіх колгоспах, присвячені підсумкам Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР. На цих зборах артілям було вручено акти на вічне користування землею.

Зміцнення громадського господарства колгоспів стало важливою умовою підвищення матеріального добробуту селян. Достаток відчувався в кожній сім'ї. Колгоспники щороку одержували на трудодень по 4—5 кг хліба. В 1937 році в артілі ім. Сталіна трудодень був ще вагомішим — 10 кг зерна й інших продуктів. Селяни почали краще одягатися, в хатах з'явилися радіоприймачі, швейні машини, велосипеди.

Було повністю ліквідовано неписьменність. Діти навчалися в початковій, семирічній і середній школах. Приміщення середньої школи на 400 учнів трудящі збудували в позаробочий час. Кошти на обладнання школи виділила сільська Рада, яку очолював активний учасник громадянської війни комуніст І. Ф. Мицик, кавалер ордена Червоної Зірки.

У сільському клубі, збудованому 1937 року, працювали гуртки художньої самодіяльності, зокрема співочий, драматичний та ін. Учасниками їх були цілі сім'ї. Понині в Костянтинівці добрим словом згадують аматорів сцени тих років Євгенію, Віру, Гаврила та Кирила Мунтянів. В клубі часто демонстрували кінофільми. Жінки-колгоспниці відвідували організовані при клубі курси крою та шиття. Духовий оркестр клубу, який виконував симфонічні твори П. І. Чайковського, С. С. Гулака-Артемовського тощо, був кращим у районі. Цікаві форми роботи запроваджували працівники сільської бібліотеки, фонд якої становив 1700 книжок. Громадська рада бібліотеки влаштовувала книжкові огляди, виставки до дня народження видатних письменників, голосні читки.

В ході соціалістичного будівництва зміцнювалися 5 партійних організацій села, в яких на січень 1941 року налічувалося понад 70 комуністів. Їх бойовим помічником були 240 комсомольців, об'єднані в 7 організаціях.

З перших днів Великої Вітчизняної війни сотні костянтинівців пішли до лав Червоної Армії. Їх місце в колгоспному виробництві заступили жінки та підлітки. Повернулись до праці літні люди, які вже були на заслуженому відпочинку. Сільська Рада та комуністи села створили винищувальний загін. Цей загін взяв участь в бою під Костянтинівкою разом з радянськими військами, що стримували тут натиск гітлерівців.

5 серпня 1941 року в село вдерлися фашисти[2]. Окупація тривала два з половиною роки. Понад 100 юнаків і дівчат фашисти вивезли до Німеччини. Активістів села В. Тарасенка, І. Черника німецькі кати розстріляли.

24 березня 1944 року населення радісно зустріло підрозділи 223-ї стрілецької дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту, що першими увійшли до Костянтинівки. Величезних втрат зазнало село під час окупації. Фашистські варвари спалили 120 житлових будинків, спустошили школи, лікарню, вивезли всю худобу. Більшість адміністративних приміщень лежала в руїнах. Окупанти, відступаючи, підірвали приміщення МТС, де стояли трактори, комбайни. Збитки, заподіяні колгоспам, становили 30 млн. крб.[3]. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 480 жителів села. Серед них — колишні бригадири тракторних бригад комуністи П. Буряк, П. Васильченко, Л. Коцюк та ін. Інвалідами війни повернулися додому 86 чоловік.

---

[1] Газ. «Соціалістична перемога», 27 липня 1940 р.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 413.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 240, арк. 57—60.

На будівництві Костянтинівської ГЕС. 1948 р.

Відразу ж після визволення у Костянтинівці відновили діяльність сільська Рада, правління усіх колгоспів, дирекція МТС, які мобілізували населення на відбудовчі роботи. Надзвичайно важкою була для села весна 1944 року. В артілях налічувалося 20 пар коней і 20 корів. Бракувало тягла, тому засіяли ярих всього 2530 га. Вдень і вночі орали на власних коровах П. Д. Іванова, Ф. П. Баланенко, П. І. Гусениця, перевиконуючи денні норми в 2—2,5 раза. Готуючись до жнив, механізатори складали по гвинтику з трьох-чотирьох розбитих один трактор, ремонтували молотарки, комбайни. В травні—червні 1944 року Костянтинівська МТС одержала 4 комбайни з Саратовської області. Вже через кілька місяців в МТС було 12 тракторів, 4 автомашини, 10 комбайнів, 17 чотирикорпусних плугів. Почали роботу курси механізаторів. Механік І. Ф. Єліневський підготував тільки 1944 року 20 жінок-трактористок, 18 комбайнерів і 4 машиністів. Самовіддано працювало на збиранні хліба усе населення від малого до старого. Так, на кінній жатці 16-річний І. Головченко (артіль ім. Жовтневої революції) скошував щодня по 7,5 га при нормі 5 га. Снопов'язальниці М. Бинюк та К. Баланенко за день складали 8 кіп снопів, перевиконуючи норми в 1,5 раза. Г. Сопільник комбайном зібрав хліб на площі 500 га. Механізатори працювали по 17—18 годин на добу, забезпечуючи швидке збирання врожаю без втрат. Жнива колгоспники завершили за 18 робочих днів і першими в районі виконали державний план продажу хліба[1].

Створені в жовтні 1944 року дві первинні партійні організації посилили серед населення ідейно-виховну роботу. При сільраді і МТС працювали політичні школи, в яких навчалося понад 60 чоловік. У липні—серпні були створені 5 комсомольських організацій.

Колгоспи успішно освоювали довоєнні посівні площі. Восени 1945 року господарства повністю і в строк впоралися з сівбою озимих і підготовкою грунту під ярі культури. Були відбудовані тваринницькі ферми, збільшилась кількість худоби, зросла продуктивність тваринництва. Доярка колгоспу ім. Жовтневої революції Є. Шевченко надоїла в 1947 році по 2,5 тис. кг молока від кожної корови. 1949 року цей колгосп уже мав 160 голів великої рогатої худоби, 150 свиней, 45 коней. Колгоспники одержали по 16 цнт озимої пшениці з гектара, по 22 цнт кукурудзи. Такий же врожай зібрали в артілі ім. 12-річчя Жовтня. Неподільний фонд цього господарства становив близько 450 тис. крб. На вироблений трудодень колгоспники одержали по 1,5 крб., 2 кг хліба, 300 г картоплі та інші продукти[2]. У 1948—1949 рр. МТС поповнилась новою технікою і вже мала більше тракторів та комбайнів, ніж в 1940 році. На маслозаводі, в олійниці, які відновили роботу в 1946 році, було встановлено нове обладнання.

Добре працювали на колгоспних ланах тракторні бригади Костянтинівської МТС. Бригада І. Ягниченка виконувала змінні завдання на оранці та жнивах на 150 проц. По дві норми виробляли трактористи Г. Гиштимулт, І. Фортуна. В 1947 році колектив МТС завоював першість в соціалістичному змаганні в області і був нагороджений перехідним Червоним прапором обкому партії та облвиконкому[3].

Відновилися роботи в кар'єрі «Каменяр». Тут працювало 45 робітників. В 1948 році промартіль успішно виконала державне замовлення на поставки граніту до Москви, а також на будівництво дороги Одеса—Київ. Видобуток граніту

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 30, оп. 2, спр. 1, арк. 10; спр. 12, арк. 14, 15.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 652, арк. 101—103.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 30, оп. 4, спр. 1, арк. 56; оп. 5, спр. 8, арк. 34.

перевершив довоєнний рівень у півтора рази. Працювали харчокомбінат, промартіль «Перемога».

Невдовзі після визволення села відновила роботу лікарня. Відкрився дитячий будинок. 1944 року, до початку занять, жителі методом народної будови відремонтували початкову школу, в 1949 відкрилася семирічна школа. Вчителі села провадили велику культурно-виховну роботу серед населення: організовували бесіди на політичні теми, в бібліотеці — колективне читання художніх творів. Комсомольці створили драматичний гурток, а в період весняно-польових робіт — агіткультбригаду, яка виступала перед колгоспниками на полі.

В 1950 році артілі села об'єднались у дві — ім. Жовтневої революції та ім. 12-річчя Жовтня. Нові господарства міцніли. В 1954 році валовий збір зернових в артілі ім. Жовтневої революції становив 22 тис., а через три роки — 30 тис. цнт. 1958 року після реорганізації Костянтинівської МТС в РТС артілі придбали багато техніки, поповнилися кадрами механізаторів. Це сприяло підвищенню продуктивності праці, зміцненню економіки господарств. Зросли ряди передовиків колгоспного виробництва. За жнива 1958 року комбайнер І. Я. Сопільняк намолотив 7 тис. цнт зерна. По 9—12 га за зміну комбайном СК-26 скошував кукурудзи на силос механізатор Є. С. Стасєв. Пташниця Л. Г. Денисенко від кожної курки-несучки одержала по 112 яєць.

За роки семирічки значно підвищилися врожайність зернових, продуктивність тваринницьких ферм. Якщо в першому році семирічки колгоспники збирали озимої пшениці по 17,8 цнт з га, то в 1965 — по 23,5 цнт. А ланка механізаторів, яку очолив П. Гуценко, виростила по 32 цнт зерна на кожному гектарі. 1961 року обидві артілі об'єдналися в одну — ім. Жовтневої революції. Це велике багатогалузеве господарство, на ланах якого працюють 1,4 тис. чоловік. За колгоспом закріплено 11,4 тис. га землі, з них 9 тис. га орної. У 1968 році в машинному парку господарства було 60 тракторів, 30 різних комбайнів, з них 15 зернозбиральних, 23 автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки. Це дало змогу механізувати більшість трудомістких процесів на полі, токах та фермах.

Артіль засіває близько 4 тис. га пшениці, збираючи з кожного гектара по 22—24 цнт зерна. Державі щороку продається 40—47 тис. цнт пшениці. Значне місце серед сільськогосподарських культур займає соняшник. Щороку артіль засипає в державні засіки 10—12 тис. цнт цієї цінної культури. Вирощують також кукурудзу, цукрові буряки та інші культури. В 1968 році артіль виконала майже 2 річних плани по виробництву цукрових буряків, зібравши 42 тис. цнт. У 1970 році в господарстві налічувалося понад 3 тис. голів великої рогатої худоби, 6,5 тис. свиней. Для утримання такої кількості худоби збудовано 16 нових корівників, 3 свинарники-відгодівельники на 850 голів, один з них з напівавтоматичним пунктом відгодівлі свиней. Рік у рік зростають грошові прибутки колгоспу, в 1970 році його неподільні фонди досягли 3,6 млн. крб. За роки семирічки орденоносцями стали 11 колгоспників. Ордена Леніна удостоєні завідуюча свинофермою Н. Л. Дубовик, вчителька М. Я. Новицька. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкова комсомольсько-молодіжної ланки, делегат XX з'їзду ЛКСМУ З. А. Лученко, яка багато літ підряд вирощує по 300 і більше центнерів цукрових буряків на гектарі. Такої ж високої нагороди удостоєні бригадир комплексної бригади В. М. Запорожан та бригадир тракторної бригади М. С. Оплачко. В селі живе ветеран колгоспного будівництва, Герой Соціалістичної Праці Н. Г. Мельниченко.

Головний агроном колгоспу ім. Жовтневої революції делегат 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників М. Ф. Маслак. Костянтинівка, 1969 р.

Збільшення кількості внесених у грунт мінеральних та органічних добрив, застосування передових методів обробітку грунту створили умови для зростання виробництва продукції рослинництва і тваринництва, зниження собівартості її. Готуючись до 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників, артіль ім. Жовтневої революції перейшла на нову систему організації праці. В господарстві було створено 5 механізованих загонів, за якими закріплено близько 70 проц. колгоспної землі і техніки. Кожен загін мав свій виробничий план, технологічні карти, госпрозрахункові завдання. В загонах — акордно-преміальна оплата праці. Нова організація праці дала змогу 80 механізаторам піти працювати на інші ділянки. Відпала необхідність тримати бригадирів тракторних бригад, обліковців. І як наслідок — економія по колгоспу становить 14,5 тис. крб. на рік.

У рік Ленінського ювілею колгоспники зібрали по 27 цнт зернових з гектара, по 260 цнт цукрових буряків. Медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» нагороджено 130 трудівників села. До районної ювілейної Книги трудової слави занесено колектив свиноферми, який щорічно одержує по 22—23 ділових поросят від кожної свиноматки. До ювілейної Книги занесено також доярку Н. Т. Марущак, яка щорічно надоює по 3—3,5 тис. кг молока від корови, тракториста М. І. Брагаря, який постійно перевиконує норми виробітку у 1,5 раза. Михайло Іванович — кавалер ордена Леніна, працює механізатором з 1929 року.

Артіль одною з перших в районі виконала завдання восьмої п'ятирічки з виробництва і продажу державі сільськогосподарської продукції. Партія і Радянський уряд високо оцінили працю 9 чудових трударів колгоспу. Ордена Жовтневої Революції удостоєно голову колгоспу П. С. Адамського, тракториста М. І. Брагаря, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадира Г. В. Марущака, орденом «Знак Пошани» нагороджено свинарку О. Я. Кукол, комбайнера М. О. Спотаря, ланкову Г. О. Росол.

Крім колгоспу, де зайнята основна кількість населення Костянтинівки, в селі працює чимало промислових підприємств. Серед них маслозавод, що переробляє продукцію тваринницьких ферм. На заводі всі процеси виробництва повністю механізовані. Щороку тут виробляють близько 5 тис. цнт масла, 190 цнт бринзи тощо. Включившись у соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, колектив Костянтинівського маслозаводу виконав квартальний план випуску валової продукції на 117,4 проц., понад план реалізовано продукції на 46,6 тис. крб. В селі працюють вальцьовий млин, лісопильня, відділення «Сільгосптехніки». В майстернях налагоджена потокова лінія для ремонту тракторів.

В авангарді виробничого й громадського життя села йдуть комуністи. 8 партійних організацій об'єднують в своїх рядах понад 120 комуністів. Більшість з них працює безпосередньо в сфері матеріального виробництва, в т. ч. 56 чоловік в колгоспі. Костянтинівці беруть активну участь у громадському житті села. 45 депутатів сільської Ради працюють у 7 постійних комісіях, сміливо втручаються в усі сфери виробництва, допомагають медичним і культурно-освітнім закладам, дбають про поліпшення побутових умов трудящих села. Ще в переддень 36-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції стала до ладу міжколгоспна Костянтинівська ГЕС потужністю 800 квт. Того ж року село повністю радіофіковано. Тільки за три роки восьмої п'ятирічки зведено 210 будинків. Відкрилися нові магазини: книжковий, господарчих товарів, продовольчий, сільунівермаг. В особистому користуванні костянтинівці мають 780 телевізорів, 860 радіоприймачів та радіол. Купівельна спроможність трудящих рік у рік зростає. Товарообіг місцевого сільського споживчого товариства в 1970 році становив понад

В одному з цехів маслозаводу с. Костянтинівки. 1966 р.

2,5 млн. крб. В селі є стаціонарна лікарня на 35 ліжок. Хворих обслуговують 2 лікарі, 2 фельдшери, 14 медсестер.

В селі працює близько 50 чоловік спеціалістів з вищою освітою. У двох школах — середній та восьмирічній — навчається 700 дітей. При середній школі в літні місяці щороку відкривається табір праці і відпочинку. Працює й заочна середня школа, яку 1968 року закінчило 20 колгоспників та робітників.

В Костянтинівці збудовано будинок культури на 600 місць. Тут встановлено стаціонарну кіноустановку з новим обладнанням. У гуртках художньої самодіяльності бере участь 120 чоловік. Часто в будинку культури проводяться зустрічі з ветеранами колгоспного виробництва, першими комуністами і комсомольцями села, з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Велику роль у вихованні підростаючого покоління в комуністичному дусі відіграє сільська бібліотека, фонд якої налічує 15 тис. примірників. При бібліотеці є актив книголюбів, який подає допомогу бібліотечній раді в проведенні тематичних вечорів та читацьких конференцій. Цікаво пройшла читацька конференція «Невгасиме світло Жовтня світить шлях нам у майбутнє» за книгою В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади». В Костянтинівці є ще дві шкільні, колгоспна та профспілкова бібліотеки. Чимало мешканців села мають власні бібліотеки.

В сьогоднішній оновленій, помолоділій Костянтинівці живуть щасливі трудівники, які з усім радянським народом будують найсвітлішу споруду на землі — комунізм.

А. Ф. БАБЕНКО, Ю. А. ГОРБАНЬ, Ф. М. ПОДОЛЯН

СЕМЕ́НІВКА

Семенівка — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на стрімких берегах Південного Бугу, за 25 км від райцентру і за 22 км від найближчої залізничної станції Кавуни на лінії Одеса—Харків. З райцентром має автобусне сполучення. Населення — 2409 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Булацелове і Остапівка.

На околицях села виявлено неолітичні поселення й поховання та 4 поселення доби бронзи, знайдено римські монети 1 ст. нової ери[1].

До ліквідації Нової Січі на території нинішньої Семенівки стояв запорізький зимівник Бугогардівської паланки, навколо якого селились втікачі з багатьох місць Росії. 1781 року поселення і 670 десятин землі були подаровані царським урядом прапорщику І. Семенову разом з 77 покріпаченими селянами[2].

На початку XIX ст. сюди, на казенну землю неподалік від невеликого села Семенівки, були переселені сім'ї однодворців з Курської та українських козаків Полтавської губерній[3]. Вони заснували поряд з поміщицьким казенне поселення Семенівку, в якому на 1806 рік вже налічувався 181 господар, що обробляв 2 тис. десятин землі[4]. Згодом обидва поселення утворили село Семенівку. До наших днів збереглися назви частин його південної — Московщина та північної—Переяславщина.

З 1817 року казенне село Семенівка входило до складу Бузького козацького війська, а з 1827 року його переведено на статут військового поселення і наймено-

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вип. 1, стор. 92; М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України. К., 1959, стор. 154.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 100.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 41.

[4] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 645, арк. 19.

вано фурштатською поселенською ротою 3-го полку Бузької уланської дивізії, жило тут 229 військових поселенців, які користувалися 4 тис. десятинами землі[1]. В умовах військового режиму жителі працювали на казну, утримували військо і несли службу. Ще гіршим було становище поміщицьких селян Семенівки. Їх раз у раз перепродували новим власникам. Напередодні реформи в селі налічувалось 288 дворів з 1652 чоловіками населення[2].

Після ліквідації в 1857 році військових поселень жителів перевели на становище державних селян і наділили землею, за користування якою вони сплачували поземельний податок. За указами 1866—1867 рр. наділи, що не перевищували 5—8 десятин на ревізьку душу[3], закріпили за колишніми поселенцями.

Поміщицькі селяни одержали пересічно по 5 десятин. Семенівці вносили високі викупні платежі протягом 49 років та різні податки. У березні 1862 року поміщицькі селяни Семенівки і сусідніх сіл виступили проти кабальних умов викупу. Вони відмовлялися прийняти уставну грамоту[4].

Внаслідок швидкого розвитку капіталізму на селі після реформи виділялися куркульські господарства, що збагачувалися за рахунок розореної бідноти. За планом межування 1861 року мешканці села мали 7282 десятини землі, а у 1885 році її було 5718 десятин[5]. Багато селян Семенівки орендували землю у поміщиків Ананьївського повіту, інші гнули спину на полях місцевих багатіїв, у маєтках Скаржинських та Рустановича. Через 24 роки після скасування кріпацтва тут було 56 родин безземельних або 11,7 проц. селянських сімей. 14 господарств мали 4—6 десятин землі, 146 — по 6—11, 92 — по 11—16, 149 — по 16—25, 20 господарств мали по 25—50 і два — понад 50 десятин на двір. Крім того, 108 селянських родин не засівали свої ділянки. Сільська община швидко руйнувалася. На кінець XIX ст. від традиційного общинного користування тільки й лишилось, що спільний клин для толоки, де 20 пастухів з батрацьких родин випасали 8 гуртів корів, овець та іншу худобу.

На 1897 рік населення Семенівки зросло до 3800 чоловік. Село входило до складу Благодатненської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Тут було 2 вітряки і 16 водяних млинів, 3 сукновальні, 2 гончарні, олійниця, кузня, 10 крамниць, 2 шинки.

Виснажлива праця, голод і злидні породжували серед бідних селян протест проти поміщиків і куркулів. Так, весною 1885 року вони самовільно зайняли толоку на землі поміщика Підтоптаного. Поміщик викликав урядника для ведення слідства, але бідняки побили його і вигнали з села. Та незабаром організаторів виступу було заарештовано.

Великий вплив на зростання політичної свідомості селян мали робітники Ольвіополя та Вознесенська. Напередодні революції 1905 — 1907 рр. за селом біля могили, весною і влітку збиралася семенівська біднота, де робітничі агітатори проводили революційні бесіди. В 1905—1907 рр. в Семенівці та навколишніх селах розповсюджувалися соціал-демократичні листівки. Селянин Т. Грудка приносив їх в Булацелове місцевому фельдшеру С. К. Безалтишному. Розкидали їх і на ринку в Благодатному. Одного з семенівських активістів селянина А. Ф. Вакуленка в січні 1908 року було заарештовано[6].

Внаслідок столипінської аграрної реформи поблизу Семенівки виникло 4 куркульські хутори. Понад 30 господарств вийшли на відруби, решта — 72 — не за-

---

[1] Центральний державний воєнно-історичний архів СРСР (далі ЦДВІА), ф. 405, оп. 2, спр. 1011, арк. 17, 22, 25.

[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 544.

[3] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 22, 26.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1131, оп. 52, спр. 69, арк. 1—13.

[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 76, 77, 337.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1, спр. 353, арк. 1—75.

хотіли виділитися з общини. В руках куркулів зосередилися торгівля, підприємства переробної промисловості: 8 водяних млинів, олійниця, сукновальня, на яких працювало понад 100 робітників. 16—18-годинний робочий день, мізерна заробітна плата викликали невдоволення робітників. Разом з селянами вони не раз виступали і вимагали від хазяїв збільшити заробітну плату, зменшити ціни за оренду і скоротити робочий день.

Медичних закладів у дореволюційній Семенівці не було. Хворих доводилося доставляти за 25 км до Лисогірської дільничної лікарні, яка обслуговувала 46 тис. чоловік[1]. В Семенівці лікар бував лише наїздом.

За подвірним переписом, в 1883—1885 рр. з 2824 мешканців всього 219 абияк вміли писати й лічити[2]. Лише 1889 року відкрилася церковнопарафіяльна, а в 1896 — міністерська однокласна школи. Проте і в них більшість дітей через бідність не мала змоги вчитись. Багато дітей залишалися поза школою, бо не було місць. 1896 року в місцевих учбових закладах навчалось всього 100 дітей (з них 21 дівчинка) Семенівки і навколишніх сіл, тоді як лише в Семенівці на цей час налічувалося 535 дітей шкільного віку. В 1916 році в школах вчилося тільки 116 дітей[3]. В тому ж році 144 дітям відмовили у прийомі до школи: не вистачало вчителів, а також шкільних приміщень, парт.

Під час першої світової імперіалістичної війни бідняцькі і середняцькі господарства дуже зубожіли. Чоловіків мобілізували до царської армії, в багатьох господарствах нікому було обробляти землю. 120 семенівців загинуло на фронті, деякі повернулись каліками. Зменшились посівні площі, поголів'я худоби. В той час куркулі наживалися на військових поставках для фронту борошна, м'яса, сіна, сукна.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції до села повернулися фронтовики, серед них більшовики селяни С. К. Гопаненко і Г. Ф. Дубина та вчитель А. Ф. Вишневський, які повели активну революційну агітацію серед жителів. Під їх керівництвом у травні 1917 року відбувся багатолюдний сход, на якому більшовики закликали односельців відбирати у поміщиків землю, не чекаючи Установчих зборів. В червні створено земельний комітет, який взяв на облік поміщицьку землю, та розподіляти її між бідними господарствами довелося аж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції[4].

Як тільки в Семенівці стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, активісти села провели мітинг. Трудящі висловили свою готовність наслідувати приклад петроградських робітників. В січні 1918 року відбулися вибори до Ради селянських депутатів, головою якої став учитель А. Ф. Вишневський. Рада приступила до здійснення перших декретів Радянської влади. На облік взяли землю, майно місцевих багатіїв і поміщиків, націоналізували їх підприємства. А напровесні створена Радою земельна комісія почала розподіл конфіскованої землі та іншої власності поміщиків і куркулів. Понад 700 родин сільських трударів одержали землю. Так, сім'я бідняка Ю. Г. Зубенка, яка раніше наймитувала у поміщика Добровольського, одержала 18 десятин землі, корову і двоє поросят.

Але ці революційні перетворення були перервані у березні 1918 року австро-німецькими окупантами. У селян вони грабували хліб, худобу. Підняли голову сільські багатії. У квітні 1918 року група сільських юнаків, ризикуючи життям, викрала в німців багато гвинтівок, ручних гранат і передала їх партизанському загону, створеному в Семенівці під командуванням І. В. Кармана. Загін налічував у своєму складі 150 чоловік. На початку вересня загони Семенівський та навко-

---

[1] Н. Тезяков. Земская медицина. Заболевание и смертность населения в Елисаветградском уезде в 1895 г. Елисаветград, 1896, стор. 2.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 89.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 168.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 14, 16.

лишніх сіл Остапівки й Булацелового об'єдналися в один, командиром став І. Д. Стрижак[1].

Після краху австро-німецької окупації сільська біднота повела боротьбу проти петлюрівців, що захопили владу в Семенівці 3 листопада 1918 року. В березні 1919 року їх вигнали війська 1-ї бригади Задніпровської дивізії Української Червоної Армії. Радянську владу було відновлено. На чолі ревкому став місцевий бідняк С. К. Піскун. Ревком розподілив між селянами понад 1000 десятин конфіскованої землі, організував збір продовольства та одягу для радянських бійців. Понад 100 жителів села пішли в ті дні добровольцями до Червоної Армії.

Але наприкінці липня 1919 року в Семенівці і сусідніх селах спалахнули куркульські повстання, а в серпні село зайняли денікінці, які встановили жорстокий режим. Землю вони повернули багатіям. Від рук денікінців загинули сільські активісти Г. С. Ратушний та О. А. Штилик, які закликали селян не вступати до білої армії. Після вигнання з села денікінців, в кінці січня 1920 року в селі створено ревком, який в червні передав свої повноваження обраній Раді[2].

За законом Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року ревком, а потім Рада, при активній участі комітету незаможних селян перерозподілили колишню поміщицьку і куркульську землю між бідняками і середняками. Селяни одержали достатню кількість землі, але обробляли її примітивними старими знаряддями, не дотримуючись правил агротехніки. 704 двори не мали робочого тягла, а в 209 — було лише по одному коню. Тому посівні площі не збільшувались, а врожаї збирали низькі — по 25—30 пудів зерна з гектара. Рада організувала допомогу бідноті продовольством, тяглом та посівним матеріалом. Почали працювати сільськогосподарські курси, де близько 100 бідняків і середняків вивчали агротехніку. Господарська секція Ради організувала ремонт доріг і будівництво мостів, дбала також про завезення у село палива, товарів широкого вжитку.

Восени 1922 року в Семенівці оформився партійний осередок. Секретарем його став робітник місцевого млина В. Мельничук. Комсомольська організація об'єднала 50 юнаків і дівчат.

Поряд з великою виховною і організаторською роботою серед селян комуністи та місцеві органи влади здійснювали політику обмеження куркулів, боролися проти спекуляції й самогоноваріння, бандитизму й хуліганства. Сільських багатіїв, власників великих водяних млинів оподаткували. Продовольча комісія сільради контролювала оплату й охорону праці робітників на куркульських млинах, зменшила норму мірчука. 42 колишніх прислужників царського та білогвардійського режимів було позбавлено виборчих прав[3].

Комуністи, депутати Ради і комсомольці розгорнули велику роз'яснювальну роботу серед селян, пропагуючи ленінський кооперативний план. У 1922 році до 5-ї річниці Жовтневої революції 6 господарств бідняків-активістів на 42 десятинах землі об'єднались у сільськогосподарську артіль «Культура», в якій було усуспільнено 8 коней, 8 корів, 5 плугів, 2 косарки, 3 сівалки[4]. 1924 року 70 господарств бідняків заснували ТСОЗ[5], а ще через кілька років — комуну ім. Шевченка, яка у 1929 році була реорганізована в артіль.

Ще з 1921 року в Семенівці створено сільське споживче товариство. Відкрились його філії в селах Булацеловому, Остапівці. Вони постачали селянам товари першої потреби: мануфактуру, мило, гас, сіль, кінську збрую тощо. На 1925 рік в селі було кілька крамниць. Члени кредитного товариства дістали змогу купувати сільськогосподарський реманент, коней, а селянські об'єднання — навіть трактори. Товариство мало свій трактор і допомагало біднякам обробляти землю. На 1925 рік

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 80, арк. 23; оп. 3, спр. 129, арк. 2.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2203, оп. 1, спр. 28, арк. 7.
[4] Там же, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 184, арк. 17.
[5] «Селянська газета» (Первомайськ), 13 вересня 1925 р.

Учасники художньої самодіяльності с. Семенівки. 1924 р.

воно об'єднувало 570 селянських господарств (1926 року в Семенівці налічувалось 1010 господарств і 4547 чоловік населення)[1].

Партійний і комсомольський осередки та Рада велику увагу приділяли також розвиткові культури. 1920 року в селі почала працювати школа. Створювалися гуртки ліквідації неписьменності. З ініціативи комсомольської організації було відкрито сельбуд і бібліотеку. При сельбуді працювали драматичний і співочий гуртки.

Гуртківці провадили також широку атеїстичну роботу, пропагували нові революційні свята, обряди. За сельбудом була закріплена ділянка землі, т. зв. комсомольська десятина. На виручені від врожаю гроші комсомольці придбали інструменти для духового оркестру та кіноапаратуру. У 1926 році за успіхи в культурно-масовій роботі сельбуд було відзначено першою премією Лисогірського райвиконкому.

Протягом 1929—1931 рр. жителі Семенівки об'єднались в 9 колгоспах: «Шлях Леніна», «Комуніст», ім. Горького, ім. Ворошилова та ін. Більшість з них очолили посланці робітничого класу, двадцятип'ятитисячники. Колективізація сільського господарства проходила в умовах великих труднощів. Куркулі чинили запеклий опір об'єднанню жителів села в колективні господарства, в 1930 році намагалися зірвати посівну кампанію, а потім — виконання хлібозаготівель. Біднота разом з комуністами села повела рішучу боротьбу з куркульством. Рішенням загальних зборів в травні 1931 року всіх куркулів Семенівки було вислано за межі села.

Взимку 1930 року створено міжколгоспну машинно-кінну станцію; з 1931 року семенівським колгоспам допомагала обробляти землю Кавунівська МТС. Її тракторні бригади виконували понад 60 проц. робіт в землеробстві. Все це дало змогу вже в 1931 році артілям Семенівки досягти значних успіхів у виробництві зерна й інших культур. Так, овочівники колгоспу «Зелена гора» збирали по 120 і більше цнт городини, посадили молодий сад, який був одним з кращих в Арбузинському районі. Колгоспи Семенівки у ці роки почали вирощувати технічні культури — коріандр і сою. За роки передвоєнних п'ятирічок колективні господарства зміцніли. Окремі бригади і ланки збирали по 25—30 цнт зерна з гектара. По-ударному працювали на фермах І. М. Нечитайло та Л. С. Колінько, які в 1939 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. А у 1940 році учасниками виставки були тваринники С. А. Біловол, І. Л. Колінько і П. С. Семенюк. З розвитком і зміцненням економіки колективних господарств поліпшувався і добробут колгоспників. В передвоєнні роки вони одержували на трудодень по 3—4 кг хліба та 6—8 карбованців.

Успіхами у виробництві колгоспники села значною мірою зобов'язані вмілому керівництву партійної організації. На районній партійній конференції, яка відбулася в лютому 1940 року, відзначалась активна організаторська та політична робота комуністів Семенівки серед колгоспного селянства. Великий авторитет серед колгоспників мала комсомольська організація, яка перед Великою Вітчизняною війною налічувала 47 юнаків і дівчат. Ще в березні 1934 року, обгово-

[1] Газ. «Селянська правда», 2, 3 липня 1926 р.

Розподіл першого врожаю картоплі у колгоспі «Зелена гора». Семенівка, 1929 р.

рюючи рішення XII з'їзду КП(б)У, передова молодь села виступила ініціатором створення хат-лабораторій в кожному колгоспі і включилася в республіканське комсомольське змагання за їх кращу організацію. На честь 20-річчя ВЛКСМ юнаки і дівчата села створили 5 комсомольсько-молодіжних ланок, контролювали використання тракторів, комбайнів та іншої техніки, 17 комсомольців пішли працювати на колгоспні ферми. Сільська Рада і її виконком багато уваги приділяли впорядкуванню села, розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. Напередодні Великої Вітчизняної війни Семенівка прикрасилась новими житловими будинками, культурними і побутовими закладами. На цей час було завершено електрифікацію і радіофікацію.

Медичну допомогу семенівці одержували на фельдшерсько-акушерському пункті, де працювали два лікарі. В дитячих яслах і садках були створені умови для виховання дітей дошкільного віку. На початку 30-х років повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Всі діти шкільного віку навчалися у двох початкових і семирічній школах.

Центром проведення культурно-масової роботи в передвоєнний час став новозбудований сільський клуб. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності. Силами драматичного гуртка ставились п'єси української дореволюційної і радянської класики. Духовий оркестр, який поповнився молодими і здібними музикантами, дав багато концертів для трудящих свого та навколишніх сіл. При клубі діяла бібліотека.

Коли фашистські полчища віроломно напали на нашу країну, на фронт з села пішло понад 1000 чоловік. З серпня 1941 року Семенівку захопили фашисти. Вони грабували населення, вивозили до Німеччини хліб, худобу. Жителів гітлерівці примушували працювати від зорі до зорі в полі, за найменшу провину катували. Близько 350 юнаків і дівчат вони насильно відправили на каторжні роботи до Німеччини.

Восени 1941 року група офіцерів Червоної Армії, що пробилася з оточення, серед них П. С. Піскун, І. П. Казимир, М. І. Курченко, налагодила зв'язок з партизанами Первомайського району, одержувала від них листівки і розклеювала їх по селу, закликала жителів повсюдно чинити опір окупантам. Але всі вони були заарештовані і розстріляні. Фашисти також стратили голову сільради П. І. Трюхана, суддю Доманівського району уродженця Семенівки В. Ф. Білозерського, партизана громадянської війни І. К. Солонуху.

Жадане визволення прийшло 20 березня 1944 року, коли частини 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту очистили село від гітлерівців. Захищаючи Батьківщину від фашистських загарбників, на фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 233 жителі села. В місцевому музеї експонуються фотографії і документи, що розповідають про подвиги земляків.

Організаторами відбудови зруйнованого ворогом господарства стали територіальна партійна організація (відновлена в квітні), сільська Рада та правління колгоспів. Партійну організацію очолив П. І. Гуценко. Відразу ж було надано допомогу потерпілим сім'ям військовослужбовців: їм виділили 70 цнт зерна і борошна, будівельні матеріали для ремонту хат.

У важких умовах доводилося загоювати рани, заподіяні війною. Так, в артілі «Шлях Леніна» збереглось лише 35 голів робочої худоби, в інших — ще менше[1]. Колгоспники насамперед подбали про вирощування зернових, овочів та інших сільськогосподарських культур. На полі працювали всі: від підлітків до стариків. Колгоспниці Я. М'яка, Н. Доценко, Г. Казимир за день кіньми виорювали по 1,8—2 га. А інваліди Вітчизняної війни С. Хрипун і С. Герасименко за 25 днів зорали 49 га.

Влітку того ж року відновлено Костянтинівську МТС. Серед її працівників було багато дівчат з Семенівки, які закінчили короткотермінові курси. Трактористка У. Біловолова трактором «ХТЗ» виорювала за зміну в колгоспі ім. Ворошилова по 5 га при нормі 4 га. На весняних роботах 1945 року вона заощадила понад 350 кг пального. З таким же успіхом працювала в колгоспі ім. Сталіна трактористка М. Грудка. В тракторній бригаді І. Ліпашова було 8 дівчат, з них особливо відзначались Г. Різун, І. Г. Поживітько, які денну норму на оранці виконували на 115—120 проц. В перших лавах трудового фронту йшли комсомольці. Вони створювали комсомольсько-молодіжні агрегати, організовували між ними дійове змагання. Відновили роботу фельдшерсько-акушерський пункт, школа, сільський клуб, бібліотека. Сільська Рада і комсомольці села організували кілька недільників для ремонту приміщень цих закладів.

Самовіддано працювали хлібороби в жнива 1944 року. Хліб треба було зібрати в стислі строки, але бракувало машин, тому трудівники артілі організували цілодобову роботу комбайнів, жаток і молотарок. Активно допомагали хліборобам збирати врожай учні Семенівської школи. Колгоспники виконали план хлібопоставок державі і всі лишки хліба здали до фонду Червоної Армії[2]. Пересічний врожай зернових в 1944 році становив 11 цнт з гектара. Відновлювалися тваринницькі ферми. З братніх радянських республік Середньої Азії було одержано 35 голів великої рогатої худоби, 20 коней, 40 овець[3]. На кінець 1944 року тільки колгосп «Комуніст» мав понад 100 голів свиней.

З великим трудовим натхненням зустріли колгоспники план першої післявоєнної п'ятирічки відбудови і дальшого розвитку народного господарства. Вже в першому році п'ятирічки артілі Семенівки відновили довоєнні площі посіву. Порівняно з 1945 роком подвоїлась кількість поголів'я громадської худоби. Достроково, до 33-х роковин Великого Жовтня, колгоспи завершили трирічний план розвитку тваринництва. Для прискорення будівельних робіт артілі Семенівки об'єднували свої зусилля. Так, колгосп ім. Сталіна на кошти, які надійшли від усіх господарств, збудував міжколгоспну цегельню.

У 50-х роках семенівські колгоспи об'єдналися в один — ім. Леніна. Це дало змогу ефективніше використовувати матеріальні і трудові ресурси. Партійна організація, керуючись рішеннями вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, вжила заходів щодо дальшого розвитку усіх галузей колгоспного виробництва. Так, тваринники, підхопивши почин доярок сусідньої артілі «Заповіт Ілліча» (с. Садове), зобов'язались підвищити продуктивність корів і слова свого дотримали. Річний план продажу молока державі колгосп виконав до 1 вересня. 127 ягнят від 100 вівцематок виростив чабан О. Герасименко. У 1958 році його нагороджено орденом «Знак Пошани».

В березні 1959 року відбулось об'єднання артілі ім. Леніна з сусідньою Остапівською ім. Кірова. За колгоспом ім. Леніна закріплено 9190 га угідь, у т. ч. 7820 га орної землі. На кінець семирічки колгоспники більше як на 500 га розширили посівні площі під технічними культурами, такими, як цукрові буряки, коноплі, коріандр. Майже на 30 процентів зросла врожайність зернових і технічних

[1] Газ. «Соціалістична перемога», 23 листопада 1944 р.
[2] Газ. «Соціалістична перемога», 9 лютого 1945 р.
[3] Газ. «Соціалістична перемога», 21 грудня 1944 р.

культур. В останньому році семирічки грошовий прибуток колгоспу на 100 га угідь становив 15 820 карбованців.

За роки восьмої п'ятирічки пересічна врожайність зернових досягла 22 цнт з га, цукрових буряків — 250 цнт. Стабільні плани закупок сільськогосподарських продуктів і підвищення закупівельних цін сприяють зміцненню економіки господарства. Неподільний фонд артілі становить близько 2,5 млн. крб. Колгосп має 105 тракторів, 40 різних комбайнів, 25 вантажних автомобілів, 194 електродвигуни.

З честю виконали свої зобов'язання колгоспники Семенівки в 1970 ювілейному році. Вони виростили 59 459 цнт зернових, довівши пересічну врожайність до 27,1 цнт з кожного гектара (без кукурудзи). М'яса проти планових 2892 виробили фактично 3097 цнт; молока 25 158 цнт (за планом 22 260). 1 жовтня 1970 року з основних галузей сільськогосподарського виробництва колгосп виконав свій п'ятирічний план, а бригада овочівників завершила п'ятирічку ще в листопаді 1969 року.

Понад 70 передовиків колгоспного виробництва нагороджено у ті роки орденами і медалями Радянського Союзу. Ордена Леніна удостоєні комбайнер Г. М. Солонуха, агроном П. М. Іщенко, бригадир тракторної бригади К. Д. Макєєв, жінка-шофер Л. І. Бойко. За вирощення врожаїв коріандру орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову Г. Т. Микульшину, за високі показники в роботі — тракториста І. І. Коваленка, бригадира Г. В. Мазаєва, доярок Г. К. Микульшину, О. І. Різун.

133 семенівців — передовиків всенародного змагання, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна,— нагороджено ювілейними медалями. У соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України колгосп ім. Леніна посів перше місце в Арбузинському районі. За перший квартал 1971 року в колгоспі вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 13,3 цнт м'яса, 72,3 цнт молока, на 100 га зернових 5683 штук яєць.

Значно зміцнилися демократичні основи керівництва артіллю. Ще в 1959 році виникли ради бригад — нова форма колективного керівництва основною виробничою ланкою колгоспного господарства. Такі ради створені в городній та 4 комплексних бригадах. Вони ведуть поточне і перспективне планування в бригадах, аналізують наслідки роботи за кожний місяць, квартал і рік. До рад обираються передові колгоспники, ланкові, спеціалісти. Якщо раніш бригадні ради працювали як самодіяльна організація, то тепер до статуту колгоспу додано спеціальний пункт, в якому записано, що колгоспники обирають раду на бригадних зборах строком на рік. Через них парторганізація залучає до управління артілі широкі маси хліборобів, виховує в них високе почуття господарів артілі, відповідальності за свою працю.

Партійна організація колгоспу налічує 89 чоловік. Всі бригади і ферми очолюють комуністи, багато з них працюють механізаторами і тваринниками. Комсомольська організація направила в тваринництво понад 60 комсомольців. Передова молодь села взяла активну участь у ленінських суботниках.

З усього населення Семенівки 1400 чоловік працюють в колгоспі, близько 200 — вчителі, медпрацівники, працівники торгівлі і побутових підприємств. Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі було 5 вчителів, то тепер їх — 36. Характерна така деталь із структури сільського населення: в 1930 році в селі було лише 2 механізатори, а тепер в колгоспі їх близько 125, 42 комбайнери, 35 шоферів. За роки Радянської влади з Семенівки вийшло 9 інженерів, 10 лікарів, 8 агрономів, 33 вчителі, 2 працівники юстиції та багато інших спеціалістів.

Заможно живуть трудівники села. Оплата їх праці неухильно зростає. Якщо в 1965 році людино-день в колгоспі оплачувався в середньому по 2 крб. 99 коп., то в 1969 році — вже по 4 крб. 40 коп. Колгоспники, які мають за рік не менше

Виступ агіткультбригади Семенівського будинку культури на польовому стані колгоспу ім. Леніна. 1968 р.

300 виходів на роботу, користуються тритижневою оплачуваною відпусткою. За останні 10 років 80 проц. будинків у селі — новозбудовані або капітально перебудовані. Всі вони просторі, світлі, з шиферною або черепичною покрівлею. У власному користуванні жителів села — понад 400 телевізорів, стільки ж радіоприймачів, десятки пральних машин і холодильників. Семенівка повністю електрифікована, радіофікована. До послуг жителів села — кравецька і шевська майстерні, систематично відвідує село роз'їзна майстерня, що ремонтує побутову техніку. В селі — 16 магазинів, найбільші з них сільмаг, господарських товарів, комісійний. Працівники торгівлі вивозять товари на поле, на тваринницькі ферми. В польових станах тракторних бригад діють ларки без продавця, там механізатори купують товари першої потреби. Трудівники можуть наперед замовити в магазинах ті або інші товари.

Охорону здоров'я семенівців забезпечують лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, стоматологічний кабінет, аптека, в яких трудиться близько 40 медпрацівників. Семенівська дільнична лікарня, яку очолює досвідчений лікар А. М. Жураковський, в ювілейному році вийшла на перше місце в районі як зразкова щодо медичного обслуговування населення. Колектив лікарні занесений до районної Ленінської книги трудової слави. Медичні працівники широко практикують профілактичні огляди населення. Колгосп збудував і утримує будинок для людей похилого віку.

412 дітей трудящих вчаться в середній школі. У вечірній школі здобувають освіту понад 100 юнаків і дівчат села. В Семенівці працюють з вищою освітою 22 чоловіка, незакінченою вищою — 46, з середньою — понад 700 чоловік. В 1964 році здано в експлуатацію новий шкільний корпус на 11 класних кімнат, 4 кабінети, спортзал. Це дало змогу перейти на однозмінне навчання. Літньої пори на мальовничих берегах Південного Бугу відпочивають діти трудящих. Десятки учнів на кошти колгоспу їздять в екскурсії по визначних місцях України.

Справжнім помічником партійної організації колгоспу у вихованні трудящих села став колектив будинку культури. Йому присвоєно звання будинку культури відмінної роботи. Він має зал для глядачів на 500 місць, спортивний зал, бібліотеку і кімнати для занять гуртків. Тут читаються лекції і доповіді, проводяться тематичні вечори для передовиків сільського господарства, в урочистій обстановці відбувається реєстрація шлюбів, новонароджених, вшанування ветеранів колгоспного виробництва.

Виступи художньої самодіяльності будинку культури користуються популярністю навіть за межами області. В 1960 році місцевий ансамбль пісні і танцю виступав на Кубані в Тимошевському районі, за що має пам'ятний вимпел від кубанського колгоспу «Пам'ять Леніна». 15 аматорів нагороджені обласним управлінням культури цінними подарунками. За досягнуті успіхи в розвитку художньої самодіяльності в 1967 році директор будинку культури В. І. Погоничев нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. До активу будинку культури залучені спеціалісти колгоспу, вчителі, медпрацівники. При ньому створено кімнату-музей В. І. Леніна. Тільки за три роки її відвідали понад 15 тис. чоловік. Це і жителі навколишніх сіл, і працівники культури багатьох районів. В Семенівці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Підвищення рівня культури стало добрим грунтом для розвитку нових обрядів, звичаїв, традицій. Всі урочисті події святкуються в будинку культури. Ось, наприклад, як відбуваються проводи юнаків до лав Радянської Армії. За столом на сцені дають місце допризовникам. Ветеран колгоспної праці вносить на сцену червоний прапор колгоспу. Звучать напутні слова, зачитується наказ колгоспників свято берегти завоювання Великого Жовтня. Допризовники один по одному цілують прапор. Дівчата вручають їм букети квітів. Свято завершується концертом на честь майбутніх воїнів Радянської Армії.

В селі є три бібліотеки (сільська, колгоспна і шкільна), в яких налічується понад 25 тис. книг. Тільки в сільській і колгоспній бібліотеках — понад 1300 постійних читачів. При бібліотеках працюють читальні зали. Семенівці передплачують понад 1200 газет і 550 журналів.

Про підвищення громадської активності трудящих свідчить діяльність Семенівської сільської Ради, в складі якої 32 депутати. При Раді — 7 постійних громадських комісій: сільськогосподарська комісія, соціалістичної законності, культосвітня, фінансова, побуту і благоустрою та ін. В селі діє 7 вуличних комітетів. Депутатські пости створено на тваринницьких фермах та на інших ділянках виробництва.

Світлий і широкий шлях у комуністичне майбутнє простелений перед трудівниками Семенівки.

П. І. ГУЦЕНКО, Є. П. КОЛІНЬКО,
М. В. КРАВЧЕНКО, Д. І. ШЕЛЯКІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД АРБУЗИНСЬКОГО РАЙОНУ

ВОЄВО́ДСЬКЕ (до 1880 р. Акаца́тове) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Глиняна Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 2470 чоловік. Воєводській сільській Раді підпорядковані також населені пункти Корабельне, Новоблагодатне, Новогригорівка, Шевченко.

У Воєводському містяться центральні садиби колгоспу ім. Жданова та радгоспу «Комсомолець». За колгоспом ім. Жданова закріплено 5500 га орної землі. Це господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. Вирощуються також технічні культури.

В радгоспі «Комсомолець», що спеціалізується на розведенні племінної великої рогатої худоби— 2201 га орної землі. У 1965 році за високі виробничі показники господарству присвоєно звання радгоспу комуністичної праці. Орденом Леніна нагороджені свинарка Н. Г. Дубова, доярка Л. М. Шевченко, телятниця В. К. Петренко. У Воєводському 4 магазини, в т. ч. сільський універмаг, будинок побутового обслуговування. Працюють середня школа, 4 бібліотеки, клуби.

Вперше Воєводське згадується у документах за 1780 рік. 1921 року створено партійний осередок, який об'єднував комуністів Воєводського, Любоіванівки і Рябоконевого. Секретарем було обрано І. К. Тарасова. За ініціативою комуністів на початку 20-х років тут відкрито станцію прокату сільськогосподарського реманенту, а в 1924 році — агробазу ім. Чубаря, яку в 1930 році реорганізовано у радгосп ім. Чубаря.

БЛАГОДА́ТНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Корабельної, притоки Південного Бугу, за 18 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 2819 чоловік. Благодатненській сільській Раді підпорядковане село Зелена Поляна.

В Благодатному міститься центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня зернового і тваринницького напряму. Господарство має 5697 га орної землі.

За високі показники у роботі колгоспницю М. Г. Щокіну нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

За останні роки в селі виросло 300 нових добротних будинків. Діє автоматична телефонна станція. Працюють близько 10 магазинів (у т. ч. один — напівфабрикатів) та кіосків, їдальня.

Медичну допомогу трудящі одержують в лікарні на 25 ліжок з хірургічним, терапевтичним, стоматологічним відділеннями, рентгенологічним кабінетом.

В Благодатному є середня школа, в якій працює 35 учителів. У однорічній сільгоспшколі навчається 180 чоловік майбутніх садоводів, виноградарів, пасічників, ветеринарних санітарів. Цю школу закінчили нині доктор сільськогосподарських наук Л. Я. Вербін та доктор технічних наук А. В. Ятченко. Будинок культури на 400 місць. Понад 1000 трудящих села є постійними читачами сільської бібліотеки.

В. М. Шелякін — кавалер ордена Слави 3-х ступенів. 1969 р.

Засноване Благодатне 1802 року як казенне поселення.

Влітку 1905 року селяни під проводом П. Л. Цимбала та Т. Й. Отращенка забрали в поміщика землю і розподілили її між бідняцькими родинами по 3 десятини на душу. Виступ був придушений.

У червні 1920 року в селі створено партійний та комсомольський осередки. На початку 1922 року організовано комуну «Вічний двигун», до якої увійшло 127 господарств. Невдовзі з нею об'єднався заснований того ж року ТСОЗ «Комбід». 1934 року комуну переведено на статут сільгоспартілі.

Понад 350 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу всі вони удостоєні урядових нагород, С. Ф. Орел — Героя Радянського Союзу, а В. М. Шелякін нагороджений орденом Слави 3-х ступенів.

ЛЮБОІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північ від районного центру і за 19 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 717 чоловік.

У селі центральна садиба колгоспу «Червона Україна», за яким закріплено 2386 га орних земель. Основні напрями господарства — рільництво і тваринництво. Розвивається також садівництво, овочівництво, рибальство, бджільництво. 38 колгоспників удостоєно урядових нагород, в т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу С. А. Ягодзінський, бригадир Д. І. Семенов.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла.

Заснована Любоіванівка наприкінці XIX століття.

НОВОКРА́СНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на північ від районного центру і за 9 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 2471 чоловік. Новокрасненській сільській Раді підпорядковане також село Трудофадіївка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Червоний Жовтень». Його орні землі становлять 7840,3 га. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються і технічні культури.

Герой Соціалістичної Праці передова ланкова В. С. Височанська. Садове, 1948 р.

75 колгоспників мають урядові нагороди, серед них орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена свинарка Л. Я. Дроздова.

В селі є дільнична лікарня, дитячий садок, 5 дитячих ясел. Працюють середня, восьмирічна школи, два клуби, бібліотека, будинок для спеціалістів, є кілька магазинів.

Новокрасне засноване у 1810 році переселенцями з Полтавської губернії. 1920 року тут створені партійний і комсомольський осередки.

В с. Катеринівці (тепер злилось з Новокрасним) пройшли дитячі роки М. Л. Кропивницького — основоположника українського професійного театру.

НОВОСЕ́ЛІВКА (до 1880 року — Брехуха) — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 1933 чоловіка. Новоселівській сільській Раді підпорядковані також населені пункти Агрономія, Воля, Зелений Берег, Колос Добра́, Костянтинівка, Мар'янівка, Новий Ставок, Шкуратове.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Жовтневі сходи», за яким закріплено 5998 га орних земель. Господарство м'ясо-молочного і зернового напряму. Вирощуються також технічні культури. Набуває розвитку садівництво, виноградарство і овочівництво. За самовіддану працю 42 колгоспники одержали урядові нагороди, в т. ч. орден Леніна — голова колгоспу С. О. Юрченко, комбайнер Ф. Я. Барабан, ланкова Є. К. Костенко, орден Трудового Червоного Прапора — 5 чоловік.

В селі працюють 8-річна школа, клуб, кінотеатр, бібліотека, побудовано дитячі ясла, будинок для спеціалістів, магазин, прокладено 13 км водопроводу.

Новоселівка заснована в першій половині XIX століття.

Головою ревкому в березні 1919 року був О. М. Кравченко, з 1920 року він же очолював комітет незаможних селян. В період колективізації куркулі по-звірячому вбили голову Новоселівського КНС П. А. Козирєва.

В підпорядкованому Новоселівській селищній Раді селі Агрономії розташована центральна садиба передового в області радгоспу «Агрономія», створеного ще 1920 року. Господарство славиться своїми трудовими успіхами; йому присвоєно звання радгоспу високої культури землеробства. В 1971 році господарство нагороджено орденом Жовтневої Революції. Директора радгоспу, делегата XXIV з'їзду КПРС О. М. Нікітченка удостоєно високої нагороди — ордена Леніна.

РЯБОКО́НЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Глиняна Одесько-Кишинівської залізниці. Через село протікає річка Велика Корабельна. Населення — 789 чоловік. Рябоконівській сільській Раді також підпорядковане село Гриднівка.

Колгосп «Світанок», центральна садиба якого розміщена в селі, має 3027 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Вирощують тут і технічні культури. За самовіддану працю 38 передовиків господарства мають урядові нагороди, в т. ч. тракторист М. Д. Чумак — орден Жовтневої Революції.

Тут є восьмирічна, дві початкові школи, клуб, бібліотека. Діють 2 магазини, 2 будинки тваринників, майстерня для ремонту техніки.

Село засноване в 1880—1890 рр.

САДО́ВЕ (до 1925 року — Романівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на північний захід від райцентру і за 7 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 509 чоловік. Садівській сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградний Яр і Новомихайлівка.

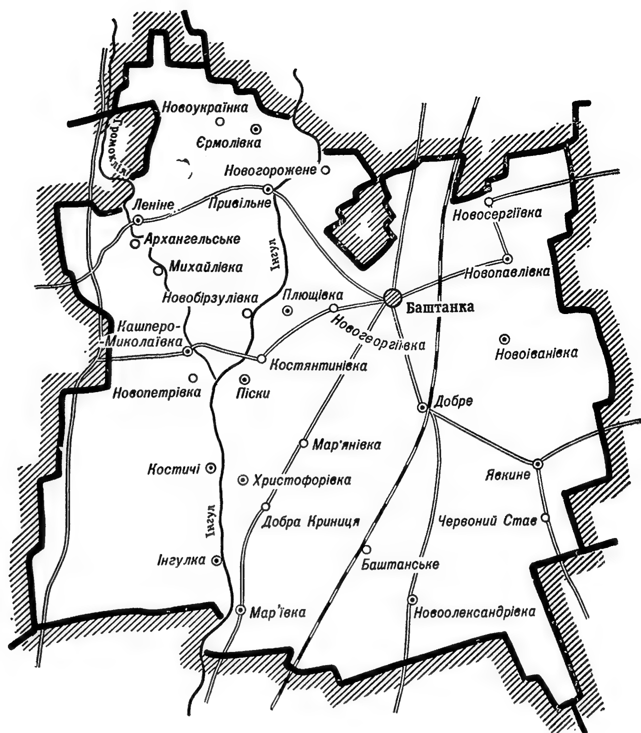
В Садовому розташована центральна садиба радгоспу «Зелена поляна», за яким закріплено 2725 га орних земель. Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. 78 робітників радгоспу мають урядові нагороди, 14 з них — П. Г. Кислиці, П. П. Давиденку, Л. Д. Каваці, В. С. Височанській, Г. П. Миколаєнко, М. П. Каваці, М. Г. Соколенку, І. Т. Височанському, Н. О. Чалій, Г. К. Абрамовій, Г. Г. Тищенку, О. І. Іртищеву, Н. Г. Мельниченко, О. В. Кузьменко — присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; вісім — Л. В. Давиденко, К. Ю. Безсмертна, В. Г. Височанська, М. В. Бондаренко, Н. А. Рибак, М. Л. Бондаренко, А. Г. Зубенко, М. О. Кавака — удостоєні ордена Леніна, вісім — ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури.

Садове засноване наприкінці XIX століття.

В 1920 році тут створені партійний та комсомольський осередки.

БАШТАНСЬКИЙ РАЙОН

БАШТА́НКА

Баштанка (до 1928 р.— Полтавка) — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 66 км на північ від Миколаєва та за 11 км від залізничної станції Явкине на лінії Миколаїв — Харків. Через селище проходить дорога Миколаїв—Кривий Ріг. Населення — 6,8 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Зелений Яр, Трудове, Червоний Плугатар і Шевченко.

Баштанка — центр району, площа якого — 1,8 тис. кв. км, населення 43 тис. чоловік (міського — 6,8 тис. чоловік, сільського — 36,2 тис. чоловік). Селищній і 15 сільським Радам підпорядковано 69 населених пунктів. Земельні угіддя району — 148,7 тис. га, в т. ч. орної землі — 123,9 тис. га. У районі — 18 колгоспів, 5 радгоспів, 2 державні лісорозсадники, 8 промислових підприємств, 5 будівельних організацій. З медичних закладів є 6 лікарень, 8 пологових будинків, 26 фельдшерсько-акушерських пунктів. У районі 57 шкіл, мережа культосвітніх закладів налічує 51 будинок культури і клуб, 32 бібліотеки.

З 1967 року співробітники Інституту археології АН УРСР під Баштанкою ведуть розкопки скіфських поховань. У катакомбі вони знайшли поховання скіфського воїна та його дружини. Тут же знайдено різні дерев'яні та кам'яні вироби, серед яких особливу цінність становлять дерев'яні шкатулки. На одній з них збереглася яскрава мініатюра, що являє собою визначний пам'ятник світової культури. На іншій — фрагмент напису, зробленого грецькими літерами, що датується IV ст. до н. ери.

Близько 1806 року на казенних землях, де тепер розташоване селище, царський уряд оселив переселенців з Полтавської і Чернігівської губерній[1]. Це були переважно державні селяни та козаки[2]. Згодом тут осідало чимало і селян-кріпаків, які втікали від панського гніту на південь України[3]. Походження назви села

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. Херсонский уезд. Херсон, 1890, приложения, стор. 200, 201.

[2] ЦДВІА, ф. 405, оп. 2, спр. 432, арк. 4.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 162.

(Полтавське, згодом Полтавка) пов'язують з першими поселенцями, серед яких більшість ніби була з Полтавської губернії. Вже в 1817 році населення Полтавки становило 798 чоловік[1]. Спочатку переселенці звільнялися від податків і повинностей на 5 років, але з 1824 року цей строк скоротився до 3 років[2]. У 1812 році оброчний та подушний податки, які сплачували державні селяни, дорівнювали 12 крб. 30 коп. з ревізької душі[3]. В посушливому степу не вистачало питної води, тому люди користувалися водою із ставків, що призводило до масових захворювань. 1812 року тут лютувала епідемія чуми, а в 1830 — холери. Селяни терпіли від частих неврожаїв, нерідко на полях все знищувала сарана.

Наприкінці 20-х років XIX ст. Полтавка стала військовим поселенням. У 1830 році вона входила до складу 1-го Бузького уланського полку. В селі на той час налічувалося 214 дворів і 1216 жителів. За поселенцями закріпили 18,5 тис. десятин землі, з яких близько 17 тис.— цілини та сінокосів. Крім землеробства, вони займалися скотарством: досить широкого розвитку набуло вівчарство. У 1831 році до села переведено уланів Єлизаветинських полків. Солдати-постояльці перебували на повному утриманні господаря, в домі якого їх поселяли.

З 1857 року село увійшло до складу 3-го округу Херсонського південного поселення. Але того ж року військових поселенців перевели на становище державних селян. В 1867 році за жителями південних поселень закріпили ті наділи, які вони одержали 1857 року (пересічно по 8 десятин на ревізьку душу). За цю землю селяни, починаючи з 1887 року, сплачували викуп державі. У 1887 році в Полтавці налічувалося 935 господарств. Надільна земля селянської общини становила лише 47 проц. усієї землі села, а казенно-оброчна, яку здавали в оренду або продавали, — 50 процентів[4].

У післяреформений період посилюється процес класового розшарування села, збагачення місцевих куркулів за рахунок дальшого зубожіння основної частини населення. При наступних переділах землі на ревізьку душу припадав такий же наділ, як і раніше, а неревізьким господарям виділяли зменшені наділи, що нарізали з т. зв. виморочних земель[5]. Протягом 1870—90 рр., скупивши казенні землі, місцеві багатії створюють хутори. В економії багатія Бутовича було 130 коней і волів, 160 корів, 12 тис. овець та інша худоба.

За десятину орендованої землі в 1887 році бідні селяни Полтавки платили щорічно до 10 крб.[6], а 1903 року орендна плата вже підскочила до 12 крб.[7]. У 1906 році, незважаючи на високі ціни, 513 селянських господарств все ж орендували землю. На той час у Полтавці налічувалося 1198 господарств. 16 проц. з них були безземельними та малоземельними, 18 проц. мали по 3—7 десятин землі, 6 проц.— по 20—30 десятин, а 18 хазяїв мали по 40—50 і більше десятин землі. Того ж року 21 проц. селянських дворів не мали ніякої худоби, а у 40 проц. не було плугів та іншого реманенту[8]. Мешканці Полтавки змушені були відбувати різні повинності: шляхову, підводну, квартирну, арештантську та ін. Якщо ж селянин не міг їх виконувати, то він додатково платив по 7 крб. 91 коп. з кожної десятини на рік[9]. Частина бідняків з села постійно ходила на заробітки в навколишні економії, наймитувала у багатіїв—коло-

---

[1] Центральний державний архів давніх актів (далі ЦДАДА), ф. 1355, оп. 1, спр. 2066, арк. 275.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 163.
[3] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вып. 1. Одесса, 1957, стор. 54.
[4] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 149, 150.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1894, № 4, стор. 177.
[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 17.
[7] 1905 год на Николаевщине, стор. 309.
[8] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг. Херсон, 1908, стор. 54—57.
[9] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1905 г. Херсон, 1906, стор. 61.

ністів і куркулів, наймалася до власників місцевих торговельних і дрібних промислових підприємств.

Наприкінці XIX і початку XX ст. в селі, що за адміністративним поділом, як центр волості, входило до Херсонського повіту Херсонської губернії, розміщувалися волосне управління, земська поштова станція, мешкало понад 7 тис. чоловік. Щотижня відбувався базар, тричі на рік — ярмарок. У 1887 році в селі діяло 44 дрібні, переважно борошномельні, підприємства і торгувало 27 крамниць. За даними на 1905 рік тут налічувалося 9 ковалів, 5 шевців, 12 теслярів і 30 ткачів[1].

Жорстокий визиск, малоземелля та безземелля, часті неврожаї (1891, 1904, 1905 рр.) і, як наслідок, голод пробуджували селян до боротьби, яка відбувалася в 1903—1905 рр. під впливом робітників Миколаєва. Чимало сільських бідняків, які ходили на заробітки до міста, були свідками, а часто й безпосередніми учасниками революційних виступів робітників. Дехто з них, повертаючись у село, включався в активну боротьбу проти куркулів і поміщиків[2]. У 1903 році жителі Полтавки розгромили маєток поміщика Бало, а в самому селі відбулася сутичка селян з жандармами. Активну участь у цих подіях брала група місцевої інтелігенції, зокрема вчителі П. X. Алейников і П. В. Поляков[3]. 1904 року в селі створюється підпільний революційний гурток з 12 чоловік, який очолив учитель Д. М. Боровик[4]. До гуртка входили вчитель К. С. Гливенко, селяни Ф. Л. Балдук, К. І. Дерило та інші. Гуртківці розповсюджували серед селян революційну літературу, закликали бідноту виступати проти експлуататорів. Наприкінці 1904 року власті заарештували Д. М. Боровика, К. С. Гливенка, Ф. Л. Балдука, А. М. Бойченка, С. К. Дениська та інших[5]. К. С. Гливенко двічі тікав із заслання і продовжував революційну діяльність. На початку 1906 року жандарми заарештували П. X. Алейникова, П. В. Полякова, К. С. Гливенка та інших, які проводили революційну роботу серед жителів села.

Внаслідок столипінської аграрної реформи вже в 1909 році 27 куркульських господарств Полтавської волості виділилися на відруби і захопили 2307 десятин орної землі. Так, куркуль Чигрин володів 220 десятинами землі і експлуатував 6—7 наймитів. Зміцненню куркульських господарств сприяли кредитне і споживче товариства, організовані 1904 року земством. Користуючись кредитами цих товариств, куркулі розширювали торговельні операції. В той же час 12 проц. із 1352 дворів Полтавки не мали землі, третина — робочої худоби, четверта частина — корів. Практично бідняк не міг придбати землю. У 1909 році десятина її коштувала 185 крб.[6] Через безземелля і малоземелля у 1910 році 34 сім'ї з Полтавки змушені були переселитися в Тургайські степи і Приморський край. У 1914 році з Полтавської волості виїхало ще 264 чоловіка в Акмолінську і Оренбурзьку губернії та на Урал. Частина їх через злидні знову змушена була повернутися в село.

До 1904 року на 5 тис. жителів Полтавки не було жодного медичного закладу. Щоб отримати медичну допомогу, вони ходили за 25—30 верст до лікарень у села Балацьке або Новий Буг. 1904 року у селі відкрито земську амбулаторію, де працювали лікар, фельдшер і акушерка, що обслуговували 23 тис. жителів з 16 населених пунктів[7]. З метою поліпшення догляду за дітьми земський лікар А. Ширман в 1904 році організував у Полтавці дитячі ясла, де виховувалося сезонно 30—70 селянських дітей. Спали вони на долівці, застеленій ряднами, немовлята — в колисках, які

---

[1] Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Херсон, 1905, стор. 125, 126.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 173.
[3] Газ. «Шляхом Леніна» (Баштанка), 26 жовтня 1965 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1198, арк. 6.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 571, арк. 26, 27.
[6] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1909 г. Херсон, 1910, стор. 20, 78.
[7] Е. И. Яковенко. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1905 г. Херсон, 1906, стор. 9.

Червоний прапор, яким IX Всеукраїнський з'їзд Рад нагородив у 1925 році Полтавку за активну участь її жителів у громадянській війні.

приносили батьки[1]. У 1912 році земство побудувало в Полтавці дільничну лікарню на 10 ліжок. Але цього не вистачало для задовільного обслуговування населення. Особливо високою була смертність серед дітей: так, у 1912 році з 100 народжених вмерло 53[2].

Першу школу в Полтавці було відкрито 1860 року, де 25 хлопчиків навчав відставний унтер-офіцер[3]. Наступного року розпочала роботу церковнопарафіяльна школа, яку відвідувало 20 дітей. З 1866 року в селі відкрилася перша земська школа, через 2 роки — друга, а в 1897 році — третя[4]. Щороку до 30 проц. дітей бідняків кидали школу, а понад 500 дітей шкільного віку щорічно залишалися поза школою[5]. Більшість шкільних приміщень були тісні, вогкі, погано опалювалися. Зокрема, церковнопарафіяльна школа, де навчалося 30 учнів, містилася в церковній сторожці. Для вчителів не вистачало квартир, мізерною була і оплата їх праці. Силами місцевої інтелігенції в Полтавці 1899 року створено селянський театр[6]. Організатором його був начальник поштового відділення К. І. Балафатов, декорації малював місцевий художник-самоук. Вистави, які приходили дивитися й жителі навколишніх сіл, відбувалися здебільшого в приміщенні школи чи пошти.

Перша світова імперіалістична війна привела до дальшого розорення селянських господарств. Піднялися ціни на товари першої необхідності. У червні 1915 року борошно подорожчало на 20 проц. порівняно з довоєнним часом, цукор — на 58 проц., а гас — на 41 проц. На польових роботах не вистачало чоловічих рук. До 1916 року населення Полтавки порівняно з 1913 роком зменшилося на 900 чоловік. В село почали повертатися інваліди війни, які розповідали про революційні виступи солдатів, зокрема, в Одесі й Миколаєві. Після повалення самодержавства в лютому 1917 року в Полтавці було створено сільський комітет, в якому переважали представники від куркулів і земців. Сподівання селян на одержання землі та припинення війни не здійснилися.

Звістки про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді та про перші декрети Радянської влади принесли в село в листопаді 1917 року солдати-фронтовики. Дехто з них — Ю. Х. Прядко, С. О. Дуб'яга — були безпосередніми учасниками жовтневих подій у Петрограді. Вже в грудні 1917 року в Полтавці створено волосний революційний комітет[7], а в січні наступного року обрано волосну Раду селянських депутатів, яка приступила до розподілу поміщицької землі та майна серед малоземельних і безземельних селян.

Та ці революційні перетворення перервала австро-німецька окупація. У березні 1918 року в Полтавку вступив німецький каральний загін, а разом з ним — місцеві поміщики і куркулі. Окупанти відбирали землю й майно у селян і повертали багатіям. Їм всіляко допомагали місцеві власті Центральної ради, а з травня — гетьманська варта. 9 листопада 1918 року трудящі села під керівництвом М. В. Прядка та В. Ф. Гайдука розгромили варту. Незабаром для придушення повстання з Херсона прибув каральний загін, але повстанці дали рішучу відсіч карателям, а також роз-

[1] «Сборник Херсонского земства», 1905, № 1, стор. 279.
[2] И. Г. Васильев. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1912 г. Херсон, 1913, стор. 9, 15.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 102.
[4] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 2, арк. 18.
[5] Отчет о деятельности земской управы за 1912 г. Херсон, 1913, стор. 18, 19.
[6] Журн. «Киевская старина», 1899, № 67, стор. 136.
[7] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 174.

зброїли і взяли в полон загін німецьких окупантів. Лише викликана підмога та гарматний обстріл з бронепоїзда допомогли окупантам знову захопити Полтавку. Вороги вчинили жорстоку розправу над жителями села і примусили їх сплатити контрибуцію в розмірі 200 тис. крб.[1]. У грудні на зміну німецьким окупантам прийшли англо-французькі інтервенти, які «хазяйнували» тут до весни наступного року.

У березні 1919 року регулярні частини Червоної Армії разом з місцевими партизанами визволили Полтавку. У селі було створено волревком (голова В. Ф. Гайдук)[2]. Під керівництвом волревкому працювала земельна комісія, яка провела, згідно з аграрними законами Радянської влади, перерозподіл землі між селянами, наділяючи по 2,5 десятини на їдця. Сформовані ревкомом бойові дружини в середині травня взяли участь у боротьбі проти григор'євців. У червні в селі створено перший партосередок, який на серпень налічував у своєму складі понад 30 чоловік[3]. Очолював його І. М. Руденко. Комуністи розгорнули велику роз'яснювальну роботу серед селян, а також організували постачання транспортом, хлібом і фуражем радянських військ, що проходили через село. Під час наступу денікінців сільські активісти поповнювали ряди Червоної Армії.

24 серпня 1919 року Полтавку захопили денікінці. Встановлений ними режим терору, грабіжництво, відновлення поміщицького землеволодіння — все це викликало обурення серед селян. Члени партосередку і ревкому, що пішли у підпілля, почали готувати збройне повстання. Незабаром був створений партизанський загін з 50 чоловік. Для встановлення зв'язку сюди прибув представник Миколаївського підпільного комітету[4]. В ніч на 16 вересня дзвони двох церков вдарили на сполох. Це був сигнал до повстання. На сільському сході жителі села обрали повстанський комітет, до складу якого увійшло 6 комуністів (В. Ф. Гайдук, М. С. Прихода, С. Ф. Гайдук, С. О. Дуб'яга, М. В. Прядко, С. В. Теселько)[5] і 5 селян-бідняків.

Відновивши Радянську владу в Полтавці, повстанком 16 вересня 1919 року проголосив Баштанську республіку (за назвою балки, в якій розкинулося село). У Привільне, Новогеоргіївку, Христофорівку, Сергіївку та інші навколишні села повстанський комітет послав своїх представників для організації повстанських груп. Так, протягом перших двох тижнів вони створили 5 загонів у кількості 2 тис. чоловік. Наприкінці вересня в селах, визволених від денікінців, було відновлено Радянську владу. В Полтавці її органом став волревком. Два місяці героїчно трималася Баштанська республіка. У селі відновили роботу школи, працював навіть самодіяльний театр.

За наказом денікінського генерала Шиллінга для придушення повстання до села кілька разів посилали каральні загони, які не могли захопити Полтавку. Наприкінці жовтня 1919 року Миколаївський більшовицький підпільний комітет ухвалив рішення про об'єднання дій миколаївських робітників з повстанцями[6]. В листопаді 1919 року 4 тис. озброєних бійців виступили у напрямі Миколаєва. З боями повстанці зайняли село Калинівку, Воскресенськ, Горохівку, станцію Водопій. Після цього у Миколаїв була направлена група розвідників. Один з них, молодий партизан М. Рець потрапив до рук ворога. Після жорстоких катувань денікінці його повісили[7]. Повстанці вели вперті бої за Миколаїв, але через відсутність чіткого керівництва і неузгодженість дій між окремими загонами визволити Миколаїв від денікінців вони не змогли. На придушення повстання було кинуто нові сили. Баштанці домовилися з керівниками сусідньої Висунської республіки про спільні дії. 12 листопада 1919 року частини денікінської армії оточили Полтавку. Дві доби тривав нерівний бій. Не добившись успіху, генерал Слащов прислав сюди з фронту підкріплення.

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-940, оп. 2, спр. 210, арк. 3.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 175.
[3] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 81.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 249, арк. 5.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 19, арк. 6, 7.
[6] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 177.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 571, арк. 29.

М. Рець—партизан-розвідник, страчений білогвардійцями у 1919 р.

Повсталі селяни мужньо захищали свою республіку. За неї віддали своє життя П. Ф. Вилкул, К. Ф. Балдук, П. І. Гапішко, Т. І. Смола, жінки Ф. М. Яценко, М. П. Семиліт та інші.

19 листопада білогвардійці увірвалися в село[1]. Почалася звіряча розправа над повстанцями. Карателі ретельно виконували наказ генерала Слащова: «Знищити все, тільки два храми залишити...». На майдані вони встановили шибеницю, зігнавши сюди все населення Полтавки. Осатанілі бандити спочатку привели поранених кулеметників Ф. Я. Змієвського та А. К. Костирка і наказали, щоб хтось із селян повісив їх. Ніхто не зрушив з місця. Кати пустили по натовпу чергу з кулеметів. Тоді Костирко вигукнув: «Помститься за нас!» і сам накинув собі на шию петлю. На очах присутніх білогвардійці стратили і Ф. Я. Змієвського[2]. Вони порубали шаблями старого В. Прядка — батька одного з учасників повстання, хату його спалили, а попіл зрівняли з землею. Тільки в Полтавці білогвардійці розстріляли і закатували 852 повстанці та спалили 350 дворів. Згодом за доносами куркулів було заарештовано ще близько 100 партизанів, заочно засуджених до страти. Т. зв. загін самооборони, створений куркулями, чинив самосуди. Були закатовані активні учасники повстання П. Руденко, Я. Змієвський, Василь і Конон Гапони, І. Тур та інші[3]. Небагатьом повстанцям пощастило врятуватися. Перебуваючи у підпіллі, вони, як могли, допомагали наступаючим радянським бійцям громити денікінців. 26 січня 1920 року частини 122-ї стрілецької бригади 41-ї дивізії визволили Полтавку від денікінців[4].

Невмирущою сторінкою в історію героїчної боротьби українського народу проти денікінщини увійшла Баштанська республіка. У 1925 році за заслуги перед революцією IX Всеукраїнський з'їзд Рад, на пропозицію голови ВУЦВКу Г. І. Петровського, нагородив Полтавку почесним Червоним прапором. У 1928 році Полтавка була перейменована на Баштанку, оскільки під цією назвою село ввійшло в історію революційної боротьби. Нині одна з вулиць Баштанки носить ім'я юного розвідника Миколи Реця, інша — Червоних партизанів. На матеріалах повстання письменник Юрій Яновський написав п'єсу «Дума про Британку», а місцеві автори склали пісні про героїв-партизанів. Учитель з Баштанки Г. І. Іваненко 1926 року у вірші «Повстанці» писав:

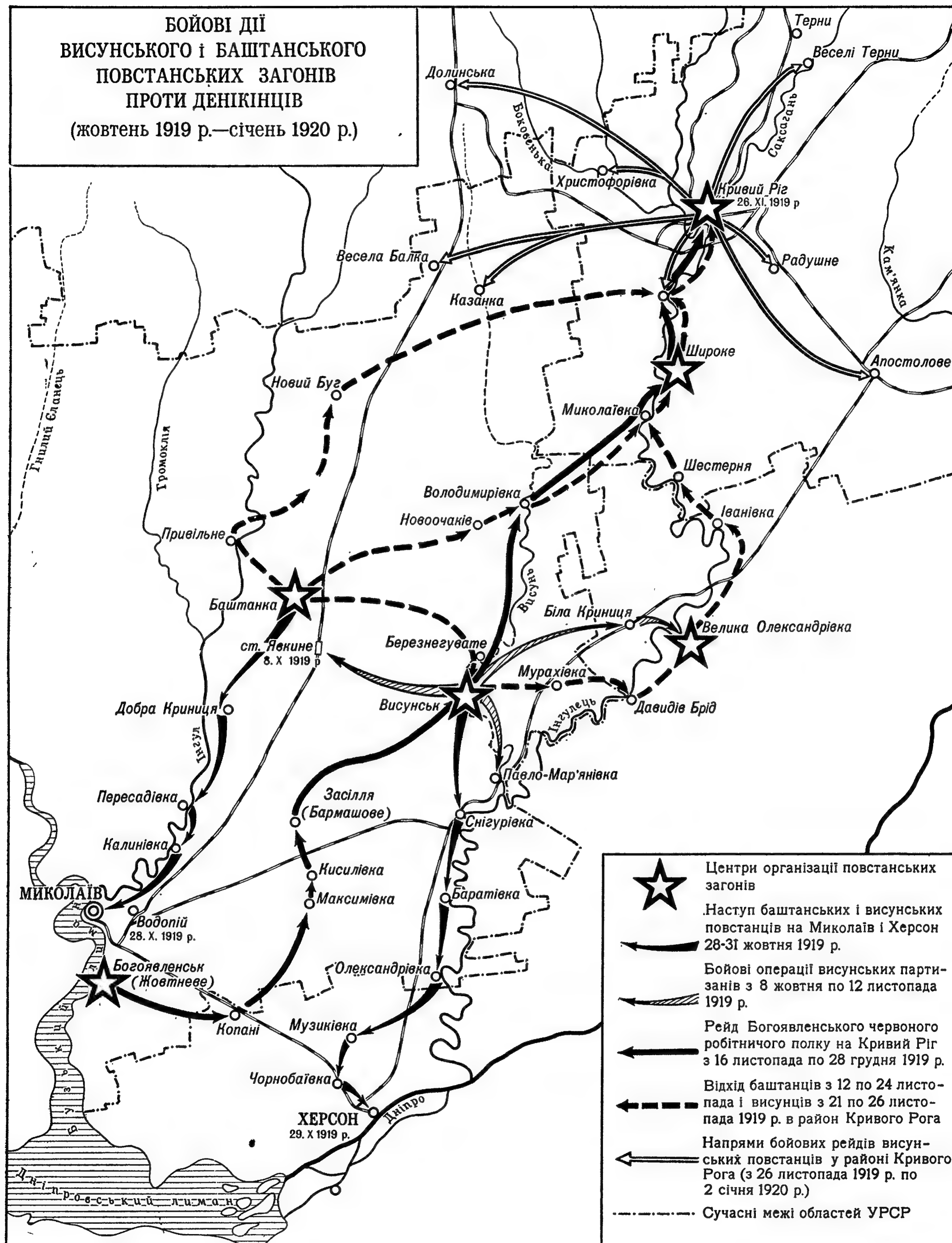
Там сонце з блакиті
всміхається вранці,
І щастя буя,
де вмивались слізьми.
Там мужньо боролись
баштанські повстанці,
І пам'ять про них
не помре між людьми.

Героїчні образи баштанців ожили в кінофільмі «Дума про Британку», поставленому в 1969 році на кіностудії ім. О. Довженка.

Після визволення села в січні 1920 року відновив роботу волревком, головою якого затвердили В. Ф. Гайдука[5]. Наприкінці березня ревком передав свої повноваження волвиконкому (голова Ю. Х. Прядко)[6]. Тоді ж була обрана і сільська Рада, яку

---

[1] Газ. «Южное слово» (Одеса), 26 листопада 1919 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 15 січня 1935 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 526, оп. 2, спр. 222, арк. 2.
[4] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 23.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 21, арк. 50, 51.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 477, арк. 66.

БОЙОВІ ДІЇ
ВИСУНСЬКОГО і БАШТАНСЬКОГО
ПОВСТАНСЬКИХ ЗАГОНІВ
ПРОТИ ДЕНІКІНЦІВ
(жовтень 1919 р.—січень 1920 р.)
Терни
Веселі Терни
Долинська
Боковенька
Саксагань
Христофорівка
Кривий Ріг
26. XI. 1919 р
Весела Балка
Радушне
Казанка
Кам'янка
Широке
Апостолове
Новий Буг
Миколаївка
Гнилий Єланець
Громоклія
Шестерня
Володимирівка
Новоочаків
Іванівка
Привільне
Висунь
Баштанка
Біла Криниця
Велика Олександрівка
ст. Явкине
8. X 1919 р
Березнегувате
Мурахівка
Висунськ
Давидів Брід
Інгулець
Добра Криниця
Інгул
Павло-Мар'янівка
Пересадівка
Засілля
(Бармашове)
Снігурівка
Калинівка
Кисилівка
Максимівка
МИКОЛАЇВ
Баратівка
Водопій
28. X. 1919 р.
Богоявленськ
(Жовтневе)
Олександрівка
Копані
Музиківка
Чорнобаївка
ХЕРСОН
29. X 1919 р.
Дніпро
Дніпровський лиман
Центри організації повстанських загонів
Наступ баштанських і висунських повстанців на Миколаїв і Херсон 28-31 жовтня 1919 р.
Бойові операції висунських партизанів з 8 жовтня по 12 листопада 1919 р.
Рейд Богоявленського червоного робітничого полку на Кривий Ріг з 16 листопада по 28 грудня 1919 р.
Відхід баштанців з 12 по 24 листопада і висунців з 21 по 26 листопада 1919 р. в район Кривого Рога
Напрями бойових рейдів висунських повстанців у районі Кривого Рога (з 26 листопада 1919 р. по 2 січня 1920 р.)
Сучасні межі областей УРСР

очолив К. Ф. Пляка[1]. В лютому 1920 року в селі почав працювати партосередок, а пізніше — створено комсомольську організацію. В числі перших комсомольців були К. Д. Павленко, Я. П. Чорнуха, П. Д. Самійленко та інші. Більшість з них стала бійцями ЧОПу. Комуністи очолили боротьбу з бандитизмом, допомагали продзагонам виявляти у куркулів і заготовляти хліб для армії та голодуючого населення. Їхніми надійними помічниками були комсомольці. Лише В. Т. Верба і Н. І. Балдук виявили приховані куркулями 162 пуди хліба.

З наближенням Врангеля в червні Миколаївський повітвиконком звернувся із закликом послати на фронт добровольців. Полтавка відгукнулася на цей заклик однією з перших, з волості на фронт пішло 258 чоловік. У проведенні мобілізації активну участь брали сільський КНС, створений тут у липні 1920 року, та волосний КНС, організований у серпні того ж року. Наприкінці року до сільського комітету входило 84 чоловіка, в т. ч. 3 комуністи. КНС розподіляв між біднотою конфісковані поміщицькі та лишки куркульських земель, інвентар, худобу, зерно, допомагав незаможникам обробляти землю і збирати врожай. Згідно з законом Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року безземельні і малоземельні селяни Полтавки одержали близько 8 тис. десятин землі (з розрахунку 2,5 десятини на їдця). У вересні того ж року під час «тижня селянина» робітники Миколаєва передали їм 184 пуди солі, 9 пудів коломазі, 14 ящиків скла тощо[2]; відкрилася волосна майстерня по ремонту сільськогосподарських машин та реманенту, де працювало близько 39 робітників.

Після закінчення громадянської війни уряд Радянської України виділив значні кошти для відбудови села. Перехід у 1921 році до нової економічної політики сприяв активізації торгівлі, зміцненню бідняцько-середняцьких господарств. Протягом 1921—1924 рр. в Полтавці було відновлено довоєнні посівні площі. Комуністи й комсомольці всіляко протидіяли намаганням куркулів і далі експлуатувати незаможне селянство. Тільки за 1923—1924 рр. комсомольці виявили в районі близько 400 наймитів, що працювали без договорів, і прийняли їх до спілки «Всеробітземліс». Уже з 1922 року в Полтавці організуються невеликі сільськогосподарські артілі — «Нове життя», «Воля», «Червоний орач»[3] та ін. Спочатку до них вступили колишні активні учасники повстання проти денікінців. Організатором і першим головою артілі «Червоний орач» був комуніст, член комнезаму П. С. Семенов. В артіль записалося 16 бідняцьких господарств. Артіль одержала від держави трактор, 3 плуги, 2 сівалки, молотарку, 3 косарки. 1925 року в селі вже налічувалося 8 трудових кооперативів, які об'єднували 107 дворів і мали понад 1180 десятин землі. Протягом 1924—1927 рр. створено ТСОЗи — «Незаможник», «Червоний трудовик» та ін. Ще в 1924 році з участю комсомольців в Полтавці організували ТСОЗ «Веселий Гай». Комсомолець Д. І. Цариковський був першим трактористом, що обробляв землю цього ТСОЗу. 28 березня 1927 року загальні збори сільського КНС Баштанки у прийнятій резолюції заявили: «Загальну лінію, взяту Комуністичною партією і Радянською владою щодо незаможного селянства України, в піднятті сільського господарства вважати правильною»[4].

Долаючи розруху, в умовах гострої класової боротьби, радянські органи за активною допомогою комуністів робили перші кроки в галузі охорони здоров'я, культурного будівництва. Розширилася лікарня, відкрилися амбулаторія, аптека. Виховну роботу серед жінок в ті роки провадили жінорги Ірина Степаненко та її сестра Меланія, що була делегаткою IX Всеукраїнського з'їзду Рад. У 1924 році в Полтавці побував член ЦКК РКП(б) М. І. Подвойський. Ознайомившись з роботою жіноргів, він

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-228, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

[2] Газ. «Місяць селянина» (вид. ред. «Бюлетеня опродкомгуба Херсонської губернії»), № 1, жовтень 1920 р.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 134, арк. 24, 27—30.

[4] Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1968, стор. 437.

Делегати IX Всеукраїнського з'їзду Рад серед жителів Баштанки. 1925 р.

у листі до редакції газети «Красный Николаев» писав: «При об'їзді сіл Миколаївської округи ми зустріли 5 чудових селянок. Вважаємо, що про них потрібно розповісти всім робітникам і селянам. Нехай всі знають, як у робітничо-селянській державі із селянок створюється селянська інтелігенція»[1].

Налагоджувалася робота шкіл — уже в 1920 році працювали 4 трудові школи. Робітники Миколаєва передавали школам книжки, зошити. Було організовано навчання молоді в ремісничих класах. У вересні того року для дітей-сиріт відкрили дитбудинок. Комуністи села разом з комсомольцями і вчителями розгорнули велику роботу щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. З 1924 по 1929 рік в 4-х школах і групах лікнепу навчалося понад 750 чоловік. Важливою подією в культурному житті Полтавки стало відкриття в 1921 році народного клубу ім. Т. Г. Шевченка[2]. Члени атеїстичного гуртка провадили науково-атеїстичну пропаганду серед населення.

Завдяки масово-політичній і організаторській роботі партійного осередку, популяризації переваг колективного землеробства дедалі більше жителів села вступало до різних колективних об'єднань. В Полтавці було створено 2 машинно-тракторних товариства — «Прогрес» (1926 р.) і «Шлях до соціалізму» (1928 р.). На кінець 1928 року колективні об'єднання охоплювали 75 проц. дворів[3]. Одержуючи від держави допомогу машинами, кредитами і насінням, сільськогосподарські артілі підвищували культуру землеробства, зміцнювалися економічно. 1929—1930 рр. в Баштанці створено колгоспи ім. Комінтерну, ім. Правди, «Червона Баштанка», «Політвідділ»[4] та інші. Навесні 1929 року в селі організовано тракторну колону. Молодь села стала ініціатором створення при ній першої комсомольської бригади механізаторів. В технічному оснащенні колгоспів велику роль відіграла одна з перших на Миколаївщині Баштанська МТС, створена восени 1929 року на базі тракторної колони. Уже того року МТС налічувала 85 тракторів, які обробляли поля площею понад 17 тис. га. Станція обслуговувала 1800 селянських господарств 11 населених пунктів. Кадри механізаторів готували на курсах трактористів, які функціонували в Баштанці. Знайомитися з досвідом роботи МТС в Баштанку приїжджали делегації з різних кінців країни. Тільки 1929 року тут побувала 21 екскурсія.

Члени комсомольського осередку організовували збір насіннєвого матеріалу для колгоспів, заготовляли корми для артільної худоби[5], слідкували за станом підготовки

[1] Газ. «Красный Николаев», 21 грудня 1924 р.
[2] Газ. «Незаможний селянин» (Миколаїв), 20 липня 1921 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1615, арк. 16.
[4] Газ. «Червоний плугатар» (Миколаїв), 15 грудня 1928 р.
[5] Газ. «Червоний плугатар», 18 січня 1930 р.

до сівби, шефствували над хатами-читальнями. Баштанська комсомольська організація була найчисленнішою й найактивнішою в Миколаєвському округу. В лютому 1930 року за активну участь у колгоспному русі та вихованні сільської молоді в дусі колективізму комсомольці Баштанки одержали подарунок від ЦК ВЛКСМ — грошову премію, а від ВУЦВКу — комбайн[1].

Будівництво нового життя на селі проходило в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі всіляко шкодили колективізації. У січні 1930 року в Баштанці відбувся районний з'їзд колгоспників-активістів, який накреслив заходи для дальшого розгортання колгоспного руху. Коли його учасники поверталися додому, куркулі у селі Пісках поранили голів колгоспів К. Х. Лященка, П. С. Трегуба та сільську активістку М. Остапенко. Бандити спалили приміщення правління ТСОЗу і кілька хат колгоспників[2]. На вимогу населення кілька сімей багатіїв було розкуркулено і вислано з села. У 1930 році в Баштанці деякий час перебував український радянський письменник І. К. Микитенко, який вивчав життя селян Баштанки, їх боротьбу за перемогу колгоспного ладу. Ці матеріали були покладені в основу творів письменника.

Районна (центром району село стало 1926 року) і сільська парторганізації використовували різні форми та методи агітаційно-пропагандистської й організаторської роботи в масах, мобілізуючи їх на боротьбу за дальше розгортання і завершення соціалістичної перебудови сільського господарства. Вже на початку 1931 року 6 колгоспів об'єднали 98,6 проц. селянських господарств. У липні 1931 року Баштанка викликала на соціалістичне змагання за ударне виконання планів хлібозаготівель третього року п'ятирічки всі зернові райони країни[3].

Велике значення в справі організаційно-господарського і політичного зміцнення колгоспів мала робота політвідділу, створеного при Баштанській МТС у 1933 році, та колгоспних парторганізацій. На кінець 1933 року Баштанська МТС мала 241 трактор і обробила 36 проц. колгоспної землі, а вже через 3 роки механізований обробіток землі становив 78 проц.[4]. Завдяки поліпшенню агротехніки підвищувалась врожайність сільськогосподарських культур. Так, пересічна врожайність зернових культур у колгоспі ім. Комінтерну становила 14,4 цнт з га. 1936 року на кожний вироблений трудодень колгоспники одержали по 1 крб. 45 коп. і по 5 кг зерна. На тваринницьких фермах цього колгоспу в 1940 році утримувалося 280 голів великої рогатої худоби, 228 свиней, 298 овець. Грошовий прибуток артілі становив 578 тис. крб. У 1939 році артіль була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Широко розгорталося соціалістичне змагання. В стахановський рух включилися механізатори, тваринники, рільники. Комбайнер Л. Пікуль і тракторист П. Ткачов на ланах артілі ім. Блюхера за зміну збирали по 14 га зернових. 1936 року токарі Баштанської МТС Н. Гудзикевич і Н. Недбайло виконували норму на 300—400 проц. Кращі свинарки колгоспу ім. Політвідділу Л. Коваленко та У. Залізна одержали у 1935 році по 16 поросят від кожної свиноматки.

До господарського і громадського життя села дедалі більше залучалися жінки. Наслідуючи приклад П. М. Ангеліної, за кермо трактора в 1933—1934 рр. сіли баштанські дівчата Ф. І. Іваненко і О. Г. Бойченко. В 1937 році в артілі ім. Блюхера було організовано жіночу тракторну бригаду з 10 дівчат[5]. Того ж року комбайнер Д. Смола зібрала 455 га зернових, за що її ім'я занесли на районну Дошку пошани. У 1939 році групу передовиків сільського господарства Баштанки відзначили урядовими нагородами. Орденом Трудового Червоного Прапора удостоєно бригадирів

---

[1] Газ. «Молодий пролетар» (Миколаїв), 8 лютого 1930 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1, спр. 236, арк. 12.
[3] Газ. «Шлях індустріалізації», 25 липня 1931 р.
[4] Газ. «Під прапором Леніна» (Баштанка), 1 січня 1937 р.
[5] Газ. «Під прапором Леніна», 15 січня 1937 р.

тракторних бригад колгоспу ім. Комінтерну Г. Н. Рижика та І. П. Уса, трактористку М. А. Рижик та секретаря Баштанського райкому партії Ф. А. Романова.

Частина баштанців трудилася на підприємствах місцевої промисловості. 1929 року в селі побудовано млин, згодом почали працювати райпромкомбінат, промислова артіль ім. Крупської, комбінат промислових підприємств. В 1936 році дала струм електростанція.

Про громадську активність населення свідчить зростання партійних рядів у селі. У 1939 році в Баштанці було 14 первинних парторганізацій, що об'єднували 146 членів партії[1]. Комуністи провадили велику роботу по інтернаціональному вихованню трудящих. Ще в травні 1928 року учасники 2-го районного з'їзду КНС виступили з гнівним протестом проти видачі буржуазії вождя угорських трудящих Белла Куна і закликали незаможників об'єднатися навколо МОДРу, щоб спільними силами допомогти в'язням капіталістичних країн[2]. Учасники зльоту робітників МТС прийняли постанову про відрахування до фонду допомоги іспанським дітям свого одноденного заробітку.

З великим політичним і трудовим піднесенням проходили в Баштанці вибори до Верховної Ради СРСР в 1937 році та місцевих Рад депутатів трудящих в 1939 році. Депутатом районної Ради в 1939 році баштанці обрали вчительку П. О. Остапенко, сільської — тракториста І. П. Уса та інших.

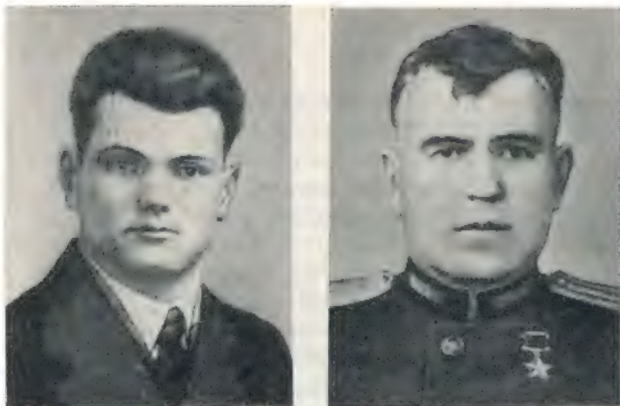
Напередодні війни у селі жило 8 тис. чоловік. Сільська Рада приділяла велику увагу впорядкуванню Баштанки, розвитку освіти, культури, питанням охорони здоров'я. З ініціативи комсомольців молодь села розбила парк ім. Т. Г. Шевченка, спорудила стадіон. Жителі Баштанки будували нові й перебудовували старі будинки.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. В 1940 році було розширено районну лікарню. Про здоров'я трудящих дбали 7 лікарів, 16 фельдшерів і 15 чоловік молодшого медичного персоналу. Їх обслуговували аптека, санепідстанція, 2 медичні пункти. Значні зміни сталися і в культурному житті села: працювали 4 неповні середні та середня школи, 1936 року відкрилася вечірня середня школа. За переписом населення 1939 року процент письменних в Баштанці становив 87,6. Малята в 1937 році виховувалися в 4 дитячих яслах. Для дітей спорудили санаторій, піонерський табір, дитячий майданчик.

У травні 1930 року в Баштанці було відкрито кінотеатр. До 18-х роковин Жовтня гостинно відчинив двері районний Будинок культури ім. Шевченка, де працювала районна бібліотека з читальним залом. В 1939 році члени урядового шевченківського комітету організували в будинку культури вечір, присвячений 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Перед баштанцями виступили письменники, артисти Української державної філармонії[3]. Крім будинку культури, в Баштанці було ще 6 колгоспних клубів, при яких діяли гуртки художньої самодіяльності; тут же читалися лекції, проводилися бесіди. З 1932 року в селі працював радіовузол.

У роки Великої Вітчизняної війни понад 1300 чоловік з села воювали проти ненависного фашизму на фронті. На місце мобілізованих стали жінки, підлітки та люди похилого віку. З ініціативи робітниць молочного пункту під час жнив для допомоги колгоспам було створено 10 бригад[4]. Вже на 1 серпня колгосп ім. Політвідділу виконав план хлібозаготівель і здав зерно понад план у державний фонд. Річні плани поставок державі молока і м'яса перевиконали всі господарства села. З наближенням ворога сформували загін народного ополчення. На 21 липня 1941 року до нього записалося 2677 чоловік. Організували також винищувальні батальйони для

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 7, спр. 21, арк. 11, 12.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-684, оп. 1, спр. 12, арк. 51—56.
[3] Газ. «Більшовицький шлях», 17 лютого 1939 р.
[4] Газ. «Южная правда», 22 липня 1941 р.

І. Я. Калиниченко — командир Баштанського партизанського загону. 1938 р.

Герой Радянського Союзу М. Я. Желізний. 1948 р.

охорони підприємств, токів і складів. Почалася евакуація населення, техніки в глиб країни.

12 серпня 1941 року гітлерівські загарбники захопили Баштанку. Фашисти закатували комуністів Н. І. Реця, В. М. Гондилова, Х. А. Костюка й інших — всього 37 чоловік[1], понад 470 юнаків і дівчат вони вигнали на каторжні роботи до Німеччини. Але ні шибениці, ні розстріли не зупинили радянських патріотів у їх боротьбі проти гітлерівців. З серпня 1942 року в селі почала діяти підпільна партійна організація, керівником якої став інструктор Баштанського райкому партії І. Я. Калиниченко. Підпільники провадили активну антифашистську роботу серед населення й військовополонених, розповсюджували листівки. За допомогою вчительки А. П. Півень було визволено з полону 25 радянських воїнів. Потрапивши до рук ворогів, 19 квітня 1943 року А. П. Півень загинула. «Скоро прийде час, — вигукнула патріотка перед розстрілом,— і чорні фашистські душі зотліють під променями яскравого сонця, і це сонце освітить наш прах і зігріє своїм теплом весь поневолений народ...»[2].

В жовтні 1943 року підпільні групи сіл Баштанки, Привільного, Новоіванівки, Мар'янівки та інших об'єдналися в Баштанський партизанський загін (кількістю у 150 чоловік). Командиром загону став І. Я. Калиниченко, комісаром — Ф. С. Гапон, а начальником штабу — Т. С. Кирюшко. Штаб містився в каменоломнях за 3 км від Баштанки. Тут же зберігалася зброя й боєприпаси. З наближенням Червоної Армії партизанка К. В. Калиниченко перейшла лінію фронту і передала радянському командуванню дані про вогневі точки ворога в районі Баштанки і річки Інгулу. В березні 1944 року загін перекрив шлях фашистським військам, що відступали від Снігурівки. Здійснюючи бойові операції, партизани влилися до однієї з військових частин 3-го Українського фронту.

Бої за визволення села, де кожен будинок по кілька разів переходив із рук в руки, вели з'єднання кінно-механізованої групи генерал-лейтенанта І. О. Плієва, зокрема частини 4-го гвардійського механізованого корпусу і 10-ї гвардійської кавалерійської дивізії[3]. 9 березня 1944 року частини Червоної Армії визволили Баштанку від окупантів. В жорстоких боях під Баштанкою смертю хоробрих полягли понад 340 червоноармійців. На честь загиблих у боях за село в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн у 1969 році в Баштанці споруджено Курган Слави. За героїзм і відвагу, виявлені в бойових операціях на річці Одері та при штурмі Берліна, звання Героя Радянського Союзу присвоєно уродженцю Баштанки колишньому працівникові райкому партії М. Я. Желізному. Посмертно цього звання удостоєно командира полку підполковника І. А. Бондаренка за мужність у боях при форсуванні Південного Бугу[4]. Відважну партизанку А. П. Півень посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Великих збитків завдали Баштанці фашистські окупанти. Відступаючи з села, вороги спалили 175 будинків, зруйнували приміщення МТС тощо. В центрі уваги Баштанської сільської Ради, яку очолив В. С. Степанов, були насамперед питання відбудови колгоспів, лікарні, шкіл. У 1944 році в колгоспі ім. Комінтерну з 354 працездатних було 282 жінки. Самовіддано трудились колгоспниці Н. І. Кумпан, Ф. І. Кумпан, Ф. Н. Золотар. Вони косами скошували щоденно вдвоє більше від

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 83, оп. 83, спр. 27, арк. 1—6.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 158.
[3] И. А. Плиев. Разгром «армии мстителей». Орджоникидзе, 1967, стор. 82, 84, 88, 103.
[4] Архів МО СРСР, ф. 243, оп. 793756, спр. 6, арк. 196.

норми — по 0,75 га пшениці[1]. Довелося відтворювати поголів'я громадського тваринництва. В 1944 році артілі Баштанської сільради одержали від держави 145 голів великої рогатої худоби, 217 свиней, 400 овець[2]. Уже в травні 1944 року почали працювати початкова і неповна середня школи, дитячі ясла, лікарня, а в червні — районний будинок культури; наприкінці року відновили роботу райпромкомбінат, промислова артіль ім. Крупської, млин, МТС. У 1945 році став до ладу місцевий радіовузол, а на початку 1946 — електростанція.

Баштанці не шкодували сил, щоб допомогти Червоній Армії громити ворога. Колгосп ім. Комінтерну в 1944 році відрахував до фонду оборони понад 1130 цнт хліба. Трудящі села внесли 456 тис. крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини», взяли шефство над шахтою № 2 «Красноармійськвугілля», допомагаючи гірникам продовольством.

Велику роботу серед населення проводили комуністи. Весною 1944 року в Баштанці було 43 комуністи, що об'єднувалися у 3-х первинних парторганізаціях — при райкомі партії, райвиконкомі й районному відділі міліції. У грудні 1944 року створено парторганізації при МТС, а в травні наступного року — при Баштанській сільраді. Комуністи йшли на відповідальні ділянки виробництва. 1946 року партійні організації створено в колгоспах ім. Комінтерну, ім. Політвідділу та інших. Вони спрямували свою роботу передусім на якнайшвидшу відбудову сільського господарства.

Особлива увага приділялася відновленню машинно-тракторного парку МТС. Тракторні бригади М. Ткачова і А. Костюка з колгоспу ім. Комінтерну виробили в 1948 році по 850 га умовної оранки на кожний трактор і одержали з усієї площі по 23,3 цнт зернових з га. На збиранні врожаю комбайнер С. Л. Чигрин комбайном «СК» зібрав 652 га зернових і намолотив 11 300 цнт зерна. 1948 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, ордена Трудового Червоного Прапора були удостоєні комбайнери П. Бондаренко і В. Кирюшко, фрезерувальник С. Доморацький; за багаторічну й сумлінну роботу директора Баштанської МТС С. Т. Костка нагороджено орденом Леніна.

Вирішуючи питання відбудови народного господарства, партійні організації, сільрада одночасно приділяли велику увагу питанням охорони здоров'я, освіти, культури. Особливою турботою оточили дітей, батьки яких загинули на війні. На виконання рішення райвиконкому в 1946 році було організовано 3 пункти, де харчувалося 140 дітей, почав працювати дитячий будинок на 150 місць. Налагоджувалося медичне обслуговування населення. Вже в 1947 році районна лікарня мала 50 ліжок. При ній діяли хірургічне, терапевтичне і діагностичне відділення. 1947 року в 3 школах навчалося 724 учні. За багаторічну й плідну роботу Радянський уряд нагородив учителя М. К. Солонаря орденом «Знак Пошани». Активну участь у відбудові культосвітніх закладів брала молодь Баштанки. З 1946 року почав працювати районний піонерський клуб. У районному будинку культури читалися лекції, працювали гуртки художньої самодіяльності. Перед трудівниками села виступала агіткультбригада. Лекційна група проводила значну політосвітню роботу серед населення, працювала районна бібліотека. Кілька разів на тиждень в клубах демонструвалися кінофільми.

Важливу роль у розвитку сільськогосподарського виробництва в наступні роки відіграло об'єднання колгоспів. З п'яти баштанських артілей було створено 2 великих господарства — колгосп ім. Комінтерну та «Україна» (з 1963 р.— «Комуніст»). За п'ять років (1951—1956 рр.) грошові доходи артілі «Україна» зросли більше ніж удвічі й становили близько 5 млн. крб. 1955 року колгосп брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Виставочний комітет нагородив його дипломом першого ступеня та преміював двома автомашинами[3]. Механізація виробництва,

[1] Баштанський райдержархів, ф. 133, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 2, спр. 47, арк. 137.
[3] Баштанський райдержархів, ф. 100, оп. 22, спр. 17, арк. 34.

Герой Соціалістичної Праці В. Т. Єрешко вручає перехідний вимпел комбайнеру М. М. Залізняку. Баштанка, 1966 р.

впровадження досягнень сільськогосподарської науки і передового досвіду дали можливість цьому господарству рік у рік підвищувати врожайність полів. У 1963 році з кожного га зібрано пересічно по 20,9 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — 22,8 цнт, урожай соняшнику становив 17 цнт з га, цукрових буряків — 230 цнт. Виконуючи рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.), хлібороби переглянули сівозміни й структуру посівних площ, замінили маловрожайні культури високоврожайними. Ці заходи, а також висока агротехніка вирощування сільськогосподарських культур дали можливість вже в 1966 році одержати з кожного га по 27,7 цнт зернових і 17,7 цнт соняшнику. Валовий збір зерна лише по колгоспу «Комуніст» в 1968 році становив понад 71 тис. центнерів.

Багато уваги приділялося й розвиткові тваринництва. Протягом 1965—1968 рр. в артілі «Комуніст» було побудовано 9 корівників, 4 пташники, 2 свинарники та інші господарські будівлі. Основні виробничі процеси на фермах механізовано. Наприкінці 1968 року колгосп «Комуніст» мав 3057 голів великої рогатої худоби, 1306 свиней. Середній надій на одну корову в 1968 році становив тут 2440 кг молока. З 1966 року артіль перейшла на грошову оплату праці. Умілими організаторами мас показали себе комуністи села. Досить чисельна парторганізація в артілі «Комуніст». Вона об'єднує 49 членів партії. Одними з перших в районі комуністи колгоспу виступили ініціаторами змагання за високу культуру землеробства, очолили рух трудівників села за звання бригад і ударників комуністичної праці. Хлібороби другого відділку колгоспу «Комуніст» в 1966 році зібрали по 32,2 цнт озимої пшениці на площі 970 га. Керуючому відділком комуністу В. Т. Єрешку того року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

За післявоєнні роки в колгоспах Баштанки виросли справжні майстри сільськогосподарського виробництва. Самовіддана праця багатьох з них відзначена урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено голів колгоспів «Комуніст» та ім. Комінтерну О. І. Солтуса і Г. К. Скидана, бригадира тракторної бригади колгоспу ім. Комінтерну П. Г. Черничка, з артілі «Комуніст» тракториста О. Є. Олексієнка, свинарку П. О. Безручко, пташницю М. К. Фощенко; орденом Трудового Червоного Прапора І. С. Кушніра, М. О. Ткачова, Р. Т. Іваницького, Г. М. Суслову, І. А. Матвієнка та інших. У Баштанці понад 800 комсомольців. Більшість з них трудяться тваринниками, механізаторами.

Колгоспники Баштанки значно перевиконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь Ленінського ювілею. В 1970 році в артілі «Комуніст» одержали пересічно по 26,6 цнт зернових з кожного га, в т. ч. по 29,6 цнт пшениці, надоєно по 2794 кг молока від кожної корови, а доярки В. Г. Шевченко, О. П. Куличенко, Л. Г. Плужник, О. І. Пилипай одержали по 3980—3500 кг. П'ятирічний план виробництва і продажу державі зерна виконано на 138 проц., м'яса — 115,5 проц., молока — 105 проц. Високих показників домігся колектив 2 відділку цього колгоспу, який очолює В. Т. Єрешко (делегат XXIV з'їзду КПРС). Середній урожай зернових становив тут 28,1 цнт з кожного га, в т. ч. по 30,7 цнт пшениці. Колгосп «Комуніст» і його 2-й відділок були занесені на районну Дошку пошани. Трудівники 4-го відділку, де керуючим комуніст П. Руденко, за рахунок виробництва надпланової продукції внесли у ленінський фонд п'ятирічки 2200 цнт соняшнику, 4200 цнт цукрових буряків та 1177 цнт молока[1].

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 7 листопада 1969 р.

Полив озимої пшениці в радгоспі ім. Шевченка Жовтневого району.

М. Первомайськ, проспект Т. Г. Шевченка.

Центральна площа в смт Баштанці.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання восьмого п'ятирічного плану, в 1971 році нагороджено групу передовиків з колгоспів «Комуніст» та ім. Комінтерну. Зокрема, ордена Леніна удостоєна доярка В. Г. Шевченко, ордена Трудового Червоного Прапора —голова колгоспу «Комуніст» М. Є. Чорненко, доярка М. Н. Бочковська, трактористи І. Д. Костенко, М. Д. Іваницький, бригадир тракторної бригади В. М. Махно, завідуюча молочнотоварною фермою Д. А. Меліхова. Орденом «Знак Пошани» відзначено 5 чоловік.

Ще в 1954 році, коли країна урочисто відзначала 300-річчя возз'єднання України з Росією, зав'язалася міцна дружба хліборобів Баштанки з трудівниками Новокубанського району Краснодарського краю. Відтоді колгоспники постійно обмінюються досвідом роботи. Влітку 1965 року в Баштанці побував знатний механізатор Кубані Герой Соціалістичної Праці В. А. Світличний, який розповів баштанцям про свої методи праці. Новокубанці допомагають колгоспам Баштанки насінням високоврожайних сортів озимої пшениці Аврора і Кавказ.

Змагаючись за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України механізатори колгоспу «Комуніст» в стислі строки і на високому агротехнічному рівні провели сівбу ранніх зернових на площі понад 1 тис. га. Тваринники надоїли від кожної корови по 639 кг молока при зобов'язанні 540 кг. Переможцем змагання стала ферма № 3, якою завідує М. Г. Кучеренко. За перший квартал 1971 року тут надоєно по 859 кг молока, а доярки М. Т. Пустовар, О. О. Ладуха, Н. А. Жолоб надоїли по 1030—1266 кг молока. Їх імена занесені на районну Дошку пошани. Колгоспники Баштанки зобов'язалися дев'яту п'ятирічку виконати за 4,5 року.

В економіці Баштанки рік у рік збільшується питома вага місцевої промисловості, де зайнято понад 680 робітників та інженерно-технічних працівників. Зокрема, тут є районне об'єднання «Сільгосптехніки», завод будівельних матеріалів, комбінат побутового обслуговування, райхарчокомбінат. Працює пересувна механізована колона № 9 тресту «Укррадгоспспецбуду», 1969 року робітники та інженери «Сільгосптехніки» внесли 130 раціоналізаторських пропозицій, з них 108 впроваджено у виробництво. 25 раціоналізаторських пропозицій інженера по новій техніці, заслуженого раціоналізатора України О. Д. Дуб'яги дали річний економічний ефект у 23 тис. крб.[1] Він очолював районне товариство винахідників і раціоналізаторів. Рішенням ВЦРПС, Центральної Ради ВТВР та Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки» колектив раціоналізаторів нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою[2]. На початку 1970 року трудівникам об'єднання «Сільгосптехніки» присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці.

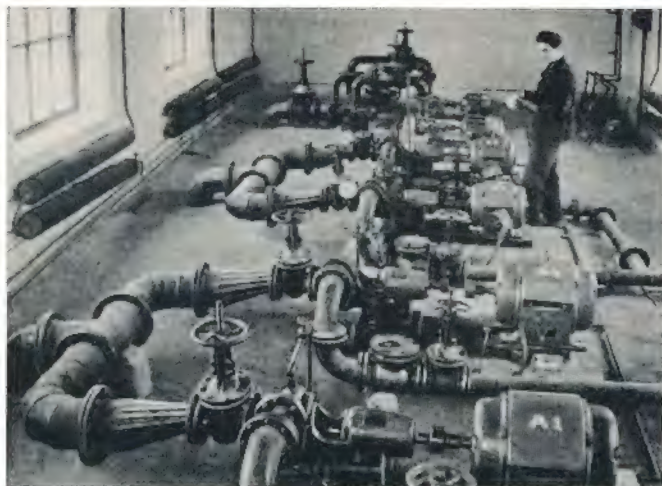
На заводі будівельних матеріалів зайнято 122 чоловіка. Робітники кар'єру в 1970 році виконали план виробництва кам'яних блоків на 120 проц., а машиністи кам'янорізальних машин І. Т. Мераковський, О. Г. Єфремов, С. Т. Дрожак виконували свої норми на 140 проц. Гідно зустрів XXIV з'їзд КПРС колектив пересувної механізованої колони № 9. Лише в 1970 році ним введено в дію 12 будівельних об'єктів. Бригада монтажників М. Н. Насенника виконала свої зобов'язання на 160 проц. Не відстають і кранівники, де бригадиром М. С. Коломієць.

Виробничими успіхами зустріли з'їзд й інші підприємства райцентру. Зокрема, будівельники ПМК-9 завдання першого кварталу по важливих

Баштанський універмаг. 1967 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 83, оп. 26, спр. 1, арк. 11.
[2] Газ. «Шляхом Леніна», 22 квітня 1970 р.

Машинний зал Баштанської насосної станції. 1964 р.

об'єктах виконали на 200 проц. Колектив центральної майстерні «Сільгосптехніки», де завідуючим А. В. Генералов, на зекономленій електроенергії працював протягом місяця, а колектив механізованого загону (начальник Ю. Ю. Кушнір) — протягом всіх днів роботи з'їзду. Керуючого Баштанським районним об'єднанням «Сільгосптехніки» І. Г. Мовчана в 1971 році нагороджено орденом Леніна. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний кращий токар цього ж об'єднання Л. М. Прудкий.

Підвищується добробут колгоспників і робітників селища (селищем міського типу Баштанка стала з 1963 року). Протягом 1965—1968 рр. 80 трудівників артілей лікувалися в санаторіях і відпочивали в будинках відпочинку. Помітно зросла купівельна спроможність трудящих. Тільки в 1969 році споживча кооперація продала товарів на суму 3100 тис. крб. В особистому користуванні мешканців селища — 32 легкові автомобілі, 186 мотоциклів, понад тисячу телевізорів. Для малят тут є дитячий комбінат і 4 дитячих садки. Працюють пошта, телеграф, готель, двоповерховий універмаг та інші магазини. Комунальний житловий фонд за 1962—1969 рр. зріс у чотири рази. Прокладено водопровід. В центрі виросли десятки двоповерхових багатоквартирних будинків. На центральній площі споруджено пам'ятник В. І. Леніну, розбито клумби, висаджено декоративні кущі, дерева, заасфальтовано вулиці, тротуари. Реконструйовано стадіон «Колос». За рішенням ЦК КП України в центрі селища збудовано пам'ятник учасникам повстання проти денікінців у 1919 році. До 50-річчя збройного повстання 1919 року на центральній площі встановлено гранітну брилу, в яку вмуровано капсулу з листом до нащадків 2019 року.

У селищі є лікарня на 125 ліжок, а при ній — дитяче поліклінічне відділення, санепідстанція. Працюють аптека, пересувний зубопротезний і рентген-кабінети. 1958 року став до ладу новий корпус амбулаторії.

В початковій, восьмирічній і середній школах у 1969 році навчалося 995 учнів. Крім цих шкіл, тут є ще вечірня школа сільської молоді. 1965 року відкрито музичну школу. Дітей навчають і виховують 72 педагоги. Серед них О. П. Гриценко нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, М. О. Тимошенку та Л. І. Ткачовій присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР, 11 педагогів відзначено значками «Відмінник народної освіти». В селищі працюють 666 спеціалістів різних галузей народного господарства, 195 з них мають вищу і 471 — середню спеціальну освіту, серед них 80 спеціалістів сільського господарства, 30 інженерів, 180 медпрацівників. У Баштанці народилися Г. А. В'язовський — літературний критик, доктор філологічних наук, завідуючий кафедрою Одеського державного університету; І. С. Самійленко — генерал-майор.

Культосвітню роботу серед трудящих проводять районні бібліотеки для дорослих і дитяча, 4 колгоспні та 2 профспілкові бібліотеки, а також районний Будинок культури ім. Т. Г. Шевченка і 4 колгоспних клуби. При будинку культури створено народний університет, дитячу балетну студію, краєзнавчий музей, гуртки художньої самодіяльності. В квітні 1970 року танцювальний колектив, оркестр духових інструментів та п'ять солістів будинку культури стали лауреатами обласного фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Часто на сцені будинку культури виступають артисти республіканських і обласних театрів, майстри мистецтв. При редакції районної газети «Шляхом Леніна» створено літературний

гурток. Сюди входять початківці — поети, прозаїки. В 1960 році у селищі збудовано кінотеатр «Комсомолець». До послуг молоді — стадіон, спортзал, спортивні майданчики. Збірна футбольна команда не раз виходила переможцем в обласних та республіканських змаганнях. 1960 року Українська Рада добровільного товариства «Колгоспник» нагородила баштанських футболістів золотими медалями з врученням кубка і диплому першого ступеня. У Баштанці працює водна станція.

Всі ці успіхи в господарському й культурному будівництві стали можливими завдяки самовідданій праці жителів селища, великій роботі, яку проводять серед них селищна Рада, партійні та комсомольські організації. У Баштанці 23 парторганізації, що об'єднують 477 комуністів. Найбільш численними є парторганізації «Сільгосптехніки», райспоживспілки, колгоспів «Комуніст» та ім. Комінтерну. 811 юнаків і дівчат об'єднані в 25 комсомольських організаціях. Серед 77 депутатів Баштанської селищної Ради — 36 комуністів, 5 комсомольців. При Раді працює 11 комісій. Багато уваги приділяє поліпшенню культурного обслуговування населення віддалених пунктів, що підпорядковані селищній Раді, культосвітня комісія. За її допомогою у селі Шевченкові було споруджено сільський клуб, у селі Андріївці — побудовано приміщення бібліотеки та спортивний зал. Комісія побутового обслуговування, яку очолює депутат комуніст І. М. Заворотнюк, налагодила зразкове обслуговування колгоспників під час польових робіт. З її ініціативи організовано виїзди в поле спеціальної пересувної майстерні побутового обслуговування.

Багато роблять для розвитку селища райком КП України та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих. За вмілу організаторську роботу Радянський уряд у 1971 році відзначив орденом Трудового Червоного Прапора першого секретаря Баштанського райкому КП України О. Г. Захарченка і голову виконкому районної Ради депутатів трудящих І. Я. Матвійчука.

11 квітня 1970 року всі жителі району вийшли на всесоюзний ювілейний суботник. Тільки в упорядкуванні райцентру взяло участь 2660 чоловік. Вони висадили 12 700 дерев і кущів. Трудівники колгоспів і радгоспів району того дня відрахували до ленінського фонду п'ятирічки 19,8 тис. крб., а промислові підприємства виробили надпланової продукції на суму понад 17 тис. карбованців.

В дні святкування Ленінського ювілею в райцентрі відбулися урочисті вечори і збори трудящих, присвячені цій знаменній даті, теоретичні конференції. На ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 18 трудівників Баштанки занесено до районної Книги пошани, 16 — на районну Дошку пошани, а 542 нагороджено Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Рішенням бюро Миколаївського обкому КП України від 10 квітня 1970 року за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна до обласної Ленінської книги трудової слави занесено колектив колгоспу «Комуніст», колектив районного об'єднання «Сільгосптехніки» та завідуючого Баштанським районним відділенням освіти М. О. Тимошенка. За досягнення високих показників у всесоюзному громадському огляді по культурі виробництва колектив Баштанської районної друкарні нагороджено дипломом Комітету по пресі при Раді Міністрів СРСР і ЦК профспілки працівників культури.

В селищі вже стало традицією святкування проводів зими, днів врожаю і тваринника. В жовтні проводиться хліборобське свято-ярмарок. В цей день вшановують

Гуртківці Баштанського районного будинку піонерів. 1964 р.

кращих трудівників, виступають учасники художньої самодіяльності, влаштовуються атракціони. Колгоспники купують тут необхідні речі, йде торгівля дарами землі. На стадіоні організовуються спортивні змагання. Про сучасне селище розповідається в документальному фільмі «Сини Баштанської республіки», який зняла в 1967 році Київська студія хронікально-документальних фільмів.

Трудящі Баштанки наполегливо борються за звання селища комуністичного ставлення до праці, високої культури і зразкового порядку, щоб бути гідними тих, хто ціною свого життя відкрив їм шлях до світлого майбутнього.

П. Ф. ГОРДІЄНКО, М. П. ПОТРИВАЄВ

ІНГУ́ЛКА

Інгулка — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгулу, за 36 км на південний захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Лоцкине на лінії Миколаїв—Харків. Населення — 2136 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Степанівка.

Поблизу Інгулки виявлено залишки кількох поселень доби бронзи (III—II тисячоліття до н. е.) та скіфських часів (VI—II ст. до н. е.)[1].

Сучасне село утворилося 1945 року, коли в один населений пункт об'єдналися два села — Інгулка та Богданівка.

Обидва вони мають давню історію. Ще з середини XVIII ст. козаки із поселення Балацького тут полювали, випасали коней та займалися рибальством[2]. Наприкінці XVIII ст. на землях, де розташувалась пізніше Інгулка, російський уряд дозволив оселитися болгарам, що тікали від турецького іга. Серед перших поселенців Інгулки були і українці. Поселення спочатку називалося Малою[3], або Інгульською Болгаркою. В 1811 році тут жило 39 сімей (206 чоловік). З 1819 року, коли болгари переселилися на інші землі, царський уряд почав переселяти сюди державних селян із Золотоніського повіту Полтавської губернії. За поселенням закріпилася назва Інгулка від річки, поблизу якої воно розташоване. З 1822 року Інгулка стала військовим поселенням, де жило 764 чоловіка[4]. Того ж року вона ввійшла до 2-го Бузького уланського полку 3-ї Бузької уланської дивізії.

В цій же місцевості трохи раніше Інгулки виникло інше невелике поселення, яке в рукописних документах зустрічається під подвійною назвою Хренове і Богданівка. В травні 1788 року під час російсько-турецької війни проїздом тут побував командуючий Бузьким єгерським корпусом М. І. Кутузов. В його рапорті згадується село Хренове, а на карті розташування військ воно позначене як Боганове[5], що, напевно, є перекрученим найменуванням Богданівки. Оселялися тут переважно втікачі-українці[6]. З часом вони були закріпачені поміщиками — власниками Богданівки. Поміщики мали тут 3900 десятин землі. 1809 року в Богданівці налічувалося 20 дворів з 52 кріпаками чоловічої і 38 жіночої статі. Основним заняттям населення було землеробство, тваринництво, жінки пряли також льон, вовну, ткали полотно і грубошерсні сукна для потреб сім'ї і на продаж.

---

[1] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 77, стор. 24.

[2] Д. И. Эварницкий. Вольности запорожских казаков. СПб., 1890, стор. 20, 231.

[3] Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел, т. 47а. Херсонская губерния. СПб., 1868, стор. 12.

[4] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 77, 477.

[5] М. И. Кутузов. Документы, т. 1. М., 1950, стор. 48, 49, 69.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 192, 193.

З часом населення обох сіл зростало. Так, протягом 1840—1841 рр. в Інгулку переселено багато селян з Подільської, Київської та ін. губерній[1]. Через річку Інгул наведено переправу; повз село проходив старий чумацький шлях у Крим. Інгулка входила до складу Гур'ївської, а пізніше — Балацьківської волості Херсонського повіту Херсонської губернії. Життя військових поселенців регламентувалося суворим розпорядком. За найменшу провину їх жорстоко карали. По 4—5 днів на тиждень вони працювали на військовому лані і лише 1—2 — на власному. Для обробітку своєї землі у більшості селян не було робочого тягла і не вистачало часу. Поселенці поділялися на хазяїв і нехазяїв. Перші мали наділи від 12 до 24 десятин, а решта — лише по 6[2]. Бідняки змушені були йти у найми до заможних хазяїв та військового начальства, працювали в робочих ротах.

1857 року військових поселенців переведено до стану державних селян. Інгулка ввійшла до складу 6-ї волості 3-ї округи Херсонського південного поселення. 1859 року тут налічувалося 147 дворів і 1085 мешканців. Селян Інгулки наділили землею, за яку вони сплачували поземельний (від десятини) податок. Наділ становив пересічно 7 десятин на ревізьку душу[3]. Не легше було і жителям Богданівки. На 1859 рік населення цього села становило 223 чоловіка. Через виснажливу працю на панщині більшість з селян не мала змоги обробити свої 4—5 десятин. Сім'ї кріпаків терпіли від злиднів і безправ'я.

За поселенцями Інгулки після реформи 1861 року закріпили раніше одержані наділи, які були найменшими серед наділів навколишніх південних поселень. З 1887 року надільна земля, за яку селяни повинні були сплачувати викуп, перейшла у власність сільської громади. Немало терпіли селяни і від церковників. В 1865 році жителі Інгулки скаржились у волость на попа Бібікова, який за освячення криниці брав карбованець сріблом, а на свята ходив по селу з молитвою і вимагав з кожного двору пуд зерна. В своєму листі селяни обурювались грубим поводженням попа, який часто в «божому храмі» осипав їх брудною лайкою, залякував «карою божою», а школу перевів з приміщення сільської управи у караульню за селом[4].

Не маючи змоги викупити і обробити землю, частина селян віддавала свої наділи за безцінь в оренду куркулям, а сама наймитувала у поміщиків. За десятину орендної землі в 1886 році селяни платили власнику 6 крб. на рік, або віддавали третину врожаю[5]. Поступово сільські глитаї прибирали землю до своїх рук. 1906 року в Інгулці налічувалось 453 селянські господарства, з них 9 проц. становили безземельні і малоземельні, ділянки яких не перевищували 7 десятин, тоді як 7 проц. куркульських господарств мали по 25—40 і більше десятин кращої землі.

Ще менше землі одержали селяни-кріпаки Богданівки — їх наділи дорівнювали 4—5 десятинам[6], з них 3 десятини сінокісних угідь і 2 — орної землі. Як правило, це були суглинки та солончаки. А селянин П. Самойлюк, наприклад, одержав всього 1 десятину 350 сажнів[7]. Щорічно селяни Богданівки сплачували по 1 крб. 30 коп. за десятину, а за весь наділ в середньому сплачували 35 крб. викупних платежів та різних податків. Селяни не мали водопоїв і вигонів для худоби.

На початок XX ст. у Богданівці з 61 селянського господарства 13 проц. не мали землі, 40 проц. були малоземельними (від 1 до 7 десятин), а 9,5 проц. куркульських господарств мали по 25—40 десятин землі. 13 проц. селянських дворів не мали ніякої худоби, 9 проц.— коней і реманенту. І це в той час, як 11 заможних господарств мали по 3—7 пар коней. Дедалі загострювались класові протиріччя на селі. Під впливом подій першої російської буржуазно-демократичної революції, виступів робіт-

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 176, 177.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1893, № 6, стор. 137, 138.
[3] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 149, 150.
[4] Там же, спр. 702, арк. 7, 27—30.
[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 14.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 128, 129.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1056, арк. 1.

ників Миколаєва й агітації революційно настроєної місцевої інтелігенції, зокрема вчителя Г. В. Моршакова, селяни Інгулки весною 1905 року вирубали дерева у плавнях поміщика Шардта. Для покарання учасників виступу сюди прибув загін з 50—60 козаків. Вдершись до сільської школи, козачий офіцер побив учителя Г. В. Моршакова, якого потім відправили до в'язниці і розстріляли. Було покарано й інших учасників заворушення[1]. Влітку 1905 року селяни Інгулки спалили врожай і маєток землевласника Кранцфельда, вирубали частину його лісу, розподілили зерно. Вони вимагали поділу поміщицької землі, збільшення плати поденним робітникам, 8-годинного робочого дня. Часто приєднувалася до цих виступів і біднота Богданівки.

Внаслідок столипінської аграрної реформи посилився процес класового розшарування в обох селах. У 1909 році лише 35 куркульських господарств Інгулки і Богданівки володіли 2550 десятинами землі, що становило 44 проц. усіх земель. Вони заснували хутори Надеждівку, Штейнгут та ін. 100 десятин належало церкві. В той же час понад 60 селянських господарств Богданівки мали всього 234 десятини землі[2]. 1916 року в Інгулці налічувалося 10 проц. куркульських господарств, 30 проц. середняцьких і 60 проц. бідняцьких[3].

З 1915 року Інгулка стала центром волості. Тут двічі на рік відбувалися ярмарки, раз на тиждень — базари, торгували три шинки. Село з хатами під солом'яними та очеретяними стріхами, невпорядкованими вулицями мало убогий вигляд. Своєї лікарні обидва села не мали. Кількість населення в селах на 1896 рік становила 2437 чоловік (з них 351 — у Богданівці), переважна більшість яких (на 1900 рік — 75 проц.) не знала грамоти. Створена в Інгулці ще 1860 року церковнопарафіяльна школа[4] мала жалюгідний вигляд. Необхідних коштів і відповідних приміщень не було. Тому в 1880 році її закрили. Через 8 років тут знову була відкрита церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося 70 хлопчиків і 12 дівчаток. Лише 1910 року в Інгулці почала працювати двокласна школа. У Богданівці перша школа (земська однокласна) відкрилася у 1897 році[5]. У звіті про роботу Інгульської церковнопарафіяльної школи за 1901 рік повідомлялося, що 45 дітям відмовлено в прийомі до школи через нестачу місць. Більшість дітей бідняків відвідувала школу лише взимку, весною ж вони йшли в найми. Протягом 1900 року з 50 учнів Богданівської земської школи 11 залишили навчання через скрутні матеріальні обставини.

Становище населення погіршало у зв'язку з початком першої світової війни. В розпалі жнив, як згадують місцеві старожили, селян прямо з поля забирали в армію. Найбільше потерпіли господарства бідняків і середняків — у них взяли понад 150 коней із збруєю, 200 голів великої рогатої худоби, 80 возів. Посівні площі скорочувалися, поля заростали бур'янами, знижувалися врожаї. Різко підскочили ціни на продукти й предмети першої потреби. На цьому наживалися куркулі і поміщики. В 1916 році в Інгулці та Богданівці відбулися виступи жінок, вони вимагали повернути з армії їх чоловіків і синів[6], а також припинити дальшу мобілізацію в армію, реквізицію худоби, ліквідувати столипінські закони про землю.

Не поліпшилося життя сільської бідноти і після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Т. зв. селянські комітети діяли в інтересах куркулів — розподілили між ними частину незайнятих і незасіяних поміщицьких земель, мотивуючи це тим, що бідняки не мали чим обробляти землю.

Після проголошення Радянської влади на Миколаївщині в січні 1918 року в Інгулці обрано волосну Раду, до якої увійшли Д. Т. Цуркан (голова), Х. С. Поливченко, І. С. Задирака, К. Я. Пархоменко, Г. Ф. Білоус та інші. В складі Ради були також

---

[1] 1905 год на Николаевщине, стор. 323, 324.
[2] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1909 г. Херсон, 1909, стор. 13, 14, 18, 19.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 88, арк. 80.
[4] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 702, арк. 7.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 2, арк. 41.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 2, арк. 13.

депутати від Богданівки. Під керівництвом Ради біднота Інгулки і Богданівки почала ділити поміщицьку і надлишки куркульської землі між безземельними та малоземельними.

В березні 1918 року перші революційні перетворення на селі перервала австро-німецька окупація. Повернулися поміщики, які відібрали у селян землю. В грудні 1918 року на зміну німецьким окупантам прийшли англо-французькі інтервенти, які «хазяйнували» тут до 2 березня 1919 року, коли частини Червоної Армії і партизанські загони вигнали їх. Обрану в Інгулці Раду селянських депутатів очолив О. З. Литвиненко, а Раду селянських депутатів Богданівки — Д. Т. Цуркан. Ради приступили до перерозподілу землі — на кожного члена сім'ї нарізалося по 2,5—3 десятини. Проте й цього разу радянське будівництво було перервано. 14 серпня 1919 року обидва села захопили денікінці. Для боротьби з білогвардійцями під керівництвом Миколаївського підпільного партійного комітету почали створюватися партизанські загони. Миколаївські робітники — більшовики І. К. Свинціоник і В. К. Свинціоник розповсюджували в Інгулці прокламації, закликали селян до збройної боротьби. У жовтні 1919 року жителі Інгулки і Богданівки приєдналися до Баштанської республіки. В листопаді у ці села ввірвалися денікінці і разом з куркулями почали люту розправу над населенням. Були вбиті наймити І. Циганенко, Ф. Стасюк, Є. Іщенко, І. Івасик.

Наприкінці січня 1920 року частини 41-ї стрілецької дивізії визволили Інгулку і Богданівку від денікінських банд[1]. 12 лютого 1920 року створено Інгульський сільревком, а 23 лютого — волревком, який поширював свою владу і на Богданівку. При волревкомі було організовано перший партосередок[2].

Волревком приступив до здійснення декретів Радянської влади на селі — у багатіїв відібрали олійницю, крамницю, паровий млин, розділили поміщицьку і лишки куркульської земель. Ревкомівці спільно з активістами села забезпечували виконання продрозверстки, організовували збір продуктів для голодуючих. Вони були також організаторами боротьби з куркульськими бандами. 27 березня 1920 року в Інгулці відбулися загальні збори, на яких обрано постійний орган влади — Раду (голова — І. І. Топчій). Того ж дня відбулися вибори і в Богданівці, де головою Ради став бідняк І. К. Павленко[3]. Ревкоми передали свої повноваження обраним Радам.

Перехід до мирного будівництва відбувався в умовах запеклої боротьби з куркульством. Біднота вимагала переділити всю землю на їдців, а куркулі намагалися ділити її на кількість робочої худоби в господарствах, щоб не тільки зберегти свої землі, а й захопити більшість поміщицьких. Велику допомогу бідноті у розв'язанні земельного питання подали комітети незаможних селян. В серпні 1920 року в обох селах створено КНС на чолі з П. Г. Мартиновим і Д. Т. Цурканом. Того ж місяця організовано Інгульський волосний КНС[4]. Комнезами вивели із складу земельних комісій куркулів, контролювали розподіл і використання земельного фонду. За рішенням КНС у куркулів відібрано лишки хліба, землі, реманенту, коней, худобу і навіть будівлі та передано безземельним і малоземельним селянам[5]. КНС допомагали обробляти землю сім'ям червоноармійців. Серед населення комнезамівці організували і зібрали до фонду хворих та поранених червоноармійців багато різних речей і 39 105 карбованців.

Восени 1920 року під час наступу врангелівських військ у волості активізувалися куркульські банди. У зв'язку з цим було створено Інгульський волревком, до якого ввійшли Я. Ф. Куречко (голова), Я. Ф. Бочарник, Я. Я. Шевченко, В. І. Лінк, Ф. М. Бессараб. У жовтні на мітингу селян, організованому волревкомом

---

[1] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 21, 23.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-156, оп. 1, спр. 712, арк. 1, 3, 5, 20.
[3] Там же, ф. Р-916, оп. 2, спр. 228, арк. 245.
[4] Там же, оп. 1, спр. 501, арк. 1, 2, 33, 40.
[5] Газ. «Известия» (Миколаїв), 10 жовтня 1920 р.

та комнезамом, вирішено створити кінний загін у складі 40 чоловік[1]. Формувався він із жителів волості. Загін влився в кавалерійський полк ім. Незаможних селян, яким командував інгулчанин Г. М. Іщенко. Бійці охороняли тили Південного фронту, очищаючи їх від банд.

Ще тривалий час після закінчення громадянської війни населення відчувало її тяжкі наслідки — не вистачало хліба, солі, мила, сірників, взуття, одягу. Після неврожаю 1921 року почався голод. Знову підняло голову куркульство. Від рук бандитів загинули незаможники Ф. М. Бессараб, Я. Л. Глаголь, старший міліціонер Ковальов, продагент Голованов[2]. Боротьбу проти бандитизму очолили комуністи — члени парторганізації при волвиконкомі. З бандами було покінчено на початку 1922 року. 1924 року в Інгулці сформувався сільський партосередок, секретарем якого обрали селянина-активіста Г. Ф. Білоуса[3]. Членами осередку були С. К. Станко, Д. Т. Цуркан, О. О. Корнич.

Долаючи великі труднощі, трудяще селянство відбудовувало село. На прохання активістів повітовий земвідділ посилав у Інгулку агрономів, які давали селянам корисні поради щодо вирощування сільськогосподарських культур. Ще у вересні 1920 року почала працювати прокатна станція, а при ній — майстерня для ремонту сільськогосподарських машин та інвентаря. Через 2 роки створено сільськогосподарське кредитне товариство, яке подавало значну допомогу селянству, особливо незаможному. 6 серпня 1922 року загальні збори незаможних селян Богданівки ухвалили організувати першу артіль «Своя праця», до якої спочатку вступили 9 бідняцьких господарств з 26 працездатними. Артіль мала 8 возів, 3 букери, 2 жатки, віялку, корову і 83 десятини землі. 1923 року вона придбала четверо коней, корову та віялку.

1922 року в Інгулці створюються ще артілі і ТСОЗи — «Плуг», ім. Шевченка, «Серп», а в Богданівці — ім. Ілліча, «Схід». 1925 року організовується садово-виноградне товариство «Червоний почин», а через рік — машинно-тракторне товариство «Червона дружба»[4]. В 1926 році Інгульська сільрада провела місячник кооперування селян, внаслідок чого різними формами кооперації було охоплено 98 чоловік. Значно розширилася в ті роки площа Богданівського плодорозсадника, закладеного на 5 десятинах ще в 1907 році земством. Розсадник постачав саджанцями плодових дерев артілі і селянські господарства Інгулки, Богданівки та сусідніх сіл.

Багато уваги приділялося політичній і культурній роботі серед населення. Вже 1920 року в Інгулці працювали дві трудові школи, 1922 року — відкрито дитячий будинок для сиріт, в наступному — селянський будинок. Одним з перших його завідуючих був комуніст Г. Ф. Білоус, який віддав немало сил і енергії налагодженню культосвітньої роботи. При сельбуді працювали бібліотека, драматичний, хоровий, музичний та інші гуртки. Тут проводилися лекції, бесіди, доповіді. Часто їх організаторами були миколаївські робітники.

Під керівництвом партосередку і за активною участю комсомольської організації (створеної на початку 1924 року) та сільської інтелігенції здійснювалася велика робота щодо ліквідації неписьменності. Вже в лютому — березні 1924 року вчителі та комсомольці взяли на облік всіх неписьменних, організували 12 гуртків та 2 школи лікнепу, де навчалося 180 чоловік дорослого населення[5]. Протягом 1925—26 навчального року курси ліквідації неписьменності в Інгулці закінчили 80 чоловік. Рік у рік зростала політична активність селянства. 1921 року жителі Інгулки та Богданівки внесли 60 тис. крб. у фонд спорудження пам'ятника воїнам, що загинули в роки громадянської війни. В грудні 1923 року Інгульський КНС здав 5400 крб.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-156, оп. 1, спр. 723, арк. 435, 436.

[2] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 257, оп. 1, спр. 79, арк. 32.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 945, арк. 85.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, арк. 912.

[5] Там же, ф. Р-702, оп. 1, спр. 143, арк. 11.

на будівництво літака «Незаможник». Того ж року сільрада провела місячник ремонту червоних казарм. На розширеному засіданні сільради і КНС в листопаді 1923 року жителі Інгулки висловили солідарність з німецькими трудящими. Інгульський КНС зібрав і надіслав у фонд допомоги жителям японських міст, які потерпіли від землетрусу, понад 5 тис. крб. 1924 року в Богданівці створено первинну організацію МОДРу.

Великим болем відгукнулася в серцях селян смерть В. І. Леніна. Жителі Богданівки вирішили спорудити пам'ятник Іллічу. Для широкого ознайомлення селян із життям та діяльністю вождя сільська Рада 28 січня 1924 року ухвалила рішення про організацію товариства імені В. І. Леніна. Тут же було вирішено придбати твори вождя.

Партійні, комсомольські організації та КНС обох сіл провадили значну роботу для підготовки колективізації селянських господарств. За пропозицією Миколаївського райкому металістів весною 1929 року вперше на Миколаївщині було укладено договір на соціалістичне змагання між ТСОЗами сіл Інгулки і Бармашового[1]. На 15 жовтня з 733 селянських господарств Інгулки та Богданівки колективними формами господарювання було охоплено 250. У листопаді 1929 року кілька артілей та ТСОЗів Інгулки (всього 295 господарств) об'єдналися в один колгосп «Інгул»[2], головою якого обрали двадцятип'ятитисячника, робітника Чорноморського заводу А. І. Благодатного.

Чималу допомогу молодому господарству подавали трудящі Миколаєва. Вони організували майстерню для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Господарства Інгулки і Богданівки одержали 2 трактори. Проте через помилки в проведенні колективізації — адміністрування, поспішність, порушення принципу добровільності — весною 1930 року багато сімей вийшло з колгоспу.

Партійна організація і сільська Рада докладали всіх зусиль, щоб виправити становище. Держава звільнила колгоспників на 2 роки від сплати податку за худобу, зросла матеріальна й фінансова допомога. Наприкінці 1930 року колгосп «Інгул» об'єднав 75 проц. селянських господарств і був розукрупнений на 3. В Богданівці у цей час організовано артіль ім. Горького.

Велику роль у технічному переозброєнні місцевих колгоспів відіграла Інгульська МТС, створена 1936 року[3]. Перед війною її машинний парк налічував 75 тракторів, 27 зернових комбайнів тощо. Значну організаторську і виховну роботу серед працівників МТС проводила парторганізація, очолювана Я. В. Сорокоумом. На 1941 рік в її складі налічувалося 8 комуністів і один кандидат у члени партії[4].

На початку 1937 року в трьох інгульських колгоспах працювало 1290 чоловік. За господарствами було закріплено понад 6700 га землі, вони мали 360 коней, 3 нафтові двигуни, автомашину, 16 сівалок, 38 жаток, 28 віялок та ін. техніку[5]. Колгоспні лани обробляли 10 тракторів та 8 комбайнів Інгульської МТС. Поліпшувалася культура землеробства. Так, в артілі ім. Калініна 1940 року зібрали озимої пшениці по 24 цнт з га, ячменю — по 19,5 цнт. Наступного року інгульські колгоспи мали близько 1600 голів великої рогатої худоби, 500 свиней, 1500 овець та понад 3 тис. штук птиці. За успіхи в розвитку громадського тваринництва богданівська артіль ім. Горького в 1939 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Серед сільських трудівників виросли справжні майстри хліборобської справи — перша трактористка Інгулки М. Фаріонова, тваринники Л. Волощук, А. Фільварченко, доярка М. Литовець, рільник К. Стасюк. Велику роботу серед колгоспників проводили комуністи. На початку 1941 року Інгульська територіальна

---

[1] І. І. Слинько. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.), стор. 139.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 2227, арк. 131.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 59, арк. 11.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 22.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1139, арк. 45, 69, 101, 229.

парторганізація, до якої входили і богданівські комуністи, налічувала 10 членів і кандидатів у члени партії.

У передвоєнні роки жителі обох сіл досягли значних успіхів у розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. 1937 року тут було 5 дитячих ясел, побудовано лікарню на 60 ліжок. На той час працювали дві початкові та середня школи. Було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Здійснювалася радіофікація будинків колгоспників, розпочалося будівництво приміщення сільського клубу на 450 місць. Працювали клуб, бібліотека, звукова кіноустановка, дві хати-читальні та два червоних кутки.

У господарському та культурному житті велику роль відігравала сільська Рада (голова — комуніст М. К. Миронов). Депутати регулярно обговорювали на засіданнях виконкому і сесіях питання підготовки колгоспів до весняної сівби, збирання врожаю, зимівлі худоби, працювали тимчасові комісії для перевірки стану ремонту сільськогосподарської техніки, підготовки посівного матеріалу, організації політико-виховної і культурно-масової роботи серед колгоспників. За ініціативою сільради в 1940 році в центрі Інгулки споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Понад 500 жителів Інгулки і Богданівки в перші дні Великої Вітчизняної війни пішли захищати соціалістичну Батьківщину. Трудівники села робили все можливе, щоб дати Червоній Армії більше продуктів. З наближенням фронту сільська Рада, дирекція МТС, правління колгоспів почали евакуацію людей, техніки та худоби на схід. Підрозділи 2-го кавалерійського корпусу, яким командував генерал П. О. Бєлов, протягом доби стримували натиск ворога біля Інгулки[1]. 15 липня 1941 року фашисти увірвалися в село[2]. Жителів виганяли працювати в поле, примушували будувати військові укріплення. Понад 250 юнаків і дівчат фашисти відправили на каторжні роботи до Німеччини. Гітлерівці жорстоко катували людей, кидали до льоху, де залишали на кілька днів без їжі і води. Так, за відмову працювати на будівництві військових споруд і неявку на польові роботи були покарані М. Я. Іщенко, П. Ф. Сологуб, А. В. Павленко, В. А. Пухалевич, В. Л. Фаріонов, В. А. Іщенко та інші. Але жорстокий терор окупантів не залякав радянських людей. А. В. Павленко та В. І. Фаріонов спалили зерно, готове до відправки в Німеччину. Жителі С. Л. Грицаков, Т. З. Литвиненко, І. Х. Іщенко, А. М. Куц слухали радіопередачі Радінформбюро і розповідали населенню правду про успіхи Червоної Армії. Патріоти потрапили до гестапо, звідти їх відправили до концтабору, де вони були замордовані.

За відмову виїхати разом з відступаючими військами фашисти розстріляли 32 жителів Інгулки. Під час розстрілу в село увірвалися радянські розвідники, якими командував сержант Г. В. Жульмін. Вони знищили каральний загін фашистів. 14 березня 1944 року частини 6-ї армії (командуючий — генерал І. Т. Шльомін) визволили село від гітлерівців.

925 жителів Інгулки і Богданівки билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них близько 240 загинули. Багато воїнів Червоної Армії нагороджено орденами й медалями. М. С. Василенко брав участь в обороні Києва, в боях під Сталінградом, у битві на Орловсько-Курській дузі, визволяв Відень. Розвідник П. П. Василенко — учасник оборони Сталінграда, визволяв Будапешт. С. М. Шевченко громив ворога під Москвою, Варшавою та на ін. фронтах. При форсуванні Західного Бугу загинув лейтенант П. О. Литвиненко, в 1942 році під час оборони Ленінграда — генерал-майор І. Ю. Попов. 1961 року в сільському парку встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в Великій Вітчизняній війні.

Ще йшла війна, коли жителі Інгулки і Богданівки приступили до відбудови зруйнованого ворогом господарства. Цю роботу очолила відновлена наприкінці березня 1944 року сільська Рада. Головою сільради в ті роки працював комуніст Д. А. Тимошевський. В артілях обох сіл не лишилося жодної машини, бракувало

---

[1] П. А. Белов. За нами Москва. М., 1963, стор. 17—20.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 276, арк. 30, 33.

Члени правління колгоспу «Ленінський шлях» обговорюють генеральний план забудови села. 1969 р.

робочого тягла, а працездатного населення зменшилося наполовину. Орати доводилося коровами, а сіяти вручну. 1944 року почала працювати МТС. Самовіддано трудилася у колгоспі ім. Калініна ланкова М. Я. Куць, в городній бригаді — колгоспниці М. С. Стасюк і Л. С. Волощук. Хлібороби артілі ім. Андрєєва О. Василенко, М. Грицакова, С. Поливченко, Г. Михальчук на косовиці щоденно виконували норми на 150—200 проц. Молотили зерно вдень і вночі. Не відставала і молодь, зокрема комсомольсько-молодіжні ланки А. Ткачова і М. Конюшка. Вже восени 1944 року колгоспи Інгулки й Богданівки виконали зобов'язання перед державою. Так, Богданівська артіль ім. Горького здала понад план 80 цнт хліба[1].

З великими труднощами в квітні 1944 року в обох селах було відновлено роботу шкіл, приміщення яких окупанти перетворили на майстерні й гаражі для військових машин. Із шкільних меблів залишилося лише 2 парти. Жителі зносили до школи власні столи й ослони. Тоді ж інгулчани відбудували лікарню.

Інгульські та богданівські колгоспники брали також участь у зборі коштів на танкову колону «Колгоспник Миколаївщини», активно передплачували державні позики. Зокрема в травні 1945 року робітник Богданівського плодорозсадника М. X. Калашник передплатив позику на 10 тис. крб. Його приклад наслідувало багато богданівців та інгулчан. Після закінчення Великої Вітчизняної війни прискорилася відбудова зруйнованого господарства. 1950 року з чотирьох артілей створено дві — ім. Андрєєва та ім. Калініна. Об'єднання колгоспів сприяло швидшому розвитку всіх галузей виробництва, зокрема тваринництва. Колгосп ім. Калініна у 1956 році став учасником ВСГВ. Так, протягом 1947—1949 рр. на 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблялося пересічно по 140—150 цнт молока, а після об'єднання (в 1956 році) — 180 цнт. Господарство місцевого плодорозсадника, площа якого становила 150 га, щорічно вирощувало по 70—80 тис. плодових та 100—200 тис. декоративних саджанців і одержувало близько 50 тис. крб. прибутку.

1958 року артілі Богданівки об'єдналися в одне велике багатогалузеве господарство «Ленінський шлях», за яким закріплено 9805 га землі, в т. ч. 7526 га орної. Виробничий напрям його — вирощування зернових, розвинуто також тваринництво. В тому ж році в зв'язку з реорганізацією МТС колгосп придбав 37 тракторів, 26 зернових та інших комбайнів. Машинний парк мав 24 вантажні і 3 легкові автомашини, 25 електродвигунів; створено майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки. Зростання механізації землеробства, впровадження найновіших досягнень агрономічної науки дали можливість підвищити врожайність колгоспних ланів. Вже у 1958 році колгосп одержав по 22,7 цнт зерна озимини з кожного га. Бригада комуніста І. X. Іщенка зібрала всього понад 26 тис. цнт зерна. В 1966 році середня врожайність пшениці становила тут 25,6 цнт. За досягнуті успіхи колгосп «Ленінський шлях» і бригаду № 1 того року занесено на обласну Дошку пошани.

Успішно розвивалось громадське тваринництво. Протягом 1960—1962 рр. побудовано 3 ферми і відгодівельний пункт на 2 тис. голів. Основні виробничі процеси на фермах механізовано. За успіхи у розвитку тваринництва пташницю Т. Н. Дудяк у 1966 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, доярку Д. О. Герліх — орденом «Знак Пошани». Таку ж нагороду одержав чабан Д. Т. Василенко. Значно підвищилася товарність колгоспного виробництва, зміцніла економіка господарства. 1968 року громадське стадо артілі налічувало 2850 голів великої рогатої

[1] Газ. «Привільнянська правда» (Привільне), 2 листопада 1944 р.

худоби, 2047 свиней, 4012 овець. Неподільний фонд колгоспу збільшився з 1173 тис. крб. (в 1960 році) до 1877 тис. крб. (в 1967 році). Протягом 1964—1967 рр. оплата праці зросла на 70 проц. 1966 року артіль перейшла на грошову оплату. За господарські успіхи у першому півріччі 1967 року артілі «Ленінський шлях» присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства УРСР і республіканського комітету профспілки працівників сільського господарства та першу грошову премію[1].

Гідно зустріли інгулчани 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В ювілейному році валовий збір зерна становив 79,4 тис. цнт. За успіхи у соціалістичному змаганні колгосп «Ленінський шлях» занесено на районну Дошку пошани. Особливо відзначилися трудівники 2-го відділку, яким керує комуніст І. Х. Іщенко. В 1970 році середній врожай зернових становив тут 25 цнт з га. Передові комбайнери П. І. Кравченко, М. Т. Шевченко зібрали врожай з площі 260 га і намолотили майже по 5 тис. цнт зерна. На свинофермі, якою завідує М. С. Білоус, одержано по 26 ділових поросят від кожної свиноматки. У квітні 1970 року колектив свиноферми занесено до районної Дошки пошани. 83 кращих трудівники нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Леніна».

Протягом восьмої п'ятирічки артіль виробила майже 34 тис. тонн зерна. П'ятирічний план виробництва м'яса і молока було перевиконано. У 1971 році ордена Леніна удостоєний чабан І. М. Топчій. Свинарка Н. А. Медак і доярка О. Г. Пухалевич нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колгоспники своєчасно завершили сівбу ранніх зернових, успішно виконали виробничі завдання першого кварталу нової п'ятирічки. Переможцями змагання вийшли трактористи П. А. Іщенко, доярка Я. В. Ріттер. За сумлінну працю орденом Леніна нагороджені керуючий відділком артілі М. К. Миронов і комбайнер А. Т. Пізнюра; орденом Трудового Червоного Прапора відзначено К. А. Кравченка.

Організаторами мас на виконання планів господарського і культурного будівництва є комуністи села. Колгоспна парторганізація налічує 29 чоловік, більшість яких безпосередньо працює на виробництві. В усіх бригадах створено партійні групи. Партійна організація популяризує досвід передовиків виробництва, організовує соціалістичне змагання за дострокове виконання взятих зобов'язань. Інгульські колгоспники змагаються з трудівниками артілі «Ленінський шлях» (м. Новокубанськ Новокубанського району Краснодарського краю). Ця дружба народилася ще в 1950-х роках, коли наша країна відзначала 300-річчя возз'єднання України з Росією. Господарства діляться виробничим досвідом, переймають одне в одного нові форми культурно-побутового обслуговування трудівників села. Кубанські друзі допомогли колгоспу в придбанні насіння нових високоврожайних сортів пшениці Аврора і Кавказ.

Бібліотекар Г. О. Пухалевич (перша справа) привезла книги на польовий стан колгоспу «Ленінський шлях». 1966 р.

Надійним помічником і бойовим резервом сільських комуністів є комсомольська організація, в лавах якої — 50 юнаків і дівчат. Серед них багато передовиків виробництва. Комсомольці щороку проводять рейди перевірки стану зимівлі худоби. Вони активні учасники політичного і культурного життя Інгулки — організовують вечори-зустрічі зі старими комуністами, учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиками виробництва. В створеному комсомольцями гуртку «Кругозір» молодь підвищує свій політичний рівень, бере участь у диспутах, обговореннях книг. У дні підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна комсо-

[1] Газ. «Южная правда», 6 жовтня 1967 р.

мольці провели ленінський залік. Було організовано вечір «Поети світу про В. І. Леніна», проводилися читацькі конференції.

Значну роботу у господарському і культурному будівництві на селі проводить Інгульська сільська Рада. На всіх виробничих дільницях створено депутатські пости, на хуторі Степанівці — комітет на громадських засадах. Постійні комісії при Раді очолюють досвідчені виробничники.

Підвищується добробут та культурний рівень населення. В 1968 році колгосп одержав понад 1 млн. крб. прибутку, з якого 322 тис. крб. використано на благоустрій села. Про далеке минуле Інгулки нагадує лише почорнілий від часу вітряк. Вкриті очеретом і соломою хати змінили світлі будинки під шифером і черепицею, що потопають у зелені садів і виноградників. Виросли двоповерхові житлові й адміністративні будинки. Широкі прямі вулиці — Радянську, Піонерську, Набережну, Садову прикрашають алеї білих акацій. Учні середньої школи розбили парк. Прокладено водопровід. Щодня курсують автобуси з Миколаєва і Баштанки.

Готуючись до Ленінського ювілею, трудящі провели кілька недільників по впорядкуванню села. Було насаджено понад 2 тис. дерев і кущів. На честь знаменної дати в селі зведено двоповерховий будинок для спеціалістів, магазин готового одягу, адміністративний будинок колгоспу, два дитячих садки на 60 місць кожний, заасфальтовано центральну вулицю. Будується двоповерхове приміщення середньої школи на 560 місць.

Лише в 1968 році колгоспникам і службовцям Інгулки виплачено пенсій на 99,5 тис. крб. Про підвищення добробуту трудівників села свідчить і щорічне збільшення товарообігу споживчої кооперації. Зростає купівельна спроможність населення. Поліпшується медичне обслуговування. В 1950 році при лікарні відкрито хірургічне відділення, зуболікарський та фізіотерапевтичний кабінети. Кількість ліжок в лікарні збільшилася до 85. У селі працюють 29 спеціалістів з вищою і 196 з середньою спеціальною освітою.

Діти навчаються в початковій і середній школах, вечірній школі сільської молоді. Відкрито дитячий комбінат і троє дитячих ясел. Уродженець Інгулки К. С. Задирака — доктор математичних наук. У піднесенні культурного рівня сільського населення важливу роль відіграють культурно-освітні заклади. При сільському будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, стаціонарна кіноустановка. Агіткультбригада будинку культури з композицією «Ленін і весна» брала участь в обласному фестивалі, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Художнього керівника Г. В. Урсуленко як переможця республіканського фестивалю нагороджено бронзовою медаллю.

В 1970 році населення села передплачувало 3326 примірників газет і журналів. Літературні вечори, читацькі конференції часто влаштовує сільська бібліотека. Широко впроваджуються в життя колгоспного селянства нові звичаї і обряди: проводи до Радянської Армії, свята врожаю, першої борозни, дня тваринника та ін. В будинку культури проводяться комсомольські весілля. В присутності жителів села і представників партійної та комсомольської організацій молоде подружжя вітають депутати сільської Ради, батьки, друзі, діти підносять квіти. В урочистій обстановці видаються батькам свідоцтва про народження дітей. Їх поздоровляє голова сільради в присутності почесних батьків, родичів, громадськості. Батькам новонароджених вручають подарунки, квіти, бажають, щоб діти росли здоровими, щасливими і були гідними спадкоємцями трудової слави своїх односельців. Батьки в ці дні садять в парку деревця на честь маленьких громадян.

Щороку 22 квітня жителі Інгулки за славною традицією збираються на площі біля пам'ятника В. І. Леніну, де рапортують про свої трудові звершення, готовність боротися за дальший розквіт рідної Вітчизни.

М. П. ПОТРИВАЄВ, В. Ю. СЕРБІН

КАШПЕ́РО-МИКОЛА́ЇВКА

Кашперо-Миколаївка (до середини XIX ст.— Миколаївка) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Громоклії, притоки Інгулу,— за 22 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Явкине. Населення — 557 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Катеринівка, Новопетрівка й Новофонтанка.

Поблизу Кашперо-Миколаївки та Новофонтанки виявлено 3 поселення доби пізньої бронзи (XIII—VIII ст. до н. е.), а також 2 поселення і могильник перших століть н. ери.

В середині XVIII ст. неподалік від злиття річок Громоклії та Інгулу проходив кордон, що розмежовував запорізькі землі і землі, захоплені турками[1]. По берегах річок стояли запорізькі зимівники. В 1778 році підполковнику війська Донського В. Касперову царський уряд виділив тут землі[2]. Минуло чотири роки, і Касперов в листі на ім'я новоросійського губернатора просив дозволу на будівництво в заснованій ним слободі церкви святого Миколи. На той час у Миколаївці — таку назву дістала слобода — було 40 дворів[3]. Жили тут українці і молдавани. Протягом 1787 — 1788 рр. у маєтку Касперова містилася штаб-квартира командуючого Бузьким єгерським корпусом М. І. Кутузова. Поблизу слободи спорудили укріплення, відоме під назвою Миколаївської фортеці[4]. Під керівництвом Кутузова тут формувалося Чорноморське козацьке військо. В січні 1788 року в миколаївській каплиці відбулася урочиста церемонія освячення прапора і прийняття присяги козаками. Кошовому отаману Захарію Чепізі було вручено полковницький пернач[5].

В 1809—1815 рр. у селі жило 209 кріпаків поміщика штабс-капітана М. Касперова, який володів понад 9 тис. десятинами землі. У користуванні селян було не більше 5 десятин на двір[6]. Крім землеробства, вони займалися рибальством, пряли вовну і льон, ткали сукно й полотно. В поміщицькому господарстві переважало тваринництво, зокрема вівчарство. Розорані землі становили лише 309 десятин, решта — сінокісні угіддя і пасовища для поміщицької худоби. Вже на початку XIX ст. кріпаки відбували триденну панщину[7], а під час жнив чи сінокосу поміщик збільшував цей строк. Виснажливою була праця і в поміщицьких кошарах, де налічувалося близько 45 тис. овець. З ранку до вечора кріпаки працювали також на млинах і сукновальнях.

В документах 1827 року Миколаївка згадується вже як містечко. Населення Миколаївки зростало. Якщо 1822 року в Миколаївці налічувалося 50 дворів і 260 жителів, то 1859 року — вже 94 двори і 539 чоловік[8]. Крім кріпаків, тут з дозволу поміщика селилися й інші верстви населення, що займалися торгівлею й ремісництвом. Серед жителів містечка були і десятинники — особисто вільні селяни, які обробляли поміщицьку землю за частку врожаю. Власних будинків вони не мали, а мешкали в землянках, т. зв. гадючниках, що належали поміщикові. З Миколаївкою межували села і хутори Любарка, Бірзулівка, Якубиха, Кам'янувате, Широке та ін. В 60-х роках містечко, за яким закріпилася назва Кашперо-Миколаївка, стало волосним центром і входило до Херсонського повіту Херсонської губернії. Зручне розташу-

---

[1] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 28.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 11, арк. 7.
[3] Там же, арк. 9, 15.
[4] М. И. Кутузов. Документы, т. 1, стор. 48, 52, 55.
[5] Там же, стор. 54, 55.
[6] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 2066, стор. 250, 251.
[7] А. С. Коциевский. Крестьяне Южной Украины в конце XVIII и первой трети XIX веков. К., 1964, стор. 13.
[8] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 188, 189.

вання поблизу шляху Миколаїв — Єлисаветград сприяло розвиткові тут торгівлі. Щорічно в містечку відбувалося два ярмарки і раз на тиждень — базари. Так, тільки 1858 року на ярмарок було завезено товарів на 4770 карбованців.

Під час реформи 1861 року наділи в 1,3 десятини одержали лише 18 колишніх кріпаків, решта селян відмовилася від них, не маючи коштів для викупу. В 70-х роках XIX ст. місцевий поміщик Васильчиков продав землю Бутовичу. Плануючи в Кашперо-Миколаївці будівництво економії і винокурних заводів, новий власник протягом 1872—1875 рр. переселив людей з хуторів Любарки, Вербової, Бірзулівки, Веландового в сусіднє село Новобірзулівку. Туди ж перевели й більшість селян Кашперо-Миколаївки. Бутович виділив їм землю відповідно до раніше одержаних наділів і сплатив незначну компенсацію за землянки. На 1887 рік в Кашперо-Миколаївці залишилося 4 селянські, 15 міщанських та 10 сімей десятинників і чиншовиків. Тут було 4 торговельні та 13 промислових підприємств. Працював винокурний завод із спиртоочисним відділенням, у великій поміщицькій економії розводили худобу. 1887 року тут налічувалося близько 40 тис. овець, 2 тис. великої рогатої худоби, понад 200 коней; крім того, поміщик заснував племінний кінний завод і створив розсадник фруктових дерев, на місці ліквідованих хуторів і сіл побудував 14 кошар[1]. В економії і на підприємствах використовувалася наймана праця як селян навколишніх сіл — Катеринівки, Новобірзулівки, Привільного, так і прийшлих з Полтавської, Київської та інших губерній. Людей наймали на ринку робочої сили в Каховці; чабанів привозили з Полтавської губернії спеціальні уповноважені. Щоб мати постійних сільськогосподарських робітників, поміщик виділяв сімейним в тимчасове користування 1—2 десятини землі. Без дозволу поміщика вони не мали права продавати зібраний врожай. Робітники винокурного заводу та інших підприємств працювали по 12—15 годин на добу, чоловіки одержували 8 крб., жінки — 4 крб., підлітки — 3 крб. на місяць. У неврожайні роки наймити працювали тільки за харчі[2]. Заробітчани мешкали у вогких і холодних бараках, спали покотом на двох'ярусних нарах просто на соломі. Поруч лежали і хворі, і здорові. Їли наймити куліш або галушки з неякісного борошна та чорний хліб з остюками. Тяжка матеріальна скрута примушувала селян не раз просити допомоги у повітового земства. Злидні й нестатки кашперо-миколаївців у пореформений період визнавали навіть представники земства[3].

Колись значний населений пункт поступово занепадав. В 1897 році Кашперо-Миколаївка була невеликим селом, що входило до складу Привільнянської волості. На 1912 рік тут налічувалося всього 8 дворів з 103 мешканцями, серед яких було багато сезонних робітників. До лікаря жителі села їздили в Привільне, що за 18 км від Кашперо-Миколаївки[4]. Тільки протягом 1830—1873 рр. вони перенесли 4 епідемії азіатської холери. Смертність становила 15—20 процентів.

У дореформений період жителі не знали грамоти. Так, 1825 року під час межування церковних земель в селі Пісках жоден із свідків Кашперо-Миколаївки не зміг розписатися у межовому документі[5]. Наприкінці XIX ст. діти, і то тільки заможних родин, відвідували церковнопарафіяльну школу в сусідньому селі Катеринівці, відкриту в 1892 році.

Російсько-японська війна, неврожайні роки погіршили і без того тяжке життя селян і сільськогосподарських робітників. Намагаючись хоч якось врятувати свої сім'ї від голоду, вони орендували поміщицьку землю за високі ціни. Якщо 1882 року за десятину землі платили на рік 6 крб. оренди[6], то 1905 року — вдвічі більше.

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 188, 189, 322.
[2] Там же, стор. 268, 269.
[3] Постановления Херсонского уездного земского собрания созыва 1868 г. Херсон, 1869, стор. 87; созыва 1869 г. Херсон, 1870, стор. 83; Сборник Херсонского земства, 1874, № 4, стор. 115.
[4] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 6, стор. 93, 94 (карта).
[5] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1039, арк. 55.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 130, 131.

Поміщик Бутович, здавши того року 1200 десятин землі в оренду, одержав понад 14 тис. карбованців.

Під впливом подій 1905 року і агітації революційно настроєних робітників в жовтні у поміщицькій економії та на підприємствах Бутовича сталися стихійні виступи сільськогосподарських робітників і селян. Переляканий поміщик викликав пів-ескадрона кавалерії. Незважаючи на це, в грудні 1905 року селяни і наймити Кашперо-Миколаївки та навколишніх сіл розгромили винокурний завод, розібрали сіно, заготовлене для поміщицької худоби[1]. Солдати, що охороняли маєток, приєдналися до учасників виступу. Викликані додатково війська придушили виступ. Багатьох його учасників покарали різками й шомполами, а чотирьох організаторів заарештували і відправили до Херсонської слідчої палати[2].

Столипінська аграрна реформа загострила класові протиріччя на селі. В 1909 році куркулі навколишніх сіл скупили близько 3 тис. десятин землі у місцевого поміщика і мали по 300—1200 десятин кожний. В селі ж зростало безземелля. Вже весною 1910 року перші 9 сімей вирушили з рідного села на схід у пошуках кращої долі[3].

В роки першої світової війни селяни зазнали нових бідувань. В той же час поміщик скупив за безцінь у жителів навколишніх сіл тисячі голів худоби, яку продавав для потреб армії, наживаючи нечувані бариші. Поміщик побудував цегельний та черепичний заводи, паровий млин і ще один винокурний завод. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції на винокурному заводі створено робітничий комітет, який дбав про обмеження експлуатації робітників.

Про Жовтневе збройне повстання у Петрограді і повалення Тимчасового уряду селяни дізналися на початку листопада 1917 року. Кашперо-миколаївці спільно з жителями навколишніх сіл на початку 1918 року вигнали поміщика і почали розподіл його землі, реманенту, худоби. Організованість у цю справу внесли члени Привільнянської волосної Ради і місцеві активісти — М. Калачов та комуніст П. Гіржов. Вони взяли на облік поміщицьке майно, нарізали бідноті по 3,1 десятини землі на їдця. В колишній економії Бутовича прийшлі й місцеві наймити організували сільськогосподарську артіль, якій передали посівний матеріал і землю, а також тягло й реманент, вилучені у поміщика[4].

Однак революційні перетворення на селі у березні 1918 року були перервані вторгненням австро-німецьких окупантів. З ними повернувся й управитель поміщицького маєтку. Селян примушували, погрожуючи розправою, віддати землю і майно та сплатити збитки, завдані поміщику. За наказом окупаційних властей з населення збирали навіть недоїмки та податки ще царських часів.

Після визволення від австро-німецьких окупантів і петлюрівської Директорії в березні 1919 року в селі було відновлено Радянську владу. 5 квітня за участю Привільнянського волревкому організували радгосп «Червоний орач», якому передали всі господарські будівлі економії Бутовича і виділили понад 2 тис. га колишніх поміщицьких земель. Комісаром радгоспу призначили комуніста Ф. Ф. Каратєєва. Роботою радгоспу керував робітничий комітет (голова — Г. М. Луценко). Він же подавав продовольчу допомогу населенню. Так, сім'ям червоноармійців виділив понад 300 пудів пшениці. Комітет стежив також і за тим, щоб певна кількість продовольства йшла на потреби Червоної Армії та до фонду допомоги голодуючим.

24 серпня 1919 року село захопили денікінці. Білогвардійці погрожували спалити Кашперо-Миколаївку, якщо селяни не повернуть колишнім землевласникам майно і зібраний влітку врожай. Тих, хто відмовлявся виконати наказ, карателі шмагали шомполами і нагаями. Рятуючись від розправи та уникаючи примусової

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 57, ч. 5, арк. 90, 91.
[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 248—255.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 2, арк. 27.
[4] Там же, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 289, арк. 10, 13.

мобілізації в денікінську армію, люди ховалися в плавнях і ярах, йшли до партизанських загонів[1]. Чимало жителів села брало участь у повстанні проти денікінців, приєднавшись до баштанців.

У січні 1920 року частини 122-ї стрілецької бригади 41-ї стрілецької дивізії Червоної Армії визволили Кашперо-Миколаївку від білогвардійців[2]. В лютому 1920 року тут створено ревком, який у квітні передав свої повноваження обраній Раді, що спочатку містилася в селі Любарці, а з вересня того ж року (за рішенням Привільнянського волвиконкому) центр Ради перенесено в Кашперо-Миколаївку. Головою обрали комуніста М. С. Філіпова. В липні 1920 року у селі було створено КНС, який очолив робітник винокурного заводу М. П. Дем'яненко. Протягом 1920—1921 рр. у Кашперо-Миколаївку з Сибіру повернулося багато сімей, які виїхали з села в кінці 90-х років. Допоміг їм повернутися на батьківщину голова ВЦВКу М. І. Калінін. Ходоками до нього від переселенців були кашперо-миколаївці Т. І. Пелих і В. Ф. Калиберда. Уважно вислухавши селян, М. І. Калінін потурбувався, щоб було виділено 22 вагони для перевезення з Сибіру сімей, а також подана їм значна матеріальна допомога[3]. Переселенців вселяли в колишні будинки багатіїв, допомагали в будівництві жител. За рішенням Миколаївського повітвиконкому протягом 1921 року для цих сімей виділено 416 куб. метрів будівельного лісу. Три роки переселенці сплачували тільки 50 проц. державних податків.

Вже в 1921 році кашперо-миколаївці одержали 1329 десятин землі[4]. Наступного року в селі створено партосередок, в якому було 4 комуністи[5]. Очолював його спочатку М. Г. Гайдук, а 1924 року — М. С. Філіпов. Першим ватажком комсомольського осередку, що оформився 1921 року, був Р. А. Гаранчук.

Ще на початку 20-х років у селі створюються перші колективні товариства, до яких вступили переважно сім'ї, що повернулися з Сибіру. 1921 року на землях радгоспу організовано «Першу сибірську артіль», а 1922 року — «Другу сибірську артіль». Того ж року місцева біднота об'єдналася в артіль «Незаможник». До «Першої сибірської артілі» входило 19 сімей з 120 їдцями. Їм виділили 386 га землі. На час створення артілі вони мали 8 коней, 6 корів, 4 вози, 2 плуги (букери), 2 сівалки та борону. Для обробітку землі цього було мало. До того ж не вистачало насіння для весняної сівби, бракувало досвіду колективного господарювання. Частина членів артілі не мала жител. На допомогу прийшла держава. Вона виділила ліс та інші будівельні матеріали, допомогла кредитами й насінням. 1924 року артіль вже мала 20 коней, 4 воли, 16 корів, 40 свиней. В господарстві налагодилося планування, облік, оплата праці, почали освоювати правильну сівозміну. Вже протягом 1923—1924 рр. кашперо-миколаївці відновили довоєнні посівні площі.

В 1922 році у селі відкрилася трудова школа, де навчалося 55 дітей, були хата-читальня й бібліотека. У відремонтованому приміщенні створено народний будинок, при якому культармійці створили художній та драматичний гуртки. Кошти, зібрані за спектаклі, передавалися для потреб шкіл-лікнепів, яких у Кашперо-Миколаївці було чотири. 1924 року ці школи охопили 138 чоловік дорослого населення.

Зростала політична активність населення. У важкі роки відбудовчого періоду жителі Кашперо-Миколаївки виділили із своїх запасів зерно у фонд МОДРу[6]. В 1922 році вони заготовили і доставили робітникам Миколаєва понад 1700 кубічних сажнів дров, а також допомогли продовольством петроградським робітникам. 1923 року кашперо-миколаївці взяли активну участь у збиранні коштів для трудящих Японії, що потерпіли від землетрусу.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 2, арк. 25.
[2] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 21, 23.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 2, арк. 24.
[4] Там же, ф. Р-166, оп. 1, спр. 291, арк. 193.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 304, арк. 11, 12.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-166, оп. 1, спр. 53, арк. 67, 68.

Як велике особисте горе сприйняли селяни Кашперо-Миколаївки смерть В. І. Леніна. На траурному мітингу вони склали листа, в якому висловили свій сум і з впевненістю заявили, що «... Комуністична партія, як керівник трудящих мас, ще тісніше зімкне ряди робітників і трудового селянства і разом з ними здійснить великі заповіти Ілліча»[1].

Комуністи і комсомольці провадили серед трудящих велику роботу, переконуючи їх у перевагах колективного господарювання. В 1928 році на базі існуючих колективів у селі створюються артілі — «Українець», «Спартак», «Південна Україна», а також товариства спільного обробітку землі — «Допомога», «Своя праця» та ін.[2] Весною того ж року колективні господарства одержали від держави 2 трактори «Фордзон». За кермо першого трактора сів комсомолець Д. Дмитриченко. 1929 року артілі та ТСОЗи об'єдналися в один колгосп ім. Косіора[3], головою якого селяни обрали комуніста О. Герасимовича. Колгосп, у якому об'єдналося 85 проц. селянських господарств, мав 1600 га землі. Вже в 1930 році колгоспники достроково виконали план хлібозаготівель. Влітку 1932 року районна газета «Під прапором Леніна» повідомляла про досягнення першої бригади колгоспу ім. Косіора, члени якої щоденно скошували і зв'язували в снопи пшеницю на площі 29,5 га при нормі 25 га. 1934 року колгосп в числі перших у районі завершив жнива[4]. На 1937 рік це господарство об'єднувало 126 дворів (480 чоловік населення). За артіллю було закріплено 2427 га землі, в т. ч. 1355 га орної, 6 га саду. З допоміжних підприємств колгосп мав млин, кілька майстерень, бринзоварню та маслопереробний пункт. У господарстві була й пасіка з 59 бджолосімей. Артіль придбала вантажну автомашину, нафтовий двигун, 10 сівалок, 12 жниварок, 8 сінокосарок, 33 плуги, 5 віялок та інший реманент. Обслуговувала колгосп Явкинська, а пізніше Інгульська МТС. У 1940 році колгоспники зібрали з кожного гектара по 21 цнт озимої пшениці. Успішно розвивалося тваринництво, особливо така його галузь, як вівчарство.

За передвоєнні роки в колгоспі виріс значний загін майстрів сільського господарства. Завідуючий вівцефермою цієї артілі Ф. Ф. Лисенко в 1936 році за одержання високого настригу вовни і вирощення 130 ягнят від кожних 100 вівцематок був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Того ж року брав участь у всесоюзній нараді тваринників у Москві, а в наступному — він делегат Надзвичайного XII Всеукраїнського з'їзду Рад[5]. Учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві 1939 року став весь колектив вівчарської товарної ферми.

Дедалі заможнішим ставало життя кашперо-миколаївців, поліпшувався їх добробут і культура. 1937 року колгоспники одержали на трудодень по 2 крб. 88 коп. і 3,3 кг хліба. Через рік оплата трудодня вже становила 4 крб. і 4 кг зерном. Члени артілі зводили нові і перебудовували старі будинки. З ініціативи депутатів сільської Ради проводилось озеленення села. У Кашперо-Миколаївці функціонувало медичне відділення, працювала ветеринарна дільниця. 1928 року початкову школу перетворено на семирічну, для малюків відкрито дитячі ясла. Того ж року побудовано клуб, крім нього, діяли ще 3 червоні кутки. До послуг трудящих була сільська бібліотека.

Сільська парторганізація, яка в передвоєнні роки налічувала 5 комуністів і одного кандидата у члени партії[6], проводила політичну й культурно-освітню роботу серед населення. Успішно працював сільський агітколектив. У 1939 році депутатом Миколаївської обласної Ради кашперо-миколаївці одноголосно обрали свого односельця М. С. Ткачова[7], до Кашперо-Миколаївської сільської Ради — комуністів

---

[1] Газ. «Красный Николаев», 2 лютого 1924 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1230, оп. 1, спр. 65, арк. 11, 24.
[3] Там же, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1139, арк. 68.
[4] Газ. «Під прапором Леніна», 16 серпня 1932 р.; 31 серпня 1934 р.
[5] Газ. «Привільнянська правда», 5 січня 1937 р.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 134, оп. 4, спр. 41, арк. 1.
[7] Газ. «Южная правда», 16 листопада 1939 р.

Г. Луценка, В. Ященка, вчителя П. Солонаря, колгоспниць П. Кашмалу, Н. Зимогляд та інших.

З перших днів Великої Вітчизняної війни більшість дорослого чоловічого населення пішла на фронт. З наближенням фронту почалася евакуація у східні райони країни колгоспного майна і худоби. На початку серпня бої з фашистами вели в районі переправ через річки Громоклію та Інгул бійці 5-ї ім. Блінова кавалерійської дивізії 2-го кавалерійського корпусу[1]. Кашперо-миколаївці копали траншеї, протитанкові рови. 12 серпня 1941 року німецькі загарбники увірвалися в село. Незадовго до вступу фашистів колгоспниця П. І. Никора викрила і передала червоноармійцям німецьких розвідників, що пробралися до її хати. Вороги закрили Никору в її будинку, облили бензином і спалили[2]. За допомогу партизанам фашисти розстріляли комуніста М. Ф. Гайдайського і комсомольця О. Рязанцева[3]. В 1944 році за відмову працювати на окупантів було повішено у Миколаєві 10 юнаків і дівчат, серед них і кашперо-миколаївця І. Макарова[4].

15 березня 1944 року після жорстоких боїв наступаючі частини Червоної Армії визволили село від окупантів. У боях особливо відзначився 74-й гвардійський стрілецький полк 28-го гвардійського стрілецького корпусу 3-го Українського фронту.

Понад 200 чоловік із Кашперо-Миколаївки були учасниками Великої Вітчизняної війни. Лейтенант Г. П. Огарко захищав Сталінград, брав участь у боях за визволення Миколаївщини, воював у Румунії, Угорщині. Він нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни 2-го ступеня, кількома медалями. Двома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня та іншими орденами і медалями відзначено танкіста лейтенанта М. С. Молчанова. 182 чоловіка загинули, захищаючи Вітчизну.

Після визволення Кашперо-Миколаївки від німецько-фашистських загарбників сільська Рада очолила роботу по відбудові зруйнованого ворогом народного господарства. Окупанти пограбували артіль, зруйнували всі громадські й господарські будівлі. На тваринницькій фермі залишилося всього 9 корів, кілька коней, 16 свиней, 38 голів птиці[5]. У перші роки після визволення основний тягар відбудови ліг на плечі жінок і літніх людей. У ремонті приміщень для худоби, яка ще збереглася, активну участь брали колгоспники похилого віку М. І. Мороз і П. І. Огарко. На польових роботах, де майже все доводилося робити вручну, а тягловою силою були корови, самовіддано трудилися Н. А. Зимогляд, С. А. Рязанцева та інші жінки. Не шкодуючи сил, піднімали з руїн колективне господарство А. С. Грищенко, М. В. Мазай, Д. Т. Коваленко, Г. І. Маляренко, Є. Т. Огарко та багато інших жінок і стариків Кашперо-Миколаївки.

Значну допомогу у відбудові зруйнованого господарства подала держава. 1944 року почала працювати Інгульська МТС. З Казахстану було одержано коней, ставропольці прислали овець. Почалося відновлення племінної ферми, де утримували овець породи Асканійський рамбульє. Незважаючи на матеріальні труднощі, жителі села збирали кошти у фонд оборони, надсилали бійцям 3-го Українського фронту подарунки. Колгоспники І. Пєгов, К. Мороз та інші приховали від ворога 1500 цнт пшениці, яку з приходом частин Червоної Армії передали у фонд оборони. В рік визволення почали працювати семирічна школа, медпункт; відкрилися двері сільського клубу.

Чимала заслуга в успішній відбудові господарства в роки післявоєнної п'ятирічки сільської парторганізації, яка була оформлена у 1945 році. Того ж року відновлено й комсомольську організацію. Комуністи приділяли багато уваги підвищенню

---

[1] П. А. Белов. За нами Москва, стор. 18—20.
[2] Газ. «Південна правда», 13 січня 1966 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 2, арк. 21.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 176, 177.
[5] Баштанський райдержархів, ф. 215, оп. 1, спр. 1, арк. 7.

врожайності зернових і відтворенню поголів'я худоби. Протягом 1945—1946 рр. у селі відновлено довоєнні посівні площі. У 1948 році члени ланки М. Чабаненко виростили по 19,8 цнт озимини на кожному га. Чабани М. Мороз та І. Ситниченко одержали по 120 ягнят від кожних 100 вівцематок[1]. 1950 року стадо овець налічувало 1969 голів. 1950 року в Кашперо-Миколаївці методом народної будови розпочалося спорудження сільського будинку культури. 1955 року тут працювали драматичний, танцювальний, музичний та інші гуртки художньої самодіяльності.

У зміцненні економіки сільського господарства в 1950—1958 рр. значну роль відіграло об'єднання колгоспів, здійснене у ці роки. До артілі приєднувалися господарства сіл Катеринівки і Новопетрівки. 1958 року в Кашперо-Миколаївці розмістилася центральна садиба великої артілі ім. Леніна (з 1963 року — «Світанок»). За колгоспом закріплено 8367 га земельних угідь, у т. ч. 4300 га орної. Сади та виноградники займали площу в 215 га. В господарстві було 19 тракторів, 11 комбайнів, 14 автомашин, а за семирічку технічне оснащення колгоспу збільшилося майже в 2 рази. Зростала врожайність колгоспних ланів. Якщо протягом 1951—1952 рр. колгосп одержав у середньому з кожного га по 20 цнт озимої пшениці і 8 цнт соняшнику, то у 1966 році — відповідно по 26 і 11 цнт. Поповнилися кадри колгоспних механізаторів досвідченими майстрами. Бригада комуніста А. Заїченка в 1966 році зібрала по 29 цнт озимої пшениці з кожного га, а на площі 100 га — по 40 центнерів.

Особливо славиться артіль «Світанок» успіхами у громадському тваринництві. На кінець семирічки на її фермах утримувалося 2080 голів великої рогатої худоби, близько 7 тис. овець. Тут побудовано тваринницькі приміщення — корівники, телятники, свинарники, кошари та пташники. На фермах було механізовано очистку приміщень від гною, впроваджено автонапування та автодоїння корів. Для тваринників на кожній фермі впорядковано кімнату відпочинку і побуту. Все це допомагає трудівникам ферм підвищувати продуктивність праці. Доярки комсомолки Л. Т. Дорошенко і Є. К. Макушенко в 1969 році вибороли перше місце на районному конкурсі майстрів машинного доїння і відзначені похвальними грамотами райкому комсомолу та грошовими преміями. Колектив колгоспу завоював ще 1964 року перехідний Червоний прапор райкому партії та виробничого управління і утримував його до 1967 року. В області відомі імена передових доярок артілі «Світанок» К. Ф. Малої та М. П. Баграновської. 1966 року за високі надої молока від кожної корови (3900—4700 кг) їх нагороджено орденом Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначені доярки В. П. Сенченко, М. М. Сердюк, Г. В. Старух і чабан В. Н. Федоренко.

Механізація в рільництві й тваринництві, поліпшення умов праці колгоспників, впровадження 1966 року грошової оплати позитивно позначилися на економіці й прибутках колгоспу. Грошовий прибуток колгоспу 1970 року становив 1,5 млн. крб. Парторганізація села, яка налічує 40 чоловік, створила 5 партійних груп — у тракторних бригадах, на тваринницькій фермі, колгоспному машинно-тракторному парку,— взяла під свій контроль впровадження госпрозрахунку. В колгоспі працює агітколектив у складі 60 агітаторів. Комсомольці, яких у селі 52 чоловіка, активно допомагають комуністам в усіх їх починаннях.

Доярки артілі «Світанок». Кашперо-Миколаївка, 1964 р.

Готуючи гідну зустріч Ленінському ювілею, трудівники села досягли у 1970 році валового збору зерна понад 50,5 тис. цнт. В жовтні того року артіль продала державі понад план 180 тонн зерна, 700 тонн молока. Вівчарі під керівництвом А. Добровольського дали

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 134, оп. 3, спр. 40, арк. 36.

колгоспу понад 2300 крб. економії. Імена доярок Є. К. Макушенко і М. С. Казимирчук, що надоїли понад 3 тис. кг молока від кожної корови, як переможців змагання на честь Ленінського ювілею занесено на районну Дошку пошани[1].

Успішно виконали трудівники план восьмої п'ятирічки. По виробництву зерна і м'яса планові завдання було перевиконано. В роки п'ятирічки побудовано корівник на 800 голів, кошару на тисячу голів овець, 2 кормоцехи, відгодівельник. За успішне виконання планів восьмої п'ятирічки керуючих відділками колгоспу Д. М. Слюсаренка та Г. В. Ковтун нагороджено орденом Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні доярки Л. С. Крамаренко, М. М. Сердюк і свинарка Т. К. Макарова.

До XXIV з'їзду КПРС хлібороби колгоспу «Світанок» успішно завершили сівбу ранніх зернових на площі понад 600 га. Переможцями змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України стали доярки артілі В. В. Погребняк та К. М. Поламарчук, які надоїли молока на кожну корову по 760 кг при зобов'язанні 650 кілограмів.

Трудівники сільського господарства широко представлені у сільській Раді. 20 її депутатів, безпосередньо працюючи у колгоспному виробництві, водночас беруть активну участь у громадсько-політичному житті села.

Успіхи в господарському будівництві сприяють підвищенню матеріального добробуту населення. Останнім часом у селі побудовано нове приміщення відділення зв'язку, готель, 2 магазини, медпункт, дитячий садок, пекарню, комбінат побутового обслуговування.

У найближчі роки село прикраситься новим приміщенням середньої школи, будується також колгоспний стадіон, чимало господарських приміщень. Під час недільників і суботників, що проводилися на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, висаджено 15 тис. декоративних, плодових дерев та кущів, заасфальтовано центральну вулицю і тротуари. В селі є парк. Заклик інтелігенції і колгоспників Кашперо-Миколаївки «Зробимо наші села квітучими садами!» дістав широку підтримку трудящих району.

Понад 220 дітей колгоспників навчаються у середній школі, де працюють 25 учителів. При ній створено музей бойової слави. Червоні слідопити встановили місця поховання 109 воїнів, що загинули в боях за визволення Кашперо-Миколаївки і навколишніх сіл від гітлерівських окупантів[1]. Учні листуються з жителями чуваського села Іккове, уродженець якого М. Васильєв загинув в бою за Кашперо-Миколаївку. Села обмінюються делегаціями. Гості з Чувашії в 1967 році знайомилися з господарством колгоспу, життям села й запросили українських друзів до себе. В сільському будинку культури систематично працюють гуртки художньої самодіяльності, проводяться тематичні вечори та концерти, читаються лекції. На урочистих вечорах, присвячених ветеранам колгоспної праці, секретар партбюро і голова колгоспу розповідають про їх трудовий шлях. Старих трудівників вітають комсомольці, піонери. На їх честь відбувається концерт, в якому обов'язково виконуються улюблені твори ювілярів. Села сільради обслуговують дві стаціонарні кіноустановки та дві кінопересувки. Сільське відділення товариства «Знання» об'єднує 20 лекторів, а в агітколективі працює 60 агітаторів. 1970 року кашперо-миколаївці передплатили 1985 примірників періодичної преси. В політичному і культурному житті села активну участь беруть учителі школи. Вони працюють пропагандистами, політінформаторами, активними учасниками і організаторами художньої самодіяльності та нових радянських обрядів.

За роки Радянської влади невпізнанно змінилося і зросло село. Змінилися і його люди, які стали свідомими будівниками комунізму.

В. А. ЗАДОРОЖНИЙ, М. П. ПОТРИВАЄВ

---

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 16 квітня 1970 р.

ПРИВІЛЬНЕ

Привільне — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгулу, за 15 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 4192 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Любарка, Мала Любарка, Новобірзулівка, Новогорожене, Свобода, Старогорожене.

Поблизу Привільного, Новобірзулівки та Старогороженого знайдено поселення, курганні поховання і скарб бронзових речей доби бронзи (III—II тис. до н. е.)[1], а також поселення перших століть н. е. та курганний кочівницький могильник X—XII століть.

У першій половині XVIII ст. село заснували запорізькі козаки[2]. В письмових джерелах середини XVIII ст. воно згадується під назвою Привільне. Крім козаків, що несли сторожову службу, тут осідали збіглі селяни-кріпаки, які працювали в господарствах заможного козацтва. Після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році частина козацького населення, уникаючи закріпачення, залишила Привільне; після них тут оселялися російські старообрядці, які утікали від релігійних гонінь на малозаселені землі. 1787 року у селі мешкало 1216 жителів[3]. Після створення Бузького козацького війська мешканців села переведено до козацького стану[4].

Часті походи, утиски з боку отаманів розоряли жителів Привільного. Після ліквідації в 1797 році Бузького війська їх переведено на становище державних селян. 1809 року у селі було 257 дворів і 1608 жителів[5]. Громада мала 1350 десятин орної, 10 474 десятини нерозораної землі та сінокісних угідь; 150 десятин належало церкві. Крім хліборобства, населення займалося скотарством, рибальством, жінки пряли вовну, ткали полотно.

Навколо Привільного розкинулися землі поміщиків. Прагнучи збільшити свої володіння, вони прибирали до своїх рук ще й громадську землю. У 1820 році проти волі привільнянців 4005 десятин казенних земель було передано поміщику Забєліну. Селяни самовільно засіяли її і відрядили до губернії повіреного із скаргою. Однак Херсонська казенна палата стала на бік поміщика[6].

У 30-х рр. XIX ст. Привільне було віднесене до розряду військових поселень і увійшло до Бузького, а пізніше — Одеського уланських полків[7]. 1847 року тут мешкало 2800 чоловік. 1857 року привільнянців переведено до розряду державних селян. Вони одержали наділи по 7 десятин на ревізьку душу, за які сплачували подушний та поземельний податки. Борги, що накопичувалися за селянами, стягувалися з них невмолимо. У 1858 році привільнянці, очолювані Захарієм Бутенком, відмовилися сплачувати заборгованість. З. Бутенка було заарештовано, жорстоко покарано і кинуто до в'язниці.

Після реформи 1861 року цю землю мали викупити у держави. Щорічно привільнянці вносили по 80 коп. викупних платежів за кожну десятину[8], виконували підводну, шляхову й інші повинності. Частина селян, гнана злиднями, кидала рідне село. Протягом 1883—1884 рр. на Північний Кавказ і в Ставропольський край з Привільного переселилося 38 родин. Часті неврожаї (1874, 1876, 1891 рр.) погіршували становище селян. У 1886 році за оренду десятини землі під городину привільнянці платили 35 крб. на рік, додаючи ще сто качанів капусти, сотню огірків, 30 буряків, два відра помідорів і п'ять пудів картоплі[9]. 1906 року 309 господарств орендували

---

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 199—200.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 188—189.
[3] Полное собрание законов Российской империи, т. 22. СПб., 1830, № 16603, стор. 1006.
[4] ЦДВІА, ф. 52, оп. 1/194, спр. 453, арк. 7, 8.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. 335, оп. 1, спр. 232, арк. 1, 10.
[6] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 905, арк. 81, 100, 109, 127.
[7] ЦДВІА, ф. 411, оп. 1, спр. 554, арк. 2.
[8] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, приложения, стор. 104, 105 (карта).
[9] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 348.

3249 десятин землі у приватних осіб. Більшість селян сплачувала оренду грішми. Орендарі з селян-бідняків мали лише збитки. На 1906 рік у Привільному 186 дворів були безземельними, 138 — мали від 1 до 7 десятин, у 250 родин не було худоби, 68 — тягла. У той же час 28 куркульських господарств мали по 30—40 десятин землі, а у 22 багатіїв було по 50 і більше десятин. 18 заможних господарств тримали по 8—10 голів робочої худоби, по 11—15 коней[1]. Навколо села розкинулися великі поміщицькі економії, де використовувалася наймана праця сільськогосподарських робітників, серед яких було чимало привільнянців.

Посуд з курганного поховання доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.). Старогороджене.

Під час революції 1905—1907 рр. у Привільному сталися стихійні виступи селян. Вони роззброїли й вигнали з села стражників, розбили крамниці багатіїв. 22 грудня 1905 року привільнянська біднота брала участь у розгромі економії поміщика Бутовича в Кашперо-Миколаївці[2]. Наприкінці грудня викликані поміщиком карателі вчинили розправу над учасниками виступу. Після цього ще тривалий час у Привільному стояли війська, які охороняли поміщицькі маєтки[3].

На початку XX ст. Привільне було досить великим селом — центром волості. Протягом року тут відбувалися три, а з 1901 року — чотири ярмарки, раз на тиждень — базар. Торгували 18 крамниць. Були розвинуті ковальське, бондарне, теслярське і чинбарне ремесла. 1905 року в селі працювало 13 ковалів, 3 бондарі, 5 теслярів, 3 чинбарі[4]. У 1906 році організовано кредитне, а в 1910 — споживче товариства, тут же розміщався земський склад сільськогосподарських знарядь. Проте кредитами і знаряддями мали змогу користуватися здебільшого заможні господарі.

1909 року в Привільному на відруби і хутори виділилися господарства, які разом мали близько 12 тис. десятин землі[5]. Всього 1912 року у волості налічувалося 29 таких хуторів, серед них Привільнянський Перший, Привільнянський Другий, Павлових та ін. Бідніша частина селянства, втративши землю, виїжджала до Сибіру та Казахстану в пошуках кращої долі. Протягом 1914 року 195 чоловік з Привільнянської волості переселилися в Тургайський край[6].

Майже до кінця XIX ст. в селі не було медичного обслуговування. Створений у 80-х роках Привільнянський фельдшерський пункт не набагато поліпшив становище. Лікарня містилася за 40 верств — в Новій Одесі. Тільки 1897 року в Привільному відкрито лікарську дільницю, яка обслуговувала 31 530 чоловік. 1900 року земство побудувало у селі лікарню на 15 ліжок. Незважаючи на тяжкі умови, в яких перебувала лікарня, тут працювали лікарі, що присвятили своє життя служінню народу. До них належить С. К. Дембський, з його ініціативи будувалася лікарня і була створена хірургічна служба. Велику любов і пошану виявляло населення лікареві І. В. Кондратьєву, який віддавав всі сили для боротьби проти епідемії холери у 1910 році[7]. Пізніше обидва лікарі гаряче підтримали Радянську владу. Зокрема, Дембський був організатором і учасником 1-го губернського з'їзду лікарів, що відбувся у 1922 році.

---

[1] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 59—60.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 5330, спр. 57, арк. 90, 91.

[3] Наукові записки Херсонського державного педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської, вип. V. Херсон, 1955, стор. 39, 40.

[4] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 124, 126.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1276, оп. 17, спр. 153, арк. 200.

[6] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда. 1914 г. Херсон, 1916, стор. 6.

[7] Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1910 г. Херсон, 1911, стор. 13.

Першу церковнопарафіяльну школу у селі відкрито в 1861 році[1]. Через 13 років почала працювати початкова земська, а 1898 року — міністерська школи. Але охопити навчанням усіх дітей вони не могли. 1874 року у прийомі до церковнопарафіяльної школи відмовлено 350, а 1901 року до земської — 110 дітям. Тільки в 1901 році 163 дітей залишили школу через скрутні домашні обставини. 79 проц. населення Привільнянської волості не знало грамоти[2]. У той же час в селі було 2 церкви. На 1912 рік у Привільному налічувалося понад 8,5 тис. жителів. Убогими були бідняцькі хати, вкриті очеретом та соломою. Лише куркулі та попи зводили будинки під черепицею. У центрі розміщалися крамниці купця, дві корчми, винні склад і лавка.

Коли почалася перша світова війна, багато чоловіків з села мобілізували на фронт. Уже в 1916 році чоловіче населення Привільного проти 1913 року зменшилося на 820 душ. Війна, неврожаї, скорочення посівних площ призводили до різкого зростання дорожнечі на предмети першої потреби. В червні 1915 року ціни на хліб підскочили на 50 проц. порівняно з довоєнним часом, цукор — на 42 проц., сіль і і гас — на 66 проц., мило — на 57 процентів[3].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у Привільному створюються сільський та волосний комітети. Але увійшли до них заможні жителі села. Вони допомагали реквізувати у селян для потреб фронту хліб, худобу. Керівники сільського комітету, наприклад, на сході в серпні 1917 року, керуючись телеграмою Тимчасового уряду, попереджали привільнянців, що кожен, хто посягне на власність поміщика, підлягатиме «суворому кримінальному покаранню»[4].

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді принесли у Привільне солдати-фронтовики у листопаді 1917 року. Куркульсько-націоналістична верхівка всіляко перекручувала дійсний характер соціалістичної революції, зміст її декретів про мир і землю. Тільки на початку лютого 1918 року привільнянці обрали Раду селянських депутатів, яку очолив І. П. Воронков, і волосну Раду селянських депутатів, головою якої став місцевий бідняк Я. О. Гуров[5]. Земельні комісії Ради приступили до розподілу землі. На кожного їдця наділялося 3,1 десятини. Ради очолили роботу по експропріації майна у поміщиків і сільських багатіїв та передачі його бідноті.

Та революційні перетворення були перервані: в кінці березня 1918 року в Привільне ввійшли австро-німецькі окупанти. Гайдамаки, що незабаром з'явилися в селі, разом з окупантами вимагали від населення визнати уряд гетьмана Скоропадського, який прийшов на зміну Центральній раді наприкінці квітня 1918 року. Але селяни через свого делегата висловили недовір'я гетьманській владі, протестували проти того, щоб австро-німецьким військам була віддана Україна на пограбування[6]. Тоді з Миколаєва прибув каральний загін. За допомогою гетьманської варти з селян стягали недоїмки навіть за 1917 рік. Поміщик Бутович зажадав сплати збитків на суму близько 30 тис. карбованців.

Влітку 1918 року в селі створилася партизанська група в складі К. Д. Кришталя, Т. Ф. Сперзіоника, Г. І. Калачова, П. І. Каратєєва, Г. Я. Каратєєва, Є. А. Зелінського[7] й інших. Переховуючись у плавнях, партизани нападали на обози, забирали німецьку зброю. На початку червня вони напали на маєток поміщика Дудника. Викликані німецькі війська обстріляли Привільне з гармат, спалили кілька хат і вбили 9 жителів. Кількох партизанів, виказаних куркулями, було заарештовано. Восени 1918 року дії партизанів особливо активізувалися. На початку листо-

[1] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5—7, стор. 84.
[2] О школьной сети. Херсон, 1907, стор. 3.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 17, арк. 1—4.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-267, оп. 1, спр. 1, арк. 1—3, 8.
[5] Там же, арк. 9, 23, 28.
[6] Там же, арк. 47, 48.
[7] Там же, ф. Р-940, оп. 2, спр. 99, арк. 2; спр. 109, арк. 6, 7; ф. Р-2232, оп. 1, спр. 201, арк. 3.

пада вони розгромили гетьманську варту в Привільному[1]. В грудні село зайняли петлюрівці.

Радянську владу було відновлено тільки в березні 1919 року, коли частини Червоної Армії вигнали петлюрівців з Привільного. Обрану того ж місяця Раду знову очолив І. П. Воронков. Головою волревкому, а згодом волвиконкому став Я. О. Гуров. Утверджувалася Радянська влада в гострій боротьбі проти контрреволюції. В травні Привільне захопили григор'євці, які розмістили тут свій штаб. Почалися розстріли активістів. 16 червня бійці 3-го інтернаціонального полку, що прибув з Одеси, вигнали григор'євців із села. В червні 1919 року утворено Привільнянсько-Антонівський райревком, а потім — райвиконком. Головою його працював більшовик І. І. Казарцев, військовим комісаром — І. М. Таран. До складу Привільнянсько-Антонівського району входило 9 волостей (район ліквідували у липні 1920 року). Для боротьби з бандитизмом у червні 1919 року з колишніх червоних партизанів сформовано Привільнянсько-Антонівський загін під командуванням колишнього наймита, комуніста Я. М. Бурбели[2] (пізніше вбитий куркулями). В липні загін увійшов до складу Першого Антонівського комуністичного полку (командир — М. Є. Губа). Полк направили у розпорядження Народного Комісаріату Військових справ України для боротьби з бандами Зеленого під Києвом.

В серпні 1919 року Миколаївщину захопили денікінці. На території волості почав діяти партизанський загін, яким командував В. В. Алейников[3]. У середині вересня привільнянці приєдналися до повсталих баштанців. У Привільному на короткий період було відновлено Радянську владу. Після розгрому Баштанської республіки білогвардійці вчинили криваву розправу над повстанцями. 14 листопада були схоплені і по-звірячому закатовані Б. Бутенко, Т. Бутенко[4], Р. Гончаренко, А. Сліпоконь, К. Федоров й інші. Сім'ї повстанців виганяли на вулицю, а їх житла палили.

Наприкінці січня 1920 року підрозділи 122-ї стрілецької бригади 41-ї дивізії Червоної Армії визволили село від денікінців[5]. 28 січня створено волосний ревком на чолі з Д. Г. Шляховим, а 31 березня відбулися вибори до сільської Ради однієї частини Привільного. Її головою обрали Ф. Д. Проня. 2 квітня обрано Раду і в другій частині села, де головою став К. Д. Парафило. Обидві Ради ухвалили рішення про допомогу солдатським сім'ям, організували продпункти для голодуючих. На території волості введено карткову систему на продукти харчування, взято на облік лишки зерна, створено запасний фонд продовольства. Всіляко сприяв Радам партосередок, оформлений в липні 1920 року. Очолив його бідняк І. А. Добротворський[6].

Комуністи спрямовували роботу Рад, очолили боротьбу проти куркульства, забезпечували родини червоноармійців продовольством. Надійним помічником комуністів села була створена 1920 року комсомольська організація, першим секретарем якої став О. Я. Бєляєв. Молодь брала активну участь у зміцненні Радянської влади на селі. Того ж року для придушення куркульських заколотів у районі Нового Буга й Богоявленська і розгрому банди Тютюнника було сформовано загін. Влітку 1920 року бійці цього загону були направлені на боротьбу проти Врангеля. У листопаді вони брали участь у штурмі Перекопу.

В липні 1920 року в Привільному організовано 2 КНС — в одній частині села його очолив син бідняка С. Р. Коломійцев, а в другій — комуніст Х. П. Кришталь[7].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-940, оп. 2, спр. 99, арк. 2.
[2] Там же, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 397, арк. 4—6.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 524, арк. 1.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 31—33, арк. 4.
[5] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 21—23.
[6] Газ. «Известия» (Миколаїв), 11 липня 1920 р.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1, спр. 156, арк. 19, 36.

Перший голова Привільнянської комуни І. Т. Бутенко (загинув у 1921 р. від рук бандитів). Фото 1917 р.

Того ж року створено й волосний КНС на чолі з А. І. Піддубним[1]. Комітети контролювали виконання продрозверстки, допомагали Червоній Армії транспортом, продовольством, боролися із спекуляцією. С. Р. Коломійцев організував загін, який брав участь у розгромі банди Іванова. Одним з активних членів КНС був Ф. Ф. Каратєєв. Він обирався на повітовий, губернський і Всеукраїнський з'їзди незаможних селян. Комуністи, комнезамівці, селяни-активісти вели широку агітацію за колективні форми господарювання. Вже в лютому 1921 року група селян-бідняків з першої частини Привільного на колишній церковній землі створила комуну «Висхідна зірка»[2]. Її організатором і першим головою став член партії з 1917 року І. Т. Бутенко, а після його смерті комуну очолював С. Р. Коломійцев. Спочатку до неї вступило 7 бідняцьких сімей. Господарство мало 9 коней, 5 корів, 4 плуги, 3 борони. Згодом придбали сівалку, жниварку і 2 віялки. 3 січня 1922 року комуна прийняла статут артілі. В цей же період створюється кілька товариств спільного обробітку землі: 1920 року — «Нове», «Веселе», наступного року — «Відрадне», «Своя праця».

Трудяще селянство брало активну участь у боротьбі з куркульськими бандами. Поблизу Привільного діяла банда Баландюка. В березні 1921 року, коли комуністи поверталися з повітового партз'їзду, бандити схопили і закатували члена Привільнянського волпарткому І. Т. Бутенка, волвійськкома Ф. Нікітіна та інших[3]. Боротьбу з бандитизмом очолила створена в Привільному волосна комісія у складі голів волвиконкому, волкомнезаму, волпарткому і завідуючого військовим відділом волвиконкому. 1921 року в одній із сутичок незаможники Привільного знищили групу бандитів, захопили коней, зброю, кілька кулеметів, фургонів[4]. Наприкінці 1922 року у волості було покінчено з бандитизмом. За участь у ліквідації куркульських банд голову комнезаму С. Р. Коломійцева на повітовому з'їзді КНС нагороджено грамотою[5]. Незаможники конфіскували у місцевих багатіїв три парові млини, три маслобойні, крамниці.

На початку лютого 1922 року об'єднані збори комуністів, членів волосного і сільських КНС обговорили питання про організацію сільськогосподарських кооперативів. З серпня 16 бідняцьких та 28 середняцьких господарств об'єдналися в кооперативне товариство «Нива», а у вересні виникли ще 2 трудові артілі — ім. Шевченка та ім. Петровського. В березні 1923 року члени товариства «Нива» прийняли статут трудової сільськогосподарської артілі, головою якої тривалий час був комуніст Х. П. Кришталь. Восени 1922 року 17 бідняцьких сімей об'єдналися в артіль «Труд незаможних селян». Спочатку в ній бракувало тягла, тому з 260 десятин землі оброблялася лише половина. Держава допомогла придбати трактор, причіпний інвентар. В 1925 році тут налічувався 141 чоловік. Артіль стала однією з найміцніших у селі. На початку 1927 року до неї вступили ще 74 сім'ї. Члени цього господарства, колишні наймити, подавали значну допомогу бідняцьким родинам; своєю працею вони доводили перевагу колективного господарювання над одноосібним. На кінець 1928 року в Привільному було 15 артілей.

За складних умов здійснювалися й перші кроки в культурному будівництві на селі. Першу сільську бібліотеку, основним фондом якої стали конфісковані помі-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 544, арк. 20.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 31, арк. 11.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-188, оп. 1, спр. 200, арк. 19.
[4] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 156, арк. 37.
[5] Там же, ф. Р-161, оп. 1, спр. 38, арк. 5.

щицькі книги, відкрито у Привільному в квітні 1919 року. Наступного року 4 місцеві школи перетворено на трудові. Через 2 роки організовано професійну агрошколу, почали працювати хата-читальня, сельбуд. При селянському будинку діяли драмгурток, а також секції: літературна, сільськогосподарська, медична, радіоаматорів. 1924 року в Привільному створено 3 школи лікнепу, які відвідувало усе неписьменне населення віком від 14 до 50 років[1]. Волкомнезам організував дитячий притулок, де в 1924 році виховувалося 69 сиріт, у т. ч. 6 дітей з Киргизії[2].

1923 року Привільне стало районним центром. Райком партії і райвиконком допомагали партійній організації в її роботі щодо дальшої відбудови сільського господарства, залучення бідняцьких і середняцьких господарств до артільних форм господарювання. Широко розгорнулася ця робота після XV з'їзду ВКП(б) та X з'їзду КП(б)У. На початку лютого 1930 року 65 проц. господарств об'єдналися в колгоспи ім. Карла Маркса, «Червона Україна» та ім. Сталіна[3]. Куркулі чинили шалений опір соціалістичним перетворенням на селі. Проникаючи в артілі, вони псували сільськогосподарський реманент, намагалися підірвати трудову дисципліну, розкрадали зерно. Куркулі вчинили замах на голову сільради Х. П. Кришталя, колгоспника, комуніста І. Ф. Голубничого, бухгалтера колгоспу ім. Карла Маркса А. П. Осерського, комуністку Т. Р. Коломієць. На вимогу трудящого селянства радянські органи розкуркулили 34 господарства, а кілька куркульських сімей вислали з села[4]. На допомогу привільнянським колгоспам прийшли робітники, комуністи й комсомольці Миколаївського суднобудівного заводу. Шефи обладнали майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря, розгорнули також широку масово-політичну роботу серед селян.

Про молоді колективні господарства постійно дбала держава. Восени 1929 року в Привільному створено філіал Баштанської тракторної колони, а 1932 року тут була вже Привільнянська МТС. Велику роботу в організаційно-господарському зміцненні артілей провадили працівники політвідділу (створеного 1933 року) при МТС і комуністи (партійна організація 1933 року тут була досить велика — 16 чоловік)[5]. Машинно-тракторний парк МТС у передвоєнні роки налічував 60 тракторів, 20 комбайнів та іншу техніку.

В 1937 році за колгоспами Привільного було закріплено 11 860 га землі, з яких 7480 га орної. Середня врожайність зернових на полях артілі ім. Карла Маркса зросла з 11 цнт (1937 рік) до 20 цнт (1940 рік). Господарства мали автомашини, двигуни, сівалки, жниварки тощо. На тваринницьких фермах налічувалося 529 коней, 820 голів великої рогатої худоби, 1160 овець, набувало розвитку свинарство. 1940 року одержано 726 тис. крб. прибутку і видано колгоспникам по 3 кг зерна та по 2 крб. 35 коп. на трудодень. Того року артіль стала мільйонером[6].

Партійні організації села приділяли велику увагу підготовці кадрів колгоспного виробництва. 1935 року тільки в артілі «Червона Україна» 25 чоловік закінчили курси ланкових. Активну участь у політичному й виробничому житті брали жінки, першою серед яких за кермо трактора сіла О. М. Новицька. Вже 1935 року тут організовано жіночу тракторну бригаду[7]. Масового поширення набув стахановський рух. Тракторист Привільнянської МТС І. Г. Савенко, старший чабан артілі ім. Карла Маркса Г. Ф. Петренко у 1939—1940 рр. на Всесоюзній сільськогосподарській виставці нагороджені срібними медалями. Учасниками виставки були також агротехнік колгоспу ім. Сталіна Ф. О. Піддубний та чабанська бригада артілі ім. Карла Маркса. Перший за те, що 1938 року в колгоспі добилися врожаю зернових пересічно по

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-166, оп. 1, спр. 250, арк. 8.
[2] Там же, спр. 262, арк. 12, 23, 107.
[3] Газ. «Молодий пролетар», 8 лютого 1930 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-427, оп. 1, спр. 80, арк. 40.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 976, арк. 173.
[6] Газ. «Привільнянська правда», 14 квітня 1945 р.
[7] Газ. «Привільнянська правда», 7 березня 1935 р.

23,5 цнт з га. Чабани 1939 року одержали від 100 вівцематок по 149 ягнят. Самовіддано трудилися шофери створеної у 1938 році Привільнянської автоколони. С. Ф. Богомаз, Ф. О. Цибра, Н. Л. Безчасний систематично економили пальне, вдвічі перевиконували денні норми. Комуністи працювали на найвідповідальніших ділянках колгоспного виробництва. 1939 року за успішний розвиток сільського господарства секретаря Привільнянського райкому партії А. В. Мазура удостоєно ордена Леніна й обрано делегатом XVIII з'їзду ВКП(б). У 1941 році в 10 парторганізаціях Привільного налічувалося 92 члени партії і 22 кандидати у члени партії[1]. Найбільш бойовими були парторганізації при МТС, в колгоспах ім. Сталіна та «Червона Україна».

В побут населення входили електрика, радіо, кіно, телефон. Багато уваги приділяла сільська Рада озелененню села, його благоустрою. В центрі Привільного встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Поліпшувалося медичне обслуговування. При лікарні на 50 ліжок функціонували дитяча та жіноча консультації, працювали дитяча молочна кухня, лабораторія. В селі діяла також протималярійна станція, ветеринарна лікарня. Кожний колгосп мав дитячі ясла.

Значна увага приділялася культурному будівництву на селі. 1935 року трудову семирічну школу перетворено на середню, почав працювати будинок піонерів. Привільнянська сільськогосподарська профшкола готувала кадри для колгоспів. 1932 року відкрився агротехнікум, при якому діяв робітфак[2]. У 1928 році споруджено приміщення районного клубу, 1940 року — 2 колгоспні клуби. Всього в Привільному було 3 колгоспні клуби, працювали також районна бібліотека, хати-читальні, червоні кутки.

З перших днів Великої Вітчизняної війни привільнянці віддавали всі сили для захисту Батьківщини. Самовіддано працювали колгоспники на збиранні врожаю. З наближенням ворога було створено народне ополчення. Натиск гітлерівців у районі Привільного — Нового Буга стримували частини 5-ї ім. Блінова кавалерійської дивізії 2-го кавалерійського корпусу[3]. Жителі села допомагали бійцям — копали траншеї, протитанкові рови. 12 серпня 1941 року фашисти захопили Привільне[4]. Розпочалися масові арешти. Окупанти стратили в районі 918 громадян, 1760 чоловік вивезли на каторгу до Німеччини. Для підпільної роботи в тилу ворога райком партії залишив привільнянців комуністів В. Парафила, О. Бутенка, О. Кузьмичова й інших. Гітлерівці вистежили їх і після жорстоких катувань стратили. Були заарештовані і відправлені до концтабору місцеві активісти Т. Сперзіоник та О. Осерська[5]. Влітку 1942 року на території Привільнянського та Баштанського районів почали діяти партизанські групи, яким допомагали й жителі села. Згодом групи об'єдналися в Баштанський партизанський загін, де командиром одного із взводів був привільнянець І. З. Ткачов. На початку березня 1944 року загін з'єднався з наступаючими частинами Червоної Армії.

12 березня 1944 року частини 3-го Українського фронту визволили Привільне від фашистів. Першими ввійшли в село бійці 119-го та 138-го полків 48-ї гвардійської стрілецької дивізії 46-ї армії. В боях за село брали участь також 135-а танкова бригада і 1815-й полк самохідної артилерії. Серед визволителів Привільного були туркмени, росіяни, українці та воїни інших національностей. При визволенні села загинуло 59 солдатів і офіцерів Червоної Армії. Поховані вони в братській могилі, на якій встановлено пам'ятник. Привільнянці підтримують зв'язки з рідними загиблих. Тепло зустрічали вони батьків капітана В. М. Гілля, який загинув тут у березні 1944 року.

1302 жителі Привільного воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. У боях за визволення Прибалтики відзначився танкіст молодший лейтенант Г. І. Пєгов.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 22.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1773, арк. 11, 12.
[3] П. А. Белов. За нами Москва, стор. 17—19.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[5] Баштанський райдержархів, ф. 227, оп. 1, спр. 1, арк. 59.

Його танк у числі перших прорвався до берегів Балтійського моря. За успішне виконання бойового завдання Г. І. Пєгову присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Учасники війни П. Д. Бойко і М. Д. Рубан за мужність і хоробрість, виявлені в боях, нагороджені орденом Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки — Ф. Ф. Антонюк й інші привільнянці.

Одразу ж після визволення села відновили діяльність райком партії, райвиконком, районні установи, сільрада. Нелегким був для колгоспників 1944 рік. Господарства трьох місцевих колгоспів були розорені. Фашистські варвари вивезли техніку МТС, худобу, хліб, зруйнували громадські будівлі, хати колгоспників. Відступаючи, ворог висадив у повітря міст через Інгул. Члени артілі ім. Карла Маркса щоденно виорювали коровами по 0,80 га на плуг[1]. Механізатори відремонтували кілька тракторів. І вже у 1944 році М. Борозенець і Л. Чорний виробили по 650—700 га м'якої оранки на трактор. Наприкінці липня того ж року артіль «Червона Україна» здала державі 1,5 тис., а колгосп ім. Сталіна — 3 тис. цнт хліба. Трудівники села вносили власні заощадження на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини», авіаескадрильї «Призовник Миколаївщини», вони успішно реалізували третю державну позику. На 9 травня 1944 року у фонд оборони було внесено 687 тис. крб. Для допомоги сім'ям бійців і командирів, загиблих на фронтах війни, члени артілі «Червона Україна» 1944 року відрахували по три трудодні. Вже 1944 року в селі почали працювати лікарня, школи, кінотеатр, налагодилася робота клубу й бібліотеки, було відбудовано МТС, маслозавод.

Після закінчення війни парторганізації села поповнилися комуністами з числа демобілізованих. 1945 року 7 первинних парторганізацій мали на обліку 51 комуніста[2]. Активно діяли парторганізації райкому партії, райвиконкому, МТС, колгоспу ім. Карла Маркса. Депутати сільради і комуністи багато уваги приділяли відбудові народного господарства. Було створено будівельну бригаду. Сільрада зобов'язала населення щотижня по 2 години працювати на відбудові шкіл, лікарні, закладів культури, проводились недільники для впорядкування села. Від братніх республік у серпні 1945 року колгоспники району одержали 800 коней і 500 овець. Уже в жовтні 1945 року артіль ім. Карла Маркса освоїла довоєнну посівну площу. Господарство мало 4 тваринницькі ферми, млин. 1948 року колгоспи «Червона Україна» та ім. Сталіна виконали державні плани відтворення поголів'я коней і великої рогатої худоби[3]. Чималих успіхів досягли тваринники артілі «Червона Україна». У 1950 році доярка З. С. Шостак надоїла по 2700 кг молока від кожної корови, а свинарка Є. Ф. Ткаченко з колгоспу ім. Карла Маркса одержала по 15 поросят від свиноматки. Того ж року бригада А. П. Білоуса з артілі ім. Сталіна зібрала з площі 200 га пересічно по 20 цнт зернових з гектара.

На заклик Радянського Комітету захисту миру населення Привільного в 1951 році одностайно підписалося під зверненням про укладення Пакту миру між п'ятьма великими державами. Колгоспники гнівно засудили агресію американських імперіалістів у Кореї. Багатогранним і змістовним ставало культурне життя села. В Привільному проводилися районні свята пісні, на яких виступали кращі самодіяльні колективи. Урочисто відзначили тут у травні 1954 року 300-річчя возз'єднання України з Росією. На сільському стадіоні відбулося велике гуляння. В 1957 році в день Великого Жовтня проведено культпробіг по селах району чапаєвської тачанки і колони мотоциклістів. Великою популярністю користувалися світлові газети, підготовлені працівниками культосвітніх закладів. У них розповідалося про актуальні події політичного й виробничого життя, славили передовиків, критикували ледарів.

Важливу роль у розвитку колгоспів відіграли рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. Втілення їх у життя сприяло економічному зміцненню артілей.

---

[1] Газ. «Привільнянська правда», 5 жовтня 1944 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 140, арк. 81.
[3] Там же, ф. 181, оп. 181, спр. 9, арк. 5.

Молочна ферма колгоспу «Батьківщина». Привільне, 1956 р.

Так, прибуток колгоспу «Червона Україна» зріс з 1,3 млн. крб. у 1953 році до 3,5 млн. крб. у 1958 році. Вводилося щомісячне авансування членів артілі, запроваджувалася додаткова оплата тваринникам. Це господарство в 1951 та 1956 роках було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Комітет виставки у 1956 році преміював колгосп автомашиною, стаціонарною кіноустановкою, бібліотекою. В 1957 році чабан П. І. Калиниченко одержав по 115 ягнят від кожних 100 вівцематок, його ім'я було занесено на обласну Дошку пошани. 1958 року за систематичне виконання державних планів і досягнуті успіхи голову артілі Ф. П. Кришталя нагороджено орденом Леніна, такої ж нагороди був удостоєний бригадир тракторної бригади А. С. Парафило.

З 1959 року Привільне увійшло до Баштанського району. В березні того року 3 привільнянські артілі об'єдналися у велике багатогалузеве господарство — колгосп «Батьківщина», за яким закріпили 19 тис. га землі, з них 17 тис. га сільськогосподарських угідь. Збільшилося постачання колгоспу технікою. Машинно-тракторний парк налічує 86 тракторів, 24 комбайни, 43 автомашини. Застосування передової агротехніки, висока культура рільництва сприяли підвищенню врожайності полів. Валовий збір зерна навіть посушливого 1968 року становив тут 62,2 тис. цнт. У соціалістичному змаганні колгоспів і радгоспів області за збільшення виробництва і перевиконання планів продажу державі продуктів тваринництва артіль «Батьківщина» в 1965 році вийшла переможцем і одержала перехідний Червоний прапор обкому партії[1]. Значного розвитку набуло тут овочівництво, садівництво, виноградарство. Колгоспні сади розкинулися на 260 га, виноградники — на 214 га. Зібрані плоди переробляє місцевий консервний завод. За роки семирічки загальний прибуток артілі становив 3 млн. карбованців.

Багато зроблено в колгоспі для дальшого зміцнення економіки господарства, впровадження госпрозрахунку в бригадах і на фермах, комплексної механізації трудомістких процесів у тваринництві і рослинництві, а також у розвитку малого зрошення за роки восьмої п'ятирічки[2]. Так, площу зрошуваних земель збільшено з 270 до 900 га. З ініціативи комуністів створено бюро економічного аналізу. Механізована ланка комуніста М. І. Остапова у 1969 році виконала весь комплекс польових робіт на площі 2800 га і зібрала врожай по 20—35 цнт зерна з кожного гектара.

У ленінський фонд п'ятирічки трудівники артілі «Батьківщина» внесли 47 9310 крб. Всього за восьму п'ятирічку тут вироблено 48 934 тонни зерна, 4405 тонн м'яса. Капітальні вкладення колгоспу в 1969 році становили 1598 тис. крб., оборотні фонди — понад 2 млн. крб. Лише протягом п'ятирічки споруджено вівчарню на тисячу голів, пташник на 5 тис. несучок, овочесховище, гараж, нові приміщення для консервного і маслозаводів. Заплановано найближчим часом побудувати цех для приготування комбікормів і сінного борошна, 2 кормоцехи, поверхові силосні споруди, закінчити механізацію току і зернового складу.

Велику роль у комуністичному вихованні і мобілізації трудівників села на виконання виробничих планів відіграє профспілкова організація, в складі якої налічується 1062 члени.

Партійна організація виховала немало передовиків виробництва. Лише в 1966—1971 рр. орденом Леніна нагороджено голову колгоспу І. О. Семиліта, пташницю

---

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 1 лютого 1966 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 956, оп. 5, спр. 60, арк. 22—71.

Н. В. Піддубну, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадирів комплексних бригад А. М. Козаченка та Ф. І. Пєгова, комбайнера В. І. Хрупала, механізатора М. А. Білоуса, головного агронома В. Г. Борисенка, орденом «Знак Пошани» — 3 чоловіка. До ювілейної Книги пошани району вписано прізвища комбайнера Д. П. Борозенця, доярки Н. Ф. Безпальченко, свинарки К. М. Піддубної; на районну Дошку пошани занесено імена переможців змагання доярки Г. М. Воронкової, свинарки К. М. Савенко, скотаря О. С. Івершеня.

Найширші маси колгоспників беруть активну участь у керівництві господарством. В січні 1970 року, ухвалюючи новий Статут колгоспу, вони розробили і затвердили на загальних зборах «Трудовий кодекс», який включає положення про соціалістичне змагання між бригадами, фермами, підприємствами громадського харчування, про умови присудження звання заслуженого колгоспника колгоспу «Батьківщина», про звання ветерана праці колгоспу «Батьківщина». Дійовим організатором трудівників села у боротьбі за дальше піднесення господарства є колгоспна партійна організація, що налічує 105 комуністів, з яких 80 — працюють безпосередньо на виробництві. Створено 8 партійних груп, а при партійному бюро — ідеологічну комісію, що спрямовує діяльність усіх громадських організацій на комуністичне виховання трудящих. У колгоспі на громадських засадах працює кабінет політичної освіти, де комуністи й комсомольці оволодівають марксистсько-ленінською теорією, є університет економічних знань і школа комуністичної праці. Велику роль у мобілізації трудівників села на виконання господарських планів відіграє багатотиражна газета «Колгоспне життя». Комсомольці колгоспу (їх тут є 108 чоловік) — бойові помічники комуністів у всіх їх справах. 59 з них зайнято на виробництві. Влітку 1970 року працювало 2 комсомольсько-молодіжних збиральних агрегати. Агрегат В. М. Петренка посів перше місце серед молодіжних агрегатів району. Комбайнер комсомолець М. І. Мамій на прямому комбайнуванні скосив 323 га колоскових і намолотив 7540 цнт зерна. Молодь бере активну участь і в роботі культосвітніх закладів, недільниках по впорядкуванню парків, озелененню вулиць Привільного.

У селі розташоване відділення Баштанського районного об'єднання «Сільгосптехніки». В соціалістичному змаганні до Ленінського ювілею трудівники цього колективу виконали план на 119 проц., а до XXIV з'їзду КП України та XXIV з'їзду КПРС — на 109 проц. На Привільнянському харчокомбінаті працює понад 20 чоловік. По 15 тонн соняшникового насіння щодоби переробляє його олійницький цех і по 15 тонн помідорів — томатний. Найновішою технікою устатковано Привільнянський державний маслозавод. Тут діє лінія потокового виробництва масла. На заводі працює понад 80 робітників.

З ростом виробництва поліпшується і добробут жителів Привільного. 1969 року в сільській ощадній касі населення зберігало понад півмільйона крб. За післявоєнний час у селі збудовано 200 нових будинків, 800 перебудовано. Село електрифіковане і радіофіковане. Тут є 8 магазинів, бригадні крамниці, комбінат побутового обслуговування. В особистому користуванні трудівників села — 284 мотоцикли, 1496 велосипедів тощо. 700 сімей користуються газом.

Поповнилася новим обладнанням Привільнянська дільнична лікарня. Тут є рентгенівське, фізіотерапевтичне, хуруpгічне й інші відділення, амбулаторія. В лікарні працює 6 лікарів і 26 працівників середнього медперсоналу. Понад 40 років тут трудився лікар І. І. Казарин — відмінник охорони здоров'я, відзначений чотирма урядовими нагородами. Діти

Районний будинок відпочинку в Привільному. 1964 р.

Виступ агітбригади Привільнянського будинку культури перед колгоспниками. 1964 р.

відпочивають влітку в міжрайонному піонерському таборі, розташованому в мальовничій місцевості на березі Інгулу. Для малят є дитячий садок і ясла.

Навчанням у школах Привільного охоплено 1255 дітей. У середній і двох восьмирічних школах працює 75 учителів. При школі-інтернаті створено музей В. І. Леніна. За самовіддану працю уряд відзначив орденом Трудового Червоного Прапора вчительку Н. М. Сурікову. Серед вихідців з Привільного — доктор медичних наук І. М. Дубогрій (у минулому — лікпом у Першій Кінній армії), кандидати історичних наук І. Т. Кулик, М. С. Каратєєва, кандидат біологічних наук О. М. Федоров.

Привільнянський будинок культури — заклад відмінної роботи. При ньому працюють різні гуртки художньої самодіяльності, де зайнято понад 70 чоловік. Перед трудівниками колгоспу виступає агіткультбригада, яка вважається однією з кращих у районі і не раз відзначалася грамотами обласного управління культури і обкому профспілки працівників культури. Урочисто відзначають жителі села разом з шефами — робітниками Чорноморського суднобудівного заводу, свято «Серпа і молота», День колгоспника. На сцені будинку культури часто виступають артисти обласних театрів. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна в селі відбувся фестиваль самодіяльного мистецтва. У Привільному є також 3 колгоспні клуби, кінотеатр.

Активно пропагує літературу серед населення сільська бібліотека, що має три філіали в різних кінцях села, книжкові пересувки, що обслуговують тваринницькі ферми й польові стани. Бібліотеці присвоєно звання закладу відмінної роботи, а ім'я завідуючої Г. П. Ткаченко занесено на обласну Дошку пошани.

Учителі, працівники медичних та культосвітніх закладів — активні учасники громадського і культурного життя села. Вони виступають перед населенням з лекціями і бесідами на політичні, природничо-наукові і загальноосвітні теми, влаштовують цікаві масові заходи, організовують краєзнавчу роботу. У Привільному споруджено пам'ятник В. І. Леніну, три пам'ятники загиблим воїнам.

Рік у рік красивішає село. Вулиці його потопають у зелених насадженнях. Київський проектний інститут підготував проект перебудови Привільного з урахуванням найновіших досягнень сільського будівництва. Тут будуть споруджені сучасні адміністративні й житлові будинки, торговий центр і молодіжне кафе. Село оточить зелена зона. Депутатські комісії сільради, у складі якої понад 60 кращих людей села, серед них 27 комуністів, 7 комсомольців, активно сприяють здійсненню цих планів.

Багато уваги приділяє сільська Рада поліпшенню умов праці колгоспників. На виробничих відділках діють депутатські пости; на громадських засадах працюють також бригадні ради, група народного контролю, добровільна народна дружина, батьківські комітети.

Всезростаюча трудова і громадська активність жителів села, піднесення їх культури і перебудова побуту — яскраві свідчення торжества ленінської політики Комуністичної партії, спрямованої на поступове подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею.

М. В. БОНДАРЕНКО, Л. С. ГУЛЯЄВ, І. О. ЛЯШКО, С. С. РИЖКОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БАШТАНСЬКОГО РАЙОНУ

ДО́БРЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від районного центру та за 0,5 км від залізничної станції Явкине. Населення — 2224 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новобратське й Новоєгорівка.

На території села є хлібоприймальний пункт з елеватором, винзавод, контора «Скотсировини», лісорозсадник, контора «Міжрайколгоспбуду». В Доброму міститься 3-й відділок колгоспу ім. Леніна (центральна садиба у с. Новоєгорівці). Основний виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових культур. 7 трудівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора завідуючу фермою великої рогатої худоби Г. М. Суслову.

У Доброму — середня школа, директор якої І. Г. Крот нагороджений орденом Жовтневої Революції. Є 2 клуби, бібліотека. Діють дитячі ясла, садок; працюють комбінат побутового обслуговування, 11 магазинів та підприємств громадського харчування. Прокладено 20 км водопроводу.

Село засноване 1807 року. Свою назву воно дістало від балки Добренької. 1920 року в селі створено партійний і комсомольський осередки. Того ж року тут організовано перші сільськогосподарські артілі «Труд» і «Відродження», через 2 роки — артіль «Єднання» і комуну «Новий побут».

Під час тимчасової окупації гітлерівці замордували і розстріляли 376 мешканців села.

ЄРМО́ЛІВКА (до 1917 року — Солдатське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 406 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Братське, Вільна Поляна, Новоолександрівка, Новоукраїнка, Світлицьке.

У Єрмолівці міститься садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Основний напрям господарства, за яким закріплено 5449 га орної землі,— рільництво і тваринництво з розвинутим вівчарством. Вирощують переважно озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу; з технічних культур — соняшник і цукрові буряки. Розвивається така галузь сільськогосподарського виробництва, як садівництво, виноградарство. В колгоспних ставках розводять рибу.

За трудові успіхи 16 передовиків нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора тракториста І. В. Приходька, свинарку Н. М. Бабенко.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Відкрито дитячі ясла.

Серед уродженців Єрмолівки — 12 учителів, 18 агрономів і зоотехніків, 2 лікарі, 3 інженери та інші спеціалісти. Серед них — Ю. Сафонов — головний енергетик заводу «Уралмаш», В. А. Пархоменко — головний режисер Дніпропетровського українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, понад 25 офіцерів Радянської Армії.

Село засноване 1892 року.

На південь від села Світлицького виявлено поселення доби пізньої бронзи та скіфських часів.

КО́СТИЧІ (давні назви — Скортулине, Франкове) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгулу, за 40 км на південний захід від районного центру і за 16 км від залізничної станції Лоцкине на лінії Миколаїв—Харків. Населення — 587 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Доброкам'янка, Лобріївка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 4608 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових. Розвивається садівництво і виноградарство.

У Костичах — восьмирічна школа, бібліотека. Є дитячі ясла. Жителям села, що загинули в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, споруджено пам'ятник, встановлено меморіальну дошку з їх іменами.

Село засноване в середині XVIII ст. У 1920 році тут створились партійний і комсомольський осередки.

ЛЕ́НІНЕ (до 1918 року — Бервинцівка, до 1921 — Забєліне) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Громоклії, за 27 км на захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 666 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Архангельське, Лисянка, Михайлівка.

У Леніному розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіти Ілліча». В господарстві — 7150 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. По виробництву вовни колгосп посідає одне з перших місць у районі. Працю чабана П. М. Розумного Радянський уряд відзначив орденом Леніна.

У селі — середня школа, вчительку якої Л. С. Яковлеву нагороджено орденом Леніна. Є будинок культури, бібліотека, дитячий садок. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Працюють 3 магазини, їдальня; діє радіовузол. Жителі села користуються послугами кравецької та шевської майстерень; прокладено водопровід.

Село засноване у першій половині XVIII ст. запорізькими козаками.

В лютому 1919 року організовано партійний осередок і комітет бідноти.

Уродженець села Г. Ю. Лебідь під час форсування радянськими військами Дніпра у 1943 році під ворожим вогнем переправився човном на зайнятий ворогом берег, а також натягнув трос для парому. Забезпечивши переправу для свого підрозділу, він прикривав підступ до

парому, був тяжко поранений. За цей подвиг молодшому лейтенанту Г. Ю. Лебедю присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Він і нині живе в селі, працює ковалем у колгоспі «Заповіти Ілліча». У цьому ж селі народився С. К. Царапкін — радянський дипломат.

На околиці Леніного виявлено 2 стоянки доби мезоліту.

МА́Р'ЇВКА (давні назви — Папенгутове, Михайлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 38 км на південь від районного центру і за 7 км від залізничної станції Грейгове. Населення — 634 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградівка, Нове Життя, Новомар'ївка.

За колгоспом «Авангард», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 2806 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Із зернових переважає вирощування озимої пшениці, з технічних — соняшнику. Розвинуте й м'ясо-молочне тваринництво. 1963 року за високі показники в розвитку тваринництва колгоспу «Авангард» присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих.

У Мар'ївці — восьмирічна школа, дитячий садок, клуб, бібліотека.

Мар'ївка заснована 1820 року переселенцями з Орловської, Курської, Полтавської та Чернігівської губерній. 1922 року тут організовано сільськогосподарську артіль «Досвітні вогні», в наступному — сільськогосподарську кооперацію.

На околиці Мар'ївки знайдено рештки поселень доби пізньої бронзи та скіфських часів.

НОВОІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Явкине. Населення — 778 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Київське і Старосолдатське.

За колгоспом «Шлях до комунізму», центральна садиба якого міститься у Новоіванівці, закріплено 5386 га орної землі. Напрям господарства— вирощування зернових, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В ставках розводять рибу. Допоміжними галузями в господарстві є садівництво, виноградарство, овочівництво, бджільництво. 16 трудівників колгоспу відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ордена Леніна удостоєна свинарка М. О. Адамус, яка в 1965 році одержала по 20 поросят від кожної свиноматки, ордена Трудового Червоного Прапора — комбайнери М. К. Томаш, О. Т. Лященко, С. Х. Епур.

У Новоіванівці — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячі ясла. Працюють 2 крамниці, майстерня побутового обслуговування. Прокладено водопровід.

Перші згадки про Новоіванівку є у письмових джерелах за 1887 рік.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА (давня назва — Новоселка) — село, центр сільської Ради, розташоване у межиріччі Інгулу та Інгульця, за 33 км на південь від районного центру і за 7 км від залізничної станції Лоцкине. Населення — 1189 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Баштанське, Григоро-Мар'ївка, Лоцкине, Перемога, Радгоспне, Шарованка.

Центральна садиба багатогалузевого колгоспу «Правда» міститься в Новоолександрівці. За колгоспом закріплено 6264 га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна і продуктів тваринництва. За успіхи, досягнуті у сільському господарстві, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 4, а орденом «Знак Пошани» три трудівники колгоспу.

На території села є середня школа, клуб, бібліотека. В селі народився і прожив юнацькі роки український радянський письменник О. О. Сизоненко.

Новоолександрівка заснована в 1863 році переселенцями з Херсонської і Полтавської губерній. Восени 1905 року селяни Новоолександрівки під керівництвом П. К. Гуньковського розгромили маєток князя Трубецького, а хліб і реманент поділили. Цей виступ придушили царські війська.

За ініціативою комуністів (партосередок засновано 1920 року) і членів КНС в 1922 році в селі створено сільськогосподарську артіль ім. Шмідта. 1926 року організовано машинно-тракторне товариство «Маяк».

НОВОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 11 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Горожене. Населення — 1071 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Горожене, Зелений Гай, Новогорожене, Новосергіївка, Тарасівка.

За колгоспом ім. Карла Маркса, центральна садиба якого міститься в Новопавлівці, закріплено 7396 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Розвиваються такі галузі, як садівництво і виноградарство. За самовіддану працю свинарку М. М. Гудимову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Ланковий механізованої ланки О. Г. Шевченко, відзначений орденом Леніна, був делегатом XXIV з'їзду КП України.

У селі — середня школа з великим спортивним залом, будинок культури, бібліотека. Є 4 магазини. Тільки за 1950—1970 рр. в селі збудовано 216 добротних житлових будинків, дитячі ясла, три магазини, приміщення поштового відділення, контори колгоспу, зерносховища та багато виробничих приміщень колгоспу. Прокладено 10 км водопроводу

Новопавлівка заснована у 1880 році переселенцями з сусіднього села Явкиного. 1920 року обрано КНС, члени якого брали активну участь у створенні сільськогосподарської артілі «Смерть буржуям», а в 1923 році — комуни «Вогнище героїв». Сільський партосередок створено 1923 року, комсомольський — 1920-го. У Новопавлівці живуть активні учасники громадянської війни — Х. Ю. та Г. К. Бондаренки, які з 1918

по 1920 рік були бійцями Богунського полку, М. Ф. Григоренко і Є. М. Криль — брали участь у розгромі Кронштадтського заколоту.

На околиці Новопавлівки в курганному похованні доби бронзи знайдено 75 прикрас, зроблених із бронзи.

ПІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Явкине. Населення — 1140 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Костянтинівка.

На території Пісок розміщено центральну садибу артілі ім. Шевченка, орні землі якої становлять 4954 га. Колгосп вирощує озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, розводить велику рогату худобу, свиней, овець. Розвинуте птахівництво. За виробництвом овочів артіль посідає перше місце в районі. Радянський уряд високо оцінив самовіддану працю передовиків господарства. 12 з них одержали урядові нагороди, зокрема ордена Леніна удостоєні голова колгоспу О. В. Пустовар і комбайнер М. С. Тригуб, ордена Жовтневої Революції — тракторист Т. С. Мінін, ордена Трудового Червоного Прапора — 4 чоловіка.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

Під час громадянської війни комуністи села Г. І. Щербина, І. Г. Шаповалов, Ф. П. Тихоненко, І. Д. Петренко, безпартійні П. Ф. Оберемченко, І. О. Караульний, Д. Вишневський, Г. І. Карпенко та інші вступили до партизанського загону Г. П. Сердюка, який підтримував тісний зв'язок з керівниками Баштанської республіки. Разом з баштанськими повстанцями восени 1919 року бійці загону робили спробу вигнати денікінців з Миколаєва.

1922 року тут створено партійний осередок, який очолив місцевий бідняк Є. Плужник. За допомогою комуністів у Пісках того ж року організовано сільськогосподарську артіль.

Від рук куркульських бандитів у 1930 році загинув перший голова Пісківської Ради комуніст Г. І. Щербина.

ПЛЮ́ЩІВКА (до 1946 року — Єфінгар) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Інгулу, за 12 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Явкине. Населення — 1610 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новогеоргіївка, Одрадне, Робітник, Червона Зірка.

На території Плющівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня, орні землі якого становлять 6819 га. Основний напрям господарства — зерно-тваринницький, розвинуте вівчарство. За виробництвом вовни колгосп займає одне з перших місць у районі. За високі виробничі показники 16 трудівників артілі одержали урядові нагороди, в т. ч. чабан М. С. Дирик, трактористка І. Г. Соломська і комбайнер О. Є. Рязанцев нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є лікарня, восьмирічна школа, клуб, широкоекранний кінотеатр, бібліотека. У школі понад 30 років працював учитель В. С. Лісанський, якого 1939 року за багаторічну роботу нагороджено орденом Леніна.

Засноване село у 1808 році. 1920 року тут створено сільський партосередок. Того ж року виникла комсомольська організація. 1921 року тут створено сільськогосподарські артілі «Єфінгарська-1» і «Єфінгарська-2».

ХРИСТОФО́РІВКА (1920 року утворилася з двох сіл — Балацького та Христофорівки) — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі Інгулу, за 25 км на південний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Явкине. Населення — 1282 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Добра Криниця, Мар'янівка, Червона Федорівка.

У Христофорівці розміщена центральна садиба колгоспу «Вогні комунізму», що має 5806 га орної землі. Господарство — тваринницько-зернового напряму. Тут вирощують пшеницю, кукурудзу, ячмінь, виробляють м'ясо і молоко.

За визначні трудові успіхи 52 жителі села відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна доярка Г. Г. Твердохліб; 48 передовиків артілі були учасниками Виставки досягнень народного господарства в Москві та виставки передового досвіду в народному господарстві у Києві.

Село має середню школу, будинок культури, бібліотеку, дитячі ясла, садок. Є дільнична лікарня та аптека, крамниці, майстерня побутового обслуговування.

Жителям села, що загинули в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, встановлено пам'ятник. Їх імена викарбувано на меморіальних дошках.

Балацьке засноване в середині XVIII ст. запорізькими козаками. В 1919 році в період денікінщини на території Балацьківської волості діяв партизанський загін, яким командував П. Т. Приходько. Загін підтримував зв'язки з повстанцями Баштанки.

В 1920 році в Балацькому створено партійний і комсомольський осередки та комітет незаможних селян. У 1921 році в Христофорівці утворилась сільськогосподарська артіль «Праця», організатором якої був комуніст В. І. Твердохліб.

146 христофорівців за виявлену мужність на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджено бойовими орденами і медалями. Уродженцю села Мар'янівки М. О. Гривенюку — одному з десантників групи К. Ф. Ольшанського, яка в ніч з 25 на 26 березня 1944 року першою висадилась у Миколаєві, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На околицях села виявлено залишки поселення та могильник скіфських часів (V—II століття до н. е.).

Я́ВКИНЕ (до 1830 року — Лібрантове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південний схід від районного центру і за 12 км

від залізничної станції Явкине. Населення — 1901 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Червоний Став.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Зорі Кремля», за яким закріплено 10 628 га сільськогосподарських угідь. Вирощується переважно озима пшениця, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Серед трудівників артілі, відзначених урядовими нагородами, ордена Леніна удостоєні доярка К. Т. Левандовська, комбайнер Я. І. Буйбаров та колгоспник І. В. Явкин. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно комбайнеру А. Г. Поточилову. У 1955 році А. Г. Поточилова обрано депутатом Верховної Ради УРСР. Як досвідчений механізатор, він здобув велику пошану серед трудівників сільського господарства республіки. Відомий новатор виробництва щорічно збирав урожай на великих площах, значно перевиконуючи планові завдання. Першим в області Поточилов виступив ініціатором соціалістичного змагання комбайнерів за оволодіння кількома професіями. Працюючи комбайнером, керував роботою тракторної бригади МТС. Його досвід широко пропагувався на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

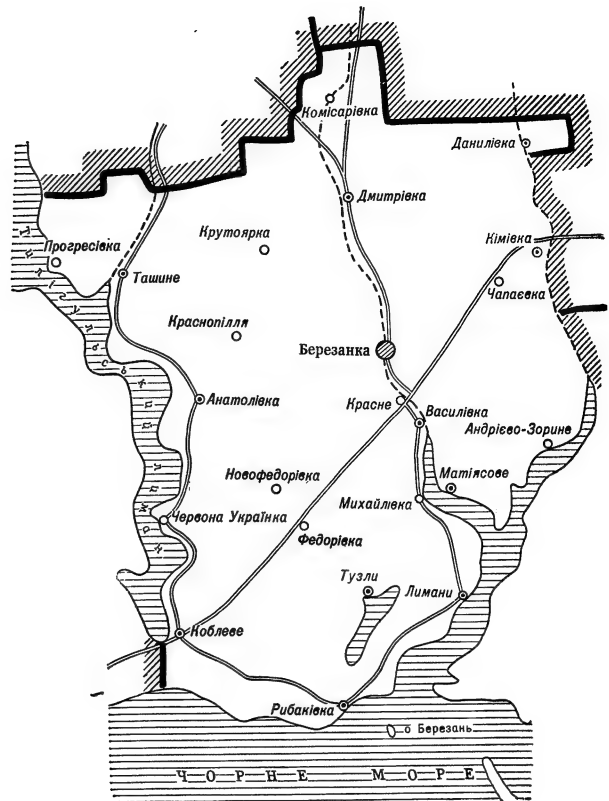
На території Явкиного — середня школа, будинок культури, бібліотека. Є 2 дитячих садки, а також сезонні дитячі ясла. Функціонують дільнична лікарня, амбулаторія. У селі побудовано стадіон, універсальний і три спеціалізовані магазини. Працюють їдальня, шевська та кравецька майстерні.

Засноване Явкине в 1812 році переселенцями з Могильовської губернії. У березні 1919 року тут створено сільський партосередок, який очолив П. Сергеєв. У 1922 році організовано артілі «Праця селянина», «Трудовик» і «Пролетарська праця».

В роки Великої Вітчизняної війни, під час наступу радянських військ, 14 березня 1944 року в село першим увірвався танк Т-34. Його командир молодший лейтенант В. О. Сівков і радист П. К. Крестьянінов загинули, виконавши бойове завдання. Поховані вони у Явкиному. В центрі села побудовано «Курган Слави».

Уродженцем Явкиного є І. М. Павлов, якому за мужність, виявлену в роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

БЕРЕЗАНСЬКИЙ РАЙОН

БЕРЕЗА́НКА

Березанка (до 1914 року — Александерфельд, до 1923 року — Суворове, до 1966 року — Тилігуло-Березанка) — селище міського типу, розташоване в долині балки Сосика, біля Сосицького лиману. Відстань до обласного центру — 57 км, до найближчої залізничної станції Березівка — 50 км. За 2 км від селища проходить автотраса Миколаїв — Одеса. Населення — 2712 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Малахове, Марківка, Попільне.

Березанка — центр району, площа якого — 1,4 тис. кв. км, населення — 23,4 тис. чоловік. 51 населений пункт підпорядкований селищній і 11 сільським Радам. У районі — 11 колгоспів, 7 радгоспів, риболовецька артіль. Орної землі 92,4 тис. га, під садами і виноградниками — 1,1 тис. га. Є 6 промислових підприємств, одна будівельна організація. У районі функціонують 4 лікарні, 3 колгоспних пологових будинки, 20 фельдшерсько-акушерських пунктів. Працюють 44 школи, 64 бібліотеки, 32 будинки культури і клуби.

Територія сучасного селища та його околиць була заселена вже в добу пізньої бронзи (XV—VIII ст. до н. е.) та скіфські часи (IV—II ст. до н. е.), про що свідчать рештки виявлених тут поселень[1]. В XVI—XVII ст. в степах, що прилягають до Березанського, Сосицького і Тилігульського лиманів, були кочовища ногайських татар, зокрема Єдисанської, або Очаківської орди. Борючись за визволення споконвічних слов'янських земель від завойовників, сюди не раз приходили загони запорізьких козаків. Про один з таких наїздів запорожців, що зупинилися на річці Сосику (в районі сучасного селища), згадується в «Меморіалі» військового судді П. Головатого від 1769 року[2]. Під час російсько-турецької війни в 1787—1791 рр. з авангард-розвідкою тут кілька днів перебував російський полководець О. В. Суворов.

[1] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 78. М., 1960, стор. 74—84.

[2] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 3. Одесса, 1886, стор. 27.

Після визволення південних українських степів від турків цією землею тривалий час володіли поміщики Погорельські, а пізніше — Арнольді. 1866 року 32 німці-колоністи, вихідці з старих німецьких колоній, що на Одещині, придбали у поміщика Олександра Арнольді 3337 десятин землі. На лівому схилі Сосицької балки вони заснували поселення, яке вперше згадується в письмових документах 1876 року під назвою Александерфельд. Користуючись пільгами царського уряду і володіючи великими ділянками землі (від 25 до 225 десятин), німецькі колоністи успішно розвивали своє господарство. В 1882 році тут було 60 дворів і 386 жителів.

Займалися колоністи хліборобством, вирощували пшеницю на продаж. Крім того, вони розводили велику рогату худобу, свиней. Більшість господарів володіла по 1—2 десятини виноградників, мала 15—20 робочих коней, 10—15 корів і щорічно різала на продаж 5—10 свиней. У спільному користуванні було 8 десятин саду[1].

Розташування села поблизу зручного шляху сприяло вигідному збуту сільськогосподарської продукції на ринках Одеси і Миколаєва. Щонеділі в Александерфельді збиралися базари, два рази на рік — багатолюдні ярмарки. Наприкінці XIX ст. в селі були паровий млин, олійниця, чинбарні, шевські та ковальські майстерні. 1882 року тут працювало 45 ремісників. Поблизу села видобували будівельний камінь, який збували по 5 крб. за сажень. 24 торговці мали свої лавки. Завдяки наявності сільськогосподарської техніки, достатній кількості тягла місцеві багатії кожного, навіть несприятливого для врожаю, року одержували з десятини значно вищий урожай, ніж поміщицькі селяни з сусідніх сіл Адамівки та Анатолівки[2], більшість яких мала невеликі наділи.

Через малоземелля й нестатки частина жителів цих сіл змушена була наймитувати у господарствах колоністів, де працювали ще й прийшлі сезонні сільськогосподарські робітники з Полтавської, Київської та Подільської губерній. Умови життя і праці наймитів були жахливі. Мешкали вони в стайнях, а харчувалися на т. зв. чорній кухні. За даними земської статистики, в 1890 році 10 проц. населення Александерфельда становили безземельні селяни[3], яким теж доводилося найматися до багатіїв. Оплата праці наймитів не перевищувала 20 коп. на день. Більшість заможних господарів наймала на постійну роботу до 5 і на сезонну — до 15 чоловік. 1889 року, наприклад, на колоністів працювало 103 чоловіка. Особливо терпіли від александерфельдських куркулів бідняки найближчого села Адамівки. У неврожайні роки багатії, користуючись напливом дешевої робочої сили з інших губерній, позичали місцевим наймитам хліб на кабальних умовах, а платню за їх роботу дедалі знижували. Це викликало обурення селян. Весною 1905 року вони розібрали у куркулів та у сусіднього поміщика худобу, майно, реманент. Місцеві наймити припинили роботу й вимагали від багатіїв-колоністів підвищення оплати праці. Викликані війська придушили виступи.

Невдовзі після заснування села тут відкрито німецьку церковнопарафіяльну школу, яку з часом перетворено на чотирикласну. Заможні колоністи віддавали своїх дітей у міста для продовження навчання. До найближчого лікаря їздили за 40—50 верств у село Ландау чи місто Очаків[4]. Не раз тут спалахували епідемії тифу, холери, масові захворювання на дифтерит, дизентерію та ін. хвороби. Напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції в селі почав працювати фельдшерський пункт.

З початком імперіалістичної війни в 1914 році Александерфельд перейменували на Суворове. Було введено обов'язкове вивчення російської мови. Колоністи виконували трудову повинність. Різке зростання цін на предмети першої необхідності погіршило становище трудового селянства, ремісників. Наживалися багатії, які збу-

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1. Одесский уезд. Херсон, 1883, стор. 259; приложения, стор. 56, 57.
[2] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 3, спр. 13, арк. 106—108.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 6, стор. 34.
[4] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 6, стор. 194 (карта).

вали для потреб армії худобу і хліб за високі ціни. 1916 року Суворове залишалося волосним центром, населення якого становило 531 чоловік, переважно німецької національності[1].

Наймити Суворового і біднота сусіднього з ним села Адамівки радо вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В лютому 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Волвиконком почав перерозподіл землі багатіїв-колоністів, наділяючи селян з розрахунку по 4,7 десятини на їдця[2]. Бідноті передали також надлишки худоби та реманенту, конфісковані у куркулів[3].

Однак революційні перетворення на селі перервали австро-німецькі окупанти у березні 1918 року. Їх всіляко підтримували заможні колоністи. Каральні загони, до яких вони охоче вступали, жорстоко розправлялися з радянськими активістами в Суворовому і навколишніх селах. В селі Ташиному ці загони чинили селянам екзекуції, навіть жінкам і літнім людям за те, що вони розподілили між собою землю і майно поміщика Габріеля[4]. Восени 1918 року найбідніші жителі Суворового П. Філюк, Г. Бабенко, С. Фіногенов, Г. Кацафан і багато інших вступили до партизанського загону, створеного в сусідньому селі Анатолівці більшовиками-підпільниками М. Ф. Потриваєвим і П. С. Черниковим[5]. У середині березня 1919 року партизани у складі Тилігуло-Березанського загону (командир М. І. Панченко) робили рейди по багатих німецьких колоніях, де реквізовували коней та зброю, разом з частинами Червоної Армії брали участь у боях за Одесу, а потім воювали у складі 403-го стрілецького Тилігуло-Березанського полку 45-ї Червонопрапорної Волинської дивізії[6].

В другій половині березня 1919 року з приходом радянських військ в селі було відновлено Радянську владу. Волревком розгорнув роботу щодо її зміцнення. Колоністи-куркулі чинили запеклий опір будь-яким його заходам. Ще раніше, в лютому 1919 року, місцеві багатії брали участь у розгромі Нечаянської комуни, яка проіснувала 2 місяці як радянський район. Влітку куркулі Суворового й навколишніх сіл напали на Одеському шляху, що за 2 км від Суворового, на продзагін, убили 20 червоноармійців та їх командира Новакова і комісара Стеценка. Послані з Очакова червоноармійці під командуванням Б. І. Павлюченка розбили ворожу банду. Куркулі допомагали й денікінцям, які наприкінці серпня захопили Суворове. На початку лютого 1920 року частини 122-ї стрілецької бригади 14-ї армії вибили білогвардійців із села.

В лютому 1920 року в Суворовому знову створено волревком, який очолив комуніст Й. Фекеке. Головою сільревкому став Ф. Ф. Фукс[7]. Весною члени земельної комісії ревкому перерозподілили землю з розрахунку по 2,3 десятини на кожного їдця[8]. Понад тисячу десятин землі, що належала раніше багатіям Суворового, було передано безземельним і малоземельним селянам Адамівки, Андріївки та хутора Малиші. Реквізовані у куркулів надлишки робочої худоби і реманенту також передали місцевій бідноті. Одночасно здійснювались заходи для своєчасного виконання населенням продрозверстки і трудової повинності. Велику допомогу в соціалістичній перебудові села подавав створений у 1920 році партійний осередок, до складу якого входило 6 чоловік[9]. За активною участю комуністів у червні того ж року організовано КНС. До комітету вступили бідняки з німців і середняки Суворового та навколишніх сіл. Під керівництвом комуністів, КНС провів значну роботу щодо землеустрою, забезпечення посівним матеріалом і реманентом бідняцьких господарств.

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 364.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 53, арк. 88.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 15, арк. 3.

[4] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966, стор. 48.

[5] Газ. «Ленінська правда» (Березанка), 11 березня 1967 р.

[6] Газ. «Известия» (Одеса), 28 червня 1925 р.

[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2210, оп. 1, спр. 1, арк. 94.

[8] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 53, арк. 88.

[9] Там же, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 86, арк. 154.

Комнезамівці стежили за своєчасним укладанням договорів по найму між бідняками й куркулями. Вони допомогли безземельним селянам Суворового, Адамівки, Андріївки та хутора Малиші вилучити у куркулів надлишки землі, реманенту і посівного матеріалу. За їх участю у місцевих багатіїв відібрано млин, олійницю й крамницю, організовано товариство взаємодопомоги та сільськогосподарську кооперацію, що заготовляла продукти і продавала селянам реманент.

Після ліквідації врангелівської загрози ревкоми передали свої повноваження обраним на початку 1921 року сільському і волосному виконкомам Рад[1]. У липні того ж року відбулася нарада членів виконкомів і комнезамів з питань радянського будівництва у німецьких колоніях. У прийнятій постанові учасники наради вітали заміну продрозверстки продподатком і висловили впевненість, що цим заходом будуть створені всі можливості для піднесення бідняцьких і середняцьких господарств.

На початку 1922 року Суворовську волость об'єднали з Анатолівською. Новостворену волость з центром в Анатолівці назвали Тилігуло-Березанською. 1923 року Суворове увійшло до складу Тилігуло-Березанського району. Однак, наприкінці того ж року, враховуючи зручне територіальне розташування Суворового і наявність тут необхідних приміщень, центр Тилігуло-Березанського району перенесено в Суворове, згодом за селом закріпилася назва Тилігуло-Березанка.

Районні партійні та радянські організації, а також сільська Рада розгорнули широку організаторську і політичну роботу серед населення. 1924 року в Тилігуло-Березанці мешкало 660 чоловік, 94 проц. з яких становили німці[2]. Поліпшилася допомога бідним селянським господарствам технікою. 1923 року створено прокатну станцію, яка мала 62 локомобілі, 61 молотарку. Агроцентру, створеному в селі, виділили 30 десятин землі. Вирощували тут сортове насіння. Вже у перший рік працівники агроцентру на 15 десятинах виростили по 180 пудів пшениці. Сільське кредитне товариство, створене у 1922 році, видало селянам 60 тис. крб. для купівлі сільськогосподарського реманенту і коней. В селі працював ветеринарний пункт.

Чимало зусиль докладали партійна організація й сільська Рада для поліпшення медичного обслуговування населення. В 1923 році на базі фельдшерського пункту відкрито лікарню на 15 ліжок, в якій працювали лікар і два спеціалісти з середньою освітою. Щорічно в селі проводився тиждень Червоного Хреста. В 1923 році 117 пудів продовольства, зібраного у цей тиждень, було відправлено пролетаріату Німеччини.

Уже в перші роки Радянської влади в Тилігуло-Березанці сталися зміни в галузі культури. Розпочали роботу 2 початкові школи, які 1925 року перетворено на семирічні. В одній з них навчання проводилося українською мовою, в другій — німецькою і російською. При школах був інтернат на 48 дітей. У школах лікнепу навчалося понад 200 чоловік дорослого населення. Комсомольці (осередок організовано 1923 року)[3] виступили ініціаторами організації культурного дозвілля трудящих села. Молодь відкрила сельбуд, при якому працювали драматичний, хоровий і танцювальний гуртки. Щонеділі населення мало можливість подивитися тут вистави. Крім художніх, працювали ще політичний та антирелігійний гуртки. Особливою популярністю серед жителів Тилігуло-Березанки і навколишніх сіл користувався фургон-музей агроцентру. Тільки за 1926 рік його учасники зробили 38 виїздів у 20 сіл і прочитали 40 лекцій. Комсомольці приділяли значну увагу підготовці допризовників. Для них проводилися регулярні заняття, читалися лекції на політичні теми, організовувалися зустрічі з учасниками громадянської війни, «тижні оборони».

Рік у рік зростав авторитет партійної організації, яка 1927 року налічувала 29 комуністів. Жителі села під впливом комуністів дедалі більше залучалися до різних форм колективної праці. В 1925 році організовано промислову артіль. Наступного року активісти села створили ТСОЗ і машинно-тракторне товариство[4].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 207, арк. 5.
[2] Там же, ф. Р-969, оп. 1, спр. 133, арк. 101.
[3] Там же, спр. 62, арк. 8, 9.
[4] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 523, арк. 12.

5 грудня 1929 року члени партійної організації обговорили план колективізації на селі. Велику роль у здійсненні цього задуму відіграла Тилігуло-Березанська кооперативна МТС. яка у весняну посівну кампанію 1929 року обслуговувала 18 ТСОЗів і 2 сільськогосподарські артілі. Наприкінці 1930 року 130 господарств Тилігуло-Березанки об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Арм Бауер». Держава всіляко допомагала цьому господарству технікою, кредитами.

Розвитку та зміцненню артільного господарства намагалися перешкодити куркулі. Під час посівної 1931 року вони агітували селян виходити з артілі, забрати реманент і худобу. Партійна організація, зважаючи на місцеві умови (значну частину населення становили німці), насамперед приділяла велику увагу інтернаціональному вихованню колгоспників. Було створено спеціальну пропагандистську групу, члени якої читали лекції та доповіді німецькою мовою[1]. Під впливом цієї пропаганди нестійкі селяни, що, піддавшись куркульській агітації, навесні 1931 року вийшли з колгоспу, знову повернулися до нього. Поступово справи в артілі налагоджувалися. 1931 року хлібороби достроково закінчили посівну ще й допомогли сусідньому колгоспу ім. Фрунзе. В колгоспі «Арм Бауер» було закладено 30 га виноградників і 40 га фруктового саду, які у передвоєнні роки давали прибуток 70—120 тис. карбованців.

Збільшувалися і врожаї зернових. Уже 1934 року колгосп зібрав зерна по 18 цнт з кожного га, а в наступні роки по 20—22 цнт. З 1933 року артіль спеціалізувалася на розведенні племінної худоби. Щорічно вона постачала іншим колгоспам району і області 30—40 молодих бугаїв-плідників і 60—70 теличок червоної степової породи. Тут була ферма великої рогатої худоби, свиноферма, вівцеферма, птахоферма, стайня на 150 коней. Колгосп придбав 4 вантажні автомашини, 2 двигуни (один з них використовувався для зрошення городніх культур), побудував артезіанський колодязь із вітряним двигуном. У хаті-лабораторії працював агрогурток, в якому навчалися ланкові, бригадири і рядові колгоспники — всього 35 чоловік. Діяв також зоотехнічний гурток. Завдяки наполегливій праці трудівників села колгосп в 1939 році став мільйонером. Члени артілі одержували на трудодень по 3—4 кг зерна і 3—4 крб. грошей.

На районну Дошку пошани не раз заносилися прізвища кращих бавовнярів колгоспу «Арм Бауер» Х. Грібеле, М. Шен, Х. Тільман. У 1936 році кращого бригадира тракторної бригади Тилігуло-Березанської МТС К. С. Шпака нагороджено орденом «Знак Пошани», тоді ж йому присвоєно звання майстра техніки[2]. Учасниками ВСГВ у 1939 році були механізатори М. П. Шевченко, В. А. Архипенко, Ф. А. Коржов, О. П. Шипін, Г. А. Пиж, Я. І. Бауер та інші.

У 30-х роках у селі працювали винокомбінат, промартіль, харчокомбінат, завод будівельних матеріалів, маслозавод, млин. Широко розгорталося житлове й культурно-побутове будівництво. В нових приміщеннях розмістилися середня школа. будинок культури, кінотеатр, їдальня. З ініціативи депутатів сільради Тилігуло-Березанка упорядковувалась. В центрі її насадили молодий парк. Село було радіофіковане. Райвиконком не раз відзначав в ці роки успішну роботу Тилігуло-Березанської сільської Ради. Активну участь в її роботі брав депутат райради, передовий комбайнер Тилігуло-Березанської МТС О. П. Шипін. Місцеві колгоспники виступили з ініціативою побудувати в районі зразкові шляхи[3]. Поліпшилося медичне обслуговування населення: розширилася сільська лікарня до 45 ліжок, кількість медперсоналу в ній збільшилася до 5 чоловік. Всі діти навчалися в середній школі, де працювало 12 учителів. При будинку культури діяли гуртки художньої самодіяльності. Щовечора тут відбувалися концерти, аматори сцени ставили п'єси, грав духовий оркестр; для населення читалися лекції. Місцева агіткультбригада часто виступала перед трудівниками колгоспних ланів і в сусідніх селах. У кінотеатрі

[1] Газ. «Соціалістична перемога» (Тилігуло-Березанка), 18 березня 1932 р.
[2] Газ. «Соціалістична перемога», 4 січня 1936 р.
[3] Газ. «Ленінська правда», 14 січня 1940 р.

п'ять разів на тиждень демонструвалися кінофільми. Працювали районна та дитяча бібліотеки.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у селі було 9 партійних організацій, що налічували 87 комуністів. Найбільш численними і активними були парторганізації при райвиконкомі, МТС, сільраді. Зросла громадська активність трудящих. Наприкінці вересня 1936 року жінки і школярі Тилігуло-Березанки внесли понад 500 крб. до фонду допомоги іспанським жінкам і дітям[1]. 5 квітня 1938 року трудящі району урочисто зустрічали керівника відважної четвірки, що вела дослідження на дрейфуючій крижині, Героя Радянського Союзу І. Д. Папаніна, який виступив перед населенням з розповіддю про роботу полярників.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, партійні організації робили все можливе, щоб успішно зібрати врожай, вчасно евакуювати майно МТС і колгоспу в східні райони країни.

12 серпня 1941 року гітлерівці захопили село. Вони вигнали звідси всіх людей, що не були німцями, понад 30 чоловік розстріляли у балці. Окупанти давали землю тим німцям, що погодилися працювати на них. Такі сім'ї було звільнено від податків і дозволено вести торгівлю. Відступаючи, гітлерівці вивезли все німецьке населення Тилігуло-Березанки до Німеччини.

Багато березанців мужньо боролись на фронтах Великої Вітчизняної війни. Зокрема, С. Ф. Сосюкін нагороджений двома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня та п'ятьма бойовими медалями. І. П. Добров — учасник Яссько-Кишинівської операції 1944 року, визволяв Румунію, Будапешт. Він кавалер ордена Слави 3-х ступенів. Орденом Червоного Прапора й іншими нагородами відзначено полковника К. І. Синягина. З перших і до останніх днів війни воювали офіцери О. А. Проценко і його дружина О. П. Проценко, а також М. П. Кузьменко, М. М. Лайфура й інші.

30 березня 1944 року частини 5-ї ударної Армії визволили Тилігуло-Березанку від фашистів. Село лежало в руїнах. На кінець квітня тут жило лише 28 сімей. Райком партії, райвиконком та сільська Рада, що відновили свою роботу у травні, вжили заходів для мобілізації трудящих району на допомогу тилігуло-березанцям у проведенні весняної сівби, відбудові колгоспу, МТС, підприємств місцевої промисловості, лікарні. Відновленому колгоспу присвоїли назву «Перемога». В село повернулися сім'ї, евакуйовані в тил країни та вигнані фашистами в період окупації. Люди працювали від зорі до зорі. Зразки самовідданої праці показували механізатори Тилігуло-Березанської МТС О. І. Кравченко, Г. В. Сиваєв. Весною 1944 року у короткий строк вони зібрали 4 трактори, відремонтували весь сільськогосподарський інвентар, що залишився після окупації[2]. Під час жнив того ж року комбайнер Я. С. Гарницький за 25 робочих днів скосив 485 га колоскових і зекономив 217 кг пального. Тракторист Д. П. Охотниченко та службовці П. Єгоров, Д. Євдокимов щодня скошували вручну по гектару озимої пшениці. На районному зльоті механізаторів, що відбувся у вересні 1944 року, були премійовані комбайнер Я. С. Гарницький та бригадир тракторної бригади І. І. Домінський. Протягом 1944—1945 рр. колгосп «Перемога» освоїв довоєнні посівні площі. 1945 року колгоспники виростили високий урожай озимої пшениці, зібрали з кожного га по 25 цнт зерна і здали державі понад 2 тис. тонн хліба. За дострокове завершення комплексу сільськогосподарських робіт артіль занесено на районну Дошку пошани. Господарство успішно виконало плани продажу державі тваринницьких продуктів. Вже в квітні 1944 року стали до ладу електростанція, промкомбінат. З травня почали випускати продукцію маслозавод, млин, олійниця, винзавод.

Під час недільників і суботників відбудовувалися громадські приміщення та житлові будинки. Поступово відновлювалася мережа торговельних підприємств,

---

[1] Газ. «Соціалістична перемога», 27 вересня і 1 жовтня 1936 р.

[2] Березанський райдержархів, ф. 94, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

медичних і культосвітніх закладів. Протягом квітня — травня того ж року почали працювати будинок культури, бібліотека, кінотеатр. 1 вересня 1944 року відчинилися двері середньої школи. Комсомольці взяли шефство над роботою школи та культурно-освітніх закладів.

Трудящі села віддавали всі сили, щоб допомогти фронту. 1944—1945 рр. вони здали до фонду оборони 1,5 тис. цнт хліба, багато м'яса, масла, внесли на будівництво ескадрильї «Допризовник Миколаївщини» 51 тис. крб. Успішно було проведено в Тилігуло-Березанці передплату четвертої державної воєнної позики.

Вже 1945 року в районі працювало 52 колгоспи, 2 радгоспи, 3 МТС, 6 риболовецьких артілей. Райком партії і райвиконком провели велику роботу по відбудові народного господарства. 1945 року господарства району виконали план здачі державі сільгосппродуктів. Наприкінці того ж року при Тилігуло-Березанській сільській Раді почала працювати територіальна парторганізація, на обліку якої в наступному році було 5 комуністів[1]. На партзборах, що відбулися в 1946 році, комуністи обговорили завдання 4-ї п'ятирічки і накреслили заходи для дальшого розвитку місцевої промисловості і колгоспу. Комуністів закріпили за найважливішими ділянками виробництва. За роботу посівних і збиральних агрегатів відповідав М. К. Михайличенко; за тваринницькі ферми — Є. О. Сорочинський. Сільська Рада створила на виробничих ділянках депутатські пости. В 1946 році колгосп, яким керував учасник війни комуніст Ю. Я. Шубкіс, першим у районі завершив сівбу ярових, а в наступному — першим виконав план здачі хліба державі. Вже 1948 року колгоспники досягли довоєнних валових зборів зерна. Добре працював колектив Тилігуло-Березанської МТС. За успішне виконання ремонту тракторів і машин у четвертому кварталі 1947 року Міністерство сільського господарства УРСР відзначило МТС грошовою премією. 1948 року орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено комбайнера Тилігуло-Березанської МТС Я. С. Гарницького.

В селі налагоджувалася робота культосвітніх закладів — клубів і бібліотек. При будинку культури діяли драматичний, танцювальний, хоровий та інші гуртки. Відомий український письменник, кандидат у депутати Верховної Ради УРСР М. П. Бажан, який зустрічався тут з виборцями у 1947 році, відзначив хорошу роботу сільської художньої самодіяльності. До села приїжджали театральні колективи Миколаєва й Одеси. За вмілу організаторську роботу першого секретаря райкому партії С. А. Булгакова 1948 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Значно зміцніла економіка колгоспу у 50-і роки. Важливою віхою в боротьбі за дальше піднесення колгоспного виробництва став вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. У 1958 році артіль «Перемога» зібрала по 18 цнт зернових, по 19 цнт кукурудзи, по 15 цнт соняшнику. За друге повоєнне п'ятиріччя особливо успішно розвивалося тваринництво. Високо була оцінена робота кращих працівників районних організацій, колгоспу і МТС. 1958 року медаллю «За трудову доблесть» по району було відзначено 16 чоловік, ордена «Знак Пошани» удостоєно головного агронома Тилігуло-Березанської МТС Д. Я. Жадана, редактора районної газети С. С. Лоскутникова, ордена Трудового Червоного Прапора — першого секретаря райкому партії О. С. Манюту.

На початку 60-х років колгосп «Перемога» вже був багатогалузевим міцним господарством. Велику роботу щодо зміцнення економіки артілі провела сільська Рада (з 1962 по 1966 рік Березанський район був ліквідований). В центрі її уваги завжди були корінні питання організації виробництва, поліпшення умов праці в польових таборах і на тваринницьких фермах. За допомогою шефів — робітників Чорноморського суднобудівного заводу в колгоспі побудовано 3 типові корівники на 750 голів, а також свиновідгодівельник на 10 тис. голів, де повністю механізовано всі виробничі процеси. В артілі почали розводити племінну велику рогату худобу. Протягом

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 2504, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

семирічки колгосп щорічно перевиконував державні плани з усіх видів тваринницької продукції. В 1965 році план продажу хліба державі було значно перевиконано. По виробництву м'яса і молока колгосп посів перше місце серед господарств району.

Одностайним схваленням зустріли трудівники артілі у 1965 році рішення березневого Пленуму ЦК КПРС і квітневого Пленуму ЦК КП України. У травні 1965 року партійна організація (до її складу входило 26 комуністів) на зборах намітила конкретні заходи щодо виконання рішень цих пленумів. Між бригадами і фермами розгорнулося соціалістичне змагання за вирощення високих урожаїв, підвищення продуктивності тваринництва, зниження собівартості продукції та забезпечення рентабельності всіх галузей господарства. Того ж року в колгоспі створено школу передового досвіду; 5 виробничих бригад і ферм та 96 колгоспників включилися в змагання за комуністичне ставлення до праці. 1965 року першість у змаганні завоювали перша комплексна бригада комуніста О. Г. Чиньонного, а також механізатори-комуністи В. С. Новак, А. І. Крижов. 1966 року трудівники артілі зібрали в середньому з кожного га по 27 цнт зернових, 20 цнт соняшнику та 35 цнт кукурудзи. Навіть посушливого 1968 року врожай зернових становив тут 19 цнт з га. Ще в першому півріччі того ж року колгосп виконав річні плани продажу м'яса, молока і яєць. Значно зросли і прибутки колгоспу. 1968 року вони становили 2,2 млн. крб. проти 1,1 млн. крб. у 1965 році.

Артіль «Перемога» — велике багатогалузеве господарство, яке спеціалізується на виробництві свинини. За ним закріплено 4180 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3496 га орної землі. Артіль має 25 тракторів, 10 комбайнів, 10 автомашин. Рік у рік поліпшуються умови праці колгоспників. На фермах встановлено кормопереробні машини, кормозапарники. До тваринницьких приміщень прокладено водопровід, механізовано доїння, роздачу кормів. На зимовий період біля ферм заготовляють запаси кормів. Привітно й затишно в чотирьох кімнатах відпочинку тваринників, де можна послухати радіо, подивитися телепередачу, почитати газети, журнали, книги. Тут же обладнані роздягальні, душ, медичний профілакторій.

За врожайністю колгосп «Перемога» у 1970 році посів третє місце в районі. Переможцями у змаганні на честь Ленінського ювілею стали: тваринник М. І. Войтинов, шофер І. А. Суровицький, тракторист С. С. Гайдабас. Їх імена занесено на районну Дошку пошани. У районну Книгу трудової слави вписано прізвища переможців змагання бригадира другої комплексної бригади І. М. Сазонова, слюсаря О. В. Охотниченка, машиніста І. О. Афанасьєва, шофера М. В. Галицького. Завдання восьмої п'ятирічки хлібороби Березанки виконали достроково. У 1971 році за успішне виконання планів восьмої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджені бригадир колгоспу «Перемога» І. М. Сазонов і головний агроном районного управління сільського господарства О. Ф. Бондар. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні перший секретар райкому КП України В. О. Таровик і механізатор колгоспу «Перемога» А. П. Черепньов. Орденом «Знак Пошани» відзначено 3 чоловіка. Хлібороби і тваринники у відповідь на рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України дали слово виконати дев'яту п'ятирічку за 4,5 роки. Колгосп виконав план перших чотирьох місяців 1971 року по всіх видах сільськогосподарської продукції.

У селищі є кілька підприємств місцевої промисловості. В нових приміщеннях розмістився комбінат побутового обслуговування, де працюють майстерні швейна, слюсарна, для ремонту годинників, взуттєва, де щорічно виготовляється нового взуття на 7—8 тис. крб. Березанський завод будівельних матеріалів за семирічку і восьму п'ятирічку збільшив обсяг виробництва продукції стандартних блоків, зріс видобуток бутового каменю. Успішно освоєно випуск черепиці, бетонних блоків та плит. Швидкими темпами веде будівництво районний «Міжколгоспбуд». 1966—1970 рр. в Березанці споруджено ним 8 багатоквартирних будинків, 60 будинків колгоспників, 4 тваринницькі ферми.

На харчокомбінаті за семирічку і восьму п'ятирічку у 2,2 раза збільшено випуск продукції. Колектив підприємства щорічно перевиконує виробничі плани. Так, у 1970 році продукції вироблено на суму 350 тис. крб. Успішно працюють вальцювальник О. Т. Головенко, робітниця О. І. Шевчук, пресувальниця Н. Г. Жигалова, які внесли гідний вклад у ленінський фонд п'ятирічки. На Березанському винпункті виробляються вина із європейських та гібридних сортів винограду.

У кабінеті політичної освіти при райкомі партії. Березанка, 1969 р.

12 первинних парторганізацій, в складі яких 198 комуністів, проводять велику організаторську і політичну роботу серед трудящих селища. Їх першими помічниками є понад 450 комсомольців, що об'єднані в 14 комсомольських організаціях. Лише за перший квартал 1971 року за рахунок економії молодь передала понад 1 тис. крб. у фонд дев'ятої п'ятирічки. Комсомольці є організаторами збирання металолому, проведення суботників і недільників.

Селищна Рада постійно піклується про поліпшення побутового обслуговування населення. Депутати селищної Ради разом з працівниками райкому комсомолу виступили ініціаторами озеленення Березанки (1966 року Тилігуло-Березанка стала селищем міського типу і перейменована на Березанку). 3 парки, що насадила молодь, називають комсомольськими. Селищна Рада допомогла у спорудженні дитячого комбінату на 200 дітей. Особливу увагу Рада приділяє житловому будівництву — вона допомагає придбати колгоспникам будівельні матеріали для зведення нових і ремонту старих будинків. З 1965 до 1970 року в селищі виросло понад 400 будинків, у т. ч. адміністративний будинок, школа, районний універмаг. Простяглися нові вулиці — Суворова, Степова та ін. З промислових підприємств збудовано вальцьовий млин, олійницю, типову пекарню; стали до ладу комбінат побутового обслуговування, інкубаторна станція.

Про зростання життєвого рівня населення свідчать такі цифри: якщо 1968 року в місцевій ощадкасі був 5421 вкладник, то наступного — 6514. Лише за один рік сума вкладів зросла більше як на 1 млн. крб. Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих — розширено лікарню на 100 ліжок, відкрито пологовий будинок на 60 місць. У Березанській лікарні трудиться понад 50 медичних працівників, з них 30 мають вищу і середню спеціальну медичну освіту. Лікарня має три машини швидкої медичної допомоги.

В Березанській середній школі навчається 635 учнів. Є також вечірня і заочна школи для юнаків і дівчат. що працюють на виробництві. Педагогічний колектив налічує 45 учителів. Директором школи працює заслужена вчителька УРСР, лауреат премії ім. А.С. Макаренка, комуністка Г. А. Стрижакова. За плідну багаторічну роботу в 1966 році її нагороджено орденом Леніна, вона депутат районної Ради. Серед випускників Березанської середньої школи—80 учителів, 60 лікарів, 42 агрономи, 12 зоотехніків. Комсомольці школи допомагають колгоспникам оформляти червоні кутки на фермах, виступають у бригадах, на польових станах з концертами, лекціями. Юнаки та дівчата старших класів вчаться вирощувати пшеницю, цукрові буряки, кукурудзу, овочі. Вони також доглядають за шкільним та колгоспним садами, виноградником. При Березанській школі діють музеї В. І. Леніна та краєзнавчий. куток бойової слави. Під час святкування Ленінського ювілею комсомольці провели

ленінський залік за працями В. І. Леніна «Завдання спілок молоді», «Чергові завдання Радянської влади», «Держава і революція».

Багатогранну роботу проводить Березанський будинок культури. До Ленінського ювілею тут відбулися тематичні вечори «Вічно живий», «Ленін іде по планеті», теоретична конференція «В. І. Ленін і Україна» тощо. Лектори РК КП України та товариства «Знання» часто виступають з лекціями перед трудящими селища. При будинку культури працюють гуртки: драматичний, хоровий, музичний, художнього читання. Агіткультбригада у складі 100 чоловік у 1968 і 1969 рр. на обласних оглядах сільських агіткультбригад посіла перше місце. Широко популярний серед трудящих райцентру і за його межами Березанський естрадний молодіжний ансамбль («БЕМА»), яким керує В. С. Лоскутников. В репертуарі цього колективу — сучасні пісні та інструментальні твори. На обласному фестивалі на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колективу присуджено друге місце серед молодіжних ансамблів області. Ансамбль був учасником республіканського фестивалю. Часто відвідують Березанку колективи Миколаївського театру ім. Чкалова, муздрамтеатру та обласної філармонії. В будинку культури відбуваються зустрічі з ветеранами праці, проводи молоді до лав Радянської Армії, комсомольські весілля. В райцентрі є кінотеатр, районна (для дорослих) і дитяча бібліотеки. Для любителів спорту є спортивний зал. Працюють секції: футбольна, волейбольна, туристська та ін. Влітку вихідні дні трудящі райцентру проводять на піщаних берегах Сосицького і Тилігульського лиманів.

Протягом дев'ятої п'ятирічки в селищі заплановано спорудити нове приміщення будинку культури, бібліотеки, хлібозаводу, гуртожиток для робітників, районну лікарню, аптеку, готель, пошту. Трудящі Березанки докладають всіх зусиль, щоб успішно перетворити в життя плани комуністичного будівництва.

Л. В. КОНДРАЦЬКИЙ, М. П. ПОТРИВАЄВ

АНАТО́ЛІВКА

Анатолівка (до середини XIX ст.— Кобліївка, Мала Коблівка) — село, центр сільської Ради, знаходиться поблизу балок Сухої і Малого Царигольця, за 3 км від Тилігульського лиману. Відстань від районного центру — 12 км, від залізничної станції Березівка — 40 км. Населення — 1562 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Краснопілля, Крутоярка.

На території сучасного села виявлені рештки поселень з кам'яними спорудами доби пізньої бронзи, скіфських часів та перших століть нашої ери[1].

Село виникло в 1792 році, коли царський уряд подарував понад 12 тис. десятин степу на лівобережжі Тилігульського лиману підполковнику Хомі (Томасу) Кобле[2]. Новий власник дозволяв оселятися тут кріпакам-утікачам та українським козакам, обіцяв пільги і необтяжливі повинності за користування землею. В описі до «Атласу Новоросійської губернії», складеному 1798 року, нове поселення в долині балки Малого Царигольця зазначене як слобода Кобліївка. Жило тут 170 чоловік[3]. Під час ревізії 1800 року вони були записані за графом Красинським. Через 7 років у Кобліївці налічувалося 30 дворів і 220 жителів[4]. Проте в 1812 році більшість селян Кобліївки загинула від чуми. За даними 1815—1825 рр., чоловіче населення становило тут лише 37 душ[5]. Коли в 30—40-х рр. XIX ст. село стало володінням багатих князів Барятинських, кількість жителів зросла за рахунок переселених сюди кріпаків із

[1] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 78, стор. 75, 83, 84; Археологічні пам'ятники Української РСР. К., 1966, стор. 244.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 146.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 22, арк. 145.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. 335, оп. 1, спр. 112, арк. 1, 2, 5.
[5] ЦДВІА, ф. ВУА, оп. 1, спр. 288, арк. 134.

Льговського, Тушивильського і Рильського повітів Курської губернії. Прибравши до рук майже 30 тис. десятин землі (села Тузли, Аджіяск, Коза, Федорівка і хутір Березанський), Барятинські зробили село своїм вотчинним володінням і перейменували на честь одного із них на Анатолівку. Село входило спочатку до Херсонського повіту Новоросійської губернії, а з 1827 року — до Одеського повіту Херсонської губернії. З 1850 року Анатолівка (Мала Коблівка) офіційно стала містечком (до 1890 року). На 1859 рік тут було 189 дворів, населення становило 1388 чоловік[1]. Усі вони були кріпаками князя Барятинського. Три дні на тиждень кріпаки відробляли панщину, а в період напружених польових робіт і більше. В окремих випадках панщина замінювалась сплатою оброку (25—35 крб. з душі)[2]. За браком часу, реманенту, робочого тягла селяни не могли вчасно і якісно обробляти свої убогі наділи.

Внаслідок реформи 1861 року селянам Анатолівки було виділено 3360 десятин землі, переважно по 5 десятин на ревізьку душу. Ці землі тяглися 12-верстною смугою від Тилігульського лиману до Адамівки і ділилися на 7 волоків. Наділ нарізався частинами в різних волоках, що збільшувало черезсмужжя. 7427 десятин кращих земель залишилися за поміщиком. Поміщикам надавалися широкі права і можливості примушувати селян виконувати тяжкі повинності за невеликі ділянки малопридатних земель. Крім викупних платежів, селяни обкладалися також подушними, земськими, страховими та іншими податками, річна сума яких досягала більше 40 крб. Із 5 десятин наділу оброблялися лише 3, а решта відводилася під випас та толоку. На 1870 рік за селянами налічувалося, крім поточних платежів, 1330 крб. недоїмки[3], а через 20 років загальна сума недоїмки досягла 5934 крб.[4] Чимало селян, не маючи змоги викупити та обробити свої наділи, за безцінь продавали їх заможним хазяям, а самі батракували в господарствах місцевих куркулів. Вже у березні 1861 року, під час обнародування царського маніфесту, жителі сіл Ташиного і Тузлів, що входили до Анатолівської волості, відмовилися відробляти панщину і сплачувати викуп, заявивши, що за землю поміщику давно вже відроблено. Спочатку викликані поміщиком війська розправилися з селянами Ташиного. Згодом надійшло повідомлення від управителя маєтку князя Барятинського про те, що й селяни Анатолівки «вийшли з покори і відмовились відбувати натуральні повинності володільцю»[5]. Карателі направилися в Анатолівку і Тузли, де придушили виступ.

Наприкінці 80-х років Анатолівка була центром волості, до якої входили села Ташине, Адамівка, Блюменфельд, Новокир'яківка. У селі, за переписом 1882 року, в 287 дворах жило 2477 чоловік, з яких 2098 займалося хліборобством, 96 — ремеслом, 36 — торгівлею. В містечку торгувало 13 крамниць, працювали паровий та 11 вітряних млинів. Раз на рік відбувався ярмарок, щотижня — базар. В Анатолівці поміщик Бродський побудував гуральню. В поміщицькій економії 1892 року на поденних роботах працювало понад 100 селян. Розміщення Анатолівки далеко від основних шляхів затримувало розвиток торгівлі і ремесел. Ярмарки і базари наприкінці XIX ст. збиралися нерегулярно, були малолюдними. Центр торгівлі поступово переміщався в село Александерфельд, розташоване в більш зручному для цього місці. Тому в 1890 році Анатолівку знову переведено до розряду сіл. На кінець XIX ст. кількість населення в селі зросла, збільшилася кількість малоземельних та безземельних селян. 1891 року селяни орендували у поміщика 2 тис. десятин землі, сплачуючи на рік по 5 крб. 50 коп. за десятину[6]. Напередодні революції 1905—1907 рр. орендна ціна на землю зросла до 12—22 крб. за десятину. Часто місцеві багатії

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 47а, стор. 135, 136.
[2] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 407, арк. 38.
[3] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 407, арк. 29.
[4] Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1890 год. Одесса, 1891, приложения, стор. LXXIV, LXXV.
[5] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 407, арк. 21.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 11, стор. 195.

вдавалися до суборенди. Так, один з них, Затлер, який орендував у поміщика Бродського 15 тис. десятин і платив йому по 8 крб. 55 коп. за десятину, здавав її анатолівцям уже по 13—14 крб.[1] Із 10 років (1897—1907) 5 були неврожайними. Користуючись напливом сільськогосподарських робітників з північних губерній, поміщики знижували і без того мізерну плату місцевим наймитам. В червні 1905 року під час першої буржуазно-демократичної революції селяни Анатолівки й Тузлів на загальному сході висунули спільні вимоги до місцевих поміщиків і орендарів: підвищити заробітну плату в економіях — до 30 крб. на місяць чоловікам, до 15 крб.— жінкам і до 7,5 крб.— підліткам, поліпшити умови праці, зменшити річну орендну плату на землю до 4—5 крб. за десятину. Страйкарі вимагали також обмежити використання сільськогосподарських машин в економіях, наймати на роботу лише місцевих селян і звільнити зайшлих робітників[2]. До страйкуючих приєднались жителі Федорівки, Михайлівки, Аджіяска. З допомогою військ страйк було придушено, а його активних учасників—селян Г. Бережного, Ф. Ляхова, Д. Майданова, К. Огурцова та Є. Новакова заслано на каторгу до Сибіру. В селі поширювалась революційна література. Фельдшер земської лікарні К. К. Симонов підтримував безпосередні зв'язки з Одеським комітетом РСДРП. У донесенні пристава Одеського повіту повідомлялося, що в Анатолівці діє революційна організація на чолі з К. К. Симоновим, який доставляє з Одеси марксистську літературу, постійно проводить збори селян, що брали участь у подіях 1905 року[3]. Восени 1906 року анатолівці підпалили кілька куркульських дворів, розгромили маєток багатія-орендатора.

Столипінська аграрна реформа призвела до ще більшого зубожіння бідноти. За даними повітового статистичного бюро 1916 року в Анатолівській волості безземельні господарства становили 15 проц., бідняцькі — 27, середняцькі — 30, заможні і куркульські — 28 проц. Не мали робочої худоби 28,5 проц. селянських господарств, корів — 11,6 процентів[4].

В селі, яке розташовувалось понад балками, серед будівель переважали бідняцькі хати з дрібного каменю («дикаря»), обмазані глиною. До 1890 року в Анатолівці не було жодного медичного закладу. Часті епідемії призводили до значної смертності серед населення. Так, протягом 1830—1870 рр. чотири рази лютувала азіатська холера. В 60—70-х рр. XIX ст. від цієї хвороби померло 18,5 проц. жителів. За медичною допомогою вони зверталися до Ряснопільської (за 15 верст), а пізніше — Нечаянської лікарень[5]. Тільки в січні 1890 року одержано дозвіл на відкриття в Анатолівці приймальної палати. Земська преса не раз звертала увагу на те, що лікарю і фельдшеру Анатолівської дільниці важко обслуговувати район площею в 583 кв. км (10 тис. населення).

Погано дбали місцеві власті і про освітні заклади. Лише 1866 року відкрито земську народну школу, де в 1874 році навчалося 40 хлопчиків. З 1887 року в церковній сторожці працювала церковнопарафіяльна школа, в якій вчителювали псаломщик і криласний читець. У 1883 році з 2477 жителів Анатолівки лише 117 чоловіків і 53 жінки вміли читати і писати. 1896 року в двох школах навчалось 94 хлопчики і 21 дівчинка. На початку XX ст. тут відкрито міністерське училище, а напередодні Жовтневої революції — ще одну земську школу[6]. Однак не всі діти мали можливість закінчити навчання. Нестатки примушували їх йти у найми. 1892 року земську школу закінчило лише 7 учнів.[7] Серед місцевих учителів були ентузіасти, які прагнули яко-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 102, оп. 107, спр. 84, ч. 9, арк. 3; Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 111, арк. 25.

[2] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 4, 17.

[3] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 318, арк. 304.

[4] Л. И. Шиф. Материалы по сельскохозяйственному районированию Одесской губернии. Одесса, 1925, приложение, стор. 56.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, додатки між стор. 20, 21; № 6, стор. 94 (карта).

[6] «Вестник Одесского земства», 1918, № 20—21, стор. 31, 32.

[7] Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1893 г., приложения, стор. LXX—LXXI.

мога більше дати знань селянським дітям. Учитель міністерського училища П. Я. Ульянов багато робив для того, щоб прищепити учням матеріалістичне сприйняття природи, звертав особливу увагу на вивчення прикладних дисциплін, потрібних в сільському господарстві[1]. За допомогою сільської інтелігенції 1904 року в Анатолівці відкрито першу сільську бібліотеку.

Становище селян ще більше погіршилося під час першої світової війни. За даними 1916 року, чоловіче населення Анатолівки зменшилось на 300 чоловік[2]. Часто надходили вісті про загиблих на фронті.

Зростало невдоволення селян політикою царського уряду. Сільський комітет, створений в Анатолівці після Лютневої буржуазно-демократичної революції, відстоював інтереси куркульства. Частину незайнятої поміщицької землі комітет роздав в основному заможним селянам. Тому бідняки рішуче вимагали поділити землю багатіїв. У квітні 1917 року вони захопили орендовану колоністом Затлером землю і 80 десятин сінокосу, а влітку того ж року зруйнували економію поміщика Бродського.

Наприкінці листопада до Анатолівки надійшла звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Колишні солдати-фронтовики П. Г. Костиркін, І. Я. Редченко та інші під керівництвом більшовика А. Є. Васильєва очолили боротьбу бідноти за встановлення Радянської влади на селі[3]. Наприкінці грудня в Анатолівці створено ревком, а в лютому 1918 року обрано волосну Раду[4]. Земельна комісія ревкому приступила до розподілу землі, нарізаючи на кожного члена сім'ї по 2,7 десятини.

Але в березні 1918 року Анатолівку зайняли австро-німецькі окупанти. Разом з ними повернувся управитель маєтку. Він вимагав від селян відшкодувати всі збитки, завдані поміщику[5]. У селян відібрали землю, реманент і худобу. Тих, хто відмовлявся повернути майно, землю, сплатити збитки власникам економій, жорстоко катували.

Боротьбу проти окупантів очолили більшовики. В квітні 1918 року до села прибув представник Одеського підпільного комітету партії М. Ф. Потриваєв[6], який ще в грудні 1917 року на заклик В. І. Леніна виїхав на південь. Після поранення на фронті він працював у Петрограді на Путіловському заводі, де пройшов революційну школу, вступив до партії більшовиків. В 1917 році Потриваєв був серед тих, хто штурмував Зимовий палац. З Одеси його послали в Анатолівську волость для організації партизанської боротьби[7]. В червні у селі було створено Анатолівський підпільний революційний комітет, яким керувала трійка — М. Ф. Потриваєв, П. Г. Костиркін, Я. І. Шелестов. Під керівництвом ревкому у селах волості створювались бойові підпільні групи. 25 липня в Сухій балці нелегально зібралися підпільники Анатолівки і Тузлів. Вони обрали об'єднаний повстанський комітет, головою якого став М. Ф. Потриваєв, заступником — І. Я. Редченко[8]. В тому ж місяці сформувався партійний осередок[9]. Члени повстанкому очолювали т. зв. п'ятірки, які проводили роз'яснювальну роботу серед селян, поширювали більшовицькі газети і листівки. Відкривши на базарній площі села пивну, підпільники зробили її місцем явки, а виручені гроші йшли на придбання зброї. Наприкінці серпня повстанком затвердив

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 15, арк. 1.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 336.

[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 208, арк. 16.

[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 164.

[5] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 514, арк. 13.

[6] За республику Советов. Воспоминания красных партизан Молдавии 1918—1920 гг. Кишинев, 1958, стор. 206, 207.

[7] Борці за Жовтень. Збірник коротких біографій активних діячів Жовтневої революції і громадянської війни в Одеській області, вип. 3. Одеса, 1957, стор. 119.

[8] Красные партизаны на Одесчине в 1918—1919 гг. Одесса, 1927, стор. 38, 39.

[9] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 2246. арк. 156, 157.

Голова Анатолівсько-Тузлівського підпільного військово-революційного комітету М. Ф. Потриваєв. Фото 1920 р.

Командир Першого Тилігуло-Березанського партизанського загону М. І. Панченко. 1930 р.

план підготовки повстання проти окупантів, провів облік прихованої у селян та скупленої в австрійських солдат зброї.

Восени 1918 року військово-революційний комітет почав формувати загони повстанців із селян Анатолівської, Тузлівської та Антоно-Кодинцевської волостей для боротьби проти австро-німецьких окупантів та гетьманців. Анатолівка стала центром партизанського руху на території між Тилігульським і Березанським лиманами[1]. На початку листопада повстанці роззброїли гетьманську варту в Анатолівці і Антоно-Кодинцевому. Направлений сюди батальйон карателів також був роззброєний. У день перших роковин Великого Жовтня підпільники провели урочисті збори в будинку П. Г. Костиркіна і вивісили над волосною управою червоний прапор. Вийшов з підпілля партосередок. Влада в селі перейшла до рук військово-революційного комітету. На його заклик відбулися демонстрації у сусідніх селах. Старшини і старости, призначені окупантами та гетьманцями, проганялися. Коли в середині листопада в Одесі висадилися англо-французькі інтервенти, ревком наказав збиратися збройним силам в селі Попівці. Однак через недостатню підготовку і слабкий організаційний зв'язок між окремими групами повстанців виступ не вдався. На початку грудня село зайняли білогвардійські частини Гришина-Алмазова. Почалися репресії. Військово революційний комітет знову перейшов на нелегальне становище, а М. Ф. Потриваєву, за голову якого вороги обіцяли високу нагороду, було наказано терміново залишити село. Головою військревкому став І. Я. Редченко. В січні 1919 року партизани роззброїли ворожих солдат в Анатолівці, Курисово-Покровському та інших селах і захопили 2 кулемети, 10 гвинтівок, 25 коней. Білогвардійці не наважувались навіть навідуватися в Анатолівку[2]. Населення відмовлялося виконувати будь-які розпорядження окупаційних властей.

На початку лютого в Анатолівку прибула т. зв. франко-добровольча місія, щоб виявити, яку владу підтримує населення. Селяни на зборах заявили, що єдина влада, яку вони визнають,— Радянська[3]. Тимчасом ревком об'єднував і поповнював місцеві партизанські загони. В березні Одеський підпільний більшовицький комітет дав наказ Анатолівсько-Тузлівському ревкому виступити проти інтервентів і білогвардійців. Командиром об'єднаного партизанського загону, який дістав назву Першого Тилігуло-Березанського, призначено М. І. Панченка — уродженця Анатолівки, колишнього прапорщика старої армії, а політкерівником — І. Я. Редченка. Зв'язок з Одеським підпільним комітетом партії партизани підтримували через П. С. Черникова.

17 березня 1919 року загін з 125 бійців виступив з Анатолівки на Комісарівку і пройшов рейдом по селах німецьких колоністів Іоганосталь, Вормс, Шпеєрове, Ландау, Зульц, де було вилучено зброю і коней. Партизани очистили від ворога села Нечаяне, Красне, Федорівку, Тузли, Коблеве, Сичавку, жителі яких, радо зустрічаючи повстанців, приєднувалися до загону. За наказом Одеського підпільного більшовицького комітету партизани вирушили на з'єднання з частинами Червоної Армії, які вели наступ на Одесу. В загоні було 800 чоловік, але зброї для всіх не вистачало. Повстанці звернулися за допомогою до робітників Миколаєва, які

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів. К., 1966, стор. 91.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 166.
[3] Г. М. Шевчук. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму. К., 1959, стор. 91, 92.

виготовили тридюймову гармату з запасом снарядів і два кулемети. Після форсування Тилігульського лиману партизани з боями вирушили визволяти Одесу. Запекла сутичка з французькими і грецькими підрозділами сталася на укріплених ворогом берегах Дофінівського лиману. Після удару тилігуло-березанської кінноти з флангу вороги почали відступати. Партизани захопили понад 100 полонених і багато трофеїв. 6 квітня Тилігуло-Березанський загін разом з регулярними частинами Червоної Армії вступив до Одеси[1].

20 березня частини 1-ї стрілецької бригади Задніпровської дивізії визволили село[2]. Було створено волревком, а пізніше обрано постійні органи влади — Раду і волосний виконком. Відновив свою діяльність партосередок. Розгорнулася робота спрямована на зміцнення Радянської влади, і селяни знову одержали землю, реманент. Проте в травні під час заколоту Григор'єва місцеве куркульство спробувало захопити владу у свої руки. Придушити куркульський заколот селянам допомогли бійці полку особливого призначення, що прибули з Одеси.

Наприкінці серпня 1919 року Анатолівку захопили денікінці. У селян знову відібрали землю і повернули поміщикам та куркулям, примушували за зібраний влітку врожай сплачувати колишнім землевласникам по 200 крб. з кожної десятини[3].

На початку вересня анатолівський партосередок створює більшовицьке підпілля, яке очолив комуніст Т. Єфремов. У грудні в селі організовано партизанський загін, яким командували Ф. Восков і К. Сичов. 21 січня 1920 року партизани розгромили білогвардійський загін кількістю в 100 чоловік, що прибув до Анатолівки[4]. 5 лютого 1920 року спільними силами місцевих партизан і бійців 364-го полку 41-ї стрілецької дивізії Червоної Армії село визволено від денікінців[5]. Остаточно було відновлено Радянську владу. Вже в лютому Анатолівський ревком дав розпорядження взяти на облік колишні поміщицькі, казенні й церковні землі та приступити до їх розподілу згідно закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року. В першу чергу землею забезпечувалися сім'ї безземельних і малоземельних селян. Протягом весни земельна комісія нарізала їм близько 6 тис. десятин землі. В березні обрано сільську і волосну Ради[6].

Анатолівка залишилася центром Анатолівської, а з початку 1922 року — Тилігуло-Березанської волості. Активну участь у громадському і господарському житті села брали комуністи. У квітні 1920 року партосередок налічував 14 членів і 8 кандидатів у члени партії[7]. Тоді ж сформовано Анатолівський райпартком, що об'єднував Анатолівський, Тузлівський, Ташинський, Суворовський партосередки, до яких входило 30 комуністів[8]. Під керівництвом комуністів ревком, а пізніше Рада мобілізували населення на своєчасне виконання продрозверстки, проводили збір коштів і продуктів харчування для армії. Одночасно велася боротьба із спекуляцією, робота по забезпеченню продуктами лікарні, шкіл, червоноармійських сімей. У місцевих багатіїв було відібрано млин, крамниці. Для боротьби з куркульським бандитизмом жителі 12 волостей, в т. ч. і Анатолівської, у травні 1920 року організували загін, яким командував військком К. Сичов. З бандами на території волості було покінчено наприкінці того ж року.

1 серпня 1920 року в Анатолівці створено комітет незаможних селян. 15 серпня на зборах представників сільських комнезамів обрано волосний комнезам. На кі-

---

[1] Борці за Жовтень, вип. 3, стор. 119, 120.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 232.
[3] Красные партизаны на Одесчине в 1918—1919 гг., стор. 154.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 571, арк. 1—3, 21, 24.
[5] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 200, арк. 3.
[6] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 571, арк. 21; Одеський облдержархів, ф. Р-852, оп. 1, спр. 2, арк. 35.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 122, арк. 7.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 86, арк. 154.

Червоні партизани перед виступом у похід. Анатолівка. 1919 р.

нець 1921 року Анатолівський КНС налічував 511 членів. Комнезамівці повели активну боротьбу проти контрреволюційного куркульства. Водночас члени КНС допомагали бідняцьким господарствам засівати їх землі, виділяли зерно, реманент, тягло. Успішно проводилися в селі «тижні допомоги фронту», «тижні хворого і пораненого червоноармійця», під час яких жителі Анатолівки збирали для Червоної Армії одяг, продовольство. Лише протягом «тижня допомоги фронту» в 1920 році анатолівці зібрали 350 тис. крб., багато продуктів, одягу. 200 возів з паливом було відправлено в Одесу для госпіталів. У лавах Тилігуло-Березанського полку боролося багато місцевих селян, чимало з яких одержали нагороди. Відзначено золотим годинником М. І. Панченка, почесною революційною зброєю — П. В. Ніколенка.

Після закінчення громадянської війни трудящі Анатолівки почали відбудову зруйнованого господарства. За новим адміністративним поділом 1923 року Анатолівка стала центром Тилігуло-Березанського району, але наприкінці того ж року райцентр було перенесено в село Суворове. Велику увагу приділяла партійна організація кооперуванню селян та об'єднанню бідноти у колективні господарства. Ще на початку 1921 року в селі були споживче і сільськогосподарське товариства. Анатолівські партизани-більшовики І. Я. Редченко, Б. Я. Петриченко та інші в тому ж році взяли участь в організації на хуторі Олександрівці комуни «Любов до праці». 1927 року в Анатолівці створено товариства спільного обробітку землі «Піонер» і «Допомога», машинно-тракторне товариство «Правильний шлях».

Вже 1920 року в трьох анатолівських трудових школах навчалося 343 учні. При інтернаті, в якому утримувалося 40 дітей-сиріт, було своє господарство і 12 десятин землі. З 1921 року почалася ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Багато сил освітній справі віддали вчителі Н. П. Цукк, А. П. Грищенко, П. Я. Ульянов, Л. П. Бережна. За активною участю комсомольського осередку, створеного 1921 року, було відкрито сельбуд, де селяни слухали лекції, доповіді, бесіди, концерти. Шефську допомогу в організації культосвітньої роботи подавали робітники Одеської міської електростанції ім. Паризької комуни. Вони допомогли анатолівським культпрацівникам придбати костюми, бутафорію і реквізит для клубної сцени. В 1923 році одесити зібрали і передали Анатолівському народному будинку 12 тис. крб. Їхні драмгуртківці часто приїжджали в село з виставами, ділилися досвідом аматорської діяльності. Концерти відбувалися в напівосвітленому приміщенні комори, куди набивалося до 500—800 чоловік. Люди сиділи на долівці, стояли в проходах. Зібрані кошти сільські культармійці посилали для потреб армії, у фонд голодуючих. Урочисто відзначалися пролетарські революційні свята — Великого Жовтня, Першотравня, Паризької комуни. На честь 5-х роковин Жовтневої революції

ції в Анатолівці відбулися демонстрація трудящих, парад призовників, з'їзд Рад Тилігуло-Березанської волості. Делегати з'їзду надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну, в якій писали: «Дорогий Володимире Іллічу! Тилігуло-Березанський волосний з'їзд Одеського повіту Одеської губернії, святкуючи 5-у річницю Жовтневої революції, шле тобі, великому вождю всесвітнього пролетаріату, привіт і висловлює свою радість, знаючи, що ти здоровий і знаходишся знову біля керма червоного жовтневого корабля. З'їзд доручає тобі на 4-му конгресі Комінтерну побажати йому від нас, селян Тилігуло-Березанської волості, повного успіху в роботі і вжити рішучих заходів для звільнення всесвітнього пролетаріату від рабства хижаків»[1].

У 1929 році почався масовий вступ селян до артілей і ТСОЗів. Влітку того ж року на території, підпорядкованій сільраді, колективними формами господарювання було охоплено 913 дворів, або 63 проц. всіх господарств[2]. Протягом 1929—1931 рр. в Анатолівці створюються колгоспи «Ленінський партизан», «Червоний партизан», «Жовтень», ім. Ілліча, риболовецький колгосп «Тилігул». Колективізація здійснювалася в умовах гострої боротьби з куркулями, які залякували селян, псували машини, проникаючи в колгоспи, намагалися підірвати їх зсередини. Вони розбазарювали колгоспне майно, труїли худобу[3]. Ворожі дії куркулів викривали комуністи, комсомольці, які проводили на селі велику роз'яснювальну роботу. В 1932 році 11 куркульських сімей виключили з колгоспів. 1935 року куркулі вбили місцевого активіста-комсомольця, сількора «Крестьянской газеты» С. Боярчука. Показовий суд виніс смертний вирок убивцям[4].

В організації і зміцненні перших колгоспів сільським активістам подавали допомогу робітники Одеси. Одеський обком партії відрядив до Анатолівки двадцятип'ятитисячника робітника Одеського порту комуніста А. Петраша, який організував колгосп «Жовтень» і був його першим головою (згодом артілі «Жовтень» та ім. Ілліча об'єдналися в одну — ім. М. Ф. Потриваєва). Держава допомагала молодим колективним господарствам кредитами, насінням, технікою. Першими трактористами в селі стали М. Волков, І. Яковенко, С. Тімков, А. Грищенко, П. Чорноусов. Анатолівські колгоспи добре підготувались і успішно провели весняну посівну кампанію 1932 року. В наступному році артіль ім. Потриваєва засіяла 1110 га колоскових і зібрала понад 20 тис. цнт хліба.

1936 року артілі одержали від Радянської держави Акти на вічне користування землею. За колективними господарствами, що об'єднували 1842 чоловіка, закріпили 9060 га землі. У 1938 році після розукрупнення Тилігуло-Березанської і Ганнівської МТС створено Анатолівську МТС. Серед її механізаторів було багато ударників. Ще на початку 30-х років тракторна бригада П. С. Чорноусова стала переможцем Всеукраїнського конкурсу трактористів за високу якість робіт та повне освоєння потужностей трактора. В 1933 році П. С. Чорноусов як кращий тракторист Тилігуло-Березанської МТС у складі делегації 2-го з'їзду колгоспників-ударників Одеської області був на прийомі у Кремлі[5]. Перші стахановці-механізатори В. І. Потри-

Молотьба хліба в колгоспі «Червоний партизан». Анатолівка, 1937 р.

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 3, спр. 66, арк. 126—142.

[2] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 2246, арк. 153.

[3] Там же, арк. 156, 157.

[4] Газ. «Соціалістична перемога», 20 жовтня 1935 р.

[5] Газ. «Чорноморська комуна», 23 листопада 1933 р.

ваєв, О. Г. Філенко щодня виорювали по 4,5—5 га і економили до 10 кг пального. Тракторист Анатолівської МТС В. І. Лященко, який виробив на тракторі 664 га оранки, і комбайнер М. Г. Восков, що зібрав 540 га зернових, в 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Виставком нагородив їх срібними медалями. Оволодівали технікою і сільські дівчата: за кермо тракторів сіли Г. Є. Шелестова і Г. І. Сичова, а за штурвал комбайна — М. П. Пичкурова, П. І. Чмільова та М. П. Чертова.

1939 року в колгоспі «Червоний партизан» зібрано по 17 цнт зернових з га. На Всесоюзній сільськогосподарській виставці того року були представлені артілі ім. Потриваєва і «Червоний партизан». Передова свинарка колгоспу ім. Потриваєва — А. П. Машкіна, яка в 1938 році виростила по 21 поросяті від кожної свиноматки, нагороджена срібною медаллю виставкому. Учасником цієї виставки став також свинар колгоспу «Ленінський партизан» М. Ф. Восков. У зміцненні колективних господарств значну роль відігравала партійна організація села, до якої у передвоєнний період входило 18 комуністів[1]. Як велике свято проходили в селі вибори до Верховних Рад СРСР, УРСР та до місцевих Рад. Депутатами обласної Ради стали свинарка, орденоносець Я. С. Зінченко, головний лікар В. І. Зотов, до сільської Ради обрано голів місцевих колгоспів І. Я. Редченка, З. К. Білоусова, директора школи Н. П. Цукк, а також передових колгоспників І. Ф. Боярчукова, Є. А. Потриваєву й інших активістів села.

Поліпшувався добробут жителів села. Уже на кінець 1936 року було ліквідовано безкорівність колгоспників. Зросли грошові прибутки артілей. На трудодень 1939 року хлібороби одержали 4 кг зерна та 3 крб. 60 коп. грішми. Медичну допомогу населенню подавали працівники Анатолівської лікарні, де головним лікарем працював В. І. Зотов. Багато зробив він для поліпшення охорони здоров'я сільських трудівників. З культурно-освітніх закладів в Анатолівці були сельбуд, колгоспний клуб, 3 червоні кутки, хата-лабораторія, регулярно приїздила кінопересувка. 1934 року в центрі села відкрито пам'ятник героям-партизанам Тилігуло-Березанського полку, побудований на кошти трудящих району.

У перший же день Великої Вітчизняної війни понад 100 анатолівців пішли на фронт захищати соціалістичну Вітчизну. З наближенням ворога почалася евакуація техніки МТС, а також колгоспної худоби в східні райони країни.

13 серпня 1941 року Анатолівку захопили фашистські загарбники. В селі розмістилася румунська примарія і жандармерія. Багато місцевих активістів окупанти відправили до концентраційних таборів. Фашисти зруйнували пам'ятник партизанам, а при відступі — знищили всі господарські приміщення колгоспів і МТС, забрали худобу, вивезли до Німеччини більшість чоловічого населення. Незважаючи на жахливий терор окупантів, Л. А. Павлюченко і К. Н. Потриваєва переховували військовополонених, що втекли з концтаборів, розповідали правду про події на фронті. Жителі Анатолівки І. Корякін, М. Шелестов, М. Звонкий та інші приховували від фашистів хліб, худобу, підпалювали склади з зерном. За кілька днів до вигнання гітлерівців місцеві жителі підпалили штаб німецької частини.

Серед анатолівців, що билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, — Герой Радянського Союзу льотчик С. П. Кручених. На його рахунку понад 500 бойових вильотів, він визволяв Севастополь, Одесу. В обороні Ленінграда брав участь Л. К. Ковальов, нагороджений орденом Червоної Зірки і кількома бойовими медалями. Танкіст М. І. Зайченко громив фашистів під Москвою і Сталінградом, визволяв Київ, територію Польщі, Чехословаччини, його відзначено орденами Червоного Прапора і Червоної Зірки, багатьма бойовими медалями. Медсестрою на фронті була В. І. Паталах, авіаційним техніком — Н. В. Красноноженко.

31 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили Анатолівку від фашистських окупантів. В бою за село відзначилися частини 416-ї Червонопра-

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 101, арк. 1.

порної стрілецької Таганрозької дивізії. З перших днів визволення відновила роботу сільрада, яка очолила відбудову зруйнованого окупантами господарства. Відновлені колгоспи ім. Потриваєва,«Ленінський партизан» і «Червоний партизан» не мали жодної машини, трактора, не було, де утримувати худобу, яку вдалося зберегти. Поля колгоспники орали коровами. В 1944 році вони зібрали зернових по 7—10 цнт з га. На збиранні хліба відзначилися колгоспники артілі ім. Потриваєва В. П. Горбунов і 63-річний Т. Г. Бережний. Косаркою, запряженою коровами, вони скошували щодня по 4 га колоскових. Дівчата М. І. П'ятакова, Н. С. Чорноусова скошували тракторами по 16,5 га при нормі 12[1]. За успішне виконання збиральних робіт рішенням райкому партії і райвиконкому колгоспу «Червоний партизан» в серпні 1944 року вручено перехідний Червоний прапор Тилігуло-Березанського райкому і райвиконкому. Через рік після визволення було відбудовано Анатолівську МТС. Бригада П. С. Чорноусова, що обслуговувала колгоспи «Червоний партизан» та ім. Потриваєва, за 15 робочих днів п'ятьма тракторами зорала 305, засіяла 103 і заборонувала 610 га, зекономивши при цьому 424 кг пального. До 28-х роковин Жовтня анатолівці повністю виконали державний план хлібозаготівель, своєчасно завершили сівбу озимини. Водночас населення села допомагало Червоній Армії продуктами, коштами. Лише в 1945 році було передплачено державної позики на 205 тис. карбованців.

У 1945 році відновлено партійну й комсомольську організації. Комуністи села провели велику роботу щодо відбудови зруйнованого ворогом господарства. Протягом 1948—1949 рр. в колгоспах відновлено довоєнні посівні площі. Влітку 1944 року анатолівські артілі мали всього 8 корів і 23 телят[2]. За допомогою держави і трудящих братніх республік поступово відтворювалось поголів'я громадської худоби. 1949 року в артілі «Ленінський партизан» уже налічувалось 365 голів худоби, в т. ч. 80 корів. Знову розпочала роботу й рибартіль «Тилігул» (у 1959 році увійшла до складу рибоколгоспу ім. Шевченка, що в селі Коблевому).

Сільська Рада та партійна організація приділяли багато уваги відбудові села. Вже в рік визволення почала функціонувати сільська лікарня, працювали школа й клуб.

1950 року три анатолівські артілі об'єдналися в одну — ім. Потриваєва. Колгосп очолив здібний організатор комуніст П. Й. Столецький. Багато зробила партійна організація села для піднесення сільськогосподарського виробництва. Комуністи очолили ферми, були послані на будівництво нових тваринницьких приміщень. Вже в 1955—1956 рр. тваринники виконали планові зобов'язання по надоях молока. Зміцнювалась кормова база колгоспу. Бригада № 2 В. І. Чмільова в 1955 році одержала по 25 цнт зерна кукурудзи з кожного га. З ініціативи парторганізації почалося створення комплексних бригад. В 1958 році після реорганізації машинно-тракторної станції артіль ім. Потриваєва закупила у держави 34 трактори, 15 комбайнів, 19 автомашин тощо.

Парторганізація і правління колгоспу багато уваги приділяли зміцненню господарства постійними кадрами спеціалістів. Було розроблено заходи матеріального заохочення колгоспників. Багато уваги приділялося соціалістичному змаганню між бригадами, ланками і окремими агрегатами. Підвищення культури землеробства, внесення місцевих та мінеральних добрив, впровадження районованих високоврожайних сортів сприяли зростанню врожайності сільськогосподарських культур. Якщо в 1960 році хлібороби збирали по 14,5 цнт, то через 6 років — уже по 28,3 цнт зернових з кожного га посіву. Колгосп має тепер 6063 га орних земель, 1998 га випасів і сіножатей; на площі 102 га розкинулися сад і виноградники. Машинно-тракторний парк артілі налічує 83 трактори, 22 комбайни, 21 автомашину. У колгоспі переважає вирощування зернових: пшениці, ячменю, кукурудзи тощо. В 1970 році середній

[1] Газ. «Ленінська правда», 14 липня 1944 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 135, оп. 135, спр. 7, арк. 20.

урожай колоскових становив 26,6 цнт з га, а валовий збір зерна досяг 73 692 цнт. За високі трудові показники орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку Ф. В. Сичову, комбайнерів І. Д. Волченка та А. П. Негрєєва, орденом «Знак Пошани» — голову артілі Т. Я. Петриченка, колгоспницю Н. І. Чмільову, 7 чоловік відзначені медалями «За трудову доблесть», «За трудову відзнаку».

Успішно розвивається громадське тваринництво. Колгоспне стадо налічує 2,3 тис. голів великої рогатої худоби, майже 2500 свиней, 3 тис. овець. Побудовано типові корівники, свинарники, телятники, птахарні, в яких широко впроваджується механізація. В 1970 році неподільні фонди артілі становили 1,8 млн. крб., капіталовкладення 1,3 млн. крб., прибуток — понад 1 млн. карбованців.

Важливою сторінкою в розвитку колективного господарства став 3-й Всесоюзний з'їзд колгоспників. У 1970 році колгосп виконав план продажу державі молока на 112 проц., вовни — на 103 проц. На кожну корову надоєно в середньому 2,1 тис. кг молока. Особливих успіхів у сільськогосподарському виробництві досягли переможці соціалістичного змагання доярка Г. І. Сидоренко, свинарки Л. С. Волкова і Т. І. Трускавина, чабан О. О. Крижанівський. З нагоди Ленінського ювілею 62 трудівники села нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Велика роль в соціалістичному змаганні належить парторганізації села, яка налічує 47 комуністів. Вона популяризує досвід передовиків, координує діяльність громадських організацій. 42 члени партії безпосередньо беруть участь у колгоспному виробництві. М. М. Ковальов, В. Ф. Двойний багато зробили для створення зразкових культурно-побутових умов на фермах і польових станах. Трудівниці садово-городньої бригади на чолі з комуністкою Л. І. Потриваєвою продали державі в ювілейному році 155 тонн овочів, в т. ч. 30 тонн понад план. Надійним помічником старших товаришів є молодь. Комсомольська організація налічує у своїх рядах 95 чоловік. У колгоспі працюють комсомольсько-молодіжні агрегати, ланки. Вже протягом кількох років добре працює механізована ланка Л. Б. Потриваєва. Комсомольці очолили похід за освоєння «голубої цілини» — успішно вирощують водоплавну птицю. Вони взяли під контроль справу забезпечення тваринництва кормами, зимівлю худоби. Комсомольський «прожектор» проводить рейди перевірки організації виробництва і використання кормів[1].

Тільки за останні роки в Анатолівці побудовано приміщення середньої школи, сільського універмагу. Протягом 1969—1970 рр. 25 колгоспних сімей справили новосілля. Озеленюються вулиці села. Населення обслуговують чотири магазини. При універмазі працює відділ прокату речей. Товарообіг магазинів у 1970 році становив 1092 тис. карбованців.

В колгоспі впроваджено гарантовану грошову оплату праці. В 1970 році вартість людино-дня становила 3 крб. 32 коп. Винагорода за сумлінну працю — зростаючий матеріальний добробут. Жителі мають 95 телевізорів, 106 мотоциклів, 170 газових плит, 240 пральних машин. Наприклад, річний бюджет сім'ї М. Д. Майданова — понад 4 тис. крб. Будучи пенсіонером, М. Д. Майданов трудиться рільником, бере активну участь у громадському житті села.

Колишня медсестра Тилігуло-Березанського партизанського загону С. Є. Новакова-Сомова в гостях у піонерів. Анатолівка, 1969 р.

[1] Газ. «Ленінська правда», 10 листопада 1970 р.

Піонерський збір біля пам'ятника юним партизанам-розвідникам — Шурі Коберу і Віті Хоменку в Миколаєві, 1967 р.

Кімната-музей В. І. Леніна в с. Калинівці Жовтневого району. 1970 р.

Герой Радянського Союзу льотчик-космонавт Г. С. Титов в гостях у миколаївців. 1967 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Його дочка Т. М. Москаленко працює дояркою. За сумлінну працю вона нагороджена медаллю «За трудову доблесть». Її чоловік В. І. Москаленко — вівчар. Дочка Москаленків — Олександра після закінчення 11 класів працює свинаркою, вона комсомолка, одна з кращих тваринників. Живуть Майданови в хорошому світлому будинку. Трудові заощадження колгоспників села у 1970 році становили 562 тис. крб. Ветеранам праці виплачується пенсія.

За післявоєнні роки значно поліпшилося медичне обслуговування населення. Лікарня розширилася до 50 ліжок. Обладнана вона сучасним устаткуванням, тут є хірургічний, терапевтичний, рентгенологічний кабінети, клінічно-діагностична лабораторія. В 1958 році побудовано пологовий будинок. Медперсонал налічує 62 чоловіка, в т. ч. 4 лікарі. Головному лікарю, хірургу Г. М. Зотовій, яка має понад 30 років трудового стажу, присвоєно звання заслуженого лікаря Української РСР.

В середній і початковій школах Анатолівки навчається 300 учнів. Навчають і виховують їх 22 вчителі. Серед випускників Анатолівської школи — лікарі, агрономи, механізатори, педагоги. При школі відкрито музей бойової і трудової слави. Часто організовуються зустрічі з ветеранами громадянської і Великої Вітчизняної воєн, старими комуністами, передовиками виробництва, проводяться екскурсії по місцях бойової слави.

У гуртках художньої самодіяльності при колгоспному будинку культури беруть участь більше 50 чоловік. Систематично перед сільськими трудівниками виступає агіткультбригада. Часто приїздять сюди й професійні митці. Лише протягом 1965—1970 років з колгоспниками зустрілися артисти Львівського оперного театру, Іванівського і Брестського драматичних театрів, Воронезького театру юного глядача, драматичні і художні колективи Миколаєва та ін. міст.

Велику політичну й організаторську роботу серед населення проводить сільська Рада. На засіданнях виконкому й комісій розглядаються питання виробничого життя, поліпшення роботи установ торгівлі й побуту, санітарного стану, благоустрою села тощо.

У селі стало традицією урочисто проводжати молодь до лав Радянської Армії, організовувати комсомольські весілля. У пошані тут спеціальність механізатора-хлібороба. Щорічно наприкінці червня перед закінченням косовиці хліба анатолівці святкують «обжинки». З останньої загінки дівчата плетуть із колосків вінки і квітчають ними кращих механізаторів-комбайнерів. З нового врожаю печуть паляницю й на рушнику підносять голові колгоспу. Він, підбиваючи підсумки збирання колоскових, відзначає кращих, вручає нагороди. Хліборобів, як правило, вітають місцеві рибалки, з концертом виступає агіткультбригада. Потім всіх запрошують на святковий обід з традиційною тилігульською юшкою. Влітку у вихідні та святкові дні організовуються колективні виїзди населення на відпочинок до Тилігульського лиману.

Невтомною творчою працею анатолівці вносять гідний вклад у будівництво нового життя, множать трудову і бойову славу своїх батьків — активних борців за владу Рад.

О. Л. ГОШТАНАР, М. П. ПОТРИВАЄВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРЕЗАНСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИ́ЛІВКА (до 1914 року — Вільгельмсталь)— село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на південь від районного центру і за 53 км від залізничної станції Березівка. Населення — 615 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Красне, Михайлівка, Новоселівка, Елеваторне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, орні землі якого становлять 5109 га. Розвивається садівництво і виноградарство. Основний напрям господарства — вирощення зернових: розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Комбайнера колгоспу О. В. Охотченка нагороджено орденом Леніна, 6 чоловік — орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани».

На території села — восьмирічна школа, дитячий садок, бібліотека. Є клуб, про роботу якого ще 25 травня 1940 року бюро ЦК ЛКСМУ прийняло спеціальну постанову, в якій відзначалася його зразкова робота.

Село засноване в 1870 році. В околицях Василівки та Михайлівки знайдено кілька поселень доби ранньої та пізньої бронзи.

ДАНИ́ЛІВКА (давня назва — Рязанове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний схід від районного центру і за 46 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 419 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Новоподілля та Подимове.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який обробляє 3615 га орної землі, під садами і виноградниками — 40 га. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, розвивається вівчарство. В 1970 році тут зібрано з кожного га по 26,8 цнт зернових. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 76 цнт м'яса, 300 кг вовни. За високі виробничі успіхи 45 колгоспників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора доярку Т. Й. Фукову.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснування Данилівки належить до 80—90 років XVIII ст. В 1905—1907 роках данилівці разом з селянами Нечаяного брали участь у виступах проти поміщика Сухомлинова. В 1920 році створено партосередок.

В околицях села Подимового виявлено рештки поселення з житлами доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поселення перших століть н. ери.

ДМИ́ТРІВКА (до 1850 року — Вінтулівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на північ від районного центру і за 42 км від залізничної станції Березівка. Населення — 484 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Ганнівка, Журівка, Єлизаветівка, Комісарівка, Олександрівка, Червоний Поділ.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 6418,9 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Розвивається також садівництво і виноградарство. За трудові успіхи 28 колгоспників одержали урядові нагороди, в т. ч. орденом Леніна нагороджено керуючого відділком В. Г. Каламанича, орденом Жовтневої Революції — заступника голови колгоспу О. П. Потриваєва і механіка П. І. Левченка, орденом Трудового Червоного Прапора— 2 чоловіка.

В селі — дитячі ясла, восьмирічна школа, клуб, бібліотека, є комбінат побутового обслуговування. Протягом 1960—1970 рр. споруджено 15 нових будинків для колгоспників, нове приміщення школи, сільського будинку культури, на вулицях встановлені лампи денного освітлення.

Село засноване в 1795 році. 1921 року створено партійний і комсомольський осередки. В 1923 році організовано сільськогосподарську артіль ім. Короленка.

На території села Ганнівки виявлено поселення доби пізньої бронзи та кургани скіфських часів (IV ст. до н. е.), а в Дмитрівці — грекоримські поселення перших століть до н. ери.

КІ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км на північний схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 718 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калабатине, Суходіл, Чапаєвка, Яблуня.

В селі міститься центральна садиба радгоспу ім. Петровського, який має 12080 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво й тваринництво Найбільш розвинуте тонкорунне вівчарство. В 1970 році на 100 га сільгоспугідь тут вироблено по 490 кг вовни. За високі виробничі показники 47 робітників радгоспу відзначені урядовими нагородами. За багаторічну самовіддану роботу трактористці В. К. Громовій в 1971 році присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Жовтневої Революції нагороджено чабана І. М. Черненка, орденом Трудового Червоного Прапора — 4 чоловіка. З 1958 року виходить радгоспна багатотиражна газета «Жовтень».

На території Кімівки — восьмирічна школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека. До послуг трудящих — 5 крамниць, їдальня, кравецька та шевська майстерні, водопровід, 60 проц. будинків газифіковано.

Кімівка заснована в 1934 році. Село назване на честь Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (КІМ).

Поблизу села знайдено рештки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та перших століть н. ери.

КО́БЛЕВЕ (до 1850 року — Троїцьке) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Тилігульського лиману на межі з Миколаївською та Одеською областями, за 27 км на південний захід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Одеса. Населення — 792 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бессарабка, Ленінка, Морське, Червона Україна.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Росія», який має 3178 га орної землі, спеціалізується на вирощуванні винограду, фруктів, овочів. За трудові досягнення 26 робітників радгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора тракторист П. С. Дем'янюк.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Коблеве засноване в другій половині XVIII ст. вихідцями з Курської, Орловської, Воронезької губерній та середнього Поволжя. За поширення забороненої революційної літератури в 1905—1906 рр. царською охранкою були заарештовані селяни О. С. Іванов і Т. Д. Дзюба. В 1920 році створено партійний осередок.

На околицях села знайдено скарб ливарних форм та бронзових знарядь праці доби пізньої бронзи, а на березі лиману — мармурові плити V—IV ст. до н. е. з грецькими посвятами Ахіллесу. Вчені гадають, що недалеко від села знаходилось давньогрецьке місто Одес, про яке є згадки у Птолемея (IV—II ст. до н. е.), знайдено також рештки поселень та могильник II—V ст. н. е. На околицях села Ленінки виявлено поселення скіфських часів.

ЛИМА́НИ (до 1945 року — Коза) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру і за 72 км від залізничної станції Одеса. Населення — 959 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Вікторівка.

В Лиманах розташована центральна садиба радгоспу «Березанський», який має 3400 га орної землі. Це господарство зернового та тваринницького напряму. Розвивається також виноградарство. В 1970 році врожайність зернових тут становила по 28,4 цнт з кожного га. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 9 робітників радгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — директора радгоспу В. М. Бояринова.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, є 12 будинків для спеціалістів, магазин. Прокладено водопровід.

Село засновано на початку XVIII ст. В 1861 році тут відбулося заворушення селян. Жителі Лиманів відмовились сплачувати поміщику викуп за землю і відробляти панщину. 1905 року в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників.

Житель Лиманів М. С. Ярошенко — учасник повстання на броненосці «Потёмкин». Уродженцю Вікторівки З. Ф. Пенакі за виявлені мужність і героїзм при форсуванні Дніпра в районі містечка Радул (Білорусія) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На околицях сіл Лиманів та Вікторівки виявлено рештки кількох поселень доби пізньої бронзи (XIII—IX ст. до н. е.), скіфських часів (одне — VI—IV, друге — IV—II ст. до н. е.), а також поселення та могильник перших століть н. ери.

МАТІЯ́СОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на північно-східному березі Сосицького лиману, за 14 км на південь від районного центру і за 65 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 367 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андрієво-Зорине, Елеваторне, Лиманське, Солонці, Шмідтівка.

На території села міститься відділок радгоспу ім. Петровського, центральна садиба якого розташована в селі Кімівці. Робітники обробляють 3018 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте вівчарство.

У Матіясовому працює восьмирічна школа, будинок культури.

Село засноване наприкінці XVIII ст. Першим головою ревкому, створеного в січні 1918 року, був Ф. Г. Олейников. 1920 року створено комуну «Матіясове».

РИБАКІ́ВКА (до 1918 року — Аджіяск) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південь від районного центру і за 78 км від залізничної станції Одеса. Населення —

Будинок відпочинку «Чайка» радгоспу ім. Тімірязєва. Лугове, 1970 р.

1513 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Лугове.

На території Рибаківки міститься риболовецький колгосп ім. лейтенанта Шмідта. Господарство має 5 сейнерів, 14 мотобаркасів, 10 ставних неводів берегового улову, 12 автомашин. За трудові досягнення 18 рибалок нагороджено орденами і медалями.

У селі працює восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Рибаківка входить до Очаківської зони відпочинку Причорноморського узбережжя. Наявність у воді йодистих водоростей, солоне озеро з лікувальними грязями приваблює сюди багатьох відпочиваючих. З 1966 року інтенсивно ведеться санаторно-курортне будівництво. Тут є 5 дво- та триповерхових будинків, до 50 пансіонатів, ресторан, 2 їдальні. Затверджено план забудови узбережжя п'яти- і дев'ятиповерховими будинками санаторного типу.

Село засноване в першій половині XVIII ст. 1861 року відбулося селянське заворушення.

Недалеко від Рибаківки знайдено скарб із 19 бронзових предметів доби бронзи та залишки пізньоскіфського поселення IV—II ст. до н. е., а також могильник з похованням кіммерійського, скіфського часів та перших століть н. ери.

ТА́ШИНЕ (давня назва — Грибове) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Тилігульського лиману, за 25 км на захід від районного центру і за 36 км від залізничної станції Березівка. Населення — 713 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Люблине, Новопетрівка, Прогресівка.

У селі розміщена центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Жданова. За господарством закріплено 4600 га орної землі. Розвинуте рільництво. У тваринництві переважає вівчарство. За високі виробничі показники 11 передовиків колгоспу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. О. А. Вовченко і А. М. Вербу — орденом Трудового Червового Прапора.

На території Ташиного — восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями з Молдавії. На початку XIX ст. сюди були переселені кріпаки з Полтавської губернії. В 1861 році під час обнародування царського маніфесту про «волю» селяни Ташиного відмовилися сплачувати поміщику викуп за землю і відробляти далі панщину. Викликані війська вчинили звірячу розправу над населенням. Багатьох учасників виступу, в т. ч. і жінок, жорстоко побили різками, декількох скарали смертю. На сторінках журналу «Колокол» О. І. Герцен гнівно таврував організаторів цієї жорстокої розправи. 1919 року проти денікінців діяв ташинський партизанський загін, яким командували З. Сербенюк та К. Деркач. Пізніше цей загін влився до 403-го Тилігуло-Березанського полку. В 1920 році створено партійний та комсомольський осередки.

На околиці села знайдено залишки поселення доби бронзи (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.) і перших століть н. ери.

ТУЗЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру і за 62 км від залізничної станції Одеса. Населення — 1015 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Глибоке, Новофедорівка, Федорівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 5090 га орної землі. У господарстві вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. 40 колгоспників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — трактористка В. І. Галаєва.

У Тузлах є середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок. Працюють два магазини.

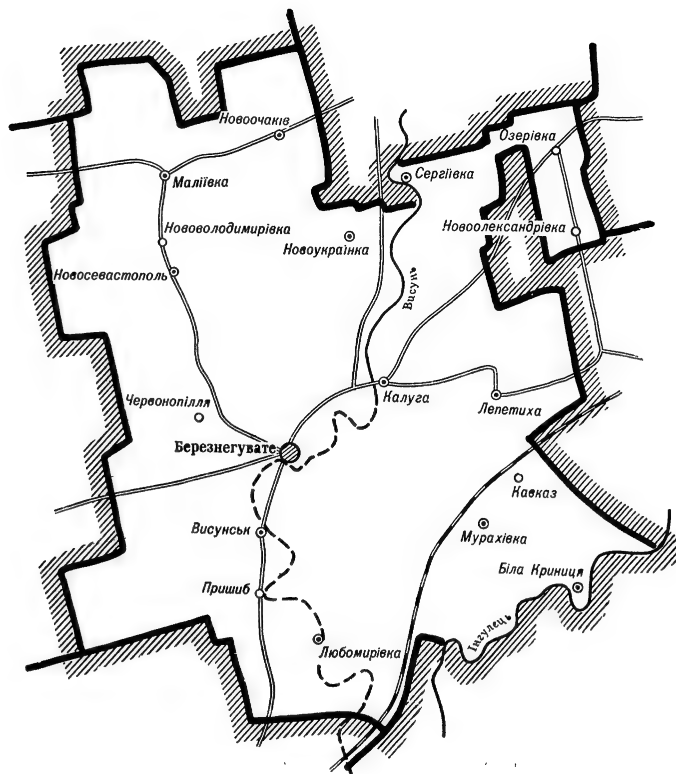
Село засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями — білорусами і чорноморськими козаками. У 20-х роках XIX ст. тут оселилися кріпаки з Курської, Орловської та Воронезької губерній. Назва села походить від солоного озера — Тузли. В 1861 році відбулося заворушення селян. Вони відмовились сплачувати викуп за землю. Викликані війська придушили виступ. 1891 року на тузлівських соляних промислах деякий час працював О. М. Горький. В оповіданні «На солі» він відобразив жахливе життя робітників. Під час революції 1905—1907 рр. місцеві жителі Б. В. Морозов і М. Б. Морозов поширювали революційну літературу. Влітку того ж року в Тузлах відбувся страйк селян, який був придушений військами.

В липні 1918 року з участю більшовиків М. Ф. Потриваєва і П. С. Черникова в селі створено підпільний ревком і партосередок. На початку наступного року секретар партійного осередку П. В. Ніколенко організував партизанський загін, який вже весною вів бойові дії проти греко-французьких інтервентів. Пізніше партизани влилися до складу 403-го Тилігуло-Березанського полку.

В роки Великої Вітчизняної війни уродженцям Тузлів П. Г. Проценку та П. Ф. Конєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі виявлено поселення доби пізньої бронзи (XIII—IX ст. до н. е.), а на його околиці трапляються знахідки плит з старогрецькими написами.

БЕРЕЗНЕГУВАТСЬКИЙ РАЙОН

БЕРЕЗНЕГУВА́ТЕ

Березнегувате — селище міського типу (з 1959 р.), центр селищної Ради. Розташоване на правому березі річки Висуні, за 103 км на північний схід від Миколаєва. До найближчої залізничної станції Березнегувате — 13 км. Селище зв'язане автобусним сполученням з обласним центром, а також з містами Херсоном і Кривим Рогом. Населення — 7,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села Далекий Степ, Іванівка, Калачеве, Костомарівка, Маломихайлівське та Червонопілля.

Березнегувате — центр району, площа якого 1,3 тис. кв. км, населення 28,5 тис. чоловік (в т. ч. сільського — 21,4 тис., міського — 7,1 тис.). У районі 56 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 11 сільським Радам; 12 колгоспів; 3 радгоспи; орної землі 105,0 тис. га; 5 промислових підприємств, 2 будівельні організації; працює 24 фельдшерсько-акушерських пункти, 8 пологових будинків, 4 лікарні, 44 школи, 28 бібліотек, 38 будинків культури і клубів.

У 80-х роках XVIII ст. на місці сучасного селища оселилися колишні запорізькі козаки. На 1787 рік тут налічувалося 7 дворів і 70 душ чоловічої статі[1]. 1795 року сюди прибуло багато сімей селян-втікачів з Чернігівщини та Полтавщини. Згодом населення поповнюється за рахунок засуджених на заслання учасників антифеодальних виступів з Подільської, Волинської, Київської та інших губерній. За своїм юридичним становищем жителі Березнегуватого були державними селянами. У 1796 році за ними числилося 11 500 десятин придатної і 500 непридатної землі[2]. Через три роки тут мешкало вже 487 чоловік[3]. У 1820 році село стало адміралтейським поселенням. Жителі його звільнялись від сплати подушного податку, але замість цього мусили виконувати різні роботи за нарядами адміралтейства. Усі працездатні чоловіки віком від 16 до 60 років працювали на верфі у Миколаєві почергово три місяці на рік.

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 134.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 312, арк. 22.
[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 223.

Становище їх було важким: жили в непристосованих казармах, харчувалися погано. Адміністрація мала сплачувати кожному по 9 крб. на місяць. Але селяни, що використовувалися на другорядних, некваліфікованих роботах, таких грошей ніколи не одержували. Звичайний розмір заробітної плати поселенця становив 2 крб. 70 коп. на місяць[1]. Основним джерелом прожитку березнегуватців залишалися хліборобство і городництво. Займалися вони також перевезенням різних вантажів на близьку відстань і дрібною торгівлею.

Управляв поселенням наглядач з офіцерів флоту. Громада поселенців мала ще й місцеве управління — т. зв. сільську управу. Члени її обиралися на 3 роки і одержували платню з громадських сум за щорічною розкладкою, що встановлювалася мирським присудом. Земля розподілялася за кількістю наявних душ. Пересічно на душу припадало 8 десятин. Але общинне землекористування було лише зручною формою збагачення сільської верхівки. У більшості селян землі не вистачало, і вона була змушена орендувати її в сусідніх з поселенням дачах. Велику кількість державної землі на правобережжі річки Висуні орендував поміщик Бредихін, який мав до того ж значні власні земельні масиви. Чималою кількістю землі володіли поміщики Туманська, Висоцький та інші.

На 1859 рік в Березнегуватому було 594 двори і 3677 жителів[2]. Крім адміралтейських поселенців, тут головним чином мешкали міщани, державні селяни та відставні чини. У липні 1861 року село вилучено з морського відомства і підпорядковано Миколаївському військовому губернатору. Поселення стало пригородом, а його мешканці — міщанами. Звільнившись від усіх казенних робіт в адміралтействі, вони мали платити державі і земству податки та відбувати рекрутську й інші повинності. Тільки сума державного грошового податку в 1862 році становила 3 крб. 48 коп. з душі[3].

За даними 1867 року переважна більшість селян не мала повного наділу землі. Іноді, щоб звести кінці з кінцями, жителі продавали свою худобу. Так, у 1868 році близько 600 господарств у двох пригородах — Березнегуватому і Висунську залишилися без худоби, втративши всяку надію поправити своє становище і в наступні роки[4]. Мізерна допомога від земства не могла запобігти зубожінню міщан. Внаслідок неврожаю 1873 року, навіть за офіційними даними, в Березнегуватому потребували допомоги продовольством і посівним матеріалом 102 родини.

Розвиток капіталізму на селі призводив до дальшого втягнення жителів передмістя у торгово-грошові відносини. Працювати на ринок починають і місцеві ремісники. Щороку тут відбувалося по 4 ярмарки з оборотом близько 60 тис. крб. (станом на 1866 р.)[5], щотижня — 3 базари. Якщо 1878 року у посаді було видано 10 свідоцтв купцям другої гільдії, то вже наступного — 21 (з травня 1877 року Березнегувате стає посадом Херсонської губернії)[6]. У 1887 році в ньому на 933 двори та 4700 жителів налічувалося 23 торговельні підприємства і 59 дрібних ремісничих майстерень ковалів, кравців, шевців.

На початку XX ст. з 1199 господарств посаду понад 300 (або 25 проц.) були безземельними та малоземельними, у той час як 13 (1,1 проц.) мали по 40—50 десятин землі кожне[7]. 20 проц. дворів орендували у великих власників за гроші, або за копу — від 2 до 10 десятин землі. Дуже позначилась на економічному становищі селян аграрна криза. А у 1902 році на землях посаду майже половину врожаю зни-

---

[1] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 512, 513.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 222.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 3444, арк. 40, 81; оп. 3, спр. 61, арк. 6.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1869, № 3, стор. 35—37.

[5] Новороссийский календарь на 1866 год. Одесса, 1866, стор. 103.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 9441, арк. 58—79.

[7] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 68, 69.

щив хлібний жук. На початку XX ст. 34 проц. всіх господарств Березнегуватого були безтягловими, в той час як 9 проц. мали по 5 і більше голів робочої худоби. Через злидні багато жителів йшли на сезонні роботи у міста або батракували у поміщиків і куркулів. Наприкінці XIX та на початку XX ст. Березнегувате стало ринком найму сільськогосподарських робітників на Херсонщині[1].

На початку 1905 року великий вплив на селян справили страйки робітників Миколаєва та Херсона. Запалали скирти хліба у поміщиків Заїкіна, Висоцького, Марченка, Бутовича[2]. Керували виступами мешканці посаду О. О. Кутовий та П. К. Авраменко. Біднота і середняки Березнегуватого ввійшли до складу створеного у Висунську восени 1905 року відділення Всеросійської селянської спілки, що відіграла певну роль в об'єднанні революційних мас усього округу. Для придушення виступів у грудні в посад введено сотню козаків, а невдовзі ще роту драгунів[3]. Готуючись до відсічі, селяни встелили горішню вулицю (тепер Червоноармійська) боронами. Жорстоко розправилися карателі з усіма, хто брав участь у революційних виступах. 7 чоловік було заарештовано.

Під час столипінської аграрної реформи 22 сільські багатії виділились на хутори і відруби, зосередивши в своїх руках понад 700 десятин землі. В інтересах заможних селян діяло кредитне товариство. Більшість же населення ледь перебивалася, втрачаючи свої наділи.

Не тільки злидні, а й забобони та неосвіченість гнітили селян. Медичну допомогу подавали лікарський помічник і земська акушерка. Бідняки вдавалися до знахарок, повитух. З 1872 року березнегуватці почали користуватися послугами створеної в сусідній колонії Нагартаві лікарської дільниці, де працював лікар, який обслуговував 25 тис. жителів[4]. З 1830 по 1872 рр. березнегуватці перенесли 5 епідемій холери. В 1888 році 41,2 проц. жителів хворіли на різні хвороби. За ініціативою земського лікаря М. Д. Горбенка в посаді 1904 року відкрито дитячі ясла. Приміщення для них, а також два десятки сорочин, кадіб для купання, ночви для прання, бочку для води та інший нехитрий «інвентар» придбали у приватних осіб. Лікар Нагартавської лікарні В. Ю. Дуброва організував річні курси, які пізніше стали першою в губернії школою сестер-жалібниць.

За даними 1872 року, в Березнегуватому працювало двокласне міністерське училище з ремісничими класами[5]. 1874/75 навчального року його відвідували 71 хлопчик і 15 дівчаток, навчав яких один учитель. Діти бідняків становили лише 5 проц. учнів. Вироби ремісничих класів — опойкові чоботи та жіночі черевики — експонувалися на Московській політехнічній виставці. Відкриті згодом недільна школа для дорослих[6] і жіноче училище не вирішували питання поширення освіти серед населення. 1907 року в двокласному училищі і трьох церковнопарафіяльних школах навчалося 386 — тільки половина всіх дітей шкільного віку[7].

Над убогими хатами височіли дзвіниці двох церков, синагога. Тут було десять шинків, три винних льохи, горілчаний склад. Впадали в око поліцейський участок та арештантська. «Отці посаду» не шкодували коштів на їх розширення. А питання про будівництво мосту через Висунь вирішувалось близько 26 років.

Під час першої світової війни 1200 чоловік з села були відправлені на фронт. Понад 300 повернулися додому каліками або пораненими. Позбавлені робітників і годувальників, господарства занепадали. Посівні площі зменшилися на 30 проц.

---

[1] А. Я. Поріцький. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму, стор. 28.

[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 179.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 358, оп. 1, спр. 8, арк. 135.

[4] Краткий исторический очерк земской медицины в Херсонском уезде за 1865—1895 гг. Херсон, 1896, стор. 4.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1872, № 10, стор. 22, 23.

[6] «Сборник Херсонского земства», 1889, № 9, стор. 18.

[7] О школьной сети, стор. 54.

З населення безперервно здиралися всілякі побори та пожертвування на війну, реквізиції хліба, худоби та одягу. 27 проц. селянських дворів за роки війни зовсім розорилися[1].

Після повалення самодержавства селяни даремно сподівалися одержати землю. Незначні наділи (від 5 до 8 десятин на двір), розташовані на відстані 18—20 км від села на неродючих землях, не могли прогодувати селянські сім'ї. А великі й кращі земельні масиви, як і раніше, належали поміщикам Марченкові, Заїкіну, Соколовському та куркулям, які за оренду своєї землі вимагали від 30 до 40 крб. за десятину. Боротьба за землю набувала дедалі більшої гостроти. Тимчасом створений навесні 1917 року т. зв. сільський комітет всіляко зволікав із розв'язанням земельного питання. «Адміністративна справа,— зазначалося на зборах Миколаївської Ради робітничих депутатів, що відбулися 18 квітня,— стоїть так: старі поліцейські власті усунуті, але продовжують свою агітацію, що зводиться до підриву завоювань революції, місця в президіях сільських комітетів захоплюються ними ж. В посаді Березнегуватому комітет складається в основному з чорносотенних елементів»[2].

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Створений тоді ревком, здійснюючи рішення Херсонського повітового з'їзду Рад селянських депутатів (лютий 1918 р.), приступив до зрівняльного розподілу землі між селянами залежно від віку. Та розгортанню перших революційних перетворень перешкодила австро-німецька окупація. Загарбники разом з українськими націоналістами чинили жорстокі розправи над населенням. Понад 60 активних борців за Радянську владу було кинуто до в'язниць. Наприкінці 1918 року село захопили антантівські війська.

На початку березня 1919 року радянські війська визволили Березнегувате. Новостворений ревком[3] повернув біднякам відібрану в них за часів окупації землю і худобу, допомагав Червоній Армії, було зібрано 1217 пудів хліба. Велику роботу проведено щодо виконання плану продрозверстки. 14 травня 1919 року у зв'язку з заколотом отамана Григор'єва створено бойову групу. Активно діяли у складі групи П. О. Артюшенко, О. Є. Гава, С. В. Рябенький, П. Т. Пастернак. Наприкінці травня 1919 року григор'євці відступили на лінію Снігурівка — Біла Криниця і були розбиті в районі станції Березнегувате.

Коли в серпні 1919 року село зайняли денікінці, революційно настроєні селяни відмовлялися виконувати накази про мобілізацію до білої армії, допомагати їй продовольством і фуражем. Значну роль у зриві заходів денікінського командування відіграв М. Ф. Луняка, який прибув у район за завданням ЦК КП(б)У[4] (пізніше він працював головою Березнегуватського райвиконкому). Чимало жителів села восени 1919 року підтримали висунських повстанців. Група березнегуватських партизанів одержала завдання затримати денікінців, що просувалися з Явкиного на Висунськ. Партизани закріпилися на північно-західній околиці села і зустріли ворога вогнем.

27 січня 1920 року частини 123-ї стрілецької бригади 41-ї дивізії назавжди вигнали білих з Березнегуватого[5]. В лютому почав діяти сільський ревком[6]. Через кілька місяців утворено й партосередок. У вересні він об'єднував вже 19 членів і кандидатів у члени партії[7]. Одним із перших голів осередку був І. О. Чигрин, згодом—секретар волосного комітету партії. В цей же час виник і комсомольський осередок. Комуністи села, члени ревкому вживали заходів для стримання врангелівського наступу. Під час «тижня червоноармійця», що проводився в серпні 1920 року, селяни зібрали

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 258, арк. 14, 57.
[2] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 58, 59.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 4, арк. 26.
[4] Херсонський облпартархів, ф. 3562, оп. 1, спр. 76, арк. 31.
[5] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 21, 23.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1520, оп. 1, спр. 1, арк. 24.
[7] Газ. «Известия» (Херсон), 25 вересня 1920 р.

166 тис. крб. і багато продуктів. У листопаді перед наступом на Берислав у Березнегуватому кілька днів перебував польовий штаб С. М. Будьонного. Селяни допомогли кіннотникам гужовим транспортом, а близько 20 чоловік вступили до Першої Кінної. Всебічну допомогу Червоній Армії подавали селяни і в наступні роки. Значну роль в цьому відігравав КНС, утворений в травні 1920 року, який очолив І. В. Терещенко. 1924 року активна участь незаможного селянства Березнегуватого в революційному русі й громадянській війні була відзначена в спеціальному рішенні Херсонського окружного КНС[1].

12 січня 1921 року на загальних зборах громадян Березнегуватого обрано сільвиконком (голова П. І. Усенко), який розгорнув велику роботу щодо здійснення перших аграрних законів Радянської влади. Безземельні та малоземельні господарства одержали від 2 десятин 1100 кв. сажнів до 3 десятин 1195 кв. сажнів на їдця[2]. Крім того, вони забезпечувались посівним матеріалом. Вже на 15 листопада 1921 року по волості (Березнегувате стало волосним центром у лютому 1917 року) було засіяно 1086 десятин озимини. Водночас КНС організував у селі збирання коштів для голодуючих інших районів країни. Тільки робітники заготпункту здали у фонд голодуючих Поволжя 17,5 пуда борошна[3]. І це в той час, коли самі березнегуватці були в дуже скрутному становищі.

Селяни схвально зустріли рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики. В рішенні зборів жителів села підкреслювалося, що трудівники Березнегуватого одностайно підтримують нові заходи партії щодо відбудови сільського господарства. Для роз'яснення рішень X з'їзду РКП(б) партійна організація створила спеціальні агітаційні групи. Перші успіхи господарювання селян в умовах непу демонструвала сільськогосподарська виставка 1922 року. Поступово відновлювались довоєнні посівні площі. Ще в 1921 році повітовим земвідділом затверджено статут Березнегуватського трудового сільськогосподарського товариства[4]. Наступного року виникли ТСОЗи ім. К. Маркса, «Своя праця», «Новий шлях». Держава подала всебічну допомогу першим товариствам. Був організований сільський прокатний пункт. Значну роботу серед селян проводила в цей час профспілка робітників млинів, кузень та інших майстерень. До активної участі в громадському житті залучались і жінки. Зокрема, завданням жінок у світлі рішень X з'їзду партії була присвячена конференція робітниць, що відбулася в Березнегуватому у вересні 1921 року[5].

Радянська влада відкрила широкий простір для розвитку культури на селі. На 1924 рік у Березнегуватому діяли 3 масові школи з українською мовою викладання, в яких навчалось 422 дітей. Крім того, 230 дітей ходили до школи у сусіднє село Нагартаву. У 1920 році відкрито 3 школи для дорослих і 3 хати-читальні. Працювали гуртки політграмоти, агрокурси. Сільська Рада організувала ясла на 30 дітей, виробничу комуну для безпритульних, батьки яких загинули під час громадянської війни. З ініціативи комсомольців методом народної будови споруджено народний будинок, який став центром культосвітньої роботи на селі.

За нове вільне життя дякували селяни Комуністичній партії, її вождю В. І. Леніну. В резолюції загальних зборів громадян Березнегуватого, що відбулися 15 жовтня 1922 року, висловлено «глибоку радість з нагоди видужання вождя і вчителя трудящих товариша Леніна і надію, що він ще довго стоятиме біля керма Соціалістичної Робітничо-Селянської Республіки»[6].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1054, оп. 1, спр. 15, арк. 35.

[2] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1941 рр., вип. 1, стор. 181.

[3] Газ. «Известия» (Херсон), 14 жовтня 1921 р., 23 листопада 1921 р.

[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1941 рр., вип. 1, стор. 235.

[5] Газ. «Известия» (Херсон), 17 вересня 1921 р.

[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 390, арк. 34.

Велику увагу приділяли комуністи, активісти села роз'ясненню ленінського кооперативного плану. 1927 року в райцентрі діяли двотижневі курси і читалися лекції з різних агрономічних питань. Пізніше створено агрошколу. З метою пропаганди переваг колективного господарювання комуністи села організували відвідування одноосібниками зразкової в районі артілі «До соціалізму». Одночасно вживалися заходи проти куркульських елементів, які проникали в органи КНС та інші громадські організації. Активну участь у боротьбі з куркулями брали перші комсомольці Березнегуватого. Сільрада й КНС постійно контролювали та всіляко обмежували застосування куркулями найманої праці. Значну роль в цьому, зокрема, відіграв сільський комітет профспілки наймитів («Робітземліс»). 1925 року в селі і в районі проведено чистку і реорганізацію КНС[1]. Одночасно за межі округу виселено групу куркулів та великих орендарів, що вели антирадянську пропаганду.

У ході боротьби за соціалістичну перебудову сільського господарства підвищувалась свідомість селян, їх політична активність. Більшість трудящих передплатила срібну лотерею, позику індустріалізації. Все ширше розгорталося соціалістичне змагання за кращі показники в запровадженні агрокультурних заходів, підвищенні врожайності, проведенні хлібозаготівель.

Завдяки великій організаторській роботі комуністів в селі виникали нові колективні господарства. В 1928—1930 рр. створено ТСОЗи «Червоний орач», «Квіти Жовтня», «Незаможна творчість», «Червона згода», «9-е січня», «Запорожець», «Більшовик», ім. Будьонного та ін. На базі ТСОЗів «Незаможна творчість», «Червоний орач», «Труд» організували артіль «Нове господарство» (пізніше ім. Кірова), яка об'єднала 150 господарств і мала 2 тис. га землі. ТСОЗ ім. Будьонного також перетворено на артіль, до якої влилося і товариство «Червона згода»[2]. А всього було створено 12 колгоспів. Артілі відчували постійну увагу і піклування з боку держави. У січні 1930 року було асигновано 2800 крб. на сортове зерно маломіцним товариствам. У квітні на допомогу наймитам, що вступали до колгоспів, виділено 6 тис. крб.[3] Того ж року створюється Березнегуватська МТС, яка допомагала господарствам району технікою. Створений у 1933 році при МТС політвідділ сприяв швидкому розв'язанню важливих питань соціалістичного будівництва на селі, підвищенню рівня організаторської і політико-виховної роботи серед колгоспників. 1934 року на районній партійній конференції відзначалося, що політвідділ Березнегуватської МТС провів зльоти та конференції колгоспників, жінок, молоді, а також бригадирів, трактористів, доярок, сівачів, організував конкурс на кращого косаря, тракториста, снопов'язальницю тощо.

Успішне здійснення ленінського плану індустріалізації країни дало змогу державі забезпечити сільське господарство новою технікою. З 1930 по 1935 рік потужність тракторного парку МТС зросла більше як у півтора раза. В 1940 році МТС мала 70 тракторів і багато іншої техніки. Якщо в 1935 році середній виробіток на комбайн становив по МТС 205 га, то вже в 1936 році — 362 га. У 30-х роках в селі почали працювати промислові артілі «Загальна праця», «Червоний швейник», маслосирзавод, а також підприємства для переробки сільськогосподарської продукції.

Значні зміни відбулися у ставленні людей до праці. Зачинателями

Актив Березнегуватської сільради. Березнегувате, 1927 р.

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1054, оп. 1, спр. 15, арк. 139.
[2] Газ. «Наддніпрянська правда» (Херсон), 1, 18 січня 1930 р.
[3] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині, вип. 3. Херсон, 1957, стор. 74, 75, 125.

руху стахановців виступили робітники МТС. Серед них відомий далеко за межами району Л. Ф. Хиренко, який ще в 1930 році привів трактор з колгоспу «Комунар» у новостворену МТС, а незабаром очолив тракторну бригаду. За роки праці в МТС Л. Ф. Хиренко підготував 133 трактористи і 33 комбайнери. Середній виробіток на трактор ХТЗ в його бригаді становив 950 га. Л. Ф. Хиренко депутат Верховної Ради УРСР першого скликання. 1939 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Інший передовик МТС комбайнер В. Ф. Корчака удостоєний ордена Леніна. На 1936 рік у МТС налічувалось 39 ударників праці, 8 стахановських бригад[1]. Учасниками ВСГВ були колгосп «Перше травня», відзначений дипломом і премійований автомашиною, доярка артілі «Більшовик» Н. П. Тягнирядно, яка надоювала по 1700 літрів молока від кожної закріпленої за нею корови. Робітників МТС на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві представляв бригадир тракторної бригади Ф. Ю. Дворецький.

Комуністи завжди були на вирішальних ділянках виробництва. В 1941 році 9 первинних організацій об'єднували 85 членів і 51 кандидата в члени ВКП(б). Парторганізації застосовували різні форми й методи організаційно-партійної та ідеологічної роботи: засідання рад МТС з участю голів і агрономів колгоспів, де вирішувалися важливі господарські питання, конференції механізаторів, наради стахановців, семінари редакторів стінгазет тощо. Часто провадилися політдні, під час яких керівники районних підприємств і установ виїжджали в колгоспи, де перевіряли стан виконання накреслених рішень, подавали допомогу в організації масово-політичної роботи, політосвіти, соцзмагання між ланками та бригадами, виступали з доповідями про міжнародне становище[2].

Помічником партійних організацій у вихованні молоді й мобілізації її на трудові звершення був сільський комсомол. Комсомольці завжди йшли попереду на польових роботах. М. Юрченко, Н. Попович, Г. Чумак, В. Кутова, В. Худик та інші дівчата стали послідовницями П. М. Ангеліної. Комсомольці працювали культармійцями в школах ліквідації неписьменності та малописьменності. Молодь села виступила ініціатором і активним учасником руху за вивчення військової справи. Березнегуватська сільська Рада мала найкращі в районі показники в підготовці й проведенні призовів до Червоної Армії. Про зростання політичної активності березнегуватців яскраво свідчили перші вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих, збирання коштів на побудову літаків-велетнів «Володимир Ленін», «Максим Горький» і військових крейсерів. Яскравим проявом братерської солідарності та пролетарського інтернаціоналізму була допомога героїчному іспанському народові. Від одного до трьох процентів місячного заробітку внесли у фонд допомоги іспанським жінкам і дітям робітники МТС, промартілей, райдрукарні, службовці райфінвідділу, працівники редакції газети «За більшовицькі колгоспи» й інші. Багато грошей зібрали жителі села у фонд МОДРу.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Березнегуватська міжрайонна лікарня мала хірургічне, терапевтичне та пологове відділення. Закінчувався монтаж рентген-кабінету, пункту переливання крові, розширено сезонні солярії для хворих на кістковий туберкульоз. Значні зміни відбулися в галузі освіти і культури. Завершувалася ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Близько 700 дітей навчалося в середній, двох семирічних і чотирьох початкових школах. В селі відкрили клуб з бібліотекою. Бібліотеки було створено в кожному колгоспі. Тільки книжковий фонд бібліотеки артілі ім. Будьонного становив 2 тис. примірників.

Вже в перші дні Великої Вітчизняної війни сотні березнегуватців стали до лав захисників Батьківщини. Великий героїзм проявили жителі села на фронтах війни. М. М. Чепурному за мужність і відвагу, проявлену в боях з німецько-фашистськими

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 74, арк. 12, 14, 19; спр. 750, арк. 177.
[2] Там же, арк. 19; спр. 75, арк. 77; Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 2.

Герой Радянського Союзу М. М. Чепурний. Березнегувате, 1946 р.

Ф. М. Кузьменко — організатор антифашистського підпілля. Березнегувате, 1943 р.

загарбниками, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Багатьма бойовими орденами відзначила Батьківщина полковника авіації С. І. Терещенка, майора танкових військ Г. С. Степаненка, члена підпільної організації, а потім снайпера Червоної Армії І. І. Нечипуренка та інших. 452 чоловіка не повернулися в рідне село після війни. Героїчно загинув льотчик лейтенант М. І. Попович, який відважно воював в полку Героя Радянського Союзу В. С. Гризодубової й не раз літав до партизанів К. С. Заслонова.

Мужньо боролися проти ненависного ворога й ті березнегуватці, що залишилися на окупованій території. Німецько-фашистські загарбники вступили в село 18 серпня 1941 року[1]. Вони заарештували 250 жителів і багатьох з них знищили за непокору «новому порядку і комуністичні переконання». Понад тисячу юнаків і дівчат було вигнано в рабство до Німеччини.

Для боротьби з ворогом у Березнегуватому й сусідніх селах створюються підпільні групи, організатором їх був Ф. М. Кузьменко, який до війни працював завідуючим оргінструкторським відділом РК КП(б)У. На кінець 1943 року тут діяло 9 патріотичних груп, що налічували 150 чоловік. Члени підпілля вели антифашистську агітацію серед населення, організовували саботаж заходів окупантів. Через лікаря Б. Б. Довбню і його дружину В. А. Чаву організація здійснювала зв'язок з підпільниками «Миколаївського центру», а через комсомольця А. Я. Головка встановила зв'язок і з Українським штабом партизанського руху, який послав у село шістьох досвідчених партизанів на чолі з Ф. Г. Мисіним для допомоги в організації збройного виступу. Але ще до їх прибуття в Березнегувате гестапо вдалось заарештувати Ф. М. Кузьменка, І. І. Яковенка, пізніше і членів групи Мисіна. Жорстокими катуваннями фашисти намагалися вирвати у підпільників відомості про склад організації та її зв'язки. Але ніщо не зламало патріотів. Напередодні визволення вороги розстріляли активних учасників підпілля, серед них — Ф. М. Кузьменка, І. І. Яковенка, А. Я. Головка, В. О. Слісаренко, М. М. Сєдова, Д. А. Терещенка. Після тяжких катувань фашисти вивезли в Снігурівку і розстріляли там радистку І. Лауду та командира десантної групи Ф. Г. Мисіна[2]. Свято шанують березнегуватці пам'ять про загиблих. В парку райцентру їм споруджено пам'ятник і встановлено меморіальну дошку, в кімнаті бойової слави при середній школі — погруддя М. Ф. Кузьменка, В. О. Слісаренко, А. Я. Головка, М. М. Чепурного, М. І. Поповича. Іменами Кузьменка, Головка, Слісаренко названі вулиці селища. Ім'я І. Лауди присвоєно районній бібліотеці для дітей.

14 березня 1944 року внаслідок здійсненої військами 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського Березнегуватсько-Снігурівської операції село було очищене від ворога[3].

Після визволення трудящі Березнегуватого приступили до ліквідації наслідків окупації і відродження народного господарства. Гітлерівці вщент розорили всі дванадцять колгоспів, спалили школу, маслозавод, підірвали міст через річку Висунь, збитки обчислювалися у 47 506 тис. крб. Не вистачало людей, тягла, майже не було техніки. Але переборюючи труднощі, колгоспники успішно провели в 1944 році весняну сівбу, косовицю, скиртування хліба. На кінець року березнегу-

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 59, спр. 120, арк. 69—74.
[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

Вступ радянських військ до Березнегуватого в березні 1944 р.

ватці відбудували всі колгоспи, МТС, школу, лікарню, клуб, райбібліотеку[1]. У грудні 1944 року парторганізація МТС організувала соціалістичне змагання за відновлення тракторного парку. По гвинтику збирали і ремонтували розбиті трактори робітники МТС І. І. Барабаш, М. І. Слісаренко. На червень 1948 року колгоспи відновили повністю посівні площі. Для освоєння їх держава відпустила району 56 850 пудів зерна. У 1953 році колгоспи Березнегуватого перевершили довоєнний рівень виробництва зерна, м'яса, молока та інших продуктів. У наступні роки з 12 невеликих тут створено 3 багатогалузеві артілі: ім. Кірова, ім. Шевченка (згодом ім. Калініна), «Перше травня». 1957 року на честь ювілею Великого Жовтня рішенням РК КП України і виконкому райради депутатів трудящих занесено на районну Дошку пошани велику групу трудівників села, серед них — ланкову колгоспу ім. Кірова Т. Д. Гнатюк, доярку колгоспу «Перше травня» Г. Ф. Смоляренко, механізаторів М. К. Якименка, М. Х. Самійленка, майстра черепичного цеху промартілі «Червоний прапор» С. О. Сидоренка й інших. У лютому 1958 року нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу 14 колгоспників, спеціалістів сільського господарства, партійних і радянських працівників Березнегуватого, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора доярку колгоспу ім. Кірова Л. М. Невідничу, орденом «Знак пошани» першого секретаря райкому партії М. В. Дзюбу, секретаря райкому партії М. І. Пшеничного, доярок колгоспів ім. Кірова і «Перше травня» В. Є. Вишенську, Г. Ф. Смоляренко.

Добре працювали березнегуватці у восьмій п'ятирічці. Здійснюючи рішення XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, вони виростили високий урожай зернових (27,1 цнт з га). За п'ятирічку значно зросло поголів'я худоби. В 1970 році по всіх колгоспах селища воно перевищувало рівень 1965 року на 30 проц. Під керівництвом партійних організацій трудящі Березнегуватого працювали під гаслом «П'ятирічку — достроково!». П'ятирічний план продажу державі зерна виконано на 142 проц., молока — на 123,8, м'яса — на 122, яєць — на 110 проц. Тільки артіль «Перше травня» продала понад завдання 2646 тонн зерна, 1702 тонни молока, 136 тонн м'яса, 180,6 тис. штук яєць.

Широко впроваджується механізація. 210 тракторів, 85 комбайнів, багато іншої техніки обробляють тепер 27 тис. га угідь березнегуватських артілей. Автопарк колгоспів налічує 87 машин. Широкого розмаху набуло господарське будівництво. Колгоспи мають 24 корівники і 18 телятників, 12 відгодівельників, 5 свинарників-маточників. Добре обладнані зерносховища, склади мінеральних добрив, автогаражі, 2 млини і стільки ж олійниць, 4 майстерні тощо.

З великим піднесенням обговорювали трудящі проект примірного Статуту колгоспу, вони внесли ряд цінних пропозицій щодо зміцнення трудової дисципліни, зменшення присадибних ділянок тощо. Після 3-го з'їзду колгоспників в усіх трьох сільськогосподарських артілях на загальних зборах були затверджені нові Статути колгоспів.

Новим проявом повсякденної турботи партії про розвиток сільського господарства стали рішення липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС. Обговорюючи їх, трудів-

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 290.

ники полів і ферм накреслили заходи щодо дальшого розвитку колгоспного виробництва. Зокрема, передбачено піднести врожайність зернових до 30 цнт з га, а на парових площах до 40—50 цнт. Запорукою цього є піднесення культури господарювання, впровадження нових високоврожайних сортів озимої пшениці Аврора, Кавказ, Одеська-51, налагодження системи удобрення грунтів. В розвитку тваринництва передбачено дальшу спеціалізацію. Так, колгосп ім. Калініна спеціалізуватиметься на виробництві свинини, ім. Кірова — птахівництві, «Перше травня» — вівчарстві.

Артіль ім. Калініна стала справжньою фабрикою м'яса, молока, інших тваринницьких продуктів. Був час, коли вона відставала. За пропозицією членів КПРС голови колгоспу В. С. Лободи та доярки Т. М. Міньової партійне бюро з участю спеціалістів розробило заходи для піднесення тваринництва. Їх обговорили на відкритих партійних зборах. Особистий приклад комуністів, а їх в колгоспі 69 чоловік, 40 з яких працюють безпосередньо на виробництві, активна дійова агітація, пропаганда досягнень сільськогосподарської науки та передового досвіду дали добрі наслідки. Вже кілька років підряд колгосп продає державі м'яса, молока, яєць майже понад два плани. Завершено перший цикл механізації на всіх тваринницьких фермах. Внаслідок цього від кожного карбованця, вкладеного в свинарство, колгосп одержує 2 крб., собівартість молока знизилась більше як на 30 проц. Комуністи-механізатори В. М. Гава, В. І. Пастернак, М. Г. Корогод виступили організаторами соціалістичного змагання за дострокове виконання восьмої п'ятирічки за чотири роки і з честю дотримали свого слова.

Перед в соціалістичному змаганні ведуть комуністи й інших березнегуватських артілей. Так, доярка колгоспу «Перше травня» А. Г. Смирнова щорічно надоює від кожної корови понад 4000 кг молока. Доярку нагороджено орденом Леніна, медаллю «За трудову доблесть», бронзовою медаллю ВДНГ, значком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР», її ім'я занесено на обласну Дошку пошани. Ферма, де працює А. Г. Смирнова, стала базою передового досвіду. Кілька років працювала дояркою член КПРС О. К. Струц. Їй запропонували перейти на відсталу птахоферму. Невдовзі вона перетворила ферму на зразкову.

Селищна міжколгоспна будівельна організація оснащена сучасною технікою, працює без державних кредитів. Її річний прибуток перевищує 70 тис. крб. Найновішою технікою обладнано маслосирзавод, колектив якого працює за девізом «Радянське — значить найкраще». Високоякісні сорти сиру, виготовлені тут, відомі трудящим Німецької Демократичної Республіки, героїчної Куби та інших братніх країн. В 1970 році завод виробив продукції на 2,8 тис. крб. На 100 тис. крб. шиють щорічно для населення одягу і взуття підприємства комбінату побутового обслуговування. Комбінат виготовляє також черепицю, відкрив цехи для ремонту металевих виробів, столярний, художній та хімічної чистки. До Ленінського ювілею комбінат комунальних підприємств виконав виробничий план чотирьох місяців на 120 проц. У переддень 100-річчя В. І. Леніна 436 березнегуватців відзначено ювілейними медалями.

Досягнуті успіхи в господарському житті селища є результатом вдумливої, копіткої роботи райкому КП України, який головні свої турботи зосереджує на тому, що кожен комуніст, кожен керівник господарства вважає своїм найвищим обов'язком роботу з людьми, розвиток творчої активності, зміцнення їх зацікавленості у зростанні громадського господарства[1]. В березні 1970 року партійна організація Березнегуватого відзначила своє 50-річчя. Якщо 1920 року тут налічувалося 19 комуністів, то нині в районі їх понад тисяча, які об'єднані в 37 парторганізаціях і 63 партійних групах. В селищі трудяться 395 членів партії. Під керівництвом партійних організацій в селищі розгорнулося змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС. В першому році нової п'ятирічки березнегуватці дали слово значно більше продати державі

[1] Газ. «Правда», 4 червня 1965 р.

зерна, м'яса, молока, яєць понад план-замовлення. До дня відкриття з'їзду достроково виконали квартальні плани продажу державі всіх продуктів тваринництва. Комуністи області виявили високе довір'я першому секретарю Березнегуватського райкому партії М. І. Пшеничному, обравши його делегатом XXIV з'їзду КПРС, а головного економіста колгоспу «Перше травня» Н. П. Кучеренко — делегатом XXIV з'їзду КП України. В 1971 році М. І. Пшеничного нагороджено орденом Жовтневої Революції. Цієї ж нагороди удостоєний голова колгоспу ім. Калініна В. С. Лобода, а орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені комбайнер колгоспу ім. Кірова М. А. Захаров, доярки Н. Ф. Овсяник (колгосп ім. Кірова), Л. В. Хиренко (колгосп ім. Калініна), голова райвиконкому В. А. Черевань, секретар райкому партії Д. А. Захаров, головний агроном колгоспу ім. Калініна М. П. Чумак, тракторист міжколгоспбуду В. С. Юр'єв, бригадир колгоспу «Перше травня» І. В. Лянний, токар Березнегуватського об'єднання «Сільгосптехніки» В. І. Лясковський.

В достатку живуть трудящі селища. Значно зросла оплата праці робітників і колгоспників. В 1969 році середньомісячний заробіток хлібороба становив 100—120 крб. Збільшилися суспільні фонди споживання. У дитячих садках і яслах безкоштовно виховуються 200, а в шкільних групах подовженого дня харчуються 570 дітей колгоспників. 18 чоловік навчаються на кошти колгоспів у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. У 1969 році 30 торговельних підприємств сільського споживчого товариства продали населенню товарів на суму 3,6 млн. крб., 2830 тис. крб. зберігають жителі в ощадній касі.

Завдяки невтомному піклуванню партійних і радянських організацій, самовідданій праці трудівників красивішає селище. Капітально відремонтовано і споруджено 1515 житлових будинків. Серед новобудов — чотириповерхове приміщення райкому партії, двоповерховий будинок контори колгоспу ім. Калініна, шість двоповерхових житлових будинків, 4 корпуси шкіл на 26 класних кімнат, райлікарня, три дитячі садки, дитячий комбінат (ясла-сад), медичні профілакторії в колгоспах тощо. Тут встановлено скульптурні пам'ятники В. І. Леніну, М. І. Калініну, С. М. Кірову. В 1968—1970 рр. прокладено 2 км шляху з твердим покриттям, 5 км водопроводу, а 1969—1970 рр.— 7,5 км газопроводу, 700 погонних метрів тротуарів, висаджено 6 тис. дерев, установлено 190 ламп денного світла.

Кожний четвертий громадянин Березнегуватого навчається. У середній та двох восьмирічних школах здобувають знання 1075 учнів. У вечірній школі робітничої молоді підвищують свою освіту 185 чоловік, 80 дітей навчаються у музичній школі. Училище механізації щороку готує 320 спеціалістів. В селищі працюють 96 вчителів, 20 лікарів і 80 медичних працівників з середньою освітою, 25 агрономів, 47 зоотехніків і ветеринарних лікарів, 24 інженери, 511 механізаторів сільського господарства. Серед вихідців Березнегуватого, якими пишаються жителі,— Г. М. Рябенький, удостоєний Державної премії за удосконалення процесів суднобудування. Державну премію одержав також Л. А. Кальман, який розробив нову технологію в хімічній промисловості.

3575 трудящих користуються послугами п'яти бібліотек, фонд яких налічує близько 58 тис. книжок. Завжди людно й у читальному залі районної бібліотеки. Листоноші доставляють передплатникам 12 600 примірників газет і журналів. За кількістю відвідувань двох кінотеатрів, що є в селищі, Березнегувате посідає одне з перших місць в області. Над 611 будинками здіймаються антени телевізорів. 1970 року у колгоспі «Перше травня» споруджено клуб, у колгоспі ім. Калініна двоповерховий будинок культури з залом на 450 місць, робочими кімнатами, бібліотекою. Зводиться сучасний районний будинок культури. У бригадах і на фермах колгоспів обладнано червоні кутки, кімнати відпочинку, де є телевізори, радіоприймачі, бібліотечки тощо. Відзначення свят механізаторів, тваринників стали традиційними. Цікаво проходять свята мистецтв, на які запрошуються відомі артисти театру й кіно. У дні великих свят у парку відпочинку виступає місцевий хор з 300 чоловік, дають творчі концерти учні музичної школи.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в районі відбулися огляди художньої самодіяльності. Березнегуватські аматори сцени виїжджали до Миколаєва, а жіночий ансамбль районного будинку культури став учасником республіканського фестивалю. Значного поширення набули такі форми ідейно-виховної роботи, як ленінські і жовтневі читання, кінолекторії «За владу Рад», «Етапи великого шляху», «Їх життя — подвиг» тощо. Як велике всенародне свято відзначено в селищі 22 квітня 1970 року. В будинку культури відбувся урочистий пленум РК КП України, сесія райради депутатів трудящих. Комсомольці склали ленінський залік. Трудящі вшановували передовиків ленінського змагання.

Жителі Березнегуватого беруть активну участь у роботі селищної Ради. У складі селищної Ради 77 депутатів, з них — 34 жінки. До роботи 7 постійних комісій Ради залучено 80 активістів, що працюють на громадських засадах. Високим авторитетом користується сільком у селі Червонопіллі, який очолює комуніст, депутат селищної Ради Л. П. Кривошей. В селищі діють 7 товариських судів, народна дружина. Комсомольські організації, які об'єднують 400 юнаків і дівчат, проводять серед молоді селища велику виховну роботу, впроваджують нові радянські обряди — свята першої борозни, врожаю, урочисті проводи в армію, вшанування пам'яті загиблих героїв, влаштовують зустрічі молоді з ветеранами праці, старими комуністами, «голубі вогники», знайомлять молодих громадян із знатними земляками.

За свій добробут, радісне життя дякують березнегуватці рідній Комуністичній партії, яка веде радянський народ до світлого майбутнього.

Я. І. КРОМ, Л. П. ПАСКЕВИЧ

ВИСУ́НСЬК

Висунськ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Висуні (притока Інгульця), за 5 км від райцентру. До найближчої залізничної станції Березнегувате — 12 км. Зв'язаний автобусним сполученням з обласним центром. Через село проходить автошлях Херсон—Кривий Ріг. Населення — 3200 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Василівка, Одрадне та Семенівка.

Поблизу села знайдено знаряддя праці доби пізньої бронзи, а в розкопаному кургані — предмети скіфсько-сарматських часів[1].

1767 року на місці майбутнього Висунська оселились гайдамаки і селяни—втікачі з північних районів України. У 1789 році уряд переселив сюди козаків з міста Батурина Новгород-Сіверського намісництва. Хоч поселення офіційно називалось Висунськом, жителі села ще й досі іменують себе батуринцями, а село — Батурином.

На час першого межування земель 1799 року у Висунську мешкало 155 чоловік. За селом було закріплено 10 884 десятини землі, в т. ч. 10 736 придатної[2]. За користування казенною землею поселенці сплачували подушний податок і виконували рекрутську, гужову та квартирну повинності.

У жовтні 1820 року Висунськ підпорядковано Управлінню чорноморських адміралтейських поселень, яке містилося в Миколаєві. На цей час в селі налічувалось однодворців — 186, монастирських селян — 5, поселенців — 226, козаків — 1017 — усього 1434 чоловіка[3]. Жителів звільнили від рекрутчини, сплати подушного податку, але примусили виконувати різні роботи на миколаївських верфях. Водночас адмірал-

---

[1] В. П. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, кн. 1. Херсон, 1903, стор. 35, 153.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 10, арк. 15—25.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 1, спр. 4, арк. 20, 29, 30, 107.

тейські поселенці продовжували займатися хліборобством. Багато висунців через нестачу землі були змушені орендувати її в сусідніх поміщицьких економіях. Не поліпшилось становище селян і після вилучення Висунська (в липні 1861 року) з морського відомства і підпорядкування його Миколаївському військовому губернатору[1]. Жителів було переведено до стану міщан, вони звільнялися від усіх казенних робіт і нарядів в адміралтействі, але обкладалися на користь держави і земства податками та відбували рекрутську й інші повинності.

За указами 1866—1867 рр. селяни через общину викуповували в казни свої наділи. У 1878 році на кожну чоловічу душу припадало 3,5 десятини орної землі. Внаслідок недороду 1873 року 500 мешканців Висунська потребували допомоги продовольством і посівним матеріалом[2]. Багато жителів села на кабальних умовах позичали насіння у сільських багатіїв і поміщиків: за пуд жита ті вимагали по 50—60 коп., або по 1,5 пуда зерна[3]. На 1887 рік у Висунську налічувалось 850 господарств і 4984 жителі[4], а кількість закріпленої за ними землі залишалася незмінною.

На початку XX ст. з 1235 господарств 7 були безземельними, 268, або близько 22 проц., мали по 2—3 десятини землі, стільки ж — по 5—7 десятин, 18 господарств — по 25 десятин землі. У 552 дворах не було тягла, а 19 — мали від 8 до 15 голів робочої худоби[5]. Чимало бідняків Висунська наймитували у поміщиків і куркулів, працювали на сезонних роботах у Херсоні, Миколаєві, Кривому Розі, або в місцевих каменоломнях, де видобували граніт. Значну роль у зростанні класової свідомості трудящих відіграли ті жителі села, що працювали на підприємствах міст і спілкувалися з робітниками.

Ще у вересні 1879 року один із багатіїв Висунська Білер скаржився місцевим властям, що серед селян «поширюються чутки, ніби у поміщиків відберуть землю і роздадуть селянам». Під час обшуку у вчителя Д. Петрушевського і його брата Павла знайшли літературу «про студентські сходки, свободу, рівність і робітниче питання». В липні 1881 року порушено справу «Про обвинувачення міщанина посаду Висунська Й. О. Шульги, що виголошував брутальні слова на адресу святої особи государя...»[6]. В 1903 році у Висунську створено «Товариство тверезості» — організацію революційно настроєних селян та інтелігенції з 20 чоловік[7]. Товариство мало зв'язки з більшовиками Херсона й Миколаєва. Незважаючи на те, що деякі члени організації намагалися проводити есерівську тактику індивідуального терору (ними було вбито поміщика Жукова), в петицію на ім'я царя, складену в січні 1905 року, селяни включили вимоги: збільшення площі надільної землі, скасування викупних платежів, загального виборчого права, права на безплатне навчання, демократизацію місцевого самоуправління, свободи слова, зрівняння всіх перед законом і судом, припинення російсько-японської війни і скликання всеросійських представничих зборів[8]. Під цим документом підписалися 150 жителів. У товаристві був свій друкарський верстат, на якому друкували відозви до селян. 1905 року висунці зібрали гроші і надіслали страйкарям Одеси.

Восени того року у Висунську створюється організація Всеросійської селянської спілки, до якої увійшли біднота і середняки також Березнегуватого, Пришиба, Любомирівки. В грудні селяни відібрали хліб і розподілили між собою толоку поміщиків Карабана, Бредихіна, Висоцького, Марченка і Тимченка, а козакам, що прибули для «втихомирення» виступу, дали рішучу відсіч. Вони скинули старосту,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 4440, арк. 35; оп. 3, спр. 61, арк. 6.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, стор. 30—32.
[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 232, 233.
[4] «Сборник Херсонского земства», 1898, № 3, стор. 118, 119.
[5] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 67.
[6] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 79, арк. 54, 107, 108; спр. 305, арк. 299.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1500, оп. 1, спр. 15, арк. 37—39.
[8] Газ. «Право» (Херсон), № 15, 1905 р.

роззброїли поліцію і створили виборну міліцію, яка діяла протягом місяця[1]. До села на допомогу поліції власті прислали «чорну сотню». Почалася страхітлива розправа над повсталими. Було заарештовано близько 100 членів організації. Карателі стратили О. Є. Савченка, Й. П. Ярошенка, Й. П. Тарасова, С. Г. Ковтюха і О. В. Бринюка. Багатьох за рішенням військового окружного суду вислали до Сибіру, інших на тривалий час ув'язнили в херсонську тюрму. В революційному виступі брали участь і жінки. Двох із них — П. П. Кедровську і Г. П. Підтоптану — засуджено на 5 років заслання в район Архангельська. Посилені репресії, залякування властей не могли стримати дальшої революціонізації трудящих села, боротьба яких дедалі ставала організованішою.

Столипінська реформа ще більше загострила класові суперечності в селі. Сільські глитаї виділилися на хутори і відруби. З 1235 селянських дворів Висунська 552 були безземельними або ж мали по одній—дві десятини, 268 — по 2—3 десятини, але в них зовсім не було худоби й реманенту[2].

Злидні й темрява тяжіли над життям селян. Тільки з 1830 до 1872 року вони перенесли п'ять епідемій холери. Медичну допомогу жителям Висунська і сусіднього Березнегуватого з 1858 року подавав лікарський помічник. З 1872 року висунці користувалися послугами Нагартавської лікарської дільниці, де працював один лікар, який мав обслуговувати 25 тис. жителів[3]. Перша школа почала працювати 1861 року при місцевій церкві. Утримувалася вона за рахунок сільської общини. Навчалися в ній 10 хлопчиків і 5 дівчаток[5], через 10 років — 60 дітей (в селі тоді проживало 3832 чоловіка)[5]. З 1874 року тут діяло міністерське двокласне училище. Наприкінці XIX ст. усі школи відвідувало 173 учні, яких навчали 4 вчителі. А в селі у цей час налічувалось уже 5894 жителі. На 1907 рік 42,5 проц. дітей шкільного віку не були охоплені навчанням[6].

У роки першої світової війни з 96 чоловік тільки 1893 року народження, призваних до армії, повернулося в рідне село 11. Сотні сімей, позбавлені своїх годувальників, терпіли нужду.

Трудящі Висунська дізнались про повалення самодержавства 30 березня 1917 року. З цієї нагоди відбувся мітинг[7]. Згодом було створено земельний комітет, проте заправляли в ньому куркулі, які підтримували політику Тимчасового уряду. Земля залишилася в поміщиків та куркулів. Наростала нова хвиля народного невдоволення, виступи трудящих набирали дедалі більшої політичної гостроти. Революційно настроєні селяни проводили активну роботу серед поміщицьких наймитів, явочним порядком встановлювали свої ціни за сінокос. У червні на мітингу селяни прийняли таку резолюцію: «Земля — священна власність усього народу, а не купки багатіїв. Вона й повинна йому належати...». В серпні сход Висунська надіслав до Херсонської повітової управи своє рішення: «Вихід один: земля мусить бути передана селянам». Про це повідомляли міністрові внутрішніх справ Тимчасового уряду місцеві поміщики[8]. В жовтні 1917 року у Висунську зібрався багатолюдний сход. Виступаючи на ньому, колишній політкаторжанин Ф. С. Юхименко й інші закликали селян захоплювати землю. Сход делегував Ф. С. Юхименка до Петрограда передати більшовикам і Леніну про бойовий настрій жителів Висунська.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1500, оп. 1, спр. 15, арк. 39.
[2] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 18, 67.
[3] Краткий исторический очерк земской медицины в Херсонском уезде за 1865—1895 гг., стор. 4.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-246, оп. 3, спр. 12, арк. 7.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1876, №№ 5—7, стор. 87.
[6] Херсонский губернский свод цифровых данных, вып. 1. Херсон, 1910, стор. 69.
[7] Журн. «Летопись революции», 1927, № 2, стор. 85.
[8] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 2, спр. 250, арк. 58—60.

У січні 1918 року в селі обрано Раду. Волвиконком на чолі з Ф. С. Юхименком, що повернувся з Петрограда, за участю активістів реквізував на користь бідняків землю, худобу й реманент поміщицьких маєтків[1]. Та селяни не встигли скористатися першими здобутками революції: в березні село окупували австро-німецькі війська. Ще готуючись до відсічі ворожим військам, висунці організували бойову дружину, яка влилася в комуністичний загін, що чинив опір окупантам та їхнім прислужникам — гетьманцям у районі Апостолового (тепер Дніпропетровської обл.), Кременчука й Катеринослава. Австро-німецьке командування тримало в селі посилений військовий гарнізон[2]. Незважаючи на це, тут велася підпільна робота. Група активістів збирала зброю, організуючи партизанський загін[3].

Коли в листопаді 1918 року австро-німецькі війська залишили Висунськ, куркулі та інші контрреволюційні елементи всіляко перешкоджали відновленню влади Рад. З допомогою антантівських військ тут захопила владу т. зв. рада козачого куреня, яка складалася з куркулів та купців. Вона відібрала в селян одержане ними раніше поміщицьке майно. У березні 1919 року війська Задніпровської дивізії вигнали петлюрівців. Щойно створений ревком повернув селянам відібрану в них землю та худобу, провів необхідну роботу щодо організації весняної сівби. Держава допомогла біднякам, видавши їм для засіву 1200 пудів ячменю.

Висунці гаряче підтримували всі заходи Радянської влади. В резолюції сільських зборів, що відбулися у червні 1919 року, говорилося, що селяни вітають пролетарів міста і зроблять усе, щоб допомогти їм продовольством[4]. Вся Висунська волость наказом Миколаївського військово-продовольчого комітету була занесена на Почесну червону дошку за сумлінне виконання державної продовольчої розверстки[5]. Активну участь брали висунці у боротьбі з бандитизмом. У червні 1919 року селяни роззброїли загін григор'євців у кількості 260 чоловік. З наближенням денікінських військ Херсонський повітвиконком направив до Висунської волості Ф. С. Юхименка для мобілізації селян до Червоної Армії. В серпні 1919 року Херсонський повіт захопили денікінці і почали відновлювати старі порядки. Коли в село надійшли накази про поставки денікінській армії продовольства і фуражу, селяни відмовилися виконувати їх. Після оголошення білогвардійцями загальної мобілізації відбулося конспіративне засідання радянського активу та комуністів села. Учасники наради прийняли текст листівки — звернення до трудящого селянства повіту: денікінцям — жодного солдата, негайно розпочати формування бойових загонів. Створена підпільна група встановила зв'язок з Миколаївським підпільним більшовицьким комітетом.

У вересні з Миколаєва до села нелегально прибули заступник голови Херсонського повітового комітету оборони більшовик С. Д. Аносов, голова повітвиконкому І. І. Пліс, члени повітового виконкому М. Шевченко, Д. Ю. Наріжний та інші. За їх участю 14 вересня був створений повітовий повстанський штаб[6], який розгорнув роботу щодо організації збройного загону. Штаб розробив план повстання[7]. Очолив його Ф. С. Юхименко. Керівником створеного партизанського загону обрано З. М. Мурляна, начальником штабу — Д. І. Загороднього.

26 вересня до Висунська прибув каральний загін білогвардійців (сотня солдатів з гарматою, 4 кулеметами). Селяни дали їм рішучу відсіч. Білогвардійці відійшли до Херсона, залишивши вбитих, поранених і кілька підвід з військовим спорядженням. Наступного дня у Висунську відбувся загальний сход, на якому повстанці ухвалили не підкорятися розпорядженням денікінської влади й оборонятися до остан-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 16, арк. 23.
[2] Там же, ф. Р-1500, оп. 1, спр. 15, арк. 41.
[3] Газ. «Вісті ВУЦВК», 7 листопада 1927 р.
[4] Газ. ««Знамя коммунара», 23 червня 1919 р.; газ. «Новая заря» (Херсон), 24 червня 1919 р.
[5] Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920), стор. 265.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 26, арк. 25.
[7] Журн. «Всесвіт», 1927, № 45, стор. 12—14.

Голова уряду Висунської республіки Ф. С. Юхименко, 1927 р.

нього. Створений тут же комітет оборони в складі 10 чоловік видав наказ про додержання революційного порядку[1]. 1 жовтня 1919 року з боку Снігурівки та станції Явкине до Висунська підійшли два загони денікінців у складі 600 чоловік, озброєні кулеметами. Командували ними досвідчені офіцери. Бій тривав до 7 години вечора і закінчився повним розгромом білогвардійців[2].

Після цієї перемоги керівники повстання послали в навколишні села своїх представників для організації загального повстання проти денікінців. Комітет оборони випустив кілька листівок та відозв, в яких закликав селян посилити партизанський рух, боротися проти білих за Радянську владу. На заклик відгукнулися жителі Давидового Броду, Великої Олександрівки, Березнегуватого. Тільки з Великої Олександрівки прийшло дві сотні озброєних гарматою повстанців.

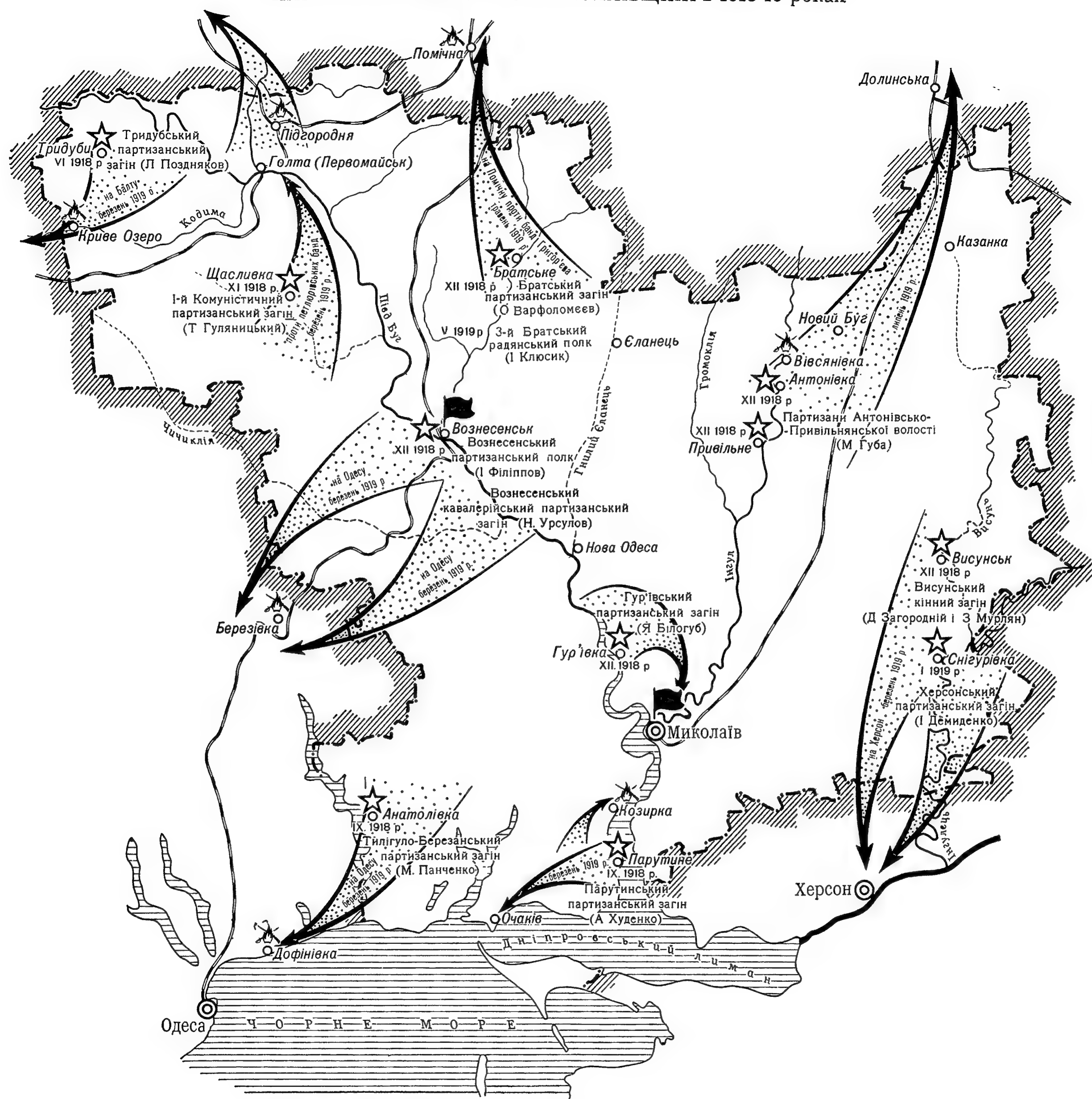
2 жовтня 1919 року на сільському майдані відбулися загальні збори жителів Висунська і представників навколишніх сіл. Збори проголосили Висунськ разом з сусідніми селами Висунською радянською республікою й обрали уряд — раднарком. Склад його затвердили одноголосно: В. Н. Яриловець — нарком військових справ, З. М. Мурлян — командир кінноти, Я. С. Кужільний — нарком фінансів, М. К. Іванець — нарком юстиції та інші. В уряді були також представники інших сіл, у т. ч. Великої Олександрівки і Новосевастополя. Головою уряду обрали лівого есера «борьбиста» Ф. С. Юхименка, який згодом став членом КП(б)У. Він був безстрашним захисником Радянської влади. Враховуючи авторитет і популярність, якими користувався Ф. С. Юхименко серед селянства Херсонського повіту, комуністи повітповстанкому доручили йому очолити уряд Висунської республіки. Щоб скеровувати бойові дії його повстанських загонів, було створено Висунську раду оборони. Її очолив комуніст М. Шевченко. Рада оголосила надзвичайний стан у республіці, провела мобілізацію військовозобов'язаних громадян Висунська, запровадила обов'язкову 96-годинну військову підготовку за програмою, що діяла на території РРФСР згідно з декретом Раднаркому, підписаним В. І. Леніним у червні 1919 року. Оскільки рада оборони єдиною цінною валютою визнала радянські гроші, а їх в обігу було дуже мало, уряд республіки постановив випустити місцеві грошові знаки. Постійний зв'язок підтримувала рада оборони з баштанськими повстанцями.

Висунці не раз здійснювали успішні походи, щоб роздобути зброю. Так, в ніч на 9 жовтня через станцію Явкине за даними Миколаївського підпільного комітету партії, що надійшли в штаб партизан, мала проїхати на фронт велика група денікінських офіцерів з обмундируванням, зброєю та спорядженням для цілого піхотного полку. Операцію нападу на ешелон здійснив кавалерійський загін під командуванням М. Шевченка. Короткий, запеклий бій закінчився перемогою партизанів[3]. З вагонів повстанці вивантажили кілька підвід гвинтівок, патронів, два кулемети. Чутки про бойові дії висунців поширились у повіті. Щодня до повстанкому надходили повідомлення про знищення денікінських урядовців, створення в селах ревкомів, повстанських рад. Повсталі селяни зверталось до висунців за зброєю, навіть із проханням присилати політичних лекторів та військових інструкторів[4].

День у день військо повстанців зростало. З навколишніх сіл ішло поповнення, прибувало чимало втікачів від білогвардійської «мобілізації». Неозброєних рада оборони тимчасово залучала до господарських робіт. На кінець жовтня в партизан-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1506, оп. 1, спр. 1, арк. 183.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 183.
[3] Там же, стор. 286.
[4] А. Сірош. Республіка повсталих. Одеса, 1969, стор. 57.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ на МИКОЛАЇВЩИНІ в 1918-19 роках

Військово-революційні комітети

XII 1918 — Місця й час виникнення партизанських загонів

Напрями руху партизанських загонів

Місця боїв з петлюрівськими бандами та англо-французькими інтервентами

Сучасні межі Миколаївської області

С. Д. Аносов — голова Херсонського повітового комітету оборони, один з організаторів Висунського повстання 1919 р.

ських загонах Висунської республіки налічувалося близько 3,5 тис. бійців, в т. ч. кіннота, якою командував З. М. Мурлян, налічувала близько тисячі бійців. З допомогою представників Миколаївського та Херсонського підпільних військово-революційних комітетів керівники республіки готували наступ на Херсон, щоб дезорганізувати тили білих[1]. Але коли загін 29 жовтня 1919 року підійшов до Херсона та захопив вокзал, білі відкрили шалений артилерійський вогонь. Повстанці, завдавши денікінцям втрат і зруйнувавши залізницю, відступили[2].

Для придушення Висунської республіки денікінське командування направило 2 піхотні полки, дві батареї гармат, ескадрон кінноти та загони куркульської «самооборони». В ніч з 19 на 20 листопада вони повели третій наступ на Висунськ. Все населення брало участь в бою. На ранок вже не вистачало патронів, та кілька сміливців відбили у ворога обоз з боєприпасами, і це дало змогу протриматися майже цілий день. Каратслі почали артилерійський обстріл села. Загін кінноти прорвався на його північно-західну околицю. Запалали селянські хати, господарські будівлі, скирти необмолоченого хліба. Заграва від пожежі освітлювала поле бою, який не вщухав ні на хвилину. Боронилося все населення Висунська: жінки, підлітки, старі. Вночі проти 21 листопада рада оборони, «щоб зберегти військову силу і запобігти невиправданим втратам», вирішила організовано відступати у напрямку Кривого Рога, назустріч Червоній Армії. Відхід висунців прикривали бойові роти березнегуватців на чолі з М. Ф. Лунякою. Понад 2 тис. бійців і 300 підвід потай від білогвардійців залишили Висунськ. У Малій Олександрівці з ними мали об'єднатися створений ще в жовтні Таврійський та Богоявленський партизанські загони, які за наказом Одеського військово-революційного комітету йшли на з'єднання з висунцями. Але допомога запізнилася на 2 дні. Таврійський та Богоявленський загони згодом злилися з висунськими повстанцями.

Напередодні приходу висунців — на початку грудня — Кривий Ріг захопив білогвардійський Сімферопольський окремий офіцерський полк. Визволяти місто партизанське командування доручило висунцям. Керував бойовою операцією Ф. С. Юхименко. Сміливим натиском без значних втрат висунці вибили з Кривого Рога білогвардійців. В район дислокації повстанських загонів Висунської республіки на початку грудня прибув завідуючий військово-мобілізаційним відділом Херсонського губпарткому КП(б)У І. Соболєв, який і очолив раду оборони. Народним комісаром військових справ став член партії з 1917 року С. Горбань. Більшовицьке ядро військового командування повстанців розробило плани дезорганізації частин Добровольчої армії в районі Катеринослава, Апостолового, Кременчука. На підступах до Кривого Рога повстанські загони перетинали залізниці, підривали ешелони, псували лінії зв'язку, порушували боєпостачання денікінців, відновлювали Радянську владу в селах.

19 грудня ревком міста направив 6-у і 9-у роти на станцію Довгинцеве із завданням вибити загін кадетів і перекрити рух на залізниці. Коли висунці надвечір вступили в Довгинцеве, там, крім службовців залізниці, не було нікого — кадети ще вранці залишили станцію. Не відчуваючи біди, бійці і командири розташувалися на відпочинок. Озброєний до зубів півтисячний загін білокозаків перед світанком 20 грудня підійшов до Довгинцевого. Почався нерівний бій. У ньому більшу частину партизанів (93 чоловіка) було полонено і розстріляно[3], в т. ч. К. В. Шульгу, Д. І. За-

[1] З історії боротьби з інтервентами на Херсонщині. Херсон, 1933, стор. 32.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 185.
[3] Газ. «Херсонський комунар», 4 січня 1925 р.

городнього, І. О. Шульгу, А. Т. Переяслова, І. Т. Лозовського, Ю. Г. Деркача та ін. Тяжко пораненим З. М. Мурляну та А. Т. Шульзі вдалося врятуватися. Пізніше А. Т. Шульга був одним з організаторів колгоспу в рідному селі. З. М. Мурлян працював на станції Довгинцеве у паровозному депо. В роки Великої Вітчизняної війни він водив поїзди з військовою технікою й пораненими; нагороджений орденом Червоної Зірки і багатьма медалями. В селищі Довгинцевому встановлено монумент на честь загиблих партизанів Висунська, одну з вулиць названо Батуринською.

17 січня 1920 року радянські полки 41-ї дивізії вигнали білих з Висунська. З червоноармійськими загонами повернулася частина повстанців. Решта в складі 41-ї та 45-ї радянських дивізій продовжувала громити білогвардійців. Другого дня в селі відбулося перше засідання активу під головуванням політінструктора 45-ї дивізії, колишнього народного комісара Висунської республіки комуніста М. К. Іванця. Збори селян одностайно схвалили склад районного (об'єднував 8 волостей) і сільського ревкому. Його головою призначено Є. У. Ярошенка[1]. У лютому обрано новий склад сільревкому. До нього ввійшли Є. У. Ярошенко, Я. С. Кужільний, В. Л. Титаренко та інші. Завдання зміцнення Радянської влади вимагали посилення партійного керівництва та політмасової роботи серед населення. У жовтні 1920 року був створений партійний осередок[2]. На багатолюдних зборах, організованих комуністами, селяни одностайно вирішили підтримувати свою робітничо-селянську владу, допомагати Червоній Армії, зробити все для налагодження зруйнованого господарства. Збитки, заподіяні селу карателями, обчислювалися у 54 млн. крб. Понад 200 хат було зруйновано. В селі жило 13 тис. чоловік. Від недоїдань, важких умов сотні людей хворіли. Повітові органи влади подали значну допомогу населенню Висунська. На відбудову жител ревком асигнував 1 млн. крб.[3], для сиріт відкрили притулок. Херсонські і миколаївські робітники організували в селі прокатну станцію сільськогосподарських машин, ремонтну майстерню. На мітингу у травні селянам Висунська було передано трактор та проголошено постанову повітревкому про звільнення їх від продовольчої розверстки.

За декретом Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року малоземельні селяни Висунська одержали від 2 до 3 десятин на їдця[4]. Було зменшено наділи куркулів. Тепер кожне селянське господарство мало значний наділ землі. Бідняки забезпечувалися посівматеріалом, серед них розподілили майно, реквізоване у землевласників, що разом з білими втекли з Висунська. Коли у вересні через село проходила Перша Кінна армія, що рухалася на врангелівський фронт, висунці радо зустрічали червоних бійців, розквартирували їх, допомогли їм необхідним: хлібом, м'ясом, фуражем, сіном[5]. Для боротьби з куркульськими і бандитськими елементами з Висунська відрядили групу селян до волосного загону.

Партосередок, сільська Рада та КНС очолили революційні перетворення в селі. Хоч тепер селяни і мали достатню кількість землі, але обробляти її було важко: бракувало тягла, знарядь. Виникла потреба об'єднання трудових зусиль, усуспільнення праці. В березні 1921 року колегією Херсонського повітового земвідділу затверджено перше Висунське трудове сільськогосподарське товариство[6].

Група військових керівників Висунської республіки: командир кінноти З. М. Мурлян, начальник штабу повстанського загону Д. І. Загородній, командир кулеметної команди В. Павелко. 1919 р.

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-37, оп. 2, спр. 1, арк. 1.
[2] Газ. «Известия» (Херсон), 4 жовтня 1920 р.
[3] Газ. «Известия» (Херсон), 17 березня 1920 р.
[4] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1941 рр., вип. 1, стор. 181.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1551, оп. 3, спр. 2, арк. 823—828.
[6] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1941 рр., вип. 1, стор. 224, 227, 239, 332.

У квітні 1923 року в селі організовано артіль «Вільна жінка», що об'єднувала 10 господарств і мала 87 десятин землі, 2 коней, 2 волів, корову. Очолювала артіль комуністка Ф. С. Гончарова. У користування перших колективних господарств перейшли маєтки, відібрані у купців. В грудні 1925 року організовано машинно-тракторне кооперативне товариство «Своя праця», яке користувалося послугами прокатної станції.

Вже у перші роки Радянської влади в селі здійснювалася перебудова народної освіти, зміцнювалася матеріальна база шкіл. Після закінчення громадянської війни почали працювати семирічна трудова та дві трудові початкові школи. Селянська молодіжна спілка, яка виникла у червні 1920 року, розгортала роботу щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Восени 1920 року відкрито 5 шкіл для дорослих і 4 хати-читальні, а в наступні роки — ще три школи лікнепу і 7 хат-читалень[1]. Для селян, що жадібно тягнулися до знань, читалися лекції на різні теми. У серпні 1922 року створено бібліотеку, згодом — волосний будинок (замість «Просвіти», що діяла раніше). При раді будинку працювали секції науково-політична, мистецтва з музичним і драматичним відділами[2]. 1921 року в селі споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

У 1927 році 120 дворів об'єдналися в артіль-виселок «Жовтневий», наступного року організовано ще дві артілі «Колос» і «Добробут». Обидві одержали трактори, кредити. Кредитом користувалися також і одноосібники. Для безкінних господарств додатково було асигновано кошти на придбання тягла, посівматеріалу. 1929 року на зборах, скликаних партосередком і сільською Радою, найбільш свідомі селяни, переважно незаможники, створили колгосп «Червоний маяк». Держава закріпила за ним у користування 1497 га орної землі, 150 га випасів та вигонів.

Сільські комуністи в своїй діяльності спиралися на Раду, КНС. Зріс партійний прошарок у новому складі сільради, обраному 1922 року (13 комуністів з 86 депутатів)[3]. У 1929 році комітет незаможних селян налічував 21 члена партії[4]. Тривалий час КНС очолював ініціативний комуніст І. Д. Мовенко. 1929 року його, делегата Всеукраїнського з'їзду незаможних селян, обрано членом ЦК КНС. Комнезам організував соціалістичне змагання з трудящими Березнегуватого і Великої Олександрівки, передплату насіннєвої та позики індустріалізації, збирання грошей на будівництво Дніпрельстану і літака «Червоний херсонець». КНС закликав трудівників здати державі червону валку хліба на знак протесту проти провокацій імперіалістів. Велику роботу для згуртування наймитів проводив комітет профспілки «Робітземліс», утворений 1923 року. Наймити і біднота залучалися до безпосередньої перевірки додержання радянських законів, активно працювали в осередку робітничо-селянської інспекції.

Внаслідок проведеної партосередком організаторської і політичної роботи серед населення на початку 1930 року в селі було створено 7 колгоспів, які мали разом 13 тис. га землі й об'єднували понад 90 проц. дворів. Ентузіастами організації колгоспів були активісти колгоспного руху В. П. Яриловець, І. Д. Мовенко, К. І. Лазаренко та багато інших, а також робітники Херсонського заводу ім. Петровського[5].

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі та їх прихвосні пролазили в колгоспи, щоб шкодити, підривати їх зсередини. Вони кілька разів підпалювали артільні приміщення, отруювали худобу, нападали на сільських активістів. Та партійні і радянські організації за допомогою селян зламали опір куркульства.

---

[1] Газ. «Херсонський комунар», 9 квітня 1920 р.; Миколаївський облдержархів, ф. Р-1500, оп. 1, спр. 24, арк. 113.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 314, арк. 25, 85, 86.
[3] Газ. «Наддніпрянська правда», 6 лютого 1929 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1054, оп. 1, спр. 77, арк. 6.
[5] Газ. «Наддніпрянська правда», 7 серпня 1930 р.

Протягом 30-х років сільськогосподарські артілі організаційно і економічно зміцніли. Велику роль у цьому відіграла Висунська МТС, організована у 1933 році, і, зокрема, її політвідділ. МТС одержала від промисловості перші вітчизняні комбайни і потужні гусеничні трактори. У 1934 році на кожний висунський колгосп припадало по 2 трактори. Технічна оснащеність МТС зростала з кожним роком. Напередодні війни в МТС налічувалося 78 тракторів і 46 комбайнів. 65 проц. найбільш трудомістких процесів у рільництві виконувалися за допомогою техніки. Механізація польових робіт сприяла підвищенню врожайності. В окремих колгоспах на парових землях збирали по 180—200 пудів зерна з га. В усіх артілях були ферми великої рогатої худоби, дійного стада, вівце- і птахоферми.

Зачинателями усіх добрих справ на селі виступали комуністи і комсомольці. Перед Великою Вітчизняною війною партійні і комсомольські організації діяли в МТС і в усіх 7 колгоспах (ім. Леніна, ім. Сталіна, «Червоний маяк», ім. Ілліча, ім. 21-х роковин Жовтня, «Свято врожаю» та ім. Сакко і Ванцетті). Комуністи і комсомольці очолили стахановський рух. Стало традицією змагатися з колгоспниками інших сільрад і районів. На обласну Дошку пошани за високі показники в роботі були занесені комбайнер Г. Г. Плакун, помічник комбайнера О. П. Мамоненко, трактористи Г. Є. Попович, М. Х. Самійленко. Перший стахановець села І. Заєць виконував норму виробітку на 180—200 проц. Наслідуючи приклад П. М. Ангеліної, О. Лозовська, Г. Горбонос, А. Шевченко, Г. Гомон та інші сіли за кермо трактора і зобов'язались систематично і якісно виконувати норми виробітку. Свого слова вони додержали.

Колгоспний лад створив умови для заможного і культурного життя хліборобів. У 1936 році вони одержали на трудодень по 3 кг 800 г зерна і 1 крб. 41 коп. На 1940 рік оплата трудодня в деяких колгоспах села збільшилася порівняно з 1936 роком на 60 процентів.

Село змінювало свій вигляд. Виконком і депутати сільської Ради виступили ініціаторами проведення недільників, тижнів чистоти, місячників лісу і саду, будівництва культурно-освітніх закладів. Велику увагу приділяла сільрада розвитку охорони здоров'я у Висунську. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут діяв добре обладнаний фельдшерсько-акушерський пункт, де працювали лікар, фельдшер, кілька медичних сестер.

Перед війною середня, семирічна та початкова школи охоплювали майже всіх дітей молодшого і середнього шкільного віку. На кінець 1937 року ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 90 проц. сімей передплачували газети та журнали. Кожна школа, колгосп мали свої бібліотеки, червоні кутки, кінопересувку. За діяльну агітаційну роботу під час посівної кампанії бібліотеку артілі ім. Леніна нагороджено, а бібліотекаря премійовано екскурсією по країні. При сільському клубі працювали драматичний, танцювальний і музичний гуртки. В гуртках Тсоавіахіму і ворошиловських стрільців молодь оволодівала військовою справою. Багато колишніх гуртківців захищало радянський кордон біля озера Хасан і на річці Халхин-Гол. У вересні 1939 року близько 200 висунців у складі 45-го полку 15-ї Сиваської дивізії, де вони проходили табірний збір, брали участь у визволенні Західної України.

З початком Великої Вітчизняної війни понад 300 жителів Висунська пішли до лав Червоної Армії. Багато мешканців села добровільно вступили до винищувального батальйону, який захищав Миколаїв, а згодом влився до регулярних військових частин.

15 серпня 1941 року село захопили німецько-фашистські загарбники. В перші дні вороги розстріляли комуністів Н. К. Стародубця, І. В. Плакуна. Понад 500 чоловік молоді за час окупації вивезено в Німеччину, багато з них загинуло на чужині. Від зорі до зорі селяни працювали в т. зв. трудових общинах. Та навіть у найтяжчі часи жителі села не втрачали віри в перемогу радянського народу над ненависним фашизмом. До складу висунської підпільної патріотичної групи увійшли І. С. Тара-

сенко, К. Д. Білоус, А. Ф. Лазаренко й ін. Патріоти інформували населення про події, які відбувалися на фронтах, організовували саботаж сільськогосподарських робіт, переховували (близько 400 чоловік) у каменоломнях військовополонених та жителів, що уникали вигнання до Німеччини.

У березні 1944 року на підступах до Висунська розпочалася Березнегуватсько-Снігурівська операція військ 3-го Українського фронту. Першою ввійшла в село група розвідників 6-ї армії. Усі вони загинули в нерівному бою. В парку у братській могилі поховані українці І. Білий, М. Д. Субота, росіяни Д. І. Бондарьов, М. Зотов, грузин Чехладзе.

Від німецько-фашистських загарбників Висунськ визволено 14 березня. Серед висунців, що виявили героїзм на фронтах війни,— командир танкового батальйону підполковник В. М. Кошкодаєв, начальник технічного забезпечення бригади капітан Г. Х. Дем'яненко, командир взводу О. М. Кордик, командир батареї лейтенант М. П. Петрунь та інші. Понад 150 чоловік загинули за Вітчизну. У 1955 році їм споруджено пам'ятник.

Гітлерівські загарбники пограбували всі 7 колгоспів, МТС, розорили господарські будівлі й установи села. Було зруйновано пам'ятник В. І. Леніну. Лише колгоспам і МТС завдано збитків на суму 2970 тис. крб. Після визволення села територіальна партійна організація і виконком сільської Ради, які щойно відновили роботу, звернулися до населення із закликом докласти всіх зусиль, щоб якнайшвидше залікувати рани, заподіяні війною і допомогти Червоній Армії швидше розгромити лютого ворога. Було відновлено 7 колгоспів, почала працювати МТС. На суботниках і недільниках трудящі піднімали з руїн господарство колгоспів і МТС. З окремих частин механізатори зібрали кілька тракторів і сільськогосподарських машин. При МТС організовані 3-місячні курси трактористок. Під час першої післявоєнної посівної в артілях було створено виробничі ланки. Завдяки організаторській роботі партійної організації і самовідданій праці колгоспників і робітників МТС сівба ярих пройшла успішно[1]. Силами громадськості села відремонтовано школи, лікарню, сільський клуб, бібліотеку. Закладено парк. 1944 року колгоспники виконали план хлібозаготівель, а також відправили значну кількість хліба до фонду Червоної Армії й на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини»[2]. Спеціальна комісія сільради організувала допомогу родинам фронтовиків: зібрала понад 30 тис. крб. і 42 тонни зерна.

Трудящі Казахстану надіслали для МТС сівалки й іншу техніку. Від держави МТС одержала 9 нових тракторів. На них сіли дівчата, що закінчили курси трактористів. Зразки самовідданої праці показувала Н. О. Стоян, яка виконувала норму виробітку на 250 проц. Бригада № 7 виробила на кожний трактор по 980 га м'якої оранки, а механізатори В. Стародубець і Т. Переяслова, М. Овсяник і В. Ярошенко зорали понад 1000 га. Березнегуватський РК КП(б)У і виконком районної Ради депутатів трудящих поздоровили колгоспників і робітників МТС з перевиконанням плану осінньої сівби.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни відбудова господарств колгоспів, МТС і самого села прискорилася. З поверненням демобілізованих воїнів збільшилося в селі число комуністів. У кінці 1945 року створено партійні організації в кожному колгоспі і МТС. На червень 1948 року довоєнні посівні площі були відновлені, успішно виконувалися державні плани щодо підвищення продуктивності тваринництва.

Для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, організаційно-господарського зміцнення артілей велике значення мало їх об'єднання. 1950 року з 7 висунських господарств утворили два — ім. Леніна та ім. Сталіна. Районна партійна організація направила туди спеціалістів. Один з колгоспів очолив тридцяти-

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1077, оп. 1, спр. 5, арк. 17.
[2] Там же, ф. 34, оп. 1, спр. 45, арк. 3.

тисячник, колишній голова Широколанівського райвиконкому А. Ю. Мироненко. Вже через два роки колгоспи одержували зернових понад 20 цнт з га. Рентабельним стало тваринництво. Докорінно змінилися умови праці колгоспників. В цьому чимала заслуга шефів з Миколаївського заводу «Дормашина»: вони допомогли механізувати трудомісткі процеси у тваринництві, збиральні роботи тощо[1].

Герой Соціалістичної Праці депутат Верховної Ради УРСР Н. О. Стоян приймає відвідувачів. Висунськ, 1969 р.

За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 40-річчя Великого Жовтня на районну Дошку пошани занесено тваринницьку ферму колгоспу ім. Сталіна, тракториста Г. Г. Захарова, пташницю О. Д. Кривошей. Наступного року 10 трудівників колгоспів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них орденом Леніна — комбайнерів М. П. Дмитренка та В. П. Ярошенка, які намолочували за сезон понад 10 тис. цнт зерна; Трудового Червоного Прапора — доярку П. П. Плакун, трактористку Н. О. Стоян, коваля М. І. Пересунька, орденом «Знак Пошани» — бригадира тракторної бригади Д. Д. Дмитренка.

1959 року колгоспи об'єдналися в один — ім. Леніна, який очолив здібний організатор А. Ю. Мироненко. Трудівники села успішно виконали завдання семирічного плану. В останньому році семирічки було вироблено на 100 га угідь по 37,2 цнт м'яса, молока — 232,9 цнт. В 1966 році за успіхи, досягнуті в семирічці, 12 колгоспників артілі ім. Леніна нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них — ордена Леніна удостоєний тракторист М. С. Трофименко, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадир Т. Т. Самійленко, комбайнери М. П. Дмитренко та М. Д. Журко; Н. О. Стоян, яка понад 20 років працює трактористкою, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона — депутат Верховної Ради УРСР 6-го, 7-го і 8-го скликань, заслужений механізатор республіки.

Змагаючись за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колгосп продав державі 21 984 тонни зерна при плані 20 тис. тонн, близько 2 тис. тонн м'яса, понад 10 тис. тонн молока. Артіль виконала восьму п'ятирічку по всіх показниках за 4,5 року. 1967—1970 рр. тваринництво в господарстві стало прибутковою галуззю. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, в 1971 році удостоєно ордена Жовтневої Революції комбайнера М. Д. Журка, ордена Трудового Червоного Прапора — колгоспницю М. Г. Самійленко, комбайнера М. Т. Ярмосюка.

У колгоспі широко впроваджено механізацію виробничих процесів. На його полях працює 69 тракторів, 36 комбайнів. 65 проц. трудомістких робіт у тваринництві і 92 проц. усіх робіт у рільництві механізовано. Більше як у 2 рази збільшився валовий прибуток колгоспу, у 1970 році він становив 2,4 млн. крб. Широкого розмаху набуло господарське будівництво. 1970 року колгосп мав 11 корівників, телятник, 4 свинарники-маточники, відгодівельник, 3 пташники, 2 кормоцехи. В них утримується 4300 голів великої рогатої худоби, з них 1300 корів; 3,5 тис. свиней, 12 тис. голів птиці.

Партійна організація, яка об'єднує 68 членів і 3 кандидати у члени КПРС, разом з правлінням артілі систематично контролює виконання господарських планів. Серед комуністів 11 механізаторів, 18 спеціалістів сільського господарства,

[1] Первинні партійні організації в боротьбі за здійснення соціалістичних зобов'язань. Миколаїв, 1957, стор. 14.

Група учнів Висунської середньої школи. 1970 р.

15 рядових колгоспників. Щодекади підбиваються підсумки роботи бригад, ланок, ферм і окремих колгоспників. Хід соціалістичного змагання висвітлюється у спеціальних бюлетенях, на дошках показників. Передовим фермам, ланкам вручили Червоні прапори, вимпели. Під керівництвом партійної організації працюють 72 комсомольці.

Підвищується матеріальний і культурний рівень жителів села. Середньорічний заробіток колгоспника становив у 1970 році понад 1 тис. крб. Щороку 8 магазинів сільського споживчого товариства продають населенню товарів на суму 1 млн. 30 тис. крб. Зростає попит трудящих на дорогий одяг, сучасні меблі, килими, холодильники, пральні машини тощо. Висунці мають у власному користуванні 8 автомашин, 500 мотоциклів, 450 телевізорів, 386 радіоприймачів, понад 300 газових плит. Багато уваги сільська Рада приділяє культурному і побутовому обслуговуванню населення. За останні кілька років у селі зведено 75 будинків, їдальню, книгарню, пошту, контору колгоспу, перукарню, дитячий комбінат. Закладено парк, вулиці вбралися деревами. Збільшуються суспільні фонди споживання. В 1969 році для пологового будинку, дитячих ясел і груп подовженого дня в школах і на підготовку кадрів колгосп виділив 34 тис. крб. Під час догляду за посівами і жнив налагоджено безплатне харчування. 357 колгоспників одержують державну пенсію.

У середній і восьмирічній школах Висунська навчається близько 600 учнів, майже п'ята частина всього населення. 90 проц. молодих колгоспників мають 8-річну і середню освіту. В селі працює 34 спеціалісти з вищою і незакінченою вищою освітою, 30 — з середньою спеціальною освітою. У Висунську народилися геолог, професор Київського університету, заслужений діяч науки УРСР П. К. Заморій, головний зоотехнік радгоспу «Радянське руно» на Північному Кавказі, лауреат Державної премії В. В. Снігов.

У місцевих кінотеатрах і клубі завжди людно. Тільки в 1969 році рада клубу організувала цікаві вечори: «Зустріч трьох поколінь», «В. І. Ленін і Україна», «Ти прийми подяку за турботу від народу, рідна партіє моя» тощо. Велику роботу проводить агіткультбригада. До послуг висунців кілька бібліотек, в яких налічується близько 20 тис. примірників книг. Жителі передплачують 2650 газет і 714 журналів. За ініціативою сільради і вчителів у селі створено на громадських засадах один з перших в області музей бойової і трудової слави, споруджено пам'ятник воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Ще кращим і заможнішим стане село в недалекому майбутньому. Тут виростуть двоповерхові житлові будинки, палац культури, торговий центр, спортивний комплекс тощо.

Трудівники Висунська, натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, докладають усіх зусиль до виконання програми будівництва комунізму в нашій країні.

М. М. ВІДНИНА, М. П. СТАРОДУБЕЦЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРЕЗНЕГУВАТСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛА КРИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Інгульця, за 24 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 384 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новогригорівка і Новоросійське.

За колгоспом ім. Чкалова, що міститься на території села, закріплено 2400 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва. Колгосп славиться високими врожаями фруктів. За трудові досягнення 25 колгоспників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. трактористів В. Є. Захарова та І. Д. Засядька — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, директором якої працює заслужений учитель УРСР Х. К. Беззуб; пологовий будинок, дитячі ясла, бібліотека, клуб, два магазини. Під час літніх канікул тут розташовується районний піонерський табір.

Біла Криниця заснована весною 1922 року переселенцями з північних областей України.

КАЛУ́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Висуні, за 10 км на північний схід від районного центру та за 15 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 1246 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Соколівка.

На території села міститься багатогалузеве господарство — артіль ім. 12-річчя Жовтня, за якою закріплено 4883 га орної землі. В колгоспі розвинуто садівництво і виноградарство. Він має свій винзавод, холодильник для зберігання фруктів. Тут працює олійниця, майстерня ремонту техніки. 20 колгоспників і спеціалістів сільського господарства — передовиків виробництва — нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу, в т. ч. керуючого відділком В. Д. Лисянського — орденом Жовтневої Революції, бригадира городньої бригади Г. В. Фесенко та завідуючого молочнотоварною фермою М. Х. Лисянського — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі працюють середня школа, клуб, бібліотека, 3 дитячих ясел, лікарня, 5 магазинів, пекарня, комбінат побутового обслуговування.

З 1965 року на кошти колгоспу в будинках відпочинку і санаторіях щороку відпочивають 30 колгоспників.

Заснована Калуга в 1810 році переселенцями з Курської, Полтавської, Чернігівської і Київської губерній.

В околицях села виявлено залишки кількох поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЛЕПЕТИ́ХА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 1097 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Білоусове, Веселе, Кам'яне, Петрівське, Токареве, Червоний Яр.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Реконструкція» — багатогалузевого господарства, що має 24 280 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 17 200 га орної землі. Хлібороби радгоспу вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу. Щороку тут засівають рициною 1000—1500 га і збирають пересічно по 5 цнт насіння з га. Важливою галуззю є також тваринництво.

Машинний парк господарства складається з 111 тракторів, 47 комбайнів, 77 автомашин. Виробничі процеси тут повністю механізовано. За успіхи в господарському і культурному будівництві, на честь 50-річчя Радянської влади радгосп у 1967 році нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Понад 40 робітників і спеціалістів радгоспу за самовіддану працю нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них орденом Леніна — доярка М. А. Твердохліб, керуючий Токарівським відділком Г. Є. Кравченко, колишній директор радгоспу М. Є. Степанов; орденом Жовтневої Революції — бригадир І. М. Лисоконь, шофер П. О. Варлига; орденом Трудового Червоного Прапора — 5 чоловік.

У селі є середня школа, в якій працюють 22 вчителі, серед них заслужений учитель УРСР О. А. Бреславець. В дільничній лікарні і на фельдшерсько-акушерському пункті трудяться 14 медпрацівників. Для малят відкриті ясла-сад на 90 місць. Працюють два клуби, три бібліотеки. До послуг жителів села 5 магазинів, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

У профілакторії для тваринників радгоспу «Реконструкція». Лепетиха, 1968 р.

Лише протягом 1963—1970 рр. радгосп побудував нове двоповерхове приміщення для лікарні, розширив комбінат побутового обслуговування, де розмістилися шевська майстерня, фото- та телеательє.

Село засноване наприкінці XIX ст. Першими його поселенцями були жителі Великої Лепетихи Таврійської губернії.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села активно боролися проти німецько-фашистських загарбників. За зв'язок з партизанами в 1943 році фашисти закатували 6 комсомольців, а в 1944 році стратили підпільника М. В. Рябенького.

ЛЮБОМИ́РІВКА (до 1867 року — Ксаверівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південь від районного центру і за 6 км від залізничної станції Калініндорф. Населення — 635 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Новопетрівка, Пришиб, Яковлівка.

У селі — центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 6697,7 га орної землі, під садами і виноградниками — 123,5 га. Хлібороби артілі вирощують зернові, технічні культури, тваринники розводять корів червоної степової молочної породи. За самовіддану працю 35 колгоспників нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. керуючого відділком Л. Ф. Ляшенка — орденом Жовтневої Революції, тракториста В. Т. Власенка — орденом Трудового Червоного Прапора.

За післявоєнні роки в Любомирівці споруджено 270 житлових будинків колгоспників, приміщення ательє пошиття одягу, перукарні, адміністративне приміщення, гараж.

В селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури на 350 місць, бібліотека, філіал Березнегуватського комбінату побутового обслуговування, продовольчі магазини.

Любомирівка заснована наприкінці XVIII ст. переселенцями з Сміли й сусідніх з нею сіл Черкаського повіту Київської губернії.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 270 жителів села, 225 з них нагороджені бойовими орденами і медалями Радянського Союзу.

На околицях Любомирівки досліджено курган з похованням скіфського часу.

МАЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 26 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 1450 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Нововолодимирівка, Новосергіївка, Червоний Став.

Маліївський колгосп «Труд Ілліча» — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 5100 га орної землі. Колгоспники збирають пересічно по 25 цнт зернових з гектара. Успішно розвивається нова галузь господарства — розведення риби. В п'яти ставках розводять дзеркального коропа, від реалізації якого колгосп щороку одержує 40—50 тис. крб. прибутку. 90 проц. робіт в рільництві та 60 проц. в тваринництві механізовано. Млин, олійницький цех, пилорама, вантажно-розвантажувальні механізми живляться електроенергією, що поступає від Каховської ГЕС. За одержання високих урожаїв пшениці орденом Леніна нагороджені І. Ф. Михальов та А. В. Сахарний.

Ордена Леніна удостоєні комбайнер Т. І. Мойсеєв та доярка Л. Т. Євсеєнко; ордена Трудового Червоного Прапора — бригадир В. П. Воронін та тракторист В. І. Сахарний. Пошаною у односельців користується сім'я знатних комбайнерів К. Г. та І. Є. Колесникових. Ксенія Григорівна одна з перших в республіці жінок-механізаторів, вона нагороджена двома орденами Леніна та орденом Трудового Червоного Прапора. Іван Євстахійович також кавалер ордена Леніна.

224 колгоспники одержують пенсію.

В сільській лікарні на 25 ліжок є терапевтичний, хірургічний, стоматологічний і рентгенологічний кабінети. В лікарні трудиться 15 медичних працівників.

У селі — середня школа, будинок культури, при якому працює бібліотека з читальним залом на 100 місць. До 50-річчя Радянської держави в Маліївці відкрито пам'ятник Леніну.

Виникло село 1812 року.

В листопаді 1918 року трудящі Маліївки та навколишніх сіл виступили проти петлюрівців. Вони створили партизанський загін, який очолив колишній фронтовик І. М. Макаренко, згодом командир кавалерійського полку бригади Г. І. Котовського.

В липні 1920 року оформився партосередок.

МУРАХІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на схід від районного центру і 3 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 977 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березнегувате, Велике Артакове, Кавказ, Калинівка, Тернівка, Червона Криниця.

За колгоспом «Україна», що міститься в селі, закріплено 6293 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва. Вирощують також технічні культури. Голову колгоспу М. В. Стрільця нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — головного зоотехніка Л. В. Крищенко.

В селі є 8-річна школа з інтернатом. Один з її вчителів — П. Д. Марчук за багаторічну, самовіддану працю нагороджений орденом Леніна. Тут працює лікарня, дитячий комбінат, клуб, дві бібліотеки.

Мурахівка заснована в 1872 році переселенцями з сіл Заградовки, Мілового і Гриднівки Херсонської губернії.

Партійний і комсомольський осередки в селі створені в 1923 році.

Під час німецько-фашистської окупації Мурахівки за опір «новому порядку» вороги стратили підпільників І. М. Омелянчука, Д. К. Терещенка, Д. І. Прохорова, К. Н. Демиденка, П. А. Наріжного та ін. Підпільникам та воїнам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, в селі споруджено 2 пам'ятники.

Поблизу Тернівки виявлені поселення доби бронзи та ранньоскіфських часів.

НОВООЧА́КІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 30 км на північ від районного центру і за 26 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 729 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Петропавлівка.

За колгоспом «Заповіт Леніна» зерно-молочного напряму, що розміщений у селі, закріплено 5099 га орної землі. Під садами і виноградниками зайнято 130 га, є 40 га зарибнених ставків.

18 колгоспників відзначені орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. комбайнер В. І. Швецов і телятниця Н. П. Поліщук нагороджені орденом Леніна, голова колгоспу П. В. Шевченко і бригадир О. Т. Андрієнко — орденом Жовтневої Революції, 4 чоловіка — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Новоочакові є середня школа з інтернатом, клуб, бібліотека, два магазини, пологовий будинок, дитячі ясла.

Село виникло наприкінці XIX ст. Першими його жителями були переселенці з міста Очакова.

НОВОСЕВАСТО́ПОЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 19 км на північ від районного центру та за 35 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 699 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Глибоке, Глибокий Яр, Добре, Тетянівка.

На території села міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу «Прогрес». Орні землі його становлять 6537 га. Основний напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва. 1970 року одержано по 24,6 цнт зернових з кожного га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 48,4 цнт м'яса і по 230 цнт молока. За самовіддану працю 27 трудівників колгоспу удостоєно високих урядових нагород, у т. ч. передову доярку депутата Верховної Ради СРСР Н. Г. Кукурник — ордена Леніна, завідуючого свинофермою І. Ф. Кисличенка і свинарку Н. П. Ляшенко — ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Новосевастополь заснований в 1890 році учасниками Кримської війни, що одержали тут землі.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 131 житель села нагороджений орденами і медалями Радянського Союзу. На фронтах війни загинули 145 новосевастопольців. Уродженці села — генерал-лейтенант О. Г. Казакевич і Герой Радянського Союзу І. А. Скорий, який одержав це звання за мужність і відвагу та вміле командування підрозділом у боях за місто Нікополь.

НОВОУКРА́ЇНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 818 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вітрове, Романівка, Федорівка.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Жовтневий», який спеціалізується на вирощуванні великої рогатої худоби, свиней, птиці. За радгоспом закріплено 8159 га орної землі. 11 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Ордена Леніна удостоєні комбайнери В. М. Чернега і І. В. Галюк, свинарка К. О. Калюк, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадир М. В. Самійленко.

В селі працюють середня школа з інтернатом, дитячі ясла, клуб, бібліотека, 2 магазини.

Велику увагу парторганізація і сільська Рада приділяють благоустрою села. Тільки протягом 1962—1970 рр. тут побудовано для робітників, службовців і вчителів 57 одно-, чотири- і восьмиквартирних будинків.

Новоукраїнка виникла 1926 року.

На околицях села Вітрового знайдено поселення доби бронзи.

СЕРГІ́ЇВКА (до 1920 року — Бредихіне) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Висуні, за 23 км на північ від райцентру і за 38 км від залізничної станції Березнегувате. Населення — 737 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Новомирівка, Новоолександрівка, Озерівка, Побєда.

В селі розташована центральна садиба радгоспу ім. Жданова. Це багатогалузеве господарство має 6965 га орної землі. Виробничий напрям його — рільництво і тваринництво; допоміжні галузі — садівництво і виноградарство. Вирощують також і технічні культури.

В 1970 році одержано по 25,1 цнт зернових з кожного га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 50 цнт м'яса і по 313 цнт молока. За трудові успіхи 11 працівників радгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції керуючий відділком К. Ф. Малий, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир М. А. Добровольський.

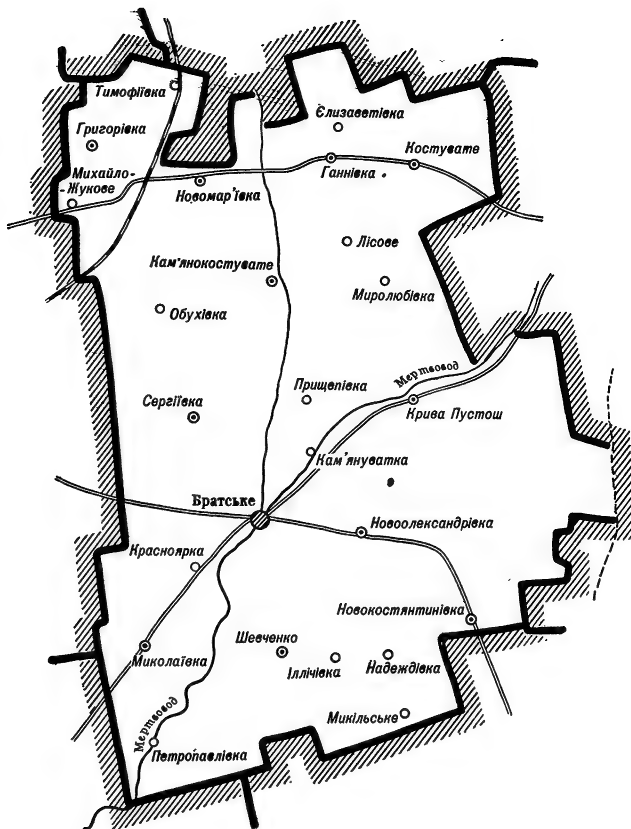
Протягом 1968—1970 рр. в селі побудовано нове приміщення школи, дитячих ясел, їдальні, лазні, 10 житлових будинків, установлено АТС. В Сергіївці працюють восьмирічна школа, бібліотека, 4 магазини, їдальня, прокладено водопровід.

Засноване село наприкінці XVIII ст. переселенцями з Харківської губернії.

У 1922 році тут створено партійний і комсомольський осередки.

На території села виявлено сім поселень доби пізньої бронзи, скіфських часів та слов'янське поселення черняхівської культури.

БРАТСЬКИЙ РАЙОН

БРА́ТСЬКЕ

Братське — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради, розташоване в північно-західній частині області при злитті річок Мертвоводу і Костуватої, за 131 км від обласного центру і за 25 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 5561 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Антонове, Висока Гора, Зелений Яр, Кам'януватка, Новоолексіївка, Озеринівка.

Братське — центр району, площа якого — 1,18 тис. кв. км, населення — 28,7 тис. чоловік. 69 населених пунктів підпорядковані селищній і 11 сільським Радам. На території району — 16 колгоспів, радгосп, інкубаторна станція, 6 промислових підприємств, 2 будівельні організації. У районі працюють 4 лікарні, 26 фельдшерських та фельдшерсько-акушерських пунктів, 8 пологових будинків; є 51 школа, 50 бібліотек, 45 будинків культури і клубів.

Поселення виникло в 60—70 рр. XVIII ст. як козацький зимівник. Згодом його населення, яке спочатку складалося переважно з козаків, поповнилося за рахунок селян-утікачів з центральних губерній Росії. Під назвою Братське поселення вперше згадується в документах 1788 року. З 1828 року Братське стало містечком. 1847 року тут були 2 вітряних млини, гребля через річку Мертвовод. У містечку налічувалося 94 двори, де жили селяни-кріпаки, що належали поміщику Живковичу[1]. Розташоване на шляху Братське швидко зростало і в 1859 році вже мало 121 двір і 796 жителів. Як волосний центр (з 1864 року) містечко входило спочатку до Бобринецького, а згодом — до Єлисаветградського повітів Херсонської губернії[2]. Населення його займалося переважно хліборобством та скотарством. Посилюючи з року в рік експлуатацію кріпаків, поміщик не задовольнявся узаконеною триденною панщиною і часто примушував селян працювати на себе протягом усього тижня.

---

[1] ЦДВІА, ф. ВУА, оп. 1, спр. 19159, арк. 192.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 56.

Згідно положення від 19 лютого 1861 року земельні наділи колишніх кріпаків становили лише 1,1 десятини на ревізьку душу (у містечку було всього 226 ревізьких душ кріпаків).

Внаслідок реформи 1861 року поміщики залишилися власниками найродючіших земель. Сільська громада орендувала у них щорічно від 0,4 тис. до 2,1 тис. десятин землі, сплачуючи за кожну десятину в 60-х роках 2,4 крб., у 80-х — 3,5 крб., а наприкінці XIX ст.— 9,6 крб[1]. В 1883 році місцеві жителі скаржились одеському генерал-губернатору, що поміщик Живкович, землі якого оточували Братське, рік у рік збільшує орендну плату на землю. Посилювалося класове розшарування села.

У 1883 році в Братському налічувалося 221 двір і 1151 житель. Заможні хазяї, що становили 8 проц. населення, мали 10 тис. десятин землі. Зросла кількість малоземельних і безземельних господарств. Третина селян не мала робочої худоби. Обробити землю своїм тяглом мали змогу лише 20,6 проц. селянських господарств[2]. Урожай на бідняцьких наділах не перевищував 30 пудів зерна з десятини, а в посушливі роки не поверталося навіть насіння.Так, 1875 року середній урожай з десятини на селянських землях становив 4,5 пуда[3], 1891 року — 5 пудів.

Щорічно через нестатки 30—40 чоловік з Братського йшли на ринки робочої сили у Вознесенськ, Ольвіополь (тепер Первомайськ). Багато жителів містечка працювало в економії купця Сергєєва, який мав 4,5 тис. десятин землі. Навіть узимку тут у приміщеннях, що були схожі на казарми, жило близько 60 наймитів. Влітку 1897 року в них тулилося 244 робітники, в т. ч. — 51 жінка[4]. За рік наймити заробляли 50—60 крб.[5]. Зерно і м'ясо місцеві багатії відправляли на ринки Миколаєва, Вознесенська, частина товарної продукції збувалася у Братському. Тричі на рік відбувалися в селі багатолюдні ярмарки, 50 днів на рік — базари. Було близько 20 крамниць, паровий млин, 2 трактири, винний погріб. На початку XX ст. у Братському відкрилася ткацька майстерня, що належала поміщику. 1910 року в ній працювало 14 ткаль. Тут виробляли гарно оздоблені хустки, високоякісні полотна. В 1914 році на сільськогосподарській виставці, що відбулася в Єлисаветграді, продукцію братських ткаль відзначено медаллю[6].

До 1890 року село, що було волосним центром, не мало жодного медичного закладу. Відкрита того року приймальна палата обслуговувала населення всієї волості. Працювали у ній лікар, два фельдшери і акушерка. Пізніше тут створили лікувальну дільницю, що обслуговувала три волості з населенням 21 тис. чоловік. За перший рік роботи на дільниці лікар Г. К. Ребріна зробила понад 200 хірургічних операцій, вона часто їздила по селах, пропагуючи санітарно-гігієнічні знання[7]. За її допомогою в містечку відкрили невеличку аптеку.

1874 року в Братському почала працювати парафіяльна школа, в ній навчалося 35 учнів. Але більшість дітей шкільного віку залишалися поза школою[8]. Тільки в 1900 році в селі відкрили двокласну школу. В 1904—1905 рр. в ній викладав учитель Ф. О. Пивоваров. Він організував духовий оркестр, хор, ансамбль балалаєчників. З особливою майстерністю виконував хор народні й рекрутські пісні: «Як бідна голота гуляла», «Калина, малина, не солодка, не гірка» й інші. При школі вчитель створив також музей чучел птахів і звірів.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 746, арк. 5, 6, 15, 16, 32; «Сборник Херсонского земства», 1876, № 10, стор. 32, 33.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 7, стор. 162.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1875, № 11, стор. 8—10.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1897, № 9, стор. 282, 283.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 7, стор. 162.

[6] Хозяйственный и административный отчет Елисаветградской земской управы очередному земскому собранию сессии 1911 г. Елисаветград, 1911, стор. 16.

[7] Журн. «Врачебная хроника Херсонской губернии», 1905, № 5—6, стор. 287.

[8] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 11, стор. 9.

Напередодні першої російської революції земський лікар В. Й. Волков організував у Братському підпільну соціал-демократичну організацію[1]. Йому допомагали Б. Єльцин, К. Вокзальний і М. Пересинкін, які прибули сюди з Одеси і за допомогою В. Й. Волкова зайняли медичні посади. Конспіративні квартири соціал-демократи створювали на медичних дільницях волості й повіту. Події 9 січня 1905 року активізували роботу місцевих соціал-демократів. Влітку того року на квартирі В. Й. Волкова відбулися 2 конференції членів сільських соціал-демократичних організацій, на яких обговорювались організаційні питання[2]. Єлисаветградська соціал-демократична організація посилала в Братське своїх агітаторів. Від вознесенських соціал-демократів через наймитів І. Ю. Руденка та І. Ю. Бондаренка В. Й. Волков та його товариші одержували революційні прокламації. Активний учасник революційної боротьби в Братському І. О. Сокут за дорученням В. Й. Волкова підтримував постійний зв'язок з колишнім матросом І. Ф. Тараном, що жив у селі Трикратах, і одержував від Одеського комітету РСДРП революційну літературу. Так, в Братське надходили прокламації «Про війну та мир», брошури «Павуки та мухи», «Один з сошкою, а семеро з ложкою».

В 1904—1905 рр. тут поширювалася праця В. І. Леніна «До сільської бідноти», звернення ЦК РСДРП про III з'їзд РСДРП, твори М. О. Некрасова, Т. Г. Шевченка. Не входили до складу соціал-демократичної організації, але виконували її доручення матрос Н. М. Білоус, селяни Братського С. П. Руденко, Г. Ф. Поляков, З. М. Вишневецький та інші[3].

Під впливом революційної агітації селяни піднімалися на боротьбу проти поміщиків, палили скирти сільських глитаїв. Влітку і восени 1905 року власті повідомляли про «аграрні безпорядки» в Братському і волості. В липні 1905 року сюди викликали ескадрон уланів Ахтирського полку[4], що стояв у містечку до весни наступного року. Козаки охороняли панський маєток, розганяли селянські сходки. 1905 року було заарештовано З. М. Вишневецького, І. О. Сокута, І. П. Руденка, Г. Ф. Полякова, В. Й. Волкова. За політичні переконання, антиурядову пропаганду їх заслали до Сибіру і на північ. Волкова вислали разом із сім'єю. Інші члени соціал-демократичної організації виїхали з містечка, бо жандарми натрапили на їх слід[5].

Після столипінської аграрної реформи навколо Братського виникло кілька хуторів. Куркулі широко використовували найману робочу силу, мали велику кількість сільськогосподарського реманенту. Багатіли вони переважно за рахунок обезземелення основної маси селян. Невдоволення серед бідноти зростало. 1911 року відбулися нелегальні збори бідноти з навколишніх хуторів. У прийнятій постанові говорилося: «Ось, якби між нами була єдність, легко тоді відібрати землі..., нам треба озброїтись..., приєднатися до повстанців, скинути царя»[6].

1916 року в селі мешкало 2360 чоловік населення, було 493 господарства, третина яких через часті мобілізації на фронт залишилася без годувальників[7]. Багато чоловіків загинуло на фронті. Життя селян ставало нестерпним. Велику агітаційну роботу серед бідняків Братського і навколишніх сіл провадив А. І. Майхорджак. У молоді роки він гнув спину на панських ланах, втратив зір. Він встановив зв'язок з Вознесенською підпільною організацією, яка постачала йому марксистську літературу. Майхорджак ходив від села до села, зупиняючись на ночівлю

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 748, арк. 1—4.

[2] В. Качинський. Селянський рух на Україні в 1905—1907 рр., ч. 1. К., 1927, стор. 212.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 386, оп. 1, спр. 1880, арк. 29.

[4] Красные вехи. Сборник материалов. Єлисаветград, 1925, стор. 112.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 2, арк. 39.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6410, арк. 1.

[7] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 170, 171.

у бідняцьких хатах, розповідав людям про партію більшовиків, яка принесе їм щастя і волю[1]. Коли в Братське надійшла звістка про повалення самодержавства, відбувся мітинг, на якому виступив і А. І. Майхорджак. Сільська громада оголосила про розподіл поміщицьких земель. Незабаром у селі було створено земельний комітет на чолі з місцевим бідняком П. К. Корнійчуком[2]. У травні 1917 року селяни вимагали у місцевого поміщика, щоб він передав їм землю. Коли той відмовився, бідняки почали самочинно розподіляти землю, а поміщика, що став на перешкоді, схопили і обеззброїли[3].

Трудящі Братського з радістю зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. 27 жовтня 1917 року в містечку відбувся волосний сход, який проголосив перехід усієї землі у розпорядження земельного комітету[4]. 26 грудня 1917 року на волосних зборах солдатів-фронтовиків, що відбулися у Братському, утворили волосний військово-революційний комітет і призначили комісарів в усі колишні поміщицькі маєтки. Було сформовано загін Червоної гвардії з 70 чоловік. Командував ним О. В. Варфоломєєв. В січні 1918 року на другому волосному з'їзді солдатів-фронтовиків склад військово-революційного комітету розширили. До нього увійшли переважно більшовики. Головою став Н. Добринов (загинув у боротьбі проти австро-німецьких окупантів у 1918 році). 19 січня того ж року на зборах солдатів і селян Братської волості було прийнято постанову: «Гаряче вітати перехід влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»[5]. Волвійськревком почав розподіл землі між селянами. До середини березня 1918 року було конфісковано 5348 десятин поміщицької землі і розподілено її між малоземельними родинами Братського[6].

Наприкінці березня 1918 року в село вступили австро-німецькі війська. Разом з ними повернулися поміщики. З перших днів окупації селянам наказали повернути поміщицьке майно, худобу, землю. Проводилися масові екзекуції над тими, хто не здавав продукти, не сплачував старі борги. Куркулі виказували сільських активістів. З особливою жорстокістю розправилися окупанти з О. Руденком, Іваном, Федором і Онисимом Сокутами. Їх били прилюдно до непритомності. Заарештовані були також А. І. Майхорджак, П. Плескач, П. А. Товстик, М. Полінчук, М. Кириленко, Ф. Гаркуша, О. Рушинський. Кілька днів їх катували, а потім розстріляли. Перед стратою А. І. Майхорджак співав «Інтернаціонал»[7]. Після австро-німецьких окупантів у листопаді 1918 року владу в Братському захопили петлюрівці. В січні 1919 року більшовики П. С. Дишловенко, С. Ю. Кушников створили підпільний повстанський загін «Смерть Директорії»[8]. Червоні партизани мали зв'язок з першим Вознесенським повстанським полком, що разом з радянськими військами громив петлюрівців.

У березні 1919 року в Братському Радянську владу було відновлено. Головою створеного у селі ревкому став О. В. Варфоломєєв. 15 липня сформувався волосний партосередок. З бійців братського партизанського загону в травні-червні було створено 3-й Братський полк (командир І. Клюсик), який у складі Вознесенської бригади брав участь у ліквідації григор'євського заколоту, виганяв григор'євців з Єлисаветграда і Знам'янки[9]. Багато бійців цього полку — Я. Ф. Шевцов, І. Д. Литвинов, О. П. Шевчук, П. С. Бондаренко та інші загинули у боротьбі з ворогом. Поховані вони у Кіровограді. В липні 1919 року під час наступу Денікіна 3-й Братський полк

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 170, спр. 72, арк. 91.
[2] Газ. «Известия» (Елисаветград), 4 листопада 1917 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 113, арк. 36.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 170, спр. 72, арк. 92.
[5] Годы борьбы. Елисаветград, 1927, стор. 13.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 155, арк. 18; спр. 194, арк. 5.
[7] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 613, арк. 4.
[8] Журн. «Літопис революції», 1932, № 5—6, стор. 119, 120.
[9] Миколаївський облпартархів, ф. 13. оп. 13. спр. 44. арк. 13.

брав участь у боях за Донбас, а згодом влився до складу 14-ї армії під командуванням О. І. Єгорова[1].

Складною і напруженою залишалася обстановка в селі. Місцеві куркулі в травні 1919 року поблизу Братського по-звірячому вбили командира продовольчого загону комуніста К. Молдованова. Вони насипали в живіт загиблому пшениці і поклали записку: «Продрозверстку виконано». На похоронах К. Молдованова братчани поклялися перемогти ворогів революції[2]. В середині липня на Братське напали куркульські банди, що гнали поперед себе мирне населення із сусідніх волостей під загрозою розстрілу. Бандити оточили Братське, захопили околиці. Та загін місцевої бідноти під командуванням матроса-більшовика К. А. Сабіна у складі 150 бійців відбив цей напад куркулів.

23 серпня 1919 року село захопили денікінці. Почалися переслідування активістів і родин червоноармійців. У селян забирали хліб, худобу. В листопаді 1919 року денікінці оголосили мобілізацію місцевого населення в Добровольчу армію. Коли із сіл волості в Братське прибули примусово мобілізовані селяни, братські підпільники почали проводити агітаційну роботу серед них. Справа дійшла до того, що мобілізовані вступили у сутичку з денікінськими солдатами і майже всі повернулися у свої села. На початку січня в Братське прибули члени воєнно-польового суду для розправи з місцевими активістами. Але партизани роззброїли їх і проголосили своє самоврядування. Командування білих кинуло сюди каральні загони з Вознесенська і Бобринця. Тоді місцеві повстанці об'єдналися з сергіївським загоном і виступили назустріч карателям. Братчанам допомагали також повстанці з Новоолександрівки і Єланця. Вперті бої з карателями повстанські загони вели з 6 по 10 січня 1920 року, але змушені були відступити перед переважаючими силами ворога. Денікінці почали дику розправу над населенням Братського. Вони спалили 37 хат партизанів, схопили старого бідняка Н. Понуренка, примушуючи його показати домівки партизанів. Дід привів їх до своєї хати і сказав: «Отут жив партизан, а інших не знаю».

27 січня 1920 року частини 405-го полку 45-ї дивізії визволили Братське від денікінців[3]. У перші ж дні після визволення в селі почав діяти ревком, головою якого був К. А. Сабін. Здійснення земельного закону Всеукрревкому стало одним із головних завдань волревкому. З повітземвідділу було одержано конкретні інструкції. Викликані з Єлисаветграда 15 землемірів нарізали селянам по 2 десятини землі на їдця. 23 лютого 1920 року в селі відбулося перше засідання відновленого волосного партійного осередку, до якого входили С. Ю. Кушников (секретар), П. Дишловенко, В. Мерик, С. С. Чолобов, К. Сокут[4].

У квітні 1920 року волосний з'їзд Рад обрав волвиконком[5]. Весною 1920 року жителі Братського одержали від держави 100 пудів солі, 77 пудів мила, 222 пуди цвяхів, лопати, коси тощо. З весни проводилися масові суботники, під час яких подавалася дійова допомога сім'ям червоноармійців. Молодь упорядковувала вулиці. Активну участь брали трудящі селяни у проведенні «тижнів пораненого і хворого червоноармійця». У вересні того року під час проведення «тижня кавалериста» добровільно пішли воювати проти Врангеля комуністи М. І. Каретний, Н. М. Пасенчук, Г. Д. Литвинов — всього 11 чоловік[6]. Багато уваги члени партосередку приділяли згуртуванню сільської молоді і вихованню її у революційному дусі.

В травні 1920 року 60 юнаків і дівчат вступили до Комуністичної Спілки Молоді. Першим комсомольським ватажком на селі був П. С. Сорока. Осередок створив т. зв. летючі загони, які роззброювали контрреволюційні елементи, допомагали

---

[1] Газ. «Степовий колгоспник» (Братське), 8 травня 1938 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 23, спр. 20, арк. 141.
[3] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 81.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 2, спр. 1, арк. 1—4.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 5, арк. 41.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 2, арк. 35.

органам Радянської влади вилучати у куркулів надлишки посівного матеріалу і роздавати їх бідноті. Летючі загони були бойовими помічниками партосередку у справі виконання продрозверстки, яку завершили в Братському достроково — 29 травня 1920 року. Влітку в селі створено комітет незаможних селян, який багато зробив для зміцнення Радянської влади.

Через КНС комуністи неухильно проводили ленінську політику в земельному питанні, пропагували переваги колективних форм обробітку землі та господарювання. 12 грудня 1920 року на зборах партосередку була прийнята постанова, в якій говорилося, що для комуністів і комсомольців «найголовнішим завданням є проведення коперування бідноти»[1]. 21 травня 1921 року 7 незаможницьких сімей об'єдналися в ТСОЗ «Світанок», головою якого обрали Ф. С. Чебанова[2]. 16 серпня 1921 року бюро райпарткому ухвалило рішення організувати в колишній економії Лук'янова сільськогосподарську артіль «Червоний орач». Після цього з 1922 по 1924 рік тут виникло ще кілька артілей. На кінець 1922 року в селі було вже 10 ТСОЗів. Внаслідок ліквідації поміщицького землеволодіння і конфіскації частини куркульських земель відбулися істотні зміни в соціальній структурі населення. За даними на жовтень 1924 року середняцькі господарства у селі становили 70 проц., бідняцькі — 20 проц., куркульські і приватних торговців — 10 проц. від усіх господарств Братського[3].

Незаможники і сільська біднота, об'єднавшись у колективні господарства, показували зразки нового господарювання. Одержавши на пільгових умовах позику від держави, ТСОЗи і артілі використали її на придбання тракторів. Восени 1922 року держава виділила артілям Братського 5 тис. пудів посівного зерна[4]. Земельний відділ ще 1921 року створив показове поле і волосну прокатну станцію, яка мала локомотив, 4 молотарки, 15 сівалок, жатки, снопов'язалки, плуги тощо. При станції працювала майстерня для ремонту сільськогосподарського інвентаря.

Всі свої прагнення найбідніше селянство пов'язувало з партією більшовиків, з ім'ям В. І. Леніна. 2 грудня 1922 року з'їзд Рад Братської волості надіслав у Москву В. І. Леніну телеграму такого змісту: «Волосний з'їзд Рад Братської волості, Вознесенського повіту, Одеської губернії шле палкий привіт з приводу видужання і повернення на посаду на радість світового пролетаріату і досаду буржуазії»[5]. Дедалі зростав авторитет комуністів на селі. Наприкінці 1921 року сільський партосередок налічував у своєму складі 31 комуніста[6].

Члени партії активно втручалися у всі галузі життя села, допомагаючи сільській Раді. 1920 року в Братському було відкрито лікувально-профілактичний заклад з аптекою. Після того, як у квітні 1923 року Братське стало центром однойменного району, тут побудували районну лікарню. Велику турботу виявляли органи Радянської влади про дітей-сиріт. Ще в березні 1920 року за рішенням волвиконкому в селі відкрився дитячий притулок. Через два роки його перетворили на дитячий будинок, де виховувалося 58 сиріт. Жіночий відділ придбав для дітей одяг і ліжка. Жителі села постійно дбали про них. У голодний 1921 рік, напередодні 7 листопада, мешканці Братського зібрали для дітей-сиріт 25 пудів борошна, 40 пудів картоплі та інші продукти.

Рада і партосередок значну увагу приділяли розвиткові освіти на селі. Культосвітня комісія партосередку, яку очолював Д. Козаченко, залучила до цієї важливої роботи 30 культармійців, підготувала приміщення для школи лікнепу, забезпечила вчителів продовольчим пайком. Навчанням було охоплено понад 300 чоловік. 1921 року в селі працювала початкова школа, яку через два роки перетворили на се-

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 2, арк. 66.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1426, оп. 2, спр. 109, арк. 1—11.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 23, спр. 20, арк. 25.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 360, арк. 3.
[5] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 177, 178.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 215, арк. 4; оп. 6, спр. 473, арк. 12.

Перший голова колгоспу «Шлях Леніна» П. С. Дишловенко. 1938 р.

мирічну. В колишньому поміщицькому будинку відкрилася школа-інтернат для патронованих дітей і сиріт. 1928 року директором братської школи був Л. Р. Корнієць (згодом радянський державний і партійний діяч). У селі працював агітаційно-лекторський пункт і народний будинок на чолі з комуністом І. Дишловенком. 2 рази на тиждень тут проводилися політичні заняття. При народному будинку було створено оркестр, великий хор. Жителі Братського мали змогу подивитися п'єси, послухати концерти. 1921 року відкрито також хату-читальню, 1924 — сельбуд. У липні 1926 року трудівники села відзначали свято першого снопа, в якому взяло участь понад 750 чоловік[1].

Після XV з'їзду партії, який проголосив курс на колективізацію сільського господарства, наприкінці 1929 року селяни Братського об'єдналися в 3 сільськогосподарські артілі: «Шлях Леніна» (голова колгоспу П. С. Дишловенко), ім. III Комінтерну і «Степовий колгоспник»[2]. За постановою райвиконкому від 8 жовтня 1928 року весною було організовано радгосп «Братський» і Братську МТС. Колективізація сільського господарства проходила в умовах гострої класової боротьби. Куркулі поширювали провокаційні чутки та наклепи на сільських активістів, отруювали худобу, псували посіви, реманент. Якщо в 1928 році, хоч і з великими труднощами, державний план хлібозаготівель було виконано, то в наступному році через опір куркулів склалася загроза його зриву. Партійні й радянські органи мобілізували на виконання планів хлібоздачі всіх активістів Братського. Партійний осередок, виправляючи окремі помилки у справі колективізації, викривав і засуджував ворожі дії куркулів. Весною 1931 року перед початком посівної кампанії партосередок створив в усіх колгоспах незаможницько-батрацькі групи, члени яких рішуче викривали ворогів Радянської влади, встановили контроль за своєчасним проведенням польових робіт, ремонтом машин, організацією громадського харчування, розробляли систему оплати праці. Рішенням виконкому сільради куркульське майно було конфісковано і передано колгоспам[3].

1933 року Братська МТС мала 75 тракторів. Машинно-тракторний парк станції систематично поповнювався новою технікою. В середині 30-х років тут налічувалося 86 тракторів, 51 комбайн, 8 локомобілів і 25 молотарок. Роботу колективу МТС спрямовував партійний осередок, до якого входило 11 комуністів. У 1933 році при Братській МТС був створений політвідділ, який провів значну роботу щодо згуртування партійного та господарського активу МТС і колгоспу, організаційного та господарського зміцнення сільськогосподарських артілей, організації соціалістичного змагання. Бойовим помічником партійної організації у зміцненні колгоспів були комсомольці. Кращими механізаторами серед них у 30-х роках стали К. Закриничний, П. Довгань, П. Руденко. При МТС працювала жіноча тракторна бригада. Комсомолка О. Попкова комбайном «Комунар» зібрала за сезон в 1935 році 310 га зернових і заробила 2,8 тис. крб. На III Пленумі ЦК ЛКСМУ її преміювали велосипедом. Трактористка П. Корбут того ж року брала участь у нараді передовиків сільського господарства в Москві. Самовіддано працювали також трактористки Н. Барановська, В. Колісниченко, А. Назаренко, які перевиконували змінні завдання.

Серед механізаторів Братської МТС, робітників зернорадгоспу і трудівників колгоспів широкого розмаху набрав стахановський рух — 1940 року ним було охоп-

[1] Газ. «Червоний шлях» (Братське), 29 липня 1926 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1545, арк. 24.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1454, оп. 1, спр. 128. арк. 12.

лено 700 чоловік[1]. В артілі «Шлях Леніна» діяли стахановські школи хліборобів, тваринників. Два рази на тиждень стахановці під керівництвом агронома МТС К. Мошнориза проводили тут заняття. В січні 1938 року в Братському відбувся районний зліт стахановців — переможців соціалістичного змагання на честь 20-річчя Червоної Армії і Флоту. В зльоті взяло участь 400 чоловік. Уже в 1936—1938 рр. урожайність кукурудзи в колгоспах села досягла 35—38 цнт з га, а ланка Г. Кубальської з колгоспу «Шлях Леніна» зібрала по 45 цнт зерна кукурудзи з га. Ця ланка не раз заносилася до районної Дошки пошани[2]. У 1939 році всі колгоспи села одержали стопудовий урожай зернових[3].

Успішно розвивалося і громадське тваринництво. В 1936 році колгоспи Братського мали по 3 ферми. Поголів'я худоби зростало рік у рік. На початку 1941 року зернорадгосп «Братський» мав 547 голів великої рогатої худоби, 1,5 тис. овець, понад 200 коней. Самовідданою працею тваринники збільшували виробництво м'яса, молока та іншої продукції. Так, доярка артілі «Шлях Леніна» П. Кравченко наприкінці 30-х років надоювала по 2 тис. кг молока від кожної корови. Чабан артілі «Степовий колгоспник» В. М. Лой одержав в 1937 році 140 ягнят від 100 вівцематок. За високі показники, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, всі колгоспи Братського в 1939—1940 рр. були учасниками ВСГВ у Москві[4]. Успіхи в рослинництві демонстрував на Виставці зернорадгосп «Братський», у тваринництві — артіль «Степовий колгоспник». 1940 року на Виставці побували чабан Ф. М. Лузан, агроном П. Т. Савін, конюх П. А. Мороз та інші, де вони ділилися досвідом своєї роботи. Напередодні Великої Вітчизняної війни братські колгоспи були великими, економічно міцними господарствами. Вони мали по 1,3—1,6 тис. га землі. Підвищилась їх технічна оснащеність. Братська МТС мала 92 трактори, 11 автомашин, 57 комбайнів, 16 молотарок та іншу техніку.

Важливу роль в економічно-господарському зміцненні артілей відігравали партійні організації. В зернорадгоспі в 1941 році працювали 32 комуністи, більше половини з них — безпосередньо на виробництві. Особистий приклад у роботі показували комуністи села Ф. О. Богаченко, В. Ф. Сорочан, А. І. Кондрашов, І. І. Балачан та інші[5]. Парторганізація колгоспу «Шлях Леніна» виховала здібного організатора В. І. Чумачка, якого хлібороби з 1937 року постійно обирали головою колгоспу.

Розвивалася місцева промисловість і торгівля. Промислова артіль «Червоний кустар» лагодила предмети домашнього вжитку. 3 тонни хліба на добу давала хлібопекарня, діяв маслозавод[6]. На початку 1941 року в Братському було вже 12 промислових підприємств. З 1933 року почала діяти місцева електростанція[7].

Зміцнення економіки радгоспу і колгоспів сприяло підвищенню матеріального добробуту населення, зростанню його культурного рівня. Колгоспники одержували по 3—4 кг хліба на трудодень. В будинках з'явилися нові меблі, радіоприймачі, швейні машини тощо. У селі працювали районна лікарня, аптека. За роки першої п'ятирічки в основному було ліквідовано неписьменність. Працювала зразкова семирічна школа селянської молоді, яку з 1932 року перетворили на середню. Велику роботу в селі проводила шкільна первинна парторганізація, яка перед війною налічувала 9 комуністів. У 1936 році учні школи зібрали гроші до фонду допомоги жінкам і дітям Іспанії. Їх приклад наслідували всі учні району[8]. Ще з 1933 року тут працювало педагогічне училище. Діяла районна бібліотека. Підвищився попит

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 144, арк. 2, 14.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 125, арк. 54.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 144, арк. 14.
[4] Там же, спр. 32, арк. 10.
[5] Там же, спр. 139, арк. 1, 4.
[6] Там же, спр. 61, арк. 19—21.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 95, арк. 3; спр. 484, арк. 11.
[8] Газ. «Степовий колгоспник», 21 вересня 1936 р.

серед населення на книги. 1935 року в Братському збудовано клуб на 350 місць. Сюди приїздили професіональні майстри сцени, зокрема Одеського пересувного робітничо-селянського театру. При клубі було організовано художню самодіяльність. В селі діяли первинні організації Тсоавіахіму, стрілецький гурток.

Понад 600 жителів Братського пішли на фронт у перші ж дні Великої Вітчизняної війни. В липні 1941 року в селі створюється народне ополчення. З наближенням ворога почалася евакуація техніки МТС, худоби колгоспів і радгоспу на схід. 7 серпня 1941 року Братське захопили фашистські загарбники[1]. Від їх рук загинуло 132 чоловіка[2]. Місцем розстрілу стала балка, що на шляху до Вікторівки. Серед страчених було 7 комуністів — Ф. В. Прохоревич, С. В. Цисс, С. П. Куліш, Д. Куліш, А. Таричев, І. Панфілов, Д. П. Юдов[3]. 678 жителів Братського, в т. ч. 148 дітей, фашисти вивезли на каторгу до Німеччини.

Восени 1941 року в Братському створюється підпільна патріотична комсомольська група з 13 чоловік. Керівником її був старший лейтенант Червоної Армії В. Неділько, що втік з полону. Підпільники розповсюджували листівки, відозви, псували телефонний зв'язок. У лісі вони обладнали дві бази, де зберігали зброю, радіоприймач, продукти, переховували радянських парашутистів. Патріоти розгорнули підготовку до збройного виступу, який мав відбутися при наближенні Червоної Армії. Але гітлерівцям удалося напасти на слід цієї групи. 8 січня 1944 року вороги схопили більшість її членів. Після звірячих катувань (патріотів пекли гарячим залізом, ламали кістки) їх вивезли до Вознесенська і розстріляли. Серед них були Ю. П. Чернов, Г. Т. Загороднюк, А. Харитонов, В. І. Федоров, В. Неділько, М. М. Бублик, П. І. Êівшан та інші.

Сотні братчан билися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. 181 з них полягли смертю хоробрих. 323 — нагороджені бойовими орденами і медалями Радянського Союзу. В. А. Вороніну за відвагу і мужність, виявлені при форсуванні Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 6 листопада 1944 року він помер від ран, похований у м. Вайнеді Латвійської РСР. Його ім'ям названо одну з вулиць Братського.

19 березня 1944 року частини 113-ї стрілецької дивізії 2-го Українського фронту визволили Братське від гітлерівських загарбників. У бою за село загинуло 29 воїнів Червоної Армії, серед них — Герой Радянського Союзу старший лейтенант М. А. Фарфутдінов. На могилі, де їх поховано, встановлено обеліск.

Відновили роботу райвиконком, райком партії[4]. У перший рік після визволення відновлено колгоспи, МТС, деякі підприємства і організації. У районі залишилося всього 206 коней, МТС мала 3 трактори, 20 плугів, 27 культиваторів. Вирішальна роль у мобілізації населення Братського на відбудову сільського господарства належала комуністам. У березні 1944 року дві партійні організації села об'єднували 20 членів партії. Через 2 місяці тут діяло вже 5 партійних організацій, де на обліку було 54 комуністи. Наприкінці 1944 року в Братському було близько 100 комуністів[5]. Близько 60 проц. складу партійних організацій працювали в тваринництві, механізаторами. У селах створювалися спеціальні бригади для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Колгоспники, часом недоїдаючи, несли зерно в артіль, частину посівного матеріалу привезли з інших районів. Кількасот центнерів насіння, понад 200 голів худоби, 15 плугів одержали колгоспи від держави. У травні—червні 1944 року в Братську МТС прибуло 2 комбайни із Саратовської області. Але техніки не вистачало. У березні в Братському почалася весняна сівба. Орали й боронували коровами, пололи вручну. Трудівники артілі «Шлях Леніна»

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 8, арк. 48.

[3] Одеський облпартархів, ф. 1, оп. 22, спр. 163, арк. 6.

[4] У березні 1944 року Братський район із складу Одеської області віднесено до Миколаївської.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 18, арк. 1.

Новобудови Братського. 1968 р.

1944 року зібрали по 14 цнт озимої пшениці з га на площі 310 га, по 10 цнт зернових на площі 663 га. Наприкінці 1944 року колгосп мав 48 голів великої рогатої худоби, 5 свиней, 11 овець, кількасот голів птиці. Через рік поголів'я великої рогатої худоби подвоїлося.

На ланах артілей ім. III Комінтерну, «Степовий колгоспник» і «Шлях Леніна» в ті тяжкі роки самовіддано трудилися ланки М. Литвинової, М. Чумачок, бригада П. М. Сокольченко з зернорадгоспу «Братський», комсомольці Г. Задорожна, Г. П. Горазда й багато інших. Трактористи МТС М. Г. Бублик, М. А. Ракул, Н. В. Барановська та інші працювали по 16—18 годин, виконуючи по 2—3 норми. Колгоспник І. С. Артеменко на оранці пару щодня зорював коровами по 0,65—0,75 га, замість 0,5 га[1]. Героїчними зусиллями колгоспники 1944 року освоїли 70 проц. довоєнних посівних площ. Вже восени 1944 року перевиконала план оранки Братська МТС. При МТС діяли курси трактористів, де навчалося багато дівчат. Наприкінці року в МТС було 39 тракторів, 41 комбайн, 2 автомашини.

Багато уваги приділялося відтворенню громадського тваринництва. Комсомольці організували кілька будівельних бригад, які в позаурочний час до зими 1944 року відремонтували 4 тваринницькі ферми, 2 склади, кузню, відбудували млин.

Прагнучи якомога більше допомогти Червоній Армії, жителі села вносили свої заощадження до фонду оборони. Так, колгоспник М. П. Цисс одним з перших у селі вніс 20 тис. крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». Влітку 1944 року жителі Братського відправили воїнам 3-го Українського фронту мед і фрукти[2].

Сільська Рада відновила роботу в квітні 1944 року. З ініціативи Ради було проведено кілька суботників та недільників, під час яких сотні жителів Братського ремонтували приміщення районної лікарні, клубу, середньої школи, заготовляли для них паливо, виготовляли меблі та обладнання.

1 вересня почалися заняття у середній школі. В педагогічному училищі вже влітку 1945 року навчалося 120 учнів. Налагоджувалася робота культурно-освітніх закладів. Молодь зібрала збережені інструменти і створила при клубі духовий оркестр. Під час жнив 1944 року агіткультбригада клубу дала концерти в 19 колгоспах району. Почав працювати кінотеатр, укомплектовувалися бібліотеки.

Завдяки вмілій організаторській роботі комуністів і наполегливій праці трудівників Братського, піднімалися з руїн колгоспи, місцева промисловість. У 1947 році братські артілі повністю освоїли довоєнні посівні площі. 1946 року в колгоспі ім. Ворошилова зібрали непоганий урожай — по 20 цнт озимої пшениці з га, 18 цнт жита, 23 цнт кукурудзи. А ланка комсомолки К. Л. Плішковської на кожному га виростила по 23 цнт проса[3]. Багато уваги приділялося відновленню поголів'я громадського тваринництва.

З підприємств місцевої промисловості в 1944 році працювали райхарчокомбінат, 8 підприємств райпромкомбінату. В 1946 році пущено місцеву електростанцію. Через рік збудовано сирзавод республіканського значення. Трудівники маслозаводу

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 2, арк. 27.
[2] Газ. «Південна правда», 11 серпня 1944 р.
[3] Газ. «Степовий колгоспник», 7 листопада 1947 р.

Метеорологічний майданчик Братської середньої школи № 1. 1968 р.

у 1948 році виробили понадпланової продукції на 160 тис. крб.; того ж року працівники райхарчокомбінату виконали півтора річних плани[1]. У 1947 році в артілі ім. Ворошилова дала струм місцева електростанція не тільки на ферми, а й у будинки колгоспників.

У серпні 1950 року артілі села — «Шлях Леніна» та ім. Ворошилова об'єдналися. На початку наступного року до укрупненого колгоспу «Шлях Леніна» приєднали й артіль ім. III Комінтерну. Колгоспна партійна організація провадила велику виховну і масово-політичну роботу серед населення. В 1954—1958 рр. в артілі добилися сталих урожаїв — по 17—20 цнт з га. Зросло виробництво тваринницької продукції. На кожну корову доярки Є. М. Леус, Т. І. Грохович, Г. І. Федуна, Н. Г. Васильєва надоювали по 3—3,5 тис. кг молока.

За роки семирічки і восьмої п'ятирічки трудівники колгоспу значно підвищили врожайність зернових, збільшили виробництво продуктів тваринництва. Колгосп тепер має 41 трактор, 31 комбайн, 13 автомашин та іншу сільськогосподарську техніку. Механізовано майже всі процеси у громадському тваринництві. На фермах запроваджено автодоїння, автонапування, роздачу кормів і очищення приміщень. За роки восьмої п'ятирічки державі було продано понад план 19 760 цнт зерна, 6594 цнт молока, 251,4 тис. штук яєць. З 1966 року артіль перейшла на гарантовану оплату праці. Оплата людино-дня в колгоспі в 1970 році становила 3,48 крб., неподільні фонди колгоспу — понад 2,5 млн. карбованців.

Значного розвитку в селищі набула місцева промисловість. У Братському працюють сирзавод, райпромкомбінат, комбінат побутового обслуговування, райхарчокомбінат, є автотранспортне підприємство, районне об'єднання «Сільгосптехніки». Підприємства місцевої промисловості успішно виконали завдання восьмого п'ятирічного плану: районне об'єднання «Міжколгоспбуду» — 1 листопада, автотранспортне підприємство — 5 грудня 1970 року. Достроково виконали також п'ятирічку колективи районного об'єднання «Сільгосптехніки» та районного комбінату побутового обслуговування населення. В 50-х роках колгосп ім. Леніна (так називається з 1967 року) та промислові підприємства Братського кілька разів виходили переможцями в соціалістичному змаганні з Лисогірським районом Миколаївської області і Пластунівським районом Краснодарського краю.

Трудівники Братського успішно виконали соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Першість у соціалістичному змаганні серед тваринників колгоспу в першому кварталі 1971 року завоювала доярка В. М. Шпак, яка при зобов'язанні 750 кг надоїла від кожної корови по 901 кг молока, а доярка М. К. Межник надоїла від кожної корови по 890 кг. Значних успіхів у соціалістичному змаганні на честь партійних з'їздів досягли колективи підприємств райцентру. Перевиконали планові завдання першого кварталу районне об'єднання «Сільгосптехніки» та комбінат побутового обслуговування.

У промисловості і сільському господарстві селища працює великий загін передовиків виробництва. Комбайнер М. І. Курочка щороку перевиконує норми на збиранні врожаю. Ударниками комуністичної праці є слюсар В. Г. Капинус, вальцювальник С. С. Павелко.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 2, арк. 1.

Радянський уряд високо оцінив трудові досягнення братчан. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені перший секретар райкому КП України Б. І. Турбаївський, голова виконкому районної Ради депутатів трудящих П. П. Краков'як, начальник відділу експлуатації районного об'єднання «Міжколгоспбуду» Н. В. Редькіна, шофер автотранспортного підприємства М. К. Скрипниченко, секретар колгоспної парторганізації І. Д. Кушнір, бригадир рільничої бригади Я. Г. Кікоть, голова колгоспу І. І. Савченко, колишній перший секретар райкому КП України І. Д. Власов, інженер об'єднання «Сільгосптехніки» О. О. Сатановська, доярка колгоспу ім. Леніна Є. П. Поборська. Орденом Жовтневої Революції нагороджено керуючого відділком колгоспу ім. Леніна М. І. Поліщука.

За роки після визволення від окупантів у селищі зведено понад 300 житлових будинків, багато дво- і триповерхових. Лише 1965 року 160 сімей справили новосілля. Братчани купують сучасні меблі, телевізори, холодильники, мотоцикли, автомашини. Тут є універмаг, готель, гастроном, автовокзал, працюють 12 магазинів, кафе-ресторан. Вулиці Братського заасфальтовані, прокладено 14 км водопроводу. Селище електрифіковане і радіофіковане. У його центрі — зелений парк. Щоденно з Братського по 20 маршрутах відправляються автобуси на Миколаїв, Одесу, Первомайськ, Новий Буг, Вознесенськ. Діє авіалінія Братське—Миколаїв.

У Братському є районна лікарня на 120 ліжок, яка має амбулаторію, аптеку, кабінети, обладнані новою медичною апаратурою. Працюють в ній 94 чоловіка медперсоналу, з них — 22 лікарі.

1300 дітей навчаються у двох середніх і восьмирічній школах. Є також вечірня і заочна школи. На ниві освіти трудиться великий загін учителів. Орден Леніна прикрашає груди заслужених учителів УРСР Є. О. Шмоленко, Д. В. Арнольді. У професійно-технічному училищі, яке готує будівельників, мулярів, штукатурів, столярів, навчаються 250 юнаків і дівчат. Для дітей відкрито будинок піонерів, спортивну та музичну школи. Влітку діти відпочивають у піонерських таборах, беруть участь у цікавих туристських мандрівках. Сотні випускників шкіл Братського трудяться в різних куточках країни. Уродженцями Братського є генерал-майор К. К. Корнійчук, викладач Військово-Політичної академії ім. В. І. Леніна у Москві Г. А. Марченко та багато інших.

До 50-річчя Радянської влади в селищі споруджено будинок культури на 650 місць. При ньому є кімнати для занять гуртків художньої самодіяльності. Драматичному колективу районного будинку культури присвоєно звання Народного театру. Понад 2600 жителів селища є читачами двох бібліотек — для дорослих і дитячої. Бібліотечні працівники організовують вечори запитань і відповідей, літературні диспути, читацькі конференції тощо.

Доброю традицією у братчан стало проведення свята врожаю, Дня колгоспника, Дня механізатора. Нові свята, масові гуляння відбуваються у мальовничому Пташиному лісі. Гордістю жителів є великий зелений парк. На просторій галявині біля вікового дуба піонери проводять святкові лінійки, тут відбуваються цікаві вечори-зустрічі поколінь.

У 26 первинних партійних організаціях селища — 170 комуністів. Понад 70 проц. з них працюють на промислових підприємствах, у тваринництві, механізаторами. У селищі 21 комсомольська організація, в яких налічується 486 комсомольців.

Значну роботу по залученню жителів до виконання народногосподарських планів, благоустрою, підвищенню рівня культурно-

Туристи на привалі біля Пташиного озера. Братське, 1969 р.

побутового обслуговування населення проводить селищна Рада, до складу якої обрано 96 депутатів, серед них 46 комуністів, 11 комсомольців. У числі депутатів — 40 жінок. При Раді діють 10 постійних комісій: сільськогосподарська, шляхового будівництва та благоустрою, торгівлі та громадського харчування, культурно-освітня тощо. Особливо добре працює комісія шляхового будівництва та благоустрою. Протягом 1970 року було організовано кілька суботників та недільників, в яких взяли участь понад 3 тис. жителів селища. Вони впорядковували вулиці, висаджували дерева. Протягом останніх п'яти років селищну Раду очолює комуністка Т. І. Чамота, яку в 1971 році удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Сповнені творчих сил, трудівники Братського разом з усім радянським народом крокують назустріч новим звершенням, наближаючи світле майбутнє.

В. О. КОНОВАЛЕНКО, В. К. МОРОЗОВ,
М. І. СТЕПАНЕНКО, Ф. М. ЯСТРЕБА

КОСТУВАТЕ

Костувате — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Костуватій, за 25 км на північ від районного центру і за 22 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 419 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Володимирівка, Лісове, Миролюбівка, Петрівка Друга, Петрівка Перша, Юр'ївка.

Поселення на території нинішнього села виникло на початку другої половини XVIII ст.[1]. Заснували його козаки-запорожці, що охороняли південні кордони Російської держави. Осідали тут і селяни-втікачі з центральних губерній України і Росії. На вільних землях вони ставили курені й копали землянки. Господарським заняттям поселенців було хліборобство, рибальство. 1773 року в селі налічувалося 91 чоловік населення[2]. Того року землі навколо Костуватого царський уряд «пожалував» капітану Боженуці. Дещо пізніше великі земельні маєтності виділено у цих місцях іншим поміщикам. Корнет Кузнецов одержав 540 десятин землі і, як свідчать ревізії кінця XVIII — початку XIX ст., перетворив селян Костуватого на кріпаків[3], яких можна було продавати, обмінювати. Так, у 1813 році він продав селян «...Бориса — сина Зуєва 54 років, дітей його Ларіона 10 років, Григорія 4 років»[4]. Відбуваючи тяжку панщину, селяни повинні були також платити поміщикові ще й різні грошові та натуральні повинності.

Після скасування кріпосного права кращі землі залишалися у руках поміщиків. За викупним актом селяни одержали наділи по 2,5 десятини на ревізьку душу. Сюди входило 2 десятини орної, 0,2 — присадибної землі, 0,2 — сінокосу, 0,1 — вигону. На той час у селі було 65 дворів і проживало тут 157 чоловік.

На період тимчасовозобов'язаного стану селяни мусили виконувати найтяжчі повинності — оброк і панщину.

Важким тягарем на їхні плечі лягали непосильні викупні платежі. За десятину наділу жителі Костуватого платили 2,2 крб. Зростали недоїмки. У 80-х роках вони дорівнювали 30—60 крб., що становило 50—100 проц. річного доходу селянина. Більшість селян неминуче розорялася і знову потрапляла в кабалу до поміщика. Через 20 років після реформи третина селян Костуватого стала безземельною, втративши

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда Херсонской губернии 1883—1885 гг., стор. 105.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 56, спр. 514, арк. 122.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 95.
[4] Там же, ф. 191, оп. 2, спр. 20, арк. 1.

одержані наділи. Багато мешканців села не мали тягла. У 80-х роках понад 20 проц. господарств взагалі не орали землю, 3 проц. орали по 1 десятині, 17 проц.— від 1 до 3 десятин і лише 0,5 проц.— понад 100 десятин[1]. Не маючи чим обробити свою землю, частина селян здавала її в оренду заможним хазяям або продавала, а сама йшла наймитувати. Частина ж малоземельних і безземельних селян орендувала землю у поміщика. Так, у 80-х роках XIX ст. костуватські бідняки користувалися щорічно 255 десятинами такої землі, сплачуючи за кожну десятину 5—8 крб., або 3—4 копи хліба[2]. Заможні селяни, що багатіли за рахунок розорення дрібних, економічно слабких господарств, мали змогу дедалі ширше застосовувати різні машини, удосконалені знаряддя праці. В 70—80-х роках XIX ст. в селі у господарствах багатіїв працювало понад 70 сільськогосподарських робітників. Заробітна плата чоловіків не перевищувала 65—67 крб. на рік. Третину цих робітників становили жінки, які заробляли вдвоє менше від чоловіків. Бідні селяни змушені були брати у багатіїв кредит, за який ті здирали до 80 проц. річних.

У селі було кілька крамниць, пивна лавка, що належали багатіям. Костувате лежало при шляху, по якому сільськогосподарські робітники йшли на Мостове і Костянтинівку. Зупиняючись у селі, вони розповідали про жахливі умови життя й праці в різних містах і селах, про посилення експлуатації.

Звістка про криваві події 9 січня 1905 року в Петербурзі сколихнула бідноту Костуватого. П. Колінний, І. Колісник, І. Солодун та інші бідняки розклеювали в центрі села листівки й прокламації, які закликали до боротьби з поміщиками й капіталістами. Революційну літературу сюди доставляли представники Одеського комітету РСДРП. Влітку 1905 року після косовиці майже щоночі спалахували пожежі — горіли підпалені селянами поміщицькі та куркульські хліба. Викликані в село жандарми заарештували п'ятьох активних учасників цього виступу, зокрема П. Колінного, В. Шевкуна, І. Солодуна. Після суду їх заслали на каторгу в Архангельську губернію[3].

Наприкінці XIX ст. село входило до Ганнівської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Налічувалося в ньому близько 400 жителів. По медичну допомогу селяни зверталися до фельдшера у волосний центр. 1886 року 36 жителів села перенесли дифтерит, 1888 — 23 чоловіка померло від чуми, 1890 — 30 костуватців хворіло на трахому. Протягом 150 років від часу заснування села тут не було школи. У 80-х роках XIX ст. знали грамоту лише 4 проц. населення Костуватого[4]. Перша трикласна земська школа відкрилася у 1912 році, навчалося в ній того року всього 25 учнів.

Напередодні першої світової війни біднота, що становила 60 проц. жителів села, мала всього 400 десятин землі. Поміщикам Келеповському, Еннеру і Дауенгауеру в 1913 році належало 4,6 тис. десятин землі, п'яти куркулям — по 120—280 десятин кожному, тобто 8 проц. населення Костуватого володіли 70 проц. усієї землі[5]. В роки першої світової війни в Костуватому не припинялася революційна пропаганда.

Про повалення самодержавства костуватці дізналися на початку березня. У квітні 1917 року на загальному сільському сході було обрано земельний комітет, до якого увійшло 7 чоловік. Комітет домігся передачі бідним 817 десятин незасіяної поміщицької землі, зниження орендної плати з 25 крб. до 7 крб., заборонив заможним селянам орендувати у поміщика землю. Але роботі комітету перешкоджали куркулі. Надії селян покінчити з війною і одержати землю не здійснилися[6].

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1888, № 3, стор. 100.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 406, 407.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1888, № 3, стор. 112.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. 20, оп. 2, спр. 9, арк. 24—49; Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 57, арк. 3.

[6] Кіровоградський облдержархів, ф. 20, оп. 2, спр. 10, арк. 17.

Костуватці радо зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 19 січня 1918 року селяни-фронтовики, організатором яких був більшовик П. Н. Барабан, провели збори жителів, де проголосили Радянську владу. На початку лютого на загальних зборах обрано Раду селянських депутатів. Рада приступила до розподілу поміщицької землі та майна між біднотою. Селяни одержали 3,2 тис. десятин. Для посіву біднякам було роздано 573 пуди конфіскованого у поміщиків зерна[1].

Та незабаром мирне життя було перерване австро-німецькою окупацією. Разом з окупантами повернулися й місцеві поміщики. Костуватців примушували повернути конфісковане поміщицьке майно, худобу, почали стягувати недоїмки навіть за 1916 рік. Тих, хто відмовлявся виконувати ці розпорядження, карали різками, а селянина Д. С. Качура розстріляли[2]. Восени 1918 року після вигнання австро-німецьких окупантів та гетьманців владу в селі захопили петлюрівці. В листопаді Т. К. Ващук створив озброєний загін з селян Костуватого і навколишніх сіл, який боровся проти петлюрівців. У лютому 1919 року цей загін увійшов до складу 15-го полку Червоної Армії. Наприкінці лютого 1919 року жителі Костуватого вітали війська Червоної Армії, що вигнали петлюрівців. Був створений ревком, який повернув селянам землю, організував їм допомогу тяглом і посівним матеріалом. Для Червоної Армії тоді було зібрано 250 пудів хліба і 42 пуди картоплі й овочів. Велику допомогу ревкому в розподілі землі, проведенні посівної кампанії подавав комітет бідноти, організований у травні найбіднішими селянами[3].

Але 27 серпня село захопили денікінці; у січні 1920 року частини Червоної Армії визволили Костувате від білогвардійців. Костуватці зі зброєю в руках відстоювали завоювання Жовтня, боролися на фронтах громадянської війни, брали активну участь у розгромі куркульських банд Махна та інших. Селянин-бідняк Т. К. Ващук бився з ворогами революції на території Херсонської та Одеської губерній, був двічі поранений. У 1919—1920 рр. він воював у складі Першої Кінної армії. Після громадянської війни комуністом повернувся в Костувате[4]. В боротьбі з контрреволюційними бандами в березні 1920 року в Голті загинув перший комуніст села П. Н. Барабан.

Після вигнання денікінців з січня 1920 року в селі діяв ревком, який у квітні передав свої повноваження Раді селянських депутатів[5]. Рада приступила до розв'язання земельного питання. Малоземельні господарства одержали по 4—5 десятин на двір. Сільська Рада взяла на облік сільськогосподарський реманент, організувала його ремонт. У липні 1920 року створено сільський КНС, який наприкінці року налічував уже 347 чоловік. Першими вступили до нього комуністи Т. К. Ващук і Л. П. Шевченко. Вони згуртували навколо себе молодь і співчуваючих більшовицькій партії. Комнезамівці брали активну участь у перерозподілі землі, у здійсненні продрозверстки. У вересні 1920 року під час проведення кампанії «походу на куркуля» вони конфіскували у багатіїв 525 пудів хліба, 52 голови худоби й різний сільськогосподарський реманент. Все це було розподілено між бідняками.

Після закінчення громадянської війни вже у 1921 році на базі колишнього поміщицького маєтку 12 найбідніших жителів села організували ТСОЗ. Наприкінці 1922 року на Костувате напала банда отамана Скирди, яка пограбувала ТСОЗ, а будівлі цього господарства спалила. Спираючись на активістів, виконком Ради створив громадську комісію революційного порядку, до якої ввійшли комуністи й комсомольці. Рада подавала допомогу бідняцьким господарствам, регулювала тру-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 57, арк. 3.
[2] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-1464, оп. 1, спр. 40, арк. 148.
[4] Миколаївський облпартархів, ф 7, оп. 170, спр. 82, арк. 25.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[6] Газ. «Червоне село» (Братське), 21 липня 1920 р.

довлаштування наймитів. Активну участь у політичному й культурному житті села брали комуністи Т. К. Ващук і Л. П. Шевченко, що входили до Ганнівського волпарткому, і комсомольці. Комсомольський осередок у складі І. Колісниченка, Г. Суворенка, І. Шевченка, Любові й Софії Джеломаг та інших оформився в 1923 році[1].

У червні 1923 року в селі відкрито амбулаторію. Багато уваги приділялося культурному будівництву. 1921 року почав діяти гурток лікнепу, який відвідувало 25 дорослих селян. Через рік в п'яти таких гуртках навчалося 200 чоловік. У культурно-освітній роботі активну участь брали 20 культармійців. Працювала початкова школа. Вже в 1929 році серед жителів села було лише 20 проц. неписьменних[2]. За участю молоді було відкрито хату-читальню. Костуватські комсомольці організували гурток політосвіти, випускали стінну газету, ставили спектаклі, збирали гроші на придбання літератури.

1925 року колишні бідняки створили в селі ТСОЗ. Того ж року ще 6 бідняцьких господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Червона праця»[3], яка мала 59 десятин землі. Зразково провели тсозівці оранку й сівбу і одержали по 10—12 цнт зернових з га, тоді як одноосібники зібрали по 6—8 цнт. Через рік виникла ще одна артіль — «Працелюбність», до якої увійшло 9 господарств. 1928 року створено було ТСОЗ «Пролетарська праця». В 1929 році 75 господарств об'єдналися в 2 колгоспи — «Червона праця» і «Непереможна праця». Наступного року на їх базі створюється артіль ім. Карла Маркса, до якої увійшло 186 господарств. Вона мала 1,8 тис. десятин землі. Головою правління колгоспники обрали С. Назаренка. Куркулі всіма засобами намагалися зірвати колективізацію. Вони розповсюджували антирадянські листівки, залякували селян терором, грабували артільне майно, псували реманент. До кінця 1930 року члени артілі змушені були на ніч забирати додому коней, корів, інвентар. Сільська Рада, комуністи мобілізували населення на боротьбу з куркулями, викривали їх ворожі наміри. Кілька куркульських сімей було вислано за межі України.

У подоланні труднощів колгоспного будівництва велику допомогу активістам села подавали районна партійна організація та виконком районної Ради депутатів трудящих. Костуватські комуністи (територіальну партійну організацію створено в селі 1931 року[4]) очолили соціалістичне змагання колгоспників, організували допомогу сусіднім артілям. Весною 1932 року буксирна бригада колгоспу ім. Карла Маркса прополола 211 га зернових в артілі «3-й вирішальний». Багато уваги приділяла партійна організація виховній роботі серед колгоспників. Як ударник соціалістичних ланів прославився колгоспник А. Б. Мірошниченко. Його приклад виконувати щоденно по 1,5—2 норми наслідували комбайнери В. І. Винниченко, Г. С. Качур, О. О. Лопушенко, машиніст В. П. Мішенко та десятки інших. 1938 року районна газета відзначила колгосп ім. Карла Маркса як один з найкращих у районі.

Напередодні Великої Вітчизняної війни парторганізація села налічувала у своєму складі 6 членів партії. Колгосп ім. К. Маркса з 1937 року очолював комуніст К. Т. Бондаренко. Господарство було передовим у районі. Колгоспні лани обробляли 6 тракторів, 3 комбайни, 8 жаток. Парк сільськогосподарських машин мав ще 2 молотарки, 2 вантажні автомашини. Трудівники ланів домоглися сталих урожаїв — озимої пшениці зібрали по 20—25 цнт з га, соняшнику по 12—17 цнт. В колгоспі збудували 3 тваринницьких приміщення, млин, маслоробню. Комуністи вели перед у колгоспному виробництві. Так, М. І. Рожко з 1935 року працював бригадиром рільничої бригади. В 1937 році його ім'я було занесено на районну Дошку пошани. В 1939 році бригада, очолювана Рожком, досягла найвищого врожаю

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 23, спр. 13, арк. 3; спр. 28, арк. 10.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1464, оп. 1, спр. 42, арк. 147; спр. 120, арк. 9, 10.
[3] Там же, ф. Р-1426, оп. 2, спр. 86, арк. 1.
[4] Миколаївський облпартархів, ф 13, оп. 1, спр. 144, арк. 22.

Л. П. Шевченко — керівник Костуватської підпільної організації в роки Великої Вітчизняної війни.

у селі (по 27 цнт озимої пшениці, по 16 цнт соняшнику і по 170 цнт цукрових буряків з кожного га).

Між колгоспами, бригадами й ланками укладалися договори на соціалістичне змагання. Підсумки змагання висвітлювалися на дошках показників, у бюлетнях, стінних газетах. Активну участь у пропаганді досвіду передовиків брала лекторська група й агітколектив. Зростав добробут жителів села. Колгоспники одержували на трудодень по 3—4 кг зернових, а в окремі роки — по 5—6 кг. В 1939 році в селі почав працювати фельдшерсько-акушерський пункт, його обслуговували лікар і 2 фельдшери. Було збудовано приміщення семирічної школи, клубу, бібліотеки. Всі діти навчалися в початковій і семирічній школах.

На священну боротьбу проти гітлерівських загарбників разом з усіма народами СРСР піднявся й український народ. У перші ж дні 85 жителів села пішли захищати рідну Вітчизну. З наближенням ворога почалася евакуація техніки й колгоспного майна на схід країни. 5 серпня 1941 року село захопили фашисти. Вони насамперед викинули із школи і спалили в похідних кухнях парти і розпорядилися про негайну здачу хліба для окупаційної армії. Фашисти примусово відправили на каторгу до Німеччини 45 юнаків і дівчат, 12 чоловік закатували[1]. Жителі Костуватого піднялися на боротьбу з окупантами. У вересні О. З. Барабан згуртувала навколо себе кількох комсомольців. Патріоти писали й розклеювали листівки, в яких закликали односельців не здавати ворогу хліб. Вони підпалили в степу 13 стіжків необмолоченої пшениці, яку мали відправити до Німеччини. Хата родини О. Барабан стала явочною квартирою підпільників. На початку жовтня сюди прибув Л. П. Шевченко (член КПРС з 1918 року), залишений для підпільної роботи Кіровоградським обкомом партії[2]. Як учасник партизанського руху на Україні в роки громадянської війни Л. П. Шевченко мав великий досвід підпільної роботи. Зупинився він нелегально на квартирі В. М. Барабан. За допомогою О. Барабан Л. Шевченко зв'язався з І. Качуром, І. Назаренком, М. Калінним, які ще до його прибуття збирали зброю, готуючись до підпільної роботи. Через них він встановив зв'язок із підпільниками навколишніх сіл — М. П. Красножоном із Михайло-Жукового, С. Й. Чупринюком з Дончиного, В. К. Бондаренком з Петрівки, Г. Я. Назаренком із села Павлогірківки Бобринецького району Кіровоградської області та іншими[3].

В квітні 1942 року Костуватська підпільна організація, що налічувала в своєму складі 48 чоловік, почала активні дії проти окупантів. Підпільники розгорнули насамперед агітаційно-масову роботу серед населення. Г. Я. Назаренко за дорученням групи слухав вдома зведення Радінформбюро, розмножував їх і передавав товаришам. 6 червня 1942 року підпільно-партизанська група в складі 13 чоловік здійснила напад на поліцейську управу в селі Ганнівці. Під час перестрілки був тяжко поранений Г. Я. Назаренко. Партизани відступили, а через деякий час у Костувате прибув каральний загін. Л. П. Шевченку вдалося вийти з села. Через зв'язківця він передав наказ усім підпільникам залишити Костувате. В домовленому місці зібралися Л. П. Шевченко, Г. Я. Назаренко, Г. Г. Назаренко, М. Д. Калінний, В. К. Бондаренко, М. С. Коклонський, І. І. Качур. 5 липня 1942 року вони, крім пораненого Г. Я. Назаренка і В. К. Бондаренка, пішли в напрямку фронту. Поблизу

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1003, оп. 3, спр. 20, арк. 7.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 110.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 203, арк 1, 2.

Чорного лісу (північніше Знам'янки) їх наздогнали карателі. В бою загинули всі патріоти, тільки І. Качуру пощастило врятуватися[1].

Наприкінці 1942 року була арештована й група підпільників, що залишилася у Костуватому. У селі Ганнівці в січні 1943 року після нелюдських катувань були повішені мати Г. Я. Назаренка — М. С. Назаренко, В. М. Барабан та її дочка Ольга, мати Л. П. Шевченка — М. І. Шевченко, С. А. Коклонський — батько М. С. Коклонського та інші. В лютому 1943 року гітлерівці схопили ще одну групу підпільників — І. Я. Назаренка, С. Й. Чупринюка, І. І. Рожка, В. К. Бондаренка, С. І. Назаренка, М. П. Красножона і Д. Хлинова. Після катувань у Братському їх відправили до Ганнівки, місця страти. По дорозі до села Д. Хлинов і М. П. Красножон напали на конвоїрів, одного з них убили і втекли в с. Петрівку Піщано-Бродського району Кіровоградської області.

63 жителі села полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. На честь загиблих жителі Костуватого встановили пам'ятник.

17 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили Костувате від гітлерівців. Окупанти завдали селу великих збитків. Багато сімей залишилися без житла, майна, худоби. Знищено було господарство артілі ім. Карла Маркса.

Жителі Костуватого під керівництвом виконавчого комітету сільської Ради приступили до відбудови колгоспного господарства. Жінки очолили рільничі ланки. Орали коровами, не вистачало насіння. Але перша післявоєнна весна пройшла організовано. Зерновими засіяли тоді 816 га — понад 70 проц. довоєнного колгоспного клину. Самовіддано працювали ланки О. С. Коклонської, Ф. Г. Чорної, К. І. Боговик. Не було такого дня, щоб вони не виконали свої норми на 130—150 проц. По 1,5—2 норми щоденно виконували депутат сільради Я. Д. Бондаренко, колгоспниці О. І. Назаренко, О. М. Лопушенко[2].

Вже 1 вересня 1944 року розпочався навчальний рік у семирічній школі. Відремонтовано було медичний пункт, клуб, бібліотеку. Щоб наблизити День Перемоги, жителі Костуватого вносили до фонду оборони власні кошти. Колгоспниця А. М. Жоган, мати чотирьох дітей, передала 46 тис. крб. на будівництво танкової колони, а всього було зібрано понад 200 тис. карбованців[3].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни до мирної праці повернулися колишні воїни Червоної Армії. Зросли ряди комуністів на селі. До 1946 року вони об'єднувалися в партійну групу, а в березні того ж року сформувалася парторганізація[4]. Комуністи очолили вирішальні ділянки виробництва. Для зміцнення керівництва господарством партійні збори рекомендували комуністів: О. І. Фоміна — головою колгоспу, М. І. Назарова — бригадиром тракторної бригади, П. М. Тисленка — завідуючим тваринницькою фермою. Колгосп міцнів, перетворювався на високорозвинуте господарство. Неподільні фонди його у 1950 році перевищили 598 тис. карбованців.

Відроджувалося громадське тваринництво. В 1949 році на тваринницьких фермах було вже 209 голів великої рогатої худоби, 227 свиней, 120 овець, 64 коней. На кінець четвертої п'ятирічки поголів'я худоби подвоїлося, а овець — потроїлося. На цей час порівняно з 1947 роком удвічі зросла і врожайність зернових — 1950 року озимої пшениці збирали з га по 22 центнери[5].

У червні 1951 року до колгоспу ім. К. Маркса приєднано колгосп ім. газети «Правда» (село Володимирівка). Головою новоутвореної артілі обрали К. Т. Бондаренка. Вже через два роки у колгоспі збирали по 23—24 цнт пшениці з га, а по продуктивності тваринництва він посів одне з перших місць в районі. 1954 року артіль

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 17, арк. 89.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 2, спр. 15, арк. 20.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 1, спр. 23, арк. 16.
[4] Там же, спр. 137, арк. 42.
[5] Газ. «Степовий колгоспник», 24 травня 1951 р.

була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а 1957 року зайняла перше місце в районі по виробництву м'яса.

1958 року до колгоспу ім. К. Маркса приєдналася сусідня артіль ім. Калініна з села Лісового. Тепер артіль має 6,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5,6 тис. га орної землі, 60 га плодово-ягідних насаджень. У колгоспі переважає вирощування зернових, успішно розвивається тваринництво. Господарство має 45 тракторів, 21 комбайн, 5 автомашин, електродвигуни тощо. Завдяки вмілому використанню техніки в сільському господарстві та наполегливій праці трудівників значно підвищилася врожайність зернових. У 1966 році тут вирощено по 23 цнт з га порівняно з 17 цнт у 1964 році. 1967 рік трудівники артілі відзначили виконанням двох річних планів продажу державі м'яса і трьох планів продажу яєць. Вже на 30 січня 1969 року тваринники завершили п'ятирічку і продали державі заплановану кількість м'яса і яєць. 16 березня, у день виборів депутатів до Верховної Ради СРСР, вони виконали річний план продажу яєць і почали працювати в рахунок 1970 року. Достроково, 1 жовтня 1970 року, колгоспники завершили восьму п'ятирічку. Значну допомогу хліборобам подають їх шефи — робітники заводу трансформаторів та Миколаївського вантажного парку № 1. Вони забезпечують господарство запасними частинами, листовим залізом, ремонтують колгоспні автомашини.

За успішне виконання завдань семирічки та восьмої п'ятирічки багато колгоспників артілі ім. Карла Маркса відзначено урядовими нагородами: М. Ф. Худобу — орденом Леніна, М. І. Чайковську, Д. Г. Головатенко, М. І. Назаренка — орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — П. П. Цуркана та М. П. Огоренка. 46 трудівникам села вручено ювілейні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Працьовиті люди, будівники свого щасливого життя живуть у Костуватому. Зміцнення економіки колгоспу дало можливість перейти у 1967 році на грошову оплату праці. Ветерани праці, що пішли на відпочинок, одержують пенсію. Вулиці села прикрашають нові добротні будинки. Костувате повністю електрифіковане, радіофіковане. Тут є фельдшерсько-акушерський пункт. До 50-річчя Радянської влади артіль збудувала на власні кошти корпус 8-річної школи. Дітей навчають 14 учителів. Школа має виробничу майстерню. Хліборобській справі школярі навчаються на пришкільній дослідній ділянці. Нині у селі — 17 чоловік з дипломами вузів. Є клуб, бібліотека.

У Костуватому народилися М. К. Садовський (Тобілевич) — один з основоположників дожовтневого українського театру, великий український актор і режисер та видатна українська співачка й драматична артистка М. К. Садовська (Тобілевич). Їх життя і творчість відображають матеріали, любовно зібрані працівниками бібліотеки.

Велику організаторську роботу на селі проводять комуністи й комсомольці. У сільській партійній організації — 35 членів партії, комсомольська організація налічує 65 чоловік. У 5 комісіях сільської Ради — 35 депутатів і понад 30 активістів. Добре працюють такі комісії, як сільськогосподарська, соціалістичної законності, побутова.

Відповідаючи на рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі села зобов'язалися виконати завдання 9-ї п'ятирічки за 4,5 року й успішно додержують свого слова.

М. Д. БУЛАХ, М. Ф. МЕЛЬНИК, В. К. МОРОЗОВ

СЕРГІЇВКА

Сергіївка — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Комишуватці, за 14 км на північ від районного центру і 18 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 962 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Михайлівка і Сергіївське.

Територія, яку займає нині село, до 1809 року значилася як «пустопорожня казенна земля»[1]. У 1809 році сюди прибули на поселення селяни з Курської губернії. Пізніше тут осідали також переселенці з Воронезької, Орловської, Полтавської та Чернігівської губерній. 1812 року поміщик Самарис, одержавши навколо Сергіївки 700 десятин землі, переселив сюди своїх кріпаків. Кількість населення збільшувалася — якщо в 1812 році у селі жило 150 чоловік, то 1859 року — вже 708. Переважна більшість жителів села була кріпаками. Сергіївка входила в той час до Братської волості Єлисаветградського повіту[2]. Жителі займалися хліборобством, скотарством, рибальством. В першій половині XIX ст. тут селяни відбували триденну панщину, платили подушний податок, виконували шляхову й військову повинності. Траплялися випадки, коли кріпаки відмовлялися виконувати повинності. Так, 1858 року селяни, серед яких стали поширюватися чутки про волю, яку буцімто готує їм цар, не вийшли на панщину[3]. Напередодні реформи до Сергіївки прибула сотня козаків для втихомирення незадоволених[4].

Під час проведення реформи 1861 року земельні наділи одержали 332 ревізькі душі[5]. З селянського земельного клину 2,6 тис. десятин було податної землі, 2,3 тис. оброчної. Згідно з уставною грамотою селяни залишалися тимчасовозобов'язаними до повного викупу землі. Більша частина селянського клину припадала на косогори, балки та яри. Кращі землі залишалися у багатіїв. 133 десятини прирізала собі церква. Весною 1862 року обурена біднота відмовилася прийняти уставну грамоту і виконувати повинності. Лише за допомогою козацької сотні було придушено заворушення селян.

В 60—80 рр. XIX ст. малоземельні селяни Сергіївки орендували щорічно понад 1,7 тис. десятин землі у багатіїв. Водночас частина селян-бідняків, що не мали тягла, теж здавала свої наділи в оренду заможним селянам, продавала її або віддавала за борги лихварям.

Ще більше поглибилося класове розшарування на селі на початку XX ст. Майже 60 проц. селян були безземельними і безтяглими або мали від одної до 4 десятин; 5—10 десятинами землі володіло 30 проц. селян. Решта мала понад 10 десятин. Пролетаризовані селяни йшли працювати в міста, наймалися до поміщиків. За переписом 1883—1885 рр., у селі мешкало 1265 чоловік, було 225 дворів, щотижня відбувалися базари, торгували 7 крамниць, що належали багатіям.

Загострювалися класові протиріччя. 1904 року місцевий житель, бідняк З. Бабичев встановив зв'язок з членами революційного гуртка, створеного у Братському і, одержуючи звідти літературу, проводив у селі антиурядову пропаганду. Під час революції 1905—1907 рр. у Сергіївці відбувалися масові сходки, на яких бідняки вимагали справедливого розподілу землі. Організатором цих сходок був місцевий селянин П. Качур. Влітку 1906 року велика група селян ходила в Братське, щоб підтримати страйкуючих робітників[6].

Після столипінської реформи чимало жителів села розпродали свої наділи і виїхали до Сибіру. Куркулі за безцінь скупили їх землю. Один з них придбав таким

---

[1] ЦДВІА, ф. 405, спр. 432, арк. 4.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 56, 57.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1286, оп. 13, спр. 498, арк. 135, 136.
[4] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 328, арк. 9.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 191, арк. 17.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 3, арк. 16.

чином понад 100 десятин. Всього внаслідок реформи в руках сергіївських куркулів зосередилося 29,2 проц. земельного фонду села[1].

Поміщицький гніт і сваволя, постійні турботи про шматок хліба затримували культурний розвиток села. Через відсутність медичної допомоги багато людей вмирало від тифу, дифтериту, чорної віспи. Школу, яку відкрили у 30-х роках XIX ст., відвідувало 32 учні[2]. Висока плата за навчання, постійні нестатки не давали змоги бідним селянам віддавати дітей до школи.

Становище трудящих села погіршилося під час першої світової війни. Збільшилася кількість безземельних господарств. Через нестачу робочих рук бідняки змушені були здавати свої наділи в оренду або продавати їх заможним хазяям. Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року не виправдала сподівань бідняків на поліпшення свого становища — і земля, і влада, як і раніше, залишилися в руках поміщиків і капіталістів.

В Сергіївці про перемогу Жовтневого збройного повстання дізналися в листопаді 1917 року. Наприкінці грудня сільські активісти С. С. Челобов, Ф. К. Новиков і В. М. Павлов організували мітинг, на якому селяни висловили свою підтримку Радянській владі. Сільську управу розігнали. До обрання Ради селянських депутатів в лютому 1918 року всі важливі питання вирішувалися загальними зборами громади. Тільки-но Рада приступила до розподілу землі між бідняками, як в березні 1918 року в Сергіївку вступили загони австро-німецьких військ. Селян обклали такою контрибуцією, сплатити яку не було ніякої змоги. Окупанти ходили по дворах і забирали все, що бачили. В кінці 1918 року свою владу в селі проголосили петлюрівці.

В березні 1919 року частини Червоної Армії вигнали їх звідти. Було створено ревком, який очолив робітник із Братського М. Рибак. Члени ревкому почали розподіляти землю між бідняками, допомагали їм насінням і тяглом. Селяни організували збір продовольства для Червоної Армії. До серпня 1919 року вони здали 700 пудів зерна і фуражу для армії і 1480 пудів в рахунок продрозверстки.

Та в кінці серпня село захопили денікінці. Білогвардійці розстріляли члена виконкому Ради П. Нікітенка, вчинили прилюдне катування активістів-бідняків Д. Т. Бубнова, С. П. Кононова, спалили хату бідняка С. П. Панфілова та конфіскували у селян 47 голів великої рогатої худоби[3]. Члени ревкому, що залишилися у підпіллі, створили озброєний загін для боротьби з ворогом. Бойові операції він проводив спільно з Братським загоном під командуванням В. І. Афанасьєва. В січні 1920 року партизани разом із частинами Червоної Армії визволили Сергіївку від денікінців. Понад 50 жителів села стали червоноармійцями і билися на фронтах громадянської війни.

Створений в кінці січня ревком, який очолив комуніст С. С. Челобов, приступив до запровадження в життя законів Радянської влади. У відповідності з постановою Президії ВУЦВКу від 25 лютого 1920 року «Про призначення повсюдних виборів до Рад і про порядок обрання на IV Всеукраїнський з'їзд Рад» у Сергіївці в березні обрано Раду селянських депутатів. Очолив її колишній червоний партизан бідняк Т. І. Шендрик. З його допомогою у червні 1920 року було створено КНС, головою якого став місцевий бідняк І. І. Горшков. Комітет здійснював контроль над виконанням земельного закону. Матеріали перевірок обговорювалися на його зборах. Виконуючи продрозверстку, сергіївці 1920 року здали державі 9 тис. пудів хліба. Активну допомогу подавали вони Червоній Армії під час наступу Врангеля. В жовтні 1920 року в селі був проведений «тиждень допомоги фронту», під час якого жителі села зібрали і передали у фонд Червоної Армії продовольство, теплий одяг.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 752, арк. 1.
[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 201.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1466, оп. 1, спр. 5, арк. 55, 56.

Після закінчення громадянської війни Радянська держава посилила допомогу трудящому селянству у відбудові господарства. Лише в 1922 році для бідняків та родин червоноармійців було виділено 395 пудів насіння. Частину селянських сімей, яка найбільш потерпіла від неврожаю 1921 року, держава підтримала продуктами харчування[1]. Ще у 1921 році в Сергіївці відкрилася прокатна станція, яка мала молотарку, 7 сівалок, 2 жатки, 14 плугів тощо. 1926 року тут були вже парова і дві кінні машини, 25 жаток, 63 віялки, 32 сівалки, 315 плугів, 2 млини і маслоробня. Для кращої пропаганди раціональних методів використання землі КНС виділив під показове дослідне поле 12 гектарів.

Дуже гострою була боротьба у селі з куркульством, яке тероризувало сільських активістів, залякувало бідноту[2]. Ще у вересні 1920 року з ініціативи сільського КНС у десяти куркульських господарств, які відмовились виконувати продрозверстку, вилучили понад 1600 пудів хліба[3]. 1922 року рішенням сільської Ради куркульські сім'ї були обкладені податком на користь біднішої частини населення. У липні куркулі напали на будинок, де проходили збори комсомольського осередку. Відбулася гостра сутичка, в якій переможцями вийшли комсомольці й сільська молодь. На загальному сільському сході селяни засудили ворожі дії куркулів[4]. Комуністи С. С. Челобов, В. І. Афанасьєв, комсомольці Г. Т. Калайда, його брат Леонтій і сестра Марія, В. І. Іванов та З. Ф. Чудій для проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо важливості продподатку були закріплені за п'ятихатками. У вересні селяни організували чотири недільники, щоб прискорити вивезення хліба до Братської заготівельної контори. Продподаток 1922 року сергіївці виконали достроково — державі було здано понад 8 тис. пудів хліба[5].

У 1923 році в селі жило 1384 чоловіка. 246 господарств мали понад 800 десятин орної землі, 156 корів, 204 робочих коней. Основну масу селян становили середняки. Того року в Сергіївці створено ТСОЗ «Світло» з семи господарств, які мали 30 десятин придатної до обробітку землі[6]. Незабаром виникло сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство, головою якого обрали Г. М. Цибульського. Воно об'єднувало 145 пайовиків, мало крамницю, млин. 26 листопада 1926 року виник ТСОЗ «Хлібороб». Це товариство об'єднало 54 чоловіка, мало 470 га землі.

У боротьбі за нове життя перед вели сільські комуністи. 1921 року вони входили до складу волпартосередку, створеного 23 лютого 1920 року[7]. Весною 1925 року в селі було вже 10 комуністів. 1 травня того ж року створено в Сергіївці партосередок, секретарем якого обрали М. Ростиянова[8]. Ще влітку 1921 року за допомогою комуністів молодь організувала комсомольський осередок, першим секретарем якого став Г. Т. Калайда. Комсомольці брали активну участь у громадському житті Сергіївки. Вони читали селянам газети, готували вистави в клубі, проводили з молоддю політичні заняття в гуртку «Світогляд». Осередок мав свого сількора, який надсилав кореспонденції до газети «Червоний шлях» — органу Єлисаветградського окружкому КП(б)У та окрвиконкому (з 1923 року село входило до складу Братського району Єлисаветградського округу). Комсомольці створили касу взаємодопомоги, яка надавала допомогу селянам-біднякам, організували сільськогосподарський гурток, що мав свою дослідну ділянку.

Значна роль у залученні жителів села до активної господарської та громадської діяльності належала Раді, до якої в 1921 році входило 17 депутатів[9]. При ній працю-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 29, арк. 12, 14, 38, 73.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 61, арк. 11.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 136, арк. 1.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 25, арк. 8, 9.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 29, арк. 49, 68.
[6] Там же, ф. Р-1426, оп. 2, спр. 37, арк. 1—11.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 7.
[8] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 506, арк. 135.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 9, арк. 12.

вали комісії: благоустрою, санітарна, культурно-освітня та інші. За активною участю сільської Ради в селі було проведено кілька суботників і недільників, під час яких відремонтували шляхи, колодязі, висадили на вулицях дерева. Частина жителів під час суботників та недільників ремонтувала сільський клуб, школу[1]. За безпосередньою участю Ради селянських депутатів та КНС у Сергіївці 1920 року було відкрито початкову школу[2]. 28 серпня 1920 року на загальних зборах жителів села, скликаних Радою, обрали комісію по ліквідації неписьменності, до якої ввійшло 5 чоловік. Вона взяла на облік тих жителів села, що не вміли читати і писати. Їх налічувалося тут 630 чоловік. Для неписьменних відкрили дві школи лікнепу[3]. Члени комісії проводили роз'яснювальну роботу серед селян по залученню їх до шкіл лікнепу, збирали кошти для придбання зошитів та письмового приладдя. З 1924 по 1927 рік лікнеп закінчило 250 чоловік. Багато з них здобули пізніше вищу освіту.

Вечорами жителі Сергіївки збиралися в школу, щоб подивитися концерт або виставу драматичного гуртка. У 1922 році демобілізований червоноармієць М.Ф.Бубнов організував у сельбуді духовий оркестр. Сільський комсомольський осередок, до складу якого в 1924 році входило 17 юнаків і дівчат, передплачував 7 газет, відкрив хату-читальню. Вечорами тут влаштовувалися колективні читання газет та книг, також їх обговорення. Щовечора хату-читальню відвідувало 40 чоловік[4]. Комсомольці випускали стіннівку «Готуємо зміну», в якій повідомляли про хід ліквідації неписьменності, боротьбу з куркулями і роботу серед сільської молоді. Тричі на тиждень у сельбуді проводилися голосні читки та бесіди на політичні теми, з питань агрономії, влаштовувалися вечори запитань та відповідей. Бюро Братського райпарткому від 28 лютого 1925 року відзначило відмінну роботу Сергіївського сельбуду, який активно допомагав місцевому партосередку проводити культурно-масову роботу серед жителів села[5].

1929 року в селі створено артіль «Біднота», в першій половині 1930 року — ім. Куйбишева та «Петрова правда» (названу на честь Петра Нікітенка, розстріляного денікінцями у 1919 році). Четверта артіль «Хлібороб» стала найбільшим господарством у Сергіївці. До неї записалося 366 чоловік. Тут було майже 1100 га землі, в т. ч. 856 га орної. В справі колективізації одноосібних селянських господарств чималу допомогу сільській парторганізації надавали колишні учасники громадянської війни. Вони першими вступали до колгоспу, брали активну участь у боротьбі з куркульством, яке будь-якою ціною намагалося перешкодити колективізації. Так, у 1929 році куркулі вчинили замах на голову КНС О. П. Звєкова[6], 1930 року напали на голову колгоспу «Петрова правда» Г. Г. Прибельського[7]. Виконуючи рішення загальних зборів, сільська Рада виселила 10 куркульських родин, майно їх конфіскували і передали колгоспам.

Поступово колективні господарства зміцнювалися. Вже через 2 роки після створення колгосп «Хлібороб» виростив найвищий у районі врожай зернових — 16 цнт з га, успішно виконав план продажу хліба державі, в стислі строки посіяв озимі[8]. 1933 року за виконання плану здачі хліба державі артіль занесли на районну Дошку пошани. 1933 року колгоспники зустрічали 2 перших трактори. В селі почали діяти короткострокові курси механізаторів, де поряд з хлопцями навчалися і дівчата. Після закінчення курсів Д. Раєвська, М. Калайда, В. Пилипенко та інші за прикладом П. М. Ангеліної організували тракторну бригаду. М. І. Ракул сіла за кермо комбайна, в 1940 році права водіїв одержали О. М. Бєлікова, Л. С. Грязєва, В. Д. Дні-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1463, оп. 1, спр. 9, арк. 12; спр. 33, арк. 41, 51.
[2] Там же, спр. 203, арк. 22.
[3] Там же, спр. 204, арк. 10, 30.
[4] Там же, арк. 30.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 506, арк. 81.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-250, оп. 1, спр. 910, арк. 17.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 3, арк. 12, 13.
[8] Газ. «Степовий колгоспник», 2 серпня 1933 р.

прова. Комсомольці села бралися за найвідповідальнішу роботу і успішно з нею справлялися. О. І. Блоха очолювала комсомольсько-молодіжну ланку. За вирощення 350 цнт цукрових буряків з га її послали 1938 року на нараду буряківників у Москву. По-стахановському працювали в колгоспах В. Фанта, Н. Татарова, М. Вовченко. Ланка В. Фанти весною 1937 року засівала щоденно по 6 га при нормі 4,5 га. Сумлінно трудився в артілі чабан І. А. Полянський. За одержання приплоду 105 ягнят від 100 вівцематок він 1939 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Авторитетом серед молоді і всіх колгоспників користувалася бригадир колгоспу «Червоний плугатар» комсомолка Є. І. Блоха. Член Братського райкому комсомолу, учасниця стахановського руху, вона була делегатом IX з'їзду ЛКСМ України[1]. Самовіддано працювали комуністи Г. С. Щербина, М. Ф. Павлик, Ф. А. Чаусовська. Учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у 1940 році був бригадир тракторної бригади Г. М. Мошков.

Для організаційно-господарського зміцнення колгоспів багато зробила партійна організація, яка весь час вдосконалювала методи роботи з людьми. Якщо 1933 року в Сергіївці налічувалося 7 комуністів, то на початку 1941 року — 20[2]. Постійну допомогу сільським комуністам надавав Братський РК КП(б)У. Тільки в 1939 році в селі побували 17 лекторів і доповідачів, агіткультбригада. Жителі Сергіївки брали активну участь у суспільно-політичному житті країни. В 1932 році вони збирали гроші на будівництво літака «Горький»[3], в наступному — для побудови ескадрилы ім. Постишева. В 1936 році сільська Рада організувала збір коштів для іспанських дітей.

В 1941 році колгосп ім. В. І. Леніна (так з 1938 року названо артіль «Біднота») мав 5 амбарів, 11 приміщень для громадського тваринництва, лісосклад, кузню. Було чотири бригадні їдальні. Протягом усіх передвоєнних років на чолі цього господарства стояв комуніст Г. Т. Калайда. Як здібного організатора його посилали для обміну досвідом в інші колгоспи району. В середині 30-х років колгоспи села збирали по 100—110 пудів озимої пшениці, мали високі намолоти ячменю, соняшнику й інших культур. Колгоспники одержували на трудодень по 3—4 кг хліба. Сільські трудівники зводили нові будинки. В селі працював фельдшерсько-акушерський пункт, аптека. Діти навчалися в семирічній школі, де директором був колишній наймит, комуніст І. П. Сологуб. В Сергіївській школі, як в одній з кращих шкіл району, в 1936 році було проведено районну конференцію вчителів. Тут діяло 5 гуртків, де, крім учнів, брала участь і сільська молодь. У сільському клубі теж працювали гуртки художньої самодіяльності. Духовий оркестр виступав з концертами перед односельцями, часто виїздив у районний центр та сусідні села. Проводилася активна робота і в червоних кутках колгоспів. Бюро Братського райпарткому, що відбулося 15 грудня 1935 року, відмітило позитивний досвід масово-політичної роботи в червоних кутках Сергіївки[4]. У побут селян увійшли радіо, кіно. Чимало жителів села систематично користувалися послугами бібліотеки. Активну роботу проводили первинні організації Тсоавіахіму та МОДРу, які були створені в селі з ініціативи сільського КНС ще в 1928 році[5].

22 червня 1941 року жителі Сергіївки почули страшну звістку про віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянську країну. 305 жителів села пішли захищати рідну Вітчизну. 122 чоловіки не повернулися з фронту до рідних домівок. У лютому 1945 року загинув кавалер ордена Червоного Прапора, ордена Вітчизняної війни 1-го ступеня І. Ф. Новиков. На одній з ділянок фронту 2 ворожих батальйони при підтримці 7 танків «Тигр» перейшли в контрнаступ. Дорогу їм перегородила артилерійська батарея сержанта І. Ф. Новикова. В нерівному бою мужні воїни підбили

[1] Газ. «Степовий колгоспник», 7 вересня 1936 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 139, арк. 4; оп. 20, спр. 17, арк. 130.
[3] Газ. «Степовий колгоспник», 2 жовтня 1932 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 9, арк. 2.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1564, оп. 1, спр. 5, арк. 139; спр. 104, арк. 29.

3 танки і знищили понад 50 фашистських автоматників. Коли загинула обслуга, ще 2 танки підпалив сам Новиков. Безстрашний герой припинив вогонь з гармати лише після четвертого, на цей раз смертельного, поранення. Про його подвиг писали фронтові газети. Віддав життя за рідну Вітчизну і полковник П. І. Филимонов. Ще в 1919 році він бився з білогвардійцями і був нагороджений орденом Червоного Прапора. 17 березня 1942 року він загинув на Смоленщині. Колгоспник Г. Г. Чорний нагороджений орденом Слави 3-го ступеня, Вітчизняної війни 1-го ступеня і трьома бойовими медалями. В боях за Вітчизну відзначився й І. Г. Кисельов, якого нагороджено орденом Червоного Прапора, Вітчизняної війни 2-го ступеня, двома орденами Червоної Зірки та трьома бойовими медалями.

Багато лиха завдали фашистські загарбники селу. Окупували вони його 7 серпня 1941 року. В перші дні окупації від рук гітлерівців загинуло 15 сільських активістів — П. С. Фомін, І. П. Микитенко, В. Т. Іванов, П. І. Потапенко, дружина радянського офіцера З. Бєлікова з двома дітьми та інші. Понад 60 юнаків і дівчат окупанти відправили на примусові роботи до Німеччини.

Визволили Сергіївку від гітлерівців частини 2-го Українського фронту 19 березня 1944 року. Неймовірно важко було піднімати з руїн село і господарства колгоспів. Робочих рук не вистачало. Відриваючи від себе, люди несли зерно до артілі, щоб засіяти землю і дати хліб фронту. Протягом 1944 року в селі відновили роботу колгоспи ім. Леніна, ім. Куйбишева, «Хлібороб» та «Червоний плугатар». Правління колгоспу ім. Леніна, головою якого в той час був комуніст І. І. Попадін, згуртувало численний актив.

Організовано тут пройшла підготовка тягла та реманенту до весняно-польових робіт. Незважаючи на величезні труднощі (орали коровами, сіяли вручну), того літа на колгоспних ланах колосилися зернові на площі 517 га. Під час жнив у поле вийшли жінки з серпами, чоловіки з косами[1]. Відтворювалося і поголів'я громадського тваринництва. 1944 року артіль ім. Леніна мала 28 голів великої рогатої худоби, 25 свиней, 22 вівці, а вже в наступному році тут були: молочно-товарна, свино- та конеферми, вівцеферма, розвивалося птахівництво.

Партійна організація і сільська Рада піклувалися і про поліпшення культурно-освітньої роботи в селі. За короткий час жителі відремонтували шкільне приміщення, зробили парти. Великою популярністю користувалися серед односельців колективи драматичного та хорового гуртків сільського клубу. Відкрилася бібліотека, жителі села приносили сюди книги, що уціліли під час окупації. В 1944 році відновив роботу фельдшерський пункт.

Як і всі радянські люди, трудящі Сергіївки вносили свої заощадження у фонд оборони, на побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». Так, І. Ф. Бубнов вніс із власних заощаджень на будівництво танка «Т-34» 36 тис. карбованців.

Організатором населення на якнайшвидшу відбудову господарства та всебічну допомогу фронту була сільська партійна організація, відновлена 1 листопада 1944 року. Через 2 роки вона налічувала у своєму складі 11 комуністів[2]. Члени партії проводили ідейно-політичну роботу серед населення. Діяла політична школа, був створений колектив агітаторів, пропагандистів, який став кращим у районі. Протягом 1944—1945 рр. було відновлено колгоспні комсомольські організації. Комсомольці артілі «Хлібороб» — Г. Бринзов, М. Дорошенко, О. Дороженко та інші стали організаторами хлібних валок для фронту[3]. За прикладом комуністів юнаки і дівчата працювали на найважчих ділянках роботи. В 1946 році комсомолки М. О. Губанова, В. І. Шендрик, М. С. Семенихіна й інші створили жіночу тракторну бригаду. Протягом 1946—1949 рр. сергіївські артілі повністю освоїли довоєнні посівні площі та досягли довоєнного рівня по врожайності таких культур, як озима пшениця, ячмінь,

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 13, спр. 2, арк. 21.
[2] Там же, спр. 137, арк 42.
[3] Братський райдержархів, ф. 184, оп. 1, спр. 1, арк 37.

На пшеничному полі колгоспу ім. Н. К. Крупської. Сергіївка, 1968 р.

соняшник, кукурудза. Колгосп ім. Леніна, успішно виконуючи плани першої післявоєнної п'ятирічки, в 1949 році продав державі 4,6 тис. цнт зерна.

Весною 1950 року чотири артілі Сергіївки об'єдналися в одну — ім. Леніна, що відкрило широкі можливості для дальшого розвитку господарства і поліпшення добробуту колгоспників. Восени того року артіль продала державі 25,2 тис. цнт хліба — значно більше, ніж продавали до цього усі господарства села, разом узяті[1]. Колгосп мав 258 корів, понад тисячу свиней, більше двох сотень овець, 320 коней. У тваринництві було механізовано такі процеси, як напування худоби і приготування кормів. Щоб мати поливні землі, колгосп побудував два ставки, 1952 року став до ладу цегельний завод. Цю роботу виконували спеціально організовані колгоспом будівельні бригади.

1955 року артіль зайняла перше місце в районі по продуктивності дійного стада. У 1958 році хлібороби виростили в середньому по 24 цнт зернових з га. Майстрами вирощування високих урожаїв кукурудзи стали колгоспні механізатори В. Б. Губанов, І. П. Бездирєв, які зібрали 1958 року по 37 цнт зерна кукурудзи з га. У господарстві проводилися районні семінари голів колгоспів, секретарів первинних партійних організацій і передовиків виробництва з метою вивчення передового досвіду роботи.

Колгосп проводить значні меліоративні роботи. В 1967 році тут було 44 га зрошувальних земель, а в 1970 — площа їх зросла до 105 га. Братський райком КП України та райвиконком схвалили досвід колгоспу ім. Н. К. Крупської (так названо колгосп у 1963 році) по меліорації земель шляхом малого зрошення і рекомендували його іншим господарствам.

Успішно розвивається тваринництво. 1970 року колгоспне стадо налічувало 2,5 тис. свиней, понад 2,1 тис. голів великої рогатої худоби, 2 тис. овець. На тваринницьких фермах впроваджено комплексну механізацію. В 1970 році неподільні фонди колгоспу становили 2,7 млн. карбованців.

Успішно виконавши завдання восьмої п'ятирічки, господарство понад план продало державі майже 11 тис. цнт зерна, 747 цнт м'яса, більше трьох тис. цнт молока, 2,4 тис. цнт овочів. Багато коштів артіль виділяє на капітальне і культурне будівництво. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна на ці кошти побудовано медпункт, хлібопекарню, дитячий комбінат, лазню, спортзал, двоповерховий адміністративний будинок. Стали до ладу гараж для автотранспорту, 7 тваринницьких приміщень, зерносховище, заасфальтовано 4 км сільської дороги. Споруджено теплицю на 500 кв. метрів, електропарники на 1 тис. рам. Зростає технічна оснащеність господарства: в 1970 році колгоспний машинно-тракторний парк налічував 32 трактори, 37 різних комбайнів, 19 автомашин, багато двигунів, електромоторів, плугів, культиваторів, сівалок тощо.

За трудові успіхи у повоєнний час понад 90 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджені В. І. Апальков і Б. О. Бевзюк, орденом Трудового Червоного Прапора — О. Т. Бурвенкова, М. О. Губанов та П. І. Вакула. Звання Героя Соціалістичної Праці в 1951 році удостоєна ланкова П. С. Грязєва. Зразу ж після визволення Сергіївки від фашистів вона очолила ланку, яка прославилася високими врожаями на всю область. Так, у 1947 році було вирощено по 35 цнт

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 6, спр. 3, арк. 32.

Герой Соціалістичної Праці П. С. Грязєва. Сергіївка, 1966 р.

озимої пшениці на кожному га, а через два роки вже по 38 цнт зерна кукурудзи на кожному з 10 га посіву. 51 трудівника відзначено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». В 1971 році голова колгоспу І. Г. Кисельов удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Трудівники артілі достроково виконали соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. План першого кварталу 1971 року по виробництву молока, яєць перевиконано. У соціалістичному змаганні серед господарств району колгосп завоював перше місце по виробництву і продажу державі молока, за що йому було вручено перехідний Червоний прапор райкому КП України та райвиконкому, а також нагороджено Почесною грамотою райкому КП України та райвиконкому. Доярка Г. Т. Гризоглазова за перший квартал 1971 року надоїла по 859 кг молока від кожної корови і завоювала першість серед тваринників колгоспу. Ім'я її занесено на районну Дошку пошани. Цієї ж честі удостоєно комбайнера артілі комуніста М. О. Новикова, який за 1970 рік зібрав зернових з площі 222 га і намолотив 5604 цнт хліба.

Обговорюючи матеріали XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники Сергіївки взяли зобов'язання виконати дев'яту п'ятирічку за 4,5 року, довести врожай зернових на кожному га до 28 цнт, збільшити середньорічне виробництво м'яса на 35 проц., молока — на 23 проц., яєць — на 57 процентів.

Зростає добробут трудящих Сергіївки. З 1967 року оплата праці в артілі стала гарантованою. Вартість одного людино-дня в 1970 році становила 3 крб. 47 коп. Кожний колгоспник в середньому заробляє за рік 900—1000 крб. Підвищилася купівельна спроможність населення. 1970 року через споживчу кооперацію жителі Сергіївки придбали товарів на суму 872,8 тис. крб. Майже в кожній хаті є радіоприймач, холодильник, газова плита та інші предмети домашнього вжитку. Протягом восьмої п'ятирічки понад 60 сімей переселилися в нові будинки, а 90 — перебудували свої житла[1]. Нові добротні будинки, криті черепицею і шифером, стоять у зелені дерев і виноградників. Вулиці села — широкі, рівні, біля кожного двору — квіти. В селі працюють фельдшерсько-акушерський пункт та пологовий будинок.

Більше половини дорослого населення села має середню освіту. В середній школі щорічно навчається 270 учнів, 70 чоловік здобувають освіту в заочній середній школі. Тут працюють 25 учителів з вищою і середньою спеціальною освітою. Педагогічний колектив тривалий час очолював заслужений учитель УРСР І. В. Звєков, якого за 40-річну педагогічну діяльність нагороджено орденом Леніна. За роки Радянської влади із села вийшло до 200 учителів, 30 агрономів, багато лікарів тощо. Тут народився П. М. Щербаков — Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР сьомого та восьмого скликання, який працює бригадиром судноскладальників на Чорноморському суднобудівному заводі. Син колишнього бідняка Г. Т. Гавриляк став кандидатом сільськогосподарських наук, працює у Херсонському сільськогосподарському інституті. В багатьох родинах колгоспників закінчили вуз по 2—3 чоловіка.

Після робочого дня трудівникам села є де відпочити. В зелені парку стоїть колгоспний будинок культури. Молодь бере активну участь у гуртках художньої самодіяльності. Тільки в 1970 році аматори сцени 29 разів виступали з концертами перед односельцями та трудівниками сусідніх артілей. Агіткультбригада — частий гість

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 13, оп. 27, спр. 68, арк. 60.

у полі і на фермах колгоспу. Особливою популярністю користується духовий оркестр, створений ще в перші роки Радянської влади. У ньому грало більше як 150 жителів Сергіївки. В репертуарі оркестру — класика, сучасні твори українських та російських композиторів. У будинку культури проводяться тематичні вечори, диспути, усні журнали. Лекції читають тут члени сільської групи товариства «Знання». 800 жителів села — активні читачі сільської бібліотеки. Бібліотечна рада організовує читацькі конференції, обговорення книг тощо. Стало вже традицією влаштовувати книжкові виставки, бібліографічні огляди. Крім сільської, в селі є колгоспна та шкільна бібліотеки.

Про громадську активність жителів села свідчить, насамперед, зростання рядів партійної організації. У колгоспній партійній організації — 27 членів партії і кандидатів у члени КПРС. Комсомольська організація налічує у своєму складі 55 юнаків і дівчат. До Сергіївської сільської Ради обрано 35 депутатів, з них 9 комуністів і 6 комсомольців. Серед депутатів багато жінок-трудівниць. Це —доярка М. О. Малофеєнко, пташниця О. С. Пожидаєва та інші. Сільська Рада приділяє багато уваги питанням виробництва, культури, благоустрою села.

Жителі села докладають усіх зусиль для виконання завдань нового п'ятирічного плану, для дальшого розквіту свого села.

Г. П. ПОТАПЕНКО, В. В. БАБЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БРАТСЬКОГО РАЙОНУ

ГА́ННІВКА (давні назви — Шмидове, Безродне) — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Мазниці, за 25 км від районного центру. До залізничної станції Людмилівка — 24 км. Населення — 548 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Артемівка, Воронине, Дарниця, Єлизаветівка, Мостове, Новофедорівка і Цибульки.

У Ганнівці міститься колгосп «Іскра», за яким закріплено 5,5 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство і тваринництво. Вирощуються також технічні культури. 1970 року тут зібрано по 27 цнт зернових і 250 цнт цукрових буряків з га. Артіль виступила в області ініціатором соціалістичного змагання за збільшення виробництва і продажу державі качиного м'яса. За сумлінну працю 95 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, будинок культури, народний університет культури, 2 бібліотеки, дитячий комбінат, лікарня на 30 ліжок з пологовим відділенням. До послуг жителів — 6 магазинів, філіал районного комбінату побутового обслуговування, пошта, телефонна станція.

Поселення, як зимівник для охорони південних кордонів Росії, заснували запорожці у першій половині XVIII ст. 1879 року тут сталося селянське заворушення, приводом для якого був арешт бідняка А. Волкова за агітацію проти царизму. Під час революції 1905—1907 рр. у Ганнівці відбувалися селянські виступи під керівництвом А. Х. Ворони, Д. Лочени, А. Солнцева. На сходах жителі вимагали розподілу поміщицької землі. Місцевий житель А. С. Мелашков поширював серед бідноти прокламації, нелегальну літературу. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в червні 1917 року селяни обрали земельний комітет. В січні 1918 року тут створена волосна Рада. 6 квітня 1919 року виникли сільський і волосний комітети бідноти, які організували перші колективні господарства — комуни. 1920 року у Ганнівці створено партійний і комсомольський осередки. Того ж року почав діяти КНС на чолі з більшовиком Л. П. Закрепою. Серед активних учасників встановлення Радянської влади на селі був І. С. Васильківський, що загинув у 1919 році від рук білобандитів.

Для боротьби з німецько-фашистськими загарбниками 1941 року у Ганнівці створено підпільну групу, яка встановила тісний зв'язок з партизанським загоном села Костуватого. У червні наступного року патріоти розгромили німецьку комендатуру у Ганнівці.

На південно-східній околиці села знайдено залишки поселення та кам'яні знаряддя праці доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

Ганнівська середня школа. 1966 р.

ГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 738 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонівка, Людмилівка, Михайло-Жукове, Орлове Поле, Тимофіївка.

В Григорівці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму». Він обробляє 5525 га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки, коріандр.

Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. В 1970 році одержано з га по 28,5 цнт зернових, по 30,4 цнт кукурудзи, по 284 цнт буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 65 цнт м'яса. За високі виробничі показники 9 трудівників відзначено орденами і медалями. Орденом Леніна нагороджено голову колгоспу І. І. Гаврилюка та колгоспника О. О. Савенка, орденом Трудового Червоного Прапора — 2 чоловік. 1958 року артіль за вирощення врожаїв (зернових 24,9 цнт, озимої пшениці по 25,9 цнт з га) нагороджено дипломом 1-го ступеня ВДНГ СРСР.

У Григорівці є середня школа, бібліотека, будинок культури. Функціонує лікарня.

Село засноване в 50-х роках XIX ст. В роки громадянської війни григорівці Ф. Ілієнко, Тарас і Архип Нетовкані та інші були бійцями партизанського загону, очолюваного П. С. Ткаченком. У 1921 році організувався комсомольський осередок.

КАМ'ЯНОКОСТУВА́ТЕ (давня назва — Калинівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північ від районного центру і за 17 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 533 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кам'янопіль, Прищепівка, П'ятихатки.

Колгосп ім. 40-річчя Жовтня, центральна садиба якого розміщена в Кам'янокостуватому, обробляє 5005 га орної землі. Напрям господарства — зерновий. 8 трудівників нагороджено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний С. А. Зима, ордена Трудового Червоного Прапора — М. Г. Відрученко.

У Кам'янокостуватому — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Село засноване у 1796 році. Партійний і комсомольський осередки створені в 1920 році. В роки Великої Вітчизняної війни фашисти за допомогу радянським розвідникам розстріляли 16-річного юнака В. Нарищенка.

В Кам'янокостуватому народився й провів дитинство корифей українського театру, видатний режисер і актор, народний артист СРСР П. К. Саксаганський (1859—1940).

КРИВА́ ПУ́СТОШ (до 1920 року — Казьонне)— село, центр сільської Ради, розкинулося на лівому березі річки Мертвоводу, за 16 км на північний схід від районного центру і за 39 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 533 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонопіль, Кудрявське, Маломар'янівка, Олексіївка, Соколівка.

Центральна садиба колгоспу ім. Котовського розміщена в Кривій Пустоші. В артілі — 4592 га орної землі; розвинуте зернове господарство і тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Діють дитячі ясла. Є дільнична лікарня.

Засноване село у 60-х роках XIX ст. Першими жителями його були міщани — переселенці з Херсонської губернії.

МИКОЛА́ЇВКА (давня назва — Мала Скаржинка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км на південний захід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Кавуни. Населення — 571 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Єгорівка, Кам'яний Потік, Красноярка, Крупське, Павлодарівка, Петропавлівка, Українець.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», орні землі якого становлять 4777 га. Господарство зерново-тваринницького напряму. Розвинуто рибальство. Зарибнені ставки займають 54 га. Самовіддана праця комбайнера І. О. Чамати, ланкової В. І. Ляпало, колишніх голів колгоспу Л. Т. Тараруменка відзначена урядом — їх нагороджено орденом Леніна. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно М. Г. Соколенка. 10 трудівників колгоспу нагороджено іншими орденами і медалями.

Герой Соціалістичної Праці М. Г. Соколенко. Миколаївка, 1966 р.

На території Миколаївки є восьмирічна школа, сільський клуб, бібліотека.

Село згадується в історичних документах 1786 року, коли поміщик Скаржинський звелів тут викопати ставок і поселив три сім'ї. Вони пасли панську худобу, заготовляли корми.

У 1921 році по-звірячому були вбиті куркулями комуністи М. Д. Шинкевич, П. Г. Глоба і М. С. Левченко. Під час Великої Вітчизняної війни у Бухенвальді від рук фашистських катів загинули уродженці села П. Г. Дроботун, Л. М. Петренко, Г. М. Дулий, С. М. Пироженко. В селі живе учасник підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра» Ю. І. Ісаченко, нагороджений орденом Червоної Зірки.

НОВОКОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний схід від районного центру і за 42 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 855 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Надеждівка, Новопетрівка, Трудолюбівка.

Колгосп ім. Мічуріна, центральна садиба якого міститься в Новокостянтинівці, обробляє 6570 га орної землі. Тут вирощують в основному зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За визначні трудові успіхи 14 колгоспників відзначено орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу Д. І. Куцовського, орденом Трудового Червоного Прапора—2 чоловік.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячий комбінат.

Новокостянтинівка заснована в 1872 році «актовими» — колишніми дворовими — селянами з різних місць Херсонської губернії, яких поселили на казенній землі. Під час революції 1905—1907 рр. селяни-бідняки Я. О. Данилов (у 1918 році був головою ревкому), Л. Б. Залізняк розповсюджували листівки із закликом боротися проти самодержавства. Вони організували виступ селян проти поміщика. 1920 року тут сформовано партійний і комсомольський осередки. За активну участь у боротьбі за владу Рад в роки громадянської війни жителя Новокостянтинівки В. М. Венгера 1920 року нагороджено орденом Червоного Прапора, 1967-го — орденом Червоної Зірки. В 1968 році в селі встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, при школі відкрито кімнату бойової і трудової слави земляків.

Поблизу села Надеждівки виявлено залишки поселення скіфського часу.

НОВОМА́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північ від районного центру та за 6 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 1154 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також села Обухівка і Щорса.

Центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева міститься в Новомар'ївці. Основний напрям — виробництво зерна і продуктів тваринництва. У господарстві — 3797 га орної землі. За успіхи у сільському господарстві 16 трудівників артілі нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна Є. І. Дем'яненка, П. А. Луньова і Л. Х. Байцана, орденом Трудового Червоного Прапора — 2 чоловік.

На території села — восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури, є дитячий садок. Працюють 2 магазини.

Новомар'ївка заснована наприкінці XIX ст. Жителів села Є. Ф. Латишева й А. Т. Гультяєва — активних учасників партизанського руху на Україні в роки громадянської війни — нагороджено 1967 року орденом Червоної Зірки.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км на схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 911 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Макарове, Мирне, Улянівка.

В селі міститься відділок радгоспу «Братський», центральна садиба якого — в селі Антоновому. Тут обробляється 2 тис. га орної землі. Виробничий напрям — рільництво. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу. Серед 24-х чоловік, нагороджених за трудову доблесть, П. Т. Шраменко і М. Г. Спінчевський удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора.

На території Новоолександрівки — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Село засноване в 1871 році переселенцями з Київської губернії і колишніми дворовими з Херсонської губернії. У 1923 році створено першу сільськогосподарську артіль «Золотий колос», організаторами якої були С. Дзядевич, М. Ординський, А. Левицький.

ШЕВЧЕ́НКО (до 1926 року — Божедарівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 10 км на південь від районного центру і за 32 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 380 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вікторівка, Веселий Розділ, Іллічівка, Микільське, Петрівське, Семенівка, Ясна Поляна.

Колгосп ім. Шевченка, центральна садиба якого розміщена в селі, обробляє 4803 га орної землі. Основний напрям господарства—рільництво і тваринництво. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, просо, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки, коріандр. Допоміжними галузями є садівництво, виноградарство.

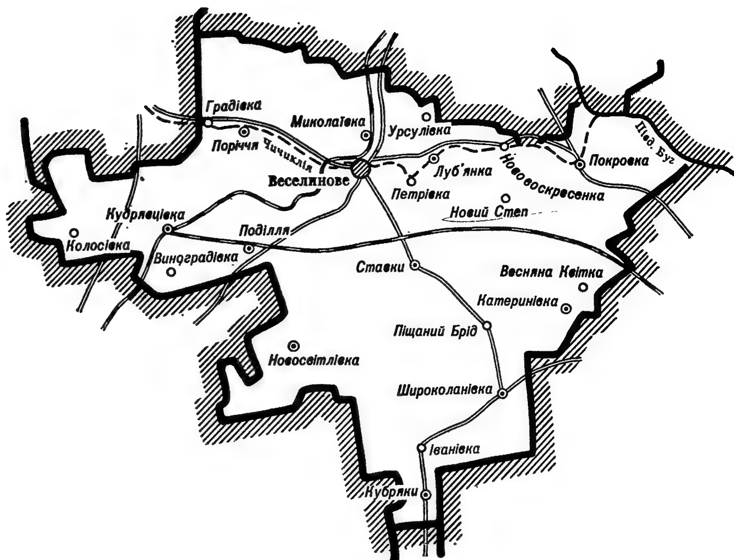
За самовіддану працю доярці М. І. Стрекаловій у 1971 році присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоєно голову колгоспу І. Г. Агаркова, ордена Трудового Червоного Прапора — 3 чоловік, 11 передовиків нагороджено іншими орденами і медалями.

У селі — 2 восьмирічні школи, будинок культури, бібліотека, дитячі ясла, працюють 4 магазини.

Село засноване в 1922 році переселенцями з Канівського повіту Київської губернії.

В 1930 році у Шевченковому організовано дві сільськогосподарські артілі, які через рік об'єдналися в одну—«Червона перемога». До війни —це одна з передових артілей району, яка в числі перших була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

ВЕСЕЛИНІВСЬКИЙ РАЙОН

ВЕСЕЛИ́НОВЕ

Веселинове — селище міського типу, розташоване на лівому березі річки Чичиклії (притока Південного Бугу), за 100 км від Миколаєва. Залізнична станція. Через селище проходить автошлях Одеса—Київ. Населення — 5954 чоловіка. Веселинівській селищній Раді підпорядковані населені пункти Бугаївка, Волощуки, Ганнівка, Звенигородка, Кременівка.

Веселинове — центр району, площа якого — 1,2 тис. кв. км, населення — 33,3 тис. чоловік. В районі—74 населені пункти, підпорядковані селищній і 11 сільським Радам; 19 колгоспів, 5 радгоспів, 8 підприємств, 2 будівельні організації; 4 лікарні, 19 фельдшерсько-акушерських пунктів, 8 пологових будинків; 40 шкіл, 50 будинків культури і клубів, 35 бібліотек.

На околицях селища височить близько 20 курганів доби бронзи, скіфських і сарматських часів[1].

Наприкінці XVIII ст. землі по берегах Чичиклії царський уряд подарував полковнику Веселинову. Село, яке виникло тут, дістало назву Веселинового. В другій половині XIX ст. його перейменували на Олександрівку (за ім'ям дочки поміщика), наприкінці XIX ст. відновлено стару назву[2]. До 1833 року Веселинове входило до складу Херсонського повіту Новоросійської губернії, потім — до новоствореного Ананьївського повіту Херсонської губернії.

Розвивалося село досить повільно. В 1859 році тут мешкало 30 кріпаків поміщика Веселинова. Вони обробляли панські землі, працювали в маєтку, будували і ремонтували шляхи й мости. Крім хліборобства, селяни займалися скотарством і виноградарством. Кращі землі належали поміщикові. Селяни стогнали під тягарем численних повинностей та податків. Нестерпні умови життя викликали у них стихійний

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 98.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 162.

протест. Ще в 1807 році 12 мешканців села спробували втекти від кріпосника, але їх піймали й висікли різками[1]. Тікали кріпаки і в наступні роки.

За реформою 1861 року веселинівські селяни одержали на ревізьку душу по 1,7 десятини землі. Викупні платежі були дуже високими. Рік у рік зростали борги. Нестача землі примушувала селян звертатися до поміщика та лихварів, які брали за оренду однієї десятини по 6—8 крб.[2]. В голодний 1874 рік 48 селянам вистачило хліба лише на 8—10 місяців, а допомоги посівним матеріалом, як вказувалося в земських обстеженнях, потребували всі 58 чоловік, що проживали тоді в селі.

З розвитком капіталізму відбувався інтенсивний процес класового розшарування села. 1887 року у Веселиновому з 33 селянських дворів 25 залишилися без землі, у 5-и господарствах було лише 25 десятин, зате одне заможне мало 75 десятин, а 2 господарства місцевого духовенства — 240 десятин[3]. Через нестачу землі 37 чоловік із зубожілих господарств йшли на заробітки. 1896 року в селі налічувалося 117 жителів.

Наприкінці XIX ст. веселинівські землі стали власністю баронеси Медем, у якої куркулі орендували великі ділянки. Так, куркуль Центер орендував 3860 десятин землі по 5 крб. за десятину. Селянам-біднякам поміщиця здавала в оренду щорічно лише 100 десятин по 6 крб. 60 коп. за десятину[4].

В 1908 році почалося будівництво залізничної колії Одеса—Бахмач, що проходила через Веселинове і з'єднувала багатий хлібний край з центральними районами Росії і чорноморськими портами. Залізницю було введено в дію 1914 року. На її спорудженні працювали поряд із зайшлими і місцеві селяни. Умови праці були надзвичайно тяжкими: за 12—15 годин виснажливої роботи робітники одержували по 80 коп[5]. Серед будівельників зростало незадоволення існуючими порядками. Агітаційну роботу, спрямовану проти царського ладу, проводив робітник Гнутов.

У роки першої світової імперіалістичної війни з 220 селянських господарств 179 належало 999,5 десятини, але й цю землю обробляти було нікому — 117 працездатних чоловіків мобілізували до царської армії. 41 господарство взагалі не мало землі[6]. В селі тоді мешкало понад 800 чоловік. Убогі землянки, обмазані глиною, безладно розкинулися в степу. Дещо пожвавлював одноманітне життя селян поштовий шлях Вознесенськ—Одеса. Тут стояли 2 лавки, корчма. До 1913 року, коли відкрили земську однокласну школу на 30 місць, церковнопарафіяльна була єдиним навчальним закладом у селі.

В лютому 1917 року веселинівці дізналися про повалення царизму. Восени вони не сплатили оренди і почали ділити поміщицьку землю. Баронеса Медем сповіщала про це міністра внутрішніх справ Тимчасового уряду: «Мешканці мого маєтку Веселинове Покровської волості Ананьївського повіту Херсонської губернії відмовляються від усяких платежів як за присадибні місця, так і за випас худоби, який самовільно захопили весною цього року»[7]. За наказом міністра повітовий комісар Тимчасового уряду направив у Веселинове команду солдат для «відновлення порядку». Селяни протестували проти дій комісара, скаржилися на нього Ананьївському повітовому тимчасовому комітетові[8], але відповіді не одержали.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1341, оп. 8, спр. 18, арк. 9.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 406, 492, 493; 1883, № 3, стор. 91.

[3] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг. Приложение к 5-му тому «Материалов для оценки земель Херсонской губернии». Херсон, 1889, стор. 179, 336—339, 438—439.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1900, № 4, стор. 54.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 704, оп. 21, спр. 560, арк. 5, 6.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. 239, оп. 3, спр. 31, арк. 10, 16.

[7] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 106, 107.

[8] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 120, арк. 1.

Веселинівські бідняки палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка принесла їм жадану волю і землю. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. З цього ж часу Веселинове стало волосним центром Ананьївського повіту Херсонської губернії. Тоді ж було створено волосний ревком на чолі з О. Ф. Тарасовим. Втілюючи в життя ленінський Декрет про землю, ревком конфіскував поміщицькі землі, майно і розподілив їх між біднотою. Селяни одержували по 2,5 десятини на душу[1]. В березні 1918 року Веселинове окупували австро-німецькі війська. Допомогу селянам у боротьбі з загарбниками подавали члени Вознесенського повітового підпільного партійного комітету на чолі з більшовиком М. К. Іршенком. Вони поширювали в селі листівки Одеського підпільного більшовицького комітету, які закликали трудящих до збройної боротьби за Радянську владу[2]. Десятки веселинівців влилися до вознесенських партизанських загонів.

У листопаді 1918 року південь України захопили англо-французькі інтервенти. В січні наступного року в зоні «союзної окупації» опинилося й Веселинове. Звідси загарбники готували наступ на Вознесенськ. Проти ворога виступили партизани — Вознесенський кавалерійський загін (командир Н. І. Урсулов) та Вознесенський піхотний полк під командуванням І. К. Філіппова. В березні вони спільно з частинами радянських військ, які наступали на Одесу, відкинули окупантів, що намагалися прорватися у Вознесенськ. 14 березня 1919 року партизанські загони, якими командував П. С. Ткаченко, що діяли в складі радянських військ, зайняли лінію Мостове—Веселинове—Ляхове. Втративши в бою під Веселиновим тільки убитими 400 чоловік, інтервенти відступили на укріплені позиції поблизу станції Березівка. Надвечір 19 березня їх розгромили радянські війська під командуванням А. Є. Скачка[3]. В селі було відновлено Радянську владу.

Під керівництвом революційного комітету розпочалися перервані інтервентами аграрні перетворення. Біднота одержала землю і приступила до її обробітку. В травні жителі села допомагали військам 3-ї Української радянської армії громити банди отамана Григор'єва. Багато веселинівців в ті дні боролися проти григор'євських бандитів у складі 2-го Вознесенського полку, що бився з ворогом під Миколаєвом на залізничній лінії Явкине—Новий Буг[4]. Трудящі села зібрали багато продовольства, фуражу і зброї, взявши активну участь у проведенні «тижня допомоги Червоній Армії». В червні за постановою Ради робітничої і селянської оборони УРСР була організована допомога продовольством Донбасу. Веселинівська волость надіслала робітникам вугільного краю близько 400 пудів борошна та ін. продуктів. Колишні бійці-веселинівці, що билися в складі 2-го Вознесенського полку, добровільно поїхали на фронт у район станції Гришине (Донбас) і там влилися до 14-ї Радянської армії.

На фронтах громадянської війни в складі 1-го Вознесенського партизанського полку і кавалерійської бригади під командуванням Г. І. Котовського билися з інтервентами В. Ф. Гуда, М. П. Дафф, Ф. Л. Ігнатюк, І. Я. Лисенко, С. П. Островський. В загонах Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова захищав Радянську владу П. П. Стрельбицький. На Київщині в боротьбі з білогвардійцями брали участь М. Г. Свинобай і Ф. Л. Сокур. Активно боролися веселинівці і проти денікінців, які захопили село в серпні 1919 року. 2 лютого 1920 року кавалерійська бригада Г. І. Котовського і 402-й стрілецький полк під командуванням Ф. Ю. Криворучка, що наступали з Вознесенська на Одесу в складі військ 14-ї Радянської армії, визволили Веселинове від білогвардійців[5].

Із створенням у лютому 1920 року Вознесенського повіту Одеської губернії Веселинове ввійшло до його складу як волосний центр. 21 лютого жителі Веселинового, Луб'янки, Петрівки, Ганнівки, Миколаївки і хутора Гадючого на загальних

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 14.

[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 100, 101.

[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. XXXIII.

[4] Миколаївський облпартархів, ф. 4247, оп. 1, спр. 126, арк. 8—10.

[5] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 97, арк. 3.

зборах утворили волосний ревком. Землю і ремaнeнт знову повернули селянам. У Веселинівському волпартосередку, створеному в лютому, на 28 жовтня 1920 року налічувалося 20 членів партії, у комсомольському (виник у червні) — 5 чоловік[1].

В дуже складних умовах доводилося розгортати господарське та культурне будівництво на селі. «В околицях Раштадта, Веселинового, Березівки, Колосівки,—повідомлялося в телеграмі Одеському губінформпідвідділу 21 травня 1920 року,— з'являються невідомі банди з трьох—п'яти чоловік, видають себе за червоноармійців, грабують селян і зникають»[2]. Усерпні 1920 року бандити розстріляли сільського активіста М. Шлапака і його сім'ю. На допомогу сільським активістам для боротьби з бандитизмом 21 серпня 1920 року з Вознесенська прибув загін бійців. До них приєдналися 15 веселинівців. Через кілька днів прибуло нове підкріплення — батальйон бійців і рота особливого призначення з Вознесенська та мобілізовані з повіту комуністи[3].

Рішуча боротьба велася проти куркульства. У куркулів, що тікали з села і приєднувалися до банд, відбирали землю, майно, худобу. Тільки у вересні 1920 року під час проведення кампанії «натиску на куркуля» у них було конфісковано понад 3 тис. пудів пшениці, 4 тис. пудів жита, тисячу пудів ячменю, 373 пуди льону, 128 пудів проса[4].

Комнезам Веселинівської волості, створений у червні 1920 року[5], багато робив для зміцнення Радянської влади на селі. В липні 1920 року Веселинівська волость здала державі 6658 пудів хліба, 86 голів великої рогатої худоби, 110 овець тощо. Річний план по продрозверстці зерна було виконано на 100 проц., а по продуктах тваринництва — перевиконано[6]. Виступаючи з промовою на з'їзді Рад Вознесенського повіту в січні 1921 року, представник Веселинівської волості доповідав, що 4 тис. селян волості непохитно стоять за Радянську владу. Значну допомогу подавали веселинівці Червоній Армії. Лише 21 липня вони зібрали для неї 60 пудів хліба, 6 пудів сала, 20 пудів м'яса, тисячу штук яєць, а для Першого Червоного козачого полку виділили 18 коней.

Після закінчення громадянської війни веселинівці приступили до відбудови зруйнованого і розореного народного господарства. У серпні 1921 року утворився сільський партосередок. На час всеросійського партійного перепису 15 лютого 1922 року в його складі налічувалося 6 членів і 3 кандидати в члени партії[7]. Невеликим, але бойовим був і комсомольський осередок. 15 комсомольців вели агітаційну роботу серед населення, організовували суботники і недільники. Для дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронтах громадянської війни, створено дитячий притулок, збудовано дитячий майданчик.

У тяжкий неврожайний 1921 рік партійний і комсомольський осередки, Рада і комнезам зібрали кошти до фонду допомоги голодуючим. Веселинівці дали притулок і врятували від голодної смерті 974 сім'ї з Сибіру, Самарської та Саратовської губерній. На допомогу голодуючим московським робітникам комсомольці тільки на одному недільнику відвантажили 1500 пудів хліба. Для 34 сімей червоноармійців силами громадськості було засіяно 150 десятин землі. Для 800 голодуючих волості створено пункти громадського харчування, 500 чоловік одержували пайки[8].

З ініціативи комуністів, комсомольців і комнезаму в селі організовуються перші колективні об'єднання. Артіль «Соціальна праця» (виникла в 1922 році) об'єднувала

---

[1] АІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 55, арк. 19.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 6, арк. 57
[3] АІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 7, 8; спр. 15, арк. 5.
[4] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 293.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 37.
[6] АІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 15, арк. 93.
[7] Там же, ф. 1, оп. 7, спр. 478, арк. 12.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 38; спр. 319, арк. 44, 45; Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 281, арк. 12.

6 сімей і мала 76 га землі, 8 волів, коня, 3 плуги, сівалку, локомобіль, 3 вози. Через деякий час було створено сільськогосподарське товариство «Авангард»[1]. Ці об'єднання мали велике значення для поширення серед основної маси селянства ідей колективізації сільського господарства.

На початок 1924 року у Веселиновому мешкало 1001 чоловік[2]. Сільська Рада (голова —комуніст І. В. Дишловенко), до складу якої тоді входило 19 чоловік, і партосередок проводили велику громадсько-політичну роботу серед населення. Депутати і активісти сільради під час кампанії «червона казарма» організували допомогу частинам Червоної Армії грішми та хлібом. Відбулися зустрічі трудящих села з робітфаківцями і членами команди міноносця «Незаможник». Членами сільського осередку МОДРу, було засіяно 10 десятин землі, урожай з яких пішов до фонду допомоги ув'язненим учасникам міжнародного революційного руху[3].

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. В 1920 році відкрилася лікарня на 3 ліжка, де працював один фельдшер. Через 5 років тут уже діяли лікарня, амбулаторія і аптека. Їх обслуговували 2 лікарі, медсестра і фельдшер.

Важливим завданням партійного, комсомольського осередків і Ради була перебудова освіти; ще 30 червня 1920 року при волосній Раді створено комісію ліквідації неписьменності серед дорослого населення, відбудовано приміщення трудової школи, яку в 1919 році зруйнували білогвардійці. На той час Веселинівська трудова школа мала 3 класні кімнати, на всіх учнів було лише 22 підручники. 2 роки вона утримувалася на кошти населення. Проводилися суботники, тижні й місячники допомоги школі. Учні та батьки зносили сюди паливо, виготовляли лави й столи. Силами школярів було поставлено спектакль, а на виручені кошти придбано навчальні посібники. 1923 року в школі навчалося 52, а 1926 — вже 174 учні. Того ж року вона стала семирічною, в ній працювало 6 учителів[4]. Культосвітню роботу серед трудящих проводив сельбуд, при якому було створено театральний гурток. Гуртківці часто виїжджали з виставами в навколишні села. 1920 року у Веселиновому відкрили хату-читальню. За рішенням волосного виконкому від 25 березня 1922 року з нагоди шевченківських днів у селі закладено парк, названий іменем великого Кобзаря[5].

Втілюючи в життя рішення XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У, комуністи разом з сільрадою велику увагу приділяли підготовці умов для переходу до суцільної колективізації. Вони використовували найрізноманітніші форми і методи залучення трудящих села до колективного господарювання, створювали т. зв. вербувальні бригади, ініціативні групи тощо. Партійна організація, сільська Рада, члени КНС роз'яснювали селянам політику партії, суть і завдання колективізації. 1928 року у Веселиновому створюється комуна «Правда», головою якої був Ф. М. Ткач — в минулому робітник-залізничник. Комуна об'єднувала 60 селянських господарств і мала 950 га землі. Через два роки її перетворено на сільськогосподарську артіль. До колгоспу «Жовтень», що виник у 1929 році, ввійшло 180 господарств з 2002 га землі. В 1930 році організовуються артілі «Перше травня» і «Червоний хлібороб». На 20 березня 1931 року колективізацією було охоплено 82,9 проц. селянських господарств.

Велику роль у зміцненні молодих колгоспів відіграла Веселинівська МТС, створена 1931 року. Тут налічувалося 40 тракторів, які обслуговували 29 господарств. Вже в перший рік свого існування МТС стала передовою в районі. Вчасно закінчивши весняну сівбу 1931 року, вона подала значну допомогу Вознесенській МТС[6]. Політвідділ Веселинівської МТС, утворений в 1933 році, організовував змагання між колгоспниками, механізаторами, тваринниками тощо. З його ініціативи було

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 849, арк. 82, 86; спр. 1087, арк. 60, 65.
[2] Там же, ф. Р-161, оп. 1, спр. 88, арк. 42.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 601, арк. 13.
[4] Там же, арк. 12.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 6, арк. 234; спр. 274, арк. 70.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 990, арк. 148.

створено агітаційні групи для проведення масово-політичної роботи серед колгоспників і робітників МТС.

В березні 1932 року Вознесенський район відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Він виступив на зборах працівників трьох передових сільрад: Веселинівської, Луб'янської та Гадючанської і поздоровив трудівників з виробничими успіхами. Від імені уряду Радянської України Г. І. Петровський преміював колгосп «Червоний хлібороб» с. Веселинового бібліотекою і радіоприймачем[1]. В серпні 1932 року в селі побував Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Він розмовляв з колгоспниками і механізаторами, цікавився їх господарськими справами[2].

В селі з'явилися ентузіасти колективної праці, які швидко опановували техніку, ставали прикладом для інших. За кермо трактора в 1934 році сіла Є. К. Бондаренко, згодом її призначили бригадиром першої в районі жіночої тракторної бригади. 1939 року бригада Є. К. Бондаренко, до якої входило 9 комсомолок, уклала договір на соціалістичне змагання з бригадою Н. М. Ангеліної (сестри прославленої трактористки П. М. Ангеліної). Трактористки Н. Романчук і М. Кузьменко обробили по 700 га землі, а сама Є. К. Бондаренко — 950 га. За сумлінну працю Єфросинія Костянтинівна одержала високу урядову нагороду — орден Трудового Червоного Прапора. В 1940 році Є. К. Бондаренко була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[3].

В 1939 році Веселинове стало центром району Одеської області. Створена районна партійна організація об'єднувала 11 первинних парторганізацій і 2 кандидатські групи, що налічували 60 членів і 39 кандидатів у члени ВКП(б), а в травні 1941 року — вже 12 первинних організацій і 8 кандидатських груп, в яких було 165 членів і кандидатів у члени партії[4]. Велику увагу приділяв районний комітет партії добору, підготовці і вихованню сільськогосподарських кадрів. Тільки в 1940 році та в першій половині 1941 року на керівну роботу райкомом партії було висунуто 65 чоловік, з них 11—на партійну роботу і 22—на господарську. Кадри для колгоспів готувались і у стахановських школах. В такій школі Веселинівського колгоспу «Жовтень» навчалося 8 ланкових, 2 бригадири, 4 члени правління артілі і голова колгоспу, а в школі колгоспу «Правда» — 4 ланкових, 1 бригадир, голова і 2 члени правління колгоспу.

Зростали й міцніли колгоспи. Внаслідок правильного застосування агротехніки, використання досвіду передовиків сільського господарства і поширення стахановських методів праці підвищувалася врожайність зернових і технічних культур, збільшувалися грошові прибутки. Якщо в 1936 році врожай зернових у колгоспах становив 8,8 цнт з га, то в 1939 році він зріс до 12 цнт, а в 1940 році — до 14 цнт з гектара[5].

Високими виробничими успіхами зустріли трудівники села 1941 рік. Щедрий врожай обіцяли лани колгоспу «Жовтень», який мав 1962 га землі. Значних показників у розвитку тваринництва досягла Веселинівська артіль «Перше травня». На її вівцефермі одержали в середньому по 144 ягнят від ста вівцематок. В 1939 році Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки за ударну працю відзначив цей колгосп дипломом 2-го ступеня, грошовою премією і мотоциклом. На тваринницьких фермах артілі «Жовтень» напередодні Великої Вітчизняної війни налічувалося 120 корів, 326 свиней, 450 овець[6]. Високою була оплата праці колгоспників. Так, заробіток чабана колгоспу «Перше травня», учасника ВСГВ 1940 року О. А. Абрамова, що настриг по 4,5 кг вовни з вівці, становив 2,6 тонни пшениці, одну тонну картоплі та понад 4 тис. карбованців.

---

[1] Газ. «Комунар» (Вознесенськ), 12 березня 1932 р.
[2] Газ. «Комунар», 18 серпня 1932 р.
[3] Газ. «Зоря» (Веселинове), 23 вересня 1967 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 12, арк. 2; спр. 66, арк. 28.
[5] Там же, спр. 51, арк. 4.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 104, арк. 13—16.

Веселинівський коноплезавод, збудований ще 1928 року, річний план 1940 року виконав на 114 проц., за що був відзначений перехідним Червоним прапором Наркомату легкої промисловості Союзу РСР[1]. Всі робітники заводу брали активну участь у соціалістичному змаганні, 47 з них завоювали звання стахановців, 47 — ударників.

Значних успіхів було досягнуто і в розвитку культури на селі. Напередодні війни тут працювала лікарня на 20 ліжок з дитячим відділенням і амбулаторією. На базі семирічної школи було створено середню. В 1934 році відкрився клуб, при якому діяли драматичний, музичний і хоровий гуртки, духовий оркестр. Культармійці влаштовували народні гуляння, концерти художньої самодіяльності. В клубі демонструвалися фільми. В 1941 році встановлено першу стаціонарну кіноустановку. 1937 року Веселинове одержало електричне освітлення, а 1939 року було радіофіковано. Майже кожна сім'я передплачувала газети й журнали.

Дальшому господарському й культурному зростанню села перешкодив віроломний напад німецько-фашистських загарбників на нашу країну. В перші дні війни понад 500 веселинівців пішли до лав Червоної Армії. 11 серпня 1941 року Веселинове захопили фашисти[2]. За час окупації загарбники розстріляли 7165 громадян району і 457 військовополонених червоноармійців, закатували 10 чоловік, насильно вигнали до Німеччини і Румунії 296 чоловік[3].

29 березня 1944 року після напружених боїв війська 3-го Українського фронту визволили село від гітлерівців[4]. Першою у Веселинове ввійшла рота під командуванням старшого лейтенанта О. О. Богданова. Командир і 12 бійців, які героїчно загинули, визволяючи Веселинове, поховані в центрі села. На могилі споруджено пам'ятник, біля підніжжя якого ніколи не в'януть квіти. О. О. Богданова посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Багато веселинівців виявили мужність і героїзм на фронтах війни. 366 з них нагороджено орденами й медалями. Орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки та ін. удостоєний А. К. Лихідько, двох орденів Червоної Зірки і ордена Вітчизняної війни 1-го ступеня — М. М. Новиков. В боях з фашистами прославився мешканець села В. І. Благодар, партизан загону ім. Пожарського, що входив до з'єднання С. А. Ковпака. Його дії були настільки дошкульними для ворога, що за голову сміливця гітлерівці встановили винагороду в 75 тис. марок. Груди В. І. Благодара, нині робітника Веселинівської міжколгоспної інкубаторно-птахівничої станції, прикрашають 5 бойових урядових нагород.

Після визволення села відновили діяльність партійні й радянські органи. У квітні 1944 року Веселинівський район віднесено до Миколаївської області. 23 травня 1944 року бюро Миколаївського обкому КП України затвердило склад Веселинівського райкому партії та райвиконкому, а 6 червня — райкому комсомолу[5]. В квітні створено територіальні партійну і комсомольську організації.

Трудящі села налагоджували господарство в дуже тяжких умовах. Відступаючи, окупанти зруйнували залізничну станцію, МТС, коноплезавод, державний млин. Тільки колгоспам завдано збитків на суму близько 9 млн. крб. У колгоспі «Правда» залишилося лише 4 працездатні чоловіка.

Незважаючи на труднощі, трудящі Веселинового, висловлюючи подяку Червоній Армії, в серпні 1944 року надіслали воїнам 3-го Українського фронту подарунки: 3,5 тонни картоплі, кілька овець та волів, до 100 кг меду, 150 кг вершкового масла, близько тисячі штук яєць, десятки тонн фруктів, овочів тощо[6]. Комсомольці району на власні кошти збудували літак «Веселинівський комсомолець».

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 24, арк. 4, 5.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 412.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 34, арк. 10.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 1, арк. 1, 34; ф. 15, оп. 2, спр. 3, арк. 1, 2.
[6] Газ. «Південна правда», 13 і 17 серпня 1944 р.

Житлові будинки у Веселиновому. 1969 р.

Тільки молодь коноплезаводу зібрала на це 4 тис. крб.[1] В напівзруйнованих приміщеннях працівники Веселинівської МТС збирали й ремонтували сільськогосподарські машини і зразу ж відправляли на колгоспні лани. Вже 1945 року в МТС налічувалося 60 тракторів і комбайнів[2]. В 1946 році з пошкоджених частин від трактора ХТЗ було виготовлено двигун. Запрацювала динамо-машина, і це збільшило продуктивність праці на 50 процентів.

Працьовитими руками сільських трудівників з руїн піднімалися веселинівські колгоспи «Жовтень» і «Правда». Хлібороби показували зразки високопродуктивної праці, соціалістичного ставлення до спільної справи. За 16 робочих днів закінчив косовицю зернових колгосп «Правда». Артіль «Жовтень» на 26 липня повністю зібрала врожай колоскових на площі 723 га. 1945 року у цьому господарстві була вже ферма великої рогатої худоби, свиноферма, вівце- і птахоферми. Доярка Г. І. Малимон надоювала по 3 тис. літрів молока від корови. Чабан Б. І. Бакал до 1 червня виконав річний план приросту овець. Колгоспи «Жовтень» і «Правда» за першість у соціалістичному змаганні на честь перемоги Червоної Армії над фашистською Німеччиною були занесені на районну Дошку пошани. Весною 1946 року під час недільників відбудовано школу, лікарню, відкрито районний будинок культури. До свята Великого Жовтня дала струм районна електростанція.

В роки четвертої п'ятирічки колгоспи Веселинового у виробництві валової продукції досягли довоєнного рівня. Було відновлено поголів'я худоби. Електрифіковано не тільки державні установи і промислові підприємства, але й всі житлові будинки райцентру й колгоспів Веселинівської сільради. В 1949 році відбудовано коноплезавод, на якому нині зайнято 145 робітників. Впровадження цінних раціоналізаторських пропозицій і удосконалення виробничих процесів дало можливість лише в 1960—1965 рр. заощадити понад 60 тис. крб.[3] За успішне виконання планових завдань і відмінну якість продукції завод одержав у 1963 році перехідний Червоний прапор Миколаївського обласного коноплетресту. Продукція цього підприємства відправляється на Харківський канатний завод, Одеську джутову фабрику, в Кіровоград, Саранськ, а також в Німецьку Демократичну Республіку, Англію. Переймати передовий досвід роботи заводського колективу приїздили делегації з Польщі та НДР.

За роки двох післявоєнних п'ятирічок і семирічки колгоспи «Жовтень» (колишній «Правда») та «Іскра» (колишній «Жовтень») перетворилися на багатогалузеві господарства. Перше спеціалізувалося на розвитку вівчарства, а друге — на відгодівлі свиней. На початок 1966 року в обох артілях налічувалося 1708 голів великої рогатої худоби, 1329 свиней, 2065 овець. Усі основні процеси в тваринництві і рільництві механізовано.

Того ж року колгосп «Іскра» повністю виконав план продажу державі хліба, м'яса, молока, вовни та ін. сільськогосподарських продуктів. Великих трудових успіхів було досягнуто внаслідок самовідданої праці колгоспників та організатор-

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 287.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 34, арк. 13, 35.
[3] Газ. «Зоря», 27 листопада 1965 р.

ської і масово-політичної роботи колгоспної партійної організації, що здійснювала керівництво діяльністю всіх ланок господарства. Вона організувала взаємоперевірку готовності техніки та інвентаря до жнив. На партійних зборах обговорювалося питання про хід збирання врожаю, відзначалася робота кращих комбайнерів комуністів М. М. Деліховського та В. В. Поповича з колгоспу «Іскра», які щоденно перевиконували норми. Хід збирання хліба висвітлювався в спеціальних бюлетенях, полівках, блискавках[1]. В жовтні 1965 року з ініціативи комуністів в колгоспі створено бюро економічного аналізу.

Первинна партійна організація дбає також і про правильний добір кадрів на виробництві. В листопаді 1965 року на тваринницькі ферми послано 8 комуністів[2]. Всього в тваринництві зайнято 10 членів партії, стільки ж — у рільництві, 7 працюють механізаторами. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва група передовиків цього господарства нагороджена орденами й медалями Союзу РСР. Ордена «Знак Пошани» удостоєний тракторист М. М. Деліховський.

На початку 1970 року на базі колгоспів «Іскра» та «Жовтень» створено велику сільськогосподарську артіль ім. Т. Г. Шевченка. За нею закріплено 7048 га землі, в т. ч. 4887 га орної. Машинний парк її налічує 38 тракторів, 19 комбайнів, 18 автомобілів. На тваринницьких фермах — 2157 голів великої рогатої худоби, 3,5 тис. свиней, понад 5100 овець.

Трудящі селища активно включилися у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Постійну увагу соціалістичному змаганню приділяла партійна організація колгоспу, щомісяця підбиваючи підсумки досягнень.

Комсомольська організація (налічує 35 чоловік) на сторінках «Комсомольського прожектора», в листках «Блискавка» і «Перець» регулярно висвітлювала трудові успіхи хліборобів, викривала допущені недоліки. Переможцями в ювілейному соцзмаганні вийшли доярки Л. А. Саражин, Н. П. Ноздрьова і Л. М. Курч, які виконали п'ятирічний план до 1 квітня 1970 року. Чабан І. П. Головацький у 1966—1970 рр. одержував по 105 ягнят від 100 вівцематок щорічно, а Д. В. Демченко настриг по 4 кг вовни від кожної вівці. Трудівники ланів у ювілейному році виростили по 20,2 цнт зернових з га проти 16,7 цнт в попередньому році. За досягнуті успіхи 68 колгоспників, у т. ч. 21 жінка, нагороджені Ленінською ювілейною медаллю. Трьом членам артілі — Х. Ф. Дорохову, М. А. Тимошенку та С. І. Кривенцову присуджено звання почесного колгоспника.

На лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві» на коноплезаводі розпочався похід за бережливість і економію. Це дало можливість колективу підприємства на 1 грудня 1970 року випустити на 42,5 тонни продукції більше, ніж передбачалося планом. За 4 роки виконала п'ятирічку робітниця заводу Н. Я. Льовкіна. На честь 100-річчя від дня народження Ілліча її ім'я занесено до обласної Книги трудової слави. Колектив Веселинівського коноплезаводу нагороджений перехідним Червоним прапором та грошовою премією тресту і обкому профспілки працівників текстильної промисловості.

З великим трудовим піднесенням працювали веселинівці напередодні та в дні роботи XXIV з'їздів КПРС та КП України. Змагаючись за гідну зустріч партійних з'їздів, бригада вівчарів з колгоспу ім. Т. Г. Шевченка викликала на змагання чабанів радгоспу ім. Г. І. Петровського з Березанського району. Старий чабан М. Д. Довгань взяв на себе зобов'язання одержати у 1971 році по 110 ягнят на кожні 100 вівцематок. Успішно завершили план першого кварталу 1971 року працівники Веселинівської автоколони, виконавши завдання на 101,6 проц., працівники комбінату побутового обслуговування квартальний план з усіх показників завершили до 24 березня. На коноплезаводі по-ударному працювали робітники зміни майстра П. П.Коханчука,

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 377, оп. 6, спр. 12, арк. 32, 59, 62.
[2] Там же, арк. 67.

виконуючи щоденно змінні норми на 110 проц. На 135 проц. виконував змінні завдання слюсар Веселинівської майстерні райоб'єднання «Сільгосптехніки» М. О. Каліниченко.

Зростає і впорядковується Веселинове. З 1960 року воно віднесено до категорії селищ міського типу. За останні роки тут збудовано понад 200 нових житлових будинків, вкритих залізом, шифером та черепицею. З'явилося 6 нових заасфальтованих вулиць. В кожному кварталі — водозбірні колонки, у багатьох будинках — водопровід. Селище повністю електрифіковано. 1969 року введено в дію телефонну автоматичну станцію. Через рік побудовано райунівермаг «Ювілейний», будинок культури на 600 місць із спортзалом, комбінат побутового обслуговування, готель, дитячий комбінат, три багатоповерхові житлові будинки та хлібозавод потужністю 30 тонн на добу. В селищі багато зелених насаджень. Силами громадськості створено 2 парки. Привабливий вигляд має алея трудової слави з портретами кращих людей селища і району.

Велика увага приділяється розвиткові охорони здоров'я трудящих. В селищі є поліклініка, аптека, районна лікарня на 130 ліжок. Понад 20 років у Веселинівській лікарні працює учасник Великої Вітчизняної війни Д. В. Галицький. У грудні 1942 року тоді 20-річному солдатові Дмитру Галицькому після тяжкого поранення ампутували обидві ноги. Одужавши, він обрав нелегку, але благородну професію лікаря. Д. В. Галицький здобув велику повагу жителів селища, які обрали його депутатом Веселинівської селищної Ради[1].

В селищі працюють загальноосвітні середня, восьмирічна і середня заочна школи, де трудяться 98 вчителів. В середній школі обладнано фізичний, хімічний та біологічний кабінети, створено навчально-виробничі майстерні. Вчителька Г. О. Митіна за високу педагогічну майстерність і Б. С. Зубрицький (перший секретар РК КП України) за активну діяльність у справі розвитку народної освіти нагороджені значком «Відмінник народної освіти УРСР». Тільки середню школу № 1 з 1954 по 1966 рік закінчили 727 чоловік, з них 21 — медаліст. Серед випускників Г. І. Бельцов — член Спілки художників УРСР, учасник республіканських, всесоюзних і зарубіжних художніх виставок; археолог і поет Б. М. Мозолевський.

В спортивних залах середньої та восьмирічної шкіл діють секції вільної і класичної боротьби, ручного м'яча, легкої атлетики, шахів і шашок, футбольна, волейбольна та ін., керують ними на громадських засадах інструктори й вчителі фізкультури. В селищі є футбольний і 5 волейбольних майданчиків. Кандидат в майстри спорту М. М. Новиков завоював звання чемпіона Миколаївщини серед шахістів ДСТ «Колос».

У селищі є все необхідне для культурного відпочинку трудящих: районний Будинок культури ім. О. О. Богданова, кінотеатр на 500 місць, районний будинок піонерів, клуб коноплезаводу та районного об'єднання «Сільгосптехніки». При будинку культури працюють 8 гуртків художньої самодіяльності, духовий оркестр, якому присвоєно звання народного. Жіночий ансамбль «Росинка» і чоловічий ансамбль «Світанок» виступали на фестивалі мистецтв Миколаївщини «Зорі над Бугом».

При будинку культури створено клуби суспільно-політичний та молодіжний «Мрія», які влаштовують цікаві зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни і передовими виробничниками. З їх ініціативи в березні 1969 року відбулася зустріч з визволителями Веселинового від німецько-фашистських загарбників. До веселинівців завітали колишній командир 266-ї стрілецької дивізії, нині генерал у від-

На занятті радіотехнічного гуртка у районному будинку піонерів. Веселинове, 1967 р.

[1] Газ. «Зоря», 1 січня 1966 р.

ставці С. М. Фомиченко, полковник у відставці Ф. М. Мухаметдінов, радистка-розвідниця О. І. Пашковська, рідні старшого лейтенанта О. О. Богданова. У Комсомольському парку було відкрито обеліск односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Під час підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна проведено теоретичні конференції на теми: «Боротьба парторганізацій Миколаївщини за здійснення ленінського плану будівництва соціалізму і комунізму», «Ленін і соціалістична культура» тощо. В кінотеатрі «Перемога» пройшов фестиваль фільмів, присвячених діяльності Комуністичної партії і її засновника В. І. Леніна. Було організовано екскурсії по ленінських місцях. 22 квітня 1970 року святково прикрасилися вулиці, громадські споруди і будинки селища. В цей день представники трудових колективів безперервним потоком йшли до пам'ятника В. І. Леніну. У почесній варті біля постаменту стояли ветерани партії, комсомольці, піонери. Після покладення квітів відбулася масова маніфестація трудящих Веселинового, яка продемонструвала непохитну єдність Комуністичної партії і народу, безмежну відданість заповітам Ілліча.

Значну роль у культурному житті селища відіграють 2 районні (для дорослих і дитяча), 3 профспілкові і 2 бібліотеки при установах. В 1970 році районна бібліотека для дорослих (в її фондах 22 420 примірників) обслуговувала 2900 читачів.

Шанують у Веселиновому народну художню творчість. За межами району відомі твори народних умільців — вишивки В. Г. Курінної, Н. Р. Лейнер та робота різьбяра по дереву В. І. Руденка. Живе в селищі поет А. С. Висоцький, твори якого ввійшли до збірки віршів «Зацвітай садочок» і збірки творів учителів-письменників «Перший заспів».

Керівну роль у боротьбі трудящих за дальший розвиток економіки й культури селища відіграють партійні організації. Зростає авторитет комуністів, зміцнюються їх зв'язки з масами. Якщо в червні 1946 року територіальна первинна партійна організація об'єднувала 8 членів і кандидатів у члени партії, то на 1 січня 1970 року тільки партійна організація артілі ім. Т. Г. Шевченка налічувала 48 комуністів, а в усіх 17 партійних організаціях райцентру — 345 комуністів. Свій ідейно-теоретичний рівень комуністи підвищують у школах і семінарах політичної освіти, районній школі партійно-господарського активу, в школі економіки сільського господарства. В 1970 році комсомольські організації селища об'єднували в своїх лавах 350 членів ВЛКСМ.

До селищної Ради депутатів трудящих входить 56 депутатів, з них — 23 жінки. На своїх сесіях Рада обговорює найрізноманітніші питання господарського й культурного життя. При Раді створено 7 комісій: планово-фінансову, сільськогосподарську, торгівлі і громадського харчування, комунального господарства, соціалістичної законності, культурно-освітню і мандатну.

Трудящі Веселинового прагнуть зробити його селищем високої комуністичної культури й побуту.

С. П. КУДРІН, М. Ф. МЕЛЬНИК, Є. Я. СТАНІСЛАВЧУК

ПОКРО́ВКА

Покровка (старі назви — Красно-Милашевичеве, Милашевичеве, Покровське) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Чичиклії (притока Південного Бугу), за 25 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Новокатеринівка — 15 км. Населення — 1981 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Варюшине.

На схід від Покровки, в гирлі річки Чичиклії, виявлено рештки городища доби бронзи та перших століть н. е. На околицях села знайдено поселення черняхівської культури.

На топографічній карті 1771 року на місці теперішнього села позначене татарське селище-фортеця Чикчахли (Чичиклія), що означає «Долина троянд»[1]. Під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. воно було зруйноване. Після російсько-турецької війни 1787—1791 рр. тут оселилися селяни-втікачі з центральних районів Росії, а також серби та молдавани. Перші 2 роки поселенці звільнялися від податей і повинностей. Вони одержали від казни ліс для будівництва і землю на правах власності. Жителі займалися землеробством, скотарством, виноградарством.

Згідно з царськими указами про поширення кріпосницьких порядків на південь України з листопада 1801 року село, в якому проживало 153 душі чоловічої статі і 118 жіночої, стало власністю колезького асесора Красно-Милашевича[2]. До 1795 року воно входило до складу Новоросійської губернії, в 1795—1796 рр.— до Вознесенського намісництва, з 1796 до 1802 року — знову до Новоросійської губернії, в 1802—1803 рр. — до Миколаївської, а з 1803 року — до Херсонської губерній.

Тяжкі умови життя — панщина тривала до 5 днів на тиждень, крім того, селяни виконували ще різні повинності: працювали на поміщицькому дворі, ремонтували шляхи і мости тощо — викликали невдоволення населення. 1832 року селяни відмовилися визнати поміщицю Кашнєву. Як повідомлялося в рапорті на ім'я міністра юстиції Паніна, селом тривалий час після смерті Красно-Милашевича управляли різні особи. Жителі села подали царю прохання про переведення їх на становище державних селян. 5 грудня сюди прибула військова команда для втихомирення невдоволених; кількох чоловік покарали різками, а найактивніших — Ф. Сторчака, Ф. Ярчука, П. Мурого і К. Роєнка — заарештували[3]. 1859 року в Покровці (з 1843 року — містечко), що входила до Ананьївського повіту Херсонської губернії, налічувалося 205 дворів і 1152 жителі. Тут була православна церква, кілька лавок і поштовий двір[4].

Після реформи 1861 року поміщицькі селяни одержали на ревізьку душу по 4—5 десятин малопридатної для обробітку землі. В користуванні ж поміщиків Кашнєвих залишилося понад 5 тис. десятин. До укладення викупної угоди селяни мусили сплачувати поміщикові щороку за наділ великий оброк грішми. Ще в гіршому становищі опинилися колишні солдати царської армії, що повернулися в Покровку після довгострокової служби. Сподіваючись на допомогу властей, Т. Усатий і С. Дикусар від імені 57 колишніх солдатів 1882 року двічі посилали одеському генерал-губернаторові прохання наділити їх землею. Але ті відмовили[5].

За переписом 1886—1887 рр., із 422 господарств Покровки 46 були безземельними, 18 мали по 1 десятині землі, 68 — по 2, 269 — від 3 до 7 десятин, 15 заможних господарств — по 50—100, 4 — по 100 — 250 і 2 — від 1000 до 2500 десятин. Як зазначалося в земських обслідуваннях, у 1887 році 47 господарств взагалі не мали робочої худоби[6]. Через нестачу тяглової сили і сільськогосподарського реманенту значна частина селян не могла якісно обробляти землю. Тому і врожаї були дуже низькими. Так, 1873 року 357 жителям Покровки хліба вистачило лише на 8 місяців, а 573 селян не мали зерна на посів. У 1892 році з десятини надільних земель селяни зібрали: жита — по 6 пудів, озимої пшениці — по 17, ярої — по 8, ячменю — по 24 пуди[7]. Наприкінці XIX ст. чоловіки 65 селянських господарств наймалися до куркулів і поміщиків; навіть у гарячу пору збирання врожаю їм платили не більше 50 коп. за день.

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. Новороссия и Крым. СПб., 1910, стор. 608.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 476, арк. 26.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 50, спр. 1648, арк. 91, 92.

[4] Списки населенных мест Российской империи, т. 47а, стор. 75.

[5] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 438, арк. 1—14.

[6] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 436, 437.

[7] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, стор. 22; 1892, № 11, стор. 267.

За медичною допомогою жителі села зверталися до Ананьївки. 1889 року один повітовий лікар обслуговував понад 33 тис. чоловік, фельдшер — 8460, а на одне лікарняне ліжко припадало 2968 чоловік. В 1894 році в селі лютували епідемії дифтериту і дизентерії[1]. Лише на початку XX ст. в Покровці почала працювати лікарня, де був один лікар. Місцеві власті анітрохи не хвилювало, що земську школу, відкриту 1864 року, відвідувало тільки 47 дітей. З 1893 року Покровка стала волосним центром. 1896 року в селі налічувалося 484 двори з 2773 жителями[2].

Тяжке становище штовхало покровців на боротьбу з гнобителями. На початку XX ст. лікар С. О. Сноровський створив революційний гурток, до якого входили селяни Г. Г. Гордович, Д. Г. Жевнер, Г. Ф. Ставниченко, П. М. Рубаний, Є. О. Сторчак та інші. Члени гуртка читали нелегальну літературу, розповсюджували серед односельців соціал-демократичні листівки. Напередодні революції 1905—1907 рр. в донесенні на ім'я прокурора Одеського окружного суду пристав третього стану Ананьївського повіту зазначав, що в Покровці у Я. Боровика і А. Іванченка відібрані прокламації — звернення до селян. Наприкінці 1905 року членів гуртка заарештували. Організатора гуртка С. О. Сноровського розстріляли, а Г. Г. Гордовича засудили на довічне ув'язнення[3].

Але революційна боротьба на селі не припинялася. У 1906 році тут поширювалися листівки і прокламації «Листи до селян», «Чому цар розігнав Думу?» та ін. У серпні 1906 року поліцейський урядник доповідав прокурору Одеського окружного суду, що покровський селянин Л. А. Захожий в присутності односельців та волосного писаря лаяв Миколу II, називаючи його шахраєм[4].

Становище сільської бідноти ще погіршало внаслідок проведення столипінської аграрної реформи. Більшість селянських господарств були малоземельними. На початку 1907 року 78 сімей взагалі не мали землі, а 679 належало 4735 десятин[5]. На злиднях і бідуваннях односельців наживалися куркулі, скуповуючи за безцінь їх мізерні наділи. Так виник хутір Бакай. 1909 року багач Шмальц збудував млин, де працювало 14 найманих робітників.

Важким тягарем на плечі жителів Покровки лягла перша світова імперіалістична війна, 409 чоловік мобілізували до армії, в селян реквізували значну частину тягла. Майже удвічі подорожчали зерно, борошно, крупи, м'ясо, сіль, цукор. 27 покровців не повернулися з фронту, залишивши вдома вдів і сиріт. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в травні 1917 року в Покровці утворюються волосні земельний комітет і суд. Проте надії селян на нову владу виявилися марними: поміщицькі землі лишилися недоторканими.

В лютому 1918 року, після встановлення Радянської влади на селі, створюється ревком, який конфіскував поміщицьку землю і майно, куркульський хліб і реманент і розподілив їх серед малоземельних і безземельних селян. На кожного їдця припало по 2,5 десятини землі. Так, сім'я І. Степового, яка до революції мала лише 2 десятини землі, одержала 15,5, сім'я А. Швеця — 20 десятин. Найбіднішим селянам дали коней, худобу і реманент. Але контрреволюційні недобитки та їх поплічники куркулі всіляко перешкоджали будівництву нового життя, саботували розпорядження органів Радянської влади, фізично розправлялися з сільськими активістами. 2 березня 1918 року недалеко від Покровки, в німецькій колонії Калістрове, від бандитських куль загинули покровські активісти Ф. Прокоф'єв, М. Гордович, Я. Лук'яненко, З. Дорошенко та Ш. Гороховський[6]. Поховані вони в братській могилі.

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5—7, приложение, стор. 33; 1882, № 3, стор. 20, 21; 1894, № 1, стор. 257.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 164.

[3] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 318, арк. 274, 299; спр. 444, арк. 14, 72.

[4] Там же, спр. 318, арк. 125—155, 299.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-239, оп. 3, спр. 31, арк. 16; ф. Р-2778, оп. 1, спр. 485, арк. 1.

[6] Газ. «Зоря», 6 травня 1967 р.

Перші революційні перетворення перервав наступ кайзерівських військ, які зайняли село в березні 1918 року. Окупанти відновили буржуазно-поміщицький лад, встановили режим кривавого терору. Почалося переслідування сільських активістів і грабування жителів. Вороги розстріляли Ш. І. Абовича, заарештували і побили шомполами Н. М. Пономаренка, М. П. Лисенка та І. П. Дудниченка, спалили понад 10 будинків.

Після вигнання австро-німецьких загарбників село опинилося під владою окупаційних військ Антанти. І лише в березні 1919 року в Покровці відновлюється Радянська влада. Ревком мобілізував селян на успішне проведення весняної сівби, розподілив між бідняцькими господарствами 1623 пуди посівного матеріалу. Одним з головних завдань ревкомівців була боротьба з контрреволюційним куркульством, яке у серпні підняло тут антирадянський заколот. До Покровки прибув загін червоноармійців на чолі із заступником Вознесенського повітового комісара Матюкасом. Вони відібрали у куркулів два вози зброї, а 8 призвідників заколоту розстріляли.

Наприкінці серпня 1919 року село захопили денікінці. В січні 1920 року, не витримавши навального наступу Червоної Армії, білогвардійці залишили Покровку. Радянську владу було відновлено тут остаточно. В тяжкій боротьбі з іноземними інтервентами і внутрішньою контрреволюцією трудящі відстоювали завоювання Великого Жовтня. Десятки покровців хоробро билися на фронтах громадянської війни. 1919 року в складі 1-го Вознесенського полку воювали А. П. Орлов, А. М. Антонов, брати І. І., П. І. і Л. І. Ланники, Є. І. Ярчук, М. М. Усатий, С. К. Антонов, в Ярославському партизанському загоні — К. С. Каспержик, в 58-й дивізії — А. К. Лук'яненко[1].

Після закінчення громадянської війни жителі села приступили до відбудови зруйнованого господарства. Ще 3 лютого 1920 року в Покровці створено ревком, в кінці березня відбулися вибори Ради. Волвиконком очолив Квадорас[2]. Тоді ж утворилася волосна парторганізація, в складі якої 1921 року налічувалося 12 членів і 10 кандидатів у члени партії, що об'єднувалися в 5 сільських осередках[3]. У зміцненні Радянської влади на селі особливу роль відіграв комітет незаможних селян, створений 4 липня 1920 року, до якого вступило 201 чоловік, з них 103 жінки, 8 комуністів. КНС на чолі з більшовиком Р. І. Очеретяним організував допомогу найбіднішим сім'ям, безплатне харчування дітей, налагоджував роботу шкіл. На початку січня 1921 року у Покровці відбувся волосний з'їзд сількомнезамів, який прийняв постанову відібрати надлишки хліба і реманент у куркулів.

Радянським і партійним органам доводилося докладати зусиль, щоб налагодити господарське будівництво. В рахунок продрозверстки в листопаді 1920 року зібрано 40 тис. пудів хліба[4]. Неврожайного 1921 року Покровська волость своєчасно розрахувалася з державою, виконавши план здачі хліба, масла, м'яса, яєць. Було організовано збирання коштів до фонду допомоги голодуючим. У жовтні для селян Поволжя зібрано 197 пудів зерна і 1 млн. 428 тис. крб. На суботниках покровці разом з червоноармійцями військової частини, що перебувала в селі, відремонтували приміщення дитячої колонії і волосного театру. Самодіяльні артисти Покровського волосного народного будинку поставили кілька п'єс, а зібрані гроші (близько 1 млн. крб.) надіслали голодуючим[5]. Активну роль у відбудові господарства відігравали комсомольці. В жовтні 1921 року Вознесенський повітовий комітет комсомолу запропонував усім волосним і сільським комсомольським орга-

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 170, спр. 82, арк. 35—38.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 1.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 248, арк. 23, 82.

[4] Там же, спр. 223, арк. 60; Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 1; Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 4, арк. 32.

[5] Газ. «Голос труда» (Миколаїв), 17 і 19 жовтня 1921 р.; Газ. «Плуг і Молот» (Миколаїв), 7 липня 1921 р.

Рільнича бригада колгоспу «Червона Україна». Покровка, 1934 р.

нізаціям засіяти 2—3 десятини землі на користь голодуючих. Комсомольці Покровки засіяли 10 десятин[1]. У тяжких умовах селяни провели посівну кампанію 1922 року. Для господарств, що не мали посівного матеріалу, Вознесенський повітпосівком виділив 2500 пудів зерна. Щоб допомогти сім'ям червоноармійців, інвалідів, вдовам і сиротам, створено комітет взаємодопомоги[2].

З ініціативи комуністів і комсомольців вже наприкінці 1920 року 11 бідняцьких господарств створили товариство спільного обробітку землі «Нова зоря», яке мало 255 десятин землі. 1921 року організувалося ще одне товариство — «Червоний боєць», що об'єднало 21 сім'ю і мало 317 десятин землі[3]. Того ж року в громадське користування передано конфіскований у куркулів млин. Сільськогосподарське кредитне товариство давало селянам в кредит гроші, зерно та машини. Значну допомогу товариствам спільного обробітку землі подавали створені напередодні весняних польових робіт 1921 року прокатні станції, що ремонтували сільськогосподарські машини.

В січні 1922 року в Покровці відбувся волосний з'їзд комнезамів, на якому розглядалися питання про продподаток, боротьбу з бандитизмом, роботу закладів народної освіти. Була також проаналізована діяльність перших колективних господарств і накреслені завдання щодо їх зміцнення.

Поступово дедалі більше покровців переконувалося в перевазі колективного ведення господарства. 18 січня 1925 року в селі створюється артіль «Щира праця», яка об'єднала 11 сімей і мала 105 десятин землі. 10 березня наступного року організовано сільськогосподарське товариство ім. Т. Г. Шевченка, а в квітні — товариства ім. Г. І. Петровського та «Україна». Багато жителів села були членами створеного ще в січні 1924 року сільського споживчого товариства, яке через 4 роки об'єднувало 660 чоловік. Пайовий капітал цього товариства становив 2470 крб., власний капітал — 13 675 крб., а річний прибуток — 2918 крб. Воно забезпечувало селян товарами широкого вжитку та продуктами харчування[4].

Партійні і радянські органи приділяли багато уваги питанням культурної перебудови села. У березні 1921 року Покровський волпартком провів тиждень чистоти. Читалися лекції на медичні теми. Ще 1918 року в Покровці відкрито першу трудову школу, де 1923 року навчалося 56 хлопчиків і дівчаток. З 1923 року почала працювати друга трудова школа на 45 дітей. 1928 року її відвідувало 135 учнів. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення сільська Рада і комсомольська

---

[1] Газ. «Більшовик» (Одеса), 4 листопада 1921 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 281, арк. 102, 151.
[3] Там же, ф. Р-66, оп. 2, спр. 91, арк. 9; спр. 93, арк. 1, 4.
[4] Там же, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1053, арк. 66, 78; спр. 1087, арк. 47, 65; спр. 1348, арк. 8; Вся Николаевщина. Справочная и адресная книга на 1928 год, стор. 10.

організація створили 7 груп. 1921 року в Покровці відкрито школу-інтернат, в якій жили і навчалися 54 сироти[1], що втратили батьків на фронтах громадянської війни. У народному будинку комсомольці організували драматичний гурток.

Багато сил, організаторського вміння і самовідданої праці доклали комуністи і комсомольці для проведення масової колективізації на селі. 1929 року в селах, підпорядкованих Покровській сільській Раді, на базі перших колективних господарств організовуються колгоспи ім. Г. І. Петровського, «Свобода» і «Червона Україна», які об'єднували 322 господарства і мали 4559 га землі[2]. Куркулі та їх пособники чинили запеклий опір всім заходам Радянської влади, всіляко намагалися підірвати економіку молодих артілей, розправлялися з сільськими активістами. Так, у березні 1930 року вони підкупили хуліганів і злодіїв, які по-звірячому вбили комсомольця, активного сількора Ф. Попова. Слідчі органи суворо покарали вбивців. Куркулі були вислані з села.

Завдяки допомозі держави, молоді колгоспи поступово зміцнювалися. Створена 1931 року Веселинівська МТС забезпечувала артілі тракторами, комбайнами, автомашинами. За кермо трактора сіли жителі села О. Бойченко, М. Т. Швець, Г. М. Захарченко, в т. ч. і жінки Г. І. Зуб та Д. П. Гордович, які не раз виходили переможцями в соціалістичному змаганні. Трудівники села перевиконали завдання завершального року першої п'ятирічки. Замість 258 цнт хліба за планом державі було продано 324 цнт[3]. У третій п'ятирічці колгосп «Червона Україна» розгорнув боротьбу за 100-пудовий урожай з га, в 1939 році він досяг урожаю по 25 цнт з га, бригада І. П. Захарченка зібрала з кожного гектара по 27 цнт, а ланка В. Г. Радзивіла — по 35 цнт. Господарство здало державі 3 тис. цнт хліба, на 2 тис. цнт більше, ніж 1938 року. На початку 1941 року колгосп «Червона Україна» мав 75 коней, 95 голів великої рогатої худоби, 105 свиней, 220 овець, 600 курей, 80 качок, 45 бджолосімей. В кожному з трьох господарств були тваринницькі ферми. Зросла технічна оснащеність артілей. В колгоспі ім. Г. І. Петровського було 2 автомашини, локомобіль, сінокосарка, 8 лобогрійок, 5 віялок, 6 саджалок, трієр, сортувалка та інші сільськогосподарські машини[4].

Трудящі села ще ширше розгорнули соціалістичне змагання. 23 квітня 1940 року тракторист Веселинівської МТС П. І. Жевнер, що працював у колгоспі «Червона Україна», закультивував 35 га (норма 13 га) і зекономив 43 кг пального, а член цієї ж бригади Г. В. Усатий трактором ЧТЗ виорював за зміну по 16—17 га замість 12 га. Скотар Є. І. Клейнін і чабан П. Т. Усатий з колгоспу ім. Г. І. Петровського були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року. В колгоспах Покровки на той час налічувалося 76 передовиків сільського господарства[5].

Рік у рік ставало заможнішим життя трудящих. 1939 року колгоспники одержали на трудодень по 12—14 кг хліба. Селяни будували добротні будинки, що утопали в зелені садів. Для дітей відкрили ясла. Так, у дитячих яслах артілі ім. Г. І. Петровського виховувалися 62 малюки. В середині 30-х років розпочала роботу середня школа, де напередодні Великої Вітчизняної війни навчалося понад 400 дітей. Доброї слави зажив сільський клуб, при якому працювало кілька гуртків художньої самодіяльності, проводилися бесіди, лекції, демонструвалися кінофільми. Книжковий фонд сільської бібліотеки досяг кількох тисяч примірників.

Боротьбу трудящих села за розвиток колгоспного виробництва очолювала сільська партійна організація, яка в квітні 1941 року об'єднувала 12 чоловік. Парторганізація створила школи колгоспного активу, підвищення загальних знань і організовувала т. зв. єдині політичні дні, де обговорювалися питання розвитку колгоспного виробництва, висувалися пропозиції щодо підвищення врожайності полів.

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-67, оп. 1, спр. 106, арк. 85.
[2] Там же, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 104, арк. 93, 101, 105.
[3] Газ. «Комунар», 9 і 12 грудня 1932 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 104, арк. 93—108.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 2, арк. 126.

Зростала громадська активність колгоспного селянства. У вересні 1936 року з ініціативи партійної організації проведено збирання коштів до фонду допомоги іспанському народу. 623 жителі села передплатили позики на 22 тис. крб.[1]. Під час перших виборів до Верховної Ради Союзу РСР, що відбулися 12 грудня 1937 року, 99,6 проц. виборців Покровки проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

Герой Радянського Союзу М. А. Зуб. 1943 р.

У роки Великої Вітчизняної війни трудівники села, як і весь радянський народ, мужньо стали на захист завоювань Великого Жовтня. Багато жителів Покровки героїчно боролися з ворогом на фронтах війни, 204 воїни загинули смертю хоробрих. Свято бережуть трудящі пам'ять про Героя Радянського Союзу комуніста М. А. Зуба. Бойове хрещення він одержав на радянсько-фінляндській війні 1939—1940 рр. Під час Великої Вітчизняної війни 210-й штурмовий авіаційний полк, яким командував М. А. Зуб, провів 1325 бойових вильотів, знищив 272 ворожі танки, 508 автомашин, 20 літаків, 15 мінометів, 4 склади з боєприпасами, 20 зенітних точок і 6800 ворожих солдатів. Сам командир здійснив 120 бойових вильотів. 22 липня 1943 року він загинув смертю хоробрих в районі Молдованська. До Берліна дійшов І. С. Рубаний. Його груди прикрашають ордени Червоної Зірки, Вітчизняної війни 2-го ступеня та кілька медалей. Трьох орденів Слави удостоєний І. Г. Ставниченко. 80 покровців — учасників Великої Вітчизняної війни нагороджено ювілейною медаллю на честь 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною.

Важких випробувань зазнали жителі села, що залишилися на окупованій території. 11 серпня 1941 року німецько-фашистські та румунські війська захопили Покровку. Гітлерівці грабували колгоспи, забирали у населення теплі речі, продукти, вивозили худобу. 14 серпня есесівці після жорстоких катувань стратили 9 сільських активістів, 26 грудня пригнали сюди 900 радянських громадян — жителів Одеси і в березні 1942 року розстріляли. Згодом на околиці села закатовано ще 45 полонених червоноармійців[2].

8 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту вигнали фашистів з Покровки. Вже у квітні виконком сільської Ради звернувся до населення із закликом докласти всіх зусиль, щоб якнайшвидше залікувати рани, заподіяні війною, успішно провести весняну сівбу і збирання коштів до фонду Червоної Армії.

Величезної шкоди завдали окупанти колгоспному господарству. Так, в артілі ім. Г. І. Петровського фашисти зруйнували 6 стаєнь, вівчарню, птахоферму, овочесховище, автогараж. Загальні збитки цієї артілі становили понад 4 млн. крб., в «Червоній Україні» — теж понад 4 млн. крб., у «Свободі» — близько 5 млн. крб.[3] Бракувало робочих рук, тяглової сили, техніки. Засмічені бур'янами поля доводилося орати коровами. У 1944 році в колгоспі «Червона Україна» було 95 жінок, 27 чоловіків і 16 підлітків[4]. Але невтомні трудівники і в цих умовах працювали по-ударному. 65-річна колгоспниця Д. Й. Усата щоденно боронувала коровами 3 і більше га землі. 1944 року члени цієї ж артілі зібрали врожай пшениці по 11,1 цнт з га на площі 290 га, прибутки господарства становили 73 тис. крб. Сільська Рада провела того року кілька недільників по відбудові школи, клубу і бібліотеки.

У жовтні 1945 року відновила діяльність партійна організація, до складу якої входило 7 комуністів. Секретарем був обраний Я. М. Пухнатов[5]. В центрі уваги

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2, 12, 17, 29, 89, 94, 122.
[2] Газ. «Південна правда», 11 січня 1946 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 104, арк. 93—108.
[4] Там же, спр. 109, арк. 1; спр. 205, арк. 301.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 37, оп. 2, спр. 1, арк. 1, 3.

комуністів стояли питання проведення посівної та збиральної кампаній, зміцнення трудової дисципліни колгоспників. Активно допомагала їм комсомольська організація, відновлена ще 8 липня 1944 року[1]. Вчорашні фронтовики Д. М. Чорний, І. М. Дем'яненко та І. Ф. Іванченко працювали головами колгоспів «Червона Україна», ім. Г. І. Петровського та «Свобода». Згодом комуніста Н. П. Лук'яненка направили на роботу в колгосп «Свобода», Г. П. Парфьонова — в артіль ім. Г. І. Петровського, В. Ф. Жевнера — в колгосп «Червона Україна». Комуністи забезпечували вчасне проведення сівби, організувавши роботу в дві зміни[2].

Поступово господарства зміцнювалися. Вже 1949 року в артілі «Червона Україна» зібрали по 17 цнт зернових, а пшениці — по 24 цнт з га. На трудодень колгоспники одержали по 3 кг хліба. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю трудівників. Бригадир тракторної бригади І. Ф. Іванченко, що працював у колгоспі ім. С. М. Будьонного (колишня «Свобода»), тракторист Г. Є. Дмитров і комбайнер С. С. Одарич з колгоспу «Червона Україна» нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1950 році колгоспи «Червона Україна», ім. Г. І. Петровського та ім. С. М. Будьонного—об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. С. М. Будьонного, а два господарства Старопокровки (тепер у складі села Покровки) в одне — «Перемога». З березня 1959 року перший колгосп носить назву «Червона Україна», а другий з липня 1962 року — ім. І. В. Мічуріна. Об'єднання господарств сприяло дальшому піднесенню їх економіки. Врожайність зернових в 1955 році збільшилася до 18 цнт з га, кількість худоби — втричі у порівнянні з 1950 роком. Прибутки артілей 1959 року зросли до 610 тис. крб. Протягом 1953—1955 рр. у колгоспі ім. С. М. Будьонного збудовано ферми для великої рогатої худоби, свинарник, млин з олійницею, 1959 року — електростанцію, яка забезпечила електроенергією тваринницькі ферми і будинки сільських трудівників.

Партійні організації колгоспів очолили соціалістичне змагання, яке розгорнулося на всіх ділянках виробництва. Організовано 4 школи передового досвіду, на фермах і в бригадах створено партійні групи. У 1960 році механізатори колгоспу «Червона Україна» першими в районі завершили збирання кукурудзи. Заспівувачем змагання був І. С. Царенко[3]. Трудівники артілі «Червона Україна» достроково завершили семирічку, перевиконавши 1965 року план продажу державі молока і м'яса[4]. Завдяки самовідданій праці колгоспників, підвищенню культури землеробства, електрифікації та механізації виробництва значно зросли грошові прибутки артілей. 1966 року в колгоспі «Червона Україна» вони становили понад мільйон карбованців.

За роки повоєнних п'ятирічок колгоспи Покровки перетворилися на багатогалузеві високомеханізовані господарства. Так, артіль ім. І. В. Мічуріна на 1 січня 1970 року мала 5250 га землі, з них 2834 га орної, 23 трактори, 15 автомашин, 8 комбайнів зернових і 5 кукурудзозбиральних. В січні 1970 року на базі цього колгоспу створено радгосп «Виноградна долина», який має 120 га виноградників. На кінець дев'ятої п'ятирічки їх площа буде доведена до 800 га. Розпочалося будівництво зрошувальної системи.

Високорозвинутим є господарство «Червона Україна», за яким закріплено 5245 га землі, в т. ч. 3846 га орної. 1970 року на полях колгоспу працювало 28 тракторів, 16 комбайнів, 19 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. На тваринницьких фермах 1970 року налічувалося 498 корів, 4,5 тис. овець, понад півтори тисячі свиней. Всі ферми електрифіковані, інтенсивно впроваджується механізація трудомістких процесів. Багато зробили для господарства шефи — робітники Чорноморського суднобудівного заводу. З їх допомогою споруджено великий кормоцех.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 15, оп. 2, спр. 3, арк. 29.
[2] Там же, ф. 11, оп. 3, спр. 34, арк. 11; ф. 37, оп. 2, спр. 1, арк. 2.
[3] Газ. «Зоря», 15 листопада 1960 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 11, оп. 25, спр. 1, арк. 97.

У 1970 році в колгоспі «Червона Україна» вирощено високий урожай сільськогосподарських культур, зібрано по 22,7 цнт зернових з га, в т. ч. по 27,1 цнт озимої пшениці. Значно зросло виробництво продуктів тваринництва. Працівники радгоспу «Виноградна долина» збільшили виробництво м'яса до 493 тонн у 1966—1969 рр., молока до 2535 тонн. 40 членів артілі «Червона Україна» відзначено Ленінською ювілейною медаллю. Серед нагороджених — ветеран колгоспного виробництва М. Г. Бакуринська, яка з 1944 до 1969 року беззмінно працювала дояркою і надоїла понад 700 тонн молока. Загальними зборами членів артілі їй присуджено звання заслуженого колгоспника. Систематично перевиконує норми механізатор І. Г. Вєтров, до 1958 року він працював трактористом Веселинівської МТС. Під час жнив 1970 року І. Г. Вєтров зібрав урожай з площі 310 га, намолотивши майже 7 тис. цнт хліба.

Політінформація для механізаторів у колгоспі «Червона Україна». Покровка, 1969 р.

В авангарді боротьби за розквіт колгоспного виробництва йдуть комуністи. 1970 року в артілі «Червона Україна» було 34 комуністи, у радгоспі «Виноградна долина» — 33. Більшість з них працює безпосередньо на виробництві. В адміністративно-управлінському апараті зайнято лише 3 комуністи. Вірним помічником партії є комсомольці, яких в Покровці налічується понад 40 чоловік.

Невпізнанно оновилося за післявоєнні роки село. Майже всі будинки колгоспників вкриті черепицею. 102 сім'ї перебудували хати, а 96 — спорудили нові. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна в селі споруджено дитячий комбінат на 50 місць, 17 стандартних будинків для спеціалістів. Населення обслуговують 2 кравецькі майстерні. 1969 року в селі відкрито автоматичну телефонну станцію. У 1970 році Покровським ССТ реалізовано товарів на суму понад 1 млн. крб. В селі є лікарня на 35 ліжок, в якій працює 3 лікарі і 25 медпрацівників з середньою медичною освітою.

Крім середньої, де у 1967/68 навчальному році 24 педагоги навчали 280 учнів, діють 2 початкові школи. Багато випускників місцевої школи здобули вищу освіту: випускниця Покровської середньої школи, нині заслужена артистка УРСР Л. Дем'яненко, працює в Миколаївському музично-драматичному театрі. До 50-річчя Радянської влади в селі споруджено будинок культури на 400 місць, який має кімнати: комсомольську, урочистих подій, для занять 7 гуртків художньої самодіяльності. Сільська бібліотека, відкрита при будинку культури, налічує 6598 книг. Її послугами користуються до 900 читачів.

Покровці свято шанують пам'ять про своїх славних земляків. На могилі загиблих в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн споруджено обеліски.

Разом з партійними, громадськими організаціями велику роботу серед трудівників Покровки здійснює сільська Рада. 25 її депутатів проводять значну роботу як щодо дальшого господарського розвитку, так і впорядкування села, поліпшення освіти, охорони здоров'я, торгівлі, соціального забезпечення. При Раді створено постійні комісії, в яких, крім депутатів, працюють понад 100 сільських активістів.

З великим піднесенням працюють трудящі села, домагаючись нових здобутків у господарському та культурному будівництві.

Л. І. ЖЕВНЕР, М. Ф. МЕЛЬНИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕСЕЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

КАТЕРИ́НІВКА (до 1944 року Катериненталь) — село, центр сільської Ради. Розташована за 41 км на південний схід від райцентру. Населення — 813 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Весняна Квітка, Новокатеринівка.

За колгоспом «Зорі Кремля», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 2881 га землі. Напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Середня врожайність зернових в 1970 році становила 25,9 цнт з кожного гектара.

Голову колгоспу А. А. Шарапова відзначено високою урядовою нагородою — орденом Леніна, два колгоспники удостоєні ордена «Знак Пошани», 35 членів артілі були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Крім центральної садиби артілі «Зорі Кремля», в Катеринівці розташована садиба спеціалізованого радгоспу для відгодівлі худоби — «Плавні», який обробляє 1400 га орної землі.

В Катеринівці — середня школа, 3 дитячі садки, будинок культури, бібліотека. Трудящі користуються послугами двох магазинів. Тут працює також цех Порічанського маслозаводу, який за зміну переробляє близько 90 тонн молока, виготовляє 400 кг лиманського сиру, 4 тонни масла.

Село засноване в 1817 році.

КУБРЯКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км на південь від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 376 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Гамове, Іванівка.

В Кубряках розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», орні землі якого становлять 4230 га. Господарство зернового та м'ясо-молочного напряму. З технічних культур вирощують соняшник, рицину, буряки. Працює кар'єр по видобутку будівельного каменю.

В селі є початкова школа, дитячий садок, ясла, клуб, бібліотека, 3 магазини.

Село виникло в середині XIX ст.

КУДРЯ́ВЦІВКА — село (до 1920 року — Колосівка), центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру. Поруч з селом — залізнична станція Колосівка. Населення — 2576 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти: Бондарівка, Виноградівка, Воронівка, Зелене, Колосівка, Кутузівка, Михайлівка, Новомиколаївка, Новопавлівка, Улянове.

У Михайлівці міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2860 га орної землі. Основні галузі сільськогосподарського виробництва — хліборобство і тваринництво. Розвивається виноградарство. В Кудрявцівці розташоване відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». Ордена Леніна удостоєні механізатори М. І. Герц і Л. І. Кардаш, слюсар С. М. Мартинов. В селі 64 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

Герой Радянського Союзу М. К. Степанов. 1945 р.

У селі працюють середня школа, дитячий садок і ясла; будинок культури, два клуби, три бібліотеки. Є лікарня на 30 ліжок, дві аптеки. До послуг трудівників — 14 торговельних точок, пункт побутового обслуговування, радіовузол, автоматична телефонна станція. Споруджено водопровід протяжністю 25 км.

Село виникло 1910 року у зв'язку з будівництвом залізничної лінії Одеса — Бахмач Московсько-Київсько-Воронезької залізниці. Після перемоги Великого Жовтня в січні 1918 року в Колосівці створено революційний комітет, який розподіляв поміщицькі землі між безземельними і малоземельними селянами по 2 десятини на їдця. Боротьбу проти австро-німецьких загарбників очолив підпільний партосередок з 9 чоловік, який виник у жовтні 1918 року. У бригаді Г. І. Котовського захищали здобутки Жовтня жителі села М. В. Савич і О. І. Гаврилович. У складі Вознесенського комуністичного партизанського полку воювали К. Ф. Зайкін і Г. К. Чабанюк. Сільська Рада в Кудрявцівці обрана у 1925 році. В липні 1927 року 35 родин селян і залізничників об'єдналися в ТСОЗ «Інтенсивник», на базі якого 1930 року виникла сільськогосподарська артіль «Труд».

Жорстоких знущань зазнали жителі Кудрявцівки під час тимчасової гітлерівської окупації. У селі знаходився фашистський табір смерті. Комсомольці М. І. Єргій і П. Тєстов створили підпільну групу, члени якої добували зброю, робили наскоки на німецьку варту. Після жорстоких катувань фашисти розстріляли юних патріотів. За ратні подвиги на фронтах війни нагороджено 314 жителів Кудрявцівки. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно М. К. Степанову (уродженцю с. Колосівки) та посмертно капітану І. Р. Кисиленкові (вихованцю Кудрявцівської школи). Два ордени і кілька бойових медалей прикрашають груди старого залізничника, члена партії з 1934 року В. Я. Юдіна.

ЛУБ'Я́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на схід від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 453 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бузоварове, Іванівка, Калинівка, Нововоскресенка, Петрівка, Райдолина.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3047 га орної землі. Основний напрям господарства

зерновий і м'ясо-молочний. Вирощуються також технічні культури.

В Луб'янці — восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями з Київської і Волинської губерній.

Поблизу Луб'янки знайдено скарб грецьких монет (IV—III ст. до н. е.). В районі с. Бузоварового виявлені поселення скіфських часів та перших століть н. ери.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км на північ від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 567 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Мостове, Новоіллінка, Подолянка, Степанівка, Суха Балка, Урсулівка.

В селі центральна садиба колгоспу ім. Ворошилова, орні землі якого — 4522 га. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

За високі показники в тваринництві орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено О. С. Замрику.

В селі — початкова школа, бібліотека, будинок культури, 2 магазини.

Миколаївку засновано на початку XIX ст. селянами, що переселилися сюди з Херсонського і Єлисаветградського повітів Херсонської губернії.

НОВОСВІ́ТЛІВКА (до 1944 року — Рорбах) — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південь від районного центру. Населення — 1864 чоловіка. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Дальнє.

За колгоспом «Ленінський шлях», центральна садиба якого міститься в Новосвітлівці, закріплено 7400 га орної землі. Напрям господарства — зерновий і м'ясо-молочний. Вирощуються також технічні культури.

Близько 80 трудівників артілі одержали урядові нагороди. За високі виробничі досягнення господарства і велику організаторську роботу голову колгоспу А. Є. Апрода нагороджено орденом Леніна. Високих показників по надоях молока добилася доярка М. Г. Дейненко, яка удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора. Телятниця К. Я. Ярошенко нагороджена орденом «Знак Пошани».

В селі — середня школа, будинок культури, 2 бібліотеки, 6 магазинів, чайна, кравецька майстерня. З 1964 року виходить багатотиражна газета «Степова зірка».

Новосвітлівка — одне з найкрасивіших сіл району. Вулиці його заасфальтовані, будинки колгоспників — під шифером та черепицею. Всюди — рясна зелень, квіти.

Село засноване в 1809 році.

Під час тимчасової окупації фашисти закатували активістку-комуністку М. Конську, яка разом з бідняками в перші роки Радянської влади організувала в селі комуну ім. Петровського.

ПОДІ́ЛЛЯ (до 1944 року Ленненталь) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 811 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Григорівка, Миколаєве, Новогригорівка, Новосілка, Первенець.

В селі — центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 5340 га орної землі. Виробничий напрям колгоспу — зерновий і м'ясо-молочний. Вирощують також технічні культури.

За велику організаторську роботу, спрямовану на економічне зміцнення господарства, голові артілі Г. В. Пашковському присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено 11, орденом Трудового Червоного Прапора — 15 і медалями — 80 колгоспників.

В Поділлі є восьмирічна школа, дитячий комбінат, клуб, бібліотека. З 1961 року видається багатотиражна газета, працює лекторій. Населення обслуговують 2 магазини, шевська майстерня, їдальня, прокладено водопровід.

Село засноване в 1928 році.

На околиці Поділля виявлено кілька курганних поховань доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.).

ПОРІ́ЧЧЯ (до 1944 року — Раштадт) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 11 км на захід від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 1071 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Градівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4329 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Вирощуються технічні культури. Працює кар'єр по видобутку будівельного каменю, маслозавод. За одержання високих врожаїв буряків Ф. П. Волощук нагороджено орденом Леніна.

В Поріччі є середня школа, дитячий комбінат, будинок культури, бібліотека; 2 магазини, пункт побутового обслуговування.

Село засноване в 1809 році як німецька колонія Раштадт. Напередодні революції 1905—1907 рр. тут розповсюджувалися революційні листівки. В 1920 році виник партійний осередок.

На збиранні конопель у колгоспі ім. В. І. Леніна. Ставки, 1969 р.

Під час Вітчизняної війни фашисти розстріляли німців-комуністів В. Бенскільментебеля і. І. Райхерда.

СТАВКИ́ (до 1944 року Ватерлоо) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 739 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Зоря, Києво-Олександрівське, Новий Степ, Піщаний Брід, Староолексіївка, Федорівка, Штукар.

В селі центральна садиба колгоспу ім. Леніна, орні землі якого становлять 4291 га. Напрям господарства — зерновий і м'ясо-молочний.

17 колгоспників Ставків за доблесну працю удостоєні урядових нагород, в т. ч. троє — ордена Трудового Червоного Прапора, механізатори — В. К. Дрозд — ордена Леніна, В. М. Чуб — двох орденів Леніна.

В селі — середня школа, будинок культури, бібліотека, дитячий садок. Працюють 4 магазини, кравецька майстерня, чайна. Тут розташована майстерня для ремонту тракторів — філіал Веселинівського райоб'єднання «Сільгосптехніки».

Ставки засновані в 1833 році.

ШИРОКОЛАНІВКА (до 1945 року — Ландау) — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на південь від районного центру і залізничної станції Веселинове. Населення — 2645 чоловік.

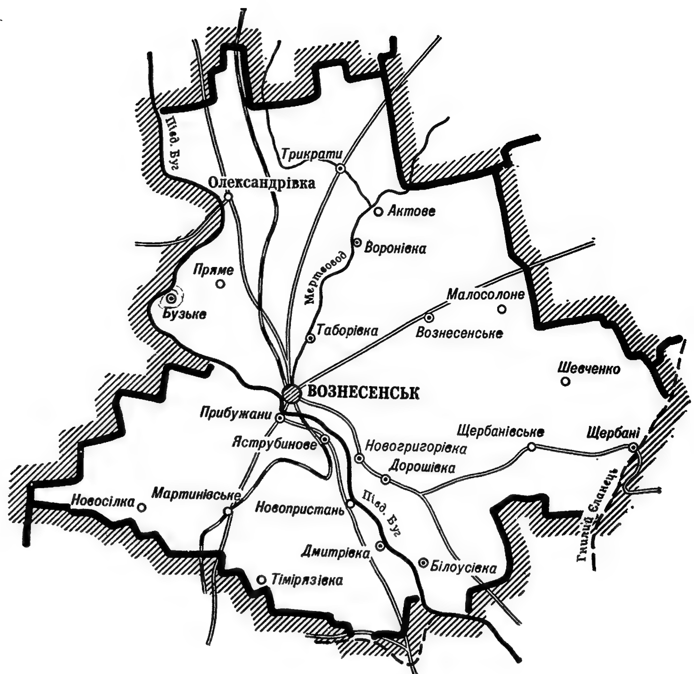
За артіллю ім. Калініна, центральна садиба якої розміщується в селі, закріплено 4479 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і розведення м'ясо-молочної худоби. Чабан артілі Ф. І. Гошва, який виростив по 110 ягнят від кожних 100 вівцематок, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В Широколанівці є середня школа і школа-інтернат, сільське професійно-технічне училище, дитячі ясла.

Велику культурно-освітню роботу тут веде бібліотека, яка в 1969—1970 рр. стала учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР і нагороджена дипломом 2-го ступеня. Її завідуючій О. І. Сабалдашовій в 1969 році присвоєно звання заслуженого працівника культури Української РСР.

Трудящих села обслуговують 5 магазинів, чайна, кравецька та шевська майстерні.

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ РАЙОН

ВОЗНЕСЕ́НСЬК

Вознесенськ (до 1795 р. Соколи) — місто районного підпорядкування, розташоване на лівому березі Південного Бугу. Відстань до Миколаєва — 94 км. Станція Одесько-Кишинівської залізниці. Має також регулярне автобусне і пароплавне сполучення з Миколаєвом. Населення — 38 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Зелений Гай та Пряме.

Вознесенськ — центр району, площа якого 1,4 тис. кв. км, населення 74,6 тис. чоловік (в т. ч. міського — 42,4 тис., сільського — 32,2 тис.). У районі 55 населених пунктів, підпорядкованих міській, селищній та 12 сільським Радам; 14 колгоспів, 5 радгоспів, лісгосп, дослідна станція зрошуваного землеробства; орної землі — 90,6 тис. га, під садами і виноградниками — 3,6 тис. га; 25 промислових підприємств, 8 будівельних організацій; 7 лікарень і 32 фельдшерсько-акушерських пункти, 52 школи, 47 бібліотек, 52 будинки культури і клуби.

Поблизу міста в передвоєнні роки знайдено кістки мамонта, виявлено рештки поселення та скарб бронзових знарядь праці (сокири-кельти, серп, долото тощо) доби бронзи, кургани скіфських часів, два поселення перших століть н. е. та римські монети II ст. н. ери[1].

В XV ст. на високій горі південної околиці сучасного Вознесенська стояла турецька фортеця Чичаклей. Литовські князі під час походів на південь зруйнували її і спорудили своє укріплення. На початку XVIII ст. на цьому місці був козацький зимівник Соколи, що входив до Бугогардівської паланки. Тут через річку Південний Буг козаки утримували переправу, яка звалася Соколиною[2]. Бугогардівська паланка контролювала територію між річками Південним Бугом, Мертвоводом, Інгульцем і Синюхою. У 1775 році, коли утворилася Новоросійська губернія, в урочищі Соколах намічалося будувати місто Новопавлівськ, але здійснити ці плани не вдалося.

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 84; М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України, стор. 154.

[2] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, т. 1, Одесса, 1885, стор. 62—65.

1774 року у станицях понад Бугом розташувалися полки щойно створеного Бузького козацького війська, управління якого містилося в Соколах[1]. У 1785 році тут розквартирувався Бузький єгерський корпус під командуванням генерала М. І. Кутузова. Бузькі козаки брали активну участь у російсько-турецькій війні 1787—1791 рр., штурмували Очаків та Кінбурн.

У 1789 році князь Г. Потьомкін запропонував Катерині II збудувати на місці Соколів нове місто і назвати його Вознесенськом. Через 6 років 27 січня 1795 року було видано указ про заснування Вознесенського намісництва і будівництво його центру — Вознесенська[2]. На це було асигновано велику на той час суму — 3 млн. крб. За проектом місто мало зайняти територію між Бугом і Мертвоводом аж до теперішнього Мар'їного гаю — 20 кв. верст. Проте, після смерті цариці — в 1796 році Павло І своїм указом спершу перетворив Вознесенське намісництво на губернію, а невдовзі ліквідував її, включивши Вознесенськ як заштатне місто до Ольвіопольського повіту Новоросійської губернії. Будівництво його уповільнилось. 1817 року, коли Вознесенськ став центром військових поселень Новоросійського краю, населення його становило 7,8 тис. чоловік. Це були, головним чином, військові, а також міщани, купці, селяни, які жили на околицях міста. Царський уряд почав зачисляти до військових поселенців і бузьких козаків, позбавляючи їх навіть тих куцих козацьких вільностей, які мали вони досі. Спалахнуло повстання: козаки повсюдно протидіяли перепису їхніх родин, заявляючи, що не кинуть своїх знамен, доки живі. А Бабиченко та Гетманченко з Вознесенської станиці їздили по інших населених пунктах і закликали до збройного опору. 16 липня 1817 року загін у п'ять сотень повстанців вступив до Вознесенська і поставив перед отаманом свої вимоги. Коли ж той намагався вгамувати їх, козаки побили його. Стягнувши до Вознесенська понад 10 тис. військ, царський уряд жорстоко розправився з учасниками повстання, яке тривало близько двох місяців. Військово-польовий суд, до якого було віддано 94 чоловіка, засудив 64 з них до страти, яку згодом замінили покаранням шпіцрутенами і відданням у солдати або на довічне поселення в Сибір. Бабиченка та Гетманченка заслали в окремий Сибірський корпус рядовими[3]. Нових військових поселенців приводили до присяги під жерлами гармат.

Так бузькі козацькі полки було перетворено на уланську поселенську дивізію, де запроваджувалися постійні військові огляди і непосильна праця. Кожен поселенець зобов'язаний був працювати три дні на себе і три дні — на казну. Але роботи задавалося так багато, що доводилося працювати на казну 4—5 днів, а часто і цілий тиждень. За невиконання завдання карали 200—500 різками. 1818 року у Вознесенську знову вибухнуло повстання, але його також жорстоко придушили[4]. В наступні роки незадоволення гнітом не стихало.

Поступово місто зростало. Споруджувалися будинки для офіцерів, приміщення військових установ. Вулиці прокладалися широкі, обсаджувалися тополями, білими акаціями. Працювали готель, заїжджий двір. Було створено військовий госпіталь на 150 ліжок.

В першій половині XIX ст. у місті працювало 12 лавок, винний погріб. Тричі на рік відбувались ярмарки, де торгували зерном, льоном, лісом, який доставляли сюди Бугом, а також сухопутним шляхом з Черкас і Крюкова. Виникли й невеликі промислові підприємства — 4 чинбарні, 6 олійниць, 11 млинів.

У зв'язку з всеросійськими військовими маневрами, що відбувалися тут у червні—жовтні 1837 року, було збудовано два палаци для царя, театр, насаджено парк з басейном, альтанками; при в'їзді в місто споруджено тріумфальні ворота тощо.

---

[1] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 795, 796.

[2] Полное собрание законов Российской империи, т. 23. СПб., 1830, № 17300, стор. 641.

[3] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 126.

[4] М. И. Богдановский. История царствования Александра I и Россия в его время, т. 5. СПб., 1871, стор. 358—364.

Селян з навколишніх сіл і військових поселенців гнали в Київську губернію, звідки вони на волах везли вже великі дерева для парків. На період маневрів сюди перебрався весь царський двір і дипломатичний корпус. Приїхала французька опера і Московський імператорський драматичний театр, у складі якого перебували великі актори — російський М. С. Щепкін та український К. Т. Соленик. Обидва вони грали цілий місяць на вознесенській сцені. Серед інших вистав була поставлена комедія М. В. Гоголя «Ревізор», роль Хлестакова виконував К. Т. Соленик, а городничого — М. С. Щепкін[1]. В 1846 році Вознесенськ відвідав відомий угорський композитор і піаніст Ференц Ліст[2]. У місті був великий оркестр духових інструментів. У святкові дні на міському майдані збиралися місцеві піснярі й чумаки (через Вознесенськ пролягав чумацький тракт з Поділля, Волині та Київщини), які знайомили жителів міста з народними піснями свого краю.

1851 року в місті відкрилася перша парафіяльна школа, де навчалося всього 29 дітей. Згодом почало діяти й військове училище, до якого щорічно приймали 250 хлопчиків, переважно дітей нижчих чинів, з яких готували писарів.

Після скасування військових поселень багатьох жителів Вознесенська переведено на становище державних селян. На час реформи 1861 року їх тут жило 3016 чоловік. За указом 1867 року на кожну ревізьку душу було виділено по 4 десятини землі. Крім різних податків, селяни щорічно вносили до казни т. зв. душову оброчну подать за наділи, а також викупні платежі. Без землі залишилось чимало мешканців міста: колишні дворові, відставні нижчі чини, різночинці й ті, хто не мав змоги викупити наділи. Таких налічувалось понад 1000 чоловік. Землі зосереджувалися в руках багатих німців-колоністів, заможних селян-куркулів. Вже 1875 року на селянське господарство припадало всього 2,35 десятини землі[3], 159 господарств у 1885 році були безземельні.

З другої половини XIX ст. у Вознесенську швидко розвивається промисловість. В 60—70 рр. стали до ладу завод свічок, каретні майстерні, кузні, олійниці, розширилося виробництво цегли, вапна, поблизу міста розробляли поклади будівельного каменю. Працювали соледробарка й кілька млинів, майстерні для ремонту сільськогосподарського знаряддя, винокурня, салотопня, гончарня і 3 заводи фруктових вод, торгувало понад 150 різних лавок. Згодом виникли шкіряні, гончарні, виноробні підприємства. Відкрилися заводи: спиртоочищувальний, пивоварний, миловарний, завод Шпехта, що випускав сільськогосподарські машини й знаряддя. На заводах і річковій пристані (між Миколаєвом і Вознесенськом курсували пароплави) в кінці XIX — на початку XX ст. працювало близько 4 тис. робітників.

Із зростанням промисловості й торгівлі збільшується кількість жителів. 1897 року у Вознесенську мешкало 15 748 чоловік, з них понад 8 тис. робітників і сільськогосподарських наймитів[4]. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» називає Вознесенськ серед великих ринків найму робітників[5]. Найбільше заробітчан приходило сюди з центральних губерній у період гарячих польових робіт — навесні та в жнива. Наприклад, у 1897 році на вознесенському робітничому ринку 68 селян з Полтавської губернії гуртом найнялися на польові роботи з оплатою за весь строк: чоловікам — по 65 крб., жінкам — по 30 крб. Робочий день тривав 16 годин[6]. Робітники тулилися в убогих халупах поблизу заводів і підприємств, селяни — на околицях міста. 50 шинків відбирали в трудящих останні копійки.

Перша міська лікарня на 25 ліжок відкрилася 1887 року. У 1904 році в ній працювало 7 лікарів і стільки ж фельдшерів[7]. За даними всеросійського перепису насе-

[1] А. Грін. Карпо Трохимович Соленик. К., 1963, стор. 15.
[2] «Литературная газета», 24 вересня 1847 р.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 8—9, стор. 5.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 6, спр. 31, арк. 80.
[5] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 228.
[6] Хозяйственно-статистический обзор Херсонской губернии за 1897 год. Херсон, 1898, стор. 41.
[7] Города России в 1904 году, стор. 0108, 0125, 01321.

лення 1897 року 87 проц. жителів міста були неписьменними. Тільки 10—12 проц. дітей шкільного віку навчалося в школах. Наприкінці XIX — на початку XX ст. тут працювали народна школа, двокласне та чотирикласне училище, чоловіча й жіноча гімназії. У Вознесенську народилися і здобували освіту в гімназії А. О. Сапєгін — радянський учений-біолог, віце-президент Академії наук УРСР у 1939—1945 рр., Є. А. Кибрик — народний художник СРСР, лауреат Державної премії СРСР, В. Г. Смекалін — український радянський композитор.

Часто на гастролі до міста приїжджали професіональні актори. Двічі гастролювала тут трупа М. Л. Кропивницького, в складі якої грали М. К. Заньковецька, П. К. Саксаганський, М. К. Садовський, І. К. Карпенко-Карий[1]. Вознесенський театр власної трупи не мав, навколо нього гуртувалися аматори. На початку 900-х років у місті відкрилася невелика публічна бібліотека, яка не могла задовольнити потреби всього населення. Зате тут одурманювали свідомість бідноти 5 церков і 3 молитовні будинки.

Жахливий визиск, безправ'я та безпросвітні злидні спонукали трудящих до боротьби з капіталістами і поміщиками. На початку 1900 року Є. Б. Бош,в майбутньому професіональна революціонерка, що жила тоді у Вознесенську, налагодивши тісний контакт з соціал-демократичними гуртками Миколаєва й Одеси, розповсюджувала у Вознесенську нелегальну літературу. 1901 року Є. Б. Бош вступила в члени РСДРП[2]. В тому ж році в місті був створений соціал-демократичний гурток з 11 чоловік, що згодом перетворився на організацію; ним керували Є. Б. Бош та робітник млина Ю. А. Синяков. Гуртківці провадили велику революційну роботу серед робітників заводу сільськогосподарських машин Шпехта, спиртозаводу, вантажників річкової пристані, а також жителів сіл Братського, Солоного, Бузьких хуторів, Новокантакузенки та ін. У квітні 1903 року в робітника М. Шора поліція знайшла прокламації, в яких закликалось святкувати 1 Травня. Їх привозив до Вознесенська матрос баржі Г. Усов.

Велику революційну роботу провела Вознесенська організація РСДРП в період революції 1905—1907 рр. Одеський комітет РСДРП направив до міста свого представника К. Вокзального, який привіз гектограф. З його допомогою організація випустила листівку, в якій закликала солдатів Вознесенського гарнізону і селян до боротьби з поміщиками і буржуазією. Листівки друкувалися в будинку коваля Зінченка, розташованому на околиці. Біля кузні збиралися селяни, перед якими виступали Ю. А. Синяков, В. Ф. Зінченко та інші[3]. Одеський комітет РСДРП через пропагандистів-організаторів надсилав сюди революційну літературу.

З весни 1905 року революційна боротьба у Вознесенську активізувалася, в ній брали участь дедалі ширші кола трудящих. Поповнилася організація РСДРП, до неї вступили робітники Василевський, Шолодаш, Унтілов, Блейзер, селяни-бідняки Сокут, Попович та інші. Члени організації провели 1 Травня 1905 року революційну маївку, в якій взяло участь 1500 трудящих. З промовою виступив представник Миколаївської організації РСДРП П. Л. Ровнер[4]. В селах навколо Вознесенська були створені страйкові комітети. Влітку 1905 року на околицях міста відбулося кілька революційних виступів селян. Бойова революційна селянська дружина з 200 чоловік конфіскувала у поміщиків і куркулів хліб, сіно, худобу, реманент і роздала біднякам.

Разом з робітниками і селянами в липні страйкували і службовці поштової контори, вимагаючи скорочення робочого дня[5]. Полк донських козаків, що прибув до Вознесенська, не міг задушити революційні виступи у місті і навколишніх

---

[1] Л. Стеценко. І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творча діяльність. К., 1957, стор. 198, 199.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 287, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 7, спр. 2, арк. 1—3.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 296, арк. 363.
[5] Газ. «Южная Россия» (Миколаїв), 23 червня 1905 р.

селах[1]. Активну участь у всеросійському політичному страйку взяли робітники всіх вознесенських підприємств, до них знову приєдналися службовці пошти і телеграфу, міських установ, вимагаючи скорочення робочого дня, передачі землі селянам. Наприкінці 1905 року Ю. А. Синякова та кількох його товаришів поліція заарештувала і відправила до Єлисаветградської в'язниці, а пізніше за вироком суду їх заслано до Тобольської губернії.

Група ув'язнених учасників революційних виступів 1905 року у Вознесенську. 1905 р.

Незважаючи на репресії, організація РСДРП й далі проводила революційну роботу серед трудящих та солдатів військових частин, розташованих у місті. Прокурор Єлисаветградського окружного суду повідомив прокурора Одеської судової палати, що у Вознесенську, на Петербурзькій вулиці, в будинку Члекпа 7 квітня 1906 року відбулося засідання революційно настроєних людей. Будинок був оточений нарядом поліції, яка після обшуку знайшла понад 80 прокламацій і відозв РСДРП, журнал протоколів з'їздів Вознесенської організації, багато брошур. В жовтні 1906 року місцева організація РСДРП скликала селянський з'їзд, на який своїх представників направили й солдати військових частин. З'їзд обрав окружний комітет й ухвалив не платити податки та не давати рекрутів до царської армії[2]. Події у Вознесенську під час революції 1905—1907 рр. продемонстрували організованість робітників і селян, їх здатність до рішучих виступів проти експлуататорів.

Напередодні першої світової війни в місті жило понад 18 тис. чоловік. Після прокладення в 1912 році через Вознесенськ залізниці з Одеси на Бахмач пожвавилось економічне життя міста. Побудовано станцію, паровозне депо, товарні, а на північній околиці — великі артилерійські склади. Про тяжке становище пролетарів, зокрема на заводі Шпехта, свідчила кореспонденція, опублікована в газеті «Правда» за 3 серпня 1912 року, де говорилося: «На заводі трудяться місцеві жителі, яких жахливо експлуатують. Підлітки 17—18 років, відпрацювавши по два роки, одержують за 10-годинний робочий день по 30 коп., майстрові — від 1 крб. до 1 крб. 10 коп». Навіть кваліфікований робітник не міг прогодувати себе і сім'ю на такий мізерний заробіток.

В роки першої світової війни сотні трудящих Вознесенська були мобілізовані на фронт. Нестача робочих рук призвела насамперед до значного скорочення виробництва промислової продукції, занепаду селянських господарств. Внаслідок зростання дорожнечі знизилась реальна заробітна плата робітників, збільшилась тривалість робочого дня.

Як тільки стало відомо про повалення самодержавства, в місті відбулася демонстрація робітників, селян і солдатів місцевого гарнізону. Демонстранти несли червоні прапори, співали революційних пісень, на центральному майдані відбувся великий мітинг. На початку березня 1917 року вознесенські робітники об'єднались у профспілку, яка захищала права робітників. Згодом була обрана Рада робітничих і військових депутатів. До складу Ради входили представники різних політичних партій: поруч з більшовиками в ній засідали меншовики і есери. Проте робітниче ядро в Раді було найміцніше, за ним йшли всі солдатські і більшість

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, кн. 1. К., 1955, стор. 258.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 398, арк. 1—4.

селянських депутатів. Запеклі дискусії точилися на засіданнях Ради в питанні ставлення до війни, конфіскації поміщицьких земель, встановлення 8-годинного робочого дня, передачі промислових підприємств до рук робітників. У квітні за проханням робітничих і солдатських депутатів на засіданні Вознесенської Ради виступив прибулий з Миколаєва більшовик Захаров. У своїй промові він викрив зрадницьку суть політики меншовиків і есерів; з Ради вигнали представників офіцерства[1]. Дедалі втрачали будь-який вплив на трудящих т. зв. громадський комітет — орган Тимчасового уряду — та міська дума.

У травні до Вознесенська із заслання повернувся більшовик Ю. А. Синяков, робітники обрали його до складу Ради. На загальноміських зборах організації РСДРП він запропонував створити самостійну більшовицьку організацію. Ця пропозиція була гаряче підтримана. Очолив більшовицьку організацію Ю. А. Синяков. У своїх виступах він викривав облудність і антинародність дій меншовиків, есерів та інших дрібнобуржуазних партій, рішуче засуджував місцевих націоналістів. Трудящі міста і околиць почали відкликати з Ради депутатів меншовиків та есерів і замість них посилати настроєних по-більшовицькому робітників. Так, до Ради ввійшли залізничник П. І. Савескул, наймит, член партії більшовиків П. П. Орленко, кочегар Г. С. Іваницький та інші[2]. Активно діяла профспілка «Металіст», яка об'єднувала трудящих заводу Шпехта і ремонтних майстерень. У червні 1917 року вона організувала двомісячний страйк, внаслідок якого робітники добилися підвищення заробітної плати[3].

Трудове населення Вознесенська з великою радістю зустріло звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і створення першого Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Більшовики широко популяризували серед трудящих перші декрети, прийняті на II з'їзді Рад. Фракція більшовиків Ради робітничих і військових депутатів, очолювана Ю. А. Синяковим, сформувала загін Червоної гвардії, яким командував більшовик Я. Заславський.

Особливо посилилася боротьба за встановлення Радянської влади після I Всеукраїнського з'їзду Рад. У другій половині січня 1918 року більшовики — члени Вознесенської Ради — прийняли рішення взяти всю владу в місті в свої руки. Їх підтримали безпартійні члени Ради. Червоногвардійський загін розігнав міську управу. Було розпущено і громадський комітет. Рада звернулася з відозвою до населення міста і прилеглих сіл, в якій повідомила, що у Вознесенську встановлена єдина і законна Радянська влада. На другий Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся у березні 1918 року в Катеринославі, трудящі міста делегували Ю. А. Синякова. Після з'їзду Центральний Комітет РКП(б) направив його на партійну роботу до міста Серпухова.

В березні Вознесенськ зайняли австро-німецькі війська. За ними прийшли гетьманські загони. Ще напередодні австро-німецької окупації Миколаївський більшовицький комітет направив сюди своїх представників О. І. Чаленка, М. Я. Рибака та Г. С. Гордієнка для організації революційного підпілля. Був створений більшовицький підпільний комітет[4]. У важких умовах члени групи провадили велику агітаційну роботу серед залізничників, збирали зброю, встановили міцний зв'язок з селянами Григорівки, Білоусівки, Арнаутівки, Натягайлівки. В цих місцях працювали агенти ревкому, які розповсюджували літературу, брали на облік добуту зброю[5]. Коли на жителів Натягайлівки німецьке командування наклало контрибуцію в 10 тис. крб., робітники депо «порадили» старості зібрати селянський сход. Після коротких, але переконливих виступів більшовицьких агітаторів, збори ухвалили

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 106, арк. 76, 77.
[2] Газ. «Бугская заря», 11 березня 1957 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 106, арк. 74.
[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 93.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 437, 438.

ніякої контрибуції не платити. Для відсічі ворогу в селі була організована збройна група.

Вознесенці приєднались до всеукраїнського страйку залізничників, що розпочався в середині липня 1918 року. На великому мітингу страйкарі пред'явили властям міста вимоги: поліпшення умов праці, припинення знущань і пограбувань; заборону перевозити австро-німецькі війська і зброю по залізниці. Мітинг був оточений кільцем озброєних окупантів, але ніякі погрози не зламали волі залізничників. Рух поїздів через станцію Вознесенськ припинився. Паровозні топки погасли, обезлюдніли майстерні депо. На допомогу робітникам прийшли російські брати, надіславши з Москви 10 тис. крб. Партійна організація розподілила ці гроші між сім'ями страйкарів[1].

Готуючись до збройного повстання проти окупантів, керівники більшовицького підпілля вирішили об'єднати дрібні групи в один загін. Щоб здобути зброю, партизани двічі восени 1918 року нападали на німецькі військові ешелони, що йшли з Одеси, і роззброювали їх[2]. В листопаді того року комітет прийняв рішення розпочати збройне повстання проти німецьких окупантів та гетьманської влади. Для керівництва повстанням створено ревком, до складу якого ввійшли більшовики І. Г. Філоненко, М. К. Іршенко та інші.

В ніч з 15 на 16 листопада повстанці, спираючись на підтримку населення, розгромили міську управу, німецький гарнізон і гетьманську варту, захопили вокзал, артилерійські склади, пошту, банк та інші важливі об'єкти. Загоном командував колишній панський пастух, недавній фронтовик Н. І. Урсулов. Влада перейшла до рук ревкому. Над містом знову замайорів червоний прапор.

Однак незабаром до Вознесенська підступно вдерлися загони петлюрівської Директорії. Вони захопили казарми зі зброєю, заарештували деяких членів ревкому. Велика група комуністів, партизанів відступила до села Гур'ївки. Створивши т. зв. похідний ревком, вони сформували новий партизанський загін і повели наступ на Вознесенськ[3]. 2 лютого 1919 року червоні повстанці в запеклому бою розгромили загін жовтоблакитників. В середині лютого поповнені загони вознесенських партизанів були переформовані на 1-й Вознесенський піхотний полк, який очолив І. К. Філіппов[4] та кавалерійський загін під командуванням Н. І. Урсулова. На заклик більшовицького комітету робітники паровозного депо станції Вознесенськ спорядили бронепоїзд «Смерть Директорії», командиром якого ревком призначив матроса чорноморського флоту К. А. Чеклова. В усі волості Вознесенського повіту виїхали комуністи і члени ревкому, які роз'яснювали селянам політичне й військове становище в країні. Ревком організував роботу всіх підприємств і транспорту, приступив до передачі селянам землі. Важливе значення надавалося продовольчому питанню, особливо заготівлі хліба для голодуючих робітників та мобілізації трудящих міста і волості до Червоної Армії. Для дітей-сиріт і робітників Петрограда було зібрано 7 вагонів продовольства. На зборах залізничників 2 березня 1919 року одностайно прийнято постанову — із загальної суми заробітку відрахувати 4 проц.— 10 800 крб. на користь Червоної Армії[5].

На початку березня французькі та денікінські частини, зайнявши лінію Веселинове—Раштадт, почали наступ на Вознесенськ. Інтервенти наблизились впритул до залізничного мосту через Південний Буг. Денікінці по телеграфу пред'явили Вознесенському ревкому ультиматум — здати місто. Та ревком кинув проти них 1-й Вознесенський піхотний полк, кавалерійський загін і бронепоїзд «Смерть Директорії»[6]. Після десятигодинного бою інтервенти відступили. 1-й Вознесенський

---

[1] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 98—100.
[2] Газ. «Известия» (Вознесенськ), 7 листопада 1920 р.
[3] Газ. «Голос труда», 6 листопада 1921 р.
[4] ЦДАРА, ф. 4, оп. 1, спр. 10, арк. 258.
[5] Газ. «Известия» (Вознесенськ), 21 березня 1919 р.
[6] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2. К., 1968, стор. 153.

полк, кавалерійський загін, бронепоїзд «Смерть Директорії» брали також активну участь у боях проти військ Антанти під Березівкою, у визволенні Одеси. Коли в травні отаман Григор'єв підняв на півдні України контрреволюційний заколот, в місті були сформовані ще 2-й і 3-й стрілецькі Вознесенські полки[1], які разом з полками І. К. Філіппова і Н. І. Урсулова утворили Вознесенську бригаду особливого призначення. Ця бригада у складі 3-ї Української Радянської армії влітку 1919 року громила банди Григор'єва під Єлисаветградом. У травні 1919 року Вознесенський ревком очолив прибулий до міста за відрядженням Центрального Комітету партії Ю. А. Синяков. Ревком формував нові червоноармійські загони. Робітники депо спорядили другий бронепоїзд «Помремо або переможемо».

25 червня 1919 року створено Вознесенський повіт і повітові органи[2]. Секретарем повіткому КП(б)У був обраний І. Г. Філоненко. В цей час виникла комсомольська організація. Першим секретарем повітового комітету комсомолу стала Г. М. Шварцман. Для зміцнення Радянської влади в селах повіту комуністи і комсомольці часто виїжджали туди, подавали допомогу комітетам бідноти, брали активну участь у боротьбі з бандитизмом. Так, група активістів прибула в Трикратівську волость для налагодження роботи волосних установ, формування загону самооборони. У Кантакузенській волості було організовано комсомольський осередок.

В кінці липня біля Одеси внаслідок провокацій есерів, меншовиків, бундівців та денікінських агентів спалахнули контрреволюційні заколоти куркулів та німців-колоністів.Сформовано було повітову Раду оборони. Вознесенські загони вирушили для придушення цих виступів. Скориставшись відсутністю загонів, контрреволюційні елементи на початку серпня того року підняли в повіті куркульське повстання. Бій тривав кілька днів. Мужньо захищалися більшовики, але сили були нерівні. Невелика група партійних і радянських працівників виїхала бронепоїздом в напрямі станції Колосівка, щоб поповнити свої сили. Та в районі заплави заколотники зруйнували залізничну колію. Збагнувши, що потрапили у пастку, більшовики кинулися в бій, намагаючись вирватись з оточення. У бою загинули Ю. А. Синяков, І. К. Філіппов, О. І. Чаленко, П. І. Бабенко, Д. А. Гладковський, Г. М. Шварцман та інші. 18—19 серпня загін 58-ї дивізії під командуванням П. А. Грудачова, що прибув з Миколаєва, Вознесенський червоний загін, який повернувся з-під Одеси, а також зведений загін Ф. А. Анулова придушили контрреволюційний заколот[3].

Але 26 серпня 1919 року місто захопили денікінці[4], контррозвідка яких за активною участю місцевої буржуазії почала поголовні арешти й розправи над більшовиками, комсомольцями. Першими жертвами білогвардійського терору стали 18 радянських працівників. Після розстрілу їх трупи розвішали на ліхтарних стовпах з написом на грудях: «Так буде з кожним комуністом і його співучасником».

В умовах білогвардійського терору розгорнув роботу повітовий більшовицький комітет, очолюваний І. Г. Філоненком. Підпільники розповсюджували серед населення революційні листівки з закликом чинити опір денікінцям, організовували партизанські групи, які знищували ворогів, відбирали награбоване майно, роззброювали денікінську варту[5]. Синки місцевих багатіїв, які завербувалися до денікінської контррозвідки, збилися з ніг, розшукуючи керівників підпілля. Їм вдалося заарештувати групу більшовиків і безпартійних активістів: М. І. Ткачука, О. П. Кабаненка, Г. П. Пучкова, О. Т. Чернова та інших. Жорстоких, нелюдських катувань зазнав перший червоний комендант міста М. І. Ткачук, після чого його розстріляли і повісили на телеграфному стовпі. У вересні 1919 року денікінці замучили більшовиків М. В. Котельмаха, Л. П. Середу, М. Адамова, двох сестер Любарських, в Миколаїв-

---

[1] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 49, арк. 139.

[2] Боротьба за владу Рад на Єлисаветградщині. Збірник документів і матеріалів. Кіровоград, 1957, стор. 140.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 27, арк. 7.

[4] ЦДАРА, ф. 1489, оп. 1, спр. 47, арк. 60.

[5] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 119, 120.

ській каторжній тюрмі був страчений вознесенський більшовик Т. Бабичев. Кривавий терор тривав п'ять місяців. В ніч з 29 на 30 січня 1920 року 402-й стрілецький полк Ф. Ю. Криворучка 45-ї дивізії у взаємодії з кавалерійською бригадою Г. І. Котовського визволили Вознесенськ від контрреволюційних сил. В боях за місто Червона Армія захопила великі трофеї: 14 гармат, багато кулеметів, залізничний ешелон з обмундируванням, санітарний поїзд і близько 2 тис. полонених[1].

Повітовий партійний комітет, ревком вживали заходів щодо забезпечення робітників і червоноармійських родин продовольством, перерозподілу землі між селянами. В квітні 1920 року повітовий ревком передав владу новообраній Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На всіх підприємствах повітком і Рада організували недільники, будівельні бригади тощо. Незабаром відновили роботу залізничний вузол, завод сільськогосподарських машин, деякі майстерні, була організована прокатна станція сільгоспмашин.

Вознесенська партійна організація на 1920 рік налічувала 50 членів партії і 14 кандидатів[2]. Створювались партійні осередки на залізничному вузлі, на промислових підприємствах. 4 квітня 1920 року повітовий комітет партії скликав першу загальноміську робітничу конференцію, на ній була обрана профрада, що об'єднала 12 профспілкових організацій, до яких входило понад 2 тис. робітників[3].

Але мирній праці трудящих перешкоджали бандитські напади на околиці міста, сусідні села. 14 квітня 1920 року повітовий з'їзд Рад обговорив питання зміцнення Радянської влади та дальшого господарського будівництва. Під час його роботи до президії надійшло повідомлення, що на Вознесенськ рухається зграя петлюрівців Омеляновича-Павленка. Усі делегати негайно були мобілізовані на боротьбу. На підприємствах формувались робітничі загони. 16 квітня банду було знищено. В бою загинуло багато комуністів, комсомольців, радянських активістів, серед них голова повітвиконкому І. І. Іпатов.

Завдяки трудовому ентузіазму робітників вознесенських підприємств на січень 1921 року працювали залізничні та інші майстерні, прокатна станція, завод сільськогосподарських машин. Восени 1921 року стала до ладу електростанція. На колишньому заводі Шпехта почали ремонтувати жниварки, снопов'язалки, пущено було млини, олійниці. При паровозному депо відкрили бондарню, шевську та кравецькі майстерні, майстерню ремонту сільськогосподарських машин і знарядь. Із брухту виробляли лопати, граблі, вила. Для забезпечення міста паливом торф доставляли баржами.

Повітовий комітет значну увагу приділяв розвиткові торгівлі: в липні 1921 року проведено нараду працівників місцевих кооперативів, створено комісію товаропостачання. У жовтні 1921 року повітком КП(б)У організував великий суботник для впорядкування міста, в ньому взяло участь 5317 чоловік, було очищено вулиці, прокладено 2 км тротуару, посаджено 2 парки і 5 скверів. Для збирання хліба голодуючим в села виїжджала бригада з комуністів і комсомольців. В липні 1921 року в цій роботі взяло участь 300 вознесенських комсомольців[4]. Було зібрано 5788 пудів хліба, 38 млн. крб.[5] Хліб і гроші йшли на допомогу не лише місцевому населенню, а й голодуючим Поволжя.

На початку 1922 року відбулися вибори до міської Ради. За 75 депутатів, серед яких було 34 комуністи, проголосувало 97,2 проц. виборців. Про цілковите схвалення політики партії і Радянського уряду трудящими Вознесенська свідчить також велика й щира любов до її вождя В. І. Леніна, турбота про його здоров'я. Повітовий з'їзд Рад, що відбувся 1922 року, обрав Володимира Ілліча своїм почесним головою

[1] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 89.
[2] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 215, арк. 4.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 11, арк. 9.
[4] Газ. «Плуг і молот» (Вознесенськ), 12 липня 1921 р.
[5] Газ. «Голос труда», 17 жовтня 1921 р.

Делегатки 3-ї конференції селянок Вознесенського району. 1925 р.

і надіслав йому вітального листа[1]. Вознесенська повітова міліція 15 листопада 1922 року телеграфувала В. І. Леніну: «Вознесенська міліція в день п'ятої роковини Жовтня вітає дорогого Ілліча з одужанням»[2]. Наступного року в день народження вождя незаможники околиці міста — Таборів — писали йому: «Пильно ми, в глушині, стежимо за станом Вашого здоров'я, чекаємо якнайшвидшого видужання і сподіваємося й надалі бачити Вас, Володимир Ілліч, на чолі революційного руху всього світу»[3]. У 1923 році делегати 1-го Вознесенського районного з'їзду Рад писали В. І. Леніну: «З'їзд вітає вождя світового пролетаріату, дорогого Ілліча і бажає швидкого повернення до керма червоного радянського корабля»[4].

За період 1921—1925 рр. в місті було проведено значне господарське будівництво. Більшість промислових підприємств досягла довоєнного рівня. В кінці 20-х років у Вознесенську стали до ладу масло-, консервний та цегельно-черепичний заводи. Робітники залізничного вузла колійник О. В. Кутвицький, машиніст П. В. Данильченко, слюсар депо А. М. Жидкотта були першими ударниками серед вознесенців. За їх прикладом йшло багато робітників. Партійна організація подавала допомогу жителям околиць та сусідніх сіл у соціалістичній перебудові сільського господарства. Вже в 1920—1921 рр. на околицях міста — в Натягайлівці, Болгарці, Таборах — було створено ТСОЗи «Прогресивне садівництво», «Червона блискавка», «Червона молодь»[5]. Після того, як в 1928 році Вознесенськ відвідав всесоюзний староста М. І. Калінін, який переконливо роз'яснював трудящим політику партії, комуністи міста організували на базі колишніх товариств колгоспи «Перша п'ятирічка», ім. Синякова, «Прогрес», радгосп «Зелений Гай».

За 1921—1925 рр. на державні кошти у місті відремонтовано всі мости, 709 квартир, забруковано 12 вулиць. Поновила роботу лікарня, відкрились комунальні перукарня, пральня, 2 лазні, 4 шевські та кравецькі майстерні. Значна увага приділялася влаштуванню безпритульних дітей. Ще в 1920 році відкрито дитячий будинок.

Зростав потяг трудящих до знань. Вже 1920 року працювало 5 шкіл, згодом 8 трудових, 15 шкіл-лікнепів, профшкола, торговельно-кооперативна та школи бригадного учнівства. Того ж року в місті створено народний університет з робітничою студією. Для слухачів читались лекції з історії профспілкового руху, філософії, політекономії, історії промисловості, літератури, математики, медицини і сільського господарства. В липні 1920 року відкрито комсомольський клуб Залізничного району. Міський комітет комсомолу створив комсомольсько-молодіжні комісії: культосвітню (з музичною, драматичною і хоровою секціями), шкільно-лекційну, яка організувала школи грамотності, агітаторів, а також відділ роботи на селі. В 1921 році почав працювати залізничний клуб ім. К. Лібкнехта та селянський, при якому була бібліотека з читальним залом. З успіхом проходили тут вистави, концерти, читалися вірші революційних поетів. Почала діяти міська бібліотека, а при ній гурток друзів книги. За 8 років Радянської влади в місті відкрито районний будинок

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 1, спр. 307, арк. 96.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-305, оп. 1, спр. 146, арк. 59.
[3] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 289.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-118, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
[5] Газ. «Плуг і молот», 3 серпня 1921 р.

культури, 5 профспілкових клубів, 2 бібліотеки, 2 кінотеатри. Місцеві журналісти і літератори об'єдналися в літературний гурток, який видавав свій журнал «Поток», готував літературні вечори, лекції. Було засновано товариство художників, яке влаштувало в клубі військкомату виставку робіт аматорів живопису.

Роки довоєнних п'ятирічок були періодом значного розвитку промисловості міста. Консервний завод виробляв близько 5 млн. умовних банок консервів за рік, продукція його йшла в багато областей Радянського Союзу. На повну потужність працював завод ремонту сільгоспмашин «Червоний технік» (колишній завод Шпехта). Відкрились промисловий і харчовий комбінати. Паровозне депо, консервний завод й інші підприємства одержали нове технічне устаткування. На околиці міста було збудовано МТС і МТМ. Створено 5 промислових артілей, які шили взуття, виробляли кераміку, цеглу і черепицю, плели кошики із лози, а артіль «Харчовик» виробляла муку, крупу й олію.

В приміських колгоспах «Прогрес», ім. Синякова та ім. Леніна і радгоспі «Зелений Гай» було по 3—4 тваринницькі ферми. Колгоспники вирощували високі врожаї, зростали доходи господарств. Так, в 1937 році колгосп «Прогрес» мав прибутків 1 млн. карбованців.

На промислових підприємствах, в машинно-тракторній станції та приміських колгоспах широкого розмаху набув стахановський рух. Послідовниками ініціатора передових методів праці на транспорті П. Ф. Кривоноса у паровозному депо були машиністи О. Ігнатовський, С. Тарковський та багато інших. 26 комуністів-стахановців лише за грудень 1939 року провели 120 великовагових поїздів, заощадивши 40 тонн вугілля. Зразки самовідданої праці подавали робітники Вознесенської МТС М. В. Коваленко, Г. Т. Колісник, які щоденно виконували норму виробітку на 180—200 проц., комбайнер Ф. К. Андрійченко, сезонний виробіток якого на комбайн становив 500—600 га, доярка колгоспу «Прогрес» Л. П. Рогоженар, яка надоювала від кожної корови 3 тис. кг молока, коваль радгоспу «Зелений Гай» Н. І. Турчин та інші.

В 1932 році Вознесенськ відвідали голова ВУЦВК Г. І. Петровський і Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор[1], які виступили перед робітниками міста, розповіли їм про внутрішнє і міжнародне становище.

За роки п'ятирічок вознесенці зробили великий крок в економічному і культурному житті. Міська Рада організувала значну роботу щодо впорядкування та озеленення міста. В кінці 30-х років комсомольці і молодь заклали і розширили два парки, сквери. Місто було електрифіковано і радіофіковано, проведено водопровід. Зростала мережа лікувально-профілактичних закладів, поліпшилось медичне обслуговування населення. 1938 року в місті функціонували поліклініка, пологовий будинок, санстанція, лікарські та фельдшерсько-акушерські пункти, в яких працювало 15 лікарів з вищою освітою. Було відкрито 10 дитячих садків і ясел. Діти навчалися в 9 школах (з них 4 середні). На 1937 рік повністю ліквідовано неписьменність. Понад 700 чоловік мали середню і вищу освіту. Центром позашкільної роботи був палац піонерів. Спеціальну освіту молодь Вознесенська здобувала в агромеліоративному технікумі, медичному училищі, на робітфаці Одеського сільськогосподарського інституту, опорному пункті Глухівського науково-дослідного інституту коноплярства.

1936 року в місті відкрито Державний драматичний театр. На його сцені ставились

Збирання соняшнику у Вознесенському колгоспі ім. Леніна. 1938 р.

[1] Газ. «Комунар», 12 березня 1932 р.; 18 серпня 1932 р.

п'єси класичної та радянської драматургії. Часто у Вознесенськ приїжджали театральні колективи з Миколаєва, Одеси, Києва, Ростова. Велику культосвітню роботу провадили робітничі і колгоспні клуби, кінотеатри. Чотири бібліотеки налічували 300 тис. примірників книг.

В місті проживало в 1940 році понад 20 тис. чоловік. Великі масштаби господарського і культурного будівництва вимагали посилення організаторської роботи партійних і радянських органів. В 28 партійних організаціях налічувалося понад 190 комуністів. З великим піднесенням трудящі Вознесенська 12 грудня 1937 року взяли участь у перших виборах до Верховної Ради СРСР, а в червні 1938 року — до Верховної Ради УРСР. До міської Ради було обрано 77 депутатів, серед яких 56 робітників і колгоспників, 39 комуністів, 15 комсомольців.

Економічний і культурний розвиток міста перервала Велика Вітчизняна війна. Понад 6 тис. трудящих Вознесенська стали на захист Батьківщини. Понад тисячу комуністів і комсомольців добровільно вступили до лав Червоної Армії[1]. Партійні і радянські органи подбали про завчасну евакуацію устаткування залізничного вузла і паровозного депо, тракторів і машин МТС, верстатів машинно-ремонтної майстерні, устаткування інших промислових підприємств, худоби з приміських колгоспів.

На початку серпня гітлерівські загарбники підійшли до Вознесенська. Частини Червоної Армії п'ять діб обороняли місто, 6 серпня гітлерівці зайняли його[2]. В будинку № 27 по вулиці Шмідта гестапівці влаштували катівню. Біля сіл Яструбинового й Бузького гітлерівці розстріляли 2,5 тис. стариків, жінок і дітей. 2 тис. юнаків і дівчат з Вознесенська вигнали на каторгу в Німеччину.

Але ніякі звірства не могли примусити радянських людей підкоритись загарбникам. За рішенням районного комітету партії в місті залишились комуністи для організації боротьби з окупантами. В кінці 1941 року створено Вознесенський підпільний центр[3], який об'єднував 6 підпільних груп в місті і селах району. Організатором центру був старий більшовик полковник Червоної Армії, що втік з полону, Г. Я. Гончаренко (Портной), командиром обрано лейтенанта Червоної Армії М. В. Пошукайла (Жаркого), комісаром — учителя М. О. Чернова. Штаб підпільників випускав листівки й відозви з закликом саботувати всі заходи окупантів. Патріоти знищили приміщення з боєприпасами ворога, виводили з ладу трактори, нападали на німецьких вартових і визволяли військовополонених, виготовляли документи для втікачів з німецького полону, врятовували молодь від каторжних робіт у Німеччині.

За доносом провокатора в травні 1943 року гітлерівці кинули в застінки гестапо близько 100 підпільників. 15 травня 1943 року після жорстоких катувань 63 з них були розстріляні. В їх числі комуністи Г. Я. Гончаренко, М. В. Пошукайло, М. О. Чернов, комсомольці Валентина та Ілля Чубчики, В. С. Левченко, О. А. Ткачук, безпартійні патріоти Л. П. Соловйов, М. В. Кондратьєв, Г. М. Дімбров, І. А. Кочерга та багато інших. Після визволення Вознесенська Червоною Армією тіла розстріляних були перенесені в парк ім. Шевченка і поховані в братській могилі. І. А. Кочергу, А. В. Мальченка та О. В. Чубчика посмертно нагороджено медаллю «За відвагу»; І. М. Александрова, Т. Г. Яроша — медаллю «За бойові заслуги». Незважаючи на тяжкі втрати, підпільна організація продовжувала боротьбу. А. Мальченко, О. Подковиров, І. Барсуков випустили спеціальну листівку в пам'ять загиблих, яка закликала чинити запеклий опір гітлерівцям.

24 березня 1944 року після триденного бою до Вознесенська ввійшли війська 37-ї армії під командуванням генерал-полковника М. М. Шарохіна. У визволенні міста брали участь 82-й стрілецький корпус (командир генерал-лейтенант П. Г. Кузнецов) у складі 15-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир генерал-майор М. П. Чирков), 28-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир генерал-майор

[1] Газ. «Радянська правда» (Вознесенськ), 9 травня 1964 р.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[3] Там же, стор. 119—122.

Г. І. Чурмаєв), 188-ї стрілецької дивізії (командир полковник В. Я. Даниленко); 10-а гвардійська військово-повітряна дивізія (командир генерал-майор М. Г. Микеладзе), 195-а стрілецька дивізія 6-го гвардійського стрілецького корпусу (командир генерал-майор О. М. Сучков), а також частини 57-го корпусу (командир генерал-лейтенант Ф. О. Осташенко). Наказом Верховного Головнокомандуючого від 29 березня 1944 року почесне найменування Вознесенських присвоєне 228-й стрілецькій дивізії (командир полковник П. Г. Куликов) і армійському 68-му окремому полку зв'язку (командир полковник П. М. Барсук)[1]. Першим форсував Південний Буг у районі Вознесенська кулеметний взвод 60-го стрілецького полку. На протилежний берег, зайнятий ворогом, висадився молодший сержант К. К. Олейнюк. Багато разів йшли в атаку на кулеметника фашисти групами по 60—65 солдатів і офіцерів, їх підтримували дві мінометні батареї, але радянський воїн два дні відбивав контратаки ворога. К. К. Олейнюку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Під час визволення міста смертю хоробрих загинули Герой Радянського Союзу генерал-майор О. М. Сучков, Герої Радянського Союзу капітан О. А. Осадчий, молодший лейтенант В. І. Карпенко, сержант О. Г. Первухін, сотні інших бійців та офіцерів. Поховані вони в міському парку.

Іменем генерала Т. І. Танасчишина, який загинув у боях за Березівку і похований у Вознесенську, названа міська середня школа № 1 і одна з центральних вулиць. В школі створено кімнату-музей Т. І. Танасчишина.

Мужньо билися вознесенці з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. 3 тис. жителів міста — учасників Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями. Високе звання Героя Радянського Союзу присвоєно командиру загону торпедних катерів С. Г. Коршуновичу.

24 березня 1964 року на урочисте відзначення 20-річчя визволення Вознесенська від гітлерівців приїздив колишній командир 228-ї Вознесенської стрілецької дивізії полковник у відставці П. Г. Куликов, привітальні телеграми надіслали Маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський, колишній командир 37-ї армії Герой Радянського Союзу генерал-полковник М. М. Шарохін, командири 57-го і 82-го корпусів генерал-лейтенанти Ф. О. Осташенко та П. Г. Кузнецов і багато інших учасників боїв за місто.

Відступаючи, гітлерівці зруйнували всі промислові підприємства, залізничний вузол, водопровід, лікарні, школи, клуби, бібліотеки, театр, 70 проц. житлового фонду, пограбували колгоспи й радгоспи. Збитки, заподіяні окупантами, становили близько 50 млн. карбованців[2].

Велику організаторську роботу у відбудові Вознесенська розгорнули районний комітет партії, виконком районної і міської Рад депутатів трудящих. 11 квітня 1944 року на одному з перших своїх засідань міськвиконком прийняв постанову про загальну мобілізацію працездатного населення на відбудовчі роботи терміном на місяць[3]. Дружно взялися вознесенці за відродження міста. Партійні організації мобілізували трудящих на посилену допомогу фронту. На створення танкової колони «Колгоспник Вознесенщини» було зібрано 620 тис. крб. Успішно пройшла передплата на третю й четверту воєнні позики, в діючу армію відправлено велику кількість теплого одягу, подарунків.

9 травня 1945 року — день історичної перемоги над фашистською Німеччиною трудящі зустріли трудовими досягненнями. Почав випускати продукцію консервний завод, повністю було відбудовано залізничний вузол, стали до ладу інструментальний завод «Червоний технік», райпромкомбінат, промислові артілі. Перші 300 тис. квт.-год. енергії виробила гідроелектростанція. 650 трудівників міста Радянський уряд нагородив медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні

[1] Архів МО СРСР, ф. 392, оп. 42905, спр. 2, арк. 2.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 127, арк. 6.
[3] Вознесенський райдержархів, ф. 20, оп. 1, спр. 5, арк. 13.

Герой Соціалістичної Праці О. М. Луговий. Вознесенськ, 1967 р.

1941—1945 рр.». Поверталися додому фронтовики. Вони йшли працювати в залізничне депо, на консервний та інструментальний заводи, в приміські колгоспи і радгосп «Зелений Гай». У перші післявоєнні роки у Вознесенську збудовано швейну фабрику і птахокомбінат, нову пристань на Південному Бузі, стали до ладу нові цехи промислового і харчового комбінатів, механізовано хлібопекарню. В 1949 році підприємства видали продукції на 16 млн. карбованців.

В авангарді соціалістичного змагання за виконання післявоєнної п'ятирічки (1946—1950 рр.) йшли машиніст паровоза С. Ф. Тарковський, токар заводу «Червоний технік» В. З. Гонтіров, фрезерувальник паровозного депо С. І. Гриценко та інші. Штукатур третього залізничного відділку будівельних робіт М. В. Малишко виконував норму на 237 проц., а невдовзі почав виробляти по 10—12 денних завдань. З цим успіхом його привітав нарком шляхів СРСР Б. П. Бещев. Особистий приклад у праці подавали комуністи. Міська партійна організація об'єднувала 238 чоловік. Так, машиніст депо станції Вознесенськ комуніст С. І. Борзенков водив великовагові поїзди, перевиконуючи вдвоє виробничі завдання. Трудящі міста в 1955—1959 рр. обирали його депутатом Миколаївської обласної Ради. Комбайнер приміського колгоспу «Прогрес» комуніст Ф. К. Андрійченко щороку на збиранні врожаю перевиконував норми, добивався високої якості праці. Він нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора. Трудящі міста 1955—1959 рр. обирали його депутатом Верховної Ради УРСР.

Багато зробили партійні та радянські органи міста для зміцнення економіки колгоспів. Вчорашній фронтовик В. Г. Барановський став завідуючим молочнотоварною фермою приміського колгоспу «Прогрес». П. І. Булат очолив ланку рибалок у Вознесенському риболовецькому колгоспі, яка систематично перевиконувала плани. Колектив колгоспу «Прогрес» став заспівувачем боротьби за високі надої молока, в артілі ім. Синякова збирали багаті врожаї рису, підвищувалась родючість виноградників і садів у радгоспі «Зелений Гай». Колгоспи і радгосп приміської зони вже в 1947 році освоїли довоєнний рівень посівних площ, здали державі зерна і тваринницької продукції більше, ніж у 1940 році.

Велику роботу проводив райвиконком і міськвиконком для впорядкування міста, відбудови й розвитку його медичних та культурних закладів. За першу післявоєнну п'ятирічку було відремонтовано 500 житлових будинків. Вступили в дію радіовузол і телефонна станція на 120 номерів. Піднялися з руїн районна лікарня, санстанція, пологовий будинок. Комсомольці й молодь насадили два парки. В 1945 році на центральній площі встановлено пам'ятник В. І. Леніну. До 1950 року працювали 10 шкіл. Всі діти були охоплені навчанням. Відновили роботу районний будинок культури, клуб залізничників, кінотеатр, три бібліотеки.

В 50-і роки у місті стали до ладу нові корпуси швейної і меблева фабрики, розпочалося будівництво великого м'ясокомбінату, реконструювалися діючі підприємства. В період 1955—1957 рр. у Вознесенську створено чотири будівельні організації, які споруджували промислові підприємства, культурно-побутові заклади і житла.

Успішно трудилися залізничники Вознесенська. В 1954 році групу працівників станції нагороджено орденом Леніна, серед них начальника дистанції колії О. Я. Турчанінова, машиністів П. І. Ярмощука, Р. Г. Галунку, начальника станції Л. Й. Биковського та інших.

Колгоспники артілей ім. Синякова, ім. Леніна і робітники радгоспу «Зелений Гай» вже в 1957 році вдвоє збільшили виробництво тваринницької продукції проти 1953 року. Завдяки дальшій механізації праці, впровадженню досвіду передовиків,

досягнень сільськогосподарської науки врожай зернових зріс до 18 цнт. За успіхи у розвитку колгоспного виробництва бригадирові тракторної бригади Ф. К. Андрійченку й голові артілі «Прогрес» О. М. Луговому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Рішення XX—XXIII з'їздів партії сприяли значному розвиткові промисловості і сільського господарства, культурному будівництву міста, активізували творчу ініціативу трудящих. За семирічку тут збудовано нові підприємства, великий м'ясокомбінат, хлібо- і винозаводи, районну електропідстанцію. Вознесенці достроково виконали семирічний план. За семирічку капіталовкладення у розвиток промисловості міста збільшились в 4,5 раза і становили 1494 тис. крб. Колгоспи ім. Синякова, ім. Леніна, «Прогрес» і радгосп «Зелений Гай» достроково виконали плани продажу державі зерна, м'яса, молока, яєць, овочів, фруктів, винограду й інших продуктів.

Заспівувачами руху за комуністичну працю у місті стали колектив закрійного цеху швейної фабрики на чолі з майстром комуністом К. О. Балюрою і тракторна бригада колгоспу «Прогрес», якою керує Герой Соціалістичної Праці Ф. К. Андрійченко. Понад 10 тис. трудівників включилися в цей рух. Звання підприємств комуністичної праці присвоєно радгоспу «Зелений Гай», об'єднанню «Сільгосптехніки», районній друкарні, 450 передовим бригадам, цехам, змінам. За роки семирічки понад 2 тис. робітників і колгоспників стали ударниками комуністичної праці. Орденами й медалями СРСР нагороджено понад 100 чоловік. У 1966 році ордена Леніна удостоєні бригадир радгоспу «Зелений Гай» Н. І. Сокуренко, учителька Г. П. Слободянюк; ордена Трудового Червоного Прапора — водій автобуса В. А. Шоломон, член артілі «Прогрес» Н. М. Швець, робітниця консервного заводу П. І. Качківська.

У роки восьмої п'ятирічки значно поліпшилося використання потужностей фабрик, заводів, підвищилась якість продукції. У 1967 році стали до ладу промкомбінат, дві пересувні механізовані колони. Приміські колгоспи ім. Леніна, який в 1969 році об'єднався з артіллю ім. Синякова, та «Прогрес» до 7 листопада перевиконали річні плани продажу державі всіх сільськогосподарських продуктів. Дванадцять доярок артілі «Прогрес», серед них депутат Верховної Ради УРСР О. І. Тищенко, надоїли в 1970 році по 2800—3000 кг молока. 1100 переможцям переджовтневого змагання вручено почесні мандати, швейній фабриці, радгоспу «Зелений Гай» та колгоспу «Прогрес» — пам'ятні Червоні прапори райкому КП України та райвиконкому.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна на всіх промислових підприємствах, на транспорті і будовах широкого розмаху набрало соціалістичне змагання. Понад тисячу трудівників міста нагороджено Ленінськими ювілейними медалями, 13 передовиків занесено на районну Дошку пошани; 45 — до Ленінської книги трудової слави. Ювілейними грамотами Миколаївського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради відзначені колективи інструментального заводу, приміського радгоспу «Зелений Гай» і редакції газети «Радянська правда», а грамот райкому КП України та райвиконкому удостоєні 8 виробничих колективів — консервного заводу, швейної фабрики, автобусно-таксомоторного парку, 13-ї дистанції служби колії та інших.

Трудівники промислових підприємств міста достроково, ще в листопаді 1970 року, завершили завдання восьмої п'ятирічки. За роки п'ятирічки промислова продукція зросла у 2,8 раза. Колектив швейної фабрики ім. 50-річчя

Піонерський табір радгоспу «Зелений Гай». Вознесенськ, 1965 р.

Жовтня виконав п'ятирічку 4 жовтня, заощадив за ці роки 98,9 тис. кв. метрів тканини, з яких додатково дали продукції на 277 тис. крб. До ленінського фонду внесено 1 465 тис. крб. Так, консервний завод виконав план ще 12 серпня 1970 року, випускаючи щороку пересічно по 27 млн. банок овочевих консервів. А працівники радгоспу «Зелений Гай» за п'ятирічку виробили 2866 тис. декалітрів вина, реалізувавши своєї продукції на 30 млн. крб., що дало господарству 8158 тис. крб. чистого прибутку. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки партія і уряд високо оцінили працю багатьох вознесенців. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна керуюча відділком радгоспу «Зелений Гай» Н. І. Сокуренко, орденом Леніна нагороджено бригадира шоферів пересувної механізованої колони В. І. Кольця, орденом Жовтневої революції майстра швейної фабрики К. О. Балюру, машиніста екскаватора пересувної колони тресту «Миколаївсільбуд» В. О. Гедерима.

Йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі міста достроково 27 березня виконали план першого кварталу 1971 року. Вони зобов'язалися дев'яту п'ятирічку виконати до 7 листопада 1975 року.

За післявоєнні роки значно зросла і організаційно зміцніла партійна організація. Нині в її лавах — 3026 комуністів, об'єднаних у 77 первинних партійних організаціях. В авангарді трудового походу поруч з комуністами йшли комсомольці. В їхніх лавах — 3733 чоловіка, об'єднаних в 64 первинних організаціях. Комсомольсько-молодіжні бригади швейної фабрики, консервного заводу, автобусно-таксомоторного парку, ремонтно-будівельного управління № 6 та інших підприємств і установ щороку здобувають першість у соціалістичному змаганні. До 50-річчя ВЛКСМ Вознесенську комсомольську організацію нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК ЛКСМУ, велика група ветеранів комсомолу, юнаків і дівчат була відзначена Почесними грамотами ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ.

У керівництві господарством і культурним будівництвом беруть активну участь 125 депутатів міської Ради, серед яких 68 комуністів, 15 комсомольців, 53 жінки. На сесії, що відбулася в квітні 1971 року, депутати обговорили підсумки восьмої п'ятирічки і плани розвитку народного господарства міста на дев'яту п'ятирічку. Сесія зобов'язала керівників підприємств, будов і транспорту застосовувати передові методи праці, поширювати досвід передовиків, поліпшити умови праці робітників, з цією метою побудувати на всіх підприємствах кімнати побуту, профілакторії, червоні кутки.

Величезного значення надає міська Рада забудові й благоустрою міста, розвиткові охорони здоров'я, освіти і культури. За останні роки у Вознесенську споруджено понад 50 багатоповерхових житлових будинків, на колишньому пустирі виріс житловий район, а також масиви — з північної сторони в районі Мар'їного гаю, державної племстанції і на південь від шляху на Миколаїв. Загальна площа нових житлових будинків понад 100 тис. кв. метрів. Споруджено типові приміщення трьох середніх шкіл, школи-інтернату, 12 дитячих ясел і садків, поліклініки, пологового будинку, хірургічний корпус лікарні, чотириповерховий будинок Рад. Введено в дію автоматичну телефонну станцію, телевізійний ретранслятор, кінотеатри ім. Чапаєва, «Схід» і широкоформатний «Україна», будинок піонерів, 2 великих універмаги, пральню, бібліотеку, прокладено міський водопровід, вулиці заасфальтовано.

Якщо в 1940 році в місті було лише кілька десятків радіоприйма-

Вознесенський м'ясокомбінат. 1968 р.

Новобудови у Вознесенську. 1969 р.

чів, то на початок 1970-го жителі мали понад 20 тис. радіол і радіоприймачів та 18 тис. телевізорів, 10 тис. квартир газифіковано, 2 тис. — телефонізовано, 700 чоловік мають власні автомашини, і понад тисячу — мотоцикли. Значно розширилась торговельна мережа: тут працюють 160 магазинів, 10 їдалень, 2 ресторани, багато ларків та кіосків. Тільки за п'ятирічку товарообіг зріс у місті в 3,6 раза та перевищив 120 млн. крб. Збільшуються збереження вознесенців в ощадних касах. 14 580 трудящих є вкладниками, сума їх вкладів становить 10,6 млн. крб. Багато робиться для охорони здоров'я трудящих. Діють міжрайонна і дитяча лікарні, пологовий будинок, поліклініка, станція швидкої допомоги, дитяча та жіноча консультації, санітарно-епідеміологічна станція, дев'ять медичних пунктів. 1965 року в приміському радгоспі «Зелений Гай» над Південним Бугом відкрито санаторій з фізіотерапевтичним та бальнеологічним відділеннями, грязелікуванням. У Вознесенську працюють понад 500 медпрацівників, серед 98 лікарів — заслужений лікар Української РСР М. Ф. Узниченко.

У місті є стадіон, юнацька спортивна школа з секціями штангістів, боксерів, легкоатлетів, шахістів, стрільців. На спортивних майданчиках тренуються футболісти, баскетболісти і волейболісти. 1968 року вознесенська мотобольна команда вийшла переможницею в своїй групі і переведена в клас «А», а 1971 року стала чемпіоном України. В місті — понад 100 первинних організацій ДТСААФ. На всіх підприємствах, в установах, навчальних закладах працюють первинні організації Червоного Хреста. Центром поширення медико-санітарних знань став міський будинок санітарної культури.

Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбають про зростання шкільної мережі, зміцнення її матеріально-технічної бази, підвищення рівня навчально-виховної роботи. 6800 дітей навчаються в семи середніх, трьох восьмирічних, двох початкових школах і двох школах-інтернатах. Крім того, сільськогосподарський технікум з стаціонарним і заочним відділеннями, професійно-технічне училище, школа лісоводів, музична, заочна і вечірня середні школи робітничої молоді, курси бухгалтерів і медичних сестер мають контингент — півтори тисячі учнів. Із 400 учителів 19 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, 39 — значками «Відмінник народної освіти», грамотами Міністерства освіти УРСР та облвно — понад 200 чоловік. Звання заслуженої вчительки УРСР присвоєно Г. П. Слободянюк.

У місті працює чотири кінотеатри, 3 будинки культури, 10 профспілкових клубів, 4 державні, 9 профспілкових і 2 колгоспні бібліотеки, народний драматичний театр. В 1955 та 1964 роках хор районного будинку культури, хоровий і танцювальний колективи приміського колгоспу «Прогрес» брали участь у республіканському огляді художньої самодіяльності. В 1960 році драматичному колективу районного будинку культури присвоєно звання народного драматичного театру. Перед вознесенськими глядачами виступали відомі майстри сцени — актори Ленінградського театру опери і балету, Київського академічного драматичного театру ім. І. Франка, Поліського народного хору «Льонок», Свердловського театру музичної комедії, Миколаївського драматичного театру ім. Чкалова, Краснодарського театру музкомедії, Московського драматичного театру ім. Гоголя.

На честь Ленінського ювілею в місті проведено фестиваль учасників художньої самодіяльності, кінофестиваль. Народний драматичний театр поставив п'єсу О. Левади

«Камо», вийшов переможцем ювілейного республіканського фестивалю народних театрів і нагороджений Великою і Малою золотими медалями. Відзначені й інші аматори районного будинку культури: срібною медаллю — народний духовий оркестр, бронзовою — оркестр народних інструментів. Дипломи переможців здобули хорова капела, хор медичних працівників і танцювальний гурток.

На міському стадіоні влаштовуються масові свята: «Свято краси і молодості», «Свято золотої осені», «День урожаю», «Свято революційної пісні». В ці дні до вознесенців приїжджають артисти кіно, Одеської та Миколаївської філармоній, своє мистецтво демонструють сотні місцевих учасників художньої самодіяльності та гостей з братньої Молдавії. Стали традицією урочисті проводи юнаків до Радянської Армії. У нововідкритому палаці щастя в урочистій обстановці реєструються шлюби.

В будинках культури та клубах перед трудящими часто виступають лектори з питань історії КПРС, на наукові, педагогічні, юридичні і естетичні теми. У місті працює понад 300 членів товариства «Знання». При деяких культурно-освітніх закладах виникли молодіжні клуби — «Червона гвоздика», «Ровесник», «Ранок»; діє народний університет культури. Кілька років тому створено організації товариства охорони природи, охорони пам'ятників історії і культури, до яких залучені сотні трудящих.

Піввіку в місті виходить районна газета «Радянська правда» тиражем в 10 тис. примірників і багатотиражні газети «Робітнича правда», «Вперед», «Ленінська правда». У Вознесенську народилися, навчалися і починали свій творчий шлях письменник М. В. Едель, автор багатьох сатиричних творів, п'єс, народний артист СРСР Г. П. Глєбов, народний артист УРСР П. В. Франько.

Про історію міста, боротьбу трудящих за Радянську владу, про їх ратні і трудові подвиги у Велику Вітчизняну війну та успіхи, досягнуті у справі побудови комуністичного суспільства яскраво розповідають матеріали і документи народного історико-краєзнавчого музею, відкритого в 1970 році.

Протягом дев'ятої п'ятирічки у місті планується побудувати кілька промислових підприємств, велику друкарню, триповерховий готель та два клуби, чотири магазини, середню школу, виростуть нові житлові райони. Центр забудується багатоповерховими будинками. Найближчим часом заасфальтуються вулиці Пушкінська, Кірова, Євгенії Бош, Шевченка, 8 Березня та ін. Місто прикрасять саджанці платанів, каштанів, сріблястих тополь, кулевидних акацій, троянд; збільшиться мережа водопроводу, буде реконструйовано і докорінно поліпшено всю систему електроосвітлення.

Запорука успішного здійснення цих планів — самовіддана праця вознесенців, неустанна турбота Комуністичної партії про зміцнення могутності нашої країни, про зростання добробуту й культури радянського народу.

Б. Й. СЛОБОДЯНЮК

ОЛЕКСА́НДРІВКА

Олександрівка — селище міського типу (з 1968 р.), центр селищної Ради. Розташована на лівому березі річки Південного Бугу. Відстань до Вознесенська — 15 км, до найближчої залізничної станції Трикратне на лінії Одеса—Бахмач — 3 км. Через село проходить автошлях Миколаїв—Первомайськ. Населення — 7,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Веселий Роздол, Кременчук і Трикратне.

В Абузовій балці та південній околиці села виявлено мезолітичну стоянку (13—9 тис. років тому), поселення та поховання доби пізньої бронзи (XIV—X ст. до н. е.), а також рештки слов'янського поселення VIII—XI ст. н. е. Біля села Кременчука виявлено поселення пізньої бронзи.

На початку XVIII ст. за часів Нової Січі тут засновано зимівники запорожців Бугогардівської паланки[1]. Зручна переправа на правий берег Бугу, широке плесо ріки, багатої на рибу, багата на трави заплава були хорошим місцем для поселення, яке згодом дістало назву Олександрівської слободи.

В 1775 році після ліквідації Нової Січі до слободи перевели полк Бузького козацького війська. Полк цей загалом складався з молдаван, які під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. перейшли на бік Росії[2]. З тих пір молдавани і становлять значну частину мешканців цього села.

У 1774 і 1781 рр. поміщикам О. й А. Вуйчам було відведено 3720 десятин з населенням 126 чоловік, капітану Прозоркевичу подаровано 3,15 тис. десятин земельних угідь та 66 кріпаків[3]. В 1792 році колезький асесор П. Чуйко одержав поблизу Олександрівки 6,13 тис. десятин земель і 51 кріпака. Згодом поміщики покріпачили багато колишніх запорожців і втікачів з центральних губерній Росії. 1810 року в Олександрівці, яка спочатку входила до Ольвіопольського, а з 1801 року до Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, проживало понад 1000 чоловік, з яких 682 були державними селянами, а решта — кріпаками. Під палючим південним сонцем простягалися ряди маленьких і низьких хаток-мазанок з кам'яними огорожами. Посеред села понад трактовим шляхом, що йшов з Києва на Одесу, з'явився шинок. Напроти шинку 1793 року дружина і дочка царського генерала П. Текелія спорудили церкву[4].

1817 року село стало військовим поселенням. Каторжна праця, суворі покарання, приниження людської гідності — ось характерні риси життя поселенців. Після ліквідації військових поселень у 1857 році переважна більшість жителів стала державними селянами. Крім них, в Олександрівці мешкало 299 поміщицьких селян, які відробляли панщину 4—5, а то і 6 днів на тиждень. Двічі в 1853 і 1859 рр. кріпаки поміщиці Н. Долгорукової рішуче відмовлялися працювати на неї. Лише військовою силою примусили їх скоритися. За уставними грамотами, складеними під час проведення реформи 1861 року, земельні наділи колишніх поміщицьких селян в Олександрівці не перевищували 3—$3^1/_4$ десятини на ревізьку душу, яких в селі налічувалось 134. Сюди входила, крім орної, садибна земля, вигін, сінокіс.

Державні селяни Олександрівки мали по 4 десятини на ревізьку душу. Про невдоволення жителів села своїм становищем свідчить скарга казенній палаті одного з колишніх керівників військових поселень царського генерала Червинського про те, що жителі Олександрівки вимагають, щоб земля їм була віддана на вічне користування безплатно. 1873 року в доповіді земських чиновників єлисаветградським черговим повітовим зборам зазначалося, що більшість жителів села мають постійну заборгованість за землю[5].

Наприкінці XIX ст. близько половини господарств Олександрівки не мали робочої худоби[6]. Урожаї на селянських землях були дуже низькі. Траплялося й так, що затрачене на посів насіння не поверталося. Так, в 1875 році селяни збирали з десятини по 1—3 пуди зерна. Понад 20 проц. безземельних змушені були шукати заробітків в інших краях або найматися до місцевих поміщиків і куркулів.

Багато жителів Олександрівки працювало поблизу села на гранітному кар'єрі. Понад Бугом було виявлено незчисленні запаси цього цінного будівельного матеріалу. З 1862 року розпочалася відкрита його розробка. Збуваючи видобутий камінь, підприємці наживали сотні тисяч. Олександрівський граніт дуже високої якості використовувався на будівництві севастопольських доків, ним

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 42.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 136.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 96, 142, 144.
[4] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 176.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 5, стор. 35.
[6] «Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России», 1893 р., кн. 1. стор. 3—23.

забруковували вулиці в Одесі і Миколаєві. 1884 року на сільськогосподарській і фабрично-заводській виставках в Одесі гранітний кар'єр нагороджено срібною медаллю[1]. На початку видобувних робіт шліфували граніт шотландці, але невдовзі цю майстерність прекрасно опанували місцеві каменярі. На 1876 рік в Олександрівському кар'єрі працювало 220 шліфувальників, але серед них уже не було жодного шотландця. В 70-і роки на Олександрівських каменоломнях працювало близько тисячі чоловік. Основними знаряддями добування і обробки граніту були зубило, молоток, лом і кувалда. Жили робітники кар'єрів у бараках, землянках, споруджених на околицях села.

У 80—90-х рр. Олександрівка була чималим селом — 614 селянських дворів й 3,5 тис. мешканців. Тут була кінно-поштова станція і заїзд. Відкрилася гончарня, на Бузі — великий водяний млин. У двох школах — двокласній земській та церковнопарафіяльній — навчалося лише 98 хлопчиків і 3 дівчинки[2]. Ці школи тулилися в маленьких і тісних приміщеннях, навчали дітей три вчителі, піп щодня давав уроки закону божого. Медичну допомогу можна було одержати тільки у Вознесенську.

В кінці XIX — на початку XX ст. поглибився процес класового розшарування селянства. 7 тис. десятин землі належало поміщикам Скаржинському, Воронівському. Великі земельні ділянки зосередили в своїх руках куркулі. Так, у І. Базилевича було 342 десятини, С. Трофименка — 200 десятин. А понад 600 селянських дворів володіли тільки 1901 десятиною[3]. Приблизно четверта частина селян зовсім не мала землі. Безземельні наймалися на каменоломні, наймитували у багатіїв, займалися рибальством. Місцеві лихварі позичали рибалкам гроші для придбання човнів, неводів, а ті повинні були всю рибу продавати лише своїм кредиторам за ціну, визначену заздалегідь.

Пробудженню класової свідомості олександрівської бідноти сприяла революційна робота, яку провадили тут соціал-демократи Вознесенська. Часто селяни збиралися в хаті шевця П. Ф. Негруці, де вчителька С. С. Калита читала їм революційні брошури і листівки. Від неї жителі села дізналися також про повстання на броненосці «Потёмкин».

1905 року олександрівські бідняки почали палити панські маєтки. Для «наведення порядку» властям довелося викликати з Вознесенська війська. Делегація олександрівських трудящих була учасником нелегального селянського з'їзду, який скликала Вознесенська організація РСДРП.

Внаслідок проведення столипінської реформи 67 селян Олександрівки лишилися зовсім без землі. Понад 500 десятин потрапили до рук куркулів. Так, один з них, Багрин, купивши 70 десятин землі, заснував свій хутір. Він придбав локомобіль, молотарку, сівалку, був лихварем.

Великих бідувань зазнали олександрівці під час першої світової імперіалістичної війни. Багато жінок, залишившись без чоловіків, не могли дати ради й тим клаптикам землі, що мали, і змушені були продавати їх багатіям. Від солдатів в село надходили листи про тяжке становище на фронті. Невдовзі почали повертатися скалічені чоловіки, які розповідали, як гинуть в окопах фронтовики за інтереси царя, поміщиків і капіталістів. Антинародну суть війни роз'яснювали трудящим і закликали до боротьби з царизмом вознесенські більшовики І. Кусков та В. Унтілов[4].

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції і повалення самодержавства, селяни Олександрівки вийшли на демонстрацію, вимагаючи припинення війни, передачі землі до рук трудового народу. Але куркулі створили

[1] «Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России», кн. 11. Одесса, 1885, стор. 32—37.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 212.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. 2778, оп. 1, спр. 3, арк. 493—495.

[4] Там же, ф. 14, оп. 1, спр. 258, арк. 3.

т. зв. громадський комітет, який повністю підтримував політику Тимчасового уряду. Поряд з комітетом продовжувала діяти сільська управа.

В листопаді 1917 року до Олександрівки дійшла звістка про повалення Тимчасового уряду, про перші декрети Радянської влади. На вулиці вийшла сільська біднота, робітники каменоломень. Їх очолював швець П. Ф. Негруця. Учителі школи В. Я. Отян та С. С. Калита вивели на вулицю учнів. Демонстранти пройшли через село з червоними прапорами і гаслами: «Вся влада Радам!», «Геть буржуазію!». В січні 1918 року жителі села обрали Раду робітничих і селянських депутатів[1]. Рада конфіскувала поміщицьку землю і розподілила її між біднотою по 2,5 десятини на кожного члена сім'ї. Створена селянами бойова дружина вела боротьбу проти контрреволюційних елементів, саботажників, спекулянтів. Рада подбала про відновлення роботи школи.

Але в березні 1918 року село захопили німецько-австрійські війська. Окупанти і їх буржуазно-націоналістичні прислужники знову запровадили старі порядки, грабували населення, катували й розстрілювали радянських активістів. Олександрівські бідняки на заклик більшовиків піднялися на боротьбу за владу Рад. Восени 50 жителів села вступили до партизанського загону Н. І. Урсулова, що діяв у районі сіл Білоусівки, Дмитрівки, Арнаутівки. Загін визволяв від німецьких окупантів і військ гетьмана Скоропадського село за селом. У листопаді 1918 року він визволив Олександрівку. Та невдовзі сюди вдерлися петлюрівські банди.

В березні 1919 року радянські війська 1-ї Задніпровської дивізії разом з партизанським полком І. К. Філіппова та загоном Н. І. Урсулова вигнали петлюрівців. Влада перейшла до рук ревкому (голова І. Користиленко), який головну увагу зосереджував на здійсненні Ленінського декрету про землю та заходів щодо обмеження куркульських господарств, допомозі біднякам реманентом і худобою, на боротьбі з контрреволюційними елементами, організації допомоги Червоній Армії[2].

26 серпня 1919 року Олександрівку захопили денікінці. 29 січня 1920 року червоноармійці 402-го полку під командуванням Ф. Ю. Криворучка визволили її. Революційний комітет, до якого входили Т. Новиков, А. Абаза, І. Користиленко, П. Кожевников та І. Спишукт[3], розподіляв між біднотою конфісковане поміщицьке майно, організовував весняні польові роботи, піклувався про відкриття школи. З ініціативи ревкому в селі відбувся сільський сход, присвячений проведенню «тижня червоноармійця». На ньому трудящі ухвалили: «Жоден мешканець села не залишиться поза участю в допомозі Червоній Армії». Було зібрано багато теплих речей і продовольства для воїнів, кожна сім'я внесла в середньому по 200 карбованців.

В травні 1920 року ревком передав свої повноваження Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, яку очолив бідняк О. М. Секкер[4]. В червні створено комітет незаможних селян. Через місяць почали діяти партійний осередок у складі 5 чоловік і комсомольська організація[5]. Партійну організацію очолив Ф. П. Бобровський, комсомольську — В. І. Михайленко. В липні за ініціативою комуністів і комсомольців були проведені селянські збори, в яких взяло участь майже все доросле населення. В прийнятій резолюції говорилось: «...Ми, селяни Олександрівки, будемо активно боротися за зміцнення Радянської влади, проти куркульських банд, повністю виконаємо продовольчу розверстку, пошлемо червоних добровольців проти Врангеля». План продрозверстки було виконано на 103,5 проц. На врангелівський фронт пішли 26 чоловік молоді. Восени, під час кампанії «натиску на куркуля» у багатіїв було вилучено понад 750 пудів зерна[6].

---

[1] Газ. «Известия» (Вознесенськ), 1 травня 1920 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 45, арк. 15.
[3] Там же, спр. 22, арк. 11; спр. 36, арк. 1.
[4] Там же, спр. 36, арк. 1.
[5] Бойова молодість, стор. 100.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 17, арк. 7—9.

Під керівництвом партійної організації, Ради і КНС олександрівці з великою енергією взялися за ліквідацію розрухи після закінчення громадянської війни. Для допомоги селянським господарствам було створено насіннєвий фонд. Уже в 1921 році працювало 4 майстерні ремонту сільськогосподарського реманенту. Багато сільської бідноти об'єдналося в кооперативне товариство «Червоний незаможник», виникло також дві сільськогосподарські артілі — «Зелений поділ» та «Сонце», кожна з яких об'єднала по 14 господарств. Артілі мали 308 га землі[1]. Невдовзі організовано перше сільськогосподарське кредитне товариство, що позичало своїм членам гроші й зерно, видавало на прокат сільгоспмашини, заготовляло хліб. В 1922 році його пайовиками були 100 бідняків і середняків. Того ж року незаможники на зборах, скликаних сільським партійним осередком, створили ще одну артіль — «Шлях до свідомості».

Комітет незаможних селян дбав про доцільне використання придатної землі, заплав, розвитку в селі виноградарства, городництва, садівництва, бджільництва. 1925 року при підтримці партосередку створено садово-виноградне кредитно-кооперативне товариство «Відродження» (згодом «Меліобуг»). Головою товариства селяни обрали ентузіаста артільного господарювання агронома П. Д. Лелеку. Товариство спочатку об'єднало 3 тис. дворів. До нього вступали трудящі й навколишніх сіл — згодом всього згуртувалося 11 тис. чоловік. Держава виділила їм трактори, реманент. Товариство також пропагувало правильне застосування агротехніки, механізації, мінеральних добрив. Селянство наочно переконувалось у перевагах артільного господарювання. Якщо в індивідуальному господарстві гектар пшениці давав 50—60 пудів, то в товаристві 80.

Протягом 1923—1925 рр. завдяки запровадженню непу пожвавилось господарське життя Олександрівки. Посівні площі зросли в 2,1 раза, кращими стали врожаї, збільшилося у 3 рази поголів'я худоби. Працювало 2 парові млини, 7 вітряків, 3 кузні, 6 крамниць, поліпшилась робота споживчої кооперації, її товарооборот в 1925 році зріс порівняно з 1921 роком в 9 разів, а кількість пайовиків з 52 до 1012 чоловік[2].

Активно пройшли в травні 1923 року вибори до сільської Ради, які відбувалися під гаслом «Ради — для незаможних!», «Жодного місця в Радах куркулям!». До Ради було обрано понад 68 проц. незаможників. Ще в середині 1920 року в селі відкрито лікарню, де спочатку працював один медичний працівник, а в 1925 році — 3. У двох початкових та семирічних школах 1922 року навчалося понад 400 дітей. Для дорослого населення силами учителів і комсомольців тоді ж організовано 7 шкіл лікнепу, їх відвідувало понад 200 чоловік. Центром культурної роботи на селі став новий сельбуд. Драматичний гурток сельбуду часто ставив п'єси класиків української драматургії і радянських авторів. Працювали також гурток народних інструментів, хорова капела з 100 чоловік, в репертуарі якої були російські, українські, молдавські пісні.

Яскравою сторінкою в історії Олександрівки 20-х років є будівництво гідроелектростанції на Південному Бузі, першої споруджуваної за ленінським планом ГОЕЛРО на Україні, потужністю 400 кіловат. Ленінська ідея електрифікації знайшла в Олександрівці своїх гарячих прихильників і ентузіастів. У 1925 році тут утворилося товариство «Радянська суспільність» для фінансування цієї будови. До нього вступило 6 тис. пайовиків. Біля порогів на Південному Бузі передбачалося спорудити греблю завдовжки 200 метрів, приміщення станції і встановити три турбіни[3]. Будівництво Олександрівської гідроелектростанції завершилося 1927 року. 10 травня відбулося урочисте її відкриття[4]. Привітальну телеграму будівельникам надіслав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. На багатолюдному мітингу виступив заступник голови Раднаркому УРСР О. К. Сербиченко, який сказав: «Звідси, з Олександрівки,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-66, оп. 3, спр. 3, арк. 1-14; спр. 4, арк. 10, 99.

[2] Там же, оп. 5, спр. 12, арк. 6.

[3] Николаевщина. Краеведческий сборник, стор. 14; О. Бируля. Ріка Буг та її сточище. Вінниця, 1928, стор. 74; газ. «Красный Николаев», 31 липня, 1, 2 серпня 1925 р.

[4] Газ. «Красный Николаев», 10 травня 1927 р.

розпочинається велике електробудівництво. За цим піде Дніпробуд». Електростанцію назвали іменем відомого діяча Комуністичної партії і Радянської держави В. Я. Чубаря. Лампочки Ілліча засвітились не лише в Олександрівці, а й в сусідніх селах та Вознесенську. Енергія станції використовувалася і в сільськогосподарському виробництві — водопостачанні, електромолотінні, зрошуванні полів. Будівництво і пуск Олександрівської ГЕС також демонстрували селянству переваги соціалістичних форм господарювання, переконували в правильності політики партії, створювали передумови для успішного розв'язання завдань наступного етапу соціалістичного будівництва — колективізації.

Здійснюючи лінію XV з'їзду ВКП(б), партійна організація, сільська Рада і КНС закликали сільську бідноту й середняків об'єднуватися в сільськогосподарські артілі. В 1928 році в Олександрівці створилося кілька нових товариств спільного обробітку землі: «Робітнича праця», «Червоний плугатар», «Праця незаможника», «Червоний плуг», «Градінар», а також машинно-тракторне товариство «Змичка»[1]. Навесні 1929 року вони злилися на базі товариства «Меліобуг» у кущове об'єднання із загальною площею 1369 га. Головою об'єднання став П. Д. Лелека. Держава виділила колективістам 2 трактори, 2 парові молотарки та ін. машини. Того ж року в селі створено 7 колгоспів: ім. XII партз'їзду, ім. Литвинова, ім. Щорса, ім. Чубаря, «Зелений Яр», «Хлібороб» та ім. Вегера[2].

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі навмисне зменшували посівні площі, ухилялися від хлібозаготівель і підмовляли на це нестійких середняків. В деяких глитаїв сільські активісти виявили по 100 пудів прихованої пшениці. За рішенням загальних зборів колгоспників вороже настроєні до Радянської влади куркульські родини вислано з села, їх хлібні запаси, худобу і реманент передано артілям.

Вже 1930 року олександрівські господарства здали державі понад 1 тис. тонн зерна, близько тисячі тонн овочів, набагато більше того, що могли раніше продати державі одноосібники[3]. В тому ж році колгоспи Олександрівки першими в районі зібрали урожай. А колектив артілі ім. Чубаря восени 1930 року допоміг завершити сівбу озимини сусіднім господарствам. Завдання зміцнення колективних господарств вимагали посилення політичної та організаторської роботи серед колгоспників. За рішенням Вознесенського райкому партії 1932 року в Олександрівці була створена територіальна партійна організація, до складу якої входило 16 чоловік. Комуністи докладали багато зусиль, щоб зміцнити економіку колгоспів. Між колгоспами, бригадами і ланками укладалися договори на соціалістичне змагання. Підсумки його щодня висвітлювалися на дошках показників, в стінній пресі, щодекади і щомісяця обговорювалися на бригадних і колгоспних зборах. В колгоспах села було створено 14 комсомольсько-молодіжних ланок, а на час вивезення хліба в засіки Батьківщини і підготовки насіння до сівби комсомольці організовували ударні бригади[4]. В Олександрівці працював тракторний загін Вознесенської МТС. Трактористи В. П. Палій, С. М. Возіян, І. І. Палій під час сівби 1932 року виконували норми виробітку на 140 проц. Хлібороби артілі «Зелений Яр» вели перед серед колгоспів сільради на обробітку просапних і підготовці до жнив.

В усіх колгоспах підвищувалась культура землеробства. На вирощуванні сільськогосподарських культур впроваджувалися передові методи агротехніки, механізація. Ініціатором запровадження агронавчання колгоспників, снігозатримання, створення бригад для вивезення добрив був колгосп ім. Вегера. Хата-лабораторія артілі ім. XII партз'їзду проводила досліди над 12 сортами пшениці і 18 сортами ячменю. В 1935 році з ініціативи бригадира колгоспу ім. Політвідділу (колишній колгосп

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 30, арк. 1—8.
[2] Газ. «Новий шлях» (Вознесенськ), 7 листопада 1929 р.
[3] Газ. «За соціалістичну перебудову» (Вознесенськ), 6 серпня 1930 р.
[4] Газ. «Комунар», 20 квітня 1932 р.

«Зелений Яр») І. П. Ткаленка розгорнулося змагання бригад за краще додержання Статуту сільськогосподарської артілі. 5 листопада бригада рапортувала про виконання своїх планів. До 8 жовтня колгосп ім. Політвідділу завершив жнива, хлібоздачу, осінню сівбу, зяблеву оранку.

Ініціатором руху за вирощення високого врожаю зернових і кукурудзи була бригада П. Кивир'яна з колгоспу ім. Політвідділу, яка 1936 року зобов'язалася вирощувати по 25 цнт зернових з га, та бригада П. Москаленка з колгоспу ім. Чубаря, що боролася за 50 цнт зерна кукурудзи з гектара. Напередодні Великої Вітчизняної війни врожай зернових по всіх колгоспах досягав 19 цнт. Кожна артіль мала по 4—5 тваринницьких ферм, по 3—4 вантажні автомашини. 1940 року в артілі ім. Кірова зібрано на круг по 23 цнт соняшнику, по 450 цнт капусти. Колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Під час польових робіт в кожній артілі було організовано безплатне харчування, побудовані польові табори. У змаганні за високі надої молока перед вела доярка колгоспу ім. Політвідділу С. Ф. Берикул, яка надоювала від кожної корови по 3 тис. кг молока.

В роки довоєнних п'ятирічок значно вдосконалилося видобування граніту. Створено кар'єроуправління. На будовах Москви, зокрема на спорудженні набережних і Московського метрополітену використовувався олександрівський граніт. 1935 року в Олександрівці побудовано коноплезавод.

У сім'ї трудівників села прийшов достаток. Так, в 1937 році в артілі ім. XII партз'їзду на трудодні видано 2 тис. цнт пшениці, 100 цнт соняшнику, 120 цнт олії. Тільки пшениці колгоспники одержали на трудодень по 5 кг. Кожна колгоспна сім'я одержала в середньому по 130 пудів хліба. Понад 20 проц. трудящих села жили в нових добротних будинках під черепицею або бляхою. Садиби потопали в густій зелені садів і виноградників. З ініціативи сільської Ради були створені спеціальні бригади для ремонту будинків колгоспників. В Олександрівці працювали 7 магазинів.

Про здоров'я трудівників села піклувалися 10 медичних працівників. У селі були амбулаторія, пологовий будинок, аптека. Комсомольська організація приділяла велику увагу розвиткові спорту. В серпні 1937 року тут відбулася районна спартакіада. Командну першість з легкої атлетики, плавання, стрільби, велосипедного спорту поділили колгоспи ім. Литвинова, ім. Щорса та ім. XII партз'їзду. Серед жіночих команд перше місце посіла команда колгоспу ім. Литвинова, друге — ім. Щорса. В 1940 році в Олександрівці відбулася обласна колгоспна спартакіада, на якій місцеві фізкультурники також зайняли чотири призових місця. 850 дітей та юнацтва села навчалися в двох середніх (українській і молдавській), двох початкових і вечірній школах, в яких працювали 37 вчителів. Відкрився сільський будинок піонерів. 125 юнаків та дівчат навчалися в технікумах та інститутах. При 5 сільських клубах, 5 червоних кутках працювало багато гуртків художньої самодіяльності.

Зросла і політична активність трудящих села. З великим піднесенням пройшла підготовка і проведення виборів до Верховної Ради СРСР у 1937 році. 12 грудня 1937 року трудящі одностайно проголосували за своїх посланців до радянського парламенту. 1938 року 3 тис. виборців — 99,8 проц. жителів — віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних до Верховної Ради Української РСР. Депутатами Вознесенської районної Ради 1939 року виборці назвали агронома П. Д. Лелеку, голову колгоспу ім. XII партз'їзду О. О. Ткаленка, передових колгоспників А. І. Мірошника, Ф. П. Палій. До Олександрівської сільради трудящі села обрали 25 депутатів: 5 комуністів і 20 безпартійних, серед них 11 жінок.

Під час Великої Вітчизняної війни близько тисячі жителів села воювали на фронті. Влітку 1941 року партійна організація і сільська Рада організували евакуацію в східні райони країни техніки і худоби. Юнаки і дівчата працювали на спорудженні оборонних укріплень на Південному Бузі. В кінці липня фронт наблизився до села, а 5-го серпня 1941 року гітлерівці окупували його. Школи вони перетворили на казарми і стайні, у гранітному кар'єрі влаштували концтабір. Фашисти

грабували, катували і розстрілювали мирне населення. Першими їх жертвами стали колгоспники О. Буша, І. Негруця, О. Секкер та інші. 212 чоловік з Олександрівки вивезено в рабство до Німеччини. Під час окупації в селі діяла антифашистська група, яка була зв'язана з Вознесенським підпільним центром. Підпільники розповсюджували антифашистські листівки, зведення Радянського Інформбюро[1].

Два дні точилися жорстокі бої за Олександрівку в березні 1944 року. Мешканці села всіляко допомагали бійцям наступаючих радянських частин. О. Годулян зібрав групу сільських теслярів, вони будували човни та плоти для переправи через Південний Буг. 23 березня 1944 року полки 58-ї гвардійської і 228-ї стрілецької дивізій 57-го стрілецького корпусу, розгромивши фашистські війська та відкинувши їх на західний берег Південного Бугу, під ураганним вогнем форсували річку і визволили село[2]. В бою за Олександрівку полягло понад 100 радянських солдатів і офіцерів. Їх імена викарбувані на пам'ятнику, що стоїть у центрі села. В селі перебував командний пункт командуючого 37-ю армією генерал-полковника М. М. Шарохіна, сюди приїжджали Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський та командуючий 3-м Українським фронтом генерал армії Р. Я. Малиновський.

Відступаючи, фашисти лишили на місці Олександрівки руїни і згарища. З великим ентузіазмом взялися трудящі за відбудову господарства. На першому спільному засіданні відновлених територіальної партійної організації та сільської Ради було вирішено мобілізувати все населення на своєчасне проведення весняної сівби, ремонт громадських приміщень, шкіл, клубу, бібліотеки і лікарні. 2 квітня парторганізація закликала населення поповнити насіннєвий фонд з власних запасів, на оранці і сівбі використовувати корів колгоспників. Незважаючи на дуже складну обстановку, нестачу тягла, техніки, тієї весни хлібороби засіяли понад 1000 га ярих, 102 га соняшнику, 300 га кукурудзи, 32 га городини. Зразки самовідданої праці показували колгоспниці ланки М. П. Буші з артілі ім. 20-річчя Жовтня, які на обробітку посівів виробляли по 2 норми,— Н. О. Бодюл, Л. І. Лозовенко, Г. М. Ткаленко. Восени було зібрано по 14 цнт зерна з га. Ремонтувалися приміщення тваринницьких ферм. Держава виділила колгоспам села довготермінові кредити для придбання худоби, було законтрактовано у населення 123 телят. Олександрівські артілі одержали від трудящих Казахстану 32 корови, 17 свиноматок.

Сільська Рада вжила заходів щодо охорони здоров'я жителів, налагодження регулярного навчання дітей. Вона звернулася до населення із закликом взяти активну участь у ремонті шкіл, лікарні і культосвітніх закладів, відпрацювати на цих об'єктах по 40 годин, вийти на недільники. Вже в квітні—травні почала працювати лікарня, середня і дві початкові школи, відремонтовані методом народної будови. Комсомольська організація, відновлена в квітні, подбала про відкриття клубу і бібліотеки.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни трудящі Олександрівки активно включилися в боротьбу за виконання планів першої післявоєнної п'ятирічки. Партійна організація, в складі якої на серпень 1945 року було 12 комуністів, організувала соціалістичне змагання за збільшення врожаю зернових і дальший розвиток тваринництва. Вже в перший рік п'ятирічки в артілі ім. Сакко і Ванцетті провели жнива за 10 днів, колгоспи ім. Кірова та ім. XII партз'їзду — за 12 днів, колгосп ім. Кірова першим у районі виконав державний план хлібозаготівель і здав державі понад план 250 цнт хліба. Йому було вручено перехідний Червоний прапор райкому партії і райвиконкому. Поступово загоювалися рани, завдані селу гітлерівськими загарбниками. З руїн олександрівці підняли електростанцію, довівши її потужність до 6 тис. кіловат-годин. Одночасно відбудовувалися коноплезавод, гранітний кар'єр. В перші ж повоєнні роки в Олександрівці збудовано каменедробарний завод. З 1944 по 1947 рр. гранітники дали 5 тис. вагонів матеріалу для будівництва

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 24, арк. 37.
[2] Архів МО СРСР, ф. 37А, оп. 8947, спр. 134, арк. 66, 67, 72.

мостів через Дніпро, Волгу, Південну Двіну, Південний Буг, на спорудження набережної у Волгограді.

Протягом 1947—1948 рр. були повністю відновлені посівні площі всіх колгоспів. Вознесенська машинно-тракторна станція, яка обслуговувала олександрівські артілі, одержала нові трактори, комбайни. В кожному колгоспі було по 2—3 ферми. Артіль ім. Кірова 1948 року одержала по 25 цнт озимої пшениці з гектара. Колгосп здав державі понад план 6 тис. пудів хліба. Високий врожай конопель одержали всі колгоспи села. За виконання плану посадки лісосмуг на 280 проц. в 1950 році артіль ім. Кірова була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Завдяки зусиллям трудівників села і допомозі держави успішно розвивалося колгоспне тваринництво. У 1948 році колгоспи виконали плани розвитку худоби. Зростала її продуктивність. Так, тільки в артілі XII партз'їзду у 1948 році було 145 корів, а в наступному вже 212; свиней 64 — стало 124. Тут побудували й електрифікували свинарники, корівники, пташник. Наприкінці 1949 року відбулося об'єднання господарств села. При нових 4 колгоспах — ім. Кірова, ім. XII партз'їзду, ім. Щорса та ім. 20-річчя Жовтня оформилися партійні організації.

Нові перспективи розвитку сільського господарства відкрив вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. Партійні організації обговорили рішення Пленуму, накреслили заходи щодо підвищення врожайності та продуктивності тваринництва. Було зміцнено комуністами склад бригадирів, завідуючих фермами. Безпосередньо на виробництві працювало понад 69 проц. членів партії. Це позитивно позначилося на досягненнях артілей. За 5 років виробництво зерна збільшилося в 1,5 раза, значно зросло поголів'я худоби і її продуктивність. В тваринництві були механізовані на 60 проц. трудомісткі процеси. В два рази зросли прибутки колгоспів. У 1955 і 1958 роках самовіддана праця багатьох колгоспників була відзначена урядовими нагородами, зокрема ордена Леніна удостоєні ланкова Є. І. Бринза й пташниця Ф. П. Палій. За вирощення лісосмуг орденом Червоного Прапора нагороджено колгоспника О. Д. Булгака.

1958 року чотири олександрівських колгоспи об'єдналися в одне велике багатогалузеве господарство зернового, м'ясо-молочного і городнього напряму з площею 9,5 тис. га землі, що дістало назву ім. Щорса. Під керівництвом партійної організації, в складі якої 66 комуністів, колгоспники за роки семирічки і восьмої п'ятирічки досягли великих успіхів. Значно підвищилися культура землеробства, продуктивність тваринництва, зросла технічна озброєність артілі. На її ланах працює 36 тракторів, 15 комбайнів, багато іншої техніки. В колгоспі 26 автомашин. В останній рік семирічки — 1965-й — колгосп зібрав 41 038 цнт зерна, виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 312 цнт молока і по 48 цнт м'яса, прибуток господарства становив 1346 тис. крб.[1] За семирічку колгосп двічі заносився на районну і один раз на обласну Дошку пошани. 22 колгоспники артілі ім. Щорса нагороджені орденами й медалями, серед них орденом Леніна — голова колгоспу О. В. Крестич, орденом Трудового Червоного Прапора — доярка Н. І. Жосан, бригадир тракторної бригади П. І. Палій, П. А. Мірошник.

Колгосп ім. Щорса — одне з передових господарств області. В ньому споруджено зрошувальну систему — 400 га землі одержують додаткову вологу. Значно поліпшено насінницьку справу — всі 2200 га озимини засіваються високосортною пшеницею Безоста 1. У 1970 році колгоспники виробили на 100 га сільгоспугідь по 68 цнт м'яса, по 360 цнт молока, перевиконали план продажу державі зерна, овочів, продуктів тваринництва. Прибуток колгоспу за цей рік становив близько 1,6 млн. крб. Тут впроваджено госпрозрахунок і грошову оплату праці.

До 100-річного Ленінського ювілею артіль перевиконала свої соціалістичні зобов'язання по продажу молока, м'яса, яєць, виробила понад 12 тис. цнт м'яса. Господарство побудувало дві великі свиноферми, млин для виготовлення сінної муки з най-

---

[1] Газ. «Радянська правда», 24 грудня 1969 р.

новішим устаткуванням і великий склад. 68 колгоспників нагороджено Ленінськими ювілейними медалями. А за успішне виконання восьмої п'ятирічки тракториста колгоспу П. В. Кушніра нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, бригадира П. П. Берикула, голову О. В. Крестича та головного зоотехніка колгоспу П. П. Волохова — орденом «Знак Пошани».

Олександрівський каменедробарний завод виріс у велике промислове підприємство. Понад 100 робітників завоювали високе звання ударників комуністичної праці. За семирічку гранітники дали країні понад 4 млн. кубометрів будівельних матеріалів. Щороку виконують планові завдання колективи коноплезаводу, гранітного кар'єру «Дунайводбуд». На північно-східній околиці села споруджено завод для калібрування кукурудзи і завод залізобетонних конструкцій. Великим авторитетом користується серед робітників коноплезаводу передова сортувальниця В. А. Кизима, яка завдання восьмої п'ятирічки виконала за 4 роки. В 1971 році її нагороджено орденом «Знак Пошани». На кукурудзокаліврувальному заводі працює 130 робітників. Колектив його щороку відправляє 6 тис. тонн висококондиційного насіння в різні кінці країни. На заводі залізобетонних виробів налічується 220 робітників, за рік підприємство видає 30 тис. кубометрів продукції. В 1969 році в Олександрівці споруджено ще один завод залізобетонних конструкцій. Він виріс на базі залізобетонного цеху каменедробарного заводу.

Зростає добробут трудівників. Середньомісячний заробіток колгоспників становить 100—130 крб. Кожна родина має добротний кам'яний будинок, присадибну ділянку. Під час польових робіт хлібороби одержують безплатне триразове харчування, користуються щорічними відпустками, які оплачує колгосп. 300 колгоспників одержують державну пенсію. У жителів налічується понад тисячу телевізорів, ще більше радіол, сотні холодильників, 200 мотоциклів.

Олександрівка — велике, культурне, впорядковане селище міського типу. Тут проживає 4365 українців, 2,5 тис. молдаван, 700 росіян і 35 чоловік інших національностей. Селищна Рада, до складу якої входить понад 100 депутатів — кращих робітників, колгоспників та представників інтелігенції, приділяє велику увагу будівництву господарських, побутових, культурних об'єктів. При Раді працюють також комісії, які займаються питанням охорони здоров'я, торгівлі і громадського харчування, культурно-освітньою роботою. Під керівництвом Ради діють вуличні комітети, товариські суди тощо. За останні 10 років споруджено будинок культури, 2 приміщення середньої школи, дитячі ясла, 12 тваринницьких приміщень, 3 бригадні польові стани. Селище повністю електрифіковане і радіофіковане, є водогін, радіовузол, автоматична телефонна станція, на вулицях прокладені тротуари. Працює комбінат побутового обслуговування населення. В його майстернях можна замовити гарний одяг, взуття, відремонтувати телевізор, радіолу, пральну машину й іншу побутову техніку. В селищі є лікарня на 50 ліжок, аптека, три медичні пункти. 1967 року колгосп збудував поліклініку. В цих медичних закладах працює 30 спеціалістів з вищою і середньою освітою. Споруджено дитячі ясла на 100 дітей. За рахунок артілі багато колгоспників щороку відпочивають і лікуються в санаторіях, будинках відпочинку — в Криму, на Кавказі, Закарпатті.

110 спеціалістів з вищою і понад 100 — з середньою спеціальною освітою працює в селищі. Це вчителі, лікарі, агрономи, економісти, інженери, зоотехніки, ветеринари. За післявоєнний період серед олександрівців 135 чоловік здобули вищу освіту, 2080 — середню. В школах — трьох початкових, середній, вечірній та заочній — навчаються близько 1 тис. учнів і працюють 52 учителі.

Олександрівська ГЕС. 1965 р.

Багато олександрівців, закінчивши вищі учбові заклади, повертаються працювати у рідне село. 17 юнаків і дівчат здобувають освіту на колгоспні кошти в інститутах і технікумах. Уродженцем Олександрівки є І. І. Бодюл — перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Молдавії з травня 1961 року, депутат Верховної Ради СРСР 5—7 скликань.

З культурно-освітніх закладів у селищі діють будинок культури, на промислових підприємствах і у відділках колгоспу ім. Щорса — 6 клубів і червоних кутків. При будинку культури відкрито народний музей історії Олександрівки. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна комсомольці селища організували в будинку культури молодіжні вечори на теми «Вічно живий», «Жовтневі зорі», читацькі конференції за книгами В. І. Леніна «Завдання спілок молоді», «Чергові завдання Радянської влади» тощо.

Хоровий колектив будинку культури не раз виступав на обласних оглядах художньої самодіяльності, а його солістка Н. М. Пашинська у 1967 році здобула срібну медаль на республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченому 50-річчю Радянської влади. Олександрівці здавна відомі любов'ю до музики, пісні. Майже в кожній хаті є музичні інструменти. Багато жителів беруть участь у місцевих естрадному та духовому оркестрах. В селищі часто виступають артисти з Києва, Одеси, Миколаєва, з братньої Молдавії.

У селищній бібліотеці понад 20 тис. книг, є також бібліотеки при кожному клубі і червоному кутку. Багато робітників, колгоспників, інтелігентів мають власні бібліотеки.

Хороше, радісне, світле життя у трудящих Олександрівки.

В. П. КРУТОУС, Б. Й. СЛОБОДЯНЮК

ТРИКРА́ТИ

Трикрати (до 1800 р.— Скаржинка) — село, центр сільської Ради. Розташовані поблизу річки Мертвоводу, за 15 км від райцентру, за 7 км від найближчої залізничної станції Трикратне Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 2,4 тис. чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Актове, Вільний Яр, Зелений Яр, Зоря.

Виникли Трикрати наприкінці 70-х — початку 80-х років XVIII ст. Під час російсько-турецької війни, а саме 1769 року, на бік російських військ перейшов загін з молдаван, болгар, сербів на чолі з отаманом П. Скаржинським і протягом усієї війни бився в складі російської армії[1]. Царський уряд подарував йому 6 тис. десятин землі, на яких і засновано село, що дістало назву Скаржинки[2]. Згодом поміщик переселив сюди 100 кріпаків, куплених у Київській та Подільській губерніях.

Над річкою виріс розкішний поміщицький палац, а оддалік стояли глиняні халупи кріпаків. Значна частина земельної площі засівалася пшеницею, на іншій випасалася поміщицька худоба. Запорожці, що всіляко перешкоджали виникненню поміщицьких сіл у Причорномор'ї, тричі руйнували маєток. Саме в зв'язку з цим село згодом стало називатися Трикратами[3].

1812 року, коли на Росію рушили війська Наполеона, син засновника села В. П. Скаржинський на свій кошт сформував у Трикратах кінний ескадрон, служити

[1] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 251; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 527.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 77, арк. 775.
[3] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 155.

в якому виявилося охочих 180 кріпаків і вільних людей з інших сіл[1]. Ескадрон відправився на театр воєнних дій і протягом всієї Вітчизняної війни героїчно бився з наполеонівською армією, як на території Росії, так і за кордоном.

В. П. Скаржинський був також одним з піонерів степового і полезахисного лісонасадження. Йому належить ряд наукових праць з питань лісорозведення, зрошування і травосіяння на півдні. В своєму господарстві В. П. Скаржинський запровадив поліпшені сівозміни, створив понад 40 гребель, застосував зрошення лучних угідь, заклав помологічний (сортовий) сад плодоягідних культур 221 сорту, дендрарій з 281 видом рослин, з плантацією шовковиці на 150 га і плодовий сад з виноградником на 100 га. На території маєтку було посаджено ліс на площі близько 400 га. І досі шумить цей чудовий ліс, неначе живий пам'ятник насамперед тисячам кріпаків, які виростили його в засушливих степах Причорномор'я.

Напередодні реформи 1861 року в селі налічувалось близько 200 господарств. Поміщик мав 6 тис. десятин землі, а селяни — лише 322 десятини. Одержавши всього по 2 десятини на ревізьку душу, вони змушені були на кабальних умовах орендувати у поміщика 856 десятин. У поміщицькому господарстві застосовували працю поденників, які фактично перетворювались на наймитів з наділом. В період посівної та жнив працювати доводилось не менше 16 годин на добу. Орач за день роботи одержував 35 коп., погонич — 18[2]. За строк, що тривав з березня по листопад, чоловік заробляв близько 65 крб., а жінка — не більше 30 карбованців.

В другій половині XIX ст. в Трикратах — волосному центрі Єлисаветградського повіту Херсонської губернії була поштова станція на тракті Миколаїв — Єлисаветград, 2 шинки, 3 лавки, церква. 1861 року тут відкрили парафіяльну школу, яка містилася в незручній малій хаті, її відвідувало 18—20 дітей. Населення усієї волості обслуговував один фельдшер, утримуваний на кошти селян. У 90-х роках у селі налічувалось 198 селянських господарств, 57 з них зовсім не мали землі, 48 — ще й худоби, в той час у 14 куркулів було по 30—50 десятин землі. Один з них Мальченко скупив у сільських бідняків 150 десятин землі, збудував млин, відкрив крамницю. Крім експлуатації з боку поміщиків і куркулів, селянська біднота терпіла й від посухи, морозів, градобою. Наприклад, 1889—1890 рр., коли вимерзли майже всі посіви, більшість селян змушена була продавати останню худобу, щоб купити якийсь пуд хліба, аби не вмерти з голоду.

На початку XX ст. серед трикратівських селян почали провадити революційну роботу представники вознесенської організації РСДРП[3]. На сходках у трикратівському лісі агітатори розповідали про Криваву неділю, коли царські війська розстріляли мирну демонстрацію робітників, і доводили, що необхідно відібрати землю в поміщиків. В липні 1905 року селяни Трикрат на мітингах вимагали конфіскації поміщицьких земель. Тоді ж місцева біднота підпалила будинки управителя поміщицької економії, попа. Активними учасниками цих виступів були С. А. Великодний, А. М. Міняйло, П. Д. Говорецький та А. К. Алдошин. До села прибув каральний загін козаків. Під час обшуків у жителів було виявлено друковані революційні прокламації й листівки: «До всіх громадян» та ін.[4] В 1906 році на окружному селянському з'їзді у Вознесенську представники трикратівських селян закликали не платити податків, не давати рекрутів.

Під час проведення столипінської реформи поміщик продав селянському земельному банку 2 тис. десятин землі. Понад 20 куркулів придбали цю землю. По 150 і більше десятин найкращих угідь прихопили куркулі Катаненко, Савченко, Міняйло. 1912 року поблизу села була прокладена залізниця Одеса — Бахмач. Простим і зручним став вивіз хліба. Навколишні поміщики й куркулі використали

[1] І. В. Абаліхін. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. К., 1962, стор. 41, 59.
[2] Хозяйственно-статистический обзор Херсонской губернии за 1890 год. Херсон, 1891, стор. 38.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 398, арк. 1—4.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 194, арк. 97.

це з величезною вигодою для себе. Наприклад, у 1914 році зі станції Трикратне було вивезено 27 тис. пудів хлібних вантажів[1].

На фронти першої світової імперіалістичної війни з села забрали понад 100 чоловіків. Їх сім'ї, залишившись без годувальників, дедалі розорювалися. Напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції 3665 десятин землі належало поміщику, 1072 десятини — куркулям на відрубах, церква мала 78 десятин, а 156 селянських дворів — лише 270 десятин землі[2].

І після Лютневої революції становище трудящих селян не поліпшилося, а утворений у квітні селянський комітет був слухняним знаряддям куркулів. Тому трикратівська біднота з великою радістю зустріла звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. В січні 1918 року в селі обрано Раду селянських депутатів, головою її — С. А. Великодного. Виконком почав конфісковувати панську землю і роздавати її селянам. Було розподілено близько 3 тис. десятин. Кожне бідняцьке господарство одержало від 3 до 5 десятин[3].

Захопивши в березні 1918 року село, німецько-австрійські окупанти розігнали Раду, повернули землю поміщикам, за допомогою місцевих куркулів вони грабували населення. Забирали все — хліб, худобу, сіно, навіть одяг — і відправляли до Німеччини. Для організації боротьби з загарбниками до села прибули представники Вознесенської підпільної більшовицької організації[4]. Радянські активісти Д. О. Кочетов, І. П. Міняйло та ін. збирали зброю і переховували її в трикратівському лісі, закликали селян не коритися окупантам, саботувати їх розпорядження йти в партизанські загони.

Багато жителів вступили до Вознесенського партизанського загону, яким керував І. К. Філіппов. В листопаді 1918 року цей загін відновив в Трикратах Радянську владу. Але через тиждень в село увірвались петлюрівці. Вони хазяйнували тут до березня 1919 року, коли село визволили радянські війська. Ревком очолив С. А. Великодний. Для боротьби з куркульським саботажем і бандитизмом з активістів було утворено групу самооборони. Під час «тижня допомоги Червоній Армії» в квітні 1919 року селяни зібрали 500 пудів хліба. Ревком також вжив заходів для того, щоб трудящі вчасно засіяли поля. Наприкінці серпня 1919 року село захопили денікінці. Група трикратівських жителів влилася в партизанський загін Г. Трояна, який нападав на денікінські гарнізони, знищував ворожі роз'їзди тощо.

В кінці січня 1920 року Трикрати визволив 400-й радянський полк під командуванням І. Н. Колесникова. Під керівництвом ревкому селянам було повернуто землю, забезпечено їх насінням, тяглом. 12 березня відбувся великий мітинг на підтримку Радянської влади, на нього прийшли трудящі з червоними прапорами. В резолюції мітингу говорилося, що селяни не пошкодують сил для швидкої відбудови господарства[5]. Було також вирішено внести з урожаю 1920 року до фонду допомоги Червоній Армії по 3 пуди зерна з десятини. В цьому ж місяці обрано сільську Раду, яка очолила роботу по перерозподілу землі (по 2,5 десятини на їдця) згідно закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року. В червні 1920 року на зборах селянської бідноти в Трикратах організувався комітет незаможних селян. Збори ухвалили всіляко підтримувати Радянську владу, боротися проти куркульського саботажу[6]. КНС створив дружини для охорони лісу, громадських приміщень, мосту, організував озброєні загони для боротьби проти куркульського бандитизму. Була проведена велика робота щодо мобілізації селян на своєчасне збирання врожаю, взято на облік сільськогосподарський реманент, тяглову силу. Усе доросле

[1] Статистическо-экономический обзор Херсонской губернии за 1914 год, стор. 20.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1468, оп. 1, спр. 31, арк. 18.
[3] Там же, ф. Р-157, оп. 1, спр. 20, арк. 11.
[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 98.
[5] Газ. «Одеський комуніст», 23 березня 1920 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1564, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

населення брало участь у суботниках, під час яких було відремонтовано сільську школу, впорядковано вулиці. Рада подбала про відкриття лікарні в Трикратах. В маєтку Скаржинського розташувалася школа, в будинку попа — дитячий притулок.

З травня 1920 року в селі почав діяти волосний партійний осередок з 11 чоловік[1], який очолив Г. А. Левченко. Невдовзі засновано комсомольську організацію, що об'єднала 17 юнаків і дівчат. Своїм секретарем комсомольці обрали Д. Л. Говорецького. Комуністи і комсомольці розгорнули серед селян широку політико-виховну роботу.

В обладнаному сельбуді читалися лекції про політику партії. За рішенням партійного осередку було створено бібліотеку, організовано школу ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Молодь брала участь у роботі гуртків, оркестрі.

У зв'язку з загрозою врангелівщини влітку 1920 року Вознесенський повітовий ревком і повітпартком призначили комуніста М. К. Іршенка головою Трикратівського сільського революційного комітету[2]. На зборах, скликаних ревкомом, усі комуністи, комсомольці, весь радянський актив оголосили себе мобілізованими на боротьбу проти контрреволюції. Чимало жителів Трикрат записалося добровольцями до Червоної кінноти.

Після закінчення громадянської війни комуністи села, сільрада, КНС проводили велику роботу серед жителів, мобілізуючи їх на відбудову зруйнованого господарства. 1921 року тут засновано на пайових засадах сільськогосподарське товариство. За три роки до нього вступило 122 бідняцьких і середняцьких господарства, серед них 35 однокінних і 45 безкінних. При товаристві був пункт прокату машин, сівалок, жаток і плугів[3]. Того ж року група сільських незаможників створила комуну «Зоря» та сільськогосподарську артіль ім. В. І. Леніна. Коли 22 серпня 1921 року з Вознесенська повідомили, що з села Єланця рушила куркульська банда, партосередок Трикратівської волості сформував загін з 27 чоловік. Бійці його прийняли бій з бандою на хуторі Шкуратовому. Разом з червоноармійцями 45-го полку, що прибули на допомогу з Вознесенська, банду було знищено[4]. В цьому бою загинули 22 колишні червоні партизани — Г. А. Левченко, Д. О. Кочетов, Д. Л. Говорецький, В. К. Пономаренко, П. П. Ротмістренко, О. В. Левченко та інші.

З кожним роком трудящі села переконувалися у доцільності й вигідності колективного господарювання. 1928 року кілька десятків бідняцьких дворів об'єдналися у товариство спільного обробітку землі «Вільний робітник»[5] Вони мали 18 коней, 14 плугів, 5 жаток і обробляли 177 га землі. Через рік у цьому ТСОЗі вже було 78 господарств. Урожай у товаристві зібрали на 15—20 пудів вищий, ніж одноосібні господарства. Восени 1929 року на базі товариства спільного обробітку землі виник колгосп, який назвали іменем 22-х червоних партизанів. В господарстві об'єдналося 273 бідняцькі і середняцькі господарства. Усуспільнено 2237 га землі. Артіль «Перемога», що утворилася наступного року, об'єднала 138 дворів і мала 1990 га землі. В середині 30-х років у Трикратах було вже 5 колгоспів — ім. 22-х червоних партизанів, «Перемога», «Вільний Яр», «Наука Маркса» та «Друга п'ятирічка»[6].

В організаційному зміцненні колгоспів велику роль відігравали партійна і комсомольська організації. Комуністи і комсомольці проводили збори селян з важливих питань сільськогосподарського виробництва, організували агітаційні групи, читали лекції про культуру землеробства. В лютому 1930 року на зборах була обговорена постанова ЦК ВКП(б) «Про темп колективізації і заходи допомоги

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 478, арк. 9.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-437, оп. 1, спр. 33, арк. 19, 33.
[3] Там же, ф. Р-1468, оп. 1, спр. 74, арк. 4, 8, 26.
[4] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 125, арк. 96.
[5] Там же, ф. Р-418, оп. 1, спр. 83, арк. 1—5.
[6] Там же, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 126, арк. 109—114, 143—147.

держави колгоспному будівництву». Збори прийняли рішення, в якому закликали селян активніше переходити до колективних форм господарювання. Авторитет партосередку рік у рік зростав. До нього вступали кращі трудівники артілей, активісти села. Так, 30 грудня 1930 року Вознесенський райком затвердив прийом до членів партії 8 чоловік[1]. Комуністи стали ініціаторами руху ударників. Вся артіль «Вільний Яр» оголосила себе ударною. І як наслідок — 1930-й господарський рік заверили успішно: урожайність в артілі підвищилась на 25 проц. проти одноосібних господарств, план хлібозаготівель був виконаний достроково. Ударниками стали і 80 колгоспників артілі ім. 22-х червоних партизанів. В 1930 році на зльоті молоді було створено молодіжні ударні бригади. Господарства села змагалися між собою за кращі показники. 1932 року артілі «Наука Маркса» та ім. 22-х червоних партизанів перевиконали план здачі насіння.

Після II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, який прийняв Примірний статут сільськогосподарської артілі, трикратівським колгоспникам урочисто вручалися державні акти на вічне і безплатне користування землею. Приймаючи акт, колгоспники клялися берегти землю, добре обробляти її, вирощувати на ній високі врожаї. Так, за артіллю «Перемога» було закріплено 1577 га землі. В 1936 році хлібороби її зібрали озимих по 28 цнт з га. Господарство мало ферму великої рогатої худоби, свиноферму, пасіку. Того року на трудодень колгоспники одержали по 20 кг хліба. Славився високими врожаями кукурудзи та високопродуктивним тваринництвом колгосп ім. 22-х червоних партизанів. На вівцефермі цієї артілі в 1938 році налічувалось 2200 голів овець. Тільки за вовну господарство одержало 19 412 крб. прибутку. Чабан П. Ю. Скрипка від кожних 100 вівцематок того року виростив по 180 ягнят. Вівцеферма стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1939 році Радянський уряд нагородив П. Ю. Скрипку медаллю «За трудову доблесть». В 1938 році створено артіль «Промграніт»[2], що розробляла граніт, поклади якого в околицях села надзвичайно багаті.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Трикратах мешкало 1202 чоловіка. Село було радіофіковано. З 1927 року, коли стала до ладу сусідня Олександрівська гідроелектростанція, електрика ввійшла в побут і трикратівців. Колгоспники жили в чепурних будинках, що потопали в садках. До послуг трудящих були амбулаторія, пологовий будинок, аптека. Ще на 1937 рік Трикрати стали селом суцільної грамотності. Тут працювала середня школа на 500 учнів. З ініціативи директора школи Т. І. Драгомощенка відкрито будинок колгоспних хлоп'ят. В ньому обладнали автомодельний кабінет, бібліотеку, створили гурток юних музикантів. Комсомольці організували гурток юних кіннотників, для яких колгосп виділив коней, сідла. У великому сільському клубі діяла постійна звукова кіноустановка, відбувалися цікаві вечори. У трикратівському лісі, за яким трудящі дбайливо доглядали, проходили масові гуляння в свята, під час обжинок тощо.

Велику роль у господарському й культурному житті села відігравали партійна організація та сільська Рада. Комуністи, яких напередодні Великої Вітчизняної війни налічувалось 30 чоловік, були ініціаторами соціалістичного змагання. Сільська Рада, очолювана членом партії М. Г. Рожком, організувала в колгоспах інспекторські пости якості посіву і збирання хлібів, охорони врожаю, дбала про зразкову роботу культурно-побутових закладів у селі. Діяльність сільської Ради у 1938 році була відзначена виконкомом обласної Ради депутатів трудящих — її занесено на обласну Дошку пошани. Під час виборів до сільради 1939 року жителі села назвали своїми депутатами передовиків виробництва, у т. ч. знатного чабана П. Ю. Скрипку, колгоспницю О. П. Андрійченко та інших.

Страшним лихом обрушилася на Трикрати, як і на всю радянську землю, фашистська навала. На фронтах Великої Вітчизняної війни захищало Вітчизну

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 990, арк. 127, 128.
[2] Газ. «Комунар», 12 січня 1939 р.

понад 700 трикратівців. Гітлерівці захопили село 5 серпня 1941 року. Для боротьби з ворогом районні партійні органи залишили тут групу комуністів і безпартійних активістів. Один з них М. Ф. Колісниченко перед вступом фашистів до села підірвав міст через річку Мертвовод і цим допоміг своєчасно відійти радянським частинам. Але уже в перші дні окупації більшість членів цієї групи стали жертвами фашистського терору. Загинули голова колгоспу ім. 22-х червоних партизанів Є. С. Колісниченко, учасник громадянської війни М. Ф. Колісниченко, голова сільради М. Г. Рожко, орденоносець І. Г. Савченко. Нову групу радянських патріотів, до складу якої входили М. К. Ніколенко, І. С. Кириченко, М. С. Гапонов, О. О. Робочий, І. П. Андрійченко, Я. В. Невдашенко, І. Д. Мальченко та ін.[1], об'єднав офіцер Червоної Армії, що втік з гітлерівського полону, В. О. Робочий. Трикратівською підпільною групою керував Вознесенський центр. Підпільники писали й розповсюджували листівки, збирали зброю, переховували радянських воїнів, що втікали з полону. Недалеко від села був табір, звідти члени групи врятували понад 30 радянських військовополонених. 1942 року гітлерівці схопили комсомольця І. Д. Мальченка і повісили в центрі села. Підпільна група діяла до березня 1944 року, а з приходом Червоної Армії її члени пішли на фронт. Фашисти вигнали з села на каторжні роботи до Німеччини 200 юнаків і дівчат. Збитки, завдані загарбниками тільки колгоспам села, становили 27 млн. карбованців[2].

21 березня 1944 року полки 58-ї гвардійської стрілецької дивізії 37-ї армії очистили село від окупантів.

Відразу після визволення у Трикратах були відновлені територіальна партійна організація і сільська Рада, які мобілізували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Нелегко було піднімати колгоспи: не вистачало тягла, робочих рук, реманенту, не було тракторів, автомашин, всі роботи виконувалися вручну. Було врятовано від окупантів лише 10 корів, 73 вівці. Та вже в першу весну після визволення колгоспники засіяли близько 800 га землі.

Поряд з відбудовою громадського господарства жителі Трикрат вносили свою частку у всенародну допомогу фронту. Влітку 1944 року в листі до воїнів 3-го Українського фронту хлібороби писали, що бойові перемоги бійців вони підкріплять успішним збиранням врожаю, дадуть фронту тисячі пудів хліба, овочів, фруктів. В стислі строки — за 15 днів— було зібрано врожай. До фонду Червоної Армії колгоспники здали 12 тис. пудів хліба[3]. Сільська Рада доклала багато зусиль для відновлення роботи лікарні, школи, клубу й бібліотеки. На організованих нею недільниках приміщення ремонтували жінки, літні чоловіки, підлітки. Відкрилася лікарня на 10 ліжок. 1 вересня 1944 року за парти середньої школи сіло 350 учнів. Згодом почали працювати сільмаг, магазин господарчих товарів, їдальня.

Поступово зміцнювалися артілі села. В 1946 році у колгоспах «Перемога» та ім. 22-х червоних партизанів створено молочнотоварні ферми, свино- і вівцеферми. Трудівники артілей наполегливо боролись за підвищення їх продуктивності. Зростала урожайність полів. З 1945 року тут працювала тракторна бригада, яка обслуговувала обидва колгоспи. В колгоспні бригади, на ферми прийшли працювати колишні фронтовики, які принесли високу дисциплінованість, наполегливість у праці. У 1946 році в обох артілях було створено партійні організації, вони глибоко вникали в усі питання колгоспного виробництва. Так, взимку 1946 року на відкритих партійних зборах, де обговорювалося завдання підвищення врожайності колгоспних ланів, було вирішено провести загальноколгоспний недільник для вивезення добрив на поля. Першими прийшли комуністи. Кожен привів із собою своїх сусідів, товаришів по бригаді, фермі. В роботі взяло участь понад 300 чоловік.

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 127.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 126, арк. 109, 113, 114, 143.
[3] Газ. «Комунар», 26 жовтня 1944 р.

Збирання кукурудзи на силос в колгоспі ім. 22-х червоних партизанів. Трикрати, 1967 р.

Невдовзі після визволення села відновилося добування граніту. Спочатку тут працював один кар'єр, а згодом став до ладу і другий. Всі трудомісткі процеси на них з 1947 року були механізовані. Місцевий темно-сірий та рожевий граніт у післявоєнні роки відправлявся на важливі будови країни, зокрема на спорудження нових станцій Московського та Ленінградського метрополітенів, Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР тощо.

1950 року трикратівські колгоспи об'єдналися в один — ім. 22-х червоних партизанів. В господарстві збудували 2 тваринницькі ферми, придбали нову техніку. Вже у 1954 році прибутковими стали й ферми. Від кожної корови було надоєно по 2 тис. кг молока. Добре вродили зернові — в середньому по 22 цнт за га. Наступного року артіль мала 3 млн. крб. прибутку. На трудодень колгоспники одержали по 5 крб. та по 4 кг хліба. Правління колгоспу, партійна організація, що на 1957 рік налічувала в своїх рядах 20 членів партії, подбали про забезпечення господарства кваліфікованими агрономами, зоотехніками, ветлікарями, інженерно-технічними працівниками. В колгоспі працювало 2 з вищою і 5 з середньою освітою спеціалістів сільського господарства. Для поглиблення економічних знань колгоспних кадрів комуністи організували школу конкретної економіки сільського господарства, в якій навчалися керівні колгоспні працівники. Працювали також школи передового досвіду механізаторів, тваринників. На 1959 рік в Трикратах цими формами навчання було охоплено понад 200 чоловік.

За роки семирічки дальшого розвитку набули усі галузі громадського господарства. В 1965 році вироблено зерна 36 835 цнт, вдвоє збільшилось поголів'я худоби. На кінець семирічки на 100 га сільгоспугідь колгосп виробив по 43,2 цнт м'яса і по 214 цнт молока. Його прибутки становили понад 700 тис. крб. За успіхи, здобуті в 1959—1965 рр., 7 колгоспників відзначені урядовими нагородами, а доярка М. О. Трощенко удостоєна ордена «Знак Пошани».

Партійна організація колгоспу в складі 50 комуністів очолила трудове піднесення хліборобів у боротьбі за здійснення рішень Комуністичної партії. Комуністи виступили ініціаторами широкого зрошування земель, розвитку овочівництва. Вже споруджено три ставки, зрошується понад 100 га. На поливних площах овочівники збирають по 220 цнт овочів — капусти, помідорів, баклажанів. Комсомольці, а їх в колгоспі понад 60, стали застрільниками будівництва нових тваринницьких ферм та їх механізації. За останні роки в господарстві виросло ціле тваринницьке містечко — тут збудовано 9 корівників і свинарників. Роздача кормів, прибирання, доїння корів повністю механізовані. Крім того, споруджено спеціальний механізований цех, в якому готуються корми. Доярки комсомолки Л. А. Жулай та Р. Я. Рубащенко за 1967 рік надоїли від кожної фуражної корови більше ніж по 3 тис. кг молока. До 50-річчя Великого Жовтня прізвища дівчат занесені на районну Дошку пошани.

Колгосп ім. 22-х червоних партизанів оснащений найновішою сільськогосподарською технікою. На його полях працює 35 тракторів, 20 зернових і силосозбиральних комбайнів, 37 автомашин. З ініціативи сільської Ради за кілька кілометрів

від села споруджено зразковий польовий стан механізаторів. Тут є механічна майстерня для технічних оглядів тракторів і комбайнів, механізований пристрій для миття машин, обладнано їдальню, клуб, бібліотеку, кімнату відпочинку. До послуг трактористів та комбайнерів — радіо, телефон, телевізор.

Готуючись до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники артілі одержали добрий урожай пшениці — по 28 цнт з га на площі 1670 га, соняшнику — по 16,7 цнт з га. 1970 року колгосп продав державі 2280 тонн хліба (за планом — 1500 тонн). Значно перевиконали плани й тваринники. 35 передовиків колгоспу були нагороджені Ленінськими ювілейними медалями. За успішне виконання восьмої п'ятирічки відзначено орденом Леніна доярку Р. Я. Рубащенко, яка досягла щорічних надоїв на кожну корову понад 3 тис. кг, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста М. Л. Слободяна. Під керівництвом парторганізації хлібороби Трикрат втілюють у життя накреслення липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС. Колгосп спеціалізується на зерновому і м'ясо-молочному виробництві. В господарстві близько 2 тис. голів великої рогатої худоби, 650 корів; 1280 свиней, 1800 овець. Протягом дев'ятої п'ятирічки намічено значно поліпшити породний склад тварин, зокрема корів. Будуються спеціальні відгодівельники. Особлива увага звертається на розширення малого зрошування земель. Уже зрошується 180 га, а в 1972 році під поливними площами ще буде зайнято 140 га. Створюється також зрошуване пасовисько для худоби. Зустрічаючи XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України, колгоспники достроково виконали план першого кварталу 1971 року продажу державі м'яса, молока, яєць на 105—115 процентів.

Великим промисловим підприємством став кар'єр «Трикратне». Від залізничної станції Трикратне до нього прокладена вузькоколійка. На видобуванні граніту використовується найновіша сучасна техніка. Щороку з кар'єру вивозять у різні кінці країни понад 50 тис. кубометрів граніту. Тут працює 400 робітників, близько 100 з них завоювали звання ударників комуністичної праці. В найближчий час при кар'єроуправлінні, де працює 100 чоловік, відкривається цех гранітних облицювальних плит, продукція якого йтиме в багато міст Радянського Союзу і на експорт. В роки семирічки побудовано завод залізобетонних виробів. За успішне виконання планів восьмої п'ятирічки зварника заводу Д. Ф. Жураховського нагороджено орденом Жовтневої Революції, а директора заводу П. І. Рогаля — орденом Трудового Червоного Прапора. Розпочато будівництво щебеневого заводу.

Зросли добробут і культура трудівників села. Середній місячний заробіток колгоспника становить 70—120 крб. До того ж, у кожного на присадибній ділянці є виноградник, садок, город. Всі колгоспники мають корів, свиней, домашню птицю. Вже давно зникли старі присадкуваті хатки під очеретяними дахами з маленькими віконцями. На рівних вулицях виструнчилися світлі, просторі будинки з шиферною покрівлею, скляними верандами. 570 сімей мають телевізори, 85 придбали мотоцикли та автомашини. Сільська Рада, в складі якої 32 депутати, та її численний актив, крім виробничих питань, постійно дбають про впорядкування села. На околиці Трикрат виросло нове селище каменярів. Воно, як і село, повністю електрифіковане та радіофіковане. Між Трикратами й районним центром курсують зручні пасажирські автобуси. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва у роки восьмої п'ятирічки, голова сільради М. В. Багнюк нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Багато уваги

На Трикратівському кукурудзокаліврувальному заводі. 1969 р.

Трикратівська середня школа. 1960 р.

приділяється тут також медичному обслуговуванню трудящих. У Трикратах є лікарня на 40 ліжок, яка має сучасне медичне обладнання, в ній трудяться 28 чоловік із спеціальною освітою.

За роки Радянської влади 650 чоловік з села здобули середню освіту у місцевій середній школі, 65—у технікумах, 50 закінчили вузи країни і стали лікарями, вчителями, агрономами тощо. В селі—36 спеціалістів з вищою освітою. В Трикратівській середній школі працює 19 учителів та навчається 360 дітей. Фонд сільської бібліотеки становить 10 тис. книг. Крім того, працюють бібліотеки в селищах Вільному Яру та Зорі. Понад тисячу книголюбів користуються їх послугами. Трудящі передплачують 2,5 тис. газет і журналів.

В центрі села нещодавно виріс справжній палац — великий двоповерховий будинок культури. В ньому працюють драматичний, танцювальний колективи, духовий оркестр; демонструються кінофільми. Агіткультбригада Трикратівського будинку культури стала лауреатом республіканського огляду художньої самодіяльності, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня. На республіканському огляді агіткультбригад на честь Ленінського ювілею, трикратівська бригада нагороджена бронзовою медаллю. Цей чудовий колектив очолює завідуючий будинком культури, здібний організатор молоді, ентузіаст своєї справи комсомолець В. А. Ярошенко. Він удостоєний медалі «За трудову доблесть».

Великою популярністю користуються в селі нові обряди — реєстрація шлюбу, запис новонароджених, завершення збирання врожаю тощо. Особливо урочисто відбувається вшанування трудових сімей. 1967 року, відзначаючи 50-річчя Радянської влади, все село вшанувало сім'ю колгоспника Д. М. Ревенка. Рід його здавна відомий у Трикратах любов'ю до праці, землі. Найстарший з цієї династії 70-річний Давид Микитович уже на пенсії, а шістнадцятеро його синів, дочок та внуків працюють у колгоспі ім. 22-х червоних партизанів. Серед них є трактористи, ланкові, мотористи, слюсарі. На свято вшанування сім'ї трудівників прибули гості з райцентру, з сусідніх сіл. До двору найстаршого Ревенка на машинах, прикрашених колоссям та квітами, приїхали голова колгоспу, секретар партійної організації та група передовиків колгоспу. Вони піднесли Давиду Микитовичу хліб-сіль і запросили всю родину на свято. В центрі села на майдані Ревенків зустрічали піонери з квітами. Оркестр грав марш. Трудову сім'ю вітали колгоспники й гості. На імпровізованій сцені, з якої щойно лунали промови, виступали самодіяльні артисти. На колгоспному стадіоні відбулися спортивні змагання. Ввечері свято продовжувалося в будинку культури. П'яти Ревенкам присвоїли звання заслуженого колгоспника артілі. Їх увінчали вінками з пшеничного колосся, перевитого червоними стрічками. А потім відбувся концерт. На закінчення свята над селом спалахнув барвистий феєрверк.

В 1967 році з ініціативи комсомольців і молоді відкрито музей історії села та колгоспу. Його численні експонати розповідають про село в дореволюційний час, громадянську війну і роки будівництва соціалізму, про досягнення господарства в післявоєнний період. Тут вміщено матеріали про земляків — учасників громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиків колгоспного виробництва.

Своєю невтомною працею, успіхами на всіх ділянках виробництва, в культурному будівництві трудівники Трикрат сприяють розквіту рідної Вітчизни.

В. П. КРУТОУС, Б. Й. СЛОБОДЯНЮК

ЩЕРБАНІ́

Щербані — село, центр сільської Ради. Розташовані в південно-східній частині району, за 45 км від районного центру та залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1513 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новоукраїнка, Троїцьке, Шевченко, Щербанівське.

Щербані виникли 1734 року як козацький зимівник. Його заснував запорізький старшина Щербань, що приймав сюди втікачів з різних місць України. Інтенсивне заселення Щербанів відбувалося вже в середині XVIII ст. На початку XIX ст. тут осіли молдавани-переселенці та українці з Поділля[1]. Населення займалося вівчарством, хліборобством та виноградарством.

1817 року в селі проживав 421 чоловік. Наприкінці того року воно стало військовим поселенням 1-ї Бузької уланської дивізії. Після ліквідації військових поселень жителів перевели на становище державних селян. Напередодні реформи 1861 року тут налічувалося 1563 чоловіка[2]. За указом 1866 року про земельний устрій державних селян за щербанівцями закріплено землю, якою вони користувалися раніше — по 6 десятин на ревізьку душу. А на вільні казенні ділянки тоді ж переселено 269 чоловік — безземельну польську шляхту, селян-однодворців з Ямпільського повіту і відставних солдатів з різних місць, які утворили Щербанівський хутір (нині — Щербанівське). Кожне господарство одержало по $4^1/_2$ десятини землі.

З 1871 року Щербані стали волосним центром. На 1883 рік у них проживало 2365 чоловік. Тут було близько 20 крамниць, переважно шинки і винні лавки з річним оборотом 65 тис. крб. В селі щотижня проводилися базари, тричі на рік ярмарки. Кожен ярмарок тривав по три дні. На них з'їжджалися селяни навколишніх сіл, різні торговці.

Поступово з розвитком капіталізму в руках заможного селянства зосереджувалися великі площі землі. За даними 1890 року, з 543 дворів 71 був безземельний, 301 — бідняцьке господарство. Тимчасом 39 куркульських господарств мали по 30—50 десятин, ще й орендували у бідноти і середняків більш як 1 тис. десятин землі. Так, П. Мироненко мав понад 50 десятин, три пари волів, 5 коней, 10 корів. Куркулі використовували більш досконалі сільськогосподарські знаряддя. Основними засобами обробітку землі в більшості господарств лишалися рало й борона. Земля родила погано. В 70—90 роках XIX ст., наприклад, урожай пшениці і жита в Щербанях становив пересічно 19 пудів з десятини. За твердженням земських спеціалістів, «внаслідок рутинних прийомів землекористування і частих переділів» господарювання тут вважалося безперспективним[3].

В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії», говорячи про зростання числа безземельних селянських господарств, для прикладу серед інших наводив і Щербанівську волость[4]. Непомірні податки призводили до дальшого зубожіння селянських мас. Через злидні більшість жителів Щербанів була неспроможна платити податки державі. На 1887 рік щербанівці були винні: викупних платежів — 5442 крб., державного поземельного податку — 2369 крб., оброчного — 10 011 крб., подушного — 4462 крб., губернського і повітових зборів — 7109 крб.— усього 29 393 крб.[5] За несплату боргів у селян забирали землю, худобу, багатьох садовили у в'язницю. В одному з земських документів, датованому ще 1875 роком, зазначалося: «...жителі Щербанівської волості прийшли до такого злиденного стану, що потрібна негайна допомога. І допомога ця повинна бути подана безплатно,

[1] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 2, стор. 2, 3.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 11, стор. 38, 42.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 1, стор. 15, 16.
[4] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 136.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, стор. 108.

тому що позичка тільки збільшить і без того величезні борги населення, які воно навряд чи зможе коли-небудь сплатити...». Губернська управа навіть відрядила до Щербанів свого представника, який підтвердив, що селяни справді ледве зводять кінці з кінцями. «Хліба нема,— писав він,— і деякі жителі харчуються мамалигою з трави мишію...»[1].

Безземелля, низькі врожаї примушували селян вишукувати додаткових засобів прожитку. Так, 1905 року 5 чоловік займалися бондарством, 6 — шевством і 500 — ткацтвом[2]. Чимало їх наймитувало в сусідніх поміщиків і місцевих куркулів або добувало поблизу села будівельний камінь-черепашник. До своєрідних трудових артілей каменярів в окремі неврожайні роки входило понад 100 бідняцьких і середняцьких господарств. Деякі селяни випалювали вапно. Камінь-черепашник та вапно відправлялися до Вознесенська, у Київську губернію. В урожайні роки бідняки наймалися на бузькі пристані вантажити хлібом баржі. Жінки в основному займалися килимарством.

Невеликі заробітки, здирство, поміщицька та куркульська експлуатація викликали обурення трудящих. На початку 900-х років Вознесенська підпільна організація РСДРП не раз посилала до Щербанів своїх представників, зокрема Шатуновського та Блейзера, які привозили листівки, збирали в лісі місцеву бідноту і закликали її до боротьби проти гнобителів. Особливо посилилася діяльність агітаторів під час революції 1905—1907 рр. Під їхнім впливом тут виник селянський комітет, представники якого брали участь в окружному селянському з'їзді[3]. Трудове селянство Щербанів виступило й проти столипінської аграрної реформи. В березні 1907 року на сході, організованому селянином Т. П. Шоломоном, було ухвалено не коритися представникам влади, не брати відрубів[4].

Перед першою світовою імперіалістичною війною в Щербанях жило близько 3 тис. чоловік. На всю волость не було навіть фельдшера. Лише в 1870 році в церковній сторожці відкрилася земська однокласна народна школа, яку відвідували 20 дітей. Через 20 років збудували нове приміщення школи, де навчалося 60 учнів, хоча бажаючих вчитися налічувалось понад 200. «В такому бідному селі,— зазначалося в одному із земських звітів,— найбідніше населення не може посилати дітей до школи тільки тому, що не має ніякогісінького одягу»[5].

В умовах соціального гноблення, жорстоких визискувань трудящі розвивали свою самобутню культуру. З покоління в покоління передавалися цікаві народні обряди, сповнені глибокої чарівності й поетичності. У захоплюючу театралізовану виставу перетворювалися у Щербанях весілля. Тут весільний обряд ввібрав у себе особливості українського і молдавського фольклору. Торжество тривало цілий тиждень і супроводилося колоритними танцями, то веселими, то журливими піснями. Родичів молодих перев'язували червоними поясами, хустками[6]. Щонеділі на майдані чи вигоні влаштовувалося гуляння — т. зв. музики. Молодь танцювала під звуки скрипки, бубна, цимбал. Музикантів наймали хлопці в складчину. Сюди збиралося також доросле населення. Веселими були й вечорниці, де дівчата вишивали, пряли, шили, співали, хлопці розповідали різні пригоди та бувальщини. На вечорницях народжувалося багато яскравих приказок, частівок. Навесні дівчата водили танки, виконували пісні про весну-красну, про кохання, про дівочу долю; хлопці грали у м'яча, в кози тощо.

Імперіалістична війна підірвала і без того злиденні господарства щербанівської бідноти. Більшість чоловіків була мобілізована. Чимало з них загинуло на фронті або повернулося каліками. Не змінилося на краще становище селян і після

---

1 «Сборник Херсонского земства», 1876, № 1, стор. 229, 230.
2 Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 118, 120.
3 Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 398, арк. 1—4.
4 Там же, ф. 2778, оп. 1, спр. 557, арк. 1.
5 «Сборник Херсонского земства», 1891, № 7, стор. 78—81.
6 «Сборник Херсонского земства» 1891, № 2, стор. 25—30.

Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року: сільський комітет, створений у квітні, і не думав розподіляти землю, вона й надалі залишалася в багатіїв, у волості порядкували ті ж чиновники-здирники. Війна тривала, збільшувалися податки. Революційно настроєні селяни, і особливо колишні фронтовики, відверто говорили, що Тимчасовому уряду ось-ось настане кінець і закликали трудящих до боротьби за Радянську владу. Землю селяни одержали тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В січні 1918 року до Щербанів прибули представники Вознесенської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів І. Філоненко та П. Савескул і допомогли обрати Раду селянських депутатів. До її складу ввійшли по-більшовицькому настроєні бідняки й батраки. Головою Ради став Ф. Г. Мироненко. Здійснюючи декрети Радянського уряду, Щербанівська Рада конфіскувала нетрудові землі і поділила їх між біднотою: по 2,5 десятини на їдця. Найбіднішим сім'ям видавалися насіннєві позики[1]. В перші ж дні Радянської влади у селі відкрили трудову школу, в якій навчалося понад 100 дітей.

В березні 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. Вони заарештували 15 селян-активістів, наклали на село контрибуцію — 100 тис. крб. Для боротьби за владу Рад восени того року колишні фронтовики і молодь об'єдналися в партизанський загін, який влився до Вознесенського загону під командуванням Н. І. Урсулова. На фронтах громадянської війни загинули Г. Гайдашевський, Ф. Чабанець, Ф. Мигалатій, К. Стаценко, І. Бердичевський, Ф. Г. Мироненко, С. Чабанов та багато інших активних борців за Радянську владу. Під впливом більшовицької агітації частина австрійських солдатів, що перебувала в селі, відмовилася воювати проти Радянської республіки. Згодом вони влилися в інтернаціональний загін «Спартак», який бився за владу Рад на Миколаївщині.

6 березня 1919 року війська 1-ї Задніпровської дивізії П.Ю. Дибенка визволили Щербані від петлюрівських банд, які хазяйнували тут з грудня 1918 року[2]. Новостворений ревком продовжив перерозподіл між селянами землі, організував весняні польові роботи, подавав допомогу продовольчим загонам у збиранні продрозверстки. Тільки в травні—червні було зібрано 1100 пудів зерна.

Коли в серпні 1919 року Щербані захопили денікінці[3], революційно настроєні жителі села, встановивши зв'язок з більшовицьким підпіллям Вознесенська, розгорнули пропагандистську роботу серед населення. 29 січня 1920 року село визволили 402-й полк під командуванням Ф. Ю. Криворучка і кавбригада Г. І. Котовського[4]. Протягом того року на Щербані не раз нападали куркульські банди, але загони радянської міліції, активісти села і волості під керівництвом революційного комітету ліквідовували їх.

У травні 1920 року ревком передав свої повноваження Раді[5], яка приступила до здійснення закону Всеукрревкому про землю. Селяни одержали по 2 десятини на їдця. Крім того, найбіднішим жителям і сім'ям червоноармійців було додатково передано 570 десятин землі. Рада організовувала допомогу Червоній Армії: населення зібрало 309 пудів хліба, до кінноти пішло 32 добровольці на чолі з комуністом І. Задиракою.

Під керівництвом партійного осередку, створеного 16 липня 1920 року[6], щербанівці активно боролися за зміцнення Радянської влади. Був організований комітет незаможних селян. КНС і Рада пильнували, щоб селяни вчасно засівали поля, проводили суботники допомоги безкінним господарствам. Комуністи і сільський актив значну увагу приділяли політико-виховній роботі серед трудящих, органі-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 186, арк. 55.
[2] ЦДАРА, ф. 199, оп. 3, спр. 351, арк. 12.
[3] Там же, ф. 1489, оп. 1, спр. 47, арк. 60.
[4] Там же, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 89.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 186, арк. 9, 23.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 478, арк. 25.

зовуючи їх на відбудову сільського господарства після закінчення громадянської війни. В травні 1921 року на загальних зборах селяни обговорили питання про нову економічну політику. В резолюції зборів вони заявили, що гаряче схвалюють її і докладуть усіх зусиль до якнайшвидшого піднесення сільського господарства. 1922 року держава надала селянам позику для посіву 2500 пудів пшениці та 2100 пудів жита[1].

Уже в кінці 1920 року в селі відкрили лікарню, де працювали лікар, фельдшер і 2 медсестри[2]. На 1921 рік у Щербанівській школі навчалося 220 дітей і працювало 8 вчителів. Багато зусиль доклали педагогічний колектив та комсомольська організація, яка виникла в 1921 році, до ліквідації неписьменності серед дорослих. 1923 року відчинилися двері школи лікнепу. Відкрито інтернат, в якому виховувалося 42 дітей, при хаті-читальні — курси української мови та літератури. У сільському клубі, хаті-читальні збиралися сходи, селяни слухали лекції, дивилися вистави сільських аматорів.

В травні 1924 року 11 бідняцьких дворів села об'єдналися в артіль ім. К. Маркса[3], організаторами якої були П. С. Кравцов та І. І. Кольчак. Перші колективісти одержали від держави в кредит реманент, тягло, насіння. Через рік виникла друга сільськогосподарська артіль «Об'єднання». Значну допомогу господарствам технікою подавали машинно-тракторні товариства «Шлях до соціалізму» та «Червоний незаможник». 1927 року виникли товариства спільного обробітку землі «Червоний плуг» та «Перший крок». 1929 року бідняки і середняки Щербанів об'єдналися в 6 колгоспів, кожен з яких мав пересічно по 1,5 тис. га землі. Наступного року артілі злилися в одну — «Шлях України». Вже в перший рік господарювання колгоспники її здали державі 900 пудів пшениці, з них 500 — на передплату позики «П'ятирічку — за 4 роки». В 1935 році сільськогосподарська артіль «Шлях України» розділилася на три господарства — ім. Кірова, ім. Постишева та ім.VII з'їзду Рад.

На кінець 30-х років щербанівські колгоспи зміцніли економічно й організаційно. В селі постійно працювала тракторна бригада Білоусівської МТС, що мала 15 тракторів і 7 комбайнів. В артілях було понад 300 коней, 8 молотарок, 11 нафтодвигунів, 5 автомашин, достатньо сільськогосподарського інвентаря — культиваторів, борін тощо. У кожному господарстві збудовано молочно-товарну, свиноферму, вівцеферму та птахоферму. На 1940 рік в усіх трьох колгоспах налічувалося 1840 голів овець. Артілі змагалися за підвищення врожаю, високу оплату трудодня, зростання громадського багатства. Артіль ім. Кірова включилася в конкурс на кращу бригаду і викликала на змагання колгосп ім. VII з'їзду Рад. Високим виробітком — 22 цнт з гектара зерна — відзначалася бригада, якою керував В. К. Кротчик.

Творчу енергію трудящих на зміцнення громадського господарства спрямовували партійний і комсомольський осередки. Більшість хліборобів брала участь у соціалістичному змаганні. За краще збирання врожаю у 1932 році бригади, якими керували М. І. Чартаєв та В. І. Почепа, а також ударники В. В. Катанов, Т. П. Гурмаза та інші одержали премії. Юнаки і дівчата Щербанів активно відгукнулися на звернення маршала Радянського Союзу С. М. Будьонного до комсомольців Одеської області зразково доглядати коней. Багато з них пішли працювати конюхами. Комсомольські групи систематично перевіряли, як утримуються коні.

Партійний осередок та сільрада організували курси хліборобів, двомісячний семінар активістів за участю спеціалістів Вознесенської МТС, учителів. План сівби і жнив детально вивчався і обговорювався в бригадах. Оперативно керувала

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-546, оп. 1, спр. 360, арк. 3.
[2] Газ. «Голос труда», № 30, 1921 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 855, арк. 120—142; спр. 1049, арк. 1—12; спр. 1086, арк. 911.

цими роботами постійна трійка, до якої входили голови сільради, колгоспу, КНС. На їх засіданнях звітували бригадири, щоденно підбивалися підсумки виконання завдань. Виробничі трійки створювалися і в бригадах — з бригадира, члена сільради і колгоспника-ударника. Під час весняної сівби й жнив вони випускали бригадні газети, проводили бесіди, читки газет. В кожну бригаду колгоспу було виділено парторганізатора. Про зростаючий авторитет парторганізації свідчить і те, що тільки 30 грудня 1930 року бюро Вознесенського райкому партії затвердило прийняття в ряди партії 8 щербанівців. В усіх бригадах працювали комсомольці-агітатори. Питання соціалістичного змагання обов'язково обговорювалися на засіданнях сільради. За зразкову організацію масово-політичної роботи серед колгоспників 1932 року райвиконком нагородив Щербанівську сільську Раду перехідним Червоним прапором[1].

Зростала не тільки трудова, а й політична активність трудящих. Так, готуючись до виборів у Верховну Раду СРСР, комуністи влаштовували для виборців вечори з концертами, випускали стінні та бригадні газети. 34 агітатори роз'яснювали селянам положення про виборчий закон. 99,5 проц. виборців одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. 1939 року до Щербанівської сільської Ради обрано кращих виробничників: 4 комуністи та 11 безпартійних, у т. ч. 5 жінок.

Заможно жили трудящі Щербанів напередодні Великої Вітчизняної війни. Добротні хати потопали в зелені садів. Було впорядковано вулиці. Село радіофікували. У 1939 році на охорону здоров'я трудящих витрачено понад 75 тис. крб. У сільській лікарні працювало 22 чоловіка з спеціальною освітою. Щербані стали селом суцільної письменності. В середній школі, яка вважалася однією з кращих у районі, 22 учителі навчали 480 дітей. Своє дозвілля колгоспники проводили в просторому клубі. Часто тут виступали учителі і приїжджі з райцентру лектори з лекціями про досягнення радянської науки й мистецтва, на політичні та історичні теми. Демонструвалися кінофільми, влаштовувалися літературні вечори. Все населення взяло участь в урочистому святкуванні 125-річчя з дня народження великого українського поета-революціонера Т. Г. Шевченка. Часто до щербанівців приїжджав колектив Вознесенського драматичного театру. Велику виховну роботу серед населення проводила сільська бібліотека, фонд якої налічував 3 тис. книжок. Працівники бібліотеки організовували читацькі конференції, зустрічі з письменниками. Влітку 1939 року тут виступив перед читачами відомий український письменник А. В. Головко. Трудящі села передплачували 600 газет та журналів.

За роки передвоєнних п'ятирічок зміцніла територіальна партійна організація, в якій налічувалося понад 20 комуністів. Комсомольська організація об'єднувала близько 150 юнаків і дівчат. Комуністи і комсомольці були застрільниками всього нового, передового, спрямовували трудящих села на виконання рішень партії і уряду.

Першого ж дня нападу фашистської Німеччини на Радянську країну майже всі чоловіки з Щербанів пішли до лав Червоної Армії. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 400 щербанівців. Багатьох з них відзначено урядовими нагородами.

На початку серпня 1941 року село окупували гітлерівські війська. Фашисти грабували населення, всіляко знущалися з нього. На каторжні роботи до Німеччини вивезено 50 юнаків та дівчат. У перші дні окупації до села з Вознесенська прибув комуніст Д. П. Чубчик, який організував тут підпільну антифашистську групу. До неї увійшло 7 чоловік — О. М. Чебанець, М. М. Радукан, В. А. Кириєнко, П. А. Писаренко та інші. Незабаром фашисти заарештували Д. П. Чубчика. Після нелюдських катувань у вознесенській, а потім у миколаївській тюрмах, в червні 1942 року його розстріляли. Групу очолив І. І. Околотенко. За завданням Возне-

[1] Газ. «Комунар», 6 серпня 1932 р.

сенського підпільного центру він став начальником поліції у Щербанях і, використовуючи це, добував зброю, допомагав сім'ям червоноармійців, передавав центру відомості про наміри поліцейської служби і жандармерії, попереджував підпільників про небезпеку. Околотенко влаштував на службу в поліцію підпільника О. М. Чебанця, який за його дорученням відправив для партизанів у Рацинський ліс 150 гвинтівок, багато патронів, ручних гранат.

7 листопада 1942 року на будинку щербанівської школи замайорів червоний прапор, по селу були розклеєні листівки із закликом до опору загарбникам. В травні наступного року зрадник, що проник у Вознесенський підпільний центр, видав радянських патріотів гітлерівцям. Почалися масові арешти. Фашисти схопили І. І. Околотенка і після жорстоких тортур стратили в Миколаєві. У Вознесенську гітлерівці замучили підпільників Т. К. Мироненка, О. С. Пономарьова, В. А. Кириєнка, М. М. Радукана, В. С. Стаценка, О. А. Михненка, П. Т. Голбана, О. В. Барбула, М. Р. Чабанця, М. Й. Чайку[1].

17 березня 1944 року 195-а стрілецька дивізія 3-го Українського фронту визволила село від німецько-фашистських загарбників. Під керівництвом щойно відновлених територіальної парторганізації і сільської Ради трудівники Щербанів піднімали з руїн громадське господарство. В тяжких умовах доводилося працювати: поля були запущені, забур'янені, бракувало насіння, тракторів, коней, машин, реманенту. Загальні збитки, заподіяні окупантами колгоспам, становили понад 7 млн. карбованців.

В перший же місяць визволення в Щербанях відновлено артілі ім. Кірова, ім. VII з'їзду Рад та ім. Тельмана. У 1944 році завдяки наполегливій праці хліборобів було освоєно 3,5 тис. га земель — майже вся довоєнна площа. Артілі одержали від держави близько 22 тис. цнт зерна для посіву. Колгоспники збирали приховані від окупантів машини, складали й виготовляли в кузнях реманент. Вже 1944 року трудівники села дали країні 15 тис. цнт хліба та інші продукти, внесли 36 тис. крб. на спорудження танкової колони «Колгоспник Вознесенщини»[2]. Сумлінною працею відзначалися механізатори С. Т. Кротчик, М. І. Текуч, ланкові М. Г. Петрушкова, Є. Баркар, тваринниці Л. І. Бешлеул, Є. С. Пономарьова. Сільська Рада за активною допомогою комсомольської організації провела кілька недільників, під час яких були відремонтовані приміщення лікарні, школи, клубу, бібліотеки.

Після перемоги над гітлерівською Німеччиною, коли до села повернулися фронтовики, в колгоспах створюються первинні партійні організації. Комуністи організували соціалістичне змагання між ланками, бригадами, колгоспами. На 1947 рік було повністю відновлено довоєнні посівні площі, а в 1950-му — поголів'я тваринництва. Та врожаї в перші післявоєнні роки в колгоспах збирали невисокі. Так, 1950 року пересічний урожай зернових становив 14,5 цнт з га. Жодна артіль не виконувала плану розвитку тваринництва.

1950 року з метою організаційно-господарського зміцнення артілі об'єдналися в одну — ім. Кірова, до якої згодом увійшла ще й сусідня ім. Шевченка. Однак, артіль ім. Кірова залишалася відстаючою в районі. Лише в 1951 році господарство досягло довоєнного рівня. Врожайність зернових, продуктивність тваринництва також була низькою. На фермах всі роботи виконувалися вручну. Восени і навесні, коли розгрузали шляхи, зв'язок з райцентром майже припинявся. Село не було електрифіковане. Воду для ферм доводилося возити бочками за кілька кілометрів. Не вистачало в колгоспі кваліфікованих кадрів.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС партійна організація колгоспу розробила заходи, спрямовані на поліпшення господарювання. В колгосп прибули спеціалісти. 1957 року артіль очолив комуніст-тридцятитисячник, інженер,

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 123, 124.
[2] Газ. «Комунар», 15 жовтня 1944 р.

вмілий організатор М. М. Рябошапка, що досі працював директором сусіднього лісгоспу. Він вніс багато цінних пропозицій щодо поліпшення організації праці в колгоспі. Його підтримали партійна організація, правління і сільська Рада.

Вже в 1957 році дала струм новозбудована колгоспна електростанція. Електричні лампочки засвітилися в усіх будинках колгоспників, на фермах, вулицях. Того ж року село радіофікували, спорудили водопровід.

Вилов риби на Щербанівському водосховищі. 1968 р.

Правління артілі вжило заходів щодо механізації трудомістких процесів, підвищення врожайності зернових і городніх культур. 1959 року поруч з млином зведено елеватор, де машини повністю замінили робочі руки. Його обслуговує один колгоспник. Розпочалось будівництво майстерень, кормоцехів. Загальні збори колгоспників вирішили спорудити в руслі річки Гнилого Єланця, що протікала поблизу Щербанів і майже щоліта пересихала, велике водосховище. Одночасно будувалися хати для колгоспників-переселенців з зон майбутнього затоплення. Повернулися до рідного села електрики, механізатори, будівельники, які раніше залишили колгосп. Восени 1961 року будівництво завершилося. Щербанівське «море» розлилося майже на 21 км довжиною з водним дзеркалом понад 18 млн. куб. метрів. Колгосп ім. Кірова тепер має змогу щороку вирощувати до 3 тис. цнт риби, розводити 100 тис. качок, гусей. Але головне — водосховище дає воду для зрошування полів.

У 1963 році розгорнулося спорудження зрошувальної системи. На трикілометрову відстань проклали труби, нарізали і зацементували головні канали. На березі водосховища споруджено насосну станцію. 1967 року вологу одержали 300 га, наприкінці восьмої п'ятирічки — 850 га, або 15 проц. всієї орної землі. Завдяки зрошенню артіль ім. Кірова стала одним з найбільших в районі овочівницьких господарств. З кожного гектара колгоспники збирають по 250 цнт капусти і помідорів, по 150 цнт огірків. Для того, щоб цілий рік вирощувати свіжі овочі, колгосп збудував теплиці. Господарство, розташоване далеко від обласного і районного центрів, не завжди могло без втрат вивозити туди урожай. Вирішено було збудувати свій консервний завод. Нині на ньому діють нові автоматизовані лінії. Завод випускає 21 вид консервів — 3 млн. умовних банок.

Велика увага в колгоспному виробництві приділяється розвиткові тваринництва. Після того, як було розв'язано й проблему будівельних матеріалів (поблизу села став до ладу кар'єр стінового вапняку), виросли великі корпуси молочнотоварних і свинотоварних ферм, поряд з ними — два кормоцехи. Значну допомогу артілі подали шефи з Чорноморського суднобудівного заводу. Механік колгоспу О. М. Дзюба змонтував автонапувалку, електродоїльні установки. На фермах утримується 600 корів, 2 тис. свиней, 5 тис. курей. На виробничих ділянках і підприємствах колгоспу працює 400 електромоторів, 14 електричних підстанцій загальною потужністю 2400 кіловат. Електрика дає змогу зрошувати поля, обігрівати 1,5 тис. парникових рам, очищати і вантажити зерно, доїти корів, виготовляти корми тощо.

Якщо на початку семирічки артіль мала 23 трактори, 19 автомашин і 8 комбайнів, то на кінець її — вже 80 тракторів, 53 автомашини, 30 комбайнів.

Рік у рік збільшувалося виробництво сільськогосподарської продукції. В 1965 році колгосп зібрав 44,1 тис. цнт зерна, 10,3 тис. цнт овочів, виробив 16,1 тис. цнт молока, 300 тис. штук яєць, 2 тис. цнт м'яса, 135 цнт вовни, значно перевиконавши державні замовлення. Прибутки артілі збільшилися у 8 разів і становили 2 млн. крб. Рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС про дальше піднесення сільського господарства викликали у щербанівців велике трудове й політичне піднесення. В квітні 1965 року комуністи обговорили на зборах рішення Пленуму, накреслили конкретні заходи щодо розвитку зернового виробництва, вирішили зміцнити цю галузь спеціалістами. На посаду головного агронома було запрошено з передового радгоспу «Богданівка» Доманівського району В. І. Гуляка. На колгоспних ланах впроваджено три польові, одну десятипільну і дві восьмипільні сівозміни; крім того, три кормові і одну прифермську. Поля засіваються тільки першокласним елітним насінням першої чи другої репродукції. 1966 року зібрано по 32,2 цнт з га, а в кліматично несприятливому 1967 році тільки пшениці по 25 центнерів.

У восьмій п'ятирічці господарство посіло перше місце в районі за врожайністю зернових культур. Артіль спеціалізується також на вирощенні елітного насіння. В 1966 році щербанівські хлібороби засіяли кращими сортами зерна 1,5 тис. га. Восени господарство продало державі 1 тис. тонн насіння по 230 крб. за тонну. Лише від сортової надбавки в колгоспну касу надійшло 150 тис. крб. Щороку колгосп ім. Кірова продає державі додатково до плану близько тисячі тонн зерна.

Більшість трудівників артілі беруть участь у соціалістичному змаганні. Доярки П. П. Смілянська та М. П. Бабій від кожної корови надоюють понад 3 тис. кг молока. Високих показників добиваються доярки Є. С. Пономарьова, О. І. Чабанова. За успіхи, досягнуті у змаганні на честь 50-річчя Радянської держави, колгосп ім. Кірова нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР і ВЦРПС.

Славно відзначили щербанівські хлібороби 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. В ювілейному році вони виростили найвищий за всю історію колгоспу урожай зернових — пшениці по 32 цнт з га на площі 1660 га, ячменю по 34 цнт., проса по 47 цнт, перевиконали плани виробництва тваринницької продукції. Артіль продала державі значно більше сільськогосподарських продуктів, ніж передбачалося планом, тільки зерна — 3520 тонн, замість 1950 тонн за планом. Колгоспний овочевий консервний завод у 1970 році виробив 2,5 млн. банок консервів і дав прибутку 600 тис. крб., доход колгоспу становив 3 млн. крб., 68 передовиків господарства нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

Втілюючи в життя рішення липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС, трудівники впроваджують у виробництво нові високоврожайні сорти пшениці Аврора, Кавказ і вже 1970 року зібрали по 75—80 цнт хліба з га. Передбачається зерном цього гатунку в найближчі роки засівати всю площу озимих. Підвищується культура землеробства, використання органічних і мінеральних добрив. Велика увага приділяється поліпшенню племінної роботи в тваринництві, механізації ферм, створенню зрошуваних пасовищ. Найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва очолюють комуністи, яких тут 65. За успіхи, досягнуті у восьмій п'ятирічці, нагороджено орденом Леніна голову колгоспу М. М. Рябошапку, орденом Трудового Черво-

Одна з вулиць у Щербанях. 1966 р.

Народний музей В. І. Леніна Володимирівської школи-інтернату.

Перший дзвоник у новій школі. Радгосп ім. Тімірязєва Вознесенського району. 1970 р.

На звороті: В залі Миколаївського обласного державного художнього музею ім. В. В. Верещагіна. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ного Прапора — доярку М. П. Бабій, секретаря партійної організації О. О. Терещенка; орденом «Знак Пошани» — тракториста В. Василева, комбайнера В. В. Матишака.

Готуючись до XXIV з'їзду КПРС, колгоспники артілі ім. Кірова успішно виконали свої передз'їздівські зобов'язання. Підготовка до сівби була закінчена ще в січні, а 25 березня 1971 року колгосп значно перевиконав квартальні плани продажу продуктів тваринництва.

Будівництво середньої школи у Щербанях. 1965 р.

Щороку збільшуються заробітки колгоспників. У 1970 році трудівники одержали понад 1 млн. крб., кожен за місяць заробляє 110—120 крб. В квартирах жителів села газові плити. Понад 300 чоловік придбали пральні машини, в багатьох є холодильники.

Про забудову та впорядкування села дбає Щербанівська сільська Рада в складі 60 депутатів, яку очолює комсомолка М. І. Ярова. За останні роки в селі споруджено 150 житлових будинків — просторих, світлих, високих, вкритих шифером, залізом. Завершується будівництво нового мікрорайону з двоповерховими 15-ти та 16-квартирними будинками, де обладнано водопровід, центральне опалення, є каналізація, централізований газопровід. В селі відкрито комбінат побутового обслуговування; у будівельно-ремонтній конторі можна замовити побілку чи ремонт хати. Збудовано 3 нові магазини, пекарню, готель, ательє мод. Діє автоматична телефонна станція. Передбачається спорудити спортивний комплекс із стадіоном, зимовими спортзалами і плавальним басейном. Головна вулиця села обсаджена сріблястими пірамідальними тополями, трояндами, прикрашена галереєю портретів кращих людей села. Поблизу Щербанівського водосховища розбито дендрологічний парк на 36 га. За допомогою держави колгосп проклав 23 км шляху з асфальтовим покриттям від села до автомагістралі Вознесенськ—Миколаїв. З Щербанів до Вознесенська чотири рази, а до Миколаєва двічі на добу курсують комфортабельні пасажирські автобуси.

На березі Щербанівського моря розкинулося ціле лікарняне містечко: велика двоповерхова лікарня з хірургічним, терапевтичним, інфекційним, пологовим та поліклінічним відділеннями, аптека. Кабінети обладнані найновішою медичною апаратурою. Функціонують лікувальний санаторій, дитячий садок на 50 місць.

Майже все доросле населення має середню і неповну середню освіту. У Щербанях працює 48 спеціалістів з вищою освітою. Більшість сільських інтелігентів — вихідці з рідного села. Побудована на колгоспні кошти середня школа, де працює 47 учителів, має чудові спортивний та актовий зали, предметні кабінети, майстерні, інтернат для дітей з сусідніх сіл. В 1969 році відкрилася музична школа, в якій 40 дітей вчаться гри на фортепіано, скрипці, баяні та акордеоні. 52 колгоспники здобули освіту в місцевій заочній середній школі, 10 — в інститутах і технікумах, а голова артілі М. М. Рябошапка та головний агроном В. І. Гуляк — в аспірантурі Української сільськогосподарської академії.

У колгоспному клубі працюють драматичний гурток, хор, духовий оркестр, щотижня відбуваються концерти. Час від часу демонструється короткометражний документальний кольоровий фільм, знятий Одеською кіностудією, «Що принесла вода» — про місцевий колгосп ім. Кірова. Великою популярністю користуються вечори революційної пісні, поезії, вальса, молодої сім'ї, здоров'я тощо. Раз на тиждень члени первинної організації товариства «Знання» читають лекції на політичні, науково-популярні, літературні, медичні теми. На відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка була влаштована велика виставка поетичних

і живописних творів геніального українського поета і художника. Нині завершується будівництво нового палацу культури з двома залами, багатьма кімнатами.

Чималу роботу проводить і сільська бібліотека з фондом 7 тис. книг, послугами якої користуються 800 жителів. Влаштовуються читацькі конференції, обговорення нових творів мистецтва, літературні диспути, книжкові виставки. При двох тракторних бригадах і одній з ферм є пересувні бібліотеки. Трудящі села передплачують понад 3 тис. примірників газет і журналів. Двічі на місяць виходить колгоспна багатотиражка «Ленінський шлях».

Перспективний план розвитку села передбачає розширення водопроводу, асфальтування вулиць, спорудження нових жител, крамниць, водної станції, стадіону, парку над водосховищем. Трудівники Щербанів упевнені, що мине небагато часу і їх село стане одним з кращих на Україні, а колгосп ім. Кірова — в числі найпередовіших господарств нашої Батьківщини.

М. М. КАМЧАТКІН, Б. Й. СЛОБОДЯНЮК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЗНЕСЕНСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОУ́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1849 чоловік.

Колгосп ім. Димитрова, центральна садиба якого міститься у Білоусівці,— багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові культури, розвивається тваринництво м'ясо-молочного напряму. Набувають розвитку й такі галузі, як садівництво і виноградарство. За артіллю закріплено 7298 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5265 га орних земель. З допоміжних підприємств є електростанція потужністю 265 квт, млин, майстерня ремонту сільськогосподарської техніки. За високі виробничі показники 67 колгоспників відзначені урядовими нагородами, в т. ч. ордена Жовтневої Революції удостоєно комбайнера І. В. Пронтенка, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадира тракторної бригади Д. П. Булата, тваринника М. Г. Слободяна.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека, є дитячий садок. Працюють 6 магазинів.

Білоусівка заснована в другій половині XVIII ст. козаками і молдаванами, що оселилися в балці Білоусовій.

У роки громадянської війни в партизанських загонах воювали 94 жителі села. У перші дні гітлерівської окупації в селі була створена підпільна патріотична група, активними членами якої були вчителі Г. П. Синєгрибов, С. С. Дончик та інші. Підпільники добули зброю, в т. ч. два кулемети, і переправили її в село Рацеве, де готувався виступ проти гітлерівців. Навесні 1943 року фашисти напали на слід патріотів. Після жорстоких катувань їх стратили у вознесенській тюрмі. Вдалося врятуватися лише С. С. Дончику. Підпільники поховані у парку ім. Шевченка в м. Вознесенську. Уродженцю Білоусівки І. М. Самбурову-Фолкуяну, який смертю хоробрих загинув у жовтні 1943 року при форсуванні Дніпра під Кременчуком, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В околицях села знайдено рештки двох поселень скіфського часу (VI—II ст. до н. е.) та курган з кам'яною бабою XII ст.

БУ́ЗЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 12 км на північний схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1725 чоловік.

В селі розміщено третій відділок радгоспу «Зелений Гай», центральна садиба якого розташована у селі Зеленому Гаю, підпорядкованому Вознесенській міській Раді. За відділком закріплено 3169 га орної землі. Виробничий напрям господарства — садівництво та виноградарство, тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Протягом 1960—1970 рр. радгосп збудував 2 корівники, свинарник, пташник, кормоцех, зерносховище, майстерню для ремонту техніки, дитячі ясла, їдальню. За високі виробничі показники радгоспу «Зелений Гай» присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці. 40 робітників удостоєно урядових нагород. Серед них овочівник К. К. Барбалат та свинарка В. І. Кучеровська удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора.

На території Бузького є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVIII ст.

Біля Бузького було виявлено курган з кам'яною бабою кочовиків XII—XIV ст.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКЕ — селище, центр селищної Ради. Розташоване за 18 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1091 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Григорівське, Дружелюбівка, Малосолоне, Рацинська Дача, Солдатське, Степове, Трудове, Чорноземка.

За радгоспом «Вознесенським», центральна садиба якого розташована в селищі, закріплено 10 466 га орної землі. Головний напрям господарства — рільництво і тваринництво, в якому переважає вівчарство. Розвивається виноградарство і садівництво. Робітницям радгоспу Н. І. Крижанівській, Н. А. Чистяковій, А. С. Кузьміній, А. Г. Алексєєвій, З. О. Шевцовій присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Директора радгоспу О. С. Козубова нагороджено орденом Леніна, а керуючого відділком М. І. Нетідова — орденом Жовтневої Революції.

У Вознесенському — середня школа з інтернатом, де директором заслужений учитель УРСР П. П. Жулай. Є клуб, бібліотека, два дитячі садки. Працюють 5 магазинів, їдальня, швейна майстерня.

У 1914 році на землях, де нині розкинулося село, створено відділення Одеської дослідної сільськогосподарської станції. Так було покладено початок заснуванню Вознесенського.

Біля села Солдатського розкопано кургани V—IV ст. до н. е. і виявлено поховання скіф'янки в одязі з золотими прикрасами. Тут же знайдено бронзове дзеркало у футлярі, залізний ніж і наконечники стріл.

ВОРОНІ́ВКА (до початку XIX ст.— Пондик) — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Мертвоводу (притока Південного Бугу), за 17 км на північ від районного центру і за 15 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1627 чоловік.

У селі міститься центральна садиба радгоспу «Воронівка», за яким закріплено 6290 га орної землі, під садами і виноградниками — 113 га. Розвинуте також свинарство. За виробництвом м'яса, зокрема свинини, посідає одне з перших

місць у районі й області. 68 трудівників радгоспу удостоєні урядових нагород, у їх числі два ордени Леніна і орден Трудового Червоного Прапора має П. Д. Понурко, орден Леніна і орден Трудового Червоного Прапора — Г. І. Тернова, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена Л. Г. Кучер.

У Воронівці — початкова та середня школи, дитячий садок, 2 бібліотеки, будинок культури, колектив художньої самодіяльності якого не раз відзначався грамотами обласного управління культури. Працюють 9 магазинів, їдальня, кравецька та взуттєва майстерні.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

Під час тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками (серпень 1941 — березень 1944) тут діяла підпільна група, яку організували колишній директор МТС А. П. Леля та І. А. Кочерга. До складу групи входили О. В. Мельников, О. І. Тимченко, М. М. Абаза. Підпільники палили хліб, призначений для відправки до Німеччини, влаштовували втечі військовополонених з концтабору і переховували їх, діставали продовольство та зброю, яку переправляли партизанам.

Уродженець Воронівки Я. Х. Кольчак 13 липня 1941 року в бою під містечком Нова Ушня підбив 4 ворожі танки. Він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Тут народився Ф. К. Андрійченко — Герой Соціалістичної Праці.

ДМИ́ТРІВКА (давня назва Янчулове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний схід від районного центру і за 25,5 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1006 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бакай, Вокзал, Новобілоусівка, Рюмівське, Тімірязівка.

На території села міститься п'ятий відділок радгоспу ім. Тімірязєва, центральна садиба якого розташована у Тімірязівці. За відділком закріплено 3180 га орної землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. 47 робітників його мають урядові нагороди, в т. ч. механік радгоспу В. А. Тимофєєва, свинарка В. М. Навроцька удостоєні ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа, дитячий садок, клуб, бібліотека. Працюють 5 магазинів, їдальня. Є стадіон.

Дмитрівка заснована в другій половині XVIII ст.

1921 року в селі організували комуну «Червоний маяк». Того ж року при комуні сформувався партійний осередок. В період гітлерівської окупації тут діяла підпільна антифашистська група, члени якої поширювали серед населення зведення Радінформбюро, добували зброю, яку передавали рацівським партизанам. Поблизу Дмитрівки гітлерівські кати розстріляли понад тисячу радянських людей з Одеси.

На околиці села виявлено поселення II—V ст. н. е. із залишками кам'яного домобудівництва.

ДО́РОШІВКА (до 1964 року — Арнаутівка) — село, центр сільської Ради. Стоїть на лівому березі Південного Бугу, за 16 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Вознесенськ. Населення — 2055 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Роздол.

За колгоспом ім. Жданова, центральна садиба якого розташована у Дорошівці, закріплено 5125 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво, в якому переважає виробництво м'яса і молока. Розвиваються такі галузі, як садівництво та виноградарство, городництво.

З допоміжних підприємств артіль має майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки, олійницю, де щодоби переробляється по 20 тонн насіння соняшнику. За трудові досягнення 71 колгоспник має урядові нагороди, серед них комбайнер В. С. Химород — орден Леніна, а ланкова О. Б. Болякова — орден Трудового Червоного Прапора. Комбайнер В. А. Колотюк був делегатом XXIV з'їзду КП України.

На території села — середня школа, будинок культури, бібліотека. В колгоспі виходить багатотиражна газета «Колгоспне життя». Функціонує лікарня, дитячий садок. Працюють їдальня, 5 крамниць, кравецька майстерня.

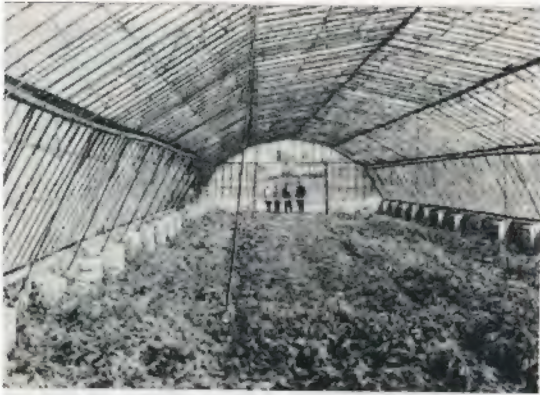
Село виникло в другій половині XVIII ст. як поселення молдаван і українських козаків, спочатку входило до складу Бузького козацького війська.

В роки громадянської війни 75 жителів села були у партизанському загоні, яким командував Н. І. Урсулов. Один з них, О. Стрікалов, що воював з ворогами Радянської влади в рядах Першої Кінної армії, нагороджений орденом Червоного Прапора та срібним годинником. Активні учасники громадянської війни С. П. Капсиз та А. П. Корженко 1967 року удостоєні ордена Червоної Зірки.

На початку 1920 року в селі створено партійний осередок, який провів велику роботу по кооперуванню дрібних селянських господарств.

Виступ агіткультбригади Вознесенського районного будинку культури перед робітниками радгоспу ім. Тімірязєва, 1969 р.

Теплиці колгоспу ім. А. О. Жданова. Дорошівка, 1968 р.

Вже 1924 року тут організовано зразкову сільськогосподарську артіль «Об'єднання пролетаріату».

У роки Великої Вітчизняної війни на території села фашисти створили два концтабори радянських військовополонених. Місцеві жителі врятували немало радянських бійців, допомагали полоненим. Т. Мозоловський, О. Харченко та інші діяли в складі підпільної антифашистської групи села Білоусівки. Уродженцю Дорошівки, колишньому командиру танкового батальйону П. М. Свірьонкіну, машини якого одними з перших увірвалися в Берлін, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На околицях села виявлені залишки скіфського поселення.

НОВОГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради. Стоїть на лівому березі Південного Бугу, за 10 км на південний схід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 998 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Ракове.

У Новогригорівці розташована центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, орні землі якого становлять 4860 га. Основний напрям господарства — виробництво зерна і молока. Набувають розвитку такі галузі, як садівництво та виноградарство. З технічних культур вирощують коноплі і соняшник. За трудові успіхи 58 колгоспників нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — телятниця В. Я. Ільків, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнер Ю. Л. Буша.

На території села — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Є пологовий будинок, дитячий садок. Працюють 3 магазини.

Заснована Новогригорівка у другій половині XVIII ст. козаками і молдаванами. Одним із перших комсомольських ватажків у Новогригорівці був В. Гладир, по-звірячому вбитий куркулями. В 1921 році організовано першу артіль «Вільний хлібороб», а в 1926 році — машинно-тракторне товариство «Новий шлях». У роки тимчасової німецько-фашистської окупації жителі села Ф. І. та В. Г. Самосьонки входили до складу Вознесенської підпільної організації. Обох їх стратили фашисти.

На околицях села знайдено скарб бронзових виробів та поселення доби бронзи із слідами тимчасового перебування тут скіфів.

ПРИБУЖА́НИ (до 1946 року — Кантакузинка) — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Південного Бугу, за 3 км на південь від районного центру і залізничної станції Вознесенськ. За півкілометра від села — річкова пристань Вознесенськ. Населення — 2036 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Глюгове, Криворучко, Манне, село Мартинівське, селище Мартинівське, Нове, Новосілка, Очаківське, Родники, Тидрик, Цвіткове, Червоні Кошари.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Синякова, який має 3702 га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, з технічних культур — соняшник. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвивається садівництво, виноградарство та рибальство. З допоміжних підприємств у колгоспі є млин, маслоробний та ковбасний цехи. За післявоєнні роки побудовано 5 корівників, вівчарню, зерносклади, приміщення комбінату побутового обслуговування. 32 трудівники села нагороджено орденами і медалями, в їх числі керуючий відділком В. О. Кочегура, механізатор І. М. Марфенко та ланкова Т. Г. Молдованова — орденом Трудового Червоного Прапора. Голову виконкому Прибужанівської сільської Ради депутатів трудящих М. Д. Онощенка відзначено орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, будинок культури, бібліотека; 5 магазинів, швейна та взуттєва майстерні, є водопровід. Тут працює цех Вознесенського заводу будівельних матеріалів.

Прибужани засновані в другій половині XVIII ст. на землях, подарованих царським урядом молдаванським боярам. 1920 року виникли партійний та комсомольський осередки, КНС. Через 2 роки тут було створено машинно-прокатну станцію.

Уродженцю села льотчику А. П. Артеменку за успішне виконання бойових завдань у роки Великої Вітчизняної війни присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ТАБОРІ́ВКА — село (до 1946 року два села — Табори Перші і Табори Другі), центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Мертвоводу, притоки Південного Бугу, за 6 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1543 чоловіка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3454 га орної землі. Основний напрям господарства — зернове виробництво. Вирощується переважно пшениця, ячмінь, кукурудза, з технічних культур — соняшник, коноплі, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У колгоспі працює заслужений механізатор УРСР І. І. Шалапін. 81 колгоспник нагороджений орденами і медалями; завідуюча сортосадом Є. І. Требушенко —

орденом Леніна, пташниця Г. Ф. Бойко — орденом Трудового Червоного Прапора, 4 чоловіка були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду у народному господарстві Української РСР.

За післявоєнні роки в Таборівці збудовано будинок тваринників, холодильник, два бригадних будинки на виноградниках, овочесховище, 9 тваринницьких приміщень. Понад 400 будинків колгоспників перебудовано. В селі є гранітний кар'єр з щорічним видобутком продукції на 84 тис. куб. метрів. Тут зайнято 96 робітників та службовців.

В Таборівці є початкова, восьмирічна і середня школи, 2 дитячі садки, будинок культури, бібліотека. У колгоспі видається багатотиражна газета «Ленінська правда». Працюють 2 магазини.

Село засноване у XVIII ст. Тут були літні табори Бузького козацького війська. Серед вихідців Таборівки — генерал-майор авіації І. М. Резниченко.

ЯСТРУБИ́НОВЕ (давня назва Дерфанівка) — село, центр сільської Ради. Стоїть на правому березі річки Південного Бугу, за 11 км на південний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1440 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Андрійчикове і Новопристань.

У Яструбиновому розташована центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму». Господарство має 2645 га орної землі. Основний напрям — вирощування зернових; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Набувають розвитку такі галузі сільськогосподарського виробництва, як виноградарство і садівництво. Серед передовиків виробництва 43 відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ордена Леніна удостоєний І. Я. Швець, ордена Трудового Червоного Прапора — З. В. Прокопенко і Л. М. Костенко.

Герой Соціалістичної Праці, член Ревізійної комісії ЦК КП України Є. А. Абакумов. Яструбинове, 1970 р.

На околиці села міститься Вознесенська науково-дослідна станція зрошуваного землеробства. Директор станції Ю. Б. Штерн нагороджений орденом Леніна, заступник директора професор С. Я. Розін — орденом Трудового Червоного Прапора.

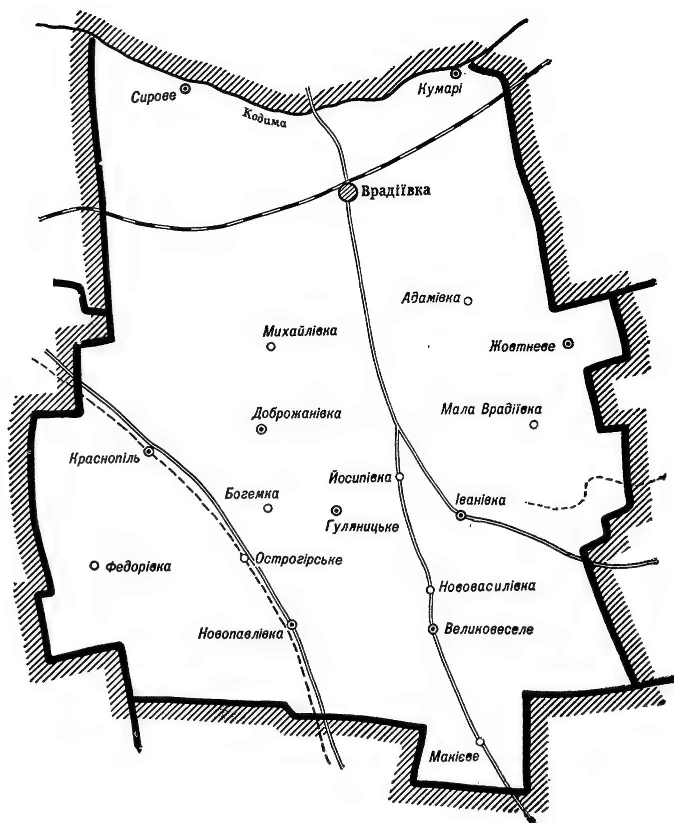
У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека. Видається колгоспна багатотиражна газета «Прапор комунізму». Є дитячий садок. Працюють 4 магазини.

Яструбинове засноване 1801 року.

Житель села Д. Мельник брав участь у повстанні на броненосці «Потёмкин». 1921 року створено сільськогосподарську артіль «Труд».

У Яструбиновому живе Герой Соціалістичної Праці механізатор Є. А. Абакумов, який працює в радгоспі ім. Тімірязєва.

ВРАДІЇВСЬКИЙ РАЙОН

ВРА́ДІЇВКА

Врадіївка (до 1964 р.— Велика Врадіївка) — селище міського типу. Розташована за 180 км від Миколаєва. Залізнична станція на лінії Котовськ—Знам'янка. Має автобусне сполучення з обласним центром та з багатьма селами району. Населення — 9,8 тис. чоловік.

Врадіївка — центр району, площа якого 0,8 тис. кв. км, населення — 26,8 тис. чоловік (у т. ч. міського — 9,8 тис., сільського — 17 тис.). В районі 45 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 9 сільським Радам; за 13 колгоспами і одним радгоспом закріплено 55,3 тис. га орної землі. Працюють 6 промислових підприємств, гідролісомеліоративна станція, 2 будівельні організації; 2 лікарні, 19 фельдшерсько-акушерських пунктів, 5 пологових будинків; 33 школи, 20 бібліотек, 34 будинки культури і клуби.

Територія нинішньої Врадіївки почала заселятися постійними жителями в другій половині XVIII ст. Сюди, у степи, що належали тоді Туреччині, тікали селяни сусідніх російських губерній від панського гніту. На 1772 рік в поселенні налічувалось 55 дворів. Після перемоги Росії над Туреччиною 1791 року царський уряд всіляко заохочував заселення цих земель. Бажаючи одержати винагороду, виходець із дворян, відставний вахмістр І. Врадій сприяв розширенню вже існуючого поселення: протягом кількох років там, де бере початок невеличка річка Башкала, оселилось 60 сімейств. За селом закріпилася назва Врадіївки. 1802 року за 18 км від неї Врадій одержав у спадкове володіння 500 десятин землі і заснував село Малу Врадіївку[1].

Населення Великої Врадіївки, як стали згодом називати Врадіївку, швидко зростало за рахунок втікачів-кріпаків з Лівобережної України, центральних губер-

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 441, арк. 3—7.

ній Росії, а також переселенців з Молдавії, 1806 року жителям її — державним селянам — було виділено по 10 десятин землі на двір, а всього за общиною закріплено 16,5 тис. десятин. В цей час тут налічувалось 118 дворів з населенням 447 чоловік. Входила Велика Врадіївка до Балтського повіту Подільської губернії. Незважаючи на родючі грунти, що сприяли хліборобству, тривалий час основним заняттям населення було скотарство, зокрема вівчарство. Пояснювалось це тим, що поселенці ще не мали достатньо знарядь для обробітку землі, а казна стягувала з них непосильні податки і повинності. Так, подушний податок після війни 1812 року досяг 12 крб. 30 коп. на ревізьку душу. Один двір сплачував від 30 до 36 крб. До того ж селянам доводилося сплачувати т. зв. поштові, шляхові, арештантські, військові та інші громадські побори, які розподілялися на двори залежно від кількості душ. На 1820 рік тут уже мешкало 1428 чоловік[1]. На цей час село було волосним центром Ананьївського повіту Херсонської губернії.

З 1840 року Велика Врадіївка стала військовим поселенням[2]. Під наглядом вахмістрів жителі працювали на полях (із зростанням попиту на пшеницю військові власті впроваджували хлібосіяння), займалися ремеслами — теслярським, бондарним, ковальським, шевським і кравецьким. До того прилучалися численні огляди, паради, муштра. Після ліквідації військових поселень, на 1859 рік тут налічувалось 3016 жителів — в основному державних селян. Згідно з указами 1866—1867 рр. про земельний устрій державних селян врадіївці одержали на ревізьку душу по 4,5 десятини землі і виплачували за неї державі аж до 1905 року[3].

Вже у 80-х роках XIX ст. з 1089 господарств села 82 були зовсім безземельні, 124 мали по 1 десятині, 855 — по 2—4 десятини, а 28 — по 25—30 десятин землі, 355 господарств не мали робочої худоби, лише 12 проц. обходилися власним тяглом. У куркульських господарствах було по 5 і більше голів робочої худоби. Через нестачу реманенту й тягла селяни збирали низькі врожаї. Так, у 1887—1900 рр. середній врожай з десятини становив 34,2 пуда зерна. Недороди 1891, 1904, 1905 рр. призводили до гострої нестачі хліба не тільки для харчування, а й для посіву. Тільки у 1887 році жителі 65 господарств були на відхожих промислах, 76 чоловік наймалися у своєму селі.

Дальшому економічному розвиткові села сприяла побудова у другій половині XIX ст. поблизу нього на залізниці Балта—Єлисаветград станції Врадіївка. Пожвавилася торгівля. В селі працювали 27 дрібних крамничок, 2 винні лавки, 7 шинків, оптовий склад спирту. Через кожні 2 тижні відбувались базари. Понад 100 сімей жило з ковальства, бондарства, теслярства тощо. В 80-х роках XIX ст. тут було 11 вітряків, паровий млин, олійниця, 10 кузень.

Класові суперечності на селі дедалі загострювалися. Під час першої російської буржуазно-демократичної революції тут розповсюджувалися соціал-демократичні листівки «До всіх громадян!» та інші, що закликали до боротьби проти царизму і гнобителів. Поширював їх місцевий селянин Я. П. Буняк, який мав зв'язок з ананьївським соціал-демократичним гуртком. 1906 року його було ув'язнено. Бідняки Великої Врадіївки нападали на сусідні поміщицькі економії, палили куркульські садиби[4].

Рішуче виступали жителі села проти столипінської аграрної реформи, за допомогою якої царизм руйнував сільську общину і створював собі опору на селі з куркульства. Сільський сход висловився проти виходу з общини, та влітку 1911 року управа почала розподіл землі. Місцеві куркулі створили 7 хуторів: Адамівку, Розумовку, Дряпачки та ін. Побачивши, що кращі землі потрапляють

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 19152, арк. 15.
[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 6.
[3] Н. Н. Черненков. Очерк истории земельных отношений в Одесской губернии. Одесса, 1925, стор. 22.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-634, оп. 1, спр. 444, арк. 105—107; спр. 445, арк. 303.

до багатіїв, озброєні вилами, косами та рогачами, селяни прогнали з поля землемірів. Було викликано 28 озброєних стражників. Тоді селяни вдарили на сполох. Понад три тисячі чоловік зійшлися до управи. В натовпі стояло чимало жінок. Та, незважаючи на це, стражники відкрили вогонь. Багатьох було поранено, одного вбито. Через кілька днів до Великої Врадіївки прибув віце-губернатор Крейтон з Херсона. Почалися арешти. Р. Степанюка, К. Перепелицю та інших — всього 53 чоловіка — засудили на різні строки тюремного ув'язнення[1].

До безправ'я і злиднів долучалися й тяжкі умови побуту більшої частини жителів Великої Врадіївки. Непомірно висока плата за лікарську допомогу робила її для простого люду недоступною. Один лікар, два фельдшери і акушерка обслуговували населення Врадіївки, що на 1900 рік становило 6957 чоловік, й усієї волості. «Легше потрапити в домовину, ніж до лікаря на прийом»,— гірко жартували врадіївці.

Лише 10 проц. жителів села вміли читати й писати. Першу школу на 45 учнів відкрито 1886 року. Згодом її перетворили на міністерське двокласне училище. Почала працювати і церковнопарафіяльна школа. В цих закладах у 1897 році навчалося 140 дітей[2]. В училищі певна увага приділялась ознайомленню учнів з основами ремісництва. В 1890 році теслярські й ковальські вироби вихованців училища експонувалися на сільськогосподарській і промисловій виставці в Херсоні, де училищу було присуджено нагороду третього ступеня[3]. З 1911 року в Великій Врадіївці відкрили метеорологічну станцію.

Розорення, злидні, голод принесла селянам перша світова імперіалістична війна. Посівні площі зменшилися. У жителів реквізовували коней і продукти харчування для потреб війська. Понад 120 чоловік, мобілізованих до царської армії, не повернулися з війни, майже стільки стали каліками.

Дізнавшись в березні 1917 року про повалення царизму, трудівники Великої Врадіївки зібралися на сільський сход, де висловили повну готовність підтримати петроградський пролетаріат у розпочатій справі в ім'я революції робітників і селян[4]. Невдовзі було обрано Раду селянських депутатів. Паралельно з нею в селі почав діяти виконавчий комітет громадських організацій — орган Тимчасового уряду, що складався з купців, поміщиків і духовенства. Рада вживала заходів для полегшення нестерпного становища населення, вимагала від комітету зниження роздрібних цін на товари першої необхідності на 30—45 проц., а також орендної плати на землю та швидшого розв'язання земельного питання. Однак війська буржуазно-націоналістичної Центральної ради, що в листопаді 1917 року узурпувала владу в Києві, розігнали Раду.

У січні 1918 року в селі створено волревком, який очолив колишній політкаторжанин селянин П. М. Врадій. Волревком ухвалив вилучити всі землі й реманент у нетрудових елементів і передати їх біднякам. Селяни Врадіївської волості одержали 7610 десятин землі, по 2 десятини на їдця[5].

Та в середині березня 1918 року село захопили австро-німецькі війська. Спираючись на підтримку окупантів, куркулі відновили в селі старі порядки. Вони розправилися з радянськими активістами П. М. Врадієм, Т. Адаменком, П. Рябчуком, М. Врадієм та К. Адаменком — їх поклали на плуги, нестерпно били шомполами та нагаями, а потім відправили до в'язниці. Селяни саботували виконання наказів окупаційних властей, ховали хліб, худобу, майно, вступали до партизанських загонів більшовиків І. К. Дячишина, О. І. Задорожнього, Л. Г. Познякова, що діяли в Балтському повіті. В партизанських загонах повіту налічувалося понад

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1291, оп. 120, спр. 20, арк. 2, 3—6, 12.
[2] Там же, ф. 268, оп. 1, спр. 664, арк. 27—49.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1891, № 1, стор. 92.
[4] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України, стор. 27.
[5] Н. Н. Черненков. Очерк истории земельных отношений в Одесской губернии, стор. 102—106.

120 врадіївців. Після відступу окупантів в грудні 1918 року владу у Великій Врадіївці захопили петлюрівці.

В березні 1919 року село було визволене радянськими частинами під командуванням Я. З. Покуса. З ініціативи ревкому, який щойно почав діяти в селі, створено комітет бідноти. Очолив його бідняк, колишній наймит Г. Я. Свердлівський[1]. Ревком і комбід приступили до перерозподілу землі, готувались розпочати весняну сівбу. В куркулів було конфісковано 2012 пудів посівматеріалу, для дітей-сиріт та робітників Петрограда у волості зібрано 5 вагонів продовольства. Для боротьби з бандами, що часто нападали на село, комбід сформував особливий загін. Коли в травні 1919 року отаман Григор'єв захопив станцію Врадіївка, загін виступив проти бандитів разом з червоними бійцями 3-ї Української Радянської армії під командуванням М. А. Худякова.

На початку серпня під час наступу Денікіна куркулі та інші контрреволюційні елементи, згуртувавшись навколо сина кривоозерського поміщика Люстгартена, захопили владу в селі і проголосили куркульську «республіку» на території вздовж залізниці від Любашівки до ріки Синюхи. «Столицею» мала стати Велика Врадіївка. В ролі «головнокомандуючого» виступив колишній офіцер царської армії К. Колос[2]. Контрреволюціонерам вдалося схилити на свій бік нестійку частину середняків і захопити кілька сіл в смузі від Любашівки до Голти. Цей заколот ліквідували загони особливого призначення під командуванням Т. М. Гуляницького та І. В. Базарного. Їм допомагала і врадіївська біднота. Бій на станції Заплази закінчився перемогою радянських загонів, частина куркульських недобитків втекла в Голованівський ліс[3].

Згодом бандити знову намагались захопити Велику Врадіївку. Озброєний бандитський загін з'явився на роз'їзді Сирове і станції Врадіївка, де саме розташувався 405-й полк під командуванням А. Ф. Мініна. Розпочався бій. Банда намагалася захопити санітарний поїзд, в якому було чимало поранених, медикаментів. Коли білобандити вже підійшли до колії, 23-річна медсестра Е. С. Плясковська зуміла швидко організувати оборону. Сама вона стріляла з кулемета. Основні сили заколотників були розгромлені.

Не встигли вщухнути постріли боїв з бандитськими зграями, як 3 вересня 1919 року Врадіївку захопили денікінці. Понад 90 селян пішли у партизанські загони, що діяли в Ананьївському повіті. Денікінці пограбували населення, відібрали у селян землю, яку вони одержали від Радянської влади. 4 лютого 1920 року їх вигнав 403-й Тилігуло-Березанський полк Червоної Армії, яким командував М. І. Панченко. Ревком, очолюваний І. М. Гулею, ділив поміщицьку і куркульську землю, нарізаючи по 2 десятини на душу (всього жителі волості одержали 39 896 десятин землі), відібрав у багатіїв млини, склади, лавки, майстерні тощо. На основі закону Всеукрревкому про землю кожен бідняцький двір одержав додатково по 3—4 десятини.

В березні ревком передав свої повноваження новообраному волвиконкому, при якому було створено земельний, військовий, освітній та інші відділи. Жителі села активно підтримували Радянську владу. 127 юнаків з села поповнили ряди одеських комуністичних загонів, що вирушали на боротьбу проти білополяків. На багатолюдному мітингу в день 1 Травня селяни Врадіївки заявили: «...Ми більше не дозволимо поміщикам будувати на праці селян своє благополуччя. Будемо боротися з лютим ворогом Радянської влади. Хай живе Ленін! Хай живе Радянська влада!»[4]. Головною мобілізуючою силою у відбудові господарства села, організації допомоги Червоній Армії, проведенні продрозверстки, ліквідації куркульського

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
[2] П. Мущинський. Трифон Маркович Гуляницький. Одеса, 1970, стор. 44.
[3] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 1375-а, арк. 2—11, 29, 124.
[4] Миколаївський облдержархів. ф. Р-2762, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

бандитизму стали оформлені в серпні 1920 року партійна та комсомольська організації. На березень 1921 року в парторганізації налічувалось 31 член партії, 56 кандидатів у члени партії і 139 співчуваючих[1]. В кінці серпня 1920 року створено комітет незаможних селян, який став опорою комуністів у боротьбі за утвердження в селі Радянської влади.

Партійна та комсомольська організації налагодили роботу лікарні, шкіл і культурних закладів. 1921 року відкрився перший дитячий садок «Будинок дитини». Почали діяти початкова і семирічна школи, 7 шкіл лікнепу, гуртки і курси ліквідації неписьменності[2]. В школах навчалося понад 600 дітей. Педагогічний колектив складався з 15 чоловік. За активною участю комсомольців і вчителів у 1921 році відкрито сельбуд та першу бібліотеку. Згодом при станції залізничники в позаробочий час побудували приміщення літнього театру, де часто виступала місцева аматорська трупа.

Із запровадженням непу значно прискорилася відбудова сільського господарства. Волосна партійна конференція в квітні 1921 року прийняла постанову «вітати нову економічну політику і неухильно проводити її в життя». Вже в квітні 1921 року всі землі були засіяні. Поступово зростала продуктивність селянського господарства. Регулярно проводились суботники, під час яких комуністи і комсомольці допомагали сім'ям червоноармійців обробляти їх ділянки.

Комуністи, комсомольці, сільські активісти брали активну участь у боротьбі з куркульським бандитизмом. В 1921 році банда Колоса знову активізувала свої дії, бандити підпалили кілька хат активістів, вбили повітового начальника міліції С. В. Мокряка. Одеський губком партії направив до Великої Врадіївки спеціальний кавалерійський загін під командуванням В. С. Малофіївського. З допомогою селян банду було повністю розгромлено.

Влітку 1921 року сталося нове лихо — посуха. Селяни залишилися без хліба. За ініціативою партійного осередку, сільської Ради і КНС було створено комітет допомоги голодуючим, який вилучив 842 пуди борошна у місцевих куркулів, відкрив 5 пунктів харчування, при школах — дитячі їдальні. Комітет розподілив сотні пудів державної насіннєвої позички, що дало селянам змогу вчасно провести весняну сівбу 1922 року.

Комуністи, а також члени КНС багато уваги приділяли залученню селян до соціалістичного будівництва. З їх ініціативи було організовано 6 ТСОЗів, які обробляли 924 десятини землі. Вже в 1924 році члени товариств збирали врожай зернових у 2—3 рази вищий, ніж одноосібники. 1928 року в селі налічувалося десять ТСОЗів, а через рік на їх базі було створено артілі «Червоний орач», «Шлях хлібороба», «Спільна праця»[3]. Колективним господарствам всіляко шкодили куркулі. Вони поширювали провокаційні чутки, концентрували увагу селян на помилках та тимчасових труднощах колгоспного будівництва. Комуністи і комсомольці посилили роз'яснювальну роботу серед селян. Було конфісковано у куркулів на користь колгоспів надлишки худоби, сільгоспінвентаря. Комсомольці брати А. П. та Д. П. Фасії виявили у одного з куркулів 35 пудів захованого хліба. Ворогів колгоспного ладу було знешкоджено.

Під час масової колективізації у Врадіївці організовуються колгоспи «Правда», ім. Крупської, «Соцперебудова». На початку 30-х років до артілей вступило 80 проц. селян[4]. Активними організаторами колективів були двадцятип'ятитисячники: шахтар з Горлівки П. Ф. Сидоренко, який став головою артілі «Червоний орач», Г. Я. Свердлівський, К. Д. Рожко, І. П. Дарієнко та багато інших.

В 1930 році розпочала роботу Врадіївська машинно-тракторна станція. Партійна та комсомольська організації МТС зосередили увагу на доборі і вихованні

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 251, стор. 43, 44.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 39, арк. 12.
[3] Там же, ф. Р-2228, оп. 1, спр. 3, арк. 61, 89, 100.
[4] Там же, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 74, арк. 22, 23.

кадрів для сільського господарства. Вже наступного року на термінових курсах було підготовлено 170 трактористів, а на курсах масових кваліфікацій колгоспного виробництва — понад 300 чоловік. Важливу роль у розвитку економіки колгоспів відіграв створений в 1933 році політвідділ МТС. За його ініціативою були заключені договори на соціалістичне змагання між колгоспами, бригадами, фермами, організовано взаємоперевірку виконання взятих зобов'язань.

Наслідки колективного господарювання, яке давало можливість ширше використовувати засоби виробництва, дотримуватись агротехніки вирощування культур, невдовзі позначились. Вже в 1933 році артілі виростили по 12,6 цнт зерна з гектара, майже у два рази вище середнього показника. У трудівників села виховувалося нове ставлення до праці, нове розуміння громадських обов'язків. Так, в жовтні 1935 року 300 комсомольців, сількорів, колгоспників-ударників артілі «Соцперебудова» вийшли на суботник по скиртуванню соломи. Вони також закликали хліборобів вчасно засіяти озимину[1].

Творча активність трудящих особливо виявилася у розгортанні стахановського руху. В 1936 році тракторна бригада О. П. Рожка здобула першість серед бригад МТС: на 20 травня вона виробила по 600 га м'якої оранки на трактор і заощадила 3,6 тис. кг пального, комбайнер П. Т. Савчук зібрав 900 га зернових, а також підготував двох механізаторів. Комсомольська організація району створила 300 молодіжних стахановських ланок і підготувала на курсах при райкомі ЛКСМУ 200 майстрів високих урожаїв[2]. Стахановки артілі «Соцперебудова» Ф. П. Ткачук, К. І. Гордуз, К. Д. Громащук одержали по 450 цнт буряків з гектара. Рік у рік міцніли колгоспи Врадіївки. В передвоєнні роки середня врожайність зернових в артілі «Соцперебудова» досягла 20 цнт. В господарствах було побудовано ферми великої рогатої худоби і птиці. Новою технікою поповнювався машинний парк МТС. В ньому налічувалось 63 трактори, 36 комбайнів та багато інших сільськогосподарських машин. В 1940 році МТС обслуговувала 26 колгоспів. Курси підготовки трактористів і перепідготовки бригадирів тракторних бригад, які діяли при ній, випускали щороку понад 120 механізаторів.

Ціною величезних зусиль трудящі села налагодили роботу залізничного транспорту. Вантажообіг станції за роки довоєнних п'ятирічок збільшився в 7 разів. У 1936 році залізничній станції присвоєно звання стахановської. Грамотами Народного комісаріату шляхів були відзначені залізничники Ю. Н. Панченко, Ю. А. Гончаренко та інші. Збудований ще в 1929 році елеватор вдвоє збільшив свою потужність. Зросло виробництво на цегельному заводі, маслозаводі, промкомбінаті. На цих підприємствах працювало близько 350 чоловік.

В боротьбі за виконання планів довоєнних п'ятирічок важливу роль відігравала партійна організація села. В 1934 році на її обліку було 64 члени і 39 кандидатів у члени партії, які трудилися на найважливіших ділянках виробництва. У лютому 1940 року райком партії (з 1923 року Велика Врадіївка була районним центром) зміцнив керівними кадрами районні організації і колгоспи, направивши на партійну роботу 17 чоловік, на комсомольську — 4[3].

Про зрослу політичну активність населення свідчило те, що під час виборів до Верховної Ради СРСР в 1937 році і Верховної Ради УРСР 1938 року 99,9 проц. виборців віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Першим депутатом Верховної Ради УРСР від Врадіївського району було обрано вчительку Н. М. Федоренко, яка за сумлінне навчання і виховання дітей та активну участь у громадському житті була нагороджена орденом Леніна. Новообрана сільська Рада багато уваги приділяла економічному зміцненню колгоспів, розвиткові культури і благоустрою. В усіх колгоспах працювали депутатські пости.

---

[1] Журн. «План», 1934, № 3, стор. 63.
[2] Газ. «Шляхом Леніна» (Врадіївка), 24 січня 1936 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 2878, оп. 12, спр. 4, арк. 20.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Велика Врадіївка була упорядкованим селом. В ньому з'явилося багато нових будинків під бляхою і черепицею, на центральній вулиці прокладено тротуари. 1937 року стала до ладу місцева електростанція, радіовузол. Значно поліпшилося медичне обслуговування. В 1936 році кількість ліжок в лікарні збільшилася до 50, при ній була амбулаторія. Згодом відкрито фізіотерапевтичний та зубопротезний кабінети, лабораторію, молочну кухню. Хворих обслуговували 9 медичних працівників з вищою освітою.

Керівник антифашистської підпільної організації у Врадіївці С. А. Корчинський. Фото 1935 р.

В селі працювала середня і семирічна школи. Тільки в середній школі навчалося понад 1000 учнів. У 1936 році відкрилася вечірня школа для працюючої молоді. Розпочато було будівництво нової середньої школи. В будинку культури, в 3-х колгоспних і в клубі залізничної станції щодня відбувались концерти, вистави драмгуртківців, лекції, вечори читця, кіно. Комсомольці і молодь навчалися військовоспортивної справи. В 1936 році Одеська обласна Рада Тсоавіахіму преміювала Врадіївський клуб ворошиловських стрільців спортивним інвентарем на суму 1,5 тис. крб.[1]. Спортивні майданчики були побудовані при МТС та школах. Тисячі врадіївців користувалися послугами 4 бібліотек села, загальний книжковий фонд яких становив 15 тис. томів. Газети і журнали увійшли у кожну сім'ю. 1940 року листоноші доставляли жителям Врадіївки близько 9 тис. газет і 2,4 тис. примірників журналів. З 1931 року виходила районна газета «Шляхом Леніна».

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, понад 700 врадіївців пішло до лав захисників Вітчизни. МТС і колгоспи відправили діючій армії вантажні автомашини, гусеничні трактори, коней. Населення допомагало споруджувати протитанкові укріплення. В липні було евакуйовано майно колгоспів, підприємств та МТС. День і ніч трудились залізничники станції, щоб забезпечити безперервну відправку обладнання, худоби в тил країни. При наближенні німецьких загарбників райком партії і райвиконком, партійна організація села створили винищувальний батальйон, розробили заходи щодо боротьби з ворогом під час окупації.

6 серпня 1941 року Врадіївку захопили німецько-румунські війська[2]. Першими жертвами окупантів стали комсомольці В. Погорілова, Л. Охман, Є. Мінц та їхні сім'ї. У Врадіївському районі фашисти розстріляли близько 30 тис. мирних жителів з Бессарабії і Північної Буковини. Але терор і звірства окупантів не могли похитнути віру людей в неминучу перемогу.

Вже в листопаді 1941 року у Врадіївці була організована і розпочала діяльність підпільна організація. Очолив її місцевий житель, колишній агроном Біляївської МТС Врадіївського району С. А. Корчинський. За рік група зросла до 30 чоловік. Серед них були, крім керівника групи, його син А. С. Корчинський, П. Н. Ломако, Т. Ю. Гончаренко, П. Д. Лужанський, П. В. Ващенко, Ф. І. Ільчевич, Г. І. Зволинська, І. І. Ісайко, І. А. Полоз та інші. Підпільники встановили зв'язок з Прибузькою та Кривоозерською підпільними організаціями, партизанським загоном «Буревісник», що діяв у Савранському лісі.

Організація приймала зведення Радінформбюро, одержувала від Кривоозерської організації антифашистські листівки, розмножувала і розповсюджувала їх серед населення. Було підготовлено 16 чоловік для поповнення партизанського загону «Буревісник». Врадіївські підпільники збирали і відправляли для партизанів продовольство, одяг і медикаменти, подавали допомогу військовополоненим

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 4 листопада 1936 р.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

радянським воїнам, організовували їх втечу з полону. В 1943 році під час збирання врожаю патріоти допомогли селянам приховати багато хліба. Після визволення Врадіївки цей хліб був переданий до фонду оборони[1]. В грудні 1943 року румунська жандармерія натрапила на слід народних месників і заарештувала А. І. Корнована, П. Ф. Стахурського та керівника організації С. А. Корчинського. 19 січня 1944 року після жорстоких катувань С. А. Корчинського і А. І. Корнована розстріляли. Незважаючи на тяжкі втрати, радянські патріоти не склали зброї. На території району діяли ще кілька груп, що входили до Кривоозерської підпільної організації, очолюваної І. А. Гуртовим.

З жителів села, що відзначились у боях з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни,— Герої Радянського Союзу льотчики І. Т. Гросул та К. Н. Степовик. У битві за Сталінград виявив героїзм і нагороджений орденом Червоного Прапора майор М. О. Глинчук, тепер працівник бурякопункту, за успішне форсування артилерійською батареєю Одеру в районі Кюстріна — майор Ю. І. Василенко, теперь вчитель, за знищення трьох німецьких танків при переправі через цю річку — старший сержант, нині головний бухгалтер райвно І. І. Вікторов. З санітарними сумками пройшли дорогами війни медпрацівники М. Г. Патрушева, Н. Ю. Кантор, К. П. Асланова, М. П. Богач, Р. М. Савранська, О. В. Смирнова.

13 березня 1944 року село визволили частини 5-го гвардійського кавалерійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта А. Г. Селіванова[2] 2-го Українського фронту. Відступаючи, фашисти зруйнували залізничну станцію, МТС, інкубаторну станцію, елеватор, в якому згоріло 12 тис. пудів зерна, 67 господарських приміщень, будинок культури, клуб та бібліотеку, спалили 170 житлових будинків, худобу вивезли[3]. Трудящі братніх республік РРФСР, Казахстану, Азербайджану та Грузії допомагали худобою й технікою. 5 колгоспів села — ім. Крупської, «Правда», ім. Комінтерну, ім. Орджонікідзе та «Соцперебудова» — одержали від держави понад 200 тис. крб. довготермінового кредиту.

Під керівництвом райкому партії і райвиконкому та територіальної партійної організації (в ній спочатку налічувалося 5 комуністів), які відновили свою роботу відразу після визволення, трудящі Врадіївки виявили справжній героїзм у відбудові народного господарства. В короткий строк вони провели посівну, відбудували елеватор, полагодили залізничну колію. У збиранні врожаю в липні 1944 року відзначилася О. Шевчук, яка скошувала вручну за день 0,75 га. Допомагали збирати врожай усі жителі села. Самовіддано трудилися на елеваторі Л. Кошова, В. Дорошенко. Велику роботу в мобілізації трудящих району на відбудову зруйнованого господарства відіграла районна газета «Шляхом Леніна», яка почала виходити в квітні 1944 року. На її сторінках висвітлювалися бойові подвиги земляків на фронті, пропагувався досвід передовиків праці.

Одночасно з відбудовою сільськогосподарського виробництва колгоспники подавали посильну допомогу військам діючої армії. Вони зібрали 100 тис. крб. на літак для свого земляка Героя Радянського Союзу І. Т. Гросула[4]. Пораненим бійцям, що лікувалися в Одесі, відправили подарунки, а для сімей фронтовиків трудящі району зібрали 192,4 тис. крб., тисячу центнерів хліба і 540 цнт овочів. Врадіївці взяли шефство над шахтами тресту «Макіїввугілля», надсилали шахтарям продовольство. Багато молоді села поїхало працювати на ці шахти.

Сільська Рада організовувала недільники для озеленення села, ремонту приміщень лікарні, аптеки і шкіл, культосвітніх закладів. В недільниках брало участь все населення. Були організовані спеціальні ремонтні бригади з літніх колгоспників. Все це дало змогу вже в травні відкрити лікарню, аптеку. Вчителі з допомогою батьків і учнів відремонтували або пристосували для занять приміщення шкіл.

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 117, 118.
[2] «Военно-исторический журнал», 1962, № 4, стор. 26, 27.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 2878, оп. 13, спр. 2, арк. 22.
[4] Газ. «Шляхом Леніна», 19 жовтня 1944 р.

Так, в одному з недільників взяло участь понад 800 чоловік. У центрі села був закладений парк, посаджено 5,5 тис. дерев. Силами громадськості відбудовано маслозавод, райпромкомбінат, дала струм електростанція.

З великою енергією всі трудівники Врадіївки включилися у виконання завдань першої післявоєнної п'ятирічки. 1948 року п'ять врадіївських колгоспів повністю освоїли довоєнні посівні площі, а виробництво зерна проти 1940 року збільшилось в 1,5 раза. Виконувався план розвитку тваринництва. Тільки в травні 1947 року Врадіївська МТС одержала 26 нових тракторів. Територіальна партійна організація очолила соціалістичне змагання за виконання і перевиконання виробничих планів п'ятирічки. Особливо завзято трудилися колишні фронтовики. Так, колгоспник артілі «Соцперебудова» І. П. Тістол систематично виконував норми виробітку на 150 проц.; 134 проц.— такий показник мали трактористи тракторної бригади № 3, де бригадиром був О. П. Рожко.

Об'єднання в 1953 році врадіївських колгоспів в один — «Україна» — мало важливе значення для дальшого зміцнення економіки громадського господарства. Воно стало одним з найбільших в районі. Тут — 7518 га орної землі. Районний комітет партії підібрав досвідчених керівних працівників, механізаторів, спеціалістів сільського господарства. Артіль очолив колишній директор МТС С. Й. Рушковський. Проведено було значну роботу щодо механізації трудомістких процесів праці. Після реорганізації МТС артіль закупила 55 тракторів, 19 комбайнів, 29 автомобілів.

За роки семирічки середній урожай озимої пшениці з кожного гектара зріс до 22,4 цнт. В посівах зернових вона зайняла 55 проц. площі. Колгосп щорічно виконує на 115—130 проц. плани продажу державі м'яса, молока, яєць.

Велику роль в економічних здобутках господарства відіграли рішення XXIII з'їзду КПРС, березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.). Обговоривши їх, партійна організація і правління артілі вжили конкретних заходів щодо збільшення виробництва зерна і продуктів тваринництва у восьмій п'ятирічці. На відповідальні ділянки стали комуністи. Було розширено на 2 тис. га площі під озимою пшеницею, підвищилася її врожайність. У 1969 році зібрано по 30 цнт, а на чистих парах одержано по 36—44 цнт з га. Урожайність кукурудзи на зерно в 1969 році становила 36,7 цнт з га, соняшнику — 23,9 цнт. Трудівники артілі виростили на гектарі по 360 цнт цукрових буряків. В четвертому році п'ятирічки тваринники виробили на 100 га сільгоспугідь по 58,9 цнт м'яса, по 226,4 цнт молока. Чистий прибуток колгоспу становив 956 тис. крб. За успіхи, досягнуті в роки восьмої п'ятирічки, колгосп «Україна» 1971 року нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі працюють кілька промислових підприємств. На базі Врадіївської МТС створено районне об'єднання «Сільгосптехніки». Тут діють потокові лінії спеціалізованого ремонту тракторів та інших машин. 26 ремонтників, зокрема слюсар М. І. Гульпа, токар М. Т. Поплужний, коваль В. І. Ставратій, механік О. Я. Котляр, за високу якість робіт удостоєні звання ударників комуністичної праці. На південно-західній околиці села виріс потужний цегельний завод — високомеханізоване підприємство, що випускає за рік 6 млн. штук цегли, яку використовує насамперед «Міжколгоспбуд». З 1958 року він збудував у районі 150 типових механізованих тваринницьких приміщень, будинок культури колгоспу «Україна» на 600 місць, двоповерхову середню школу, корпуси лікарні та багато житлових будинків. Механізовано основні виробничі процеси на врадіївському елеваторі. З кожним роком розширюється бурякопункт, який обслуговує 21 колгосп. Від 1 до 1,5 тис. тонн винограду переробляє за сезон Врадіївський винзавод, який обладнано сучасним устаткуванням. Його потужність — 40 тонн винограду на годину. За останні роки оснащений холодильниками та новою технікою маслозавод. Дві бригади цього заводу здобули звання бригад комуністичної праці. Серед ударників комуністичної праці М. Притуленко, Б. Степанов, М. Шестопалов та інші. Колектив залізничної

Герой Соціалістичної Праці О. П. Рожко. Врадіївка, 1967 р.

станції Врадіївка — один з передових на Одесько-Кишинівській залізниці, не раз відзначався Міністерством шляхів СРСР.

Праця жителів селища удостоєна високих урядових нагород. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені колгоспники І. П. Трандашир, С. Й. Рушковський, П. І. Глушаненко, Л. В. Зайонц, А. А. Берліян, перший секретар райкому партії М. С. Даценко. Ордена Леніна удостоєний Ю. С. Кретов, який у 1953—1958 рр. був першим секретарем райкому партії. Доброї слави зажила тракторна бригада комуніста Героя Соціалістичної Праці, нині пенсіонера союзного значення О. П. Рожка. З 1959 року механізатори його бригади почали відгодовувати велику рогату худобу, собівартість центнера м'яса якої не перевищувала 20—25 крб. Тільки за восьму п'ятирічку бригада здала державі 4 тис. цнт дешевої яловичини. Про передовий метод відгодівлі худоби писали союзна і республіканська преса, зокрема газета «Правда» (1 квітня 1965 р.). Досвідом своєї роботи О. П. Рожко поділився в брошурах «Відгодовуємо худобу силами тракторної бригади», «Механізатори виробляють дешеве м'ясо» та інших.

Трудівники Врадіївки з великим піднесенням виконували соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Першість у змаганні завоювали колектив Врадіївського об'єднання «Сільгосптехніки», який виконав виробничий план першого кварталу на 115,2 проц. колектив маслозаводу — на 110,3 проц., тваринницької ферми № 1 колгоспу «Україна»— на 130,5 проц. 20 квітня на спільному урочистому засіданні РК КП України та районної Ради депутатів трудящих відзначено багатьох передовиків виробництва. Серед нагороджених коваль Врадіївського відділення «Сільгосптехніки» В. Я. Котляр, робітник маслозаводу П. С. Багрін, столяр «Міжколгоспбуду» М. С. Ройбул, екскаваторник цегельного заводу П. П. Юрош, водій колгоспу «Україна» В. О. Лозов, доярка цього ж колгоспу В. М. Рожук. 482 кращих трудівників селища нагороджено ювілейною медаллю, 65 занесені до Ленінської книги трудової слави, 12 взяли участь у туристських мандрівках по пам'ятних місцях, пов'язаних з життям і діяльністю В. І. Леніна.

Йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі Врадіївки успішно виконали план першого кварталу 1971 року. Працівники залізничної станції, районного об'єднання «Сільгосптехніки», маслозаводу, райхарчокомбінату рапортували про виконання квартального плану 20—25 квітня, а колгоспники артілі «Україна» перевиконали квартальні завдання продажу м'яса, молока, яєць.

29 партійних організацій селища налічують 452 члени партії. Тільки за 1967—1970 рр. партійні організації виросли на 97 чоловік. Бойовим помічником партійних організацій є комсомол. В 24 комсомольських організаціях налічується 769 чоловік. Більшість комуністів працює безпосередньо на виробництві. На честь 50-річчя Ленінського комсомолу комсомольсько-молодіжна ферма колгоспу «Україна» нагороджена вимпелом ЦК ВЛКСМ. За активну роботу по розповсюдженню молодіжних видань на 1970 рік комсомольська організація колгоспу «Україна» відзначена Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ. Ініціаторами багатьох виробничих справ є профспілки. 45 первинних організацій об'єднують 3027 членів профспілок.

В жовтні 1967 року Врадіївка стала селищем міського типу. Велику роботу щодо розвитку економіки, добробуту та культури проводить селищна Рада депутатів трудящих, до складу якої входить 120 депутатів. При Раді працює 9 комісій — економіки промислового і сільськогосподарського виробництва, культури, охорони

здоров'я, торгівлі, благоустрою тощо. Під керівництвом Ради у селищі діють вуличні комітети, товариські суди. Кращі трудівники селища беруть участь у роботі районної та обласної Рад депутатів трудящих. О. П. Рожко обирався депутатом Верховної Ради СРСР 6—7-го скликань, входив до складу ревізійної комісії ЦК КП України, а агроном-економіст колгоспу «Україна» Т. В. Бужак є депутатом обласної Ради.

Про добробут населення свідчить підвищення його купівельної спроможності. В 1969 році місцеве споживче товариство реалізувало промислових товарів на суму 1367 тис. крб. Тільки протягом восьмої п'ятирічки у Врадіївці збудували 286 нових житлових будинків, чотириповерховий адміністративний будинок, основний корпус середньої школи № 2, хірургічне відділення районної лікарні, дитячий комбінат, приміщення комбінату побутового обслуговування. У двох бригадах колгоспу «Україна» здано в експлуатацію дитячі садки на 50 місць кожний. У впорядкуванні селища під час Всесоюзного ленінського суботника 1970 року взяло участь все доросле населення, учні шкіл. Того дня було закладено ленінський сквер. Через все селище прокладено бетонну дорогу. В 1970 році відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Про здоров'я трудящих турбуються 26 медичних працівників лікарні з вищою і 90 з середньою спеціальною освітою. Заслуженою любов'ю та повагою односельців користуються лікарі І. М. Авротинський, Ф. Н. Данник, М. О. Пітик та інші. В селищі є 6 дитячих комбінатів на 650 місць.

У двох врадіївських середніх школах навчається 1617 учнів і працюють 165 вчителів. Серед них нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора відмінник народної освіти Т. Ю. Гончаренко (нині головний інженер колгоспу «Україна»), заслужений вчитель УРСР П. С. Бут та інші. 220 виробничників відвідують вечірню та заочну школи.

Трудівники Врадіївки проводять своє дозвілля у районному будинку культури, в двох колгоспних та селищному клубах, кінотеатрі. До 50-річчя Радянської влади в місцевому парку відкрився новий колгоспний палац культури на 600 місць. При ньому — танцювальний майданчик, спортивний зал, літній кінотеатр. Створено два хорові, два хореографічні, два драматичні колективи, 4 фізкультурні гуртки. В нових приміщеннях розташовані районні бібліотеки для дорослих і дітей. В бібліотеці для дорослих 26,5 тис. книжок, а читачів — понад 3 тис. Бібліотека для дітей має 22,6 тис. книжок, які читають 2179 юних книголюбів. Крім того, є шкільна, профспілкова, селищна бібліотеки. Тільки в 1969 році жителі селища придбали літератури на 29,5 тис. крб. 9226 газет і 8,2 тис. журналів одержують вони за передплатою.

Прекрасний завтрашній день Врадіївки. Протягом дев'ятої п'ятирічки в селищі виростуть триповерховий райунівермаг, нова поліклініка на 250 відвідувачів за зміну. Селище прикраситься 16-квартирними житловими будинками, кафе-рестораном, новими громадськими і житловими спорудами.

Трудящі Врадіївки докладають всіх зусиль, щоб успішно перетворити в життя накреслення дев'ятого п'ятирічного плану щодо дальшого розвитку господарства, освіти й культури.

М. С. ЛІПСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВРАДІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИКОВЕСЕ́ЛЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 24 км на південь від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 621 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бобрик, Макієве, Нововасилівка, Новоолексіївка.

За Великовеселівським колгоспом «Перемога» закріплено 4646 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. За вмілу організацію виробництва голову колгоспу П. А. Дідорова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Цієї ж нагороди удостоєний шофер А. І. Грабовський. а бригадир рільничої бригади А. А. Дубинянський — ордена Жовтневої Революції.

В селі є середня школа, дитячі ясла, будинок культури, бібліотека, магазини.

Великовеселе виникло у 80-х роках XVIII ст. після визволення Південної України з-під влади султанської Туреччини. Першими поселенцями були вихідці з Крюкова Полтавської губернії.

У селі Новоолексіївці живе і працює в колгоспі «Перемога» Герой Радянського Союзу М. І. Грабовенко.

ГУЛЯНИ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на південь від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 447 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Йосипівка, Капітанка, Новостепанівка, Тарасівка, Филимонівка, Юр'ївка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 5120 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. За високі виробничі показники колгоспницям Ю. Сарбул, О. Сетер-Дармограй, Ф. Корчинській присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а М. Чечельницька, В. Юрченко, О. Савенко, Є. Єременко удостоєні ордена Леніна; К. Л. Чечельницький — ордена Трудового Червоного Прапора. Понад 30 чоловік нагороджено медалями Радянського Союзу. Тут проживає делегат 1-го Всесоюзного з'їзду колгоспників В. С. Герасименко, яка працювала в артілі з перших днів її організації і до 1958 року, пройшовши шлях від рядової колгоспниці до голови артілі.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека.

Гуляницьке засноване у 1922 році і назване на честь активного учасника громадянської війни Т. М. Гуляницького. До 50-річчя Радянської влади на Україні на кошти колгоспу ім. Леніна йому в селі споруджено пам'ятник. Правління колгоспу встановило премію ім. Гуляницького, якою першими були нагороджені кращі трудівники артілі М. О. Бас і І. В. Дулдієр.

Учасники художньої самодіяльності колгоспу ім. Леніна Врадіївського району. На передньому плані (зліва направо): Герой Соціалістичної Праці Ф. Корчинська, кавалер ордена Леніна К. Трубаченко і Герой Соціалістичної Праці О. Сетер-Дармограй. 1950 р.

ДОБРОЖА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південь від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 570 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богемка, Мар'янівка, Михайлівка, Новомиколаївське, Новоселівка, Пилипівка.

Колгосп «Світанок», центральна садиба якого міститься в селі, обробляє 3551 га орної землі. Господарство зерно-тваринницького напряму. За вмілу організаторську роботу по керівництву господарством голову колгоспу І. М. Музиченка нагороджено орденами Жовтневої Революції та Трудового Червоного Прапора, ланкових І. Я. Новицького і П. Ф. Юр'єва — орденом «Знак Пошани».

В селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Село Доброжанівка засновано у 1892 році переселенцями з Тираспільського повіту.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1926 року — Долинський, з 1926 року до 1957 року — Будьонівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 14 км на південь від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 735 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Адамівка, Мала Врадіївка, Новогригорівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 2476 га орної землі. Господарство зерно-тваринницького напряму. В тваринництві переважає м'ясомолочне виробництво. Розвивається садівництво і виноградарство. За високі виробничі показники доярка М. М. Бабець, телятниця Г. Ф. Скубиш, тракторист І. П. Довгий та колишній голова колгоспу Г. Ю. Московчук нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячі ясла, два магазини.

Засноване село в першій половині XIX ст. Під час громадянської війни тут діяв партизанський загін під командуванням Т. М. Гуляницького, до складу якого входили жителі села.

В 1920 році створені партійний і комсомольський осередки.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 19 км на південь від районного

центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 601 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Гражданівка, Захарівка, Новомиколаївка.

В Захарівці — центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 3087 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Розвивається садівництво і виноградарство. В 1970 році одержано по 30,2 цнт зернових з кожного га. За трудові успіхи бригадира рільничої бригади В. М. Лисака нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі працюють 8-річна школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

Іванівка заснована в 1837 році. В 1920 році тут створені партійний і комсомольський осередки.

КРАСНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 27 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 362 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Лан, Зимницьке, Краснівка.

Колгосп «Батьківщина», центральна садиба якого міститься в селі, має 3033 га орної землі, 44 га садів і виноградників, 68 га пасовиськ, 52 га зарибнених ставків. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. За високі виробничі показники колгоспниця Г. П. Євич нагороджена орденом Леніна, 2 чоловіка — орденом «Знак Пошани», 12 — медалями.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, дитячі ясла, бібліотека, магазин.

Краснопіль засновано у 1795 році. У 1920 році в селі створено партійний і комсомольський осередки.

КУ́МАРІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 6 км на північний схід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Кирилівка. Населення — 1246 чоловік.

За кумарівським колгоспом ім. Котовського закріплено 3677,7 га орної землі. Основний напрям господарства — зерновий. За післявоєнні роки колгосп збудував понад 137 житлових будинків, клуб, школу, 2 дитячих садки, магазин, 7 тваринницьких приміщень тощо.

В селі є восьмирічна та 2 початкові школи, клуб, бібліотека.

Кумарі засновані у 1718 році. Під час фашистської окупації в селі діяли члени підпільної організації «Партизанська іскра». Її активній учасниці уродженці Кумарів Д. Г. Дяченко посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

НОВОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 26 км на південь від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 1185 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Біляєве, Ковалівка, Новоіванівське, Острогірське, Федорівка, Шевченко.

В колгоспі ім. Карла Маркса, центральна садиба якого міститься в селі, 5483 га орної землі, 71 га — садів і виноградників, 1740 га — пасовиськ. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво, в якому переважає вівчарство. За самовіддану працю ланкового колгоспу Г. Ф. Негіна і завідуючу свинофермою З. П. Войцеховську нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Активний член підпільної антифашистської організації с. Сирового Г. М. Осадчий.

В селі працює середня школа, лікарня, дитячі ясла, клуб, бібліотека. Серед інтелігенції села 19 медичних працівників, 38 вчителів, з них О. Ф. Яворський заслужений вчитель УРСР, Л. І. Сухачева нагороджена орденом «Знак Пошани».

Трудівників села обслуговують 5 магазинів, їдальня, кравецька і шевська майстерні.

Село засноване наприкінці XVIII ст. кріпаками, вихідцями з Польщі. На революційні події 1905—1907 рр. селяни відгукнулися стихійними виступами. Вони розгромили поміщицьку економію. В роки громадянської війни жителі села брали активну участь у діях партизанського загону Т. М. Гуляницького.

У вересні 1920 року створено партійний і комсомольський осередки. Під час німецько-фашистської окупації багато жителів села тримали тісний зв'язок з партизанським загоном «Буревісник», доставляючи партизанам продукти, одяг.

СИ́РОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на захід від районного центру і залізничної станції Врадіївка. Населення — 2439 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Болгарка.

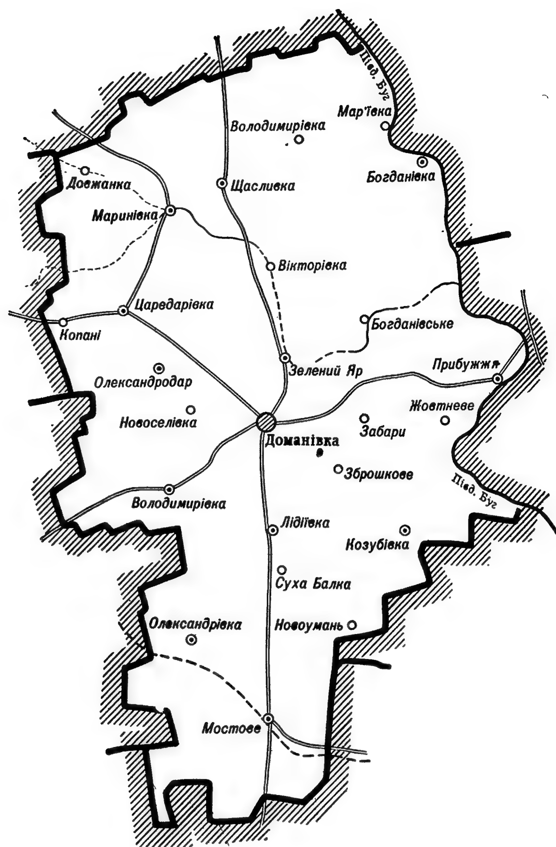
У селі розміщений колгосп «Шляхом Леніна», орні землі якого становлять 6073,7 га. Основний напрям господарства — рільництво. Розвивається тваринництво. За високі виробничі показники 16 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — бригадира рільничої бригади Д. П. Кадрова, А. П. Маламан і Д. І. Костенка — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня та восьмирічна школи, будинок культури і 3 колгоспні клуби, бібліотека. До послуг трудящих — сільмаг, продовольчий, промтоварний, господарчий магазини.

Село засноване в другій половині XVII ст. вихідцями з Молдавії і Польщі.

Під час гітлерівської окупації тут діяла підпільна організація на чолі з І. А. Гуртовим. Її активними учасниками були М. Ф. Семенов, Г. М. Осадчий, І. К. Блідар, Є. П. Рачинський, А. І. Корнован, С. Л. Носач та Г. М. Семенова. В лавах Червоної Армії у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників відзначились уродженці села В. Г. Бодня і Д. М. Чумак, яким присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ДОМАНІВСЬКИЙ РАЙОН

ДОМАНІ́ВКА

Доманівка — селище міського типу, розташоване на березі річки Чортали, за 133 км на північний захід від Миколаєва та за 45 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 5400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села Баришівка, Забари, Зброшкове, Казаринське, Каштанівка, Новохутірське, Чорталка.

Доманівка — центр району, площа якого 1,5 тис. кв. км, населення — 39,1 тис. чоловік. В районі селищна і 12 сільських Рад, яким підпорядковані 82 населені пункти. 12 колгоспів та 8 радгоспів обробляють 107 тис. га орної землі, 2,7 тис. га садів і виноградників. На території району — 7 промислових підприємств, 3 будівельні організації, 4 лікарні, 4 пологових будинки, 35 фельдшерсько-акушерських пунктів, 46 шкіл, Маринівське училище механізації сільського господарства, 68 бібліотек, 70 будинків культури і клубів.

Поблизу села виявлено поховання доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та кургани скіфських часів[1].

Доманівка виникла на початку XIX ст. на місці невеликого хутора молдаванина Худобашева. Після визволення південної частини України від турецького гніту тут одержали землі поміщики Доманівські (звідси й назва селища). Щедро роздаючи ці землі, царський уряд водночас зобов'язував поміщиків вивозити сюди своїх кріпаків по ревізькій душі на 30 десятин землі. Доманівські привезли з Польщі кріпаків свого маєтку[2]. Поступово, до 1805 року, вони прибрали до рук кріпаків-утікачів з Центральної Росії і України, які селилися в цій місцевості. Сюди було переселено і кілька сімей державних селян з Полтавської губернії. Населення поповнювалося також збіднілими дворянами, чиновниками та міщанами. Спочатку

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 99.

[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 35, 36.

новим жителям надавалися всілякі пільги: дозволялось добувати камінь для своїх потреб, випасати худобу на відведених ділянках, 1803 року оголошено звільнення на 10 років від сплати податків і наборів у рекрути[1].

На початку XIX ст. Доманівка входила до Головлівської волості Ананьївського повіту Херсонської губернії. Населення її займалося землеробством, скотарством, чумакуванням. Розвивалися ремесла: теслярське, ковальське, кравецьке. Сільські ремісники не тільки обслуговували односельців, а й частково виконували роботу на продаж. Щотижня відбувалися тут базари, на яких торгували хлібом, худобою, птицею, городиною, ремісничими виробами.

Близько 150 жителів Доманівки на початку XIX ст. були кріпаками[2]. Посилення поміщицької експлуатації дедалі більше призводило до зубожіння селян. Якщо спочатку вони працювали на пана два дні, то згодом — три дні на тиждень, а в гарячу пору жнив — 4—5, а то й 6 днів[3]. Поміщики часто продавали кріпаків разом з землею, здавали землю з кріпаками в оренду або посесію іншим особам. Так, у 40-х роках XIX ст. власник села віддав у посесійне утримання на 25 років єврейським поселенцям 400 десятин землі по 1 крб. за десятину[4]. 1851 року здано в оренду на 2 роки 4 місяці поміщикові Островському 2464 десятини землі разом з 60 кріпаками та їх сім'ями за 1 тис. крб. сріблом на рік[5].

Внаслідок реформи 1861 року 2250 десятин землі залишилося за поміщиком. Вигони, випаси, водопої — все це, як і раніше, також належало йому. Селянам виділили малородючі землі, за які вони виплачували щороку по 80 коп. з десятини. Після оголошення маніфесту 19 лютого 1861 року в селі поширювалися чутки, що справжній маніфест прихований панами. Жителі села відмовлялися виконувати повинності, працювати на пана, підписувати уставні грамоти. Поміщики скаржилися, що селяни пізно виходять на роботу, самовільно залишають її. Влітку 1861 року херсонський губернатор доповідав новоросійському і бессарабському генерал-губернатору, що мешканці Головлівської волості, куди входила і Доманівка, «...відмовились від урочних робіт на користь поміщиків. На втихомирення були надіслані солдати Житомирського полку»[6].

На початку 80-х років XIX ст. 80 проц. господарств Доманівки мали пересічно по 5,5 десятини землі. Селянам доводилося орендувати її у поміщиків, ходити на заробітки до сусідніх економій. З розвитком капіталістичних відносин поглиблювалося класове розшарування на селі. У 1886 році з 42 селянських господарств Доманівки 7 — не мали землі, 3 — мали до 1 десятини, 26 господарств — від 4 до 6 десятин, 5 господарств — від 6 до 11 десятин, одне господарство — 15 десятин. В 46 проц. дворів Доманівки не було робочої худоби, у 42 — налічувалося всього 52 робочих коней, 33 вівці, 30 свиней. Один плуг і борона припадали на два, а гарба — на чотири господарства[7]. Не маючи худоби, насіння, сільськогосподарського реманенту, селяни неспроможні були вести своє господарство. За безцінь віддаючи в оренду сільським багатіям свої наділи, близько 25 проц. бідняків на початку XX ст. наймитували в них та в поміщиків. За 25 км на південь від Доманівки, в селі Мостовому, був великий ринок найму сільськогосподарських робітників. Щороку через село туди йшли найматися сотні людей з різних губерній Росії та України. До них приєднувалися і доманівські бідняки.

Заробітки робітників в економіях рік у рік зменшувались. У 1895 році за збирання хліба вручну чоловікові платили 13 крб. 69 коп. на місяць, жінці — 8 крб.

---

[1] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вып. 1, стор. 56, 57.
[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 36.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1893, № 6, стор. 164.
[4] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 36.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 191, оп. 2, спр. 127, арк. 41—47.
[6] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 407, арк. 113, 114, 118.
[7] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 254, 426, 427.

84 коп., підліткові — 5 крб. 22 коп. Оскільки робоча сила була дешевою, багато хазяїв, навіть маючи машини, віддавали перевагу ручній праці косарів, в'язальниць і молотників[1]. Низька культура землеробства, посухи, суховії призводили до частих неврожаїв. Протягом 1887—1905 рр. в середньому збирали по 34,7 пуди зернових з десятини[2], а в 1905 році озимої пшениці — лише 26 пудів з десятини.

Убожіли й інші верстви населення Доманівки. На початку 90-х років з 114 сімей міщан і дрібних торговців — 55 не мали власних будинків і мешкали в наймаських хатах[3], 60 осіб, щоб поліпшити своє становище, займалися різними ремеслами: теслярством, ковальством, шили одяг, взуття тощо.

1896 року в Доманівці налічувалось 208 дворів з населенням 1489 чоловік. Соціальна диференціація населення, посилення експлуатації, політичне безправ'я бідних селян і міщан спричиняли дальше загострення класових суперечностей. Протягом 1905—1906 рр. поліція не раз знаходила у жителів Доманівки соціал-демократичні листівки[4], які доставлялися з Одеси. У 1906 році за переховування нелегальної літератури і листів було заарештовано земського лікаря доманівської дільниці Бергера і акушерку Сустайкіну.

Особливо посилилось класове розшарування селянства на початку XX ст. За 10 років (1906—1916) на хутори виділилися 48 заможних господарств. Куркулі скуповували за малу ціну землю у бідноти, наживалися на експлуатації дешевої робочої сили. Внаслідок столипінської аграрної реформи навколо Доманівки виросли хутори Баришівка, Забари, Зелінгера, Казаринське, Майорське, Олійникове, Чорталка та інші.

1889 року 36 проц. сімей містечка жили в землянках[5]. Медичної допомоги вони майже не одержували, бо в усьому повіті було лише 2 лікарні. Доманівка входила до складу лікарської дільниці, яка обслуговувала територію з населенням 43 тис. чоловік. Найближчий фельдшерський пункт знаходився за 22 версти, в селі Маринівці[6]. Тільки на початку XX ст. у Доманівці відкрито медпункт, на утримання якого відпускалися мізерні кошти. В холодному будинку містився кабінет лікаря, аптека та невеличка кімната, де хворі чекали прийому.

У 1886 році майже 85 проц. жителів Доманівки не знали грамоти. Особливо багато неписьменних було серед жінок. Із 430 жінок села 11 ледве вміли читати й писати. А письменних чоловіків було 26 проц. 1890 року у Доманівці відкрилася земська школа[7]. Її відвідували переважно діти заможних родин, причому дівчаток ходило вп'ятеро менше, ніж хлопчиків. Через 8 років в тісній, темній і холодній школі навчалося 70 дітей[8].

Під час першої світової імперіалістичної війни майже все доросле чоловіче населення було мобілізоване на фронт. 1916 року кількість населення в містечку зменшилася на 400 чоловік[9]. Більшість господарств залишилась без чоловіків, і весь тягар праці ліг на плечі жінок, старих та підлітків. З початку війни дуже підскочили ціни на промислові товари, сільськогосподарські продукти. Уже в 1915 році майже вдвічі подорожчав гас, на 70—80 проц.— сіль, на 20—30 проц.— борошно, крупа, цукор, чай, солона риба[10].

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1895, № 8, стор. 132.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1905, № 11, стор. 97.
[3] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 177, 254, 255.
[4] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 318, арк. 301; спр. 444, арк. 112, 114.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1889, № 7, стор. 76.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 1, стор. 536.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 145, арк. 160.
[8] Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания сессии 1899 г. Ананьев, 1899, стор. 34.
[9] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 253.
[10] Херсонський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 43, арк. 91.

О. Х. Кирток — голова Доманівського ревкому у 1919 році.

Бідняки Доманівки радо зустріли звістку про повалення царизму. Революційно настроєні солдати, що поверталися додому з фронтів, очолювали боротьбу селян проти поміщиків та куркулів. Всюди проходили мітинги і демонстрації. На одному з них, що відбувся в Доманівці 25 березня 1917 року, виступали представники селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів. Учасники мітингу вітали робітників, солдатів і матросів армії та флоту, зокрема Петрограда, які скинули самодержавство.

Влітку 1917 року невдоволені політикою Тимчасового уряду трудящі селяни Доманівки та навколишніх сіл вимагали передачі в оренду поміщицьких земель. Землевласники Кантакузени, які мали 7 тис. десятин землі, поміщики Шишкін та Олійник, що володіли майже 5 тис. десятин землі, намагаючись зберегти свої маєтки, погрожували селянам шибеницею[1]. Тоді загін революційних солдатів з Одеси, який перебував в той час у Доманівці, заарештував панів Кантакузенів і відправив їх до Єлисаветграда[2]. Протягом літа і осені 1917 року в Доманівці та сусідніх селах не припинялися сільські сходки і мітинги, на яких солдати-фронтовики Г. Федоров, І. Ткаченко, Д. Савицький роз'яснювали більшовицьку аграрну програму. Разом з робітниками, що приїжджали з Одеси, вони закликали негайно приступити до конфіскації поміщицьких земель, викривали есеро-меншовицьких агітаторів, які умовляли селян чекати скликання Установчих зборів[3].

У боротьбі селян Доманівки проти поміщиків і куркульства наступив крутий поворот після того, як сюди дійшла звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В листопаді—грудні 1917 року у поміщиків Шишкіна і Олійника було відібрано землю, худобу та реманент. На багатолюдних зборах і мітингах трудящі села схвалювали рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою. В січні 1918 року в селі обрано Раду селянських депутатів під головуванням активного селянина-бідняка І. П. Ковальова. Рада приступила до розподілу поміщицької землі, сільськогосподарського реманенту, худоби між селянами, організувала охорону економії, що стала народною власністю[4].

Та недовго довелося господарювати селянам на своїй землі. В березні 1918 року Доманівку окупували австро-німецькі війська. У селян відібрали землю і повернули її поміщикам. Кайзерівські солдати і гайдамаки грабували населення. Восени 1918 року багато жителів Доманівки вступило до організованого І. М. Даровенком (з сусіднього села Лідіївки) партизанського загону. Але після невдалої спроби захопити зброю у колоністів загін зазнав поразки. Незабаром І. М. Даровенко знову сформував у Доманівці загін у складі 150 чоловік (понад 20 з них і зараз проживають у селищі). Загін відразу виступив на боротьбу з окупантами та гетьманцями. В грудні 1918 року на станції Жеребкове відбувся бій, під час якого партизани розгромили війська петлюрівського отамана Янева, захопивши трофеї: бронеавтомобіль, 2 гармати, багато патронів, значні продовольчі запаси тощо. В лютому 1919 року загін І. М. Даровенка ввійшов до складу Ананьївського партизанського полку. На початку 1919 року частина жителів села, в т. ч. К. І. Перета, М. С. Павленко та інші, пішла до загону Т. М. Гуляницького, що діяв у Головлівській волості. У березні 1919 року партизани боролись проти англо-французьких

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 156, арк. 16.
[2] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 156, арк. 15—17.
[3] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України, стор. 88, 89.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

інтервентів та військ буржуазно-націоналістичної Директорії. Ще до приходу радянських військ партизани вигнали петлюрівців з багатьох сіл Головлівської волості, в т. ч. і з Доманівки. Головою створеного у волості у лютому ревкому став матрос-чорноморець більшовик О. Х. Кирток[1] (з села Маринівки). У березні 1919 року жителі села радісно зустрічали бійців червоноармійської бригади під командуванням П. С. Ткаченка. Багато мешканців села пішло до цієї бригади. Партизанський загін Т. М. Гуляницького в цей час також поповнився багатьма робітниками і селянами, жителями Доманівки, а в червні він, як окрема частина особливого призначення, влився в регулярну 45-у дивізію під командуванням Й. Е. Якіра і уславився на фронтах громадянської війни[2].

Революційний комітет села почав ліквідовувати тяжкі наслідки австро-німецької окупації і петлюрівщини. Йому допомагав створений на початку липня 1919 року комітет бідноти[3]. Спираючись на бідноту, ревком приступив до розподілу поміщицької землі між селянами, реквізував у куркулів надлишки хліба і роздавав біднякам та сім'ям червоноармійців, забезпечував партизанів продуктами, одягом і кіньми, проводив мобілізацію до Червоної Армії.

Здійсненню соціалістичних перетворень на селі чинили запеклий опір куркулі. В липні 1919 року в селі Костянтинівці вони підняли повстання проти Радянської влади, яке перекинулось потім і на Доманівку. Скориставшись з того, що загін Т. М. Гуляницького придушував куркульський заколот на залізничній лінії Роздільна—Голта, оскаженілі бандити вдерлися вночі до будинку голови ревкому. Матір і сестру О. Х. Киртока вони забили до смерті прикладами, а його самого заарештували і відвезли в село Богданівку, де після звірячих катувань розстріляли[4].

Наприкінці серпня 1919 року до Доманівки наблизились денікінці. В цьому районі бої з ними вели 520-й і 522-й полки 58-ї стрілецької дивізії Червоної Армії. За наказом начдива І. Ф. Федька 26 серпня 1919 року полки, в складі яких воювало і багато доманівців, згрупувавши свої сили в селах Покровському і Доманівці, вирушили за маршрутом Голта—Мигія, взявши участь у легендарному Південному поході.

В роки громадянської війни багато доманівців зі зброєю в руках відстоювали соціалістичні завоювання. В партизанських загонах билися з ворогами брати А. В., І. В. та М. В. Піщані, Ф. Г. Подолян, М. І. Мигеть, Д. М. Полонський, М. Гармаш, С. Ф. Петренко, І. О. Ходунов та інші. О. В. Юрченко командував 2-м Вознесенським полком[5], з весни до серпня 1919 року громив петлюрівців на Одещині, у 1919—1920 рр. боровся з бандами Григор'єва, Махна, Тютюнника, 3 роки був членом Вознесенської повітової ЧК і командував караульним батальйоном особливого призначення. Ще й тепер він бере участь у громадсько-політичному житті. На честь 50-річчя Радянської влади за заслуги перед Батьківщиною його нагороджено орденом Червоного Прапора.

4 лютого 1920 року Доманівка була визволена від денікінців 401-м полком 134-ї стрілецької бригади 45-ї дивізії Червоної Армії[6]. Створений тоді ж у селі ревком очолив І. П. Ковальов, що був у 1919 році головою комбіду. Члени ревкому, бідняцько-середняцький актив проводили землевпорядні роботи, подавали матеріальну допомогу бідняцьким господарствам, вели боротьбу з куркульськими бандами тощо. У квітні 1920 року в селі обрано Раду на чолі з І. П. Ковальовим. Важливе значення для зміцнення Радянської влади мало створення в червні 1920 року комітету незаможних селян, що об'єднував 78 чоловік. Головою його

---

[1] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 138.
[2] П. Мущинський. Трифон Маркович Гуляницький, стор. 39.
[3] В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов. Одесса, 1962, стор. 262.
[4] Газ. «Радянська правда», 3 листопада 1957 р.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 126, арк. 1—12.
[6] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 97.

незаможники обрали бідняка М. Ф. Стоянова. КНС разом з сільською Радою втілював у життя радянські закони про землю, розподіляв між біднотою поміщицьку і надлишки куркульської землі, збирав кошти для допомоги голодуючим. 12 активних членів КНС, у т. ч. В. Сікорський, Н. Козлов, О. Ясинський та інші, брали діяльну участь у роботі сільської Ради. Члени сільради і КНС допомагали вчителям обробляти шкільні земельні ділянки, збирати врожай з них, який використовувався для безплатного харчування дітей[1].

Керівну і організуючу роль у політичному та господарському житті села відігравала партійна організація, створена 1921 року у складі 4 комуністів. Очолив її Н. Л. Карпенко. Поряд з комуністами в авангарді боротьби за відбудову зруйнованого війною господарства йшли комсомольці. Їх організація об'єднувала тоді 7 чоловік. Комуністи і комсомольці, КНС і сільська Рада, весь бідняцько-середняцький актив багато зусиль докладали, щоб здійснити широке кооперування населення. У 1923—1924 рр. 68 господарств Доманівки об'єдналися в перші товариства спільного обробітку землі: «Радянський селянин», «Червона зірка», «Заповіти Леніна». Земельна площа цих господарств становила 700 десятин, з них 40 було виділено для показових полів[2]. 1928 року організувався четвертий ТСОЗ — «10-й Жовтень». Поступово у цих об'єднаннях селяни вчилися господарювати по-новому.

Радянська влада дбала про охорону здоров'я, піднесення добробуту та культури населення. З 1924 року в селі працювали лікарня на 10 ліжок та аптека[3]. Медичний персонал, крім лікування хворих, проводив значну профілактичну роботу, турбувався про поліпшення санітарного стану села.

Ще з 1920 року в Доманівці діяла початкова школа, яка стала через 7 років семирічною. В ній навчалося 275 дітей, доросле населення опановувало грамоту в двох школах лікнепу. 1922 року за участю вчителів було обладнано волосний клуб з бібліотекою, природничо-історичним музеєм і лекційним залом. Пізніше в селі відкрився райсельбуд, тут працювали політичний, сільськогосподарський, драматичний та інші гуртки; в ньому розміщувалася і бібліотека, яка мала понад 1 тис. примірників книжок та одержувала 20 назв газет і журналів[4]. Всіляко допомагали вчителям в організації культосвітньої роботи доманівські комсомольці. Вони влаштовували концерти, диспути, створювали гуртки лікнепу. Багато питань, пов'язаних з розвитком культури, вирішував КНС. Він допомагав у ліквідації неписьменності, посилав здібну молодь навчатися до вузів[5].

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б), партійна організація очолила проведення колективізації сільського господарства. У 1929—1930 рр. на території, підпорядкованій сільській Раді, утворилось 12 колективних господарств: «Червоний борець», «За владу Рад», «Червона зірка», «Радянський селянин» та інші. З 1930 року почала діяти Доманівська МТС. Райком партії та райвиконком (у 1926 році Доманівка стала районним центром) приділяли велику увагу організаційно-господарському зміцненню перших колгоспів. Наприкінці 1930 року в них було створено первинні партійні осередки. Пленум райкому ухвалив заходи щодо дальшого зміцнення колгоспів і проведення суцільної колективізації. В березні 1931 року в Доманівці було охоплено колективізацією 80 проц., а в травні — 85 проц. господарств. Міцніли колгоспи, розвивалось їх господарство. Зростала і політична свідомість селянства. У виборах до місцевої Ради в 1931 році взяло участь 80,5 проц. виборців. Серед обраних депутатів — 76 проц. колгоспників[6].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2205, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 3, 5.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 247, арк. 50.
[3] Газ. «Радянська правда», 10 вересня 1958 р.
[4] Газ. «Червоний степ» (Одеса), 2 квітня 1925 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2192, оп. 1, спр. 4, арк. 34, 35, 49.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 141, арк. 16, 46, 67; спр. 1049, арк. 120.

Секретар Первомайського окружного комітету КП(б)У Д. С. Коротченко та голова виконкому окружної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів С. Т. Кириченко серед партійного активу Доманівського району 1927 р.

У ході колективізації багато допомагали партійним організаціям жінки-активістки. Учасниці районної жіночої конференції (а їх було 250) зобов'язалися залучити до колгоспу по два індивідуальних господарства і закликали всіх жінок-колгоспниць наслідувати їх приклад. Конференція також обговорила питання про організацію в колгоспах дитячих ясел і майданчиків та відкриття в селі дитячої консультації[1].

В 1932 році на полях уже працювало 27 тракторів, 4 автомашини. Силами МТС оброблялося близько 39 тис. га землі, у т. ч. 11,5 тис. га в Доманівці[2]. Створений 1933 року політвідділ при МТС допомагав колгоспам в організації соціалістичного змагання за вирощування високих врожаїв, підвищення продуктивності тваринництва. Комуністи виховували у трудящих нове, комуністичне ставлення до праці, почуття відповідальності за доручену справу. В колгоспах і МТС з'явились перші ударники соціалістичної праці. В липні 1935 року комбайнер Доманівської МТС А. Шендрик, тракторист Маташнюк та штурвальний Прокопчук на жнивах досягли рекордного на той час виробітку — зібрали понад 25 га зернових за день. Вони посіли перше місце в обласному змаганні комбайнерів і трактористів. Своєю працею уславилась тракторна бригада, очолювана комсомольцем П. С. Копійкою, який разом з Ф. Штиликом та С. Кожухарем на весняно-польових роботах 1936 року виорювали за зміну понад 8 га замість 5,58 га[3]. На районній нараді бригадирів МТС і передових механізаторів в листопаді 1936 року, що підбивала підсумки сільськогосподарського року, П. С. Копійці було вручено Грамоту ЦВК СРСР[4], а наступного року його нагороджено орденом «Знак Пошани».

Протягом 1929—1937 рр. МТС і колгоспи Доманівки одержали 42 трактори, 35 плугів, 5 автомашин, 20 комбайнів «Комунар». До 1938 року тракторний парк МТС налічував 77 машин різних марок[5]. Це дало змогу механізувати основні сільськогосподарські роботи, ширше застосовувати передові методи агротехніки. В колгоспах на науковій основі розгорнули роботу хати-лабораторії. Перед війною у Доманівці було 5 артілей. З підприємств місцевої промисловості тут ще у 1932 році побудували маслозавод, олійницю, млин, цех безалкогольних напоїв. Заможно стало жити населення.

Підвищився добробут доманівців. 1938 року колгоспники одержали на трудодень по 5—8 кг зерна і по 2 крб. 40 коп. грішми. Значно зросла їх купівельна спроможність. Помітних успіхів було досягнуто у розвитку народної освіти, охорони здоров'я трудящих. До 1940 року в селі ліквідовано неписьменність, здійснено загальне обов'язкове семирічне навчання. Напередодні Великої Вітчизняної війни в середній школі навчалося вже 739 учнів. В школі працювали 26 вчителів з вищою і 62 з середньою спеціальною освітою. Учні, молоді робітники і колгоспники охоче вступали до тсоавіахімівських гуртків, фізкультурних секцій. У 1935 році в селі відкрито аероклуб, де 30 юнаків навчались льотної справи, а також школу планеристів. З 1936 року в Доманівці вже діяла стаціонарна кіноустановка,

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 141, арк. 46, 67.
[2] Короткий статистично-економічний довідник Одеської області. Одеса, 1932, стор. 50—53.
[3] Газ. «Ударник степу» (Доманівка), 21 липня 1935 р., 18 березня 1936 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 50, арк. 119.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

кінопересувки. Комсомольці й молодь брали активну участь у хоровому, драматичному, музичному гуртках. Культармійці використовували різні форми роботи, проводили тематичні і літературні вечори, диспути. Зростав потяг населення до книг. 1939 року доманівська бібліотека мала 12 тис. книжок.

Коли німецько-фашистські загарбники напали на нашу Батьківщину, понад 200 доманівців пішло до лав Червоної Армії. Всі жителі села самовіддано трудилися на будівництві оборонних об'єктів і на колгоспних полях.

5 серпня 1941 року Доманівку окупували німецько-румунські загарбники[1]. Тут розмістилась військово-польова комендатура. На території села, в колгоспних стайнях, фашисти створили табір смерті, де закатували і розстріляли близько 20 тис. радянських людей[2] з Доманівського району, Одеси й Молдавії. В листопаді 1942 року в Доманівці почала діяти підпільна організація на чолі з комуністом М. І. Діордієвим і комсомольцем Є. І. Денисенком. Підпільники встановили зв'язок з Богданівською підпільною організацією, якою керував старший лейтенант А. Т. Мазепа. На початку 1943 року він провів нараду представників Доманівської, Акмечетської, Богданівської та інших підпільних груп, на якій був створений Доманівський підпільний райком партії. М. І. Діордієв та Є. І. Денисенко увійшли до складу райкому.

Доманівські підпільники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, антифашистські листівки, організовували саботаж заходів окупаційних властей, проводили диверсії. Так, наприклад, на заклик підпільників населення перешкоджало окупантам вивозити до Німеччини хліб, сільськогосподарські машини. В Доманівській МТС було розібрано і заховано 4 трактори, які фашисти хотіли вивезти. В радгоспах ім. Енгельса та ім. Фрунзе, в колгоспі ім. Чапаєва патріоти знищили 470 голів свиней, щоб вони не дістались ворогові. Підпільники вели агітаційну роботу в таборах радянських військовополонених, допомагали їм тікати звідти, переховували їх. Готуючись до збройної боротьби з гітлерівцями, патріоти добували зброю та боєприпаси. В середині 1943 року Доманівська районна підпільна організація налічувала понад 80 чоловік. Вона налагодила зв'язки з народними месниками Кривоозерського, Великоврадіївського, Савранського і Первомайського районів. З допомогою Акмечетської групи підпільний райком партії встановив зв'язок з Одеським підпільним обкомом КП(б)У, від якого одержував агітаційні матеріали і розповсюджував їх серед населення[3].

10 грудня керівники Доманівської організації були заарештовані, а на початку січня 1944 року М. І. Діордієва, Є. І. Денисенка, Л. Л. Миронова розстріляла румунська жандармерія в селі Кримці Первомайського району[4]. Посмертно учасники доманівського підпілля Є. І. Денисенко, М. І. Діордієв, Д. Л. Відмійчук, Л. Л. Миронов нагороджені медаллю «За відвагу», медалі «За бойові заслуги» удостоєні Ф. С. Піщаний, І. Т. Гайдукевич і М. С. Назаренко.

28 березня 1944 року Червона Армія вигнала з Доманівки окупантів[5]. В боях за визволення села відзначилися частини 228-ї стрілецької дивізії, якою командував полковник І. І. Єсін. На братській могилі радянських солдатів, які загинули в боях за село, встановлено пам'ятник. На ознаменування 20-річчя з дня перемоги над фашистською Німеччиною тут відкрито також дві меморіальні дошки з прізвищами воїнів-земляків, які віддали життя за рідну Батьківщину. За ратні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 811 жителів села нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Одна з вулиць Доманівки носить ім'я гвардії капітана І. М. Лихого, колишнього працівника редакції районної газети

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 22, спр. 173. арк. 5.

[3] Одесская область в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Документы и материалы. Одесса, 1970, стор. 235, 303, 304.

[4] Миколаївський облпартархів, ф. 2874, оп. 12, спр. 5, арк. 62, 63.

[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

«Ударник степу». Батальйон під його командуванням не раз відзначався в боях. Він першим перерізав комунікації ворога в районі Мелітополя і не дав можливості фашистським військам відступати. За успішні бойові операції І. М. Лихий був нагороджений орденом Червоної Зірки та двома орденами Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня. 4 листопада 1943 року в бою за м. Сімферополь ворог контратакував батальйон Лихого значно переважаючими силами. У найнапруженіші хвилини бою капітан підняв своїх бійців в атаку. Фашисти відступили з великими для них втратами. За героїзм і мужність, проявлені в цьому бою, І. М. Лихому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Відразу після визволення Доманівки були відновлені територіальна і три первинні партійні організації, які об'єднували 17 комуністів, сільська Рада. Коли в село почали прибувати поранені радянські бійці, комсомольці створили 6 комсомольсько-молодіжних бригад, що обслуговували поранених[1].

Трудівникам села треба було докласти великих зусиль, щоб відбудувати зруйноване і пограбоване господарство. Фашисти висадили в повітря електростанцію, млин, школу, два корпуси районної лікарні; спалили ветеринарну лікарню, знищили велику кількість сільськогосподарської техніки і реманенту[2]. Територіальна партійна організація Доманівки і сільська Рада мобілізували всіх жителів села на ліквідацію наслідків окупації. Ще йшла війна, майже не було дорослого чоловічого населення, і основний тягар відбудови ліг на плечі жінок і літніх людей. Незважаючи на великі труднощі воєнного часу, колгоспники вже 1944 року засіяли 98 проц. довоєнної площі, вони своєчасно зібрали врожай, обмолотили хліб, засіяли озимі під урожай 1945 року[3]. До кінця 1944 року значно поповнились худобою тваринницькі ферми колгоспів. Механізатори Доманівської МТС відшукали трактори, вузли і деталі до них, сховані патріотами від фашистів під час окупації; було складено 12 тракторів. Держава також допомогла колгоспам технікою. Влітку 1946 року в Доманівській МТС уже працювало 45 колісних і гусеничних тракторів, 10 зернокомбайнів.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни повернулися з фронту демобілізовані воїни, приїхали близько 300 переселенців із західних областей України[4], які активно включились в колгоспне виробництво. Багато сил і енергії віддавали справі відродження господарства колгоспники Є. І. Кучеренко, В. Л. Шуткіна, Л. К. Драгін та інші, які щоденно виконували норми на 120—130 проц. Вони нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». У 1947 році в селі почали діяти млин і олійниця, райпромкомбінат, який виготовляв взуття, гончарні вироби, вапно. Вперше після війни дала струм електростанція, відкрилась промислова артіль.

Між колгоспами, рільничими бригадами, тваринницькими фермами і механізаторами широко розгорнулося соцзмагання за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки, за підвищення врожайності всіх культур, дальший розвиток тваринництва. В МТС уже працювали 90 тракторів, 50 комбайнів, 57 вантажних автомашин. Було організовано виробниче навчання спеціалістів. У 1950 році комбайнер МТС А. Т. Зоткін за 25 робочих днів намолотив 8 тис. цнт кондиційного зерна, за що йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Через рік за таку ж кількість робочих днів комбайнер Л. М. Радько намолотив 7504 цнт зерна і був удостоєний ордена Леніна.

У 1950—1953 рр. проведено об'єднання п'яти невеликих доманівських колгоспів у сільськогосподарську артіль ім. Котовського, за якою закріплено 9912 га землі, з них 7600 га орної. Поліпшувалась організація праці, зміцнювалася трудова

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 57, арк. 40.
[2] Там же. оп. 22, спр. 173, арк. 1, 25.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 2874, оп. 12, спр. 2, арк. 6
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 23, спр. 119, арк. 2.

дисципліна в бригадах, ланках, на тваринницьких фермах. Вже 1954 року позначились наслідки господарювання в умовах об'єднаного колгоспу. На ферми поставили кращих людей, запровадили чіткий розпорядок дня. Побудували артезіанський колодязь, два нові корівники, придбали машини для переробки кормів. Запровадили влітку табірне утримання худоби з використанням зеленого конвейєра. Внаслідок цього 1955 року надій молока на кожну фуражну корову зріс на 687 кг порівняно з попереднім роком. Доярки М. І. Усатенко, Т. А. Черняк, К. І. Поліщук надоювали по 2800—3200 кг молока.

Герой Соціалістичної Праці А. Т. Зоткін. Доманівка, 1969 р.

Трудящі Доманівки успішно виконали завдання семирічного плану. Поголів'я великої рогатої худоби, наприклад, зросло майже на 2 тис. голів, в 2—3 рази збільшилась кількість свиней і птиці. Особливо успішним для артілі був останній рік семирічки. Партійна організація, правління колгоспу і всі трудівники артілі наполегливо трудилися на всіх ділянках виробництва, перетворюючи в життя історичні рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. 1965 року колгосп виконав план продажу державі хліба на 119 проц., молока на 131 проц., яєць — на 160 процентів.[1]

Багато уваги приділяється в колгоспі підвищенню культури землеробства. Парторганізація, правління артілі разом з спеціалістами переглянули структуру посівних площ, замінивши маловрожайні культури більш врожайними. Склад культур і площу під ними визначено залежно від потреб господарства.

В колгоспі були створені 6 шкіл передового досвіду: 4 школи вирощування високих врожаїв зернових культур і 2 — піднесення продуктивності тваринництва[2].

Колгосп мав потужну техніку: 52 трактори, 37 комбайнів різного призначення; 29 вантажних автомашин та багато інших сільськогосподарських машин. Тут працювало 73 електромотори. Все це дало можливість механізувати трудомісткі роботи в рільництві і тваринництві: оранку, обробіток і збирання зернових та технічних культур, подачу води на ферми, очищення приміщень від гною, доїння, приготування кормів тощо. Роль механізаторів у колгоспному виробництві невпинно зростає, їх понад 170 чоловік. Працюють курси трактористів. У колгоспі є своя майстерня, де одночасно можна ремонтувати 7—8 тракторів.

Уже в 1966 році хлібороби колгоспу ім. Котовського зібрали пересічно по 24,2 цнт зернових з га, продали державі хліба на 4 тис. цнт більше, ніж передбачалося планом. Тваринники виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 47,7 цнт м'яса, по 232 цнт молока, одержали на 100 га зернових по 11,3 тис. штук яєць. Всі бригади, ферми і дільниці перейшли на госпрозрахунок. Восьму п'ятирічку господарство виконало достроково, у третьому кварталі 1970 року. За ці роки урожайність зернових культур зросла на 4,5 цнт і становила 21 цнт з га. На 115—145 проц. виконано план продажу державі хліба, молока, м'яса і яєць. Майже в 3,5 раза збільшилися відрахування у неподільні фонди; прибутки колгоспу зросли з 619,6 тис. крб. у 1966 році до 979,7 тис. крб. 1970 року. Оплата праці колгоспників порівняно з 1966 роком зросла на 40,5 проц. У 1970 році середньорічний заробіток одного працюючого становив 1172 карбованці.

За досягнуті успіхи у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 384 трудівники Доманівки нагороджені ювілейною медаллю. 26 передовиків колгоспу ім. Котовського удостоєно орденів і медалей СРСР.

[1] Газ. «Трибуна хлібороба» (Доманівка), 20 січня 1966 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2839, оп. 3, спр. 11, арк. 39, 40.

Серед них тракторист І. І. Ощип, що виробив 1430 га м'якої оранки на умовний трактор; свинарка Л. П. Гусарова, яка одержала 26 поросят від кожної свиноматки; І. В. Шпаченко — завідуючий свинофермою, що добився щорічного приплоду 4200 поросят; доярки Я. Й. Шевчик, О. Д. Яблоненко, які надоювали по 2500—2600 кг молока від кожної фуражної корови. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні голова колгоспу О. А. Бєлінський за успіхи у розвитку тваринництва та трактористка (потім шофер) В. Т. Кандиболоцька за багаторічну і сумлінну працю.

В колгоспі проводиться велике будівництво. За останні роки тут споруджено 11 корівників, 8 телятників, 5 свинарників, 2 пташники, 2 кормоцехи, 2 зерносховища, теплицю, холодильник на 500 тонн продукції, типові літні табори для худоби, на центральній садибі — контору, клуб, їдальню, готель, крамницю, гараж, майстерню. На всіх польових тракторних станах поставлено типові будинки для механізаторів, на фермах обладнано червоні кутки для тваринників.

Зусилля колгоспників на виконання рішень партії та уряду, на боротьбу за дальший розвиток колгоспного виробництва організовує і спрямовує первинна партійна організація, що об'єднує 60 комуністів. В тракторних бригадах і на тваринницьких фермах створені партійні групи. Активну допомогу партійній організації подають 76 комсомольців. Разом з комуністами вони приділяють велику увагу трудовому, інтернаціональному і військово-патріотичному вихованню молоді. Всього у Доманівці 27 первинних партійних організацій, в яких на обліку 403 комуністи, 18 комсомольських і 35 профспілкових організацій. Під їх керівництвом за роки восьмої п'ятирічки колективи «Міжколгоспбуду», комбінатів будівельних матеріалів, побутового обслуговування разом з іншими промисловими підприємствами випустили надпланової продукції на суму близько 1 млн. крб. Маслосирзавод щороку випускає 450 тонн продукції. Успішно працює цегельний завод, який виробляє 2 млн. штук цегли на рік.

Трудящі Доманівки ділом відповідають на рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Робітники місцевої промисловості і трудівники колгоспних ланів зобов'язалися дев'яту п'ятирічку виконати достроково. Понад 70 процентів робітників і колгоспників взяли особисті зобов'язання «П'ятирічку— за чотири роки».

Змінився зовнішній вигляд селища (з 1957 року Доманівка стала селищем міського типу). До 1953 року тут було лише 8 вулиць, тепер їх 35. Споруджено 32 багатоповерхові будинки та 527 поставлено індивідуальними забудовниками, квартири трудящих газифікуються. Став до ладу водопровід, прокладено понад 100 тис. кв. метрів тротуару. За останні 10 років збудовано універмаг, готель на 100 місць, 3 продуктові і 2 промтоварні магазини, їдальню, дитячий комбінат, хлібозавод, будинок культури на 400 місць, поліклініку, аптеку, будинок зв'язку, автобусну станцію (між Доманівкою і містами Миколаєвом, Вознесенськом, Первомайськом та центрами сільських Рад курсують автобуси; з обласним центром — повітряне сполучення). Рік у рік зростає мережа торговельних підприємств, купівельна спроможність доманівців.

Приймальний майданчик Доманівського маслосирзаводу. 1969 р.

Великі зміни порівняно з дореволюційним часом відбулися в розвитку охорони здоров'я. Працює лікарня на 180 ліжок, 114 медичних працівників мають вищу і середню спеціальну освіту.

В трьох нових двоповерхових корпусах середньої школи навчається понад тисячу дітей. У вечірній і заочній школах близько 350 молодих робітників і колгосп-

Доманівський райунівермаг. 1969 р.

ників здобувають середню освіту без відриву від виробництва. Навчально-виховну роботу ведуть 105 вчителів, 75 випускників школи працюють механізаторами, шоферами, доярками в своєму колгоспі. З 1965 року в Доманівці відкрито музичну школу.

У 6 бібліотеках понад 54 тис. книжок. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності. Завжди людно в кінозалі, де демонструються кінофільми. У 460 будинках колгоспників, робітників і службовців світяться голубі екрани телевізорів. Радіоприймачі, магнітофони, радіоли стали звичною річчю в хатах трудящих. По селищній Раді на кожну тисячу чоловік населення передплачується 1776 примірників газет і журналів. Дев'ятитисячним тиражем видається районна газета «Трибуна хлібороба», яка виходить з 1932 року.

В селищі урочисто відзначаються реєстрація шлюбів та новонароджених, проводи до Радянської Армії, влаштовуються цікаві зустрічі молоді з старими комуністами, ветеранами праці, проводяться усні журнали, читацькі конференції.

Традиційними стали свята людей однієї професії. Ось як, наприклад, проводиться свято механізаторів. Як правило, воно відбувається в червні. В цей день зранку до лісопарку поспішають святково одягнені комбайнери і трактористи, всі жителі селища, молодь. Звідусіль чути музику, співи. Під час урочистої частини підбиваються підсумки соціалістичного змагання механізаторів на весняній сівбі і догляді за посівами просапних культур, вшановуються кращі трудівники. Тут же механізатори схвалюють соціалістичні зобов'язання щодо успішного проведення жнив та виконання інших сільськогосподарських робіт. Перед учасниками свята з концертом виступають запрошені професіональні колективи митців, самодіяльні артисти. До вечора в лісопарку лунають пісні, влаштовуються масові ігри, танці, конкурси, спортивні змагання.

У зв'язку з підготовкою до XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України в колгоспі, на промислових підприємствах, в установах пожвавилась масово-політична робота. Партійні, комсомольські організації, члени товариства «Знання» провели цикл лекцій «Країна Леніна готується до партійних з'їздів», кінолекторій «Від з'їзду до з'їзду».

В житті селища велику роль відіграє селищна Рада, в складі якої 77 депутатів, серед них 31 жінка. Депутати беруть активну участь у роботі 6 постійних комісій. Добре працює комісія охорони громадського порядку та соціалістичної законності. Вона контролює дотримання колгоспом ім. Котовського Статуту сільськогосподарської артілі, організовує консультації на виробництвах та в установах про порядок прийому та звільнення працівників з роботи, подає необхідну допомогу товариським судам, народній дружині, постам «Комсомольського прожектора».

Нині зусилля трудящих Доманівки зосереджені на виконанні планів дев'ятої п'ятирічки, спрямованих на побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

Р. А. БЕРЕЗОВИЧ, В. І. ЛУЦЕНКО

БОГДА́НІВКА

Богданівка (до 1801 року — Гардове) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Південного Бугу, за 25 км на північ від районного центру. До найближчої залізничної станції Кавуни (на лінії Одеса—Черкаси) — 20 км. Населення — 2536 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградний Сад, Калинівка, Куйбишевка, Мар'ївка, Петрівка, Червоний Київ.

На території села Виноградний Сад виявлено поселення трипільської культури, а сіл Богданівки та Куйбишевки — два поселення доби бронзи і одне черняхівської культури. Знайдена також кам'яна половецька баба XI—XIII ст. н. е.[1]

Село виникло на місці відомої ще в XVI—XVII ст. слободи запорізьких козаків — Гард (Гардове), яка до 1775 року була центром Бугогардівської паланки. В XVI ст. козаки збудували тут гард — рибний завод, від нього й пішли назви урочища, слободи та самої паланки[2]. В урочищі була човнова, а проти острова Великого — поромна переправа запорожців, яка залишалася найважливішою на Південному Бузі до кінця XVIII століття[3]. Тут несли сторожову службу 300 козаків на чолі з старшинами[4]. Щороку, навесні і влітку, коли зростала загроза нападів татаро-турецьких орд, загін запорізьких козаків збільшувався до 500 чоловік[5]. 1740 року Гард по-варварському зруйнували загони надвірних козаків польського графа Потоцького, очолені зрадником Савою Чалим[6]. Та запорожці знову відбудували слободу.

Експлуатація старшиною козацьких низів будила в останніх ненависть до своїх пригноблювачів, яка часто виливалася у збройні виступи. У 1752 році в Гарді розмістилися російський драгунський і український компанійський полки, які переслідували гайдамаків. Це викликало невдоволення запорожців і навіть сутички між гардівським полковником М. Рагулею, прихильником гайдамаків, і командирами караульних полків. За цей виступ і за переховування в Гарді 40 гайдамаків М. Рагулю закували в кайдани[7]. Під час Коліївщини місцеві жителі не тільки подавали повсталим допомогу, але й самі приєднувалися до них[8].

З 1791 року, коли Ясський мирний договір юридично закріпив за Росією землі між Південним Бугом і Дністром, урочище Гард, розташоване на перехресті важливих торгових шляхів, стало місцем першого в північній частині Ананьївського повіту осілого поселення[9]. Після звільнення краю від турецьких загарбників царський уряд подарував у 1799 році Гардове разом з 12 239 десятинами землі французькому емігранту де Поліньяку «для розвитку скотарства», як зазначалося у дарчій грамоті[10]. Розвиток тваринництва і бджільництва у ці роки значною мірою зумовлювався наявністю тут обширних цілинних степів та нестачею робочої сили для обробітку землі.

---

[1] І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). К., 1967, стор. 86, 87; И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 87—89.

[2] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 1, стор. 40.

[3] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 95—100.

[4] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 2, Одесса, 1885, стор. 319.

[5] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 7, стор. 181, 182.

[6] А. Скальковский. Наезды гайдамаков на Западную Украину, стор. 48.

[7] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 16. Одесса, 1893, стор. 227, 228.

[8] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 396.

[9] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 33, 34.

[10] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 3, стор. 180; А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 96.

Кількість населення в слободі все більше зростала за рахунок утікачів з центральних губерній України і Росії. На відміну від давно осілих селян — вихідців з колишніх запорізьких вольниць — селяни-втікачі були зовсім безправні й убогі, що сприяло швидкому закріпаченню їх. Під час 5-ї ревізії вони були записані за поміщиком Акацатовим, який у 1801 році виграв у карти село разом з 75 кріпацькими родинами. Він же перейменував село на Богданівку — дану йому, мовляв, богом[1]. Того року сюди із Зіньківського повіту на Полтавщині насильно були переселені селяни графа Разумовського[2]. Маючи велику кількість землі, Акацатов був неспроможний освоїти її наявною робочою силою і наймав сільськогосподарських робітників на ринках у Мостовому і Вознесенську. Окрему групу на селі становили вільні орендарі — десятинники, які володіли знаряддями праці і орендували землю у поміщика.

Із зростанням населення дедалі більше поширювалося хліборобство. Через відсутність колодязів на стрімкому й скелястому березі ріки нові мешканці будували свої землянки за півкілометра на південний захід, у прирічковій долині. Так поступово село перемістилося на нове місце.

Родючі землі, поклади будівельних матеріалів, важлива поромна переправа (через неї направлялися купецькі обози, тяглися чумацькі вози в Крим по сіль, а з центральних губерній — валки з пшеницею до Одеського порту)[3] і ріка, багата на рибу,— все це сприяло дальшому розвиткові села. На кінець 50-х років XIX ст. в ньому проживало 787 чоловік. За адміністративним поділом Богданівка з 1834 року входила до складу Головлівської волості Ананьївського повіту Херсонської губернії. Поміщик нещадно експлуатував селян. Їм доводилося працювати на пана три дні на тиждень, а в жнива — щодня[4]. За найменшу провину селян карали. Все їх життя проходило в тяжкій праці.

Після скасування кріпосного права на кожного з 290 селян-чоловіків припадало по п'ять десятин землі. За кожну десятину викупні платежі становили 1 крб. 44 коп. на рік. Ще й через 15 років заборгованість за землю — викупні недоїмки— становила 50 проц. загальної суми[5]. Мізерні наділи не могли забезпечити існування бідняцьких родин. Після тривалого клопотання селян земство в 1884 році нарешті дозволило їм купити ще 1453 десятини землі. Але якщо ринкова ціна десятини тоді була 25 крб., то селянам вона дісталася по 60 крб.[6] Заможні ж господарі купували великі земельні ділянки. Нестача землі примушувала селян орендувати її у поміщика та куркулів по 7 крб. за кожну десятину або за третину врожаю. Коли ж селянин брав і зерно на насіння, то глитаї вимагали половину врожаю[7].

В 1887 році з 238 господарств села 40 були безземельними, кожному з 137 малоземельних господарств належало пересічно 5,3 десятини землі, в той час як 28 куркульських сімей мало 1137 десятин. Скуповуючи землі розорених селян, куркулі збільшували свої ділянки до 50—60, а то й до 100 десятин[8]. Місцевому поміщику Баздирєву, який придбав тут землі у нащадків Акацатова, належало 4500 десятин, тобто втричі більше, ніж всьому півторатисячному населенню Богданівки[9]. Три водяні млини приносили йому щороку 3 тис. крб. прибутку.

Тяжкі антисанітарні умови життя селян часто призводили до страшних захворювань. Протягом 1830—1873 рр. жителі села двічі перенесли епідемії азіатської

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 54, арк. 250; Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 192, спр. 67, арк. 23, 24.
[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 33.
[3] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 95—100.
[4] «Сборник Херсонского земства», 1893, № 6, стор. 164.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 240, 241, 312, 313.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, стор. 168.
[7] «Сборник Херсонского земства», 1900, № 2, стор. 39, 40, 75.
[8] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 424, 425.
[9] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 526.

25 1-257

холери, від якої померло 7 проц. населення[1]. Проте до самої революції тут не було жодного медичного працівника.

У 1872 році в Богданівці відкрилася трикласна народна школа, але через нестачу грошей, зібраних на її утримання, вона проіснувала лише рік[2]. В той же час поміщик збудував у селі на власні кошти церкву. Хоч у 1891 році школа відновила свою роботу, та навчатися в ній мали змогу переважно діти заможних селян, тому в Богданівці тоді було тільки 10 проц. письменного населення[3]. У 1896 році школу відвідували 35 хлопчиків і 8 дівчаток[4].

Безправ'я, злидні, хвороби, виснажлива праця — все це викликало протест селянських мас. Під впливом подій 1905 року богданівці влітку того року почали палити панські скирти та комори, вони відмовилися працювати на поміщика і вимагали підвищити плату чоловікам до 2 крб., а жінкам і підліткам — до 1,5 крб. за день; зменшити орендну плану за землю до 6 крб. за десятину, виділити для селян сінокіс, ввести мінімальну плату за випас худоби на панських угіддях. Наляканий рішучими діями селян, поміщик обіцяв частково задовольнити їх вимоги, але в той же час звернувся по допомогу до властей. З Ананьєва прибув драгунський ескадрон. У найактивніших селян М. Г. Туника і Є. М. Назаренка під час обшуку знайшли революційні листівки і саморобні бомби. Їх засудили на 12 років каторги в Сибіру[5]. Але революційна робота серед селян не припинилася. Її проводили вчитель місцевої школи Н. С. Шушара, селяни — брати Віктор і Яким Шпаки та С. Чорний, які встановили зв'язок з Миколаївською організацією РСДРП[6]. На пропозицію Миколаївського комітету РСДРП в листопаді 1905 року відбулися загальні збори селян Богданівки, які прийняли постанову вимагати передачі їм усієї землі, загального безплатного навчання дітей, помилування тих, хто постраждав; відстоюючи народні права, створення такого управління волості, яке представляли б усі верстви населення, а також виборів депутатів до Державної думи на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування незалежно від статі й національності[7].

Після поразки в країні революції поміщик Баздирєв став ще більше визискувати селян. Підвищилась орендна плата за десятину землі. Особливо погіршало становище трудового люду після столипінської реформи. В 1912 році 47 господарств куркулів-відрубників володіли 1660 десятинами кращих орних земель та пасовищ, тоді як 50 селянських господарств були безземельними, а 245 — мали 1495 десятин[8].

Важким тягарем лягла на плечі трудящих селян перша світова війна. Багато чоловіків було мобілізовано до царської армії. Майже з кожного двору реквізували коней, худобу, збрую, фураж, продукти харчування. Одразу зросли ціни на предмети першої потреби. Невдоволення селян політикою уряду наростало.

Дізнавшись про Лютневу революцію і повалення царизму, богданівці на перших же зборах вимагали передати їм поміщицькі землі. На прохання солдатів-фронтовиків Т. В. Нестеренка і О. І. Цимбала селянська секція при Одеській Раді робітничих депутатів відрядила до Богданівки своїх представників. На мітингу у березні 1917 року вони закликали трудове селянство рішуче боротися за землю[9].

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, стор. 20, 21 (карта).
[2] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5—7, приложение, стор. 24.
[3] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 113, 114.
[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор 125.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 19, арк. 7.
[6] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 445, арк. 2; спр. 620, арк. 1, 2.
[7] Там же, спр. 620, арк. 4, 5.
[8] Список землевладельцев Ананьевского уезда на 1912 год. Ананьев, 1912, стор. 46, 108, 184.
[9] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 115. арк. 229.

Був створений сільський комітет. Селяни сподівалися, що їхнє становище поліпшиться, їм дадуть землю. Однак сільський комітет не виправдав надій. Тоді вони самочинно ще до осені 1917 року зорали значну частину панських земель, захопили млини.

Після перемоги Жовтневої соціалістичної революції в селі посилилася боротьба з куркульством. Наприкінці січня 1918 року тут було обрано першу Раду на чолі з місцевим селянином-бідняком О. І. Цимбалом. Члени Ради проводили збори селян, роз'яснювали їм перші декрети Радянської влади. Рада почала здійснювати ленінський Декрет про землю. Бідні селяни одержали по 2,25 десятини на їдця, а також панську худобу, реманент[1].

Та в березні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. В листопаді їх змінили банди петлюрівського отамана Янева, які знущалися з населення, грабували його. Жителі Богданівки зі зброєю в руках стали на захист Радянської влади. Багато селян пішли в партизанські загони. 30 богданівців билося проти ворогів у складі партизанського загону Т. М. Гуляницького[2], який діяв на території сучасних Доманівського і Первомайського районів. З наближенням Червоної Армії партизани активізували свою діяльність і на кінець лютого 1919 року визволили волость від петлюрівців. Тоді ж було відновлено Радянську владу і в Богданівці[3].

Налагоджувалось господарське і культурне життя. Створений на початку березня 1919 року ревком на чолі з червоноармійцем О. М. Бойком насамперед почав ділити поміщицьку землю, майно, подавав матеріальну допомогу біднякам, організував ремонт школи, млинів, криниць, шляхів. Почала працювати трикласна школа.

На початку серпня 1919 року в зв'язку з наступом денікінських полчищ куркулі сусіднього села Костянтинівки підняли заколот проти Радянської влади, до якого приєдналися й багатії та деякі підбурені ними середняки з Богданівки. Окремі загони 522-го полку 58-ї стрілецької дивізії під командуванням І. Ф. Федька придушили цей заколот. За вказівкою Одеського окружного військового комісаріату загін богданівських бідняків був направлений на станцію Кавуни, де брав участь у розгромі куркульських банд, що намагалися захопити червоноармійський бронепоїзд[4]. Але з боку Вознесенська вже наступали денікінці. Їх передовий загін при переправі через Південний Буг був повністю знищений 522-м полком. Проте ворог підтягував сюди нові й нові сили. 28 серпня 1919 року йому вдалося захопити Богданівку.

Знову настали тяжкі дні для трудівників села. Білогвардійці відбирали у них землю і коней, відновлювали старі порядки. Почалася примусова мобілізація до білої армії. Вкрай обурені жителі Богданівки підняли повстання проти денікінців[5], яке співпало з наступом Червоної Армії. В ніч на 1 лютого 1920 року, після тривалого запеклого бою, під час якого село кілька разів переходило з рук у руки, Богданівку визволили бійці 405-го полку 135-ї стрілецької бригади 45-ї дивізії Й. Е. Якіра[6].

4 лютого обрано в селі Раду, головою якої став селянин-бідняк Т. В. Голодняк. Вона відразу приступила до розв'язання земельного питання. Селяни додатково одержали понад 2700 десятин землі, пересічно по 2 десятини на їдця. Насамперед були наділені землею інваліди, сироти, солдатки та бідняки. Важливу роль у здійсненні законів Радянської влади відіграв партійний осередок, створений на

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп 1, спр 113, арк. 51—53; спр. 114, арк. 162.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор 138.
[3] Газ. «Радянська правда», 3 листопада 1957 р
[4] Ф. А. Анулов. Прорыв. Л , 1927, стор. 21
[5] В огне гражданской войны, стор 7, газ «Правда», 10 жовтня 1919 р
[6] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр 78, арк 90 Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 54, арк. 250.

початку 1920 року[1]. Велику роботу щодо згуртування бідноти з червня 1920 року проводив комітет незаможних селян у складі 195 чоловік під керівництвом бідняка-активіста О. Є. Кучмія[2]. Члени КНС організували збирання врожаю, провели облік і вилучення надлишків хліба у куркулів, збирали продукти і взуття для хворих і поранених червоноармійців[3]. Тоді ж виник і комітет взаємодопомоги. Обидві ці організації допомагали бідняцьким господарствам у проведенні землевпорядкування, в обробітку землі тощо. За ініціативою комуністів на землях колишнього маєтку Баздирєва вже 1920 року організовано радгосп «Богданівка», який мав 1068 десятин землі, в т. ч. 715 десятин орної, 238 десятин сіножаті і випасів[4]. Під керівництвом комуністів селяни спрямували свої зусилля на відбудову і розвиток сільського господарства після закінчення громадянської війни. В умовах нової економічної політики партійний осередок і сільська Рада надавали великого значення розвиткові сільської кооперації. В селі було створено прокатний пункт, сільськогосподарське кредитне товариство. 1922 року богданівці за 5 днів виконали продподаток, здавши державі 2950 пудів хліба, 100 пудів м'яса і 500 пудів фуражу.

Поряд з радгоспом у Богданівці з'явилися перші сільськогосподарські кооперативи: в 1921 році — артіль «Прогрес культури», а через три роки — «Клич незаможника» та артіль виноградарів і садівників. Організація колективних господарств відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Щоб не втратити своїх родючих земель, куркулі в 1921 році створили свій ТСОЗ[5]. Незаконно, користуючись пільгами і кредитами держави, вони закуповували сільськогосподарський реманент, зміцнювали свої господарства і продовжували експлуатувати бідняків-одноосібників, які зверталися до них по допомогу. В організації боротьби проти куркульства комуністам всіляко допомагала сільська молодь. Комсомольський осередок в селі створено в 1923 році з 7 чоловік. Секретарем його обрали І. І. Силіна[6]. Комуністи і комсомольці роз'яснювали біднякам і середнякам справжні наміри куркулів. На загальних зборах, скликаних з ініціативи партосередку, селяни вирішили звернутися до Окрземуправління з проханням ліквідувати відрубне землекористування, а лишки куркульських земель передати в розпорядження бідняцьких кооперативів[7]. 1924 року куркульський ТСОЗ було розпущено.

Важкими були перші роки становлення радгоспу. Недостатня кількість сільськогосподарської техніки і тяглової сили (в господарстві налічувалося лише 14 плугів, 4 культиватори, 2 сівалки, 1 гарба, 6 коней і 12 волів), відсутність кваліфікованих кадрів і досвіду колективного господарювання давалися взнаки: ще в 1923 році збирали озимої пшениці лише по 20 пудів з десятини, ячменю — по 18,5 пудів, вівса — по 20,5 пудів[8]. Однак, завдяки умілій організаторській діяльності комуністів, впровадженню передової агротехніки вже 1924 року радгосп, в якому тоді працювали тільки 30 робітників[9], одержав з 345 десятин 14 тис. пудів хліба (решта землі засівалася технічними та кормовими культурами — коноплями, цукровими буряками тощо — була під паром).

З'являються перші передовики виробництва, серед них свинарки Н. С. Трущенко і У. С. Пономар, робітники рільничої бригади І. В. Супрун, І. Я. Тарасенко, З. Ю. Кучмій. Господарство економічно міцніло, ставало рентабельним. З одержа-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 363, арк. 122.
[2] Одеський облдержархів ф, Р-14, оп. 1, спр. 3, арк. 19.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 2, арк. 151, 152.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 562, арк. 1—6.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 51, арк. 246, 247.
[6] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 19, арк. 12.
[7] Там же, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 52, арк. 294.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 562, арк. 1—6.
[9] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 363, арк. 122.

ного прибутку було виділено 5389 крб. на допомогу відстаючому сусідньому радгоспу ім. Енгельса[1].

Члени перших колективних господарств, застосовуючи передові агротехнічні методи вирощування сільськогосподарських культур і при сприянні радгоспу, який допомагав їм в обробітку землі, сівбі і збиранні врожаю, за короткий строк досягли певних успіхів. Урожай зернових в артілях був на 3—4 цнт вищий, ніж в одноосібних господарствах. 1924 року артіль «Прогрес культури» стала учасницею окружної виставки та перемогла в змаганні на звання кращого господарства. Її було нагороджено грошовими преміями районного та окружного виконкомів. За ці кошти артіль придбала собі трактор. Велику допомогу подавала колективним господарствам держава. До кінця року 4 трактори одержав і радгосп. В господарствах з'явилися свої сівалки, молотарки, віялки. 1925 року для боротьби з посухою держава надала богданівцям понад 2 тис. крб. кредиту. Переконуючись у перевагах колективного господарювання, в артілі щороку вливалися все нові й нові бідняцькі та середняцькі сім'ї. Значну роль у відбудові сільського господарства відіграла споживча кооперація, перша організація якої виникла 1924 року, а вже через рік її членами стали більше половини господарств села[2].

З перших років Радянської влади, поряд з відбудовою та розвитком народного господарства, партійний осередок, сільська Рада приділяли велику увагу охороні здоров'я, підвищенню культурного рівня населення. У 1923 році в Богданівці почав працювати медичний пункт. Того ж року відкрилася школа лікнепу, в якій навчалося грамоти 136 чоловік. Особливу увагу парторганізація і сільська Рада приділяли дітям. Сільрада відпускала кошти на підручники й ремонт школи, а в кінці 1924 року створила комісію для забезпечення продуктами харчування дитячого будинку, який тут було організовано по закінченні громадянської війни[3].

За ініціативою комсомольського осередку у 1923 році в селі відкрито будинок культури, при якому працювали гуртки політграмоти, світознавства, художньої самодіяльності, спортивний. Культурно-освітню роботу вели також хата-читальня та бібліотека. Були створені добровільні товариства «Друзі книги», «Геть неписьменність!». Завдяки широкій роз'яснювальній діяльності комуністів і комсомольців у Богданівці активізувалося громадсько-політичне життя. Успішно пройшло збирання коштів до фонду електрифікації країни. Трудящі вступали у товариство МОДРу, яке 1924 року вже об'єднувало 95 членів[4]. Активну участь у громадському житті села брали жінки. Запрошуючи через райжінвідділ кваліфікованих лекторів, жіноча Рада, до якої входило 40 селянок, організувала систематичне читання лекцій, потурбувалася про відкриття в літню пору дитячих ясел[5]. За її ініціативою в селі проводилися свята пару, закінчення польових робіт, врожаю, які потім стали традиційними[6].

Після XV з'їзду ВКП(б) в 1929—1930 рр. у Богданівці створюються колгоспи «Радянський хлібороб», «Шлях Леніна», «Пролетар», до яких вступили 500 господарств. Організаторами їх стали комуністи і селяни-бідняки Д. М. Максименко, Г. П. Плотник, О. А. Бессараб[7]. Куркулі, які не тільки приховували хліб, зволікали здачу його державі, а й займалися контрреволюційною агітацією, були знешкоджені і вислані з району.

Багато зробили для зміцнення молодих колгоспів працівники Маринівської МТС, що обслуговувала колгоспи навколишніх сіл, в т. ч. і богданівські, та радгосп

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 562, арк. 42.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 51, арк. 135; спр. 111, арк. 99; спр. 181, арк. 32.

[3] Там же, спр. 10, арк. 37, 117, 168; спр. 48, арк. 36, спр. 51, арк. 111, 135; спр. 177, арк. 75—77.

[4] Там же, спр. 10, арк. 117, 155; спр. 51, арк. 136, 246, 247, 264.

[5] Газ. «Селянська правда» (Первомайськ), 28, 29 травня 1925 р.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 111, арк. 99, 100.

[7] Газ. «Трибуна хлібороба», 26 березня 1966 р.

«Богданівка», який 1935 року мав уже 15 тракторів, 9 автомашин, 6 комбайнів. У березні того ж року в радгоспі почали працювати курси трактористів і штурвальних, на яких навчалося 64 чоловіка[1]. Навчали їх перші трактористи села Є. М. Гульченко і М. М. Кучмій, які закінчили Єлисаветградську школу механізаторів. Використання техніки, застосування агротехнічних засобів вирощування сільськогосподарських культур сприяли підвищенню урожайності на полях колгоспів і радгоспу. У 1930—1935 рр. середня врожайність зернових на колгоспних і радгоспних ланах становила 17—20 цнт з гектара. А протягом 1938—1940 рр. всі колгоспи збирали з кожного га по 20—22 цнт пшениці. Рік у рік міцніло господарство радгоспу. Перед війною він мав 42 трактори, 11 комбайнів[2]. Тут було 450 голів великої рогатої худоби, 250 коней. Особливо великих успіхів досяг радгосп у розвитку свинарства.

Серед трудівників села значного розмаху набуло соціалістичне змагання. Трактористи радгоспу І. В. Супрун та І. К. Панченко в 2—2,5 раза перевиконували виробничі завдання; свинарі — комуністи П. І. Савельєв, Н. С. Трущенко та комсомолки Г. Супрунова, Г. Стонога і Г. Лозова одержували по 20—25 ділових поросят на одну свиноматку[3]. За самовіддану працю і високі виробничі досягнення група працівників радгоспу в 1936 році одержала урядові нагороди, зокрема, тракторист І. В. Супрун, директор радгоспу В. Я. Фрейберг, свинарка Н. С. Трущенко, начальник політвідділу радгоспу Б. П. Федосов удостоєні ордена «Знак Пошани». Колектив радгоспу преміювали апаратурою для звукового кіно.

Заможнішим стало життя трудящих. Колгоспники одержували на трудодень по 4,5 кг зерна, а також овочі, фрукти, соняшник. У порівнянні з 1935—1936 рр. зарплата робітників радгоспу зросла на 26 проц. 80 проц. трудівників мали власну худобу[4]. Колгоспи та радгосп виділяли кошти для оздоровлення своїх працівників у санаторіях, будинках відпочинку. Значні зміни сталися і в галузі освіти. Семирічну школу було перетворено на середню, яку відвідували всі діти села. Їх навчали 11 учителів. При клубах радгоспу і колгоспів працювали самодіяльні театри. Радгоспний духовий оркестр не раз завойовував першість на районних оглядах художньої самодіяльності. Серед сільської молоді велася спортивно-масова робота — про це дбали комсомольці радгоспу разом з шефами — воїнами Червоної Армії.

Партійна організація Богданівки повсякчас дбала про ідейно-політичне виховання трудящих. Внаслідок великої антирелігійної роботи комуністів і комсомольців, за вимогою переважної більшості мешканців села закрили церкву[5]. Богданівці гаряче відгукнулися на заклик партії подати допомогу в соціалістичному будівництві трудящим західних областей України та Бессарабії, які щойно воз'єдналися в єдиній Радянській державі. В числі тих, кого партія направила до Західної України, були кращі механізатори І. В. Супрун, Г. М. Бессараб, О. Т. Самійленко.

Та мирній праці людей перешкодила війна. Разом з усім радянським народом стали на захист Вітчизни і жителі Богданівки. Пішли до лав Червоної Армії чоловіки, молодь. Урожай того року довелося збирати жінкам, старикам, дітям. Вони ж будували й оборонні укріплення.

5 серпня 1941 року село окупували фашистські війська. В радгоспі «Богданівка» німецько-румунські загарбники створили концентраційний табір. Ув'язнених радянських громадян тримали тут просто неба або в свинарниках радгоспу. Люди вмирали від голоду, холоду, хвороб. Тих, хто залишався в живих, розстрілювали на крутому схилі яру, звідки вони, часто тільки поранені, падали на дно,

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1259, оп. 1, спр. 1789, арк. 4—19.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2829, оп. 4, спр. 4, арк. 59.
[3] Газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 1 лютого 1934 р.
[4] Газ. «За другу п'ятирічку» (Доманівка), 1 травня 1937 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-206, оп. 3, спр. 1, арк. 20—33.

де було розпалене багаття. Маленьких дітей кати кидали в полум'я живими[1]. Гітлерівці розстріляли і спалили в цьому таборі понад 55 тис. жителів з південних областей України та Молдавії[2]. Пізніше трудящі Одеси в зверненні до суддів Нюрнберзького процесу вимагали: «Хай тіні жертв Майданека, Дахау, Освенціма, Богданівки... повстануть з надр землі, хай передсмертний зойк невинно замучених залунає в залі Нюрнберзького суду»[3].

А. Т. Мазепа — керівник підпільної організації у Богданівці під час Великої Вітчизняної війни. Фото 1938 р.

Та ворогу не вдалося скорити радянських людей. Кращі представники радянської інтелігенції, робітники, колгоспники пішли в підпілля. Організатором і керівником Богданівської підпільної організації, в якій налічувалося 34 чоловіка, став уродженець села, офіцер Червоної Армії, комуніст А. Т. Мазепа, який вирвався з німецького оточення[4]. Кожен, хто вступав до організації, приймав присягу. Згодом вдалося налагодити зв'язок з підпіллям Кривоозерського району, з народними месниками Первомайського, Врадіївського, Савранського і Любашівського районів, Доманівки[5]. На початку 1942 року було встановлено зв'язок з підпільною організацією В. О. Молотова в Одесі. Богданівські підпільники стали регулярно одержувати бюлетені, листівки та інші матеріали Одеського підпільного обкому партії[6]. В липні 1943 року в Богданівці відбулася нарада представників підпільних організацій прибузьких районів Миколаївської та Одеської областей[7], а в жовтні у місті Голті (Первомайськ) зібралася підпільна повітова партійна конференція. На ній було обрано повітовий партійний комітет, до складу якого увійшов і А. Т. Мазепа. Повітовий партком затвердив його командиром усіх підпільних бойових груп і партизанських загонів повіту[8].

Богданівська підпільна організація проводила серед населення широку агітаційно-роз'яснювальну роботу, розповсюджувала зведення Радінформбюро, листівки, закликала населення нещадно боротися з ворогом. В ніч на 4 жовтня 1943 року між станціями Врадіївка і Любашівка народні месники пустили під укіс залізничний состав з солдатами і бойовою технікою, що йшов на фронт. Під час диверсії загинуло понад 300 гітлерівців. Підпільники відшукували й ремонтували зброю, допомагали родинам червоноармійців, збираючи необхідні кошти серед членів організації. Вони визволили з табору військовополонених 53 радянських бійців і переправили їх через лінію фронту[9]. Патріоти не давали змоги окупантам вивозити з села хліб, сільськогосподарські машини. Вони встановили зв'язок з румунами-антифашистами, які вели агітаційну роботу серед румунських солдатів. Вся діяльність підпільної організації проводилась за принципом «п'ятірок», кожна з яких мала свого командира. 4 листопада, коли підпільники готувалися до організованого збройного виступу всіх патріотичних організацій і груп повіту, румунські жандарми напали на їх слід. До катівні сигуранци потрапив підпільний комітет на чолі з А. Т. Мазепою. В голтянській в'язниці

---

[1] Газ. «Известия», 14 червня 1944 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 22, спр. 173, арк. 1.
[3] Газ. «Чорноморська комуна», 13 грудня 1945 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 10, арк. 22, 23.
[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 129—131.
[6] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2. К., 1968, стор. 190.
[7] М. Зотов. Наперекір смерті. Одеса, 1966, стор. 83—85, 101, 102.
[8] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 129, 354.
[9] Миколаївський облпартархів, ф. 2874, оп. 12, спр. 5, арк. 1—6.

фашисти по-звірячому знущалися над патріотами, а 10 січня 1944 року в селі Тридубах Кривоозерського району розстріляли А. Т. Мазепу і Л. Ю. Бессараб. Через тиждень поблизу села Миколаївки Доманівського району від рук катів загинули І. Г. Бессараб, П. Ф. Журба, К. Т. Іоненко, П. І. Лановенький, Г. М. Маличев, К. І. Маркушенко, М. С. Силін, А. П. Стонога. Після жорстоких катувань помер у голтянській в'язниці І. М. Деревйов[1]. Богданівські підпільники називали свою організацію партійною. Не всі вони були комуністами, але кожен з честю витримав випробування, які випали на його долю. Всі патріоти відзначені орденами й медалями СРСР.

Весною 1944 року, відступаючи від Дніпра, німецько-румунські загарбники будь-що намагалися закріпитися на берегах Південного Бугу. Проте передові частини 3-го Українського фронту — війська 57-ї армії під командуванням гвардії генерал-лейтенанта М. О. Гагена, переслідуючи ворога, вже в березні вийшли на лівий берег Південного Бугу. Першими форсували його розвідники 1292-го стрілецького полку на чолі з капітаном І. П. Пухальським. Цілий тиждень — до 28 березня точилися запеклі бої за Богданівку і прилеглі до неї села, в яких особливо відзначився особовий склад 93-ї Миргородської стрілецької дивізії (командир генерал-майор А. Я. Крузе). Понад 100 радянських воїнів віддали своє життя за визволення Богданівки. За відвагу і героїзм, виявлені в боях, 5 бійців і командирів — майор І. А. Бондаренко, сержанти й солдати К. І. Фролов, Ф. Є. Харлов, П. Л. Антипін і О. Ф. Попов — удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Мужньо билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і богданівці. Бойовими орденами та медалями нагороджені полковник О. Т. Голодняк, майори М. М. Кучмій, Д. П. Копил, капітан К. О. Кучмій, сержанти Ф. І. Назаренко, І. І. Яковенко та інші — всього близько 600 чоловік. Понад 300 жителів села загинули на фронті.

Ще не вщух відгомін боїв, як населення Богданівки під керівництвом сільської Ради, яка відновила роботу, приступило до відбудови рідного села. Вони ремонтували дороги, залізничний міст у м. Вознесенську і дерев'яний міст через річку Південний Буг поблизу Богданівки[2]. Вся громадськість села взяла участь у відбудові школи та медичного пункту, які почали діяти вже в квітні 1944 року. Радгосп і два колгоспи «Шлях Леніна» та ім. Сталіна, які поступово піднімали своє господарство, допомагали сім'ям фронтовиків продуктами харчування, одягом та взуттям. Жителі Богданівки зібрали кошти на будівництво танкової колони, що згодом брала участь у штурмі Берліна, надсилали подарунки бійцям Червоної Армії та дітям-сиротам.

Відновлені партійні організації (територіальна і радгоспна) очолили боротьбу за те, щоб вчасно провести жнива і обмолот хліба в 1944 році та весняну сівбу в 1945 році. За рішенням партійно-комсомольських зборів, що відбулися 29 травня 1945 року, в радгоспі «Богданівка» було створено молодіжну бригаду з 20 чоловік. Розгорнулося соціалістичне змагання. До успішного проведення посівної кампанії 1946 року багато зусиль доклали комуністи М. О. Супрун, Ф. І. Назаренко, К. К. Шеремет, яких парторганізація закріпила за окремими бригадами. Вони ж проводили в радгоспі і політмасову роботу[3].

Важливі ділянки роботи очолювали комуністи і в колгоспах: головами артілей були Д. І. Христов і М. Т. Голодняк, заступником голови колгоспу — Д. Ф. Нестеренко. Їм в усьому допомагали комсомольці. Самовіддано, перевиконуючи встановлені норми, трудилися ланкова Л. В. Зажерило, колгоспниці Н. М. Кузьменко, Є. Є. Литвиненко. Для забезпечення колгоспів і радгоспу своїми механізаторами в селі були організовані курси трактористів, штурвальних і комбайнерів. За кермо

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 2874, оп. 12, спр. 4, арк. 18, 40, 55, 61.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 22, спр. 173, арк. 9.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 2829, оп. 4, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1—4.

відремонтованих тракторів сіли жінки. Протягом 1945—1948 рр. жіноча тракторна бригада утримувала першість у проведенні всіх сільськогосподарських робіт[1].

У 1951 році два колгоспи Богданівки і 5 колгоспів інших сіл, підпорядкованих Богданівській сільраді, об'єдналися в один — ім. Леніна. За господарством закріплювалось 10 990 га землі, з них 7884 га орної. Об'єднання дало змогу ширше впроваджувати новий порядок планування, краще використовувати внутрішні резерви, сміливіше впроваджувати нову технологію виробництва на основі досягнень передової науки й техніки. Вже через п'ять років тут зібрали зернових по 15,7 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці по 22 цнт з га. А по виробництву продуктів тваринництва колгосп вийшов на перше місце в районі, нагороджений перехідним Червоним прапором райкому партії та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Після реорганізації МТС розширилася матеріально-технічна база колгоспу. Його було зміцнено керівними кадрами, спеціалістами. Значно зросли ряди партійної організації, в якій у перший рік семирічки було 48 чоловік[2]. Вони виступили ініціаторами соціалістичного змагання колгоспників за успішне виконання господарських планів. Рільничі бригади очолили комуністи Т. Я. Щедров, П. Я. Тимошенко, І. П. Пікалов, В. М. Каленич. За роки семирічки врожайність зернових культур у господарстві підвищилася до 27,5 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — до 30,2 цнт з га. В 1965 році колгосп одержав 1758 тис. крб. прибутку, що майже в 2,5 раза більше, ніж у 1959 році. В 1965 році він уже мав 87 електромоторів, 45 тракторів, 27 комбайнів, 24 вантажні автомашини, різноманітний сільськогосподарський реманент.

Першим у районі в 1960 році колгосп перейшов на госпрозрахунок і запровадив гарантовану оплату праці колгоспників, що сприяло піднесенню трудової активності трудівників полів, зміцненню економіки колгоспного виробництва. Оплата праці за один людино-день на кінець семирічки збільшилася вдвічі й становила 5,36 крб. У 1965 році до неподільних фондів артілі відраховано 2,4 млн. карбованців. Зросли ряди майстрів сільськогосподарського виробництва. Механізатори І. Н. Давиденко, І. З. Стращенко, Ф. Т. Шендер та інші, щороку зорюючи 800—860 га, без затрат ручної праці вирощували на кожному гектарі по 43 цнт кукурудзи, 20 цнт соняшників, 292 цнт буряків, а комбайнер В. Й. Красицький в 1965 році зібрав 7486 цнт хліба з площі 417 га. Свинарки М. І. Стрілковська, Р. М. Пилипенко, В. К. Кравцова одержали по 29—32 ділових поросят від кожної свиноматки. Протягом восьмої п'ятирічки урожайність зернових на полях колгоспу підвищилася порівняно з 1965 роком на 6,5 цнт, озимої пшениці — на 5,4 цнт з га. За роки п'ятирічки вироблено близько 42 тис. тонн хліба, а продано державі понад 17,7 тис. тонн, з них 3 тис. тонн — понад план. Достроково, за чотири роки, було виконано п'ятирічний план продажу державі м'яса та яєць.

Колгосп не раз був учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства, заносився на обласну і районну дошки пошани, завойовував перехідні Червоні прапори райкому партії та виконкому районної Ради депутатів трудящих. Так, у 1970 році його колектив за вирощування високих і сталих врожаїв сільськогосподарських культур (зернових по 28 цнт з га, озимої пшениці — по 29,3 цнт з га) занесено до обласної Книги трудової слави і удостоєно диплома ВДНГ 2-го ступеня. Гідно зустріли колгоспники XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Вони успішно виконали план першого кварталу 1971 року. Державі було продано 4595 цнт молока, 1595 цнт м'яса, 256 тис. штук яєць.

Високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва дав змогу широко розгорнути в колгоспі капітальне будівництво. В господарстві споруджено тваринницькі приміщення, кормоцех, кормокухні, широкогабаритний пташник.

---

[1] Газ. «Трибуна хлібороба», 4 червня 1968 р.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2874, оп. 1, спр. 3, арк. 37; оп. 8, спр. 2, арк. 7, 40; оп. 9, спр. 1, арк. 11; оп. 18, спр. 2, арк. 100.

Артіль має добре обладнану механічну майстерню. За допомогою шефів з Миколаївського заводу ім. 61 комунара збудовано і обладнано кормоцех для відгодівлі 5 тис. свиней, насосну станцію.

Одним з передових господарств району є також радгосп «Богданівка», який має 6318 га землі, з них 4841 га орної, 130 га садів і виноградників. Радгосп «Богданівка» — єдине господарство на півдні України, де розводиться чиста порода свиней ландрас, плідники якої завезені з передових племгосподарств РРФСР, Англії і Швеції. З 1962 року тут під керівництвом працівників Українського науково-дослідного інституту тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» проводяться досліди по виведенню нових продуктивніших порід свиней, краще пристосованих до умов півдня. Радгосп репродукує, поголів'я виведеної породи для свиноферм та інших господарств України.

Справжньою фабрикою свинини стала маточна свиноферма радгоспу, на якій всі основні виробничі процеси механізовані. За семирічку відгодовано і здано державі 50 тис. свиней, щороку тут одержують 7—8 тис. поросят. В 1970 році свиноферма дала понад 100 тис. крб. прибутку. На фермі працює школа передового досвіду, створено бюро економічного аналізу. Передові свинарки, комуністи Р. М. Пилипенко, В. К. Присяжнюк, Є. І. Бурлаченко, О. О. Федоренко постійно навчають молодих майстерності, виховують у них любов до своєї праці. Майже всі свинарки навчаються. 5 членів бригади стали зоотехніками. У червоному кутку ферми створено всі умови для культурного відпочинку — є телевізор, радіоприймач, бібліотечка та ін. Садиба ферми впорядкована і озеленена. Добре розвинуто в радгоспі й молочне тваринництво.

Трудівники радгоспу у 1970 році зібрали врожай зернових культур по 28,2 цнт, соняшнику — по 23,1, цукрових буряків — по 272, овочів — по 112 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 66,3 цнт м'яса, 285,1 цнт молока. Протягом восьмої п'ятирічки радгосп одержав 2683,6 тис. крб. прибутку.

За високі виробничі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колектив радгоспу нагороджено Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, а колектив колгоспу — Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Колгоспу присуджено також перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС і першу грошову премію.

Самовіддану працю робітників і колгоспників Богданівки відзначено високими урядовими нагородами. Понад 100 кращих трудівників села удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Серед них почесний колгоспник О. А. Бессараб, ветеран колгоспу О. М. Кучмій та багато інших. Ордена Леніна удостоєно керуючого відділком радгоспу М. А. Наталуху, свинарок радгоспу М. І. Стрілковську, Є. І. Бурлаченко і Р. М. Пилипенко, керуючого відділком колгоспу Д. Ф. Нестеренка; ордена Жовтневої Революції — секретаря парторганізації колгоспу В. Г. Шмавця; ордена Трудового Червоного Прапора — скотаря колгоспу С. А. Степаненка, свинарок В. М. Горошко, С. І. Крамаренко, трактористів В. О. Краснова і В. П. Качуру, секретаря парторганізації радгоспу О. М. Кабанець; ордена «Знак Пошани»— М. Т. Кучмія, Т. Т. Поліщука та багатьох інших. Бригадиру маточної свиноферми радгоспу І. П. Романенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Голову артілі ім. Леніна В. Г. Шевченка за самовіддану працю і успіхи, досягнуті колгоспом за роки семирічки і восьмої п'ятирічки, нагороджено в 1966 році орденом Леніна, а в 1971 році йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він член Республіканської Ради колгоспів, брав участь у роботі 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників і був обраний делегатом XXIV з'їзду КПРС.

Заможно й культурно живуть богданівці. За післявоєнні роки в селі збудовано понад 200 нових будинків, старі капітально відремонтовані. В Богданівці

можна купити будь-які товари у двох промтоварних і двох продовольчих магазинах, пошити одяг чи відремонтувати взуття. Продавці регулярно виїжджають до тваринників, в рільничі і тракторні бригади з широким асортиментом продовольчих і промислових товарів. Село повністю електрифіковане, в будинках жителів села — понад 500 телевізорів.

Богданівці одержують кваліфіковану медичну допомогу. Тут працюють лікарня, амбулаторія, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, в яких трудиться 20 спеціалістів з медичною освітою. За останні два роки в санаторіях і будинках відпочинку побувало понад 70 чоловік з села. Близько 100 дітей за цей час відпочивали в піонерських таборах. 150 малюків виховуються в дитячих яслах і садку, причому кожна третя дитина утримується за рахунок колгоспу і радгоспу.

За роки семирічки на кошти колгоспу побудовані нові приміщення середньої школи на 500 місць і двох початкових. При середній школі є інтернат на 35 учнів, їдальня, бібліотека, обладнано кабінети історії і суспільствознавства, фізики, математики та ін., створено дві навчально-виробничі майстерні. В селі працюють 42 вчителі. За роки Радянської влади з села вийшло близько 100 спеціалістів з вищою освітою. Нині 20 колгоспників і робітників радгоспу здобувають знання у вищих і середніх навчальних закладах. Понад 50 проц. усіх працюючих у колгоспі і радгоспі мають восьмирічну і середню освіту.

В Богданівці є будинок культури, радгоспний і 5 бригадних клубів. Богданівські самодіяльні актори виступають з виставами і концертами, готують тематичні вечори та усні журнали. Члени ради будинку культури і товариства «Знання», яке налічує 32 лектори, часто проводять бесіди, лекції на суспільно-політичні, природознавчі, медичні, педагогічні та інші теми. Культурно-освітню роботу провадять тут також сільська, радгоспна і шкільна бібліотеки з загальним книжковим фондом понад 15 тис. томів. Кожна тисяча жителів села передплачує 1800 примірників газет і журналів. У колгоспі і радгоспі випускаються багатотиражні газети «Прапор Леніна» і «Комуніст», радіо- і стінні газети.

Під керівництвом комуністів, яких тут у трьох первинних парторганізаціях 102 чоловіка, досягнуто значних успіхів у господарському й культурному житті села. Їх найперші помічники — комсомольці, яких 140. Дедалі ширші кола трудящих залучаються до роботи сільської Ради, у складі якої 45 депутатів, серед них 23 комуністи, 12 комсомольців.

Величні перспективи відкриває перед селом нова, дев'ята п'ятирічка. Ширше впроваджуватиметься механізація трудомістких процесів. В районі сіл Богданівки, Мар'ївки, Костянтинівки в наступні роки планується спорудити велике водосховище з площею водного дзеркала 2,5 тис. га. Гребля в 60 метрів заввишки дасть змогу затримати майже півмільярда кубометрів води. Тут же, на Південному Бузі, передбачається спорудити гідростанцію, три агрегати якої вироблятимуть 48 тис. квт електроенергії[1].

Трудівники села свято зберігають і множать славні революційні і трудові традиції своїх земляків. Ще в січні 1924 року, одержавши звістку про смерть В. І. Леніна, богданівці на загальному сході поклялися ще міцніше згуртувати свої ряди навколо Комуністичної партії, твердо й непохитно йти разом з нею по шляху, накресленому Іллічем, неухильно виконувати його заповіти, твердо стояти на захисті завоювань пролетарської революції[2]. Цій клятві вірне і нове покоління жителів села.

В. О. СТЕПАНЕНКО

[1] Газ. «Південна правда», 6 червня 1968 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 52, арк. 10, 232.

МОСТОВЕ́

Мостове — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Чичиклії, за 25 км на південь від районного центру. До залізничної станції Колосівка, що на лінії Одеса—Помічна — 13 км. Населення — 2809 чоловік.

Сільській Раді підпорядковані також села Веселе, Дворянка, Миколаївка, Новоумань, Першотравнівка, Червона Поляна, Чернігівка, Шевченко.

На території села виявлено поселення та курганний могильник доби пізньої бронзи, на якому розкопано також поховання скіфських часів та кочівників XI—XII ст. н. ери[1].

Виникло село на початку 90-х років XVIII ст. на лівому березі річки Чичиклії[2]. Царський уряд подарував 4700 десятин навколишніх земель надвірному раднику Паскевичу, незабаром він продав цю землю поміщиці Милашевичевій, яка перевезла сюди 102 душі своїх кріпаків з іншого маєтку[3]. 8841 десятину землі у цій місцевості було віддано поміщику Боровському[4].

Згодом сюди урядом були переселені і державні селяни з Полтавської губернії. Наявність багатих чорноземних грунтів і пасовищ, звільнення на деякий час від податків і панщини сприяло тому, що тут селились і збіглі селяни, які тікали від поміщицького гніту з інших районів України. Спочатку село назвали Привільним, згодом його перейменовано на Мостове (поблизу села був міст через річку Чичиклію).

Населення займалося хліборобством і скотарством. Тут вирощували пшеницю, ячмінь, просо, овес, городні та баштанні культури. Незабаром пільги, які спочатку надав царський уряд переселенцям, змінилися панською неволею. Уже за 5-ю ревізією (1795 рік) в селі налічувалося 65 дворів і за поміщиками були записані всі 178 чоловіків і 142 жінки[5], що проживали тут.

На початку XIX ст. поміщики Милашевичева та Боровський продали свої землі разом з кріпаками Змунчилову (3310 десятин землі і 35 кріпаків)[6] і Ляхову (понад 10 тис. десятин), який мав уже в цьому районі кілька маєтків[7]. Пізніше землю цього багатого поміщика разом з кріпаками купили землевласники роду Ерделі.

Мостове простягалося вздовж лівого берега Чичиклії кількома рядами вулиць. Хати глиняні, вкриті соломою, з маленькими віконцями. Лише мурований розкішний будинок пана і велика церква височіли над убогим селом. Панський маєток оточував чудовий парк, насаджений руками кріпаків.

З 1850 року Мостове стало волосним містечком[8]. Тут розмістилося волосне управління, відкрилась кінно-поштова станція, заїжджі двори. На час ревізії 1859 року у 80 дворах налічувалось 211 ревізьких душ[9]. Великі земельні простори навколо Мостового належали поміщикам Ерделі, Еслінгеру, Шардту, ананьївським купцям Енгелям. Загалом поміщики володіли понад 16 тис. десятин землі. 120 десятин належали церкві[10]. Кріпосники жорстоко експлуатували селян. Запровадивши урочну систему, вони загадували кріпакам на день стільки роботи, що її треба було виконувати 3—4 дні. По суті панщина ставала щоденною.

Напередодні 1861 року поміщику Ерделі належало 67 ревізьких душ. Під час реформи вони одержали 167 десятин землі, тобто в середньому 2,5 десятини на ре-

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 99.
[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 69.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 22, арк. 93.
[4] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 4, спр. 136, арк. 2.
[5] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 69.
[6] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 4, спр. 140, арк. 1—4.
[7] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 611.
[8] Там же.
[9] Списки населенных мест Российской империи, т. 47а, стор. 76.
[10] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 407.

візьку душу[1]. Кращі землі залишились за поміщиком. Ерделі відібрав у селян орну землю, що їм належала за уставною грамотою, і виділив замість неї значно гірші наділи за 10 верст від села. Крім того, селянам не дозволялось користуватися вигоном і водопоєм для худоби[2]. Тимчасовозобов'язані селяни сплачували поміщикові оброк — 5 крб. за наділ. А ті, що склали викупну угоду з ним, платили за землю ще більше.

Загальний вигляд с. Мостового. 1969 р.

І в пореформений період селяни терпіли від безземелля й малоземелля. Зубожілі мостівчани змушені були брати землю в оренду на кабальних умовах або найматися до поміщиків чи орендаторів за мізерну плату. Так, 1887 року два торговці з Мостового, орендуючи землю у поміщика Ерделі по 2 крб. 84 коп. за десятину, здавали її селянам по 5—8 крб. У 1890 році на жнивах дорослий робітник одержував 50 коп. за день, жінка — 30 коп., підліток — 20 коп.[3]

З розвитком капіталізму посилюється класове розшарування селянства. Всередині 80-х років в Мостовому налічувалося 56 господарств колишніх поміщицьких селян і 6 господарств колишніх державних селян, з них мали землю лише 36 господарств. 14 сімей господарювали на наділах від 2-х до 4-х десятин, 15 — мали від 4-х до 6 десятин, 7 — від 6 до 11 десятин. З 36 господарств 4 здавали свою землю в оренду, а решта обробляли її власною або найманою худобою. На 62 двори налічувалося всього 48 робочих коней, 38 корів, 42 свині. На три господарства припадало лише по 1 плугу і бороні.

Процес розшарування охопив й інші верстви населення Мостового. Тут налічувалось 204 родини різного стану (міщани, збіднілі дворяни, духовні особи тощо), з них 101, не маючи власного житла, тулилася в найманих хатах. Чимало мешканців повністю або частково жили за рахунок промислів і ремісництва. За даними 1886 року, таких налічувалось 63 чоловіка в 60 господарствах[4]. Одні працювали на замовлення, інші — для ринку. У містечку виникло ряд невеликих підприємств, які переробляли сільськогосподарську продукцію,— паровий млин, 2 вітряки. Дедалі більше розвивалася торгівля: тут було 2 трактири, 32 бакалійні крамниці, 2 винні лавки, оптовий склад. Щонеділі на центральному майдані відбувалися базари, де жителі Мостового і навколишніх сіл торгували переважно сільськогосподарськими продуктами[5].

Мостове увійшло в історію як один з великих ринків найму сільськогосподарських робітників на півдні країни. В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії», аналізуючи процес утворення внутрішнього ринку для великої промисловості, згадує і Мостове, де збиралося понад 9 тис. наймитів.[6]

Починаючи з весни, щодня на майдані, біля крамниць і яток, юрмилися сотні, а в святкові дні — тисячі виснажених, обірваних людей. Так, тільки з 9 травня по 1 липня 1893 року тут зареєстровано 5,9 тис. робітників[7]. Вони продавали свою робочу силу за шматок хліба і копійки. Чулися українська, білоруська і російська

---

[1] Систематический свод постановлений Ананьевского уездного собрания за двадцатипятилетие с 1865 по 1889 год. Одесса, 1891, стор. 98, 99.

[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 408, арк. 1—4, 31.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, стор. 136, 198; 1890, № 9, стор. 24.

[4] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 178, 346, 347, 438.

[5] Там же, стор. 69.

[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 202.

[7] «Сборник Херсонского земства», 1894, № 1, стор. 59.

мови, говірки Поділля, Полтавщини, Курської губернії. Батрацький ринок безперервно поповнювали і місцеві бідняки. Вони йшли на поденщину і на строк у маєтки Ерделі і Шардта, Еслінгера, Енгеля та інших, з світанку і до самого смерку гнули спини на панів. Робочий день тривав 16—18 годин. Людей годували пісною юшкою, шматком гливкого хліба, часто гнилою рибою або червивим м'ясом. Важка робота і погана їжа виснажували їх. 17 жителів (І. М. Михайлов, В. В. Флакей, П. Ф. Ткаченко та інші), що піднімали голос протесту проти нестерпного життя і панської сваволі, зазнали поневірянь у царських тюрмах[1].

Жахливі умови життя, безправ'я породжували гостре невдоволення селян існуючим ладом. 12 жовтня 1898 року прокурор Одеської судової палати доповідав міністерству юстиції, що влітку селяни Мостового самовільно відрізали собі плугом 167 десятин землі поміщика Ерделі[2]. До містечка прибули земський начальник, справник і навіть херсонський губернатор у супроводі загону жандармерії. Десятки бідняків потрапили до в'язниці.

В роки першої російської буржуазно-демократичної революції селянський рух у Мостовому набрав значних розмірів. У червні 1905 року кількасот наймитів добивалися підвищення заробітної плати. Водночас місцеві селяни вимагали від поміщика брати тільки третю копу від зібраного з орендованої землі врожаю, встановити орендну плату не вище 6 крб. за десятину, плату за випас голови худоби не більше 3 крб. Селяни побили урядника і стражника, розгромили економії поміщиків, самовільно скосили траву. Заворушення набрало такого загрозливого характеру, що поліція не наважилася арештувати організаторів його, побоюючись, що це викличе ще більший опір з боку селян. Щоб уникнути гострих сутичок, з Мостового, за розпорядженням військового начальства, 23 червня вивели роту солдатів, яка прибула сюди на початку місяця[3].

Після столипінської аграрної реформи куркулі зосередили в своїх руках ще більше землі. В користуванні 234 бідняцьких господарств залишилось лише 120 десятин землі, в той час як 17 куркульських господарств мали понад 1 тис. десятин. 1912 року середній збір озимої пшениці з десятини в бідняцьких господарствах досягав тільки 25 пудів[4]. Часто заможні селяни за безцінь скуповували у розорених селян останні клаптики землі.

Дореволюційне Мостове відзначалося низьким рівнем медичного обслуговування. В селі постійно лютували різні хвороби: з 1830 по 1873 рік жителі перенесли 4 епідемії азіатської холери. Вмирали десятки людей. 29 проц. населення Мостового мешкало у землянках, в антисанітарних умовах. Лікарня тут була відкрита 1866 року. У 1877 році в ній налічувалось 8 ліжок, а через 2 роки — 12 ліжок. Умови роботи медпрацівників були важкими: у 1912—1913 рр. їм доводилося обслуговувати територію площею 890 кв. верст, на якій мешкало понад 16 тис. чоловік.

Селяни-трудівники не мали можливості не тільки дати освіту своїм дітям, а навіть навчити їх грамоти. 78 проц. населення було неписьменним. Грамоту знали в основному вихідці з дворянських, духовних, міщанських сімей. У 1886 році з 306 селян лише 12 вміли читати і писати[5]. В земській школі, відкритій 1876 року, навчалося 30 хлопчиків і 8 дівчаток[6]. У 1898 році в селі почала працювати церковнопарафіяльна школа, в 4-х групах якої було 164 учні. Навчали дітей 3 вчителі[7].

Трудовий люд Мостового радо зустрів звістку про скинення царя. Влітку селяни самочинно скосили сіножаті землевласника Супруненка. У листі міністру

---

[1] Газ. «Південна правда», 21 квітня 1964 р.
[2] Крестьянское движение в России в 1890—1900 гг. Сборник документов. М., 1959, стор. 371.
[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, кн. 1, стор. 320—322.
[4] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1912 год, стор. 47.
[5] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 156.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 1, стор. 8.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 146, арк. 5.

внутрішніх справ Супруненко писав, що внаслідок дій селян «... армія залишилася без сіна, а я без грошей»[1]. Восени 1917 року в Мостове почали повертатися солдати з фронту, які розповідали односельцям про події в країні.

Коли в листопаді 1917 року звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію дійшла до містечка, земельний комітет під впливом революційно настроєних фронтовиків конфіскував всю землю та реманент у поміщика Шардта, 211 овець і 4 воли у поміщика Еслінгера. В січні 1918 року жителі Мостового обрали Раду селянських депутатів на чолі з Ф. В. Рябусем, до якої увійшли бідняки І. М. Михайлов, П. М. Козієнко. Під керівництвом Ради розпочався розподіл 2539 десятин поміщицької землі, реманенту і худоби між бідняками. Було вирішено безземельним і малоземельним селянам наділяти по 2,5 десятини на їдця та по 0,25—0,30 десятини під садиби на двір[2]. Проте закінчити цю роботу не вдалося.

10—11 березня 1918 року війська австро-німецьких окупантів, наступаючи від Березівки і Роздільної, підійшли до станції Колосівка. Оборону тут тримав зведений революційний загін під командуванням Є. М. Венедиктова, який відходив з румунського фронту. У ті дні перед селянами виступив з промовою член військової ради загону Й. Е. Якір[3], який закликав їх вступати до Червоної Армії, допомагати військовим частинам продовольством. Жителі Мостового і навколишніх сіл допомагали червоноармійцям продуктами харчування, кіньми, доглядали поранених. Багато мостівчан вступили до загону і боролися в його лавах. Загін тиждень утримував позиції біля села Мостового, незважаючи на кількісну перевагу ворожих військ.

17 березня 1918 року австро-німецькі окупанти захопили Мостове. Вони відновили старі порядки, повернули поміщикам землю та реманент, жорстоко розправлялися з тими, хто чинив опір. У грудні їм на зміну прийшли англо-французькі інтервенти. Десятки мостівчан вступили до створеного в селі партизанського загону, командиром якого став колишній наймит І. Ф. Лагута. В листопаді 1918 року він об'єднався з партизанським загоном Н. І. Урсулова. В районі Мостового на початку 1919 року було зосереджено близько 2—3 тис. інтервентів та білогвардійців, які мали 4 танки, кілька бронемашин та гармати. Проти них діяли партизанські загони, штаб яких базувався у Вознесенську. 14 березня партизани під командуванням П. С. Ткаченка і два вознесенські полки перейшли в наступ і після тривалого бою визволили Мостове[4].

Ревком на чолі з Ф. В. Рябусем, створений у Мостовому в березні 1919 року, організував допомогу червоним частинам продуктами харчування, кіньми, фуражем. Понад 100 мостівчан вступили до лав Червоної Армії. У серпні в селах Мостівської волості спалахнули куркульські заколоти. Бандити розбирали залізничні колії, псували лінії зв'язку, підривали мости, намагаючись перешкодити просуванню сформованого з робітників і курсантів Одеського військового училища радянського загону під командуванням Ф. А. Анулова. Революційний комітет очолив боротьбу селян проти бандитів. Селяни Мостового уклали кілька верст зруйнованої колії, забезпечивши цим успішне просування загону в північному напрямі для боротьби з махновцями[5].

Активно боролося трудяще селянство проти денікінщини. У липні 1919 року біля станції Лозова в нерівному бою з білогвардійцями загинули І. Ф. Лагута та І. Осадчий. Наприкінці серпня Мостове захопили денікінці. Вони грабували село, насильно мобілізовували чоловіків до Добровольчої армії. 4 лютого 1920 року кавалерійська бригада Г. І. Котовського і стрілецькі полки 134-ї бригади О. Ф. Камен-

---

[1] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 58.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 19, арк. 3.
[3] ЦДАРА, ф. 14, оп. 2, спр. 212, арк. 71.
[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 161.
[5] Ф. А. Анулов. Прорыв, стор. 12.

ського, наступаючи на Одесу, розбили денікінців на Південному Бузі, визволивши й Мостове[1].

Багато мешканців Мостового мужньо боролися в роки громадянської війни в лавах Червоної Армії. Так, Ф. М. Ізбаш за мужність у боротьбі проти ворогів революції був нагороджений орденом Червоного Прапора[2]. Матрос Чорноморського флоту Н. Д. Артюшкін відстоював владу Рад у боях під Царициним, Курськом, на Україні.

Мостівчани повернулися до мирного життя. На волосній сходці 13 лютого 1920 року був створений революційний комітет, головою його став місцевий селянин-активіст Ф. І. Чулін, членами — М. Й. Крижанівський і О. Г. Вдовиков[3]. 28 березня в селі обрано Раду на чолі з активним учасником громадянської війни О. В. Ларіним, який потім протягом 25 років обіймав цю посаду. Ревком, а згодом і Рада, якій він передав свої повноваження, боролися з рештками контрреволюції, допомагали частинам Червоної Армії продуктами харчування та фуражем. 132 сім'ї червоноармійців одержали грошову допомогу, 12 сім'ям було засіяно поля[4]. Сільські активісти разом з загоном червоноармійців, що прибув із Вознесенська у квітні 1920 року, вели вперту боротьбу з недобитками петлюрівських банд.

13 липня 1920 року в Мостовому організовано комітет незаможних селян у складі 200 чоловік. Головою КНС обрано місцевого селянина-бідняка М. Ф. Тимощука[5]. Комнезам разом з Радою провели велику роботу щодо зміцнення Радянської влади на селі та здійснення землевпорядкування. Селяни одержали по 2,25 десятини землі на їдця, з них — 1,75 десятини орної[6].

До складу партійного осередку, який був створений в серпні 1920 року, входили голова Ради О. В. Ларін, завгосп Мостівської лікарні Г. Аліферов і селянин Ф. І. Лісовий. Керував партосередком Г. Аліферов. Роком пізніше організувався комсомольський осередок у складі 5 чоловік. Разом з комуністами комсомольці провадили серед населення значну роботу, спрямовану на подолання розрухи, розвиток сільськогосподарської кооперації та втілення в життя нової економічної політики. Уже 1922 року жителі села виконали продподаток на 102 проц.[7], за що у п'яту річницю Великого Жовтня рішенням волосного з'їзду Рад Мостівському волвиконкому вручено Червоний прапор[8].

У перші роки Радянської влади комуністи, комсомольці, сільські активісти приділяли велику увагу розвиткові культури, освіти, охорони здоров'я. Ще в лютому 1920 року на засіданні представників сільських виконкомів Мостівської волості було вирішено в колишніх панських будинках відкрити сільські школи[9]. Стала діяти лікарня, згодом розширена до 20 ліжок. Початкова трудова школа, пізніше перетворена на семирічну, почала працювати відразу після закінчення громадянської війни. Першого року тут навчалося 123 учні. 1921 року при ній відкрився інтернат для дітей навколишніх сіл. А для сиріт організовано дитячий будинок.

Розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У гуртках лікнепу працювало близько 40 культармійців. 15 квітня 1921 року в колишньому поміщицькому маєтку відкрилась сільськогосподарська школа, до якої приймали трудящу молодь з початковою освітою. Після закінчення навчання її випускники трудилися в ТСОЗах. При народному будинку були створені драматич-

---

[1] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 99.
[2] Там же, ф. 4, оп. 3, спр. 1768, арк. 145, 146.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 34, арк. 9.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 25—27.
[5] Там же.
[6] Там же. ф. Р-46, оп. 1, спр. 53, арк. 51.
[7] Газ. «Известия» (Одеса), 2 грудня 1922 р.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-158, оп. 1, спр. 274, арк. 175.
[9] Там же, ф. Р-157, оп. 1, спр. 34, арк. 9.

ний і танцювальний гуртки. На базі націоналізованої бібліотеки поміщика Ерделі укомплектовано велику бібліотеку з книжковим фондом понад тисячу примірників.

Комуністи села, члени сільської Ради роз'яснювали селянам необхідність об'єднання дрібних одноосібних господарств у великі колективні. Важливим кроком на цьому шляху стало створення перших трудових артілей і товариств спільного обробітку землі. Ще в кінці 1922 року в Мостовому виникли сільськогосподарські трудові артілі «Надія» та «Пробудження»[1], через 5 років — ТСОЗи «Свято врожаю», «Маяк соціалізму», «Вільна праця», 1928 року — ще два товариства. Організаторами ТСОЗів були активісти комнезаму П. Татарков, О. В. Ларін, Б. Козієнко. Держава допомогла першим кооперативам насінням, реманентом. Велику допомогу ТСОЗам подавало створене 1928 року в Мостовому відділення Шевченківської МТС, реорганізоване через рік в Мостівську машинно-тракторну станцію, яка мала тоді 25 тракторів. Згодом їх кількість зросла до 100[2].

Протягом 1929 року у Мостовому один за одним організовуються 10 колгоспів — «Маяк комунізму», «Червоний промінь», ім. Карла Маркса, «Серп і молот», «Червоний котовець» та інші, до яких вступило 94 проц. бідняцько-середняцьких господарств. Колишні червоноармійці 95-ї стрілецької дивізії створили комуну ім. 95-ї дивізії[3], яка мала 1200 десятин землі. Першим її головою був двадцятип'ятитисячник, донецький шахтар Г. Савченко. Партосередок, створений в комуні, відіграв значну роль у згуртуванні комунарів та зміцненні економіки господарства. Члени партосередку спрямовували зусилля комунарів на успішне проведення сівби, збирання врожаю та виконання планів хлібозаготівлі, організовували передплату 3-ї позики індустріалізації. В січні 1930 року комуна мала 1500 крб. прибутку, за що було куплено 11 коней, 9 корів, 12 свиней, розпочато будівництво житла для членів комуни[4]. 1933 року на базі комуни утворився колгосп ім. 95-ї дивізії, головою якого обрали колишнього комунара П. І. Сушицького. Колгосп об'єднував 80 господарств, мав 1240 га землі.

Незважаючи на опір куркулів, які вели злісну антирадянську агітацію, псували і палили колгоспне майно, чинили розправу над активістами, 1931 року колективізацію в Мостовому повністю завершено.

Партійні організації МТС та колгоспів «Серп і молот», ім. 95-ї дивізії керували проведенням соціалістичних перетворень на селі. Комсомольська організація Мостового закликала 10 тис. молодих колгоспників-ударників району на зразкове проведення другої колгоспної більшовицької весни, завершення суцільної колективізації в районі і ліквідації куркульства як класу. У березні 1931 року бюро Доманівського райкому партії схвалило почин комсомольців, які організували ударні бригади в колгоспах села[5]. За зразкову організацію весняно-польових робіт і досягнуті успіхи колегією Наркомзему та правлінням Колгоспцентру України 1931 року відзначено премією колгосп «Серп і молот» (голова М. П. Ліптушенко)[6].

Значну політичну роботу на селі провів створений 1933 року політвідділ МТС. Комуністи і комсомольці очолили рух ударників і стахановців за піднесення продуктивності праці. Серед колгоспників розгорталося соціалістичне змагання за одержання високих урожаїв і підвищення продуктивності тваринництва. Механізатори змагалися за право брати участь у першому обласному з'їзді трактористів-стахановців, який відбувся в грудні 1936 року. Делегатами від Мостового були М. В. Артюшкін, Г. С. Никора, Г. С. Харсенін.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1013, оп. 1, спр. 963, арк. 3, 4, 12.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 55, арк. 23—33.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 141, арк. 16.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 76, арк. 60.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1049, арк. 60.
[6] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917—1937. Збірник документів і матеріалів, т. 2. К., 1965, стор. 575—577.

26 1-257

Завдяки високій політичній активності трудівників села колгоспи рік у рік міцніли. У 1940 році в десяти господарствах села з кожного гектара збирали по 14—15 цнт зерна замість 10—12 цнт 10 років тому. На тваринницьких фермах налічувалося близько 4 тис. голів худоби, в т. ч. 344 корови, 1570 свиней, 2060 овець, а також 3500 штук птиці[1]. За вирощування високих урожаїв і успішне виконання зобов'язань перед державою, зокрема здачі понад план 800 цнт високоякісної пшениці, колгосп «Серп і молот» 1939 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, де був нагороджений дипломом 2-го ступеня, премійований 15 тис. крб. та мотоциклом. У 1941 році в артілях Мостового налічувалося 7 автомашин, на колгоспних ланах працювало 30 тракторів і 6 комбайнів Мостівської МТС.

В ході соціалістичної перебудови сільського господарства в Мостовому виріс чималий загін передовиків колгоспного виробництва. Серед перших ударників — колгоспниця артілі «Серп і молот», організатор колгоспного руху М. К. Руденко, тваринник, комсорг артілі ім. 95-ї дивізії Ю. Довгоп'ятова[2]. Перший тракторист села А. І. Васимов, трактористи С. Попков, І. Никора та інші не раз одержували перехідні мандати на право участі в обласних з'їздах трактористів і комбайнерів-ударників[3]. Чабан колгоспу ім. 95-ї дивізії К. І. Тростенний в 1936 році за досягнуті успіхи в розвитку вівчарства нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. У 1941 році К. І. Тростенного, який протягом трьох років був учасником ВСГВ у Москві, нагороджено Великою золотою медаллю Виставки і премійовано 3 тис. крб. Учасниками виставки стали також коваль МТС І. Г. Бровиков, який протягом двох років виконував норми виробітку на 130—150 проц., свинар М. І. Івченко — за одержання від кожної свиноматки по 16 поросят.

Про зростання політичної свідомості і активності населення села яскраво свідчать такі факти. У 1935 році мостівчани одностайно підтримали звернення Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП (б) до трудящих про збирання коштів на побудову трьох потужних літаків. Колгоспники і робітники МТС відрахували по одному трудодню на побудову повітряних велетнів. А вчителі середньої школи і працівники інших організацій внесли до цього фонду свій одноденний заробіток. У 1936—1937 рр. трудящі Мостового передали до фонду допомоги дітям героїчної Іспанії понад 150 цнт хліба. Трудівники колгоспу «Іскра» зачислили Ернста Тельмана почесним колгоспником своєї артілі. На його ім'я було виписано трудову книжку, щоденно правління колгоспу нараховувало йому по одному трудодню, весь заробіток надходив до фонду допомоги політв'язням капіталістичних країн[4]. Під час перших виборів до Верховної Ради СРСР 1937 року за блок комуністів і безпартійних у Мостовому проголосувало 99,9 проц. населення[5].

Зростав добробут жителів села. Колгоспники щорічно одержували на кожен вироблений трудодень не менше 2—3 кг хліба, близько 3 крб. грішми і, крім того, овочі, мед та інші продукти. Так, сім'я колгоспника Мудрого з артілі ім. 95-ї дивізії заробила в 1937 році 74 цнт хліба і 1100 крб.,[6] а колгоспник А. Ф. Пройденко з дочкою (артіль «Серп і молот») — 49 цнт хліба і 2476 крб. грішми. Завдяки високій оплаті праці трудівників села підвищилась їх купівельна спроможність. Споживання товарів на душу населення в 1940 році втричі зросло проти 1934 року. Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В районній лікарні було 35 ліжок для стаціонарного лікування.

Перед війною в Мостовому працювали середня і семирічна школи. Більшість юнаків і дівчат здобували середню освіту. Багато мостівчан навчалися у вищих і се-

---

[1] Одеський облдержархів, ф., Р-2238, оп. 1, спр. 6, арк. 112, 113.
[2] Газ. «Большевистское знамя» (Одеса), 27 лютого 1938 р.
[3] Газ. «Колгоспна правда» (Мостове), 4 жовтня 1935 р.
[4] Газ. «Колгоспна правда», 30 травня 1935 р., 12 червня 1935 р., 30 вересня 1937 р., 4 травня 1938 р.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 603, арк. 13.
[6] Газ. «Колгоспна правда», 1 січня 1938 р.

редніх спеціальних навчальних закладах. Партійні і радянські організації приділяли значну увагу підготовці кваліфікованих кадрів для колгоспів. Мостівську агрошколу щорічно закінчували 25—30 агротехніків. Щозими на 4-місячних курсах при МТС навчалося 30 механізаторів.

При районному будинку культури і колгоспних клубах діяли гуртки: драматичні, хорові, літературні, крою та шиття, в'язання, спортивні, в яких брало участь понад 200 чоловік, щоденно демонструвалися кінофільми. Книжковий фонд районної і шкільної бібліотек досягав 5 тис. примірників. Кожна родина передплачувала газети і журнали. З 1935 року видавалася районна газета «Колгоспна правда» (того року створено Мостівський район).

У передвоєнні роки населення Мостового досягло 2860 чоловік[1]. У перші дні фашистської навали до лав Червоної Армії влилося близько 740 мостівчан. Не шкодуючи сил, працювали жителі села на спорудженні оборонних об'єктів — протитанкових ровів, бліндажів, окопів. Майно МТС та колгоспів було евакуйовано до східних районів країни.

5 серпня 1941 року фашисти захопили Мостове. В селі розмістилася військова комендатура, а також частини «СС». Карателі вели боротьбу з партизанами, проводили масове винищення мирного населення. З серпня 1941 року по березень 1944 року в Мостовому і найближчих селах було розстріляно і закатовано близько 40 тис. мирних радянських людей з південних областей України, в т. ч. 4 тис. місцевих жителів[2]. Фашистські окупанти пограбували колгоспи, МТС і знищили багато народного майна. Тільки по колгоспах Мостового збитки становили близько 56 млн. карбованців[3].

Мостове визволили 30 березня 1944 року воїни 195-ї Червонопрапорної Новомосковської стрілецької дивізії 37-ї армії. В боях за село відзначився Перший стрілецький батальйон 604-го стрілецького полку під командуванням гвардії капітана Ф. В. Пихтєєва[4]. У визволенні села також брав участь його уродженець генерал-майор В. І. Щербенко, який спочатку очолював розвідвідділ 37-ї армії, а потім командував 73-ю гвардійською Сталінградською стрілецькою дивізією 57-ї армії. В районі Мостового радянські війська взяли в полон близько 400 гітлерівців[5]. Радянських солдатів і офіцерів, які загинули в боях за село, поховали в центрі сільського парку, на братській могилі встановлено пам'ятник. На двох меморіальних дошках викарбувані також 150 прізвищ жителів села, що загинули на фронтах війни. 960 односельців за відвагу і мужність в роки Великої Вітчизняної війни відзначено урядовими нагородами. З перших днів війни перебував у лавах Діючої армії колишній учасник громадянської війни М. М. Чебанов. Його бойовий шлях відзначено шістьма урядовими нагородами. Безстрашною розвідницею була на фронті О. І. Бежан. 19-річною дівчиною добровільно пішла захищати рідну Вітчизну від гітлерівців і комсомолка В. Федорова.

Після визволення Мостового від фашистів відразу ж відновили роботу райком, райвиконком і сільська Рада. 4 партійні організації (територіальна та 3 — в установах), в яких налічувалось 45 комуністів, спрямовували зусилля трудящих на відбудову зруйнованого господарства. За короткий час були відновлені у Мостовому 10 колгоспів, МТС, налагоджена нормальна робота станції Колосівка[6]. У важких умовах воєнного часу проводилися сільськогосподарські роботи. Без машин, здебільшого коровами, яких в селі залишилося лише 6, а то й вручну, жінки, підлітки, старики провели сівбу, виконали план хлібоздачі. У травні—червні 1944 року відновили роботу комсомольські організації. В усіх колгоспах юнаки і дівчата

---

[1] Газ. «Большевистское знамя», 17 червня 1938 р.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 321, 356.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 5, арк. 54—56.
[4] Архів МО СРСР, ф. 37, оп. 8947, спр. 134, арк. 143.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 184, арк. 1—3.
[6] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 321.

створили комсомольсько-молодіжні ланки високого врожаю[1]. Комсомольці подавали практичну допомогу в організації польового госпіталю, брали участь у відбудові лікарні, залізниці, шкільних приміщень і культосвітніх закладів.

Спираючись на допомогу держави, трудівники Мостового у перші післявоєнні роки відновили посівні площі та відтворили поголів'я худоби. У 1944—1950 рр. відбудовані або зведені заново ремонтні майстерні МТС, зерносховища, тваринницькі приміщення, адміністративні і культурно-освітні заклади. Приділялась належна увага житловому будівництву. Значною віхою на шляху зміцнення колективних господарств стало їх об'єднання. Протягом 1950—1954 рр. з 10 колгоспів створено три великі багатогалузеві господарства — «Заповіт Ілліча», «Україна» та ім. Б. Хмельницького. Ширше почали впроваджуватися у виробництво досягнення науки і техніки. Партійні організації і правління артілей, спрямовуючи зусилля колгоспників на виконання рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, вже в 1955 році домоглися значних успіхів: озимої пшениці було зібрано по 20,3 цнт з га, соняшнику — по 18 цнт, кукурудзи — по 28 цнт. Колгосп «Україна» у 1957—1958 рр. спорудив зрошувальну систему на площі 30 га, млин, олійницю, пилораму. На фермах встановлено автонапувалки, підвісні і рейкові дороги, прокладено 3,5 км водопроводу. Окремі працівники артілі добились високих результатів. Доярка П. Й. Бущак, депутат районної Ради, надоїла понад 3 тис. кг молока від кожної з 18-ти закріплених за нею корів. Бригада В. Г. Струтинського з кожного з 200 га зібрала по 26 цнт озимої пшениці. За семирічку по трьох колгоспах Мостового кількість великої рогатої худоби зросла на 343 голови, а прибутки від тваринництва збільшилися майже вдвічі. Колгосп ім. Б. Хмельницького, наприклад, у 1965 році одержав 324,7 тис. крб. прибутку від тваринництва проти 197,1 тис. крб. 1962 року, а всього прибутки колгоспу від усіх галузей виробництва за роки семирічки склали 2,5 млн. крб. Підвищилась заробітна плата колгоспників до 80 крб. взимку і до 120—180 крб. влітку.

Великим поштовхом у піднесенні економіки колгоспів стали березневий Пленум ЦК КПРС і квітневий Пленум ЦК КП України (1965 р.). На партійних і колгоспних зборах були розроблені практичні заходи щодо дальшого розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Було вирішено створити школу передового досвіду, зміцнити кадрами бригади і ферми. 66 проц. комуністів пішли працювати безпосередньо на ферми, в бригади. В артілях були створені бюро економічного аналізу. Їх головне завдання — глибоке вивчення економіки господарств, виявлення невикористаних резервів, дальше зниження собівартості продукції, впровадження внутрігосподарського розрахунку. Щомісячно ради аналізували діяльність кожної бригади і ферми, накреслювали шляхи підвищення рентабельності, організували навчання колгоспних спеціалістів. Всі ці заходи дали бажані наслідки. Так, трудівники артілі ім. Б. Хмельницького в 1966 році виростили по 26,5 цнт зернових з га. У 1967 році колгосп достроково виконав план продажу державі м'яса, яєць, вовни.

Колгоспи Мостового — багатогалузеві високомеханізовані господарства. За ними закріплено понад 13 тис. га землі, з них 10 736 га орної, 330 га садів і виноградників. У 1970 році поголів'я великої рогатої худоби досягло 4965 голів. Крім того, колгоспи мають 3557 свиней, 4467 овець, 7538 голів

Збирання цукрових буряків у колгоспі ім. Б. Хмельницького. Мостове, 1969 р.

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 23, спр. 265, арк. 18.

Парк у Мостовому. 1970 р.

птиці, 255 бджолосімей. На ланах колгоспів працюють 80 тракторів, 50 комбайнів різних марок, 66 автомашин та багато іншої техніки. Це дало змогу повністю механізувати оранку і збирання озимих. В нових тваринницьких приміщеннях, побудованих за останні 10 років, встановлено за допомогою шефів — робітників Миколаївського заводу ім. 61 комунара, — доїльні апарати, подрібнювачі кормів, механізовані кормокухні, транспортери для роздачі кормів та для очищення приміщень від гною. Для переробки сільськогосподарської продукції в артілях створено 12 допоміжних господарств, у т. ч. 2 млини, олійня, винцех. Працюють три лісопилки.

З січня 1966 року колгоспи Мостового перейшли на грошову оплату праці. В усіх бригадах і фермах діє внутрігосподарський розрахунок, встановлено тверді ліміти заробітної плати.

За успіхи у розвитку сільського господарства Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденами і медалями СРСР велику групу трудівників Мостового. Багато років керує тракторною бригадою в колгоспі ім. Б. Хмельницького комуніст М. П. Різниченко. Очолюваний ним колектив щорічно вирощує високі врожаї. Бригадира удостоєно найвищої нагороди — ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу «Заповіт Ілліча» В. А. Тодоров, ланкова К. О. Пройденко, що одержала по 42 цнт кукурудзи на площі 56 га, телятниця Є. О. Никора, коваль В. Г. Вдовиков, бригадир М. І. Надежко; орденом «Знак Пошани» — слюсар мостівського відділення «Сільгосптехніки» С. В. Кимаченко, бригадир колгоспу ім. Б. Хмельницького Ф. П. Ліптушенко, комбайнер колгоспу «Заповіт Ілліча» І. П. Рябець.

Значними досягненнями зустріли трудівники Мостового 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 1970 року в колгоспі ім. Б. Хмельницького зібрали по 27,8 цнт озимої пшениці на площі близько 1000 га, а на ділянці 554 га, що належить відділку № 1, яким керує М. О. Пройденко — 29 цнт з га. Виконані п'ятирічні плани також і в колгоспах «Україна» та «Заповіт Ілліча». 108 трудівників Мостового нагороджені Ленінською ювілейною медаллю. Нове трудове піднесення викликали у колгоспників рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Трудівники артілей дали слово врожай зернових за дев'яту п'ятирічку довести до 27—28 цнт, цукрових буряків — до 320 цнт, збільшити середньорічне виробництво м'яса на 40 проц., молока — на 23 проц., яєць — на 58 проц.

Зміцнення економіки колгоспів, збільшення їх прибутків сприяє дальшому зростанню матеріального добробуту і підвищенню культурного рівня населення. В селі збудовані сотні житлових будинків, з'явилися цілі нові вулиці: Шкільна, Степова та ін., прокладено водопровід, споруджено новий міст через річку Чичиклію. Мостове утопає в зелені. В чудовому лісопарку ростуть могутні дерева 45 порід. Тут є стадіон і кілька спортивних майданчиків, понад 200 спортсменів тренуються в спортивних секціях.

Потреби місцевого населення в продовольчих, промислових, культурно-побутових і господарчих товарах задовольняють 28 крамниць і ларків. В особистому користуванні мостівчан 14 легкових автомобілів, 57 мотоциклів, 545 телевізорів,

Заслужений працівник культури УРСР, директор сільського будинку культури М. О. Коваленко на репетиції. Мостове, 1969 р.

230 радіоприймачів, 315 пральних машин. До послуг громадян — добре обладнана їдальня, філіал районного комбінату побутового обслуговування і філіал райхарчокомбінату, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція, радіовузол, ощадна каса. Тепер 496 жителів одержують пенсію.

Трудящих Мостового лікують в добре обладнаній сільській лікарні, де працює 60 чоловік медичного персоналу з вищою і середньою медичною освітою. В селі є пологовий будинок, аптека, на колгоспних фермах діють профілакторії, в дитячому санаторії ім. Павлика Морозова щороку набираються сил і здоров'я близько тисячі дітей з багатьох районів області. Діти колгоспників виховуються у 8 дитячих садках та яслах.

630 дітей здобувають знання у середній школі. Сільська молодь навчається у вечірній та заочній середніх школах. У школах трудиться понад 70 вчителів. Більше 250 жителів Мостового за роки Радянської влади здобули вищу освіту, стали висококваліфікованими спеціалістами різних галузей народного господарства.

На території колгоспів працюють 4 клуби, а в центрі села — сільський будинок культури на 400 місць. Вже 19 років керує ним заслужений працівник культури УРСР М. О. Коваленко. Близько 160 юнаків і дівчат — учасники гуртків художньої самодіяльності. Особливо відзначається своєю майстерністю хоровий ансамбль «Веселка» і танцювальний колектив. Гуртківці часто виступають з концертами перед населенням Мостового та навколишніх сіл, беруть участь в обласних і республіканських оглядах художньої самодіяльності. До трудівників села приїздять митці з обласних театрів і філармонії.

Мостівська сільська бібліотека — культосвітній заклад відмінної роботи. Тут впроваджуються нові форми обслуговування читачів: відкритий доступ до книжкових фондів, організація пунктів видачі книг і філіалів на тваринницьких фермах і польових станах, використання технічних засобів у пропаганді літератури. Для школярів обладнана кімната юного читача. Тематика масових заходів різноманітна. Вона пов'язана з пропагандою літератури про життя і діяльність В. І. Леніна та інших видатних діячів партії і Радянської держави, про керівну і спрямовуючу роль КПРС, про внутрішнє і міжнародне життя СРСР та ін. У Мостовому немає сім'ї, яка б не користувалася сільською і трьома колгоспними бібліотеками, фонд яких зріс до 33 тис. книжок. Крім того, кожна родина передплачує по 2—3 примірники газет і журналів. В життя і побут населення увійшли нові радянські обряди і звичаї. У селі святкують День механізатора, День тваринника, на урочистих зборах і вечорах вшановують кращих виробничників.

Формування у трудящих матеріалістичного світогляду, підвищення загальної культури, освіти та комуністична перебудова побуту посідають чільне місце в роботі шести партійних (76 комуністів) та шести комсомольських (134 комсомольці) організацій. В селі працює університет культури. В складі сільської Ради 47 кращих робітників, колгоспників, представників інтелігенції. Депутати очолюють 5 постійних комісій.

На повну силу розгорнулося в селі виконання планів дев'ятої п'ятирічки. Завдяки невтомній праці населення Мостове стало за роки Радянської влади красивим, культурним, впорядкованим селом. Ще щасливішим обіцяє бути його завтрашній день.

Р. А. БЕРЕЗОВИЧ, О. М. ВОРОПАЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ДОМАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру і за 42 км від залізничної станції Колосівка. Населення — 1253 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Копи, Новоселівка, Олександрівка, Перше Травня, Шевченко.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Аврора», за яким закріплено 3447 га орних земель. Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують також технічні культури. Розвивається садівництво і виноградарство. За трудові успіхи 8 робітників радгоспу нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора В. О. Кушніренко.

Протягом 1950—1970 рр. тут споруджено 60 житлових будинків, 4 будинки для спеціалістів, водопровід протяжністю 4 км, 6 корівників, три свинарники, кормоцехи, пташник, два зерносховища.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. До послуг трудящих — два магазини, кравецька і шевська майстерні.

Володимирівка заснована у другій половині XVIII ст. У роки громадянської війни багато жителів села були бійцями партизанського загону І. М. Даровенка, створеного на території нинішнього Доманівського району. Брати Євстафій і Степан Кульчицькі за мужність, виявлену на фронтах громадянської війни, нагороджені орденом Червоного Прапора. В 1920 році в селі створені партійний і комсомольський осередки.

Вихідцем з Володимирівки є Є. С. Кравченко, український письменник і драматург, автор багатьох збірників гуморесок.

ЗЕЛЕ́НИЙ ЯР (до 1946 року—Карлівка)—село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Бакшали (притока Південного Бугу), за 7 км на північ від районного центру і за 38 км від залізничної станції Трикратне. Населення — 2302 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівське, Великівка, Вікторівка, Голуби, Зелений Гай, Коштове, Макарівка, Новолікарське, Семихатки.

В Зеленому Яру розміщена центральна садиба радгоспу ім. Енгельса. Це багатогалузеве господарство зернового і м'ясо-молочного напряму обробляє 4536 га орної землі, під садами і виноградниками — 118 га. На 100 га сільськогосподарських угідь в 1970 році вироблено по 114 цнт м'яса і по 363 цнт молока. За сумлінну працю 7 передовиків виробництва удостоєні орденів і медалей.

За післявоєнний період у радгоспі здійснено великий обсяг господарського, житлового і культурно-побутового будівництва; споруджено 45 одноквартирних і 6 восьмиквартирних двоповерхових будинків.

В селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, побутові майстерні. До послуг населення 4 магазини, 2 їдальні. З 1962 року в радгоспі видається багатотиражна газета «Радянське життя».

Село засноване наприкінці XVIII ст. вихідцями з Рязанської губернії. Пізніше сюди були переселені кріпаки з Єлисаветградського і Олександрівського повітів.

На околицях с. Богданівського виявлено кілька поселень доби пізнього палеоліту (понад 15 тис. років тому), неоліту (VI—IV тисячоліття до н. е.) та міді (IV тисячоліття до н. е.).

КОЗУ́БІВКА (до 1946 року—Молдавка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Чортали (притока Південного Бугу), за 15 км на південний схід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Мартинівка. Населення — 1747 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Горянка, Новокантакузівка.

В селі міститься центральна садиба радгоспу ім. Крупської, основний виробничий напрям якого—рільництво і тваринництво. Радгосп обробляє 6800 га орної землі. Господарство спеціалізується на розвитку вівчарства і посідає одне з перших місць в районі і області по настригу вовни.

В селі є восьмирічна, заочна і вечірня школи сільської молоді, клуб, бібліотека, дитячі ясла, 4 магазини, майстерні побутового обслуговування. Тут працює також комбінат будівельних матеріалів виробничою потужністю 2 млн. штук цегли на рік.

Виникло село в кінці XVIII ст. Його засновниками були кріпаки-переселенці з Вітебської губернії. В 1840 році сюди переселилась частина жителів з містечка Кантакузівки. Про їх тяжке життя писав у автобіографії видатний український драматург і актор М. Л. Кропивницький, який провів тут дитячі роки в маєтку князя Кантакузена, де його батько працював економом.

В 1905 році селяни спалили садибу князя, за що були жорстоко покарані.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації тут діяла підпільна патріотична група під керівництвом старшого лейтенанта Є. В. Самсонова.

ЛІ́ДІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від районного центру і за 30 км від залізничної станції Колосівка. Населення — 1900 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дворянка, Довга Могила, Іванівка, Ізбашівка, Суха Балка, Широкі Криниці.

В Лідіївці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 3720 га орних земель. Господарство зерно-тваринницького напряму.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, стадіон, два магазини.

У день організації колгоспу. Маринівка, 1930 р.

Заснована Лідіївка наприкінці XVIII ст. У період революції 1905—1907 рр. відбулися стихійні виступи селян проти поміщиків. Жителі села активно боролися з контрреволюцією в роки громадянської війни, близько 300 з них були учасниками партизанського загону І. М. Даровенка, що діяв на території Миколаївської та Одеської областей. У 1919 році тут створено радгосп «Суха Балка», через рік організовано партійний осередок.

На околицях с. Іванівки виявлено залишки ранньослов'янського поселення VI—VIII ст. н. ери.

МАРИНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Бакшали (притока Південного Бугу), за 22 км на північний захід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Кам'яний Міст. Населення — 4441 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонівка, Воля, Довженка, Довженки, Сокира.

В селі — центральна садиба радгоспу «Шляховий», орні землі якого становлять 12 853 га. Радгосп «Шляховий» — високомеханізоване господарство зернового і тваринницького напряму. В тваринництві провідною галуззю є свинарство. Розвивається виноградарство.

За успіхи в розвитку сільського господарства 15 працівників радгоспу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, а буряківник М. В. Малєєва і комбайнер І. Х. Чепіжко — орденом Леніна.

За післявоєнні роки в селі збудовано 17 тваринницьких приміщень, 4 зерносклади, пробурено 2 артезіанські свердловини і збудовано 3 водонапірні башти, 2 ремонтні майстерні.

В селі є середня школа, училище механізації сільського господарства, 2 дитячі садки, 2 клуби, лікарня, аптека. До послуг жителів села — 5 магазинів, 2 їдальні, кравецька та шевська майстерні.

Маринівку засновано наприкінці XVIII ст. переселенцями з північних районів України.

В роки громадянської війни 8 жителів Маринівки боролися проти ворогів Радянської влади в партизанському загоні Т. М. Гуляницького. Від рук бандитів загинули сільські активісти І. Ф. Грицаєнко, Я. С. Рябчук, Т. С. Морозенко, Г. К. Форостенюк.

У 1920 році в Маринівці створені партійний і комсомольський осередки.

Поблизу с. Антонівки виявлено поселення доби бронзи.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1958 року — Майтове) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Чичиклії, за 25 км на південь від районного центру і за 25 км від найближчої залізничної станції Колосівка. Населення — 931 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Грибоносове, Івано-Федорівка, Котовське, Крута Гора, Новосеменівка, Чорбова Балка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 4591 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури, у тваринництві переважає вівчарство. За 1957—1970 рр. тут зведено 26 тваринницьких приміщень. За допомогою шефів — робітників Чорноморського суднобудівного заводу — побудовані і обладнані механічна майстерня, автогараж, адміністративне приміщення колгоспу. Споруджено та капітально відремонтовано близько 70 проц. житлових будинків.

В Олександрівці є восьмирічна школа, вечірня та заочна школи сільської молоді, клуб, бібліотека. До послуг жителів села 2 магазини, пункт побутового обслуговування.

Село засноване у 1833 році. В період тимчасової фашистської окупації за опір окупаційним властям і політичну агітацію розстріляні секретар комсомольської організації колгоспу С. Л. Давидчук, бригадир І. І. Грибонос, вчитель М. І. Вербицький. В 1848—1850 рр. тут жив і вчився у місцевій школі М. Л. Кропивницький.

ОЛЕКСАНДРОДА́Р (до 1936 року — Малахове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний захід від районного цен-

Тваринницька ферма радгоспу ім. Фрунзе. Село Фрунзе, 1959 р.

тру і за 38 км від залізничної станції Кам'яний Міст. Населення — 1436 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Роздол, Сила, Фрунзе, Червоне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. газети «Правда», за яким закріплено 4 тис. га орної землі. Це зернове господарство з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За сумлінну працю і високі показники у виробництві 20 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

В Олександрівці працюють восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека, магазин, комбінат побутового обслуговування.

Село засноване на початку XIX ст. збіглими селянами з Київської і Чернігівської губерній. Під час першої російської революції в 1905 році тут відбувся збройний виступ селян, який був жорстоко придушений, а його організатори заслані до Сибіру.

Ю. П. Дорош — Герой Радянського Союзу. Прибужжя, 1960 р.

Н. П. Дремлюга — Герой Соціалістичної Праці. Щасливка, 1968 р.

ПРИБУ́ЖЖЯ (до 1946 року — Акмечетка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Південного Бугу, за 25 км на схід від райцентру та за 7 км від залізничної станції Трикратне. Населення — 1802 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Акмечетські Ставки, Анетівка, Жовтневе, Птиче, Слава, Щуцьке.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Суворова, що обробляє 4477 га орної землі. Основний виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За 1,5 км від села міститься центральна садиба радгоспу «Акмечетські Ставки», відомого далеко за межами області. Орні землі його становлять 5047 га, 113 га — під садами та виноградниками. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. У 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 122 цнт м'яса. Радгосп, яким понад 20 років керував Герой Соціалістичної Праці Н. І. Куніцин, не раз був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. За успіхи у розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва 1967 року радгосп нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, йому присвоєно звання колективу комуністичної праці. 9 передовиків колгоспу і 15 робітників радгоспу удостоєні урядових нагород, зокрема ордена Леніна — інженер І. П. Стороженко, свинарка Н. Ф. Петрова, пташниця Н. Х. Ступа, ордена Трудового Червоного Прапора — комбайнер П. М. Онищенко.

Зоотехнік радгоспу «Акмечетські Ставки» М. Т. Волошин, свинарки К. М. Матієць та К. Ф. Мавчанюк. 1969 р.

Тут є середня школа, вечірня і заочна школи сільської молоді, 2 дитячих ясел, будинок культури, бібліотека, літній кінотеатр, 2 стадіони, 4 магазини, 2 їдальні, комбінат побутового обслуговування. Працюють 50 вчителів і спеціалістів сільського господарства з вищою освітою.

Прибужжя — одне з найдавніших поселень Ананьївського повіту. Воно виникло недалеко від колишнього турецького поселення XVII—XVIII ст., в якому була Ак-Мечеть (Біла мечеть), звідки й стара назва — Акмечетка. Його першими жителями були переселенці з Полтавської губернії та втікачі з центральних районів Росії. Жителі села активно відгукнулись на події першої російської буржуазно-демократичної революції. В 1905 році вони зруйнували панський тік, пасіку, розігнали худобу. Організатори цього виступу були заслані до Сибіру. В роки німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група під керівництвом молодшого лейтенанта Червоної Армії комуніста І. Маличева.

Уродженцеві Прибужжя Ю. П. Дорошу присвоєно звання Героя Радянського Союзу за героїзм, виявлений при форсуванні річки Пилиці (притока Вісли) у 1944 році. Вихідцем з села є І. А. Луценко — письменник, доктор філологічних наук, професор.

Поблизу с. Анетівки вперше на Миколаївщині археологами виявлено пізньопалеолітичну стоянку, на якій знайдено близько трьох тисяч крем'яних знарядь праці та рештки поселення доби неоліту (V—IV тис. до н. е.), а на околиці села Прибужжя — могильники доби неоліту та бронзи.

На молочнотоварній фермі колгоспу ім. Першого травня. Щасливка, 1969 р.

ЦАРЕДА́РІВКА (Велика Заблоцька, Федорівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний захід від районного центру і за 25 км від найближчої залізничної станції Врадіївка. Населення — 1415 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Копані, Малозаболотське.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 4292 га орних земель. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку сільського господарства 11 колгоспників відзначені орденами і медалями, серед них комбайнер М. П. Котляренко — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячі ясла. До послуг населення — два магазини, побутові майстерні.

Цaредарівка заснована на початку XIX ст. на землі, подарованій царським урядом солдатам, які відзначились у війні з Туреччиною.

ЩАСЛИ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північ від районного центру та за 28 км від залізничної станції Голта. Населення — 1478 чоловік. Сільській Раді підпорядковані й населені пункти Володимирівка, Іванівка, Кузнецове, Трудолюбівка.

У Щасливці міститься центральна садиба колгоспу ім. Першого травня, за яким закріплено 4063 га орної землі. Господарство м'ясо-молочного напряму. Вирощують також зернові й технічні культури. За післявоєнні роки 11 передовиків сільського господарства відзначені орденами і медалями, а керуючий відділком колгоспу Н. П. Дремлюга удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

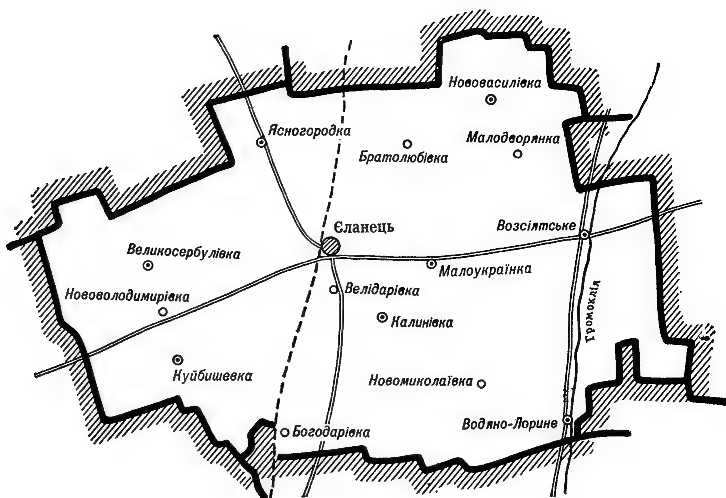
Протягом 1958—1970 рр. тут споруджено 215 добротних житлових будинків, а також збудовано 10 корівників, 6 свинарників, 8 телятників, широкогабаритний пташник, кормоцех, механічну майстерню.

В селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека, продовольчий та промтоварний магазини.

Щасливка заснована наприкінці XVIII ст. селянами-втікачами. Протягом 1905—1907 рр. тут сталося кілька антипоміщицьких виступів. Жителі села стали ядром комуністичного загону під командуванням Т. М. Гуляницького, який уславився в боротьбі з ворогами Радянської влади у 1918—1919 рр. До 50-річчя Радянської влади Т. М. Гуляницькому встановлено в селі пам'ятник.

У 1920 році тут створено партійний та комсомольський осередки. У 1923 році щасливці разом з селянами с. Староголовльового організували комуну ім. К. Маркса, яка мала 9500 десятин землі. Того ж року комуну відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який від імені Уряду Української РСР передав комунарам обладнання для млина й олійні, а також інструменти для духового оркестру.

ЄЛАНЕЦЬКИЙ РАЙОН

ЄЛА́НЕЦЬ

ланець (до 1810 р.— Гнилий Єланець, до 1858 р.— Новомосковськ) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на берегах річки Гнилого Єланця (притока Південного Бугу), за 90 км від обласного центру і за 45 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 5176 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Братолюбівка, Велідарівка, Півні.

Єланець — центр району, площа якого — 1 тис. кв. км, населення — 20,3 тис. чоловік. У районі — 46 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 8 сільським Радам. На території району є 11 колгоспів, радгосп. Орні землі цих господарств — 70,7 тис. га, під садами і виноградниками зайнято 1,2 тис. га. У районі—7 підприємств, 2 будівельні організації. З медичних закладів є 3 лікарні, 3 пологових будинки, 20 фельдшерсько-акушерських пунктів. Працюють 33 школи, 24 бібліотеки, 33 будинки культури і клуби.

Першими жителями селища були козаки з Полтавщини та Київщини, селяни з Курської і Воронезької губерній, які осіли у 1802—1804 рр. по берегах річки Гнилого Єланця. Уже 1815 року тут мешкало 449 ревізьких душ, у т. ч. однодворців — 21, державних селян — 21, монастирських селян — 10, колишніх козаків — 364, інших поселян — 29, за якими було закріплено 7821 десятину казенної землі. Крім того, 800 десятин залишалися ще незайнятими[1].

З 1818 року жителів Новомосковська — так з 1810 року названо поселення — віднесено до розряду військових поселень[2]. У списки поселенців вносилися всі чоловіки віком від 17 до 45 років, здатні до військової служби. Два дні на тиждень вони займалися військовим навчанням, а в інші під наглядом офіцера виконували польові та будівельні роботи. Жителі Новомосковська повинні були забезпечувати війська продовольством, фуражем, паливом, а також квартирами (постоєм). 1827 року тут було 67 господарів та 174 помічники, яким належало 9216 десятин землі. 1829 року поселення стало центром Уланського полку[3].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 827, арк. 22.
[2] ЦДВІА, ф. 405, оп. 4/1013, спр. 29, арк. 97.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 405, оп. 4, спр. 218, арк. 49.

У 1857 році жителів Новомосковська перевели на становище державних селян. Село як волосний центр увійшло до Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. На той час тут мешкало 1855 чоловік; було 327 саманних хат, вкритих соломою, та землянок. Щонеділі у Новомосковську збиралися базари, двічі на рік — ярмарки, на яких торгували хлібом, худобою, мануфактурою, шкіряними та іншими товарами. Першим навчальним закладом у селі була школа кантоністів, де хлопчиків готували до військової служби[1]. 1858 року відкрито сільську школу, яка утримувалася на громадські кошти[2].

Після 1861 року за жителями села закріпили ті наділи, якими вони користувалися досі. Після реформи у Єланці було змішане землекористування. З 9005 десятин землі 6840 виділили ревізьким душам, 99 — церкві, 1240 десятин становили резервні землі, розраховані на приріст населення, а також для відставних і безстроково відпущених солдатів[3]. 1885 року в селі жило 3437 чоловік[4]. Збільшилася кількість безземельних господарств, 56 родин зовсім позбулися землі. У 80-х роках XIX ст. основна частина селянських дворів (257) мала по 5—10 десятин, а 100 господарств — по 1—2 десятини. У той же час 17 заможних хазяїв володіли 50 — 120 десятинами найкращої землі кожен. У багатіїв, крім місцевих сезонних батраків, працювало ще 140 постійних наймитів. Через малоземелля та безземелля бідняцькі сім'ї постійно недоїдали. Так, восени 1897 року в Єланецькій волості 183 селянські родини голодували. Крім малоземелля та відсутності тягла, селяни терпіли ще й від посухи і неврожаю. Після посушливих 1888 і 1889 рр. голод охопив основну масу населення Єланецької та сусідніх волостей[5]. Багато селян йшли на заробітки у поміщицькі економії. Наприкінці 90-х років тут зосереджувалося по 200—300 місцевих і прийшлих наймитів. Частина бідноти працювала на млині Коваленка, який мав на рік понад 20 тис. крб. прибутку. Деякі жителі села займалися ремісництвом. 1905 року в Єланці було 3 бондарі, 11 ковалів, 5 теслярів, 5 колісників[6].

З робітничих центрів — Миколаєва, Вознесенська, Єлисаветграда у село проникала революційна література. Лише протягом січня 1904 року жандарми вилучили у єланецьких селян і робітників економій брошуру «Що треба знати і пам'ятати кожному робітникові», яку видав Миколаївський комітет РСДРП, та іншу літературу[7]. Після кривавих січневих подій у Петербурзі єланецькі селяни 30 січня 1905 року писали до голови Херсонської губернської земської управи: «Народу в нашому селі багато, а землі немає. Ось чому нам з кожним роком важче стає жити на світі... Ми все життя прожили в невилазних злиднях. Можливо, хоч наші діти зазнають щастя. Тоді і в нас буде віра у вітчизну, а тепер ми і віри не маємо...»[8].

1906 року в Єланці виник підпільний соціал-демократичний гурток, керівниками якого були місцеві наймити М. М. Коноваленко і Т. А. Видиш. Гуртківці привозили з Миколаєва листівки РСДРП, агітували селян не сплачувати податки. Влітку того ж року селяни забрали у багатіїв пшеницю, сіно, корів і почали розподіляти між бідняками. Викликані поміщиком козаки заарештували 203 чоловіка і кинули до Єлисаветградської в'язниці. Після суду більшість з них заслали у Вологодську губернію[9], а решту оштрафували. У травні наступного року знову відбулося селянське заворушення. Селяни потравили поміщицькі посіви, зіпсували реманент. Керувала цим виступом створена 1907 року бойова дружина — «селянське братство». Власті ув'язнили організаторів виступу. На знак протесту повсталі розгромили економію Шев'якова. Стражники і викликана поліція розігнали селян, при цьому одного

[1] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 319, арк. 71.
[2] Там же, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 101—114.
[3] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 151, 152.
[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 67.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 6, стор. 58; 1897, № 5, стор. 58.
[6] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 117—120.
[7] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 109, арк. 2; спр. 110, арк. 25.
[8] Земля в цвіту, стор. 76.
[9] Газ. «Сызранское утро» (Сизрань), 22 січня 1907 р.

вбили, а двох поранили[1]. Того ж року сільськогосподарські робітники Єланця і навколишніх сіл вимагали підвищення заробітної плати до 1 крб. у день.

Не припинялися виступи селян і після поразки першої російської революції. У 1909 році горіли куркульські та поміщицькі скирти, підпалені членами колишньої бойової дружини. На зібрані у селян гроші вони закуповували зброю для революціонерів. У складі дружини були місцеві жителі І. І. Воробйов, І. О. Дурнєв, М. М. Перов, Н. С. Селютін, М. С. Чурилов, І. С. Щеглов, Д. Є. Щеглова[2]. 1910 року група була розгромлена поліцією.

Внаслідок столипінської аграрної реформи 74 проц. дворів Єланця вийшли з общини і закріпили за собою землю. Але через нестачу тягла частина бідняцьких господарств села змушена була продати свої наділи куркулям. Понад 30 селян, позбувшись землі, покинули село. В 1913 році з 529 дворів 78 не мали землі, 171 — реманенту. За 1906—1913 рр. на чверть зменшилася кількість робочої худоби у бідноти і середняків. Водночас 58 куркулів збільшили свої наділи в 1,5—2 рази. У їх господарствах були жатки, снопов'язалки, молотарки. Напередодні першої світової війни волосний центр Єланець налічував 4,5 тис. жителів. Вздовж річки Гнилого Єланця тяглися ряди селянських хаток під соломою. У центрі села, на великому базарному майдані, стояла кам'яна церква, синагога, земська поштова станція. У селі торгували 15 крамниць, кілька трактирів. Щотижня відбувалися базари, тричі на рік — ярмарки.

В 70-х роках XIX ст. земство відкрило лікарню на 4 ліжка (згодом їх кількість збільшилася до 10). Лікар, 2 фельдшери та 2 акушерки, які обслуговували 32 тис. населення, практично не могли боротися з епідеміями, що спалахували майже щороку. Так, у жовтні 1887 року від чуми померло 70 чоловік[3].

1861 року в селі відкрилася парафіяльна школа, яку відвідував 21 учень[4]. Через бідність і злидні діти не могли систематично ходити до школи і з часом вона закрилася. Лише у 1873 році почала працювати земська школа[5], де вчилися 65 дітей, переважно багатіїв.

З початку першої світової війни більшість працездатних чоловіків мобілізували на фронт. Користуючись підвищеним попитом на продовольство для армії, куркулі збільшили ціни на хліб і худобу. Підскочила орендна плата на землю й інвентар. Понад 120 бідняцьких родин у ті роки розорилися. Дізнавшись про перемогу Лютневої революції, трудящі Єланця наприкінці березня 1917 року обрали Раду селянських депутатів, але більшість у ній становили куркульсько-есерівські елементи. Комісар Тимчасового уряду направив з Єлисаветграда у село спеціальні загони для охорони поміщицьких земель і маєтків. Буржуазно-націоналістичні елементи підтримували Центральну раду, проводили політику збереження поміщицької та куркульської власності, придушували революційні виступи селян[6].

Трудящі Єланця палко вітали перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. У січні 1918 року обрано Раду селянських депутатів, головою якої став наймит О. П. Ляшенко. У багатіїв відібрали майстерні та млини. Рада розпочала ділити поміщицьку землю між бідняками — по 2 десятини на їдця. Але австро-німецькі окупанти, що захопили село, відновили буржуазно-поміщицькі порядки, повернули землю поміщикам і куркулям. Восени у селі організовано партизанський загін з 40 чоловік. Командував ним О. П. Ляшенко. Партизани не раз нападали на гетьманську варту, громили військові склади. Так, у грудні було захоплено кулемет,

---

[1] Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (далі ЦДАЖР СРСР), ф. 102, оп. 4, спр. 80, ч. 1, арк. 40.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 386, оп. 1, спр. 1275, арк. 15.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 10, стор. 43.

[4] Журн. «Херсонские епархиальные ведомости», 1862, № 2, стор. 25.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 11, стор. 5.

[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 173, арк. 102.

60 гвинтівок та 9 ящиків патронів[1]. У березні 1919 року 1-а бригада Задніпровської дивізії і партизанська бригада П. С. Ткаченка вигнали з Єланця петлюрівців. На початку квітня у селі обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, яку знову очолив О. П. Ляшенко. Рада розгорнула роботу щодо здійснення аграрних законів Радянської влади. Було організовано також продовольчу допомогу Червоній Армії — зібрано 457 пудів зерна. Комітет бідноти, створений влітку 1919 року, став опорою Ради у боротьбі проти куркульства. За допомогою комбіду у куркулів було відібрано надлишки землі — понад 400 десятин, 700 пудів посівного матеріалу, молотарку, 28 плугів. Комбідівці допомагали органам Радянської влади у проведенні мобілізації селян до Червоної Армії.

В серпні 1919 року селянські активісти — голова сільської Ради О. П. Ляшенко, члени Ради І. Минець, А. Крамаренко, А. Сидоренко, комбідівці — А. Бурковський, П. Воробйов та інші були розстріляні денікінцями, які захопили село. Восени 1919 року в умовах білогвардійського терору комуніст А. Новиков створив у селі підпільну організацію, яка сформувала партизанський загін. У жовтні повстали солдати з Єланецької та Щербанівської волостей, силоміць мобілізовані до денікінської армії. Мобілізовані розійшлися по домівках, а частина — влилася до партизанського загону А. Новикова, який діяв тут до приходу Червоної Армії. 15 січня 1920 року під час відступу білих повстанці завдавали ударів ворогові з тилу.

27 січня 1920 року підрозділи 402-го Радянського стрілецького полку Ф. Ю. Криворучка і кавбригада Г. І. Котовського очистили Єланець від денікінців[2]. Селяни радо вітали своїх визволителів. За допомогою котовців було створено ревком, до складу якого увійшли місцеві жителі І. П. Димченко (голова), Д. М. Садовий, Ф. І. Андрусенко[3]. Понад 2 тис. єланців прийшли на мітинг, що відбувся 28 січня. На мітингу виступили члени ревкому та командир полку котовців І. М. Макаренко. Селяни ухвалили здати державі всі лишки хліба і м'яса[4]. Під керівництвом ревкому здійснювався закон про землю від 5 лютого 1920 року. Згодом було проведено вибори до Ради, яку очолив І. П. Димченко. Основну увагу Рада зосередила на проведенні весняно-польових робіт. Біднякам допомагали посівним матеріалом, тяглом і реманентом. Завдяки вжитим заходам було засіяно 70 проц. орної землі. Організовано пройшли осіння сівба та оранка під зяб. Весною наступного року селяни засіяли вже 92 проц. орної землі. Та посуха майже повністю знищила врожай — було зібрано з десятини по 2,5 пуда жита, ячменю, вівса і по 3 пуди пшениці.

Велику організаторську і політичну роботу проводив волосний партійний осередок, створений у грудні 1920 року, який очолив І. С. Балута. Комуністи, члени виконкому Ради і комнезамівці (КНС виник у липні 1920 року) провели значну роботу по боротьбі з голодом. Було виявлено надлишки хліба у куркулів, організовано їдальні для дітей селян-незаможників, для малюків-сиріт відкрито дитячий будинок[5].

Для осінньої сівби 1922 року держава виділила 4950 пудів жита, 91 пуд пшениці[6]. У 1921—1922 рр. жителі Єланця зібрані продукти надіслали голодуючим Поволжя. Комуністи організували трудяще селянство на боротьбу проти куркульського засилля. Так, 18 червня 1922 року у селі відбувся волосний з'їзд КНС, на якому було вказано, що куркулі нещадно визискують незаможників, оплачуючи їх роботу лише харчами. З'їзд постановив зобов'язати сільські КНС захищати інтереси селян, що працюють у куркулів, встановлювати норму оплати і примусити куркулів платити селянам за зроблену роботу[7]. 19 родинам, що повернулися з Сибіру і Самарської губернії, було виділено 307 десятин землі та посівний матеріал.

---

1 Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 5, арк. 44.
2 ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 97, арк. 2.
3 Миколаївський облдержархів, ф. Р-157, оп. 1, спр. 35, арк. 14.
4 Там же, спр. 9, арк. 34, 46.
5 Там же, ф. Р-65, оп. 1, спр. 106, арк. 78.
6 Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 276, арк. 65, 68.
7 Комітети незаможних селян України (1920—1933), стор. 257.

Великою перешкодою для зміцнення Радянської влади і ліквідації господарської розрухи був куркульський бандитизм. 25 квітня 1922 року бандити пограбували склад 127-го стрілецького полку, який базувався у селі з 1921 року. Через місяць поблизу Єланця з'явилася банда в 28 шабель з двома кулеметами на тачанках. Червоноармійці розбили їх. Радянські органи вжили надзвичайних заходів і до куркулів, які допомагали бандитам[1]. Уже в 1924 році 160 сімей бідняків створили три кооперативні об'єднання. Для посівної кампанії члени кооперативів здали 1550 пудів пшениці. Через кредитне товариство, організоване в 1923 році, селяни придбали реманент, тягло. Ці колективи зібрали врожай по 8—9,5 цнт зернових, на 1,5-2 цнт більше, ніж в одноосібних господарствах. 1923 року у селі організовано споживчу і сільськогосподарську кооперації, через які селяни одержували державні позички — грішми, посівним матеріалом, тяглом і реманентом. У 1925 році план заготівлі хліба в Єланці було перевиконано — заготовили 59 550 пудів зерна. Сільська Рада і КНС вжили рішучих заходів щодо обмеження куркулів — у 19 глитаїв було конфісковано значну кількість майна, реманенту та худоби, придбаних за безцінь у сільської бідноти та середняків у неврожайні роки.

В січні 1925 року 14 бідняцьких сімей об'єдналися в товариство спільного обробітку землі «Червоний незаможник». ТСОЗ мав 136 десятин землі, 20 коней, 17 корів, 20 борін, 4 жатки і трактор. Головою його обрали колишнього наймита С. К. Довженка[2]. У січні 1926 року в Єланці організовано машинно-тракторне товариство «Хлібороб», трохи згодом «Новий шлях». У своєму розпорядженні ці товариства мали молотарку, 4 трактори, 5 сівалок. У першу чергу допомога подавалася сільськогосподарським колективам[3]. 1927 року в Єланці з'явилося ще одне товариство спільного обробітку землі «Шлях до соціалізму»[4]. На початку наступного року значна частина селян об'єдналася у два ТСОЗи.

Зростав авторитет партійного осередку, ряди якого зміцнювалися за рахунок селян-активістів. На лютий 1922 року він об'єднував 9 членів і 2 кандидати в члени партії. Комуністи проводили організаторську і політичну роботу серед селян. Після ліквідації волостей Єланець як центр сільської Ради увійшов до Вознесенського району. 2 червня 1923 року в Єланецькій сільській партійній організації числилося вже 15 членів і 5 кандидатів у члени партії[5]. У вересні 1926 року було створено Єланецький район. Райком партії та виконком районної Ради багато робили для господарського і культурного будівництва в селі. Ще у квітні 1920 року відновила роботу лікарня. У початковій школі 1922 року навчалося 109 дітей. Комсомольський осередок, створений у листопаді 1920 року, взяв шефство над культурними закладами села. Відчинили двері сельбуд і бібліотека. Двічі на тиждень комуністи організовували масові політчитання, в приміщенні сельбуду вчителі і лікарі проводили для населення лекції, бесіди. 1927 року до дня 1 Травня у сельбуді було обладнано стаціонарну кіноустановку[6]. У селі почала працювати семирічна школа.

Завдяки великій організаторській роботі комуністів, комсомольців, членів КНС у селі під час масової колективізації на базі ТСОЗів створюються чотири сільськогосподарські артілі «Перше травня», ім. Сталіна, «3-я сесія» і «Червоний пролетар». Вони мали 7407 га землі, 619 голів робочої худоби і об'єднували 1270 бідняцьких і середняцьких господарств[7].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-668, оп. 1, спр. 2, арк. 11; ф. Р-901, оп. 1, спр. 53, арк. 4, 6.

[2] Там же, ф. Р-418, оп. 1, спр. 70, арк. 1, 2.

[3] Там же, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, арк. 911.

[4] Там же, ф. Р-418, оп. 1, спр. 54, арк. 3, 4.

[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 236—239, арк. 1, 2, 7.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 268, арк. 164; Газ. «Красный Николаев», 14 січня 1927 р.

[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 142, арк. 58, 61, 78, 122.

Начальник політвідділу Єланецької МТС О. Маневич виступає перед селянами. 1933 р.

Партійна і комсомольська організації, ряди яких зростали, спрямовували свої зусилля на зміцнення молодих колгоспів. Тільки 22 січня 1931 року бюро Вознесенського райкому КП(б)У (з вересня 1930 до лютого 1935 року Єланець входив до Вознесенського району) прийняло кандидатами у члени партії 32 жителів села, в їх числі двох трактористів, 28 колгоспників, більшість комсомольців[1]. 30 квітня на бюро райкому затверджено рішення Єланецького партосередку про прийом у кандидати партії ще 21 чоловіка. Серед них були ударники соцзмагання — А. А. Балута, А. К. Леміш, Я. Д. Леміш, Н. Г. Росолов, М. І. Сенчина, О. С. Довженко та інші[2]. Єланецька партійна організація наприкінці 1931 року налічувала понад 60 комуністів. Це дало змогу створити в колгоспах партійні групи.

У 1930 році 8 комсомольських організацій об'єднували 98 юнаків і дівчат. 1933 року у всіх колгоспах були комсомольські осередки. Для організації догляду за молодняком, а також перевірки стану громадського тваринництва комсомольці створили 9 молодіжних бригад[3]. Результати рейдів обговорювалися на зборах, висвітлювалися у стінній пресі. Це допомагало тваринникам ліквідовувати недоліки. Комсомольцям належала також ініціатива створення піонерських патрулів, які охороняли колгоспний урожай від пожеж. В артілі «Червоний пролетар» комсомольці організували зразкову коноферму.

Велику роль у зміцненні колгоспів відіграла Єланецька МТС, створена 1931 року в сусідньому селі Куйбишевці. В МТС було чотири тракторні бригади. Вона обробляла понад 80 проц. земельної площі всіх колгоспів села. Якщо до 1936 року артілі збирали по 10 цнт зернових з га, то у передвоєнні роки — вже по 15—16 центнерів.

Серед сільських трудівників широко розгорнувся стахановський рух. Щорічно між колгоспами, бригадами і ланками укладалися договори на соцзмагання, підсумки яких щомісяця обговорювалися на зборах. Переможцям вручалися перехідні вимпели, червоні прапори. Ім'я комбайнера І. Ф. Білоконенка, який у 1936 році за 5 днів скосив 154 га зернових, було занесено на обласну Дошку пошани[4]. Тоді ж трактористки О. С. Телегіна, С. К. Косяченко добилися значної економії пального, на 120—125 проц. виконували норми на обробітку грунту. Вони брали участь в обласному з'їзді передовиків, а 1938 року це право завоювали комбайнери І. К. Косяченко та В. Г. Вагін. Чабан колгоспу ім. XVII партз'їзду (колишній «3-я сесія») М. Д. Хомченко у 1938 році від 100 вівцематок одержав 168 ягнят. За 8 років праці на фермі він виростив 3 тис. овець. Радянський уряд нагородив передового тваринника орденом Леніна. У 1940 році він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Свої успіхи на виставці демонстрували близько 20 єланецьких хліборобів, зокрема прославлений механізатор, бригадир тракторної бригади Г. М. Трегуб, колектив якого виробив на трактор по 1152 га умовної оранки[5]. За роки перших п'ятирічок в Єланці збудовано райхарчокомбінат, маслозавод, промартіль, пекарню, райпромкомбінат, млин.

Дедалі заможнішим ставало життя трудящих. Колгоспники одержували на трудодень 4—6 крб. і 3—5 кг хліба. Зростав їх добробут. У селі зводилися гарні бу-

[1] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 990, арк. 26—28.
[2] Там же, арк. 107, 108.
[3] Газ. «Колгоспна правда» (Єланець), 20 грудня 1934 р.
[4] Газ. «Колгоспна правда», 22, 30 липня 1936 р.
[5] Газ. «Сталінська трибуна» (Єланець), 27 липня 1939 р.

динки під черепицею, значна частина житлового фонду була капітально відремонтована. 1939 року дала світло колгоспна електростанція. У селі працювали шевська й кравецька майстерні, крамниці, універмаг. Ще в 1932—1933 рр. на недільниках комсомольці заклали парк. Діяли лікарня на 30 ліжок, амбулаторія, аптека.

Велика увага приділялася розвиткові культури. У 1937 році неписьменність дорослого населення була повністю ліквідована. 1936 року в середній школі навчалося понад 600 дітей і працювало 28 учителів. За відмінні успіхи у навчально-виховній роботі, активну участь у громадському житті вчителька М. А. Ляшенко була нагороджена орденом Леніна. Малюки виховувалися в дитячих яслах, крім того, кожен колгосп мав сезонні дитясла. Сільські комсомольці добре справлялися з обов'язками шефа районного піонерського табору. При районному будинку культури та колгоспних клубах працювали хорові, танцювальні і драматичні гуртки. Самодіяльні митці ставили п'єси Т. Г. Шевченка, М. П. Кропивницького, а 1938 року — оперу М. В. Лисенка «Наталка-Полтавка». У 1938 році почав працювати новий кінотеатр. В селі були 2 районні (для дорослих і дітей) та шкільна бібліотеки.

Зростала громадська активність жителів села. На виборах до місцевих Рад, що відбулися наприкінці 1939 року, вони одностайно проголосували за кандидатів у депутати — комуністів, безпартійних передовиків виробництва, представників інтелігенції — П. К. Балуту, М. Г. Гарбуза, К. З. Кузьменка, М. А. Ляшенко, В. І. Минця, М. Р. Остапченка та інших[1]. У 1933 році комсомольці організували збір коштів на побудову авіаескадрильї ім. П. П. Постишева. 1936 року вони здали гроші у фонд допомоги іспанським дітям. Члени артілі «3-я сесія» на мітингу висловили солідарність з героїчним народом Іспанії і відрахували по одному трудодню у фонд іспанським антифашистам. 7 лютого 1939 року жителі Єланця урочисто зустрічали свого земляка Г. Н. Лисенка, орденоносця, учасника боїв на озері Хасан. Молодь вивчала військову справу в гуртках Тсоавіахіму.

Близько 2 тис. єланців з перших днів Великої Вітчизняної війни пішли на фронт захищати рідну Вітчизну. Літні люди, жінки та підлітки, не шкодуючи сил, день і ніч працювали в полі, на фермах, щоб дати країні більше хліба і продуктів тваринництва. Райком партії сформував винищувальний батальйон з 200 чоловік. Його бійці з наближенням ворога 2 серпня 1941 року влилися в регулярні частини Червоної Армії. Почалася евакуація техніки МТС, колгоспної худоби і реманенту в східні райони країни.

8 серпня 1941 року Єланець захопили фашистські окупанти. Понад 250 юнаків і дівчат з села було насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини. У гестапівських застінках загинули К. П. Савочка, Ю. С. Савочка, О. Г. Ставурський, П. О. Лень, П. П. Бартусенко і комуніст Г. Н. Лисенко[2]. Вороги примушували жителів виконувати сільськогосподарські роботи, гнали їх на ремонт доріг і мостів, риття траншей.

Восени 1941 року в Єланці було створено підпільну групу, яку очолили місцеві жителі А. З. Мальченко та І. П. Барсуков. В 1943 році вона налічувала 89 чоловік. Її роботу спрямовувала Вознесенська підпільна організація. Єланецькі підпільники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, листівки з закликом боротися проти німецько-фашистських загарбників. Патріоти вчиняли диверсії на польових станах та фермах, рятували молодь від гітлерівського рабства, допомогли переправитися через Південний Буг 19 військовополоненим, що втекли з концтабору, який гітлерівці влаштували в селі. У Єланці й навколишніх селах діяла ще одна підпільна група В. Лаврова (Нестерова). Члени групи готували бланки довідок із штампами та печаткою комендатури і через довірених людей передавали документи військовополоненим, що тікали з полону.

---

[1] Газ. «Сталінська трибуна», 3 листопада і 29 грудня 1939 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 4.

Монумент Слави жителям Єланця, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. 1967 р.

На фронтах Великої Вітчизняної війни мужньо боролися з ворогом жителі Єланця М. Г. Філіпський, І. П. Мартишко, С. І. Стасій, В. С. Тарасенко, І. Я. Карпенко, П. Г. Гунько, Г. С. Кушнір з дочкою Вірою і сином Олександром та багато інших. Їх груди прикрашають по кілька орденів і медалей. У 1957 році жителі селища спорудили монумент Слави на честь 200 земляків, що загинули на фронті.

19 березня 1944 року частини 10-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир генерал-майор М. Г. Мікеладзе) і 92-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир полковник М. І. Матвєєв)[1] 3-го Українського фронту визволили село від ворога. У боях за Єланець віддали своє життя заступник командира батальйону 24-го полку капітан О. В. Кленов, командири мінометних взводів молодші лейтенанти М. А. Долотов та І. І. Поляков, солдати Г. Апальков, І. Філатов, П. Кисельов та інші[2].

Зразу після визволення відновили діяльність радянські та партійні органи. Районна партійна організація в березні 1944 року налічувала 5 членів партії та одного кандидата в члени партії. У травні відновлено територіальну партійну організацію. Через рік, на 1 квітня 1945 року в районі вже діяло 9 первинних парторганізацій, на обліку яких було 49 членів і 16 кандидатів у члени партії[3]. Під безпосереднім керівництвом комуністів відновили роботу 4 колгоспи. Треба було освоїти довоєнні посівні площі, відтворити поголів'я худоби. Ця робота здійснювалася у надто важких умовах — тракторів не вистачало, в упряжці ходили корови, землю доводилося обробляти і вручну. На фермах і в полі працювали переважно літні люди, жінки та підлітки. Першої весни хлібороби засіяли понад 2,5 тис. га землі. Із Казахстану єланецькі артілі одержали 56 корів і свиней. На початку 1945 року колгоспні ферми одержали 68 телят від жителів села.

У напівзруйнованих майстернях і гаражах механізатори ремонтували трактори та інші машини. Наприкінці 1944 року парк Єланецької МТС мав 52 трактори, з яких 25 було одержано від держави. При МТС підготували 67 трактористів. На побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини» та ескадрильї літаків «Допризовник Миколаївщини» трудящі району зібрали 964 тис. карбованців[4].

За допомогою держави у 1945—1946 рр. у селі було відбудовано промислові і комунальні підприємства: райхарчокомбінат, маслозавод, промартіль ім. Кірова, пекарню, райпромкомбінат, млин, радіовузол, телефонну станцію тощо[5]. В 1946 році на базі місцевої сировини почало працювати гончарне підприємство. Сільська Рада за допомогою партійних і комсомольських організацій провела велику роботу по відбудові шкіл, культурно-освітніх і медичних закладів. Уже до кінця 1944 року тут функціонували районна лікарня, кінотеатр, бібліотека, середня школа, де навчалося 492 дітей.

Борючись за дострокове виконання п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства на 1946—1950 рр., жителі Єланця звернулися до трудящих

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 92, оп. 2900, спр. 786, арк. 60.
[2] Там же, ф. 126, оп. 23 015, спр. 1, арк. 27, 123, 209; оп. 40 489, спр. 2, арк. 178; оп. 234 747, спр. 1, арк. 10, 20, 31.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 131, арк. 1.
[4] Там же, оп. 85, спр. 17, арк. 30.
[5] Єланецький райдержархів, ф. 2, оп. 3, спр. 6, арк. 2.

області з закликом мобілізувати всі наявні ресурси, щоб провести весняну посівну кампанію 1946 року в стислі строки. Цей заклик підхопили трудівники Миколаївщини. До 1947 року колгоспи Єланця освоїли всі довоєнні посівні площі. Зразки самовідданої праці у відбудові сільського господарства показували сотні колгоспників і робітників. Добре працювали тракторні бригади Д. С. Микитенка, П. М. Рудинського. Велику трудову перемогу здобули колгоспники в 1949 році. На кожному гектарі вони зібрали 100-пудовий урожай зернових. На трудодень колгоспники одержали по 4 кг хліба і по 2,5 крб.[1] За високі показники, досягнуті на збиранні та обмолоті зернових і олійних культур в 1949 році, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 травня 1950 року 6 трудівників сільськогосподарського виробництва нагороджено медалями. Рік у рік виконувала свої соціалістичні зобов'язання знатна доярка Г. М. Балута. За 11 місяців 1950 року вона надоїла від кожної фуражної корови по 2395 кг молока при річному зобов'язанні 2200 кілограмів[2].

1958 року колгоспи села об'єдналися в один — «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 10,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т.ч. 7,8 тис. га орної землі; машинно-тракторний парк налічує 60 тракторів, 18 комбайнів, 24 автомашини тощо. Працює майстерня для ремонту сільськогосподарських машин, є три зерносховища, два будинки тваринників, 5 польових таборів. З 1960 року артіль спеціалізується на відгодівлі свиней. Тут створено міжколгоспний відгодівельний пункт. Сільські трудівники успішно виконали семирічний план по всіх показниках.

Партійна організація колгоспу «40-річчя Жовтня», що налічувала у 1965 році 68 комуністів, мобілізувала трудівників села на дострокове виконання планів восьмої п'ятирічки. Щоб оперативніше вирішувати господарські питання, створено 4 партійні організації у відділках і 6 партійних груп на виробничих ділянках. Колгоспники взяли слово виконати п'ятирічку по всіх показниках до жовтневих свят 1970 року[3]. Ці зобов'язання вони виконали успішно, зібравши по 26,2 цнт зернових з га. Трудівники артілі першими в районі виконали майже 2,5 річних плана продажу зерна державі, а п'ятирічний план — на 192 проц. У 1970 році найвищий урожай зернових — по 30,5 цнт на кожному га — виростили хлібороби 3-го відділку, якому присвоєно звання «Відділку високої культури землеробства».

Значних успіхів домоглися і тваринники. Змагаючись за гідну зустріч Ленінського ювілею, вони достроково виконали восьму п'ятирічку по розвитку продуктивності тваринництва. На фермах колгоспу — 3,2 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 864 корови; 7,2 тис. голів свиней, 4 тис. голів птиці. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 63 цнт м'яса, понад 200 цнт молока, а на кожну корову надоєно по 2460 кг молока. П'ятирічний план продажу молока, м'яса, яєць було перевиконано. У 1969 році колгосп одержав 1503 тис. крб. прибутку. Переможцями соціалістичного ювілейного змагання стали доярки Н. Л. Козакевич, В. Д. Остапова, що в 1970 році надоїли по 3150—3200 кг молока від кожної корови, свинарка Г. О. Удод, яка одержала по 18,5 ділових поросяти на основну свиноматку. Тваринники В. М. Сизов, М. Я. Качанов та І. П. Афанасьєв на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби добилися середньодобового приросту ваги 600 грамів. Широко переймають механізатори Єланця досвід механізаторів Богодухівського району Харківської області, які запровадили систему комплексного обслуговування машин. 1968 року у районі з допомогою

Єланецький гранітний кар'єр. 1966 р.

[1] Газ. «Сталінська трибуна», 28 лютого 1950 р.
[2] Газ. «Сталінська трибуна», 14 грудня 1950 р.
[3] Газ. «Будівник комунізму» (Єланець), 8 серпня 1968 р.

об'єднання «Сільгосптехніки» створено 33 бази технічного обслуговування, а в кожній тракторній бригаді — спеціалізовані ланки.

Організовано також службу централізованого постачання запасних частин. Результат нововведення позначився на економічних і технічних показниках. Якщо в 1969 році середньоденний виробіток на умовний трактор становив 2,9 га, то в 1971 році — 3,2 га. На 20 проц. підвищився коефіцієнт змінності, значно знизились затрати на ремонт, одержано велику економію пального. В червні 1971 року з роботою Єланецького пункту технічного обслуговування, найкращим у області, ознайомився член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест, який, підтримавши цю ініціативу, порадив впроваджувати її повсюдно.

Достроково виконали план восьмої п'ятирічки і підприємства селища. Харчокомбінат має млин, олійню, цех безалкогольних напоїв тощо. Єланецький маслосирзавод у 1966 році завоював першість у соціалістичному змаганні серед підприємств молочної промисловості області. Колектив заводу нагороджений перехідним Червоним прапором обкому профспілки. П'ятирічку тут виконали 6 листопада 1970 року. З 1957 року в селищі діє міжколгоспна будівельна організація — міжколгоспбуд з цегельним заводом потужністю мільйон штук цегли на рік, є також кам'яний кар'єр. Відкрито комбінат побутового обслуговування.

У післявоєнний період групу трудівників за самовіддану працю відзначено урядовими нагородами. В 1951 році комбайнеру Єланецької МТС З. П. Кононенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Передова доярка колгоспу Г. Л. Семеренко 1965 року нагороджена орденом «Знак Пошани». 1971 року ордена Леніна удостоєний бригадир тракторної бригади І. І. Тарасенко, ордена Трудового Червоного Прапора — керуючий 3-м відділком І. М. Ярошенко, ордена «Знак Пошани» — голова колгоспу В. М. Колот. 277 чоловік відзначені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна»; на районну Дошку пошани занесено переможців ювілейного соціалістичного змагання: маслосирзавод, тракторну бригаду № 3 і доярку В. Д. Остапову з колгоспу «40-річчя Жовтня»; телефоністку районного вузла зв'язку М. І. Коваль та інших.

За успіхи, досягнуті у восьмій п'ятирічці, нагороджені доярки: Н. Л. Козакевич — орденом Леніна, В. Д. Остапова — орденом Трудового Червоного Прапора. Ордена Жовтневої Революції в 1971 році удостоєні керуючий відділком колгоспу П. П. Богданцев, комбайнер І. Ф. Величко, ордена Трудового Червоного Прапора — перший секретар райкому партії М. С. Долинський, голова райвиконкому А. М. Тютюнник. Всього за трудові успіхи відзначено понад 230 жителів селища. Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники сільського господарства і місцевої промисловості успішно виконують плани першого року дев'ятої п'ятирічки. Перед ведуть комуністи, яких у Єланці 276 чоловік. Їх активними помічниками є понад 559 комсомольців.

Підвищення оплати праці в колгоспі, на підприємствах, розширення державних суспільних фондів споживання та громадських фондів колгоспу сприяє зростанню реальних доходів сільських трудівників, піднесенню їх життєвого рівня. У 1968 році Єланець віднесено до категорії селищ міського типу. Велика робота проводиться щодо благоустрою селища. Реконструйовано дві центральні вулиці — тут насадили сквери, розарії і проклали асфальт. Через річку Гнилий Єланець збудовано 2 залізобетонні мости. 1968 року споруджено чотириповерхове адміністративне приміщення, кілька багатоповерхових будинків,

Пам'ятник В. І. Леніну на центральній площі Єланця. Скульптор Л. Ю. Кербель. 1969 р.

районний універмаг, приміщення автовокзалу, дитячий комбінат, готель, будинок зв'язку. Пущено в дію хлібопекарню, олійний завод. В селищі працюють 13 крамниць, чайна, 2 буфети, торговельні павільйони. За роки семирічки і восьмої п'ятирічки удвічі збільшився житловий фонд Єланця. В 1963 році сюди прийшов струм від державної мережі. Селище повністю електрифіковане і радіофіковане.

Сталися зміни і в галузі охорони здоров'я. Крім районної лікарні на 175 ліжок, тут працюють поліклініка, амбулаторія, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, дитяча консультація. За 1960—1970 рр. збудовано приміщення хірургічного й терапевтичного відділень, обладнано клінічну лабораторію, рентгенологічний і фізіотерапевтичний кабінети. На кошти колгоспу побудовано лікарню на 50 ліжок, навколо якої вирощено чудовий парк. В медичних закладах селища працюють 17 лікарів та 67 чоловік середнього медперсоналу.

У Єланці — середня і восьмирічна школи, вечірня та заочна школи робітничої молоді. В 1969/70 навчальному році тут працювало 52 вчителі і набувало знань 1050 учнів. 1963 року відкрито сільське професійно-технічне училище, яке готує механізаторів. З його стін уже вийшло 1786 спеціалістів. У 1966 році відкрилася дитяча музична школа. Центрами культурно-освітньої та масово-політичної роботи є районний будинок культури, клуб колгоспу «40-річчя Жовтня». Тут працюють 8 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 170 чоловік. Щосуботи відбуваються творчі звіти колективів художньої самодіяльності Єланця та сіл району. Перед початком концертів виступають керівники підприємств, партійні працівники, які підсумовують виробничі успіхи свого колективу, вшановують передовиків праці і самодіяльних митців. Учасник художньої самодіяльності окуліст райлікарні Є. В. Орел на республіканському огляді, присвяченому Ленінському ювілею, завоював золоту медаль. У селищі є кінотеатр, будинок піонерів, 6 бібліотек. На початку 1969 року здано в експлуатацію двоповерховий будинок районної бібліотеки з просторим читальним залом, в якому проводяться читацькі та тематичні конференції, оформлено ленінську кімнату.

На честь 50-річчя Радянської влади на площі ім. Ленінського комсомолу встановлено пам'ятник В. І. Леніну. На братській могилі воїнів—визволителів селища від фашистських загарбників споруджено пам'ятник. Школярі розшукують батьків загиблих героїв. У парку Слави, на головній вулиці, на Комсомольській площі райцентру створено галерею портретів знатних людей району і селища. Поміж них портрет учасника революції 1905 року, засновника і голови колгоспу Н. Г. Хабарова, учасників громадянської війни і організаторів перших колгоспів у селі Возсіятському — С. П. Басова та М. Т. Пурдика, організатора колгоспу в селі Маложенівці, кавалера ордена Леніна М. Д. Хомченка, передового механізатора місцевого колгоспу «40-річчя Жовтня» С. І. Стасія та багатьох інших.

Красивим і впорядкованим став Єланець за роки Радянської влади. За активну участь у піднесенні сільського господарства і місцевої промисловості, поліпшенні благоустрою селища Єланецьку селищну Раду як переможця соціалістичного змагання вписано до районної Ленінської книги трудової слави. При селищній Раді працює 7 постійних комісій, найактивніша з них сільськогосподарська, яку очолює керуючий відділком колгоспу «40-річчя Жовтня» І. М. Ярошенко. В недалекому майбутньому центр селища прикраситься новими двоповерховими житловими будинками. Закінчується спорудження друкарні. Незабаром виростуть будинок культури на 650 місць, середня школа на 560 місць, нові приміщення дитячого садка й ясел тощо.

Самовіддана, натхненна праця трудівників селища є запорукою його дальшого розквіту.

О. В. ВЕРБА, М. К. ГУЛАК, М. В. КРАВЧЕНКО

ВОЗСІЯТСЬКЕ

Возсіятське — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Громоклії, за 22 км на схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 2588 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Ковалівка.

Перші жителі на території сучасного села з'явилися 1808 року. Це були козак О. Мирян з Полтавщини й однодворець Є. Рижков з Курської губернії. Згодом сюди переселилася 71 сім'я з Полтавської, 219 сімей однодворців з Курської і 120 козаків з Чернігівської губерній. Назва села — Васьяцьк (від імені першого орендатора Василя Розмириці), уперше згадується в письмових джерелах за 1811 рік[1]. Пізніше за селом закріплюється назва Возсіятське. У 1814 році це — казенне поселення Ольвіопольського повіту Херсонської губернії. Понад 20 тис. десятин землі поблизу села належало поміщикам. Кожен з них мав по кілька тисяч десятин землі. Так, молдавські дворяни Василь та Іван Розмириці орендували у казни 6 тис. десятин землі[2], їх отари налічували кілька тисяч овець, для яких з каменю-вапняку побудували кошари. Випасали овець переселенці-молдавани, а також збіглі кріпаки, що наймитували у Розмириць. За 453 ревізькими душами було закріплено 7420 десятин землі. За даними 7-ї ревізії 1815 року у слободі мешкало 216 однодворців, 94 українських козаки, 143 переселенці з Молдавії[3]. Жили селяни у землянках. Основним заняттям їх було випасання худоби. Одяг виготовляли самі: ткали полотно з льону та конопель, просте сукно з вовни. З часу заснування слободи через неї проходив головний етапний тракт, т. зв. Новоросійська «Володимирівка», на якому Возсіятське і повітовий центр Бобринець були етапними пунктами. У 1821 році для каторжан тут були збудовані спеціальні приміщення — «острог» і «етап», звідки етапно-кінна команда з солдатів-інвалідів супроводжувала заарештованих до Єлисаветграда та Миколаєва. Жителі села повинні були утримувати на своїх квартирах конвой та арештантів, перевозити за маршрутом на підводах хворих каторжан[4]. Ці обов'язки залишилися за ними і після 5 травня 1827 року, коли слобода стала військовим поселенням[5] 3-го резервного кавалерійського корпусу. З 12 грудня того року Возсіятське іменувалося 2-им взводом 3-го поселенського ескадрону 1-го Бузького уланського полку, за яким значилося 52 господарі, 169 помічників і підпомічників[6]. Після придушення повстання на Поділлі сюди в 1840—1841 рр. виселили 160 сімей колишніх кріпаків польського магната Чарторийського.

Нелегким було життя військових поселенців. Вони мали забезпечувати війська продовольством, фуражем, паливом; під нагаями вахмістрів працювали на полях; два дні на тиждень чоловіки віком від 17 до 45 років займалися військовою муштрою.

Для дітей військових поселенців 1827 року було відкрито школу кантоністів. 1855 року почала працювати школа для унтер-офіцерів.

Жителів Возсіятського з 1857 року перевели на становище державних селян. За указами 1866—1867 рр. з 13 тис. десятин землі 6334 десятини поділили між селянами по 7 десятин на кожну з 837 ревізьких душ. Для громадського засіву відвели 203 десятини, резерв на приріст населення та для наділів достроково відпущеним солдатам становив 1222 десятини[7]. В середньому земельний наділ на ревізьку душу, порівняно з дореформеним періодом, зменшився до 2,3 десятини. Через малоземелля, відсутність тягла і реманенту, часті посухи селяни жили впроголодь. У посушливі роки, наприклад, 1887—1889 рр. 68 проц. жителів Возсіятського голодувало. Щоб

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1285, оп. 1, спр. 127, арк. 3.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 492, арк. 1, 2, 6.
[3] Там же, спр. 819, арк. 1 (схема).
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1152, оп. 1, спр. 109, арк. 1—9.
[5] ЦДВІА, ф. 405, оп. 5/1014, спр. 27, арк. 6.
[6] Там же, оп. 2/2011, спр. 17, арк. 22, 25.
[7] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 151, 152.

якось вийти із скрутного становища, селяни мусили орендувати землю і реманент у багатіїв, брати у них позички хлібом або грішми на кабальних умовах. Частина селян працювала в поміщицьких економіях.

1860 року тут було засновано двокласну сільську школу, де вчилося спочатку 16 дітей, а через чотири роки — 30[1]. Школу утримували селяни на свої кошти. Після 1861 року тут відкрили парафіяльну школу на 22 учні[2]. 1864 року обидві школи закрили. Майже 20 років сільські діти не мали де вчитися. Лише після тривалого клопотання у Возсіятському в 1885 році відкрито двокласне міністерське училище. Населення Возсіятського у 1896 році становило 2826 чоловік. Наприкінці 90-х років тут почали працювати ще дві школи грамоти та церковнопарафіяльна школа[3].

Значну роботу серед населення Возсіятського проводили члени соціал-демократичного гуртка, створеного тут 1905 року членом Миколаївської організації РСДРП І. А. Татаренком. До гуртка ввійшли Й. А. Бондаренко, М. А. Вагин, П. А. Вагина, І. Ф. Павлюк, Л. Ф. Павлюк, П. І. Чабанов та інші[4]. П. І. Чабанов, що був членом Одеської організації РСДРП, доставляв сюди революційну літературу, листівки. Підпільники розповсюджували переписані від руки листівки, в яких селян закликали посилити боротьбу проти поміщиків. Діяльність гуртка сприяла пробудженню возсіятських селян до боротьби. 6 грудня 1905 року селяни з Михайлівки реквізували 3 тис. пудів пшениці поміщика Брюхна, 12 та 13 грудня у с. Водяному було розгромлено економію Волохіна, у с. Василівці — економію Ковальова. Серед арештованих, запідозрених у розгромі, було і троє возсіятських селян (О. Х. Кльосов, Т. В. Кльосов і Т. Д. Мазуренко). В. Г. Теплову вдалося втекти, і він повернувся в село тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Житель Возсіятського С. М. Щокін у 1905 році брав участь у збройному повстанні солдатів у Польщі. Варшавський військово-польовий суд у числі інших повстанців засудив його до страти (смертна кара пізніше була замінена на довічну каторгу). До села С. М. Щокін повернувся з тобольської каторжної тюрми у березні 1917 року.

Розвиток капіталістичних відносин на селі призвів до руйнування сільської общини. Після столипінської аграрної реформи виникли хутори багатіїв. За селом після реформи лишилось 4807 десятин, значна частина громадської землі відійшла хуторянам. З'явились хутори Другий Возсіятський і Водяно-Громокліївський. Весною 1912 року відбулася сутичка між селянами і заможними хуторянами. Для придушення заворушення херсонський генерал-губернатор прислав у Возсіятське жандармів. Було заарештовано 50 чоловік, яких засудили на три місяці тюремного ув'язнення. У Возсіятському з 709 господарств 75 мали від 1 до 4 десятин землі, 17 господарств володіли від 17 до 30 десятин. Через гостре малоземелля бідні селяни переселялися в інші краї: виїжджали за Волгу, на Урал, до Сибіру. За 10 років село покинуло 398 селянських родин.

Дореволюційне Возсіятське забудовувалося здебільшого землянками з місцевого каменю-вапняку під саманними та очеретяними покрівлями, які одночасно служили і за стелю і за дах. За браком деревини двори огороджували відходами з місцевого каменю, змурованого на глині. Землянки ділились на дві частини. В меншій, де була піч, сім'я мешкала взимку. Друга — холодна — служила одночасно для зберігання збіжжя і захисту телят від непогоди. Різко відрізнялися від цих убогих жител будинки куркулів, що були зведені з білого каменю, під високим черепичним дахом. Вздовж річки Громоклії розкинулися на куркульських ділянках сади і виноградники.

Двічі на рік (весною і восени) в селі відбувалися ярмарки, 25 разів — базари. Тут торгували 6 приватних крамниць, був оптовий склад вина і спирту, винний льох,

[1] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 101—114.
[2] Журн. «Херсонские епархиальные ведомости», 1862, № 2, стор. 15.
[3] Список школ церковноприходских и школ грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 гг. Одесса, 1898, стор. 20, 30.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 1, арк. 242.

корчма. Працювали метеорологічна станція, пошта[1]. По медичну допомогу селяни зверталися за 25 км в Єланецьку лікарню, але частіше вони користувалися тільки послугами місцевого приватного аптекаря. На початку XX ст. більшість населення Возсіятського не знала грамоти. 1911 року тут відкрили земське училище, де навчалося 96 чоловік, та цього було замало, щоб виправити становище.

З початком першої світової війни більшість чоловічого населення Возсіятського було мобілізовано в армію. Понад 100 з них загинуло. Бідняцькі господарства занепадали, зростали податки. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції уповноважений Тимчасового уряду обіцяв возсіятцям вирішити питання про землю тільки після «переможного закінчення війни». Солдати І. Ф. Павлюк, В. Ф. Кротчик, З. Є. Касьянов, І. Т. Гринчук, що повернулися з фронту, викривали справжню суть антинародної політики Тимчасового уряду, роз'яснювали ленінську аграрну програму, агітували за створення Ради селянських депутатів.

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція виправдала надії селян на землю і закінчення ненависної світової війни. 6 грудня 1917 року делегати повітового селянського з'їзду, що відбувся в Єлисаветграді, схвалили ленінський Декрет про землю. Наприкінці грудня у Возсіятському обрано волосну Раду селянських депутатів. Проте більшість у ній становили куркульсько-есерівські елементи, які всіляко перешкоджали вирішенню земельного питання. В січні під тиском селян, особливо фронтовиків, яких підтримав Єлисаветградський комітет РСДРП(б), було створено волосний земельний комітет. Земельний комітет постановив відібрати землю у багатіїв і розподілити її між селянами — по 2 десятини на їдця.

Та розпочаті революційні перетворення були перервані австро-німецькою окупацією. Під час наступу окупантів було створено загін самооборони з 70 чоловік. У січні 1918 року Возсіятський і Катрисанівський загони завдали великих втрат колоні білих офіцерів полковника Дроздовського, яка пробиралася з румунського фронту на Дон. У цьому бою захоплено бронеавтомобіль, декілька гармат, польовий радіотелеграф, кілька вантажних автомобілів[2]. Наприкінці березня австро-німецькі війська окупували Возсіятську волость, але в село вступити зразу не наважувалися. Сконцентрувавши під селом значні сили, окупаційне командування пред'явило населенню Возсіятського і загону ультиматум про капітуляцію на жорстоких умовах. Щоб врятувати від загибелі дітей і жінок, зберегти оселі, бійці загону знищили машини й гармати і вночі розійшлися по балках та сусідніх селах.

Захопивши Возсіятське, окупанти розташували тут свій батальйон. Заодно з ними діяла і варта, створена місцевими українськими націоналістами. Окупанти і гетьманці хотіли заарештувати 72-х сільських активістів, списки яких передали їм чорносотенці з «Союзу руського народу». Однак ця спроба зазнала повного провалу, бо всі члени земельного комітету і частина бійців загону самооборони зникли. Тоді було заарештовано заложників, над якими в економії Куна вчинили жорстоку розправу. Наприкінці серпня 1918 року в селі створюється партизанський загін з 42 чоловік. Командував ним М.Т.Пурдик[3]. Партизани вели боротьбу проти окупаційних військ, гетьманців, а потім петлюрівців, які захопили владу в селі наприкінці 1918 року. В березні 1919 року в маєтку поміщиці Падеревської партизани захопили 11 петлюрівських офіцерів, гвинтівки і кулемети, а згодом вибили петлюрівців із села. Через кілька днів у Возсіятське вступили частини Задніпровської дивізії П. Ю. Дибенка, до яких приєдналися місцеві партизани[4].

Наприкінці березня у Возсіятському створено революційний комітет, який насамперед приступив до розподілу землі серед трудящого селянства. Значну допомогу

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 214.
[2] Газ. «Известия» (Елисаветград), 17 квітня 1918 р.
[3] Газ. «Будівник комунізму», 16 липня 1956 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2872, оп. 2, спр. 17, арк. 7.

надавав ревкому комітет бідноти, створений у травні 1919 року[1]. Возсіятці утримували своїм коштом Возсіятський партизанський загін, що влився до 1-го Вознесенського партизанського полку.

З наближенням денікінців до Вознесенського повіту у Возсіятській та інших волостях почалися куркульські заколоти. У їх ліквідації брали участь і возсіятські активісти. В серпні в село вступили денікінці. Вже в перший день вони закатували чотирьох возсіятських активістів. Жителі Возсіятського піднялися на боротьбу за відновлення Радянської влади. Протягом жовтня-листопада повстанці не раз нападали на поміщицькі маєтки і загони карателів, а в грудні кілька разів навіть захоплювали владу у Возсіятському.

Наприкінці січня 1920 року в селі остаточно відновлено владу Рад. Частини кавбригади Г. І. Котовського 27 січня 1920 року вигнали з Возсіятського денікінців[2]. При волревкомі, головою якого призначили А. М. Ришкова, створили продовольчий і земельний відділи. Питаннями поповнення рядів Червоної Армії, постачання її продовольством і фуражем, допомоги сім'ям фронтовиків відав волвійськкомат. Земельний відділ, здійснюючи закон Всеукрревкому, розгорнув роботу щодо землевпорядкування на селі. На облік бралися всі наявні у населення лишки продовольства, фуражу[3], а також посівного матеріалу, яким у першу чергу забезпечувалися бідняцькі господарства. На села й хутори були направлені уповноважені волосного ревкому для організації ревкомів.

В кінці березня відбулися вибори до Ради і волвиконкому. Згуртовуючи навколо себе бідноту, члени Ради докладали багато зусиль до виконання законів Радянської влади, організовували допомогу Червоній Армії. 15 червня 1920 року сформувався волосний партосередок у складі 6 чоловік[4], через місяць кількість членів партії збільшилася до 10. Першими членами осередку стали І. Д. Діордиця, А. Я. Мирян, З. Є. Касьянов, С. С. Рижков[5], А. М. Чуніхін та інші. На початку серпня партосередок скликав загальні збори сільської бідноти, на яких обрано КНС[6]. 8 серпня у Возсіятську відбувся волосний з'їзд КНС, на якому було створено ударні групи з незаможників для заготівлі хліба і боротьби з контрреволюційними елементами. Возсіятські комнезамівці вилучили у куркулів 165 тис. пудів зерна, 10 проц. якого залишили в розпорядженні КНС, а решту здали державі. В той же час сільський КНС відрядив 80 членів на фронт для боротьби проти білополяків і Врангеля.

Становище у волості було напруженим. Куркульські банди нападали на активістів, грабували селян. 6 серпня 1920 року на об'єднаному засіданні партійного осередку і волвиконкому було вирішено передати владу в селі волревкому[7].

Очолив його С. Великодний, який прибув із Вознесенського повітревкому. На тому ж засіданні затвердили і склади сільревкомів, які проіснували до жовтня 1920 року. Возсіятська волость входила з 1 вересня того ж року до Миколаївського повіту Миколаївської губернії.

Після закінчення громадянської війни трудящі села відбудовували господарство в умовах розрухи, голоду. 5 жовтня 1921 року розпорядженням повітвиконкому створено комітет допомоги голодуючим на чолі з головою КНС А. Я. Миряном. Весною 1922 року під керівництвом КНС почав діяти харчопункт для голодуючого населення. Для створення фонду громадського харчування комнезамівці на 45 га громадської землі виростили кукурудзу і соняшник.

Незважаючи на величезні економічні труднощі, органи Радянської влади приділяли значну увагу здійсненню культурної революції на селі. 1923 року тут мешкало

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2872, оп. 2, спр. 17, арк. 8, 9.
[2] Газ. «Известия», 28 січня 1920 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-191, оп. 1, спр. 146, арк. 5.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 25, арк. 2.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 5, арк. 15.
[6] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 156, арк. 52—55.
[7] Там же, ф. Р-157, оп. 1, спр. 14, арк. 17.

Старий більшовик, активний учасник колгоспного будівництва на селі М. Т. Пурдик з учнями Возсіятської середньої школи. 1967 р.

4635 чоловік. 1924 року у Возсіятському діяло 3 школи, де навчалося 410 дітей[1]. Дорослі набували грамоти у 8 школах лікнепу[2]. До громадсько-політичного життя села все більше залучалися жінки. 7 березня, напередодні Міжнародного жіночого дня, волревком провів першу волосну конференцію жінок, на якій розповідалося про права, надані їм Радянською владою.

1 травня 1924 року відчинив двері сельбуд. Жителі Возсіятського дивилися тут кінофільми, виступи учасників художньої самодіяльності, слухали лекції, читали газети. На березі Громоклії в колишньому поміщицькому маєтку 1923 року відкрито дитячий будинок. Працювали амбулаторія, пологовий будинок і аптека.

У жовтні 1923 року у селі створено першу сільськогосподарську артіль «Червоний боєць». Господарство мало 114 десятин землі, 15 голів великої рогатої худоби, 5 коней, 3 плуги, 4 дерев'яні борони, 2 жатки і 2 віялки. У 1926 році виникли 5 ТСОЗів — «Трудове», «Ясна Поляна», «Новий шлях» та ін. На той час у Возсіятському було 4 парових і 5 вітряних млинів, олійниця, 5 крупорушок. Для допомоги бідняцьким і середняцьким господарствам 1926 року в селі організували машинно-тракторне та сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариства. На жовтень 1927 року до кредитно-кооперативного товариства входило 805 пайовиків. Товариство мало 3 крамниці у Возсіятському і філію у селі Водяно-Лориному. На пайових началах селяни користувалися олійницею і крупорушкою. Перші кооперативно-споживчі товариства і ТСОЗи були своєрідними школами виховання селян у дусі колективізму.

Під час суцільної колективізації у Возсіятському створено 9 колгоспів: «Україна», «Новий світ», «Вільний шлях», ім. Косіора та інші[3]. До них вступило 678 господарств. Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі агітували середняків і бідняків не вступати до колгоспів, зривали хлібозаготівлі, не сплачували державних податків. Завдяки великій роз'яснювальній та організаторській роботі комуністів і комсомольців на селянській сходці у березні 1930 року було засуджено ворожі дії куркулів, і 17 куркульських родин вислали за межі Возсіятського, а їх майно конфісковано.

Держава надавала всебічну допомогу колективним господарствам. У 1931 році організовано Возсіятську МТС, яка у 1937 році мала 109 тракторів, 10 комбайнів, 8 молотарок[4]. Політвідділ МТС, що розпочав роботу у 1933 році, приділяв велику увагу розгортанню серед механізаторів і колгоспників соціалістичного змагання, проводив значну масово-політичну роботу. Створені при МТС курси підготували до 1938 року 300 сільських механізаторів. Переможець соціалістичного змагання комбайнер А. Г. Машкін скошував по 18—20 га, а О. В. Пурдик на агрегаті з двох комбайнів збирав по 40 га зернових щодоби.

З 1934 року у Возсіятському діяло дві первинні парторганізації — сільська територіальна та при МТС, у яких 1938 року налічувався 31 комуніст[5]. Комуністи і комсомольці повсякденно дбали про агрономічне і зоотехнічне навчання кадрів, підготовку механізаторів, розгортання соціалістичного змагання. У 1933—1935 рр.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-958, оп. 1, спр. 702, арк. 5.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 391, арк. 12.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-104, оп. 1, спр. 148, арк. 34, 85, 86—89, 154, 174, 177, 202, 205, 210, 213.
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 601, арк. 63.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 4.

колгоспи Возсіятської сільради першими в районі виконали державні плани хлібозаготівель. Сільській Раді у 1935 році було вручено перехідний Червоний прапор райкому партії та райвиконкому. Тракторист комсомолець І. П. Чуніхін з 1936 року щорічно здобував мандат учасника обласного зльоту трактористів-ударників, у 1939 році за високі показники у праці (1150 га умовної оранки на трактор) його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[1]. Бригада І. П. Чуніхіна, підхопивши заклик П. М. Ангеліної, підготувала до 1940 року 12 трактористок. Зразки самовідданої праці показували возсіятські комсомолки-трактористки К. Я. Циркуль, В. П. Тимофієва, які щорічно виробляли по 800—1000 га умовної оранки на трактор. У 1939—1940 рр. право стати учасником ВСГВ завоював І. С. Танський, який за 22—25 робочих днів зібрав урожай на площі 450 га. Бригадира тракторної бригади П. М. Онопрієнка Головний комітет ВСГВ нагородив Малою золотою медаллю, бригаді було вручено премію 2 тис. крб. У ці роки 20 колгоспників і механізаторів МТС були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Демонстрували свої досягнення у Москві і колгоспи ім. Ворошилова, ім. Будьонного та «Вільний шлях».

Напередодні війни місцеві колгоспи обробляли 8555 га землі. Середня врожайність зернових становила 15 цнт з га. На ланах працювало 29 тракторів і 10 комбайнів. Артілі мали свої автомашини та іншу техніку. Почалася електрифікація колгоспних будівель. Було збудовано 30 конюшень, 9 корівників, 6 зерносховищ тощо. На тваринницьких фермах налічувалося 630 голів великої рогатої худоби, 359 коней, 380 свиней і 1145 овець. 1940 року прибуток колгоспів становив близько 5 млн. крб. Члени артілі одержували на трудодень 3—5 кг хліба та 3—4 карбованці.

У Возсіятському функціонувала лікарня, працювала аптека. До 1939 року в селі повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 700 дітей навчалися у середній і неповній середній школах. До послуг жителів були бібліотека, клуб. Тут працювали пошта, радіовузол, магазини. Село прикрасив молодий парк. Зведено 2 бетонні мости через Громоклію.

Зростала політична активність трудівників Возсіятського. На виборах до місцевих Рад у 1939 році 99,78 проц. виборців села віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. До сільської Ради було обрано 35 депутатів. На засіданнях Ради заслуховували звіти голів колгоспів, питання про благоустрій села тощо.

Тяжкі випробування випали на долю радянських людей у роки Великої Вітчизняної війни. З наближенням ворога розпочалася евакуація на схід техніки, обладнання МТС, худоби. Захопивши 15 серпня 1941 року Возсіятське, гітлерівці грабували колгоспне майно, зруйнували 12 господарських приміщень, 2 магазини, школу тощо. До Німеччини на каторжні роботи окупанти насильно вивезли 166 громадян села. В умовах жорстокого окупаційного режиму жителі села чинили опір ворогові: вони зривали сівбу, збирання врожаю, псували сільськогосподарські машини. За відмову їхати на примусові роботи до Німеччини та за невиконання наказів гітлерівці розстріляли 20 жителів Возсіятського. Після визволення села їх поховано у братській могилі, на якій встановлено пам'ятник. 310 возсіятців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 162 з них полягли смертю хоробрих.

18 березня 1944 року возсіятці вітали своїх визволителів, воїнів 24-го полку (командир — гвардії підполковник М. Ф. Кравченко) 46-ї армії генерал-лейтенанта Героя Радянського Союзу В. В. Глаголєва.

У перший же день визволення відновила діяльність сільська Рада. Через місяць почали працювати територіальні партійна й комсомольська організації. Відродилися 7 колгоспів і МТС, допомогу яким надавала держава кредитами і машинами. Завдяки наполегливій праці колгоспники успішно справилися з весняною сівбою, вчасно зібрали врожай — по 10,1 цнт зернових з га. Поступово відроджувалося громадське тваринництво. В артілі «Новий світ» на кінець 1944 року було 19 коней, 99 корів,

[1] Газ. «Колгоспна правда», 5 травня 1939 р.

43 вівці, 40 телят. План контрактації молодняка великої рогатої худоби артілі виконали на 150 процентів.

Розгорнулося соціалістичне змагання колгоспників. Наприклад, бригада І. Ф. Брайловського з артілі ім. Будьонного за 11 робочих днів завершила сівбу ранніх зернових на площі 100 га. Коваль артілі «Новий світ» А. І. Щокін відремонтував жниварки та інший реманент у своєму колгоспі, а потім допомагав ковалям сусіднього — ім. КІМу.

Відчутну допомогу місцевим господарствам надавала Возсіятська МТС, яка мала 12 тракторів і 4 зернових комбайни. 1944 року МТС очолив комуніст Т. І. Базовкін. Механізатори МТС працювали на полях 25 артілей, обробляючи площу в 31 тис. га. Тракторист Й. К. Шибко виробив на весняній сівбі 325 га умовної оранки і зекономив 1005 кг пального. Першість також тримала комсомольсько-молодіжна бригада І. Т. Мазуренка, механізатори якої виробили у 1945 році в середньому по 780 га умовної оранки на трактор і зекономили понад 5500 кг пального. Бригада будівельників швидко ремонтувала виробничі приміщення, будинки інвалідів, сімей загиблих воїнів.

В перший рік після визволення працювали школа, лікарня, клуб, бібліотека. У важкий відбудовчий період, як і завжди, попереду були комуністи. На початок 1946 року територіальна парторганізація налічувала 7 членів партії і одного кандидата у члени партії, парторганізація МТС—5 членів партії і одного кандидата в члени партії[1]. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки, завдяки допомозі держави, організаторській діяльності комуністів і наполегливій праці колгоспників артілі повністю освоїли довоєнні посівні площі. Виробництво зернових досягло довоєнного рівня, а по деяких культурах і перевищило його. 1950 року 7 артілей об'єднались у 3. Протягом п'ятої п'ятирічки прибутки колгоспів зросли до 1,6 млн. крб. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю возсіятських трудівників. Комбайнерів І. В. Діордицю та М. П. Стократяна нагородили орденом Леніна, І. Ф. Папалуцу — орденом Трудового Червоного Прапора.

Внаслідок поступового об'єднання господарств (1956 року з 3-х артілей організували 2) у 1958 році в селі було створено одну артіль — «Авангард». За господарством закріпили 12 064 га земельних угідь, в т. ч. 9319 га орної. Члени правління й комуністи головну увагу зосередили на поліпшенні технічної озброєності господарства, підвищенні агротехніки, впровадженні передового досвіду. Після реорганізації МТС колгосп придбав 40 тракторів, 16 комбайнів тощо. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових; розвинуте також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За роки семирічки в артілі істотно поліпшилася культура землеробства, було споруджено й механізовано нові тваринницькі приміщення. За 1959—1965 рр. побудовано польові табори, будинки тваринників, приміщення для тваринницьких ферм, овочесховище тощо. За вирощення високих врожаїв головного агронома В. І. Джулая нагороджено орденом Леніна. Орден Трудового Червоного Прапора прикрасив груди голови правління Т. І. Базовкіна та керуючого відділком І. І. Черненка. Сумлінна робота ветерана колгоспного руху С. П. Басова, доярки М. Г. Єфименко, секретаря парткому А. З. Коркача відзначена орденом «Знак Пошани».

Артіль «Авангард» за роки восьмої п'ятирічки стала одним з передових господарств області. Партійна організація, в якій є 65 комуністів, та правління колгоспу приділяють постійну увагу впровадженню наукових методів господарювання. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп «Авангард» було занесено на обласну Дошку пошани[2] і нагороджено пам'ятним Червоним прапором Єланецького райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 151, арк. 2.
[2] Газ. «Будівник комунізму», 27 квітня 1967 р.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, хлібороби зібрали по 21,7 цнт зернових з гектара на площі 4410 га, а працівники четвертого відділку, де керуючим М. А. Кльосов,— по 25,4 цнт зернових з гектара. 1969 року артіль одержала понад 2 млн. крб. прибутку, 96 передовиків сільськогосподарського виробництва були відзначені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Достроково, за 4,5 року завершив колгосп восьму п'ятирічку. План продажу зерна державі виконано на 121,7 проц., м'яса — на 125 проц., молока — на 102 проц. Близько чверті мільйона карбованців прибутку має щороку господарство від вирощування соняшнику, який висівається на площі 800—900 га. Завдяки високій культурі землеробства колгосп першим в області досяг найвищих урожаїв соняшнику (до 26 цнт з гектара). Досвід возсіятців став надбанням усіх господарств області. У 1970 році тут відбувся обласний семінар. Головному агроному В. І. Джулаю присвоєно звання заслуженого агронома Української РСР.

Тваринницька ферма колгоспу «Авангард». Возсіятське, 1967 р.

Колгосп «Авангард» — велике багатогалузеве господарство. Його машинно-тракторний парк налічує 57 тракторів, 33 комбайни, 134 електромотори та багато іншої техніки. На тваринницьких фермах утримується 3,1 тис. голів великої рогатої худоби, 3,3 тис. свиней, 2,8 тис. овець. За роки восьмої п'ятирічки значно зросли прибутки колгоспу, в 1970 році вони становили понад 2 млн. крб. За дострокове виконання п'ятирічки по всіх галузях колгоспного виробництва голову правління Т. І. Базовкіна нагороджено орденом Леніна, а заступника голови — К. О. Машкіну, завідуючу фермою В. Ф. Панченко, доярок Н. Ф. Рижкову, М. І. Улич, бригадира Д. Я. Філіпського — орденом Трудового Червоного Прапора.

Значну допомогу артілі надає Возсіятське відділення «Сільгосптехніки», де зайнято понад 100 робітників. П'ятирічний план колектив відділення виконав на 128 проц. Колгоспники і працівники відділення «Сільгосптехніки» успішно виконали зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Зростання соціалістичного виробництва створило міцну основу для поліпшення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Широкого розмаху набуло індивідуальне житлове будівництво. 90 проц. возсіятців за 1960—1970 рр. переселилися у нові добротні будинки. Зведено приміщення правління колгоспу, сільської Ради, середньої школи на 560 місць, лікарні, дитячих ясел, приміщення сільмагу. Вулиці села забруковано, а центральні — заасфальтовано. Возсіятське електрифіковане і радіофіковане. До послуг сільських трудівників — 6 магазинів, кафе, комбінат побутового обслуговування, 2 майстерні побутового обслуговування. Великою повагою серед односельців користується Н. С. Джулай (Бондаренко), в минулому — колгоспниця у Веселинівському районі, за досягнуті успіхи у вирощенні високих урожаїв зернових удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У Возсіятському є лікарня на 28 ліжок, де працюють 3 лікарі й 12 чоловік середнього медперсоналу. У середній, восьмирічній, а також у заочній школах працюють 44 вчителі.

Змінився склад сільського населення: крім колгоспників, у селі мешкають 534 робітники та службовці. В сільському господарстві зайняті спеціалісти з вищою та середньою спеціальною освітою, серед них — 6 агрономів, 6 зоотехніків, 12 інженерно-технічних працівників, 3 ветлікарі. У Возсіятському народився І. І. Мельниченко — автор кількох поетичних збірок та роману «Поки ти молодий», О. П. Зайцев —

кандидат технічних наук, викладач Томського політехнічного інституту, Н. Д. Клюсова, делегат XII з'їзду КП(б) України, в 70 років вона очолює партійну групу тракторної бригади 4-го відділку колгоспу.

1963 року гостинно відчинилися двері будинку культури колгоспу «Авангард» на 700 місць. Тут діють 8 гуртків художньої самодіяльності; відбуваються вечори відпочинку, святкові концерти, гастролі артистів Миколаєва, Києва, Львова, Одеси, Москви. Звідси возсіятці урочисто проводжають юнаків до лав Радянської Армії. У селі живуть українці, росіяни, молдавани та представники інших національностей. Партійна і комсомольська організації велику увагу приділяють інтернаціональному вихованню трудящих. Учні середньої школи листуються з піонерами братніх республік та учнями багатьох соціалістичних країн.

У трьох цехових і двох первинних партійних організаціях налічується 81 комуніст. Роботу всіх партійних організацій очолює партійний комітет колгоспу «Авангард». Більшість комуністів працює безпосередньо у колгоспному виробництві. Це — механіки, агрономи, оператори машинного доїння, механізатори широкого профілю. 138 комсомольців об'єднані у трьох первинних організаціях. Їх роботою керує комсомольський комітет колгоспу.

При Возсіятській сільській Раді працюють 7 постійних комісій, до складу яких входять передовики виробництва, ветерани праці та громадянської й Великої Вітчизняної воєн. З 35 депутатів — 21 комуніст, 4 комсомольці. Під час виборів 13 червня 1971 року всі 1734 виборці одноголосно проголосували за кандидатів у депутати до сільської, районної, обласної Рад і до Верховної Ради УРСР.

Активну участь у громадсько-політичному житті Возсіятського бере сільська інтелігенція. Група товариства «Знання», що налічує 27 лекторів,— вчителів, лікарів, спеціалістів сільського господарства — систематично проводить політінформації й бесіди у бригадах, на фермах.

Перспективним планом передбачено спорудити в селі нові громадські та колгоспні приміщення, збудувати новий дитячий садок, комплексний спортмайданчик, спортзал, прокласти водопровід тощо. Рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України возсіятці сприйняли як бойову програму, що надихає їх на нові трудові звершення.

М. К. ГУЛАК, М. В. КРАВЧЕНКО,
С. С. РИЖКОВ, Г. І. ШЕСТЕРИКОВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЄЛАНЕЦЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИКОСЕ́РБУЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на захід від районного центру і за 40 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 889 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Григорівка, Десята Частина, Малосербулівка, Михайлівка, Нововолодимирівка.

Герой Соціалістичної Праці ланкова колгоспу імені Карла Маркса З. О. Шевцова. Нововолодимирівка, 1963 р.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, орні землі якого становлять 5255 га. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки, коріандр. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво, свинарство. Допоміжними галузями в господарстві є садівництво, виноградарство, шовківництво та рибальство. За високі виробничі показники 48 трудівників нагороджено орденами й медалями. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно колишнього голову колгоспу О. С. Ончу. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ланковій з артілі ім. Карла Маркса (с. Нововолодимирівка) З. О. Шевцовій.

На території села — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок. Є 3 магазини, працює майстерня побутового обслуговування.

Великосербулівка заснована в першій половині XVIII століття.

ВО́ДЯНО-ЛО́РИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км на південний схід і за 45 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 616 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новомиколаївка і Семенівка.

Н. Т. Хабаров — учасник трьох російських революцій. В роки Великої Вітчизняної війни — в'язень Бухенвальда. Водяно-Лорине, 1967 р.

За колгоспом «Червона Україна», центральна садиба якого міститься у Водяно-Лориному, закріплено 5630 га орної землі. Господарство спеціалізується на розведенні овець і птиці. 14 трудівників мають урядові нагороди, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу А. Й. Бойченка.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, 2 бібліотеки, дитячий садок, медпункт, пологовий будинок, стадіон.

За 1965—1970 рр. колгоспники спорудили понад 150 будинків і 190 — перебудували.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південний схід від районного центру і за 64 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 715 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богодарівка, Веселий Поділ, Водяне, Кам'янка, Маложенівка, Новоолександрівка, Уральське, Федосіївка, Шевченкове.

Радгосп ім. газети «Правда», центральна садиба якого міститься в селі, обробляє 11 320 га орної землі, під садами і виноградниками зайнято 109 га. Господарство м'ясо-молочного напряму, розвинуте виробництво зерна. За високі виробничі показники 12 працівників радгоспу мають урядові нагороди, в т. ч. механізатори радгоспу Х. Х. Пшеничний, М. В. Меріков і чабан М. Д. Хомченко удостоєні ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені Ф. П. Кошель, А. Д. Ісюк, В. М. Новомлинець. З 1963 року в радгоспі виходить багатотиражна газета «Промінь комунізму».

У селі — восьмирічна школа, дитячий садок, клуб, бібліотека. Є медичний пункт, профілакторій для тваринників. Прокладено водопровід на 2,8 кілометра.

Заснована Калинівка в 1923 році. В роки Великої Вітчизняної війни тут діяла підпільна антифашистська організація, яку очолювали вчитель А. В. Мальченко і колгоспник М. Н. Свічинський. Члени організації тримали зв'язок з Вознесенським підпільним центром, добували зброю, яку таємно переправляли до Вознесенська, випускали і поширювали антифашистські листівки. Вони збирали інформацію про дислокацію і пересування військ окупантів, організовували втечу військовополонених з табору, переховували їх та членів Вознесенського підпільного центру. 14 березня 1944 року в село проникли радянські розвідники. Фашисти жорстоко розправилися з жителями за допомогу радянським воїнам. Вони розстріляли 87 стариків, жінок і дітей. 13-річного піонера Петра Іванова водили по селу і вимагали показувати, хто

Жіночий духовий оркестр сільського будинку культури. Куйбишевка, 1941 р.

допомагав розвідникам. Коли піонер відмовився стати зрадником, фашисти вбили хлопчика на очах у матері, а потім розстріляли всю сім'ю Іванових.

КУ́ЙБИШЕВКА (старі назви — Гидерим, Велика Солона, Новокосіорівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Солоній, за 15 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 1928 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Улянівка.

У Куйбишевці міститься садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який обробляє 6799 га землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напрямів. За сумлінну працю 60 членів артілі нагороджені орденами й медалями, серед них телятниця А. О. Гонта — удостоєна ордена Леніна.

У селі — середня школа, дитячий садок і ясла, будинок культури, бібліотека, лікарня.

Село засноване у 1764—1767 рр. втікачами з півночі України, центральних губерній Росії та Волощини. 1905 року у Великій Солоній діяла підпільна соціал-демократична група, яка підтримувала зв'язок із Вознесенською організацією РСДРП. Найактивніших членів групи А. Алтухова, Р. Брагу, С. Курбанова, А. Продана і М. Фуртатова засуджено на довічне заслання. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, у січні 1918 року в Куйбишевці обрано Раду селянських депутатів. Для боротьби з австро-німецькими окупантами у березні 1918 року в селі організовано партизанський загін, що згодом влився до складу 2-го Вознесенського і Братського партизанських полків. Загін очолив бідняк А. М. Продан, який у 1919 році загинув від рук денікінців. Після вигнання петлюрівців у березні 1919 року у Великій Солоній створено ревком. У вересні 1920 року в селі виник КНС. З ініціативи членів партійного осередку, який почав діяти з 1921 року, того ж року організовано комуну, до якої увійшло 30 бідняцьких родин. 1924 року створено комсомольський осередок. 216 жителів села полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. У Чехословаччині, поблизу містечка Левичі, стоїть обеліск, на якому викарбувано ім'я уродженця Куйбишевки льотчика А. М. Тягая, що загинув у повітряному бою.

На території Улянівки виявлено 4 поселення доби бронзи, а поблизу цього села — скарб бронзових знарядь праці того ж часу.

МАЛОУКРА́ЇНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на схід від районного центру і за 55 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 195 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Возсіятське, Дружелюбівка, Маловозсіятське, Садове.

В Малоукраїнці розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який обробляє 5249 га орної землі; зарибнені ставки займають площу 79 га. Основний напрям господарства — вирощування зернових. В артілі є майстерня для ремонту сільськогосподарських машин, млин. 5 колгоспників мають урядові нагороди. Тут працює комбайнер Герой Соціалістичної Праці, двічі нагороджений орденом Леніна, О. В. Велігура. Він був делегатом XXIV з'їзду КП України. Ордена Леніна удостоєна також колгоспниця Є. А. Балаєнко.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Є пологовий будинок, лікувальний профілакторій для тваринників. Працюють майстерня побутового обслуговування, сільмаг.

Село засноване в 1922 році.

Під час розкопок кургану поблизу с. Новоградівки (злилося з Маловозсіятським) знайдено речі доби бронзи та скіфських часів.

НОВОВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на північний схід від районного центру і за 60 км від залізничної станції Новий Буг. Населення—439 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Володимиро-Матвіївка, Іванівка, Малодворянка, Приют, Самогордівка, Семено-Пилипівка, Федоро-Михайлівка.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», орні землі якого становлять 5203 га, під пасовищами — 1010 га. Вирощують в основному зернові культури. Колгосп

Будинки колгоспників у Куйбишевці. 1967 р.

посідає перше місце в районі у вирощуванні соняшнику, якого в 1970 році одержано по 21,5 цнт з кожного га. Є млин, маслоробня. За вирощення високих урожаїв зернових та соняшнику П. М. Чепурного нагороджено орденом Леніна, голову колгоспу Є. Г. Гончаренка, тракториста П. Р. Атамася і агронома Л. К. Ковтуна — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Нововасилівці є восьмирічна школа, дитячий садок і ясла, будинок культури, бібліотека. Вихідцем села є адмірал В. П. Братко.

Нововасилівка заснована на початку XIX ст. переселенцями з Поділля. У 1905 році у Нововасилівці відбувся селянський виступ.

ЯСНОГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на північний захід від районного центру і за 55 км від залізничної станції Вознесенськ. Населення — 266 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бугорок, Гражданка, Крутоярка, Новокрасилівка, Новоявленка, Покровка.

За колгоспом «Жовтень», центральна садиба якого міститься в Ясногородці, закріплено 3420 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і м'ясо-молочної продукції. Розвиваються садівництво й виноградарство. В 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 87 цнт м'яса.

За високі виробничі показники в сільському господарстві 12 передовиків мають урядові нагороди, в т. ч. орденом Леніна нагороджено чабана Д. М. Стрекалова, орденом Трудового Червоного Прапора — колишнього голову колгоспу А. М. Тютюнника і скотаря М. Д. Герасимчука.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Працюють 2 магазини.

Ясногородка заснована в 1924 році.

ЖОВТНЕВИЙ РАЙОН

ЖОВТНÉВЕ

Жовтневе (до 1789 року — с. Вітовка, до 1938 року — с. Богоявленськ) — місто районного підпорядкування, розташоване на березі Бузького лиману, за 12 км від Миколаєва та за 70 км від Чорного моря. В межах міста — залізнична станція Прибузька на лінії Миколаїв—Жовтневе та річкова пристань. Населення — 31,2 тис. чоловік.

Жовтневе — центр району, площа якого 1,6 тис. кв. км, населення — 91,3 тис. чоловік. В районі 43 населені пункти, підпорядковані міській, 3 селищним і 10 сільським Радам; 3 колгоспи, 18 радгоспів, обласна сільськогосподарська дослідна станція, обласна станція штучного запліднення тварин, 101,3 тис. га орної землі (в т. ч. 21,6 тис. га зрошуваної), під садами і виноградниками 4,9 тис. га; 9 промислових підприємств, 6 будівельних організацій; 10 лікарень, 32 фельдшерсько-акушерські пункти; 56 шкіл, медичне училище; 75 бібліотек, 55 будинків культури і клубів.

На північно-західній околиці Жовтневого виявлено рештки старогрецького городища IV—II ст. до н. е.[1] та поселення перших століть н. е. Перші відомості про місто датуються XIII ст. У 1233 і 1236 рр. монголо-татари піддали руйнуванню дівочий монастир, що був розташований на цій території[2]. Перша відома назва населеного пункту походила від імені литовського князя Вітовта, який під час походів на татар в кінці XIV ст. побудував тут укріплення та заснував митницю для торгівлі з ними[3]. Вітовка значиться на карті французького інженера Боплана, що, перебуваючи в 1630—1648 рр. на службі у польського уряду, керував будівництвом фортець на півдні України. Мешканці її жили з рибальства та хліборобства: сіяли пшеницю, жито, ячмінь, овес, вирощували городину. В лимані добували сіль.

За Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 року Вітовка разом з іншими населеними пунктами і землями між Дніпром та Південним Бугом відійшла

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 76, 77.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 601.

[3] В. Г. Ляскоронский. Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 году. СПб., 1907, стор. 99, 100.

до Росії. Прагнучи якнайшвидше заселити цю територію, царський уряд роздавав відвойовані землі російським і українським поміщикам, чиновникам, офіцерам. Вітовка дісталася капітану Демському, який вивіз сюди 37 сімей кріпаків з іншого свого маєтку. Але під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр. Вітовку і землі навколо неї було передано до казенного відомства[1]. Вся ця місцевість опинилася у прифронтовій зоні. 25 травня 1788 року сюди прибув фельдмаршал М. І. Кутузов, який шукав зручного місця для переправи на правий берег для штурму Очакова. Таку переправу було знайдено в районі Волоської коси[2]. Населення села всіляко допомагало російським військам, що готувалися до штурму турецької фортеці.

В селі побудували казарми і госпіталь, який протягом 1788—1790 рр. очолював видатний російський і український лікар Д. С. Самойлович. Тут він закінчив свою багаторічну працю «Способ самый удобный как предизбежать язвочумящихся на судне мореходном людей», що була надрукована у Миколаєві в 1803 році[3].

З 1789 року Вітовка, перейменована на Богоявленськ, стає адміралтейським поселенням[4]. Для потреб російського флоту тут спорудили канатну фабрику. Збудували будинки для офіцерів, спорудили палац Потьомкіна, фонтан, заклали великий фруктовий сад, де висадили близько 1500 дерев. Населення Богоявленська поповнювалося за рахунок переселенців з Київської, Чернігівської, Могильовської, Московської губерній, звільнених від служби на флоті матросів, штурманів, дрібних чиновників, адміралтейських теслярів, солдатів-інвалідів, селян-втікачів. Всіх чоловіків віком від 12 до 60 років поділяли на три групи. Кожна з них в обов'язковому порядку працювала по три місяці на рік на суднобудівній верфі в Миколаєві, одержуючи плату за місяць від 1 крб. 56 коп. до 4 крб. 16 коп.[5]. Крім того, поселенці відбували різні повинності: перевозили пошту, надавали квартири для солдатів та офіцерів, ремонтували шляхи, колодязі тощо.

В 1790 році адміралтейські поселяни Богоявленська одержали по 15 десятин землі на ревізьку душу[6]. 1795 року внаслідок проведеного розмежування селяни втратили частину землі. На той час у Богоявленську мешкало 452 чоловіки і 412 жінок[7]. Багато селянських родин у зв'язку із зменшенням земельних наділів зубожіли і розорювалися. Зважаючи на численні скарги і клопотання селян, Чорноморське адміралтейство у 1824 році дозволило нарізати їм 3336 десятин землі графині Браницької і відмежувати 1434 десятини з пустки померлого поміщика Неранжича. Того ж року згідно з указом Сенату богоявленським селянам знову наділили по 15 десятин землі на ревізьку душу. Проте кількість ревізьких душ визначалася ревізією 1795 року, тобто 452 душі одержали 6780 десятин. А фактично в селі на той час уже було 1695 ревізьких душ[8].

У 1806 році іноземець Шлейден відкрив у Богоявленську суконно-парусну фабрику, на якій поселян теж примушували працювати. В разі відмови вони повинні були сплачувати оброчні податки в сумі 10 крб. на місяць за кожного робітника. На ці гроші власник фабрики наймав нових робітників. Тут працювали також майстри і ткачі, переселені сюди з білоруського села Кричева. Але в зв'язку з тим, що продукція цієї фабрики була низької якості і дорожчою, ніж продукція, виготовлена на інших фабриках країни, 1835 року її закрили. На цей час

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 243, оп. 1, спр. 105, арк. 3, 4.

[2] М. И. Кутузов. Документы, т. 1, стор. 70, 74.

[3] Д. Самойлович. Избранные произведения, вып. 2. М., 1952, стор. 342.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. 243, оп. 1, спр. 1, арк. 82, 83; Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 670.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. 243, оп. 1, спр. 1, арк. 82, 83; ф. 246, оп. 1, спр. 1, арк. 14; оп. 2, спр. 20, арк. 5, 15, 16.

[6] Там же, ф. 243, оп. 1, спр. 91, арк. 57.

[7] Там же, ф. 246, оп. 2, спр. 13, арк. 9.

[8] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 504—506.

в селі мешкало 2723 чоловіка[1]. Основним заняттям населення ставало землеробство і рибальство.

В 1847 році Чорноморське адміралтейство знову порушило клопотання про виділення селянам додаткової землі. За указом Сенату від 17 квітня 1852 року їм було нарізано ще 2832 десятини суміжних з Богоявленськом казенних земель. Але у 1857 році у селі вже налічувалось 2956 ревізьких душ, а землі однак не вистачало. Напередодні реформи 1861 року на одну ревізьку душу припадало лише 4 десятини землі.

В 1859 році з 4509 жителів Богоявленська дворян було — 6, духовних осіб — 29, міщан — 6, удільних селян — 2, колишніх адміралтейських поселян — 4444, безстроково відпущених солдатів — 5, нижчих офіцерів та їх сімей — 15 чоловік.

Нестатки гнали селян із рідного села в пошуках заробітку. В 1860 році 142 сім'ї не мали землі і власного житла і наймали хати в інших поселян. 1864 року покинули село 127 чоловік і поїхали шукати долі на Кавказ, а в 1867 році — 400 чоловік[2]. Сваволя з боку царських чиновників, тягар рекрутських та інших повинностей призводили до зростання незадоволення існуючими порядками та виступів проти експлуататорів. Жителька села В. Астремська скаржилася губернаторові на купця, який за борги чинив самосуд над односельцями, а М. Лебедєва та О. Задорожня — на те, що в них забрали синів в рекрути замість куркульських синків.

З 1861 року жителів Богоявленська віднесено до стану міщан. Прискорення розвитку капіталістичних відносин після реформи 1861 року сприяло дальшому зростанню населення Богоявленська. Тут селилися сім'ї робітників миколаївських суднобудівних заводів. У 1877 році Богоявленськ перейменовано в посад і підпорядковано Херсонській губернській адміністрації. Того року кількість населення посаду становила 7522 чоловіка, в 1904 році — вже 9880 чоловік[3]. Тут було 64 кустарні майстерні: бондарні, кузні, шевські, парова молотарка. Працювали 30 пивних та бакалійних крамничок. Щорічно в посаді відбувалося три ярмарки, де торгували кіньми, худобою, городиною, гончарними виробами, хлібом, сіллю та іншими товарами.

Після реформи переважна більшість жителів Богоявленська через малоземелля йшла на заводи, поповнюючи ряди миколаївських пролетарів. Тяжкі умови життя та каторжна праця породжували серед трудящих настрої невдоволення і протесту. Напередодні першої російської революції в селі розповсюджувалися прокламації, які надсилав сюди Миколаївський комітет РСДРП.

В 1904 році поліція відібрала у селянина Д. М. Павлова листівку «До всіх робітників» з такими закликами: «Хай живе соціалізм! Хай живе свобода! Геть підле, брехливе самодержавство!».

В кінці 1903 року робітники і селяни Богоявленська І. Т. Бєляєв, О. І. Задорожний, О. С. Савун, Т. М. Дяченко, І. Г. Сириця, С. П. Іванов утворили соціал-демократичний гурток. Гуртківці підтримували тісний зв'язок з представником Миколаївської організації РСДРП О. П. Борисовим, який проводив агітаційну роботу серед жителів Богоявленська. Члени гуртка відкрито агітували за необхідність збройного повстання[4]. У 1903 році тут була підпільна друкарня миколаївських більшовиків.

Під впливом революційних подій 1905 року селяни восени захопили землю поміщика Волконського. У січні 1906 року губернатор послав у Богоявленськ роту солдатів лиманського полку[5]. Проте наростання антиурядових настроїв не припинялося.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 2, спр. 29, арк. 17; Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 498, 499, 507—509.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 8650, арк. 4; Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 510; «Сборник Херсонского земства», 1889, № 6, стор. 176.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 172; Список населенных мест Херсонского уезда на 1904 год. Херсон, 1904, стор. 110.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, спр. 180, ч. 11, арк. 73—77; спр. 5, ч. 68, арк. 140; ф. 124, спр. 2850, арк. 9.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 358, оп. 1, спр. 1, арк. 197.

В липні 1907 року жандарми напали на слід гуртківців, більшість з них вони заарештували і відправили до Херсонської в'язниці. Після чотиримісячного слідства Н. С. Симонович та І. Т. Бєляєва заслали до Сибіру, О. С. Савуна та С. П. Іванова — до Усть-Сисольська, Т. М. Дяченку й іншим учасникам заборонили жити в Богоявленську і взагалі у Херсонській губернії. Однак поліція виявила не всіх членів гуртка. Революційну діяльність серед трудящих Богоявленська продовжував вести І. П. Литовченко[1], що працював у Миколаєві.

Запровадження столипінської реформи спричинило дальше обезземелення селянства, збільшення кількості малоземельних і безземельних. В 1906—1907 pp. 386 селянських господарств у Богоявленську мали менше десятини землі, 531 господарство — від 1 до 2 десятин, 183 — від 2 до 3 десятин, 262 — понад 3 десятини[2]. Скуповуючи землі у великих землевласників та захоплюючи наділи у селян, які розорювалися, куркулі заснували кілька хуторів поблизу села.

У 1912 році у Богоявленську мешкало 11 989 чоловік, а 1916 року — 9306. Більшість хат була під соломою, третина жител — землянки і тільки десь близько трьох десятків куркульських будинків вкриті бляхою або черепицею. Над убогим селом височіли 2 церкви. Жителі брали воду з криниць, розташованих в балці, яка перетинала село із заходу на схід, і з фонтану. Царські власті зовсім не дбали про здоров'я і побут трудящих. У 1877 році мешканців Богоявленська обслуговував лише один фельдшер. Тільки в 1902 році в селі відкрили аптеку й амбулаторію, де працювали лікар, акушерка, два фельдшери. Їм доводилося обслуговувати населення 49 навколишніх сіл. З 1000 народжених дітей у 1912 році померло 558[3].

М. Г. Ліванов, один з перших російських вчених в галузі агрономії та тваринництва[4], 1790 року заснував у Богоявленську сільськогосподарську школу практичного землеробства і тваринництва, яка проіснувала до 1797 року. Першу двокласну школу відкрито в 1869 році. На той час в ній навчалося лише 26 дітей, а в селі було 5 тис. населення. 1887 року школу відвідувало 114 учнів (населення зросло до 7522 чоловік). На початку XX ст. почала працювати земська школа. У 1910 році із 1147 дітей шкільного віку навчалося 398[5]. З трьох шкіл тільки одна мала своє приміщення, для інших наймали хати у місцевих жителів. 1912 року відкрили ще 4 початкові школи, 1913 — земську школу реорганізували на двокласне училище.

Нове лихоліття принесла трудовому люду Богоявленська імперіалістична війна. За три воєнних роки кількість населення зменшилася на 2683 чоловіка. Багато сімей втратили годувальників. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року представники від селян-бідняків Богоявленська звернулися до миколаївських більшовиків з проханням допомогти їм у розв'язанні земельного питання[6]. Члени селянської комісії Миколаївської Ради разом з групою робітників-богоявленців заводу «Наваль» — більшовиком І. П. Литовченком, а також А. М. Середою, Д. Г. Дяченком, С. П. Могилевцем й іншими, організували мітинг. І. П. Литовченко і С. П. Могилевець, що виступали на мітингу, закликали односельців встановити владу Рад і відібрати землю у сусіднього поміщика Волконського. Після мітингу його учасники з червоним прапором пройшли по селу. Поліцейський пристав намагався розігнати демонстрантів, але його, двох урядників та 18 поліцейських демонстранти роззброїли. На сільському сході обрали тимчасовий волосний комітет,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1, спр. 194, арк. 438; Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 57, арк. 5, 6.

[2] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг. стор. 77.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1903, № 2, стор. 191; И. Т. Васильев. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1913 г. Херсон, 1914, стор. 63, 65, 67.

[4] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 503, 512.

[5] Херсонский губернский свод цифровых данных, вып. 1, стор. 69.

[6] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 23.

до складу якого ввійшли переважно куркульсько-есерівські елементи. Комітет проводив політику Тимчасового уряду і навіть не ставив питання про наділення малоземельних селян землею[1].

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила селянам шлях до нового життя. Із уст в уста передавалися перші звістки про декрети Радянської влади. Демобілізовані фронтовики разом з селянами почали відбирати у куркулів і поміщика землю. В другій половині січня 1918 року в Богоявленську було обрано першу Раду робітничих і селянських депутатів у складі А. М. Середи, Д. Г. Дяченка, С. П. Могилевця та інших[2]. Рада конфіскувала землю та реманент у місцевих багатіїв і, спираючись на бідноту, почала наділяти землею насамперед безземельних і малоземельних селян.

Але 22 березня у село вступили австро-німецькі війська. Революційні перетворення були перервані. Надаючи важливого значення встановленню зв'язків робітників міста з трудящими села, Миколаївський підпільний більшовицький комітет послав у Богоявленськ своїх представників для створення партизанського загону, який згодом під керівництвом С. П. Могилевця виступив проти окупантів. Після бою біля с. Широкої Балки партизани змушені були відступити до Херсона. У Вавіловській волості німці оточили частину загону і захопили 18 чоловік, серед них П. Є. Ткаченка, О. С. Докієнка тут же розстріляли; С. П. Могилевця, Д. Г. Дяченка, Ф. Г. Криницького жорстоко побили шомполами і кинули до одеської в'язниці[3].

Проте трудящі Богоявленська не припиняли боротьби проти окупантів. 21 серпня 1918 року в селі були розповсюджені підпільниками листівки із закликом до повстання. 9 вересня херсонський губернський староста доповідав міністрові внутрішніх справ гетьманського уряду, що в деяких селах Херсонського повіту, в т. ч. і в Богоявленську, проводиться підпільна агітація проти існуючої на Україні влади[4]. Частини Червоної Армії визволили Богоявленськ від іноземних загарбників 10 березня 1919 року[5].

Через кілька днів відбулися вибори до Ради, до складу якої ввійшли: А. М. Середа (голова), М. Г. Стахорський, Д. Г. Мезінов, П. П. Васильєв, П. С. Пашинський, П. І. Вербицький, В. М. Савун. Першочерговою турботою Ради було насамперед наділення землею малоземельних селян. Сільській бідноті передали урожай, зібраний на ланах князя Волконського. У куркулів конфіскували надлишки хліба[6]. Рада збирала і відправляла частинам Червоної Армії продукти, допомагала сім'ям червоноармійців тощо[7]. Для охорони порядку було створено міліцію.

У серпні 1919 року село захопили денікінці. Миколаївський підпільний комітет КП(б)У залишив для зв'язку з богоявленськими підпільниками комуніста В. А. Безрука[8]. Йому допомагали жителі Богоявленська С. П. Могилевець, М. Г. Стахорський, А. М. Криницький, А. М. Середа. Військовий відділ підпільного комітету допоміг богоявленцям організувати партизанський загін і забезпечив його гвинтівками, кулеметами та грішми. Велику роботу щодо залучення до загону селян-бідняків Богоявленська та навколишніх сіл провели місцеві більшовики. У вересні загін, який очолив колишній фронтовик, син бідняка А. О. Кардаш, налічував близько 200 чоловік. Розташувався він в Богоявленську[9]. За наказом військового відділу Миколаївського підпільного комітету загін виступив на допомогу партизанам Висун-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-171, оп. 1, спр. 7, арк. 73.
[2] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[3] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 60.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 77, арк. 110; спр. 101, арк. 187.
[5] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 9.
[6] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.), стор. 568—570.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-178, оп. 1, спр. 1, арк. 11—14.
[8] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 57, арк. 19.
[9] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 70.

ська, знищуючи на своєму шляху невеликі загони денікінців. З висунцями загін з'єднався на початку листопада 1919 року. В бою з ворогами 23—25 листопада він зазнав великих втрат і разом з іншими загонами почав відходити до Кривого Рога. Поблизу села Широкого на початку січня 1920 року партизани зустрілися з передовими частинами Червоної Армії і в лютому влилися до її лав[1]. А. О. Кардаш був призначений командиром батальйону.

А. О. Кардаш, командир Богоявленського партизанського загону. 1919 р.

В лавах Червоної Армії богоявленці громили денікінські війська під Новим Бугом, Миколаївкою, станцією Роздільна. 30 січня, після вигнання білогвардійців з села, тут утворено ревком, який розгорнув роботу щодо зміцнення Радянської влади. На виконання закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року активісти села з допомогою повітових органів провадили облік землі і реманенту, визначали норми наділів. В кінці лютого з губкому комсомолу приїхав інструктор для організації комсомольського осередку, який очолив Г. А. Цвєтухін[2]. У квітні ревком передав свої функції новообраному волвиконкому на чолі з комуністом А. М. Середою. Для боротьби з бандитизмом було організовано спеціальний загін[3].

На початку літа, під час наступу барона Врангеля, радянські органи перехопили його телеграму, із змісту якої стало відомо про зговір білих з куркульськими бандами. В с. Копанях нелегально відбувся з'їзд представників куркульства ряду волостей, в т. ч. і Богоявленської, де вони мали домовитися про єдиний день заколоту проти Радянської влади. У зв'язку з небезпекою волвиконком 28 червня 1920 року був перетворений на ревком[4]. Однак ліквідувати куркульську змову відразу не вдалося.

25 липня 1920 року 30 озброєних куркулів заарештували членів ревкому С. П. Могилевця, Т. Ф. Седнєва, вчительку С. Ю. Білинську, райпродкомісара Соколова і кинули їх в льох. Та за допомогою господаря будинку, під яким містився льох, заарештованим вдалося врятуватися. Протягом кількох днів куркулі підбурювали селян Богоявленська та сусідніх сіл до повстання проти Радянської влади. Але селяни не пішли за заколотниками. Бідняки і середняки на мітингах висловлювали Радянській владі свою повну підтримку і вдячність за знищення вогнища контрреволюції і бандитизму[5]. 1 серпня відновив роботу волосний виконавчий комітет. Велику допомогу подавав йому створений в липні 1920 року комітет незаможних селян. Першим його головою обрано селянина бідняка М. Х. Фроленка. До складу КНС тоді входило 86 чоловік[6].

В грудні 1920 року в селі оформився партійний осередок з 5 комуністів, очолив його А. М. Середа[7]. Тоді ж селяни організували і сільськогосподарську артіль ім. Карла Маркса, до якої поряд з комуністами села вступили 14 родин незаможних селян. Артіль мала 188 десятин землі.

На початку 1921 року Богоявленськ став волосним центром. Крім волвиконкому, тут були створені волосний партком, військовий комісаріат, волкомнезам, міліція. В тяжких умовах голодного 1921 року приступили селяни до відбудови

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-178, оп. 1, спр. 10, арк. 70.
[2] Там же, ф. Р-171, оп. 1, спр. 7, арк. 73; ф. Р-178, оп. 1, спр. 1, арк. 38; ф. Р-2232, оп. 1, спр. 476, арк. 6.
[3] Там же, ф. Р-178, оп. 1, спр. 1, арк. 40; ф. Р-687, оп. 1, спр. 200, арк. 37.
[4] Там же, ф. Р-152, оп. 1, спр. 3, арк. 41; ф. Р-178, оп. 1, спр. 1, арк. 44.
[5] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 274, 275.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 508, арк. 19; спр. 530, арк. 9.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 36, арк. 4.

Група комсомолок Богоявленська. 1925 р.

народного господарства. Партійні та радянські органи, КНС робили все можливе, щоб допомогти голодуючому населенню. В селі відкрили їдальню на 500 чоловік. Комнезам допоміг продовольством 320 родинам. В цей тяжкий час куркулі намагалися будь-що зірвати заходи Радянської влади. Від їх рук загинули член президії КНС Д. С. Іванов, а також два червоноармійці. Похорон загиблих вилився у демонстрацію трудящих, які вимагали якнайшвидше покінчити з бандитизмом[1].

Активну участь у господарському та культурному будівництві брали жінки. Вони обирались до президії Ради, КНС, продовольчої комісії по роз'ясненню та виконанню продовольчого податку. За їх участю було організовано сельбуд, хату-читальню, дитячі будинки. С. К. Мельниченко, М. М. Адирову, П. І. Іванову, В. О. Різниченко, Є. Д. Бардовську на волосних зборах обрано на 1-й Миколаївський губернський з'їзд робітниць і селянок, який відбувся 5—8 листопада 1920 року, а С. К. Мельниченко, М. М. Адирову і Є. Д. Бардовську на губернському з'їзді делегували на Всеукраїнський з'їзд робітниць і селянок у Харкові[2].

Протягом 1922 року в селі утворилися чотири артілі: «Прогрес комунізму», «Рання весна», «Золотий засів», «Червона зірка» та товариство спільного обробітку землі «Провесна». Слабкими були ці перші паростки соціалізму на селі. У них не вистачало техніки, реманенту, досвідчених керівників. У 1922 році в артілях з десятини зібрали лише по 9,6 пуда озимої пшениці, 36,4 пуда жита, 7 пудів проса, 9 пудів кукурудзи[3]. І все ж у цих колективах люди поступово вчилися господарювати по-новому.

Наприкінці 1923 року 699 жителів села, з них 238 членів КНС, вступили до сільськогосподарської кооперації. Тоді ж виникло сільське споживче товариство, яке об'єднувало 309 пайовиків. У жовтні 1924 року утворилася кустарно-промислова кооперативна трудова артіль «Червона гребля», що виготовляла гончарний посуд, цеглу, шила і лагодила взуття. 29 листопада 1925 року мешканці села І. О. Савун, М. О. Кучеренко, О. М. Бережецький, А. Ф. Білоножко і П. Г. Лошаков організували машинно-тракторне товариство «Охорона праці», а наступного року «Робітник» і «Новий шлях» та садово-виноградарське товариство «Незаможник».

Керівна роль у відбудові сільського господарства належала партійній (у складі якої на кінець 1924 року було 25 членів і кандидатів партії) і комсомольській (на той же час вона налічувала 21 члена комсомолу) організаціям, Раді і комнезаму[4]. За даними Всесоюзного перепису 1926 року, в Богоявленську на той час проживало 7177 чоловік. В селі працювали амбулаторія, пологовий будинок, жіноча та дитяча консультації, дві аптеки, дитячі ясла. Ще в травні 1919 року сільська Рада прийняла рішення про відкриття трудової школи, яка почала роботу в 1920 році. Комуністка С. Ю. Білинська (колишня вчителька) очолила відділ народної освіти при волвиконкомі. 1925 року в двох початкових та семирічній школах навчалося 496 дітей[5]. В селі працювали також дві школи ліквідації неписьменності серед дорослих.

Масово-політична і виховна робота зосереджувалися в клубі-театрі, у 8 хатах-читальнях, агітпункті, сельбуді. Жителів залучали до занять в гуртках вивчення

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-686, оп. 1, спр. 55, арк. 9—24, 171; спр. 200, арк. 38, 39. Газ. «Красный Николаев», 14 травня 1922 р.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 461, арк. 1, 14, 15, 20; оп. 6, спр. 567, арк. 5.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-462, оп. 1, спр. 256, арк. 7, 283; ф. Р-985, оп. 1, спр. 82, арк. 29; спр. 91, арк. 10.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-702, оп. 1, спр. 96, арк. 47.

[5] Там же, ф. Р-178, оп. 1, спр. 1, арк. 5, 6.

історії партії та політичної економії, читали їм лекції, проводили бесіди. 1921 року учасники драмгуртка відзначили п'ятиріччя з дня смерті І. Я. Франка виставою «Украдене щастя». 1920 року в артілі ім. Карла Маркса організовано бібліотеку, налічувала вона тоді всього 19 книжок. Через 2 роки почала працювати сільська бібліотека, в якій 1925 року було вже 2124 книжки. Наступного року в селі відкрили кінотеатр.

Великі зрушення в житті села відбулися наприкінці 20-х років. 21 жовтня 1929 року партійні збори на основі рішень XV з'їзду партії постановили розпочати суцільну колективізацію в селі[1]. Це рішення підтримали загальні сільські збори. Партійна організація разом з сільською Радою повела рішучу боротьбу з куркульством, яке агітувало селян не вступати в колгоспи. Протягом 1929—1932 рр. на базі невеликих артілей було створено 5 колгоспів: ім. К. Маркса, «12 років Жовтня», «Червоний прапор», «Добрий шлях», «Третій Інтернаціонал». Ці господарства одержали від держави позику на придбання сільськогосподарської техніки, коней, худоби, насіння. 1929 року в риболовецьку артіль ім. Т. Г. Шевченка об'єдналися і рибалки. Протягом наступного року було організовано ще три рибартілі — «12 років Жовтня», ім. Будьонного, «Голос рибалки», а 17 червня 1931 року всі вони об'єдналися в один рибоколгосп ім. Ворошилова.

В 1930 році в селі утворюється МТС, яка, крім богоявленських колгоспів, обслуговувала артілі сусідніх сіл — Свято-Троїцького, Галицинівки, Лупаревого, Новогригорівки та інших. Промислові підприємства Миколаєва забезпечили МТС пальним, запасними частинами та інструментами, передали їй 2 автомашини, цистерни, послали 40 трактористів, які працювали робітниками на заводах.

В роки перших п'ятирічок на полях колгоспів працювали 15 колісних та 3 гусеничних трактори, в бригадах з'явилися постійні польові стани. У колгоспах було 5 молочно-товарних ферм, 5 корівників, 3 свинарники, 4 вівчарні. Збільшилося поголів'я худоби, зросла її продуктивність. Біля тваринницьких ферм пробили свердловини, встановили вітродвигуни, які забезпечували господарство водою. У колгоспі «12 років Жовтня» вступила в дію система малого зрошення на площі 46 га. На початку 1938 року 5 колгоспів Богоявленська мали близько 15 тис. га орної землі. З кожного гектара вони збирали ярої пшениці 15—16 цнт, озимої — 17—18 цнт, соняшнику — 8—10 цнт, бавовнику — 5—8 цнт. Зміцнів і риболовецький колгосп. Тут було збудовано новий рибоприймальний пункт, де проводилася первинна обробка і засолювання риби. План вилову риби рік у рік перевиконувався.

Розширила своє виробництво промислова кооперативна артіль «13-річчя Жовтня» (раніше «Червона гребля»). Вона створила нову виробничу дільницю для навантаження будівельним піском річкових барж, залізничних вагонів та платформ. Протягом довоєнних п'ятирічок зросла матеріальна база Богоявленської МТС.

Багато сільських трударів у ці роки відзначено урядовими нагородами. Так, ланкову колгоспу «Червоний прапор» П. К. Кругликову за високі показники на збиранні бавовнику удостоєно ордена «Знак Пошани». У 1939 році вона зібрала 19,5 цнт бавовнику при зобов'язанні 10 цнт[2]. Колгосп одержав премію — легкову автомашину. Високою організацією праці і вмілим використанням техніки відзначилися тракторні бригади Богоявленської МТС — М. Є. Білявського, М. Й. Васильченка. Тракторист І. О. Талагаєв, який виробив 885 га м'якої оранки, став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві і був нагороджений Малою срібною медаллю. Жіноча тракторна бригада у складі Г. С. Андрієвської, Є. Ф. Яковлєвої, Н. К. Григораш, О. Д. Блінцової, Н. Г. Простякової, М. І. Князєвої та Є. Погорєлової щодня виконували норми на 110—125 процентів.

В 1938 році в селі мешкало понад 11 тис. чоловік. У грудні того ж року Президія Верховної Ради Української РСР перейменувала Богоявленськ на

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1374, арк. 160.
[2] Газ. «За стахановський рух» (Жовтневе), 20 липня 1940 р.

Герой Радянського Союзу А. І. Андрєєв, що був провідником десанту К. Ф. Ольшанського. 1944 р.

Герой Радянського Союзу, уродженець Жовтневого П. О. Козленко. 1968 р.

Жовтневе. Напередодні війни тут було споруджено 750 будинків, почали будувати дорогу з твердим покриттям. 1934 року відкрився пасажирський рух від станції Прибузька до станції Миколаїв. У 1939 році в селі було встановлено 700 радіоточок, понад 100 сімей користувалися радіоприймачами. Багато уваги приділялось охороні здоров'я трудящих. Працювали стаціонарна лікарня, жіноча та дитяча консультації, пологовий будинок, молочна кухня. У 1939 році побудовано нову школу на 360 місць. Середня, дві семирічні та 8 початкових шкіл охоплювали близько 1000 учнів. яких навчали 70 вчителів, третя частина з них мала вищу освіту. В сільському клубі працювали гуртки художньої самодіяльності. Виступи хору і драматичного гуртка користувалися незмінним успіхом.

Під керівництвом територіальної партійної організації проводилася велика масово-політична робота серед населення. Комуністи і активісти колгоспів, установ, навчальних закладів вчилися в системі партійної освіти. Цікаву роботу проводила сільська бібліотека, яка мала понад 1200 читачів. Тут організовувалися читацькі конференції, диспути за творами М. Островського, М. Шолохова та інших радянських письменників.

Коли мирну працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини, понад тисячу чоловік з Жовтневого добровільно пішли захищати Вітчизну. Для боротьби з диверсантами у селі організували винищувальний батальйон з молодих робітників, колгоспників та старшокласників. Близько 2 тис. чоловік щодня працювали на будівництві оборонних споруд. Всі, хто міг, вийшли збирати врожай. На початку липня з колгоспів евакуювали худобу, майно, частково вивезли устаткування МТС.

Фашистські війська захопили село 16 серпня 1941 року. Протягом першого місяця окупації вороги розстріляли понад 30 комуністів і активістів. Гітлерівці нещадно грабували людей, молодь силою відправляли до Німеччини. Культурно-освітні заклади села перетворили на солдатські казарми. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, в селі з'являлися листівки, в яких підпільники закликали радянських людей на боротьбу проти поневолювачів, друкували повідомлення Радінформбюро. Багато жителів переховували в своїх хатах бійців Червоної Армії, що тікали з німецького полону. В листопаді 1943 року група чеських антифашистів-офіцерів і солдатів на чолі з Ф. Тихим, В. Імро, Е. Шранком і В. Кибат, яких залучила на свій бік підпільна організація «Миколаївського центру», здійснила ряд диверсійних актів в районі Жовтневого, де розміщувався артилерійський склад і аеродром гітлерівців.

22 березня 1944 року підрозділи 28-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта О. О. Гречкіна, бійці першого укріпленого району під командуванням полковника С. І. Нікітіна, до складу якого входили і моряки 384-го окремого морського батальйону (командир майор Ф. Є. Котанов), визволили село від окупантів. Рибалки А. Й. Волков, Д. О. Яновський, В. Д. Бережецький, І. М. Коба та інші разом з головою рибоколгоспу С. О. Федоровським під вогнем ворога зуміли відремонтувати сім човнів і баркасів для моряків-десантників. А. І. Андрєєв в штормову погоду провів від Жовтневого до Миколаєва по замінованому Південному Бугу групу з 67 моряків та саперів під командуванням старшого лейтенанта К. Ф. Ольшанського. Разом з іншими моряками-десантниками А. І. Андрєєв протягом двох діб вів важкий бій з численними силами ворога. Всім учасникам десанту було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, багатьом з них посмертно, в т. ч. і А. І. Андрєєву.

В Жовтневому, на березі Південного Бугу, там, звідки починав свій шлях десант, стоїть обеліск, а в центрі — стела на честь 68 десантників, які своїм героїчним подвигом допомогли визволити Миколаїв від фашистських загарбників. Іменами Ольшанського, Андрєєва названо вулиці міста.

На фронтах війни воювали з фашистами 1028 уродженців Жовтневого, 370 з них загинули в боях за Батьківщину. Генерал-лейтенантом танкових військ завершив війну уродженець села М. К. Попель. Своє життя військового він описав у книгах «В тяжку годину», «Танки повернули на Захід», «Попереду Берлін», «Дні в полум'ї». Льотчик П. О. Козленко обороняв Москву, громив ворога на Орловсько-Курській дузі, форсував Дніпро, Віслу, Одер, штурмував Берлін. На своєму бомбардувальнику він зробив близько 200 бойових вильотів, знищивши 12 літаків, багато танків та іншої ворожої техніки. За ці подвиги П. О. Козленка удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу. На Ладозькому озері героїчно захищав Ленінград підводник Я. М. Паливода. В одному з боїв на нього зненацька напала велика група фінських та німецьких солдатів. Безстрашний боєць відбивався до останнього патрона, а потім гранатою підірвав себе і фашистів, які його оточили[1].

За роки окупації фашистські загарбники завдали великої шкоди народному господарству села. Вони розграбували та знищили майно п'яти колгоспів і семи шкіл, вивезли устаткування МТС, колгоспну худобу, в рибоколгоспі знищили весь риболовецький флот, повністю зруйнували 81 і частково 791 будинок, 2 церкви — пам'ятки архітектури середини XIX століття. Тікаючи з Жовтневого, фашисти розстріляли 47 чоловік[2].

З перших днів після визволення Жовтневого від окупантів відновила діяльність сільська Рада. Робітники і колгоспники робили все, щоб відбудувати зруйноване ворогом господарство, наблизити День Перемоги. У 1944 році трудящі села працювали на відбудові залізничних колій Миколаїв — Снігурівка та Миколаїв — Знам'янка. Колгоспники успішно виконали всі сільськогосподарські роботи 1944 року і здали до фонду Червоної Армії додатково 2177,5 тонн хліба. Сільська Рада і правління колгоспів організували допомогу сім'ям червоноармійців та потерпілим від окупації.

На початок 1945 року відновили роботу всі 5 колгоспів (ім. К. Маркса, «12 років Жовтня», «Червоний прапор», «Добрий шлях», «Третій Інтернаціонал») і МТС[3]. Господарства одержали довгострокові кредити. Промартіль «13-річчя Жовтня» почала випускати гончарний посуд, цеглу-сирець, випалювала вапно, черепицю. Рибартіль ім. Ворошилова в 1945 році зайняла третє місце у всесоюзному соціалістичному змаганні по вилову риби і одержала премію 5 тис. карбованців[4]. Посильну допомогу колгоспам подавала МТС. Тракторні бригади МТС протягом весни 1945 року напружено боролися за виконання всіх сільськогосподарських робіт в стислі строки. Бригада М. Й. Васильченка виконувала норми виробітку на 125—140 проц. Багато уваги відбудові зруйнованого господарства приділяли Жовтневий райком КП(б)У та виконком районної Ради депутатів трудящих. З вересня 1944 року Жовтневе стало районним центром.

В березні 1945 року було створено парторганізації в господарстві ім. К. Маркса і МТС, в липні 1946 року —

Учасники морського десанту К. Ф. Ольшанського і колишні воїни 384-го морського батальйону. Жовтневе, 1969 р.

[1] Газ. «Боевая вахта» (Тихоокеанський флот), 23 лютого 1943 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 29, арк. 50, 52; ф. Р-1894, оп. 1, спр. 260, арк. 1.
[3] Газ. «За стахановський рух», 12 січня 1945 р.
[4] Газ. «За стахановский рух», 15 лютого 1946 р.

в риболовецькій артілі ім. Ольшанського, в 1947 році — в колгоспі «12 років Жовтня». На своїх зборах вони обговорили постанову лютневого (1947 року) Пленуму ЦК ВКП(б) та березневого (1947 року) Пленуму ЦК КП(б)У «Про заходи по піднесенню сільського господарства в післявоєнний період» і розробили свої конкретні плани, спрямовані на виконання завдань першої післявоєнної п'ятирічки.

Зразки самовідданої праці показували багато трудівників села. У жовтні 1947 року тракторист МТС В. І. Лисенко виконав 2 річні норми, виробивши на 15-сильний трактор 1250 га умовної оранки. У 1948 році на жнивах відзначилися комбайнери І. В. Ткаченко і І. Ф. Ржевіцин, які скосили відповідно 368 і 326 га зернових і намолотили 7500 і 6480 цнт зерна.

Протягом 1950—1951 рр. 5 колгоспів Жовтневого об'єдналися в 2: ім. К. Маркса і «Червоний прапор». Це дало можливість краще розвивати виробництво, повніше використовувати техніку, ширше впроваджувати електрифікацію та механізацію. За роки п'ятої п'ятирічки ці господарства збирали пересічно по 18,8 цнт з га пшениці, а бавовнику — по 7,5 цнт з га. По 8—9 цнт бавовнику з га одержали ланкові колгоспу «Червоний прапор» Г. І. Гордієнко і Є. М. Юсова, за що нагороджені орденом Леніна, а Є. М. Кругликова — орденом Трудового Червоного Прапора. Члени артілі А. Ф. Горбенко, Г. І. Гордієнко, Є. М. Юсова, К. П. Калиничева, В. І. Каракозова, М. М. Дудка, Є. М. Кругликова, Т. С. Рубцова, М. С. Простякова і колгоспники артілі ім. К. Маркса К. А. Купрієвич, А. Д. Андреєв, М. А. Россошинська, Н. П. Ткаченко, Є. І. Кошман, Т. Й. Гвозденко були учасниками ВСГВ у Москві 1954 року.

В 1956 році на базі колгоспів ім. К. Маркса і «Червоний прапор» створюється радгосп ім. К. Маркса, за яким закріпили 6712 га землі, з них орної — 5869 га. Введення в дію в 1957 році Верхньоінгулецької зрошувальної системи дало змогу радгоспу відвести під полив 1503 га земель. Всі трудомісткі процеси в рільництві та в тваринництві механізовано.

Застосування передової агротехніки, мінеральних і органічних добрив дало змогу одержати високі врожаї зернових та овочевих культур, особливо на зрошуваних землях. Ланковий — механізатор В. С. Бєльчик у 1967 році виростив по 53,9 цнт озимої пшениці на площі 26 га, ланковий В. М. Ластович — по 42,2 цнт на площі 58 га, ланковий А. А. Хоменко — по 40,3 цнт на площі 48 га. Бригада овочівників В. Д. Ковальчук виростила по 153,1 цнт овочів з га на площі 108,5 га. У 1968 році радгосп мав 3010 голів великої рогатої худоби та 1314 голів свиней. Доярка Н. С. Сролік надоювала по 2417 кг молока від кожної закріпленої за нею корови, М. Г. Матвєєва — по 2370 кг. Свинарка Є. О. Кривулько одержала по 17 поросят від свиноматки. Кращі трудівники радгоспу відзначені високими урядовими нагородами. Серед них — доярка Л. Г. Геращенко нагороджена орденом Трудового

Гавань Жовтневого суднобудівного заводу «Океан». 1971 р.

Червоного Прапора, комбайнер М. Д. Ткаченко — орденом «Знак Пошани».

Вулиця В. І. Леніна у Жовтневому. 1968 р.

Рік у рік перевиконують виробничі плани промислові підприємства. Багато суден збудовано на найбільшому підприємстві — Жовтневому суднобудівному заводі «Океан», спорудженому в 1951 році. В 1957 році став до ладу завод ремонту автомашин[1], де виготовляються подрібнювачі грубих кормів для худоби. Продукція цього підприємства йде в інші республіки та зарубіжні країни. Колектив заводу включився в боротьбу за звання підприємства комуністичної праці, 6 виробничих бригад вже удостоєні цього почесного звання. З 1956 року всі будівельні роботи в Жовтневому здійснювало управління № 13 тресту «Миколаївпромбуд», в 1967 році було створено ще одне будівельне управління — № 19. Вони зводять промислові об'єкти, житлові будинки, водопровідну та каналізаційну мережі. Краща виробничниця управління — бетонниця М. Л. Головченко у 1966 році нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Промисловий комбінат, створений на базі промартілі, виготовляє оцинкований посуд, металеві бочки, цементні плитки для тротуарів, годівниці для свино- і птахоферм та інші вироби. За останні роки розширився побутовий комбінат. Тут працює також міжобласний розподільник газу пропан-бутану. На околиці Жовтневого розміщено водоймище.

Понад 1300 робітників, службовців, вчителів, лікарів міста нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Восьмий п'ятирічний план трудівники міста завершили достроково: будівельне управління № 19 — на 104,5 проц., пересувна механізована колона № 102 «Миколаївпромбуду» — на 122,2 проц., рибоколгосп ім. Ольшанського по вилову та продажу риби державі — на 105 проц., радгосп ім. К. Маркса по продажу хліба державі — на 117 проц., молока — на 103 проц., м'яса — на 148 процентів. Завдяки зміцненню економіки зростає добробут радянських людей. Середня заробітна плата робітника радгоспу зросла з 67 крб. у 1959 році до 134 крб. в 1970 році. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання промисловістю планів реалізації продукції нагороджено по місту: орденом Леніна — В. О. Мацка, А. Т. Россошинського, Б. П. Смажевського, Г. Р. Чумакова, В. І. Яковлєва, орденом Жовтневої Революції — О. Ф. Семенова, М. Г. Андрієвського, Г. В. Кравченка, Г. С. Лук'яненка, М. А. Трофимчука; орденом Трудового Червоного Прапора — 23 чол.; орденом «Знак Пошани» — 28 чоловік, медаллю «За трудову доблесть» — 12 чоловік, медаллю «За трудову відзнаку» — 19 чоловік.

До XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України колективи підприємств міста взяли на себе підвищені зобов'язання, які з честю виконали, зокрема будівельне управління — на 116,9 проц., промкомбінат — на 105 проц., комбінат побутового обслуговування — на 127,6 проц., радгосп ім. К. Маркса по продажу м'яса державі — на 155 проц., а молока — на 130 проц. Жителі міста докладають усіх зусиль для успішного виконання рішень з'їздів.

У 1961 році Жовтневе стало містом районного підпорядкування. Головні вулиці і тротуари міста заасфальтовано. Вони потопають в зелені акацій, сріблястих тополь, кленів, чагарників. Біля багатьох будинків — клумби квітів. За останні роки в місті зведено 44 багатоповерхові будинки площею 33 тис. кв. метрів. Крім того, споруджено

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 131, оп. 17, спр. 6, арк. 24.

Будинок культури ім. Жовтневої революції у Жовтневому. 1967 р.

4 тис. індивідуальних будинків. Методом народної будови насаджено Комсомольський парк, споруджено стадіон «Молодіжний», танцювальний майданчик. Вздовж берега Південного Бугу тягнеться пляж, вкритий золотистим піском, працює водна станція, причал приймає річкові трамваї. З ініціативи міської Ради вулиця ім. Леніна, алеї парку «Молодіжний» освітлені люмінесцентними світильниками, прокладено 11 тис. кв. метрів тротуарів, 5,4 тис. метрів водопроводу, побудовано дитячий комбінат на 80 місць. Для забезпечення побутових потреб трудящих у місті відкрито 26 магазинів, 6 їдалень, працює хлібозавод, харчокомбінат. Товарооборот торговельної мережі становить понад 12 млн. крб. на рік.

У місті є лікарня на 240 ліжок, поліклініка, санепідемстанція, станція швидкої допомоги, 2 жіночі і дитяча консультації, аптеки. В медичних закладах працюють 53 лікарі, серед них заслужений лікар УРСР Г. Т. Хоменко; 138 працівників з середньою медичною освітою. Для малят відкрито 14 дошкільних закладів на 1942 місця.

В 6 середніх школах, двох школах робітничої молоді, заочній середній школі 282 вчителі навчають близько 5,1 тис. дітей і працюючої молоді. За заслуги в справі виховання учнів у комуністичному дусі і багаторічну педагогічну діяльність Радянський уряд нагородив вчителів М. М. Андрєєву і З. І. Пономаренко орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора — В. П. Голубченко, В. С. Мар'янко, орденом «Знак Пошани» — М. П. Хильченко. Вчительці середньої школи № 5 Г. В. Полупан у 1968 році присвоєно почесне звання заслуженої вчительки УРСР. З 1955 року в місті працює філіал вечірнього Миколаївського суднобудівного технікуму. 1963 року розпочало свою роботу медичне училище. У професійно-технічному училищі за 15 років з часу його заснування набули високої кваліфікації понад 1000 робітників. В місті працюють музична і дитяча спортивна школи, два кінотеатри, клуб.

У Будинку культури ім. Жовтневої революції — два зали на 555 і 250 місць, спортивний зал, бібліотека (29,1 тис. книг) та кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності і студій. Учасники художньої самодіяльності будинку культури не раз посідали призові місця на обласних оглядах. На всесоюзному огляді хоровий і танцювальний колективи одержали дипломи другого ступеня. Перед трудівниками Жовтневого виступають професіональні мистецькі колективи, артисти Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Львова, а також посланці братніх республік Грузії, Вірменії, Азербайджану, Білорусії.

В місті працює філіал Миколаївського вечірнього університету марксизму-ленінізму, на підприємствах, в установах, організаціях — мережа політшкіл, шкіл основ марксизму-ленінізму, теоретичних семінарів, численний колектив політінформаторів та агітаторів. Багато слухачів відвідують народні університети здоров'я та педагогічних знань.

Напередодні і в дні Ленінського ювілею трудящі підприємств, будов, організацій, установ, навчальних закладів прослухали цикли лекцій про життя і діяльність В. І. Леніна. Відбулися зустрічі учнів шкіл з Героями Соціалістичної Праці та кавалерами ордена Леніна.

Багатогранне трудове й культурне життя міста спрямовують і організовують 29 партійних організацій, які об'єднують 1499 комуністів. Їх бойовими помічниками є 28 комсомольських організацій, що налічують 3542 комсомольці.

У складі міської Ради — 84 депутати, серед них — 46 комуністів, 32 передовики виробництва, 36 жінок. При Раді створено 8 комісій: культурно-освітню і народної освіти, соціалістичної законності і охорони громадського порядку, торгівлі і громадського харчування та комунального господарства, охорони здоров'я і соціального забезпечення, промисловості і будівництва, бюджетно-фінансову та в справах молоді.

Повсякденною творчою працею трудівники міста успішно здійснюють завдання нової п'ятирічки.

В. О. КАСЬЯНОВСЬКИЙ

ВОСКРЕСЕ́НСЬКЕ

Воскресенське (до 1947 року — Воскресенськ — селище міського типу, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 23 км від районного центру та за 12 км від Миколаєва. До найближчої залізничної станції Горохівка — 3 км. Залізницею і автошляхом селище сполучається з Миколаєвом і Жовтневим. Населення — 4200 чоловік.

На околиці Воскресенського виявлено рештки поселення, в кургані розкопано два поховання і антропоморфну стелу доби бронзи. Знайдено також поселення скіфських часів та перших століть н. ери[1].

Воскресенськ засновано в 1789 році як адміралтейське поселення. На цій території спочатку примусово оселили прибулих з Катеринославщини селян, затриманих як утікачів[2]. Згодом тут осідали також флотські рекрути, безпаспортні селяни, матроси, селяни і майстрові канатного заводу князя Потьомкіна. 1795 року в поселенні мешкало 290 чоловіків і 152 жінки, а у 1816 році тут проживало вже 930 чоловік. Пізніше сюди переселилося багато сімей державних селян з Ярославської і Сімбірської губерній[3].

Будучи залежними від адміралтейства, поселенці три місяці на рік мусили працювати на Миколаївській суднобудівній верфі та на суконно-паруснiй фабриці у Богоявленську. Ще в 1795 році межова експедиція виділила поселянам Воскресенська 8985 десятин землі (по 30 десятин на ревізьку душу)[4].

Виконуючи адміралтейські наряди, що весь час збільшувалися, поселенці не мали змоги як слід обробити свою землю. Земельні наділи подрібнювалися між членами сімей, які виділялися в окремі господарства. Деякі поселяни займалися чумацьким промислом, візникували.

3 липня 1861 року жителів Воскресенська було переведено до стану міщан. На цей час тут мешкало 1770 чоловік, у т. ч. чоловіків — 890, жінок — 880[5]. Жителів, які стали міщанами, звільнили від усіх казенних робіт і нарядів в адміралтействі. З того часу вони сплачували податки державі, відбували рекрутські й інші повинності. Значна частина жителів продовжувала займатися землеробством. Багато хто орендував землю, інші йшли на заробітки до міста або наймитували. В 1864 році 35 сімей переселилися на Кавказ та в Ставропольську губернію[6].

Після реформи 1861 року за сільською громадою Воскресенська збереглися всі землі, які їй були виділені в перші роки існування села, але кількість населення

[1] Б. Н. Граков. Отчет о работе скифской степной экспедиции истфака МГУ в 1956 г., стор. 4, 9, 10, 13, 35, 36; Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея, вып. 5. Одесса, 1965, стор. 47—51.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 2, спр. 1, арк. 1, 14.
[3] Там же, спр. 13, арк. 9, 14; спр. 41, арк. 7, 11; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 197.
[4] Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 514.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 2511, арк. 126—128; спр. 3444, арк. 40, 81.
[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 167.

на той час збільшилася в 4 рази і на ревізьку душу припадало по 8 десятин землі. Після посухи 1873 року із 2197 мешканців села 1023 не мали чим засівати свою землю[1]. Того ж року великої шкоди тваринництву завдала епідемія чуми: загинуло 17 коней, 102 голови великої рогатої худоби, багато овець та свиней. Селяни звернулися по допомогу до миколаївського військового губернатора. У відповідь він на рапорті написав: «Вимоги незаконні, а тому відмовити[2].

Розвиток капіталізму у пореформений період посилив соціальну диференціацію селянства. На початок XX ст. в селі було 9 безземельних господарств, 5 господарств мали менше 2-х десятин землі, 126 сімей вели своє господарство на 3—5 десятинах, 274 сім'ї на 7—15 десятинах, 98 сімей на 15—20 десятинах, 87 господарств мали від 20 до 40 десятин землі, а 8 господарств — 40 і більше десятин[3], тобто багатії сконцентрували в своїх руках більше половини посівної площі. Бідні селяни наймитували у них. 1903 року, наприклад, на весняних польових роботах куркулі платили за місяць чоловікові 9,4 крб., жінці — 4,9 крб., а підлітку — 3,3 крб.[4]. Лишки сільськогосподарської продукції багатії продавали на ринках Миколаєва. В самому селі було 6 лавок[5].

Зростало невдоволення трудящих своїм становищем, пробуджувалася їх класова свідомість. У роки першої російської буржуазно-демократичної революції під впливом миколаївських робітників селяни Воскресенська піднімалися на боротьбу за свої права. На сходках і мітингах вони все частіше вимагали землі і волі, зменшення орендної плати за землю. Так, у серпні 1907 року жандармський ротмістр доповідав начальству, що жителі Воскресенська (ще в травні 1877 року Воскресенськ як посад було підпорядковано Херсонській губернській адміністрації) під впливом революційної пропаганди влаштовують багатолюдні мітинги, вимагаючи безплатного відчуження землі. Головним організатором мітингів і постійним їх учасником був воскресенський житель Г. М. Цуканов — робітник суднобудівного заводу «Наваль».

Перед першою світовою війною в селі мешкало 4297 чоловік. На душу населення пересічно припадало по 1,4 десятини землі[6]. Фактично більшість селян стала безземельною та малоземельною. Куркулі до своєї землі прикупили за безцінь наділи у тих селян, які не мали робочої худоби і коштів для її обробітку. Отже, у кожного з багатіїв села зосередилося по 100—150 десятин землі. Вони дедалі більше використовували найману працю. Так, у куркуля С. Хілкова постійно працювали 12 наймитів, а літньої пори кількість батраків збільшувалася.

Важка, виснажлива праця селян, матеріальна скрута призводили до частих захворювань. 1911 року в селі діяла лише амбулаторія, де один лікар і акушерка обслуговували понад 4200 чоловік. Про освіту власті теж не дбали. В 1875 році з 2146 жителів села 2023 чоловіка не знали грамоти. Перша школа відкрилася тут в 1870 році, її відвідували 74 хлопчики, здебільшого діти заможних селян[7]. В наступні 10 років кількість учнів коливалася від 50 до 120. З 1879 року працювала міністерська, а з 1889 — церковнопарафіяльна школи, в яких 1900 року навчалося лише 155 дітей[8]. 1907 року половина селянських дітей не вчилася[9]. Найближче поштове відділення знаходилося за 3 версти в с. Калинівці. Бібліотеки в селі не було.

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, стор. 32.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 8517, арк. 1; ф. 239, оп. 1, спр. 38, арк. 22.

[3] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 68, 69.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1903, № 6, стор. 117.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. 239, оп. 1, спр. 32, арк. 66—73.

[6] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г. Херсон, 1912, стор. 110.

[7] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5 — 7, стор. 83.

[8] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 3, арк. 3, 5.

[9] О школьной сети, стор. 54.

Під час світової імперіалістичної війни в армію була мобілізована половина працездатних чоловіків. Понад 50 з них загинули на війні, близько 100 повернулися каліками. Зростало невдоволення трудящих.

В лютому 1917 року в село надійшла звістка про повалення царизму. Воскресенці, які працювали на миколаївських заводах, А. В. Французов, Г. М. Цуканов, П. А. Дмитрієв, М. Ф. Фадєєв і вантажник торгового порту Г. Д. Макаров зблизилися з заводськими більшовиками. Одержуючи від них революційну літературу, газети, листівки, вони розповсюджували їх серед мешканців Воскресенська, закликали селян до боротьби за землю[1]. У березні 1917 року в селі утворився громадський комітет, який проводив політику Тимчасового уряду, захищав інтереси куркулів. Згодом селяни, що висловлювалися спочатку за скликання Установчих зборів, під впливом агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків та розповідей фронтовиків рішуче вимагали поділу земель багатіїв.

Дізнавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, жителі Воскресенська зібралися на багатолюдний мітинг, з промовами на якому виступили солдати-фронтовики. Вони закликали односельців запроваджувати в життя ленінські декрети. Проте розпочати революційні перетворення вдалося тільки після встановлення Радянської влади. Наприкінці січня 1918 року у Воскресенську обрано Раду селянських і солдатських депутатів на чолі з місцевим бідняком І. Д. Макаровим[2]. Першим її найважливішим заходом був розподіл поміщицьких і надлишків куркульських земель серед бідняків. Вирішили давати по 2,25 десятини на душу населення. Але розподіл землі Рада не встигла завершити. В березні 1918 року Воскресенськ захопили австро-німецькі війська. Восени 1918 року німецьких окупантів змінили греко-французькі інтервенти.

Радянську владу у Воскресенську було відновлено тільки в березні 1919 року. Створений тоді ж революційний комітет на чолі з С. І. Ісаковим розподілив між бідняками і наймитами землю, реманент і худобу, почав вилучати надлишки хліба у куркулів. Переконавшись, що Радянська влада є справді владою трудящих і захищає їх інтереси, бідні селяни всіляко підтримували заходи революційного комітету. В травні—червні воскресенці брали участь у боротьбі з бандами отамана Григор'єва.

В серпні 1919 року село захопили денікінці. Вони грабували населення, відбирали у селян землю, реманент і худобу. Сільські активісти пішли у підпілля. Але куркулі виказали їх. Білогвардійці схопили і розстріляли А. В. Французова та С. С. Ковальова, а Є. І. Єремчука, П. І. Ковальова жорстоко катували. У січні 1920 року радянські війська вигнали денікінців з села. Багато його жителів пішло в ті дні до Червоної Армії.

Відразу ж після визволення приступив до роботи ревком. В лютому 1920 року було створено парторганізацію на чолі з Ф. П. Балабановим. В березні виник комсомольський осередок[3]. В травні відбулися вибори до Ради. Головою її став П. І. Ковальов[4]. Тоді ж біднота об'єдналася в комітет незаможних селян. Спочатку до комітету записалося 25 чоловік. Очолив його Т. І. Нікітін.

Разом з комуністами і комсомольським активом члени КНС рішуче боролися проти засилля куркулів. Спираючись на допомогу агентів Врангеля, куркулі 25 липня 1920 року підняли в селі заколот[5]. Сільські активісти, підтримувані загоном червоноармійців, придушили цей виступ бандитів, а ватажків їх розстріляли. Комсомольці і молодь села на одному з мітингів ухвалили таку резолюцію: «...Ми, молоді селяни посаду Воскресенська, заявляємо: Радянська влада — влада мозолястої руки, буде підтримана нами, як єдина влада трудящих. Всім спробам контррево-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[2] Там же, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-916, оп. 2, спр. 487, арк. 6.
[4] Там же, спр. 229, арк. 91.
[5] Там же, ф. Р-152, оп. 1, спр. 3, арк. 41.

люції і бандитизму скинути або хоча б нашкодити владі трудящих ми покладемо край»[1].

Комітет незаможних селян під керівництвом партійної організації і сільської Ради проводив велику роботу щодо здійснення земельного закону Всеукрревкому. Члени КНС розподіляли серед малоземельних та безземельних селян відібраний у куркулів реманент. Тим, кому нічим було обробляти землю, збирати врожай, допомагали червоноармійці розташованої недалеко від села військової частини[2]. Під час «тижня селянина» у вересні 1920 року селяни одержали 128 пудів солі, 11 пудів гасу, 6 пудів колісної мазі. На виділені 17 тис. крб. вони придбали сільськогосподарський інвентар. У здійсненні всіх заходів Радянської влади разом з депутатами сільської Ради і членами КНС активну участь брали комсомольці. На одному з суботників — 28 серпня 1920 року воскресенці зібрали 10 тис. пудів хліба для робітників Петрограда[3].

Зміцнювалися органи Радянської влади на селі. На початку 1921 року відбулися перевибори сільської Ради, до складу якої ввійшли 27 бідняків, з них 11 комуністів, і 3 середняки. Серед депутатів була жінка-комуністка — Н. І. Звонова. Головою Ради став комуніст С. І. Ісаков В сільському партосередку 1922 року налічувалося 8 комуністів, очолював його П. І. Ісаков[4], в комсомольському — 5 чоловік.

Члени сільради та КНС глибоко вникали в питання землевпорядкування, піклувалися про відновлення посівних площ, розвиток тваринництва. Керуючись ленінським кооперативним планом, партосередок і сільська Рада дбали про об'єднання селянства в споживчі і виробничі товариства. Ще у вересні 1920 року в селі утворюється перша сільськогосподарська артіль «Інтернаціонал», членами якої стали 12 родин. Серед них було 2 комуністи і 6 комсомольців. Артіль мала 200 десятин землі, трактор, 4 плуги, 3 букери та інший сільськогосподарський інвентар, 48 голів великої рогатої худоби.

З кожним роком в селі зростала кількість членів сільськогосподарського кредитного товариства, що виникло 1923 року. Якщо в 1925 році в ньому було 440 чоловік, то в 1928 — 1017 чоловік. Воно подавало допомогу першим сільськогосподарським артілям, біднякам та середнякам. Протягом 1927—1928 рр. селяни придбали 13 віялок, 34 косарки, 28 плугів, 20 букерів, 21 борону. Коли на Миколаївщину прибула перша партія тракторів, товариство взяло їх напрокат і виорало селянам 300 десятин землі. При товаристві було організовано півторамісячні курси, на яких селяни вчилися доглядати худобу. У 1924 році селяни вперше почали застосовувати концентровані корми.

Крім кредитного товариства, у Воскресенську було створено споживчу кооперацію, кількість пайовиків її швидко зростала. Так, у 1926 році тут налічувалось 231, у 1929 — до 735 чоловік[5]. На початку 1926 року почало працювати машинно-тракторне товариство.

Партійна і комсомольська організації, сільська Рада і КНС в перші роки Радянської влади провели значну роботу щодо культурного будівництва на селі. З 1920 року тут діяла амбулаторія, де працювали фельдшер, акушерка, медсестра, санітарка, в 1924 році відкрито аптеку[6].

Ще 1919 року в селі розпочала роботу трудова початкова школа на 165 учнів. В 1923 році тут працював один учитель, а через три роки — вже 5[7]. Частина дітей Воскресенська вчилась у залізничній початковій школі на станції Горохівка. Комсомольці і члени КНС організували школу лікнепу.

---

[1] Газ. «Известия» (Миколаїв), 4 листопада 1920 р.
[2] Газ. «Красный Николаев», 20 лютого 1921 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-246, оп. 2, спр. 1, арк. 1, 165.
[4] Там же, ф. Р-85, оп. 1, спр. 3, арк. 15.
[5] Газ. «Червоний плугатар», 20 січня 1929 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 1473, арк. 13.
[7] Там же, ф. Р-99, оп. 1, спр. 31, арк. 9; спр. 1283. арк. 43—45.

В травні 1920 року в селі відкрився клуб[1], у 1924-му — сельбуд, при якому працювали хоровий та драматичний гуртки. Тут читалися лекції і доповіді для населення. Того ж року відкрилася бібліотека з книжковим фондом — 522 примірники. Робітники і службовці залізничної станції Миколаїв, які взяли шефство над селом, подарували підручники та письмові приладдя для учнів лікнепу, політичну літературу для бібліотеки[2]. У будівництві нового життя активну участь брали жінки. Всі вони навчалися в школі лікнепу, передплачували журнал «Селянка України». Жінки-активістки піклувалися про дітей-сиріт, допомагали в роботі сельбуду.

Агітаційно-масова робота, яку провадила партійна і комсомольська організації, сприяла зростанню політичної свідомості селян, виховувала у них почуття інтернаціоналізму. Коли стало відомо про смерть В. І. Леніна, селяни-бідняки поклялися свято виконувати всі заповіти Ілліча і довести до кінця розпочату ним справу соціалістичного будівництва. В постанові загальних зборів Воскресенської організації КНС, що відбулися 24 лютого 1924 року, відзначалося: «Незаможне селянство с. Воскресенська твердо вірить, що в недалекому майбутньому, при дружній і посиленій праці всього трудового селянства, ми підемо вперед швидкими кроками і доб'ємося визнання нашої країни всіма капіталістичними державами»[3]. Активно передплатили трудящі села першу позику індустріалізації на 1500 крб. і другу — на 1750 крб. Облігації четвертої селянської позики було реалізовано на 4815 крб. проти 4 тис. за планом.

Комуністи, комсомольці та члени КНС послідовно втілювали в життя ленінський кооперативний план. В кінці 20-х років у Воскресенську було вже 13 колективних господарств, які обробляли 1400 десятин землі. Організатори і перші керівники цих господарств — Т. С. Praванюк, Т. І. Нікітін, С. Є. Анисимов, І. Ф. Дмитрієв, П. С. Костюков. Проте через відсутність досвіду більшість колективних об'єднань незабаром розпалася.

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У, президія сільської Ради в жовтні 1929 року на своєму засіданні обговорила питання про суцільну колективізацію і прийняла постанову залучити до колективних господарств одноосібників та наймитів, які працювали у багатіїв, не допускати в колгоспи куркулів та позбавлених права голосу. Партосередок організував з комсомольців і членів КНС спеціальні бригади, які провадили серед одноосібників роз'яснювальну роботу, закликаючи їх вступати до колгоспів[4]. 5 лютого 1930 року газета «Червоний плугатар» повідомляла, що село Воскресенськ колективізоване на 95 процентів[5].

В березні 1930 року з дрібних колективних господарств було організовано два — «Шлях до нового життя» та ім. Леніна, які незабаром об'єдналися в одне — «Шлях до нового життя». Артіль мала 112 плугів, 126 букерів, 16 кінних сівалок, 275 коней. Землю обробляли переважно кіньми. За постановою сільської Ради у куркуля Хілкова було відібрано паровий млин і передано колгоспу. Куркулі продовжували чинити відчайдушний опір колективізації. В січні 1930 року від їх рук загинули голова сільробіткому Пшеничний, в 1933-му — колгоспні активісти А. П. Сизов і С. Х. Батіщев. Куркулів, що чинили опір здійсненню всіх заходів Радянської влади, було додатково оподатковано, позбавлено виборчих прав, а згодом їх господарства розкуркулено.

З перших днів існування колгоспів держава допомагала їм сільськогосподарськими машинами. Робітники миколаївського заводу «Плуг і молот» ремонтували колгоспний реманент. У 1933 році до Воскресенська перевели Грейгівську МТС, яка

[1] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 372.
[2] Газ. «Красный Николаев», 15 лютого 1924 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-690, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 8, 19.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1181, арк. 33.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-984, оп. 1, спр. 31, арк. 36; ф. Р-1894, оп. 1, спр. 260, арк. 115, 118.

обслуговувала 27 колгоспів і мала 65 польових і 14 тракторних бригад. Політвідділ МТС, створений у 1933 році, який очолював Г. І. Харченко, приділяв багато уваги організаційно-господарському зміцненню колгоспу, вихованню колгоспних кадрів. Значну роботу проводила також сільрада і парторганізація у складі 9 чоловік та комсомольська організація з 41 чоловіка. Вони організували в колгоспі інспекторські пости якості посіву і збирання хлібів, пости охорони врожаю, домагалися дострокового виконання трудящими державних фінансових зобов'язань.

За роки передвоєнних п'ятирічок в МТС і колгоспах виросло багато славних трударів. Ударною працею відзначився в ті роки механізатор МТС Г. І. Димо. У 1935 році він виробив 1478 га м'якої оранки замість 550 га за нормою. Г. І. Димо згуртував навколо себе дружний колектив, домігся, щоб кожний тракторист досконало вивчив трактор.

Він був ініціатором обласного і всеукраїнського соціалістичного змагання тракторних бригад. За раціональне використання техніки в сільському господарстві Г. І. Димо в 1935 році нагороджено орденом Леніна і премійовано легковою автомашиною[1]. Телятниця З. П. Волкова з колгоспу «Шлях до нового життя» домоглася збільшення приросту телят з 650 грамів у 1937 році до 990 грамів у 1940 році. З. П. Волкову як учасницю Всесоюзної сільськогосподарської виставки постановою Головного виставкому нагороджено Малою срібною медаллю і грошовою премією[2]. Колгоспникам допомагали учні воскресенської школи, які створили піонерські загони, що охороняли хліб. Гаврик Філатов був нагороджений грамотою ЦК ЛКСМУ.

У передвоєнні роки колгосп «Шлях до нового життя» досяг значних успіхів у господарюванні. Артіль мала 3613 га землі, в т. ч. 3110 га орної, 7 автомашин, багато різної сільськогосподарської техніки. В 1940 році це господарство посідало одне з перших місць у районі по виробництву продукції рільництва і тваринництва. На його чотирьох фермах налічувалося 300 голів великої рогатої худоби, з них 107 корів, 113 свиней. Грошові прибутки артілі зросли з 362 203 крб. у 1936 році до 562 150 крб. у 1940 році. Рік у рік підвищувалась оплата праці колгоспників. Якщо 1937 року на трудодень вони одержали по 3 кг зерна і 2 крб. 53 коп., то в 1940 році — по 3 кг зерна, кілограму овочів і 3 крб. 50 копійок[3].

Перед Великою Вітчизняною війною в селі спорудили багато нових будинків, вулиці прикрасилися декоративними деревами, чагарниками, квітами. Воскресенськ був повністю радіофікований. Лікарня на 20 ліжок мала фізіотерапевтичний кабінет. В середній школі навчалося 600 дітей робітників і селян. Багато її випускників вступали до технікумів, інститутів. Так, С. П. Прохоров закінчив військову академію, інженером-будівельником став Ф. С. Золотарьов, військовим лікарем — В. Г. Щедров. Село мало свою стаціонарну кіноустановку, клуб на 320 місць. З 1934 року тут працював будинок колективіста. Трудівники села передплачували сотні газет і журналів. Партійна організація, яка напередодні Великої Вітчизняної війни налічувала 11 чоловік[4], проводила серед жителів велику виховну роботу.

Коли фашистська Німеччина напала на Радянську країну, сотні воскресенців пішли на фронт. З наближенням ворога парторганізація, сільська Рада і правління колгоспу організували евакуацію в східні райони країни устаткування МТС і колгоспної худоби. Гітлерівці захопили Воскресенськ 16 серпня 1941 року. Вони розстріляли комуністів і сільських активістів М. І. Жаурніна та його сина І. М. Жауркіна, Н. І. Звонову, А. І. Саранчу, П. І. Батіщева, С. Трибухіна, П. І. Кондратьєва, голову колгоспу «Шлях до нового життя» І. В. Жукова, Олену і Григорія Кротовських, родину А. М. Гольдіна.

---

[1] Газ. «Шлях індустріалізації», 8 і 31 грудня 1935 р.
[2] Газ. «За стахановський рух», 31 грудня 1940 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1107, арк. 178—180; спр. 1135, арк. 104—110; спр. 1161, арк. 78—86.
[4] Газ. «Шлях індустріалізації», 3 липня 1937 р.

В умовах жорстокого терору фашистів з листопада 1942 року по березень 1944 в селі діяла підпільна група «Патріот Батьківщини», яку очолював І. В. Козодьоров. Група провадила серед населення агітацію, спрямовану проти окупантів, розповсюджувала антифашистські листівки, організовувала саботаж на підприємствах, здійснювала диверсійні акти.

Не бажаючи працювати на окупантів, жителі села прищеплювали собі різні хвороби, ухилялися від вигнання до Німеччини. У 1942 році з ешелону, що віз радянських людей у гітлерівську неволю, втік В. Т. Лазарєв. Два роки він воював в одному з партизанських загонів у Білорусії. Колгоспниці Г. Я. Пенькова, М. К. Сергієва, У. Г. Черникова, подружжя Іван та Мотря Пшеничні, незважаючи на загрозу смертної кари, рятували радянських солдатів, що втекли з німецького полону. Майже півроку М. К. Нікітіна переховувала у себе в хаті радянського офіцера. У грудні 1943 року їх обох було страчено.

В лавах Червоної Армії на фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 350 жителів села. За мужність і героїзм, проявлені в боях, 276 з них нагороджені бойовими орденами і медалями СРСР. 24 березня 1944 року воїни 130-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника К. В. Сичова (5-а ударна армія) і 34-го стрілецького корпусу 6-ї армії (командир корпусу генерал-майор М. М. Маківчук) визволили Воскресенськ від фашистських загарбників. В боях за село загинуло 38 воїнів Червоної Армії.

Відновлена сільська Рада мобілізувала всіх жителів на відбудову села, колгоспу і МТС. За роки окупації німецько-фашистські загарбники розграбували та зруйнували колгосп, МТС, авторемонтну майстерню. Збитки, завдані окупантами тільки колгоспу «Шлях до нового життя», становили понад 16 млн. крб.[1]. Жителям Воскресенська довелося переборювати великі труднощі: в колгоспі лишилося 8 жаток, 6 самоскидок, 12 гарб, 2 трієри, 4 віялки. Працювали на полі в основному жінки і підлітки. В цей важкий час колгосп очолила М. В. Пшенична.

Завдяки самовідданій праці колгоспників артіль «Шлях до нового життя», яка на той час була найбільшим господарством району, вчасно провела весняну сівбу і збирання врожаю 1944 року. Населення Воскресенська наполегливо допомагало також піднімати з руїн промислові підприємства області. Близько 200 колгоспників працювали на відбудові залізничних колій на ділянках Миколаїв—Грейгове, Миколаїв—Снігурівка. Взимку 1945 року 40 трудівників села відроджували заводи Миколаєва. До фонду оборони жителі Воскресенська здали 350,8 цнт зерна, зібрали 40 767 крб. на побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». Вже в 1944—1945 рр. було відбудовано виробничі приміщення МТС та автомайстерні, тваринницькі ферми, споруджено амбулаторію. 1944 року відновили роботу семирічна і початкова школи. Почали працювати сільський клуб і бібліотека. Радянський уряд високо оцінив працю воскресенців у ці роки, нагородивши 72 колгоспників і 24 працівників МТС медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у 1945 році було відновлено територіальну партійну організацію, яка налічувала 8 комуністів, а у 1946 році створено колгоспну парторганізацію у складі 3-х членів і 4-х кандидатів у члени партії[2]. Комуністи очолили боротьбу за виконання завдань першої повоєнної п'ятирічки. На партійних зборах не раз аналізувалася господарська діяльність правління колгоспу, велика увага приділялась організації масово-політичної роботи серед населення[3].

Трудівники артілі вже навесні 1946 року достроково відремонтували сівалки, букери, плуги, борони, заготовили достатню кількість насіння. Було засіяно 1722 га

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 260, арк. 115—118.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 1189, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 22.
[3] Там же, арк. 6, 8, 10, 12, 20, 25, 26, 33, 37, 38; спр. 6, арк. 1, 3, 6, 31, 35.

Політінформатор на польовому стані колгоспу «Шлях до нового життя». Воскресенськ, 1971 р.

ярих зернових, восени посіяли 925 га озимини. За два роки тваринники повністю відновили громадську череду. У 1948 році тракторний парк МТС налічував 81 трактор, мав автопересувку. Наступного року колгосп побудував насосну станцію для малого зрошення, новий корівник, завершив електрифікацію основних галузей виробництва. Зросла трудова активність, творча ініціатива робітників МТС та колгоспників. Токар І. Кряквін працював на двох верстатах і виконував завдання на 350 проц. Перевиконували денні завдання трактористи В. Тихонов, Г. Цуканов. Самовідданою працею відзначилися працівники артілі «Шлях до нового життя» — чабан М. М. Фадєєв, доярка У. Г. Черникова, колгоспники І. І. Ісаков, М. Барибін та інші[1]. За досягнуті успіхи колгосп був занесений на обласну Дошку пошани. У 1951 році комбайнер С. Т. Чалий комбайном С-6 скосив 530 га колоскових і намолотив 8900 цнт зерна. За вміле використання техніки і високі показники на збиранні врожаю йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[2]. В 1955 році хлібороби Воскресенського зібрали по 20,7 цнт зерна на площі 1280 га і продали державі сотні центнерів хліба понад план.

Протягом наступних років правління та партійна організація колгоспу зосередили основну увагу на розвиткові зернового господарства, стали ширше запроваджувати прогресивні агротехнічні методи, досвід передовиків. У 1959 році в артілі вирощено пересічно по 21,8 цнт зернових з кожного га. Зміцнювалася економіка артілі. 1965 року тваринники виробили 22 800 цнт молока або 490 цнт на 100 га угідь (це був найвищий показник серед колгоспів області), 5156 цнт м'яса. В господарстві було 2 ферми великої рогатої худоби на 1500 голів і свиноферма на 850 голів, птахоферма, де утримувалося до 8 тис. несучок. З 1966 року колгосп перейшов на грошову оплату праці та запровадив госпрозрахунок. Майже повністю механізовано трудомісткі процеси в тваринництві і рільництві.

У роки восьмої п'ятирічки в артілі збирали в середньому по 23 цнт озимої пшениці з га. В 1969 році тут одержано понад 1 млн. крб. прибутку. Відмічаючи 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, колгосп «Шлях до нового життя» у 1970 році достроково виконав п'ятирічне завдання виробництва м'яса, молока і яєць, вирощування зерна і соняшнику. Свої особисті п'ятирічні завдання перевиконали багато хліборобів і тваринників. 27 колгоспників Воскресенського нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Тепер колгосп «Шлях до нового життя» — велике багатогалузеве господарство. За ним закріплено 3486 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі 3247 га. На 57 га розташовані виноградники та ягідники. Тут працюють 31 трактор, 13 комбайнів, 22 сівалки, 21 вантажна автомашина. Електричний струм колгосп одержує від державної мережі. Тільки в тваринництві діє 50 електродвигунів, а всього їх в колгоспі — 78. Реальні прибутки колгоспників з розрахунку на одного працюючого порівняно з 1940 роком зросли вдвічі. Парторганізація і правління колгоспу прагнуть вести господарство на науковій основі з широким впровадженням передового досвіду.

[1] Газ. «За стахановський рух», 28 березня, 1 травня, 8 серпня 1949 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 131, оп. 9, спр. 10, арк. 194.

Велику допомогу колгоспу постійно подає відділення «Сільгосптехніки», робітничий колектив якого складається з 210 чоловік. На території селища працюють також завод залізобетонних виробів, будівельно-монтажне управління, авторемонтна майстерня. Загальна кількість робітників тут 579 чоловік.

Серед трудівників Воскресенського широко розгорнулося соціалістичне змагання за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Колгоспники взяли на себе зобов'язання — виконати дев'яту п'ятирічку за 4,5 року, а робітники промисловості — до 1 жовтня 1975 року.

В 1950 році Воскресенське стало селищем міського типу. Тільки за роки семирічки тут споруджено понад 300 нових будинків для робітників, колгоспників та службовців. Тепер у селищі 1300 цегляних споруд. До послуг населення селища — 12 магазинів і ларків, 2 їдальні, чайна, комбінат побутового обслуговування. Працюють пошта, телеграф, АТС, ощадна каса. Держава виплачує пенсію 248 жителям села, в т. ч. 118 колгоспникам.

Про здоров'я трудящих дбає колектив селищної лікарні на 25 ліжок та 4 фельдшерські і один фельдшерсько-акушерський пункти. Тут працюють 32 медичні працівники, з них 3 лікарі. В селищі — два дитячих садки. 100 малят колгоспників доглядають цілорічно вихователі з спеціальною освітою.

У середній школі навчається 560 учнів. Вчительський колектив складається з 39 викладачів. Понад 90 молодих робітників і колгоспників відвідують вечірню школу. За післявоєнні роки 276 чоловік села здобули середню освіту. Багато з них закінчили вищі навчальні заклади і повернулися до рідного селища. У Воскресенському трудяться 50 чоловік з вищою освітою.

Будинок культури у Воскресенському — один з найкращих на Миколаївщині. Він носить звання культосвітнього закладу відмінної роботи. Особливо цікаву і змістовну роботу розгорнув будинок культури в період підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. З успіхом пройшли тематичні вечори і ленінські читання. Часто влаштовуються тут зустрічі з старими більшовиками, ветеранами колгоспного руху, учасниками Великої Вітчизняної війни.

Молодь бере участь у роботі гуртків художньої самодіяльності: драматичному, музичному, танцювальному, художнього читання, жіночому вокальному ансамблі. Сільські аматори виступали на сцені Миколаївської народної філармонії, в будинках культури Миколаєва. Агіткультбригада будинку культури — частий гість на фермах і польових станах колгоспів району. Випускаються 2 стінні газети та світлозвукова газета. Через день виходить бойовий листок «Хто сьогодні попереду?». Будинок культури влаштовує виставки творів образотворчого мистецтва місцевих жителів, народні фестивалі, пропагує нові свята і обряди. Книжковий фонд місцевої бібліотеки перевищує 10 тис. примірників. 26 лекторів працюють у місцевому відділенні товариства «Знання». В селищі є дитяча музична студія, дитячий кінотеатр «Юність». Про зростаючий культурний рівень воскресенців свідчить і те, що в селищі немає родини, яка б не передплачувала газет та журналів.

Організаторами всіх справ в селищі є комуністи. В шести партійних організаціях на обліку 90 членів і кандидатів у члени КПРС. 94 проц. комуністів працюють безпосередньо на виробничих ділянках в промисловості і сільському господарстві. Вірними помічниками комуністів є комсомольці. Їх у селищі — 108. Партійні і комсомольські організації піклуються про неухильне підвищення ідейно-політичного рівня своїх членів. Системою політичної освіти охоплено понад 150 чоловік.

Важливу роль в організації господарського, культурного і громадського життя Воскресенська відіграє селищна Рада, у складі якої 45 депутатів. При Раді працюють 6 постійних депутатських комісій.

Трудящі Воскресенського натхненною працею вносять свою частку у справу будівництва комунізму.

Р. А. БЕРЕЗОВИЧ, Н. Б. ЦУКАНОВА

КАЛИ́НІВКА

Калинівка — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 32 км на північ від районного центру та за 18 км від Миколаєва. Відстань до найближчої залізничної станції Горохівка — 8 км. Повз село проходить автодорога Миколаїв—Кривий Ріг. Населення — 3372 чоловіка.

На околицях Калинівки виявлено залишки кількох поселень доби бронзи та скіфських часів, грецьких поселень II—I ст. до н. е. і перших століть н. е. Розкопано також поховання в кургані та знайдено кам'яну бабу скіфських часів[1].

Калинівка заснована як адміралтейське поселення 1789 року. Тоді на зарослому верболозом і калиною березі Інгулу з'явилися перші будівлі — житла майстрових Миколаївської суднобудівної верфі. В 1790 році царський уряд переселив сюди засуджених на каторгу селян з Чернігівської, Київської, Волинської та ін. губерній[2]. Тут осідали також сімейні рекрути, відставні солдати, адміралтейські майстрові та селяни, що працювали на канатному заводі[3]. В 1795 році тут жили 81 чоловік і 72 жінки. Чоловіки віком від 16 до 60 років щороку по 3 місяці працювали на Миколаївській суднобудівній верфі[4]. Заробітна плата була мізерною — 2 крб. 70 коп. щомісяця або 32 крб. 40 коп. щороку на кожного працюючого. Переважна більшість населення вирощувала пшеницю, ячмінь, просо, овочі тощо. Поширеним було візництво.

Все життя поселян суворо регламентувалося. Морське відомство призначало наглядачів з офіцерського складу. Їм допомагала сільська управа в особі старшини, старости, наглядача магазинів та збирача податків. З 1805 року село підпорядковується миколаївському військовому губернатору.

З розвитком кораблебудування і виникненням нових підприємств у Миколаєві зростало населення Калинівки. Багато робітників адміралтейства, котрі не мали житла в місті, мешкали в цьому селі. 1811 року тут було 643 чоловіка, а 1836 року вже — 1306 жителів[5].

Вся земля, закріплена за селом, була в общинному користуванні. 1859 року жителям Калинівки, яких на той час налічувалося 2268, належало 6777 десятин, з них орної, сінокосів і толоки — 6317 десятин. Церква володіла 120 десятинами. На ревізьку душу припадало 5,3 десятини. Але ці наділи не забезпечували потреб багатьох селянських родин. Тому частина поселян ще й орендувала землю[6].

У 1861 році жителів Калинівки було переведено до стану міщан, хоча землею вони продовжували користуватися на правах державних селян. З 1863 року калинівці сплачували державі податки, відбували рекрутські і земські повинності. 1869 року спеціальна комісія миколаївського військового губернатора, яка вивчала умови життя найбідніших верств населення, свідчила, що 150 сімей калинівських міщан терпіли від злиднів і нестатків[7]. У 1874 році з 445 господарств села 114 були безземельними. На 2659 жителів припадало 218 коней, 725 голів великої рогатої худоби. Зростання населення і селянських дворів супроводжувалося дробленням наділів і збільшенням числа безземельних. Протягом 1875—1877 рр. ще 86 селянських господарств Калинівки розорилися, понад 130 — стали малоземельними.

---

[1] Журн. «Советская археология», 1959, № 2, стор. 187, 188; Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82. М., 1960, стор. 67.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 2, спр. 1, арк. 14; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 129.

[3] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 368, 369.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. 246, оп. 2, спр. 41, арк. 15—17.

[5] Там же, спр. 20, арк. 5; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 175; приложения, стор. 194, 195.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 194; Журн. «Морской сборник», 1860, № 4, стор. 510, 511, 517.

[7] «Сборник Херсонского земства», 1869, № 5, стор. 55, 56.

Заможні хазяї за безцінь скуповували наділи у найбідніших селян (3—5 крб. за десятину або за сплату податків)[1].

Розорення селянських господарств прискорювали часті неврожаї. Так, 1873 року з 2922 жителів 1645 голодували. Злидні й голод гнали селян на заробітки до Миколаєва, Херсона та ін. міст або в найми до куркулів. Зростали недоїмки. 1889 року в селі було близько 150 боржників, які користувалися позикою під вексель за 12—13 процентів[2].

У великих куркульських господарствах широко застосовувалася наймана праця. Середній заробіток наймитів складав 41—45 коп. за день, тоді як плата за орендовану землю весь час зростала. Поширена була здольна плата за землю, коли селяни віддавали хазяїну $^1/_3$, а то й половину врожаю[3]. Щороку підвищувалися ціни на худобу. 1889 року кінь коштував 40 крб., пара волів — 100, корова — 30, вівця — 5, свиня — 10 крб. Основна маса населення, позбавлена будь-яких політичних прав, зазнавала жорстоких утисків з боку самодержавства. 13 травня 1877 року Калинівку перейменовано на посад, підпорядкований херсонській губернській адміністрації[4], як волосний центр Херсонського повіту.

Революційні виступи миколаївських робітників впливали на зростання політичної свідомості жителів Калинівки. Напередодні першої російської революції село часто відвідували пропагандисти з міста. Вони розповсюджували політичну літературу, листівки РСДРП, зокрема «З ким іти селянину», прокламації, спрямовані проти царизму тощо[5]. За дорученням Миколаївської організації РСДРП в Калинівці цю роботу проводили член РСДРП Береза та місцевий юнак В. Є. Бондар.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни не раз збиралися на сходки, вимагаючи переділу землі, політичних прав і свобод. 1905 року в селі відбувся виступ під гаслом: «Землю тим, хто її обробляє». Для розправи над повсталими з Миколаєва прибула військова частина. 60 чоловік, у т. ч. Березу, ватажка заворушення, вислано на каторгу, кількох селян — замордовано[6].

У роки реакції більшість селян продовжувала терпіти від нестачі землі і робочої худоби. За даними 1906—1907 рр., з 825 господарств села — 721 було бідняцьке (майже половина з них мала від 3-х до 5-и десятин землі на двір), 98 — середняцьких і 6 куркульських. 448 дворів не мали худоби, 19 —робочої худоби, по коню або волу було у 207, по 2—7 голів робочої худоби — у 141 дворі. В той же час в куркульських господарствах було по 8—15 голів робочої худоби[7].

Перед першою світовою війною в Калинівці жило 5652 чоловіка. Убогі хатинки під солом'яними та очеретяними стріхами свідчили про злиденне життя їх мешканців. Тільки 1891 року Херсонське земство відкрило в Калинівці лікарську дільницю[8], яка обслуговувала 21 тис. чоловік на території 988 кв. км. Тут працювали лікар, акушерка і два фельдшери. 1913 року в селі народилося 272, а померло 177 чоловік, у т. ч. 136 дітей. Хоч в селі і працювали церковнопарафіяльна й однокласна школи, відкриті в 1862 і 1865 роках, та письменних було дуже мало. Так, в 1875 році з 2763 жителів Калинівки 2623 чоловіка не знали грамоти. 1870 року однокласну школу перетворено на народне училище, де 2 вчителі навчали 125 дітей. З 1886 року діяла міністерська однокласна, з 1913 року — земська однокласна школи. Напередодні першої

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 239, оп. 1, спр. 19, арк. 36, 39, 40.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1879, № 4, стор. 32; 1889, № 2, стор. 43.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 14, 15, 384—386.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 2444, арк. 40—81; спр. 4440, арк. 32—36.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 87, арк. 72; Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 590, арк. 1.

[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 590, арк. 2.

[7] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 66—68.

[8] Краткий исторический очерк земской медицины в Херсонском уезде за 1865—1895 гг., стор. 4—8.

світової війни в Калинівці було 7 шкіл, крім того, одна недільна, але багато дітей однак не могли вчитися. В 1907 році з 539 дітей шкільного віку до школи ходило лише 229, в основному із заможних родин[1].

Перша світова імперіалістична війна призвела до ще більшого зубожіння селян. Через нестачу робочих рук, тягла, реманенту посівні площі селянських господарств з 1913 року по 1917 рік скоротилися майже на тисячу десятин. 1917 року із 1017 дворів 81 господарство було безземельне, 140 не мали посівів, 215 — робочої худоби, 268 — будь-якої худоби, 232 — корів[2].

Після повалення самодержавства жителі Калинівки сподівалися поліпшити своє становище, чекали розв'язання земельного питання. На сходках і мітингах під впливом революційно настроєних солдат-фронтовиків біднота вимагала відібрати частину куркульських земель. Було створено земельний комітет, більшість його становили есеро-куркульські елементи. Але бідняки скоро переконалися, що Тимчасовий уряд не дасть їм ні землі, ні миру. На початку вересня з Петрограда приїхав більшовик К. Т. Говор. Разом з місцевим активістом В. Є. Бондарем він створив перший сільський партійний осередок[3]. Комуністи роз'яснювали селянам політику більшовиків з аграрного питання, викривали брехливі обіцянки есерів про те, що дадуть їм землю Установчі збори.

Трудящі Калинівки палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінські декрети про мир і землю. У січні 1918 року на загальних зборах селяни обрали волосну Раду. Рада і партосередок (кількість членів його збільшилася до 9 чоловік) вирішили розподілити між бідняками лишки куркульської і церковну землю з розрахунку по 2 десятини на їдця[4].

В березні 1918 року Калинівку окупували австро-німецькі війська. З кінця квітня влада у селі зосереджується в руках старости і загону державної варти. Але миколаївські і місцеві більшовики проводили в селі революційну роботу. 7 вересня 1918 року губернський староста доповідав міністру внутрішніх справ гетьманського уряду, що тут розповсюджуються прокламації з закликом до повстання і повалення влади гетьмана[5]. В жовтні 1918 року на підпільній нараді представників військово-повстанських груп Миколаївського округу відзначалося, що в Калинівці члени колишньої волосної Ради готували селян до збройного виступу. За короткий час було підготовлено близько 100 бійців і 1000 — у резерві[6]. У березні 1919 року з допомогою частин 1-ї Задніпровської дивізії (командир П. Ю. Дибенко) в селі було відновлено Радянську владу і створено ревком, з підпілля вийшов партосередок. Миколаївський міськпартком КП(б)У відрядив сюди політінструкторів, які допомагали місцевому партійному осередку вести політико-масову роботу серед селян. Земельна комісія ревкому приступила до розподілу лишків куркульських земель.

Наприкінці серпня Калинівку захопили денікінці. Частина сільських комуністів, яка не встигла відступити з загонами Червоної Армії, пішла в підпілля. 4 вересня каратели вчинили грабіж у сім'ях комуністів. Після жорстоких катувань більшовика В. Матвієнка напівживого покинули на вулиці[7]. В жовтні калинівські більшовики — підпільники Д. Ткаченко, Я. Вознюк, І. Матвієнко через члена повітового повстанського штабу Т. О. Логненка встановили зв'язок з керівниками Висунської республіки й організували партизанський загін з 400 чоловік, який мав завдання влитися до збройного загону висунців. Але за розпорядженням Миколаївського

---

[1] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г., стор. 10; О школьной сети, стор. 54.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. 239, оп. 3, спр. 4, арк. 5.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 312, арк. 83, 84; спр. 314, арк. 33.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 101, арк. 192.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 225, арк. 1; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 438.
[7] Миколаївський облпартархів, спр. 590, арк. 9—15.

підпільного ревкому калинівці залишилися в його резерві на випадок надзвичайних подій. У січні 1920 року партизани допомагали Червоній Армії визволяти від денікінців Калинівку й інші села. Відновлений у лютому волосний революційний комітет очолив більшовик В. Є. Бондар, учасник революційних подій 1905—1907 рр. і 1917 року в Миколаєві. Першого квітня того ж року відновлюється партосередок з восьми чоловік, головою якого обрано також В. Є. Бондаря. Здійснюючи закон Всеукрревкому про землю, волревком взяв на облік надлишки куркульської землі, тяглову силу, сільськогосподарський реманент тощо. Безземельні і малоземельні селяни одержали по 2 десятини землі на їдця[1].

Т. О. Логненко — активний учасник боротьби за Радянську владу на Миколаївщині.

Значну роль у зміцненні Радянської влади на селі відіграв комітет незаможних селян, утворений 25 червня 1920 року[2]. Організаторами і першими членами КНС були П. Моторний, П. Гончаренко, А. Петриченко, Д. Баклан, Я. Турчаненко (голова Т. Ф. Волченко). Комнезам дбав про забезпечення селян-бідняків посівним матеріалом, реманентом, про обробіток їх землі, допомагав сім'ям червоноармійців продуктами і одягом. Було організовано відправку добровольців на врангелівський фронт. В зв'язку з наступом Врангеля і білополяків партосередок направив на фронт 7 комуністів і багато незаможників[3]. Члени КНС разом з комуністами налагоджували культурно-освітню роботу на селі. Комнезам на власні кошти утримував дитячий будинок на 50 місць для сиріт, батьки яких загинули в роки громадянської війни.

У жовтні в Калинівці відбулися вибори до Ради селянських депутатів. Головою виконкому обрано члена партії з 1917 року С. В. Загинайченка[4]. Того ж року в селі створено комсомольський осередок. Разом з комуністами комсомольці надавали допомогу Раді у виконанні планів продрозверстки (на 7 листопада 1920 року розверстку було виконано, державі здано 13 334 пуди хліба)[5], боролися з куркульським бандитизмом. Про ставлення трудящого селянства до Радянської влади яскраво свідчить така резолюція, прийнята на мітингу селян: «В день 3-х роковин Жовтневої революції вітаємо Червону Армію, яка захищає владу трудящих. Для нас не повинно бути іншої влади, крім Радянської, і тому обіцяємо підтримувати Червону Армію і Радянську владу шляхом виконання всіх видів розверстки, щоб перемогти всіх ворогів і приступити до мирної творчої праці»[6].

Тяжким був для калинівців 1921 рік. Весна і літо видалися посушливими, суховії спалили майже весь урожай. Почався голод. Члени сільради і КНС разом з комсомольцями, при підтримці комуністів, незважаючи на опір куркулів, вилучали у них надлишки хліба для голодуючого населення. Комнезам стежив за розподілом продуктів серед дітей-сиріт. В селі відкрилася громадська їдальня, діяв комітет взаємодопомоги. На кінець відбудовного періоду калинівці ліквідували наслідки розрухи. Повністю було відновлено посівні площі.

Партійна і громадські організації села приділяли велику увагу втіленню в життя ленінського кооперативного плану. Ще в серпні 1920 року тут виникає артіль «Перша калинівська» (голова Г. Т. Моторний), в якій об'єдналося 5 сімей із земельним

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 229, арк. 92; ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[2] Там же, ф. Р-689, оп. 1, спр. 14, арк. 12—14; ф. Р-916, оп. 2, спр. 549, арк. 38.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 404, арк. 51, 54, 55.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 229, арк. 92.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 195, арк. 18.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 323, арк. 70, 71.

фондом в 131 десятину. В артілі провели землевпорядкувальні роботи, ввели п'ятипільну систему хліборобства. 1926 року тут одержали по 11,9 цнт озимої пшениці з га, тоді як в одноосібних господарствах урожай становив 6,4—7,2 цнт. На цей час господарство мало трактор, 6 плугів, 3 сівалки, 3 жатки, 2 букери[1]. В кінці липня 1922 року в селі організовано артіль ім. Леніна, яка об'єднала 22 родини з 90 їдцями і мала 190 десятин землі. Серед членів артілі було 6 комуністів і 3 комсомольці[2]. Протягом року в Калинівці створено 3 артілі і комуну. До них вступило 58 родин. Загальна кількість усуспільненої землі становила 472 десятини. Згодом виникли ще артілі — «Мозолиста рука», «Червона зірка», «Сумлінна», «Червона нива», «Шлях до соціалізму». Держава надавала колективним господарствам кошти для придбання сільськогосподарських машин і худоби. Так, 30 грудня 1926 року Калинівському сільськогосподарському товариству, яке виникло в 1924 році, і чотирьом артілям надано кредит 1275 крб.[3]. Створене 1924 року товариство взаємодопомоги сприяло селянам в придбанні насіння, черепиці.

Велика увага приділялася поліпшенню охорони здоров'я і культурно-освітній роботі серед населення. 1922 року в селі почала працювати амбулаторія. Було проведено кілька санітарних днів, щоб впорядкувати вулиці, двори, криниці тощо. 1920 року відкрилися 3 початкові школи. Комуністи і комсомольці разом з учителями створили 4 школи лікнепу. 1919 року у селі організовано народний хор. Центром культурно-освітньої роботи на селі став клуб, відкритий комсомольцями і молоддю у 1920 році. Тоді ж понад 100 чоловік брали участь у гуртках художньої самодіяльності. В день 3-ї річниці Жовтневої революції в Калинівці відкрито театр на 180 місць, на базі якого 1923 року створено перший в Миколаївському окрузі селянський будинок ім. Т. Г. Шевченка[4]. В клубі часто відбувалися голосні читання книг, літературні вечори. Працювала літературна секція. Жителі Калинівки охоче відвідували усні газети. Особливо цікавив їх розділ «Поштова скринька», де можна було почути відповідь на будь-яке питання. Комуністи, комсомольці, вчителі знайомили селян з міжнародним робітничим рухом, з життям і боротьбою трудящих в капіталістичних країнах, політикою Радянського уряду. Калинівські комсомольці створили гуртки політграмоти і безвірників, проводили антирелігійні вечори й диспути[5]. В селі виникали нові обряди. Замість хрестин і вінчання почали святкувати октябрини, зорини, червоні весілля.

З 1923 року Калинівська волость увійшла до складу Миколаївського району. Під керівництвом районних партійних і радянських органів жителі села активно залучалися до громадсько-політичного життя. Партійна організація села об'єднувала 9 комуністів, комсомольська — 28 юнаків і дівчат. У відповідь на заклик партії «Збудуємо міцні червоні крила» КНС організував осередок товариства друзів повітряного флоту. Трудящі села зібрали 2610 крб. на спорудження літака «Незаможник». В кінці січня 1925 року проведено тиждень МОДРу.

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи і комсомольці Калинівки розгорнули широку політичну та організаторську роботу серед населення, переконуючи його в перевагах колективного господарювання. На партійних і комсомольських зборах, на зборах КНС обговорювалися матеріали з'їзду, в клубі читалися лекції і доповіді, в яких розповідалося про досвід колективних господарств. 1928 року в селі створюються ТСОЗи «Шляхом соціалізму», «Вільний степ України», «Червона квітка»[6], організаторами яких були активісти П. І. Третяк, І. П. Поляков, Т. О. Логненко та інші. Неза-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1356, арк. 1, 15; ф. Р-418, оп. 1, спр. 72, арк. 1—8.

[2] Там же, ф. Р-103, оп. 2, спр. 648, арк. 318—329.

[3] Там же, ф. Р-102, оп. 1, спр. 140, арк. 335, 338; ф. Р-469, оп. 1, спр. 256, арк. 286; ф. Р-687, оп. 1, спр. 94, арк. 11—15.

[4] Газ. «Червоний плугатар», 3 червня 1926 р.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-702, оп. 1, спр. 102, арк. 2; ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 7.

[6] Там же, ф. Р-162, оп. 6, спр. 68, арк. 1—10; ф. Р-418, оп. 1, спр. 7, арк. 18, 31; ф. Р-985, оп. 1, спр. 91, арк. 30.

можникам надавалися кредити: т. зв. бідняцький, машинний, кооперативний, орендний, на землеустрій. Колективним господарствам держава допомагала реманентом, посівним матеріалом тощо. Комуністи рішуче боролися з куркулями, які намагалися затримати колективізацію, у деяких конфіскували майно.

Протягом 1928—1929 рр. в Калинівці виникають ТСОЗ «Селянська вдова», артілі ім. Вегера, «Вільний степ», «Перше травня», ім. Ворошилова, «Зелений гай», «Зелений степ»[1]. На 15 жовтня 1929 року до колгоспів вступило 820 або 82 проц. всіх селянських дворів. В середині 30-х років в селі налічувалося 8 колективних господарств, які мали 6329 га землі, в т. ч. 5644 га орної. Середній урожай озимої пшениці в 1936 році становив 8,51 цнт, ячменю — 8,3 цнт з кожного га. В господарствах було 81 плуг, 119 букерів, 82 сівалки.

Комуністи докладали багато зусиль до зміцнення колгоспів. Запроваджено було відрядну оплату праці і розподіл прибутків за трудоднями, створено постійні рільничі і тваринницькі бригади. Серед калинівців, що змагалися з трудівниками сусіднього села Воскресенська[2], з'явилися перші передовики виробництва: І. Павленко — бригадир комсомольсько-молодіжної тракторної бригади, трактористка Н. Штефан, причіплювачі М. Моторна та М. Базиленко, ланкова Ф. Мельниченко, колгоспники В. Бондар і С. Петриченко, які виробляли щорічно понад 400 трудоднів. Передова колгоспниця комуністка Н. П. Воронюк була делегатом XVI з'їзду ВКП(б) і XIII з'їзду КП(б)У. Бригадир рільничої бригади І. І. Бондар брав участь у 2-му Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників, де виступав з промовою про значення бригад в колгоспах, про організацію їх роботи і порядок оплати праці[3]. На XIII Всеукраїнському з'їзді Рад він був обраний членом ВУЦВКу.

Все відчутнішими ставали наслідки колективного господарювання. 1935 року колгосп ім. Вегера першим у районі посіяв ярі культури. Тільки протягом трьох років посівні площі тут збільшилися майже на 1000 га за рахунок освоєння цілини, кількість худоби зросла в 4 рази. Артіль мала свино- і вівцеферми, 5 інкубаторів. Колгоспний фруктовий сад розкинувся на площі 114 га; було створено велику пасіку, збудовано млин[4]. В особистому користуванні селяни мали 736 корів, 980 свиней, 597 овець. Напередодні Великої Вітчизняної війни всі калинівські колгоспи (їх стало три) були мільйонерами. Колгоспники одержали на трудодень по 3 кг хліба та близько 3 карбованців.

Зміцнювалися зв'язки робітничого класу з колгоспним селянством. Наприкінці 30-х років в Калинівці жило понад 4500 чоловік. Майже половина дорослого населення працювала на промислових підприємствах Миколаєва. В центрі уваги Калинівської сільської Ради стояли питання благоустрою села, медичного обслуговування, поліпшення добробуту трудящих. В 1935 році працював радіовузол і телефон. У початковій і семирічній школах навчалося 460 дітей. В селі були спеціалісти з різних галузей сільського господарства: агроном і зоотехнік, 6 мотористів, 8 комбайнерів, 2 механіки, 4 шофери, 2 машиністи, зростала чисельно і сільська інтелігенція. В клубі демонструвалися кінофільми. Бібліотека на 2 тис. книжок обслуговувала понад 400 читачів[5]. Жителі села передплачували 437 примірників газет і 92 журнали.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, сільські трудівники під керівництвом партійної організації вчасно зібрали врожай, евакуювали в глиб країни худобу, машини, на схід виїхало 100 сімей. 16 серпня 1941 року гітлерівці захопили Калинівку. За 2,5 року окупації фашисти закатували 19 сільських активістів, розстріляли в балці близько 10 тис. військовополонених, а 1943 року, щоб приховати сліди злочинів, спалили рештки трупів[6]. Вони відправили до Німеччини 476 мешканців села,

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 7, арк. 74.
[2] Там же, ф. Р-690, оп. 1, спр. 28, арк. 2, 3.
[3] Газ. «Правда», 14 лютого 1935 р.
[4] Газ. «Шлях індустріалізації», 1 травня 1935 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-984, оп. 1, спр. 112, арк. 138.
[6] Газ. «Бугская заря» (Миколаїв), 31 липня 1948 р.

знищили все колгоспне майно, зруйнували 18 громадських і житлових будинків, вивезли 896 голів великої рогатої худоби, 500 коней, 757 овець, понад 2 тис. голів птиці, 19 тис. цнт зерна, 2700 цнт картоплі. Тільки в колгоспі ім. Леніна сума матеріальних збитків становила близько 4 млн. крб., в цілому по селу — майже 17 млн. крб. Та калинівці не корилися ворогові, вони саботували розпорядження фашистів, переховували військовополонених, втікачів з концентраційних таборів[1].

Близько 400 жителів села (196 з них загинули) захищали Вітчизну від гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни[2]. Льотчик А. Я. Баклан здійснив 400 бойових вильотів і знищив 24 ворожі літаки. За героїзм у боях під Ржевом і Сталінградом його нагороджено орденами Леніна і Суворова і присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Льотчику М. А. Плохому, що протаранив літак фашистського аса під час оборони Одеси, встановлено пам'ятник в місті-герої. Герой Радянського Союзу кулеметник С. Т. Шаповаленко в нерівному бою знищив понад 30 фашистів і загинув смертю хоробрих. Ім'ям С. Т. Шаповаленка в селі названі вулиця, парк і клуб.

На світанку 22 березня 1944 року воїни 130-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії (командир дивізії, полковник К. В. Сичов) і 34-го стрілецького корпусу 6-ї армії (командир корпусу, генерал-майор М.М. Маківчук) вибили фашистів із села. Відразу ж відновила роботу сільська Рада, яка керувала відбудовою колективних господарств. Основний тягар відбудовчих робіт ліг на плечі жінок. Без тягла і машин вони освоювали посівні площі, створювали тваринницькі ферми. 1944 року колгоспники здали у фонд оборони понад 2 тис. цнт зерна, зібрали більш як 104 тис. крб. на побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». Під лозунгом «Дамо рідній Батьківщині більше хліба!» розгорталося соціалістичне змагання. Жіноча ланка О. Козак з колгоспу ім. Леніна на жнивах 1945 року скосила вручну 85 га зернових. За сумлінну працю у відбудові колгоспу близько 90 колгоспників Калинівки нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

В 1946 році відновила роботу колгоспна партійна організація артілі ім. В. І. Леніна в складі 4-х чоловік[3]. Разом з комсомольською, яка на той час налічувала 8 членів, вони згуртували навколо себе сільських активістів і з їх допомогою проводили велику масово-політичну роботу серед колгоспників. Використовуючи різні форми і методи роботи — доповіді, лекції, бесіди, стінгазети, радіо, дошки показників, дошки пошани, перехідні прапорці тощо, комуністи разом з правлінням колгоспу домоглися поліпшення організації праці, зміцнення трудової дисципліни.

Під керівництвом партійної організації члени артілі ім. Леніна включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання планів першої післявоєнної п'ятирічки. Почин калинівців підхопили всі трудящі Жовтневого району. До 1948 року колгосп ім. Леніна освоїв 96 проц. довоєнних посівних площ. Ланка Д. Заярського в 1947 році зібрала по 20—25 цнт, а ланка комуніста Г. Моторного по 30 цнт зерна з га. Колгосп додатково продав державі 1200 цнт зерна[4]. В 1948 році ланка В. Осипової зібрала по 33,4 цнт озимої пшениці з га, ланкова була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В 1947 році артіль досягла довоєнного рівня виробництва тваринницької продукції, у півтора рази збільшилося поголів'я овець, на 9 проц.— великої рогатої худоби[5]. Доярки Є. Лучка і Н. Матвієнко надоювали від корови по 2225 кг молока при плані 1500 кг. Колгосп ім. Леніна в 1948 році достроково виконав державний план розвитку тваринництва, першим в районі закінчив хлібоздачу, здавши понад план 3500 пудів зерна. Трудівники артілі одержали перехідний Червоний Прапор

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 104.
[2] Газ. «Бугская заря», 31 липня 1948 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 3507, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[4] Газ. «Південна правда», 26 грудня 1947 р.
[5] Газ. «Південна правда», 4 листопада 1947 р.

обкому КП(б)У та облвиконкому[1]. Протягом 1949 року колгосп ім. Леніна завершив відбудову зруйнованого фашистами господарства. На власні кошти він збудував цегельно-черепичний завод потужністю 20 тис. штук цегли на рік, 6 тваринницьких приміщень, придбав 4 автомашини. Для колгоспників споруджено 23 будинки, відкрито будинок агротехкультури.

Герой Соціалістичної Праці голова колгоспу ім. В. І. Леніна С. Д. Танченко. Калинівка, 1967 р.

Восени 1949 року калинівські артілі ім. Леніна й ім. Сталіна об'єдналися в одну — ім. Леніна, за якою було закріплено 5561 га земельних угідь. За допомогою держави, яка виділила близько 300 тис. крб. асигнувань, колгосп в 1950 році перевершив довоєнний рівень виробництва продукції. Того ж року закінчено електрифікацію села, розпочато іригаційні та меліоративні роботи і зведено 209 житлових будинків. Колгоспна парторганізація, яка на той час налічувала 33 члени, забезпечила правильну розстановку комуністів на вирішальних ділянках виробництва, повсякденний контроль за виконанням своїх рішень і за господарською діяльністю правління колгоспу[2]. Доярка Г. П. Нікітіна, яка довела надій молока на кожну корову до 3500 кг, і бригадир Г. І. Моторний (його бригада виростила по 32 цнт зерна з кожного га) в лютому 1958 року нагороджені орденом Леніна, а голові колгоспу С. Д. Танченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Урядових нагород також удостоєні ще 16 колгоспників.

Протягом семирічки колгосп добився нових успіхів у боротьбі за збільшення виробництва найважливіших сільськогосподарських продуктів і зниження їх собівартості. Якщо 1959 року на тваринницьких фермах було 1850 голів великої рогатої худоби, то 1965 року — 2416 голів. У 1965 році колгосп одержав 256,2 тис. крб. чистого прибутку. Тричі артіль була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. В числі перших на Миколаївщині калинівські колгоспники включились у змагання за звання колективу комуністичної праці. Це почесне звання присвоєно фермі, бригаді. Понад 100 колгоспників удостоєно звання ударника комуністичної праці.

В роки восьмої п'ятирічки середня врожайність озимої пшениці становила 21,4 цнт з га. П'ятирічний план продажу яєць виконано ще у 1968 році. Наступного року завершено п'ятирічний план продажу молока, а 21 квітня 1970 року — продукції тваринництва[3]. У 1966—1970 рр. колгосп одержав 323 180 крб. прибутку тільки від зернових культур. В 1970 році артіль мала 35 тракторів, 23 комбайни, 25 автомашин. Ще 1966 року колгосп перейшов на грошову оплату праці.

Більшість колгоспників перевиконала соціалістичні зобов'язання до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Доярки Г. І. Фільтанович та Г. І. Лисак за 1970 рік надоїли понад 3200 кг молока від кожної корови, свинарі І. В. та П. І. Закордонні одержали від 50 свиноматок 1 тис. поросят. Відмінних показників домоглася ланка, яку очолює М. І. Трапезенко. Члени ланки в ювілейному році відгодували 400 голів молодняка. Рільнича бригада І. І. Грушевського виростила по 42,6 цнт озимої пшениці з га на площі 130 га. 48 чоловік нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. За успіхи, досягнуті в роки восьмої п'ятирічки, 10 калинівців удостоєні орденів і медалей, серед них тракторист І. С. Старчеус — ордена Трудового Червоного Прапора; тракторист А. В. Журбенко — ордена «Знак Пошани». Пташниці М. Д. Тулейбич і Г. М. Максимищак брали участь у ВДНГ 1970 року.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 131, оп. 131/3, спр. 6, арк. 110—117.
[2] Там же, оп. 7, спр. 3, арк. 71.
[3] Газ. «Прапор Жовтня» (Жовтневе), 21 квітня 1971 р.

Гідно зустріли трудівники Калинівки XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. На початку лютого 1971 року колгосп рапортував про готовність до весняних польових робіт, а до відкриття XXIV з'їзду КП України, 15 березня, виконав квартальний план продажу продуктів тваринництва.

Самовіддана праця колгоспників забезпечує неухильне зростання матеріального добробуту. Оплата праці колгоспників за робочий день становить в середньому 4 крб., а середньомісячна заробітна плата — 110—130 карбованців.

Від берега Інгулу і до Криворізького шляху простяглася Калинівка рядами нових вулиць. За останні роки тут споруджено 320 житлових будинків для колгоспників, 430 — перебудовано: вкрито черепицею, шифером. Прокладено 3 км тротуарів, 3 км шляхів з твердим покриттям, 2 км водопроводу, встановлено водорозбірні колонки, насаджено сади і парки.

Для задоволення потреб трудящих відкрито їдальню, взуттєву і кравецьку майстерні, перукарню, літній кінотеатр. 1970 року 9 магазинів продали населенню товарів на 869 600 крб. Медичну допомогу населенню подає лікарня, амбулаторія, аптека. Працюють дитячі ясла.

У двох калинівських школах 30 вчителів навчають 546 дітей. Середня школа збудована на колгоспні кошти. Обладнано будинок піонерів. За роки Радянської влади вищу і середню спеціальну освіту здобули близько 200 жителів села, серед них 7 стали інженерами, 9 — лікарями, 36 — вчителями, 5 — агрономами тощо. Колишній наймит, учасник громадянської війни Ф. П. Костенко — нині професор медицини; кандидатом технічних наук стала Г. Ф. Костенко; виходець з бідняцької сім'ї П. Ф. Гаркуша тривалий час працював головою Житомирського обласного суду; уродженка села К. Г. Тимошевська очолює обласну лікарню, обиралася депутатом Верховної Ради УРСР, була делегатом XXIV з'їзду КПРС.

На сцені клубу з залом на 500 місць виступають учасники гуртків художньої самодіяльності. У 1969 році святкував своє 50-річчя народний хор. В його репертуарі — твори радянських композиторів, українські й російські народні пісні. Часто бувають в Калинівці миколаївські митці. Тільки 1970 року жителі села подивилися 8 вистав обласних театрів.

В селі працює бібліотека, яка має понад 20 тис. книжок. Трудящі передплачують близько 3 тис. примірників газет і журналів. В кінотеатрі щоденно демонструються фільми. В день 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селі відкрито музей В. І. Леніна і музей історії села та колгоспу.

Партійна організація села налічує 48 комуністів, з них 28 трудяться в колгоспі ім. Леніна. Комуністи очолюють найважливіші ділянки виробництва. Колишній голова колгоспу С. Д. Танченко (тепер на пенсії) обирався делегатом XX з'їзду КПРС, XVI, XX, XXII з'їздів КП України та депутатом Верховної Ради УРСР четвертого і п'ятого скликань.

В центрі уваги партійної організації і громадськості села є формування комуністичної свідомості, підвищення загальноосвітнього рівня і виробничої кваліфікації кожного трудівника. Понад 85 колгоспників навчаються в системі партійної освіти, 63 — у вечірній і заочній середніх школах, в школах передового досвіду — 274, здобувають фахову освіту в заочних вищих і середніх навчальних закладах 9 чоловік. Під керівництвом комуністів працюють комсомольські організації колгоспу і школи, які об'єднують 140 юнаків і дівчат.

39 кращих людей села — депутати сільської Ради, які у своїй діяльності спираються на широкий актив. Створено 7 постійних комісій, народні дружини тощо.

Трудящі села Калинівки докладають всіх зусиль для дальшого розквіту його економіки і культури.

М. Д. ГРАБОВСЬКИЙ

Збирання вишень у радгоспі «Садовий» Жовтневого району. 1968 р.

Збирання винограду в радгоспі «Радянський сад» Миколаївського району.

На складі готової продукції консервного заводу колгоспу ім. Кірова Вознесенського району.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ТЕРНІВКА

Тернівка — селище міського типу, розташоване за 25 км на північ від районного центру та за 7 км від Миколаєва, з яким зв'язане автобусним сполученням. Найближча залізнична станція — Миколаїв. Населення — 7600 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Добра Надія, Зайчівське, Коларівка, Капустине, Ясна Поляна.

На території Тернівки і поблизу села Капустиного досліджені поселення та знайдено могильник доби пізньої бронзи. Виявлено також залишки грецьких поселень VI—II століть до н. ери.[1]

В 1791—1792 рр. на місці нинішнього селища на кошти Адміралтейства побудували житла для казенних майстрових, які працювали на Миколаївській верфі.

На початку XIX ст., коли царський уряд почав заселяти степи півдня України іноземними колоністами, в Херсонській губернії тоді виникло кілька болгарських поселень. Одним з них була Тернівка, що дістала назву від степової річки Мокрої Тернівки, на березі якої вона розташована[2]. В 1802 році тут оселилися болгари з Андріанополя, що втекли від турецького поневолення[3], всього — 186 родин (730 душ обох статей). Того ж року для іноземних переселенців було встановлено ряд пільг, зокрема їх звільнили від податків на 10 років. Кожна болгарська сім'я одержала від казни 57 десятин землі, яка згодом перейшла у їх власність. 154 десятини землі було закріплено за церквою. Всього сільська громада тернівських болгар мала 9917 десятин придатної для обробітку землі.

Жили поселенці з городництва та садівництва, тоді ще мало відомого в цьому краї, вирощували зернові та деякі технічні культури. Зерно зберігали у випалених ямах, а перемелювали на вітряках. Досить розвинутим було вівчарство і скотарство. Жінки ткали полотно на саморобних верстатах, виробляли килими, повсть, валянки, шили одяг.

В першій половині XIX ст. в Тернівці почали селитися робітники миколаївських суднобудівних заводів. На кінець 40-х рр. їх тут мешкало 300 чоловік[4]. Тернівські болгари підтримували дружні стосунки з українським і російським населенням. В період Вітчизняної війни 1812 року вони збирали кошти та продовольство для російської армії, під час Кримської війни 1853—1856 рр. жителі села добровільно утримували на своїх квартирах російських солдат, що йшли через Тернівку до Криму, перевозили військове спорядження, хворих та поранених. Тільки з травня 1854 по 1 серпня 1855 року в селі щоденно розміщувалися від 117 до 1095 солдат. Для потреб армії населенням було виділено підводи[5].

Мешканці Тернівки не знали страхіть кріпосництва, жорстокого режиму військових поселень. На кожного члена сім'ї припадало по 12 десятин землі. Однак вже тоді в селі був досить відчутним процес диференціації селянства. З 1802 року по 1859 рік населення Тернівки зросло в 2,5 раза. Перерозподіли землі між членами сім'ї призводили до подрібнення наділів, деякі господарства поступово втрачали частину землі. За відомостями 1859 року в селі налічувалося 211 дворів і 1733 жителі, в т. ч. 865 чоловіків і 868 жінок[6]. В цей час тут вже було 23 безземельні родини[7].

---

[1] Науковий щорічник Київського Державного університету за 1956 рік. К., 1957, стор. 124; Н. Н. Погребова. Отчет о работе скифской степной экспедиции ИИМК АН СССР. М. 1956, стор. 2—4.

[2] М. И. Кутузов. Документы, т. 1, стор. 48.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 600, 601.

[4] А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, стор. 91.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 1983, арк. 6, 7.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 176, 177.

[7] А. Клаус. Наши колонии, вып. 1. СПб., 1869, приложение, стор. 30.

30 1-257

Розвиток капіталістичних відносин після реформи 1861 року прискорив процес розшарування села. На початку XX ст. тут було 38 господарств, які мали по 50 і більше десятин землі[1]. Розширювалися площі під городиною, яку збували на міських базарах. В заможних господарствах широко застосовувалася наймана праця. Окремі куркулі мали по 160—200 десятин землі і експлуатували по 4—6 постійних і до 35—50 сезонних робітників. Наділи ж основної селянської маси рік у рік виснажувались і зменшувалися. Дуже низькою була врожайність основних зернових культур на ділянках бідняків. З 1896 року по 1914 рік озимої пшениці збирали 25 пудів з десятини, а в неврожайні роки ще менше[2]. В селянських господарствах не вистачало тяглової сили. 418 дворів (2968 чоловік) у 1887 році мали лише 390 робочих волів. У кожному п'ятому господарстві не було свиней. З селян стягувалися великі податки. В 80-х рр. у Тернівці збудовано цегельню і паровий млин; відкрилося 46 дрібних промислових майстерень: кузень, шевських, кравецьких та столярень, які належали заможним селянам.

Невдоволення трудящих існуючими порядками посилювалося. Велике значення для зростання їх класової свідомості мали революційні події 1905—1907 рр. Агітаційну роботу серед жителів села в той час провадили робітники миколаївських заводів, уродженці Тернівки — Ю. С. Ганчо, Х. М. Бузник, Д. М. Петко, А. І. Желязко, П. Г. Брятко, Ф. Д. Скарлат, А. Д. Гамза[3]. У 1908 році демобілізований моряк С. П. Транжеєв (учасник революційних подій 1905—1907 рр. в Петербурзі) сприяв створенню в Тернівці революційної групи з селян-бідняків — П. М. Волчана, Є. Г. Гамзи, Я. С. Димо, Д. М. Димо, З. І. Димо, В. І. Іванова, Н. І. Іванова, яка ставила собі за мету розподілити між селянами землі поміщиків та куркулів. Збираючись таємно (частіше всього у І. С. Іванова), члени групи обговорювали питання про тяжке становище селянства та про методи боротьби проти царизму та місцевих багатіїв.

Столипінська реформа сприяла дальшому зміцненню куркульських господарств у селі. На початку XX ст. їх було до сорока. Кожне мало 80, 100 і більше десятин землі. Малоземельні селяни дедалі частіше потрапляли в кабалу до куркульства. Напередодні першої світової війни з 776 господарств 139 були безземельними[4].

Медичну допомогу селу, де в 1912 році налічувалося 5583 чоловіка, надавали фельдшер та санітар[5]. Перша міністерська школа відкрилася тут в 1843 році. Лише в кінці 60-х рр. до неї стали приймати і дівчат. У 1896 році в селі працювали вже дві однокласні школи Міністерства народної освіти на 132 учні, церковнопарафіяльна школа на 30 дітей. Через п'ять років відкрилися земська однокласна, а в 1910 році — ще дві земські школи[6].

Незважаючи на соціально-економічні утиски, місцеві болгари зберігали самобутню культуру і побут. Чоловіки і жінки вдягали національне вбрання (довгі і широкі сукні, широкі вишивані блузи, пояс з великими срібними пряжками, хустки і сукні, обшиті по краях мереживом, багато разків намиста на шиї). В святкові дні над селом лунали пісні, виконувалися танці, зокрема хоро, в супроводі музичних інструментів — гайди, кавалу, кеманчі, скрипки; влаштовувалися кінні гонки та змагання.

Перша світова імперіалістична війна призвела до занепаду більшості селянських господарств. На 2500 десятин скоротилися посівні площі. Ще 35 селянських родин

[1] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 64.

[2] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1896 год. Херсон, 1897, стор. 63; Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1909 год, стор. 40; Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1914 год, приложение, стор. 28.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 11, арк. 12.

[4] Там же, ф. Р-239, оп. 3, спр. 1, арк. 29.

[5] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год, стор. 99.

[6] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5—7, стор. 88; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 470.

втратили землю. За роки війни населення Тернівки зменшилося на 1,5 тис. чоловік. Подорожчали продовольчі та промислові товари[1].

Лютнева революція сколихнула тернівців, які пов'язували з нею надії на поліпшення свого становища. З 798 господарств в селі на той час 18 проц. не мали землі, 28,6 проц.— робочої худоби, 30,7 проц.— корів[2]. Революційно настроєні солдати, які поверталися з фронту, агітували селян за перерозподіл землі багатіїв. Їх підтримували бідняки. Але куркулі, що входили до створеного в Тернівці земельного комітету, протидіяли цьому.

Волю і землю селянам Тернівки принесла тільки Велика Жовтнева соціалістична революція. В січні 1918 року в селі обирається волвиконком, до складу якого увійшли бідняки Ю. С. Ганчо, П. Г. Брятко і А. І. Желязко. На сільському сході селяни одноголосно вирішили відібрати частину землі у куркулів та церкви — понад 1000 десятин. Обрана на сході земельна комісія почала наділяти селян землею[3]. Однак завершити революційні перетворення на селі не вдалося.

У березні 1918 року Тернівку окупували австро-німецькі загарбники. Після них в грудні тут з'явилися греко-французькі війська. Мешканці села ухилялися від збору продуктів для потреб інтервентів, не давали транспорту на перевезення військових вантажів, ховали хліб і худобу. В селі нелегально розповсюджувалася більшовицька література[4]. 10 березня 1919 року Червона Армія визволила Тернівку від інтервентів[5]. Відразу ж відбулися вибори волосного виконавчого комітету (голова Ю. С. Ганчо)[6]. Волвиконком продовжив розподіл землі між селянами — по 2 десятини на їдця, всього близько 10 тис. десятин. Було створено комісію, яка організувала збір продовольства Червоній Армії. Влітку 1919 року один вагон з продуктами відправлено в Полтаву червоноармійцям.

Місцеві куркулі всіляко намагалися перешкодити всім заходам Радянської влади, тероризували сільських активістів. Щоб допомогти трудящим селянам у боротьбі проти куркульского бандитизму, з Миколаєва прибув робітничий загін. У травні 1919 року в Тернівку увірвалися григор'євці, до яких приєдналися місцеві куркулі. Вони грабували населення, розправлялися з сільськими активістами. Під ударами 1-ї бригади 3-ї Української радянської армії, яка підійшла з Одеси, григор'євці 27 травня відступили. Населення разом з залізничниками відремонтували залізницю на ділянці Водопій — Гур'ївка, зруйновану ворогом. Утворений тоді ж комбід (голова П. К. Черно) вилучив лишки хліба у куркулів, які розподілив серед бідноти і сімей червоноармійців, допомагав селянам реманентом і робочою худобою, встановив контроль за виконанням постанов і декретів робітничо-селянського уряду.

В серпні Тернівку захопили денікінці. Вони відібрали у селян землю і повернули її куркулям. В перші ж дні свого хазяйнування в селі білогвардійці заарештували радянських активістів, серед них голову комітету бідноти П. К. Черно, вчителів І. С. Казанжи та К. С. Казанжи, Є. М. Бендера і відправили їх до миколаївської в'язниці. Під впливом агітації більшовиків жителі села саботували розпорядження денікінців. Було зірвано їх спробу мобілізувати тернівців в Добровольчу армію. В кінці грудня в Тернівці розпочалося повстання проти денікінців, але його жорстоко придушено каральними загонами. Під час відступу білогвардійських військ з Миколаєва під натиском Червоної Армії 1 січня 1920 року озброєний загін місцевих жителів напав на підрозділ денікінців, після чого білогвардійці обстріляли село з гармат.

---

[1] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1915 год. Херсон, 1917, стор. 63.

[2] Л. И. Шиф. Материалы по сельскохозяйственному районированию Одесской губернии, приложение, стор. 58.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 12.

[4] Т. Д. Бондар. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918 — січень 1919 рр.). К., 1968, стор. 113.

[5] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 9; Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, К., 1967, стор. 673.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1, спр. 200, арк. 262.

Понад 250 тернівців брали участь у боротьбі з ворогами Радянської влади на фронтах громадянської війни, серед них П. І. Іванов, А. Д. Брятко, О. Д. Черно, Г. М. Брятко, Г. А. Мутєв та інші[1].

З вигнанням денікінців, 31 січня 1920 року в селі відбулися вибори до волосного виконкому. В зв'язку з посиленням контрреволюційних дій куркулів виконком 7 лютого перетворено на волосний ревком[2]. В боротьбі з бандитизмом у складі Миколаївського зведеного батальйону брали активну участь тернівці. Ревком розгорнув роботу щодо розподілу землі між селянами на основі закону Всеукрревкому про землю. Вже до березня 1920 року всі безземельні або малоземельні сім'ї одержали по 2 десятини землі на їдця. Члени ревкому допомагали біднякам і середнякам налагодити господарство, вилучали лишки хліба в куркулів, встановили контроль за виконанням жителями села законів та розпоряджень Радянського уряду. 1 травня в Тернівці створено партійний осередок у складі 10 чоловік. Очолив його М. Овчаров[3], направлений сюди Миколаївським губкомом партії. Тоді ж виникла і комсомольська організація на чолі з М. І. Атанасовим. Влітку під керівництвом партосередку організовано комітет незаможних селян, навколо якого згуртувалося 76 найбідніших родин[4]. Відповідаючи на заклик В. І. Леніна допомогти Червоній Армії добити Врангеля, на фронт пішло 60 селян. Для Червоної Армії було зібрано у цей час 100 підвід продовольства.

За роки громадянської війни економіка села була вкрай розорена. Спільними зусиллями партійного і комсомольського осередків, місцевих органів Радянської влади, КНС успішно вирішувалися питання політичного, економічного та культурного життя села. Було проведено велику роботу щодо землевпорядкування та залучення селян у громадські господарства. В лютому 1921 року на березі річки Інгулу, за 9 км від села, тернівські бідняки створили одну з перших на Миколаївщині сільськогосподарську комуну «Червона зірка», в яку об'єдналися 27 сімей (120 чоловік). Головою обрали Г. Д. Богдана. Комуна мала 288 десятин землі, 40 коней, 20 возів, 10 плугів, 12 букерів, 20 борін, 18 корів. Господарство обслуговувала бригада майстрів, до якої належали тесляри, коваль, швець[5].

Дружно зустріли члени комуни першу весну. Землю своєчасно і якісно засіяли власним насінням. Але посуха знищила майже всі посіви. Наступного року комунарівці зібрали по 19 цнт пшениці з га, ярих — по 16 цнт, кукурудзи на зерно — по 40 цнт. Протягом 1922 року в Тернівці виникло ще 20 колективних господарств — ім. Радіщева, ім. Карла Маркса, ім. Свердлова, ім. Урицького, ім. Володарського, «Червоний Схід» та інші. Кожне з них об'єднувало по 7—8 селянських сімей.

Запеклий опір соціалістичним перетворенням на селі чинили куркулі. Вони палили скирти, громадські будівлі, зривали здачу хліба державі, знищували худобу. В жовтні 1923 року бандити вбили голову КНС Н. І. Іванова[6].

Молодим колективним об'єднанням Тернівки надавали допомогу робітники підприємств Миколаєва, зокрема заводу «Плуг і молот». Особливо відчутною вона стала з 1923 року, коли Тернівська волость увійшла до складу Миколаївського району. Завод надсилав селянам вугілля, залізо, лісоматеріали, цвяхи, папір, обладнав сельбуд і бібліотеку. Дружні стосунки зав'язалися у селян Тернівки з бійцями розташованої в Миколаєві 15-ої Сиваської дивізії. Військовослужбовці часто виступали перед населенням з лекціями, доповідями, допомагали в польових роботах.

У 1924 році після смерті В. І. Леніна комуна «Червона зірка» стала носити ім'я вождя революції. Наступного року в селі з'явився перший трактор, який вийшло зустрічати все населення Тернівки. Артіль «Червоний схід» одержала трактор

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 6, арк. 12.
[2] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 200, арк. 262.
[3] Там же, ф. Р-85, оп. 1, спр. 36, арк. 18.
[4] Там же, ф. Р-916, оп. 2, спр. 512, арк. 8.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 2, спр. 417, арк. 9, 10.
[6] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 136.

«Інтернаціонал». Першими трактористами на селі були Г. Д. Райчо, В. А. Славов, О. М. Богдан, К. С. Черно. Протягом 1923—1928 рр. в Тернівці створено ще кілька артілей та комун.

Партійна організація і сільська Рада приділяли велику увагу культурному будівництву на селі. У 1923 році дві трудові школи відвідувало 258 дітей[1]. Наступного року відкрилася ще одна школа на 133 учні[2]. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення було створено 5 шкіл лікнепу. В 1920 році почав діяти дитбудинок, відкрилася перша на Миколаївщині школа-інтернат для дітей незаможних селян.[3] 70 її вихованців держава забезпечила взуттям, білизною, теплим одягом. Ще у 1918 році в селі виник драматичний гурток, який об'єднав 40 чоловік. Аматори ставили п'єси М. Кропивницького, М. Старицького, І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, О. Островського.

З 1924 року почав працювати сельбуд, при якому діяли гуртки по вивченню історії ВКП(б) і поточної політики, де десятки активістів села підвищували свій ідейно-політичний рівень. За рішенням Миколаївського окружного комітету партії в Тернівці того ж року відкрили стаціонарну шестимісячну партійно-комсомольську школу. Переважна більшість її слухачів проводила велику виховну роботу серед місцевого населення, читала лекції, організовувала бесіди. За два роки школа підготувала 52 партійних і комсомольских працівників, яких направлено на роботу в райони Дніпропетровщини, Одещини, Херсонщини і Миколаївщини. Члени жіночого відділу, створеного у 1922 році при сільвиконкомі, на чолі з інструктором окружного комітету партії М. Г. Цвітухіною, залучали жінок до громадсько-політичного життя, агітували за вступ до колективних господарств.

З ініціативи партосередку в 1925 році зібрався сільський сход, де вирішили методом народної будови спорудити театр. Кошти на будівництво добровільно внесли майже всі жителі села. Уряд України, за пропозицією Г. І. Петровського, виділив ще 500 крб. Районні організації допомогли будівельним матеріалом. Приміщення на 800 місць було збудовано за рік. Відкриття театру відбулося 7 листопада 1926 року в день дев'ятої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. На урочистому засіданні тернівців вітали представники партійних та радянських організацій, командування 15-ої Сиваської дивізії. Було оголошено також вітальну телеграму одного з керівників Комуністичної партії Болгарії В. П. Коларова, ім'ям якого назвали театр[4]. У 1921 році в селі відкрито бібліотеку. Невдовзі в ній налічувалося 704 книжки[5].

Організаторська та масово-політична робота, яку здійснювали партійний та комсомольський осередки, сприяла зростанню політичної свідомості жителів села. 1923 року на заклик уряду УРСР допомогти відродженню повітряного флоту країни члени КНС зібрали серед населення 5 тис. крб. на побудову ескадрильї літаків «Незаможник»[6].

В серпні 1929 року кілька артілей села — ім. Леніна, «Пам'ять Леніна», ім. Дзержинського, ім. Свердлова, «Іскра», «Червоний схід» та ще 3 дрібні колективні господарства приєдналися до комуни ім. Леніна, до якої ввійшло 254 господарства. Вона мала 3319 га землі, 14 тракторів, 211 коней, 303 корови[7]. Партійна організація складалася тоді з 15 комуністів, а комсомольська — з 75 членів ВЛКСМ. На 15 жовтня 1929 року в селі було колективізовано 44 проц. або 420 селянських господарств[8]. До кінця 1929 року і на початку 1930 року на базі дрібних господарств

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 161, арк. 26.
[2] Там же, ф. Р-99, оп. 1, спр. 111, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-681, оп. 1, спр. 30, арк. 23, 25.
[4] Там же.
[5] Там же, ф. Р-985, оп. 1, спр. 1283, арк. 82.
[6] Там же, ф. Р-702, оп. 1, спр. 102, арк. 19, 20.
[7] Газ. «Шлях індустріалізації», 22 січня 1931 р.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 7, арк. 74.

Очистка зерна на току колгоспу ім. Коларова. Тернівка, 1938 р.

і артілей створено три колгоспи: ім. Коларова, «Новий шлях», «Промінь Леніна», а у 1931 році утворено артілі ім. Урицького, ім. Володарського, ім. Свердлова, «Зоря-9», «Іскра», ім. Калініна.

Важливу роль в об'єднанні одноосібних господарств в колективах відігравав КНС. Президія окружного КНС у 1930 році нагородила Тернівський комітет незаможних селян перехідним Червоним прапором, а 20 найбільш активних членів одержали почесні грамоти, серед них Ю. С. Ганчо, О. М. Цвятко, П. І. Іванов, П. М. Волчан та інші. Для зміцнення колективних господарств окружний комітет партії в 1930 році направив у Тернівку робітників-двадцятип'ятитисячників— Б. Ф. Лещука з Миколаївського торгового порту, Л. А. Анжело — з суднобудівного заводу, О. М. Куягіна та У. П. Козловцева з Донбасу[1], які стали головами колгоспів.

В основному колективізація в Тернівці завершилася в 1931 році. На кінець року в селі було 12 артілей[2]. Кожна з них об'єднувала по 120—140 дворів. Комуна ім. Леніна проіснувала до січня 1931 року, а потім на її базі було створено 3 колгоспи. Велику шефську допомогу тернівським колгоспникам подавали робітники підприємств Миколаєва. Вони ремонтували сільськогосподарський реманент, проводили серед селян агітаційно-масову роботу. 1935 року в Тернівці створено радгосп ім. Коларова, а через два роки — ще радгосп ім. Димитрова, який був підсобним господарством Чорноморського суднобудівного заводу.

Рік у рік зміцнювалася економіка колгоспів, розширювалися посівні площі, збільшувалося поголів'я худоби та птиці. На основі поліпшення агротехніки та механізації сільськогосподарських робіт підвищувалася врожайність зернових, технічних та овочевих культур. У 1935—1938 рр. хлібороби збирали по 18—19 цнт зернових з га. 1935 року в колгоспах Тернівки налічувалось 262 голови коней, 546 — великої рогатої худоби, 111 свиней, 216 овець[3]. Вже в 1938 році на трудодень колгоспники одержали по 3—4 кг зерна і до 2 крб. грішми.

З перших років колективізації в селі з'явилися передовики виробництва. Тракторна бригада Грейгівської МТС, що обслуговувала колгосп ім. Коларова, на чолі з бригадиром—комуністом Г. І. Димо уклала договір на соцзмагання з відомою в країні тракторною бригадою П. М. Ангеліної. В 1935 році тернівська бригада зайняла в цьому змаганні перше місце. Деякі колгоспники Тернівки були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, серед них Г. І. Димо, С. Д. Брятко, К. З. Атанасов. У березні 1940 року Головний комітет Виставки нагородив тракториста колгоспу ім. Димитрова В. Я. Суришка, який виробив 1894 га м'якої оранки, Малою срібною медаллю[4].

Населення Тернівки одержувало кваліфіковану медичну допомогу в сільській амбулаторії та лікарнях Миколаєва. Перед війною у восьмирічній та початковій школах навчалося 437 учнів. Працювали будинок культури, кінотеатр, бібліотека, радіовузол. В побут колгоспників увійшли радіо, книги.

Комуністи села, яких у 1941 році налічувалося 24 чоловіка[5], повсякденно дбали про поліпшення масово-політичної роботи серед населення. Разом з усім радянським народом трудящі Тернівки виявили почуття інтернаціонального обов'язку до героїч-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-415, оп. 1, спр. 8, арк. 1.
[2] Там же, ф. Р-984, оп. 1, спр. 31, арк. 55, 56.
[3] Там же, спр. 54, арк. 10—12; спр. 71, арк. 21.
[4] Газ. «За стахановський рух», 24 березня 1940 р.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 29.

ного іспанського народу в його боротьбі проти фашизму. Колгоспники артілі ім. Коларова вирішили відрахувати по одному трудодню у фонд допомоги іспанським дітям та жінкам. Їх підтримали трудівники інших колгоспів. Сільська Рада приділяла увагу культурному будівництву, впорядкуванню села.

Коли настали часи важких випробувань,— на нашу країну напала фашистська Німеччина,— близько 500 чоловік з Тернівки пішли до лав Червоної Армії. Гітлерівці окупували село 16 серпня 1941 року. Вони грабували і вбивали населення. Але жителі Тернівки не корилися окупантам. Комсомолець В. О. Будак слухав повідомлення Радінформбюро та розповсюджував листівки серед населення. 9 травня 1942 року фашисти схопили патріота і після катувань 30 травня повісили в селі Воскресенську[1]. Колгоспники Є. Д. Черно та подружжя Х. І. і Є. П. Димо переховували радянських військовополонених, що тікали з фашистського полону, допомагали їм одягом та харчами[2]. 102 тернівці — учасники Великої Вітчизняної війни відзначені орденами і медалями Радянського Союзу, серед них Ф. В. Цвятко, нагороджений орденом Леніна та Червоної Зірки, О. І. Стоєв — двома орденами Червоної Зірки і орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, В. А. Діордієв — орденом Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів і орденом Червоної Зірки. 27 березня 1944 року підрозділи 66-го стрілецького корпусу 6-ї армії (командир корпусу генерал-лейтенант Д. А. Купріянов) визволили Тернівку від гітлерівців.

Відступаючи, німецько-фашистські окупанти завдали селу великих збитків. Вони відправили до Німеччини 350 чол. молоді, зруйнували всі культосвітні заклади, знищили пам'ятник Н. І. Іванову (колишньому голові КНС, що загинув від рук бандитів), 19 господарських споруд, пошкодили більшість житлових будинків, забрали близько 11,5 тис. цнт зерна, 3780 цнт картоплі, 368 коней, 2336 голів великої рогатої худоби, 380 свиней, 2590 овець.

З перших же днів визволення Тернівки від німецько-фашистських загарбників відновила свою діяльність сільська Рада. Під її керівництвом в короткий час відродилися 5 колгоспів та 2 радгоспи: ім. Коларова та ім. Димитрова. Держава допомагала тернівцям худобою та машинами. Незважаючи на величезні труднощі, колгоспники продали 1944 року державі 1500 цнт хліба[3]. Близько 500 жителів села в 1944 році ремонтували залізницю Снігурівка—Миколаїв. Прагнучи зробити все для перемоги над ненависним ворогом, тернівці зібрали 88 761 крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини», здали у фонд оборони 580 цнт хліба. Указом Президії Верховної Ради СРСР за відбудову і розвиток сільського господарства 94 чоловіка нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

Організаторами відбудови народного господарства були комуністи. В територіальній партійній організації, що відновила свою діяльність в 1944 році, на 1 січня 1946 року налічувалося 13 комуністів[4]. З ініціативи комуністів в артілях широко розгорнулося соціалістичне змагання за збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів.

Внаслідок організаційно-господарського зміцнення колгоспів, напруженої праці колгоспників і механізаторів в 1948 році було відновлено довоєнні посівні площі. В цьому році колгоспи повністю розрахувалися з державою. На трудодень колгоспники одержали по 1,5—2 кг хліба та грошима — по 1 крб. 50 коп.

В 1950—1951 рр. сільськогосподарські артілі Тернівки об'єдналися в два колгоспи, а в 1955 році з них було створено одне велике господарство, яке 1956 року влилося в радгосп ім. Коларова. Радгосп обробляє 8854 га землі, 454 га садів, виноградників та ягідників, 1727 га сінокосів та пасовиськ.

---

[1] Газ. «Південна правда», 24 травня 1964 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 27, арк. 5—7.
[3] Газ. «За стахановський рух», 30 серпня 1945 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 151, арк. 48.

В господарстві зрошується 1300 га землі. На фермах — 3100 голів великої рогатої худоби, 1006 свиней, 4560 штук птиці, обладнано автопоїлки, механізовано доїння, приготування і роздачу кормів. В радгоспі — 120 тракторів, 20 комбайнів, 40 автомашин та багато іншої техніки. У 1965 році працівники радгоспу виробили 1900 тонн зерна, 4267 тонн овочів, 230 тонн фруктів, 1755 тонн молока. План здачі м'яса виконано на 124 проц., а молока — на 500 процентів[1].

За високі показники в сільськогосподарському виробництві, досягнуті у роки семирічки, велику групу трудівників радгоспу нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них орденом Леніна — комбайнера М. Г. Димо, бригадира овочевої бригади М. П. Пясецького, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнера І. О. Бузника, доярку М. К. Михайлову, головного агронома М. І. Іщенка, колишнього директора В. С. Волика; орденом «Знак Пошани» — комбайнера О. М. Парнака, колишнього директора В. С. Мойсеєнка[2].

Радгосп ім. Коларова став школою передового досвіду для всіх овочівників області. З 1963 року в радгоспі застосовується нова технологія вирощування овочевої розсади в електропарниках, в спеціальних перегнійно-земляних горщечках. Зараз в радгоспі 16 тис. парникових рам на електричному обігріві. Тут вирощують овочі під поліетиленовою плівкою. Городніми бригадами керують досвідчені овочівники М. П. Пясецький — депутат обласної Ради депутатів трудящих, І. О. Скарлат, Л. О. Писіна.

З честю виконали трудівники радгоспу ім. Коларова соціалістичні зобов'язання до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У 1970 році порівняно з 1966 роком врожайність зернових зросла на 5 цнт з гектара.

Першість в соціалістичному змаганні на честь Ленінського ювілею завоювали доярки М. П. Богомолова і Є. Х. Кардаш, які надоїли на рік по 2500—2800 кг молока від кожної закріпленої за ними корови при завданні 2180 кг. Тваринник В. З. Бано домігся середньодобового приросту молодняка по 750 грамів при нормі 374. Тракторист А. Ф. Зарічанський виробив 1860 га умовної оранки при нормі 1600 га. За свою натхненну працю 245 кращих трудівників Тернівки нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

За роки восьмої п'ятирічки радгосп збудував 4 корівники, 2 свинарники, літні табори для корів. Державі продано 104 тис. цнт зерна, 79 тис. цнт молока, 8,2 тис. цнт м'яса, 341 тис. цнт овочів. Гідно зустріли трудівники радгоспу XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Плани першого кварталу 1971 року вони виконали по всіх видах виробництва і продажу сільськогосподарської продукції на 112—143 проц. Робітники і службовці Миколаєва допомагають трудівникам Тернівки збирати врожай зернових, овочів і фруктів. Колективи Чорноморського суднобудівного заводу і заводу ім. 61 комунара побудували в радгоспі електропарники та теплиці.

Більшість жителів Тернівки працює на підприємствах, будовах, транспорті Миколаєва. На початок 1970 року в промисловості було зайнято 58 проц., на будівництві — 25 проц., на транспорті — 7 проц., у радгоспі — 10 проц. населення.

В 1949 році Тернівка стала селищем міського типу. З 1952 року тут зведено 710 нових та перебудовано понад 620 старих будинків. В 1960 році збудовано нову школу на 560 місць. Під час Всесоюзного ювілейного суботника 11 квітня 1970 року у селищі висаджено 10 тис. чагарників, 2 тис. декоративних і 3 тис. фруктових дерев. В Тернівці та інших селах, підпорядкованих селищній Раді, є поштові відділення, ощадна каса, промтоварні і продовольчі крамниці, комбінат побутового обслуговування населення. 750 чоловік одержують державні пенсії. До послуг населення — лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок, аптека, дитячий садок і четверо дитячих ясел. Радгосп ім. Коларова має три фельдшерсько-акушер-

---

[1] Газ. «Прапор жовтня», 4 січня 1966 р.

[2] Газ. «Південна правда», 2, 30 квітня, 2 липня 1966 р.

ські пункти і профілакторій для тваринників. В усіх цих закладах працюють 4 лікарі, 17 фельдшерів і медичних сестер.

У селищі є середня школа і середня школа робітничої молоді, де 77 учителів навчають 1448 учнів. У навчально-виховній роботі педагогічного колективу приділяється велика увага інтернаціональному вихованню дітей. Тернівські школярі листуються з болгарськими піонерами. В 1967 році їх гостем був видатний болгарський письменник, комуніст, діяч міжнародного революційного руху, лауреат Димитровської премії, заслужений діяч культури Болгарії Кристю Белев. До ювілею В. І. Леніна учні з допомогою вчителів створили в школі ленінський музей.

В. М. Бузник — уродженець Тернівки, член-кореспондент АН УРСР, ректор Миколаївського кораблебудівного інституту в 1965—1968 рр.

За роки Радянської влади 317 жителів селища здобули вищу освіту і зараз працюють в різних кутках нашої Батьківщини. Серед них І. С. Стоєв — інженер, лауреат Ленінської премії (у Ворошиловграді); І. Д. Дмитрієв— інженер, лауреат Державної премії СРСР (у Ленінграді); І. М. Бузник — доктор медичних наук, теж працює в Ленінграді; О. І. Сербінов — кандидат медичних наук і М. Х. Бузник — кандидат технічних наук — живуть і працюють в Москві. Тернівці шанують пам'ять про свого земляка, члена-кореспондента АН УРСР, професора В. М. Бузника (1914—1968), який багато зробив для розвитку радянської науки та виховання інженерних і наукових кадрів. Перу вченого належить понад 120 наукових праць. На посаді ректора Миколаївського кораблебудівного інституту він, крім своїх основних обов'язків, вів велику громадську роботу, був членом обкому КП України, обирався делегатом XXIII з'їзду КПРС.

Селищний будинок культури на 300 місць, літній кінотеатр, два клуби у відділках радгоспу проводять культурно-освітню роботу серед населення. В селищній та 2 радгоспних бібліотеках — понад 33 тис. книг. Для дітей обладнана кімната юного читача. Бібліотека працює за принципом «Кожній книзі — свою адресу». Допомога людям праці виробничою літературою — одне з її основних завдань. Завідуюча бібліотекою П. І. Діордієва за пропаганду книги серед населення удостоєна ордена «Знак Пошани». Працівникам бібліотек активно допомагають старі комуністи, комсомольці 20-х і 30-х років П. І. Іванов, Ф. В. Цвятко, М. І. Атанасов.

Гордістю тернівців є народний музей, створений у 1957 році за активною участю червоних слідопитів школи. В трьох розділах експозиції музею представлено близько тисячі експонатів та документів, які розповідають про історію села до Жовтневої революції, про боротьбу трудящих за встановлення і зміцнення Радянської влади, їх участь у соціалістичному будівництві. Над могилою 131 воїна, що загинули в боях за село, споруджено пам'ятник. Тут же встановлено меморіальні дошки з прізвищами 73-х земляків, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Велику організаторську і виховну роботу серед трудящих селища проводять партійні організації. Їх у Тернівці 3: радгоспна, шкільна і територіальна. Вони налічують 125 комуністів, більшість яких трудиться безпосередньо на виробництві. Надійним помічником парторганізації у всіх виробничих і громадських справах є комсомольські організації, які об'єднують 177 чоловік.

Селищна Рада в складі 120 депутатів, серед яких 56 комуністів і 14 комсомольців, бере найактивнішу участь у всіх сферах виробничого і культурного життя Тернівки. Успішно трудяться її жителі, щоб наблизити комуністичне завтра.

І. Г. БОЖКОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЖОВТНЕВОГО РАЙОНУ

БАРМАШО́ВЕ (до 1922 року — Засілля) — село, центр сільради, розташоване за 50 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Засілля. Населення — 2115 чоловік.

У селі міститься радгосп «Бармашовський», який обробляє 9569 га орної землі. В господарстві розвинуто тваринництво і вирощування зернових культур. За самовіддану працю голову сільради Г. М. Сніткіна нагороджено орденом Жовтневої Революції, доярку О. І. Мартинову — орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — 4 чоловік. С. Ф. Столярчук удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У Бармашовому — середня школа, клуб, дитячий комбінат, функціонують лікарня і аптека.

Засілля засноване в 1812 році селянами-переселенцями з Климовицького повіту Могильовської губернії. Під час революції 1905—1907 рр. селяни на чолі з бідняком П. Весьолкіним розгромили поміщицьку економію, розподілили між собою посівний матеріал, реманент. Виступ було придушено, найактивніших учасників заарештовано і страчено. В лютому 1918 року обрано Раду на чолі з більшовиком К. Качаловим. В липні наступного року створено комітет бідноти. Багато жителів Засілля 1919 року у складі Богоявленського партизанського загону вирушили на допомогу Висунській республіці. Наприкінці 1920 року створено комітет незаможних селян. В тому році виник партійний осередок, в 1922-му — комсомольський. Активну участь у громадському житті села в перші роки Радянської влади брала комуністка Ф. М. Бармашова, делегатка Першого Всеукраїнського з'їзду комнезамів (жовтень 1920 року) та учасниця Всеросійського з'їзду робітниць і селянок (листопад 1920 року). 1922 року замордована куркулями. На прохання жителів Засілля село перейменовано на Бармашове на честь славної землячки. 1923 року тут виникають перші колективні господарства — ТСОЗи «Червоний прапор», «Червоні селяни».

В 1942—1943 рр. сільський активіст робітник радгоспу ім. Леніна І. К. Атрощенко організував у Бармашовому підпільну патріотичну групу, яка розповсюджувала зведення Радянського Інформбюро, готувала антифашистські диверсії. Вороги розстріляли керівника і кілька членів групи. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 542 жителі села, 389 з них нагороджено бойовими орденами й медалями. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно капітану Л. О. Будкову.

ГРЕ́ЙГОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 49 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1672 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Воровське, Петрівське, Червоне.

В Грейговому міститься центральна садиба радгоспу ім. Димитрова, який обробляє 8484 га орної землі. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму. Радгоспу ім. Димитрова за досягнуті успіхи присвоєно звання господарства високої культури землеробства. Орденами та медалями відзначено 186 жителів села. Орденом Леніна нагороджено комбайнера М. М. Малого, ланкового В. Н. Крамаренка, орденом Жовтневої Революції — директора радгоспу О. К. Хрипка, секретаря парторганізації В. М. Оришаку, керуючого відділком М. Т. Коропа, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнерів С. І. Ширенка, М. Д. Шевченка, трактористів М. Г. Андрієнка, В. Н. Крамаренка, зоотехніка М. П. Терещенка, пташницю В. І. Панасюк. Доярці А. К. Шкрябі у 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Золотої медалі Виставки досягнень народного господарства СРСР в 1968 році удостоєно пташницю П. В. Іванченко.

Герой Соціалістичної Праці А. К. Шкряба. Грейгове, 1969 р.

На території Грейгового — середня школа, будинок культури, дитячий садок, бібліотека. Функціонує дільнична лікарня.

Заснування села зв'язане з будівництвом залізничної станції Грейгове на початку 50-х років XIX ст. В 1932 році тут організовано МТС і утворено радгосп ім. Димитрова. У роки тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла антифашистська патріотична підпільна група, до якої входили жителі села А. Д. Довгаль, В. Д. Просвєтов, Н. О. Шовкутенко, О. Г. Івченко. Підпільники розповсюджували листівки, повідомлення Радінформбюро, організовували втечі військовополонених з табору, що був у селі Петровському. Командиру 14-ї гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії ім. Яна Фабріціуса полковнику І. М. Шепетову за героїзм, проявлений під час прориву ворожого кільця в серпні 1941 року біля Грейгового, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

КОТЛЯРЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 32 км на схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Котляреве. Населення — 1322 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Миколаївське, Новоруське, Шевченкове.

Радгосп «Південний», центральна садиба якого розміщується в Котляревому, обробляє 2934 га орної землі, з них — 1652 га зрошуваних. Господарство спеціалізується на виробництві м'ясо-молоч-

ної продукції і вирощуванні овочів. Розвинуте виноградарство. Радгосп займає перше місце в області по виробництву продуктів тваринництва. На 100 га сільгоспугідь вироблено по 63,8 цнт м'яса і по 598 цнт молока. За високі показники у вирощуванні сільськогосподарської продукції радгосп «Південний» на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна нагороджений ювілейною Почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. У березні 1971 року це господарство удостоєно ордена «Знак Пошани». Близько 80 трудівників радгоспного виробництва відзначено урядовими нагородами. Комбайнеру М. І Пирогову, що працює у радгоспі «Восток» (село Зелений Гай) і директору радгоспу В. Г. Личку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, агроному радгоспу Л. Д. Ісаєвій — звання заслуженого агронома УРСР. Її нагороджено також орденом Леніна. Цієї нагороди удостоєний головний агроном Д. О. Скобелєв, ордена Жовтневої Революції — керуючий відділком М. М. Федоровський, ордена Трудового Червоного Прапора — 2 чоловіка.

У селі — восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека, дитячий садок. Працюють майстерні побутового обслуговування.

Засноване село у 1921 році.

ЛИМА́НИ (1956 року утворилося з чотирьох сіл — Кисляківки, Юхимівки, Свято-Троїцького та Зайцевого) — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Бузького лиману, за 18 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Прибузька. Населення — 2424 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Галицинове, Лупареве.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Радянська Україна», в користуванні якого 7406 га орної землі, з них 1094 га зрошуваних. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму.

Вирощують тут озиму пшеницю, ячмінь, соняшник, цукрові буряки. 67 робітників радгоспу удостоєно урядових нагород, у т. ч. орденом Леніна нагороджено ланкову М. О. Мороз, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкового В. І. Плахтиря.

На території Лиманів — середня та 2 початкові школи, дитячий садок, 2 клуби, 2 бібліотеки, дитячий комбінат на 50 місць. Функціонує дільнична лікарня. Тут розміщується стаціонарний піонертабір «Радянська Україна».

Кисляківка заснована в середині XVIII ст. на місці колишнього запорізького поселення. У другій половині XVIII ст. поруч з Кисляківкою виникло село Свято-Троїцьке.

Поблизу сучасного села 6—8 липня 1709 року відбувся бій російських військ із залишками військ Карла XII, внаслідок якого шведи були вибиті з Святотроїцького табору і скинуті на Російську косу (лівий берег Бугу).

У 1921—22 рр. в селі виникли перші сільськогосподарські артілі «Новий світ», «Жовтнева революція», ім. Леніна.

Поблизу Лиманів та села Лупаревого досліджено 14 курганів, з них 8 доби бронзи (III—II тис. до н. е.) та 6 скіфських. В похованнях доби бронзи знайдено кістяні прикраси та антропоморфну кам'яну стелу. В одному з скіфських курганів — пошкоджену кам'яну скульптуру V ст. до н. е. Виявлено також 2 поселення скіфських часів, де знайдено ольвійські монети.

МІШКО́ВО-ПОГОРІ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 24 км на північ від районного центру і за 2 км від залізничної станції Водопій. Населення — 7418 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Горохівка, Пам'ять Комунарів, Полігон.

У селі розташована центральна садиба виноградарського радгоспу «Пам'ять комунарів», який обробляє 790 га орної землі. Під садом і виноградниками тут зайнято 1399 га, з них 1070 га зрошуваної. В господарстві є виноградний цех, будується новий винзавод. У 1970 році цех виробив продукції на 7 млн. 727 тис. крб. Середня врожайність винограду того року становила 30 цнт з га. За післявоєнний час радгосп «Пам'ять комунарів» спорудив 312 будинків для робітників, 3 гуртожитки, 8-и та 16-и квартирні житлові будинки, приміщення для п'яти дитясел та садків; 6 їдалень, 7 магазинів, фельдшерсько-акушерський пункт, будинок культури, аптеку. У селищі Полігон міститься обласна сільськогосподарська дослідна станція, де вирощують елітне насіння районованих сортів сільськогосподарських культур, племінний молодняк великої рогатої худоби та свиней. Тут широко впроваджують науковий метод обробітку грунту глибоким щілюванням для поліпшення аграції і водного режиму грунту на поливних землях, розроблений кандидатом сільськогосподарських наук В. А. Чешком.

У селі є середня, восьмирічна, дві початкові школи, восьмирічна школа-інтернат санаторного типу, професійно-технічне училище сільського господарства, будинок культури, бібліотека. У селі живуть і працюють 27 орденоносців. Серед них — заслужена вчителька УРСР Є. О. Дідан, заслужені садоводи і виноградарі УРСР Г. С. Оргенич, В. П. Работягов, В. В. Яковлєв, П. І. Дирда, Т. В. Козир, В. П. Козир, В. О. Тютюнник.

Засноване село в першій половині XIX ст. на місці двох хуторів Мішкова і Погорілова. В січні 1918 року створено ревком на чолі з І. І. Гончаровим. У роки громадянської війни тут діяв партизанський загін під командуванням Ю. Черникова. 1919 року організовано радгосп «Пам'ять комунарів», який мав тоді 554 га землі.

На околицях села знайдені залишки семи поселень: доби ранньої та пізньої бронзи, скіфських часів і перших століть н. ери.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на північний схід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Засілля. Населення — 1118 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водник, Костянтинівка, Оленівка, Павлівка.

У Новомиколаївці міститься центральна садиба радгоспу «Супутник». Це — велике господарство, у користуванні якого 4823 га орної землі, з них 1529 га зрошуваної. Спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва.

За післявоєнні роки радгосп побудував 173 житлових будинки, їдальню, 2 магазини, гуртожиток, школу, 8 тваринницьких приміщень тощо.

В селі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий комбінат. Працює шевська майстерня. Прокладено 12 км водопроводу.

За трудові успіхи 42 жителів села нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — вчительку місцевої школи М. М. Ярошенко.

Заснована Новомиколаївка у другій половині XIX ст. переселенцями з Полтавської і Херсонської губерній.

Уродженцю села молодшому лейтенанту Г. О. Шапарю посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу за мужність, виявлену під час боїв на Орловсько-Курській дузі в липні 1943 року.

На околиці села Костянтинівки знайдено скарб грецьких монет VII—II ст. ст. до н. ери.

ПЕРВОМА́ЙСЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 51 км на північний схід від районного центру і за 0,5 км від залізничної станції Засілля. Населення — 7100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Засілля, Квітневе, Комсомольське, Новоселівка, Партизанське.

В селищі міститься центральна садиба радгоспу «Засільський», який обробляє 1853 га орних земель. Основний виробничий напрям радгоспу — тваринництво. Тут знаходиться перший відділок радгоспу ім. Леніна, центральна садиба якого розміщена в сусідньому селі Засіллі. Цей радгосп має 10 649 га орної землі, в т. ч. 2658 га зрошуваних. Вирощуються зернові й технічні (цукрові буряки) культури. Тваринництво молочного напряму. 1964 року вступив до ладу розташований у селищі Первомайському Засільський цукровий завод, який переробляє 50 тис. цнт буряків на добу. За успіхи у розвитку сільського господарства урядовими нагородами відзначено 114 передовиків радгоспів, у т. ч. орденом Леніна — ланкового А. С. Васильєва, головного агронома Л. Г. Кузнецова (тепер на пенсії); орденом Жовтневої Революції — керуючого відділком А. Д. Пастушенка, секретаря парторганізації О. Г. Полового; орденом Трудового Червоного Прапора — 7 чоловік.

У селищі — середня і восьмирічна школи, сім клубів, бібліотека, дитячий комбінат та дитячі ясла. Селище засноване у 1932 році

Птахоферма колгоспу «Батьківщина». Пересадівка, 1969 р.

ПЕРЕСА́ДІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Інгулу, за 42 км від районного центру. До залізничної станції Грейгове — 7 км. Населення — 2969 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Михайло-Ларине.

У Пересадівці міститься садиба артілі «Батьківщина», за якою закріплено 8943 га землі, в т. ч. 6575 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, м'яса і молока. За самовіддану працю 113 колгоспників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — бригадира тракторної бригади Г. Г. Кучера, орденом Трудового Червоного Прапора — голову правління І. І. П'ятанчука і доярку Г. М. Бубну.

В селі 7 магазинів, шевські і кравецькі майстерні, лікарня на 25 ліжок, дитячий комбінат,

Засільський цукровий завод. Первомайське, 1965.

середня школа, клуб, бібліотека. Великою повагою серед односельців користується вчителька Н. С. Семенова, нагороджена орденом Леніна.

Засноване село в 1770—1775 рр. переселенцями з Бессарабії. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, у січні 1918 року, пересадівці обрали Раду селянських депутатів, першим головою якої був бідняк Г. О. Чайка. На початку 1919 року він очолював ревком. У серпні того ж року його закатували денікінці. Після вигнання білогвардійців у червні 1920 року в селі створено партійний і комсомольський осередки.

У грудні 1920 року організовано комітет незаможних селян. У 1921 році в Пересадівці утворюються ТСОЗи «Червона хвиля» і «Робітник», через рік — сільгоспартіль «Сумлінний КНС». 180 пересадівців, що воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня Я. М. Мотряк і М. П. Печериця, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня та медалями — М. П. Проценко, В. Г. Турта.

На околиці села Пересадівки та Михайло-Ларине виявлено залишки кількох поселень доби ранньої та пізньої бронзи, а також скіфських часів і перших століть н. ери.

ПРИБУ́ЗЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км на північний схід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Прибузька. Населення — 1355 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Степова Долина і Українка.

У селі розташована центральна садиба радгоспу «Прибузький», який обробляє 7636 га орної землі, з них 1272 га зрошуваної. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте овочівництво. В тваринництві переважає розведення великої рогатої худоби, свиней, курей і водоплавної птиці. В 1967 році радгосп був учасником ВДНГ СРСР. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 17 чоловік нагороджено орденами та медалями, в т. ч. шофера О. К. Тесленка — орденом Жовтневої Революції, ланкових М. М. Дубового і Г. М. Безуглу — орденом Трудового Червоного Прапора, директора С. Ф. Блінцова — орденом «Знак Пошани».

В селі Українці, підпорядкованому Прибузькій сільраді, міститься центральна садиба радгоспу «Авангард», який славиться високими досягненнями. Понад 30 трудівників удостоєні урядових нагород. 1966 року ланковому механізованої ланки А. П. Покотилову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він — депутат Верховної Ради СРСР 8-го скликання. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна господарство нагороджене ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Директор радгоспу, кандидат сільськогосподарських наук М. С. Бойко був делегатом XXIV з'їзду КП України. В 1971 році йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено ланкового В. П. Покотило, орденом Жовтневої

Брати Покотили — знатні механізатори радгоспу «Авангард». Українка, 1970 р.

Революції — секретаря партійної організації П. С. Кутового, орденом Трудового Червоного Прапора — 4 чоловіка.

В Прибузькому є середня школа, дитячий садок, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1933 році.

ШЕВЧЕ́НКОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 33 км на схід від районного центру і за 0,5 км від залізничної станції Котляреве. Населення — 3054 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зоря, Луч, Мирне, Новогригорівка.

У селі розміщена центральна садиба радгоспу ім. Шевченка, який обробляє 10 524 га орної землі, в т. ч. 1944 га зрошуваної. Половину посівних площ займають зернові культури (переважно озима пшениця). Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1970 році вирощено в середньому по 28,4 цнт озимої пшениці з га, а на поливних землях — по 55,8 цнт з га. Трудові досягнення радгоспу відомі ще з довоєнного часу. У 1935 році господарство першим на Україні закінчило косовицю і здачу хліба державі. Того року тут побував Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. 1939 року колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. В тому ж році його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Серед трудівників, відзначених урядовими нагородами, звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно комбайнера Ф. І. Лебеденка. Орденом Леніна нагороджено В. Л. Браїлова, Я. Ф. Гудка, О. П. Долгова, І. Г. Лебеденка, М. С. Владимирова і В. А. Ізбаша, орденом Трудового Червоного Прапора — 8 чоловік.

За післявоєнні роки радгосп побудував 450 житлових будинків, в т. ч. 13 двоповерхових, приміщення для середньої школи, лікарні, понад 30 тваринницьких приміщень, зерносховище, холодильник.

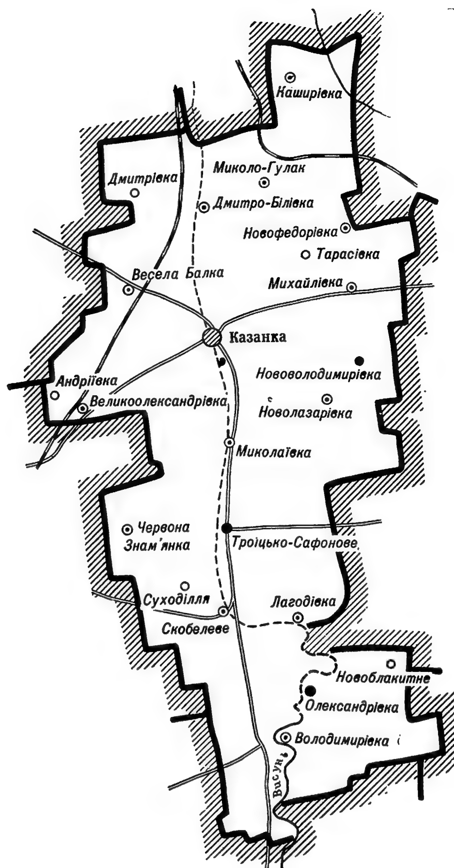
У селі — середня школа, середня школа-інтернат, будинок культури, бібліотека. Працюють дільнична лікарня, дитячі ясла, дитячий комбінат.

Засноване село у 1930 році.

Герой Соціалістичної Праці Ф. І. Лебеденко. Шевченкове, 1968 р.

КАЗАНКІВСЬКИЙ РАЙОН

КАЗА́НКА

Казанка — селище міського типу, центр селищної Ради, розташована на обох берегах річки Висуні, за 130 км від обласного центру. Відстань до залізничної станції Казанка на магістралі Харків—Миколаїв — 9 км. Населення — 8500 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Лазарівка і Чабанка.

Казанка — центр району, площа якого 1,3 тис. кв. км, населення — 34 тис. чоловік. В районі селищна і 15 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковані 86 населених пунктів. Тут є 19 колгоспів і 2 радгоспи, які обробляють 102,1 тис. га орної землі, агромеліоративна дослідна станція; 4 промислові підприємства, 2 будівельні організації. Працюють 10 лікарень, 32 фельдшерсько-акушерських пункти, 57 шкіл, професійно-технічне училище, 64 будинки культури і клуби, 82 бібліотеки.

На околиці села виявлено залишки стоянки доби мезоліту[1]. Виникла Казанка на початку XIX ст. В 1800 році на цих землях, що належали до Єлисаветградського повіту, з'явилися перші поселенці — казенні селяни, яких царський уряд переселив з Курської губернії. В межовій книзі за 1800—1808 рр. поселення так і називалося — Казенним, а згодом все частіше іменувалося просто Казанкою, ця назва закріпилася за ним назавжди[2].

Великі земельні ділянки поблизу села були відведені поміщику Душенкевичу, вищим чинам царської армії Потбеку і Виноградському. 1815 року в селі налічу-

[1] Археологические открытия 1968 года. М., 1969, стор. 264.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. 335, оп. 1, спр. 104, арк. 5, 7, 10, 12.

валося 786 однодворців[1]. Займалися вони переважно хліборобством і скотарством. Досить розвинутим було млинарство — у селі діяло 13 млинів.

З 1 січня 1829 року за царським указом Казанку переведено на становище військового поселення. Майже 30 років тут панував жорстокий аракчеєвський режим. В селі стояв один з ескадронів Бузької уланської дивізії[2]. Подальше будівництво і заселення Казанки проходило за схемою воїнських підрозділів — сотнями. Чоловіки відбували військову повинність протягом 25 років. Їхні діти зараховувались у кантоністські школи. Вся влада в селі належала військовому командуванню. Життя селян регламентувалося військовими статутами. За найменшу провину їх жорстоко карали.

Після ліквідації в 1857 році військових поселень Казанка стала державним селом. Переважна більшість державних селян користувалася мізерними наділами, урожаї з яких не забезпечували їм навіть прохарчування. У 1860 році до Казанки дійшли чутки, нібито в Криму з'явився цар і всім роздає волю. Тисячі людей, кинувши все, подалися в Таврію. Але вже по дорозі до Кривого Рога їх зупинили. Всіх повернули назад і жорстоко покарали.

На початку 60-х років XIX ст. в селі було 685 господарств з 4487 жителями. За указами про поземельний устрій державних селян вони мали викупити у держави свої наділи — всього близько 20 тис. десятин придатних земель. Користування землею залишалося общинним. Вся земля спочатку ділилась між громадами, яких у селі після реформи було 8, а потім — між членами громад. Переділ відбувався два — три рази на десятиріччя. І наділи вже розподілялися на господарства в залежності від їх заможності або, як казали селяни,— «за станом». Навіть у матеріалах подвірного перепису населення за 1883 рік говорилося: «Казанка. Колишнє військове поселення. Користування землею зрівняльне, але ті, хто має силу, захоплюють по 100 і більше десятин»[3]. Великі власники об'єднувалися в одну громаду. Чотири громади складали середні верстви населення — таких господарств було близько 60. В трьох громадах об'єднувалася основна маса найбіднішого селянства. У 80-х роках їх налічувалось у Казанці 1100 дворів[4]. Всі громади обробляли 11 552 десятини землі, решта використовувалась під пасовиська. Біднота перебувала в постійній економічній залежності від заможних верств населення.

В останній чверті XIX ст. прискорилось класове розшарування села. Виділяється сільська буржуазія, у якої найбідніше селянство наймитувало, а також орендувало землю. Ось як говорилось про це в одному з документів 1886 року: «Колишні військові поселенці Казанки громадами у 18—20 чоловік щорічно орендують по 550—650 десятин землі казенно-оброчних статей у місцевих або навіть у сусідніх землевласників»[5].

З 80-х років Казанка поступово стає великим, відомим на півдні Росії ринком збуту робочих рук[6]. З багатьох губерній сюди йшли тисячі людей, сподіваючись знайти роботу. Чимало з них наймалося до багатіїв у самій Казанці. Лише протягом липня 1898 року у місцевих куркулів залишилось наймитувати 218 чоловік з Київської, Полтавської, Чернігівської, Орловської і Могильовської губерній[7]. Щорічний заробіток чоловіків становив 62 крб., жінок — 40, підлітків — 22. В той же час ціни на ринку були дуже високими: кінь коштував 60 крб., а пара волів — вдвічі дорожче[8].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 692, арк. 41; спр. 827, арк. 26, 68.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 948, арк. 3.
[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 416, 417.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 60.
[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 416, 417.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1886, № 2, стор. 191.
[7] «Сборник Херсонского земства», 1898, № 6, стор. 139.
[8] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1902 год. Елисаветград, 1903, стор. 46.

Багато прибулих селян, а також місцевих жителів йшли на будівництво залізниці Харків—Миколаїв, яка проходила поблизу села. В 1867 році була споруджена залізнична станція Казанка. З відкриттям руху поїздів (1873 року) економічне життя Казанки ще більше пожвавилося. Щорічно зі станції відправлялося до Миколаєва близько 2 млн. пудів зерна. Швидко розвивалося борошномельне виробництво. В селі було 58 вітряних і один паровий млин. Кожного року відбувалось по три ярмарки, торгувало понад 50 крамниць. В 1884 році тут проживало 6144 чоловіка[1].

Експлуатація селянської бідноти посилювалася з кожним роком. Все частіше селяни, які розорювалися, йшли на заробітки в місто, особливо на залізорудні шахти Кривого Рога. Спілкування з передовими робітниками сприяло їх політичному вихованню. Ще в 1881 році за протест проти політики царського самодержавства заслано на каторгу жителя Казанки А. Ф. Коржа. 1893 року за критику царя були засуджені селяни С. Л. Коптєв і відставний писар П. П. Храпак, а 1895 року — селянин П. І. Кисельов[2]. Велику роль у пробудженні класової свідомості відіграли ідеї російської соціал-демократичної партії. Особливо цьому сприяла перша російська буржуазно-демократична революція. 15 грудня 1905 року прокурор Єлисаветградської судової палати доповідав одеському прокурору, що І. І. Шехтер, який проживає в Казанці, розповсюджував серед селян літературу РСДРП, в т. ч.— Програму РСДРП[3]. 17 грудня 1905 року на одній із сходок селян Казанки і Казанківської волості було прийнято документ, що свідчить про широке проникнення революційних настроїв у селянські маси, про їх всезростаючу політичну зрілість. «Ми вважаємо необхідним: 1. Скинути царське самодержавство. 2. Всі органи місцевої влади повинні вибиратися всім населенням незалежно від статі, національності, релігії загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням. 3. Передачі всієї землі в руки тих, хто її обробляє. 4. Знищення залишків кріпосного права на Україні, Алтаї, Західному краї та інших областях країни. 5. Надати населенню повну недоторканість особи, житла, свободу слова, друку, зборів, спілок, совісті. 6. Права на самовизначення всім націям. 7. Відокремлення церкви від держави і школи. 8. Амністії політичним в'язням. 9. Обмеження робочого дня 8 годинами. 10. Права населення одержувати освіту рідною мовою.

Разом з цією постановою ми, селяни, шлемо товариський привіт петербурзьким робітникам і всім борцям за спільну справу».

Рішення підписали 113 чоловік[4].

Під час столипінської аграрної реформи поблизу Казанки утворюються хутори Чабанка, Тимофіївка, Вербівка, Любомирівка, що належали куркульським сім'ям. В той же час більше 200 селянських сімей, що розорилися, виїхали 1909 року з рідного села. Того року в селі зареєстровано 117 випадків продажу землі збіднілими селянами.

Протягом цілого століття в Казанці не було навіть медичного пункту. Прийомний покій відкрився тут лише 1904 року[5]. Приміщення на чотири ліжка орендувалось у місцевого куркуля. Але вже через рік цей прийомний покій припинив своє існування. В губернській газеті «Юг» зазначалося, що Єлисаветградська повітова управа відмовилася відновити контракт по найму приміщення для казанківської приймальної палати, тому що його хазяїн став вимагати за оренду надбавки — 100 карбованців[6].

Школу у селі відкрито через піввіку після його заснування, в 1849 році. Навчалися в ній переважно діти заможних селян, і то в дуже обмеженій кількості. Так,

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 62, 130.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, ч. 1, спр. 822, арк. 6; ч. 2, спр. 1861, арк. 1; спр. 1862, арк. 3; спр. 2147, арк. 10.
[3] Там же, ч. 1, спр. 4266, арк. 26.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 148, арк. 1—3.
[5] Города России в 1904 году, стор. 0108.
[6] Газ «Юг» (Херсон), 28 липня 1905 р.

1861 року її відвідувало всього 30 учнів, 1862 року — 36, 1863 — 54, причому серед них не було жодної дівчинки[1]. На початку XX ст. тільки кожний десятий житель міг читати і писати. Незважаючи на швидке збільшення населення, мережа навчальних закладів розширювалася дуже повільно. 1904 року в Казанці проживало 10 400 чоловік, а в двох церковнопарафіяльних школах, земському училищі і двокласному училищі Міністерства освіти навчався 431 чоловік, тобто 30 проц. всіх дітей шкільного віку[2]. В 1894 році єлисаветградські повітові збори ухвалили відкрити в Казанці бібліотеку, виділивши для цього 75 крб., однак цей задум так і не був здійснений[3]. Зате в селі діяло дві православні церкви і один молитовний будинок.

За даними 1904 року в Казанці налічувалось 1857 житлових приміщень, з них 1812 — убогі хати і землянки, вкриті соломою або очеретом. 32 будинки мали залізну покрівлю, 12 — дерев'яну і лише один будинок, який належав місцевому поміщику, був вкритий черепицею[4].

Перша світова війна принесла нові бідування трудящим села. Розпочалася масова мобілізація до царської армії. Лише протягом 1914—1915 рр. на фронт пішло близько 300 чоловік. З промислових центрів, і частіше всього з Кривого Рога, в Казанку знову надходили антиурядові листівки. Звістку про повалення самодержавства тут одержали в березні 1917 року[5]. Місцеві власті закликали населення підтримати Тимчасовий уряд, однак трудящі селяни починали поступово розуміти, що політика Тимчасового уряду не відповідає їх інтересам. Коли в жовтні 1917 року на одній із сходок обговорювався «Наказ делегатам Установчих зборів», на трибуну піднявся солдат, який щойно повернувся з фронту, і заявив: «Поставте першим пунктом «Наказу» ,,Геть війну!" — тоді я проголосую за нього. А поки що голосуватиму за Леніна»[6]. Дедалі більше селян підтримувало більшовицькі лозунги.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції на вулицях Казанки відбулися мітинги і демонстрації. 10 листопада 1917 року земельний комітет приймає рішення про перехід до його рук без викупу і винагороди всіх приватновласницьких, казенних, удільних і монастирських земель[7].

В січні 1918 року в Казанці створено волревком, який став першим органом Радянської влади. Під його керівництвом були конфісковані землі, реманент і худоба у великих землевласників, в т. ч. 2395 пудів посівного матеріалу, 306 голів рогатої худоби, і розподілені між селянами. Ревком очолив боротьбу селянських мас проти контрреволюції. В селі було створено народну міліцію. Відгукуючись на заклик партії більшовиків, в лютому 1918 року ревком організовує з 176 жителів Казанки (серед них були сільські активісти М. К. Кузьменко, Н. Ф. Недушенко, Т. Д. Якубишин та інші) червоногвардійський загін, командиром якого призначає П. П. Дмитрієва[8]. Перше бойове хрещення вони одержали біля залізничної станції Довгинцеве в бою з загоном царського полковника монархіста М. Г. Дроздовського, який пробивався з румунського фронту на Дон. Пізніше загін брав участь у боротьбі з австро-німецькими військами на Україні, з красновцями на Дону. Багато жителів Казанки мужньо билися на фронтах громадянської війни, в партизанських загонах. Ф. Т. Риженко, колишній наймит, воював на Східному фронті проти Колчака, був членом екіпажу відважного бронепоїзда «Советская Россия»[9].

У березні 1918 року Казанку окупували війська кайзерівської Німеччини, які відновили старі порядки, встановили жорстокий окупаційний режим. Восени їх змі-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 101—114.
[2] Города России в 1904 году, стор. 095, 0133.
[3] Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865—1899 гг., вып. 3. Херсон, 1906, стор. 92.
[4] Города России в 1904 году, стор. 098.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 48.
[6] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 2 листопада 1917 р.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 1529, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1960, оп. 1, спр. 16, арк. 2—4.
[9] Там же, спр. 2, арк. 2; спр. 4, арк. 2; спр. 5, арк. 2.

нили загони петлюрівської Директорії. Діяльність місцевих активістів по організації боротьби за владу Рад спрямовували миколаївські більшовики. Під їх впливом 24 січня в Казанці відбувся мітинг, учасники якого несли в руках транспаранти: «Геть Директорію! Хай живе Радянська влада!»[1].

В березні 1919 року в Казанку увійшли частини Червоної Армії. Обирається Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів в складі 50 чоловік, яку очолив місцевий бідняк А. П. Іванишин. Рішенням Ради було ліквідовано волосне земство. Для потреб весняної сівби у куркулів реквізували зерно. Були опечатані хлібні склади і приватновласницькі крамниці. В кінці місяця тут відбувся з'їзд Рад 9 волостей. У прийнятому на ньому рішенні було записано: «Геть всіх, хто заважає нам установити тверду владу народу. Геть усіх, хто проти народу, проти його сподівань, проти його волі. Хай живе влада народу! Хай живе свобода, рівність, братерство! Хай живе соціалізм»[2]. 12 квітня пленум виконкому Казанківської Ради ухвалив рішення про конфіскацію всіх олійницьких підприємств, млинів з усім інвентарем.

Величезну підтримку і всебічну допомогу селянам подавали миколаївські робітники. Ось що вони писали 16 квітня 1919 року в листі: «Якщо населенню що-небудь потрібно в Миколаєві, то присилайте людину з мандатом від Казанківської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Що в наших силах, для Казанки буде відпущено негайно»[3]. Робітничий клас Миколаєва допомагав жителям села боротися й проти куркульського бандитизму. 22 квітня 1919 року батальйон григор'євців вчинив у Казанці криваву розправу над 22 комуністами[4]. Куркульські елементи відкритим збройним виступом підтримали отамана Григор'єва. Але цей заколот було розгромлено частинами 3-ї Української радянської армії.

В серпні 1919 року Казанку захопили денікінці, які жорстоко знущалися з населення. Члени волвиконкому, комуністи, які пішли в підпілля, очолили боротьбу населення проти білогвардійців. У січні 1920 року, коли передові загони червоноармійців наблизилися до села, за умовним сигналом селяни підняли повстання і цим допомогли наступаючим частинам Червоної Армії[5]. 25 січня 1920 року в Казанку увійшли частини прославленої 45-ої дивізії на чолі з видатним радянським полководцем Й. Е. Якіром[6]. Політвідділ дивізії допоміг відновити органи Радянської влади. Було створено ревком, згодом відбулися вибори постійних органів влади. Вже в березні 1920 року волвиконком постановив реквізувати у куркулів надлишки зерна. У відповідь на це в червні куркулі підняли заколот і навіть тимчасово захопили владу в селі. Висланий частинами Червоної Армії із станції Знам'янка бронепоїзд придушив цей контрреволюційний виступ. Близько 40 його організаторів були заарештовані[7]. Згодом в Казанку прибула з Кривого Рога повітова надзвичайна трійка на чолі з членом більшовицької партії з 1917 року П. Р. Аненком, яка допомогла навести в селі порядок. Але місцеві куркулі повідомили банду Іванова, що в селі перебувають чекісти. Вночі бандити оточили будинок, в якому зупинився керівник трійки. Вороги схопили пораненого більшовика. Розпоровши йому живіт, вони насипали туди зерна, а потім прив'язали до коня і проволокли по вулицях Казанки[8].

Значну роль у боротьбі з куркульським бандитизмом відіграв створений в травні 1920 року комітет незаможних селян, головою якого обрали Г. Л. Стеболова[9]. За активною участю членів КНС, під керівництвом партосередку, що оформився в травні

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2762, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
[2] Там же, спр. 1, арк. 3, 8; спр. 3, арк. 2; спр. 5, арк. 1.
[3] Там же, спр. 3, арк. 1.
[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 306.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 4.
[6] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 75.
[7] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 271.
[8] Газ. «Червоний гірник» (Кривий Ріг), 19 червня 1965 р.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 4.

1920 року, здійснювалися аграрні перетворення на селі. На основі закону Всеукрревкому про землю трудяще селянство одержувало по 2 десятини землі на їдця, реманент. Цю роботу проводила створена в квітні волосна земельна комісія з числа безземельних та малоземельних селян. В кінці 1920 року з метою найбільш продуктивного використання сільськогосподарських знарядь в Казанці утворюється прокатний пункт. Того ж року казанківці повністю виконали плани продрозверстки: по хлібу — на 121 проц., фуражу — на 119 проц., сільськогосподарській сировині — на 102 проценти.

Обговорюючи рішення X з'їзду РКП(б) про заміну продрозверстки продподатком, селяни Казанки в прийнятій на загальних зборах постанові записали: «Ми впевнені, що нова економічна політика дозволить спільними зусиллями відбудувати народне господарство країни». За роки непу в селі збільшилися на 23 проц. посівні площі, підвищився врожай на 2,2 цнт, збільшилась кількість худоби, значно пожвавилась торгівля. В 1921 році організовуються перші сільськогосподарські об'єднання «Воля»,«Весела Висунь» та ін., до яких входило по 5—10 сімей[1].

Свою відданість партії більшовиків селяни найяскравіше висловили в листі до В. І. Леніна в листопаді 1922 року. Ось що вони писали: «Ми, селянські депутати Казанківської волості, Криворізького повіту, з'їхавшись на волосний з'їзд в день святкування 5-х роковин Жовтневої революції, поздоровляємо Вас з перемогою над буржуазією і нашим визволенням від рабства поміщиків. Дізналися про Ваше видужання. Дуже раді. Обираємо Вас почесним членом президії з'їзду... Хай живе Комуністична партія — вождь великої пролетарської справи!»[2] Під керівництвом більшовиків у 1922 році створюється комсомольська організація в складі 9 чоловік, яку очолив А. П. Прохорець. Бойовим організатором сільської піонерії виступила комсомолка У. Ф. Корж.

У березні 1923 року Казанка стає центром Казанківського району. Районна партійна організація та виконком районної Ради приділяли постійну увагу відбудові господарства і в інших селах. Під кінець 1925 року землі перших ТСОЗів села оброблялися трактором. Першими за кермо трактора сіли сільські бідняки Г. Н. Рябчинський, М. Н. Трофимов, І. Ф. Штельмах, Г. О. Локтіонов. Партійна організація стала ініціатором створення в Казанці в 1927 році першої артілі ім. В. І. Чапаєва, до якої вступило 275 жителів. Вона мала 1444 га земельних угідь[3]. Після XV з'їзду партії, який взяв курс на колективізацію, в колгоспи почали об'єднуватися й члени ТСОЗів та ін. кооперативних товариств. В 1928—1929 рр. у Казанці виникло 20 дрібних артілей, які на початку 30-х років були об'єднані[4]. Впертий опір колективізації чинили куркулі. Спекулюючи на окремих помилках в колгоспному будівництві, вони намагалися відвернути трудяще селянство від нового життя. Деякі селяни почали виходити з колгоспів. В 1928 році куркулі зламали замок на коморі з зерном і спровокували пограбування народного добра. До місця події прибула голова сільської Ради К. О. Волосовецька. Організувавши активістів на охорону зерна, вона поспішила до сільради. Але по дорозі куркулі скинули комуністку в ставок[5]. Тільки вчасна допомога товаришів врятувала К. О. Волосовецьку від загибелі.

Посилювалася партійно-політична робота в масах, зміцнювалися керівні кадри. Велику організаторську і політичну роботу в колгоспах села проводили райком партії й територіальна сільська партійна організація, в якій 1931 року налічувалось 16 комуністів. В грудні 1930 року на районних партійних зборах комуністи Казанки одноголосно схвалили ленінську генеральну лінію будівництва соціалізму і засудили троцькістську опозицію в партії[6].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 5.
[2] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 188.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 163, арк. 63.
[4] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
[5] Газ. «Бугская заря», 2 липня 1958 р.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 231, арк. 81.

Зміцнювати колгоспи доводилося в умовах гострої класової боротьби. Куркульські елементи села висунули у цей час лозунг, що «в колгоспних бригадах не повинно бути ні комуністів, ні комсомольців». Вони особливо намагалися вплинути на молодь. На спеціальному засіданні райком партії обговорив питання про заходи щодо поліпшення роботи райкому комсомолу, низових комсомольських організацій серед молоді. В 1930 році створено в усіх колгоспах первинні комсомольські організації. Найбільш підготовлених юнаків і дівчат приймали до лав Комуністичної партії. За 5 років (1925—1930 рр.) комуністами стали 14 кращих вихованців комсомолу[1]. Значна роль відводилась організаціям МОДРу, Тсоавіахіму і товариства «Безбожник».

Велику допомогу колгоспам надавала держава. 1930 року в Казанці створюється МТС. Через два роки в ній вже працювало 50 тракторів. В 1933 році при МТС організовується політвідділ, начальником якого призначили досвідченого партійного працівника П. І. Старигіна (в 1938 році його було обрано першим секретарем Миколаївського обкому партії)[2]. Політвідділ відіграв значну роль в організаційному зміцненні колгоспів і політичному вихованні трудящих.

До вересня 1930 року Казанківський район входив до Криворізького округу. До села часто приїздили шефи — робітники криворізьких підприємств. З лютого район було ліквідовано, і Казанка увійшла до складу Долинського району Дніпропетровської області. В січні 1935 року знову створюється Казанківський район. 27 січня районна партійна конференція обрала районний комітет партії[3]. 9 лютого 1935 року вийшов перший номер газети «Червоний прапор».

На цей час в Казанці було 11 колгоспів — ім. Леніна, «Заповіти Ілліча», ім. Петровського, ім. Чапаєва, ім. Ворошилова, ім. Жовтневої революції, «Влада — Радам», ім. Р. Люксембург, «Красное знамя», «Перекоп» і «Третій вирішальний». В 1935—1936 рр. всім їм були вручені державні Акти на вічне користування землею. Найбільш яскравим виявом масових зрушень у психології колгоспників було широке охоплення їх соціалістичним змаганням. В селі з'явилося немало послідовників М. С. Демченко. Ланка Ф. М. Полової в 1936 році зібрала по 504 цнт буряків з га. Через рік ще кращих результатів добились ланки А. М. Петренко, П. Ф. Швець і О. Д. Куковицької. Вони виростили по 600, а на поливних землях — по 740 цнт буряків з га[4]. У 1938 році в Казанці було 130 стахановців. Трудовий героїзм набував масового характеру. Районний комітет партії і райвиконком щорічно проводили зльоти передовиків сільського господарства. Портрети кращих людей вивішувалися в будинку культури, їхні імена заносились на Дошку пошани. В 1936 році Казанку відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський[5]. Виступаючи на мітингу перед її жителями, він високо оцінив трудовий патріотизм колгоспників.

Протягом 1930—1940 рр. урожайність зерна в казанківських колгоспах зросла від 10—12 цнт з га до 15—17 цнт, тобто в середньому на 5 цнт з га. За цей же час рівень механізації сільськогосподарських процесів підвищився на 82 проц.[6] В цьому була немала заслуга механізаторів, підготовлених на курсах при МТС. Лише протягом перших п'яти років курси випустили 500 трактористів, 50 шоферів, 65 комбайнерів, 28 бригадирів тракторних бригад. На той час в кожному з 11 колгоспів була своя партійна організація. Напередодні війни у Казанці налічувалось 130 комуністів[7]. Вони всебічно сприяли розгортанню соціалістичного змагання, підтримували почин новаторів. Відомий заклик П. М. Ангеліної «Сто тисяч подруг на трактор!» знайшов гарячий відгук у дівчат Казанки. 100 з них прийшли в МТС працювати на

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 231, арк. 67—71.
[2] Газ. «Червоний прапор» (Казанка), 24 травня 1938 р.
[3] Газ. «Червоний прапор», 9 лютого 1935 р.
[4] Газ. «Червоний прапор», 12 березня і 4 грудня 1938 р.
[5] Газ. «Червоний прапор», 13 травня 1936 р.
[6] Газ. «Червоний прапор», 20 грудня 1940 р.
[7] Газ. «Червоний прапор», 11 січня 1945 р.

На молотьбі хліба в колгоспі ім. Петровського. Казанка, 1935 р.

тракторах, зокрема О. П. Швець, К. І. Кошлова, Н. Ф. Кудінова, П. І. Соловйова, Г. М. Вальчукова та інші. 82 жінки водили комбайни, 25 — автомашини. У селі працювали олійниця, промкомбінат, млинарські, меблеві та теслярські підприємства.

За роки Радянської влади підвищився добробут трудівників Казанки, зросла оплата праці. На трудодень колгоспники одержували по 3—5 кг хліба і по 2—3 крб. грішми. Восени колгоспні автомашини доставляли до будинків колгоспників по 100, 200, а іноді й більше пудів хліба.

Сільська Рада надавала виключного значення благоустрою села. Воно швидко будувалось і оновлювалось. Зникли всі землянки, яких в 1917 році налічувалось декілька сотень. Лише за 1940 рік тут виросло до 70 просторих і світлих будинків. Широко розвивалось присадибне господарство і садівництво.

Напередодні війни у Казанці мешкало 10 600 жителів. Поліпшилося їх медичне обслуговування. Якщо 1917 року в селі був лише один фельдшер, то в 1940 році вже трудилося 30 медичних працівників. Діяла поліклініка, лікарня на 45 місць з пологовим відділенням. У колгоспах працювали постійні та сезонні дитячі ясла.

Значні зміни сталися в галузі освіти. В 1937 році повністю була ліквідована неписьменність серед дорослого населення. Велику допомогу в цій справі надавала держава. Лише в 1940 році на народну освіту по району було асигновано 2 млн. карбованців. 1941 року в Казанці у 2 семирічних та 2 середніх школах навчалося 1200 учнів, їх вчили 47 вчителів.

Крім районного будинку культури, працювали 7 колгоспних клубів. 1933 року в МТС було встановлено радіовузол, який міг забезпечити лише два—три десятки радіоточок, в 1936 році став до ладу радіовузол на 400 радіоточок[1].

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на нашу країну обірвав мирне життя трудящих. В Казанківський райвійськкомат у перші ж дні війни надійшло 1344 заяви, серед них — 380 від жінок, з проханням відправити на фронт. Наприкінці червня 1941 року в селі створено винищувальний батальйон. З наближенням фронту вивозилася в тил країни техніка, худоба, евакуйовувались жителі.

14 серпня 1941 року село окупували німецько-фашистські загарбники. Незважаючи на жорстокий терор гітлерівців, одразу ж під керівництвом комуністів починає діяти підпільна патріотична група. В 1942 році патріоти встановлюють зв'язок з партизанським загоном Г. М. Седнєва, який діяв на території Казанківського і сусіднього Широківського району Дніпропетровської області. Влітку 1943 року в Казанці ще організовується група на чолі з офіцером Червоної Армії Н. А. Кірсановим,

[1] Газ. «Червоний прапор», 8 березня 1936 р.

до якої увійшли А. А. Шостов, А. А. Буйлака, В. Л. Барташевич, М. І. Сидоров, В. Т. Водоп'янов та інші[1]. Підпільники саботували на залізничній станції вантаження хліба і худоби для відправки в Німеччину, ховали продовольство, виводили з ладу транспорт, засоби зв'язку. Одного дня 1942 року на вулицях села з'явилися від руки написані зведення Радінформбюро, які закінчувалися закликами: «Хай живе ВКП(б)!», «Смерть фашистським окупантам!», «Червона Армія переможе!». В 1943 році таких листівок стало з'являтися ще більше. З поліцейського участку зникали то автомат, то ящики з медикаментами. Серед ночі часто лунали постріли радянських патріотів.

Окупанти карали всіх, хто викликав будь-яку підозру. Так, після чергової облави фашисти зігнали на площу 13 жителів села і побили залізними прутами. Під час однієї з операцій до їх рук потрапила комуністка А. Є. Леонова, активна учасниця антифашистського підпілля, знатна колгоспниця артілі «Перекоп». Гітлерівці по-звірячому закатували патріотку: відрізали їй вуха, груди, відрубали руки[2]. Криваву розправу вчинили вони і над сім'єю директора неповної середньої школи № 4 Ю. С. Гордишевського. На очах у його дружини Ф. А. Гордишевської кат розстріляв трьох дітей. Вона кинулась захищати їх, тоді фашисти оглушили її ударом, скинули в яму і живцем закопали[3]. Гітлерівці вивезли багато юнаків і дівчат, серед яких були навіть неповнолітні, до Німеччини. Коли мати 14-річного Володі Михайлюка звернулася до німецької комендатури з проханням не забирати її сина, вона одержала відповідь: «Не поїде — сьогодні ж повісимо». За неповними даними, у фашистську неволю з Казанки потрапило 302 чоловіка.

В березні 1944 року радянські війська розгорнули бої за визволення Миколаївщини. 9 березня вранці дві танкові і мотострілецька бригади з 23-го танкового корпусу генерал-лейтенанта Ю. Г. Пушкіна почали бій за Казанку. Радянські танкісти розгромили на вулицях села значні сили і штаб 57-го танкового корпусу гітлерівців. Захоплено було 40 танків і штурмових гармат, 1 тис. автомашин, знищено до 900 солдатів і офіцерів ворога. Близько ста воїнів-визволителів загинуло тут. На трьох братських могилах в 1966—1968 рр. споруджено пам'ятники-монументи, а при в'їзді в Казанку з боку Кривого Рога на Холмі Слави, на місці, де відбувався великий танковий бій з фашистами, встановлено танк Т-34.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билося немало жителів Казанки. Мужньо захищали столицю нашої Батьківщини — Москву командир кулеметної роти старший лейтенант І. Д. Українець і старший лейтенант І. Н. Пономарьов. У героїчній обороні Сталінграда брав участь колишній бригадир тракторної бригади А. П. Ванін, в битві на Орловсько-Курській дузі — голова колгоспу ім. Жовтневої революції І. М. Жабський. Молодший лейтенант А. Д. Нікулін визволяв Прагу і Бухарест, а лейтенант Б. А. Мерзлікін — Варшаву. Багато казанківців полягло на фронтах війни. В 1944 році у боях за Білорусію загинув один з перших організаторів казанківської комсомолії, підполковник А. А. Кривцов, командир червонопрапорного ордена Кутузова 54-го бомбардувального полку 30-ї авіадивізії[4]. В нерівному бою з фашистами його літак був підбитий над станцією Калинковичі Гомельської області. Відважний сокіл спрямував палаючу машину на скопище ворожих ешелонів. Опису його бойової служби і геройського подвигу кілька сторінок присвятив у своїй книзі «Рыцари пятого океана» генерал-полковник авіації А. Г. Ритов. 20 липня 1944 року під час Львівської операції загинув начальник повітряно-стрілецької служби 9-ї гвардійської авіадивізії Герой Радянського Союзу К. Г. Вишневецький[5]. У вересні 1962 року в Марухських льодовиках на Кавказі

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 106.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 30, арк. 10.
[3] Газ. «Червоний прапор», 24 грудня 1944 р.
[4] Газ. «Червоний прапор», 12 квітня 1966 р.
[5] Газ. «Червоний прапор», 15 лютого 1969 р.

знайдено комсомольський квиток, що належав жителю Казанки сержанту П. К. Коптєву, про подвиг якого писав у своїх спогадах колишній командуючий Закавказьким фронтом генерал армії І. В. Тюленєв. Їх було четверо земляків у взводі розвідки 810-го полку: П. К. Коптєв, Д. Т. Баранчук, М. О. Послушняк і В. Є. Миронов. Троє з них, в т. ч. і П. К. Коптєв, що командував взводом, загинули в нерівному бою на перевалі Головного Кавказького хребта, який гітлерівці так і не змогли взяти. Живим залишився лише В. Є. Миронов. Після війни він повернувся до рідного села і багато в чому допоміг письменникам В. Л. Гнеушеву і А. Г. Попутьку відновити події, які лягли в основу їхньої книги «Таємниця Марухського льодовика».

Багато лиха принесла Казанці фашистська окупація. Гітлерівці спалили близько сотні адміністративних і житлових приміщень, зруйнували тваринницькі ферми. В громадському господарстві в перші дні після визволення села налічувалося всього 20 коней і 25 корів. З одинадцяти колгоспів десять не мали жодного кілограма зерна. Відступаючи, фашисти вивезли з Казанки 29,5 тис. цнт хліба[1].

Першу матеріальну допомогу населенню подали військові частини Червоної Армії. Вони виділили 270 цнт зерна, 240 цнт картоплі, 28 цнт м'яса, 500 цнт молока, 2500 шт. яєць. Незважаючи на труднощі, жителі села також прагнули допомогти Червоній Армії в розгромі ворога, зокрема брали активну участь у зборі коштів на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». До 1 травня 1944 року вони підписались на суму близько 700 тис. крб., з яких 60 тис. внесли готівкою[2]. Сільська Рада організувала збір коштів до фонду оборони країни. В 1944—1945 рр. жителі Казанки зібрали більше 200 тис. крб. У важких умовах доводилося відбудовувати зруйноване фашистами господарство. В 1944 році з 17 тис. га орної землі засівалась тільки половина. У полі, на фермах — скрізь переважала жіноча праця. В колгоспі ім. Петровського з 367 працюючих було 340 жінок, у колгоспі ім. Ворошилова з 110 працюючих — 101 жінка і т. д. З чоловіків були тільки підлітки і старики[3]. Перший післявоєнний урожай зерна 1944 року становив лише 48 тис. цнт, тобто втричі зменшився в порівнянні з 1940 роком. Незважаючи на це, у жовтні—листопаді 1944 року від залізничної станції Казанка відійшло кілька ешелонів з плакатами «Одержуй, Батьківщино, наш український хліб!».

Перші 13 комуністів, які разом з передовими частинами Червоної Армії прибули в Казанку, створили райком партії, райвиконком, територіальну партійну організацію і сільську Раду[4]. Під час війни багато комуністів загинуло. Якщо в 1941 році в одній тільки Казанці було 93 члени і 38 кандидатів у члени партії, то на 1 квітня 1945 року в усьому районі налічувалося 46 членів партії і 22 кандидати[5]. Але вони очолили всю організаторську і політико-виховну роботу.

З вересня 1944 року почала знову виходити газета «Червоний прапор» — орган райкому партії та виконкому районної Ради депутатів трудящих. Вона підтримувала тісний зв'язок з фронтом. Лише протягом перших трьох місяців тут було опубліковано близько 20 листів з фронту про подвиги земляків. Ось як писав в одному з таких листів парторг одного з гвардійських кораблів Чорноморського флоту І. В. Сердцев: «Колишній колгоспник артілі ім. Ворошилова з Казанки Михайло Слободзян — сміливий і відважний моряк. Він мужньо захищав Одесу, Севастополь, Кавказ. За подвиги удостоєний багатьох бойових нагород. Парторганізація корабля прийняла його в члени Комуністичної партії». Такі листи надихали односельців на трудові звершення. 8 березня 1945 року редакція газети одержала лист від гвардії лейтенанта І. І. Калини. Він просив розшукати жінок, які врятували йому життя. У бою за Казанку його танк був підбитий. Товариші загинули, а йому відірвало ногу. Врятували

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 3, арк. 7, 11.
[2] Там же, арк. 13; спр. 6, арк. 1, 5.
[3] Казанківський райдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 86, арк. 234—294.
[4] Газ. «Червоний прапор», 11 січня 1945 р.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 36; спр. 131, арк. 1.

Ударниці комуністичної праці робітниці Казанківського сирзаводу О. М. Лукашук і З. М. Гринюк. Казанка, 1969 р.

його жінки, імен яких він не дізнався. Згодом виявилося, що це були жительки Казанки В. А. Кривцова, М. І. Котляр, Є. А. Красіна, Є. М. Євсюкова і П. І. Чабан. Протягом чверті віку ветеран Вітчизняної війни І. І. Калина не пориває зв'язків з Казанкою. Не раз він був її дорогим і почесним гостем. І. І. Калина — почесний громадянин селища Казанки. Газета вміщувала на своїх сторінках матеріали про хід відбудови колгоспів району, трудовий героїзм казанківців.

Натхненні героїчними перемогами радянських воїнів, очолені комуністами, казанківці показували зразки самовідданої праці і патріотизму. В Казанці першими в районі з'явилися фронтові молодіжно-комсомольські ланки високого врожаю. Зусиллями механізаторів Д. І. Ткаченка, М. М. Коптєва, І. С. Єськова, М. І. Фурсова та інших було відбудовано МТС, якій 1944 року військові частини передали 8 тракторів. Ще 4 трактори прислав Алтайський тракторний завод[1]. В 1945 році 50 казанківців протягом півмісяця трудилися на відбудові суднобудівних заводів Миколаєва. Корабели сердечно дякували за це хліборобам, а в наступні роки відповіли їм також допомогою у сільськогосподарському виробництві. За путівкою сільради в 1946 році 19 жителів Казанки поїхали працювати на відбудову шахт Донбасу[2].

Велику організаторську роботу серед населення проводили працівники райвиконкому, який з 1946 року очолював колишній фронтовик, кавалер десяти бойових урядових нагород майор запасу Г. М. Рябець, за самовіддану працю нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Вже 1946 року за успішне виконання зобов'язань на збиранні врожаю колгоспами ім. Леніна, «Перекоп», ім. Чапаєва, «Влада — Радам», ім. Жовтневої революції і «3-й вирішальний»[3] на районну Дошку пошани було занесено Другу Казанківську сільську Раду (голова К. О. Волосовецька). До 1948—1949 рр. всі артілі села відновили довоєнні площі орних земель.

За рахунок демобілізованих воїнів і передовиків виробництва зростали ряди комуністів на селі. У 1945 році було створено первинну парторганізацію при МТС, в 1946 році — у колгоспі «Перекоп», в 1947 році — у колгоспі ім. Петровського, в 1948 році — у колгоспі ім. Р. Люксембург[4]. Вміло спираючись на маси, вони були головною організуючою силою у колгоспах. З ініціативи комуністів у 1950 році розпочинається об'єднання колгоспів: замість 11 створюється 6, а в 1954 році — 4. З січня 1959 року у Казанці — 3 колгоспи: ім. Леніна, «Заповіт Ілліча» та ім. Петровського. Це сприяло значному зростанню громадського господарства.

З 1950 по 1959 рік колгоспи Казанки збільшили виробництво зерна в 1,2 раза; кількість худоби подвоїлась, а кількість корів, зокрема, зросла в 4 рази; прибутки артілей досягли 2 млн. крб. проти 1,2 млн. крб. Об'єднання колгоспів ще більше прискорило темпи росту економіки колгоспів. Один лише колгосп ім. Петровського на кінець семирічки виробляв зерна 5632 тонни. Це майже стільки, скільки до об'єднання виробляли всі одинадцять господарств. Важливим етапом в господарському та культурному розвитку села стала восьма п'ятирічка. На честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна серед трудівників ланів розгорнулось масове соціалістичне змагання. Хлібороби колгоспу ім. Леніна взяли на себе зобов'язання зробити свій колгосп господарством високої культури землеробства.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
[2] Казанківський райдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5, арк. 2.
[3] Газ. «Червоний прапор», 25 липня 1946 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 169, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 270, оп. 1, спр. 1, арк. 1; оп. 3, спр. 3, арк. 1.

1968 року йому першому в Миколаївській області присвоєно це почесне звання: незважаючи на посуху, на полях колгоспу був вирощений високий урожай хліба — понад 27 цнт з га. Не відставали й інші колгоспи. Якщо в 1965 році всі вони виробляли 14 тис. тонн зерна, то за п'ятирічку виробництво його збільшилось більш ніж на одну третину і становило в 1970 році 18 600 тонн. Завдяки високій культурі землеробства врожай зерна 25—30 цнт з га на полях Казанки став постійним і стабільним, а на окремих ділянках досяг 35 і більше цнт з га. Багато труднощів довелося подолати в справі розвитку тваринництва. Всі колгоспи створили міцну кормову базу. 1970 року на колгоспних фермах налічувалося 7,6 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1 тис. корів (а в 1940 році стільки було у всьому районі)[1].

Після реорганізації МТС в 1958 році колгоспи купили її техніку. 1970 року на полях працювало 116 тракторів, 78 комбайнів, 58 вантажних автомашин. Електроенергія Каховської ГЕС 1960 року дозволила механізувати багато виробничих процесів. Велику допомогу колгоспам надають шефи з промислових підприємств Миколаєва. Наприклад, колгоспу ім. Леніна комплексну механізацію тваринницьких ферм допомогли здійснити робітники суднобудівного заводу ім. 61 комунара. Колгоспи стали економічно міцними. Загальний їх прибуток у 1970 році перевищив 4 млн. крб., що в 5 разів більше, ніж мали всі шість артілей 1953 року.

Керують господарствами вмілі організатори. Протягом 19 років очолює колгосп ім. Леніна член КПРС з 1927 року, один з ветеранів колгоспного будівництва Ф. І. Марченко. За останні роки його бойові нагороди поповнилися трудовими — орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». Голова колгоспу ім. Петровського І. Д. Українець — учасник Великої Вітчизняної війни, кавалер восьми урядових нагород. Після війни він здобув вищу економічну освіту. За вміле керівництво колгоспом удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Цією ж нагородою відзначений і голова колгоспу «Заповіт Ілліча» І. Д. Небога. Урядових нагород удостоїлись понад 200 трудівників Казанки, в т. ч. ордена Леніна — колишній голова колгоспу ім. Петровського М. Я. Гаращук, завідуюча молочно-товарною фермою колгоспу ім. Петровського Р. П. Чухан; ордена Трудового Червоного Прапора — механік МТС В. І. Акимов, доярка М. І. Ковальова, чабан С. П. Петришин; ордена Жовтневої Революції — чабан колгоспу «Заповіт Ілліча» В. Ф. Мартинюк та інші. Звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 році удостоєний бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Леніна І. М. Соловйов, який щорічно одержує найвищі врожаї зернових культур — по 30—35 цнт з га. За післявоєнні роки близько ста чоловік нагороджені медалями ВДНГ СРСР, в т. ч. 30 юннатів казанківських шкіл[2].

Значну роль у господарському житті села відіграють підприємства місцевої промисловості і транспорту. Лише у відділенні «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуду» і автоколоні працює 640 чоловік, а на всіх підприємствах — більше тисячі, серед них 106 комуністів і 150 комсомольців. Повагою односельців користуються передовики виробництва, ударники комуністичної праці електрозварник М. В. Педосюк, що систематично перевиконує норми виробітку, шофер В. Н. Перов, машина якого проходить по 100—150 тис. км без капітального ремонту, кранівник Б. Ф. Рожко та інші.

Члени партбюро колгоспу «Заповіт Ілліча» обговорюють хід соціалістичного змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Казанка, 1969 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 30, арк. 8.
[2] Казанківський райдержархів, ф. 1, оп. 13, спр. 5, арк. 56.

Почесна колгоспна сім'я С. Ф. Соляника. Казанка, 1969 р.

Бригадир тракторної бригади колгоспу ім. В. І. Леніна Герой Соціалістичної Праці І. М. Соловйов серед піонерів середньої школи. Казанка, 1969 р.

Дев'яти ветеранам праці на загальних зборах колгоспників присвоєно звання почесного колгоспника. Це звання одержали також дві сім'ї. В Казанці, на вул. Ювілейній № 42 висить дощечка, на якій красується напис: «Тут живе почесна сім'я колгоспника колгоспу ім. В. І. Леніна Казанківського району С. Ф. Соляника». Дружина С. Ф. Соляника — Марфа Гнатівна з першого ж дня створення колгоспу була передовим рільником. Дочка Лідія — доярка, нагороджена орденом «Знак Пошани». Син Дмитро — кращий тракторист артілі. Другий син — Віктор — колгоспний стипендіат, закінчує Мелітопольський інститут механізації сільського господарства.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 482 кращих трудівники Казанки нагороджені Ленінськими ювілейними медалями. До районної Книги трудової слави занесено колгосп ім. Леніна, Казанківську селищну Раду. Цієї ж честі були удостоєні 18 передовиків виробництва. У листі до Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР, прийнятому на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, трудящі Казанки писали: «Ми клянемося завжди і в усьому наслідувати заповіти Леніна, боротися за їх здійснення — в цьому ми бачимо зміст всього нашого життя. Немеркнучий образ Леніна, його великі ідеї надихають нас на боротьбу в ім'я торжества комунізму».

Про громадську активність жителів Казанки свідчить швидке зростання рядів партійних організацій. На 1970 рік в селі було 358 комуністів. Під керівництвом партійних організацій казанківці достроково виконали свої соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Перший секретар Казанківського райкому партії М. Є. Рукоманов і бригадир тракторної бригади колгоспу ім. В. І. Леніна Герой Соціалістичної Праці І. М. Соловйов були делегатами XXIV з'їзду КП України.

Активні помічники партійних організацій — комсомольці. В райцентрі їх налічується 862. За закликом ЦК ВЛКСМ в 1958—1960 рр. десятки юнаків та дівчат пішли працювати на ферми. В колгоспі ім. Леніна тваринниками стало 27 комсомольців, в колгоспі ім. Петровського — 31, «Заповіт Ілліча» — 19. Багато кого з них згодом ЦК ВЛКСМ нагородив значками «За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва»[1]. Значну роботу в Казанці проводить селищна Рада. Її депутати чимало зробили для благоустрою селища, поліпшення медичного обслуговування населення, розвитку торговельної мережі і будівництва культурно-освітніх закладів. Протягом 45 років депутатом Казанківської сільради обирається комуністка К. О. Волосовецька, з них 26 років вона очолювала сільраду. В 1926 році К. О. Волосовецька була делегатом Всеукраїнського з'їзду жінок. Під час війни керувала евакуацією населення і колгоспного майна. Згодом працювала в Сталінградській області, де також

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 228, оп. 16, спр. 9, арк. 53, 58.

Загальний вигляд селища Казанки. 1967 р.

була обрана головою однієї з сільських Рад. Після війни комуністи Казанки двічі обирали її членом Миколаївського обкому партії. За заслуги перед Батьківщиною вона нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани». Вже будучи на пенсії, К. О. Волосовецька бере активну участь у громадському житті села.

Заможно живуть трудящі Казанки. Рільники і тваринники, наприклад, щомісячно одержують від 100 до 150 крб., механізатори — по 200 і більше крб. За післявоєнні роки Казанка повністю оновилась. Виросли двоповерхові житлові будинки, споруджується із скла і бетону сучасний універмаг. В 1967 році прокладено 1,5 км тротуару, 2 км шляху з твердим покриттям. Руками казанківців висаджено 2 парки. З травня 1967 року Казанка — селище міського типу. Вона повністю електрифікована. Тут 1900 радіоточок, 238 телефонів.

Населення Казанки має широку мережу лікувальних закладів: поліклініку, лікарню на 100 місць, пологовий будинок, аптеку, колгоспні профілакторії. Трудящих обслуговують 170 медичних працівників, в т. ч. 18 спеціалістів з вищою медичною освітою.

В селищі — 3 середніх і одна восьмирічна школа, в яких навчаються 1394 учні. Педагогічний колектив налічує 102 вчителі. Всі діти дошкільного віку виховуються в яслах і дитячих садках, де для них організовано безплатне харчування. За рахунок колгоспу безплатні обіди одержують учні школи. Колгосп платить стипендію тим, кого направляє вчитися у вищі навчальні заклади. 1963 року в Казанці відкрите сільське професійно-технічне училище, де навчається близько трьохсот чоловік.

В кінці 1970 року в центрі Казанки відкрився новий районний будинок культури із залом на 560 місць. Один з найкрасивіших в області, він побудований із скла і бетону й опоряджений з урахуванням кращих традицій українського художнього мистецтва. В будинку культури працює бібліотека, читальний зал, краєзнавчий музей, є кімнати для відпочинку, культурно-масової і політико-виховної роботи.

При районному будинку піонерів, відкритому в 1955 році, працює музична школа. В селищі 4 кінотеатри, 12 бібліотек із загальним книжковим фондом 70 тис. примірників. З кожним роком зростає попит на книги. На тисячу жителів припадає 1256 примірників періодичної преси.

Вихованцем Казанківської комсомольської організації був письменник-драматург Леонід Юхвід. Чимало з побаченого і пережитого в Казанці згодом лягло в основу його відомої п'єси «Весілля в Малинівці».

Повнокровним життям живе Казанка, впевнено дивляться в майбутнє її трудівники.

Г. М. ГУЦАЛО, В. О. КУЗНЕЦОВ

ВОЛОДИ́МИРІВКА

Володимирівка — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Висуні, за 40 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Новополтавка на лінії Харків—Миколаїв — 35 км. Населення — 4226 жителів. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Лісове і Новосілля.

Перші жителі на території сучасної Володимирівки з'явилися у II тисячолітті до н. е., про що свідчить виявлене тут поселення доби бронзи.

Село виникло на початку XIX ст. в період інтенсивного заселення північного Причорномор'я. У серпні 1810 року тут зупинилися перші 383 переселенці, більшість яких були вихідцями з Володимирівської губернії. Тому й поселення названо Володимирівкою. У 1816 році тут налічувалося 90 дворів і 579 жителів[1]. За юридичним станом перші мешканці села були державними селянами.

З січня 1822 року Володимирівку переведено на становище військового поселення[2]. В ній розміщувався 5-й ескадрон Бузького уланського полку[3]. Перебуваючи на службі, переселенці одночасно займалися хліборобством і тваринництвом. Військові начальники тримали їх у суворій покорі і карали на свій розсуд. Особливо жорстоким був ротмістр Юзефович. Він часто за найменшу непокору бив селян, приказуючи: «Тілесне покарання передбачене статутом»[4].

У середині 30-х років великі земельні ділянки тут придбали у поміщика Юрицина миколаївський купець Павлов і московська купчиха Лазарєва. Значні земельні угіддя зосереджувалися й у місцевих багатіїв — здебільшого вихідців з безстроково відпущених унтер-офіцерів. Вони мали будинки, млини. До 1861 року таких господарств у Володимирівці налічувалося 92[5].

З ліквідацією військових поселень жителі села в юридичних правах були прирівнені до державних селян. З цього ж часу Володимирівка — волосний центр. Не стало солдатської муштри, проте життя селян лишалося, як і раніше, тяжким. У громадському вироку сільського сходу в 1858 році зазначалося: «Землі наділили мало. Селяни не можуть прогодувати ні себе, ні родину, ні худобу». Від усіх платежів, господарських зборів, казенних повинностей звільнявся лише волосний голова[6].

Після реформи 1861 року Володимирівка економічно почала розвиватися значно швидше, зростала кількість населення. Якщо напередодні реформи тут налічувалося 1497 жителів[7], то за наступні два десятиріччя число їх подвоїлося. Площа орної землі перед реформою не перевищувала 2 тис., а на 1880 рік вона зросла до 7 тис. десятин. Проте переважна маса селянської бідноти мала мізерні земельні наділи, а 284 господарства були взагалі безземельними. З 659 селянських дворів 211 були безкінними. Селянам у 1858 році виділили лише 473 десятини, та й ті по балках, на глинястих і кам'янистих грунтах. Зате поміщики Бредихін і Юрицин володіли 9046 десятинами землі[8].

6 серпня 1868 року селяни, доведені до відчаю своїм безпросвітним становищем, написали листа до представників царської влади, в якому відверто питали: «Як жити далі?». Цього листа підписали 62 чоловіка. Та відповіді ніякої вони, звичайно, не одержали. Життя селян і надалі залишалося вкрай тяжким. Вони сплачували найрізноманітніші податки. Гроші бралися також на будівництво шляхів, за випасання худоби, на всілякі пожертвування. Так, наприклад, у 1880 році сільська громада з 342 господарств повинна була сплатити по окладних листах 6344 крб., на будів-

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 202, 203.
[2] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 78.
[3] ЦДВІА, ф 411, оп. 1, спр. 887, арк. 1.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 2. арк. 40, 144.
[5] Там же, спр. 1, арк. 1—20.
[6] Там же, спр. 2, арк. 24, 348.
[7] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 202.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 10, арк. 96; ф. 985, оп. 1, спр. 109, арк. 34.

ництво нової церкви — 506 крб.[1]. Відсутність землі й злидні примушували селянина йти в найми до поміщика і куркуля, брати гроші в позичку. Таких боржників щороку налічувалося від двохсот до трьохсот чоловік. Наприклад, у 1888 році у «борговій книзі» значилося ім'я селянина С. Гридасова, одного з тих 62-х, хто двадцять років тому писав листа представникам царської влади про тяжке селянське життя. Він взяв з продовольчого комітету позичку в сумі 17 крб. і з великими труднощами виплатив її за 4 рази. За несвоєчасну виплату боргу селян чекало повне розорення. Так сталося в 1889 році з селянами В. І. Іноземцевим та І. Пшеничним, яких волосний суд засудив за несплату боргів до 6 місяців ув'язнення. Згідно з рішенням суду їх майно було описане і розпродане[2]. За останнє десятиріччя XIX ст. близько сотні розорених селян Володимирівки подалися на шахти Криворізького басейну, на промислові підприємства Херсона. Величезні земельні багатства зосередилися в основному в руках трьох поміщицьких сімей, а також куркулів. Серед селян наростало невдоволення. Вони дедалі рішучіше виступали з протестом проти самодержавства. У 1891 році селянина К. Шатохіна було засуджено за антиурядові виступи і заклики селян до активної боротьби проти поміщиків[3].

У 1905 році в селі з'являлися революційні листівки і прокламації. З Миколаєва і Херсона все частіше приїздили робітники, які розповідали селянам про події у містах, боротьбу робітників проти капіталістів. Навесні 1906 року, у розпал орних робіт, біднота Володимирівки вперше застрайкувала. Вона припинила роботу на панських ланах, рішуче вимагаючи зниження орендних цін, збільшення земельних наділів, надання демократичних свобод[4]. Власті викликали з Херсона загін поліції. Та це не залякало селян. Вони підпалили садиби поміщиків Озерових і Юрициних. Поліція і викликані на допомогу війська вчинили розправу над повсталими[5].

Після столипінської аграрної реформи посилився процес зубожіння і розорення селянських мас. Багатіла куркульська верхівка, яка жадібно скуповувала селянські землі. Наприклад, у 1914 році 26 куркулів мали 2225 десятин землі. В їх господарствах працювало 287 наймитів — найбідніших і безземельних селян Володимирівки[6].

Лише 1862 року в селі було відкрито парафіяльну школу, яку відвідувало 10 учнів[7]. Через три роки в ній навчалося 58 учнів, причому, серед них не було жодної дівчинки. Після закінчення навчання вчитель, церковний священик, у класному журналі записав: «Вміють читати. Арифметику знають дві дії. Катехізис — напам'ять»[8]. 1898 року у Володимирівці відкрилося земське народне училище. Проте ці навчальні заклади не могли охопити всіх дітей. Так, у 1900 році до школи прийняли 42 учні, а відмовили через відсутність місць — п'ятдесятьом. У 1902 році з цієї ж причини поза школою залишились також п'ятдесят чоловік. І так майже щороку. Але й ті діти, яким пощастило вступити до школи, не завжди закінчували її. У шкільному звіті за 1905 рік говорилося, що з 99 хлопчиків до закінчення навчання школу залишило 30, а з 43 дівчаток — 41. Причина: відсутність коштів, одягу, взуття. Царське самодержавство не дбало про розвиток народної освіти, особливо серед селян. Якщо до 1907 року у Володимирівці була чотирирічна школа, то в 1908 році її зробили трирічною, а ще через рік — дворічною. Ні прохання батьків, ні листи вчителів — ніщо не могло змінити становище[9].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 8, арк. 16; спр. 9, арк. 1; ф. 335, оп. 1, спр. 59, арк. 1, 2.
[2] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 4, арк. 4; спр. 12, арк. 1, 4.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 1690, арк. 1.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 383, арк. 17.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 31.
[6] Там же, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 79, арк. 22, 23.
[7] Журн. «Херсонские епархиальные ведомости», 1862, № 2, стор. 23.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 4, арк. 33.
[9] Там же, ф. 125, оп. 1, спр. 2, арк. 47, 50, 51, 125, 208, 248.

Лікарні у селі не було. Єдиний фельдшер приймав хворих вдома. Смертність досягала 30 і більше проц. У метриці для складання призовного списку до виконання військової повинності у 1914 році значиться, що з 95 хлопчиків, які народилися в 1893 році, до 1914 року померло 36. Особливо велика захворюваність була серед дітей. За медичним обстеженням 1913 року з ста учнів Володимирівської школи 17 виявилися хворими на трахому, 24 — на коросту, 4 — на недокрів'я, 3 — на туберкульоз, тобто половина всіх дітей були хворі[1].

Перша світова війна, з початком якої 118 селян були мобілізовані в царську армію, принесла народу нові бідування. В селянських масах наростало обурення політикою царського уряду. Вони з радістю сприйняли звістку про повалення царського самодержавства в лютому 1917 року. В село почала регулярно надходити газета «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов»[2]. Незабаром створюється сільський комітет. У вересні в Херсоні під керівництвом більшовиків відбувся губернськй з'їзд Рад селянських депутатів. Делегатами на ньому від володимирівців були М. С. Митрофанов, С. І. Дюмін, А. А. Чуднецов та інші, які, повернувшись у село, проводили роз'яснювальну роботу серед населення. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції сільська біднота рішуче береться до революційних перетворень. У листопаді земельний комітет ухвалює рішення про конфіскацію поміщицьких земель. 23 листопада 1917 року у Володимирівці скликаються надзвичайні земські збори, на яких схвалюються перші Декрети Радянської влади. Тут же було оголошено про створення ревкому. З найбільш сміливих і рішучих людей у всі маєтки призначені комісари. Вони взяли на облік і під охорону землю, будівлі, реманент. Для підтримання порядку створюється міліція, яку очолив Д. А. Мальнєв[3]. З січня 1918 року ревком почав реквізовувати млини, олійниці, машини тощо. 17 лютого 1918 року відбувся перший волосний з'їзд Рад, на якому було обрано волосний виконавчий комітет з 11 чоловік на чолі з С. І. Дюміним. Виконком складався з трьох секцій: земельної, продовольчої і адміністративної. 4 березня він ухвалив постанову про конфіскацію 9046 десятин поміщицьких земель та 120 — церковних[4].

Але 20 березня 1918 року село зайняла білогвардійська бригада царського полковника Дроздовського, що йшла з румунського фронту на Дон. Карателі стратили 20 сільських активістів[5]. Слідом за дроздовцями в село прийшли німецькі окупанти і гетьманці.

У березні 1919 року частини 1-ї Задніпровської дивізії під командуванням П. Ю. Дибенка визволили Володимирівку від петлюрівців, що захопили її в кінці 1918 року. Поновив свою діяльність волвиконком. Створена при ньому земельна комісія розпочала наділяти селянам землю по 2,5 десятини на їдця. Члени виконкому організували збирання продовольства для Червоної Армії і голодуючих міст північної Росії — тільки в червні було заготовлено 507 пудів зерна.

Та у травні в село увірвалися григор'євці. Погрожуючи зброєю, вони відбирали у населення хліб, м'ясо, фураж, цінні речі. До півтора десятка селянських хат було спалено. Жителі села не підтримали заколотників. Близько 30 володимирівців пішло в загін, який діяв проти григор'євських банд у районі сіл Володимирівки, Троїцько-Сафонового, Блакитного, Високопілля, Маліївки. Загоном командував колишній фронтовик І. М. Макаренко — згодом бойовий сподвижник Г. І. Котовського. Загін І. М. Макаренка не раз вступав у сутички з бандитами[6]. На початку червня 1919 року з боку залізничних станцій Довгинцеве і Апостолове підійшли ре-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 2, арк. 1—38; ф. 125, оп. 1, спр. 9, арк. 9.
[2] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917г. — март 1918 г.), стор. 59.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 3, арк. 1—3.
[4] Там же, арк. 20—22; ф. Р-955, оп. 1, спр. 109, арк. 34, 35.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 542, арк. 2.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 4.

гулярні війська Червоної Армії під командуванням П. Ю. Дибенка, які розгромили бандитів[1].

Сільський комсомольський осередок. Володимирівка, 1925 р.

Але у серпні 1919 року село захопили денікінці. Через 5 місяців вони були вигнані частинами 41-ї дивізії (командир О. М. Осадший), що входила в 14-у армію (командир І. П. Уборевич)[2].

Створений в кінці грудня 1919 року партійний осередок в складі комуністів К. Г. Довженка, А. А. Митрофанова, М. С. Митрофанова, А. А. Чуднецова і С. Х. Пахомова[3] та ревком приступили до розподілу землі. В березні 1920 року було обрано сільську Раду. У травні в селі створюється комітет незаможних селян, до якого ввійшли місцеві бідняки Я. Т. Пахомов, С. В. Євдокимов, Є. Є. Бицев та інші. КНС допомагав здійснювати розподіл землі між селянами. На кожного їдця виділялося по 4,4 десятини. Всього було наділено 15 506 десятин землі[4]. Проте більшість бідняцьких господарств, одержавши від Радянської влади землю, не змогла її обробити та засіяти: не було насіння, бракувало робочих рук, мало залишилося коней. Крім того, налагодженню господарського будівництва перешкоджали численні куркульські банди. У вересні 1920 року до Володимирівки увірвалася банда Іванова. Заарештувавши сільських активістів, бандити під посиленою охороною провели їх вулицями села, а на околиці — розстріляли[5]. Один із заарештованих — комуніст М. С. Митрофанов — чудом залишився живим.

Восени 1920 року через село проходили частини Першої Кінної Армії, що громили врангелівців. Для поповнення кавалерійських ескадронів володимирівці виділили 248 коней[6]. За теплу зустріч і за надану допомогу жителям щиро дякував командуючий Кінною Армією С. М. Будьонний.

Партосередок, сільська Рада, КНС, ведучи боротьбу з куркулями, успішно виконали продовольчу розверстку. У куркулів було вилучено 711 пудів хліба. Одночасно організовано збирання коштів та продовольства для робітників Донбасу. По закінченні громадянської війни Радянська держава приділила велику увагу постачанню селу машин і реманенту. В грудні 1921 року з ініціативи КНС створено споживчий кооператив, який надавав селянам кредити, а також напрокат сільськогосподарський реманент.

16 жовтня 1922 року у Володимирівці відбувся волосний з'їзд Рад. В резолюції з'їзду було записано: «Схвалити політику свого робітничо-селянського уряду. Надіслати привітання робітникам і селянам Німеччини, Греції, Туреччини і подяку за їх братерську солідарність з народами Радянської Росії». Делегати з'їзду послали телеграму В. І. Леніну: «Дорогий Володимир Ілліч! З'їзд Рад Володимирівської волості Херсонського повіту радісно вітає Ваше видужання і початок роботи на благо трудящих»[7].

Велику увагу комуністи приділяли вихованню молоді. Під їх керівництвом у 1922 році створено комсомольську організацію, в якій через рік налічувалося

---

[1] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 24, арк. 81.
[2] Там же, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 21.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1. спр. 156, арк. 101, 102.
[4] Там же, ф. Р-172, оп. 1, спр. 13, арк. 2; ф. Р-1213, оп. 1, спр. 245, арк. 184.
[5] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 156, арк. 101.
[6] Там же, ф. Р-172, оп. 1, спр. 12, арк. 20.
[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 394, арк. 5.

15 чоловік[1]. Організатором і першим секретарем комсомольського осередку став надісланий для роботи у Володимирівку Миколаївським губкомом комсомолу Л. П. Риженко — згодом державний діяч, у 1965—1970 рр. міністр м'ясної і молочної промисловості УРСР.

У травні 1922 року відбулися вибори нового складу сільської Ради. До неї обрали 27 депутатів від бідноти і середняків, у т. ч. 5 комуністів. За них голосувало 85 процентів виборців[2]. Під впливом комуністів, комсомольців і представників Ради незаможники села першими об'єдналися по 40—50 сімей у кооперативи і, переселившись на колишні поміщицькі землі, почали спільно обробляти їх. Так, у 1922—1923 рр. утворилися селища Воля, Зоря, Солонці з земельними ділянками по 1000—1200 десятин[3]. А перед цим, ще в 1921 році в колишньому маєтку поміщика Бредихіна було створено т. зв. показове господарство — Володимирівський культрадгосп[4].

Поряд із розв'язанням завдань господарського будівництва партійна організація разом з КНС, сільрадою і комсомольським осередком приділяла велику увагу охороні здоров'я, піднесенню культурного рівня села. У 1920 році тут відкрито амбулаторію і медпункт, а в 1923 році — лікарню на 12 ліжок, де працювало 3 лікарі, 6 фельдшерів та 6 санітарок. Для неписьменних відкриваються 5 шкіл лікнепу, а з 1920 року почали працювати дві початкові школи. В лютому 1918 року у Володимирівці відкрився народний будинок[5]. При КНС була створена у 1921 році жіноча рада, яка організовувала політико-масову і культурну роботу серед жінок.

У лютому 1923 року в Херсоні відбувся 5-й повітовий з'їзд КНС. Його заключне засідання присвячувалося вшануванню героїв революції на селі. Таким колективним героєм було названо Володимирівський КНС, який нагороджено почесним Червоним прапором з написом: «Славним борцям за Радянську владу незаможникам Володимирівської волості»[6]. У привітанні з'їзду говорилося: «Ви були оазисом у широкій пустелі, де вас оточувала темрява і запеклість класової боротьби. Ви були одними з малих, але сильних». Від імені володимирівців прапор прийняв комуніст М. С. Митрофанов, який сказав, звертаючись до присутніх: «Ми понесемо його гордо, не опускаючи, до остаточної перемоги комунізму»[7]. 28 грудня 1924 року на своїх партійних зборах володимирівські комуністи засудили троцькізм, як ворожу нашій партії течію, і підтвердили свою вірність ленінізму[8].

У березні 1923 року три волості Херсонського повіту — Володимирівську, Троїцько-Сафонівську і Маліївську — об'єднано у Володимирівський район, що увійшов до Миколаївського округу. Райком партії, виконком районної Ради приділяли велику увагу політичній та організаторській роботі серед жителів села. Під керівництвом комуністів 1924 року у Володимирівці з 60 членів КНС організовується ТСОЗ «Шлях незаможника». Головою його обирається місцевий селянин-бідняк П. Р. Гуреєв. Цього ж року тут виникло ще декілька ТСОЗів. У березні 1926 року утворюється перше Володимирівське земельне товариство, а в 1927 році — друге земельне товариство[9]. Із 988 селянських дворів більше половини, в основному найбідніше селянство, об'єдналися в цих земельних товариствах[10]. Держава всебічно допомагала їм. 163 господарства були звільнені від податків, 73 — одержали грошову позичку в сумі 3650 крб[11]. У колективні господарства надходили трактори.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 88, арк. 72.
[2] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 17, арк. 7.
[3] Там же, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 245, арк. 38.
[4] Там же, ф. Р-172, оп. 1, спр. 13, арк. 47.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-4113, оп. 1, спр. 390, арк. 1—6.
[6] Газ. «Херсонський комунар» (Херсон), 9 лютого 1923 р.
[7] Газ. «Херсонський комунар», 9 лютого 1923 р.
[8] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 354, арк. 17.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 245, арк. 192; спр. 252, арк. 6.
[10] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1000, арк. 36.
[11] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1226, оп. 1, спр. 54, арк. 53.

Після XV з'їзду партії комуністи села, зокрема Г. І. Гуль, І. К. Караченцев, В. С. Чечельницький, С. С. Дюмін, П. Р. Гурєєв, Г. І. Кобець та інші рішуче здійснювали колективізацію сільського господарства. У 1928 році ТСОЗ «Шлях незаможника», що мав 640 га землі, прийняв статут сільгоспартілі. Того ж року артіль одержала 14 тис. крб. прибутку. На кожного їдця видали по 7,5 пуда пшениці, 9 пудів ячменю, 8 пудів картоплі, 2 пуди проса. Протягом двох років на селі організувалося 8 колгоспів: «Шлях Леніна», «Праця батрака», ім. Паризької комуни та інші[1]. В їх користуванні було 9070 га землі. Колективна праця показувала свої переваги перед одноосібною. У колгоспи почали вступати і середняки. До 1930 року в них об'єдналося 937 господарств Володимирівки, або 94 проц.[2] Рішучу боротьбу повели трудящі селяни проти куркулів, які чинили запеклий опір колективізації. Пробираючись на керівні посади, вони шкодили колгоспам, як тільки могли: труїли худобу, зерно та ін. У березні 1930 року за ініціативою комуністів відбулися збори жителів села, в рішенні яких було записано: «29 куркульських сімей, що протидіють розвитку колгоспного господарства і соціалістичному будівництву, з Володимирівки виселити»[3]. У вересні 1930 року на бюро райкому партії відмічалося, що колгосп «Шлях незаможника» успішно зібрав урожай зернових культур, що тут висока трудова дисципліна, добре ведеться масово-політична робота, налагоджено громадське харчування. Райпартком запропонував усім парторганізаціям району налагодити роботу так, як в артілі «Шлях незаможника». У листопаді 1930 року райпартком і райвиконком провели зліт колгоспників, на якому були присутні 430 делегатів, у т. ч. і селяни-одноосібники. Трудівники села активно обговорювали питання дальшого розвитку колгоспного руху. На цьому зльоті було прийнято звернення Володимирівської артілі «Шлях незаможника» про додаткову здачу державі хліба з особистих лишків колгоспників, щоб ще вище піднести економічну могутність країни[4].

В жовтні 1930 року у Володимирівці створюється МТС[5]. Через два роки вона мала 64 трактори, 5 автомашин, багато різної сільгосптехніки і обробляла землю на площі 45 тис. га[6]. Підвищувався культурно-технічний рівень трудівників села: готувалися кадри трактористів, комбайнерів, механіків, машиністів тощо. Значну роботу щодо виховання і підготовки колгоспних кадрів провів політвідділ Володимирівської МТС, створений в 1933 році. За його ініціативою в 1934 році відкриті короткотермінові курси, семінари, агрономічні гуртки, в яких колгоспники навчалися оволодівати сільськогосподарськими знаннями. Тільки протягом 1934—1936 рр. ці курси відвідувало понад 280 чоловік.

Зростала політична активність трудівників села. До сільської Ради в 1934 році були обрані 25 кращих людей колгоспного виробництва, сільської інтелігенції. Серед депутатів партійно-комсомольський прошарок становив 35 проц. Було обрано 30 проц. жінок.

Зміцнювалися колгоспи. Щорічний валовий збір зерна в артілі «Шлях незаможника» у передвоєнні роки становив 20—25 тис. цнт[7]. З 1939 року колгоспники перейменували артіль «Шлях незаможника» на «Шлях заможника». Під керівництвом комуністів ширилося соціалістичне змагання, ударництво. В 1937 році у всій області знали про володимирівського комбайнера В. І. Сальникова, якому було присвоєне звання майстра комбайнового збирання[8]. За високі показники у вирощуванні врожаїв і розвитку громадського тваринництва в 1939 році більше 20 трудівників села,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 77, арк. 28—30; ф. Р-950, оп. 1, спр. 18, арк. 2.
[2] Там же, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 349, арк. 17.
[3] Там же, спр. 451, арк. 17; ф. Р-1226, оп. 1, спр. 86, арк. 3.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп.10, спр. 72, арк. 8, 137.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 3. спр. 449, арк. 191.
[6] Краткий статистический справочник Одесской области. Одесса, 1932, стор. 50—53.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1127, арк. 145—148.
[8] Газ. «Колгоспна правда» (Володимирівка), 7 листопада 1937 р.

в т. ч. Л. А. Караченцев, П. С. Ванін, Н. З. Волобоєва, Ф. Г. Євдокимова, А. М. Бабанський, стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В результаті досягнутих успіхів у розвитку сільського господарства підвищився добробут колгоспників Володимирівки. У передвоєнні роки вони одержували на трудодень по 3—5 кг зерна і по 2—3 крб. Змінився і вигляд села. Створена за ініціативою сільської Ради будівельна бригада споруджувала оселі для колгоспників. Було збудовано десятки нових будинків та громадських приміщень, упорядковано вулиці, розбито 2 сквери. До послуг трудящих відкрили лікарню на 35 ліжок, амбулаторію, аптеку, а в грудні 1938 року — пологовий будинок на 25 ліжок[1].

Ще в 1925 році газета «Красный Николаев» писала, що володимирівські комуністи і сільська Рада почали культурне будівництво з організації шкільного навчання і добилися добрих наслідків. У 1926 році в трьох школах навчалося більше чотирьохсот дітей. Комсомольці були першими помічниками в організації шкіл лікнепу, де навчалося доросле населення Володимирівки. У 1928 році Володимирівська сільська Рада влаштувала урочисті проводи на робітфак своїх перших посланців С. Н. Пшеничного, Д. І. Пєтухової, П. Леонідова та інших. Майже повністю було ліквідовано неписьменність. У 1939 році вчителька Є. А. Третякова нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі працювали два клуби, три бібліотеки. З 1927 року тут діяла кіноустановка, з грудня 1930 року — радіовузол. До 1940 року було радіофіковано вже половину села. В будинках колгоспників світилося понад півтори тисячі електролампочок.

Були створені організації Тсоавіахіму, МОДРу, Червоного Хреста. Колгоспники робили добровільні внески на будівництво авіаескадрильї і танків для Червоної Армії, в одній з військових частин побудували клуб[2]. Комсомольці села стали ініціаторами збирання коштів на будівництво літака для Червоної Армії, який назвали «Діти Жовтня». Протягом 10 років володимирівці підтримували шефські зв'язки з екіпажем есмінця «Незаможник». Не раз представники від селян відвідували бойовий корабель[3].

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, протягом перших двох днів на фронт пішло 48 жителів села, а через тиждень — ще близько ста. До 500 чоловік записалися в народне ополчення. Серед ополченців було 125 комуністів і 285 комсомольців[4]. 15 серпня 1941 року німецько-фашистські війська окупували село. Володимирівці з перших днів повели в тилу ворога антифашистську боротьбу. Очолив її комуніст Г. М. Седнєв, залишений тут для підпільної роботи. Члени підпільних груп збирали зброю, розповсюджували зведення Радінформбюро про героїчну боротьбу Червоної Армії. Вони створили патріотичні групи більше як у 10 навколишніх селах. У грудні 1941 року Г. М. Седнєв, потрапивши під підозру поліції, змушений був переїхати до Троїцько-Сафонового. Патріоти села подавали його загону велику допомогу. М. Єфремов, В. Давидов і Г. Давидов передали партизанам 10 гвинтівок, 8 гранат, 2 парабелуми. П. Є. Карпов, С. Г. Латишенко та Г. В. Панченко постачали загін продовольством[5].

Від рук фашистських катів загинули учасники патріотичного руху у Володимирівці В. М. Караченцев, А. І. Мінаков, С. Ю. Пшеничний, І. І. Волобоєв, М. А. Євдокимов, зв'язковий партизанського загону, учень місцевої школи В. Храмов та інші. У Володимирівці в братській могилі біля будинку культури похований і Г. М. Седнєв[6].

На фронтах Великої Вітчизняної війни зі зброєю в руках билося з фашистами багато володимирівців. Уродженець с. Володимирівки капітан 2-го рангу Д. Г. Жма-

[1] Газ. «Колгоспний шлях» (Володимирівка), 18 грудня 1938 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1226, оп. 1, спр. 59, арк. 207; спр. 81, арк. 136.
[3] Там же, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 10, арк. 182; спр. 78, арк. 104; спр. 174, арк. 276.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 65.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 23, арк. 5.
[6] Там же, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 37.

кін на чолі 66-ї бригади морської піхоти захищав Ленінград, а під час Сталінградської битви командував військово-морською базою на Волзі. Зараз контр-адмірал Д. Г. Жмакін у відставці. Його нагороджено орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня і багатьма іншими бойовими відзнаками. Сім бойових нагород, а також 12 подяк від Верховного головнокомандуючого має уродженець села А. А. Минаков, який у мирний час працював у Володимирівському райкомі партії. Повним кавалером ордена Слави повернувся в рідне село В. В. Ржанський, що командував відділенням розвідників[1].

Навесні 1944 року у районі Володимирівки точилися запеклі бої. 13 березня село визволили частини 27-ї і 82-ї гвардійських дивізій, що входили до складу 8-ї гвардійської армії генерал-полковника В. І. Чуйкова. Жителі радісно зустрічали прославлених воїнів: у бездоріжжя всіляко допомагали їм, на своїх плечах транспортували боєприпаси, з поля бою виносили поранених. Відступаючи, ворог знищив багато громадських та житлових приміщень, майстерні МТС, сільгоспмашини, що залишилися, міст через ріку. Матеріальні збитки, заподіяні селу, перевищили 31 млн. крб. 628 володимирівців було вивезено в рабство до Німеччини[2].

У дуже важких умовах доводилося починати відбудовчі роботи. Разом з передовими частинами Червоної Армії в день визволення до Володимирівки прибуло 9 комуністів. На другий день вже діяли райком партії та виконком, сільська Рада. 30 липня 1944 року було відновлено територіальну парторганізацію, яка налічувала 5 членів і 2 кандидати в члени партії. У всіх чотирьох колгоспах в перший рік після визволення трудилися в основному жінки та підлітки. Почала працювати Володимирівська МТС. Під час жнив створювалися бригади косарів, які скошували вручну від 200 до 300 га[3]. 1944 року місцеві артілі зібрали лише третину довоєнної кількості хліба[4].

В травні—червні 1944 року почали діяти лікарня, сільський клуб і бібліотека. Місцеві партійні, радянські органи в тих важких післявоєнних умовах робили все можливе, щоб допомогти сім'ям воїнів, особливо тих, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Повернення після переможного закінчення війни фронтовиків, серед яких було багато комуністів і комсомольців, до мирної праці сприяло прискоренню відбудовчих робіт. На початок 1945 року у Володимирівці налічувалося 36 членів і 10 кандидатів у члени партії[5]. Під їх керівництвом активізувалася комсомольська робота. Райком комсомолу організував 18 молодіжних рільничих ланок, 4 комсомольські тракторні бригади[6]. 1946 року Володимирівська МТС мала 62 трактори. З братніх республік, головним чином з Казахстану, одержано велику кількість коней, корів, овець, свиней. Збільшувалося надходження товарів народного вжитку через торговельну мережу споживчої кооперації.

У травні 1947 року з територіальної парторганізації виділилася парторганізація колгоспу ім. Паризької комуни[7]. Вона зуміла добре організувати роботу і добитися значних успіхів у відбудові колгоспного господарства. У 1947 році колгосп успішно виконав план здачі хліба державі, а з 1948 року він заслужено вважався одним з передових у районі. У червні 1947 року первинна парторганізація створюється і в колгоспі «Шлях заможника». Це господарство було особливо зруйноване під час окупації: знищені три тваринницькі ферми, два зерносховища, інкубатор, гаражі і багато інших господарських споруд. У 1949 році тут відновлено довоєнні посівні площі. Державі було продано 7070 цнт зерна. Зміцніло тваринництво. За 1947—1949 рр.

[1] В. Ф. Лобода. Солдатская слава. М., 1967, стор. 278.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 170, арк. 148.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 1, арк. 4—6; ф. 79, оп. 2, спр. 1, арк. 1.
[4] Казанківський райдержархів, ф. 42, оп. 1, спр. 1, арк. 11—13.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 16, арк. 25.
[6] Газ. «Колгоспний шлях», 10 березня 1946 р.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 2140, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

кількість великої рогатої худоби подвоїлася[1]. Проте в цілому сільське господарство села ще не досягло довоєнного рівня.

Колгоспам постійну увагу приділяли райком партії, райвиконком, сільська Рада. На сесіях сільської Ради голови місцевих колгоспів систематично доповідали про виробничі справи в своїх господарствах. З ініціативи комуністів у 1950 році колгоспи «Шлях заможника» та ім. XVII партз'їзду об'єдналися в один — «Шлях до комунізму», а артілі «Праця батрака» та ім. Паризької комуни — в колгосп ім. Калініна. Праця в колгоспах стала більш ефективною. Успішно виконувалися плани державних заготівель з усіх видів сільськогосподарської продукції. У 1952 році «Шлях до комунізму» став колгоспом-мільйонером[2]. У 1958 році до нього приєдналися колгосп ім. Калініна і колгосп ім. Другої п'ятирічки с. Новосілля Володимирівської сільради. У господарстві стало 13 245 га земельних угідь, в т. ч. 9806 га орних земель і понад 400 га садів і виноградників[3]. Трактори, комбайни, сільськогосподарський реманент колгосп купив у МТС. На 1970 рік він мав 51 трактор, 26 комбайнів, 26 автомашин та іншу техніку.

Зросли колгоспні кадри. Колишній працівник Володимирівського райкому партії І. С. Дюмін очолив колгоспну партійну організацію (в січні 1959 року район було ліквідовано, і Володимирівка ввійшла до складу Казанківського району). В практику своєї роботи партійна організація все ширше впроваджувала форми наукового аналізу і контролю. Так, обговорюючи на зборах рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, вона визначила одним з головних завдань дальше поліпшення політичного і виробничого навчання кадрів. Семінар по вивченню економіки колгоспного виробництва почали відвідувати 26 трудівників, у школі передового досвіду навчалося 270 колгоспників, в агротехшколі — 116, у вечірній школі здобували знання 72 чоловіка. У технікуми і вузи було послано 12 чоловік. Широкий актив вчився в системі політичної освіти. Таким чином, з 1370 колгоспників навчанням було охоплено 650 чоловік[4]. Представники колгоспу побували у відомого механізатора Кіровоградської області двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова, а також в Одеській області у господарстві двічі Героя Соціалістичної Праці М. О. Посмітного, в Знам'янському районі Кіровоградської області вивчали організацію комплексної механізації тваринницьких ферм. Відгодівлю худоби було організовано за методом бригадира тракторної бригади колгоспу «Україна» Врадіївського району Миколаївської області Героя Соціалістичної Праці О. П. Рожка.

В результаті всіх вжитих заходів колгосп став високорентабельним господарством. Тільки тваринництво в останньому році семирічки дало колгоспові півтора мільйона карбованців прибутку. Незважаючи на посухи, які часто трапляються тут, в господарстві вирощують сталі врожаї. Так, у 1968 році за несприятливих умов колгоспники зібрали озимої пшениці з площі 791 га по 34 цнт з га., а на другій ділянці з площі 245 га — по 44 цнт з га. Високих урожаїв колгосп «Шлях до комунізму» добився і в роки восьмої п'ятирічки. Виробництво зерна збільшилось більше як у півтора раза: якщо в 1965 році валовий збір його становив 65 тис. цнт, то в 1970 році — 107 тис. цнт. На фермах колгоспу — 4250 голів великої рогатої худоби, 3500 овець, близько 2 тис. свиней.

Помітну роль в економіці села відіграють відділення «Сільгосптехніки», підприємства місцевої промисловості: промкомбінат, маслозавод, дільниця «Міжколгоспбуду». На них зайнято 230 чоловік. До 1970 року промкомбінат щороку видобував 12 тис. кубометрів будівельного каменю, виробляв 200—250 тис. штук черепиці, тисячі різних залізобетонних виробів. Тепер комбінат виготовляє меблі, оліфу, залізобетонні вироби.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 2147, оп. 1, спр. 2, арк. 3—4; спр. 5, арк. 16.
[2] Там же, арк. 28; спр. 16, арк. 5.
[3] Там же, оп. 4, спр. 12, арк. 9.
[4] Там же, оп. 3, спр. 18, арк. 30.

Новими трудовими успіхами зустріли трудящі Володимирівки XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Колгоспники артілі «Шлях до комунізму» квартальний план заготівель виконали достроково. 26 березня рапортували про закінчення квартального плану працівники відділення «Сільгосптехніки», промкомбінату, маслозаводу. На своїх зборах, які відбулися в квітні 1971 року, колгоспники дали слово дев'яту п'ятирічку виконати за 4,5 року, довести в 1975 році врожай зернових до 27—28 цнт, цукрових буряків — до 300 цнт, соняшнику — до 20 центнерів.

Нові будинки колгоспників у Володимирівці. 1964 р.

Більше двохсот володимирівців за самовіддану працю і великі заслуги перед Батьківщиною нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них член КПРС з 1930 року К. Г. Шпак, який протягом 1958—1971 рр. очолював колгосп. Пошану і повагу здобув у селі один з найстаріших механізаторів колгоспу комбайнер Л. К. Танський, який протягом останніх десяти років завойовував першість на збиранні хліба, намолочуючи по 6—7 тис. цнт зерна. В 1967 році своїм комбайном він намолотив 8177 цнт. За свою працю Л. К. Танський удостоєний вищої нагороди Батьківщини — ордена Леніна. Кавалерами ордена Трудового Червоного Прапора стали трактористи П. С. Ванін та І. Т. Дюмін.

Заможно живуть мешканці села. Будинки колгоспників споруджуються з каменю і цегли. Якщо в 1961 році в селі з'явився перший телевізор, тепер їх близько трьохсот. Володимирівку повністю електрифіковано завдяки енергії, що надходить від Каховської ГЕС. Зросли грошові прибутки кожної сім'ї. Тільки через торговельну мережу, яка налічує 14 магазинів, населення щороку купує різних товарів на суму до 2 млн. крб. У громадян Володимирівки є 26 власних автомашин, 180 мотоциклів, близько 300 велосипедів.

Сільська Рада багато уваги приділяє розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. У Володимирівці діють добре обладнані медичні заклади: амбулаторія, лікарня на 80 ліжок, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, дитяча консультація. Їх обслуговують 37 медичних працівників, в т. ч. 5 лікарів.

В селі є середня і восьмирічна школи, восьмирічна школа-інтернат і середня вечірня школа, в яких 82 педагоги навчають 1059 учнів. Школа-інтернат являє собою комплекс сучасних будівель, оточених мальовничим парком. Гордістю інтернату є створений колективом учителів і учнів музей В. І. Леніна. Його розміщено в чотирьох світлих і просторих залах. Музей підтримує зв'язки з багатьма містами нашої країни і зарубіжних держав. В залі інтернаціональної дружби є експонати, надіслані з братніх країн, в т. ч. листи від Голови у СЄПН і Голови Державної Ради НДР Вальтера Ульбріхта. Щороку музей відвідують до 3 тис. чоловік. Серед учительського колективу села троє — О. О. Вакуловська, М. І. Демидов та І. Ф. М'ясоєдов — носять почесне звання заслуженого вчителя УРСР. В 1921 році почала вчителювати у Володимирівській школі О. О. Вакуловська. Все її життя є прикладом безкорисливого служіння своєму народові. Ще йшла громадянська війна, а вчителька на сільських сходах гаряче закликала людей вчитися. І не тільки закликала: зранку вона навчала дітей, ввечері — дорослих. У хатах-читальнях роз'яснювала ленінські декрети про землю, про народну освіту. Її вихованці

їхали в 30-х роках вчитися на робітфаки, а в 40-х — відважно билися з ворогом на фронтах Вітчизняної війни, в партизанських загонах. Жителі Володимирівки двічі — в 1951 і в 1955 роках обирали О. О. Вакуловську депутатом Верховної Ради УРСР. Серед кваліфікованих спеціалістів, що працюють у селі, крім лікарів і вчителів, 7 агрономів, 7 ветлікарів, зоотехніків і ветфельдшерів, 6 інженерів, 14 техніків.

На селі є будинок культури із залом для глядачів на 350 місць, 3 колгоспних клуби. Любов до самодіяльного мистецтва тут — давня традиція. У різних гуртках постійно беруть участь до ста чоловік. У Володимирівку систематично приїздять колективи миколаївських театрів і філармонії. До послуг любителів спорту — стадіон, два спортивних зали, кілька майданчиків.

Кожний другий житель села є читачем бібліотеки. Їх дві — сільська і колгоспна — із загальним фондом 30 тис. томів. Партійна організація приділяє велику увагу поширенню серед колгоспників спеціальних сільськогосподарських видань. Тільки сільськогосподарських газет і журналів у Володимирівці щорічно одержують близько 1 тис. примірників. А всього майже 5 тис. примірників газет і журналів доставляє своїм передплатникам пошта.

З піднесенням відзначала колгоспна Володимирівка 50-річчя Радянської влади. Зворушливою любов'ю, пошаною і повагою були оточені ті, хто першими будували Радянську владу на селі, хто створював комітети незаможних селян і перші колгоспи, брав участь у громадянській і Великій Вітчизняній війнах. Відбувалися зустрічі з ветеранами революції, які розповідали молоді про своє життя, про боротьбу за владу Рад, про знаменні й пам'ятні події з історії Володимирівки.

Урочисто зустрічали у 1970 році жителі Володимирівки Ленінський ювілей. Набагато збільшився приплив екскурсантів до школи-інтернату, де розмістився музей В. І. Леніна. У книзі відгуків в ці дні залишали свої записи гості із Москви, Києва, Севастополя, Дніпропетровської області, радянські воїни. 208 чоловік з числа робітників, колгоспників, службовців і сільської інтелігенції Володимирівки були удостоєні ювілейних медалей «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». 4 чоловіка — комбайнер колгоспу В. С. Надєїн, доярка К. А. Бондаренко, вчителька середньої школи № 1 З. І. Широка і завідуюча сільською бібліотекою Л. Д. Калеченко — занесені до районної Ленінської книги трудової слави. У своєму вітальному листі до ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР учасники урочистих зборів, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, писали: «Ми були безмірно вірними і відданими ідеям великого Леніна в минулому, ми будемо безмірно вірними і відданими справі великого Леніна і надалі».

В авангарді всіх трудових і громадських справ ідуть комуністи. Їх на селі 130, в т. ч. 70 працюють в колгоспі. Комуністи дбайливо виховують молоду зміну, комсомольців, яких у Володимирівці — 450. Їм передаються кращі традиції старшого покоління.

Широко розкинулася Володимирівка на благодатних землях південної України. Працьовиті руки її хліборобів примножують багатства соціалістичної Батьківщини.

В. О. КУЗНЕЦОВ, Г. О. МИТРОФАНОВ

ТРО́ЇЦЬКО-САФО́НОВЕ

Троїцько-Сафонове — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Висуні, за 21 км від Казанки. До найближчої залізничної станції Новий Буг на лінії Миколаїв—Харків — 21 км. Населення — 1604 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Лозове і Павлівка.

Археологічні знахідки свідчать про те, що на місці нинішнього села в добу бронзи було поселення.

Засноване Троїцько-Сафонове в 1820 році. Першими жителями його були кріпосні селяни, вивезені з Курської, Орловської і Сімбірської губерній. Найменування поселення — Троїцьке — пішло від назви релігійного свята тройці (за переказами, у цей день тут зупинився обоз кріпосних селян, який поклав початок новому населеному пункту). Водночас за поселенням закріпилася й інша назва — Сафонове (від імені власника землі, відставного гвардії полковника царської армії, вихідця з багатої поміщицької сім'ї Сафонова, який в період колонізації північного Причорномор'я одержав тут від царської казни 12 606 десятин землі)[1]. Через 10 років у Троїцько-Сафоновому проживало 300, а напередодні скасування кріпосного права, у 1859 році — 1700 чоловік[2]. Багатий землевласник і кріпосник Сафонов не тільки завозив селян з центральних районів Росії, але й купував кріпаків у місцевих поміщиків. Так, у 1837 році в єлисаветградського поміщика Стойкова він купив двадцять сімей кріпаків і поселив їх у Троїцько-Сафоновому. Частина села, де містилися землянки колишніх стойківських кріпаків, і тепер носить назву — Стойкове[3]. Щоб тримати селян у покорі, Сафонов застосовував тілесні покарання. Так, у 1846 році, звинувативши хворого селянина І. Єрохіна в свідомому небажанні вийти на роботу, кріпосник наказав його висікти. Через день Єрохін помер. Поміщик з цього приводу заявив тоді: «Бог покарав його за непокору».

До кінця XIX ст. поміщики Сафонови були єдиними господарями величезних земельних площ. Після реформи 1861 року на селянські наділи відведено лише 3028 десятин — це трохи більше двох десятин на ревізьку душу. В руках поміщика лишалось 9606 десятин. Після смерті Сафонова частина його землі перейшла до рук зятя, ще більшого власника — поміщика й капіталіста графа Стенбок-Фермора, що постійно жив у Херсоні. За роздільним актом йому в Троїцько-Сафонівській дачі належало 2038 десятин найкращих земель. Значні ділянки виділено його родичам — графам Толстим і Тарасевичам[4].

Поміщицьке господарство в Троїцько-Сафоновому було відоме на Херсонщині як одне з кращих, зразкових. Тут впроваджувалася багатопільна сівозміна, провадився облік врожайності різних сортів хліба, вивчався вплив різних умов і способів обробітку землі на посіви, велося промислове городництво. Господарство обслуговувала метеорологічна станція[5]. Хліб, м'ясо, вовна та інші продукти нескінченним потоком вивозилися з Троїцько-Сафонового не тільки до Херсона й Миколаєва, а й за кордон. Від цієї торгівлі землевласник одержував величезні прибутки.

Наприкінці XIX — на початку XX століття у Троїцько-Сафоновому помітно зміцніла місцева буржуазія — куркульство. Ціни на землю зростали з кожним роком. Якщо в 1861 році десятина надільної землі коштувала 8—10 крб., то в 1909 — 100—120 крб. Відповідно збільшилась ціна десятини приватновласницької землі з 11—14 крб. до 185 карбованців[6]. Зростала й орендна плата. У 1900 році вона становила 3 крб. 50 коп. за десятину, а через три роки — майже подвоїлася і досягла 6 крб. 50 коп. У 1903 році на одному з засідань повітової оціночної комісії обговорювалося питання: що приймати за основу оцінювання землі — продуктивність землі чи орендну плату. Стенбок-Фермор вніс пропозицію за основу для оцінювання землі брати орендну плату, бо вона підказана конкуренцією. Пропозицію великого землевласника прийняли і затвердили. Таким чином, орендна плата продовжувала зростати[7].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1502, арк. 1.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 206, 207.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 4.
[4] Там же, ф. Р-2778 оп. 1, спр. 1502, арк. 1; спр. 1509, арк. 1.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 596.
[6] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1909 г., стор. 20.
[7] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 6. Херсон, 1904, стор. 41—43, 110.

Становище селян було дуже важким. Все частіше бідняки, не маючи змоги вести господарство, лишали його та йшли до міста, на криворізькі гірничорудні підприємства і шахти, на заводи Херсона й Миколаєва. У 1900—1905 рр. з Троїцько-Сафонового виїхало близько 300 чоловік.

Деякі селяни, повертаючись із заробітків додому, привозили з собою листівки і прокламації. Їх тут таємно читали і передавали з рук в руки. Влітку 1906 року всіх жителів зігнали на сход і попередили, що тих, хто посягне на поміщицьку власність і наважиться виступати проти існуючого ладу, чекає сувора кара. На питання селян: «Коли ж дадуть землю?», представник повітового начальства відповів, що «за такі крамольні слова в село треба викликати козаків»[1].

Після столипінської аграрної реформи зростала сільська буржуазія, становище ж селян ще більше погіршало.Так, наприклад, 13 куркульських господарств зосередили в себе 1210 десятин, а 100 бідняцьких — мали лише 320 десятин землі. 19 селянських господарств у 1909 році були безземельними. Орендна плата за землю у 1906—1908 рр. ще підвищилася і становила 13 крб. 19 коп. У 1905 році десятина землі коштувала 215 крб., а 1912 року — близько трьохсот[2]. Природно, що за такими високими цінами землю могли купувати заможні господарі. У червні 1909 року місцевий куркуль Ільїн купив у Стенбок-Фермора одразу 104 десятини землі[3]. На його землях працювало постійно близько двох десятків наймитів. Одночасно з ним земельну ділянку в 105 десятин купила селянська громада, яка складалася з 20 господарств. Щоб мати змогу заплатити за землю, селяни Троїцько-Сафонового змушені були позичити гроші в кредитному товаристві, а потім протягом ряду років виплачувати їх з 12-процентною надбавкою[4].

Єдиним медичним працівником на селі була акушерка, прийом хворих провадився на приватній квартирі. Лише через 48 років після заснування села відкрилася школа, в якій навчалося 30 учнів, серед них не було жодної дівчини[5]. З 1870 року у Троїцько-Сафоновому працювала однорічна школа міністерства освіти, яку відвідувало 25 чоловік[6]. До села надходило лише 4 газети, які одержували поміщик, вчитель, піп та один селянин. Коли в 1907 році до Троїцько-Сафонового повернулися учасники російсько-японської війни О. Волков і М. Маров, які говорили селянам, що царський уряд спричинив трагедію Цусіми й Порт-Артура, місцеві церковники звинуватили їх у політичній неблагонадійності.

Наступ царизму і поміщиків на життєві права трудящих примушував їх і надалі залишати рідні місця. Тільки в 1912 році з волості виїхало на постійне поселення до Томської губернії 99 селян[7]. На початку імперіалістичної війни у Троїцько-Сафоновому проживало 2,5 тис. чоловік. Близько ста селян у перші ж дні війни було мобілізовано до царської армії[8].

Народним масам ненависною була ця грабіжницька війна, і вони з радістю зустріли звістку про повалення самодержавства в лютому 1917 року. В березні стара адміністрація усувається від влади, а на початку травня у селі створюється земельний комітет. Проте до його складу пролізли колишні чиновники, куркулі. Поміщики саботували проведення весняної сівби, відмовлялися давати селянам землю в оренду. У квітні 1917 року робітники Миколаєва надсилали до Троїцько-Сафонового газету «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» з повідомленням про діяльність селянської комісії Ради. Важливі настанови щодо земельного питання біднота села одержала в рішеннях губернського з'їзду Рад селянських депутатів,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 7, арк. 8.
[2] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г., стор. 22, 23.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1505, арк. 1.
[4] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г., стор. 078, 079.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5, стор. 77.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-99, оп. 2, спр. 168, арк. 15.
[7] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г., стор. 06.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-99, оп. 2, спр. 168, арк. 222.

який відбувся у вересні 1917 року[1]. Серед делегатів з'їзду були представники і від Троїцько-Сафонового.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції у Петрограді була сигналом для здійснення революційних перетворень на селі. За допомогою більшовицьких представників з Миколаєва і Херсона в січні 1918 року тут створено ревком, який ухвалив конфіскувати поміщицькі землі і розподілити їх між трудящими. В економіях графа Стенбок-Фермора реквізовано сільськогосподарський реманент, машини, майно, зерно[2]. На початку лютого в Троїцько-Сафоновому відбувся волосний з'їзд, на якому проголошено Радянську владу[3], утворився волвиконком. До органів Радянської влади обирали представників найбідніших верств селянства.

Але в березні 1918 року Троїцько-Сафонове окупували австро-німецькі війська, які хазяйнували тут до листопада 1918 року. З їх приходом в районі почав активно діяти партизанський загін, що складався з робітників Криворізького промислового басейну на чолі з колишнім фронтовиком І. М. Макаренком. До них приєдналося багато жителів Троїцько-Сафонового, які зі зброєю в руках мужньо билися проти ворогів революції.

В листопаді 1918 року село захопили петлюрівці, а в березні 1919 року війська регулярної Червоної Армії, що наступали від Катеринослава, вигнали їх звідси. З радістю зустрічали жителі червоноармійців 1-ї Задніпровської дивізії під командуванням П. Ю. Дибенка[4]. Новостворений ревком продовжив розподіл землі, вилучив у куркулів понад 2 тис. пудів хліба і роздав бідноті, допомагав хлібом і продовольством частинам Червоної Армії.

Та вже у серпні село захопили денікінці. Вони відібрали у селян 96 коней, багато худоби, хліба, фуражу. Білогвардійці вимагали видати їм місцевих більшовиків І. П. Киковка і Є. П. Забабурина, одного з перших керівників Ради робітничих і селянських депутатів Троїцько-Сафонового І. Є. Григоренка[5] й інших, але жителі села допомогли активістам уникнути переслідування.

У січні 1920 року частини 41-ї радянської дивізії визволили село. Армійські політоргани активно сприяли відновленню органів Радянської влади. У другій половині січня почав діяти Троїцько-Сафонівський ревком. Під його керівництвом 5 лютого відбувся сільський сход, який вирішив питання про розподіл землі між селянами. 1920 року тут налічувалося 645 селянських дворів з 3242 мешканцями. Всього селяни одержали 6810 десятин землі[6]. У кожній селянській сім'ї на їдця припадало по 2,3 десятини. Однак багато землі пустувало, бо не вистачало насіння, тяглової сили та реманенту.

8 квітня 1920 року відбулися вибори Троїцько-Сафонівського волвиконкому, до якого увійшли бідняки М. Н. Матвієнко (голова), П. О. Трусов та інші. Тоді ж тут організаційно оформився партійний осередок з 8 комуністів, очолений П. В. П'ятаковим[7]. У травні створено комітет незаможних селян, який спочатку об'єднував 19 чоловік, а до кінця року — близько 100. Його головою обрано місцевого бідняка Я. П. Загребаєва[8]. КНС брав активну участь у зміцненні Радянської влади на селі. Він допомагав волвиконкому розподіляти землю між селянами, виконувати продрозверстку, забезпечувати бідняків насінням, боровся з куркульськими бандами, які протидіяли заходам Радянської влади. 17 жовтня близько 130 бандитів, увірвав-

---

[1] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 59, 109.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 142, арк. 21.

[3] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 28.

[4] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 24, арк. 81.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 1, спр. 581, арк. 455, 459, 462.

[6] Там же, ф. Р-985, оп. 1, спр. 109, арк. 16, 17.

[7] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 160, арк. 1.

[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-687, оп. 1, спр. 156, арк. 100.

шись у село з кулеметами, захопили кількох радянських працівників і тут же, серед села, розстріляли. Вони розгромили райпродком, вивезли півтори тисячі мішків зерна. Червоноармійців, які охороняли хлібні склади, вбили, їх трупи кинули в колодязь[1]. Серед тих, хто загинув, були комуніст С. Априщенко, кандидат в члени партії В. Чайковський. Незважаючи на куркульське засилля й терор, партійний осередок зростав за рахунок кращих представників селянської бідноти. До кінця 1921 року в Троїцько-Сафоновому було вже 20 комуністів[2]. Під їх керівництвом тоді ж створилася комсомольська організація, яка об'єднала близько 50 юнаків і дівчат. Комуністи й комсомольці були активними провідниками нової економічної політики. В кінці 1921 року селяни успішно виконали продовольчий податок.

Жителів села всіляко підтримувало пролетарське місто. З серпня 1922 року Троїцько-Сафонівський волвиконком очолив член більшовицької партії з 1916 року, робітник-металіст К. Т. Чеботарьов. Він одразу встановив тісний зв'язок з Миколаївською організацією КП(б)У, яка допомагала троїцько-сафонівським селянам у господарському й культурному будівництві, посилала до села своїх представників. 7 грудня 1922 року у загальних зборах селян, присвячених питанням організації сільськогосподарських робіт і боротьби з бандитизмом, брали участь два представники від миколаївських більшовиків. Ось що було записано тоді в постанові цих зборів: «Селяни-бідняки Троїцько-Сафонового щиро дякують членам Миколаївської організації КП(б)У С. І. Гребенюку і І. В. Філіну. В їх особі ми вітаємо партію більшовиків, яка посилає нам чесних і відважних робітників-комуністів, і ми, селяни, всіма силами підтримуємо їх у боротьбі на фронті продроботи та боротьби з бандитизмом»[3].

З кожним днем зростали роль та авторитет сільської Ради як бойового штабу соціалістичного будівництва на селі. У своїй роботі вона вміло спрямовувала діяльність КНС[4]. На виборах до Ради, що відбулися у жовтні 1922 року, селяни віддали свої голоси за комуністів Є. П. Забабурина, П. В. П'ятакова і К. Т. Чеботарьова.

Восени 1922 року Троїцько-Сафонове увійшло до складу Володимирівської волості. Поступово відбудовувалося зруйноване війною господарство. Відновлювалися довоєнні посівні площі. Протягом 1922—1923 рр. тут виникло шість сільськогосподарських об'єднань, але вони були нечисленними, слабкими. Так, товариство «Перше травня» складалося з 15 господарств, мало 219 десятин землі, 8 коней, 3 корови, віялку, фургон, 65 курей[5].

Серйозну протидію кооперуванню селянських господарств чинило куркульство. Лише протягом літа 1923 року куркулі тричі підпалювали артільні комори, склади сільськогосподарського реманенту, вели агітацію проти Радянської влади. Партійний осередок вживав заходів щодо посилення політико-виховної роботи серед населення, викривав класову суть куркульства.

Розв'язуючи господарські завдання, партійна організація, КНС, сільська Рада здійснювали перші кроки культурного будівництва. Особлива увага приділялася народній освіті. В 1920 році почала працювати школа, в якій щорічно навчалося 120—140 дітей. 1921 року у Троїцько-Сафоновому налічувалося близько 700 неписьменних. Створені тут три школи лікнепу, які діяли до тридцятих років, щороку навчали грамоти близько ста чоловік. Ними керували вчителі П. В. Медведєв, Л. А. Пономаренко, Ю. Д. Іванова[6].

Налагоджувалась культурно-освітня робота. Було відкрито хати-читальні, червоні кутки, народний клуб. Заслужену популярність серед населення здобув

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 173, арк. 41, 49.
[2] Там же, спр. 230, арк. 115.
[3] Там же, спр. 315, арк. 25.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916. оп. 1, спр. 580, арк. 65—68.
[5] Там же, ф. Р-418, оп. 1, спр. 479, арк. 1.
[6] Там же, ф. Р-985, оп. 1, спр. 1274, арк. 142.

хоровий колектив, який налічував 40 чоловік. На концертних майданчиках співалися бойові революційні пісні, читалися вірші Дем'яна Бєдного, оповідання Максима Горького. Протягом 1920—1921 рр. троїцько-сафонівські самодіяльні колективи поставили 64 спектаклі і дали 15 концертів. Зібрані гроші вони передали до фонду допомоги голодуючим дітям Поволжя, засвідчивши тим самим почуття щирої, сердечної дружби з братнім російським народом[1]. На початку двадцятих років трудящі Троїцько-Сафонового передплачували 200 центральних і 350 місцевих газет та журналів. На той час це була велика кількість, якщо мати на увазі, що в дореволюційне село надходило лише кілька примірників.

Масово-політична робота серед населення, що проводилася під керівництвом партійної організації, сприяла відбудові сільського господарства, здійсненню соціалістичних перетворень в селі. Селяни вступали в ТСОЗи, яких 1927 року тут було близько двадцяти. Протягом 1924—1927 рр. в них об'єдналося 603 селянські господарства з 6800 га землі, що становило майже 90 проц. усіх господарств. Та обробіток землі був малоефективним, вівся він розрізненими малопотужними господарствами. Так, кооператив «Новий побут» об'єднував 26 селянських господарств, «Незаможник» — 28, «Червоний орач» — 32, ім. Шевченка — 30[2]. Кожен з них мав від 150 до 230 га землі. Держава всіляко допомагала селу. В 1926 році ТСОЗ «Незаможник» придбав першого трактора, а в 1929 році в Троїцько-Сафоновому їх було вже близько десяти. Історичні рішення XV з'їзду ВКП(б), що взяв курс на колективізацію сільського господарства, відповідали життєвим інтересам трудового селянства. Комуністи очолили створення колгоспів у селі. Наприкінці 1927 року тут організовується перша артіль «Червоний незаможник». Протягом наступних трьох років утворюються колгоспи «Пам'яті Леніна», «Хлібороб», ім. Фрунзе, ім. 61 комунара, «Вірний шлях», що об'єднали 555 дворів (з 670 в селі)[3].

Куркулі, як і раніше, намагалися викликати невдоволення колгоспами, всіляко компрометували ведення колективного господарства. Вони приховували хліб, не здавали державі, щоб продавати його за спекулятивними цінами на ринку. Коли артілі організовували червоні валки, куркулі залякували колгоспників, підбурювали не давати державі хліба. За пропозицією комуністів сільська Рада оголошувала списки куркулів, які не хотіли здавати зерно і саботували продподаток[4]. Обурені селяни виступали за ліквідацію куркульства як класу. Весною 1930 року 23 господарства куркулів, які найбільше протидіяли Радянській владі, були розкуркулені, а самі вони вислані за межі області[5].

Ще в січні 1928 року за рішенням загальних зборів членів КНС створено сільське тракторне товариство. В 1933 році 50 проц. усіх посівних площ оралося тракторами, а з жовтня 1935 року у Троїцько-Сафоновому вже діяла МТС. Першим директором її став В. К. Дубецький, заступником директора по політичній частині — В. П. Тополов. Протягом 1938—1941 рр. МТС очолював активний учасник громадянської війни, кавалер ордена Червоного Прапора А. З. Чорний (загинув у Велику Вітчизняну війну). Вона мала 73 трактори, в т. ч. 38 гусеничних, 32 комбайни, 5 вантажних автомашин та іншу техніку[6]. Вже в 1936 році Троїцько-Сафонівська МТС була однією з передових у районі. Так, тракторист О. П. Загребаєв на своїй машині «ЧТЗ» виробляв по півтори норми. За його закликом в селі й районі розгорнувся рух за відмінну якість обробітку колгоспних ланів. У 1938 році він перший у своєму селі одержав урядову нагороду — медаль «За трудову відзнаку», а наступного року комуністи обрали його делегатом XVIII з'їзду партії[7]. З часу утворення

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-98, оп. 1, спр. 69, арк. 11, 12.
[2] Там же, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, арк. 352, 801; ф. Р-1213, оп. 1, спр. 254, арк. 2—7; ф. Р-1275, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[3] Там же, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 349, арк. 17; ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1127, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-1226, оп. 1, спр. 63, арк. 39.
[5] Газ. «Червоний плугатар» (Володимирівка), 28 лютого 1930 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 3, спр. 462, арк. 2, 23.
[7] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 477, оп. 1, спр. 105, арк. 452.

МТС протягом трьох років перше місце в змаганні між комбайнерами завойовував К. І. П'ятаков, агрегат якого ніколи не знав простоїв. Працюючи на комбайні «Комунар», у 1936 році він зібрав урожай з 625 га. На той час це були високі результати. Досвід К. І. П'ятакова переймали механізатори всієї області. У 1937 році наказом Наркома землеробства СРСР йому присвоєно звання майстра комбайнового збирання врожаю[1]. Поряд з чоловіками успішно оволодівали професіями механізаторів і жінки. За закликом знатної трактористки країни П. М. Ангеліної 26 дівчат Троїцько-Сафонового сіли за кермо трактора[2]. Коли в країні розгорнувся стахановський рух, однією з перших до нього включилася комбайнерка В. М. Рибалко. 24 липня 1936 року районна газета «Колгоспна правда» надрукувала добірку матеріалів «Стахановські дні Віри Рибалко». Серед передовиків виробництва МТС були також трактористи В. О. Войчук, Ф. Т. Єлисєєв, комбайнери П. М. Голубченко, Т. Т. Луценко та інші.

До 1940 року 80 проц. усіх сільськогосподарських робіт, головним чином у рільництві, було механізовано. Це сприяло підвищенню продуктивності господарств. Якщо в 1930 році усі місцеві колгоспи виробляли 120 тис. пудів товарного хліба, то до 1940 року виробництво його збільшилося в три рази.

Партія і вся країна оточували трудівників ланів повагою і пошаною. За вирощування високих врожаїв пшениці (по 125 пудів з га) у 1939—1940 рр. близько сорока колгоспників і працівників МТС були удостоєні медалей, дипломів Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Напередодні війни у Троїцько-Сафоновому налічувалося близько сорока членів партії, які йшли в авангарді господарського і культурного будівництва на селі. Комуністи приділяли велику увагу вихованню молодого покоління. В селі було п'ять первинних комсомольських організацій. Комсомольці Троїцько-Сафонового одними з перших у районі організували в 1936 році збирання коштів до фонду допомоги республіканській Іспанії, проводили оборонно-масову роботу. До 1941 року їх осередок об'єднував близько двохсот юнаків і дівчат.

Зростав матеріальний добробут населення. В 1938 році 235 трудівників колгоспу «Червоний незаможник» заробили 63 тис. трудоднів (у середньому кожен працюючий — 268 трудоднів). На трудодень видавалось по 2—3 кг хліба, а також інші сільськогосподарські продукти.

Значні зміни за роки Радянської влади сталися в галузі охорони здоров'я. З 1930 року тут почала працювати амбулаторія, в якій допомогу хворим подавали 8 медпрацівників. 1940 року в селі відкрилася лікарня на 30 місць. Тільки за два передвоєнних роки 14 колгоспників і працівників МТС побували на лікуванні в санаторіях Криму, Кавказу й Одеси. Для дітей щороку організовувався оздоровчий піонерський табір.

За роки перших п'ятирічок було досягнуто успіхів і в галузі освіти та культурного будівництва. В ліквідації неписьменності серед населення Троїцько-Сафонового велика заслуга жінради, що діяла при сільській Раді. Активістки доклали багато зусиль, щоб усі жінки відвідували школи лікнепу й політграмоти. У 1938 році семирічну школу було перетворено на середню, а 22 червня 1941 року перші 24 випускники закінчили 10-й клас і одержали атестати про середню освіту. За ініціативою партійного осередку і сільської Ради ще 1937 року тут організовано пересувну бібліотеку, яка згодом стала стаціонарною. 1941 року в ній налічувалося вже 2 тис. книг.

З початком Великої Вітчизняної війни 50 жителів села пішли в діючу армію. Близько ста чоловік, у т. ч. 30 жінок, записалися добровольцями до народного ополчення. Партійна організація і сільська Рада керували евакуацією колгоспного майна і хліба на схід країни. На 53-й день війни, 14 серпня 1941 року,

---

[1] Газ. «Колгоспна правда», 2 червня 1937 р.
[2] Газ. «Колгоспна правда», 14 грудня 1939 р.

німецькі загарбники увірвалися в село. У приміщенні лікарні окупанти створили майстерню для ремонту зброї, а в головному шкільному корпусі — для ремонту автомашин та іншої техніки.

Але з вересня 1941 року в селі починає діяти підпільна антифашистська група, очолена уродженцем Троїцько-Сафонового, комуністом Г. М. Седнєвим, який за завданням Дніпропетровського обкому партії залишився на території району для організації партизанської боротьби[1]. Спочатку підпільник оселився у Володимирівці, а згодом переїхав до Троїцько-Сафонового, яке й стало центром партизанського руху усіх сусідніх районів Миколаївської та Дніпропетровської областей. Вчитель за освітою, він швидко налагодив зв'язки з потрібними йому людьми, в десяти населених пунктах Казанківського і колишнього Володимирівського районів створив підпільні антифашистські групи, які об'єднали 120 патріотів. Першим його помічником став житель Троїцько-Сафонового Є. М. Мартинов. Разом з ним Г. М. Седнєв організував у селі широку мережу явочних квартир. У будинку П. І. Мочаліної було встановлено радіоприймач. Саме звідси і розповсюджувалися серед населення зведення Радянського Інформбюро. Через своїх агентів фашисти дізналися про підпільну діяльність патріота. Йому було організовано засаду. Лише завдяки своїй сміливості і відвазі він залишився живим[2].

Г. М. Седнєв — командир партизанського загону в роки Великої Вітчизняної війни. Троїцько-Сафонове. Фото 1940 р.

Наприкінці 1942 року з учасників підпільних груп Казанківського і Володимирівського районів Миколаївської та Широківського району Дніпропетровської областей Г. М. Седнєв організовує партизанський загін, який налічував 129 чоловік, серед них 10 членів партії, 6 кандидатів і близько 20 комсомольців[3]. Протягом року загін вів активні бойові дії, у лютому 1943 року кілька разів нападав на ворожі гарнізони в Троїцько-Сафоновому, Миколаївці та інших селах[4]. У жовтні 1943 року група партизанів на чолі з Г. М. Седнєвим (26 чоловік) та шістьма парашутистами — воїнами Червоної Армії, які висадилися у Широківському районі Дніпропетровської області, розгромили ворожий гарнізон у с. Рахманівці. Партизани захопили 2 автомашини, 2 кулемети, 46 гвинтівок, багато боєприпасів, знищили 5 автомашин. Загін встановив зв'язок з наступаючими частинами Червоної Армії. Коли бої йшли на правобережній Дніпропетровщині, командир наказав основним силам загону пробиватися на з'єднання з військами, а сам з невеликою групою партизанів залишився в тилу. 10 грудня група вела свій останній бій з переважаючими силами ворога. Він тривав чотири години. Майже всі патріоти загинули. Тяжко поранений Г. М. Седнєв потрапив до рук ворогів. Його катували, рвали кліщами шкіру, викололи очі, відрізали вуха, а потім кинули в ополонку[5]. Тіло комуніста було знайдено вже навесні у скреслій від криги Висуні.

Учасниками антифашистського підпілля були десятки жителів Троїцько-Сафонового. Ризикуючи життям, вони влаштовували у себе явочні квартири, допомагали партизанам продуктами, переховували їх та поранених бійців Червоної Армії. Одною з активних учасниць троїцько-сафонівського підпілля стала місцева вчителька, комуністка Н. Є. Сюльдіна. Залишившись на окупованій фашистами

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 106.
[2] Там же, стор. 106—109.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 162.
[4] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3. М., 1961, стор. 471.
[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 106—109.

Вчителька середньої школи Н. Є. Сюльдіна-Морозова — активна учасниця підпілля в роки німецько-фашистської окупації. Троїцько-Сафонове, 1969 р.

території, вона з перших днів включилась у патріотичну боротьбу, на ручному друкарському верстаті друкувала, а потім розповсюджувала антифашистські листівки і звернення до населення.

Сміливими підпільниками зарекомендували себе комсомольці Є. П. Волков, В. М. Кравченко, В. В. Мартинов та інші. В. М. Нащокін майстерно виготовляв фальшиві медичні довідки, рятуючи багатьох від фашистського рабства. На кордоні трьох районів: Казанківського і Володимирівського Миколаївської та Широківського Дніпропетровської областей у степових ярах було влаштовано навіть партизанський госпіталь.

Понад двадцять чоловік з села, учасників підпілля, серед них С. М. Дражников, Є. М. Бондаренко, Є. Х. Мартинов та 7 членів його сім'ї, К. П. Колотков і 2 члени його сім'ї, В. М. Нащокін були розстріляні фашистами.

На початку березня 1944 року, ламаючи опір ворога, наближалися до Троїцько-Сафонового передові частини Червоної Армії. На західних висотах за селом гітлерівці створили сильний оборонний рубіж, маючи намір зупинити наступ радянських військ. Командування 3-м Українським фронтом, готуючись провести операцію по оточенню великого угрупования ворога в районі Березнегуватого — Снігурівки, вирішило зробити прорив ворожої оборони на Новобузькому напрямку. Цей прорив швидко здійснила 8-а гвардійська армія та кінно-механізована група під командуванням генерала І. О. Плієва, згодом двічі Героя Радянського Союзу. Силами двох кавалерійських дивізій під командуванням генералів І. В. Тутаринова і В. С. Головського зроблено обхідний маневр з півдня основного вузла ворожого опору в районі Троїцько-Сафонового, а війська механізованого корпусу завдали удару фашистам з півночі. Ворог зазнав величезних втрат. Дороги були забиті кинутою бойовою технікою і транспортом. На підступах до Троїцько-Сафонового окупанти залишили понад сотню автомашин, танків, гармат. Тут було покладено початок оточенню і розгрому 6-ї німецької армії, яку Гітлер назвав «армією месників», бо вона була створена замість 6-ї армії, знищеної під Сталінградом[1].

Троїцько-Сафонове було першим населеним пунктом, визволеним радянськими військами на території Миколаївської області. Це сталося 7 березня 1944 року. Спочатку в село вступили підрозділи 212-го танкового полку 4-го гвардійського механізованого корпусу генерал-лейтенанта Т. І. Танасчишина[2].

На багатьох фронтах Вітчизняної війни мужньо билося багато жителів Троїцько-Сафонового. Під Сталінградом командував батареєю гвардії-лейтенант В. І. Потапов. У битві на Орловсько-Курській дузі відзначився своєю відвагою і був нагороджений орденом Леніна винищувач танків І. М. Кузюков. Багатьох бойових нагород удостоєні учасники Великої Вітчизняної війни Я. В. Колотков, І. В. Ананьєв, А. Є. Сюльдін, Г. М. Скуртула, Н. К. Гуров, Д. Г. Маслов, Є. В. Соловйов та інші. За патріотичну діяльність на окупованій фашистами території медаль «Партизану Вітчизняної війни» 1-го ступеня одержала Н. Є. Сюльдіна та інші[3]. Дорогою ціною дісталася перемога. Близько 150 уродженців села — воїнів Червоної Армії і учасників підпілля — віддали своє життя за свободу і незалежність нашої Батьківщини.

[1] И. А. Плиев. Разгром «армии мстителей», стор. 55—62.
[2] Архів МО СРСР, ф. 4, оп. 20308/с, спр. 4, арк. 81.
[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 106—109.

Величезної шкоди завдала фашистська окупація селу. Гітлерівці спалили півсотні житлових будинків та МТС, вивезли сільськогосподарську техніку, зерно, худобу, зруйнували лікарню й школу.

Під час боїв на території району й області жителі села безпосередньо допомагали радянським воїнам: переносили боєприпаси, доставляли фураж для кавалерійських частин, транспортували поранених. Близько місяця в Троїцько-Сафоновому розміщувався польовий госпіталь. І коли він перебазувався слідом за фронтом на захід, на ім'я голови колгоспу «Червоний заможник» (до війни називався «Червоний незаможник») надійшов від начальника госпіталю лист: «Від імені командування польового гвардійського госпіталю складаю Вам і всім колгоспникам щиру подяку за допомогу в справі розміщення поранених воїнів доблесної Червоної Армії і в догляді за ними».

Колгоспи села одержали від військових частин кілька тракторів. Наприкінці березня з Уралу надійшли й запасні частини до них. До початку сівби МТС одержала 25 тракторів[1]. З Казахстану привезли 70 коней, 40 корів, 29 волів та іншу худобу. Як і в минулі роки, велику організаторську роботу серед населення провадили комуністи, хоча в березні 1944 року їх було лише четверо.

1944 року в селі замість довоєнних шести артілей створено п'ять — «Червоний заможник», «Пролетар», ім. Фрунзе, «Хлібороб», «Своя праця». У важких умовах доводилося відбудовувати зруйноване війною господарство. В артілях бракувало насіннєвого фонду. Тоді комуністи звернулися до населення, і, як не було важко, колгоспники поділилися своїми незначними запасами і зібрали насіння для сівби. Орали колгоспні поля коровами.

МТС посилала в село своїх робітників для надання допомоги у відбудові господарства. Механізатори МТС ремонтували трактори, а наступного року побудували нове приміщення майстерні. Дирекція Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61 комунара надіслала для роботи в МТС токаря П. Саватєєва, який протягом 1946—1948 рр. підготував чимало молодих фахівців.

Незважаючи на труднощі, план весняної сівби 1944 року трудящі виконали на 112 проц. Через нестачу комбайнів на площі близько тисячі гектарів хліб зібрали й обмолотили вручну. Парторганізація та сільська Рада мобілізували все населення на спорудження господарських приміщень[2]. Колгоспники виявляли справжній трудовий героїзм. Коли склалося важке становище з вивезенням хліба державі через відсутність транспорту, 40 активістів за закликом парторганізації і сільської Ради протягом двох днів по бездоріжжю перенесли на плечах близько 50 тонн зерна до пункту «Заготзерно», який був розташований за півтора кілометра. Комсомольська організація, яка 1945 року об'єднувала 22 комсомольці, стала ініціатором створення молодіжно-комсомольських будівельних бригад і ланок вирощування високих врожаїв.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни близько п'ятдесяти воїнів повернулися до рідного села і разом з усіма працювали над виконанням народногосподарських планів.

Зростали лави членів партії. На 1 січня 1945 року у Троїцько-Сафоновому було 17 комуністів. У вересні 1945 року з територіальної партійної організації виділилася і стала самостійною парторганізація МТС, в якій було 3 члени та один кандидат у члени партії. У квітні 1947 року в колгоспі «Своя праця», а в березні 1949 року в артілі «Пролетар» створено партійно-комсомольські групи[3]. Комуністи приділяли постійну увагу добору й розстановці кадрів. Так, голову сільської Ради комуніста Я. П. Матвієнка було рекомендовано на посаду голови колгоспу «Червоний заможник», який він очолив у 1947 році. Вже тоді артіль відновила довоєнні посівні площі, перевиконала план хлібоздачі. За виконання соціалістичних зобов'я-

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 3, арк. 1.
[2] Там же, спр. 1, арк. 4, 5.
[3] Там же, ф. 2124, оп. 1, спр. 2, арк. 1; спр. 1, арк. 1; ф. 2155, оп. 1, спр. 12, арк. 6.

зань колгосп «Червоний заможник» було занесено на обласну Дошку пошани. До 1948 року довоєнні посівні площі відновили всі п'ять місцевих артілей. Але валовий збір зерна у троїцько-сафонівських колгоспах був на третину меншим, ніж у 1940 році. Урожайність зернових того ж 1947 року становила лише 6,4 цнт з га проти 15,5 цнт з га у 1940 році[1]. Отже, виробництво основних сільськогосподарських культур ще дуже відставало.

Держава діяльно допомагала колгоспам, насамперед сільськогосподарськими машинами. У 1948 році Троїцько-Сафонівська МТС мала тракторів і комбайнів у півтора раза більше, ніж до війни. У 17 тракторних бригадах працювало 156 трактористів і 24 комбайнери. Протягом 1949—1950 рр. в артілях відбудовано зруйновані будинки, ферми, господарські приміщення. Партійні організації, які 1950 року об'єднували 25 комуністів, зосередили свою увагу на розв'язанні основних завдань — збільшенні виробництва сільськогосподарських продуктів та підвищенні матеріального добробуту колгоспників. Помітним кроком на цьому шляху було об'єднання наприкінці 1950 року всіх місцевих колгоспів в один — ім. Щорса.

У 1950 році МТС одержала 14 нових тракторів і 13 комбайнів. План тракторних робіт того року було виконано на 117 проц. Так, тракторна бригада В. Ф. Єфремова на площі 256 га зібрала по 25 цнт озимої пшениці з га. Підвищилася майстерність трактористів і комбайнерів. У 1951 році вони зекономили в МТС близько 15 тис. кг пального[2]. Ширилося соціалістичне змагання, серед комбайнерів популярним був рух тисячників. Протягом трьох років (1950—1953 рр.) комуніст Т. Т. Луценко завойовував прапор передового механізатора. На його комбайні щороку красувалося по три-чотири зірочки[3] (зірка означала тисячу центнерів намолоченого хліба). У 1953 році довоєнну славу Троїцько-Сафонівської МТС остаточно відновлено: вона посіла перше місце в районі і стала однією з передових в області. У 1955 році в МТС працювало 20 комуністів і 32 комсомольці[4].

Підвищення технічної оснащеності сільськогосподарських робіт, впровадження прогресивних форм праці і госпрозрахунку дали можливість колгоспові ім. Щорса вже в 1955 році досягти значних успіхів. Середня врожайність зернових культур по артілі становила 18,7 центнера.

У 1958 році до колгоспу ім. Щорса влився колгосп «Зорі Кремля», що розміщувався в селах Павлівці і Лозовій, підпорядкованих Троїцько-Сафонівській сільраді. Земельні угіддя об'єднаного колгоспу перевищили 9 тис. га, лише орних земель було 6918 га. За роки семирічки господарство почало одержувати високі, сталі врожаї. Важливе значення для дальшого піднесення економіки артілі мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Підвищилася матеріальна заінтересованість трудівників у результатах своєї праці. Після реорганізації МТС колгосп придбав значну кількість сільськогосподарської техніки. До 1970 року на його ланах працювали 12 зернозбиральних комбайнів, 41 трактор, 18 автомашин. Здійснено механізацію багатьох виробничих процесів, підвищилася культура рільництва. Близько 200 колгоспників навчалося у школах передового досвіду, 55 — у агрозооветшколах. За роки восьмої п'ятирічки валовий збір зерна збільшився більш як у два рази, урожайність зернових за той же час зросла до 24—27 цнт з га. Господарство має 2860 голів великої рогатої худоби, 700 свиней, 2,5 тис. овець. Його щорічні грошові прибутки протягом п'ятирічки становили понад мільйон карбованців.

У 1963 році в селі створено відділення «Сільгосптехніки», яке здійснює ремонт сільськогосподарських машин, подає велику допомогу колгоспам у механізації тваринницьких ферм.

Батьківщина високо оцінила подвиг хліборобів і механізаторів, нагородивши кращих з них орденами і медалями: орденом Леніна — комбайнера І. П. Гулу

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 2124, оп. 1, спр. 7, арк. 6; ф. 2155, оп. 1, спр. 8, арк. 33, 34.
[2] Там же, спр. 19, арк. 24; спр. 22, арк. 44.
[3] Там же, оп. 4, спр. 1, арк. 29.
[4] Там же, арк. 38, 39; спр. 4, арк. 91; спр. 7, арк. 25, 29.

і тракториста В. Ф. Мартинова, орденом Жовтневої Революції — чабана О. П. Лиходія, орденом Трудового Червоного Прапора — колгоспних механізаторів С. М. Рижикова, І. П. Волкова, Г. П. Волкова, І. Н. Городашина, О. Г. П'ятакова, бригадира Ю. В. Григоренка та інших.

Достойними трудовими успіхами зустріли трудівники колгоспу ім. Щорса XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. 103 трудівники нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Рішенням бюро Казанківського райкому КП України і райвиконкому від 10 квітня 1970 року до Ленінської книги трудової слави занесено колектив птахоферми колгоспу ім. Щорса, який щорічно виробляє до 1 млн. яєць (зав. фермою О. Я. Чудновцева). Цієї ж честі удостоєні депутат обласної Ради депутатів трудящих тракторист В. Ф. Мартинов, завідуюча молочнотоварною фермою, кавалер ордена Леніна, комуністка О. Я. Капошко і секретар партійної організації третього виробничого відділення чабан колгоспу О. П. Лиходій.

За післявоєнні роки невпізнанно змінилося життя людей, підвищився їхній матеріальний добробут. Протягом 1945—1970 рр. в селі споруджено 145 нових будинків, 332 перебудовано капітально. Під час всесоюзного комуністичного суботника на честь ювілею В. І. Леніна жителі села заклали меморіальний пам'ятний парк на площі 1,5 гектара.

У Троїцько-Сафоновому функціонує амбулаторія, де працюють 16 медичних працівників, у т. ч. 2 лікарі. Для дітей відкрито 4 дошкільних заклади, в яких виховується 150 малюків. У 1971 році в середній школі навчався 331 учень. З 1950 до 1971 рр. середню освіту здобуло більше трьохсот чоловік. Є в Троїцько-Сафоновому і вечірня школа робітничої молоді. Серед 23 вчителів Д. С. Білан — заслужений вчитель Української РСР, удостоєний ордена Леніна, О. М. Бондаренко — нагороджена орденом «Знак Пошани». До послуг трудівників — будинок культури із залом для глядачів на 400 місць. Любителі спорту мають кілька спортивних майданчиків та стадіон. У селі є дві бібліотеки: сільська з книжковим фондом 12 тис. томів і шкільна — 5 тис. томів.

Чималий загін трудової інтелігенції дало село за роки Радянської влади. Звідси вийшло 47 педагогів, 11 інженерів, 5 лікарів, 30 офіцерів Радянської Армії. Із злиденного дореволюційного села Троїцько-Сафонове перетворилося в заможне і культурне соціалістичне село.

Уже в перше півріччя 1971 року в селі прокладено 10 км водопроводу. На черзі — будівництво нових будинків побутового і комунального обслуговування, культурних закладів. Протягом дев'ятої п'ятирічки буде побудовано 50 будинків для колгоспників і близько сотні відремонтовано і переобладнано.

Партійна організація, що об'єднує 73 комуністи, сільська Рада, правління колгоспу, всі трудящі села приступили до реалізації величних планів 9-ї п'ятирічки.

Г. В. КРУПСЬКИЙ, В. О. КУЗНЕЦОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАЗАНКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИКООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Добровільська. Населення — 722 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Добровільське, Кам'яна Криниця, Романівка, Тимофіївка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», орні землі якого становлять 3922 га. Основний напрям розвитку господарства — рільництво і тваринництво. За високі виробничі показники 35 колгоспників нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, серед них ланкова О. М. Мамалига — орденами Леніна, Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора. Ордена Жовтневої Революції удостоєно також голову колгоспу А. І. Кравчину, ордена Трудового Червоного Прапора — два чоловіка.

Тут працює середня школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека.

Великоолександрівка заснована в 1887 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 132 жителі.

Вихідцями з села є генерал-майор юстиції Г. К. Шевченко, доцент Московського ордена Леніна хіміко-технологічного інституту ім. Менделєєва П. В. Ковтуненко.

Стела на честь односельців, що загинули в боях за свободу і незалежність Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни. Великоолександрівка. 1969 р.

ВЕСЕ́ЛА БА́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний захід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Казанка. Населення — 250 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Казанка, Любомирівка, Миргородка, Новоолександрівка, Пищевиця.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 3912 га орної землі. Це багатогалузеве господарство з широкорозвинутим рільництвом і тваринництвом. Допоміжними галузями виробництва є садівництво, городництво та рибальство. За трудові успіхи 42 передовиків нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира рільничої бригади Б. Т. Решетила, механізатора Х. І. Булку.

В селі працюють дитячий садок, восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури.

Весела Балка заснована у 1922—1924 рр. Під час тимчасової окупації села німецько-фашистські загарбники розстріляли близько 100 активістів, а при відступі зруйнували всі громадські приміщення. За мужність і відвагу, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 117 жителів села нагороджено орденами і медалями. В пам'ять воїнів-визволителів Веселої Балки та односельців, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни, споруджено обеліск.

ДМИТРО́-БІ́ЛІВКА—село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру і за 4 км від залізничної станції Новоданилівка. Населення — 274 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Білівка, Дмитрівка, Незаможник, Нова Висунь, Нововасилівка, Новоданилівка, с-ще Новоданилівка, Новоукраїнка, Сергіївка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який обробляє 4034 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. За трудові досягнення 52 колгоспники одержали урядові нагороди, в т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні комбайнер О. І. Хоменко і телятниця М. Д. Ляшенко.

В селі є восьмирічна школа, дитячий садок, бібліотека.

Дмитро-Білівка заснована в кінці XVIII ст.

Уродженець Дмитро-Білівки І. Г. Богдан — олімпійський чемпіон 1960 року і чемпіон світу 1958—1961 рр. з класичної боротьби, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

КАШИ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на північ від районного центру і за 5 км від залізничної станції Висунь. Населення — 434 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Великофедорівка, Висунь, Малофедорівка, Неудачне, Новоскелеватка, Слобідка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 2541 га орних земель. Основні напрями розвитку господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні галузі виробництва — садівництво, городництво, виноградарство і рибальство. 40 колгоспників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора доярку М. С. Жукову.

В селі працюють восьмирічна школа, дитячий садок, бібліотека.

Каширівка заснована в 1883 році.

Уродженцем Новоскелеватки є український радянський поет-сатирик і гуморист П. П. Глазовий.

ЛА́ГОДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Висуні, за 30 км на південь від районного центру і за 18 км від найближчої залізничної станції Інгулець. Населення — 288 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бурячки, Мар'янівка, Новоселівка, Петрово-Висунське, Червона Новоселівка.

Колгосп «Авангард», центральна садиба якого міститься в селі, обробляє 3894 га орної землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. З технічних культур вирощують соняшник, цукрові буряки. За високі виробничі показники 55 колгоспників удостоєні урядових нагород, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову Г. П. Шестопалову і тракториста В. Ф. Войчака.

В селі є восьмирічна школа, дитячий садок, клуб, бібліотека, 2 магазини.

Лагодівка заснована в 1915 році. 1919 року тут створений партійний осередок, організатора якого І. Л. Аксьонова по-звірячому вбили бандити. В період тимчасової окупації села фашистами лагодівці брали активну участь у діях партизанського загону Г. М. Седнєва. Комісаром загону був житель села Л. В. Ткачук. Г. М. Седнєв вів свій останній бій у Лагодівці. Тепер на цьому місці встановлено обеліск.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Висуні, за 7 км на південь від районного центру і за 20 км від залізничної станції Казанка. Населення — 2083 чоловіка.

Радгосп «Україна», центральна садиба якого розміщена в селі, обробляє 7917 га орної землі. Господарство м'ясо-молочного та зернового напряму. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Радгосп — технічно оснащене господарство. На ланах його працює 70 тракторів, 22 комбайни, 38 автомашин. За високі виробничі досягнення 68 передовиків удостоєні урядових нагород, серед них комбайнери Д. І. Демчишина, І. Я. Мамон нагороджені орденом Леніна. В 1953 році Д. І. Демчишиній присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Лише протягом 1960—1970 рр. в селі споруджено приміщення будинку культури, універмагу, комбінату побутового обслуговування, 50 житлових будинків, водогін протяжністю 24 км, 8 тваринницьких приміщень.

Миколо-Гулаківська середня школа. 1967 р.

У Миколаївці є середня школа, дитячий садок, лікарня, будинок культури, бібліотека, видається багатотиражна газета «Зоря». До послуг трудящих — 10 магазинів, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

Село засноване в 1840 році переселенцями з Подільської губернії.

МИКО́ЛО-ГУЛА́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північ від районного центру та за 6 км від залізничної станції Висунь. Населення — 672 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вербове, Веселівка, Тарасівка, Тернове, Утішне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», орні землі якого становлять 4515 га. Рільництво і тваринництво — основні напрями розвитку господарства. За трудові успіхи в розвитку сільського господарства 37 колгоспників села удостоєні урядових нагород, в т. ч. ордена Жовтневої Революції — бригадир рільничої бригади В. І. Гнилюк, ордена «Знак Пошани» — два чоловіка.

Тут є лікарня, дитячий садок, середня школа, будинок культури, бібліотека.

Засноване Миколо-Гулак на початку XIX ст. переселенцями з Черкащини.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Казанка. Населення — 650 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Благовіщенка, Козлівка, Кротівка, Нововолодимирівка, Новоселівка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3716 га орної землі. Основний напрям розвитку господарства — рільництво і тваринництво. 47 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора доярка К. Н. Гончаренко, тваринники Ф. А. Троян, Л. І. Троян і Ф. О. Гардизан.

У Михайлівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1899 році. В 1924 році організовано комсомольський осередок на чолі з М. Я. Яковенком, згодом контр-адміралом флоту.

НОВОЛА́ЗАРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Казанка. Населення — 516 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Гай, Вознесенка, Копані, Новосергіївка, Покровка.

Орні землі радгоспу «Перемога», центральна садиба якого розміщена в селі, становлять 5297 га. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. У тваринництві розвинуте м'ясо-молочне виробництво. За сумлінну працю і високі виробничі показники 12 робітників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — шофера Д. С. Фоменка.

У селі є восьмирічна школа, дитячий садок, клуб, бібліотека. 1968 року здано в експлуатацію торговий центр, де розмістились два магазини, їдальня, кравецька майстерня.

Новолазарівка заснована в 1885 році переселенцями з Молдавії. Під час Великої Вітчизняної війни в партизанському загоні Г. М. Седнєва воювали жителі села Г. Тимко, І. Чередник, М. Шаповалов, К. Бугаєнко, О. Смажевська, О. Тимко. Всього у боротьбі проти гітлерівських загарбників брали участь 78 жителів села.

Поблизу с. Новосергіївки досліджено кілька курганів скіфських часів (IV—III ст. до н. е.).

НОВОФЕ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру та за 7 км від залізничної станції Висунь. Населення — 252 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жовтень, Новогригорівка, Троянка, Утішне.

У Новофедорівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 3984 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і м'ясо-молочної продукції. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, виноградарство, рибальство. За високі виробничі показники 29 колгоспників нагороджено орденами й медалями: Ордена Леніна удостоєно бригадира рільничої бригади П. П. Родя, ордена Трудового Червоного Прапора — 2 чоловіка. Голові колгоспу П. М. Комару за успіхи у розвитку тваринництва присвоєно звання заслуженого зоотехніка Української РСР.

У селі — восьмирічна школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок.

Засноване село в 1869 році. За активну участь у боротьбі за владу Рад житель Новофедорівки І. М. Грищенко нагороджений орденом Червоної Зірки.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км на південь від районного центру і за 30 км від залізничної станції Інгулець. Населення — 431 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Волна, Зоря, Матроно-Василівка, Новоблакитне, Привілля.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінська іскра», орні землі якого становлять 5858 га. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки, розвинуте також тваринництво. Близько 60 трудівників села удостоєні урядових нагород, в т. ч. ордена Жовтневої Революції — тракторист Г. М. Надєін.

У селі працюють восьмирічна школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека.

Олександрівка заснована в другій половині XIX ст. Під час громадянської війни австро-німецькі окупанти 12 родин живцем спалили у власних хатах, а Т. С. Фурсова підв'язали до крил вітряка і після варварських знущань розстріляли.

СКО́БЕЛЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на південь від районного центру і за 25 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 321 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Воля, Ропове, Садове, Суходілля.

У Скобелевому міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 5838 га орних земель. Основний напрям розвитку господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні галузі виробництва — садівництво, городництво, виноградарство і рибальство. Трудівники колгоспу пишаються кавалерами ордена Леніна комбайнером Т. Т. Луценком і ланковою О. І. Гринько, трактористом Г. П. Герасимовим — нагородженим орденом Жовтневої Революції. 68 трудівників відзначено іншими орденами і медалями.

В селі є початкова школа, дитячий садок, клуб, бібліотека.

Скобелеве засноване в 70—80-х роках XIX ст. відставними солдатами, яких поселили на казенній землі.

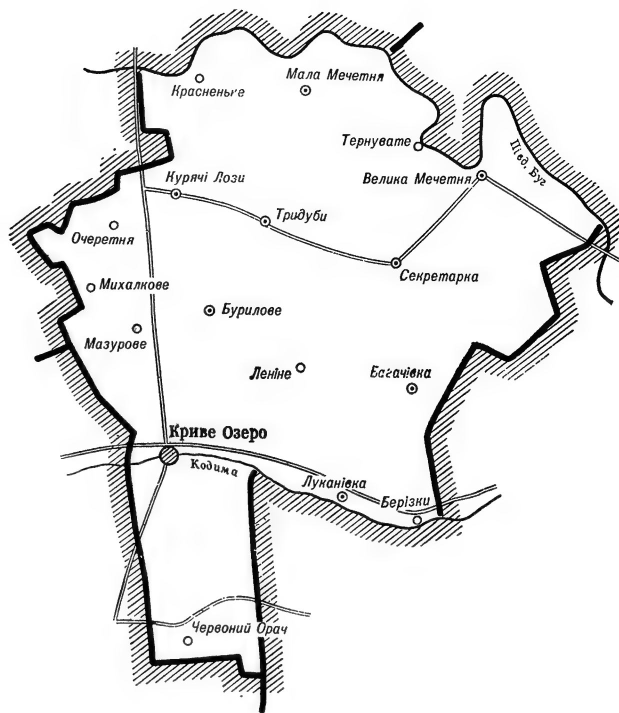
ЧЕРВО́НА ЗНА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на південь від районного центру і за 12 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 208 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградівка, Новочуднове, Олександрівка, Орлівець, Панасівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, орні землі якого становлять 3200 га. Господарство зернового та м'ясо-молочного напряму. Вирощують також соняшник, цукрові буряки. За трудові успіхи 42 колгоспники нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора комбайнера В. Ф. Ласкавого і шофера С. К. Кривоцюка.

В селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована Червона Знам'янка в 1923 році.

КРИВООЗЕРСЬКИЙ РАЙОН

КРИВЕ́ О́ЗЕРО

Криве Озеро — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на обох берегах річки Кодими, за 220 км від обласного центру. До найближчої залізничної станції Любашівка — 14 км. Населення 11 634 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Леніне, Мазурове, Михалкове, Сергіївка і Червоний Орач.

Криве Озеро — центр району, площа якого 0,8 тис. кв. км, населення — 37,5 тис. чоловік. У районі селищна і 8 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковані 29 населених пунктів. На його території 18 колгоспів, у користуванні яких 61,4 тис. га орних земель; 7 підприємств, 2 будівельні організації. Працюють 5 лікарень, 6 пологових будинків, 16 фельдшерсько-акушерських пунктів; 30 шкіл, професійно-технічне училище. Культурно-освітню роботу проводять 27 будинків культури і клубів, 57 бібліотек.

Поблизу с. Михалкового виявлено поселення доби пізньої бронзи, а на території Кривого Озера — скарб римських монет.

Засноване село понад 200 років тому. Свою назву воно дістало від озера з викривленими берегами, яке в давні часи утворили сполучені між собою річкові стариці. Першими жителями його були вихідці з Молдавії, які селилися на лівому березі Кодими, біля гирла невеликої притоки[1]. Правий берег річки освоювали вихідці з північної України та запорожці. З часу заснування правобережна частина Кривого Озера, в якій 1764 року було близько 40 хат[2], вважалася власністю ханського каймакана Якуб-аги, який встановив тут свої податки: по 9 турецьких левків з плуга і по одному — з кожної посівної борозни[3]. З 1765 року Якуб-ага почав збирати з кожного двору ще по 7 левків. Крім того, мешканці села, як і всіх інших

---

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9. Каменец-Подольский, 1901, стор. 109.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 2, стор. 167.

[3] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вып. 1, стор. 29.

«ханських слобід», обкладалися оброком на користь хана (десята частка прибутків від скотарства та промислів)[1].

Лівобережна частина села і землі, що прилягали до нього, у 80-х роках XVIII ст. належали магнатові Любомирському, який дозволяв селитися тут дрібній шляхті і молдаванам, а також кріпакам-утікачам, надаючи їм деяких пільг[2]. Після пільгових років нові мешканці потрапляли у цілковиту залежність від власників цих земель, зазнаючи тяжких утисків від них.

Після російсько-турецької війни 1787—1791 рр. ці землі відійшли до Росії. Правобережну частину села було віднесено до розряду казенних поселень. 1793 року поділ села закріпили адміністративно: лівобережна частина належала до Балтського повіту Подільської губернії, а правобережна — до Ананьївського повіту Херсонської губернії.

Низькі врожаї, часті посухи були постійними супутниками мешканців села. Хоч поселяни мали по 15 десятин землі на ревізьку душу[3], однак багато ділянок залишалось необробленими через нестачу робочої худоби: на 200 дворів припадало лише 90 коней[4].

Лівобережна частина села вже в кінці XVIII ст. стала значним торговим пунктом, де торгували зерном, худобою, овочами, промисловими товарами. Це сприяло його економічному розвитку[5]. Тут почали селитися дрібні торговці, крамарі, ремісники, міщани, збіднілі дворяни. В 1804 році ця частина села згадується як містечко, в якому проживало 3472 жителі[6]. Тут розвивались деякі промисли, а в 1845 році вже працювали салотопна і цегельні майстерні.

В 1841 році правобережну частину Кривого Озера віднесено до розряду військових поселень. З сусідніх повітів військові власті переселили сюди багато безземельних селян. За роки підпорядкування військовому відомству (1841—1849 рр.) населення в цій частині села збільшилось до 2185 чоловік, а землі в їх користуванні лишилися ті ж, що й двадцять років тому — 4365 десятин[7].

Кріпаків і землі Любомирських (тобто лівобережну частину) в 1812 році купив поміщик Шалайський, а на початку 40-х років вони стали володінням поміщика Янишевського. Задля освоєння земель власники часто переселяли селян. Так, 140 сімей було переселено до с. Адамівки, а на їх місце оселилися селяни-однодворці. Поміщик прирізав до свого наділу ще 282 десятини кріпацьких ділянок[8].

Напередодні реформи 1861 року з 27 господарств кріпаків Янишевського, що жили в Кривому Озері, 3 були безземельні, решта користувалася в середньому наділами по 2,3 десятини на ревізьку душу. Тільки в 5 господарствах була робоча худоба.

Після скасування кріпацтва в руках поміщика залишилось 4218 десятин орної землі, а селянам виділялося лише 1906 десятин (по 6 десятин на кожний тягловий двір і по 4 — на піший). Викупні платежі становили 68 крб. за десятину. Поміщик також вимагав виплати колишніх боргів у сумі 114 крб. сріблом. До 1867 року селяни спромоглися виплатити тільки за 19 десятин землі[9]. А казенним селянам (колишнім однодворцям) після указів 1866—1867 рр. припало в середньому по 6,8 десятини землі на господарство. За переписом 1886—1887 рр.

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 17. Одесса, 1894, стор. 95, 96.
[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 109.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 476, арк. 24; спр. 1003, арк. 1, 2.
[4] ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19 155, арк. 133.
[5] Ю. Янсон. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. СПб., 1870, стор. 193.
[6] Городские поселения в Российской империи, т. 4. СПб., 1864, стор. 95.
[7] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1003, арк. 1, 2.
[8] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 32, арк. 12.
[9] Там же, арк. 1—7, 15; спр. 210, арк. 1.

у Кривому Озері 685 господарств були малоземельними, 64 — мали по 16—25 десятин землі, 5 — по 30—60, 122 десятинами володіла церква. Члени 50 родин наймитували, а 22 — подалися на заробітки. У 1895 році в лівобережній частині Кривого Озера проживало 4118, в правобережній — 3862 чоловіка.

Власник винокурного заводу Широченко мав понад 2 тис. десятин землі, яку скупив за безцінь у розорених селян Кривого Озера і навколишніх сіл. Стільки ж селянських земель загарбали адмірал Завійко та багатії Атаманчук і Дзевицький. Орендарі, які брали у поміщиків землю по 12 крб. за десятину, здавали її селянам по 18—20, а в окремі роки — й 30 крб.[1] Це призвело до того, що весною 1901 року безземельні селяни самочинно захопили землі орендарів. Проте «бунтарів» одразу заарештували[2]. А 11 жовтня 1904 року мобілізовані на російсько-японську війну селяни вчинили напад на садибу глитая Широченка, побили вікна в будинку, знищили меблі та інше майно. Згодом те ж саме зробили і запасні з села Гедвилова Балтського повіту. Налякані цими виступами, місцеві власті викликали військо. Невдовзі до Кривого Озера вступила рота солдат[3].

Активними революційними виступами зустріли кривоозерці 1905 рік. Навесні тут пройшла хвиля заворушень, демонстрацій, мітингів. Понад 150 жителів містечка (лівобережної частини) та сусіднього села Луканівки припинили польові роботи, вигнали прийшлих робітників. Вони вимагали, щоб землевласник Широченко наполовину підвищив заробітну плату, знизив орендну ціну за випас худоби[4]. Не зміг придушити заворушення і цілий ескадрон драгунів, бо кількість повсталих збільшилася до 500. Селяни примусили орендаря Атаманчука відмовитися від 300 десятин орендованої землі, а поміщика — пообіцяти здати їм в оренду землю по 6 крб. за десятину замість 18 крб. До Кривого Озера прибули нові наряди поліції, які заарештували активних учасників цього виступу О. І. Таворського, В. М. Тисевича, Д. М. Піонтковського та інших, всього 37 чоловік, і відправили їх до кам'янець-подільської в'язниці[5]. Восени 1905 року робітники й селяни Кривого Озера та навколишніх сіл зібралися на мітинг у лісі, але викликані з Саврані козаки перешкодили його провести. 19 грудня 1905 року повітовий управитель у донесенні Подільському губернатору сповіщав, що в повіті неспокійно, розповсюджуються різні прокламації і революційні газети, які закликають селян до збройних виступів[6].

Зосередивши після столипінської реформи в своїх руках кращі землі, тягло, реманент і насіння, багатії (вони мали по 50—200 десятин) експлуатували селянську бідноту. У неврожайні і голодні роки (1911, 1915) за позичку хлібом, насінням, допомогу тяглом вони примушували бідняків відробляти, як у дні панщини. Про свої бідування селяни писали мировому посереднику. За його дорученням волосний старшина провів навіть обстеження 23 родин. Виявилося, що на них припадало лише 29 десятин орної землі, 11 корів, 2 вівці, 1 свиня. 10 господарств зовсім не мали робочої худоби. Та ні скарги, ні обстеження не допомогли селянам. З'їзд мирових посередників відмовив їм навіть у позиці, оскільки більшість їх була безнадійними боржниками. Заборгованість справді була великою. Ще в 1910 році вона становила понад 13 тис. крб.[7] До цього призводили низькі врожаї (по 15 пудів з десятини), низькооплачувана праця у поміщиків та куркулів (по 30—40 коп. за день під час жнив у 1907—1914 рр.)[8].

---

[1] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 7410, арк. 2.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 701, спр. 392, арк. 31.
[3] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття. К., 1968, стор. 190.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 361, 362.
[5] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 7410, арк. 2, 3, 5.
[6] Там же, ф. 2289, оп. 1, спр. 7349, арк. 1, 3.
[7] Там же, ф. Р-112, оп. 2, спр. 15 122, арк. 71.
[8] Там же, спр. 15 070, арк. 261; ф. Р-233, оп. 1, спр. 526, арк. 106.

Напередодні першої світової війни в Кривому Озері проживало 10 263 чоловіка. Тут було 18 дрібних підприємств (2 цегельні заводи, скотобойня, гуральня, два млини, олійниця, винокурний завод, 10 лісоскладів), які належали поміщикові та багатіям. Працювали 33 мануфактурні крамниці. На всіх підприємствах і в крамницях було зайнято 374 робітники.

Селяни терпіли від частих епідемій і всіляких хвороб. У 1911 році в лікарні працювали один лікар і одна акушерка. Перші дві школи в Кривому Озері відкрилися при церквах ще в 60-х роках XIX ст. Навчалося в них у 1868 році лише 10,3 проц. хлопчиків та 1,1 проц. дівчаток[1]. Однак, більше як за півстоліття мало що змінилося. В 1911 році дві церковнопарафіяльні школи відвідувало лише 50 учнів, єврейське двокласне училище — 52 учні. В селі було кілька приватних шкіл, де вчилися діти заможних родин.

Під час першої світової війни майже у половини селян забрали худобу і коней для армії. Посівні площі скоротилися, ціни на продовольство і предмети першої потреби підвищилися на 50 процентів. З надією трудящі Кривого Озера зустріли звістку про Лютневу революцію в Петрограді. 9 березня сюди прибули посланці Одеської Ради робітничих депутатів, за допомогою яких наступного дня було обрано Кривоозерську Раду робітничих і селянських депутатів. Проте до неї проникли і багатії. Навіть після її переобрання 14 квітня 1917 року вона залишалась чужою інтересам трудящих. Постанова есеро-меншовицької Ради про сплату поміщикам орендної плати по 18 крб. за десятину викликала обурення трудящих. Селяни зрозуміли, чиї інтереси захищає ця Рада, вони почали самочинно захоплювати поміщицьку землю[2].

Після встановлення в січні 1918 року в Кривому Озері Радянської влади та обрання нової Ради селяни приступили до розподілу приватновласницьких земель. Але в березні село окупували австро-німецькі війська. Населення піднялося на боротьбу з ворогом. У сусідньому селі Тридубах сформувався партизанський загін під проводом місцевих селян Л. Г. Познякова та І. О. Задорожного. Понад 120 мешканців Кривого Озера вступило до нього. Згодом загін злився з партизанським загоном І. К. Дячишина, який діяв на території Балтського повіту і влітку 1919 року став основою для формування 401-го полку 45-ї Радянської дивізії Й. Е. Якіра. Під ударами Червоної Армії з фронту і партизанів з тилу війська окупантів у листопаді 1918 року залишили Криве Озеро. Та село захопили петлюрівці, яких у березні 1919 року вигнали частини Червоної Армії.

Почав діяти ревком, який створив земельну комісію для розподілу землі між селянами. Він мобілізував трудящих на збирання продовольства і фуражу для Червоної Армії. Було передано їй 389 пудів хліба і 402 пуди фуражу. Для боротьби з бандами у Голті створюється батальйон особливого призначення 45-ї дивізії Червоної Армії, до якого увійшло й багато селян Кривого Озера[3].

На початку вересня 1919 року до села вдерлися денікінці, які встановили старі порядки, повертали землю власникам, грабували і вбивали людей. Безчинствували вони шість місяців, їм всіляко допомагали місцеві куркулі. 4 лютого 1920 року війська 403-го полку 45-ї дивізії визволили Криве Озеро. Тікаючи, білогвардійці вбили в селі близько 400 мирних громадян[4].

Наступного дня в обох частинах містечка було створено ревкоми. Усю діяльність свою спрямували вони на зміцнення Радянської влади. Під керівництвом ревкомів проводилися збори і мітинги селян, які приймали резолюції із закликом ставати на боротьбу з господарською розрухою. Поміщицька і лишки куркульської землі перерозподілялися між малоземельними і безземельними селянами.

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., стор. 416.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 141, арк. 1, 2; спр. 148, арк. 8, 22, 50, 51.
[3] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 131.
[4] Газ. «Одесский коммунист», 12 березня 1920 р.

В середньому припало по 1,6 десятини землі на їдця. На той час тут проживало 14 462 чоловіка[1]. Криве Озеро як центр волості входило до Балтського повіту Одеської губернії.

Навесні 1920 року на Криве Озеро напала банда Омельяновича-Павленка. В правобережній частині села було вбито голову ревкому Ф. К. Максименка і його сім'ю, пограбовано жителів і звільнено заарештованих ворогів Радянської влади. Загін місцевої міліції розгромив бандитів[2].

У квітні 1920 року ревкоми передали владу щойно обраним Радам. Того ж року в Кривому Озері організувався партосередок з 6 чоловік (секретарем обрано місцевого жителя Ф. Ю. Чистяра)[3], а через рік тут було створено комсомольську організацію, в якій налічувалось 19 чоловік. У тяжких умовах розрухи і голоду комуністи керували відбудовою господарства, боротьбою з куркульством. Важливу роль у зміцненні Радянської влади на селі відіграв створений влітку 1920 року комітет незаможних селян, до якого увійшло 120 селян-активістів[4]. Його очолив комуніст С. О. Грінченко.

Міцніли зв'язки робітничого класу з селянством. Влітку 1920 року 56 робітників з Одеси приїздили до Кривого Озера ремонтувати сільськогосподарський реманент. До села було надіслано різні частини до плугів і сівалок, цвяхи і метал. У 1920 році Одеський губком партії послав у Криве Озеро медичних працівників для боротьби з епідеміями тифу, холери і віспи. Тут починає функціонувати інфекційний госпіталь на 25 ліжок, а через деякий час — народна лікарня. Згодом її розширили, відкривши хірургічне відділення на 25 ліжок та стоматологічний кабінет[5]. Працювали дві початкові школи й інтернат для дітей-сиріт. Доросле населення відвідувало школу і 12 гуртків лікнепу[6]. Того ж року відкрилося два народні будинки, при яких працювали гуртки художньої самодіяльності, музична секція, бібліотека з книжковим фондом 900 примірників.

Із задоволенням сприйняло селянство перехід до нової економічної політики. Відновлювалися посівні площі. Радянський уряд подавав допомогу селянам машинами, реманентом. 1921 року в Кривому Озері організовано 10 ТСОЗів, які об'єднали понад 212 дворів з 452 десятинами землі. Партійна організація дбала про поширення сільськогосподарських і економічних знань серед членів товариств. Вже в 20-х роках у селі діяли агрономічні курси і школи. В 1921 році до Одеси на курси соціалістичного будівництва, які готували голів ТСОЗів і рахівників, відряджено 14 службовців. У 1924 році організовано ще шість ТСОЗів[7]. У другій половині 20-х років КНС зріс до 323 членів. Голова комнезаму Й. А. Бродовський був одночасно і головою ТСОЗу «Перемога». Згодом з'явилося ще 8 ТСОЗів. Першим колективним господарствам держава допомагала насінням, технікою, коштами; з фонду кредитування було відпущено 6,5 тис. карбованців[8].

У 1923 році Криве Озеро стало центром однойменного району Первомайського округу Одеської губернії. З 1929 року тут працювали цегельний завод, шкірянодубильна і кравецька майстерні, маслозавод, де було зайнято 150 робітників. Того року стала до ладу теплоелектростанція на 147 тис. кіловат.

Комуністи й комсомольці роз'яснювали біднякам і середнякам вигідність та перевагу колективних форм господарювання над одноосібними. Ядром для створення сільськогосподарських артілей були ТСОЗи. Першим організувався колгосп

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 433, арк. 20—26; ф. Р-2106, оп. 1, спр. 101, арк. 103, 120.
[2] Там же, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 64, арк. 12, 13; спр. 83, арк. 20.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 96.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 3, арк. 33—44.
[5] Там же, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 64, арк. 33, 34; спр. 103, арк. 402, 411.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 14, арк. 25, 26; спр. 143, арк. 9.
[7] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 81, арк. 38; ф. Р-599, оп. 1, спр. 821, арк. 14.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2192, оп. 1, спр. 5, арк. 2, 33, 46.

«Агрокультура», згодом — ім. Шевченка, ім. Петровського, «Нове життя», «Колгоспний шлях» та ін.[1] У 1930 році в 17 колгоспах об'єдналося 82 проц. всіх селян Кривого Озера, за якими було закріплено понад 13 тис. га землі.

Перші артілі зазнавали чимало труднощів. Не вистачало робочої худоби, не було можливостей обробити як слід землю. Так, до колгоспу ім. Леніна вступило 90 родин, але 80 з них не мали тягла. Колгосп ім. Будьонного мав лише 14 пар коней та 6 пар волів, якими обробляв 800 га землі. До колгоспів пролазили куркулі, які всіма засобами намагалися підірвати й розвалити молоді й незміцнілі господарства. У 1929 році вони зіпсували понад 70 цнт посівного матеріалу, отруїли 57 голів худоби, підбурювали селян не усуспільнювати свої господарства. Боротьбу з труднощами очолили райкоми партії і комсомолу, райвиконком. Їх представники бували серед селян, розповідали про завдання партії та уряду, спрямовували комуністів, комсомольців і депутатів сільських Рад на вирішення завдань колективізації. Весною 1930 року колгоспники вже закінчили сівбу, тоді як їх односельці-одноосібники засіяли лише 11 проц. своїх площ[2]. Якщо в 1930 році урожай зернових становив тут тільки 7,2 цнт з га, то через три роки — зріс до 12,6 центнерів[3].

У квітні 1932 року Криве Озеро відвідав Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор, який ознайомився з життям села[4]. Наступного року Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський особисто попросив кривоозерців вислати йому для ознайомлення фінансово-економічні плани артілей[5]. У вересні 1933 року в селі створено машинно-тракторну станцію. Велику організаторську і політичну роботу проводив політвідділ МТС серед механізаторів і колгоспників. Колектив Кривоозерської МТС не раз займав першість у соціалістичному змаганні серед МТС області. В 1939 році механізатори виробили 51,5 тис. га м'якої оранки замість запланованих 47,7 тис. га. Тракторист В. Ткачук обробив за рік своїм трактором 1240 га ріллі. Цього ж року МТС стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Ініціатор соціалістичного змагання тракторна бригада Г. Сторожук успішно виконувала свої зобов'язання, виорюючи кожним трактором по 900 га ріллі за рік. Бригада була учасником обласного конкурсу механізаторів. При МТС регулярно працювали курси механізаторів.

Врожайність зернових і технічних культур рік у рік підвищувалась. В 1939—1940 рр. артілі зібрали по 22—24 цнт зернових з га[6]. Усі господарства мали високопродуктивні ферми дійного стада, свино- і птахоферми. Надій молока від фуражної корови становив у середньому на рік 1700—2000 кг. В 1939—1940 рр. артілі ім. Шевченка та ім. Котовського вийшли на перше місце в розвитку тваринництва та одержання високих урожаїв цукрових буряків у районному соціалістичному змаганні. Вони були учасниками ВСГВ у Москві.

Господарські успіхи, зростання добробуту трудящих Кривого Озера супроводжувалися підвищенням політичної свідомості та активності населення. В обговоренні нового проекту Конституції СРСР у 1936 році взяло участь все доросле населення. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних під час виборів до місцевих Рад у 1939 році проголосувало 99,98 проц. виборців.

У 1936 році трудівники артілі ім. Петровського відрахували по одному трудодню і 200 крб. до фонду допомоги героїчній Іспанії. Їх почин підтримали інші артілі та працівники всіх установ райцентру[7].

Партійні організації Кривого Озера, які об'єднували понад 70 комуністів, спрямовували зусилля трудівників села на успішне виконання п'ятирічних планів.

---

[1] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 16 січня 1932 р.
[2] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 12 травня 1932 р.
[3] Журн. «План», 1934, № 3, стор. 63.
[4] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 26 квітня 1932 р.
[5] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 22 квітня 1933 р.
[6] Газ. «Большевистское знамя» (Одеса), 10 січня 1941 р.
[7] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 10 квітня 1936 р.

Їм в усьому допомагали комсомольці, яких напередодні війни в селі було понад 200 чоловік. Вони брали активну участь у піднесенні господарства в своєму селі, а коли стала потреба, понад 20 юнаків і дівчат за комсомольськими путівками поїхали на шахти Донбасу. Душею молоді був їхній вожак — секретар райкому комсомолу І. Шиманський, який у 1936 році обирався делегатом IX з'їзду ЛКСМУ. За ініціативою комуністів і комсомольців серед колгоспників та робітників МТС широко розгорнулося соціалістичне змагання. Так, ланка п'ятисотенниць, яку очолювала О. С. Стягайло, в 1936 році одержала з кожних 7,5 га по 500 цнт цукрових буряків. Учасниками ВСГВ були в 1939 році кривоозерські голови колгоспів В. Г. Бурлаченко, С. В. Фоменко, головний механік МТС П. А. Бродовський, ланкова І. Г. Барська, колгоспники Л. П. Модельський, Т. С. Нагнибіда та інші.

За роки довоєнних п'ятирічок у Кривому Озері побудовано цегельний завод, електростанцію, 4 парові млини, маслозавод, хлібопекарню. Відкрито кілька майстерень пошиття одягу і взуття. Працювали також харчокомбінат, дві їдальні, 12 магазинів. Заможніше стали жити колгоспники. У 1937 році члени артілі ім. Шевченка одержали по 8,5 кг зерна і по 2 крб. на трудодень, а колгоспники артілі ім. Котовського — по 5 кг та по 3 карбованці.

Такий же заробіток був і в 5-и інших артілях. Змінився зовнішній вигляд села. Майже удвічі збільшилася кількість індивідуальних будинків, зникли землянки. У 1936 році на кошти, зібрані за ініціативою комсомольців райцентру, тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну. У передвоєнні роки в селі функціонували лікарня на 60 ліжок, амбулаторія, аптека, санепідстанція. Для дітей відкрили два дитячих садки і 5 ясел.В кінці 30-х років тут ліквідовано неписьменність. Працювали середня і 4 семирічні школи, відкриті в 1935—1936 рр., та 3 початкові. Понад 200 юнаків і дівчат навчалися у вищих і середніх спеціальних закладах. Відкрита в Кривому Озері 1936 року районна школа колгоспних кадрів випускала щорічно десятки молодих агрономів, зоотехніків, рахівників, бджолярів, бригадирів рільничих бригад та завідуючих фермами.

Культурно-освітню роботу серед населення провадили районний будинок культури із стаціонарною кіноустановкою і 4 колгоспних клуби. Традиційними стали великі народні свята, фестивалі музики, пісні і танцю. При Кривоозерській середній школі працювала капела бандуристів, балетний, хоровий та інші гуртки, які відвідувало багато дітей. Село було радіофіковане. Чимало його жителів, особливо молодь, захоплювалося спортом. Комсомольці організовували змагання, кроси, спортивні ігри.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, понад 1200 жителів села пішли на фронт. Ті, що залишилися, не шкодуючи сил працювали на спорудженні оборонних об'єктів, евакуювали на схід країни матеріальні цінності. Для боротьби з ворожими диверсантами кривоозерці організували винищувальний загін у складі 40 чоловік[1]. Його очолив секретар райкому партії П. Г. Стеля.

24 липня 1941 року на підступах до села зав'язалися бої. В районі Голованівки, Кривого Озера і Первомайська фашисти сконцентрували 5 дивізій[2]. Сили були нерівними. Нашим військам довелося відступити. 2 серпня 1941 року в село вдерлися німецькі та румунські загарбники[3]. Почалися масові арешти і розстріли радянських людей. На каторжні роботи до Німеччини фашисти вивезли понад 100 юнаків і дівчат. Під керівництвом М. Ф. Семенова з с. Сирового Врадіївського району та при активному сприянні місцевої вчительки комуністки Л. М. Новошицької[4] на початку 1942 року організовано підпільну групу. У другій половині 1942 року її очолив офіцер Червоної Армії комуніст І. А. Гуртовий, який утік

[1] Кривоозерський райдержархів, ф. 1944, оп. 1, спр. 3, арк. 6; спр. 8, арк. 12.
[2] И. Тюленев. Через три войны. М., 1960, стор. 157.
[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.
[4] М. Зотов. Наперекір смерті, стор. 62.

І. А. Гуртовий — керівник Кривоозерського підпілля в роки Великої Вітчизняної війни. Фото 1940 р.

з німецького полону і влаштувався агрономом у Кривоозерській претурі. Підпільна організація в складі 20 чоловік, що об'єднала на цей час 4 групи: Сирівську, Мазурівську, Врадіївську і Кривоозерську, встановила контакти з Богданівською Доманівського району та Савранською підпільними організаціями. Саме за ініціативою останньої на початку 1943 року в Кривому Озері створюється кущова підпільна більшовицька організація, що об'єднувала підпільні групи Врадіївського, Любашівського, Доманівського і Кривоозерського районів. Керівником її став І. А. Гуртовий. Підпільники, кількість яких до середини 1943 року зросла до 33, встановили тісний зв'язок з партизанським загоном «Прибужець», а згодом — із загоном «Буревісник», що діяли у савранських лісах, а п'ятеро з них стали бійцями партизанського загону. Члени Кривоозерської підпільної організації постачали партизанам продовольство, одяг, медикаменти, забезпечували їх конспіративними квартирами. Так, було зібрано серед населення і відправлено до лісу близько 10 тонн борошна, понад 20 цнт м'яса, 12 цнт жирів та інших продуктів[1].

За час своєї діяльності підпільна організація провела кілька диверсій на залізниці[2], поширювала листівки і зведення Радінформбюро, одержувані із Саврані, залучила до збройної боротьби з німецько-румунськими загарбниками близько 200 чоловік, чимало з яких взяло участь у бойових операціях партизанського загону. Підпільники закликали жителів села не виконувати наказів і розпоряджень окупаційних властей. Було сховано від окупантів і збережено до приходу Червоної Армії багато хліба, худоби, сільськогосподарських машин та інвентаря (за неповними даними — понад 30 тракторів, 40 комбайнів, близько 60 молотарок та ін.). Незважаючи на сувору заборону румунських властей, підпільники після великої роз'яснювальної роботи серед населення, організували восени 1943 року сівбу озимих на площі 17 тис. га. Це дало змогу в наступному році після визволення Кривого Озера виконати обов'язкові поставки до фонду Червоної Армії за рахунок озимої пшениці.

Натрапивши на слід підпільників, фашисти 27 листопада 1943 року заарештували І. А. Гуртового, Л. М. Новошицьку та інших. Протягом грудня в застінки гестапо потрапили також М. І. Щербатий, І. К. Блідар, П. М. Новошицький та інші — всього 23 чоловіка. Після жорстоких тортур у середині січня 1944 року патріотів стратили[3]. Але підпілля продовжувало діяти. Здійснивши сміливу вилазку 14 січня 1944 року, партизани знищили охорону німецького концтабору, визволили 486 радянських військовополонених, більша частина яких влилася до загону[4], який аж до приходу Червоної Армії боровся з фашистськими окупантами.

29 березня 1944 року воїни 36-ї гвардійської Сталінградської дивізії 2-го Українського фронту визволили від фашистів Криве Озеро[5].

Хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни кривоозерці М. Д. Ткачук, Т. К. Коваль, А. В. Болтовський, О. Ф. Брагер, О. С. Кравцов, М. Г. Оводов, І. Г. Каблука, А. Т. Максименко, М. І. Бездітний, В. Є. Заболотний, яких нагороджено багатьма орденами і медалями Радянського Союзу. Смертю хоробрих полягло 720 жителів села.

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 141, 144, 145.

[2] «Український історичний журнал», 1968, № 8, стор 84.

[3] Газ. «Заповіти Леніна» (Криве Озеро), 19 січня, 18 лютого 1967 р.

[4] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов, т. 2. Одесса, 1949, стор. 187.

[5] «Военно-исторический журнал», 1962, № 4, стор. 27, 28.

Нечуване лихо принесла фашистська окупація селу. Гітлерівці закатували і знищили понад 860 кривоозерців. Повністю зруйнували МТС, цегельний завод, інкубаторну станцію, 4 парових млини, адміністративні споруди, спалили багато житлових будинків. Майже всю худобу вони відправили до Німеччини[1]. Велику організаторську роботу провели Кривоозерська і Кривоозерська Друга сільські Ради, які були відновлені другого дня після визволення села. Під керівництвом райкому партії, райвиконкому, сільських Рад, територіальної партійної і комсомольської організацій, створених у квітні 1944 року, трудящі Кривого Озера почали відбудову МТС і колгоспів, налагоджували місцеву промисловість, роботу шкіл, лікарні, клубів і бібліотек.

У тяжких умовах довелося проводити 1944 року весняно-літні сільськогосподарські роботи. Не вистачало техніки і робочої худоби. Основною тягловою силою були коні та корови. На всіх ділянках виробництва працювали жінки і підлітки. Переміг ентузіазм людей, бажання якнайшвидше відбудувати зруйноване господарство. Колгоспники артілей ім. Шевченка, ім. Ворошилова, «Зірка» восени 1944 року зібрали по 13—16 цнт зернових з га при зобов'язанні 9—10 цнт. По-ударному працювали ланки колгоспниць П. Т. Максименко і Н. Ф. Главенчук, які виростили по 200 цнт буряків, 12 цнт соняшнику і 22 цнт кукурудзи з га[2]. План заготівель хліба і продуктів тваринництва виконали достроково. Завдяки зусиллям сільрад і комуністів через місяць після визволення села почали працювати середня, семирічна і початкова школи, відновили роботу лікарня, районний будинок культури, 4 бібліотеки, 9 колгоспних хат-читалень; відкрилося 5 магазинів. Жителі Кривого Озера придбали облігації державних позик на суму 1,5 млн. крб., внесли з власних заощаджень на будівництво танкової колони близько 500 тис. карбованців[3]

Трудящі братніх республік допомагали кривоозерцям у відбудові народного господарства. З РРФСР йшли будівельні матеріали, машини. З Казахстану артілі одержали племінну худобу. Тільки в 1945 році від держави трудівникам села надано 92 тис. крб. кредиту[4]. До 1950 року кривоозерські колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі, відновили поголів'я великої рогатої худоби. На ланах працювало тракторів більше, ніж до війни. Повністю відбудовано місцеву промисловість. У колгоспах з'явилися нові передовики виробництва. Ланки П. Т Максименко, І. Н. Байрак, І. М. Вовк з артілі ім. Шевченка у 1947 році виростили по 350—400 цнт цукрових буряків з га[5]. Передові ланкові були нагороджені медаллю «За трудову доблесть». Того ж року 29 ланок колгоспу ім. Котовського одержали 250—260 цнт цукрових буряків з гектара.

В 1950 році 17 дрібних артілей села об'єдналися в чотири господарства: «Радянська Росія», «Заповіт Ілліча», ім. Свердлова та ім. Жданова, за якими закріпили 15,9 тис. га земельних угідь, з них близько 11,5 тис. га орної землі. Це сприяло раціональнішому використанню землі і техніки, підвищенню продуктивності праці. Уже в перші роки після об'єднання трудівники артілі ім. Жданова збирали зернових по 22—23 цнт з га. Більше 20 цнт зерна з га збирали й інші колгоспи.

Піднесенню громадського тваринництва значною мірою сприяло здійснення рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. На відповідальні ділянки направлено комуністів і комсомольців. Розширювалась кормова база, на фермах провадилася механізація трудомістких робіт. За два роки тут було збудовано 11 тваринницьких приміщень замість 8 запланованих. Тільки за 1954—1956 рр. надій молока від кожної корови підвищився на 400—600 кг, на 30 проц. збільшився настриг вовни[6].

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 344.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 23, спр. 141, арк. 12.
[3] Кривоозерський райдержархів, ф. 139, оп. 1, спр. 7, арк. 17.
[4] Там же, ф. 148 оп. 1, спр. 6, арк. 9.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2876, оп. 15, спр. 197, арк. 26.
[6] Кривоозерський райдержархів, ф. 131, оп. 4, спр. 5, арк. 6.

Швидкими темпами розвивалися всі галузі виробництва. Значних успіхів добилися трудівники артілі ім. Жданова. У 1958 році вони зібрали на кожному га по 30 цнт озимої пшениці і по 300 цнт цукрових буряків. Доярки М. І. Бойко і Д. К. Гнатенко надоювали від кожної корови понад 4 тис. кг, а 14 доярок — по 3 тис. кг молока. Фермі, на якій вони працюють, одній з перших в області (в 1954 році Кривоозерський район увійшов до складу Миколаївської області) присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції колгосп ім. Жданова в 1958 році став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, був нагороджений дипломом 1-го ступеня та премійований вантажною і легковою автомашинами[1]. Значно перевиконали свої зобов'язання та планові завдання артілі «Радянська Росія», «Заповіт Ілліча», ім. Свердлова.

За роки семирічки трудящі наполегливо підвищували продуктивність праці, збільшували виробництво сільськогосподарських продуктів. На кінець 1964 року колгоспники виробили на 100 га угідь по 299,6 цнт молока, одержали по 24,7 цнт зернових з га. Грошові прибутки зросли до 3754 тис. карбованців. Високими виробничими показниками зустріли кривоозерці 50-річчя Радянської влади. Колгоспники артілі «Радянська Росія» виконали план продажу державі зерна на 108 проц., м'яса — на 109 проц., яєць — на 154 проц. Протягом восьмої п'ятирічки зміцніла технічна оснащеність господарств. На кінець 1970 року вони мали 81 трактор, 47 комбайнів, 68 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. В колгоспах села працювало 190 механізаторів.

Найкращих наслідків у змаганні до 100-річного ювілею В. І. Леніна добилися трудівники артілі ім. Жданова. В 1970 році колективу цієї артілі, яка зайняла перше місце в районі по виробництву сільськогосподарської продукції, вручено перехідний Червоний прапор обкому партії та виконкому обласної Ради депутатів трудящих, а також занесено на обласну Дошку пошани.

Не відставав і колгосп «Радянська Росія», який продав державі 108 тис. цнт зерна, 531 тис. цнт цукрових буряків, 58,6 тис. цнт молока, понад 10 тис. цнт м'яса та багато іншої сільськогосподарської продукції. Комбайнер, ударник комуністичної праці А. Т. Гулько за восьму п'ятирічку намолотив близько 40 тис. цнт зерна. Його ім'я занесено на районну й обласну Дошки пошани. Багато років трудиться на свинофермі маточного поголів'я А. П. Кравцова, яка 1970 року від кожної свиноматки одержала по 22 поросят. Доярка А. Г. Стягайло за 10 місяців 1970 року надоїла від кожної корови по 3105 кг молока[2].

Понад 600 жителів Кривого Озера працює на місцевих підприємствах: маслозаводі, харчокомбінаті і райпромкомбінаті. Останній включає в себе цегельний завод, черепичний цех, лісопилку. Тут діють інкубаторно-птахівнича станція, транспортне автопідприємство з 103 автомашинами й автобусами. Збільшився обсяг будівельно-монтажних робіт Кривоозерського «Міжколгоспбуду», який здійснює будівельні роботи у 18 колгоспах.

Керівною і спрямовуючою силою трудівників села є партійні організації колгоспів, підприємств та організацій, які на 1971 рік налічували 156 комуністів. Їм в усьому допомагали комсомольські організації, що об'єднували тоді ж понад 880 юнаків і дівчат. 670 кращих трудівників села нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». 24 передовики колгоспів і підприємств занесено до районної Ленінської книги трудової слави.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, урядовими нагородами відзначено багатьох трудівників Кривого Озера, серед них П. М. Мурахівського, А. Д. Поманського, О. М. Мержієвську, Д. К. Гнатенко, К. І. Лаврик,

---

[1] Кривоозерський райдержархів, ф. 168, оп. 12, спр. 3, арк. 9.

[2] Газ. «Заповіти Леніна», 3 грудня 1970 р.

С. П. Шевчука — орденом Леніна; І. А. Голоту, П. П. Кравцову, І. А. Крохмаля, Є. П. Гнатенко, А. Ф. Чемерецького, С. І. Криянівську, П. Т. Максименко, П. Н. Максименка, Г. З. П'янтковську, Н. І. Сапіган та інших — орденом Трудового Червоного Прапора. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно знатну доярку К. А. Бойко, а також колишнього першого секретаря Кривоозерського райкому КП України М. Г. Гацуца, якого комуністи області обирали делегатом на XX з'їзд КП України.

Будинок районних установ і організацій. Криве Озеро, 1969 р.

Зустрічаючи XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України, трудящі селища взяли підвищені зобов'язання у виконанні планів нової п'ятирічки, зокрема — щодо впровадження високоврожайних сортів пшениці і кукурудзи, поліпшення племінної справи у тваринництві, механізації трудомістких процесів тощо.

Рішенням облвиконкому від 11 грудня 1970 року село Криве Озеро віднесено до категорії селищ міського типу; Кривоозерська і Кривоозерська Друга сільради об'єднані в одну Кривоозерську селищну Раду депутатів трудящих, яка налічує 97 депутатів, серед них 56 комуністів і 14 комсомольців. Передова ланкова колгоспу «Радянська Росія» К. І. Бутькова обрана депутатом обласної Ради.

Рік у рік поліпшується добробут населення. Протягом 1965—1969 рр за рахунок районного бюджету в селі побудовано 6 одноквартирних, два дванадцятиквартирних і один шістнадцятиквартирний житлові будинки, гуртожиток школи механізації на 120 місць, стадіон. У 1972 році завершиться будівництво дванадцятиквартирного житлового будинку, ательє мод. Індивідуальні забудовники на свої збереження спорудили 240 власних будинків. Жителі села мають 46 легкових автомобілів, 336 мотоциклів, понад 1200 телевізорів, 900 пральних машин, близько 1400 холодильників. У місцевій ощадкасі — 3,7 тис. вкладників. Сума їх внесків становить понад 2 млн. карбованців.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. Тут є лікарня на 100 ліжок, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, поліклініка, санітарно-епідеміологічна станція, 5 фельдшерсько-акушерських пунктів, аптека. В них працюють 18 лікарів і близько 80 працівників із середньою спеціальною освітою. Для маленьких жителів села збудовано 11 дитячих ясел і садків.

У двох середніх, двох восьмирічних, двох початкових школах навчається 1868 учнів та працює 135 вчителів, серед яких — заслужена вчителька УРСР В. П. Бечуцька. 1000 юнаків і дівчат підвищують освіту у заочній середній школі. Відкрито сільське професійно-технічне училище, музичну школу та школу крою і шиття. Діти колгоспників, робітників, онуки колишніх безправних і неписьменних селян нині очолюють важливі ділянки народного господарства. Тільки з випускників середньої школи № 1 262 стали вчителями, 95 — агрономами і зоотехніками, 122 — лікарями, 22 — науковими працівниками, 15 — юристами. Й. С. Пасхавер — доктор економічних наук, а Й. О. Дзендзелівський (уродженець с. Мазурового) — доктор філологічних наук.

Культосвітні заклади проводять велику роботу по комуністичному вихованню трудівників села, особливо молоді. При районному будинку культури працює університет культури. У селі є 5 колгоспних і бригадних клубів на 1200 місць, 120 молодих трудівників беруть участь у гуртках художньої самодіяльності. В 1965 році 12 учасників художньої самодіяльності районного будинку культури

У музеї В. І. Леніна Кривоозерської середньої школи. 1969 р.

премійовані путівками для поїздки до Москви на Виставку досягнень народного господарства. Частими гостями кривоозерців є професійні мистецькі колективи. Тут виступали артисти Миколаївського українського музично-драматичного театру, обласної філармонії, Київського академічного українського драматичного театру ім. І. Я. Франка, Одеської та Новгородської державних філармоній, Київського й Одеського цирків.

До послуг населення 4 сільські, 2 районні бібліотеки з книжковим фондом понад 70 тис. томів, 3 профспілкових, бібліотеки шкіл і профтехучилища. Кінотеатр обладнано широкоекранною апаратурою. Селище повністю радіофіковане. 15 270 примірників газет і журналів передплатили трудящі Кривого Озера в 1971 році. У дні революційних свят комсомольці організовують зустрічі молоді з ветеранами Жовтня, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветеранами партії і комсомолу, передовиками праці. 9 травня 1968 року відкрито пам'ятники партизанам-підпільникам, які вчилися в школі № 1: Л. М. Новошицькій та М. І. Щербатому. Живим пам'ятником героям є посаджений біля школи великий сад.

Протягом дев'ятої п'ятирічки в селищі буде збудовано восьмирічну школу на 190 і середню на 550 місць, дитячий комбінат, будинок культури в колгоспі «Радянська Росія», готель на 50 місць, універмаг, кафе-ресторан, автовокзал.

Перед трудящими Кривого Озера, яке стає селищем високої комуністичної культури, відкриваються широкі перспективи дальшого розвитку.

М. Г. СКОПЕНКО, Л. Г. ЧОБІТЬКО

КУ́РЯЧІ ЛО́ЗИ

Курячі Лози — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Любашівка — 30 км. Населення — 2459 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Красненьке і Очеретня.

На околиці села Курячих Лоз знайдено скарб бронзових знарядь праці (сокири, долото, серп) та злитків бронзи (XI—IX ст. до н. е.), а поблизу Красненького — поселення трипільської культури.

Про Курячі Лози згадується в документах Подільської єпархії 1762 року, де йдеться про спорудження в селі дерев'яної церкви. Назву села жителі пов'язують з наявністю густого верболозу на берегах безіменної притоки Південного Бугу, де гніздилося безліч диких курей. Першими поселенцями Курячих Лоз стали вихідці з Поділля та Київщини, які тікали сюди від панського гніту.

Протягом тривалого часу село належало польським магнатам Любомирським і входило до Балтського повіту Подільської губернії. З 1784 року до перемоги Великого Жовтня північно-східна частина села називалася Адамівкою. В Курячих Лозах на той час проживало 476 чоловік[1]. У 1799 році Курячі Лози з 2655 десятинами землі і всіма жителями було передано графу Шалайському[2]. Надзвичайно

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 79.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 449, оп. 34, спр. 937, арк. 1830.

тяжким було життя кріпаків, які відробляли п'ятиденну панщину, платили численні натуральні й грошові податки, терпіли від частих неврожаїв, епідемій. Пан розпоряджався селянами на свій розсуд: переселяв з села в село, продавав і купував їх цілими родинами й поодинці. Так, в 1805 році поміщиця Язелович купила в Адамівці кучера Ю. Бурика і його сім'ю, поварів Ю. Колісника і О. Олійника та служницю П. Топор[1].

Особливої експлуатації зазнали кріпаки з боку поміщиків Янишевського та Підгорського, які в 40-х роках XIX ст. придбали Курячі Лози. Вони примусово переселили сюди з Кривого Озера 140 кріпаків[2], а Янишевський купив також кілька родин у поміщика села Княжич Київської губернії з умовою, що він звільнить їх на три роки від сплати оброку і збудує для них оселі. Але все це були тільки обіцянки, а насправді кріпосник примусив їх сплачувати оброк з першого дня, будувати собі землянки, відбувати панщину. На виділених їм ділянках найгірших земель селяни збирали з десятини лише по 5—8 кіп жита, по 4—7 кіп ячменю, по 3—6 кіп проса. Власного хліба ледве вистачало до зими. Річний прибуток кріпацької родини становив всього 12 крб.[3], тоді як четверть жита коштувала від 4 до 6 карбованців[4].

Життя селян було жахливе. Так, у 1832 році брати Леонтій, Данило, Іван і Панас Загребельні та Григорій Рогач із сім'ями, не маючи жител, оселилися в сараї, спали на соломі, цілий рік змушені були відробляти панщину. Крім того, вони заборгували панові 1172 крб. сріблом. Поміщик Янишевський самочинно видав заміж вісімнадцятирічну доньку Л. Загребельного. Доведені до відчаю селяни втекли на Київщину. Але на них там теж чекала кріпаччина. Через два роки їх розшукав і силоміць повернув поміщик, наказавши покарати різками[5].

Відробляти панщину примушували всіх, незалежно від віку, стану здоров'я. Так, вагітна жінка, мати трьох дітей, Н. Лінецька від тяжкої роботи (вона складала сіно) народила під копицею мертву дитину. А хворого плугатаря Г. Охоту примушували працювати доти, доки він не звалився. За це його було покарано 25 різками, після чого кріпак помер[6]. В 1834 році з панських амбарів кріпаки випросили для харчування 6 четвертей і для засіву 14 четвертей зерна. Цей борг вони так і не змогли віддати поміщику протягом трьох років, як зобов'язувалися[7]. За несплату позичок в строк у селян забирали хліб, майно, як це сталося, наприклад, з І. Когутом та С. Ковальчуком, а в А. Столярчука навіть відібрали хату, викинувши його родину на вулицю. Знедолені селяни написали скаргу до Балтського повітового суду, але той виступив на захист поміщика Підгорського, зазначивши, що з боку останнього не допускалося відхилень від інвентарних правил[8].

Після царського маніфесту 1861 року про реформу курячелозівські селяни сподівалися одержати землю і волю. Проте їх надії не справдилися. З 165 господарств лише 44 тяглових дістали в середньому по 7—8 десятин, інші — по 5—6 десятин на двір. Поміщик встановив викупну ціну на землю в розмірі 68 крб. за десятину. А за наділ орної землі тимчасовозобов'язані селяни повинні були ще й відпрацювати на панському лані 97 днів на рік. Дізнавшись про це, селяни, очолювані А. Чайкою, направилися до поміщицького маєтку, виламали двері, вікна будинку, потрощили панське добро. Вони вимагали передачі землі без викупу, а бідняки Й. Шпортко та А. Чухрій закликали селян розправитися з катом-поміщиком. Активну участь у заворушенні брали й жінки К. Копусь, Т. Грушка та ін.

[1] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 2, спр. 125, арк. 184.
[2] Там же, арк. 183.
[3] Одеський облдержархів, ф. 445, оп. 1, спр. 641, арк. 40—42.
[4] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 8708, арк. 88.
[5] Одеський облдержархів, ф. 442, оп. 1, спр. 641, арк. 44—64; ф. 445, оп. 1, спр. 641, арк. 60—64.
[6] Там же, ф. 445, оп. 1, спр. 717, арк. 12, 16, 46, 51.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 65, спр. 1455, арк. 83.
[8] Там же, оп. 449, спр. 705, арк. 21—25.

Цей виступ був жорстоко придушений поліцією. Проте під час наділу землі своє обурення, незгоду висловлювали бідняки Л. Пирля, М. Парубок, Г. Зінчук та інші, викрикуючи при цьому: «Багато панів втекло до Одеси, а якщо вас переб'ємо, то у нас не буде більше панства»[1].

Поміщиця Янишевська, яка мала до реформи 77 ревізьких душ, на кожен двір виділила в середньому по 6 десятин землі. За користування нею селяни повинні були сплатити 1090 крб. Але вони відмовилися підписати уставну грамоту, вимагаючи у поміщиці наділів на південній околиці села, ближче до своїх садиб. Деякі з них самочинно намагалися захопити поміщицькі землі, про що повідомлялося в донесенні судового слідчого повітовому суду[2].

Майже через 20 років після реформи, в 1880 році, з 474 десятин землі селяни змогли викупити у поміщиці лише 350 десятин. Більшість родин, які належали колись поміщику Підгорському, неспроможні були викупити землю і потрапили в нову кабалу до його спадкоємців[3].

Великі ділянки землі зосереджувалися в руках куркульства. Напередодні революції 1905—1907 рр. вони володіли 40—50, а деякі навіть більше як 200 десятинами землі[4]. В куркульських господарствах широко використовувалася наймана праця. Для того, щоб хоч якось прохарчуватися, чимало родин бідняків займалися місцевим промислом — виготовляли горшки, глечики, миски, макітри, які користувалися великим попитом на ярмарках.

Медичної допомоги жителі Курячих Лоз, яких у 1901 році тут мешкало 2333 чоловіка, практично не одержували. Хворих возили до Кривого Озера, де на кілька сіл були лише лікар і фельдшер. Близько 90 проц. населення села в 1913 році не знало грамоти. Церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося 16 дітей заможних селян і працював один учитель, відкрилася в Курячих Лозах лише в 1879 році. Та небагато дітей мали змогу відвідувати школу. Здебільшого через бідність вони кидали навчання і йшли працювати[5].

Незадоволена своїм тяжким становищем, а також під впливом революційних подій в країні, курячелозівська біднота восени 1905 року повстала. Викликаний з Кривого Озера ескадрон драгунів придушив цей виступ, а 32 активні його учасники були заарештовані[6].

З початком першої світової війни всіх чоловіків, здатних носити зброю, мобілізували на фронт. Через нестачу робочих рук занепало господарство, на 40 проц. в порівнянні з 1913 роком знизився врожай зернових культур. Підвищилися ціни на хліб. Невдачі на фронтах, звістки про смерть рідних і близьких посилювали невдоволення серед сільської бідноти, призводили до заворушень. Приводом до відкритого виступу в 1916 році послужив сільськогосподарський перепис, який селяни сприйняли як повернення до панщини. Зібравшись на сходку, вони вимагали від переписувача, щоб той знищив аркуші перепису, а коли він не виконав їх вимоги і втік до попівського будинку, обурений натовп кинувся слідом. Селяни виламали двері, побили меблі тощо. Тільки на четвертий день заворушення було придушене волосною жандармерією, яка заарештувала п'ятьох його організаторів.

Не одержали селяни Курячих Лоз землю і після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. Створений у травні земельний комітет, в якому орудували куркулі, не зміг задовольнити вимоги селян. Їх сподівання здійснилися лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції. В лютому 1918 року на сільській сходці місцевий житель, колишній чорноморський моряк І. Н. Копусь, роз-

[1] Одеський облдержархів, ф. 445, оп. 1, спр. 824, арк. 2, 6—8, 16, 17; спр. 825, арк. 1, 4, 7.
[2] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 125, арк. 49, 55; спр. 186, арк. 5, 7.
[3] А. К. Крылов. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1905, стор. 384.
[4] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 186, арк. 9.
[5] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 79.
[6] Одеський облдержархів, ф. 2289, оп. 1, спр. 7349, арк. 1—3.

повів про перші декрети Радянської влади. Того ж місяця було обрано Раду селянських депутатів, яку очолив бідняк К. Н. Бондарчук. Перш за все Рада приступила до складання списків селян для наділення їх землею[1].

Проте 15 березня 1918 року до Курячих Лоз вдерлися австро-німецькі окупанти[2], в селі з'явилися також гайдамаки, а слідом за ними поміщики, підняли голову куркулі. Окупанти відновили старі порядки, відібрали у селян конфісковані в поміщика і куркулів зерно, худобу й реманент та стягли з них контрибуцію[3] в сумі 93 тис. карбованців. Однак сільська біднота і колишні фронтовики, які повернулися до своїх домівок, не підкорилися режиму насильства і сваволі. Селяни цілими групами йшли до партизанського загону Л. Г. Позднякова та І. І. Задорожного, штаб якого базувався в сусідньому селі Тридубах[4], за 4 км від Курячих Лоз, і вели рішучу боротьбу проти петлюрівців та інтервентів на території нинішніх Кривоозерського і Первомайського районів. Напровесні 1919 року загін тридубівських партизан влився до 401-го стрілецького полку 45-ї дивізії Й. Е. Якіра, в складі якої 78 мешканців Курячих Лоз брали участь в боях проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції. Так, Т. К. Бондаренка в 1957 році як активного учасника громадянської війни нагороджено медаллю «За бойові заслуги». Хоробро воювали також десятки інших жителів села[5].

19 березня 1919 року червоноармійці бригади З. А. Покуса і партизанський загін Т. М. Гуляницького вигнали петлюрівців з Курячих Лоз. В селі було створено ревком, який очолив К. Н. Бондаренко. У квітні почав діяти комітет бідноти. Ревком і комбід сприяли проведенню в життя законів Радянської влади. Селяни-бідняки й середняки уже в травні 1919 року здали продовольчим органам понад 700 пудів хліба. Спираючись на бідноту села, комбід примусив місцевих багатіїв здати державі понад 450 пудів зерна. Велася вперта боротьба і з куркульськими бандами, які діяли заодно з петлюрівцями, що осіли в Савранському і Голованівському лісах. Велику роль у захисті мирного населення від бандитських нападів відіграв партизанський загін Т. М. Гуляницького, який діяв на лінії Підгороддя—Синюха—Гайворон.

В серпні 1919 року, коли з півдня України наступали денікінці, біднота і середняки села йшли до лав Червоної Армії. Понад 70 селян Курячих Лоз вступили у 58-у дивізію під командуванням І. Ф. Федька, що здійснювала похід через Первомайськ, Тридуби, Курячі Лози на північ[6]. 2 вересня село захопили білогвардійці, які хазяйнували тут до початку лютого 1920 року, коли були розгромлені військами 14-ї армії (командарм І. П. Уборевич)[7].

Великої шкоди завдали селу інтервенти, білогвардійці та петлюрівці. Проти 1914 року, коли в Курячих Лозах було 2580 жителів, майже наполовину скоротилося населення. В 1920 році тут проживало 1611 чоловік[8]. Не вистачало тягла, сільськогосподарського реманенту. Революційний комітет одразу приступив до розподілу поміщицької землі (селяни одержали по 2,2 десятини на їдця), організував населення на підготовку до весняної сівби. У куркулів вилучено понад 230 цнт зерна і передано сім'ям червоноармійців. У квітні 1920 року на загальних селянських зборах з розповіддю про політичне і господарське становище в країні і про завдання Радянської влади виступив голова ревкому Ф. Я. Шевчук. В прийнятому на цих зборах рішенні говорилося «...Ми, селяни Курячих Лоз, не пошкодуємо сил для зміцнення Радянської влади...»[9].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 8, арк. 4.
[2] Н. Е. Какурин. Как сражалась революция, ч. 1. М., 1927, стор. 309.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 8, арк. 12.
[4] Газ. «Південна правда», 9 червня 1967 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 8, арк. 241.
[6] Там же, арк. 4.
[7] За республіку Советов, стор. 11.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-41, оп. 1, спр. 137, арк. 1—17.
[9] Там же, ф. Р-46, оп. 24, спр. 56, арк. 4; спр. 57, арк. 3.

На село часто нападали куркульські банди, які тероризували і грабували населення. Було створено загін самооборони для відсічі бандитам. У травні 1920 року ревком передав свої повноваження Раді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, головою якої став учасник громадянської війни робітник М. Ю. Калачов. У червні в селі створено комітет незаможних селян на чолі з бідняком К. Н. Бондаренком. Чимало зусиль до організації роботи місцевих органів Радянської влади доклали керівні працівники Тридубської волості, до якої входило село, уродженці Курячих Лоз голова волревкому П. О. Бондарчук і голова волосного комітету незаможних селян Н. Н. Грунківський[1]. Сільська Рада і КНС спрямували селян на успішне проведення посівної кампанії і збирання врожаю, організували допомогу безтягловим господарствам, створили каси взаємодопомоги.

Після закінчення громадянської війни в умовах нової економічної політики радянські органи села надавали великого значення зміцненню всіх форм кооперації. Було створено сільськогосподарську кредитну кооперацію та сільське споживче товариство, які сприяли поширенню серед селянства ідей ленінського кооперативного плану. Перше товариство спільного обробітку землі, до якого вступило 36 бідняцьких господарств, виникло тут улітку 1921 року. ТСОЗ мав 12 коней і волів, 10 возів, 3 сівалки, 2 жатки. Восени цього ж року на перших зборах члени товариства назвали його ім'ям великого кобзаря Т. Г. Шевченка, а головою обрали односельця П. Г. Колісниченка. Селяни успішно провели сівбу і збирання врожаю. Згодом ТСОЗ одержав допомогу від держави через сільськогосподарську кредитну кооперацію — кредит на придбання тракторів, тяглової сили, сільськогосподарського реманенту[2]. Протягом 1923—1929 рр. в Курячих Лозах виникло ще 4 ТСОЗи.

У 1922 році в колишньому поміщицькому господарстві відкрилася агрошкола. Вона відіграла велику роль у підготовці кадрів для села, а також стала центром культурно-освітньої роботи. При школі був створений комсомольський осередок[3]. Перші комсомольці відкрили хату-читальню, в якій влаштовували жваві дискусії, лекції. Вони також виступили ініціаторами створення сільського комсомольського осередку, секретарем якого обрано сина бідняка Д. І. Столяра. Комсомольці обладнали ще одну хату-читальню, де організували навчання серед неписьменних. У 1922 році в селі відкрилася початкова школа, почали працювати кілька шкіл лікнепу та бібліотека.

На кінець 1930 року в Курячих Лозах було завершено колективізацію. На базі ТСОЗів, що виникли ще в роки відбудови народного господарства, організувалися колгоспи ім. Шевченка, «Червоний шлях», «Червоний прапор». Артіль «Червоний шлях» очолив двадцятип'ятитисячник, донецький шахтар П. Саєнко[4].

Велику роль у зміцненні колективних господарств, у боротьбі з куркульством відіграв партійний осередок, створений в Курячих Лозах на початку 1930 року, який очолив селянин Д. І. Столяр. Пізніше він працював головою сільської Ради, загинув під час Великої Вітчизняної війни в 1943 році. Активісти під керівництвом М. Басюка виявили в квітні 1930 року приховані куркулями в церкві декілька десятків центнерів пшениці і кукурудзи[5]. За вимогою трудящого селянства багатіїв розкуркулили і засудили до позбавлення волі. Їх землі і реманент конфіскували й передали колгоспам[6].

Колгоспники села гаряче підтримали заходи Комуністичної партії щодо організаційно-господарського зміцнення артілей. Під час обговорення рішень червневого (1931 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) на партійних зборах правління колгоспів зобов'я-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 218, арк. 3; спр. 384, арк. 13.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 8, арк. 2.
[3] Газ. «Селянська правда» (Криве Озеро), 20 листопада 1925 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 8, арк. 4.
[5] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 24 січня 1932 р.
[6] Газ. «Селянська правда», 29 січня 1933 р.

зали ввести диференційовані норми та оплату праці членів артілей, створити постійні виробничі бригади, закріпити за ними сільськогосподарський реманент і тяглову силу. Вже в 1933 році трудівники села в досить складних погодних умовах зібрали з кожного гектара по 120—125 пудів озимої пшениці і жита. Одержано було також високий урожай кукурудзи, соняшнику, городини. Всі три артілі вчасно розрахувалися з державою по хлібозаготівлі і забезпечили високу оплату трудодня. Так, сім'я колишнього бідняка В. С. Слободяника на вироблені трудодні того року одержала 120 пудів пшениці, 22 пуди жита, 57 пудів ячменю та 100 пудів кукурудзи[1].

Партійна організація широко розгорнула політичну роботу серед колгоспників. Створені нею групи агітаторів систематично проводили бесіди і лекції. В колгоспах випускалися стінні газети і листівки, на загальних зборах регулярно підбивалися підсумки соціалістичного змагання.

На районну Дошку ударників були занесені бригади рільників О. О. Кирилюка, конюхів С. П. Ліневича, А. Ю. Чухрія. Ініціаторами районного соціалістичного змагання за зразковий догляд коней стали трудівники артілі «Червоний прапор» Л. І. Волошанюк, У. П. Гай та Г. Ю. Гонтарук. Їх приклад наслідували сотні колгоспників району.

Важливу роль у зміцненні колгоспів, піднесенні їх економіки відіграла машинно-тракторна станція, створена у селі 1937 року. В 1940 році тут працювало 42 трактори, 21 комбайн та багато іншої техніки. Рік у рік міцніли артілі. Грошові прибутки колгоспів ім. Шевченка, «Червоний шлях» і «Червоний прапор» зросли в 1940 році в три рази проти 1933 року. В середньому з кожного гектара трудівники ланів зібрали по 18—20 цнт озимої пшениці, по 17 цнт жита, по 25—30 цнт кукурудзи і по 14 цнт соняшнику[2]. У 1939—1940 рр. голова колгоспу ім. Шевченка М. П. Басюк, ланкова П. І. Погоріла, бригадир О. О. Кирилюк та інші стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Незважаючи на похилий вік, 100-річний О. Ф. Козоріз працював вівчарем. За успіхи, досягнуті у вирощуванні молодняка, він був нагороджений Великою золотою медаллю Виставки.

Центром агрономічної пропаганди на селі стали хати-лабораторії. Велику роботу проводила хата-лабораторія колгоспу ім. Шевченка, якою завідував М. М. Дзюбак. За успіхи в дослідницькій роботі його нагороджено Великою срібною медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки[3].

Заможніше стали жити трудящі. Члени артілі в 1940 році одержали на трудодень по 7,5 кг зерна і по 5 крб. грішми. Зросла активність трудівників Курячих Лоз. В 1939 році під час виборів до місцевих Рад 99,7 проц. виборців села віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. До сільської Ради було обрано 27 депутатів, з яких 69 проц. становили рядові колгоспники. Сільська Рада велику увагу приділяла питанням побуту і благоустрою села. В 30-х роках було збудовано фельдшерський пункт, аптеку, дитячі ясла, їдальню, млин, 2 крамниці. Багато жителів села вселялися у світлі, просторі будинки. У 1938 році в селі відкрилася лікарня на 20 ліжок.

Докорінні зміни сталися в культурному житті села. Було ліквідовано неписьменність. В 1937 році відкрито середню школу, а на базі агрошколи — сільськогосподарський технікум, який щорічно випускав 25 молодших агрономів і агротехніків. При сільському будинку культури працювали драматичний, танцювальний і хоровий гуртки. В них брало участь близько 70 чоловік. Тричі на тиждень в селі демонструвалися кінофільми. Книжковий фонд сільської бібліотеки, що відкрилася ще в 1920 році, становив понад 1 тис. томів. Всі будинки колгоспників були радіофіковані.

---

[1] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 9 вересня 1933 р.
[2] Кривоозерський райдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 14, арк. 5.
[3] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 10 січня і 29 лютого 1940 р.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Курячих Лозах мешкало понад 1900 чоловік. В перші дні війни 115 жителів села пішли на фронт, щоб зі зброєю в руках захищати Батьківщину. 50 чоловік влилися до винищувального загону, яким керував комуніст П. П. Огороднюк[1]. Понад 100 юнаків і дівчат будували оборонні укріплення на річці Кодимі біля с. Березівки. Успішно здійснено евакуацію колгоспної техніки, майна і худоби. Бригадир тракторної бригади Г. К. Гончарук за умов частих нальотів фашистської авіації зумів доставити техніку в пункт призначення і передати її частинам Червоної Армії. Згодом він загинув смертю героя в боях за рідну землю.

3 серпня 1941 року в село вдерлися німецько-румунські загарбники. Почалися чорні дні фашистської неволі. Окупанти заподіяли селу великої шкоди. Вони зруйнували громадські споруди, житлові будинки, пограбували колгоспників. 9 чоловік гітлерівці розстріляли за співчуття партизанам. Проте багато жителів села постачали партизанському загонові «Буревісник», що діяв у Савранському лісі, продовольство і одяг[2], переховували радянських бійців. Особливо багато допомагали народним месникам А. Ю. Вівтюк і М. М. Продан. Розвідницею партизанського загону «Буревісник» стала комсомолка з Курячих Лоз В. Ф. Мокряк, яка після закінчення спеціальної школи у 1943 році була переправлена до цього загону і воювала в його складі до з'єднання з частинами Червоної Армії[3]. 211 жителів села хоробро билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. 72 з них за мужність і відвагу нагороджені орденами та медалями Союзу РСР.

26 березня 1944 року частини 5-ї гвардійської армії (командуючий — генерал-лейтенант А. С. Жадов) визволили Курячі Лози від гітлерівців. Відразу ж після визволення трудящі Курячих Лоз взялися за відбудову села, за відродження сільського господарства. Районна партійна організація направила в село комуністів А. Ф. Діденка та О. І. Суслова, які разом із обраною на початку квітня сільською Радою мобілізували колгоспників і робітників МТС на відбудову господарства. Було відновлено колгоспи ім. Шевченка, «Червоний шлях» і «Червоний прапор». Сільська Рада в квітні організувала серед населення збір насіння для весняної сівби, закликала тих, у кого залишились корови, запрягти їх у плуги, щоб засіяти якнайбільше колгоспних ланів. З червня 1944 року організаторську і масово-політичну роботу в селі очолила партійна організація[4]. В квітні почала працювати МТС. Самовіддана праця жінок і підлітків, робітників Курячелозівської МТС, які склали з брухту і відремонтували 7 тракторів та 2 комбайни, дали добрі наслідки.

Успішно було проведено весняну сівбу, вчасно і без втрат зібрано урожай і достроково виконано план хлібозаготівель. У фонд оборони хлібороби здали 7,5 тис. цнт зерна[5]. Відтворювалося поголів'я худоби на тваринницьких фермах. На початок 1945 року в трьох колгоспах вже налічувалося 210 голів великої рогатої худоби[6]. До фонду допомоги сім'ям фронтовиків колгоспники виділили 10 тис. крб., 6 тис. пудів зерна, 170 цнт картоплі і 1,6 тис. літрів молока[7].

Під керівництвом комуністів та сільської Ради і за активною допомогою комсомольської організації, відновленої в травні 1944 року, створено 2 будівельні бригади, а також проведено декілька недільників по впорядкуванню села, завдяки чому відремонтували приміщення школи, клубу, бібліотеки і фельдшерського пункту.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни посилилася матеріально-технічна допомога колгоспам з боку держави. Курячелозівська МТС поповнилася новими

---

[1] Кривоозерський райдержархів, ф. 24, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 2.
[2] Одесса в Великой Отечественной войне, т. 2, стор. 187, 188.
[3] Газ. «Заповіти Леніна», 7 вересня 1967 р.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 2876, оп. 15, спр. 14, арк. 79.
[5] Кривоозерський райдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 15, арк. 7—9.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 7628, арк. 14—17.
[7] Кривоозерський райдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 15, арк. 11—14.

тракторами, комбайнами та іншою технікою. Уже в 1949 році посівні площі всіх місцевих колгоспів досягли довоєнного рівня, а валовий збір зерна перевищив рівень 1940 року в 1,4 раза.

В ті роки зразки самовідданої праці показували багато колгоспників і робітників МТС. Комсомолка Г. Копусь в 1946 році очолила ланку і виростила по 20 цнт жита на кожному га. Згодом вона була обрана головою колгоспу, а з 1957 року очолює сільську Раду. Високі врожаї зернових (23,7 цнт з га) в 1946 році одержала також бригада колгоспу «Червоний прапор», якою керувала В. А. Голуб. Ентузіаст садівництва М. С. Пурло виростив у 1947 році високий урожай фруктів, від реалізації яких колгосп ім. Шевченка одержав 33,5 тис. крб. прибутку[1]. Ще більших успіхів досягли хлібороби в 1949 році. Так, рільнича бригада П. М. Бевза на кожному з 35 га зібрала по 45 цнт озимої пшениці, а бригада П. П. Гончарука з площі 70 га — по 32 цнт. Ланки З. Ковальчук та В. Вівтюк виростили по 360—380 цнт цукрових буряків на кожному гектарі[2].

Машинно-тракторна станція успішно справлялася з усіма польовими роботами. В цьому велика заслуга всього колективу МТС і, насамперед, комуністів, які були ініціаторами широкого розгортання соціалістичного змагання за повну механізацію всіх видів польових робіт.

Дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів сприяло їх об'єднання. В серпні 1950 року з трьох артілей створюється одна — ім. Мічуріна. Партійна організація і правління колгоспу спрямували зусилля колгоспників на дальший розвиток господарства. Вся організаційна і політична робота зосереджувалася в рільничих бригадах, на тваринницьких фермах. 15 комуністів очолили найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва. Вже в 1951 році колгосп ім. Мічуріна успішно завершив сільськогосподарський рік, достроково виконавши державні плани виробництва і заготівлі усіх видів продукції[3]. Артіль розширила посівні площі під кормові культури. Створення сталої і міцної кормової бази сприяло розвитку тваринництва. По виробництву м'яса, молока, яєць, вовни артіль ім. Мічуріна стала однією з передових в області. Господарству протягом 1953—1959 рр. щорічно вручався перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому. Колгосп неодноразово заносився на обласну і районну Дошки пошани.

Самовіддана праця колгоспників високо оцінена партією та урядом. Орденом Леніна нагороджено голову колгоспу О. В. Денисова та бригадира тракторної бригади П. І. Вербовенка, орденом Трудового Червоного Прапора — колгоспницю В. Я. Франко, яка зібрала по 350 цнт буряків з кожного га. За досягнуті успіхи в розвитку тваринництва колгосп ім. Мічуріна в 1954—1959 рр. був учасником ВСГВ у Москві. Доярка колгоспу В. А. Голуб, яка одержувала понад 4 тис. кг молока від кожної корови, нагороджена Великою золотою медаллю ВДНГ. Комуністи області виявили їй високе довір'я, обравши делегатом XXII з'їзду КПРС[4].

У березні 1959 року комуністи на партійних зборах обговорили заходи щодо виконання семирічного плану розвитку народного господарства (1959—1965 рр.). Були вироблені конкретні шляхи піднесення продуктивності тваринництва і підвищення урожайності сільськогосподарських культур. На виробничих ділянках створено 3 партійні групи. Розроблені умови соціалістичного змагання між бригадами, фермами і ланками[5]. До кінця семирічки урожай зернових досяг 22,4 цнт з га, соняшнику — 20,1 цнт з га, цукрових буряків — 280 цнт з га. В 1965 році на 100 га земельних угідь було вироблено по 57,2 цнт м'яса, по 347 цнт молока.

---

[1] Газ. «Колгоспник Кривоозерщини», 11 липня 1947 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 3464, оп. 2, спр. 2, арк. 18.
[3] Кривоозерський райдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 16, арк. 2—4.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 174, спр. 219, арк. 320.
[5] Там же, ф. 3464, оп. 1, спр. 12, арк. 16.

Парторганізація колгоспу спрямувала зусилля трудящих на дальше піднесення економіки артілі. Передусім, було переглянуто і впорядковано структуру посівних площ, поліпшено агрокультуру ланів, зміцнено тваринницьку базу. Багатьох комуністів направили на виробничі ділянки, створено штаби масово-політичної роботи, агітпункти. Про успіхи передовиків розповідалося в стіннівках, «блискавках». Переможцям вручалися червоні вимпели і заохочувальні премії[1].

Комсомольці виступили ініціаторами районного змагання по впровадженню механізованого обробітку цукрових буряків і кукурудзи. Так, В. Г. Гончарук в 1963 році обробляв без застосування ручної праці 88 га кукурудзи і зібрав по 56 цнт зерна з кожного гектара. Йому одному з перших в артілі було присвоєно звання ударника комуністичної праці.

Важливе значення для дальшого успішного розвитку господарства мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС та квітневого (1965 р.) Пленуму ЦК КП України. Правління колгоспу стало більш раціонально і цілеспрямовано планувати та організовувати сільськогосподарські роботи. З 1966 року колгосп перейшов на госпрозрахунок і грошову оплату. Зросла матеріальна заінтересованість трудівників у результатах своєї праці. За успіхи в розвитку артільного виробництва, щорічне збільшення валового збору зерна та підвищення продуктивності громадського тваринництва колгосп ім. Мічуріна в 1967 році було нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС з врученням грошової премії.

Трудівники колгоспу, як і всі радянські люди, широко розгорнувши 1969 року соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, по всіх показниках перевиконали взяті соціалістичні зобов'язання. В ювілейному році зібрано в середньому з кожного га по 36,7 цнт зернових, в т. ч.— по 68,9 цнт кукурудзи, по 350 цнт цукрових буряків. Завершено комплексну механізацію трудомістких процесів у тваринництві. В колгоспі працювали районні школи передового досвіду машинного доїння корів і підготовки механізаторських кадрів.

1970 року грошові прибутки колгоспу становили 1,2 млн. крб. Підвищилася середня оплата людино-дня: в 1970 році вона становила 3,99 крб., тоді як в попередньому п'ятирічч — 2,71 крб. Висока продуктивність усіх галузей господарства дала змогу виділити значні кошти на капітальне будівництво, придбання нової техніки, комплексну механізацію виробництва. Протягом 1966—1970 рр. на це було витрачено майже 500 тис. крб. В колгоспі розпочалося будівництво консервного заводу потужністю 3 млн. умовних банок на рік.

За високі показники в розвитку зернового господарства й тваринництва на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп ім. Мічуріна у квітні 1970 року нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС з врученням грошової премії. 75 кращих виробничників удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира рільничої бригади Г. Ф. Пукася. 10 років очолював колектив комуністичної праці молочної ферми комуніст П. П. Гончарук, удостоєний ордена Леніна. Орден «Знак Пошани» одержала член КПРС, партгрупорг ферми, член райкому КП України доярка Б. Я. Гончарук. Заслуженою повагою серед трудівників артілі користується знатна трактористка, послідовниця Паші Ангеліної В. А. Соколенко. За високі врожаї

На польовому стані тракторної бригади колгоспу ім. Мічуріна. 1969 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 3464, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 2.

цукрових буряків при мінімальних затратах праці вона нагороджена орденами Леніна і «Знак Пошани». Комуністи області обирали її делегатом XXIII з'їзду КПРС. Колгоспники артілі ім. Мічуріна успішно виконали план першого кварталу 1971 року. В соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України вони завоювали першість серед хліборобів і тваринників Кривоозерського району.

Партійна організація, яка 1971 року об'єднувала в своїх рядах 63 комуністи і кандидати в члени КПРС, спирається на актив із числа передових виробничників, а також на комсомольців, яких в селі налічується 156 чоловік. Комсомольці взяли шефство над тваринництвом. Більшість юнаків і дівчат працює на фермі. Створено комсомольсько-молодіжні ланки і пости, «Комсомольський прожектор». Молочнотоварній фермі в 1968 році присвоєно ім'я 50-річчя ВЛКСМ.

І. П. Чуприна — заслужений учитель УРСР, директор Курячелозівської середньої школи. 1969 р.

З кожним роком зростає роль сільської Ради в господарському і культурному житті села. 55 кращих виробничників є її депутатами. При сільській Раді створено 5 постійно діючих комісій, 10 депутатських постів на виробничих ділянках колгоспу, у відділенні «Сільгосптехніки» та установах. Ланкові В. К. Молдаван, О. А. Лобан обиралися депутатами Миколаївської обласної Ради. Депутати сільської Ради велику увагу приділяють благоустрою села, яке за роки Радянської влади стало невпізнанним. Лише за останні 12 років тут виросло 610 нових будинків. Прокладено 5 км дороги з твердим покриттям. В центрі села — універмаг, чайна, два продовольчі магазини, комбінат побутового обслуговування. Сільська Рада подбала про відкриття кравецької майстерні.

Якщо в 1961 році жителі села закупили в споживчій кооперації різних товарів на суму 672,2 тис. крб., то в 1969 — на 1 млн. 573 тис. крб. В їх особистому користуванні 19 легкових автомашин, 65 мотоциклів, сотні веломашин, 420 телевізорів, понад 100 газових плит. В селі працює лікарня на 50 ліжок, профілакторій і аптека. Для малюків збудовано дитячий комбінат на 100 місць і ясла на 67 місць. Поруч на 5 га розкинувся фруктовий сад, який посадили для своїх молодших братів і сестер комсомольці села.

До 50-річчя Радянської влади на кошти місцевого колгоспу в Курячих Лозах споруджено нове, типове приміщення середньої школи на 375 учнів, яких навчають 38 вчителів. Тут обладнано хімічний, фізичний, біологічний кабінети, майстерні виробничого навчання, спортивний зал. При Курячелозівській середній школі створено краєзнавчий музей. Він міститься у трьох просторих залах і налічує до тисячі експонатів, серед яких знахідки, виявлені під час археологічних розкопок, предмети українського побуту, гончарні вироби, якими споконвіку славиться ця місцевість, документи, датовані серединою минулого століття. Тут зберігається також багато книг класиків російської літератури дореволюційного видання, зокрема зажиттєве видання творів М. В. Гоголя з його передмовою. З особливою любов'ю підібрані експонати про нашу сучасність, вміщені під розділами: «Наше село раніше й тепер», «Роки Великої Вітчизняної війни», «Працею звеличені». В книзі відгуків музею — десятки захоплених записів російською, українською, грузинською, туркменською, азербайджанською та іншими мовами. Своїм існуванням музей завдячує вчителю-ентузіасту С. О. Панасюку. Активно допомагають вчителеві учні школи, особливо 11 членів гуртка юних журналістів. За роки Радянської влади сільську десятирічку закінчили 415 чоловік, у 45 з них — вища освіта, у 63 — спеціальна середня. Протягом останньої п'ятирічки колгосп підготував для себе у вузах і технікумах 16 спеціалістів, ще 12 чоловік здобувають знання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах.

Щорічне зростання грошових прибутків артілі дозволяє значні кошти витрачати на культурно-освітні потреби. В 1956 році у Курячих Лозах відкрився будинок

культури на 550 місць — один з перших у районі. При ньому організовано драматичний, хоровий, танцювальний гуртки, в яких беруть участь близько 150 колгоспників. Тільки 1970 року силами художньої самодіяльності було дано десятки концертів в будинку культури, на фермах, в полі, сусідніх селах. Будинок культури став центром усієї масово-політичної роботи на селі. Популярністю користуються усні журнали на природничо-наукові, атеїстичні, суспільно-політичні теми. Часто молодь села, учні старших класів середньої школи зустрічаються з ветеранами війни, передовиками колгоспного виробництва. Перед юнаками і дівчатами виступали делегат XXII з'їзду КПРС В. А. Голуб, делегат XXIII з'їзду КПРС трактористка В. А. Соколенко та інші знатні люди колгоспу. В Курячі Лози часто приїздять мистецькі колективи з обласних центрів і столиці України. Лише останнім часом тут побували Миколаївський та Одеський музично-драматичні театри, артисти з Києва, Дрогобича та інших міст республіки.

Є в селі бібліотека, в якій понад 10 тис. книг. Тут влаштовуються книжкові виставки, літературні вечори, читацькі конференції. За тісний зв'язок з колгоспним виробництвом і пропаганду передового досвіду в 1956 році бібліотека на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві нагороджена дипломом і бронзовою медаллю. Жителі Курячих Лоз передплачують близько 3 тис. примірників газет і журналів. Молодь захоплюється спортом. До послуг юнаків і дівчат — сільський стадіон, спортивні майданчики.

Мешканці села пишаються своїм знатним земляком, прославленим командиром колишньої 159-ї Полоцької Червонопрапорної ордена Суворова 2-го ступеня танкової бригади Героєм Радянського Союзу генерал-майором К. О. Петровським.

Щасливо живуть трудівники Курячих Лоз. Ще прекраснішим стане їх життя завтра, в ім'я якого вони віддають свою працю, розум, знання.

І. М. ДЗЮБАК, Л. Г. ЧОБІТЬКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КРИВООЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ

БАГАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Врадіївка. Населення — 781 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Климівка, Мала Багачівка, Миколаївка, Червона Поляна.

У Багачівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, який обробляє 4826 га орної землі. З зернових культур тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу; з технічних — соняшник і цукровий буряк. У тваринництві переважає розведення великої рогатої худоби. Передовиків виробництва — бригадира рільничої бригади В. Г. Каніболоцького і тракториста Д. І. Килимника нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є дільнична лікарня на 25 ліжок, восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Багачівському сільському хору та колгоспному духовому оркестру присвоєно звання народних колективів.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

БУРИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північ від районного центру і за 23 км від залізничної станції Любашівка. Населення — 1697 чоловік.

Колгосп «Перемога Жовтня», центральна садиба якого розміщена в селі, обробляє 3702 га орної землі. Виробничий напрям артілі — м'ясне тваринництво, вівчарство. Вирощуються переважно зернові культури. Розвиваються садівництво, виноградарство. За високі показники у виробництві 29 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — бригадир рільничої бригади М. Ю. Ратушняк, орденом Жовтневої Революції — голова правління артілі В. Н. Грунковський, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова В. І. Драч.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, двоє дитячих ясел, бібліотека.

Бурилове засноване у другій половині XVIII ст. У зв'язку із святкуванням 50-річчя Великого Жовтня 13 чоловік, що брали активну участь у громадянській війні, нагороджені орденами і медалями.

ВЕЛИ́КА МЕЧЕ́ТНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Голта. Населення — 1722 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Іванівка, Йосипівка, Куприянівка, Тернувате, Токарівка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Гігант», орні землі якого становлять 5646 га, під садами і виноградниками зайнято 132 га. Основні напрями виробництва — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. За вирощування високих урожаїв зернових і технічних культур передовиків сільського господарства Г. І. Кіндзерську, О. В. Туркол, Є. С. Соломицьку, Г. О. Чернецького нагороджено орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора — П. М. Мотрунька, В. П. Березовську, В. К. Волянського, медалями — 112 членів артілі.

На території Великої Мечетні — середня школа, клуб, літній кінотеатр, бібліотека, дитячий комбінат. Функціонує дільнична лікарня.

Село засноване наприкінці XVIII ст. молдаванами і збіглими кріпаками-українцями. У роки громадянської війни місцевий житель Є. К. Лукацький організував партизанський загін, який боровся проти білогвардійських і куркульських банд, а пізніше влився у 134-у стрілецьку бригаду 45-ї дивізії. 1920 року створено партійний і комсомольський осередки. Для увічнення пам'яті воїнів-визволителів Великої Мечетні від німецько-фашистських окупантів і пам'яті земляків, що полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни, в центрі села встановлено пам'ятник.

Жителі села пишаються своїми земляками — Героєм Радянського Союзу О. О. Голімбієвським і доктором медичних наук, професором Л. О. Ганулом.

Поблизу Токарівки знайдено залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури.

ЛУКА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Врадіївка. Населення — 1633 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Берізки, Дитяче, Манжурове.

Колгосп ім. Куйбишева, центральна садиба якого міститься в Луканівці, обробляє 3500 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і виробництві м'ясо-молочної продукції. За трудові досягнення 20 колгоспників удостоєні урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — Я. К. Люшенко, ордена Жовтневої Революції — Х. С. Вдовиченко, ордена Трудового Червоного Прапора — п'ять членів артілі.

У селі — восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека. Працюють 4 магазини.

Заснування Луканівки належить до першої половини XVIII ст. Першими поселенцями були селяни з Поділля. В липні 1905 року в Луканівці і навколишніх селах відбулися масові селянські виступи. Селяни вимагали зменшення орендної плати за землю та збільшення плати за збирання поміщицького хліба. У роки громадянської війни в селі діяв партизанський загін, який очолювали Л. Волосинський та А. Михальченко. Пізніше партизани з'єдналися з загоном І. К. Дячишина і боролися проти петлюрівців і денікінців.

За героїзм і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, житель села

В. Г. Бодня удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

На околиці села Берізки виявлено рештки ранньослов'янського поселення черняхівської культури.

МАЛА́ МЕЧЕ́ТНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північ від районного центру і за 37 км від залізничної станції Улянівка. Населення — 1749 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Голоскове.

В селі розміщена виробнича бригада колгоспу «Радянська Україна», центральна садиба якого знаходиться в с. Голосковому. Артіль обробляє 4562 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі колгоспного виробництва — садівництво, виноградарство. За високі виробничі показники голову артілі І. І. Молдована, ланкового М. А. Мельника, бригадира рільничої бригади А. В. Гаврищенка нагороджено орденом Жовтневої Революції, 6 колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора, іншими орденами і медалями — 130 чоловік. Завідуюча фермою Л. П. Грановська була делегатом XXIV з'їзду КП України.

У Малій Мечетні є пологовий будинок, середня і восьмирічна школи, будинок культури, 2 бібліотеки, дитячі ясла. Великою повагою серед жителів села користується В. П. Смілякова — заслужена вчителька РРФСР (нині пенсіонерка), нагороджена орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Тут працюють сільський радіовузол, 6 магазинів, майстерня побутового обслуговування.

У Голосковому народився поет Л. М. Квітко — автор відомих творів для дітей і юнацтва: «Моїм друзям», «Пісні моєї душі», «Весна» тощо.

Село засноване в першій половині XVIII ст. поблизу руїн стародавньої турецької мечеті, від чого і походить його назва. У 1920 році тут створено КНС, партійний і комсомольський осередки. В селі встановлено 2 пам'ятники воїнам-односельцям, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

СЕКРЕТА́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на північний схід від районного центру і за 21 км від залізничної станції Врадіївка. Населення — 2100 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 4189 га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, діють млин і маслоробня. За досягнення у виробництві 139 трудівників села відзначені орденами і медалями. Серед них ордена Леніна удостоєний Г. А. Яковенко, ордена Трудового Червоного Прапора — 7 чоловік. М. Г. Осипенко ще у 1935 році із своєю бригадою одержав по 20—28 цнт озимої пшениці з га. За самовіддану працю уряд нагородив його орденом Трудового Червоного Прапора. Це був перший орденоносець в районі.

В. Ф. Раковський — Герой Соціалістичної Праці, бригадир комплексної бригади колгоспу ім. Володимира Ілліча. Тридуби, 1969 р.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека, дитячий садок. Працюють два магазини. Вихідцем з села є генерал-майор М. Л. Кіфоренко. У 1967 році тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну, а також воїнам Великої Вітчизняної війни, що загинули під час визволення села.

Секретарка заснована у другій половині XVIII ст., як застава для охорони південних кордонів Російської держави, т. зв. Секрет, від чого і пішла назва села.

ТРИДУ́БИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від районного центру і за 24 км від залізничної станції Врадіївка. Населення — 3169 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Сорочинка.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Володимира Ілліча, який має 5863 га орної землі. Господарство зерно-тваринницького напряму. За успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, бригадиру В. Ф. Раковському присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені М. С. Міняйлик, П. І. Вербовська, Т. П. Орлик, М. П. Крекотень, Т. М. Скрипник; орденом Жовтневої Революції — М. Т. Кіліянчук. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно 6 чоловік. 174 колгоспники відзначені іншими орденами й медалями.

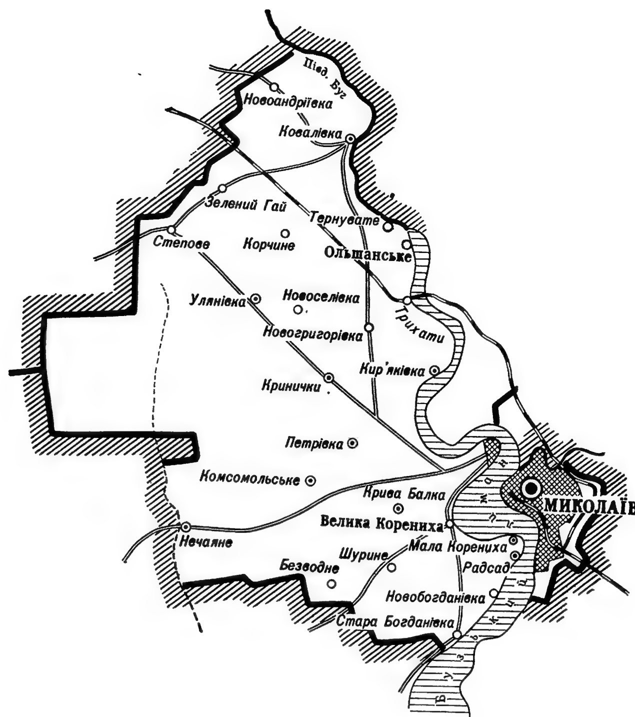
У Тридубах є середня школа, будинок культури, дві бібліотеки, функціонує дільнична лікарня. До послуг трудящих — комбінат побутового обслуговування, три магазини, їдальня.

Село засноване на початку XVIII ст. Під час громадянської війни, в червні 1918 року, в Тридубах був створений партизанський загін на чолі з І. Й. Задорожним. Пізніше він об'єднався з Балтським загоном під командуванням комуніста І. К. Дячишина, що діяв на території від Голти і Балти до Дністра. Під час Великої Вітчизняної війни на території села діяла підпільна патріотична група, що входила до складу Кривоозерської підпільної організації.

Члени штабу Тридубського повстанського загону. 1919 р.

МИКОЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

лоща 1,5 тис. кв. км, населення 35,8 тис. чоловік. У районі 56 населених пунктів, підпорядкованих 2 селищним і 9 сільським Радам; 10 радгоспів, птахофабрика; орної землі 78,1 тис. га, під садами і виноградниками — 3,1 тис. га; 8 підприємств, 3 будівельні організації; 5 лікарень, 34 фельдшерсько-акушерських пункти; 50 шкіл, 46 будинків культури і клубів, 48 бібліотек.

КОВАЛІ́ВКА

Ковалівка — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Південного Бугу, за 50 км від районного і обласного центрів — Миколаєва. До найближчої залізничної станції Зелений Гай на лінії Одеса—Миколаїв — 12 км. Населення — 2836 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Новоандріївка, Суха Балка, Ясна Поляна.

На території Ковалівки досліджено поховання; тут же і поблизу села Андріївки виявлені поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1].

У письмових джерелах Ковалівка згадується в атласі «Очаківська земля» під 1791 роком[2]. Першими поселенцями її були 36 родин колишніх запорізьких козаків, що у складі Чорноморського козацького війська брали участь у російсько-турецькій війні 1787—1791 рр.[3] Займалися вони рибальством, скотарством.

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 82, 83.

[2] В. Григорович. Записка о пособиях к изучению южно-русской земли. Одесса, 1876, стор. 16, 17.

[3] Николаевщина. Краеведческий сборник, стор. 203.

У 1792 році царський уряд подарував 6300 десятин землі першому одеському коменданту полковнику Шостаку, який переселив сюди 89 родин кріпаків, куплених у північних районах України і Центральної Росії. Поступово були закріпачені й колишні козаки.

На початку XIX ст. володіння Шостака з кріпаками придбав колезький радник Кир'яков, а сусіднє село Ткачівку (Авдотьївку), яке згодом злилося з Ковалівкою, з 356 десятинами землі і 83 родинами кріпаків — поміщик Чернявський[1].

Обдерті селянські хатки тулилися на крутих схилах берегів річки. По три-чотири дні на тиждень кріпаки працювали на панському полі. Земля, якою вони користувалися, була розкидана вузькими, невеличкими клаптиками, так що навіть установча комісія, яка після реформи 1861 року складала викупний акт, не змогла визначити розмірів цих ділянок[2]. До того ж майже кожен третій рік був неврожайним. Так, у 1833 році загинули від посухи посіви зернових. Селяни Ковалівки жили в антисанітарних умовах. Це призводило до масових захворювань та епідемій. 1830 року від холери померло тут 19 чоловік, а 1848 року — більше 50[3].

У двоповерховому будинку поряд з церквою жив поміщик. На його землях кріпаки вирощували озиму пшеницю, ячмінь, жито, овес, просо, гречку, горох, сочевицю, квасолю, з технічних культур — льон і коноплі. Кир'якови, особливо агроном М. Кир'яков, розводили лісові плантації та парки листяних і хвойних дерев, закріпляючи піски та буєраки[4]. Вже в першій чверті XIX ст. поміщики заснували в селі суконну фабрику, де щорічно вироблялося 2 тис. метрів сукна і напівшерстяних тканин. У 1823 році тут працювало 75 кріпаків, здебільшого жінки[5]. Умови праці були дуже важкими. Робочий день тривав 14 годин. Майстер за найменшу провину бив палицею.

З 1857 року Ковалівка стає волосним центром Одеського повіту Херсонської губернії. Напередодні реформи 1861 року в селі налічувалося 387 ревізьких душ; 19 жителів (чоловіків) були особисто вільними (це колишні козаки, 9 з них служили у поміщицькому маєтку, а решта працювали ковалями, садівниками і т. ін.)[6].

За викупним актом 308 кріпаків чоловічої статі одержали по 5,5 десятини землі: 29 кріпаків, дворові та вільні жителі села залишилися без землі. Користуватися плавнями та ловити рибу в Південному Бузі, протоках і озерах міг лише поміщик. Згідно з уставною грамотою селяни Ковалівки за 1694 десятини землі повинні були сплатити 36 900 крб. Не маючи коштів, дедалі більше бідняків ставали боржниками держави. Так, через 20 років після реформи недоїмка за викупну землю становила 3254 карбованці[7]. На своїх мізерних ділянках селяни застосовували примітивні засоби обробітку грунту, тому врожаї були дуже низькими. Так, у 1873 році земська комісія визнала, що з 784 жителів Ковалівки у 698 не вистачало хліба до нового врожаю. А 1874 року через посуху селяни зібрали лише по 4,5 пуда зерна з десятини[8].

1882 року в Ковалівці жило 825 чоловік. Користувалися вони тією ж землею, яку одержали під час реформи, а в поміщиків лишилося понад 8 тис. десятин. Сільські багатії з кожним роком розширювали свої наділи, використовували найману працю. Вони орендували землю у поміщика, сплачуючи 1—1,8 крб. за десятину,

---

[1] Журн. «Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России», 1887, кн. 1, стор. 2.

[2] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1б, спр. 7, арк. 6.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 3, стор. 39.

[4] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 2. Одесса, 1853, стор. 148, 149.

[5] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 16, спр. 78, арк. 12, 13.

[6] Там же, спр. 7, арк. 5.

[7] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 9, 15; «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 106, 107.

[8] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, стор. 34; 1875, № 11, стор. 33, 38.

а потім здавали її невеликими ділянками біднякам за 4—6 крб.[1] Крім того, за кожні дві орендовані десятини орендар повинен був відпрацювати у багатія один день на тиждень[2].

Невдоволені тяжким становищем, жителі Ковалівки жадібно ловили звістки про революційні події в країні. 1903 року в селі заарештовано П. Ю. Закржевського, який, як відомо з рапорту прокурора Одеської палати, роз'яснював селянам причини їх бідності, звинувачуючи у цьому царя і його міністрів, говорив, що існуючий лад скоро буде повалено, а землю відберуть у багатіїв і роздадуть селянам[3].

Під час першої російської революції в серпні 1905 року повстали жителі сусіднього села Нечаяного. Їх підтримала біднота Ковалівки[4]. 80 селян на чолі з бідняками Н. Некласом, П. Шаповаловим та З. Сторчаком прийшли до землевласника Шлессера і примусили його написати зобов'язання, що він зменшить орендну плату за землю і дасть дозвіл на випас худоби, беручи по 3 крб. за голову. Крім того, вони домоглися звільнення наймитів, які працювали в його господарстві[5]. Селянський виступ було придушено за допомогою військ. Найактивніших його учасників М. А. Гонту, Т. Г. Гонту, Ф. В. Муху, М. Ф. Орлова, І. П. Снісаря та М. І. Снісаря розстріляли, а інших заслали на каторгу[6].

Ще до столипінської аграрної реформи, протягом 1864—1896 рр., навколо Ковалівки утворилося 12 хуторів, які в основному належали німцям-колоністам. Під час реформи власники цих хуторів збільшували свої володіння за рахунок розорених жителів села, і вже напередодні першої світової війни кожен з них мав від 300 до 11 тис. десятин землі[7]. Користуючись позичкою місцевого кредитного товариства, куркулі, в руках яких зосереджувався сільськогосподарський реманент, скуповували землі бідняків. 1916 року в Ковалівці з хуторами налічувалося 38 куркульських господарств, кожне з яких мало по 100 і більше десятин, тоді як у 180 селянських дворах було від 1 до 4 десятин, а в 54-х — навіть менше однієї десятини землі[8]. Бідняки ледве зводили кінці з кінцями. Так, А. М. Завгородній на шість їдців мав 1,5 десятини, а А. Я. Гонта на десять членів сім'ї — всього 2 десятини землі. Тому селяни йшли на заробітки в каменоломні, розташовані на березі Південного Бугу, навколо Ковалівки.

У 1914 році тут працювало 60 чоловік. На цей час у селі було 2 вітряки, які перемелювали 3 тис. пудів зерна, маслоробня, 3 шевські майстерні[9]. Більшість селян ставила хати з саману або черепашнику, вкриваючи їх очеретом. Садів навколо осель не було. Два десятки багатіїв спорудили кам'яні будинки під черепицею. Дуже рідко в село навідувався роз'їзний фельдшер.

Хоч 1865 року в Ковалівці і відкрилася перша школа, проте бідняки не мали змоги навчати в ній своїх дітей. З 1873 року тут почала працювати земська школа на 20 учнів, однак через 9 років з 825 жителів села лише 14 знали грамоту[10]. Ці школи, як і церковнопарафіяльну, відкриту 1887 року (тут вперше створено клас дівчат), відвідували лише діти багатіїв[11]. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції понад 70 проц. жителів Ковалівки були неписьменними. В останні

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1, стор. 285, 318; приложения, стор. 64, 65.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1902, № 3, стор. 113, 114.

[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 1, спр. 1701, арк. 1, 13.

[4] В. Качинський. Селянський рух на Україні в 1905—1907 рр., т. 1, стор. 112.

[5] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 318, арк. 9.

[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 12.

[7] Журн. «Літопис революції», 1928, № 3, стор. 110.

[8] Краткий статистико-экономический обзор по Одесскому уезду 1916—1917 гг. Одесса, 1920, приложение № 19.

[9] Одеський облдержархів, ф. Р-91, оп. 1, спр. 420, арк. 108, 109.

[10] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5 — 7, стор. 54; № 2, приложение, стор. 10, 108.

[11] Журн. «Херсонские епархиальные ведомости», 1888, № 8, стор. 140.

роки у земській школі вчителював син дяка, гульвіса і п'яниця. За незначну провину він забив до смерті учня С. Лежненка[1].

Під час світової імперіалістичної війни до царської армії мобілізовано майже половину чоловіків Ковалівки. Одночасно проводилась реквізиція хліба і худоби для потреб армії. У селян забрали понад 100 волів і 150 коней.

У березні 1917 року в село надійшла звістка про повалення самодержавства. На мітингах перед ковалівцями виступили революційно настроєні фронтовики. Селяни вимагали землі і миру, але створений у червні земельний комітет нічого не добився для трудящих.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція дала селянам землю і волю. В січні 1918 року в Ковалівці встановлено Радянську владу. Більшовик І. О. Підхомутний, що прибув з Одеси, очолив Раду, до якої обрали бідняків С. І. Лисенка, К. С. Гостенка та інших[2]. Рада розподіляла відібрану у поміщика землю. В січні на сході ковалівці ухвалили розподілити землі куркулів-хуторян. Куркулі чинили збройний опір. Від рук бандитів загинув член Ради К. С. Гостенко. Тоді селяни звернулися за допомогою до Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів. З міста прибув загін Червоної гвардії і обеззброїв куркулів[3]. Внаслідок розподілу хутірської землі на кожного їдця припало по 2,3 десятини, крім того, бідняки одержали посівне зерно, відібране у куркулів і поміщиків[4].

В кінці березня 1918 року Ковалівку захопили австро-німецькі війська. Розпочалася люта розправа над організаторами Радянської влади. Вороги замордували сільського активіста С. І. Лисенка[5]. Цього ж місяця ковалівці вчинили збройний напад на німецький патруль. Учасників цього виступу — С. Швеця, С. Мотуза та О. Венедиктова було розстріляно[6]. Окупанти пограбували село, спалили багато хат. В листопаді 1918 року на зміну їм прийшли петлюрівці. В грудні відбувся селянський сход, який прийняв резолюцію, спрямовану проти петлюрівської Директорії. Селяни організували бойові дружини для боротьби з петлюрівцями, а в березні 1919 року вони допомагали військам Червоної Армії визволяти Ковалівку.

В кінці місяця в селі відновила роботу Рада, але вже у травні сюди увірвалися банди Григор'єва, які незабаром були розгромлені частинами інтернаціонального полку особливого призначення 3-ї Української радянської армії. Куркульство при допомозі білогвардійців продовжувало вести боротьбу проти Радянської влади. В кінці липня куркулі підняли заколот у Ковалівці і сусідніх селах, який тривав близько двох тижнів і був придушений бійцями 522-го полку 58-ї Радянської дивізії, якою командував І. Ф. Федько[7]. У цих важких умовах під керівництвом Ради жителі села успішно виконали план продрозверстки, здавши на продпункт понад 3 тис. пудів зерна, 2 тис. пудів продовольства і фуражу було передано Червоній Армії.

В серпні 1919 року село захопили денікінці, які безчинствували тут п'ять місяців. Земля знову перейшла до рук поміщиків і куркулів, які, крім того, подали позов на селян за користування нею в 1917—1918 роках.

У лютому 1920 року 336-й стрілецький полк 41-ї стрілецької дивізії 14-ї армії під командуванням І. П. Уборевича визволив Ковалівку[8]. Так було остаточно відновлено Радянську владу. Створений 10 лютого ревком в кінці березня передав свої функції новообраній сільській Раді. Тоді ж у селі створено волосний партійний

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-91, оп. 1, спр. 52, арк. 17.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 2.
[3] Журн. «Літопис революції», 1928, № 3, стор. 4; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 257.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 53, арк. 28.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 3.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 151, арк. 70.
[7] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 26, арк. 582; ф. 1489, оп. 1, спр. 47, арк. 34.
[8] Там же, ф. 1402, оп. 1, спр. 200, арк. 3.

комітет з 7 комуністів, а в травні — сільський партосередок, в якому 1923 року налічувалося 8 комуністів. Очолював його до 1926 року місцевий селянин І. П. Мезрін[1]. В цей час виникла і комсомольська організація з 4 чоловік[2]. Під керівництвом партосередку велику роботу в Ковалівці проводила Рада. 2400 десятин землі знову повернули селянам — по 2,3 десятини на їдця, бідняків забезпечили насінням з комор сільських багатіїв. Успішно пройшла сівба 1920 року. За допомогою миколаївських робітників була відкрита майстерня для ремонту сільськогосподарських машин та реманенту. Значну роль у мобілізації трудящих на здійснення революційних перетворень відіграли волосний і сільський комітети незаможних селян, створені у червні 1920 року. Сільський КНС спочатку об'єднував 57 жителів, серед яких було 3 комуністи і 12 комсомольців[3]. Рішенням Ковалівського волвиконкому і КНС від 27 листопада 1921 року організовано загони незаможників для боротьби з куркульськими бандами, які орудували на хуторах навколо Ковалівки.

Вже в 1923 році трудящі Ковалівки повністю освоїли посівні площі, у 4,5 раза збільшилося поголів'я худоби. 1922 року в Ковалівці створено першу сільськогосподарську артіль ім. Шевченка, в якій об'єдналося 7 бідняцьких дворів із 83 десятинами землі. Очолив господарство місцевий житель комуніст О. В. Завгородній. Тоді ж виникла комуна ім. Джона Ріда, до якої увійшло 19 родин з 754 десятинами землі[4]. У 1924 році комуна придбала 3 трактори. Велику організаторську роботу серед комунарівців проводив партосередок комуни, створений 1925 року, в якому налічувалося 6 комуністів[5]. В 1926 році комуна об'єднувала вже 31 господарство. В артілі і комуні збирався значно вищий урожай, ніж в індивідуальних господарствах: зернових — по 12—13 цнт, овочів — по 110 цнт з га. Це заохочувало селян об'єднуватися у виробничі кооперативи. 1924 року створено артіль ім. Ілліча, 1926 — артіль ім. К. Маркса[6], наступного року — товариства спільного обробітку землі «Червоний плугатар» і «Незаможник». Створене в Ковалівці 1924 року сільськогосподарське кредитне товариство заготовляло сировину для Укршкіртресту. В 1926 році організувалися товариства для вирощування овочів «Жіноче об'єднання»[7] і машинно-тракторне — «Нове село», яке 1927 року за допомогою держави придбало 5 тракторів. Ще на початку 20-х років комуністи і комсомольці організували в селі гуртки та школи лікнепу для дорослих і підлітків. За два роки грамоти навчились 90 чоловік[8]. З ініціативи вчителів у 1922 році відкрито хату-читальню і клуб, при якому працювали гуртки художньої самодіяльності. Сільські аматори ставили п'єси «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка, «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського та інші.

Партосередок налагодив політичне навчання комуністів, комсомольців і членів КНС. Вже в 1924 році почали діяти гуртки вивчення історії РКП(б), історії революційного руху в Росії та на Заході, широкого розмаху набула атеїстична пропаганда серед жителів села.

1929 року почався масовий вступ селянства до колгоспів. 146 господарств Ковалівки із загальною площею землі 1946 га об'єдналися в артіль «Червоний Сиваш», головою якої обрано миколаївського робітника, учасника революції 1905 року Г. І. Сухозадова[9]. Тоді ж виникли колгоспи ім. Ворошилова, ім. Петровського. Відчутну допомогу комуністам, сільській Раді в цей час подавали робітники

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 236, арк. 2; спр. 286, арк. 11.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-409, оп. 1, спр. 1, арк. 23.
[3] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 2, спр. 9, арк. 72.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 2127, арк. 131.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 600, арк. 39.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-409, оп. 1, спр. 4, арк. 16, 20; ф. Р-701, оп. 1, спр. 26, арк. 31; ф. Р-985, оп. 1, спр. 249, арк. 15,21.
[8] Там же, ф. Р-161, оп. 1, спр. 151, арк. 95—97.
[9] Там же, ф. Р-163, оп. 1, спр. 310, арк. 52.

Миколаєва. В село приїздили ремонтні бригади, агітаційні групи. 1931 року колективізацію на селі повністю завершено: створено 5 колгоспів і комуну, за якими закріплено понад 9 тис. га землі. Восени 1930 року на державний заготівельний пункт відправлено перші червоні валки з колгоспним хлібом. Першість у хлібозаготівлях тримала комуна ім. Джона Ріда. На початку 1933 року на базі цієї комуни створено колгосп ім. XV партз'їзду, який в 1939 році перейменовано на артіль ім. XVIII партз'їзду.

Велику увагу приділяли сільські комуністи організаційно-господарському зміцненню колгоспів, зокрема питанню застосування індивідуальної відрядності та налагодження обліку в господарствах. 1933 року партійні організації і правління артілей створили бригади з постійним штатом. Між колгоспами, бригадами, фермами і ланками організовано соціалістичне змагання. В 1933 році переможця змагання на збиранні зернових — артіль ім. XV партз'їзду занесено на районну Червону дошку з врученням перехідного Червоного прапора райкому партії та райвиконкому[1]. Першість серед тваринників утримувала вівцеферма цього ж колгоспу[2].

Значну роль у зміцненні колгоспів відіграла створена в лютому 1936 року Ковалівська машинно-тракторна станція, в якій вже через рік працювало 10 стахановських бригад. Проводилися стахановські п'ятиденки трактористів. Через три роки МТС мала 62 трактори, 17 комбайнів та 12 автомашин. Перед Великою Вітчизняною війною значно зросла її технічна база, що сприяло піднесенню рівня агротехніки, механізації рільництва. На подвір'ї МТС виросли капітальні приміщення ремонтних майстерень та електростанція. Постійно діючі курси при МТС щороку готували близько 40 механізаторів.

З кожним роком зростали й економічно зміцнювалися колгоспи Ковалівки. Перед війною хлібороби артілей ім. Петровського, ім. Ворошилова, «Червоний Сиваш» та ім. К. Маркса одержували по 20—22 цнт зернових з га. Щорічні грошові прибутки кожної артілі становили понад мільйон крб. Колгосп ім. XVIII партз'їзду досяг значних успіхів у розвитку племінного вівчарства. Він постачав племінний молодняк багатьом господарствам області. Успішно працювала також ковалівська риболовецька бригада, створена на початку 30-х років. За значне перевиконання плану першого кварталу 1939 року бригаді вручено перехідний Червоний прапор райкому партії і райвиконкому.

У 1936 році комсомольсько-молодіжна тракторна бригада Г. Шинкарчука за виробіток на трактор в середньому 1112 га умовної оранки занесена на районну Дошку пошани[3] із врученням перехідного мандату на обласний з'їзд трактористів. І. Н. Заєць, завідуючий фермою, на якій одержано по 135 ягнят від кожних 100 вівцематок і настрижено по 3,8 кг вовни з кожної вівці, одним з перших у області був удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора[4]. Бригадир тракторної бригади Ковалівської МТС В. І. Снісар, трактористи В. С. Муха, А. П. Боровський, І. Д. Безщасний, С. І. Головко та інші стали учасниками ВСГВ 1940 року.

Під час виборів до місцевих Рад в 1939 році ковалівці продемонстрували велику політичну активність, одностайно проголосувавши за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. До районної Ради депутатів трудящих вони обрали односельців тракториста Г. Шинкарчука і тваринника І. Н. Зайця.

Заможно жило колгоспне селянство. На трудодень припадало понад 2 кг зерна, 3—4 крб., а також картопля, овочі, баштанні культури, мед тощо. За роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд Ковалівки: збудовано і відремонтовано 300 хат, впорядковано вулиці і майдани. В Ковалівці працювала лікарня на 15 ліжок, а в усіх колгоспах — дитячі ясла.

---

[1] Газ. «Прибузький комунар» (Варварівка), 12 серпня 1933 р.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 18 червня 1933 р.
[3] Одеський облпартархів, ф. Р-21, оп. 6, спр. 350, арк. 115.
[4] Газ. «Маяк», 25 березня 1967 р.

Значно зріс культурний рівень селян. Якщо у 1922 році всі діти шкільного віку навчалися в двох початкових школах, то в 1936 році відкрито семирічну[1], а в 1938 році — середню школи. 1936 року з ініціативи комсомольців на честь X з'їзду ВЛКСМ збудовано новий клуб. У драматичному, хоровому, музичному і танцювальному гуртках, організованих при ньому, брало участь близько 120 чоловік. У сільській бібліотеці налічувалось 5 тис. книжок. Ковалівці передплачували понад 930 примірників газет і журналів. Перед Великою Вітчизняною війною в селі мешкало 3502 чоловіка.

Пам'ятник воїнам, що загинули в 1944 році під час визволення Ковалівки від німецько-фашистських загарбників. 1969 р.

Коли фашистська Німеччина віроломно напала на нашу Батьківщину, 600 ковалівців у перші дні війни пішли на фронт боронити завоювання Жовтня. Жителі, що залишилися, брали участь в евакуації на схід країни техніки і худоби, в будівництві оборонних споруд. У серпні 1941 року Ковалівку окупували німецько-румунські загарбники. Гітлерівці лютим терором змушували селян йти на роботу, вбивали за найменшу непокору, підозру. Так, були розстріляні ковалівці Г. І. Білобровов, П. М. Іванцов, П. М. Архипенко, В. П. Новиков[2], а також Ф. І. Заболотна і радянські військовополонені, яких вона переховувала. Радянські люди всіляко чинили опір фашистам, саботували виконання наказів окупаційних властей, не виходили на роботу в поле. Молодь переховувалася, уникаючи каторги. Вчителі Ковалівської середньої школи Г. І. Тимченко та Ю. І. Явкін у сусідньому селі Трихатах створили патріотичну групу з 7 чоловік, яка вела серед населення Трихат і Ковалівки антифашистську агітацію, розповсюджувала зведення Радянського Інформбюро. Однак у березні 1943 року провокатор виказав патріотів. Гітлерівці знущалися над підпільниками. П. М. Григор'єва і Т. Мандру закатували[3], а останніх кинули до одеської в'язниці (у квітні 1944 року їх визволили радянські війська).

19 березня 1944 року 79-а, 40-а та 4-а гвардійські стрілецькі дивізії, які входили до складу 46-ї армії 3-го Українського фронту, форсували Південний Буг навпроти Ковалівки[4]. В числі перших через річку переправився батальйон капітана І. С. Рубеля. Без артилерії, з одним кулеметом і автоматами бійці відбили не одну атаку гітлерівців і утримували плацдарм до підходу основних частин. Після 9-денних жорстоких боїв Ковалівка була визволена від німецьких окупантів. Багато радянських солдатів полягло тут смертю хоробрих. Серед них росіянин М. С. Вєтров, українець І. Г. Мосюченко, вірмен П. М. Варенян, чуваш М. П. Нікандров та інші.

Відступаючи, гітлерівці вщент зруйнували Ковалівку. Зразу ж після визволення відновила роботу сільська Рада, а через півмісяця була створена територіальна партійна організація з 3 чоловік. Комуністи мобілізували трудящих на відбудову зруйнованого господарства колгоспів і МТС. Були відновлені артілі ім. Петровського, ім. Ворошилова, «Червоний Сиваш», ім. К. Маркса та ім. XVIII партз'їзду. Держава допомогла їм будівельними матеріалами. Колгосп ім. К. Маркса, який найбільше потерпів від окупантів, держава звільнила від поставок зерна

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 236, арк. 2; ф. Р-985, оп. 1, спр. 702, арк. 45, 50.
[2] Там же, ф. Р-155, оп. 2, спр. 10, арк. 10; оп. 4, спр. 11, арк. 39.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 118, оп. 1, спр. 40, арк. 119—122.
[4] Архів МО СРСР, ф. 1227, оп. 2, спр. 20, арк. 1.

до нового врожаю 1945 року[1]. Орали і сіяли здебільшого коровами, яких гітлерівці не встигли вивезти. Велику допомогу господарствам надавала МТС, що відновила свою роботу в квітні 1944 року. Механізатори відремонтували майстерню, склали кілька тракторів, комбайнів, молотарок і засіяли понад 3 тис. га різними культурами[2].

Серед колгоспників і робітників МТС широко розгорнулося соціалістичне змагання. Про трудові успіхи ковалівців свідчить вітальна телеграма ЦК КП(б) України від 20 червня 1944 року механізаторам Ковалівської МТС Г. К. Вишнюку, Ф. Т. Шинкарчуку, П. Ф. Осипову з нагоди дострокового завершення ремонту комбайнів. Першої післявоєнної осені ковалівці зібрали по 12 цнт зернових з кожного га[3]. Відновила роботу риболовецька бригада, в якій у травні 1944 року налічувалося 58 чоловік.

Депутати сільської Ради дбали про успішне завершення польових робіт, відбудову тваринницьких ферм, культурно-освітніх закладів і лікарні. Активісти сільради очолили ремонт шкіл, і 19 квітня 1944 року тут вже розпочалися заняття[4]. Цього ж року відновили свою роботу сільський клуб і бібліотека.

У фонд Червоної Армії жителі Ковалівки вносили особисті кошти. На будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини» вони зібрали понад 60 тис. крб. і, крім цього, здали 12 цнт борошна, 20 цнт картоплі, 3 цнт квасолі, 80 цнт вівса, 12 голів великої рогатої худоби[5], за що одержали подяку від командування 3-го Українського фронту.

Після перемоги над фашистською Німеччиною поверталися в село фронтовики, серед них чимало механізаторів, кваліфікованих робітників. На кінець 1945 року МТС поповнилася десятками нових машин. В колгоспах були повністю освоєні довоєнні посівні площі. В цьому ж році хлібороби артілі «Червоний Сиваш» на кожному з 370 га зібрали по 20,9 цнт озимої пшениці. А 1950 року врожайність зернових в господарствах Ковалівки в 1,4 раза перевищила довоєнний рівень. Значних успіхів досягнуто і в розвитку тваринництва. В артілі ім. XVIII партз'їзду створено племінну вівцеферму, а в господарствах ім. Ворошилова, ім. Петровського, ім. К. Маркса — племінні птахоферми[6].

Зміцніла і матеріально-технічна база МТС, яка в 1950 році мала 44 колісних і 27 гусеничних тракторів, 22 комбайни, 41 плуг, 32 зернові сівалки, 40 автомашин[7]. Однак роздрібленість артілей гальмувала широке застосування техніки в рільництві і тваринництві, не сприяла рентабельному веденню цих галузей господарства. Тому в 1950—1951 рр. з п'яти колгоспів створено два. Велика матеріально-технічна допомога з боку держави, зміцнення колгоспів кадрами спеціалістів, заходи щодо підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників — все це позитивно відбилося на господарській діяльності артілей. Якщо 1953 року валовий збір зерна становив понад 47 тис. цнт, то через 5 років досяг 57 тис. цнт. У 1958 році на 100 га сільгоспугідь виробляли по 150 цнт молока проти 43,7 цнт в 1951 році. За одержання високих урожаїв 1958 року механізатори О. С. Видяпін і С. І. Овчаренко удостоєні ордена «Знак Пошани».

В 1959 році на базі двох колгоспів створено радгосп ім. XXI з'їзду КПРС, який 1964 року перетворено на птахофабрику, а 1967 — на радгосп ім. XXIII з'їзду КПРС. За господарством закріплено близько 11 тис. га землі, в т. ч. 8,3 тис. орної. Протягом семирічки трудівники радгоспу під керівництвом партійної організації досягли значних успіхів у розвитку сільського господарства. В 1965 році на кож-

[1] Миколаївський райдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 149, арк. 7.
[2] Там же, ф. 84, оп. 1, спр. 1, арк. 76.
[3] Там же, ф. 155, оп. 3, спр. 3, арк. 8, 10.
[4] Там же, оп. 4, спр. 11, арк. 4.
[5] Там же, оп. 4, спр. 11, арк. 37.
[6] Там же, оп. 1, спр. 1, арк. 130; оп. 3, спр. 3, арк. 8, 10; оп. 9, спр. 1, арк. 7.
[7] Там же, арк. 67.

ному з 2800 га зібрано по 25,9 цнт зерна, а на кожному з 2638 га — по 28,8 цнт озимої пшениці. На 100 га сільгоспугідь вироблено молока по 280,6 цнт, м'яса — по 75,9 цнт. Невпинно зростали прибутки господарства. В 1965 році вони становили 253 тис. крб., або 132,1 тис. крб. понад план. Тоді ж радгосп завоював перехідний Червоний прапор райкому КП України і райвиконкому і одержав другу республіканську премію. В роки семирічки широкого розмаху набрав тут рух за комуністичну працю, 54 робітники удостоєні звання ударника комуністичної праці. У 1966 році це звання виборов колектив відгодівельної свиноферми.

Обговорюючи завдання восьмої п'ятирічки (1966—1970 рр.), в березні 1966 року комуністи радгоспу накреслили заходи щодо підвищення врожайності полів і продуктивності тваринництва. На виробництво послано більше половини членів парторганізації. Між відділками, бригадами, фермами і окремими працівниками укладалися договори на соціалістичне змагання. Кожної декади партійна організація і дирекція радгоспу підбивали підсумки роботи. Запроваджено більш дійову систему матеріального заохочення. Ці заходи сприяли здійсненню господарських планів, успішному виконанню зобов'язань, взятих на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У 1970 році трудівники радгоспу виростили на кожному га по 29,1 цнт зерна, по 23 цнт соняшнику. Ще вищих показників досягли робітники ковалівського відділку, де агрономом В. М. Довгий, кавалер ордена Леніна, партгрупорг відділку. Протягом п'ятирічки в радгоспі вироблено більше 38 тис. тонн зерна і продано державі понад план 2270 тонн хліба [1], достроково виконано план продажу державі продуктів тваринництва: молока, м'яса, яєць. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна занесені на районну Дошку пошани доярка Р. П. Гречана, свинарка Г. І. Кухар. 72 ковалівці були нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Радгосп ім. XXIII з'їзду КПРС — багатогалузеве, високомеханізоване господарство. В ньому — 3,6 тис. голів великої рогатої худоби, 5,7 тис. свиней, 13 тис. голів птиці. На полях працюють 66 тракторів, 46 комбайнів, 45 автомашин. На 90 проц. механізовано основні виробничі процеси в рільництві. 73 електромотори, 17 доїльних апаратів, автонапувалки, механізми для роздачі кормів і очищення приміщень полегшили працю тваринників.

Керівну роль у мобілізації робітників на піднесення сільськогосподарського виробництва відіграє партійна організація, яка в 1970 році налічувала 97 членів КПРС. Її надійний помічник — комсомол. Більшість членів ВЛКСМ (всього на 1971 рік їх 59) працює на тваринницьких фермах. На відділках створено комсомольські пости і бригади доярок, ланки для догляду за телятами.

Самовіддана праця кращих трудівників села, передовиків виробництва відзначена урядовими нагородами. Так, орденами Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора нагороджено секретаря партійної організації О. Г. Головащенка; орденом Жовтневої Революції — головного агронома радгоспу С. І. Овчаренка; орденом Трудового Червоного Прапора — директора радгоспу А. І. Доленка, головного інженера І. М. Суглоба, комбайнера М. П. Ткача; орденом «Знак Пошани» — тракториста М. К. Лежненка.

З честю виконали трудівники радгоспу соціалістичні зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. До 30 березня 1971 року на свинофермі одержали 5200 поросят при річному плані 6 тис. По продажу державі всіх видів продуктів тваринництва квартальний план перевиконано. У першому році нової п'ятирічки намічено виробити до 7254 тонн

Збирання полуниць на плантаціях радгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС. Ковалівка, 1969 р.

зерна, а на кінець п'ятирічки довести валовий збір його до 10 230 тонн. В 1971 році планується продати державі 250 тонн овочів, а на кінець п'ятирічки — 650 тонн. Для цього будуються теплиці.

Підвищився добробут жителів Ковалівки. Середньомісячний заробіток рядового робітника в 1970 році збільшився порівняно з 1965 в 1,5 раза. Населення піклується про впорядкування села. Бажаючих звести будинок радгосп і сільрада забезпечують будівельними матеріалами. За останні роки перебудовано 70 проц. жител. Ковалівка стала великим красивим селом, що на 10 км простяглося вздовж Південного Бугу. Будинки, вкриті шифером і черепицею, потопають у зелені фруктових садів. Виросли корпуси середньої і восьмирічної шкіл, будинок культури на 450 місць, бібліотека, їдальня, павільйон побутового обслуговування, контора радгоспу, готель, пекарня. Почала діяти перша черга водопроводу.

Зросла купівельна спроможність сільських трудівників. У 1970 році 11 магазинів Ковалівки продали товарів на суму близько 2 млн. крб., або на 786 тис. крб. більше ніж у 1960 році. Тут селяни придбали 59 холодильників, 300 пральних машин, 818 телевізорів, 15 автомашин, 213 мотоциклів, 703 велосипеди.

З ініціативи сільської Ради для дітей робітників і службовців відкрито дитячий комбінат на 75 місць, 3 ясел і дитячих садків. Поліпшується робота медичних закладів — лікарні, пологового будинку, аптеки, медпунктів на виробничих ділянках. У сільській лікарні працюють фізіотерапевтичний і операційний кабінети, жіноча і дитяча консультація. До послуг медперсоналу, в складі якого 1970 року налічувалось 4 лікарі і 18 спеціалістів з середньою спеціальною освітою, виділено 3 автомашини.

При Ковалівській середній школі на 500 учнів збудовано інтернат для дітей з віддалених сіл. 1966 року тут відкрито школу сільської молоді, в якій у 1970/71 навчальному році здобувало знання 53 чоловіка. У Ковалівці працюють 32 вчителі, серед них заслужений вчитель Української РСР К. М. Нікітченко, удостоєний ордена «Знак Пошани». А всього в селі трудиться 38 спеціалістів з вищою і незакінченою вищою освітою. 26 юнаків і дівчат радгоспу здобувають освіту у вузах країни.

Для політичного навчання трудівників у 1961 році партком створив на громадських засадах кабінет політичної освіти, при ньому — методичну раду пропагандистів. 1970 року в системі політичної освіти було зайнято 107 слухачів, економічним навчанням охоплено близько 150 трудівників радгоспу.

В селі є будинок культури і три клуби. 110 жителів — учасники хорових, танцювального, драматичних гуртків художньої самодіяльності і духового оркестру. З ініціативи комсомольців створено агіткультбригади, які виступають на польових станах і фермах радгоспу.

В сільській бібліотеці — 1500 читачів. Тут часто влаштовуються літературні диспути, обговорення художніх творів, тематичні вечори. За останні п'ять років ковалівці придбали на суму 2500 крб. різних книг, серед них твори В. І. Леніна, Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, М. М. Коцюбинського, О. М. Горького, М. О. Шолохова та ін. На кожну тисячу жителів в 1968 році припадало 1300 примірників газет і журналів.

Ще 1949 року в Ковалівці побудовано міжколгоспний радіовузол. Два рази на тиждень транслюються передачі місцевого радіомовлення, присвячені передовикам сільського господарства. З 1967 року в радгоспі видається багатотиражна газета «Прибузька правда».

Молодь Ковалівки захоплюється спортом. В 1970 році близько 100 чоловік були об'єднані в секції волейбольну, футбольну, художньої гімнастики і легкої атлетики.

Ковалівці свято шанують пам'ять радянських воїнів, що полягли в боротьбі з фашистськими загарбниками. 1947 року на знак глибокої вдячності визволителям населення на власні кошти спорудило над братською могилою пам'ятник. Учнів-

ські загони «червоних слідопитів» Ковалівської середньої школи під керівництвом учителів встановили прізвища близько 300 загиблих воїнів. У музеї героїв Великої Вітчизняної війни зібрано фотографії воїнів, їхні речі, листи до родичів та інші експонати. З різних куточків країни з'їжджаються сюди рідні загиблих. Побували тут і визволителі Ковалівки — Герой Радянського Союзу гвардії полковник М. С. Шейкін, командир розвідвзводу гвардії старшина М. В. Троїцький і багато інших.

Вже традиційними стали нові радянські обряди. Навесні і восени влаштовуються свята весни і врожаю. Урочисто відзначаються реєстрації шлюбів і новонароджених, проводи юнаків до лав Радянської Армії.

Уродженцем Ковалівки є радянський піаніст, диригент і композитор Ф. М. Блументфельд, який в різний час був професором Петербурзької, директором Київської і Московської консерваторій[1].

Новий п'ятирічний план відкрив перед трудівниками села величні перспективи. Визначною подією стало тут будівництво Південнобузької зрошувальної системи, яка вже в 1971 році дасть воду на поля радгоспу.

Впевнені у своєму завтрашньому дні, ковалівці натхненно працюють, бо розуміють, що це єдиний шлях до дальшого піднесення добробуту, економіки і культури.

К. А. КУРІВСЬКА, М. А. ЯЦЬКО

НЕЧА́ЯНЕ

Нечаяне — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Березанки, за 36 км від Миколаєва. Найближча залізнична станція — Миколаїв. Населення — 1858 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Іванівка, Лук'янівка, Мефодіївка, П'ятихатки, Радгоспне, Червоноармійське.

На околицях села виявлено поселення доби ранньої бронзи, скіфського та сарматського часів і осілих кочівників IX—XIII ст. Поблизу села на вершині кургана знайдено кочівницьку кам'яну бабу[2].

Село Нечаяне заснував 1792 року[3] полковник Козлов, який після російсько-турецької війни одержав тут від царського уряду 6430 десятин землі. Від його імені і село тривалий час називалося Козловим-Нечаяним. Першими жителями були кріпаки-переселенці з Тульської і Рязанської губерній, яких вже через рік налічувалося 130 чоловік[4]. Скуповуючи землі в сусідніх поміщиків, Козлов довів у 1820 році розмір своїх володінь до 15 647 десятин[5]. Спочатку село належало до Херсонського повіту Новоросійської губернії, а з 1827 року увійшло до складу Одеського повіту Херсонської губернії.

В 1823 році після смерті Козлова власником землі і кріпаків Нечаяного став його зять. За даними ревізії 1850 року в селі налічувалося 355[6], а в 1859 — 534 чоловіка[7]. Тяжким було життя і кріпаків і селян-десятинників, котрі мешкали в селі (31 чоловік). Кріпаки від зорі до зорі працювали на поміщика, який перед реформою 1861 року мав 17 400 десятин землі.

Не поліпшилося економічне становище селян і після скасування кріпацтва 1861 року. За викупним актом 139 ревізьких душ чоловічої статі користувалися

---

[1] Журн. «Мистецтво», 1956, № 1, стор. 46.
[2] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 3. Одесса, 1960, стор. 301.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 488.
[4] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 147.
[5] Одеський облдержархів, ф. 754, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[6] Там же, арк. 55—77.
[7] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб., 1865, стор. 249.

764,5 десятини землі (тобто 5,6 десятини на двір, в т. ч. 2 — орної), а у поміщика залишилось понад 16 тис. десятин. Викупні платежі становили 1 крб. 30 коп. за десятину на рік. До того ж селяни сплачували державний поземельний податок, земські, губернські, повітові, мирські, волосні і сільські збори та страхові платежі. У 1890 році податок і недоїмка 168 ревізьких душ становили понад 1932 крб. Селяни знову йшли в кабалу до поміщика, а деякі орендували у Сухомлинова землю, розплачуючись за неї чвертю зібраного врожаю[1]. Орендували у поміщика землю і багатії, які в свою чергу здавали її в оренду селянам по 15—18 крб. за десятину. Крім того, селяни за умовою мали на першу вимогу землевласника кидати своє господарство і йти щотижня на день-два збирати його хліб чи виконувати якусь іншу роботу[2]. Через низьку культуру землеробства, часті посухи врожаї у селянських господарствах були дуже низькими. У бідняків часто не вистачало хліба до нового врожаю.

Малоземелля, тягар податків та боргів, поміщицько-куркульська кабала призводили до загострення класових суперечностей на селі. Влітку 1905 року селяни Нечаяного виступили проти поміщиків і великих землевласників-орендарів, вимагаючи збільшення заробітної плати, зменшення орендної плати на землю і пасовища[3]. По всій волості було організовано страйкові комітети. Очолив селянське заворушення А. Колотій. Селяни заарештували управителів економії, створили т. зв. економічну раду для керівництва господарськими справами. Рада розпочала навіть ділити землю, поміщицьке майно, організувала збирання врожаю. Але виступ було придушено військами. Карателі захопили його керівників і після допитів та знущань відправили в очаківську фортецю, багатьох учасників заслано до Сибіру[4]. Однак боротьба на селі не припинялась. Взимку 1906 року селяни запалили будинок урядника і хліб на токах багатіїв. У квітні революційно настроєні жителі Нечаяного, а також сусідніх сіл Данилівки і Лук'янівки створюють підпільну групу. Активними учасниками її були земський вчитель Д. П. Косанджі, селяни М. Берк, Я. Колісниченко, М. Реута, П. Декуш та інші. Вони організували бідняків на боротьбу проти експлуататорів. Весною 1906 року строкові наймити економії Сухомлинова вимагали підвищення оплати праці під час весняно-польових робіт. При допомозі поліції заворушення було придушено. Але влітку наступного року наймити виступили з такою ж вимогою, бойкотуючи набір робітників з інших місцевостей у поміщицьку економію[5]. Члени підпільної групи проводили серед селян велику агітаційно-роз'яснювальну роботу: при школі створили гурток, де навчалися грамоті дорослі. Тут селянам читали нелегальну марксистську літературу, зокрема книгу В. І. Леніна «До сільської бідноти» та ін.

З ініціативи групи 21 лютого 1907 року у Нечаяному відбувся з'їзд делегатів п'яти організацій «Селянської спілки», які діяли на території Нечаянської волості. На з'їзді обговорювалися питання про поточний момент, про самооборону, було обрано сільський комітет, визначено його завдання. У прийнятому проекті програми вказувалося, що основні завдання селян — боротьба за землю і волю, обрання загальним, прямим, рівним і таємним голосуванням Установчих зборів. З початку створення підпільна організація тримала постійний зв'язок з Одеським комітетом РСДРП через студента Одеського університету Козловського, який інформував про політичне становище в країні, доставляв потрібну революційну літературу.

Після поразки революції 1905—1907 рр. настали жорстокі роки реакції. Столипінська реформа створила сприятливі умови для пограбування трудящих селян

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, стор. 82, 83, 108, 109.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1883, № 2, стор. 1; 1891, № 9, стор. 52.
[3] 1905 год на Николаевщине, стор. 335—337.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 15.
[5] 1905 год на Николаевщине, стор. 335—337.
[6] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 17, 18.

багатіями. Навколо села утворилося кілька куркульських хуторів. Бідняцькі господарства в Нечаянській волості становили 64,4 проц., середняцькі — 28,8 проц., куркульські — 6,8 процента[1]. Напередодні першої світової війни в селі налічувалося 1060 чоловік. Селяни жили в землянках та хатинах під очеретом. Лише поміщик мав двоповерховий будинок. Населення, позбавлене будь-якого медичного обслуговування, страждало від різних хвороб. Так, протягом 1848—1866 рр. тільки від холери померло 62 чоловіка. У 1865 році одеське повітове земство відкрило в селі лікарську дільницю, яка не мала власного приміщення. Тільки через 25 років збудовано лікарню на 18 ліжок, де лікар, два фельдшери і акушерка обслуговували 10 тис. мешканців Нечаянської і Анатоліївської волостей[2].

1865 року в селі почала працювати земська школа з одним учителем. У 1874 році в ній навчалося 48 дітей. Через 8 років із 604 жителів села лише 70 знали грамоту[3]. Тільки 1910 року засновано міністерську двокласну школу. Однак напередодні Жовтневої соціалістичної революції 80 проц. населення Нечаяного були неписьменними.

Нові бідування принесла селянству перша світова війна. Багатьох чоловіків мобілізували до царської армії. Скоротилися посівні площі, зменшилося поголів'я худоби. Водночас різко зросли податки. Якщо бідняки не мали чим сплатити борги, місцевий пристав, котрий відзначався надзвичайною жорстокістю,продавав з торгів на покриття боргу їх останні речі. Селяни помстилися приставу, втопивши його у степовій криниці.

Дізнавшись про повалення царизму, селяни провели у березні 1917 року мітинг. Всупереч погрозам представників губернської влади, вони незабаром забрали у поміщика сільськогосподарський реманент і худобу[4]. На початку літа у селі обрано волосну Раду. Але до неї пролізли куркулі, які перешкоджали революційним перетворенням у Нечаяному. Восени в село почали повертатися фронтовики, багато з яких перебувало під впливом більшовиків. Вони роз'яснювали односельцям становище в країні, пропагували революційні ідеї.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в січні 1918 року у Нечаяному трудящі селяни обрали сільську Раду, яку очолив колишній наймит С. Огністов[5]. 19 січня на загальних зборах за участю представника Миколаївського комітету РСДРП обрано волосну Раду селянських депутатів. У прийнятій резолюції збори визнали Радянську владу і вказали на необхідність боротьби з контрреволюційною Центральною радою[6]. Новообрана Рада керувала розподілом землі між селянами: було складено списки, визначено кількість землі на їдця (по 2,5 десятини), взято на облік поміщицьке майно.

Але 16 березня того ж року Нечаяне окупували австро-німецькі війська. В село повернулися колишні власники маєтків, відновилися старі порядки. Населення чинило опір ворогові, ховало хліб, худобу, майно, не виконувало наказів окупаційних властей. У липні 1918 року до села прибув каральний загін, та селяни на чолі з С. Огністовим та І. Морозовим вночі напали на нього і вигнали з Нечаяного[7]. Лише через три дні окупанти, посиливши загін, вчинили розправу над багатьма селянами.

На початку грудня біднота села, заарештувавши гетьманську варту, обрала свій виконком і проголосила комуну. Комунари обміряли поле, взяли на облік

---

[1] Краткий статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1916—1917 гг., приложение, № 19.

[2] А. И. Улыбашев. Очерки развития земской медицины в Одесском уезде за 1865—1895 гг. Одесса, 1896, стор. 1—20.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 2, приложение, стор. 2.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 148, арк. 88.

[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 3, арк. 59.

[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 202.

сільськогосподарський реманент, встановили межі волості і забезпечили їх охорону. На кінець грудня 1918 року створено бойові дружини з двохсот озброєних нечаянців. Очаківські робітники надіслали їм кілька кулеметів[1]. У січні 1919 року білогвардійці під командуванням генерала Гришина-Алмазова спробували розправитися з комунарами. Але ті, об'єднавшись з партизанами Тузлів, Коблевого й інших сіл, завдали ворогам нищівного удару[2]. Лише 13 лютого в нерівному бою каральний загін білогвардійців переміг повсталих. Багато захисників комуни загинуло. Карателі вбили С. Огністова, І. Морозова і ще 15 селян[3].

У кінці березня 1919 року частини 1-ї Задніпровської дивізії при підтримці полку миколаївських робітників, створеного у підпіллі, вигнали білогвардійців. У селі було відновлено владу Рад, обрано волосний виконком[4], який приступив до перерозподілу землі, зерна, сільськогосподарського реманенту. Сім'ї червоноармійців одержали 780 пудів хліба. У фонд допомоги Червоній Армії жителі села тільки в червні здали 792 пуди продовольства і фуражу. Успішно виконувалися плани продрозверстки.

В умовах жорстокої класової боротьби утверджувався новий лад. При допомозі німецьких колоністів села Ландау куркулі всіляко перешкоджали зміцненню Радянської влади. У травні 1919 року вони організували контрреволюційний заколот[5], яким керували колишні офіцери брати Дукарти і місцевий піп. У Нечаяному заколотники напали на групу партійних і радянських працівників, які відступали з Миколаєва під натиском григор'євських банд. 16 комуністів і комсомольців на чолі з Й. С. Склярем — уповноваженим Робітничо-Селянського уряду України по Херсонській губернії — після жорстоких катувань були вбиті[6]. Інтернаціональний загін особливого призначення, який прибув з Одеси, придушив контрреволюційний заколот[7].

Однак у серпні 1919 року куркулі Нечаяного разом з колоністами Ландау перерізали шлях Одеса—Миколаїв. Для боротьби із заколотниками з Очакова прибула рота червоноармійців з двома гарматами, а з Одеси — кавалерійський загін на чолі з більшовиком Е. І. Чикваная[8]. 16 серпня в Нечаяне перемістився з Миколаєва штаб 58-ї Радянської дивізії (командир І. Ф. Федько). Батальйон зв'язку разом з миколаївським робітничим загоном повністю очистив від бандитських елементів Нечаяне й усі навколишні села[9].

Та 26 серпня 1919 року Нечаяне захопили денікінці. В лютому наступного року 365-й стрілецький полк 41-ї Радянської дивізії під командуванням О. М. Осадшого визволив село від білогвардійців. 21 лютого в Нечаяному створено волосний ревком, який очолив депутат Миколаївської Ради робітник заводу «Наваль» Л. Д. Матусинський. У березні організовано партійний осередок з 4 чоловік. Під його керівництвом в кінці цього місяця відбулися вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Партосередок спільно з виконавчим комітетом Ради провів велику роботу щодо мобілізації трудящих на відбудову народного господарства. Селяни одержали землю. Рада допомагала біднякам і сім'ям червоноармійців провести весняну сівбу. 5 травня 1920 року у Нечаяному на об'єднаному засіданні членів партійного комітету Одеського заводу РОПИТ з представниками сільських комуністів прийнято резолюцію про необхідність зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства та готовність спільними

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 3, 4.
[2] Октябрь на Николаевщине, стор. 56.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 364, арк. 11.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 9, арк. 4.
[5] Газ. «Південна правда», 21 червня 1967 р.
[6] Газ. «Известия» (Миколаїв), 3 червня 1919 р.
[7] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 26, арк. 475.
[8] Там же, ф. 335, оп. 1, спр. 10, арк. 22; ф. 1489, оп. 1, спр. 75, арк. 141.
[9] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 546, арк. 1.

зусиллями ліквідувати розруху, відбудувати народне господарство[1]. У вересні в селі створено комітет незаможних селян. Взимку того ж року виникла комсомольська організація. Комсомольці разом з членами КНС вилучали лишки хліба у куркулів, налагоджували культурно-освітню роботу, організовували гуртки для ліквідації неписьменності серед дорослих, проводили суботники і недільники по впорядкуванню села.

Багато нечаянців вступило у сформований незаможниками в сусідньому селі Красному кавалерійський дивізіон[2] для боротьби з бандами, який був у розпорядженні Одеського губвійськкомату. Селянин з Нечаяного С. Мірошниченко командував у ньому розвідувальним загоном. У жовтні в селі відбувся мітинг у зв'язку з походом на Врангеля, проведено «тижні червоної кінноти». Селяни допомагали Червоній Армії, постачали продовольство військовим частинам, які проходили по шляху Одеса — Миколаїв[3], давали коней[4]. У фонд допомоги Червоній Армії зібрано декілька тисяч карбованців[5].

Після закінчення громадянської війни остаточно було вирішено питання розподілу землі, наділ на їдця становив 3,3 десятини[6]. На 20 січня 1921 року по волості у куркулів відібрано 6360 десятин землі, 592 коней, 577 корів, багато дрібної худоби, сільськогосподарський реманент, понад 50 тис. пудів посівного матеріалу, 12 будинків для громадських потреб[7]. Велику допомогу бідняцьким господарствам подали відділення кредитного банку, відкрите в Нечаяному ще в 1920 році, і створене того ж року сільське споживче товариство. В колишній поміщицькій садибі було відкрито майстерню для ремонту сільськогосподарського реманенту[8]. Але для обробітку одержаної землі у бідняків не вистачало тягла, реманенту.

Після X з'їзду РКП(б) комуністи проводили велику роз'яснювальну роботу серед селянства щодо запровадження в країні нової економічної політики. Із заміною продрозверстки на продподаток в селі швидше відбудовується сільське господарство, відновлюються посівні площі. З ініціативи більшовиків у 1921 році створюється товариство спільного обробітку землі, до якого вступило 43 родини. Від робітників Одеси і Миколаєва члени ТСОЗу одержали безкоштовно сільгоспмашини, цвяхи, підкови тощо[9].

У березні 1923 року Нечаяне увійшло до складу Варварівського району Миколаївського округу Одеської губернії. В лютому 1923 року у Нечаяному організувалася перша артіль «Червоний орач», яка об'єднала 41 господарство. Її головою обрано селянина Л. І. Качанова. Для придбання тягла, реманенту, посівного матеріалу артіль одержала від держави кредит. 1925 року миколаївські шефи — робітники заводу «Плуг і молот» надіслали сюди будівельні матеріали, запасні частини до машин. Значну допомогу в проведенні організаторської і масово-політичної роботи на селі подавали комуністи Миколаєва, зокрема курсанти радпартшколи виступали перед жителями з лекціями, бесідами[10]. У травні 1927 року в Нечаяному створено молочне товариство, на базі якого згодом виріс маслозавод.

Сільська Рада, партійна організація дбали про розвиток охорони здоров'я, освіти і культури на селі. Ще 1921 року в Нечаяному почали працювати лікарня і аптека[11].

---

[1] В огне гражданской войны, стор. 398, 399.
[2] Там же, стор. 444.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. 103, оп. 1, спр. 902, арк. 20.
[4] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 315, 316.
[5] АІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 33.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 53, арк. 88.
[7] Там же, ф. Р-813, оп. 1, спр. 46, арк. 13.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-221, оп. 1, спр. 38, арк. 6.
[9] Там же, ф. Р-103, оп. 1, спр. 902, арк. 19.
[10] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1173, арк. 7; ф. 6, оп. 1, спр. 63, арк. 18; спр. 202, арк. 9.
[11] Одеський облдержархів, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 26, арк. 5.

Перша радянська школа відкрилася у 1919 році, через два роки тут навчалося 270 учнів. У 20-і роки розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Гуртками лікнепу керували 30 культармійців. 1924 року створено товариство сприяння ліквідації неписьменності. При сільському клубі діяли драматичний та музичний гуртки, працювала бібліотека.

Партійна організація постійно зростала за рахунок передового селянства. Якщо 1923 року в Нечаяному налічувалося 7 комуністів[1], то наступного року за ленінським призовом у партію вступило ще 6, а 1925 року — 11 комнезамівців.

Переконавшись у перевагах соціалістичного господарювання, бідняки і середняки села активніше стають на шлях колективізації. У 1929 році артіль «Червоний орач» вже об'єднувала 140 селянських дворів. Держава виділила їм 3726 га землі. 1928 року у Нечаяному створюється Одесько-миколаївський зернорадгосп[2], який наступного року перейменовано на зернофабрику ім. Петровського. В 1931 році господарство мало 86 тис. га землі, 110 тракторів[3]. Вже в перший рік існування зернорадгоспу його робітники виростили значно вищий урожай, ніж селяни-одноосібники, і здали державі 65 тис. пудів хліба. Показуючи приклад соціалістичного господарювання, 1929 року робітники зернофабрики допомогли селянам-одноосібникам засіяти і обробити машинами 1300 га землі[4], брали активну участь у колективізації. Тракторист, колишній червоний партизан, Ф. Коломійцев вступив у колгосп і переконав зробити те ж саме ще 14 одноосібників, а під час сівби здав для потреб господарства 20 пудів зерна [5]. Для проведення ремонту сільгосптехніки на зернофабриці було створено 17 ленінських бригад. За рішенням загальних селянських зборів у цей час було розкуркулено і вислано за межі села 23 куркульські родини, багатьох з них позбавлено виборчих прав. 1932 року на базі зернофабрики створено 4 радгоспи — «Примор'я», ім. Петровського, ім. Тельмана та «Нечаянський», центральна садиба якого залишилася в селі. 1937 року з колгоспу «Червоний орач» виділилася ще одна артіль — «П'ятирічку — за чотири роки». Багато зусиль доклали комуністи територіальної і радгоспної партійних організацій, яких у 1940 році було 27, до того, щоб нечаянські колгоспи і радгоспи стали зразковими, високопродуктивними господарствами. Їм в усьому допомагали комсомольці. У передвоєнні роки радгосп «Нечаянський» став одним з найбільших господарств району, яке мало 36 тракторів, 28 комбайнів, 10 автомашин, добре устатковані майстерні, млин, маслоробню. Тут було 2500 голів великої рогатої худоби, 270 коней, 5 тис. овець. Щороку радгосп засипав у державні засіки понад 10 тис. тонн хліба[6].

1940 року на колгоспних ланах Нечаяного працювало 12 тракторів, 5 комбайнів Ковалівської МТС. Основні виробничі процеси в господарствах було механізовано. Зростала урожайність сільськогосподарських культур. Колгоспники одержували по 14—16 цнт зернових з га. Протягом 1936—1940 рр. в артілях «Червоний орач» і «П'ятирічку — за чотири роки» створено високопродуктивні молочнотоварні вівце- та свиноферми. В 1940 році прибутки артілей становили 1,7 млн. крб. Колгоспники одержували на трудодень по 3—4 кг хліба і по 3—5 крб. грішми. Механізатори радгоспу Ф. Шугаєв, К. Тищенко та інші першими на селі підхопили почин О. Стаханова. Телятниця колгоспу «Червоний орач» М. Войченко за успіхи в розвитку громадського тваринництва нагороджена орденом «Знак Пошани». Учбовий комбінат, створений при зернофабриці 1929 року, за 10 років підготував 2460 кваліфікованих спеціалістів сільського господарства[7].

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 289, арк. 28, 29; спр. 344, арк. 5.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 309, арк. 9.
[3] Газ. «Зернофабрика» (Нечаяне), 22 серпня 1931 р. і 17 листопада 1931 р.
[4] Газ. «Красный Николаев», 27 липня 1929 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-163, оп. 1, спр. 1855, арк. 52.
[6] Газ. «Прибузька правда» (Варварівка), 28 березня 1938 р.
[7] Газ. «Южная правда», 4 січня 1940 р.

Велику роботу щодо організаційного зміцнення колгоспів і радгоспу проводила сільська Рада, до якої входило 29 депутатів. На сесіях сільради часто обговорювалися звіти керівників господарств про роботу правлінь і дирекції, про виконання планів здачі зерна і продуктів тваринництва державі. Рада також дбала про розвиток освіти, культури в Нечаяному, про благоустрій. За роки Радянської влади змінилося село. Виросли добротні будинки, в т. ч. кілька двоповерхових. Працювали 4 магазини, їдальня, кравецька майстерня, перукарня.

Багато уваги приділялося справі охорони здоров'я. В 1940 році бюджет лікарні, при якій діяли клінічна лабораторія і рентгенологічний кабінет, у п'ять разів перевищував бюджет 1930 року. Ще 1932 року тут збудовано приміщення середньої школи. Через рік ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. У 1927 році для малюків відкрито ясла, в радгоспі і колгоспах працювали стаціонарні дитячі садки. У сельбуді «Сільська праця», який працював з 1930 року, гуртками художньої самодіяльності було охоплено понад сто аматорів сцени. У 1931—1932 рр. відкрито клуби — радгоспний і учбового комбінату.

Книжковий фонд сільської бібліотеки, організованої в 1921 році, збільшився до 4 тис. примірників. 1931 року почали працювати стаціонарна кіноустановка і радіовузол, село було повністю радіофіковане.

Після віроломного нападу фашистської Німеччини на нашу Батьківщину понад 300 жителів Нечаяного пішли до лав Червоної Армії.

9 серпня 1941 року село захопили німецько-фашистські загарбники. Нечаянці чинили опір окупантам, виводили з ладу машини, влаштовували втечі військовополонених з табору, що був у селі, переховували радянських розвідників. Сім'я П. М. Бабійця в 1944 році врятувала радянську розвідницю А. Капличенко, якій вдалося вирватися з рук фашистів[1]. Активну участь у боротьбі з окупантами брав комуніст М. М. Іхтиманов, який підтримував зв'язок з одеським підпіллям. Влаштувавшись на роботу завідуючим складом, він подавав матеріальну допомогу багатодітним солдатським сім'ям, поширював листівки. Страшна кара чекала тих, на кого падала підозра в нелояльності до окупаційного режиму. Жахливих катувань зазнав житель села Ф. Д. Рессель: його руки затискували в ковальські тиски, ставили ногами на розпечене залізо, закопували в землю[2]. Однак мужній патріот не виказав, хто розповсюджує листівки і де переховується зброя.

28 березня 1944 року війська 416-ї стрілецької дивізії (командир генерал-майор Д. З. Сизранов) 3-го Українського фронту визволили Нечаяне від німецько-румунських загарбників. За мужність і відвагу на фронтах Великої Вітчизняної війни 120 нечаянців відзначено орденами і медалями. Командир полку М. М. Пеньков пройшов славний бойовий шлях, воював на Кавказі, форсував Дніпро, визволяв Миколаїв та багато інших міст і сіл Радянського Союзу. Він нагороджений двома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, орденом «Знак Пошани», а також трьома іншими орденами і 8 медалями. М. Ф. Афанасьєв удостоєний ордена Слави 3-го і 2-го ступенів і ордена Червоного Прапора. Імена 93 жителів Нечаяного, що полягли в боротьбі з загарбниками, викарбувані на меморіальних дошках біля пам'ятника загиблим воїнам.

Після визволення села відновили діяльність партійна і комсомольська організації та сільрада. Під їх керівництвом нечаянці приступили до відбудови зруйнованого господарства. За допомогою держави до кінця року споруджено ремонтну майстерню, електростанцію, тваринницькі приміщення, відбудовано школу, лікарню, аптеку, клуб, став до ладу радіовузол. Трудящі села показували зразки самовідданої праці. Трактористи П. Білоусов, І. Сорокін значно перевиконували норми на весняно-польових роботах 1945 року. Механізатори артілі «Червоний орач» за 10 робочих днів провели сівбу ранніх культур. По півтори норми викону-

[1] Газ. «Південна правда», 9 травня 1961 р.
[2] Газ. «Південна правда», 12, 14 лютого 1968 р.

вали під час оранки А. Вдовиченко, а під час сівби — Л. Войкова і М. Мабунська. Комуністи Д. П. Запорожченко і В. Є. Сопільник із колгоспу «П'ятирічку — за чотири роки» вдвоє перекривали денні завдання в період жнив[1]. Під керівництвом партійних організацій, створених в радгоспі і колгоспах 1947 року, тут широко розгорнулося соціалістичне змагання. В 1948 році радгосп «Нечаянський» повністю освоїв довоєнні посівні площі зернових. На кожному з 8 тис. га зібрали по 15 цнт хліба. Господарство першим у районі виконало план хлібоздачі, засипавши у державні засіки 300 тис. пудів зерна[2]. Того року радгосп «Нечаянський» і колгосп «Червоний орач» занесено на районну Дошку пошани. Успішно розвивалося і тваринництво, поголів'я якого в радгоспі у третьому післявоєнному році збільшилося в 1,5 раза проти 1940 року. Протягом 1945—1949 рр. кількість великої рогатої худоби зросла в обох колгоспах удвічі, овець — втричі, свиней — у 9 разів[3].

У 1950 році артілі «Червоний орач» і «П'ятирічку — за чотири роки» об'єднано в одну — ім. Калініна, яку через два роки за рішенням загальних зборів колгоспників приєднано до радгоспу «Нечаянський». У 1957 році робітники радгоспу першими в районі завершили хлібозаготівлю, перевиконали план продажу м'яса, молока, вовни і яєць. Господарству вручено перехідний Червоний прапор обкому профспілки і управління радгоспів. У 1961 році кращій свинарці О. М. Бойчук, яка відгодувала за рік 896 голів свиней загальною вагою 1023 цнт, присвоєно почесне звання «Майстер тваринництва», її ім'я занесено до обласної Книги пошани, а чабану О. І. Артамошину, який одержав 127 ягнят від кожних 100 вівцематок і настриг по 3,9 кг вовни від кожної вівці — «Кращий чабан області». Протягом 1959—1965 рр. значно зросло поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець. Збільшилося і виробництво тваринницької продукції. В 1965 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 57,5 цнт м'яса, 309 кг вовни.

1966 року частина земельних угідь радгоспу «Нечаянський» відійшла до новоствореного — «Урожайний». В радгоспі «Нечаянський» залишилось 13 276 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі — 8604 га, садів — 186 га, виноградників — 106 га. 1970 року тут було 65 тракторів, 18 зернових і 9 кукурудзозбиральних комбайнів, 32 автомашини та багато іншої техніки. Всі відділки електрифіковані. У тваринницьких приміщеннях діють автонапувалки, у корівниках — механічне доїння. Господарство спеціалізується на розведенні овець, яких тут понад 22 тис. голів. Останніми роками значно підвищилася продуктивність худоби. У 1970 році радгосп одержав 728 тис. крб. прибутку[4].

Трудівники радгоспу успішно виконали соціалістичні зобов'язання на честь Ленінського ювілею. Вирощено високий урожай зернових — по 30,6 цнт з га на всій площі, а озимої пшениці в середньому по 36,7 цнт з га. Достроково було виконано план ювілейного року і п'ятирічний план виробництва та продажу державі всіх видів продуктів сільського господарства. За досягнуті успіхи в ювілейному змаганні радгосп занесено на районну Дошку пошани і нагороджено Почесною ювілейною грамотою Миколаївського обкому КП України й облвиконкому. 61 робітника радгоспу відзначено Ленінською ювілейною медаллю. У соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України господарство досягло значних результатів: у першому кварталі 1971 року державі продано 93 тонни м'яса, 280 тонн молока,

Герой Соціалістичної Праці І. І. Івченко серед працівників сільського господарства області. 1970 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 118, оп. 2, спр. 50, арк. 2.
[2] Газ. «Прибузька правда», 5 серпня 1948 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 118, оп. 1, спр. 8, арк. 68.
[4] Там же.

120 тис. штук яєць, що значно вище взятих зобов'язань.

На уроці біології в середній школі. Нечаяне, 1970 р.

Провідну роль у розвитку економіки і культури села відіграє партійна організація радгоспу, в якій налічується 93 комуністи. Більше половини їх працює у бригадах і на фермах, це — трактористка Т. Ф. Митіна, комбайнер П. Г. Адамчук, шофер І. С. Яковлєв, слюсар А. С. Суровицький, тваринники М. Г. Щербаков та інші. 75 комсомольців радгоспу — бойові помічники партійної організації. Понад 60 проц. членів ВЛКСМ зайняті безпосередньо на виробництві.

Партійна і комсомольська організації виховали чимало передовиків виробництва. Серед них І. І. Івченко, який ще в 1930 році вісімнадцятирічним юнаком оволодів спеціальністю механізатора. Щорічно він намолочував по 8—12 тис. цнт зерна. За самовіддану працю І. І. Івченко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Головний агроном радгоспу І. Л. Шапоренко за піднесення культури землеробства нагороджений орденом Леніна. Орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора відзначено директора радгоспу М. І. Слезька; орденом Трудового Червоного Прапора — чабана Й. П. Влоха, трактористів Т. Ф. Митіну і М. М. Штербова, головного інженера П. І. Яновського, орденом «Знак Пошани» — старшого чабана О. І. Артамошина, комбайнера С. І. Дзиса.

Успіхи радгоспу в економічному розвитку позитивно позначаються на зростанні добробуту нечаянців. На місці землянок і мазанок виросли просторі, світлі кам'яні будинки (тільки за роки семирічки споруджено близько 300 добротних жител). Неухильно зростає купівельна спроможність трудящих. За останні два роки сільські магазини продали 100 пральних машин, 188 велосипедів і моторолерів, 106 радіоприймачів, 127 телевізорів, 307 газових плит, 23 холодильники. 15 трудівників села мають легкові автомобілі. 1970 року в ощадній касі сума вкладів 1173 нечаянців становила понад 735 тис. крб. До послуг населення — 6 магазинів, чайна, їдальня, лазня, шевська, кравецька і радіо-телевізійна майстерні. В селі є пошта, телеграф, автоматична телефонна станція, радіовузол. Споруджено водопровід протяжністю понад 18 кілометрів.

Сільські лікарню і поліклініку обслуговують 28 медичних працівників. У середній школі з інтернатом на 70 місць 38 учителів навчають понад 500 дітей. Відкрито школу робітничої молоді. Споруджено дитячий комбінат.

При будинку культури працюють хоровий, танцювальний, музичний та інші гуртки, в яких беруть участь 80 чоловік. На сільській сцені виступали ансамблі пісні і танцю Комі АРСР, Одеського військового округу, Полтавський молодіжний ансамбль «Веселка», артисти Пензенського і Калінінського драматичного театрів, частими гостями є актори миколаївських театрів. Сільська і радгоспна бібліотеки налічують до 20 тис. книжок. З 1966 року тут працює широкоекранний кінотеатр. 1971 року нечаянці передплачували 3117 примірників газет і журналів.

Збільшується загін сільської інтелігенції. Так, 1970 року у Нечаяному працювали 72 спеціалісти з вищою і незакінченою вищою освітою. Члени сільського відділення товариства «Знання» часто виступають перед трудящими і по місцевому радіомовленню з лекціями на політичні, науково-популярні, медичні, сільськогосподарські та інші теми, організовують ленінські п'ятниці, під час яких влаштовуються лекції, доповіді, зустрічі з делегатами партійних з'їздів. З ініціативи

комсомольців відкрито кімнату-музей В. І. Леніна, яка до 100-річного ювілею поповнилася цікавими експонатами з життя і діяльності вождя. Молодь проводить диспути, теоретичні конференції, зустрічі з ветеранами революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ударниками праці.

У побут і життя нечаянців входять радянські обряди і звичаї. Щорічно в день народження В. І. Леніна жовтенят приймають у лави піонерії. Урочисто відбуваються проводи у Радянську Армію, реєстрація шлюбів і народжень, відзначаються День тваринника, День механізатора, свято врожаю.

Зросла політична активність трудящих Нечаяного особливо виявилася під час останніх виборів до місцевих Рад депутатів трудящих 13 червня 1971 року, на яких вони одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. До сільської Ради обрано 43 депутати, серед них 19 комуністів, 12 комсомольців, в т. ч. 19 жінок. До районної Ради обрано Героя Соціалістичної Праці І. І. Івченка і тракториста М. М. Штербова.

Широкі перспективи відкриваються перед трудящими Нечаяного. Незабаром буде завершено комплексну механізацію всіх процесів у сільськогосподарському виробництві. Введення в дію Південнобузької зрошувальної системи дасть змогу реалізувати невикористані резерви у рільництві і тваринництві.

Трудящі Нечаяного разом з усім радянським народом активно борються за втілення у життя планів 9-ї п'ятирічки, яка буде новим переконливим підтвердженням переваг соціалізму, важливим кроком на шляху до комунізму.

Г. Г. ЧЕРНОВ, М. А. ЯЦЬКО

Свято «Серпа і молота» у Миколаївському районі. 1966 р.

Спортивне свято
на Миколаївському стадіоні.
1966 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА КОРЕНИ́ХА (давні назви — Караннн-Кір, Миколаївка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі Бузького лиману, за 7 км на південний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 3037 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Весняне і Кірове.

У селищі розташовані два відділки Варварівської птахофабрики, центральна садиба якої міститься в Миколаєві. 84,2 проц. дорослого населення працюють на миколаївських підприємствах.

За післявоєнні роки селище майже повністю перебудовано і налічує 1450 кв. метрів державного житлового фонду.

На території Великої Коренихи — середня школа, будинок культури, бібліотека, дитячий комбінат. Влітку діє профспілковий піонерський табір.

Засноване селище наприкінці XIV ст. В 1791 році в атласі «Очаківська земля» воно згадується як Велика Корениха, а в документах за 1857 рік — як волосний центр Миколаївка. Під час забудови Миколаєва жителі села добували тут на продаж камінь-вапняк. Навесні 1902 року в селищі відбулося заворушення селян, на чолі якого стояв селянин П. Приходько. У 1921 році на колишніх землях місцевих багатіїв бідняки організували сільськогосподарську артіль.

Уродженцями Великої Коренихи є брати Неживі — Максим, Василь, Родіон, Микола і Сергій — більшовики, чекісти. борці за владу Рад, а також Герой Радянського Союзу В. А. Воронін. На околицях селища виявлено могильник і 2 поселення скіфських часів (IV—II ст. до н. е.), що існували в перших століттях н. ери.

КИР'ЯКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Південного Бугу, за 24 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Миколаїв. Населення — 981 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кам'яна Балка, Надбузьке, Петрово-Солониха, Сливине.

На території села розташований відділок Варварівської птахофабрики, сільськогосподарські угіддя якої — 12,8 тис. га. Протягом 1959—1970 рр. у Кир'яківці споруджено 105 житлових будинків для працівників птахофабрики, водопровід протяжністю 3 км. За високі показники у розвитку птахівництва та тваринництва працівника відділку А. О. Пташкограя нагороджено орденом Леніна.

У Кир'яківці — восьмирічна, 2 початкові школи та школа-інтернат. Є 2 дитячих садки, дільнична лікарня, амбулаторія, 2 клуби, бібліотека. Працюють 3 магазини.

Село засновано у XVIII ст. В 1922 році тут створено сільськогосподарську артіль «Згода». Під час німецько-фашистської окупації в селі розстріляні активісти Г. П. Климов, М. Ф. Садовський, П. Г. Пташкограй.

У Петрово-Солонисі народився і провів дитячі роки видатний російський астроном Ф. О. Бредіхін (1831—1904 рр.).

В околицях села Сливиного виявлено поселення доби пізньої бронзи, а поблизу села Петрово-Солонихи — поселення скіфських часів та перших століть н. ери.

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ (до 1930 року — хутір Бернадського) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на захід від районного центру і за 26 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 544 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелене, Маловарварівка, Сеньчине, Соколівка.

Центральна садиба радгоспу «Урожайний» міститься в Комсомольському. Господарство обробляє 6965 га орної землі. Вирощуються переважно озима пшениця, кукурудза, ячмінь; з технічних культур — соняшник і рицина, по виробництву якої радгосп займає одне з перших місць в області.

За високі показники в розвитку тваринництва орденами і медалями нагороджено 6 працівників радгоспу, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку Г. Н. Малиновську. 36 робітників радгоспу — ударники комуністичної праці.

У селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека. До послуг жителів — 2 магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

Село засновано наприкінці XIX ст. У 1920 році створено партосередок і КНС.

Миколаївський яхт-клуб, 1970.

КРИВА́ БА́ЛКА (до 1960 року — Рено) — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на південний захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 970 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Безводне, Жовтневе, Королівське, Новомихайлівка, Подимове, Половинки, Шурине.

Радгосп ім. Кірова, центральна садиба якого розміщена в Кривій Балці, обробляє 9636 га орної землі і спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції. У господарстві вирощують також озиму пшеницю, кукурудзу, ячмінь, з технічних культур — рицину, соняшник. Допоміжними галузями сільськогосподарського виробництва є овочівництво, виноградарство, садівництво. В тваринництві повністю механізовано водопостачання, вивезення гною, автопоїння. За трудові успіхи телятницю радгоспу С. С. Трубаєву нагороджено орденом «Знак Пошани»; Ф. Д. Титенку присвоєно звання заслуженого ветеринарного лікаря УРСР. За роки семирічки і восьмої п'ятирічки радгосп побудував 10 двоповерхових 4-квартирних будинків. Крім того, 162 будинки споруджено робітниками радгоспу на власні заощадження.

На території села — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячий комбінат, споруджено стадіон. До послуг жителів — 2 магазини, їдальня.

Село засноване на початку XX ст. наймитами, що приходили на заробітки і осідали тут. 1922 року на базі колишньої поміщицької садиби організовано агрошколу, яку в 1931 році реорганізовано в радгосп.

КРИНИ́ЧКИ (до 1946 року — Шенфельд) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Трихати. Населення — 924 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новогригорівка, Новоселівка, Трихати, Трихатське.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Криничанський», який спеціалізується на розведенні овець. Тут щорічно виробляється 500—600 цнт вовни. По виробництву вовни радгосп посідає перше місце в області. Орні землі цього господарства становлять 10 986 га. Вирощуються озима пшениця, кукурудза, ячмінь та інші зернові культури.

На радгоспних ланах працюють 96 тракторів, 26 комбайнів, 35 автомашин. У тваринництві повністю механізовано підготовку та роздачу кормів, водопостачання, напування, очищення і вивезення гною. За роки семирічки і восьмої п'ятирічки радгосп побудував три двоповерхових 4-квартирних та 14 одноквартирних будинків, 24 тваринницьких приміщення, слюсарну та столярну майстерні, гараж на 40 автомашин. За досягнення у розвитку сільського господарства орденом Леніна нагороджено директора радгоспу П. П. Косарєва, чабана Д. Д. Сіряченка, орденом Трудового Червоного Прапора — 2 чоловіка. Сімдесят п'ять робітників радгоспу — ударники комуністичної праці.

В селі є середня школа з інтернатом, 2 бібліотеки, будинок культури, дитячі ясла. Виходить багатотиражна радгоспна газета «Степовий маяк». До послуг жителів — 3 магазини, їдальня.

Село засноване у 1878 році. В 1922 році тут організовано дві сільськогосподарські артілі «Дружба» і «Комуніст».

В околицях села Трихат виявлено поселення перших століть н. е. з слідами кам'яного будівництва.

ОЛЬША́НСЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Південного Бугу, за 37 км на північний захід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Ясна Зоря.

Населення — 2560 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Корчине, Морозівка, Новоюр'ївка, Сапетня, Тернувате, Шостакове.

Селище стало центром республіканської будови — Ольшанського цементного заводу з проектною потужністю 1250 тис. тонн цементу на рік. Перша черга заводу введена в дію наприкінці 1967 року, друга — в 1968 році. На підприємстві працюють 1410 робітників і спеціалістів. Крім заводу, на околиці Ольшанського є кам'яний кар'єр, де на рік добувається 12 тис. кубометрів бутового каменю, та шахта по розробці штучного каменю. Закінчується будівництво міжколгоспного гідролізно-дріжджового заводу, який випускатиме понад 10 тис. тонн кормових дріжджів щороку.

На території Ольшанського є середня загальноосвітня школа і середня школа робітничої молоді, бібліотека, дитячі комбінати. Функціонують 2 медичних пункти. До послуг жителів — 5 магазинів, їдальня, ресторан, шевські та кравецькі майстерні.

Селище, засноване у 1957 році, назване на честь командира десантників Героя Радянського Союзу К. Ф. Ольшанського.

В околицях сіл Тернуватого та Ольшанського виявлено залишки поселення та кургани доби бронзи, а також кургани скіфських часів.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на захід від районного центру і залізничної станції Миколаїв. Населення — 1100 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Яр, Карлівка, Новоселівка.

У селі працює завод будівельних матеріалів, заснований ще 1899 року, який до революції виробляв 0,2 тис. штук цегли на добу. Тепер підприємство щоденно виробляє 20 тис. штук цегли, 10 тис. штук цементної черепиці, до 200 штук цементних плит. На заводі зайнято 120 робітників, а в сезон — до 200. Тут міститься відділок радгоспу «Зеленоярський», центральна садиба якого — в селищі Зеленому Яру. За відділком закріплено 2329 га орної землі. В 1970 році в господарстві одержано по 30,6 цнт зернових з кожного га, на 100 га сільгоспугідь вироблено по 65 цнт м'яса і по 326 цнт молока. За самовіддану працю ордена Леніна удостоєна знатна свинарка

Збирання винограду в радгоспі «Радсад». 1969 р.

А. П. Шестерянська, яка обиралася депутатом місцевих Рад та Верховної Ради УРСР.

На території Петрівки — середня школа, 3 бібліотеки, дитячі ясла, садок. Діє радіовузол. До послуг трудящих — 3 магазини, комбінат побутового обслуговування з перукарнею, майстернями пошиву одягу і взуття.

Село засноване в середині XIX ст. болгарами, що тікали від турецького іга. Першим секретарем сільського комсомольського осередку був П. Є. Марусенко, пізніше професор, працював директором Інституту мікробіології у м. Києві.

РАДСА́Д — селище, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Бузького лиману, за 18 км на південь від районного центру і за 24 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 1608 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Мала Корениха, Новобогданівка, Стара Богданівка.

У селищі знаходиться центральна садиба виноградарського радгоспу «Радсад», який обробляє 2008 га сільськогосподарських угідь, з них під виноградниками — 1090 га, садом і ягідниками — 347 га. Вирощуються такі високоякісні сорти винограду як «шасла», «рислінг», «ркацителі», «мускат гамбурзький». Тут збирають з кожного га в середньому по 50—60 цнт винограду. Працює цех первинної обробки сировини з виробничою потужністю 200 тонн на добу. Є холодильник на 600 тонн для зберігання фруктів та столових сортів винограду. За роки семирічки і восьмої п'ятирічки радгосп побудував теплову електростанцію на 1000 квт, ремонтно-механічну та столярну майстерні, гараж на 25 автомашин, приміщення контори, 15 км водопроводу, 16 тис. кв. метрів житла, піонерський табір, готель. За високі виробничі показники орденом Леніна нагороджено бригадира виноградарської бригади П. А. Котенка, орденом Трудового Червоного Прапора — 3 чоловік. В 1963 році радгоспу присвоєно звання колективу комуністичної праці.

У селищі — середня школа, клуб, 2 бібліотеки, дитячий комбінат. Функціонують дільнична амбулаторія з фізіотерапевтичним, зубопротезним і рентген-кабінетами, дитяча і жіноча консультації, аптека. До послуг жителів — 4 магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування. Тут працює 51 чоловік з вищою освітою; виходить багатотиражна газета «Радянський сад» та радіогазета «Вечірній Радсад».

Селище засновано в 1908 році. В 1920 році тут створено радгосп «Радсад».

Поблизу Новобогданівки, Старої Богданівки та Малої Коренихи виявлено два поселення, городище та могильник скіфських часів (IV—III ст. ст. до н. е.), а на території селища Радсад — давньогрецьке поселення III—I ст. до н. е. і перших століть н. ери.

УЛЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північний захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Зелений Гай. Населення — 1224 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Степове, Червоне Поле.

В селі розташована центральна садиба радгоспу ім. Тельмана. Радгосп має 5729 га орної землі. Господарство — м'ясо-молочного напрямку. Вирощуються також зернові й технічні культури. Допоміжною галуззю є виноградарство і садівництво. В 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 84 цнт м'яса, по 358 цнт молока. Передовий механізатор радгоспу М. О. Мірошниченко нагороджений орденом Леніна.

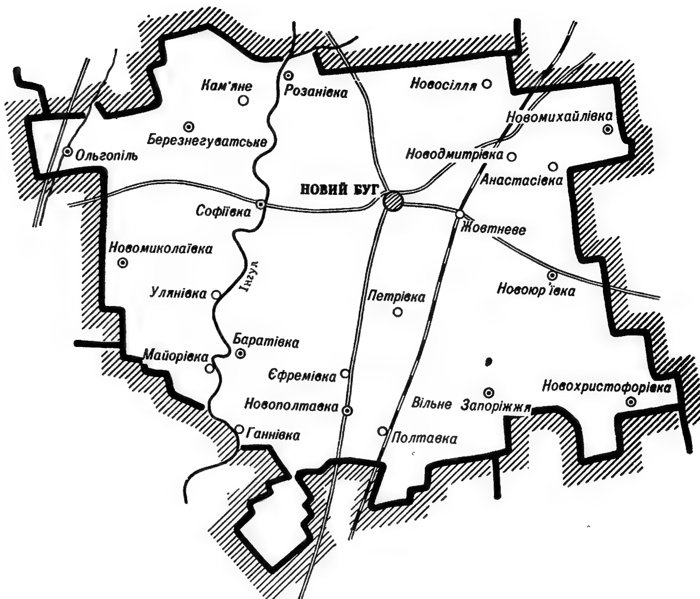
На території Улянівки — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, дитячий комбінат. Є лікарня, амбулаторія, 2 крамниці, їдальня.

Село засноване в 1924 році переселенцями з Чернігівської губернії і назване на честь В. І. Леніна. В 1925 році тут організовуються ТСОЗи «Червоний господар» і «Трудноші». В 1933 році створено радгосп ім. Тельмана. Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники розстріляли комуністів С. І. Дідковського, В. Шоха, С. Нерінгера, Н. Мартина, Г. Сікуша, І. Ренера.

Силосування кукурудзи у радгоспі ім. Е. Тельмана. Улянівка, 1966 р.

НОВОБУЗЬКИЙ РАЙОН

НОВИЙ БУГ

Новий Буг (старі назви: Куца Балка, Семенівка, Новопавлівка) — місто районного підпорядкування; розташоване за 100 км на північ від Миколаєва та за 5 км від однойменної залізничної станції Одесько-Кишинівської залізниці, на перехресті асфальтованих шляхів Миколаїв — Кривий Ріг та Вознесенськ — Новий Буг. Населення — 14,9 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села: Добра Воля, Жовтневе, Загальна Користь, Новосілля, Олено-Калинівка, Петрівка, Семеново-Василівка.

Новий Буг — центр району, площа якого 1,3 тис. кв. км, населення 40 тис. чоловік, з яких 14,9 тис.— міського. У районі 71 населений пункт, підпорядкований міській і 11 сільським Радам; 18 колгоспів, 3 радгоспи; орної землі 96,9 тис. га, під садами і виноградниками 1,7 тис. га; 12 промислових підприємств, 4 будівельні організації; 5 лікарень, 26 фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 пологові будинки; 56 шкіл, 61 будинок культури і клуб, 32 бібліотеки.

На території сучасного Нового Буга знайдено залишки поселень доби неоліту і пізньої бронзи та скіфські поховання (VI століття до н. ери).

В другій половині XVIII ст. тут стояв укріплений зимівник запорізького козака Якоби Куцого. Від його імені дістала назву балка і саме поселення понад нею[1]. З 1798 року ця земля належала казні[2]. На рубежі XVIII—XIX століть понад Куцою Балкою виникло кілька хуторів селян-втікачів з Полтавщини, Чернігівщини, Курської губернії, Молдавії. Вони поступово злилися з селом, яке було названо за ім'ям одного з поселенців — Семенівкою. В 1810 році поблизу цього села оселився заможний господар Павло Тріска, з яким прибуло 119 чоловік. Новоутворене поселення теж об'єдналося з Семенівкою і почало називатися Новопавлівкою[3].

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1848, отд. 1, стор. 191.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 21, 22, арк. 190.
[3] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 2, стор. 240.

В 1815 році тут вже проживало 2088 чоловік населення[1]. В 20-і роки XIX ст. Новопавлівка стала волосним центром.

З утворенням на півдні Росії військових поселень Новопавлівку в 1828 році віднесено до Бузької уланської дивізії, з 1832 року вона дістала назву Нового Буга. В 1840 році сюди було переселено багато селян з Київської та Подільської губерній. Відслуживши 20-річний строк, в Новому Бузі по обидві сторони балки оселялися солдати. Село простягалося на 7 верст. 1847 року тут налічувалося 643 двори, розміщувалися волосне правління, полковий цейхгауз, кілька казарм, манеж, взводні стайні, хлібні магазини, школа трубачів та кантоністів, госпіталь[2]. Тяжка праця селян на військовому лані, де всі процеси регламентувались військовим розпорядком, доповнювалась муштрою і сваволлям військових начальників. Це призводило до розорення і занепаду більшості господарств військових поселенців.

Після ліквідації військових поселень та проведеного розмежування земель 2557 душ чоловічої статі з Нового Буга одержали по 9,25 десятини землі. Із збільшенням населення наділи селян зменшувалися.

В першій половині XIX ст. багатії села заснували кілька кустарних промислів, близько 70 млинів та маслоробок, де застосовувалася наймана праця[3]. Щороку навесні і восени відбувалися великі ярмарки. З 1860 року Новий Буг почав іменуватись містечком. На кінець 1859 року тут проживало 5381 чоловік.

Після скасування кріпацтва за указами про поземельний устрій державних селян земельні наділи одержали лише 70 проц. жителів Нового Буга. Їм було відведено 22 тис. десятин орної землі та сінокосів[4]. У володінні ж поміщиків залишилося понад 16 тис. десятин родючої землі, 2 тис. десятин землі належало казенному відомству, 200 десятин мала церква. За одержану землю селяни повинні були сплачувати щороку по 21,1 тис. карбованців.[5]

У 1887 році в містечку мешкало 9585 чоловік. На 1551 селянське господарство припадало все ті ж 22 тис. десятин землі. Понад 19 тис. десятин землі та 70 проц. худоби зосереджувалося у руках 5 поміщиків, 6 німців-колоністів та 65 заможних хазяїв[6]. Близько третини селянських дворів були безкінними. Середній урожай зернових в селянських господарствах не перевищував 30—35 пудів з десятини[7]. Відсутність тягла й реманенту вимушувала бідноту здавати землю в оренду і йти у найми.

З середини XIX ст. Новий Буг стає значним ринком робочої сили. Лише за два весняно-літні місяці 1898 року через містечко пройшло 3930 заробітчан з різних губерній до Миколаєва, Херсона, Кривого Рога, з них багато залишилося наймитувати в Новому Бузі та в селах волості. За тяжку виснажливу працю в куркульських господарствах та поміщицьких маєтках чоловіки одержували по 40 коп. в день, жінки — 24 коп., а підлітки — лише 17 коп. Чимало наймитів, не знаходячи роботи, змушені були жебракувати. Майже третина прийшлих хворіла на дизентерію, туберкульоз та ін. захворювання. В містечку та селах волості часто спалахували епідемії[8]. Земство, щоб хоч як-небудь допомогти прибуваючим заробітчанам, відкрило лікувально-продовольчий пункт, що мав невеличку амбулаторію з 5-а ліжками, дерев'яний барак, кухню, де готували пісну юшку.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 827, арк. 19, 20.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 33, арк. 21.
[3] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 328, арк. 56.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. 335, оп. 1, спр. 192, арк. 1; «Сборник Херсонского земства», 1889, № 1, стор. 131.
[5] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1, арк. 147—151.
[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 206, 207; «Сборник Херсонского земства», 1889, № 6, стор. 86.
[7] Газ. «Юг», 27 червня 1899 р.
[8] «Сборник Херсонского земства», 1899, № 3, стор. 97—99.

Малоземелля, непосильні податки, поміщицький гніт та куркульська експлуатація, матеріальна скрута, політичне безправ'я викликали протести трудящих. У 1879—1883 рр. були покарані за «образу особи царя» селяни Р. І. Агей, К. Ф. Мішенін, І. Шинкаренко, І. Артамонов та Є. В. Мамот. У 1898 році помічник новобузького прокурора повідомляв Одеську судову палату, що в містечку та в навколишніх селах набули широкого поширення чутки про необхідність розподілу поміщицьких земель[1].

Будівництво в 70-х роках залізниці Знам'янка—Миколаїв та залізничної станції Новий Буг сприяло економічному розвитку містечка. На початку XX ст. річний вантажообіг Новобузької залізничної станції досяг 4 млн. пудів хліба[2]. В самому містечку наприкінці XIX ст. торгували 33 крамниці, 10 винних та пивних лавок тощо. Щотижня відбувалися великі базари і до 5 ярмарків на рік[3]. Діяли місцеве відділення державного банку, кредитне товариство. Набули широкого розвитку дрібні промисли, зокрема, виготовлення предметів господарського і домашнього вжитку — килимів, посуду тощо. На кінець XIX ст. тут налічувалося 86 переважно дрібних кустарних промислових підприємств. В 1902—1903 рр. збудували ще 2 парові млини, в 1911 році — цегельно-черепичний завод. На цих підприємствах було зайнято понад 100 найманих робітників. Почали працювати друкарня, готель, фотоательє.

На початку XX ст. в містечку мешкало 18 тис. чоловік. Населення фактично було позбавлене кваліфікованої медичної допомоги. В 1867 році на всю волость діяв один фельдшерський пункт, лише в 1880 році відкрито лікарню на 10 ліжок. З 80-х років XIX ст. до 1917 року 16 разів лютувала епідемія холери. 1888 року тут хворіло 56 проц. жителів. З тисячі новонароджених щороку вмирало до 280 дітей[4].

В 1898 році в Новому Бузі почала працювати церковнопарафіяльна школа. Через 3 роки її перетворили на двокласну міністерську школу з недільними курсами для дорослих: в ній навчалося 111 хлопчиків і 7 дівчаток[5]. З метою підготовки робітників для місцевих кустарних підприємств в 1872 році на кошти багатіїв відкрито ремісниче училище з шевським та столярним відділеннями[6]. На початку XX ст. в містечку діяло вже чотири земські та церковнопарафіяльні школи на 400 учнів. 1911 року кількість їх зросла до 850 чоловік, але й тоді навчанням було охоплено лише 40 проц. дітей шкільного віку. У 1874 році відкрилася вчительська семінарія. За дореволюційний час семінарія підготувала понад тисячу вчителів початкової школи. Серед випускників семінарії були український радянський педагог і освітній діяч Я. Ф. Чепіга-Зеленкевич (1875—1938) та український видавець, засновник першого на Україні педагогічного видавництва «Український учитель» і першого українського педагогічного журналу «Світло» Г. П. Шерстюк. При семінарії існував самодіяльний театр, на сцені якого ставилися п'єси М. М. Кропивницького, І. К. Тобілевича, І. П. Котляревського, М. В. Гоголя та О. М. Островського, а також місцевих авторів. Відбувалися також концерти скрипалів, хору та окремих співаків. В 1907 році самодіяльний колектив налічував понад 80 учасників; для них було збудовано дерев'яний літній театр на 800 місць. Театр, що став місцем зосередження демократично-просвітительських сил Нового Буга, часто виїздив на гастролі до міст і сіл Херсонської та інших губерній України, пропагуючи передові демократичні ідеї. В 1913 році артист І. А. Ставицький

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 1, спр. 28, арк. 1; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 119, арк. 327, 357, 456; Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 79, арк. 111, 114; спр. 4, арк. 35.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 596.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 449, 450.

[4] Земская медицина Херсонской губернии. Херсон, 1888, стор. 403—437.

[5] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 5—7, приложения, стор. 82.

[6] «Сборник Херсонского земства», 1873, № 11, стор. 29.

притягався до кримінальної відповідальності за виконання сатиричних куплетів, в яких висміював царя, його сатрапів, критикував самодержавство[1].

Офіційні власті всіляко намагалися затримати культурний і політичний розвиток населення. З 50 новобузьких «торгових закладів» в жодному не було книг і культтоварів[2]. В містечку працювала лише одна народна бібліотека з читальнею[3]. Зате діяли 6 церков, а також торгували декілька винних крамниць, численні шинки тощо[4].

На початку XX ст. революційну роботу серед мешканців Нового Буга проводили соціал-демократи з Миколаєва, Одеси і Херсона. В ці роки в семінарії створюється гурток, до якого входили не тільки вчителі, а й робітники. В серпні 1905 року за розповсюдження нелегальної літератури з семінарії були виключено двоє її вихованців. Одночасно в місті розпочалися арешти робітників. У відповідь на репресії семінаристи і молодь 20 жовтня 1905 року організували політичну демонстрацію. Хоча поліція й знала про її підготовку, але нічого не могла вдіяти[5]. Демонстранти розгромили квартиру ректора семінарії, а потім з політичними лозунгами та революційними піснями провели мітинг на площі.

В червні 1905 року в одному з донесень місцевих властей до департаменту поліції говорилося, що в «Новому Бузі назрівають заворушення... Справа повертається таким чином, що вкрай бажано розквартирування козачих сотень». В січні 1906 року сюди прибула рота солдатів Лиманського полку[6]. Таємний гурток було розкрито, багатьох активістів заарештовано. Але революційна боротьба не припинялася, в містечку поширювалися друковані листівки Миколаївського комітету РСДРП. В червні 1906 року був заарештований агітатор з Миколаєва. В серпні на подвір'ї новобузьких селян Климових поліція знайшла друковані тексти програми РСДРП, прокламацію Миколаївського Комітету РСДРП «До всіх селян» із закликом до збройного повстання проти уряду: «Ми вирішили,— підкреслювалось у листівці, — податей не платити і нікому повинностей не відбувати, а всі найближчі власті виганяти з наших сіл... Тільки кров'ю ми зможемо врятувати Росію від свавілля уряду, тому йдемо на битву і здобудемо собі всю землю і всю волю»[7].

Після поразки революції 1905—1907 pp. становище трудящих містечка ще більше погіршало. Згідно подвірних списків Херсонської повітової землевпорядної комісії в 1907 році новобузька сільська община складалася з 1942 господарств. Але й земля, й худоба розподілялися нерівномірно: 13 дворів були безземельними, 532 — безтяглими, понад 300 користувалися 1—4 десятинами землі[8]. Столипінська реформа сприяла дальшому зростанню і зміцненню сільської буржуазії і зубожінню основної маси селянства. 69 заможним хазяям, які вийшли на відруби, виділили 1640 десятин землі. Безземельні селяни залишали рідні місця і переселялися в східні райони. В 1911 році з Нового Буга виїхало 20 сімей[9]. Класова боротьба ще більш загострилася. В серпні 1913 року селяни підпалили скирти куркульського хліба. Пожежу не могли погасити кілька днів.

Перша світова війна прирекла жителів містечка на нові тяжкі випробування. Майже всіх здорових чоловіків мобілізували на фронт. Тільки за два роки війни

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6541, арк. 10.
[2] Газ. «Юг», 30 березня 1899 р.
[3] Газ. «Южная Россия», 16 квітня 1905 р.
[4] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год, стор. 71, 72.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. 137, оп. 1, спр. 595, арк. 6—39.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4276, арк. 33.
[7] Там же, арк. 2.
[8] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 42, 43.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1313, арк. 1; Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г., стор. 53.

(1915—1916) по волості було офіційно зареєстровано близько 1200 поранених, понад 300 загинуло на фронтах. Крім податків, серед населення проводилися всілякі збори та пожертвування на війну, реквізиції хліба, худоби, одягу для потреб фронту. До того ж доводилося виконувати різні окопні та шляхові роботи[1].

Звістка про повалення самодержавства в лютому 1917 року сколихнула жителів містечка: відбулися демонстрації та мітинги. В ці дні тут було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, яка в числі 28 інших входила до т. зв. Румчероду (ЦВК Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського округу)[2]. Становище ускладнювалося тим, що більшовицької організації в Новому Бузі ще не було. Агітаційно-пропагандистська робота представників з Миколаєва зустрічала шалений опір реакційних та ліберально-буржуазних елементів.

Проте волосний земельний комітет, утворений 9 липня 1917 року, всупереч вказівкам властей, негайно приступив до рішучих дій. Землевласниця Буксгевден, у якої було відібрано понад 1400 десятин землі, скаржилася губернським властям: «Вважаю розпорядження новобузького земельного волосного комітету, що здійснюються місцевими нижчими установами, незаконними: ці заходи всупереч постанові Тимчасового уряду ведуть прямо до позбавлення прав і розорення приватних осіб, а також потрясіння основ... держави»[3]. На початку листопада трудящі Нового Буга розгромили поміщицьку садибу. Вони висловили рішучий протест контрреволюційній політиці Центральної ради.

Після перемоги Великого Жовтня, на загальному сході 21 листопада 1917 року жителі Нового Буга обрали комісарів для контролю за конфіскованими маєтками і розв'язання земельного питання[4]. В січні 1918 року на зборах трудящих містечка в присутності 890 чоловік обрано волосний військово-революційний комітет з 66 осіб, куди увійшли 50 новобузьких громадян та 16 представників сіл волості[5]. 21 лютого 1918 року на загальних зборах делегатів Новобузької волості обрано комісаріат з 19 осіб та склад волвиконкому, який очолив місцевий активіст Я. Г. Мельник. Вже на першому пленумі волвиконкому було ухвалено рішення: «При розподілі землі надавати перевагу найбіднішим сиротам і вдовам, годувальники яких убиті на війні під час революції, в полоні»[6].

Але будівництво нового життя було перервано: в кінці березня 1918 року австро-німецькі загарбники відновили в містечку старі порядки. Волосна управа розпочала реквізицію продовольства та цінностей у населення, стягувалися також старі борги з селян. Протягом травня під час поголовних обшуків окупанти відібрали у населення понад 500 гвинтівок, 200 револьверів та іншу зброю[7]. В цей же час на території волості з'явились озброєні білогвардійські частини полковника Дроздовського, які, пробираючись з румунського фронту на Дон до Корнілова, жорстоко розправлялися з радянськими активістами. З участю куркулів вони позвірячому вбили в містечку понад 60 чоловік[8].

Коли в кінці 1918 року австро-німецька окупація зазнала краху, в містечку певний час «хазяйнували» петлюрівці. В одній із сутичок з націоналістами загін новобузької бідноти розбив їх біля річки Інгулу, а пізніше розгромив петлюрівський штаб.

На початку 1919 року до Нового Буга, в якому все ще орудували «самостійники», таємно прибув з Миколаєва із спеціальним завданням більшовик І. В. Габестро. Він очолив підпільний революційний комітет, до складу якого ввійшли комуністи А. К. Ковальчук, Я. М. Змієвський, Л. Г. Мішенін та інші. Ревком

[1] Миколаївський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 258, арк. 1, 50—83.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 44, арк. 17.
[3] Там же, ф. 2319, оп. 1, спр. 3, арк. 32, 90.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 314, арк. 38.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. 17, оп. 5, спр. 78, арк. 1.
[6] Там же, ф. Р-189, оп. 2, спр. 3, арк. 29—42.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 171, арк. 19.
[8] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 212, арк. 23.

організував революційну роту, яка допомагала 1-й Задніпровській дивізії радянських військ у звільненні містечка від петлюрівців. Після відновлення Радянської влади з багатіїв було стягнуто понад півмільйона карбованців контрибуції, які пішли на потреби Червоної Армії. Комендатура на чолі з Я. М. Змієвським підтримувала в місті революційний порядок. В березні 1919 року відбулися вибори виконкомів місцевих Рад, створено волосний виконком. Тоді ж виник партійний осередок, який очолив А. К. Ковальчук. Для боротьби з бандами організовано два загони самозахисту. Один з них охороняв містечко, другий брав участь у боротьбі з залишками ворожої зграї під Миколаєвом і Вознесенськом. В ніч проти 19 травня григор'євці вирізали в містечку 113 чоловік[1]. Бої з ними під Новим Бугом затяглися до 12 червня 1919 року[2].

В червні 1919 року Новобузький волвиконком було переобрано, тому що до його складу пробралося багато лівих есерів[3]. Селяни, переконавшись, чиї позиції відстоюють есери, обрали до Ради комуністів — А. К. Ковальчука, П. Ю. Гавриша та інших. Волвиконком взяв на облік майно та підприємства багатіїв. Для потреб бідноти в місті було відкрито прокатну станцію та майстерню для ремонту сільськогосподарських машин. Незабаром у Новому Бузі розмістився штаб 1-ї стрілецької бригади під командуванням Г. А. Кочергіна, яка вела оборонні бої проти денікінців, що наступали з боку Херсона. 11 серпня махновські агенти, спираючись на зрадників, організували заколот серед нестійких бійців бригади, вбили комісара бригади Петрова, і білогвардійці без особливих втрат оволоділи містечком[4]. Проти денікінців повів боротьбу сформований восени 1919 року партизанський загін в складі 200 бійців, очолюваний колишніми одеськими підпільниками І. Запорожцем і В. Зеленіним[5]. Населення Нового Буга допомагало загонові продовольством і кіньми.

У вересні 1919 року, коли для придушення Баштанської республіки з боку Знам'янки вирушили білогвардійці, революційна молодь містечка розібрала залізничну колію між Казанкою та Новим Бугом і цим самим затримала денікінські ешелони. 26 січня 1920 року частини 133-ї бригади 14-ї армії визволили Новий Буг від ворогів[6].

В лютому 1920 року відновив роботу волпартком. 15 квітня обрано новий склад волвиконкому. Гідним помічником комуністів став створений у березні 1920 року комсомольський осередок, в який спочатку входило всього 7 чоловік. Першим комсомольським ватажком був син місцевого бідняка І. М. Руденко. За кілька тижнів комсомольська організація зросла на 40 чоловік[7].

В квітні 1920 року з наближенням петлюрівських банд контрреволюціонери підняли заколот. На допомогу трудящим Нового Буга пролетаріат Миколаєва прислав загони піхоти і кавалерії з броньовиком. Заколот було придушено. Робітники і селяни містечка відібрали у куркулів гармату, 5 кулеметів, близько тисячі гвинтівок тощо[8]. Влітку в районі Нового Буга знову з'явилися бандити. На боротьбу з ними було мобілізовано всіх комуністів і комсомольців містечка, а також приведено в бойову готовність 2 продзагони і військовий гарнізон.

15 серпня 1920 року в Новому Бузі організовується комітет незаможних селян, який очолив А. Горбатовський. З ініціативи КНС у куркулів всієї волості було відібрано лишки землі, худобу, 2,5 тис. пудів насіння і розподілено серед бідноти[9].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, фонд листівок, інв. № 7765.
[2] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 26, арк. 81, 436.
[3] Октябрь на Николаевщине, стор. 62, 63.
[4] ЦДАРА, ф. 1489, оп. 1, спр. 41, арк. 51.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 375, арк. 145.
[6] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 48, арк. 5; спр. 97, арк. 2; Боротьба за владу рад на Миколаївщині, стор. 175, 176.
[7] Газ. «Известия» (Миколаїв), 25 серпня 1920 р.
[8] Журн. «Літопис революції», 1931, № 1—2, стор. 191, 192.
[9] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 154, арк. 27.

Під час проведення «тижня пораненого й хворого червоноармійця» для армії було відправлено продуктів на 200 тис. крб.[1] В жовтні 1920 року Новобузька волость дала державі 60 тис. пудів хліба, успішно виконавши план продрозверстки.

Влітку того ж року для боротьби з Врангелем тут сформувався Перший кавалерійський полк імені незаможних селян (командир Г. М. Іщенко), до складу якого ввійшло 25 добровольців з містечка та кількасот бідняків з навколишніх сіл. По дорозі на Південний фронт полк знищив кілька контрреволюційних банд, а потім злився з регулярними частинами Червоної Армії[2].

Після закінчення громадянської війни відбудовувати зруйноване господарство доводилося за дуже складних умов. Для допомоги голодуючим було організовано комітет, який проводив збір пожертвувань, вилучення церковних цінностей, встановив контроль за розподілом продуктів, відкрив їдальню, вів нещадну боротьбу з спекуляцією[3]. Комсомольці стали ініціаторами масових суботників; при комітеті працювала спеціальна комісія для організації суботників.

На багатолюдних безпартійних селянських конференціях обговорювалися рішення X та XIII з'їздів РКП(б) про роботу на селі. Схвалюючи політику партії, учасники конференцій висловилися за широке кооперування населення. Перші сільськогосподарські об'єднання в Новобузькій волості виникли в 1921 році. В самому Новому Бузі створюються ТСОЗи «Пам'ять Леніна», «Новобузький» та інші, які об'єднували по 10—15 господарств. На кінець 1925 року кооперацією було охоплено 7 проц. селянських дворів[4].

В березні 1923 року Новий Буг став центром району. Це сприяло розвиткові господарства містечка, посиленню діяльності партійної організації, Рад і комнезамів. У селі було три партосередки при сільрадах, в них налічувалося до 30 комуністів. В дні ленінського призову ряди комуністів зросли більше як у два рази. Активізували свою роботу комсомольці і члени КНС, професійні спілки та жіночі організації[5].

В 1926—1927 рр. у містечку побудовано нову олійню, коноплезавод, реконструйовано маслозавод. Під час масових суботників, організованих комсомольцями, колишні хлібні склади було перетворено на механічні майстерні для ремонту сільгоспінвентаря, став до ладу цегельно-черепичний завод. Почали працювати кравецькі майстерні, магазини, їдальні, нова лікарня, кілька медичних пунктів, амбулаторія, аптека, перукарні, фотоательє. В 1925 році в приміщенні колишньої семінарії відкрилася сільськогосподарська агропрофшкола, де навчалося 57 чоловік. Під керівництвом комуністів було організовано політнавчання молоді, створено гуртки ліквідації неписьменності, бібліотеку, відкрилася хата-читальня, розгорнулася антирелігійна робота.

Учителі, комсомольці були активними учасниками самодіяльного народного театру, який відновив свою роботу відразу після революції. В грудні 1921 року артисти народного театру написали листа В. І. Леніну: «...прислухаючись до твого голосу — заклику на боротьбу з розрухою, ми, аматори — актори і музиканти при Новобузькій волполітосвіті, не одержуючи ні копійки допомоги від розореної республіки, голодуючи, протягом трьох місяців із зруйнованого дощенту старого будинку театру збудували новий, написавши на ньому твоє велике ім'я. Прийми від нас цей дар трудівників...»[6]

В перших рядах борців за нове життя йшли комуністи. В 1927 році в трьох територіальних осередках налічувався 51 комуніст[7]. Коли розгорнулася масова

---

[1] Газ. «Незаможний селянин», 29 липня 1920 р.
[2] Газ. «Південна правда», 28 травня 1965 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 281, арк. 23.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-167, оп. 1, спр. 42, арк. 34, 115—116.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 11, 15, 20; ф. 85, оп. 1, спр. 2, арк. 20.
[6] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 80.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1124, арк. 77.

колективізація, вони стали невтомними організаторами колгоспів. В 1929 році на базі перших колективних об'єднань виникли артілі «Червоний плугатар», «Червоний партизан», «ХТЗ», ім. ВУЦВКу, ім. Калініна, в 1930 році — ім. Коцюбинського, пізніше — «Червоний степ», ім. Ворошилова, «Більшовик», а на початку 1933 року — «Друга п'ятирічка». В 1930 році в містечку створюється машинно-тракторна станція. В її роботі велику роль відігравав політвідділ[1], в центрі уваги якого стояли питання організаційно-господарського зміцнення колгоспів, трудової дисципліни, розгортання соціалістичного змагання колгоспів, бригад, ланок, колгоспників і робітників МТС. В 1933 році в Новому Бузі налічувалося 11 колгоспів. В них було 6 партосередків, 3 кандидатські групи, які об'єднували понад 100 комуністів[2].

Нелегкими були перші кроки колективного господарювання. Не вистачало машин, реманенту, робочої худоби, коштів, бракувало вмілих організаторів колгоспного виробництва. Навесні 1932 року колгоспи одержали 15 тис., в 1933 році — 33 тис. цнт насіннєвої позики[3]. Під час суцільної колективізації майно куркулів, що чинили запеклий опір, було передано колгоспам.

Поступово колективні господарства міцніли. Ще з 1929 року новобузьці почали змагатися з трудящими Єланецького, Володимирівського та Баштанського районів за краще проведення хлібозаготівель.

В жовтні 1932 року в Новому Бузі побував Голова Раднаркому України В. Я. Чубар, який допоміг райкому партії критично проаналізувати стан справ і намітити шляхи економічного піднесення колгоспів[4]. Значних успіхів на початку 30-х років домоглася артіль «Червоний плугатар». Тут щороку збирали по 15—17 цнт зернових з гектара. Краща ударниця О. Є. Мельниченко була делегатом 1-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників.

Зміцнювалися зв'язки колгоспного селянства з робітничим класом. Не раз організовувалися в Новому Бузі червоні валки з хлібом у фонд індустріалізації. З суднобудівних заводів Миколаєва сюди приїздили спеціальні ремонтні бригади. Робітники Харківського тракторного заводу весною 1932 року надіслали для Нового Буга ешелон з 40 новими тракторами і передали їх МТС. Трудящі міста писали тоді харків'янам: «Ваша колона тракторів ХТЗ ще більше зміцнить технічну базу Новобузького району. Це ще одна міцна цеглина непереможної фортеці соціалізму, живий вияв творчого ентузіазму героїчного пролетаріату»[5]. 1936 року в Новобузькій МТС було 69 тракторів.

В середині 30-х років в колгоспах і на підприємствах Нового Буга широко розгорнувся стахановський рух. Заступник бригадира тракторної бригади Новобузької МТС О. Нагорний викликав на змагання знатного вибійника Донбасу О. Стаханова. В 1935 році його бригада виробила по 950 га м'якої оранки на трактор[6]. Переможниця соціалістичного змагання доярка О. В. Ботник з колгоспу ім. Коцюбинського в 1936—1937 рр. надоювала від кожної з 12 закріплених за нею корів по 3025 кг молока. Свинарка колгоспу ім. ВУЦВКу М. М. Гресь одержала в ті ж роки по 20 ділових поросят від кожної з 12 свиноматок. Делегатом 2-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників була ударниця колгоспу ім. Чубаря М. Р. Солониченко.

Підвищувалась продуктивність праці у колгоспах. Середня урожайність зернових досягла в 1940 році 20 цнт з га. Артіль ім. Коцюбинського на кінець 1937 року мала 3856 га землі, в т. ч. 2016 га під зерновими. На її 4-х тваринницьких фермах налічувалося 204 голови великої рогатої худоби, 126 свиней, 73 вівці, 172 робочих

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 192, арк. 30.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 15, спр. 4, арк. 5.
[3] Газ. «За колективізацію» (Новий Буг), 29 березня 1932 р.; 7 березня 1933 р.
[4] Газ. «За колективізацію», 24 жовтня 1932 р.
[5] Газ. «За колективізацію», 18 та 21 березня 1932 р.
[6] Газ. «За колективізацію», 24 вересня 1935 р.

коня і 343 штуки птиці. В господарстві було 2 автомашини, 2 молотарки, 13 сівалок, 27 жаток тощо[1].

За роки перших п'ятирічок швидкими темпами почала розвиватися промисловість. Працювало дві промислові артілі, став до ладу маслозавод, побутовий комбінат, електростанція. З вересня 1937 року Новий Буг став селищем міського типу. На початок 40-х рр. тут проживало 15 тис. населення. Селище прикрасилося новими житловими будинками, культурними і побутовими закладами. Силами молоді був насаджений парк, у 1938 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

З перших же років Радянської влади велася наполеглива робота щодо ліквідації неписьменності і малописьменності. В 1928 році, наприклад, в містечку діяло 7 шкіл лікнепу. 1937 року в п'яти початкових, трьох семирічних і трьох середніх школах налічувалося понад 1500 учнів та до 80 вчителів. В липні 1940 року в новому приміщенні розпочала роботу педагогічна школа, яка готувала вчителів початкових шкіл.

На базі сільськогосподарської агропрофшколи в ті роки створено технікум механізації сільського господарства, реорганізований згодом у сільськогосподарський технікум нормування та обліку[2]. При МТС працювали районні курси трактористів та шоферів, 30 проц. молодих механізаторів становили дівчата. З 1937 року в Новому Бузі діяли середні сільськогосподарські школи рільників (понад 200 учнів) і тваринників (на 150 учнів)[3]. Працювали будинок культури і 2 клуби з гуртками художньої самодіяльності, кінотеатр, 6 бібліотек.

Авангардом трудящих Нового Буга у їх трудових ділах були комуністи і комсомольці. У 18 первинних партійних організаціях селища налічувалося 115 членів і 39 кандидатів у члени партії[4], а в 17 комсомольських — 700 членів ВЛКСМ. Бойовим органом райкому партії та райвиконкому стала заснована в жовтні 1930 року районна газета «За колективізацію», яка широко висвітлювала соціалістичні перетворення в районі і в самому Новому Бузі, викривала недоліки, пропагувала кращі зразки праці.

Мирну працю радянських людей перервав віроломний напад гітлерівських варварів на нашу країну. 13 серпня 1941 року фашисти наблизилися до селища. Наступ ворога стримувала частина Червоної Армії за допомогою винищувального батальйона. Втративши вбитими 17 чоловік і 3 танки, того дня окупанти відступили. 14 серпня 1941 року фашисти вдерлися в селище[5]. На подвір'ї райвиконкому вони розстріляли понад 50 активістів. Від рук гітлерівських катів загинули комуністи М. Задорожній, К. Воротинцев та багато інших. За роки окупації фашисти стратили в селищі понад три тисячі чоловік. Близько двох тисяч юнаків та дівчат вони вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

8 березня 1944 року частини кінно-механізованої групи під командуванням генерал-лейтенанта І. О. Плієва 3-го Українського фронту визволили селище від окупантів. В цих боях особливо відзначилася бригада 4-го механізованого корпусу (командир генерал-лейтенант Т. І. Танасчишин). Першим у Новий Буг увірвався танк гвардії молодшого лейтенанта Б. І. Гребенникова. Радянський танк розплющив кілька фашистських гармат і відрізав шлях відходу сотням автомашин та обозів, посіяв паніку серед ворогів. В цьому бою комсомолець Б. І. Гребенников загинув смертю героя. Уродженець Оренбурзької області, він навічно став почесним громадянином Нового Буга. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В боях за селище полягли воїни багатьох національностей. Поховані вони на братському кладовищі. Тут лежать росіяни полковник Н. Є. Щербаков, підполковник Р. Д. Мільов, українці старший лейтенант П. І. Тимошенко та рядовий

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1136, арк. 194—200.
[2] Газ. «За колективізацію», 19 червня 1931 р. та 2 вересня 1932 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 515, арк. 38; спр. 542, арк. 38.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 20.
[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 356.

Після нальоту радянської авіації на колону ворожої техніки під Новим Бугом. 1944 р.

П. М. Лисенко, білорус В. Ф. Тонілін, азербайджанець Ю. Х. Мусаєв, татарин З. З. Забіров, абхазець Р. Є. Мікава та багато інших. Військовим частинам 27-ї і 57-ї гвардійських дивізій, 30-й кавалерійській дивізії та 5 іншим військовим частинам і підрозділам за успішне виконання бойових операцій при визволенні міста і району присвоєно найменування «Новобузьких»[1].

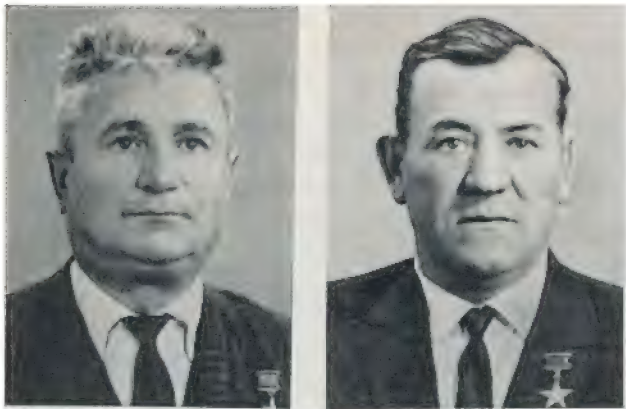
На багатьох фронтах Великої Вітчизняної війни воювали понад 2 тис. новобузьців, 227 з них загинули. Червонофлотець В. Ф. Цибулько з чотирма моряками прийняв на себе перші удари гітлерівців під Севастополем. 7 листопада 1941 року поблизу села Верхнього Садового моряки тричі відбили танкові атаки фашистів. Коли закінчились боєприпаси, вони, обв'язавшись гранатами, кинулися під ворожі танки і ціною власного життя зупинили ворога. На місці безприкладного подвигу героїв-чорноморців височить обеліск. Ім'я Героя Радянського Союзу В. Ф. Цибулька носить вулиця, на якій встановлено пам'ятник герою. Вся країна дізналася про подвиг героїні з колгоспу ім. Коцюбинського Є. П. Завалій. Дівчина-офіцер, командуючи взводом моряків-десантників, проявила чудеса хоробрості при обороні Севастополя, штурмі Будапешта та в інших боях. Будучи кілька разів пораненою, вона знову поверталася в стрій. 8 орденів і медалей прикрашають її груди. Безстрашно билася в рядах партизанів С. А. Ковпака новобузька комсомолка Г. Л. Дівіна, яка до війни працювала секретарем Миколаївського обкому комсомолу. Фашисти закатували дівчину. Посмертно її нагороджено орденом Червоного Прапора.

На час визволення від гітлерівських окупантів у Новому Бузі лишилося всього 9,5 тис. жителів. Фашисти зруйнували коноплеі цегельний заводи, пограбували промкомбінат, промартілі, маслозавод, інкубаторну станцію, електростанцію, аптеку, школи, магазини. Великих збитків зазнали колгоспи.

Під керівництвом райкому КП(б)У в більшості з 11 відроджених колгоспів, на підприємствах і установах було відновлено парторганізації, які всі зусилля трудівників селища мобілізували на відбудову зруйнованого господарства. Під час весняної сівби 1944 року Новобузька МТС вже мала 74 трактори. 2 машини вона одержала в подарунок від Північно-Балтійського флоту. Механізатори А. Потапенко, Ф. Синько та інші на спеціальних курсах навчали жінок та дівчат водити трактора. Першого ж року після визволення селища всі 11 колгоспів виконали плани державних поставок. Тільки артіль ім. Коцюбинського продала державі того року 8 тис. цнт хліба. Восени 1944 року був відбудований коноплезавод, до кінця року він випустив продукції на 108 тис. крб. Вступив у дію цегельний завод, який, крім цегли, випускав ще черепицю та посуд.

Одночасно новобузьці допомагали Червоній Армії, що продовжувала громити ворога. Понад 500 чоловік працювало на будівництві мостів та переправ. 100 підвід доставляли боєприпаси. Для будівництва танкової колони у фонд оборони було зібрано півтора мільйона крб. Трудящі передплатили більше як на 3 млн. крб. воєнної позики, зібрали багато теплого одягу та продуктів. Командування 3-го

[1] Архів МО СРСР, ф. 243, оп. 2900, спр. 757, арк. 55.

Герой Соціалістичної Праці М. І. Кузема. 1967 р.

Герой Соціалістичної Праці І. М. Фейчер. 1969 р.

Українського фронту винесло новобузьцям щиру подяку[1].

Велику допомогу у відродженні економіки міста і району надавала держава. В 1945 році новобузькі колгоспи одержали безкоштовно 400 голів великої рогатої худоби, 100 коней, понад 3 тис. овець.

Протягом короткого часу в 1944 році в Новому Бузі відновлено роботу всіх життєво важливих господарських і культурно-побутових об'єктів. Поряд з колгоспами, підприємствами розпочали роботу всі навчальні і культосвітні заклади, лікарня та аптека, торговельна мережа. В травні 1944 року вийшов перший післявоєнний номер районної газети «Новобузька правда»[2].

Наприкінці 1948 року всі колгоспи Нового Буга повністю освоїли довоєнні посівні площі. В колгоспі ім. Коцюбинського наступного року зібрали по 19,8 цнт озимої пшениці з га на всій площі посіву. В перші післявоєнні роки особливо відзначилися члени польових бригад Т. Т. Копійка, С. С. Заїка, Я. О. Лагунець та інші, які на великих площах збирали по 25—35 цнт озимої пшениці з га. На кінець 1949 року було побудовано 11 тваринницьких приміщень. Неподільні фонди досягли 529 тис. крб. Колгоспники одержали на трудодень по 2,5 крб. і 3 кг хліба. Того року артілі було присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП (б) України та облвиконкому[3].

У піднесення сільського господарства великий вклад внесли механізатори Новобузької МТС. Кавалер ордена Слави 3-го та 2-го ступенів М. І. Кузема, повернувшись з фронту, став комбайнером МТС. В 1951 році він намолотив за 25 робочих днів 8316 цнт хліба, за що був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Через рік М. І. Кузема майже подвоїв ці показники. Механізатор МТС І. М. Фейчер за трудові успіхи нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та орденом Леніна. Очоливши тракторну бригаду в колгоспі ім. Леніна, він вивів її в число передових у всій області.

У травні 1950 року на базі 11 дрібних артілей у Новому Бузі створено чотири великих: ім. Леніна, ім. Чкалова, «Батьківщина» та ім. Коцюбинського. Остання в червні 1950 року об'єдналася з колгоспом «Червоний плугатар», зберігши стару назву. Для зміцнення партійного і господарського керівництва колгоспами сюди було направлено з числа районного партійно-радянського активу 18 комуністів[4]. В лютому 1951 року до артілі ім. Коцюбинського приєдналося ще дві артілі — ім. Калініна та ім. Шевченка. Площа зернових у колгоспі зросла до 3,3 тис. га, озимою пшеницею засівали 2,5 тис. га. Потроїлася кількість худоби. Лише великої рогатої худоби налічувалося 1418 голів. Колгосп придбав три автомашини[5].

Укрупнення артілей створило кращі умови для продуктивного використання техніки. Майже повністю було механізовано рільничі роботи. Зростала продуктивність праці колгоспників. Так, у 1959 році кожен гектар колгоспної землі приносив понад тисячу крб. прибутків. Більш як 30 хліборобів того року були удостоєні високих урядових нагород, а ветерану колгоспного будівництва С. Т. Повстяну — голові артілі ім. Коцюбинського в 1958 році присвоєно звання Героя

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 2, спр. 29, арк. 17, 21.
[2] Там же, арк. 12.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 609, арк. 97—108; Газ. «Новобузька правда» (Новий Буг), 29 січня 1950 р.
[4] Газ. «Новобузька правда», 18 березня 1951 р.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 143, спр. 1, арк. 235.

Соціалістичної Праці. Орденом Леніна відзначена і невтомна організаторська діяльність першого секретаря райкому партії Н. О. Парсяка, що обирався делегатом XIX з'їзду КП України; голови райвиконкому (згодом начальника виробничого управління сільського господарства) К. П. Брушневського, орденом Трудового Червоного прапора нагороджено секретаря райкому партії М. Р. Рубана-Задольського[1].

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади, всі 4 новобузькі колгоспи зібрали в 1966 році найвищий за всі післявоєнні роки врожай зернових — понад 25 цнт з га та досягли високої продуктивності тваринництва. Колгоспи ім. Леніна, ім. Чкалова та ім. Коцюбинського в 1967 році були учасниками Виставки досягнень народного господарства в Москві. В цьому ж році звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно механізатору колгоспу ім. Леніна І. М. Фейчеру. Орденами та медалями відзначено ще понад 20 передовиків сільськогосподарського виробництва. Широко відоме в районі і області ім'я знатного механізатора М. С. Киртка. Досвідчений комбайнер, він за будь-яких погодних умов вирощує і збирає в колгоспі ім. Чкалова понад 30 цнт пшениці та по 45—50 цнт кукурудзи з га. Його доблесний труд відзначений двома орденами Леніна та іншими нагородами. За вирощення високих урожаїв удостоєні ордена Леніна також механізатори: І. П. Кузьменко, І. М. Болюбаш, С. С. Журавський, В. І. Нікулін, П. М. Андрущенко, І. З. Чаус.

На початок 1971 року новобузькі колгоспи були міцними механізованими господарствами. Неподільні фонди їх перевищили 9 млн. крб. На полях колгоспів працюють 116 тракторів, 67 комбайнів та 77 автомашин. Колгоспи мають понад 21 тис. голів худоби.

Успішно завершили артілі останній рік 8-ї п'ятирічки. Колгосп ім. Леніна в 1970 році зібрав по 27,7 цнт зернових з га, в півтора рази перевиконавши план державних закупок хліба й іншої продукції. Урожай зернових у колгоспі ім. Чкалова того ж року становив 32,2 цнт з га. Тут проводяться цікаві досліди по вирощуванню нових високоврожайних сортів пшениці — Аврора та Кавказ. В колгоспі вироблено по 54 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Свинарка В. П. Мислицька домоглася по 500 грамів щодобового приросту ваги поросят, а чабан М. М. Воротинцев добився приплоду 135 ягнят на 100 вівцематок та по 4,8 кг вовни на вівцю. В цілому п'ятирічний план продажу продуктів тваринництва колгоспи перевиконали.

Запроваджуючи в життя новий колгоспний Статут, окрилені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, новобузькі колгоспники впевнено йдуть до нових успіхів. Вони достроково, 23 березня 1971 року, рапортували про трудові успіхи на честь з'їздів.

Рік у рік домагаються успіхів і 10 підприємств міста. В 1951 році райпромкомбінат виконав виробниче завдання на 150 проц., він дав понад план 52 тис. крб. нагромаджень і завоював перехідний Червоний прапор облвиконкому. Значні реконструктивні роботи проведені на цегельно-черепичному заводі, на меблевій фабриці, комбінаті побутового обслуговування. В 1959 році у селищі став до ладу новий цегельно-черепичний завод «Міжколгоспбуду». Успішно працює маслозавод, продукція якого надходить у всі кінці країни і на експорт. У вересні 1959 року рішенням райкому КП України та райвиконкому присвоєно звання ударника кому-

Лінія виготовлення томатного соку на Новобузькому овочеконсервному заводі. 1969 р.

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 739, арк. 18—28.

ністичної праці 10 робітникам цеху плавленого сиру — І. Г. Нікітіну, П. М. Кошляку, Т. М. Бородіній та іншим. На початку 60-х років став до ладу новий овочевоконсервний завод, дещо пізніше — хлібозавод. Замість напівкустарних промартілей вступили в дію нові цехи та ательє комбінату побутового обслуговування, райхарчокомбінату та промкомбінату. Щорічно валова продукція новобузьких підприємств досягає 7—8 млн. карбованців[1].

Напередодні Ленінського ювілею всі новобузькі промислові підприємства виконали план першого кварталу 1970 року. Колектив заводу будівельних матеріалів рапортував 1 грудня про виконання п'ятирічного плану. На 1,5 місяця раніше завершив п'ятирічку колектив автопідприємства, 9 грудня — меблева фабрика.

Ставши на ленінську трудову вахту, сотні робітників показали приклад самовідданого ставлення до праці. Водії автопідприємства О. О. Годунов та А. А. Ліщук виконали свій п'ятирічний план вже на початок 1970 року; робітниці коноплезаводу Н. І. Свідерська, Т. М. Дергачова та О. С. Макарова щоденно виконували змінне завдання на 120—140 проц. 542 трудівники міста нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

У 1962 році Новий Буг віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Проведено значні роботи по його впорядкуванню, розбито 5 парків, багато квітників.

Завершується будівництво кількох великих ставків, які згодом заповняться проточною водою з Софіївського водосховища. Це значно поліпшить водний режим міста, яке завжди відчувало нестачу води. Незабаром буде введено в дію другу чергу міського водопроводу. Асфальтовими шляхами Новий Буг сполучений з Миколаєвом, Кривим Рогом та Вознесенськом. Автобуси курсують як у місті, так і між селами району. В 1967 році збудовано автовокзал. З липня 1959 року місто одержує електроенергію від Каховської ГЕС.

Торговельна мережа має понад 20 магазинів, серед них 2 книгарні, культмаг, кілька продмагів, крамниці господарчих товарів, готового одягу, «Дитячий світ» тощо. В 1959 році відкрився в місті новий універмаг. Річний товарооборот торговельних підприємств Нового Буга в 1970 році становив понад 12,2 млн. крб. Тут працюють кілька їдалень, чайна, кафе. В 1965 році відкрито готель на 80 місць, ресторан.

Медичне обслуговування населення здійснює поліклініка і лікарня на 150 ліжок з хірургічним, терапевтичним, дитячим та іншими відділеннями; діють рентгенологічний, стоматологічний, зубопротезний кабінети, дитяча й жіноча консультації. В місті є санітарно-епідеміологічна станція, аптека. На початку 1966 року відкрито пологове відділення. В лікарні трудяться 39 працівників з вищою освітою та 89 з середньою. Великим авторитетом користується заслужений лікар УРСР, один з найстаріших хірургів області Н. П. Андрієнко.

У молодіжному кафе-ресторані. Новий Буг, 1969 р.

В місті — чотири середні, дві восьмирічні та дві початкові школи, вечірня й заочна середні школи, технікум механізації та електрифікації сільського господарства з заочним відділенням, педагогічне училище. Тільки в загальноосвітніх школах працює до 190 вчителів, які навчають 6 тис. дітей. Серед них багато досвідчених майстрів своєї справи. Заслужена вчителька УРСР Л. П. Данилова за бездоганну 30-річну педагогічну роботу нагороджена орденом «Знак Пошани», кількома медалями та значком «Відмінник народної освіти УРСР». Велике довір'я виявили їй трудящі, обравши в 1950 році депутатом

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 21, спр. 40, арк. 9.

Верховної Ради СРСР. Ордена Леніна в 1954 році удостоєна вчителька А. Д. Пономаренко. Понад 20 років очолювала великий педагогічний колектив району завідуюча райвно, заслужена вчителька УРСР З. А. Чепур.

Новобузьке педагогічне училище за час свого існування підготувало понад 3 тис. вчителів початкових шкіл, піонервожатих та вихователів дитячих садків. Тривалий час працювала директором цього закладу заслужена вчителька УРСР О. Ф. Ясиненко. Технікум механізації та електрифікації сільського господарства за післявоєнний час випустив 3,5 тис. агрономів, механіків і електриків. Цей заклад з його навчально-виробничим господарством та майстернями служить доброю базою для масової перепідготовки механізаторів і господарників району та області.

У Новобузькій картинній галереї. 1965 р.

Різнобічну роботу по комуністичному вихованню трудящих проводять культосвітні заклади. В 1960 році відкрито районний будинок культури, споруджений методом народної будови. Будинки культури збудували колгоспи ім. Коцюбинського та ім. Чкалова. В місті є також 15 профспілкових клубів, червоних кутків, піонерський клуб. В дні підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна створено кілька ленінських кімнат-музеїв та кутків. В пам'ять новобузьців, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, в центрі міста споруджено меморіальний комплекс та обеліск.

В кінці 50-х рр. був реконструйований кінотеатр, тут стали демонструватися широкоекранні фільми. В міському парку збудовано літній кінотеатр. 1967 року відкрито новий кінотеатр «Жовтень» на 400 місць. Дві районні бібліотеки з загальним фондом понад 71 тис. книг обслуговують більше 3,5 тис. дорослих читачів та близько 2,3 тис. дітей. Великі бібліотеки мають всі школи, середні спеціальні навчальні заклади та клуби.

Щороку агітаційно-пропагандистську роботу серед населення здійснюють лекторська група райкому КП України та районне відділення товариства «Знання», яке об'єднує понад 540 лекторів. Працює міська організація товариства охорони пам'ятників історії та культури, його членами являються понад 2 тис. чоловік.

В 1971 році на кожну тисячу чоловік у місті передплачувалося 1480 примірників газет і журналів. В 1966 році Новий Буг зайняв перше місце в області по передплаті і був представлений широким показом на ВДНГ в Москві, а начальника районного відділення «Союздруку» К. В. Віселіна нагороджено Золотою медаллю виставки.

У пошані серед новобузьців спорт. В місті близько 5 тис. фізкультурників, які об'єднані в 16 спортивних колективах. До їх послуг 7 спортивних майданчиків і спортзалів, стадіон. Новобузькі спортсмени не раз виходили переможцями на обласних змаганнях з багатьох видів спорту.

В місті народилися український поет і літературознавець С. А. Крижанівський; скульптор, один з авторів пам'ятників молодогвардійцям в Краснодоні В. Х. Федченко; учасники громадянської війни — контр-адмірал П. О. Пащенко і генерал-майор М. Е. Москалик; доктор геологічних наук, професор Одеського університету І. Я. Яцько. Схоже на легенду життя уродженки Нового Буга Л. М. Дашевської.

Ще в семінарії вступила вона в більшовицьку партію. За активну революційну діяльність потрапила до Лук'янівської в'язниці у Києві. Після Лютневої революції Дашевська знову включилася в боротьбу. У буремні роки громадянської війни вона воювала на багатьох фронтах, була комісаром санітарної частини Чапаєвської дивізії[1].

Все багатогранне життя міста, де проживає майже третина населення району, роботу всіх його підприємств, організацій і установ спрямовують райком партії та районна Рада депутатів трудящих. Понад 700 комуністів міста об'єднані в 40 первинних партійних організаціях. Великий вклад у загальну справу вносить молодь і особливо її авангард — комсомольці. В 56 первинних організаціях ВЛКСМ налічується понад 2900 чоловік. Гаряче відгукнулись юнаки та дівчата Нового Буга на заклик партії взяти участь в освоєнні нових земель. Понад 80 чоловік поїхали з комсомольськими путівками на цілину. В 1959 році близько 40 юнаків і дівчат Нового Буга працювали на будівництві шахт в Кривому Розі та Донбасі. Великих досягнень домоглися юнаки і дівчата, готуючи трудові дарунки своєму святу — 50-річчю ВЛКСМ. Почесними грамотами ЦК ВЛКСМ і преміями були відзначені в 1968 році комсомольські організації колгоспу «Батьківщина» та «Міжколгоспбуду».

У господарському і культурному будівництві беруть активну участь народні обранці — 60 депутатів міської Ради депутатів трудящих, серед яких 33 комуністи, 7 комсомольців. Величезну роль у житті міста відіграють 9 позаштатних комісій, численний радянський актив.

Разом з усім радянським народом трудящі Нового Буга під керівництвом Комуністичної партії йдуть до нових трудових звершень.

М. Г. ГНІТУЛЕНКО, В. К. МОРОЗОВ

ВІЛЬНЕ ЗАПОРІЖЖЯ

Вільне Запоріжжя — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Відстань до найближчої залізничної станції Новополтавка — 12 км. Населення — 726 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села: Діброва, Добра Поляна, Жовтневе, Нововасилівка, Новоданилівка, Новофедорівка, Показне, Ростовець, Симонівка.

Вільне Запоріжжя — одне з наймолодших сіл на Миколаївщині. Засноване воно в 1924 році. До Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року близько 2 тис. десятин родючої землі, де тепер розкинулося село, належали поміщикові — німцю Бишлеру[2]. На його ланах і в економії працювали селяни навколишніх сіл. В березні 1917 року наймити розгромили поміщицьку економію і залишили цю місцевість.

У 1923 році, коли розпочалося планове переселення селян з центральних областей України на землі Причорномор'я, місце теперішнього Вільного Запоріжжя уподобали ходаки і з сіл Капустиного та Тиньків, що на Київщині. В червні 1924 року сюди перебралися перші 55 сімей переселенців — 197 чоловік. Відділ переселення Миколаївського округу виділив новоселам 754 десятини землі. Через рік населення села становило вже 327 чоловік. На першому селянському сході, який відбувся в липні 1924 року, нове село вирішили назвати Вільним Запоріжжям[3].

Першими житлами переселенців були землянки, курені, які вони будували гуртом. До зими встигли поставити кілька саманних хат, що утворили першу ву-

[1] Газ. «Известия», 10 червня 1967 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1116, арк. 1.
[3] Там же, ф. Р-167, оп. 1, спр. 1002, арк. 33.

лицю. Восени посадили дерева і кущі. Тоді ж було прокладено дві грунтові дороги, одна з них сполучала село з центром сільради — Доброю Балкою. Кожна сім'я мала свій наділ. Сіяли пшеницю, овес, ячмінь, садили картоплю. Через нестачу реманенту, тяглової сили врожаї збирали невисокі. Одержавши від держави довгостроковий кредит, селяни придбали парову молотарку, 4 жатки, 3 сівалки, 7 плугів, віялку тощо. 1925 року в селі створюється комітет незаможних селян, головою його обрали Д. К. Моргуненка[1].

У листопаді того ж року з ініціативи КНС організовується товариство взаємодопомоги «Надія», до якого спочатку входило 20 родин[2]. Правління товариства встановило зв'язки з постачальними організаціями, купувало товари для загального користування. У 1928 році товариство об'єднувало 70 дворів. В користуванні його членів було 12 пар коней та волів, 7 сівалок, 10 косарок і одна молотарка.

В 1925 році для неписьменних селян організовано лікнеп, де навчалося 30 чоловік, а через 3 роки селяни Вільного Запоріжжя збудували на власні кошти початкову школу, яку відвідувало 40 дітей.

Велику роль в житті села відіграв створений у серпні 1928 року партійний осередок у складі 3-х комуністів — М. О. Пащенка, А. С. Гоцелюка та І. І. Москаленка. В 1929 році його очолив двадцятип'ятитисячник І. Щербаков — посланець робітників Миколаївського заводу «Руссуд» (нині ордена Леніна завод ім. 61 комунара). Наприкінці 1928 року виник комсомольський осередок. Першими комсомольцями були молоді активісти Є. Натикач, Олексій та Євдокія Павловські.

Комуністи та комсомольці проводили серед населення велику роботу, агітуючи за колективний спосіб господарювання. З початком масової колективізації вільнозапорізькі селяни об'єдналися в два товариства спільного обробітку землі «Запорожець» і «Вільний шлях», організаторами яких були колишні бідняки В. П. Моторний, Д. Ф. Жураковський, М. М. Заболотний, Д. К. Моргуненко, Г. К. Демиденко. Вже в перший рік свого існування ці господарства одержали від держави 4 сівалки, 8 плугів, 40 борін, а також 150 пудів жита, пшениці, вівса на посів. Тепер з гектара збирали не по 8—10, як раніше, а по 13—15 цнт зерна.

Восени 1930 року на базі ТСОЗів утворилася сільськогосподарська артіль «Запорожець»[3], головою її обрали комуніста І. Щербакова. Значну допомогу колгоспникам подавали шефи — робітники заводу «Руссуд». І досі згадують в селі той день, коли в артіль 1931 року прибув перший трактор «Фордзон». То було справжнє свято. Першу борозну на колгоспній ниві проклав комсомолець Д. Кривенко. А незабаром поля колгоспу почала обробляти Новобузька МТС. В пам'ять про початок колективного життя вільнозапорожці насадили молодий сад на 9 га, в центрі села заклали парк, а шляхи, що ведуть до села, прикрасили тополиними алеями.

В 1936 році сільськогосподарську артіль «Запорожець» перейменовано на «Політвідділ». Наприкінці 30-х років вона мала 1250 га землі, з них 1162 орної. Вирощували тут переважно озиму пшеницю та коноплі. В 1937 році на площі 271 га зібрали по 15 цнт озимої пшениці, а через 2 роки вже по 20 цнт. По 4,2 цнт насіння конопель на площі 150 га намолочували колгоспники в 1938 році. Сіяли також ячмінь, соняшник. У 1939 році колгосп здав державі 1,6 тис. цнт зерна, що в 1,5 раза більше, ніж в 1936 році[4].

Досить швидко розвивалося і громадське тваринництво. Спочатку в колгоспі була лише одна тваринницька ферма, а в 1936 році їх стало три. Через два роки збудували ще один корівник та свинарник.

З великим натхненням працювали люди. Ланкова К. М. Кривенко стала ініціатором стахановського руху в селі. В 1937 році її ланка на польових роботах

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, арк. 432.
[2] Там же, арк. 433.
[3] Там же, ф. Р-167, оп. 1, спр. 1293, арк. 625.
[4] Там же, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 200, арк. 229—232; Р-2764, оп. 1, спр. 1109, арк. 109, 110; спр. 1160, арк. 101, 107; спр. 1136, арк. 74—76.

Герой Радянського Союзу М. І. Москаленко. 1943 р.

перевиконувала денні норми на 150—170 проц. Доброї слави зажила рільнича ланка С. Ф. Пилипаєнко, яка вирощувала високі врожаї зерна — по 20—25 цнт озимої пшениці з гектара щорічно. Виробничі бригади Д. Н. Моргуненка і М. М. Моторного щороку одержували по 22—24 цнт зернових з га. Садовод П. К. Дейнеженко збирав понад 300 цнт яблук з га. У 1940 році він був відзначений срібною медаллю ВСГВ. Партійна організація і правління колгоспу виступили ініціаторами поширення руху за перегляд норм виробітку та більш досконале використання техніки і організації праці на всіх основних ділянках виробництва[1]. Самовіддано трудилися і комсомольці. Спеціальністю механізатора оволоділи юнаки Д. І. Ткаченко, Г. Н. Дейнеженко.

В 1941 році в артілі працювало 5 тракторів з Новобузької МТС, 2 зернові комбайни. Колгосп мав 2 вантажні автомашини, 5 сівалок, 8 жаток, 8 віялок. Багато виробничих процесів було механізовано. Підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва обумовило зростання матеріального добробуту населення. В 1939 році на трудодень видавалося грошима 2,5 крб. і 3,5 кг зерна[2].

Змінилося і саме село. На місці землянок виросли добротні будинки. Нові вулиці вбралися зеленню дерев. В селі почали працювати медпункт, аптека. В 1935 році збудовано семирічну школу на 150 учнів. Вечорами молодь збиралася в просторому клубі. Тут працювали хоровий, драматичний і танцювальний гуртки художньої самодіяльності. Комсомольська організація села, що об'єднувала 30 чоловік, проводила велику культосвітню роботу серед населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни Вільне Запоріжжя підпорядковувалося Широкобалківській сільській Раді, депутатами якої були місцеві колгоспники, передові виробничники І. І. Москаленко, К. І. Кривенко, П. М. Каплун.

В перші дні Великої Вітчизняної війни на боротьбу з фашистськими варварами до лав Червоної Армії з села пішло 217 чоловік. Комуністи та активісти села евакуювали в східні райони країни колгоспну техніку, частину худоби. 18 серпня 1941 року гітлерівські загарбники захопили Вільне Запоріжжя. На своїх багнетах вороги принесли смерть, неволю і рабство. Після нелюдських знущань фашисти розстріляли сім'ю комуніста Павловського, директора школи І. О. Мельниченка, замучили секретаря комсомольської організації школи Г. Береста. Всіх селян, навіть дітей і старих, фашисти примушували працювати в полі. За найменшу провину людей били нагаями та шомполами. 98 юнаків та дівчат відправили до Німеччини. Не скорившись ворогові, жителі Вільного Запоріжжя всіляко саботували заходи окупантів. Г. І. Гресь і П. М. Каплун розвінчували серед населення хвалькуваті повідомлення гітлерівців про успіхи на фронті. Під час підготовки диверсії на станції Новополтавка патріотів схопили гестапівці і після тортур стратили.

На фронтах Великої Вітчизняної війни громили ворога багато жителів села. 84 з них полягли на полях битв. В пам'ять про загиблих земляків вільнозапорожці посадили в парку алею каштанів. В битві за Дніпро у вересні 1943 року брав участь син першого комуніста на селі М. І. Москаленко. 26 вересня, коли радянські війська, ламаючи шалений опір, прорвали ворожу оборону на схід від міста Оріхова, фашисти кілька разів кидалися в контратаку, щоб повернути втрачене. Та їх раз

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 15, спр. 6, арк. 11.

[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 200, арк. 230; ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1160, арк. 108—110; ф. Р-2864, оп. 1, спр. 1109, арк. 113.

у раз відкидала батарея М. І. Москаленка. В нерівному поєдинку загинула вся обслуга, один командир залишався живим. Двічі поранений, стікаючи кров'ю, він продовжував бій. Тільки коли поруч розірвався ворожий снаряд, замовк автомат Михайла. За героїзм і мужність, виявлені в бою з фашистськими загарбниками, М. І. Москаленку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Похований він у братській могилі поблизу села Зеленого Гаю Запорізької області. Свято шанують пам'ять свого земляка односельці: колгосп з 1945 року носить його ім'я. Одну з вулиць рідного села і Новобузьку середню школу теж названо іменем героя. В центрі Вільного Запоріжжя встановлено постамент з його бюстом. 9 березня 1944 року 4-й гвардійський кавалерійський корпус під командуванням генерал-лейтенанта І. О. Плієва військ 3-го Українського фронту визволив Вільне Запоріжжя від окупантів. Одразу після визволення Вільне Запоріжжя стало центром сільської Ради, яку було створено навесні 1944 року. Тоді ж відновили роботу партійна і комсомольська організації. Разом з сільською Радою вони проводили велику організаторську і виховну роботу серед населення. Відступаючи, фашисти зруйнували колгоспні приміщення: корівники, свинарники, склади, млин, вивезли 100 корів і всю птицю. Матеріальні збитки, заподіяні тільки колгоспу, становили 21,8 млн. карбованців[1].

Великі труднощі довелося долати трудівникам колгоспу, головою якого тоді був батько сина-героя І. І. Москаленко. Механізатор-інвалід С. І. Ткаченко з прихованих частин зібрав трактор, в кузні полагодили реманент. Орали і сіяли коровами і кіньми (в селі їх залишилося 5 і 6). Велику допомогу у відбудові господарства артілі подали трудящі Казахстану, які виділили колгоспникам Вільного Запоріжжя 50 корів, 10 коней, 500 цнт посівної пшениці. «Все для перемоги!» — під цим гаслом люди трудилися, не покладаючи рук. Цим же керувались вони, коли навесні 1944 року зібрали 46 тис. крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини»[2].

Колгосп ім. Москаленка першим в районі виконав державний план хлібоздачі — на 17 вересня 1944 року в засіки держави було засипано понад 3 тис. цнт хліба при плані 2,3 тис. цнт. В змаганні господарств району артіль зайняла перше місце і була занесена на районну Дошку пошани. У 1945 році колгоспники відновили довоєнні посівні площі.

На кінець 4-ї п'ятирічки артіль виробила зернових та тваринницької продукції більше, ніж в 1940 році. В колгоспі було 4 тваринницькі ферми[2]. По-стахановському працювали тваринники. Свинарки П. Центромировська, Є. Натикач в 1949 році виростили по 20 поросят від кожної свиноматки, чабани Л. П. Скрипка, Ф. І. Комар одержали по 130 ягнят від 100 вівцематок. Ланки П. С. Спиркач, Ф. Г. Піднебесної, М. Д. Фої зібрали по 4,6 цнт насіння конопель з га. Колгосп від продажу конопель мав 2,5 млн. крб. прибутку[3].

Під керівництвом комуністів і сільської Ради трудящі Вільного Запоріжжя відбудували навчальні і культосвітні заклади. На масових суботниках і недільниках було відремонтовано приміщення семирічної школи, і 1 вересня 1944 року всі діти шкільного віку сіли за парти. Відновив роботу сільський клуб, відчинили двері 2 сільські бібліотеки з книжковим фондом 5 тис. примірників. Бібліотечні працівники організували пересувні бібліотечки на тваринницьких фермах і польових станах. В 1950 році Вільне Запоріжжя було повністю електрифіковане, працював колгоспний радіотрансляційний вузол. Комсомольці села обладнали спортивний майданчик.

В 1950—1952 рр. до колгоспу ім. Москаленка приєдналися господарства сусідніх сіл — ім. Клари Цеткін, «Перемога», «13 років Жовтня», «Червоний Сиваш»,

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 200, арк. 229—232.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 2, спр. 6, арк. 98.
[3] Там же, оп. 8, спр. 1, арк. 298, 299.

ім. К. Маркса. 1958 року в це господарство влилася ще одна артіль — ім. XVIII з'їзду партії[1]. Поступово колгосп став великим багатогалузевим господарством. За ним було закріплено понад 6 тис. га землі, в т. ч. понад 5 тис. га орної. Урожайність зернових зросла з 19 цнт в 1951 році до 25 цнт в 1955[2]. Досить інтенсивно розвивалося тваринництво. В 1952 році артіль мала понад 1000 голів великої рогатої худоби, 900 свиней, 1,4 тис. овець, 7,5 тис. штук птиці[3]. В 1957 році тут вироблено понад 300 цнт молока, 53 цнт м'яса і 6,8 тис. штук яєць на 100 га сільськогосподарських угідь. У тваринницьке містечко було прокладено водопровід, що дало змогу механізувати напування великої рогатої худоби. Робітники заводу ім. 61 комунара допомогли збудувати механізований цех приготування кормів і підвісну дорогу. Колгоспні прибутки 1956 року досягли 7 млн. карбованців. Досвід вільнозапорожців вивчали всі тваринники району. З 1957 року в цьому колгоспі працював районний семінар доярок, телятниць, скотарів. Понад половина комуністів була зайнята в тваринництві.

З ініціативи парторганізації в артілі між бригадами і ланками розгорталося соціалістичне змагання. Для переможця серед польових бригад партбюро встановило перехідний Червоний прапор, а для бригад механізаторів — вимпели переможця. В соціалістичному змаганні колгосп завоював в 1957 році перше місце в області. Обком партії і облвиконком вручили йому перехідний Червоний прапор[4]. Колгосп був занесений на обласну Дошку пошани. Ударниками комуністичної праці стали доярки У. М. Бричук, М. П. Панасенко, які надоїли на кожну корову по 2700—3000 кг молока. Надійним помічником парторганізації у всіх її справах була комсомольська організація. Всі 61 чоловік її складу працювали на важливих ділянках виробництва.

Значних успіхів досягло господарство за роки семирічки. Воно мало 24 вантажні автомашини, 40 тракторів, 20 комбайнів та багато сільськогосподарського інвентаря. Колгоспну майстерню було обладнано токарними верстатами, газо- і електрозварювальними апаратами. Наявність техніки дала змогу повністю механізувати основні виробничі процеси в полі й рік у рік підвищувати темпи сільськогосподарського виробництва. Так, у 1960 році валовий збір зерна становив 31,5 тис. цнт, в 1965 році — 62,5 тис. цнт. Порівняно з довоєнним часом врожайність полів підвищилася вдвічі[5]. Славиться колгосп високими врожаями винограду та вишень. Успішно розвивається овочівництво і шовківництво. Грошові прибутки артілі на кінець семирічки становили понад 2 млн. крб.; до 2,6 млн. крб. збільшилися її неподільні фонди.

За досягнуті успіхи в розвитку економіки багато передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами. В 1961 році ордена Леніна удостоєні комбайнер П. Г. Моспаненко, бригадир С. А. Гоцелюк, голова колгоспу Г. П. Гайдай; орден Трудового Червоного Прапора прикрасив груди комбайнера М. М. Гончаренка, бригадира тракторної бригади З. П. Пономарчука[6].

Рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС сприяли дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва. У 1967 році на кожному з 2,8 тис. га колгоспники зібрали по 27,3 цнт зерна. В державні засіки засипано 40,5 тис. цнт хліба[7]. Успішно виконав колгосп і план продажу тваринницької продукції. Тваринництво в артілі стало прибутковим, в колгоспну касу

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 10, спр. 2, арк. 16; Газ. «Південна правда», 2 листопада 1958 р.
[2] Там же, ф. 18, оп. 10, спр. 10, арк. 74.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2133, оп. 2, спр. 739, арк. 88.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 10, спр. 10, арк. 74; оп. 18, спр. 2, арк. 57.
[5] Газ. «Південна правда», 11 грудня 1967 р.
[6] Газ. «Вперед», 23 січня 1964 р.
[7] Газ. «Південна правда», 14 вересня 1967 р.

від нього надійшло 800 тис. крб.[1]. В колгоспі налічувалося 4 тис. голів великої рогатої худоби і 2,5 тис. свиней.

З 1966 року артіль перейшла на грошову оплату праці, колгоспники щомісячно заробляють по 90—140 крб. У доярки К. Староженко в 1967 році середньомісячний заробіток становив 194 крб. З 1954 року артіль ім. М. І. Москаленка — постійна учасниця ВДНГ у Москві. Головний комітет ВДНГ нагородив артіль дипломом 2-го ступеня та преміював 3 автомашинами. Комуністична партія, Радянський уряд високо оцінили працю хліборобів. В переддень святкування 50-річчя Великого Жовтня колгоспу вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Колгосп щедро ділиться з сусідніми господарствами своїм досвідом вирощення високих урожаїв, успіхами в піднесенні продуктивності тваринництва. З 1959 року артіль ім. Москаленка шефствує над колгоспом «Червона Зірка» Новоюр'ївської сільради, який відставав. В роки семирічки в це господарство не раз приїжджали агрономи, зоотехніки, передові виробничники. Тут відбулися науково-практичні конференції на економічні теми, було створено школу передового досвіду, проводилися вечори дружби двох господарств. Нині артіль «Червона Зірка» — економічно міцне господарство[2].

Колгосп підтримує постійні зв'язки з робітниками Миколаївського заводу ім. 61 комунара. Корабели допомогли своїм підшефним вдосконалити механізацію кормоцеху, встановити і освоїти на фермах гноєочисні транспортери. У вересні 1968 року вільнозапорожці вітали шефів в будинку культури на вечорі «Серпа і молота». В своїй доповіді голова колгоспу розповів присутнім про успіхи господарства. Гостям були вручені пам'ятні адреси і хліб-сіль.

В натхненній праці виросли чудові люди. Високим авторитетом і загальною повагою користуються в селі ветерани праці. Серед них — головний агроном А. П. Баранник, який вміло веде свою справу. Тривалий час працював завідуючим тваринницької ферми, а потім бригадиром комплексної бригади комуніст А. Є. Оришака. В 1968 році його бригада одержала по 31 цнт пшениці на 580 га. Того ж року А. П. Баранику, А. Є. Оришаці, а також голові колгоспу Д. М. Зубкову і бригадиру М. М. Солониченку вручені медалі ВДНГ. 37 років працює в артілі одна з перших комсомолок села Є. Т. Натикач. Очолювала ланку, потім бригаду, завідувала фермою. Уряд високо оцінив труд комуністки — її нагороджено орденом Леніна. Не тільки в районі, а й в області знають про колгоспного чабана Л. П. Скрипку. Його груди прикрашають ордени Леніна і «Знак Пошани». На відповідальних ділянках виробництва працюють комуністи: механізаторами — М. В. Шостак і В. Г. Гоцелюк, дояркою — Є. В. Левченко, зразки вмілого керівництва показує молодий бригадир В. І. Берест.

Наприкінці 1969 року колгоспники широко обговорили на своїх загальних зборах новий Статут, прийнятий 3-м Всесоюзним з'їздом колгоспників. Були накреслені важливі заходи щодо дальшого зміцнення економіки, поліпшення культурного будівництва та розвитку артільної демократії. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна колгоспники з честю виконали взяті на себе соціалістичні зобов'язання. 104 трудівники колгоспу нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Останній рік восьмої п'ятирічки вільнозапорожці відзначили високим урожаєм усіх культур. Зернових зібрано по 30,5 цнт з га. Озима пшениця дала на круг по 36 цнт, ячмінь — по 29 цнт, горох — по 34 цнт, просо — по 26 цнт. Бригада, яку очолює член КПРС. ветеран колгоспного руху Г. П. Гайдай, у 1970 році виростила 37 цнт озимої пшениці з кожного гектара. Соняшнику одержано по 26 цнт, насіння конопель — по 5 цнт, цукрових буряків — по 300 цнт. Комбайнер І. Є. Вер-

[1] Газ. «Південна правда», 10 грудня 1967 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 18, оп. 21, спр. 23, арк. 37.

Мати Героя Радянського Союзу М. І. Москаленка Ганна Іллівна серед піонерів Вільнозапорізької середньої школи. 1964 р.

бовський намолотив 7 тис. цнт зерна. Молода комуністка Л. В. Щербинська надоїла по 3 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови. Колгосп достроково виконав річні плани продажу державі всіх сільськогосподарських продуктів.

Керуючись рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колгоспники визначають нові рубежі, беруть підвищені зобов'язання. У їх планах на наступну п'ятирічку намічено збільшити врожайність зернових ще на 5—6 цнт.

Заможно живуть жителі села. За післявоєнний період вони спорудили 160 кам'яних будинків (всі під залізом або шифером). В багатьох з них — по 3—4 кімнати. Вкладниками місцевої ощадної каси є 964 жителі, сума вкладів яких складає 1 600 тис. крб. В селі є шевська і кравецька майстерні. Відкрито чайну.

У 1967 році на колгоспні кошти збудовано лікарню на 25 ліжок з рентгенологічним кабінетом та санітарно-гігієнічними службами. Артіль придбала для лікарні карету швидкої допомоги. Щорічно в будинках відпочинку та санаторіях відпочивають 15—20 чоловік. 380 колгоспників одержують пенсії. У спортивних секціях тренуються футболісти, волейболісти, легкоатлети, стрільці. З 1964 року працює школа здоров'я.

Середню школу, яку було створено у 1956 році на базі семирічної, відвідують 350 учнів. Серед 30 її вчителів 22 з вищою освітою, решта вчиться у вузах. В селі понад 350 чоловік мають середню, а 40 — вищу освіту. Близько 100 колгоспників здобувають знання в заочній школі, в технікумах і вузах. Серед вихідців з Вільного Запоріжжя багато інженерів-суднобудівників, лікарів, агрономів, зоотехніків. В їх числі лауреат Ленінської премії, депутат Верховної Ради Української РСР М. Л. Бойко, що працює прохідником на одній з шахт Донбасу; заслужений військовий лікар А. А.Попов; Депутат Верховної Ради Української РСР ланкова колгоспу ім. Москаленка К. М. Ситник та інші.

В 1959 році в селі зведено новий будинок культури на 400 місць. В гуртках художньої самодіяльності — хоровому, танцювальному, драматичному і музичному — беруть участь понад 150 чоловік. Гостями вільнозапорожців були артисти з Києва, Харкова. В селі виступали артисти Миколаївського драматичного театру ім. Чкалова. В сільській бібліотеці — 17 тис. примірників книжок. Тут регулярно проводяться теоретичні конференції, усні журнали, тематичні вечори. Щорічно зростає передплата населення на газети і журнали. Працює група товариства «Знання» у складі 25 лекторів. Виходить багатотиражна газета «До нових перемог».

В побут села входять нові звичаї, обряди. Вільнозапорожці урочисто проводжають юнаків до лав Радянської Армії. Традицією стало також вшанування передових колгоспників у день урожаю. По-святковому проходить реєстрація шлюбу та новонароджених. Особливо урочисто відзначають день пам'яті загиблих у Великій Вітчизняній війні. Щороку 9 травня зранку біля обеліска, встановленого в пам'ять 84 воїнів, які полягли смертю хоробрих на фронтах війни, збирається колона мотоциклістів з прапорами. На першому мотоциклі — великий портрет героя-земляка Михайла Москаленка, уквітчаний стрічками та живими квітами. Під звуки маршу колона об'їжджає села сільської Ради. У Вільне Запоріжжя прибувають колгоспники, службовці, школярі, а потім з червоними прапорами усі йдуть до обеліска, де стоїть почесна варта. Мітинг відкриває голова сільської Ради. Він називає прізвища тих, хто віддав своє життя у боротьбі з фашис-

тами. Хвилиною мовчання вшановують присутні пам'ять загиблих. Голова артілі розповідає, як діти та онуки воїнів зростають гідними своїх батьків. Виступають учасники Великої Вітчизняної війни, комсомольці, піонери. В цей день з особливою урочистістю жовтенят приймають у піонери. Юні ленінці дають клятву на вірність народу, партії, Батьківщині. До підніжжя обеліска лягають вінки, букети живих квітів. Присутні несуть квіти до пам'ятника Володимиру Іллічу Леніну, потім з прапорами крокують каштановою алеєю до бюста Михайла Москаленка, який також уквітчують. Далі колони йдуть до братської могили, щоб віддати шану похованим 35 радянським воїнам, які загинули при визволенні села.

Вирішальну роль у здійсненні всіх трудових звершень жителів села, у піднесенні їх культурного рівня відіграє партійна організація, до складу якої входить 55 чоловік. Щороку її ряди зростають за рахунок молодих виробничників-механізаторів та тваринників. Так, лише в 1969 році комуністами стали 7 чоловік, в їх числі передова доярка колгоспу Л. В. Щербинська, механізатори І. Є. Вервівський, В. І. Оришака та інші. В сільській комсомольській організації 50 чоловік. Понад 90 комуністів і безпартійних активістів навчаються в школах основ марксизму-ленінізму. Для пропагандистів, агітаторів і політінформаторів колгоспу створено на громадських засадах кабінет політичної освіти з консультаційним пунктом.

До сільської Ради обрано 35 депутатів. При Раді активно діють 6 постійних комісій — сільськогосподарська, культосвітня, торгівлі і громадського харчування, соціалістичної законності, планово-фінансова, а також комісія по впорядкуванню села і доріг. За останні роки Вільнозапорізьку сільраду нагороджено почесними грамотами обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. В 1967 році вона посіла перше місце в області на огляді-конкурсі за кращу забудову і благоустрій села, в 1968—1969 рр. Рада знову стала переможцем в обласному змаганні сільрад.

У всіх тракторних і рільничих бригадах, на тваринницьких фермах створені депутатські пости, які очолюють комуністи і колгоспні активісти. При сільській Раді працює жіноча рада, товариський суд, добровільна народна дружина.

Трудівники Вільного Запоріжжя сповнені прагнення успішно виконати завдання 9-ї п'ятирічки, що відкриває нові можливості для дальшого розвитку економіки, поліпшення побуту і культури села.

П. Т. ГАРМАШ, М. П. НЕДО, Л. С. СПІРКАЧ.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОБУЗЬКОГО РАЙОНУ

БАРА́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Інгулу, за 18 км на південний захід від Нового Буга. Відстань до залізничної станції Новополтавка — 12 км. Населення — 709 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонівка, Вівсянівка, Ганнівка, Майорівка, Мала Ганнівка, Новопетрівка та Червона Поляна.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Радянське село», за яким закріплено 6,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 60 га виноградників і 60 га саду. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, хліборобство.

Серед передовиків виробництва, відзначених урядовими нагородами, ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний комбайнер А. Г. Куриченко.

На коноплезаводі переробляється сировина 9 колгоспів Миколаївської області, в т. ч. і місцевого. Підприємство постачає свою продукцію Харківському й Одеському канатним заводам, а також — в Англію та Німецьку Демократичну Республіку.

У Баратівці — середня і музична школи, бібліотека, будинок культури, при якому створено кімнату-музей, де експонуються археологічні знахідки, речі, що розповідають про участь жителів у громадянській та Великій Вітчизняній війнах.

Широко висвітлено в експозиціях і героїчні звершення трудівників сучасного села. Функціонують дільнична лікарня, клінічна лабораторія, аптека. Діти колгоспників безплатно виховуються у дитячих яслах і садках.

Ще до середини XVIII ст. в цій місцевості було поселення запорізьких козаків. Після Жовтневого збройного повстання, 23 листопада 1917 року, в Антонівці обрана волосна Рада селянських депутатів. Для збройного захисту Радянської влади в квітні 1919 року в Антонівській волості сформовано Антонівський комуністичний загін на чолі з М. Губою. У загін влилося багато жителів Баратівки. Згодом його перетворено на 1-й Антонівський комуністичний полк. Полк брав участь у розгромі бандитських зграй Зеленого під Трипіллям, у боротьбі з денікінцями. А. З. Чорний (начальник кінної розвідки полку) та І. П. Курінний помічник командира полку) нагороджені орденом Червоного Прапора.

1921 року у селі створено артіль «Початок».

35 баратівців із 320 жителів, що воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, відзначені бойовими нагородами. Серед них командир авіаполку Т. І. Губа, нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Червоної Зірки і багатьма медалями; розвідник П. С. Мигун — повний кавалер ордена Слави. Зараз він трудиться на Баратівському коноплезаводі.

На околицях сіл Баратівки, Майорівки і Антонівки виявлено залишки поселень та могильник доби бронзи, а поблизу Червоної Поляни — поселення перших століть н. ери.

БЕРЕЗНЕГУВА́ТСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 600 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Веселий Поділ, Златопіль, Кам'яне, Миролюбівка, Новогригорівка, Новорозанівка, Новосілка, Пелагіївка.

В Березнегуватському розміщена центральнасадиба колгоспу «Молода гвардія», за яким закріплено 4140 га орних земель. Це господарство зернового та м'ясо-молочного напряму.

За високі показники у вирощуванні сільськогосподарських культур 57 передовиків відзначені орденами і медалями, в т. ч. голова колгоспу І. І. Москаленко нагороджений орденом Леніна, ланкова В. П. Канишева і бригадир М. К. Шиян — орденом Трудового Червоного Прапора.

В роки восьмої п'ятирічки колгосп побудував 8 корівників, 5 свинарників, 2 кормоцехи, 2 пташники, 2 зерносховища, 4 будинки для спеціалістів, майстерню по ремонту техніки, 31 будинок для переселенців.

В селі працює середня школа з інтернатом, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Село засноване на початку XIX ст.

В околицях села Пелагіївки виявлено пізньопалеолітичну стоянку, а Новорозанівки — поселення доби неоліту та міді (IV та III тис. до н. е.). Поблизу обох сіл знайдено кілька поселень і могильник доби ранньої та пізньої бронзи.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 716 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Веселий Поділ, Майське, Малий Став, Павлівка, Привільнянське.

В Новомиколаївці розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 6550 га орної землі. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, коноплі, цукрові буряки.

За трудові досягнення комбайнеру О. Г. Рибаку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 7 передовиків колгоспу, медалями — 72.

В селі є восьмирічна школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека.

Новомиколаївка заснована в 1887 році переселенцями з Єлисаветградського повіту.

НОВОМИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на схід від районного

М. Є. Губа—командир Антонівського комуністичного загону. 1919 р.

А. З. Чорний—начальник кінної розвідки 1-го Антонівського комуністичного полку. Фото 1934 р.

І. П. Курінний — помічник командира 1-го Антонівського комуністичного полку. Фото 1934 р.

Герой Соціалістичної Праці О. Г. Рибак. Новомиколаївка, 1968 р.

центру і за 10 км від залізничної станції Добровольський роз'їзд. Населення — 460 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Анастасівка, Григорівка, Катеринівка, Новодмитрівка, Чернишівка.

За колгоспом «Більшовик», центральна садиба якого міститься в Новомихайлівці, закріплено 5687 га орної землі. Господарство — зернового та м'ясо-молочного напряму. Вирощують тут також і технічні культури.

За високі виробничі показники 90 передовиків колгоспу нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнера О. С. Катрича, бригадира рільничої бригади Ю. А. Місів'янцева, голову колгоспу С. І. Печерського.

За 1960—1970 рр. колгосп побудував 8 корівників, 3 свинарники, кормоцех, пташник, 5 зерносховищ, гараж, 10 житлових будинків, контору колгоспу, магазин, дитячий комбінат, будинок культури.

Тут працює восьмирічна школа, дитячий садок, бібліотека. Уродженцем села є двічі Герой Радянського Союзу полковник В. І. Михлик.

Новомихайлівка заснована в 70—80 рр. XIX ст.

НОВОПОЛТА́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південь від районного центру і за 2 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 1493 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Богомази, Єфремівка, Полтавка, Трояни, Шевченкове.

В Новополтавці міститься центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», орні землі якого становлять 3615 га. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу; з технічних — соняшник, цукрові буряки. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

За високі виробничі показники завідуючого молочнотоварною фермою П. П. Коваленка, тракториста І. Ф. Краснокуцького, бригадира рільничої бригади О. Т. Бабина нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є державний млин потужністю до 100 тонн на добу, сирцех Новобузького сирзаводу.

Працюють середня школа, лікарня, дитячий садок, клуб, бібліотека.

Новополтавка заснована у 1840 році.

НОВОХРИСТОФО́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південний схід від районного центру і за 16 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 549 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Лоцкине, Пархомівка, Чернігівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 3726 га орних земель, пасовищ — 359 га, під садами і виноградниками — 73 га, зарибнено 20 га ставків. Господарство — зернового і м'ясо-молочного напряму. Комбайнери П. К. Рибалко та А. Г. Глиняний і телятниця Г. К. Курінна нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Комбайнер П. Д. Гребенюк удостоєний ордена Жовтневої Революції. Всього 64 колгоспники мають урядові нагороди.

В Новохристофорівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Село виникло в 1869 році.

НОВОЮ́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Новий Буг. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Білоцерківка, Максимівка, Новокостянтинівка. Населення — 905 чоловік.

За колгоспом «Червона зірка», центральна садиба якого розміщена в Новоюр'ївці, закріплено 4619 га орних земель. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво.

За високі виробничі показники доярки колгоспу «Червона зірка» Л. Є. Пасько, О. О. Лозинська, свинар О. В. Янковський нагороджені орденом Леніна. Голова колгоспу З. К. Хоменко удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Герой Соціалістичної Праці Н. Л. Пономар. Софіївка, 1968 р.

67 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Колгосп має майстерню по ремонту сільгоспмашин, млин, олійницю.

До послуг трудівників села восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури, бібліотека.

Село Новоюр'ївка засноване в 70—80 рр. XIX ст. переселенцями з Одеського повіту Херсонської губернії.

ОЛЬГО́ПІЛЬ (давня назва Графське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на захід від районного центру і за 40 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 963 чоловіка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 3873 га орних земель. Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 45 колгоспників села нагороджено орденами і медалями, в т. ч. тракториста О. Ю. Поволю — орденом Трудового Червоного Прапора.

За останні 10 років колгосп побудував 5 корівників, 6 свинарників, 2 пташники, 4 зерносховища, 25 житлових будинків, будинок культури, майстерню по ремонту техніки.

В селі є восьмирічна школа, лікарня, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Ольгопіль заснований в 1772 році як військове укріплення. В середині XIX ст. сюди переселили жителів села Мечиславки Єлисаветградського повіту. В 1920 році в селі створені партійний і комсомольський осередки. На честь 50-річчя Радянської влади в селі відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

В околицях Ольгополя знайдено бронзові знаряддя праці доби бронзи II тисячоліття до н. е.

РОЗА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км на північний захід від районного центру і за 21 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 372 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Варварівка, Новоантонівка, Чернишеве.

В Розанівці міститься центральна садиба колгоспу «Колос», орні землі якого становлять 3343 га, під садами і виноградниками — 67 га, під пасовищами — 930 га, зарибнених ставків — 40 га.

Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, відділення зв'язку.

Розанівка заснована в 1802 році переселенцями з Курської губернії.

Біля Розанівки розкопано унікальне поховання скіфа-воїна в пластинчатому шоломі і панцирі з повним набором озброєння.

СОФІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Інгулу, за 12 км на захід від районного центру та за 17 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 1160 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Володимиропавлівка, Улянівка, Щорсове.

В Софіївці розміщена центральна садиба племрадгоспу ім. Щорса, який має 4 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на розведенні свиней. Щороку воно продає колгоспам і радгоспам республіки 2—2,5 тис. голів і одержує в середньому 408—460 тис. крб. чистого прибутку. Розвинуте також тваринництво м'ясомолочного напряму; вирощуються зернові культури.

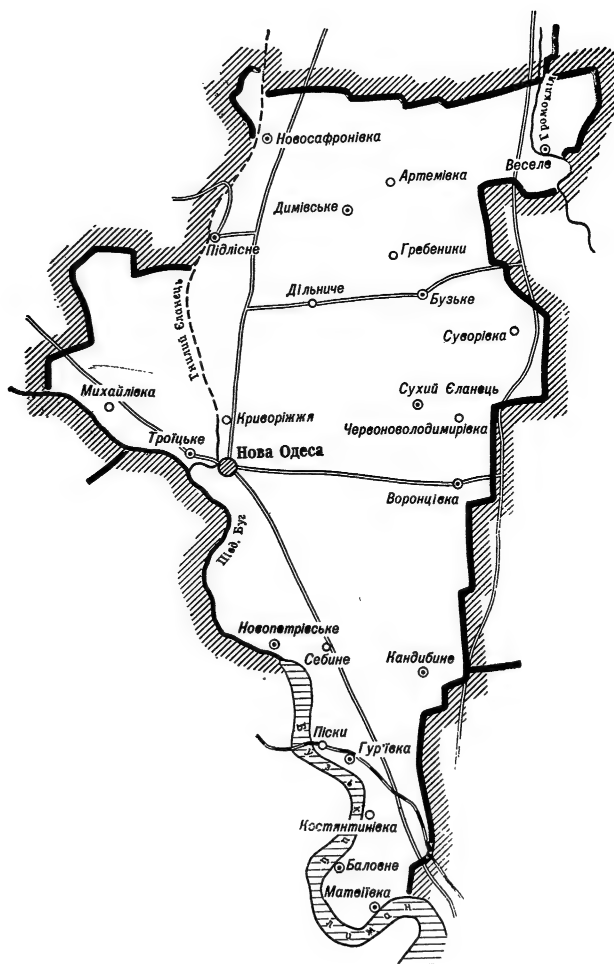
За високі виробничі показники свинарці Н. Л. Пономар присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, орденом Леніна нагороджено директора племрадгоспу Й. П. Охрончука, орденом Жовтневої Революції — завідуючого відділком Д. О. Сердюка; орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку Н. А. Міщенко, комбайнерів І. М. Мишеніна, Д. Г. Бондаренка, свинарку, депутата обласної Ради К. І. Дяченко. Свинарка Н. Л. Пономар була обрана делегатом XXIV з'їзду КП України. Всього 66 трудівників села мають урядові нагороди.

В селі є восьмирічна школа, вечірня школа робітничої молоді, дільнична лікарня, дитячий садок, клуб, літній кінотеатр, бібліотека.

Софіївка заснована в XVIII ст. В 1920 році створено партійний і комсомольський осередки. За їх допомогою вже в листопаді 1920 року організовано першу сільськогосподарську артіль «Зоря». У 1923 році виникла сільськогосподарська артіль «Досвід», яка пізніше стала зразковим господарством у районі.

Поблизу Софіївки виявлено поселення доби неоліту та бронзи IV та II тисячоліття до н. ери.

НОВООДЕСЬКИЙ РАЙОН

НОВА́ ОДЕ́СА

Нова Одеса (з 1776 до 1832 року с. Федорівка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 45 км на північний захід від Миколаєва. До найближчої залізничної станції Баловне — 25 км. Населення — 12 400 чоловік. Селищній Раді підпорядковане також с. Криворіжжя.

Нова Одеса — центр району, площа якого 1,4 тис. кв. км. Населення — 40,2 тис. чоловік. У районі — селищна і 13 сільських Рад, яким підпорядкований 51 населений пункт. Тут є 15 колгоспів, 2 радгоспи, рибоколгосп, держлісорозсадник, за якими закріплено 101,2 тис. га орної землі; 8 промислових підприємств, 3 будівельні організації, 7 лікарень, 5 пологових будинків, 28 фельдшерсько-акушерських пунктів, 34 школи, 47 будинків культури і клубів, 29 бібліотек.

Поблизу Нової Одеси і Криворіжжя виявлено залишки мезолітичної стоянки і поселень доби бронзи та перших століть н. е. Біля селища розкопано також кургани скіфських часів, на одному з яких знайдено кам'яну бабу кочівників XI—XIII століть.

У середині XVIII ст. на місці сучасної Нової Одеси були зимівники запорізьких козаків, які входили до Бугогардівської паланки. Після російсько-турецької війни 1768—1774 рр. царський уряд подарував козацькій старшині ці землі[1]. Для захисту від нападу кримських татар і турків 1776 року понад Південним Бугом був розмі-

[1] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 12, стор. 93, 95.

щений Херсонський пікінерський полк, сформований із запорізьких козаків[1], які того ж року заснували ряд сіл, в т. ч. і Федорівку[2]. Назва села пішла від імені першого поселенця — запорожця Федора Осадчого. Перетворені на пікінерів козаки позбавлялися привілеїв і зобов'язувалися відбувати військову службу, сплачувати податки, виконувати державні повинності тощо. У 1783 році, після ліквідації пікінерських полків, Федорівка, як і навколишні села, адміністративно була підпорядкована начальнику Бузького козацького війська. На той час у селі мешкало 207 чоловік.

У складі єгерського корпусу під командуванням М. І. Кутузова федорівці брали участь у російсько-турецькій війні 1787—1791 рр., зокрема в обороні Кінбурна, у штурмі Очакова тощо. У 1797 році Бузьке військо було ліквідоване, а козаків переведено на становище державних селян. З 1803 року, коли було відновлено Бузьке козацтво у складі 3 полків по 500 чоловік[3], Федорівка стає козацькою станицею[4]. 1817 року (після закінчення Вітчизняної війни 1812 року, в якій козаки брали активну участь) жителів селища перетворено на військових поселенців[5]. Запровадження військових поселень викликало хвилю народного гніву. Того ж року федорівці підтримали повстання бузьких козаків, яке сталося у Соколах. Та воно було жорстоко придушене через 3 місяці. До військово-польового суду віддано 93 найактивніших учасників, 64 з них засуджено до страти. У травні 1818 року, коли військові поселення мав оглянути цар, тут знову вибухає повстання[6].

У 1832 році полк Бузької уланської дивізії, що розмістився у Федорівці, став називатися Одеським, а село — Новою Одесою[7]. 1857 року, після ліквідації військових поселень, Нова Одеса стає центром третього округу т. зв. Херсонського південного поселення. Вона увійшла до Херсонського повіту Херсонської губернії. 1859 року тут жило 2190 чоловік[8], на ревізьку душу припадало по 4 десятини землі. У 1860 році Нова Одеса дістала статус містечка[9].

Після 1867 року надільна земля, яку жителі Нової Одеси одержали ще після ліквідації військових поселень, перейшла у власність сільської общини. В той час тут налічувалося 806 ревізьких душ, на кожну з яких припадало 6 десятин землі. Селянські ділянки солончакової землі були розкидані понад річкою Гнилим Єланцем та у степу. Сінокісних угідь селяни не мали. Крім викупних платежів, вони сплачували ще й подушне 1,6—1,7 крб.[10] Становище основної маси селянства рік у рік погіршувалося. Опріч феодального гноблення, воно зазнавало стихійних лих. Особливо постраждали селяни після неврожайного 1873 року. 847 з 3125 жителів містечка не мали хліба та інших продуктів харчування[11]. Протягом 1880—1904 рр. неврожаї повторювалися через кожні 2—3 роки. Низька культура землеробства, нестача тягла були причиною низьких урожаїв навіть за сприятливих погодних умов. З 1890 по 1900 рр. селяни збирали в середньому по 20,8 пуда зерна з десятини. Тому біднота змушена була наймитувати у куркулів, йти на заробітки до Миколаєва. Багато жителів містечка плели кошики з рогози та лози, які 1890 року навіть експонува-

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 124.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1889, № 9, стор. 93, 94.
[3] Полное собрание законов Российской империи, т. 27. СПб., 1830, № 20754.
[4] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 2, стор. 63.
[5] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 76, 77.
[6] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 126.
[7] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 104.
[8] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 158; приложения, стор. 178.
[9] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 3, арк. 139; ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 104, 105.
[10] Там же, ф. Р-32, оп. 1, спр. 414, арк. 154.
[11] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, стор. 30.

лися на виставці у Херсоні[1]. Значного розвитку набуло ремісництво. В цей час у Новій Одесі було 10 ковальських, 6 шевських, 15 чоботарських і 5 шорних майстерень, працювало 20 вітряків. Раз у півроку відбувалися ярмарки, двічі на тиждень — базари[2]. Зростало населення. У 1897 році тут жило 5504 чоловіка.

На рубежі XIX—XX ст. у містечку з'являється нелегальна соціал-демократична література, яку доставляли сюди миколаївські робітники. 1905 року в Новій Одесі організовується сільський комітет, який проводив роботу серед селян. Учасники цієї організації вимагали зниження орендної плати (в 1905 році вона становила 12 крб. 50 коп. за десятину проти 8 крб. 57 коп. в 1900 році), підвищення поденної оплати до 1 крб., наділення землею малоземельних[3]. Протягом 1905 року селяни не раз нападали на поміщицькі садиби, розбирали худобу, зерно, реманенг, палили панські будівлі. 5—6 грудня 1905 року бідняки Й. В. Кир'ян, С. Д. Шевченко і Л. С. Романов організували з 90 селян озброєний загін, який у навколишніх економіях захопив зерно, сіно й інше майно. Для придушення виступу власті послали поліцейський загін і 2 сотні козаків. 60 учасників цього виступу було публічно покарано нагаями, а організаторів кинуто до в'язниці[4]. 1907 року в Новій Одесі створюється соціал-демократичний гурток, члени якого влаштовували мітинги, збори, розповсюджували нелегальну літературу[5]. Революційну роботу серед населення проводив також робітник миколаївського заводу «Наваль» М. М. Осадченко[6].

Після столипінської аграрної реформи із 1170 селянських господарств Нової Одеси 530 мали наділи від 1 до 5 десятин, решта — від 5 до 7 десятин, а 8 багатіям належала 1 тис. десятин землі[7]. Біднота на своїх клаптиках збирала мізерні врожаї. Рятуючись від голоду, селяни продавали або здавали в оренду землю і мандрували в інші краї шукати кращої долі. Тільки 1914 року з Новоодеської волості в Тургайську й Акмолінську області виїхало 344 чоловіка[8].

У той же час заможна верхівка села, зосередивши в своїх руках великі площі землі та застосовуючи сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, виробляла багато хліба та інших сільськогосподарських продуктів, значна частина яких йшла на продаж і навіть вивозилася за кордон.

В кінці XIX ст. поблизу містечка на річці Південному Бузі збудовано вантажну пристань, а на початку XX ст. створено агентства Російського для зовнішньої торгівлі банку та Санкт-Петербурзького комерційного банку.

1874 року у Новій Одесі відкрита медична дільниця, яка обслуговувала 36 тис. чоловік з 59 населених пунктів[9]. Через два роки тут почала працювати лікарня на 12 ліжок, що розміщувалася у тісній темній хаті. Лише у 1909 році збудовано приміщення лікарні на 16 ліжок з пологовим, інфекційним, хірургічним відділеннями, амбулаторією та аптекою. Штат лікарні складався з лікаря, трьох фельдшерів і акушерки. Багато корисного у справі розвитку охорони здоров'я зробили земський лікар О. П. Сеславінський і його помічник фельдшер І. О. Абрамов. З ініціативи Сеславінського було зведено нову лікарню, в 1910 році створено лабораторію, налагоджено боротьбу з інфекційними хворобами і трахомою[10]. Проте смертність залишалася високою і серед дорослих щорічно становила в середньому

---

[1] Путеводитель по Херсонской земской сельскохозяйственной и промышленной выставке. Херсон, 1890, стор. 31, 32.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 455.

[3] 1905 год на Николаевщине, стор. 314.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 358, оп. 1, спр. 8, арк. 20.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 1, спр. 108, ч. 84, арк. 77, 78.

[6] Газ. «Колективіст Миколаївщини» (Миколаїв), 9 травня 1930 р.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 101—114.

[8] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1914 г., приложение, стор. 6.

[9] «Сборник Херсонского земства», 1879, № 1—3, стор. 39; 1888, № 1, стор. 84.

[10] И. Г. Васильев. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1910 г. Херсон, 1911, стор. 1—19.

Центральна вулиця у дореволюційній Новій Одесі. 1913 р.

Сучасна Нова Одеса. 1970 р.

25 чоловік на 1 тис. населення, серед дітей — 304 на тисячу новонароджених[1].

Тільки 1860 року в містечку відкрилася волосна школа, де навчалося 25—30 хлопчиків. Вчителювали в ній випадкові люди. Так, у 1860—1864 рр. дітей виховували відставні унтер-офіцер, штабс-капітан, чиновники і семінарист[2]. Міністерську та церковнопарафіяльну школи, що почали працювати з 1880 року[3], відвідували переважно діти заможних міщан. 80 проц. населення Нової Одеси не знало грамоти, зокрема, серед жінок 90 проц. були неписьменними.

У 1913 році в селі проживало 4560 чоловік. Коли почалася світова імперіалістична війна, багатьох чоловіків було мобілізовано на фронт. Бракувало робочих рук для обробітку землі. Населення голодувало. З фронту все частіше надходили повідомлення про загибель новоодесців.

Про Лютневу буржуазно-демократичну революцію жителі Нової Одеси почули на початку березня 1917 року. У ці дні в містечку і селах проходили мітинги. За розпорядженням херсонського повітового комісара сформовано волосний комітет «громадської безпеки»—орган Тимчасового уряду, до якого увійшли волосний старшина, писар, земські службовці та куркулі. Головою комітету став мировий суддя. Згодом було обрано земельний комітет. Однак у ньому теж верховодили заможні селяни. Переконавшись, що нічого чекати від Тимчасового уряду, влітку і восени 1917 року бідняки засіяли поміщицькі й куркульські землі, скосили сіно[4].

Дізнавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та ленінські декрети про мир і землю, трудящі Нової Одеси на сільських сходках одностайно підтримали Радянську владу. Створена в січні 1918 року волосна Рада приступила до конфіскації майна у місцевих багатіїв і розподілу землі між селянами з розрахунку по 2,5 десятини на їдця.

Та у березні містечко захопили австро-німецькі окупанти. Селяни-бідняки піднялися на боротьбу з ворогом. За розпорядженням Одеського обласного революційного комітету влітку у Новоодеській волості сформовано підпільний загін з 150 чоловік, активними учасниками і організаторами якого стали М. М. Осадченко, В. Г. Завадський, Л. Г. Глазунов, О. І. Єгоров, В. І. Єгоров та інші. Очолив його місцевий житель Я. І. Казарцев, колишній фронтовик, учасник революційних подій 1905—1907 рр. у Новій Одесі та збройного повстання миколаївських робітників проти австро-німецьких окупантів. Партизани знищили понад 30 кайзерівських солдат і офіцерів, захоплювали зброю[5]. На початку 1919 року загін влився

---

[1] И. Г. Васильев. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1913 г., стор. 62, 63, 65, 74, 84.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 342, арк. 101—114.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 6, оп. 2, спр. 3, арк. 30.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 11, арк. 1, 2.

[5] Там же, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 138, арк. 6—9.

в ряди вознесенських партизан і брав участь у розгромі франко-грецьких інтервентів під Березівкою[1].

У другій половині березня 1919 року група радянських військ, що діяла на Одеському напрямку, при активній підтримці 1-го Вознесенського кавалерійського загону (командир Н. І. Урсулов) визволила Нову Одесу від петлюрівців, які хазяйнували тут з листопада 1918 року. Зразу ж почав працювати волревком (голова М. М. Осадченко). Під керівництвом волревкому і створеного у квітні партосередку[2] трудящі приступили до відбудови зруйнованого господарства. Успішно виконавши план продрозверстки, жителі містечка здали на продпункт понад 1700 пудів хліба. Новоодесці також постачали продукти харчування і коней Червоній Армії, збирали продовольство для миколаївських робітників, а ті, в свою чергу, виділили селянам мануфактуру та інші промислові вироби[3]. Але в кінці липня куркулі на чолі з білогвардійським офіцером підняли заколот і розправилися з активістами. У першій половині серпня інтернаціональний загін під командуванням П. О. Грудачова, що входив до складу 58-ї Радянської дивізії, ліквідував цей заколот. Проте наприкінці серпня 1919 року Нову Одесу захопили денікінці. Вони розстрілювали радянських активістів, повертали багатіям відібрану землю.

29 січня 1920 року містечко визволили частини 366-го полку 41-ї Радянської дивізії[4]. Багато новоодесців, у т. ч. М. М. Косов, Л. Д. Кранга, М. В. Борян, С. І. Балакшей, боролися з денікінцями, врангелівцями і білополяками на фронтах громадянської війни. На бронепоїзді «Смерть Директорії» служили артилеристами О. Р. Співак та І. І. Кошматий[5]. 16 лютого 1920 року у Новій Одесі створено волревком, головою якого став комуніст В. І Гажієв, а у березні на загальних зборах трудящих — Раду з 50 чоловік, яку очолила М. Т. Ковінська. У першій половині 1920 року виникає сільський партосередок на чолі з М. Д. Морозовим, а в жовтні того ж року — комсомольська організація з 18 юнаків і дівчат, секретарем якої обрано бідняка М. П. Табакара[6]. В селі під керівництвом комуністів і Ради здійснювався розподіл 8 тис. десятин землі між бідняками. На їдця припало по 2,5 десятини. Держава допомагала селянам реманентом. У лютому 1920 року трудящі Нової Одеси успішно провели «тиждень фронту», здавши для Червоної Армії сотні пудів хліба, одяг, зброю[7]. Організовано тут пройшов і «день пораненого червоноармійця», протягом якого жінки зібрали 8 пудів хліба, 15 пудів картоплі, 3 пуди пшона й інші продукти[8]. У червні 1920 року в містечку створено комітет незаможних селян.

Зміцнювався союз робітничого класу і селянства. В кінці вересня і на початку жовтня 1920 року партійна організація Управління водного транспорту Миколаєва направила в Нову Одесу 42 робітники. Вони відремонтували селянам багато сівалок, плугів, борін, возів. Окремі запасні частини, цвяхи та інші матеріали робітники привезли із свого підприємства[9]. У липні за рішенням секції губраднаргоспу збудовано в містечку першу електростанцію[8]. А в листопаді агітпароплав «Селянин» доставив обладнання для новоствореної майстерні ремонту сільськогос-

---

[1] Газ. «За темпи» (Нова Одеса), 22 лютого 1932 р.
[2] Газ. «Колективіст Миколаївщини», 9 травня 1930 р.
[3] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 123.
[4] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 125, арк. 26.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 577, арк. 36.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-156, оп. 1, спр. 315, арк. 5, 28, 32, 34; ф. Р-775, оп. 1, спр. 21, арк. 26.
[7] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 222.
[8] Газ. «Незаможний селянин», 15 грудня 1920 р.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-152, оп. 1, спр. 55, арк. 105, 106.
[10] Газ. «Незаможний селянин», 29 липня 1920 р.

38 1-257

подарських машин. Прибула велика група робітників з різних заводів, щоб навчити селян працювати на верстатах[1].

Після запровадження непу економічне життя містечка пожвавилося. Однак урожайність у селянських господарствах залишилась низькою. У селян не вистачало сільськогосподарських знарядь для якісного обробітку грунту. У 1921 році селяни збирали з десятини пшениці по 19,7 пуда, жита — 30,6, ячменю — 32 пуди[2]. З ініціативи комуністів і комсомольців при активній участі комнезаму у лютому — березні 1921 року організовуються артілі «Першотравневі дні», «Трудова», «Героїзм праці», а наступного року — ще 7 ТСОЗів, які об'єднали понад 30 проц. селянських дворів з 1488 га землі[3]. Волосний КНС виділив їм з державного фонду 1 тис. пудів посівного матеріалу, тяглову силу та сільськогосподарський реманент. Перші кроки колективних господарств були нелегкими. У 1923 році вони зібрали по 9—11 цнт зернових з гектара[4].

З лютого 1920 року Новоодеська волость входила до складу Миколаївського повіту Миколаївської губернії, а з жовтня — до Одеської губернії. 1923 року утворено Новоодеський район, до якого увійшло 11 сільрад. Парторганізація і сільська Рада під керівництвом райкому партії і райвиконкому провели значну роботу щодо об'єднання дрібних ремісничих майстерень у промислові артілі, державні майстерні ремонту сільськогосподарських машин. Того ж року в Новій Одесі починає працювати цегельно-черепичний завод, паровий млин, чотири маслоробні[5].

З перших років Радянської влади приділялася велика увага справі охорони здоров'я. 1920 року відкрито лікарню на 20 ліжок. Комуністи і комсомольці дбали про поліпшення культурно-освітньої роботи на селі. На початку 20-х років у Новій Одесі почали працювати чотири початкові школи, які відвідували усі діти шкільного віку[6]. Розгортається робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Гуртками лікнепу керували близько 150 культармійців. У 1920 році відчинилися двері нового кінотеатру і бібліотеки. З ініціативи комсомольців створено самодіяльний театр[7].

З кожним роком підвищувався авторитет партійної організації села. Протягом 1920—1924 рр. її ряди зросли з 7 до 24 чоловік[8]. Під керівництвом комуністів на базі 10 колективних господарств в 1930 році організовано 6 колгоспів — «Перший Новоодеський», «Другий Новоодеський». «Будівник», «Незаможник», ім. Петровського та «Відновлення» (згодом перейменовані на «Шлях до соціалізму», ім. XVIII партз'їзду, ім. Кірова, ім. Ворошилова та інші), в яких об'єдналося 352 селянські господарства, з них 297 бідняцьких і 55 середняцьких. Артілі мали 3054 га землі, 180 коней, 8 волів, 11 корів, 39 овець, 294 штуки птиці та 12 вуликів[9]. Для забезпечення колгоспів тракторами, живим тяглом, сільськогосподарським реманентом, сортовим насінням, племінною худобою створено кущовий комбінат, який мав 16 тракторів, 455 коней і обслуговував 24 артілі 4-х навколишніх сіл. У 1930 році його перетворено на машинно-тракторну станцію.

Шалений опір колективізації чинили куркулі. Проникаючи до колгоспів, вони псували трактори, проводили антирадянську агітацію серед бідняків і середняків[10], залякували їх, вдавались до терору і провокацій. Райком партії, сільська

---

[1] Газ. «Укроста», 30 листопада 1920 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 82, арк. 29.
[3] Там же, ф. Р-156, оп. 1, спр. 6, арк. 57.
[4] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 36, арк. 50.
[5] Там же, ф. Р-83, оп. 1, спр. 31, арк. 286.
[6] Там же, ф. Р-161, оп. 1, спр. 446, арк. 2.
[7] Там же, спр. 161, арк. 133.
[8] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 235/236, арк. 2.
[9] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 7, арк. 121.
[10] Там же, ф. Р-687, оп. 1, спр. 206, арк. 15.

парторганізація розгорнули широкий наступ громадськості на куркулів. Це питання обговорювалося на бюро райкому в перших числах вересня 1930 року[1]. Райпартконференція, яка відбулася 7 вересня, націлила комуністів і районний актив на здійснення суцільної колективізації. Для надання практичної допомоги у створенні колгоспів Миколаївський окружний партком відрядив до Новоодеського району 60 робітників-добровольців[2]. Про хід колективізації та виконання поточних завдань регулярно повідомляла районна газета «За темпи», яка почала виходити 3 жовтня 1931 року. Того ж року колективізацію в Новій Одесі було повністю завершено. 20 куркульських родин, які найбільше протидіяли соціалістичним перетворенням на селі, вислано за межі республіки.

Третю колгоспну весну робітники Новоодеської МТС зустріли достроковим завершенням ремонту всіх 103 тракторів. 1932 року колгоспи району і села успішно виконали план заготівлі хліба, зібравши по 11 цнт зерна з гектара. Зміцнювалися колективні господарства. Зростала урожайність колгоспних ланів. У 1939 році середній урожай зернових становив 15,3 цнт з гектара. Швидко зростали грошові прибутки. У колгоспі ім. Сталіна 1940 року вони становили 500 тис. крб. проти 212 тис. 1936 року[3].

У 1936—1937 рр. стають до ладу маслосирзавод, райхарчокомбінат. Промартіль «Мебельник» виготовляла меблі, промартіль ім. Димитрова — вироби з очерету і рогози. Серед промислових робітників було багато передовиків виробництва— це стахановці К. Н. Сігунцов, Ф. М. Гончар з промартілі «Мебельник», Ш. Г. Рудницький з промартілі «Жовтень», О. Ф. Волошина з промартілі ім. Димитрова, С. П. Тулученко з маслосирзаводу. Кадри для будівельних організацій готувала створена 1929 року школа ФЗУ «Будматеріал», яка спочатку називалася ремісничою кустарно-промисловою профшколою[4]. Тільки протягом 1932 року вона випустила 50 спеціалістів[5].

Піднесенню рівня організаторської і масово-політичної роботи сприяло створення в усіх артілях протягом 1937—1939 рр. первинних партійних організацій. 1940 року на обліку в 5 первинних партійних організаціях колгоспів і 7 парторганізаціях промислових підприємств і установ Нової Одеси перебувало 130 членів і кандидатів у члени партії[6]. Під керівництвом комуністів розгорталося соціалістичне змагання серед робітників і механізаторів Новоодеської МТС. І. І. Чоботар, М. С. Казакуца, рільники Г. В. Журавель, І. І. Ковінько постійно виконували норму виробітку на 130—150 проц. Доярка Г. Асмолова надоювала щороку понад 2 тис. літрів молока від корови. Свої досягнення демонстрували на Всесоюзній сільськогосподарській виставці конюх колгоспу «Шлях до соціалізму» М. І. Сурдул і чабан К. І. Дрозд, який одержав по 126 ягнят від 100 вівцематок[7]. У праці зростали люди: тракторист Н. І. Максимов став директором МТС, колишній наймит І. О. Альбещенко — головою колгоспу, від члена артілі до голови правління пройшов шлях Д. А. Косяк, у 1939 році нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Райком партії і райвиконком надавали великого значення впорядкуванню Нової Одеси. У передвоєнні роки тут збудовано адміністративні приміщення, середню школу, універмаг. У 1927 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Село було електрифіковане і радіофіковане.

Багато було зроблено і в галузі охорони здоров'я. Кількість ліжок в лікарні збільшилася до 65. Працювали рентгенологічний кабінет, лабораторія, поліклініка

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 316, арк. 9.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-418, оп. 1, спр. 7, арк. 47, 48.
[3] Там же, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 11, арк. 189—215; спр. 110, арк. 189—215.
[4] Там же, ф. Р-99, оп. 2, спр. 367, арк. 1—27.
[5] Газ. «Прибузька комуна», 20 листопада 1932 р.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 24.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2861, оп. 1, спр. 1273, арк. 52, 53.

Відкрито пологовий будинок, дитячу консультацію, санепідстанцію. Населення обслуговували 18 медичних працівників, у т. ч. два лікарі.

Відбулися істотні зміни на ниві народної освіти. У 1939 році повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. На кінець 30-х років у двох початкових, двох семирічних і двох середніх школах навчалося близько 2 тис. учнів. У 1939 році відкрито 3 колгоспних дитячих ясел і дитячий садок.

У 1934 році політвідділ МТС організував самодіяльний театр колгоспної молоді, який у 1936 році посів 1-е місце на обласному і 2-е — на республіканському оглядах художньої самодіяльності за постановку «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського. У Новій Одесі працювали також районні будинки культури і піонерів, 3 колгоспні клуби, 3 бібліотеки, кінотеатр. Зростав потяг молоді до спорту. Починаючи з 1934 року, щорічно проводились міжколгоспні спартакіади[1].

Коли на Радянську країну напала гітлерівська Німеччина, понад 1500 новоодесців пішли на фронт, 150 — записались у винищувальні батальйони. Жителі вивозили на схід обладнання МТС, підприємств, громадську худобу. 12 серпня 1941 року фашисти вдерлися в Нову Одесу. З перших днів окупації населення чинило запеклий опір загарбникам. Партизанський загін, створений партійними органами з місцевих жителів на чолі з Ф. А. Римарем, колишнім головним агрономом сільгоспвідділу райвиконкому, знищив призначених ворогами старосту і його заступника. Партизани разом з частинами Червоної Армії з боями відступили з Нової Одеси, а 14—15 серпня брали участь у захисті Миколаєва, пізніше з'єдналися з Каховським партизанським загоном[2].

На початку 1942 року в Новій Одесі почала діяти підпільна група з 36 чоловік, організаторами і керівниками якої були В. Г. Завадський та А. М. Беглиця. Активну участь у роботі групи брали Р. С. Кучер, П. А. Волошин, В. Я. Безсонов, Д. В. Дудєв, Д. І. Дудєва, І. О. Чорнобай з дружиною і сином та інші[3]. Патріоти підтримували зв'язок з «Миколаївським центром», представники якого П. Я. Защук і П. А. Комков приїздили до Нової Одеси і провели нараду з підпільниками[4]. Члени групи збирали розвідувальні дані, чинили диверсії, організовували втечі військовополонених з концтабору, вели антифашистську агітацію серед населення, розповсюджували зведення Радінформбюро, листівки, допомагали молоді уникати вигнання до Німеччини. В місцевій друкарні підпільники дістали шрифт і передали його «Миколаївському центру». У грудні 1942 року фашисти викрили і розгромили організацію, її керівників В. Г. Завадського і А. М. Беглицю було страчено, багатьох учасників підпілля вивезено на каторгу до Німеччини. Коли гітлерівці дізналися, що близько 300 мирних жителів переховуються в каменоломнях, то за допомогою отруйних газів примусили їх вийти звідти, жінок загнали в сарай, а чоловіків — у сусіднє село Андріївку, де 104 з них по-звірячому розстріляли[5]. За 2,5 року окупації німецько-фашистські загарбники розстріляли 282, повісили 8 і насильно вивезли до Німеччини 896 громадян Нової Одеси[6].

15 березня 1944 року село визволили від окупантів частини 46-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта В. В. Глаголєва. При форсуванні Південного Бугу новоодесці допомагали воїнам 6-го гвардійського стрілецького корпусу наводити понтони, підносили боєприпаси. 18-річний колгоспник Н. П Мунтян сам знищив кулеметну обслугу ворога, за що нагороджений медаллю «За відвагу»[7].

---

[1] Газ. «До нових перемог» (Нова Одеса), 25 вересня 1934 р.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 105, 356.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 4, спр. 20, арк. 6, 79.
[4] Там же, ф. 4074, оп. 1, спр. 213, арк. 1, 2.
[5] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 140.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 8, арк. 12.
[7] Газ. «Радянська Волинь», 19 вересня 1945 р.

Свято шанують пам'ять воїнів-визволителів жителі Нової Одеси. Над братською могилою у парку ім. В. І. Леніна, де поховані генерал-майор Г. Ю. Кухарєв, підполковник А. І. Сапроненко, майор І. І. Дорогокупля, капітан П. І. Савін, старший лейтенант П. С. Дишлевий та інші, споруджено пам'ятник. Новоодесці мужньо билися з ненависним фашизмом на фронтах Великої Вітчизняної війни. 1500 з них відзначені орденами і медалями, а І. І. Решетєєву та Л. М. Агєєву присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Нова Одеса. 1968 р.

Німецько-фашистські загарбники завдали селу великої шкоди. Повністю було пограбовано колгоспи і МТС, підприємства місцевої промисловості, знищено громадські будівлі, житлові будинки. Заподіяні збитки досягли 31,8 млн. крб. (в масштабі цін того часу)[1].

Райком партії, райвиконком, сільська Рада, спираючись на допомогу держави, мобілізували трудящих на відбудову господарства, організували збір продовольства і грошей для фронту. Наслідуючи приклад жителя Нової Одеси Ф. Д. Нікози, трудящі району зібрали на 1 травня 1944 року понад мільйон крб. на спорудження танкової колони «Колгоспник Миколаївщини»[2]. Весною 1944 року були відновлені всі 6 артілей. Орали і сіяли колгоспники вручну. Врожай довелося збирати серпами, косами і косарками. Трудилися і старі, і малі. 66-річний Я. І. Пащенко виконував денну норму на 150 проц., 700 снопів при нормі 400 нав'язувала 66-річна колгоспниця М. П. Аба[3]. У липні новоодесці писали бійцям Червоної Армії на фронт: «У ці дні кожен з нас буде працювати день і ніч по-гвардійськи, не залишаючи поля, так як ви не залишаєте день і ніч своїх позицій... Ми вирішили, крім обов'язкових заготівель зерна державі і Червоній Армії, виділити з своїх ресурсів і дати додатково у фонд Головного командування 200 тис. пудів зерна». Свої зобов'язання трудівники села виконали. Механізатори МТС знімали з розбитої трофейної техніки запчастини до тракторів, комбайнів, автомобілів. Першої повоєнної зими у парку Новоодеської МТС було вже 60 відремонтованих тракторів[4]. Почали працювати промислові артілі «П'ятирічка», «Свобода» (видобувала камінь), «Жовтень» (виготовляла швейні вироби), «Мебельник», цегельночерепичний завод райпромкомбінату. У квітні 1945 року стала до ладу електростанція. Відкрилися лікарня, школа, будинок культури, бібліотека. Відбудовуючи зруйноване господарство села, новоодесці допомагали відроджувати підприємства Миколаєва, шахти Донбасу. Новоодеський район шефствував над Дніпрогесом[5].

Спираючись на всебічну допомогу держави, колгоспи Нової Одеси восени 1945 року відновили довоєнні посівні площі. Валовий збір зерна у 1950 році у 1,2 раза перевищив рівень 1940 року. Збільшилося поголів'я худоби. Зріс рівень виробництва місцевої промисловості. 1954 року з метою кращого використання земельних площ, техніки і кадрів шість сільгоспартілей Нової Одеси об'єдналися

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 8, арк. 10, 12, 25, 48; спр. 230, арк. 5, 12, 16, 27; спр. 249, арк. 6.

[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 250.

[3] Газ. «Південна правда», 18 липня 1944 р.

[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 263, 276, 277, 341.

[5] Там же, стор. 337, 338.

Заслужений агроном УРСР І. Є. Щербак на дослідному полі сортовипробувальної дільниці. 1970 р.

у два господарства[1]. За рекомендацією райкому партії ці колгоспи очолили тридцятитисячники Г. М. Гончаров і В. А. Воленюк. У 1955 році артілі одержали по 19,6 цнт зернових з гектара, виробили по 101,7 цнт молока на 100 га сільгоспугідь. У 1958 році після об'єднання господарств в одне «Шлях до комунізму» трудівники досягли ще кращих наслідків: на 100 га сільгоспугідь було вироблено по 19,3 цнт м'яса, 153 цнт молока[2]. Урожайність зернових збільшилася з 14,8 цнт з гектара до 16,5 цнт. За роки семирічки виробництво валової продукції в артілі «Шлях до комунізму» досягло 1829 тис. крб. У 1,5 раза збільшилася оплата праці. У 1967 році колгосп достроково виконав план виробництва і продажу державі продукції сільського господарства.

У 1968 році до складу Нової Одеси увійшло с. Кашперівка, на території якого розташована садиба колгоспу ім. Шевченка. Після Великої Вітчизняної війни правління артілі очолює ветеран колгоспного руху, кавалер ордена Леніна В. І. Трунов. У 1970 році господарство перевиконало план продажу зерна державі: при зобов'язанні 22 цнт вирощено по 24,6 цнт з гектара. Перевиконано також плани продажу державі м'яса, молока, яєць. Серед передовиків колгоспного виробництва Герой Соціалістичної Праці свинарка Л. Р. Апостолова, яка одержала по 18 поросят від кожної свиноматки, скотар В. Д. Ільїнський, який добився 900 грамів середньодобового приросту молодняка, механізатори широкого профілю А. А. Дробина, В. М. Крайнюк, В. С. Холод, які систематично виконують змінні норми виробітку на 150—175 проц., і багато інших. Приклад самовідданої праці показували і працівники сортовипробувальної дільниці, створеної в селі ще 1938 року. Очолював її заслужений агроном Української РСР І. Є. Щербак. Дільниця 5 років була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, нагороджена п'ятьма медалями і дипломами 2-го ступеня, премійована автомашиною. З 1945 року колектив утримує перехідний Червоний прапор серед сортодільниць області.

У Новій Одесі працює «Міжколгоспбуд», завод будматеріалів, продукція якого використовувалася на спорудженні Каховської ГЕС. У 50-х роках тут стали до ладу промартілі для видобутку каменю «П'ятирічка» та «Червоний партизан». Промартіль «Мебельник» перетворено на меблеву фабрику. Розвиваються підприємства харчової промисловості. 1955 року маслосирзавод виробив 4 тис. цнт масла, а в 1969 році — понад 6 тис. цнт. При комбінаті побутового обслуговування відкрилися шевський і слюсарний цехи, майстерні ремонту годинників, радіоприймачів, телевізорів. У 1965—1969 рр. виробничі фонди місцевої промисловості зросли вдвічі, а кількість робітників і службовців становить 1300 чоловік.

Трудова активність жителів міста особливо виявилася у соціалістичному змаганні. Звання колективів комуністичної праці носять центральна майстерня райоб'єднання «Сільгосптехніки», бригада водіїв № 2 автопідприємства № 14035, дві бригади меблевої фабрики. На підприємствах працюють 246 ударників комуністичної праці.

За успіхи в розвитку народного господарства трудівники Нової Одеси відзначені урядовими нагородами, в т. ч. ордена Леніна удостоєна свинарка Х. С. Бевз, ордена Трудового Червоного Прапора — колишній перший секретар райкому КП України О. Г. Захарченко, перший секретар райкому КП України О. А. Ружи-

[1] Новоодеський райдержархів, ф. 64, оп. 10, спр. 1, арк. 23; ф. 65, оп. 10, спр. 3, арк. 21.
[2] Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Николаев, 1962, стор. 6—60.

цький, водій І. І. Зізда, доярка Г. Н. Никитюк, токар А. Ф. Чоботар, робітник МТС С. Г. Бондар та інші. Колективам кар'єру № 1 заводу будівельних матеріалів і бригаді шоферів «Міжколгоспшляхобуду» присвоєно звання «Колектив-переможець соцзмагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» з врученням пам'ятного Червоного прапора райкому КП України та райвиконкому і занесенням до Ленінської книги трудової слави. 772 жителі Нової Одеси нагороджені Ленінськими ювілейними медалями.

Зростає громадська активність трудівників селища. У 38 первинних партійних організаціях — 804 комуністи, бойовими помічниками яких є 1054 комсомольці. 120 депутатів селищної Ради, яким допомагають 10 постійних комісій у складі 400 активістів, приділяють велику увагу впорядкуванню районного центру.

З 1965 року Нова Одеса — селище міського типу. За роки семирічки і останньої п'ятирічки тут зведено 595 житлових будинків, готель, розбито 5 скверів, прокладено 12 км тротуарів, 17 км водопроводу. У селищі — 39 магазинів, з 1964 року працює універмаг. У користуванні жителів близько 800 телевізорів, 79 автомобілів, 586 мотоциклів. У місцевій ощадкасі 4998 вкладників, сума їх вкладів становить 3 млн. 330 тис. карбованців.

Протягом дев'ятої п'ятирічки в селищі буде збудовано 35 тис. кв. метрів житла, 5 корпусів районної лікарні, в яких розмістяться інфекційне, неврологічне, онкологічне та травматологічне відділення. Стане до ладу новий водопровід. Передбачається вже в 1971 році додатково газифікувати 5265 квартир у Новій Одесі та прилеглих селах.

Невід'ємною рисою життя стають нові радянські обряди: урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, комсомольські весілля, проводи юнаків до лав Радянської Армії, зустрічі молодих виробничників з ветеранами праці, вечори вшанування знатних людей колгоспів і підприємств. Так, восени 1967 року члени артілі ім. Шевченка вшановували сім'ю колгоспниці В. М. Мороз. Сільська трудівниця виховала трьох дітей. Її сини — комуністи Анатолій та Олександр — механізатори. Донька Світлана на колгоспні кошти навчалась у Херсонському медичному училищі. Артіль допомогла родині поставити хату, виділила 600 крб. на придбання меблів. На вечорі члени правління, ветерани праці, піонери щиро вітали трудову родину.

Значні зміни за останні роки сталися в галузі охорони здоров'я. У Новій Одесі працює лікарня на 200 ліжок, при якій 1967 року відкрито водогрязелікарню. Значно розширено поліклініку. На колгоспних фермах діють медичні профілакторії. У селищі — 160 медпрацівників, у т. ч. 38 лікарів і 122 чоловіка середнього медичного персоналу. Понад 150 трудящих Нової Одеси щороку зміцнюють здоров'я у будинках відпочинку, санаторіях. Близько 1600 дітей колгоспників і робітників проводять літні канікули у піонерських таборах праці та відпочинку. Піклуються тут і про малюків, для яких відкрито дитячий комбінат на 240 місць та 7 дитячих ясел і садків.

У трьох середніх та одній восьмирічній школах навчаються 1995 дітей, у двох вечірніх і заочній — 479 юнаків і дівчат. Є тут і музична школа. Із 137 учителів 14 — відмінники народної освіти. Міське профтехучилище № 16 у 1968/69 навчальному році підготувало 350 мулярів та теслярів для будівельних об'єктів Миколаївської області.

При районному будинку культури на 600 місць працюють хоровий і драматичний гуртки, оркестри народних інструментів та духовий. Районному ансамблю танцю присвоєно звання народного. Агіткультбригада колгоспу ім. Шевченка зайняла перше місце на республіканському огляді агітколективів. 1958 року у

Новоодеський «Міжколгоспбуд». 1970 р.

Новоодеська середня школа. 1951 р.

Новій Одесі відбувся творчий звіт самодіяльних композиторів Миколаївщини. На сцені районного будинку культури виступали артисти Великого театру СРСР, Миколаївського обласного російського драматичного театру ім. В. П. Чкалова, Державного російського драматичного театру БРСР ім. М. Горького та інші відомі художні колективи країни. У фондах 10 бібліотек — понад 97 тис. томів книг. Про любов новоодесців до друкованого слова свідчить і те, що 1971 року вони передплатили 14 тис. газет і журналів. Гостинно запрошує глядачів новий кінотеатр на 450 місць. Кіноустановки є і в будинках тваринників колгоспу «Шлях до комунізму».

Жителі Нової Одеси пишаються своїми земляками Героєм Радянського Союзу полковником І. І. Решетєєвим (його ім'я носить середня школа № 3, де він вчився); генерал-майором П. Ф. Богзою; колишнім розвідником, нині проректором Московської ветеринарної академії М. Г. Іпатенком. Уродженець селища П. О. Іпатенко воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, закінчив Московський інститут міжнародних відносин, працював на дипломатичних посадах за кордоном, а нині — співробітник Міністерства закордонних справ СРСР.

Великих успіхів домоглися трудящі Нової Одеси за роки Радянської влади в галузі економічного і культурного розвитку. Вони докладають всіх зусиль, щоб своєю працею наблизити комуністичне майбутнє.

М. Ф. БОКОВ, В. А. КУЗЬЄВ, І. С. САЛЛО

ГУ́Р'ЇВКА

Гур'ївка — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 35 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Баловне — 10 км. Населення — 1089 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Костянтинівка і Піски.

На території села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи та бронзові наконечники стріл скіфських часів[1].

Історія виникнення села пов'язана з початком освоєння території Надбужжя, коли на щойно звільненій від турок землі було розташовано полк[2], створений у 1769 році з арнаутів, або волонтерів — переважно молдаван і болгар, які брали активну участь у російсько-турецькій війні 1768—1774 рр.[3]. У вересні 1775 року генерал-майор Муромцев, якому було доручено влаштування цих поселень, доповідав Потьомкіну, що арнаути на перший випадок викопали землянки і «в економії своїй та хліборобстві працювати почали»[4]. Додана до рапорту карта свідчить, що саме в той час козаки Бугогардівської паланки і арнаути заснували між Мертвоводом і Інгулом кілька населених пунктів, у т. ч. і Гур'ївку[5]. 1787 року в Гур'ївці, жителі якої ввійшли до Бузького козацького полку, мешкав 51 чоловік. Згодом

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 81, 82.
[2] Сборник военно-исторических материалов, вып. 6. СПб., 1893, стор. 37, 38.
[3] А. Петров. Война России с Турцией и польскими конфедератами, т. 1. СПб., 1866, стор. 189.
[4] Е И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 68.
[5] ЦДВІА, ф. 52, оп. 1/194, спр. 79, арк. 375.

сюди було переселено багато селян з Полтавщини та Київщини. Уже 1795 року в Гур'ївці налічувалося 856 жителів[1]. Після ліквідації Бузького козацького війська їх переведено на становище державних селян.

Селяни займалися скотарством, рибальством, землеробством. Тяжко доводилося їм обробляти землю: не вистачало робочої худоби, реманенту. До того ж, вони змушені були відбувати різні повинності на користь держави, сплачувати подушне, церковну десятину тощо.

1803 року було відновлено Бузьке козацьке військо у складі 3-х полків. Жителі Гур'ївки увійшли до другого козацького полку, а село стало станицею. Утиски властей, несправедливість командирів, свавілля і насильства над козаками були постійним явищем. Масове обурення і протести рядового козацтва викликала поведінка командира полку майора Балєєва, який разом з деякими старшинами привласнював четверту частину їх жалування[2].

У 1817 році, після ліквідації Бузького війська, Гур'ївка увійшла до складу Бузької уланської дивізії, а жителів було переведено на становище військових поселян[3]. Козаки, яким перетворення у військових поселян несло кріпосницьке гноблення, відповіли на це збройним повстанням. Лише в середині вересня, після тримісячної боротьби, уряду вдалося придушити цей виступ[4].

Муштра, караули, тяжкі покарання за найменшу провину, сувора регламентація життя викликали глибоке обурення поселян. Навіть польові роботи починалися і закінчувалися за командою унтер-офіцера. Нерівно розподілялася земля: хазяї першого розряду, наприклад, мали по 24 десятини, другого — 12 десятин, а нехазяї (таких було 129) — тільки 6 десятин, та й ті залишалися необробленими через нестачу тяглової сили (155 дворів утримували всього 69 коней) і реманенту. Бідняки наймитували або працювали у т. зв. робітничих ротах та возових парках, якими командували військові чини. За адміністративним поділом 1857 року Гур'ївка стала волосним центром Херсонського повіту. Але становище селян не поліпшилося. У них відібрали плавні, позбавивши випасу худоби і заготівлі кормів на зиму, за користування громадською землею (4—5 десятин на ревізьку душу) селяни сплачували великі податки. У відомостях казенної палати зазначалося, що колишні військові поселенці вносили щороку різних податків і зборів більше, ніж державні селяни[5].

1859 року в селі жило 1410 чоловік. Згідно з указами 1866—1867 рр. за общиною було закріплено 5381 десятину землі[6]. За кожну десятину селяни вносили щороку великі викупні платежі і податки. З 1867 року надільні землі, в середньому по 7 десятин на ревізьку душу, почали переходити у власність селян. У 1887 році у Гур'ївці мешкало вже 2440 чоловік, земля ж лишалася в тій же кількості. З 568 господарств 362 були малоземельними, 11 — безземельними[7]. Безземельні та малоземельні селяни орендували землю у багатіїв за третину зібраного врожаю, доплачуючи за кожну десятину грішми[8]. Брак робочої худоби, примітивні засоби обробітку землі, а також спустошливі суховії призводили до частих неврожаїв. Харчувалися селяни квашеною капустою і печеними буряками[9]. В той же час наживалися сільські глитаї, які за дуже високі проценти позичали біднякам зерно, давали продукти у борг, який селяни мусили відробляти у гарячу пору жнив. Частина жителів у пошуках кращої долі залишала домівку. Восени і взимку селяни йшли до Миколаєва і Херсона, але і там не завжди знаходили роботу.

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 179.
[2] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 125.
[3] Материалы для географии и статистики России, А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 794, 795.
[4] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 127.
[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 158, 178.
[6] «Сборник Херсонского земства», 1887, № 4, приложение, стор. 104, 105 (карта).
[7] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 278, арк. 149, 150.
[8] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 10.
[9] «Сборник Херсонского земства», 1876, № 1, стор. 11—13.

Жорстока поміщицько-куркульська експлуатація, політичне безправ'я викликали у селян гостре незадоволення існуючим ладом. На початку 900-х років у селі з'являється соціал-демократична література, яку доставляв сюди уродженець Гур'ївки І. І. Казарцев, що працював на заводі «Наваль» у Миколаєві. Він розповсюджував серед робітників нелегальну літературу, проводив бесіди на політичні теми, брав активну участь у маївках. У 1906 році його заарештували і кинули до херсонської каторжної в'язниці, а згодом вислали в Архангельську губернію[1].

Після поразки першої російської революції становище селян погіршилося. 1907 року у Гур'ївці жило 3426 чоловік. З 581 господарства 27 не мали землі, 131 мало від 2 до 7 десятин. Зате кожен з 25 куркулів володів 25—50 і більше десятинами землі[2]. Не вистачало сільськогосподарського реманенту. Лише чотири куркульських господарства мали молотарки. Значно посилилося розшарування на селі внаслідок столипінської аграрної реформи: 30 куркулів, збільшивши свої володіння на 426 десятин землі за рахунок 70 розорених бідняцьких господарств, вийшли на відруби[3].

Жахливі умови життя, відсутність медичної допомоги призводили до частих епідемій чуми, холери, від яких 1893 року у селі померло 80 чоловік. Із трьох новонароджених виживало лише двоє. У 1905 році фельдшерський пункт, відкритий 1876 року, перетворено на лікарську дільницю, яка обслуговувала 20 тис. жителів Гур'ївки і навколишніх сіл.

З 1862 року у селі працювала міністерська однокласна школа, яку 1908 року перетворено на волосну дворічну[4]. В одній кімнатці школи навчалося 35—37 хлопчиків і дівчаток. Навчальний рік продовжувався всього 4—6 місяців, бо майже всі школярі весною і влітку працювали у полі. Кількість неписьменних досягала 70 проц. Зате в селі до пізньої ночі не гасили світло 3 винних лавки і 4 шинки.

Під час першої світової війни більшість чоловіків воювала на фронті. Селянські господарства занепали. Населення голодувало. 1916 року в Гур'ївці мешкало 3159 жителів[5], це на 600 чоловік менше проти 1912 року.

У березні 1917 року в село прийшла звістка про повалення царського уряду. Проте у створеному сільському комітеті переважали куркулі. Вони, як свідчить колективний лист бідняків, надісланий у травні 1917 року Миколаївській Раді робітничих і військових депутатів, влаштовували у селян обшуки, привласнювали конфісковане поміщицьке майно[6]. Гур'ївці просили надіслати представників Миколаївської Ради для встановлення порядку[7]. У вересні 1917 року селяни відібрали у 18-ти т. зв. культурних орендаторів (куркулів) 612 десятин землі і розподілили її між собою. Та сільський комітет став на захист багатіїв[8].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни Гур'ївки на сході у грудні 1917 року вітали рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад про створення Радянського уряду України[9]. Рада селянських депутатів, обрана у січні 1918 року (голова О. П. Стройнов), приступила до розподілу між бідняками конфіскованої у місцевих багатіїв землі, сільськогосподарського реманенту і тягла. За активною участю депутатів Ради і колишнього фронтовика бідняка І. М. Папуші на базі еко-

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 198, арк. 6, 7.

[2] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 году, стор. 14, 15.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 1110, арк. 2.

[4] Там же, ф. Р-99, оп. 1, спр. 136, арк. 3; ф. Р-161, оп. 1, спр. 161, арк. 33.

[5] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 79.

[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 266, арк. 48.

[7] А. И. Смолинчук. Большевики Украины в борьбе за Советы. Львов, 1969, стор. 85.

[8] ЦДАЖР УРСР, ф. 406, оп. 5, спр. 51, арк. 122.

[9] Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г.— март 1918 г.), стор. 207.

номії сусіднього поміщика Бутовича у січні було створено сільськогосподарське товариство, до якого увійшло 19 бідняцьких родин[1].

Але у березні 1918 року Гур'ївку окупували австро-німецькі загарбники. Окупанти жорстоко розправлялися з активістами, повернули багатіям землю, вивозили награбовані у населення майно, худобу, хліб та інші продукти. Восени 1918 року для організації партизанського загону миколаївські підпільники направили у село більшовиків і революційних робітників заводу «Наваль» В. В. Слушаєва, П. О. Ігнатьєва, М. І. Бандурка, В. Ф. Хилька, Я. Г. Білогуба. Створений ними підпільний комітет очолив більшовик В. В. Слушаєв. З метою конспірації він відкрив у Гур'ївці майстерню, а в сусідньому селі Баловному — кузню. Члени комітету підтримували зв'язки з Миколаївським підпіллям (через І. В. Сухановського) і з підпільними групами інших сіл, куди доставляли більшовицьку літературу, зброю. У жовтні почав діяти партизанський загін, в якому спочатку налічувалося 30, а в кінці місяця — вже 160 чоловік. Командиром загону став уродженець Гур'ївки колишній фронтовик Я. Г. Білогуб, комісаром — В. В. Слушаєв. Перше бойове хрещення загін одержав у жовтні, захопивши гур'ївський міст і роззброївши батальйон німецьких окупантів. Потім партизани з боєм взяли німецькі колонії Гольдштадт і Кринички і розігнали гетьманську варту. У березні—квітні 1919 року бійці загону брали участь у визволенні від французьких інтервентів Одеси. За цей час загін зріс до 500 бійців[2].

Я. Г. Білогуб — командир Гур'ївського партизанського загону. Фото 1935 р.

Після вигнання з села петлюрівців у березні 1919 року новообрана Рада, яку очолив В. І. Гетьманцев, організувала збір продовольства для Червоної Армії, допомагала сім'ям фронтовиків, створила загони самооборони тощо. У квітні було проведено перерозподіл землі по 2,5 десятини на їдця. Гур'ївці успішно виконували продрозверстку, подавали всебічну допомогу посланцям пітерських робітників, які прибули до села, щоб одержати допомогу продовольством. Організований у травні 1919 року комітет бідноти спрямував селянство на боротьбу з куркульством, а також на втілення в життя законів Радянської влади. Гур'ївці у складі бригади М. В. Голубенка, що входила до складу 3-ї Радянської армії, також брали участь у ліквідації банд Григор'єва у травні 1919 року на станції Грейгове і Горохівка[3]. Влітку загін був відправлений на денікінський фронт, де увійшов до складу 2-го полку Ленінської бригади 14-ї армії. Полк витримав жорстокий бій під станцією Синельникове та Славгородом (нині Дніпропетровської області) з бандами генерала Шкуро. В бою загинули комісар загону В. В. Слушаєв, командири рот М. І. Бандурко, О. В. Волошин і багато інших гур'ївців[4].

В кінці серпня 1919 року Гур'ївку захопили денікінці. Вони забирали у селян худобу, хліб, одяг. Білогвардійці закатували радянських працівників і активістів, виказаних місцевими куркулями: В. І. Гетьманцева, О. П. Ігнатьєва, О. О. Травицького, А. Г. Вітренка, Г. В. Травицького, І. І. Котенка, Г. М. Кучеренка й багатьох інших.

На початку лютого 1920 року війська 41-ї стрілецької дивізії визволили Гур'ївку. Владу в селі взяв волосний ревком (голова О. П. Стройнов). Створені партійний і комсомольський осередки очолили колишні бійці Гур'ївського партизанського

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 160, арк. 113; ф. Р-2232, оп. 1, спр. 289, арк. 12.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 107, арк. 1—4.
[3] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 26, арк. 299.
[4] Там же, ф. 199, оп. 3, спр. 320, арк. 1.

загону С. В. Норик та І. В. Шпак. 13 січня ревком передав повноваження волвиконкому. 4 квітня відбулися вибори до сільської Ради, головою якої став бідняк В. К. Юрченко[1]. Партійний і комсомольський осередки та сільська Рада очолили боротьбу з бандитизмом та відбудову зруйнованого господарства, організували збір продовольства для Червоної Армії. За успішно проведену роботу вони одержали подяку від Миколаївського губревкому. Велику роль у соціалістичних перетвореннях на селі відіграв комітет незаможних селян, створений у липні 1920 року. Його головою обрали комуніста І. М. Папушу, все життя якого — приклад відданого служіння народу. У 1905 році він був засуджений за революційну діяльність серед солдатів. Після повернення у Гур'ївку 1907 року наймитував у місцевих куркулів, з 1911 — працював на Миколаївському суднобудівному заводі «Руссуд». 1916 року за участь у страйку направлений на румунський фронт, де в 1917 році обраний до складу ротного ревкому. В січні наступного року повернувся додому, був організатором першого сільськогосподарського товариства, воював у Гур'ївському партизанському загоні[2]. Комнезам відібрав у багатіїв і розподілив землю і реманент між бідняками, мобілізував селян на боротьбу з куркульством, бандитизмом і спекуляцією[3]. У квітні 1921 року президія комнезаму постановила вилучити у куркулів прихований хліб і розподілити серед бідноти.

У боротьбі з розрухою велику допомогу гур'ївцям подали трудящі Миколаєва. Так, восени 1920 року під час «тижня селянина» 32 робітники Управління водного транспорту відремонтували значну кількість сівалок, плугів, борін, возів, гарб та іншого реманенту. Метал, цвяхи, гвинти, окремі запасні частини тощо робітники привезли з собою[4]. У жовтні селяни одержали першу партію промислових товарів з миколаївських підприємств. У 1922 році селяни відновили довоєнні посівні площі, збільшилося поголів'я худоби, пожвавилася торгівля. Під керівництвом сільської Ради, за активною участю комсомольців у селі проводилися недільники, під час яких зібрано багато хліба і грошей для Червоної Армії, сиріт, потреб народної освіти[5].

З перших днів Радянської влади партійні і радянські органи приділяли велику увагу розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. 1920 року в селі відкриваються амбулаторія й аптека. Через рік почав працювати дитячий будинок, в якому виховувалося 47 сиріт, у 1923 році — дитячі ясла на 50 місць. Перша радянська школа в Гур'ївці прийняла дітей ще у 1918 році[6], а в 1920 році їх було вже дві. На початку квітня 1920 року в Гур'ївці відбувся волосний з'їзд учителів, який накреслив заходи в галузі розвитку народної освіти[7]. Розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Гуртками лікнепу керували близько 25 культармійців. До 1930 року вчителі-ентузіасти навчили грамоти всіх членів комнезаму[8].

У 1920 році відкрився сільський клуб, при якому працювали хоровий, драматичний та інші гуртки художньої самодіяльності, а також політичної освіти, атеїзму і сільськогосподарський. Особливою популярністю користувався гурток атеїзму, в результаті роботи якого більшість селян відійшла від церкви. Тому рішенням сільського сходу в 1922 році церкву було закрито, а церковні цінності передано у фонд допомоги голодуючим. З 1920 року значну роль у культосвітній роботі відігравала сільська бібліотека. В роки становлення Радянської влади народжу-

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-156, оп. 1, спр. 298, арк. 68; ф. Р-179, оп. 1, спр. 101, арк. 13; ф. Р-2232, оп. 1, спр. 289, арк. 13—15; спр. 905, арк. 1—3.
[2] Там же, ф. Р-916, оп. 2, спр. 485, арк. 100.
[3] Там же, спр. 547, арк. 11, 13, 14.
[4] Там же, ф. Р-152, оп. 1, спр. 55, арк. 107, 108.
[5] Там же, ф. Р-179, оп. 1, спр. 10, арк. 10, 11.
[6] Там же, ф. Р-75, оп. 1, спр. 192, арк. 26; ф. Р-99, оп. 1, спр. 136, арк. 3; ф. Р-161, оп. 1, спр. 161, арк. 30, 31.
[7] Там же, ф. Р-179, оп. 1, спр. 150, арк. 256.
[8] Там же, спр. 151, арк. 2; ф. Р-687, оп. 1, спр. 206, арк. 52.

ються нові обряди і звичаї. Так, у лютому 1924 року жителі Гур'ївки урочисто святкували перші «червоні хрестини».

Партійна організація, сільська Рада і КНС проводили серед бідняцько-середняцьких мас велику роботу, роз'яснюючи переваги колективного господарювання. 19 серпня 1922 року 16 членів КНС об'єдналися у першу артіль «Червона зірка», яка мала 250 га землі, 4 коней і кілька господарських будівель[1]. Через рік на базі артілі було організовано машинно-тракторне товариство. У серпні того ж року створюється артіль ім. Шевченка, у 1923 році — «Справедливість», ще через два роки — «Червоний переселенець» та ім. Петровського. У 1925 році кооперуванням було охоплено більше 50 проц. селянських дворів Гур'ївки, які мали 1076 га землі[2]. З 1926 по 1929 рік створюються сільгоспартілі «До нового життя», «Холодна балка», «Червона гребля», «Червоний хлібороб»[3], в яких було вже 2400 га землі. У 1929 році під час суцільної колективізації на базі дрібних господарств створюється колгосп ім. Леніна, а через рік — ім. К. Маркса[4], у розпорядженні яких було 3476 га землі. 1930 року до колективів пішло 98 проц. селян. Куркулі намагалися за всяку ціну підірвати економіку молодих господарств. Так, їх ставленик, що працював рахівником у колгоспі ім. К. Маркса, заплутував облік, намагався дезорганізувати роботу на відповідальних ділянках виробництва. Другий куркульський прихвостень вкрав цукор, призначений для бджіл, і вощину, внаслідок чого бджоли загинули. А куркуль, який був конюхом, призвів до загибелі 28 коней, привласнював зерно, ковальсько-слюсарний інструмент, псував різний реманент[5]. Велику допомогу партійній організації в боротьбі з куркулями надавали комсомольці, які у 1930 році обрали своїм ватажком місцевого поета В. А. Малагушу. Він сміливо викривав підступні дії куркулів у віршах, разом з усіма комсомольцями брав активну участь у розкуркуленні і виселенні багатіїв[6]. Згодом секретарем комсомольської організації було обрано одну з перших на Миколаївщині жінок-трактористок Д. І. Колот[7]. Славний шлях пройшла трудівниця — від вожака гур'ївської комсомолії, інструктора і секретаря райкому до секретаря Миколаївського обкому комсомолу і члена ЦК ЛКСМУ. Нині Дар'я Іванівна — персональний пенсіонер республіканського значення.

1929 року в Гур'ївці на базі товариства «Червона зірка» створюється машинно-тракторна станція[8]. Маючи 51 трактор та інші машини, МТС подавала дійову допомогу колгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт, у зміцненні й розвитку їх економіки. Створений у 1933 році політвідділ МТС сприяв політичному вихованню мас, видавав багатотиражну газету «Соціалістичний шлях», яка розповідала селянам про нове у колгоспному житті, допомагала долати труднощі. У 1940 році в МТС було 105 тракторів, 37 комбайнів, 16 автомашин та багато сільськогосподарського реманенту. На її подвір'ї виросли типові приміщення ремонтних майстерень, гаражі, адміністративні будівлі.

Комуністи і комсомольці спрямували зусилля сільських трудівників на дострокове виконання п'ятирічних планів. Підвищувалася врожайність сільськогосподарських культур, майже втричі зросло поголів'я худоби і її продуктивність. Якщо на початку 30-х років хлібороби збирали в середньому по 8,2 цнт зернових з га, то в 1939 році — по 14,2 цнт, а в артілі ім. Леніна на площі 611 га вирощено по 18 цнт озимої пшениці з гектара[9]. Колгоспи мали птахо- і вівцеферми, пасіки.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-103, оп. 1, спр. 650, арк. 118, 119.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 616, арк. 129.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 466, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 230, арк. 52, 53.
[5] Газ. «За темпи», 6 березня 1932 р.
[6] Миколаївський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1005, арк. 26.
[7] Газ. «Прибузька комуна», 8 березня 1937 р.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, арк. 912.
[9] Газ. «Більшовицький шлях», 25 травня 1941 р.

Більше як у два рази збільшилися прибутки господарств. У колгоспі ім. К. Маркса, наприклад, у 1939 році вони становили понад 300 тис. крб. проти 169 тис. крб. у 1936 році. 1940 року артілі мали по автомашині, велику кількість сільськогосподарської техніки[1]. У кожному господарстві діяла система малого зрошення. Будувалися автогаражі, зерносховища, тваринницькі приміщення.

Зростали ряди майстрів колгоспних ланів. Зразки самовідданої праці показували тракторні бригади М. І. Варшавського та І. І. Чабаненка з Гур'ївської МТС, які змагалися за краще використання техніки на ланах. Зокрема, бригада І. І. Чабаненка брала участь у всесоюзному змаганні механізаторів і не раз завойовувала першість. За вирощення урожаю озимої пшениці по 20 цнт з га у 1935 році трактористи І. І. Чабаненко, С. А. Куроп'ятник, Ф. В. Крисенко нагороджені орденом Леніна, а М. П. Кирпенко — орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Високо оцінив Радянський уряд працю й інших механізаторів. Так, у 1939 році орденом Трудового Червоного Прапора відзначено бригадира тракторної бригади П. Г. Вовченка, орденом «Знак Пошани» — комбайнера О. О. Вовченка, який у 1938 році скосив 705 га зернових у рідному колгоспі і 300 га на ланах братнього Казахстану[3]. Майстрами високих врожаїв у передвоєнні роки зарекомендували себе члени жіночої бригади МТС, яку очолювала П. Ф. Журба. Весь склад бригади 1938 року брав участь у зйомках фільму «Трактористи», які проводила у селі студія «Мосфільм». Гур'ївська МТС у 1939 році була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і одержала диплом 2-го ступеня та 5 тис. крб. премії, а директора І. С. Колінка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[4]. Учасниками ВСГВ 1939 року були також члени артілі ім. К. Маркса М. Д. Малагуша, Я. І. Щербак та бригада І. Д. Чорнозуба з колгоспу ім. Леніна.

Зростав матеріальний і культурний рівень трудівників села. Колгоспники систематично одержували по 2—3 кг хліба і 2 крб. на трудодень[5]. На місці колишніх землянок з'явилися гарні хати під черепицею і бляхою. В середині 30-х років почала працювати лікарня на 15 ліжок, збудовано нове приміщення аптеки, відкрилися 3 колгоспних ясел. Напередодні війни покінчено з неписьменністю. Семирічну школу щорічно відвідувало 400 дітей. У селі працювало 15 спеціалістів з вищою і середньою освітою. На сцені сільського клубу регулярно виступали учасники художньої самодіяльності — співаки, танцюристи, драмгуртківці. Сюди приїздили з концертами актори Миколаївського театру юного глядача, обласної філармонії. Чотири рази на тиждень демонструвалися кінофільми.

Коли віроломний напад гітлерівської Німеччини обірвав мирну працю радянських людей, сотні трудівників Гур'ївки пішли до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати завоювання Великого Жовтня. А ті, хто залишився в селі, будували оборонні споруди, вступали до винищувальних батальйонів. З наближенням фронту колгоспне майно і худобу відправляли в глибокий тил. Механізатори Гур'ївської МТС, незважаючи на труднощі воєнного часу, евакуювали всю сільськогосподарську техніку.

15 серпня 1941 року гітлерівці захопили село. Вони жорстоко знущалися над радянськими людьми, відбирали худобу, продукти харчування, особисті речі. Гітлерівські кати розстріляли 3 активістів і вивезли на фашистську каторгу 15 юнаків і дівчат. Жителі села чинили опір ворогам, ховали хліб, виводили з ладу сільськогосподарську техніку, допомагали партизанам, переховували військовополонених[6]. У перші ж дні окупації у Гур'ївці почала діяти група підпільників, залишених тут обкомом партії. Серед них були бригадир колгоспу ім. Леніна

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1158, арк. 121—130.
[2] Газ. «Прибузька комуна», 16 липня 1936 р.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 175, арк. 30.
[4] Там же, арк. 3.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1110, арк. 384, 389.
[6] Там же, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 28, арк. 40.

М. В. Куроп'ятников, учитель-комуніст Ф. Г. Федченко, робітники Чорноморського суднобудівного заводу В. Г. Данилюк, І. В. Палупа. Патріоти розповсюджували листівки «Миколаївського центру» і дані Радінформбюро про становище на фронтах, брали участь у диверсіях. Зокрема, за їх участю під Миколаєвом підірваний німецький аеродром. У 1942 році всі члени групи були заарештовані і закатовані у гестапо[1].

Невмирущою славою вкрили себе на фронтах Великої Вітчизняної війни багато гур'ївців. За героїчні подвиги 394 жителі села нагороджені орденами і медалями. Відважний розвідник комсомолець І. К. Киба, який добровільно пішов на фронт, удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Командир військової частини писав його батькам: «Ваш син виявляє героїзм, відвагу, хоробрість і доблесть. Він знищив до 100 німецьких солдатів і офіцерів на полі бою, взяв у полон 3 «язики». Ратні подвиги вашого сина запалюють на подвиг сотні бійців»[2]. За героїзм, виявлений при форсуванні Дніпра, звання Героя Радянського Союзу присвоєно уродженцю Костянтинівки А. Г. Куроп'ятнику. Героїчний подвиг здійснив дев'ятнадцятирічний юнак Г. О. Жовтоножко. В бою під Ростовом 1943 року він приземлився в тилу ворога на підбитому літаку. До нього під'їхали німці на бронемашинах. Підпустивши їх ближче, пілот знищив дві машини і кількох гітлерівців. Коли вийшли боєприпаси, він підпалив літак і, залігши за каменем, в упор розстрілював фашистів з пістолета. Безвихідне становище примусило його останню кулю пустити в себе[3]. Відважного льотчика посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

27 березня 1944 року підрозділи 96-ї стрілецької дивізії 6-ї армії (під командуванням генерал-лейтенанта І. Т. Шльоміна), вибили з села німецько-фашистських загарбників. За визволення Гур'ївки смертю хоробрих полягли росіяни А. Д. Воробйов, С. М. Морозов, О. М. Полозаєв, А. П. Куклаєв, українці П. Д. Герасименко, П. Л. Черевичниць, Г. А. Лебідь, Є. Н. Самійленко, казах С. К. Альжафаров, вірменин С. А. Петросян. Гур'ївці свято шанують пам'ять про тих, хто віддав своє життя за щастя і свободу Вітчизни. На братській могилі у центрі села споруджено обеліск. У середній школі обладнано музей, у якому зібрано матеріали про бойові діла земляків, а в сільській бібліотеці влаштовано куток бойової й трудової слави.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, ворог спустошив село. На руїни були перетворені виробничі приміщення МТС і колгоспів, житлові будинки. Збитки, завдані господарству села, становили понад 17 млн. крб.[4] З фронту не повернулися 90 гур'ївців. Після визволення Гур'ївки територіальна партійна організація у складі 4 чоловік, комуністи МТС і сільська Рада мобілізували колгоспників і робітників МТС на подолання господарських труднощів[5]. Весною 1944 року довелося орати коровами, сіяли і збирали врожай того року теж вручну. У виключно важких умовах члени артілі ім. К. Маркса і механізатори відремонтували сівалки, трактори і до 20 жовтня першими у районі закінчили сівбу озимих[6]. До кінця року МТС мала вже 66 тракторів. Вдень і вночі працювали механізатори, готуючись до весняно-польових робіт 1945 року. За якісне проведення сівби озимих колективу МТС у лютому 1945 року присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У і облвиконкому. За відмінні успіхи в роботі Гур'ївська МТС того ж року нагороджена перехідним Червоним прапором Наркомзему СРСР[7]. Близько 50 чоловік з села нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 10, арк. 6.
[2] Газ. «Прибузький колгоспник», 1 травня 1945 р.
[3] Газ. «Известия», 29 квітня 1943 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 230, арк. 56—59.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 129, оп. 2, спр. 13, арк. 2.
[6] Газ. «Прибузький колгоспник», 20 жовтня 1944 р.
[7] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 4, спр. 193, арк. 17, 18.

1941—1945 рр.». 2,6 млн. крб. зібрали трудящі Гур'ївки на спорудження танкової колони «Колгоспник Миколаївщини».

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у село повернулися фронтовики і гаряче взялися за роботу. До машинно-тракторної станції прибували трактори, комбайни й інша техніка. З ініціативи партійних організацій було складено і на початку жовтня 1946 року сесією Гур'ївської сільської Ради затверджено п'ятирічний план відбудови і розвитку села, яким передбачалося підвищення врожайності сільськогосподарських культур, розвиток тваринництва і будівництво ферм та інших громадських приміщень і жител. За допомогою держави восени 1947 року колгоспи довели посівні площі до довоєнного рівня. У 1948 році хлібороби Гур'ївки одержали по 16,5 цнт зернових з гектара на площі 1763 га. Досягнуто також успіхів і в розвитку тваринництва. Партійна організація села, в якій 1947 року перебувало на обліку 16 комуністів, у своїй роботі спиралася на великий актив, в т. ч. на передовиків виробництва[1].

У відбудові і дальшому розвитку колгоспів велику роль відіграла Гур'ївська МТС. За високі виробничі показники у 1948 році колективу МТС присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У і облвиконкому[2]. У 1948—1949 рр. 21 кращий механізатор відзначений урядовими нагородами, в т. ч. бригадир тракторної бригади І. П. Лях, бригада якого у 1948 році виростила на площі 481 га по 20,1 цнт озимої пшениці з гектара, комбайнери І. К. Орищенко і В. Є. Попов удостоєні найвищої урядової нагороди — ордена Леніна. Гур'ївська МТС міцно утримувала першість у змаганні колективів МТС області.

У вересні 1950 року артілі ім. Леніна та ім. К. Маркса об'єдналися в одну— ім. Леніна (з 1961 року — «Заповіт Ілліча»), за якою закріплено 8009 га земельних угідь. Партійна і комсомольська організації провели велику роботу щодо мобілізації трудівників села на дальше піднесення сільськогосподарського виробництва. Вирішальні ділянки очолили комуністи, комсомольці, передовики виробництва. Між бригадами і ланками розгорнулося соціалістичне змагання. Кращим колективам і трудівникам вручалися перехідні Червоні прапори і вимпели. В результаті вжитих заходів у 1955 році прибутки артілі зросли в 2,5 раза порівняно з 1950 роком.

Колгоспники успішно виконали семирічку. Валовий збір зерна протягом 1959—1965 рр. зріс удвічі і досяг 84 тис. цнт. Урожай зернових у 1965 році становив 18,1 цнт з кожного гектара на площі 2050 га. Виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилося за семиріччя з 160 цнт до 250 цнт, м'яса — з 15 цнт до 38 цнт. Грошові прибутки зросли з 701 тис. крб. до 1 млн. 538 тис. карбованців.

Помітно зміцніла економіка колгоспу за роки восьмої п'ятирічки. В державні засіки засипано 14 330 тонн зерна, 5039 тонн соняшнику. Значно збільшилось виробництво продуктів тваринництва. За цей же час господарство продало державі 7675 тонн м'яса, 1,9 млн. штук яєць. Велика заслуга в цьому комсомольців, які йшли в авангарді соціалістичного змагання серед молодих тваринників. Зокрема, на фермі № 2 працює комсомольсько-молодіжний корпус доярок, на молочнотоварній фермі № 3 — комсомольська ланка. Комсомолки-доярки домоглися в 1970 році найвищих надоїв молока по колгоспу — більше 2,5 тис. кг від корови.

У 1970 році на полях артілі працювало 45 тракторів, 25 комбайнів різного призначення, 28 автомашин і багато іншої техніки. Повністю механізоване вирощування і збирання зернових, на 90 проц.— догляд за просапними культурами. На фермах працює 118 електродвигунів. Всі тваринницькі ферми забезпечені автонапувалками, транспортерами для очищення приміщень. Трудомісткі процеси у тваринництві механізовані на 80 проц. Протягом 1965—1969 рр. побудовано

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 129, оп. 4, спр. 21, арк. 14.
[2] Газ. «Прибузький колгоспник», 17 лютого 1949 р.

9 тваринницьких ферм, зерносховище, майстерня для ремонту автомашин. 60 колгоспникам, які добилися найкращих показників у виробництві продуктів рільництва і тваринництва, присвоєно звання ударників комуністичної праці, 82 — вручені Ленінські ювілейні медалі, 35 — почесні грамоти, 19 — занесено до колгоспної Книги трудової слави, 16 — на колгоспну Дошку пошани. Мобілізуючою силою у колгоспному виробництві є первинна партійна організація, яка об'єднує 74 комуністи. Надійним помічником комуністів є комсомольська організація, яка налічує в своїх лавах 43 юнаків і дівчат.

У селі працює механізована колона для комплексного монтажу і механічного обладнання тваринницьких приміщень, токів, водопровідних систем тощо, де зайнято 270 робітників. Лише 1970 року її колектив здав у експлуатацію консервний завод, 2 холодильники, обладнав механізмами 16 тваринницьких приміщень у колгоспах району і приступив до монтажу механізмів свиновідгодівельника в артілі «Заповіт Ілліча». Парторганізація колони у складі 20 комуністів спрямовує роботу колективу на успішне виконання взятих соціалістичних зобов'язань.

Багато трудівників села за самовіддану працю нагороджені орденами і медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєні агроном Г. Д. Простяков, рільник Я. С. Куроп'ятник, пташниця Н. С. Нех; ордена Трудового Червоного Прапора — бригадир тракторної бригади І. Ф. Вовченко, комбайнер І. К. Орищенко, колишній директор МТС М. І. Варшавський; ордена «Знак Пошани» — рільник Я. Т. Косяк та інші. Не раз заносився на районну і обласну Дошки пошани ланковий механізованої ланки І. В. Федоров, який у 1960 році виростив на кожному гектарі по 41 цнт зерна кукурудзи. Про його трудові подвиги розповів письменник Л. В. Куличенко у збірці новел «Так ніхто не кохав». 72 жителі села нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

25 депутатів сільської Ради приділяють велику увагу питанням господарської діяльності колгоспу, механізованої колони, шкіл, лікарні та культурно-освітніх закладів, благоустрою села. В шести постійних комісіях працюють 60 активістів.

Зріс матеріальний добробут трудівників села, протягом 1959—1969 рр. у 5 разів збільшилася оплата праці. За цей же час індивідуальні забудовники поставили 200 хат, 280 — капітально відремонтували. До послуг населення — 10 крамниць, їдальня, кравецька майстерня.

Значних успіхів досягнуто в галузі охорони здоров'я. У Гур'ївці діють лікарня на 35 ліжок, пологовий будинок, 2 медпункти у відділках колгоспу, аптека. У селі трудяться 4 лікарі і 34 медичних працівники з середньою спеціальною освітою. Понад сто малюків виховуються у трьох дитячих яслах.

У середній і восьмирічній, а також у заочній школах працюють 13 вчителів з вищою освітою, 25 — з середньою спеціальною. П'ята частина дорослого населення села має вищу, незакінчену вищу, а також середню освіту. У 1970 році 21 гур'ївець здобував освіту у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, у т. ч. 10 чоловік — за рахунок колгоспу.

Рік у рік зростають витрати на освіту і культуру села. Так, у 1970 році колгосп виділив на культурно-масові заходи і для придбання літератури близько 71,1 тис. крб., тобто у 3,8 раза більше, ніж у 1960 році.

Багатолюдно вечорами у трьох сільських клубах, при яких працюють 2 хорові колективи, гуртки художнього читання, оркестр духових інструментів, вокальні ансамблі, агіткультбригада. У клубах влаштовуються вечори вшанування знатних людей колгоспу. Зокрема, односельці вітали передову доярку М. Ф. Шерстюк, яка за 10 років надоїла понад 300 тонн молока, і пташницю Н. С. Нех, яка, успішно завершивши восьму п'ятирічку, працює в рахунок 1973 року.

Сповнені сил і енергії, трудівники Гур'ївки самовідданою працею успішно перетворюють у життя накреслення Комуністичної партії і Радянського уряду.

М. Ф. БОКОВ, В. М. БОНДАРЧУК, В. А. КУЗЬЄВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВООДЕСЬКОГО РАЙОНУ

БА́ЛОВНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 47 км на південь від районного центру і за 5 км від залізничної станції Баловне. Населення — 2230 чоловік.

У Баловному міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3594 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна і тваринницької продукції. Артіль видає багатотиражну газету «Прапор комунізму». По виробництву вовни колгосп посідає перше місце в районі. За трудові досягнення 7 трудівників нагороджені орденами і медалями, в т. ч. голова колгоспу Є. І. Карач, пташниця В. Д. Кучеренко і рільник П. І. Яновський — орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є середня школа, дитячий садок, будинок культури, бібліотека. Хоровому колективу будинку культури у 1967 році присвоєно звання народного.

Село засноване наприкінці XVII ст. запорізьким козаком Баловним, звідки, вважають, і походить його назва. Пізніше сюди прибули переселенці з Чернігівської і Київської губерній. Партійний і комсомольський осередок, КНС створено в 1920 році. У 1920—1922 рр. тут було організовано 7 ТСОЗів. На вшанування пам'яті воїнів, які загинули при визволенні села від німецько-фашистських загарбників, та земляків, що полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни, жителі Баловного спорудили на братській могилі в центрі села обеліск.

Поблизу Баловного в кургані скіфських часів знайдено довгий меч та золотий перстень.

БУ́ЗЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру і за 60 км від залізничної станції Баловне. Населення — 1741 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Добрянка, Мирне, Ясне.

У селі розміщена центральна садиба радгоспу «Бузький», орні землі якого становлять 9364 га, під садами і виноградниками — 150 га, пасовиськами — 1087 га. Основні напрями господарства — рільництво і тваринництво. Вирощують переважно технічні культури (провідними з них є соняшник і рицина); тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За досягнення у сільськогосподарському виробництві 17 передовиків удостоєні урядових нагород, в їх числі ордена Леніна — механізатори М. М. Пісковець і І. Ф. Свінцицький та кукурудзівник О. С. Осадченко.

На території Бузького — середня школа, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня та амбулаторія з фізіотерапевтичним, стоматологічним і рентгенологічним кабінетами; автоматична телефонна станція, пошта, 3 магазини. Видається багатотиражна газета «Радгоспні вісті».

Село засновано у 1908 році як хутір Боброва. Радгосп «Бузький» створено у 1931 році.

Житель Бузького П. Ф. Воїн — повний кавалер ордена Слави.

П. Ф. Воїн — повний кавалер ордена Слави. 1969 р.

ВЕСЕ́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км на північний схід від районного центру і за 40 км від залізничної станції Новополтавка. Населення — 540 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонівка, Івано-Захарівка, Карлівка, Київське, Олександрівка, Остапівка.

У селі працює друга рільнича бригада колгоспу ім. Фрунзе, центральна садиба якого — в с. Антонівці. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові культури. Серед нагороджених орденами і медалями — голова колгоспу Г. М. Ковальчук — удостоєний ордена Леніна, доярка М. П. Нікіщенко — ордена Трудового Червоного Прапора.

На території Веселого — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячий садок.

Село засноване у 1921 році переселенцями з навколишніх сіл. У цій місцевості в роки громадянської війни діяв партизанський загін під командуванням Л. Л. Ткаченка. У 1922 році тут сформовано партійний осередок. 1924 року у Веселому створено артіль «Веселий хутір».

Поблизу села Веселого знайдено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Поблизу села Карлівки виявлено рештки поселень перших століть н. ери.

ВОРОНЦІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на схід від районного центру і 55 км від залізничної станції Баловне. Населення — 268 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Довге, Новоіванівка, Новоінгулка, Островське, Улянівка, Червоний Півень, Червоноволодимирівка.

Колгосп «Світанок», центральна садиба якого міститься у Воронцівці, обробляє 7576 га орної землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, коріандр. У 1970 році на 100 га сільгоспугідь вироблено по 406 цнт молока. 13 трудівників удостоєні урядових нагород, в т. ч. краща свинарка артілі Г. П. Ковальчук нагороджена орденом Леніна, бригадири тракторних бригад В. Ф. Баглій і Д. Є. Підгуренко — орденом Трудового Червоного Прапора.

За післявоєнні роки у колгоспі споруджено 6 будинків для спеціалістів сільського господарства, приміщення сільської Ради, 8 корівників, 4 свинарники, 2 пташники, телятник, водопровід, холодильник на 500 тонн, молокоприймальний пункт.

На території села є восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Воронцівка заснована в 1886 році відставними солдатами, яких поселили на казенній землі. У 1920 році створено КНС. 1922 року виникла перша артіль «Трудівник».

Ім'я уродженця села Островського Т. К. Сухацького носить піонерська дружина Воронцівської школи. Йому як командиру 338-го гвардійського стрілецького полку за мужність, виявлену в роки Великої Вітчизняної війни, посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу села виявлено рештки двох поселень доби бронзи.

ДИ́МІВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північ від районного центру і за 65 км від залізничної станції Баловне. Населення — 737 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Артемівка, Гребеники, Дільниче, Новоолександрівка, Ясна Поляна.

Радгосп «Дружба», центральна садиба якого розташована в селі, обробляє 9244 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і виробництво м'ясо-молочної продукції. З технічних культур провідною є соняшник. 12 передовиків сільськогосподарського виробництва за сумлінну працю відзначені орденами і медалями, у т. ч. доярка Г. О. Машковська нагороджена орденом Леніна, колишній зоотехнік М. І. Жулькевська — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, консультаційний пункт заочної середньої школи, дитячий садок, клуб, 2 бібліотеки. Працюють 2 магазини, сільський універмаг.

Димівське засноване у 70-х роках XIX ст. переселенцями з Київської губернії. За роки тимчасової окупації гітлерівці розстріляли тут комуністів Д. Кучера, Є. Лисенка, В. Кущова, Г. Лахновського та комсомолку Н. Філонову.

Поблизу села виявлено поховання кочівників XIV ст. н. ери.

КАНДИ́БИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний схід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Баловне. Населення — 219 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новокрасівське, Новоматвіївське, Сільвестрівське, Скоблик.

Центральна садиба радгоспу ім. Горького розміщена у Кандибиному. Господарством обробляється 3508 га орної землі. Тут вирощуються зернові й технічні культури (соняшник); розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Понад 100 передовиків сільського господарства нагороджено урядовими нагородами, в їх числі ордена Леніна удостоєний комбайнер С. П. Філіпенко.

Пам'ятник О. М. Горькому. Кандибине, 1969 р.

У Кандибиному є середня школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека. Споруджено пам'ятник О. М. Горькому. Серед вихідців з Кандибиного головний лікар китобійної флотилії «Советская Украина» М. І. Калиниченко, що розробив ефективний метод лікування тяжких опіків; професор Харківського інституту овочівництва А. Я. Кальтя; Л. К. Кальтя, колишній фельдшер місцевого медичного пункту, нагороджений орденом Леніна.

Село засноване на початку XIX століття.

Влітку 1891 року, подорожуючи по Росії, в Кандибиному побував молодий О. М. Горький. Тут він став свідком колективного знущання над молодою жінкою. Цю страшну картину Олексій Максимович описав в оповіданні «Вивід».

15 лютого 1920 року після визволення села від денікінців у Кандибиному відбувся волосний селянський з'їзд, делегати якого одноголосно висловились за підтримку Радянської влади. В цей же день селяни зібрали і відправили голодуючим робітникам Петрограда 1 тис. пудів хліба. В лютому того ж року створено партосередок. У 1922 році організовано перші артілі «Свобода» і «Труд».

1935 року жінки Кандибиного звернулися до О. М. Горького з проханням побувати в оновленому селі. Хворий письменник не міг відвідати знайомі місця, але надіслав гроші для будівництва тут школи, яка стоїть на найвищому місці і носить ім'я О. М. Горького. При ній створено музей великого письменника.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу І. Г. Вернигоренко. Під час оборони Харкова 1943 року він разом з П. Поцілуєнком без гранат підкрався до ворожого танка, вибрався на нього і знищив ворожий екіпаж.

На околицях села знайдено знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

МАТВІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 49 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 2230 чоловік.

На території села міститься бригада № 2 колгоспу ім. Кірова (центральна садиба розташована у селі Баловному). Господарство займається

виробництвом зерна і продуктів тваринництва. У селі працює також риболовецька бригада рибколгоспу «Південнобузький».

У Матвіївці є середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, амбулаторія. Працюють майстерні побутового обслуговування.

Заснування села належить до 1780 року. 1920 року обрано КНС, 1921 — створено 3 ТСОЗи, а 1922 — першу артіль «Незаможник». В наступному році організовано сільський партосередок.

У Матвіївці народилися генерал-майор П. Г. Яновський і доктор хімічних наук, професор Української ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії Є. М. Скобець.

На північ від села знайдено залишки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфських часів.

НОВОПЕТРІ́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 15 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Баловне. Населення — 2373 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зайве, Себине.

Колгосп ім. Чапаєва, центральна садиба якого розташована у Новопетрівському, обробляє 5082 га орної землі. У господарстві переважає вирощування зернових культур. Розвинуте вівчарство і м'ясо-молочне тваринництво. У колгоспі працюють заслужені механізатори республіки Я. М. Ісков та М. К. Логвинов. За трудові успіхи доярку Т. К. Грозу і коваля І. Ф. Непомнящого нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

На території села — середня школа, будинок культури, бібліотека, дитячий садок, дільнична лікарня. У селі є млин, холодильник.

Новопетрівське засноване в другій половині XVIII ст. 1920 року організовано КНС. В тому ж році виникла перша артіль «Світова зірниця», а в наступному — «Тарас Шевченко» і «Відродження». У 1921 році сформовано сільський партосередок. В 1926 році створено садо-виноградарське товариство «Зелений Гай».

Біля с. Себиного виявлено поселення доби бронзи, а на околиці Новопетрівського — скіфських часів (V—III ст. до н. ери).

НОВОСАФРО́НІВКА (давня назва — Христина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північ від районного центру і за 65 км від залізничної станції Баловне. Населення — 387 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зарічне, Кам'янка.

У Новосафронівці розміщена центральна садиба колгоспу «Зорі Кремля», орні землі якого становлять 3335 га. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, коріандр. З допоміжних підприємств артіль має млин, лісопилку, майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки. 1968 року за високі показники в сільськогосподарському виробництві як переможцю соціалістичного змагання колгоспу присуджено перехідний Червоний прапор обкому та облвиконкому. Комбайнера П. Т. Преньку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

На території села — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячий садок і ясла. Працюють 2 магазини, кравецька майстерня.

Село засноване у 1845 році кріпаками з с. Буняківки Полтавської губернії. 1871 року тут також оселилися німці-колоністи з колонії Карлсруе Одеського повіту. Партійний і комсомольський осередки організовані у 1920 році. За їх допомогою в тому ж році створено КНС, в 1921 році — першу артіль ім. Леніна. У 1929 році — колгосп ім. К. Лібкнехта.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична організація. Гітлерівці вистежили патріотів, частину групи розстріляли, а решту відправили до концтаборів Бухенвальда, Дори, Майданека.

ПІДЛІ́СНЕ (до 1925 року — Маркуляси, Димівка, до квітня 1970 року — Малинівка) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гнилого Єланця, за 25 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Вознесенськ — 45 км. Населення — 1209 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новомиколаївка і Новопавлівка.

У Підлісному міститься центральна садиба колгоспу «Ленінська іскра», за яким закріплено 7488 га орної землі, понад 100 га садів і виноградників. На площі 100 га діє зрошувальна система першої черги. Основний напрям господарства — хліборобство і тваринництво. Розвивається також садівництво, виноградарство. Вирощуються технічні культури. За самовіддану працю 70 колгоспників відзначені урядовими нагородами, в т. ч. 3 члени артілі удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора і 3 — «Знак Пошани».

У селі 4 магазини, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, дитячий комбінат, середня школа, будинок культури, літній кінотеатр, 2 бібліотеки.

Засноване Підлісне у XVIII ст. Першими його мешканцями були молдавани, які уникали турецької неволі, а також переселенці і втікачі з Північної України і центральних губерній Росії.

Під час революції 1905—1907 рр. в селі діяв підпільний революційний гурток на чолі з міс-

Загальний вигляд с. Підлісного. 1970 р.

цевими жителями О. В. та І. Я. Доніями, який підтримував тісні зв'язки з Миколаївським комітетом РСДРП.

Після перемоги Великого Жовтня у січні 1918 року тут створена Рада селянських депутатів. Того року багато мешканців села воювали проти австро-німецьких загарбників у складі партизанського загону Н. І. Урсулова. 1919 року в боротьбі з денікінцями загинули партизани димівці М. Ф. Великий, І. М. Постолатій, Ю. Г. Чоботар, Ф. М. Чабанов. У травні 1920 року в селі організовано комнезам. 21 січня 1921 року створено партійний осередок; 1924 року — комсомольський осередок. 1922 року з ініціативи комуністів селяни об'єднуються в колективне господарство «Перше земельне товариство». У 1929 році на базі двох ТСОЗів створюється колгосп «Незаможник».

Свято шанують жителі Підлісного пам'ять про свого односельця Героя Радянського Союзу З. П. Донія, який проявляв чудеса героїзму під час радянсько-фінляндської війни. Хоробро воював проти німецько-фашистських загарбників В. І. Волошин у партизанському з'єднанні О. М. Сабурова. Він пустив під укіс 6 ворожих ешелонів і за бойові заслуги нагороджений орденом Червоної Зірки і медаллю «За відвагу».

Подружжя Г. Я. і М. Ф. Завтури виховали вісім дітей-сиріт.

Поблизу села виявлено поселення доби ранньої бронзи.

СУХИ́Й ЄЛА́НЕЦЬ (до 1930 року — Причепівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на схід від районного центру і за 48 км від залізничної станції Баловне. Населення — 1014 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кашперівське, Кіровка, Новошмідтівка, Суворівка.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого міститься у Сухому Єланці — велике господарство, яке обробляє 6367 га орної землі. Тут вирощують зернові (озиму пшеницю, кукурудзу) і технічні (соняшник, коріандр), культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За післявоєнні роки артіль побудувала 9 корівників, 2 свинарники, 3 телятники, кошару тощо. 4 передовики артілі відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, дільнична лікарня, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Село засноване у 1871 році переселенцями з Херсонської, Київської та Чернігівської губерній. Партійний осередок сформований 1920 року. В 1922 році створено першу артіль «Незаможний», а в 1925 — артіль ім. Шевченка. В роки тимчасової гітлерівської окупації фашисти закатували 7 комуністів, 83 чоловіка вивезли на каторгу до Німеччини.

Поблизу села Кашперівського виявлено залишки поселення доби бронзи та скіфських часів.

ТРО́ЇЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Баловне. Населення — 1483 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також село Михайлівка.

Засідання колгоспної комісії соціального забезпечення. Сухий Єланець, 1969 р.

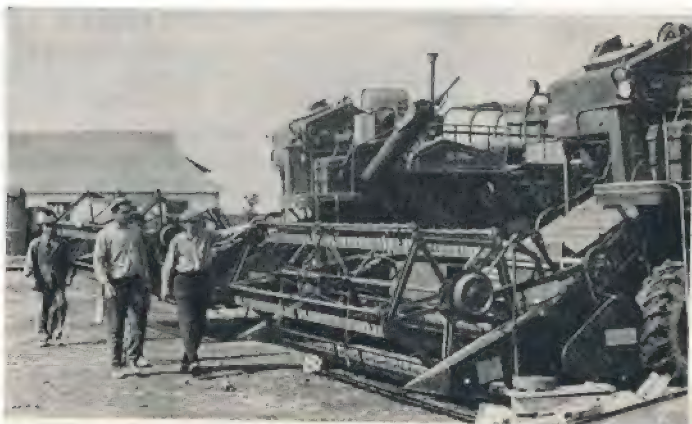
Колгосп ім. Калініна, центральна садиба якого розміщена у Троїцькому, обробляє 6525 га орної землі. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, розвинуте вівчарство. За післявоєнні роки тут побудовано 5 корівників, 8 кошар, 8 пташників, 2 телятники. 21 трудівник артілі відзначений урядовими нагородами, в їх числі ордена Леніна удостоєні Н. С. Бублик, Л. П. Горсточенко, Н. О. Щепій, ордена Трудового Червоного Прапора — І. П. Безніско. В колгоспі працюють заслужені майстри вівчарства УРСР — А. А. Луцький, Я. В. Бондар, О. Д. Резник і П. Я. Фомич.

У Троїцькому є середня школа, дитячий садок, клуб, бібліотека. При школі відкрита ленінська кімната та кімнати бойової і трудової слави. Працюють 2 магазини. У селі виходить багатотиражна газета «Сільські вісті».

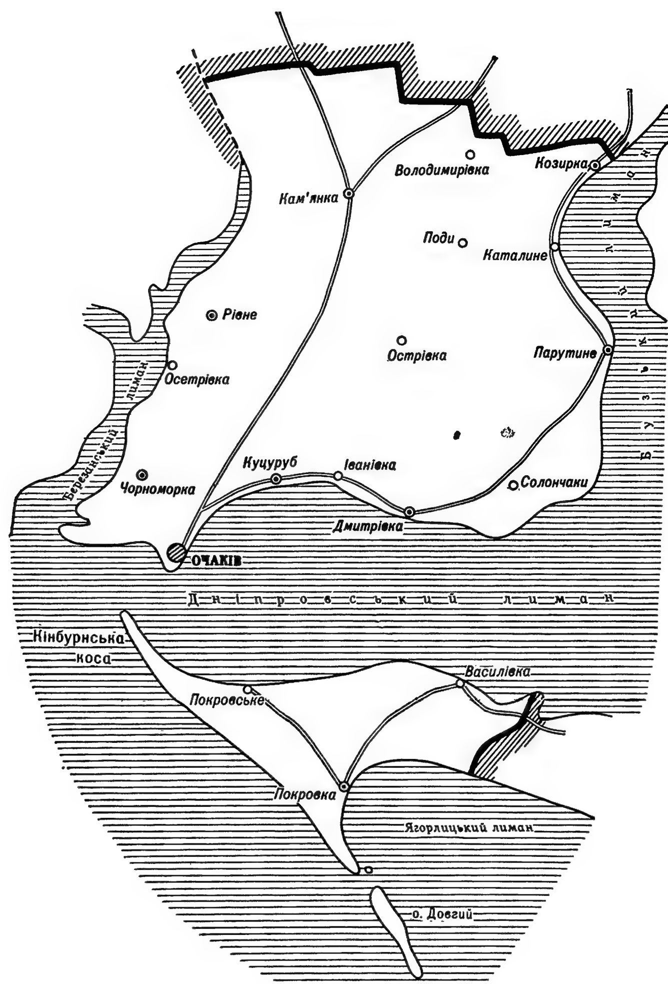
Засноване Троїцьке в XVIII ст. переселенцями з Тираспільського повіту Новоросійської губернії. У 1920—1921 рр. створені партійний і комсомольський осередки. У 1924 році організовано перші артілі «Воля КІМу» і «Свобода ім. Гончаренка». Під час визволення Троїцького і Михайлівки від німецько-фашистських загарбників розгорнулися жорстокі бої, в результаті яких загинуло 240 радянських воїнів. На братській могилі, де вони поховані, встановлено пам'ятник.

В околицях сіл Троїцького та Михайлівки знайдено рештки поселень доби бронзи та скіфських часів.

На польовому стані колгоспу ім. М. І. Калініна. 1970 р.

ОЧАКІВСЬКИЙ РАЙОН

ОЧА́КІВ

Очаків — місто районного підпорядкування. Розташований на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману, біля впадіння його в Чорне море, за 58 км від Миколаєва. Місто має шосейне, водне і повітряне сполучення з Миколаєвом, Одесою, Херсоном. Населення — 12,6 тис. чоловік.

Очаків — центр району, площа якого 1,5 тис. кв. км, населення — 27,6 тис. чоловік (в т. ч. сільського — 15 тис., міського — 12,6 тис.). В районі 34 населені пункти, підпорядковані міській і 8 сільським Радам. 2 колгоспи, 8 радгоспів, 2 рибоколгоспи; 50,5 тис. га орної землі. Працює 9 промислових підприємств, будівельна організація, споруджується Очаківська державна зрошувальна система. В районі є 6 лікарень, 20 фельдшерсько-акушерських пунктів, 3 пологових будинки, 39 шкіл, 17 бібліотек, 40 будинків культури і клубів.

Біля Очакова виявлено форми для відливання знарядь праці доби бронзи. На Березані досліджено найраніше в Причорномор'ї давньогрецьке поселення (VII ст. до н. е.), а на околиці міста — могильник IV—I ст. до н. е. В самому Очакові знайдено скарби ольвійських та давньогрецьких монет. На Кінбурнській косі — відомі залишки кількох скіфських поселень та курганів. Деякі вчені вважають, що на місці нинішнього Очакова в I—III ст. н. е. існувало сарматське місто Алектор, на острові Березані — храм Ахілла Понтарха, грецького бога, покровителя Чорного моря. Тут же залишилися сліди поселення слов'ян,

яке було одним з найпівденніших форпостів Київської Русі в IX—XII століттях[1].

Після зруйнування древніх поселень численними ордами кочівників Причорномор'я залишалося мало, а подекуди й зовсім незаселеним. В XIII ст. ці землі захопили монголо-татари. В кінці XIV — на початку XV ст., переслідуючи татар, сюди з своїм військом прийшов литовський князь Вітовт і заснував на узбережжі фортецю під назвою Дашів. У XV ст. кримські татари захопили Дашів і на його місці 1492 року спорудили фортецю Кара-Кермен (Чорна фортеця)[2].

Очаківська фортеця першої половини XVIII ст. З німецької гравюри. 1737 р.

Коли Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Туреччини, фортецю називали Узу-Кале, або Дніпровською. У XVII ст. її добудовано, зведено нові укріплення. Цитадель іменували також Ачи-Кале — фортеця біля виходу у відкрите море[3], а в російській вимові — Очаків. Очаків став важливим опорним пунктом усіх турецьких володінь від Дніпра і Південного Бугу до Дністра, відомих в історії під назвою Очаківського степу. На той час тут досить жваво розвивалася торгівля. Дніпром і суходолом купці добиралися до Очакова, де продавали баранячe сало, шкури, риб'ячий клей, дрова, точильний камінь, а купували сіль, вина, ситець, персидський сап'ян та інші товари.

Значну частину населення Очакова становили корінні жителі Причорномор'я— предки слов'ян і слов'янські народності. Руками невільників-слов'ян зводилася й сама фортеця. Починаючи з XVI і до кінця XVIII ст. під Очаковом не раз точилися жорстокі бої за оволодіння ним і прилеглими степами — споконвічною слов'янською землею. У 1523, 1669, 1688, 1692, 1694 рр. фортецю штурмували запорізькі козаки. 2(13) липня 1737 року під час російсько-турецької війни російські війська під командуванням Б.-Х. Мініха взяли Очаків, але за Бєлградським мирним договором 1739 року він лишився Туреччині.

Під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр. російські війська, очолювані О. В. Суворовим, у жовтні 1787 року розгромили турецький десант на Кінбурнській косі. Про цю операцію в одній із своїх статей так писав Ф. Енгельс: «Турки висадили свої головні сили на північно-західному краї коси, безпосередньо проти Очакова. Тут вони окопались і атакували фортецю, проте Суворов із значно меншими, ніж у турків, силами зробив вилазку, зав'язав бій і з допомогою прибуваючих підкріплень скинув турків у море. Втрати останніх були величезні. Сам Суворов був поранений у цьому бою»[4]. Ця перемога наблизила час штурму Очакова, яким керували видатні російські полководці М. І. Кутузов, П. І. Багратіон, ватажки запорізьких козаків Сидір Білий, Антон Головатий. Вирішальна битва відбулася 6(17) грудня 1788 року після п'ятимісячної облоги і закінчилася перемогою російських військ. 29 грудня 1791 року Очаків за Ясським мирним договором приєднано до Росії.

1792 року за указом Катерини II на місці зруйнованої турецької фортеці закладено місто. Крім численного російського війська, тут мешкали козаки, турки,

---

[1] Археологія, т. 1. К., 1947, стор. 39—51.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. стор. 657.

[3] А. Х. Лерберг. Исследования, служащие к объяснению древней русской истории. СПб., 1819, стор. 338.

[4] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 11, стор. 575.

вірмени, греки і молдавани, які жили з торгівлі. Пізніше Очаків заселявся вихідцями з центральних губерній Росії. В 1795 році його приписали до Вознесенського намісництва, яке через два роки увійшло до складу Новоросійської губернії, в 1802 році — Миколаївської, а з 1803 року — до Херсонської губернії. Його жителі на 10 років звільнялись від податків. В серпні 1809 року за указом Сенату в Очакові створено ратушу на чолі з бургомістром[1].

Ще в кінці XVIII ст. тут відкрилася таможня і карантинна пристань. Торгували здебільшого хлібом і сіллю. Тільки 1794 року сюди було завезено товарів на 244 340 крб. і вивезено на 209 321 крб.[2]. Однак у зв'язку з швидким зростанням Одеси Очаків втрачає значення торгового порту. До того ж 1797 року його спустошила пожежа, що спалахнула на чумацьких возах із спиртом і ромом. Залишилося тоді всього 90 невеликих будинків і землянок, в яких мешкало 468 чоловік. Місто відбудовували на згарищі. В 1816 році його населення становило 5221 чоловік, з них міщан — 3539, дворян — 74, купців 3-ї гільдії — 127, поміщицьких селян — 776, відставних нижчих чинів — 145, безстрокових відпускників — 486, колоністів та іногородніх — 85 чоловік[3]. За містом було закріплено 7634 десятини землі. Тут налічувалося 6 казенних і 658 приватних будинків, з них 597 — дерев'яних, 2 казарми; торгувало 32 крамниці[4]. Основна маса очаківців жила в хатах-мазанках під солом'яними стріхами.

Жителі міста і навколишніх населених пунктів жили з землеробства й рибальства. В умовах посушливого степу треба було докладати великих зусиль, щоб вирощувати добрі врожаї зернових. В 1841 році за виведення нових сортів пшениці міщанин І. Кротов одержав від Товариства сільського господарства Південної Росії срібний кубок. На ярмарку в Одесі 14 вересня 1847 року іншого жителя міста Я. Шевченка за виведення пшениці сорту арнаут премійовано великим кубком, а Д. Шевцова за високу якість пшениці — малим[5].

Лікарську допомогу населення могло дістати в лазареті для військовослужбовців. У 1790 році в цьому лазареті працював видатний лікар-епідеміолог Д. С. Самойлович (Сущинський), тут він написав цінну працю з хірургії «Засоби відновлення в арміях медико-хірургічної науки...», в якій узагальнив свій великий досвід роботи в похідних і стаціонарних госпіталях. 1787 року в бою під Кінбурном, ризикуючи життям, Д. С. Самойлович подавав медичну допомогу солдатам, а двічі пораненому Суворову врятував життя. На початку XIX ст. лікарська управа Херсонської губернії призначила в Очаків лікаря, фельдшера і повитуху для обслуговування цивільного населення. Лікар також стежив за санітарним станом міста, базару, громадських установ. На початку 60-х років лікарня містилася у напівзруйнованому будинку, лікарняних засобів не вистачало[6]. З освітніх закладів до реформи в Очакові була лише молитовна школа[7].

Після поразки в Кримській війні 1853—1856 рр. Росія була позбавлена права мати флот на Чорному морі. Це викликало потребу зміцнити Очаків. Спорудження нової фортеці завершили тільки після російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Між Очаковом і Кінбурнською косою на насипному острові, який перетинав шлях ворожим пароплавам з Чорного моря в Дніпровсько-Бузький лиман і далі на Херсон та Миколаїв, звели нові укріплення. Зросло й населення міста, яке в 1897 році досягло 10 786 чоловік, з них міщан — 7390, селян — 2793, дворян —

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 220, спр. 2, арк. 5.

[2] Д. І. Багалій. Заселення Південної України. Х., 1920, стор. 93, 94.

[3] ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19150, арк. 296, 297.

[4] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 220, спр. 1584, арк. 53.

[5] «Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России», 1841 г., кн. 9. стор. 101, 102, 178, 179.

[6] А. И. Улыбашев. Очерк развития земской медицины в Одесском уезде за 1865—1895 гг., стор. 1, 4, 5—11.

[7] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 220, спр. 1584, арк. 53.

382, купців — 74[1]. З представників найбільш заможних жителів обиралися міська і міщанська управи. Про «порядок» та «благонадійність» населення ретельно дбали поліцейське та комендантське управління.

З прискоренням розвитку капіталістичних відносин після реформи 1861 року в місті виникають промислові підприємства. Зокрема в 70-х роках тут були рибозаводи, артілі конопатників, теслярів і мулярів, де працювало по 12—14 робітників. Очаківські майстри славились умінням будувати рибальські парусні шаланди. В 1897 році в місті налічувалося 41 промислове підприємство. Серед них — 3 рибні і черепичний заводи, паровий млин і 27 вітряків, лісопильня, 12 теслярських, бондарних, слюсарних та інших майстерень, торгувало понад 100 крамниць[2]. Розташований на перехресті морських шляхів, Очаків став важливим торговим портом. Було навіть відкрито станцію товариства миколаївських та херсонських лоцманів. 1867 року засновано Очаківський громадський банк[3].

Наявність дешевої робочої сили (в Очаківському порту, на рибних промислах шукали заробітку розорені селяни) давала змогу місцевим багатіям, посилюючи експлуатацію, наживати великі прибутки. Населення також оббирали лихварі. У 80-х роках XIX ст. 7 місцевих скупників хліба щороку відправляли з Очакова до Одеси понад 20 тис. пудів зерна. Особливо важко доводилося рибалкам-біднякам. Навіть тогочасна земська преса називала їх становище жалюгідним. Більшість сімей рибалок ще взимку, а то і восени змушена була брати у лихварів грошовий задаток під майбутній вилов, причому, коли пуд камбали на місцевому базарі коштував 1 крб. 20 коп., рибалки здавали її своїм кредиторам по 40—60 коп.[4]. Під час багатого вилову лихварі ще знижували ціну. Тому рибалки завжди були у них боржниками.

Класові суперечності загострювалися. Трудящі міста ставали на шлях боротьби проти експлуататорів. У лютому 1903 року в одного з очаківців поліція знайшла прокламацію Одеського комітету РСДРП «Нові злочинства самодержавства», брошуру видавництва «Южный рабочий» «Суд над селянами», кілька примірників газети Миколаївського комітету РСДРП «Наше дело» № 17 за 1903 рік[5].

Революційна хвиля 1905 року докотилася до міста й навколишніх сіл разом з могутніми залпами гармат легендарного броненосця «Потёмкин». Повстання на кораблі, який 14 червня 1905 року першим на флоті підняв революційний червоний прапор, сталося за 60 миль від Очакова, поблизу острова Тендри. На броненосці служили й очаківці. В числі їх — близький друг одного з керівників повстання Г. М. Вакуленчука — М. М. Костенко. Виходець з бідної селянської сім'ї М. М. Костенко наймитував, а з 1897 року служив у севастопольському флотському екіпажі. Згодом увійшов до складу підпільного соціал-демократичного гуртка. В 1903 році його призначили кормовим на броненосець «Потёмкин». Він брав найактивнішу участь у підготовці повстання. Разом з іншими повстанцями М. М. Костенко потрапив до Румунії, і лише в березні 1917 року повернувся на батьківщину.

В листопаді 1905 року спалахнуло повстання на крейсері «Очаков», який стояв на Севастопольському рейді. Підняв червоний прапор на ньому й дав сигнал «Командую флотом» лейтенант П. П. Шмідт. Після поразки повстання власті не наважилися судити його організаторів у вируючому революційною бурею Севастополі. Їх відправили до тихого заштатного Очакова. Але в місті і навколишніх селах вже знали про революційні виступи чорноморців. Тут, як доповідав очаківський пристав повітовому справнику, «...народ не визнає ні властей, ні законів, аграрний

---

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, т. 47, стор. 2.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 26, 27.

[3] Хронологія історії України, вип. 2. К., 1940, стор. 8.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1, стор. 235.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 82, арк. 105.

П. П. Шмідт — один з керівників Севастопольського збройного повстання 1905 р.

рух набуває дуже широких розмірів... З'явилася маса агітаторів і студентів, які почали їздити по всьому району волості, ...козаки необхідні негайно, бо за допомогою останніх тільки й можливо встановити порядок...»[1]. Під час страйків, на багатолюдних мітингах трудящі висловлювали своє співчуття революційним матросам і офіцерам «Очакова». Відбувалися страйки в маєтках поміщиків Цімермана, Зелінгера. В грудні дві тисячі селян навколишніх сіл і хутора Куцуруба розгромили економію поміщика Єнні. Жандарми жорстоко розправлялися з учасниками заворушень. Місцева поліція групами доставляла заарештованих до очаківської фортеці[2].

В такій обстановці відбувся в Очакові суд над керівниками й учасниками Севастопольського збройного повстання. Мужньо і безстрашно тримався на суді лейтенант Шмідт. З революційною пристрастю захищав він свої погляди і справедливість боротьби за волю й щастя народу, висловлював віру в те, що настане час визволення батьківщини. В своєму останньому слові на суді він сказав: «Я знаю, що стовп, біля якого я стану прийняти смерть, буде поставлений на грані двох різних історичних епох нашої батьківщини. Усвідомлення цього надає мені багато сил, і я піду до стовпа, як на молитву... Позаду за плечима в мене залишаться народні страждання і потрясіння важких років, а попереду я бачитиму молоду, оновлену, щасливу Росію»[3]. 18 лютого 1906 року військовий суд виніс смертний вирок керівникам повстання П. П. Шмідту, О. І. Гладкову, С. П. Частнику і М. Г. Антоненку. На світанку 6 березня засуджених катером перевезли на пустельний острів Березань, поблизу Очакова, і розстріляли. Очаківці свято шанують пам'ять П. П. Шмідта. Його ім'ям названі вулиця, районна бібліотека, середня школа. В місті й на острові Березань споруджено пам'ятник легендарному лейтенанту.

В роки реакції, що наступила після поразки революції 1905—1907 рр., значно погіршилось становище трудящих міста. Робочий день розпочинався о 6 годині ранку і закінчувався о 6 годині вечора. Робітників часто примушували виконувати надурочні неоплачувані роботи. Охорони праці не було, а це часто призводило до нещасних випадків. Переважна більшість робітників жила в убогих хатах і землянках на околицях міста. Робітники й селяни дедалі рішучіше проявляли невдоволення існуючим ладом. В Очакові створюється підпільний соціал-демократичний гурток. Син очаківського рибалки столяр М. І. Чижиков був зв'язаний з більшовиками Одеси, звідти привозив прокламації, літературу. Коли восени 1914 року виникла небезпека арешту, М. І. Чижиков переїхав до Миколаєва і влаштувався на суднобудівний завод «Наваль».

Злидні, антисанітарія, відсутність медичної допомоги призводили до того, що в місті майже щороку спалахували епідемії холери, тифу, віспи, дифтерії. Очаківська дільнична лікарня на 17 ліжок з одним лікарем, фельдшером і акушеркою мали обслуговувати близько 40 тис. жителів Очакова та навколишніх сіл[4]. 1896 року працювало шість навчальних закладів, у т. ч. одна трикласна, 3 однокласні і дві приватні школи, які відвідувало всього 338 дітей. Майже дві третини жителів міста були неписьменними. І все ж на кінець XIX ст. порівняно з іншими містами Очаків мав вищий рівень письменності — 37,7 проц. Пояснювалося це, насамперед,

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, кн. 1, стор. 684, 685.

[2] 1905 год на Николаевщине, стор. 316, 336, 337.

[3] Лейтенант П. П. Шмидт. Воспоминания сестры. Л., 1925, стор. 121.

[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 26, 27.

соціальним складом населення: в місті мешкало чимало офіцерських, купецьких та чиновницьких сімей. В 1906 році очаківська міська управа просила одеські повітові земські збори виділити грошову допомогу в розмірі 600—1000 крб. в рік на утримання міських шкіл. Однак земські збори в проханні відмовили, мотивуючи тим, що за містом числиться велика недоїмка в сумі 25 тис. крб.[1]. Тільки в 1912 році тут відкрито п'ятикласне училище.

В 1899 році в Очакові відбував заслання Коста Хетагуров (1859—1906) — осетинський письменник і громадський діяч, революціонер-демократ. Він мешкав у сім'ї місцевого рибалки Й. В. Данилова, де написав ряд відомих творів. Тут народився, жив і творив художник-мариніст Р. Г. Судковський (1850—1885), академік Академії мистецтв, який помер у розквіті таланту і похований на території садиби нинішнього міського краєзнавчого музею. Творча спадщина Р. Г. Судковського — близько 300 картин. Найбільш відомі полотна його про рідний край Причорномор'я і Придніпров'я: «Очаківський дубок», «Перед бурею поблизу Очакова», «Буря», «Полудень», «Очаківський берег», «Дар'яльська ущелина», «Прозора вода», «Ловля оселедців поблизу Очакова», «Кінбурнська коса» і багато інших, в яких змальовано природу, життя і побут простих людей, зокрема рибалок. Р. Г. Судковський брав участь у виставках в Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, а також за кордоном, де побував двічі. Твори художника зберігаються в багатьох музеях і картинних галереях нашої країни та за її межами. 1 жовтня 1907 року на відзначення 120-річчя Кінбурнського бою в Очакові відкрито пам'ятник полководцю О. В. Суворову — один з найкращих у нашій країні[2]. Створив його одеський скульптор Б. В. Едуардс.

Коли почалася перша світова імперіалістична війна, припинилася зовнішня торгівля через порти Одесу, Очаків, Миколаїв, Херсон. Економіка Очакова занепала. В місті з'явилися безробітні, частина колишніх селян повернулася в села. Зменшилася кількість міського населення. Серед мешканців, солдатів гарнізону та матросів військових кораблів, які базувалися в Очакові, посилювалися антивоєнні настрої, зростало невдоволення політикою царського уряду. В кінці 1915 року й протягом 1916-го тут відбулося 5 антивоєнних виступів. Революційні події в Очакові розвивалися під безпосереднім впливом і керівництвом Одеського та Миколаївського комітетів РСДРП. До міста не раз приїздили більшовики М. Шкрептієнко з Одеси, І. Г. Мигирін з Миколаєва, які провадили агітаційну роботу серед населення та військ гарнізону[3].

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції солдати фортеці й трудящі міста зібралися на маніфестацію. Міського голову було скинуто, розігнано поліцію. Відбулись вибори до т. зв. демократичної міської думи. Проте в її складі, як і раніше, переважали представники від купецтва й куркулів, офіцерів місцевого гарнізону[4]. Разом з комітетом Тимчасового уряду вони захищали інтереси імущих класів. Вже на початку березня в місті обирається Рада військових депутатів фортеці, а 24 липня 1917 року — об'єднана Рада військових, селянських та робітничих депутатів Очакова і району[5]. В самому гарнізоні створюються солдатські і матроські комітети. Проте в них, як і в Радах, більшість належала меншовикам, які все робили для того, щоб ізолювати більшовицьку групу, що складалася з 3 чоловік, від солдатів та матросів гарнізону. Перебуваючи з меншовиками в Раді, більшовики у найважливіших питаннях керувалися Квітневими тезами, дотримували принципової, ленінської лінії, викривали антинародну політику буржуазного Тимчасового уряду та меншовиків у питаннях війни й миру, обстоювали

---

[1] Свод постановлений очередных и чрезвычайных сессий Одесского уездного земского собрания (1894—1908 гг.). Одесса, 1909, стор. 183.

[1] Суворовский сборник. М., 1957, стор. 211.

[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 149, 150.

[3] Миколаївський облпартархів, ф. 1817, оп. 2, спр. 561, арк. 19.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 47, арк. 1—4.

Група очаківських партизан і членів міського ревкому. 1919 р.

інтереси трудящих. У травні в місті при підтримці більшовиків відбулися виступи, викликані підвищенням цін на продовольство, спекуляцією.

Дізнавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, більшовики Очакова згуртували навколо себе революційні сили, готуючи їх до боїв з контрреволюцією. Наприкінці січня в місті оформився партосередок у складі М. М. Костенка, О. А. Воробйової, М. М. Тарана та інших[1]. Після перевиборів Раду очолив більшовик В. Цокуренко. Комуністи вели роз'яснювальну роботу серед солдатів і матросів, трудящих міста, викривали зрадництво, справжню суть буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

В середині січня 1918 року влада в Очакові перейшла до Ради військових та робітничих депутатів, яка розгорнула енергійну діяльність, щоб залучити до соціалістичного будівництва якнайширші маси трудящих. Було встановлено робітничий контроль над виробництвом. Почала роботу міська продовольча колегія. Був створений Народний банк. Селяни одержали по 2 десятини землі на їдця. Та роботу цю незабаром довелося перервати.

У березні до Очакова вступили австро-німецькі війська. По місту і навколишніх селах були вивішені накази: негайно здати всю зброю. Арешти й облави стали звичайним явищем. Окупанти та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти — всіляко оберігали інтереси багатіїв. Залишені в підпіллі більшовики П. І. Губницький, О. А. Воробйова, Д. М. Павлинцев організовували сили для боротьби з німецькими окупантами, встановлювали і зміцнювали зв'язки з масами, збирали зброю, боєприпаси, вибухівку. Все це вони ховали на цвинтарях, в селі Куцурубі, морем відвозили до Одеси. Протягом літа й осені 1918 року підпільникам навколишніх сіл переправлено 300 гвинтівок, велику кількість патронів[2].

В листопаді 1918 року австро-німецькі війська залишили Очаків. У місто вступили партизанські загони повстанців Парутиного, Анчекрака та інших сіл. На мітингу трудящих було проголошено відновлення Радянської влади, над будинком колишньої міської управи піднято червоний прапор. Та через кілька днів в Одесі й Севастополі висадилися франко-грецькі окупанти. Незабаром їхні війська окупували й Очаків. У місті тримав свою білогвардійську бригаду військовий губернатор Одеси, денікінський генерал Гришин-Алмазов[3]. До рук контррозвідки білогвардійців потрапили залишені для підпільної роботи Цокуренко, Перельман, Козмян та інші. Цокуренко та Перельман було по-звірячому вбиті. Для відновлення підпільної боротьби Одеський комітет відрядив до Очакова більшовиків С. І. Соколовську, а потім Т. Федорова. Підпільники міста всіляко допомагали партизанам Куцуруба, Парутиного, Анатолівки та інших сіл, вели революційну агітацію серед французьких моряків.

30 березня 1919 року частини 1-ї Задніпровської дивізії, що наступали проти інтервентів та білогвардійців на Чорноморському узбережжі, вигнали з Очакова греко-французьких інтервентів та білогвардійців[4]. У визволенні міста брали участь

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 38, арк. 1—6.
[2] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 150, 151.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 271, арк. 11, 15.
[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 162, 163.

Парутинський партизанський загін на чолі з А. Є. Худенком та повстанський полк робітників Миколаєва, яким командував колишній прапорщик М. А. Васильєв[1]. Бій за місто, де тільки білогвардійці мали 6 гармат, був дуже важким. Загін радянських моряків, який також бився за Очаків, втратив 300 бійців. Відступаючи, інтервенти підірвали величезні запаси пороху і мін. Від вибухів місто дуже постраждало[2]. Після визволення морське управління штабу наркомату військових справ УРСР, надаючи важливого значення Очакову як стратегічному пункту, організувало в найкоротший час відбудову фортеці та поповнення особового складу гарнізону[3]. Військовим комісаром міста було призначено М. І. Чижикова.

Відразу ж було сформовано міський ревком, головою його став Т. Федоров. Партійний комітет очолив І. Донгаузер, надзвичайну комісію — І. Сергєєв[4]. Тоді ж створено і комсомольський осередок, першим секретарем якого був З. Й. Рябий. Для боротьби з контрреволюцією ревком організував, насамперед, з комуністів і комсомольців Перший радянський батальйон.

У винятково напруженій обстановці вживалися заходи щодо налагодження господарського життя. Було запроваджено державну монополію на заготівлю хліба, продукти харчування, впроваджено продрозверстку, загальну трудову повинність. Місцеву буржуазію оподаткували на суму 2 млн. крб. Було націоналізовано рибний і черепичний заводи, лісопильню та інші підприємства. Відновила свою роботу заснована ще в березні 1918 року Бейкушська комуна садоводів і виноградарів. Вона налічувала 46 членів і мала в своєму розпорядженні 120 десятин землі. Комунарівці придбали необхідний реманент, побудували спільний господарський двір і кілька хат.

На кінець липня денікінські кораблі, підтримувані англо-французькими інтервентами, знову почали обстріл Очакова. В місті було створено батальйони оборони, кавалерійський ескадрон, саперну роту. Вдень і вночі очаківці ремонтували гармати, виготовляли заряди для них, копали сховища, заготовляли для гарнізону продукти харчування. Протягом літа військові кораблі інтервентів і білогвардійців багато разів обстрілювали Очаків. Та берегова артилерія не давала можливості ворожому флоту прорватися лиманом до Херсона і Миколаєва. Одночасно гарнізон фортеці вів боротьбу з численними куркульськими бандами. Захисники міста і фортеці ліквідували спробу білогвардійців висадити в районі Очакова морський десант. 23 серпня до Очакова вдерлися війська генерала Шиллінга. Білогвардійці відновили буржуазно-поміщицькі порядки, розправлялися з радянськими активістами, заборонили українську мову в школах, проводили насильно мобілізацію до білої армії. Після здачі міста загони очаківського гарнізону влилися до складу 58-ї дивізії І. Ф. Федька як 515-й стрілецький полк. Командував ним А. Є. Худенко[5].

На початку лютого 1920 року денікінців з Очакова вибили війська 41-ї Радянської дивізії. Тікаючи, білогвардійці залишили в порту 20 тис. пудів зерна, 10 тис. пудів вовни, 1 млн. пудів солі тощо[6]. 10 лютого в місті створено ревком. З кінця лютого серед трудящих велику політико-виховну роботу провадила партійна організація, яка об'єднувала 37 комуністів[7]. Були організовані осередки у військових частинах. 17 травня обрано виконком міської Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Поряд з організацією господарського та культурного будівництва партійні радянські органи міста постійно дбали про захист революційних завоювань.

---

[1] ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 84, арк. 84, 91.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 271, арк. 11—15.
[3] Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897—1968 рр.), стор. 87.
[4] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.), стор. 140.
[5] ЦДАРА, ф. 1489, оп. 1, спр. 10, арк. 25.
[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 751.
[7] АІПП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 30, арк. 5.

Влітку 1920 року флот білої армії Врангеля, що наступала з Криму, зробив спробу прорватися через Дніпровсько-Бузький лиман, вийти до Херсона і вдарити в тил радянським військам. Реввійськрада республіки послала з Петрограда до міста групу комуністів-моряків Балтійського флоту на чолі з І. Д. Сладковим, якого призначено комендантом Дніпровсько-Бузького укріпленого району і морської фортеці Очаків. Вони багато зробили для організації відсічі ворогові. Зважаючи на особливе становище, з 17 вересня почав діяти райревком[1].

За роки громадянської війни місто було зруйноване. З 849 будинків, придатних для житла, налічувалось тільки 574. Лютували пошесті. Люди вмирали від хвороб, голоду. На той час тут була лише одна невелика лікарня. Населення обслуговували три лікарі, три їх помічники, два фельдшери та медсестра[2]. Припинилася робота промислових підприємств. Рибним промислом займалися лише кустарі-рибалки. Партійні і радянські органи організували збирання коштів і хліба для допомоги голодуючим. Червоноармійці гарнізону та медпрацівники віддавали свою двотижневу зарплату та одноденну пайку хліба. Реквізоване в церквах та молитовних домах золото й срібло використовувалося для подання допомоги голодуючому населенню. Міська Рада налагодила роботу підприємств громадського харчування. Почали працювати дві їдальні. В кімнаті допомоги голодуючим організували дитячу секцію[3].

За ініціативою рибалок Л. Кравченка, Є. Голикова та інших 5 грудня 1921 року створено першу Очаківську трудову виробничо-заготівельну артіль рибалок. А через кілька місяців у місті вже було п'ять промислових артілей, які ловили, солили і коптили рибу[4]. В 1921 році став до ладу консервний завод. М. І. Калінін, який відвідав Очаків у травні 1922 року, в розмові з працівником губернської газети «Красный Николаев» відзначив, що місто справило на нього найприємніше враження[5]. У 1922 році почали працювати два млини, маслозавод, міська бойня та інші підприємства. Разом з цим відновилася робота торгового порту. Вже в 1923 році було перевезено близько 104 тис. пудів вантажів і 20 тис. пасажирів[6]. Через три роки в Очакові організовано таможний пост. Встановлено санітарний нагляд і лоцманську вахту, іноземним пароплавам дозволялося йти до Миколаєва і Херсона, минаючи Одесу. Зменшилися витрати на фрахтування суден і експорт вантажів за кордон. З 1923 року в місті працювала Всеукраїнська Чорноморсько-Азовська науково-промислова дослідна станція.

В березні 1923 року Очаків став центром району. Райком партії і райвиконком активізували роботу щодо відбудови господарства міста. Особливу увагу було приділено питанням розвитку місцевої рибної промисловості, торгівлі. У місті починається будівництво рибозасолювального пункту, на який держава відпустила 90 тис. крб.[7]. Але в 1924—1925 рр. риболовлею займалися переважно приватні промисловці. На п'ять державних підприємств припадало лише 2,3 проц. загальної суми товарообороту, на 8 кооперативних — 33 проц., на 82 кустарних — 64,7 проц.[8]. В цих умовах комуністи проводили велику роботу серед кустарів, залучаючи їх до кооперативних господарств. У 1927 році кількість приватних промисловців зменшилася в 2,5 раза.

У перші роки після громадянської війни партійна організація, Рада й актив міста багато робили, щоб ліквідувати неписьменність, залучаючи до навчання дітей, молодь і дорослих. Почали працювати школи: 4 трудові і професійно-технічна,

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.), стор. 847.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-169, оп. 1, спр. 107, арк. 110.
[3] Газ. «Красный Николаев», 16 травня 1922 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-169, оп. 1, спр. 99, арк. 5; спр. 107, арк. 1—10, 110.
[5] Газ. «Красный Николаев», 15 і 16 червня 1922 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-83, оп. 1, спр. 208, арк. 130; спр. 564, арк. 92.
[7] Там же, ф. Р-161, оп. 1, спр. 161, арк. 132.
[8] Там же, спр. 747, арк. 61.

2 школи лікнепу. Було відкрито бібліотеку, хату-читальню. Почав працювати райсельбуд. У грудні 1923 року Очаківський райком партії схвалив роботу райсельбуду: тут працювали школа-лікнеп «Жовтень», два політичні гуртки, музичний та гурток вивчення української мови, читальня.

Широку пропагандистську і агітаційну роботу серед трудящих, зокрема молоді, постійно проводила міська комсомольська організація, яка значно зміцніла й зросла кількісно. Найактивнішими комсомольцями були М. Дукач, Б. Пакін, М. Речистер, З. Рябий, В. Сьомін, П. І. Сьомін (секретар Очаківського райкому ЛКСМУ у 1924—1926 рр.), І. Ткаченко та інші. Частину свого активу райком комсомолу послав на постійну роботу в сільські комсомольські організації. Очаківська комсомольська організація працювала у співдружності з бійцями 15-ї Сиваської стрілецької дивізії, один з полків якої перебував у місті. З 1925 року відкрився комсомольський клуб ім. В. І. Леніна. В ньому відбувалися збори, вечори запитань і відповідей, актив клубу випускав стінну газету, працювали гуртки художньої самодіяльності, агітбригада «Синя блуза», духовий оркестр. Оркестр народних інструментів брав участь у багатьох концертах, виїжджав на острів Тендру до рибалок. Учасники драматичного колективу й оркестру поставили оперу М. Лисенка «Наталка Полтавка».

Наприкінці 1929 року почала виходити районна газета — орган Очаківського РК КП(б)У, РВК та профради. Називалася вона спочатку «Районна сільська газета», а потім — «Колективіст Очаківщини». Велике місце відводилося в ній матеріалам про партійне, господарське та культурне життя міста. Газета також розповідала про людей — жителів міста і району,— їх трудові справи, дбала про поширення кращого досвіду.

Значне господарське будівництво розгорнулося в місті з кінця 20-х та на початку 30-х років. В роки першої п'ятирічки в Очакові дала перший струм нова електростанція. У 1929—1930 рр. відбудовано і пущено в експлуатацію цегельний завод. Почалося будівництво рибозаводу. З 1931 року випускав продукцію маслозавод, 1934 року став до ладу утильзавод. На початку тридцятих років реконструйовано Очаківський торговий порт. Збільшилася карантинна пристань. Це дало можливість великим суднам підходити безпосередньо до причалів. Було побудовано нові склади та інші виробничі приміщення, відкрито дві приміські пасажирські лінії: Очаків—Таврія, Очаків—Березанська затока із зупинками у Вікторівці, Козі та інших узбережних селах.

В передвоєнні роки Очаків розвивався переважно як місто рибалок. З організацією рибальських колгоспів розширилися рибні промисли. На Чорному морі, Дніпровсько-Бузькому і Березанському лиманах рибалили 8 рибоколгоспів Очакова та району. З 1932 року працював рибозавод. Технічне обслуговування артілей здійснювала МРС (моторно-риболовецька станція). Артілі мали не лише парусний, а й моторний флот. Очаківська моторно-риболовецька станція за роки передвоєнних п'ятирічок збагатилася досконалими знаряддями лову, значним моторним флотом.

Ініціаторами соціалістичного змагання за підвищення продуктивності праці виступали комуністи. Партійні організації підтримували новаторські починання, на підприємствах ширилось змагання за дострокове виконання п'ятирічок. Серед трудящих великого розмаху набув рух ударників і стахановців. У травні 1934 року риболовецькій артілі «Чорноморець» (створена у 1930 році) присуджено перехідний Червоний прапор Одеської спілки рибалок. Колгоспники цієї артілі виконали план першого кварталу на 134 проц. і виловили 842 цнт риби при плані 627 цнт[1]. За рахунок кращої організації праці та зниження собівартості продукції колектив консервного заводу заощадив 100 тис. крб.[2]. Стахановка заводу

[1] Газ. «Колективіст Очаківщини» (Очаків), 29 травня 1934 р.
[2] Газ. «Колективіст Очаківщини», 2 жовтня 1935 р.

ім. Петровського У. А. Фокіна в 1936 році була нагороджена орденом «Знак Пошани».

По-ударному працювали рибалки Очаківського колгоспу «Чорноморець». В 1940 році вони активно підтримали звернення мурманських рибалок-стахановців траулерного лову про дострокове виконання річного плану вилову риби. Значно перевиконували планові завдання бригади С. В. Семененка та С. І. Долгого. У жіночій риболовецькій бригаді стахановками були П. В. Данилова, К. М. Турчанінова, В. Р. Пишеніна та інші.

Трудящі міста з ініціативи міської Ради, до якої в 1939 році було обрано 39 депутатів, приділяли належну увагу його впорядкуванню. На місці колишніх халуп будувалися нові будинки під черепицею і бляхою. Насаджувалися фруктові сади і виноградники. Вулиці прикрашалися скверами, парками. В місті спорудили пам'ятник В. І. Леніну. Медичне обслуговування населення здійснювали районна лікарня й амбулаторія. Діяли аптека, дитяча консультація. Місцеві органи влади дбали також про дальший розвиток народної освіти і культури. Діти навчалися у двох середніх і семирічній школах. Працював будинок політосвіти, дві бібліотеки, міський будинок культури та будинок офіцерів флоту з драматичною студією. Справді масового характеру набули фізкультура і спорт. На підприємствах, в артілях і школах діяли гуртки ворошиловських стрільців, Тсоавіахіму, Червоного Хреста та ін. На міському стадіоні відбувалися спортивні змагання.

Першого ж дня віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз льотчики військово-морського гарнізону бомбардували ворожі об'єкти. У бій з фашистськими загарбниками вступила і окрема бригада торпедних катерів під командуванням капітана 1-го рангу Мельникова, а також артилеристи укріплених островів Майського та Березані, батареї берегової оборони. Керували обороною Очакова майор Базилевич, комісар Бойко, начальник штабу Хоцкевич, перший секретар Очаківського райкому партії П. Є. Назаренко. Активну участь у боях брали 2 винищувальні загони, створені з жителів Очакова. Понад 3 тис. чоловік записалося добровольцями до народного ополчення[1]. Партійні і радянські органи Очакова провели велику роботу, щоб вчасно евакуювати техніку, промислове устаткування, громадське і державне майно. Основне обладнання рибоконсервного заводу було вивезено до Нижнєангарська на Байкалі. Туди ж виїхали з сім'ями і 32 спеціалісти підприємств, які за короткий строк організували виробництво консервів. Цей Північно-Байкальський консервний завод діє і тепер.

14 серпня гітлерівці підійшли до Очакова. У важкі дні оборони багато солдатів, командирів, політпрацівників виявили безприкладну мужність. На головному напрямі наступу гітлерівців непохитно стояли бійці окремого стрілецького батальйону, яким командував капітан Бондаренко. Мужньо захищали Очаків 15-а, 22-а берегові й 2-а протикатерна батареї, 2-а бригада торпедних катерів, яка топила ворожі кораблі на морі. Під час оборони міста активно діяли бійці Очаківської прикордонної застави на чолі з її комендантом О. П. Ізугенєвим.

21 серпня 1941 року ворожі війська вдерлися до Очакова. Почалися арешти, розправа над населенням. Окупанти схопили і умертвили в душогубці Б. С. Литвинова, С. Н. Литвинова, Д. С. Кубишкіна, М. І. Зайченка та інших жителів міста[2], багатьох відправили до концентраційних таборів. У місті розмістилася румунська префектура, примарія і жандармерія. Фашисти вивісили по місту наказ: «Хто з мобілізованих не схоче виходити на роботу, за перший непослух одержує 10 ударів та 5 марок штрафу, за другий — 25 ударів та 10 марок штрафу»[3]. Спеціальним наказом префекта заборонялося навіть молоти пшеницю, окупанти доводили, що населення має право вживати хліб лише з ячмінного борошна.

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 38.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 29, арк. 22.
[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 87, 89.

Р. Г. Судковський — Очаківська пристань. Олія. 1883 р.
Державний Російський музей. Ленінград.

Пам'ятник О. В. Суворову в Очакові. Скульптор Б. В. Едуардс.

Діорама «Штурм фортеці Очакова російськими військами у 1788 році». Художник М. І. Самсонов.

Очаківці вели активну боротьбу проти німецько-румунських загарбників. Підпільну групу в місті організував і очолив комуніст В. І. Ляшенко[1]. Члени групи збирали відомості про розташування військових частин у місті. В цьому багато допомагала підпільниця Л. В. Данилова. Секретар комсомольської організації середньої школи вчителька Н. Сидоренко разом з учнями складала і розповсюджувала листівки серед населення. Влаштувавшись на рибокомбінат, робітники С. Н. Афанасьєв, К. Б. Артеменко, Й. І. Затулін псували рибу, що призначалась для потреб армій окупантів, а невикористану сіль таємно роздавали населенню. При відступі окупанти намагалися підірвати склади й інші споруди військового порту. Зірвали цей злочинний намір робітники А. Ф. Баранов і Д. Д. Ковальов, перерізавши шнури, за що були нагороджені орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

Сотні жителів міста били ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. Уродженець Очакова морський офіцер, начальник штабу батальйону, командир загону торпедних катерів Б. М. Першин громив ворога під Одесою, Севастополем, на Кубані, Керчинському плацдармі. Б. М. Першин здійснив 193 бойові виходи, потопивши 6 німецьких суден, за що відзначений 12-ма урядовими нагородами, серед яких ордени Червоного Прапора, Нахімова 2-го ступеня та ін., а в листопаді 1944 року Б. М. Першину присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Посмертно удостоєний цього звання уродженець Очакова Г. Ф. Потьомкін. З перших днів війни він добровольцем пішов в армію. Від рядового бійця до командира батальйону — такий бойовий шлях героя. В червні 1942 року, коли його прийняли до лав Комуністичної партії, Г. Ф. Потьомкін писав:

Я клянусь — не ворвется
Враг в траншею мою,
А погибнуть придется,
Так погибну в бою,
Чтоб глядели с любовью
Через тысячи лет
На окрашенный кровью
Мой партийный билет.

Загинув гвардії капітан Г. Ф. Потьомкін 1943 року. Його ім'я носить піонерська дружина Очаківської середньої школи № 2 ім. Шмідта. В дні святкування 50-річчя ВЛКСМ у жовтні 1968 року в Очакові встановлено пам'ятник Г. Ф. Потьомкіну. Багатьма урядовими нагородами відзначені колишній мічман, нині начальник цеху цегельного заводу П. І. Делиновський, полковник запасу І. К. Ситников, полковник медичної служби О. А. Максимов.

Від німецько-фашистських загарбників Очаків визволили 31 березня 1944 року війська 5-ї ударної армії 3-го Українського фронту. Безпосередню участь у боях за місто брала 295-а Херсонська ордена Леніна, Червонопрапорна, ордена Суворова стрілецька дивізія, якою командував Герой Радянського Союзу О. П. Дорофєєв. Особливо відзначилися командир мінометної обслуги 1035-го стрілецького полку, повний кавалер ордена Слави сержант М. В. Гетманський, командир відділення розвідки, повний кавалер ордена Слави, нині Герой Соціалістичної Праці старший сержант М. К. Величко. Виявили хоробрість командир окремої розвідроти дивізії, повний кавалер ордена Слави старшина С. П. Токарєв, агітатор політвідділу П. Ф. Швагер, в повітряних боях над Очаковим — Герой Радянського Союзу командир бомбардувальника Пе-2 капітан І. Т. Волинкін та багато інших радянських воїнів.

У перших числах квітня відновлено райком партії і райвиконком, а в другій половині квітня — територіальну партійну організацію з 5 чоловік. Розпочала роботу міськрада. Жахливу картину являло місто після вигнання фашистів. Вони зруйнували консервний, рибний та цегельний заводи, моторно-риболовецьку

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 29, арк. 10.

станцію, нафтобазу, млин, торговий порт, рибоприймальні пункти, водопровідну мережу, більшість житлових будинків, склади та інші споруди. Окупанти пограбували обладнання кабінетів і бібліотек шкіл, піонерського клубу, фонди двох міських бібліотек на 22 тис. примірників книжок, устаткування кінотеатру, знищили 5 картин відомих художників[1]. Від рук окупантів загинуло 106 мирних жителів міста, 262 чоловіка насильно вивезено до Німеччини[2]. В цих важких умовах комуністи важливу увагу приділяли відновленню рибної промисловості, риболовецького флоту. Постановою Миколаївського обкому КП(б)У про заходи щодо відбудови рибної промисловості в Миколаївській області було визнано за необхідне насамперед відбудувати Очаківський рибозавод, МРС і утильзавод, намічено відкрити в 1944 році тимчасові рибоприймальні обробні пункти[3].

Незважаючи на те, що фашисти бомбардували місто до 23 серпня 1944 року, відбудовчі роботи в ньому не припинялися. Цього ж року до ладу стали електростанція, водопровід, пекарня, млин, рибний завод та інші підприємства і установи[4]. Підприємства міста, зокрема рибоконсервний завод, поповнилися кадровими робітниками і спеціалістами рибної промисловості, які повернулися з Північно-Байкальського заводу, серед них механік П. І. Пекельний, економіст станового відділу В. Ф. Воробйова. Завод розширювався, удосконалювалося його обладнання. Готуючи гідну зустріч 27-й річниці Червоної Армії, рибалки колгоспу «Чорноморець» дали понад план десятки центнерів риби. Для допомоги сім'ям воїнів були створені грошові фонди. Гроші й трудодні, зароблені в позаурочний час, йшли до фонду допомоги інвалідам Великої Вітчизняної війни. Трудовлаштовувались члени сімей військовослужбовців. Понад 3 млн. крб. зібрали трудящі на побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини».

В роки першої післявоєнної п'ятирічки рибна промисловість в Очакові розвивалася високими темпами. В змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану включилися десятки бригад, понад 500 працівників[5]. Як наслідок — план 1947 року консервний завод виконав до 29 вересня, а рибоартіль «Чорноморець» виборола перше місце серед рибоколгоспів Миколаївської області і одержала перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У та облвиконкому[6]. Бригади рибалок В. А. Раленка і С. В. Семененка п'ятирічку виконали на 2 роки раніше строку.

На промислі скумбрії біля Очакова. 1960 р.

Протягом 1944—1947 рр. в Очакові відбудовано і розширено промкомбінат, харчокомбінат, промислові артілі «Третя п'ятирічка» і «Червоний Очаків», маслозавод, які успішно виконали завдання першої п'ятирічки. Вилов цінних порід риби та прибутки рибоколгоспу «Чорноморець» рік у рік зростали. Якщо в 1957 році виловлено 14 103 цнт риби, то вже в 1963 році — 26 494 цнт. Серед трудівників артілі немало майстрів рибальської справи. Протягом 20 років керував колгоспом потомствений рибалка Г. І. Яровенко. Все своє життя трудився в артілі, передавав свій

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 62, оп. 62, спр. 4, арк. 18, 27, 28.
[2] Там же, ф. 7, оп. 172, спр. 29, арк. 14, 15, 25, 26.
[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 259—260.
[4] Газ. «Південна правда», 30 березня 1946 р.
[5] Миколаївський облпартархів, ф. 62, оп. 62/4, спр. 7, арк. 34.
[6] Газ. «Колективіст Очаківщини», 2 квітня, 7 листопада 1947 р.

досвід багатьом молодим рибалкам Герой Соціалістичної Праці Д. В. Семененко — колишній бригадир сейнера СЧС-83. Відмінно працювали колективи сейнерів на чолі з досвідченими бригадирами орденоносцями С. С. Семененком, В. С. Даниловим та Г. С. Турчаніновим, депутатом районної Ради М. П. Яценком та багатьма іншими.

В 1955 році, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР, рибний і консервний заводи об'єдналися в Очаківський рибоконсервний комбінат, потужність якого 1965 року доведено до 34,6 тис. умовних банок на добу. На комбінаті трудиться багато людей високої кваліфікації. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено закатницю консервного комбінату К. А. Стафікопуло, робітника комбінату М. О. Матвєєва, орденом «Знак Пошани» — боцмана транспортно-холодильного судна «Урал» С. К. Мазура, робітницю М. М. Руденко.

За семирічку випуск продукції підприємств міста збільшився на 135 проц., у т. ч. на промкомбінаті — майже в два рази, харчокомбінаті — в 4,5 раза, маслозаводі — на 157 проц. У 1964 році було завершено спорудження електричної підстанції в Очакові: місто одержало струм від державної електромережі. Завдяки цьому повністю електрифіковано колгоспи і радгоспи району, що дало змогу широко впровадити механізацію у тваринництві та в інших галузях промислового і сільськогосподарського виробництва.

Одним з найбільших підприємств в Очакові є промкомбінат. Такі його вироби, як креслярські шкільні приладдя, електроспіралі надходять в різні республіки нашої країни. Меблі та швейні вироби теж користуються широким попитом. На промкомбінаті трудиться понад 240 чоловік, з них більшість — молодь. З 1957 року промкомбінатом керує колишній учасник будівництва Дніпрогесу ім. В. І. Леніна, учасник Великої Вітчизняної війни, комуніст, депутат міської Ради багатьох скликань І. С. Заверуха.

Зустрічаючи 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, трудящі міста досягли значних успіхів. Рибоконсервний комбінат, промкомбінат, маслозавод, харчокомбінат, комбінат побутового обслуговування, хлібозавод, винозавод, рибоколгосп «Чорноморець» та інші підприємства успішно справилися з виробничими планами. Переможцем у виконанні соціалістичних зобов'язань ювілейного року визнано Очаківський комбінат побутового обслуговування. Йому вручено пам'ятний Червоний прапор Очаківського райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих. Багато колективів і окремих працівників підприємств та організацій на честь 50-річчя Жовтня одержали грамоти або були занесені на Дошку пошани. Активні учасники Великої Жовтневої соціалістичної революції, які відзначилися в боротьбі за встановлення Радянської влади в 1917—1918 рр., удостоєні високих урядових нагород. Серед них делегат V Всеукраїнської партійної конференції від Очаківської фортеці в листопаді 1920 року С. О. Поляков, нагороджений орденом Червоного Прапора, В. Ф. Єсипенко, К. М. Кирилов — орденом Червоної Зірки, О. А. Воробйова, П. І. Сьомін — орденом «Знак Пошани».

З 1968 року в Очакові працює перший в Радянському Союзі завод переробки мідій, оснащений першокласним устаткуванням. Щодоби тут виробляють близько 6 тис. банок консервів з мідій, а протягом року — 4 млн. 20 тис. банок різних виробів консервів із риби і мідій.

Відзначаючи сторіччя з дня народження В. І. Леніна і готуючи гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудящі промислових підприємств міста успішно справилися із завданнями восьмого п'ятирічного плану. Самовіддано трудились робітники рибоконсервного комбінату, які виконали план на 119,6 проц., маслозаводу — на 110,9 проц., харчокомбінату — на 101,3 проц. Колективи рибоконсервного комбінату, маслозаводу, друкарні виконали п'ятирічний план достроково — за 4 роки і 9 місяців. Протягом 1970 року підприємствами міста вироблено продукції на 3 млн. 500 тис. крб. більше, ніж в 1965 році. На 1970 рік в риболовецькому колгоспі працювало 460 чоловік. В їх розпорядженні сучасний промисловий флот: 2 траулери, 21 сейнер, 18 моторних баркасів: досконалі знаряддя

лову. Рибоколгосп займається промислом на Чорному морі і одночасно планує створити ставкове господарство. Ставши на ленінську вахту, рибалки виконали план на 154 проц. Трудівники бригади, яку очолює комуніст М. П. Яценко, щорічно виловлюють по 4300 цнт першосортної риби. Передовими є також бригади П. Л. Тимченка, М. С. Лати, І. М. Кониченка, ловецька ланка О. Й. Петрова, колективи сейнерів СЧЗ-34 та СЧС-6.

За успіхи у змаганні на честь Ленінського ювілею колектив Очаківської друкарні нагороджено ювілейною грамотою Миколаївського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок, колектив рибоконсервного комбінату занесено до Книги трудової слави області, а імена 14 переможців змагання підприємств міста — на районну Дошку пошани. Багатьох передовиків нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Обговоривши рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудящі Очакова розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання дев'ятої п'ятирічки. Сотні працівників промисловості Очакова взяли соціалістичне зобов'язання п'ятирічку виконати достроково за 4 роки.

Організаторами успіхів трудящих є комуністи міста. В Очакові налічується 33 первинні партійні організації, створені на підприємствах, в установах та навчальних закладах. Найчисленніші з них — рибоконсервного і промислового комбінатів.

Парторганізація рибоконсервного комбінату очолила боротьбу колективу за бережливість. Комуністи ведуть боротьбу за те, щоб кожен працівник виконував норму, опановував передові методи праці. Кращим на комбінаті вважається екіпаж транспортно-холодильного судна «Буг», де бригадиром комуніст Ф. О. Торкаєнко. Йому присвоєно звання колективу комуністичної праці. 300 рибників — ударники комуністичної праці. 19 членів КПРС працюють на промисловому комбінаті. В місті 38 первинних комсомольських організацій. На всіх підприємствах і в установах діють профспілкові організації.

Велику роль у громадсько-політичному, господарському житті, культурно-побутовому будівництві і впорядкуванні міста відіграє міська Рада депутатів трудящих. До її складу входять 45 депутатів — представників виробничих колективів та організацій трудящих. Протягом тривалого часу обираються до Ради і сумлінно виконують свої депутатські обов'язки Ф. З. Даскал — тесляр дільниці старшого виконавця робіт, А. П. Кривоносенко — електрик хлібоприймального пункту. Депутати багато зробили для дальшого зростання промислового виробництва, поліпшення умов праці трудящих, культурного і медичного обслуговування населення, розгортання житлового будівництва в місті, його впорядкування. Тільки за роки семирічки в Очакові з'явився новий проспект ім. 50 років Жовтня і на ньому — сім багатоквартирних будинків, а також приміщення музичної школи, кінотеатру з широкоформатною кіноустановкою, готель, поштамт, комбінат побутового обслуговування, ательє мод, нові магазини, дитячі ясла і садки. В місті заасфальтовано всі вулиці, прокладено тротуари, протяжність водопровідної мережі доведено до 32 км. Новий житловий масив будується на вулиці Шмідта. Здано в експлуатацію дитячий комбінат, споруджено автовокзал. В районі рибоконсервного комбінату виросли нові житлові корпуси, зведені підприємством для своїх робітників. Завершено будівництво райунівермагу двоповерхового типового приміщення редакції і друкарні районної газети «Чорноморська зірка».

Зростають потужності, обсяг перевезення вантажів і пасажирів в Очаківському морському порту. Тут за рік на місцевій лінії перевозиться понад 70 тис. чоловік. Уже кілька років порт приймає туристські пасажирські лайнери «В. И. Ленин», «Карл Маркс», «Советский Союз», які ходять на лінії Київ—Очаків. До послуг трудящих міста і відпочиваючих — швидкохідні судна на підводних крилах типу «Комета», які здійснюють рейс Очаків—Одеса. Курсують судна також на маршрутах Очаків—Миколаїв, Очаків—Нова Каховка та інші.

ПАМ'ЯТНИКИ, ПАМ'ЯТКИ Й ВИЗНАЧНІ МІСЦЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Лиса Гора
Первомайськ
Грушівка
Криве Озеро
Кримка
Катеринка
Сирове
Врадіївка
Арбузинка
Братське
Мертвовод
Миколаївка
Гуляницьке
Трикрати
Воронівка
Доманівка
Таборівка
Вознесенськ
Прибужани
Пів. Буг
Мостове
Градівка
Веселинове
Кудрявцеве
Поділля
Троїцьке
Нова Одеса
Коваліївка
Широколанівка
Нововасилівка
Єланець
Возсіятське
Гнилий Єланець
Громоклія
Себине
Кандибине
Гур'івка
Тернівка
Варварівка
МИКОЛАЇВ
Шевченкове
Жовтневе
Березанка
Анатоліївка
Парутине
Історико-Археологічний заповідник „Ольвія"
Очаків
о. Березань
Дніпровський лиман
Чорне море
Софіївка
Новий Буг
Казанка
Великоолександрівка
Троїцько-Сафонове
Краснознам'янка
Вільне Запоріжжя
Володимирівка
Баштанка
Інгул
Вісунь
Березнегувате
Висунськ
Мурахівка
Любомирівка
Новоолександрівка
Бармашове
Снігурівка
Інгулець

 Історико-революційні пам'ятники

 Пам'ятники і меморіальні комплекси на честь полеглих у Великій Вітчизняній війні 1941-45 років

 Пам'ятники визначним державним, політичним і військовим діячам та діячам культури

 Пам'ятки архітектури

 Заповідники

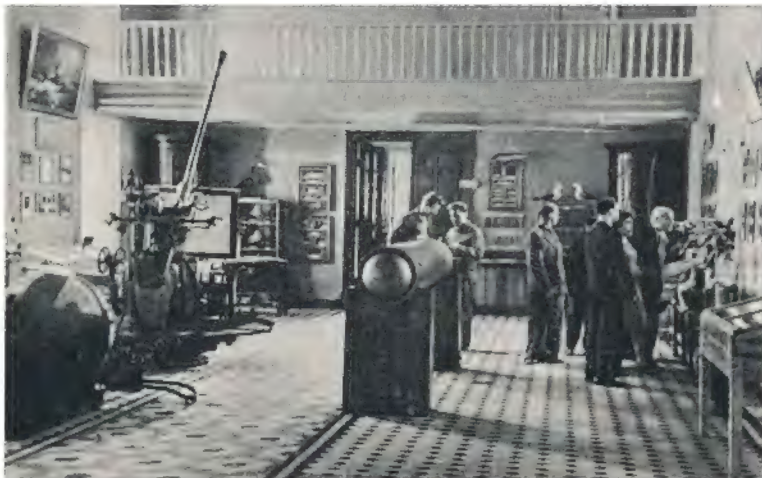
В місті розширюється мережа медичних та санітарних закладів. Є лікарня на 125 ліжок, протитуберкульозний диспансер, поліклініка, аптека, дитяча консультація, санітарна станція. Тут працює понад 150 лікарів та середніх медичних працівників. На підприємствах діють пункти охорони здоров'я. Наявність цілющих грязей, мінеральних джерел дає можливість вести поблизу міста, на берегах лиману та Чорного моря широке курортно-санаторне будівництво. Вже відкрито багатокорпусовий будинок відпочинку «Очаків», пансіонат облспоживспілки, будинок відпочинку портовиків, кілька піонерських та студентських таборів. Українська республіканська Рада профспілок планує спорудити в Очакові новий великий будинок відпочинку на 1800 місць з плавальним басейном і водолікуванням, а також будинок відпочинку матері й дитини. В новій зоні здоров'я на західній околиці Очакова будуються поліклініка, котеджі для відпочинку з сім'ями, частина яких уже введена в експлуатацію. Щоліта в Очакові відпочиває близько 50 тис. чоловік, які приїздять сюди з усіх кінців країни.

У місті створені всі умови для навчання і виховання дітей та працюючої молоді. Діти здобувають загальну освіту в трьох середніх і восьмирічній школах. На березі лиману розкинулося містечко Очаківської школи-інтернату, де 450 вихованців крім загальної освіти, набувають спеціальність будівельників. Тут є музей В. І. Леніна, розміщений в чотирьох залах. Сотні робітників та службовців навчаються в заочній та вечірній школах. В Очакові працюють понад 200 вчителів. В музичній школі є класи фортепіано, баяна та акордеона. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, хорова капела, естрадний і духовий оркестри, спортивні секції. На республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, хорова капела будинку культури і духовий оркестр завоювали срібні медалі.

В центрі міста та на території будинку відпочинку «Очаків» споруджені нові широкоекранні літні кінотеатри. Книжковий фонд районної бібліотеки для дорослих ім. П. П. Шмідта налічує 30 тис. примірників, якими користуються 5 тис. читачів. Крім того, працюють районна дитяча, шкільна та профспілкові бібліотеки. З творчими звітами перед трудящими міста виступали такі діячі української літератури і мистецтва, як В. М. Сосюра, М. П. Бажан, О. Т. Гончар, П. І. Майборода, О. І. Білаш, Д. М. Гнатюк, заслужена капела бандуристів УРСР.

Очаківці приділяють велику увагу збереженню історичних пам'яток. Встановлені пам'ятники В. І. Леніну, П. П. Шмідту, М. І. Чижикову, дівчатам-зенітницям Б. Рєзниковій та Н. Віневській, що загинули, захищаючи місто від ворожих бомбардувальників у липні 1944 року. В місті є краєзнавчий музей, музей-кімната лейтенанта П. П. Шмідта в приміщенні, де відбувався суд над моряками-революціонерами в 1906 році. Зібрані тут матеріали розповідають про революційну діяльність П. П. Шмідта. Їх надіслала рідня легендарного лейтенанта, його друзі, ветерани революційного руху на флоті, краєзнавці Москви, Одеси, Севастополя та інших міст. В музеї експонуються особисті листи, картини, фотографії і речі Шмідта. Жителі міста шанують пам'ять своїх земляків — партійної і державної діячки Є. Б. Бош, українського радянського поета А. Й. Копштейна, який загинув у 1940 році під час війни з Фінляндією, художника-графіка А. А. Ждаху-Смаглія. Іменами борців за владу Рад проти австро-німецьких окупантів, іноземних інтервентів і білогвардійців названі вулиці міста: Чижикова, Шкрептієнка, Цокуренка, Сладкова.

В Очаківському краєзнавчому музеї. 1965 р.

Великі перспективи розвитку Очакова передбачені у дев'ятій п'ятирічці. Дальшого розвитку набуде промисловість міста. Споруджуються світлі виробничі цехи побутового комбінату, дитячого комбінату на 280 місць. Найближчим часом виросте павільйон з новим обладнанням побутового призначення. Зросте житлове будівництво, за спеціальним проектом реконструюється сквер ім. О. В. Суворова, асфальтуються алеї, вулиці і площі. Будуть реставровані стіни колишньої турецької мечеті (тепер тут краєзнавчий музей), в які вмуровані дві меморіальні дошки з викарбуваними на них іменами солдатів та командирів російської армії, що загинули під час штурмів фортець Кінбурна й Очакова. В музеї демонструється діорама «Штурм фортеці Очакова російськими військами у 1788 році», створена в 1970 році заслуженим художником РРФСР М. І. Самсоновим. Ще ширше розгорнеться курортно-санаторне будівництво. Невтомно працюють трудящі Очакова, щоб перетворити його на одне з найкрасивіших квітучих причорноморських міст України.

Л. В. КУЛИЧЕНКО, П. В. НЕСТЕРОВ

КАМ'ЯНКА

Кам'янка (до 1945 року — Анчекрак) — село, центр сільської Ради. Розташована в Анчекрацькій балці за 25 км від Очакова. Через село проходить асфальтований шлях Миколаїв—Очаків. Населення — 1380 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села: Баланове, Володимирівка, Жовтень, Лиманне, Нове.

Біля Кам'янки у верхів'ях Березанського лиману археологи виявили поселення доби бронзи, скіфських часів і перших віків нашої ери[1]. В районі села знайдено також ольвійські монети. Теперішнє поселення виникло ще до визволення Очакова від турецьких загарбників. Розташоване воно було у пологій балці, на дні якої збиралася солона вода, а влітку утворювалось солоне болото. Балку називали Анчекрак, або Янчокрак, що в перекладі з турецької мови означає Новий солончак. У рапорті запорізького полковника Ф. Покотила до Київської губернської канцелярії 1753 року поселення значиться як «татарський авуль в урочищі Ханчакрак»[2]. Крім татар і турків, тут проживало також зайшле українське населення. Під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр. Анчекрак часто згадується в рапортах М. І. Кутузова на ім'я Потьомкіна і Долгорукова[3]. До того, як сюди вступили російські війська, татарське населення залишило аул, після того зруйнований ногайцями. Тому в описі до «Атласу Очаківської землі», складеному 1791 року де-Воланом, він названий «Янчокраком в руїнах»[4].

1793 року Анчекрак з 6100 десятинами землі царський уряд подарував поміщиці Кірсановій. В ньому селились здебільшого збіглі кріпаки, яким поміщиця обіцяла свободу й невеликі повинності за користування землею, а також т. зв. десятинники. На кінець 1793 року тут мешкало 123 чоловіки та 66 жінок[5]. Нові власники Анчекрака переселили сюди кріпаків з Орловської, Тамбовської і Чернігівської губерній. Основним заняттям мешканців села було хліборобство і тваринництво. В документах першої половини XIX ст. Анчекрак вже згадується як містечко[6]. За переписом 1859 року в ньому налічувалось 82 двори і жило 488 чоловік[7].

З кожним роком посилювалась поміщицька експлуатація. Якщо на початку заселення жителів примушували сплачувати десяту частку врожаю і відробляти

---

[1] В. В. Лапин. Греческая колонизация Северного Причерноморья. К., 1966, стор. 46.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 16, стор. 236.
[3] М. И. Кутузов. Документы, т. 1, стор. 39, 40, 53, 54, 56, 58.
[4] В. Григорович. Записка о пособиях к изучению Южно-русской земли, стор. 16, 17.
[5] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 147.
[6] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 246.
[7] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1, стор. 70—71.

один день панщини на тиждень, то напередодні реформи вони вже працювали на поміщика мало не тиждень. Для своїх потреб селяни обробляли мізерні наділи, розмір яких не могла визначити навіть комісія, що в 1861 році займалась виробленням уставної грамоти селян-кріпаків Анчекрака[1]. Про тяжке підневільне становище кріпаків свідчить і те, що у 1853—1854 рр. понад 20 селян Анчекрака перебували «в бігах». Втікачів поміщик жорстоко карав, віддавав у рекрути.

У 1861 році, згідно з уставною грамотою, на 149 ревізьких душ було виділено всього 205 десятин землі. Це були т. зв. дарчі, або жебрацькі наділи, які не перевищували 1,4 десятини на ревізьку душу. 7 дворових не мали права на наділ, 59 поміщицьких селян не в змозі сплатити за землю, відмовились від неї. Десятинники не одержали наділів. Це викликало масове незадоволення селян. Місцеві власті змушені були визнати, що селяни Анчекрака виявили велику непокору під час проведення реформи[2].

Величезні площі родючих земель залишилися у земельних магнатів. Так, поміщик О. Мусін-Пушкін, у якого бідняки змушені були орендувати землю, мав 8191 десятину[3]. 1882 року за оренду кожної десятини землевласник брав 6—7 крб. за рік, або третю частину, а то й половину врожаю. За випас однієї голови худоби сплачували поміщику 3 крб. за рік, а за випас теляти чи свині повинні були набити і завезти на поміщицьку економію віз каменю. Зростала заборгованість селян казні. Вже в 1870 році за 152 ревізькими душами колишніх кріпаків числилося 658 крб. недоїмки та поточних платежів. На початку 1890 року вони мали сплатити 1795 крб. лише недоїмок[4].

1882 року в Анчекраку було 99 дворів колишніх поміщицьких селян, 61 — десятинників. Населення займалось рибальством, торгівлею, ремісництвом, працювало в каменоломнях, з каменю-черепашнику випалювали вапно. З 475 жителів 391 чоловік працював у землеробстві, 66 — у торгівлі, 18 — у ремісництві[5].

Село входило до складу Анчекрак-Ільїнської волості Одеського повіту[6]. На 1896 рік в ньому налічувалося 250 дворів з 925 мешканцями. Кілька разів на рік тут відбувались ярмарки, раз на тиждень — базари. Торгувало 8 крамниць, корчма. Була кінно-поштова станція.

На початку XX ст. більшість поміщицьких земель поблизу Анчекрака скупили багаті німці-колоністи, місцеві куркулі. Окремі з них мали до 1500 десятин родючої землі. Соціальна несправедливість, політичне безправ'я, жорстока експлуатація і зубожіння викликали протест селян. Миколаївські соціал-демократи поширювали революційні ідеї серед жителів Анчекрака, надаючи їх боротьбі свідомого класового характеру. В лютому 1903 року жандарми відібрали в селян робітничу газету «Наше дело», що видавалась Миколаївським комітетом РСДРП, три прокламації, одна з яких називалася «Суд над селянами»[7]. В листопаді 1905 року селяни Анчекрака розібрали хліб поміщика Віленського. На початку грудня того ж року вони брали участь у розгромі маєтку поміщика Єнні. Після цього до села прибув загін козаків, який жорстоко покарав учасників виступів. Проведення столипінської аграрної реформи далі поглибило класове розшарування селянства. Вийшовши на відруби, місцеві куркулі створили навколо села ряд хуторів. Одночасно відбувається дальше обезземелення і зубожіння бідноти.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1б, спр. 290, арк. 1, 2.

[2] В. В. Флоровский. Воля панская и воля мужицкая. Страница из истории аграрных волнений в Новороссии 1861—1863 гг. Одесса, 1921, стор 17, 70.

[3] Миколаївський облдержархів, ф. 2778, оп. 1, спр. 814, арк. 1.

[4] Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1890 г., приложение, стор. LXXVI, LXXVII.

[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1, стор. 320, 321, 378, 379; там же, приложения, стор. 70, 71.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 302.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 86, арк. 92, 93; спр. 87, арк. 118.

Злиденне життя селян спричиняло масові захворювання, призводило до високої смертності. В Анчекраку не було лікарні. Хворих доставляли за 25 верст до Очакова, де до 1868 року працював фельдшер. За лікування селяни платили 6, а з харчуванням 9 крб. на місяць[1]. Тому бідноті доводилось звертатись за «лікарською допомогою» до знахарок.

Село тривалий час не мало школи. На 1882 рік з 475 жителів села грамоту знали лише 29 чоловіків і 11 жінок. У 1884 році відкрито церковнопарафіяльну школу. Містилась вона в церковній сторожці. В 1892 році в ній навчалось 5 хлопчиків і 2 дівчинки. Їх вчили дяк і піп-розстрига, обидва за свідченням шкільної інспектури «до вчителювання нездатні»[2]. 1887 року анчекрацьке сільське правління побудувало земське училище. Та і воно не могло вмістити всіх бажаючих: на 48 місць було прийнято 60 учнів. Однак, під час весняних робіт більше половини дітей залишало навчання і працювало в господарствах батьків та в наймах. У 1892 році училище закінчило лише 4 учні. На утримання його не вистачало коштів. Приміщення часто не опалювалось, не було парт. Один з членів училищної ради в 1902 році писав Одеській земській управі: «Проїжджаючи через містечко Анчекрак, звернув увагу на поганий стан приміщення земського училища. Шибки в ньому вибиті, двері розчинені, петлі з дверей знято. За школою немає догляду. Сільське правління відповіло, що не має коштів і відмовилось робити ремонт»[3]. В 1900 році відкрито ще одну земську школу. Однак, у цих закладах мали змогу вчитись лише діти заможних.

Під час імперіалістичної війни селян примушували проливати кров за чужі інтереси. Щоб уникнути мобілізації, частина чоловіків тікала з пересильних пунктів, а згодом поверталась до своїх сімей, до землі. За даними повітового статистичного бюро на 1916—1917 рр. в Анчекрацькій волості 38 проц. селянських дворів не мали землі, 20 проц. становила біднота з 1—4 десятинами[4]. Стільки ж господарств не мали робочої худоби, а 25 проц.— навіть корів. В той же час було 6,6 проц. куркульських господарств з 30—100 десятинами кожне, 19 багатіїв мали по 100 і більше десятин кращих земель.

Після повалення царизму в Анчекраку створено сільський комітет. Та очолили його земці, які захищали інтереси сільської буржуазії. Велике піднесення в селі викликала звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В січні 1918 року в Анчекраку встановлюється Радянська влада. Було обрано ревком, який очолив Л. Г. Шевченко. В лютому 1918 року ревком скликав сход, на якому селяни вирішили конфіскувати поміщицькі землі і розподілити їх відповідно до кількості членів сім'ї, враховуючи і тих, що були в солдатах. Одержавши наділи (пересічно по дві з половиною десятини на їдця), жителі готувались до весняної сівби. Але у березні 1918 року в селі з'явились австро-німецькі окупанти, разом з ними повернулись і колишні багатії-землевласники. Окупанти забирали коней, худобу, зерно; ввели тілесне покарання; розстрілювали за найменшу протидію їх заходам; повернули землю і майно власникам економій.

Місцева біднота активно підтримувала підпільний рух і бойові дії радянських військ проти австро-німецьких окупантів, білогвардійців і інтервентів. В навколишніх селах створюються партизанські загони, до лав яких вступають і жителі Анчекрака О. Дашков, Л. Охов, І. Бондаренко, Л. Шевченко, Н. Новиков та багато інших. Чимало молоді було у Парутинському партизанському загоні, який сформував А. Є. Худенко.

Війська німецько-австрійських окупантів залишили село в листопаді 1918 року.

---

[1] С. Н. Крамаренко. Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1889 г. Одесса, 1890, стор. 39.

[2] Журн. «Херсонские епархиальные ведомости», 1886, № 7, стор. 343; № 9, стор. 429.

[3] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 956, арк. 90, 119, 132, 136, 188.

[4] Краткий статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1916—1917 гг., приложение № 19.

Невдовзі його захопили франко-грецькі інтервенти. Після вигнання їх і петлюрівців радянськими військами групи А. Є. Скачка, які наступали від Миколаєва, в селі була відновлена Радянська влада. Наприкінці березня 1919 року в Анчекраку сформовано волревком, незабаром обрано сільську Раду і волосний виконавчий комітет, які організували допомогу бідноті і сім'ям червоноармійців посівним матеріалом, тяглом. Це дало змогу успішно провести весняну сівбу. Трудящі здали понад 2 тис. пудів хліба до фонду Червоної Армії. В серпні під час наближення денікінців на Анчекрак напала куркульська банда. Для боротьби з нею прибула рота Очаківського гарнізону, якою командував Б. І. Павлюченко. Рота була сформована з бідняків Парутиного, Бейкуша, Куцуруба, Очакова. В її складі налічувалось 86 бійців, серед них жителі Анчекрака О. Дашко, В. А. Крюков, Т. Лопатін, В. О. Шкарупа та інші.

23 серпня 1919 року село захопили денікінці. Тих, хто співчував Радянській владі, допомагав здійснювати її заходи, вони розстрілювали, били шомполами. Так загинув активіст Н. Новиков. У населення білогвардійці забирали коней, худобу, свиней, птицю, майно. На початку лютого 1920 року Анчекрак визволив 366-й полк 41-ї Радянської дивізії. В селі остаточно відновлено Радянську владу. Були створені сільський і волосний ревкоми, а в березні обрана Рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яку очолив Ф. Г. Кочерижко. Головою волвиконкому став комуніст Л. Г. Шевченко. 1920 року створюється партосередок, очолив його Ф. Потьомкін[1]. Тоді ж почав діяти комсомольський осередок[2].

Партійна організація і Рада організовували населення на боротьбу з куркульським бандитизмом, спекуляцією. Під їх керівництвом проводилося наділення трудящих селян землею. Згідно закону Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року в розпорядження сільських товариств Анчекрацької волості передано понад 18 тис. десятин поміщицької, церковної та інших земель колишніх нетрудових елементів[3]. Нарізали пересічно по 2 десятини на їдця. Але, користуючись неорганізованістю бідняків, їх неспроможністю обробити одержані наділи через брак тягла, куркулі захоплювали кращі землі поблизу села, а також брали у селян за безцінь землю в оренду.

Згуртованість і організованість у боротьбі трудящого селянства проти куркульства, за дальше здійснення революційних перетворень на селі внесли створені на початку серпня 1920 року сільський і волосний комітети незаможних селян. Першим головою Анчекрацького волкомнезаму був обраний Ф. Ф. Бардін. Місцевий КНС здійснював контроль за правильним землевпорядкуванням й обробітком земель бідноти, забезпечував її насінням і реманентом. За подвірними відомостями, складеними 25 серпня 1920 року, в Анчекраку і прилеглих до нього хуторах додатково одержали землю 1573 чоловіка, в першу чергу найбідніші селяни і сім'ї червоноармійців. З ініціативи комнезаму в червні 1921 року в Анчекраку було організовано товариство взаємодопомоги та сільськогосподарської кооперації з пунктами прийому від населення зерна, молока, м'яса[4]. Тут же селяни обмінювали продукти на товари першої необхідності. Працювала сироварня. Товариство забезпечувало також молотарками, зерноочистками.

Ще в липні 1922 року селяни Анчекрака на загальних зборах ставили питання про колективний обробіток землі. До ТСОЗів записалося тоді 391 чоловік, які мали 18 коней, 24 вози, 16 плугів, 20 косарок, 11 віялок, 7 сівалок та інший реманент[5]. Того ж року біднота організувала артіль «Червоний Анчекрак», головою якої обрали колишнього наймита Н. П. Чорного. В серпні прийнято статут артілі. До жовтня 1922 року незаможники утворили 7 дрібних артілей. Спільно селяни

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 37, арк. 1.
[2] Бойова молодість (1917—1920 рр.), стор. 100.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[4] Газ. «Югукроста» (Миколаїв), 8 серпня 1921 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-628, оп. 1, спр. 3, арк. 23.

засіяли 248 десятин землі. Ці колективи відіграли важливу роль у поступовому залученні широких селянських мас до колективного господарювання.

Одночасно здійснювалися перші кроки щодо налагодження медичного обслуговування населення, підвищення його культурного рівня. В 1923 році в селі відкрили амбулаторію, а незабаром і аптеку. Комуністи, комсомольці, активісти з селян-незаможників організовували масові суботники для ремонту громадських будівель, культурно-освітніх закладів. При новому клубі працював самодіяльний театр, бібліотека з читальним залом.

1920 року в колишній земській школі в двох українських і двох російських групах навчалося 77 дітей. Через три роки відчинились двері трудової школи, яку відвідували 52 учні. На початку 1922 року в селі налічувалося 298 малописьменних, а 503 чоловіка зовсім не знали грамоти. В 1924 році почала працювати школа лікнепу. Перший її випуск з 96 селян відбувся 1926 року. Серед них було немало жінок, кому Радянська влада відкрила шлях до активної політичної і громадсько-корисної роботи на селі. Про долю однієї з них А. М. Павлової писала в 1925 році газета «Известия», орган Одеського губкому партії: «с. Анчекрак. Павлова Аграфена Мефодіївна, 42 роки. З семи років служила в наймах, вийшла заміж за батрака з того ж села. Все життя провела в злиднях і тяжкій праці. Ходила в найми, а більше з чоловіком тесала камінь в каменоломнях, носила його з шахти на спині наверх. Бідняцьку долю Павлової змінила революція. Її тягне до роботи в громаді. 25 грудня 1924 року селяни обирають її делегаткою. Стомлена після роботи денної в каменоломнях і хазяйстві, переносячи насмішки сусідів і лайку чоловіка, вона не пропустила жодного зібрання, жодної читки серед жінок-делегаток, ні одного вечора навчання в лікнепі. З книжкою в торбинці після роботи ходила до школи і навчалася... Павлова грамотна! Тисячі павлових вибираються з темноти...» 1924 року в Анчекраку побував М. І. Подвойський. Він цікавився діяльністю сільради і участю в її роботі селянок, роботою трудівниць кооперативної сироварні. В числі кращих активісток, з яких формується селянська інтелігенція, М. І. Подвойський назвав члена сільради Г. Репейко і майстра кооперативної сироварні О. Таранову[1].

Під час суцільної колективізації з жовтня 1929 року по квітень 1930 року до артілей вступило 198 селянських господарств[2]. У 1930 році дрібні артілі і ТСОЗи Анчекрака об'єдналися в колгосп «Червона Україна». Головою його селяни обрали двадцятип'ятитисячника Г. Молчанова, який прибув з Миколаєва. Через чотири роки колгосп розділився на три. Артілі мали 4520 га землі, в т. ч. 3849 га орної, і об'єднали 215 дворів з 734 чоловіками населення. Господарства обслуговувало технікою Анчекрацьке відділення Парутинської МТС. Крім того, на початку 1940 року місцеві колгоспи мали 5 автомашин, 2 двигуни, 13 сівалок, 30 жниварок, 35 плугів, 165 борін та іншу техніку і реманент. Працювали в господарствах і підсобні підприємства: олійниця, 2 млини, сепараторний пункт.

Трудівники артілі брали активну участь у русі ударників, у соціалістичному змаганні. Ініціатором змагання серед жінок-трактористок стала ланкова В. Г. Лаліна, в числі передовиків були ланкова О. П. Косенчук, тракторист І. А. Зелінський. Багато сил і енергії віддавали розвиткові рідного колгоспу ветерани праці Д. В. Голубок, П. Н. Баланда, Ф. Я. Пікельняк, агроном Я. Л. Павленко та багато інших. У 1939 році колективні господарства села одержали пересічно по 12 цнт зернових з кожного гектара. На 1940 рік поголів'я громадської худоби збільшилось до 812 голів. Загальна сума грошових прибутків колгоспів на цей час зросла майже вдвоє і становила 540 тис. крб. Підвищувався добробут хліборобів. В 1939 році колгоспники артілі ім. XVIII партз'їзду (раніше ім. Вегера) одержали на кожен трудодень по 1,5 крб. і по 3,5 кг зерна.

---

[1] Газ. «Красный Николаев», 21 грудня 1924 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-665, оп. 1, спр. 8, арк. 13.

Село впорядковувалось. Колгоспники споруджували нові кам'яні будинки під черепицею і бляхою. Населення обслуговували кілька магазинів. Працювало двоє колгоспних дитячих ясел на 120 місць. Партійна організація і сільська Рада постійно піклувалися про розвиток народної освіти на селі, про зміцнення матеріальної бази шкіл. До 1928 року тут працювала 4-річна школа. Через рік за рішенням загальних зборів жителі Анчекрака збудували семирічку, де в 1941 році навчалося 310 учнів. Багато уваги приділяв педколектив школи пропаганді науково-політичних знань серед населення: вчителі проводили голосні читки, бесіди, читали лекції. В основному було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. При клубі, що розмістився в колишньому попівському будинку, була кімната-читальня, бібліотека. В 1931—1932 рр. молодь збудувала кінотеатр на 300 місць. В 1936 році відкрився новий великий клуб, при якому працювали різні гуртки художньої самодіяльності. Кілька разів на місяць демонструвалися кінофільми. Зростав книжковий фонд бібліотеки.

Високу політичну активність виявили трудящі Анчекрака на виборах до Верховної та місцевих Рад. Зокрема, під час виборів до місцевих Рад 1939 року до Анчекрацької сільради одноголосно обрано 12 депутатів — кандидатів блоку комуністів і безпартійних. В складі депутатів було 3 комуністи, 3 жінки.

З початком Великої Вітчизняної війни жителі села, як і весь радянський народ, піднялись на ратні і трудові подвиги. Чоловіків, що пішли на фронт, на роботі замінили жінки, підлітки, літні люди. Населення споруджувало окопи, протитанкові рови, дзоти. З 20 липня 1941 року під керівництвом парторганізації, яка на той час налічувала 19 комуністів, та виконкому сільради розпочалась евакуація колгоспного майна, худоби в східні райони країни.

14 серпня 1941 року Анчекрак захопили фашистські війська. В селі розмістилась примарія, румунська жандармерія. Окупанти забирали у населення хліб, худобу, теплий одяг. За будь-яке порушення наказу окупантів людей судили. 5 чоловік Анчекрака фашисти розстріляли. Вони зруйнували приміщення сільського клубу, а школи перетворили на казарми. Та радянські люди саботували розпорядження окупаційних властей, відмовлялись працювати на ворогів. Ризикуючи життям Н. І. Шкарупа, М. Я. Волошина та інші переховували поранених воїнів Червоної Армії, подавали їм медичну допомогу, визволяли полонених з таборів. За мужність вони нагороджені медалями «За бойові заслуги». Близько 150 жителів Анчекрака громили ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 95 з них загинули в боях за Батьківщину.

В березні 1944 року село було визволене від німецько-фашистських загарбників. Долаючи численні труднощі, колгоспники Анчекрака під керівництвом сільської Ради та парторганізації, які були відновлені в квітні 1944 року, взялись за відбудову господарства і культурно-освітніх закладів села. Під час відступу гітлерівці вигнали до Німеччини більшість чоловічого населення, в т. ч. підлітків, зруйнували основні громадські й господарські будівлі. Збитки, заподіяні окупантами колгоспникам Анчекрака, становили близько 1,5 млн. крб.[1] Землю не було чим обробляти. З окремих частин, що вдалось зберегти, колгоспники складали трактори, плуги. В селі залишилось не більше 100 корів, зовсім не було овець і свиней. Поля, які орали переважно коровами, а засівали вручну, давали низькі врожаї.

На допомогу прийшла держава, братні республіки. Вже наприкінці 1944 року колгоспи одержали з Кавказу овець, корів для відновлення колгоспних ферм. На ланах працювали трактори Парутинської МТС. Восени 1944 року відновили роботу школа, лікарня, на початку 1945 року — клуб, сільська бібліотека. Зміцніла і зросла кількісно парторганізація. На 1946 рік Кам'янська територіальна парторганізація (в 1945 році за рішенням Миколаївського облвиконкому Анчекрак перейменовано на Червонобалківське, а з 1946 року на Кам'янку) налічувала

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 266, арк. 8.

8 комуністів і кандидатів у члени партії. В січні 1946 року на сесії сільської Ради комуністи, всі трудівники села обговорили проект Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. Партійна організація очолила соціалістичне змагання трудящих за виконання планів п'ятирічки протягом 4,5 року.

Вже 1947 року, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, усі 3 кам'янські колгоспи першими в районі засіяли ярі культури. Наступного року вони повністю освоїли довоєнні посівні площі. Парторганізація і правління колгоспів організували агрозоонавчання працівників бригад і ферм. Працювала школа ланкових. 1949 року створено Кам'янську МТС. Уже в тому році у соціалістичному змаганні вона посіла одне з перших місць в області. Механізатори зібрали з площі 1380 га по 18 цнт зернових, з площі 110 га по 35 цнт зерна кукурудзи, насадили 13 га лісосмуг, електрифікували третину будинків жителів сіл в зоні дії станції.

У серпні 1950 року кам'янські колгоспи об'єдналися в одне велике господарство — «Україна». Передача техніки колгоспам, державна допомога кредитами— ці та інші заходи позитивно позначились на дальшому зміцненні економіки артілі. Впроваджувалася науково-обгрунтована система землеробства. Підвищилася рентабельність усіх галузей виробництва. Вже 1953 року виробництво зерна становило 2830 тонн, через три роки — близько 5500 тонн, а 1958 року — 10 697 тонн. В умовах посушливого степу колгоспники одержують високі і сталі врожаї. Майже в два рази зріс валовий прибуток господарства за роки семирічки, у т. ч. прибутки від тваринництва — в 5 разів. У 1965 році державі продано 5642 цнт м'яса, або в 6 разів більше, ніж на початку семирічки, вироблено на 100 га угідь по 351 цнт молока, по 62 цнт м'яса. Грошові прибутки обчислювалися у 2 млн. 337 тис. крб. В 1966 році колгосп зібрав 11,2 тис. тонн зерна замість запланованих 10 тис. тонн. Комбайнери І. Т. Жданов, О. Ю. Пишенін, В. Ю. Голубок намолотили по 10 тис. цнт пшениці кожен. Держава одержала від колгоспу 38 тис. цнт хліба. 25 травня 1967 року за досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп «Україна» нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. В ньому з 1953 року працює школа передового досвіду, школа режиму економії і бережливості, широко практикуються заходи морального і матеріального заохочення. Всі виробничі ділянки колгоспного виробництва переведені на госпрозрахунок.

Нині колгосп «Україна» — передове в області, економічно міцне господарство. За ним закріплено 11 314 га землі, з них 244 га під садами і виноградниками. На фермах налічується 3880 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1355 корів; 4548 свиней, 4363 голови овець, 7 тис. штук птиці. За останнє десятиріччя громадське поголів'я зросло вдвоє. Колгосп оснащений новою технікою (47 тракторів, 16 зернових і 17 кукурудзо- і бурякозбиральних комбайнів, 8 установок механічного доїння, 39 вантажних автомашин тощо). Господарство має добре обладнану майстерню, виноробний, олійний і ковбасний цехи, млин, кар'єри для добування каменю. Змагаючись за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудівники артілі виростили високі врожаї зернових, кукурудзи, соняшнику, овочів. Від реалізації продукції рільництва і тваринництва одержано 2693 тис. крб., заробітна плата на людино-день — 4 крб. 09 коп. На капітальні вкладення і капітальний ремонт було відраховано 1398 тис. крб. На честь XXIV з'їзду КПРС

Закладка силосу в колгоспі «Україна». Кам'янка, 1967 р.

та XXIV з'їзду КП України трудівники артілі виконали перший квартальний план 1971 року продажу м'яса на 142 проц., молока — на 117 проц., яєць — на 197 проц. Ще в лютому колгосп рапортував про готовність всієї техніки до весняної сівби.

В колгоспі виросли чудові кадри. Урядовими нагородами відзначено сумлінну працю понад ста членів артілі. Зокрема, орденом Леніна нагороджено ланкову Є. І. Зелінську, орденом Трудового Червоного Прапора — головного зоотехніка Г. І. Вовченко, свинарку О. Є. Захарчук, доярку Г. К. Мусієнко та інших передовиків. Багато енергії і вміння віддає організації колгоспного виробництва голова правління артілі І. С. Шевченко. В колгоспі він працював механізатором, звідси пішов захищати Батьківщину, а після війни очолив парторганізацію. Своєю відданістю колгоспній справі І. С. Шевченко завоював довір'я і пошану сільських трудівників, які вже багато років незмінно обирають його головою артілі. І. С. Шевченко — член бюро райкому і обкому партії, депутат районної Ради депутатів трудящих, делегат XXIII з'їзду КПРС та 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників. За багаторічну самовіддану роботу йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

30 січня 1970 року колгоспники артілі «Україна» прийняли новий Статут — основу своєї трудової діяльності і життя, проект його розроблено спеціальною комісією з колгоспників. Прийнятий і затверджений на зборах уповноважених членів колгоспу «Україна» 29 червня 1970 року «Трудовий кодекс» охоплює положення про соціалістичне змагання бригад, ферм, виробничих дільниць, підприємств громадського харчування, про змагання за професіями, про звання заслуженого колгоспника, ветерана праці колгоспу «Україна», про заходи впливу колективу на порушників дисципліни на виробництві і в громадських місцях.

Велику роль в організації колгоспного виробництва, а також у політичному вихованні трудівників села відіграє колгоспна парторганізація, яка складається з 68 чоловік. 52 комуністи працюють безпосередньо в колгоспному виробництві: 23 — механізаторами, 6 — тваринниками, 13 — рільниками. В п'яти бригадах діють первинні парторганізації. Під керівництвом парторганізацій працює агітколектив з 48 агітаторів. Двічі на місяць виходить колгоспна багатотиражна газета «Прапор перемоги», щотижня — радіогазета «Голос трудівника». У кожній бригаді випускаються стінні газети і сатиричні листки.

Значний вклад у зміцнення економіки господарства, підвищення культурного рівня і добробуту кам'янців вносить сільська Рада. На виборах 16 березня 1969 року до складу Ради ввійшло 25 депутатів. Працює шість постійних комісій: сільськогосподарська, культурно-освітня, соціалістичної законності, торгівлі і громадського харчування, планово-бюджетна, шляхового будівництва та впорядкування. Міцний повсякденний зв'язок депутатів з виборцями, спілкування з ними у сфері колгоспного виробництва благотворно позначається на організаторській роботі серед людей, підвищує їх трудову активність, прищеплює риси комуністичного ставлення до праці. В тому, що колгосп «Україна» рік у рік успішно виконує плани виробництва і продажу державі різноманітної сільськогосподарської продукції, веде велике господарське і культурно-побутове будівництво, розвиває і зміцнює економіку,— велика заслуга Кам'янської сільської Ради. Зміцнення економіки колгоспу позитивно позначається на підвищенні добробуту кам'янців. Зростає бюджет колгоспної сім'ї. Колгоспники

Група колгоспників артілі «Україна», удостоєних урядових нагород. В центрі — голова колгоспу Герой Соціалістичної Праці І. С. Шевченко. Кам'янка, 1966 р.

В сільському універмазі. Кам'янка, 1969 р.

купують добротні речі, одяг, меблі, машини, які полегшують працю в побуті. В особистому користуванні жителів понад сто автомашин і мотоциклів, близько 500 газових плит.

В селі є поштове відділення, ощадна каса. Налагоджено телефонний зв'язок з бригадами, діє АТС. До послуг кам'янців ательє, різні побутові майстерні. Сільське споживче товариство об'єднує 12 торговельних точок, працює універмаг, продовольчий, книжковий магазини, магазин готового одягу, відкрито ресторан, чайну, їдальню. Колгосп збудував типові дитячі ясла на 200 дітей, лікарню на 25 ліжок, в якій є пологове відділення, амбулаторія, фізіотерапевтичний, рентгенологічний, маніпуляційний та стоматологічний кабінети, в 1970 році відкрито грязелікарню. На варті здоров'я трудівників стоїть 16 лікарів та медичних працівників. В Кам'янці люблять спорт. Силами молоді впорядковано стадіон, волейбольні, баскетбольні та інші майданчики.

В світлих класах середньої школи навчається 330 учнів. При школі відкрито інтернат на 80 місць. Діє консультаційний пункт Очаківської заочної середньої школи. Навчання в середній і п'яти початкових школах проводять 33 вчителі та вихователі. В селі працює 15 чоловік з вищою і 85 з середньою спеціальною освітою. 21 чоловік з Кам'янки одержав вищу освіту.

Центр села прикрашає приміщення будинку культури на 400 місць. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, агіткультбригада, в роботі яких беруть участь 124 чоловіка. В клубі для трудівників села читаються лекції і доповіді, проводяться тематичні вечори та усні журнали, учасники художньої самодіяльності виступають з концертами. Сюди часто приїздять артисти театрів Миколаєва, Одеси та інших міст України. Зокрема, тут побували з концертами відомі українські радянські композитори лауреат премії ім. Т. Г. Шевченка П. І. Майборода, лауреат премії ім. М. Островського О. І. Білаш та інші митці України. В будинку культури є стаціонарна кіноустановка, працює літній кінотеатр.

В сільській бібліотеці понад 11 тис. примірників різної літератури. Бібліотека вийшла переможцем в обласному конкурсі за кращу пропаганду сільськогосподарської літератури. Вона носить звання бібліотеки відмінної роботи. Колгоспники передплачують близько 25 тис. примірників газет і журналів на рік.

За рішенням Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1967 року Кам'янка забудовується як експериментально-показове село за спеціальним проектом Миколаївського філіалу «Діпромісто». Вже прокладено водопровід, збудовано підстанцію, сплановано прямі просторі вулиці, в центрі зводиться сільський палац культури на 660 місць, двоповерхові будинки, корпуси торгового центру. Тут розмістяться побутові майстерні, готель, ресторан, їдальня. В селі буде споруджено нову школу-інтернат із спальним корпусом, плавальний басейн. Асфальтуються вулиці, тротуари. На перебудову села буде затрачено 3 млн. крб. За планом забудови в заболоченій низині створюється степове озеро з дзеркалом води 180 га, а на схилах його берегів насаджується великий парк.

З часом Кам'янка стане селищем високої культури і зразкового порядку.

Є. Г. ПОПОВ

ПАРУ́ТИНЕ

Парутине (з 1795 по 1917 рр.— Ільїнське) — село, центр сільської Ради. Стоїть на правому березі Бузького лиману, за 35 км від районного центру. Населення — 1964 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Дніпровське, Каталине, Прибузьке і Солончаки.

Місцевість, де розкинулось село, здавна привертала увагу людей зручним розташуванням, родючими землями, багатим на рибу лиманом, близькістю торговельних шляхів. Археологічні знахідки свідчать, що тут було поселення ще за доби бронзи[1]. Кілька скіфських поселень та курганів виявлено поблизу Дніпровського, Каталиного та Солончаків.

На південній околиці села існувала давньогрецька держава Ольвія (в перекладі — Щаслива), заснована на початку VI ст. до н. е. при злитті двох великих річок Гіпаніса і Борисфена (так давні греки називали Південний Буг і Дніпро) переселенцями з Мілета та інших іонійських міст давньої Греції. Річковими шляхами Ольвія підтримувала зв'язки з більшістю племен, що населяли в ті часи територію сучасної України. Уже в V ст. до н. е. місто стало значним економічним, торговим і культурним центром Північного Причорномор'я. Територія міста-держави в часи її розквіту, що припадає на V—III ст. до н. е., становила 50 га, а його населення — переважно греки — досягало 12—15 тис. жителів[2].

Прямі вулиці і площі були забруковані камінням і череп'ям. На головній міській площі — агорі стояли парадні громадські споруди, оздоблені мармуровими колонами: будинок народних зборів (екклесіастерій), школа для юнацтва (гімнасій), театр, торгові будівлі тощо. З північної сторони до неї прилягав священний квартал (теменос), забудований храмами Зевса, Аполлона-Дельфінія, Афіни, вівтарями, жертовниками та іншими культовими спорудами. В писемних джерелах згадуються також іподром, ринки, гавань з причалами для суден і судноремонтними майстернями. Житлові будинки мурували з каменю та цегли-сирцю і вкривали черепицею, причому в багатих будинках внутрішній брукований двір (перестиль) прикрашали колонами, мозаїкою, скульптурами. Місто мало водопровідні канали з кам'яних плит і глиняних труб. Його оточували неприступні кам'яні стіни і башти. Навколо Ольвії розташовувалися десятки городищ і селищ, які входили до її сільськогосподарської округи (хори).

Населення Ольвії займалося ремеслами: металообробним, гончарним, деревообробним, різьбленням по кості та ін., а прилеглих до нього городищ — хліборобством, скотарством і виноградарством, рибальством. Велике місце посідала торгівля з грецькими державами басейну Середземного і Чорного морів та місцевими племенами Північного і Північно-Західного Причорномор'я — скіфськими, фракійськими, сарматськими, давньослов'янськими.

Місто було великим культурним центром. Значна частина населення Ольвії знала грамоту. Звідси вийшов ряд поетів і вчених, зокрема історики і філософи Біон, Сфер, Посейдоній. В середині V ст. до н. е. її відвідав давньогрецький історик Геродот, наприкінці I ст. н. е.— грецький філософ Діон Хрісостом.

Ольвія була рабовласницькою державою-республікою (полісом). Її законодавчі (народні збори, рада) і виконавчі (колегії архонтів, стратегів, фінансова та ін.) органи влади фактично зосереджувалися в руках багатих рабовласників. Запекла класова боротьба згодом привела рабовласницьку державу до занепаду. З другої половини IV ст. до н. е. тут часто відбувалися повстання бідної частини населення Ольвії. Близько 330 року до н. е. біля стін міста-держави з'явилися війська Олександра Македонського, якими командував один з його полководців Зопіріон. Тоді власті вжили термінових заходів. Зокрема, були відпущені на волю всі раби,

[1] В. В. Лапин. Греческая колонизация Северного Причерноморья, стор. 46, 47.
[2] Л. М. Славин. Здесь был город Ольвия. К., 1967, стор. 8, 17.

зменшено борги громадян. Місто витримало жорстоку облогу македонян і відстояло свою незалежність.

В II—I ст. до н. е. Ольвія переживала глибоку економічну і політичну кризу, причиною яких були внутрішні суперечності, властиві розвитку рабовласницьких міст-держав античного періоду. Ця криза особливо поглибилась, коли в причорноморські степи прийшли войовничі сарматські племена. Часом місто навіть змушене було платити данину царям сусідніх скіфських і сарматських племен. В першій половині I ст. до н. е. Ольвія втратила свою незалежність і ввійшла до складу Понтійського царства. Після поразки Мітрідата в боротьбі з римською агресією, в середині I ст. до н. е. з північно-західного Причорномор'я прийшли гети, які пограбували й зруйнували Ольвію. Територія її зменшилась майже втроє, населення не перевищувало 3—5 тис. чоловік. Намагаючись захистити себе від нових нападів кочівників, Ольвія звертається по допомогу до Риму. В II ст. н. е. тут розміщено стоянку римського гарнізону, а на початку III ст. н. е. місто було включене до складу римської провінції Нижньої Мезії[1]. В середині III ст. н. е. римляни залишили Ольвію, і її знову розгромили кочові племена. Зруйнованому і позбавленому зв'язків з місцевим населенням та з античним світом місту не судилося відродитися. На межі IV—V ст. н. е. життя в Ольвії повністю згасає. Століття пронеслись над мертвим містом. Сильні степові вітри засипали руїни пилом, стародавні будівлі дедалі вкривалися наносними шарами грунту. І через тисячу років майже ніщо не нагадувало про існування квітучого міста. В XVI—XVIII ст. його руїни привернули увагу турків, що тоді володіли узбережжям Чорного моря. Перетворивши рештки стародавньої Ольвії на каменоломні, вони вивозили ольвійський камінь на будівництво своїх фортець, зокрема Очакова, випалювали вапно, виготовляли селітру.

Незадовго до визволення Причорномор'я від турецьких загарбників на південному схилі Парутинської балки, біля урочища Ста Могил, виникло невелике поселення — Парутине. Заснували його 1789 року некрасівці — члени релігійної секти пилипонів, які переселилися з Чобричів на Дністрі. Вони поставили тут 37 хат і каплицю. Поселенці жили з хліборобства і рибальства[2].

Після закінчення російсько-турецької війни 1787—1791 рр., в 1792 році понад 12 тис. десятин землі на правому березі Бузького лиману, куди входило і Парутине, Катерина II подарувала графу Іллі Безбородьку. Некрасівці залишили ці місця і повернулись до Дністра. Поміщик поселив тут кріпаків з Чернігівщини та інших місцевостей України. Село перейменували на Ільїнське. Однак збереглася і його попередня назва. За даними ревізії 1795 року в Ільїнському мешкало 324 чоловіка[3]. Село входило до Херсонського повіту Новоросійської, а з 1827 року — до Одеського повіту Херсонської губернії[4]. На 1858 рік Ільїнське згадується в джерелах як містечко, в якому налічувалося понад 100 дворів з 864 кріпаками.

Узаконену триденну панщину поміщик часто збільшував до 5—6 днів на тиждень. Свої убогі наділи кріпаки обробляли невчасно і збирали на них низькі врожаї. Все це призводило до незадоволення і протестів селян. Деякі з них у пошуках «волі» тікали від поміщика. Лише протягом 1850—1853 рр. понад 20 кріпаків Ільїнського перебували в «бігах», 7 із них хазяїн повернув до села, покарав і віддав у рекрути[5]. Обробити великі масиви землі силами своїх кріпаків поміщик не міг. Тому він дозволяв селитися в Ільїнському також т. зв. десятинникам, що вважалися особисто вільними, працювали на поміщицьких ланах за частку врожаю

---

[1] Л. М. Славін. Ольвія. К., 1938, стор. 12, 37.

[2] А. С. Уваров. Исследование о древностях Южной России и берегов Черного моря. СПб., 1851, стор. 35.

[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 147.

[4] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 838.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 98, арк. 72, 124.

або рибалили, віддаючи частину улову тому ж поміщику. Вони не мали власних жител, часто переходили від одного поміщика до іншого. Незначна частина населення містечка займалася торгівлею.

Після скасування кріпосного права на 451 ревізьку душу було виділено всього 588 десятин землі[1]. В 1871 році в одному з листів голови земської управи генерал-губернатору Одеси повідомлялося, що селяни Ільїнського через нестачу землі потрапили у повну залежність від поміщика, одержавши лише четверту частину узаконеного наділу. В той же час поміщики зберегли величезні земельні масиви. 12 852 десятинами землі володіла графиня Мусіна-Пушкіна.

Населенню доводилось орендувати поміщицьку землю на кабальних умовах: поміщику віддавали дві третини врожаю. Таке становище викликало обурення жителів Ільїнського, вони вимагали справедливого розподілу землі. За свідченням голови Херсонського повітового земства інтереси бідняків підтримував учитель Свиридов. Для «заспокоєння» незадоволених рішенням властей Свиридова вислали з села. Більшість жителів не в змозі була сплачувати численні податки та викупні платежі. Вже на 1874 рік вони мали 970 крб. заборгованості. У 1890 році сума недоїмок досягла 4722 карбованців[2].

З розвитком капіталізму поглибилося класове розшарування на селі. У 1890 році з 240 господарств Ільїнського 102 були безземельними або користувалися лише присадибними ділянками, 150 — мали не більше десятини. В господарствах 10 куркулів, кожен з яких володів 15—30 десятинами землі, широко застосовувалася наймана праця[3]. 152 чоловіка працювали у поміщика й багатіїв, 54 ходили на далекі заробітки. Частина жителів у літній час займалася рибним промислом. Наприкінці XIX ст. Ільїнське стало центром Анчекрак-Ільїнської волості. У 1882 році в селі та прилеглих до нього населених пунктах таких, як Сари-Комиш, Поди, Комар, Крива Балка налічувалось 1417 жителів, а 1896 року — 1862[4]. В селі містилося волосне правління, поштово-телеграфна станція, заїжджий двір, торгувало 13 крамниць, корчма.

Зростання орендних цін на землю і важкі умови найму в поміщицьких економіях та в куркулів погіршували становище бідноти Ільїнського. Вже в 1899 році селяни платили 7 крб. 50 коп. за кожну десятину орендованої землі, а в 1904—1905 рр. вона досягла 10—12 крб. Часті посухи і неврожаї прирікали на голод десятки сімей. Неврожайними були, зокрема, 1889, 1890, 1891, 1896, 1904, 1905 рр. За даними земства, в 1874 році більшість селян не мала зерна для харчування і засіву землі[5]. У 1897 році дві третини населення Анчекрак-Ільїнської волості голодувало. Взимку, коли в бідноти не вистачало хліба, поміщик позичав їм гроші. За кожні 5 крб. селянин влітку повинен був зібрати в економії врожаю не менше, як з десятини посіву. Використовуючи дешеву силу прийшлих з центральних губерній робітників, власники економій зменшували плату місцевим наймитам.

В період першої російської буржуазно-демократичної революції більшовики Миколаєва провадили в селі революційну пропаганду, надсилали літературу. Начальник жандармерії Очакова повідомляв в Одесу, що становище в Ільїнському (Парутиному) тривожне[6]. У червні 1905 року селяни Ільїнського зібралися на площі і вимагали від поміщика та куркулів за оренду землі власникові віддавати тільки дві п'яті частки врожаю. 17 червня бідняки з'явилися на хутір Цимермана і примусили всіх найманих робітників залишити роботу, а землевласника — підписати умову, згідно з якою він не мав права наймати на роботу прийшлих робітників без

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 410, арк. 110.
[2] Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1890 год, приложение, стор. LXXVI—LXXVII.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2778, оп. 1, спр. 935, арк. 1.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1, приложения, стор. 70, 71.
[5] «Сборник Херсонского земства», 1874, № 4, приложение, стор. 36.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 335, оп. 1, спр. 10, арк. 11, 12, 35, 39, 45.

дозволу місцевих селян. Коли ж угоду було порушено, селяни прийшли сюди знову, і власникові економії довелося тікати від розправи. В село викликали козаків. Активних учасників виступу, зокрема В. С. Росинця, Я. Т. Турчина та інших, побили нагаями, декого заарештували. Лише через місяць загін карателів залишив Ільїнське.

Здійснення столипінської аграрної реформи призвело до дальшого загострення класових суперечностей. Тим, хто не міг купити землю, пропонувалось їхати до Сибіру. 1910 року перші 15 сімей ільїнської бідноти вирушили з рідного села в східні райони в пошуках кращої долі. Куркулі, що виділилися з общини, вийшли на відруби і заснували 14 хуторів. У куркульських господарствах почали застосовувати молотарки, сівалки. Для них на прокатному пункті з'явилися перші зерноочисні та інші машини. Починаючи з 1910 року замість ярої пшениці в селянських господарствах почали вирощувати врожайнішу озиму пшеницю, з ярових: ячмінь, овес, кукурудзу. Частина безземельного населення жила з ремісництва. У 1912 році в селі проживало 8 ковалів, 15 теслярів, 22 кравці та шевці. Працював паровий млин, 4 кузні[1].

Більшість мешканців Ільїнського жили у вогких глиняних землянках. Каторжна праця і злиденне життя викликали масові захворювання. Хоч село тривалий час вважалося волосним центром — лікарні воно не мало. Лише в 80-х роках XIX ст. тут почав працювати фельдшер, який приймав хворих у невеличкій непристосованій хатині. Тяжкохворих доводилося везти за 35 верст до Очаківської лікарні, яка мала всього 17 ліжок. В селі часто лютували епідемії холери, чуми, тифу. Понад 80 проц. населення лишалося неписьменним.

Церковнопарафіяльна школа відкрилася у 1861 році, але в ній навчалося всього 11 дітей. Грамоти вчили дяк і піп. За даними офіційної статистики, в 1883 році з 1418 жителів села вміли читати і писати 42 чоловіки і 3 жінки[2]. 1898 року відкрито чотирикласну земську школу.

Такий стан медицини і освіти був у селі, відомому в наукових колах не лише Росії, а й за її межами. Відкриті наприкінці XVIII ст. поруч з Ільїнським рештки стародавньої Ольвії привертали увагу вчених, археологів. 1801 року інженер-генерал російської армії Сухтелен зробив перші розкопки, через двадцять років академік Кеппен опублікував план Ольвії. У 1848 та 1853 рр. за дорученням Московського археологічного товариства тут працював А. С. Уваров. Проте власники землі, на якій було давнє городище і некрополь, не завжди давали дозвіл на проведення розкопок. Пам'ятки не охоронялися, городище і могили часто розкопували випадкові люди, а то й місцеві жителі, сподіваючись на легкий заробіток. Роботу по вивченню Ольвії на наукову основу поставив археолог Б. В. Фармаковський, який з 1901 по 1915 рр. провадив тут планові розкопки.

Імперіалістична війна принесла жителям села голод, смерть, каліцтва. Лише протягом 1916 року на війні загинуло 27 чоловік. Чимало з них позалишали по шестеро—семеро дітей-сиріт. Зростала дорожнеча на предмети першої необхідності. А поміщики і куркулі збагачувалися, збуваючи для потреб фронту хліб, фураж, худобу за високі ціни. Перепис 1916 року показав, що в Ільїно-Парутинській волості 49,6 проц. селянських господарств були безземельними або мали ділянки, що не перевищували однієї десятини. 6,5 проц. належало по 1—4 десятини землі. В той же час тут налічувалося 14 проц. куркульських господарств, які володіли 40—100 десятинами кожне, а 12 понад 100 десятинами кращих земель[3]. Чверть дворів не мала робочої худоби, 22,7 проц. були без корів.

Повалення царизму біднота зустріла з надією, що новий уряд дасть землю, свободу і покладе край війні. В кінці березня селяни обрали сільський комітет.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-91, оп. 3, спр. 12, арк. 68.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1883, № 2, приложение, стор. 4.

[3] Краткий статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1916—1917 гг., приложение № 19.

Невдовзі створили земельний комітет, який весною та влітку 1917 року розподілив 600 десятин орної землі, сіножатей та пасовищ поміщика, а також конфіскував у багатіїв насіннєвий матеріал[1]. Але місцеві представники Тимчасового уряду всіляко протидіяли цим заходам.

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді селянам Парутиного розповів робітник Миколаївського суднобудівного заводу «Наваль» Ф. А. Худенко, який приїхав у рідне село. Особливо близько сприйняли вони повідомлення про перехід всієї землі до рук народу[2]. Революційно настроєна група у складі Г. І. Кобця, В. В. Панова, А. В. Росинця закликала парутинську бідноту на боротьбу проти існуючої влади, за справедливий розподіл поміщицької землі. Наприкінці січня 1918 року в Парутиному обрано волосну Раду селянських депутатів, яка нарізала по 2,2 десятини колишньої поміщицької землі на їдця, бідняків забезпечувала худобою, реманентом, допомагала їм готуватися до весняної сівби. Але в березні село окупували австро-німецькі загарбники. Вони примусили населення повернути землю і майно поміщику. Тих, що відмовлялися виконувати їхні накази, окупанти нещадно катували шомполами, погрожували розстрілом.

Влітку 1918 року в Парутиному створюється більшовицька підпільна організація, яка очолила боротьбу трудящих проти окупантів. До неї увійшли Г. І. Кобець, П. Ф. Москалик, Я. М. Авдієнко, А. В. Росинець, Г. М. Голубок, Г. Ф. Перепадя та інші. В жовтні підпільники організували партизанський загін, яким командував А. Є. Худенко, до нього приєдналося близько 100 парутинців, переважно молоді. Загін встановив зв'язок з миколаївським більшовицьким підпіллям, з революційно настроєними робітниками заводу «Наваль». З їх допомогою парутинці створили повстанський комітет на чолі з А. В. Росинцем, збирали зброю, яку переховували в ольвійських склепах.

Восени війська німецьких окупантів змушені були залишити Україну. Повстанці Парутиного разом з партизанами інших сіл роззброїли в селі гетьманську варту, увійшли в Очаків і допомогли встановити Радянську владу в повіті. Однак через кілька днів у цих місцях з'явилися греко-французькі інтервенти. Велику допомогу місцевим партизанам у боротьбі з інтервентами подавали робітники Миколаєва. Вони забезпечували загін зброєю, боєприпасами через робітника заводу «Наваль» І. С. Можаровського. Партизанам було направлено 231 гвинтівку, 20 тис. патронів, 300 бомб. В березні 1919 року спільно з робітничим Миколаївським полком, що наступав у складі групи радянських військ, парутинці визволили Парутине, Анчекрак та Очаків, а потім влилися до військового гарнізону міста[3].

Парутинський ревком, призначений після визволення села від греко-французьких військ, продовжив розподіл землі, заготовляв і відправляв на фронт продовольство.

Весною 1919 року було передано Червоній Армії понад 100 конфіскованих у куркулів коней. Створений для боротьби з бандитизмом загін громив куркульські банди, які допомагали наступаючим денікінцям, у Великій Коренисі, Зеленій, Нечаяному, Анчекраку[4]. З кінця серпня 1919 по лютий 1920 року в селі «хазяйнували» денікінці. Селян знову примусили повернути майно, сплатити колишнім землевласникам вартість знятого влітку з їх землі врожаю. Визволяли Парутине бійці 41-ї Радянської дивізії 122-ї стрілецької бригади під командуванням Ж. Ф. Зонберга. Сільський та волосний ревкоми здійснили ряд заходів для зміцнення Радянської влади на селі, виконання продрозверстки, організували допомогу армії і сім'ям червоноармійців.

В березні відбулися вибори до сільської Ради, головою її став Г. Г. Домишляєв. Волосний виконавчий комітет очолив Г. А. Горлов. Земельна комісія Ради весною

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 12, арк. 4.
[2] Там же, арк. 5.
[3] Там же, ф. Р-2232, оп. 1, спр. 271, арк. 2, 11—15; оп. 2, спр. 11, арк. 17.
[4] ЦДАРА, ф. 335, оп. 1, спр. 10, арк. 22.

1920 року розподілила між селянами 8 тис. десятин землі[1]. В складних умовах довелось працювати створеному в липні 1920 року сільському партійному осередку[2]. Помічником комуністів стала передова молодь, яка в 1923 році об'єдналась у комсомольську організацію[3]. Куркульські елементи чинили опір соціалістичній перебудові села, нав'язували бідноті кабальні угоди. В згуртуванні селян значну роль відіграв комнезам, який став діяти з серпня 1920 року. Головою його обрали комуніста Д. Ф. Короткого. Вже у вересні до КНС вступили 200 чоловік[4]. Комнезам повів наступ на куркульство, допомагав бідняцьким господарствам насінням, тяглом і реманентом, які реквізовувались у куркулів. У голодні 1921—1922 рр. комнезамівці створили їдальню для дітей.

Поступово налагоджувалось життя села. Важливим завданням комуністів в 1921—1922 рр. було роз'яснення суті нової економічної політики, додержання закону про продподаток. До 1925 року повністю були освоєні посівні площі, пожвавилась торгівля. Рада і КНС, очолювані комуністами, проводили серед бідноти агітаційну роботу, залучаючи її до кооперативних об'єднань. Вже протягом 1921—1922 рр. в Парутиному було створено невеликі артілі «Прогрес» та «Нове життя»[5]. Спочатку в артілі «Прогрес» об'єдналося 8 сімей бідняків. Господарство мало 5 корів, коня, сівалку, дві жниварки, віялку і 3 плуги. Держава допомогла придбати реманент, видала насіннєву позику. 1923 року на колишній землі поміщика створено перший радгосп «Червоне Парутине», в 1924 — артіль «Своя праця», у вересні 1925 року — машинно-тракторне товариство «Серп і молот», в 1927 році — меліоративне товариство рибалок «Буг», ТСОЗи «Орач» та «Широке поле». Радгосп «Червоне Парутине» забезпечував селян навколишніх сіл чистосортним насінням, подавав агрономічну допомогу, що сприяло підвищенню врожайності на селянських полях.

У нових аптеці та амбулаторії парутинці одержували ліки й потрібну медичну допомогу. В липні 1924 року відбулося урочисте відкриття ясел на 40 місць. Вже в 1920 році працювали дві школи, в яких навчалося 170 дітей. В селі проводилася значна робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. 1924 року 2 гуртки лікнепу відвідувало 40 селян Парутиного[6]. 1927 року відкрито школу сільської молоді. Тут вчились переважно комсомольці, які опановували агрономічні і політичні знання, а також вели пришкільне господарство. 1928 року школу відвідувало понад 50 учнів. Працювала хата-лабораторія. У хаті-читальні щосуботи проводилися бесіди на політичні теми. 1921 року відкрито сельбуд. При ньому працювали самодіяльний театр, бібліотека, сільськогосподарський, кооперативний, політичний, хоровий і музичний гуртки. В їх роботі брали участь учителі, комсомольці, молодь — всього 169 чоловік. Ще 1920 року Парутинський волревком ухвалив: «Оскільки Ольвія і її кладовища мають державне наукове значення... наказати сільревкому вжити найсуворіших заходів щодо їх охорони»[7]. Того ж року територію Ольвійського городища та його могильника оголошено історико-археологічним заповідником. У 1920—1921 рр. поновилися розкопки Ольвії. З 1924 року тут розгорнулися систематичні наукові дослідження, якими керував Б. В. Фармаковський.

Досвід успішного господарювання перших артілей Парутиного, поліпшення їх технічного оснащення, успіхи політичної роботи комуністів створили умови для масового вступу селян до колгоспів. Питання колективізації в 1929 році не раз обговорювалися на зборах комуністів і засіданнях сільської Ради. Були створені

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-227, оп. 1, спр. 14, арк. 374, 444; спр. 22, арк. 99.
[2] Там же, ф. 85, оп. 1, спр. 97, арк. 23, 24.
[3] Газ. «Красный Николаев», 18 березня 1924 р.
[4] Газ. «Известия» (Одеса), 15 вересня 1920 р.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 24, спр. 325, арк. 87—94, 267—270.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-102, оп. 1, спр. 1086, стор. 90, 91.
[7] Там же, ф. Р-156, оп. 1, спр. 345, арк. 23.

з комуністів і активу 5 агітаційних груп. Рада провела сходи селян. Наприкінці 1931 року колективізація в Парутиному була завершена. На базі дрібних артілей створено колгосп ім. Комінтерну. Щоб припинити антирадянську діяльність, в Парутиному було розкуркулено 23 господарства, з них 5 сімей за вимогою населення вислано з села[1]. В жовтні того ж року комінтернівці організували червону валку і вивезли в державні засіки понад 5 тис. пудів зерна[2]. До жовтневих свят вони повністю виконали план здачі хліба державі. Велику роль у створенні і зміцненні перших колгоспів відіграв організований 1927 року т. зв. машинно-тракторний кущ, який в 1930 році перетворено на Парутинську МТС. На 1934 рік у МТС вже було 62 трактори та інші машини. А в 1936 році МТС обробляла близько 70 проц. всіх орних земель колгоспів.

На 1936 рік в селі було 3 артілі: ім. Петровського, ім. Чубаря та ім. Гамарника (пізніше дві останні перейменували в ім. Леніна та ім. Чапаєва). В них об'єдналося 236 дворів з 750 членами артілей. Підвищувалася культура хліборобства. З 1936 по 1939 рік середня врожайність озимої пшениці зросла з 14 до 17 цнт. Вирощувалися також ячмінь, овес та бавовник. Колгоспи посадили по 30—80 га виноградників. Загальне поголів'я худоби збільшилось з 290 голів в 1936 році до 735 голів у 1939 році. Середньорічний надій на корову становив 1500 кг молока. Прибутки колгоспів протягом цього часу збільшились з 348 тис. до 985,5 тис. крб.[3]. З 1931 року в Парутиному працювала рибоартіль «Ленінський шлях», яка щороку перевиконувала план вилову риби.

Партійна організація села зосередила увагу на організаційно-господарському зміцненні колгоспів. На найвідповідальніші ділянки були направлені комуністи. У 1940 році у сільській парторганізації було 9 чоловік. 10 комуністів налічувала в своєму складі парторганізація Парутинської МТС[4].

В умовах колгоспного ладу виростали майстри врожаїв, кадри механізаторів. Повагою односельців користувався передовий комбайнер О. Шкарупа, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. В 1938 році за 25 робочих днів він скосив 466 га колоскових. В роботі першого обласного з'їзду механізаторів (1938 р.) брали участь кращі парутинські трактористи, які були премійовані мотоциклами і цінними подарунками. Спеціальність сільського механізатора опановували й дівчата. Першими за кермо тракторів сіли жінки Є. Чудна, О. Крамаренко, О. Швець, П. Гурець. Свинар артілі ім. Чапаєва О. Д. Колисан, який у 1938 році виростив по 22 поросяти на кожну свиноматку, кращий скотар колгоспу ім. Леніна Й. Я. Красняк, а також агроном Парутинської МТС К. К. Калиниченко, слюсар Ю. К. Якушев, токар С. А. Пересунько стали у 1939 році учасниками ВСГВ. Колгоспниця артілі ім. Петровського Н. Д. Слободянюк, яка зібрала у 1938 році 41,8 цнт бавовнику-сирцю, а також трактористи Парутинської МТС І. К. Бобух, Г. М. Гурець, П. Ф. Дубинка, що протягом року виробили на трактор по 600—700 га умовної оранки, в 1940 році були нагороджені срібними медалями Головного комітету виставки.

Збільшилися заробітки хліборобів. У 1939 році колгоспникам видано на трудодень по 2,8—3 крб. і по 3—4,5 кг зерна[5]. Кожна сім'я мала присадибну ділянку, корову, свині, птицю. Населення обслуговували кілька крамниць, поштове відділення. У 30-х роках в селі відкрили лікарню. У 3 дитячих яслах налічувалося 145 малят. Молодь набувала знань в початковій і 2-х неповносередніх школах. Кожна сім'я одержувала газету. Працювала бібліотека. Відкрилися також сельбуд на 400 місць, два колгоспні клуби, червоні кутки.

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1232, оп. 1, спр. 41, арк. 17—19.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 21 жовтня 1932 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 111, арк. 64, 69, 135; спр. 1162, арк. 311, 321, 331.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 21, спр. 43, арк. 23.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2764, оп. 1, спр. 1162, арк. 312, 322, 332.

В Ольвійському археологічному заповіднику проводилася наукова та освітня робота. Йому було передано приміщення колишньої морської сигнальної станції, добудовані нові будівлі, де розмістили музей, бібліотеку. В 1938 році Рада Народних Комісарів УРСР передала цей заповідник у відання АН УРСР.

Дедалі зростала громадська активність жителів села. У вересні 1936 року на загальних зборах було вирішено відрахувати по трудодню до фонду допомоги жінкам і дітям Іспанії. Вже на кінець вересня колгоспники внесли понад 250 крб. готівкою. В 1939 році під час виборів до місцевих Рад 98,9 проц. виборців села проголосувало за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Серед 29 обраних депутатів було 9 комуністів і 6 жінок.

У роки Великої Вітчизняної війни парутинці, як і всі радянські люди, зазнали тяжких випробувань. Близько 200 чоловік з перших днів війни пішли на фронт захищати Вітчизну. Ті, що залишилися, самовіддано працювали на збиранні хліба, вступали до винищувальних батальйонів, копали протитанкові рови, евакуювали в тил колгоспну худобу, техніку МТС.

20 серпня 1941 року село окупували німецько-румунські фашисти. Тут було створено примарію, розміщено жандармський пост. Окупанти примушували населення працювати в т. зв. трудовій общині, силоміць виганяли на різні роботи, а тих, хто відмовлявся, катували палицями, нагаями, садовили в льох. Спеціальним наказом очаківського префекта визначалась кількість ударів палицею за кожну провину. Запідозрених в антифашистській діяльності окупанти відправили до концентраційних таборів, а перед наближенням фронту забрали у неволю майже все чоловіче населення. Боячись розплати народних месників, румунські жандарми примушували навіть населення вирубувати вздовж доріг садки, виноградники, зелені насадження і чагарники. Окупанти пограбували село. Вони забрали все колгоспне майно, зруйнували господарські будівлі, вивезли або вивели з ладу верстати, інструмент та силові установки МТС. Приміщення школи перетворили на стайню. Дуже потерпів пам'ятник старовини — Ольвійський археологічний заповідник. Фашистські варвари розграбували музей і бібліотеку, а з каменю стародавніх споруд будували укриття. Жителі всіляко відмовлялись працювати на окупантів, ховали хліб, худобу, поширювали серед населення повідомлення про успіхи радянських військ.

250 парутинців героїчно захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед них командир дивізії полковник А. Є. Худенко. В липні 1941 року до одного з укріплених районів західного кордону прорвалися танкові частини Клейста. Гарнізон, яким командував А. Є. Худенко, героїчно відбив великі сили ворога. Осколком міни був тяжко поранений комдив, але він не покинув командного поста. За хоробрість у боях А. Є. Худенко удостоєний ордена Леніна. Мужньо бився з фашистами під Ленінградом підполковник К. Я. Мельник. Командир мінометної батареї капітан Є. Н. Тартаковський нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня і двома орденами Червоної Зірки. 119 чоловік загинуло. Населення свято шанує їх пам'ять.

29 березня 1944 року частини 5-ї ударної армії 3-го Українського фронту визволили Парутине. Ще тривали бої на заході, коли в березні 1944 року парутинці почали відбудовувати зруйноване господарство. Їх очолили відновлені сільська Рада та партійна організація. Усе доросле населення, серед них шістдесятирічні виноградарі Г. Тараненко і А. Галян, жінки та підлітки впорядковували напівзнищені окупантами колгоспні сади і виноградники. Громадське тваринництво довелося відтворювати заново. Три артілі села на кінець 1944 року мали всього 13 телят, 19 коней, 40 курей. Щоб зорати і засіяти землю, колгоспники запрягали в плуги власних корів.

В серпні 1944 року створено парторганізацію при МТС. З окремих уцілілих вузлів і деталей механізатори складали трактори та інші машини. На кінець 1944 року в МТС налічувалося 54 трактори і 47 комбайнів. Кращі трактористи

Парутинської МТС М. Ласий, Я. Ніякий, П. Дубинка виробили на трактор по 400 га оранки, зекономивши по 100—150 кг пального, а комбайнери А. Бойченко, І. Жданов скосили зернові з площі 230—290 га і намолотили по 2—3 тис. цнт зерна. Став до ладу маслозавод. Було відновлено рибоартіль «Ленінський шлях». Вже через місяць після визволення села почали працювати школа, клуб. Відновила роботу лікарня. Трудящі села робили все для допомоги фронтові. У вересні і жовтні 1944 року вони здали до фонду оборони 9 тис. цнт зерна. 253 тис. крб. зібрали на танкову колону «Колгоспник Миколаївщини».

Комуністи і комсомольці спрямували зусилля колгоспників на виконання завдань четвертої п'ятирічки. Вже протягом 1946—1947 рр. артілі села освоїли довоєнні посівні площі. На 1947 рік господарства мали 166 голів великої рогатої худоби, 190 овець, 93 коней. Наступного року усі господарства достроково виконали плани здачі державі хліба, молока, м'яса. В лютому 1951 року колгоспи ім. Леніна, ім. Петровського та ім. Чапаєва об'єдналися в один — ім. Леніна. Прибутковими стали такі галузі, як виноградарство і городництво. У 1955 році вони дали понад 2 млн. крб. прибутку. Колгосп побудував корівник, вівчарню, свинарник. У 1953 році тут одержано пересічно по 15 цнт озимої пшениці з га, в 1955 — по 20 цнт. 1953 року на трудодень видано по 3 крб. і 2 кг зерна. Сім'я колгоспниці Авдієнко одержала 4054 крб. і 2578 кг зерна, О. Москаленко — 4320 крб. і 2674 кг зерна.

Рік у рік в артілі виділяли більше коштів на господарське та культурно-побутове будівництво. Було встановлено нове устаткування в млині, збудовано зерносховище, гараж, почали зводити нове приміщення клубу. Придбали потужну радіоустановку, радіофікували всі будинки колгоспників і польові стани. Значних успіхів досягли і трудівники рибоартілі «Ленінський шлях». У 1951 році її колектив на 150 проц. виконав план вилову риби і завоював перехідний Червоний прапор обкому партії та облвиконкому. З 1962 року артіль увійшла до складу сусіднього рибоколгоспу ім. Ілліча. Авангардну роль у господарському будівництві і політичному вихованні трудівників села відігравала колгоспна партійна організація. На 1955 рік у ній налічувалося 18 комуністів[1]. Агітколектив в своєму складі мав 24 агітатори. Під час польових робіт випускалися стінгазети, полівки, блискавки. Активну участь у виробничому і культурному житті села брали 124 парутинські комсомольці.

На баштані колгоспу ім. Леніна. Парутине, 1966 р.

Після реорганізації МТС (1958 р.) колгосп придбав 24 трактори, 16 комбайнів та іншу техніку. Здійснення заходів щодо підвищення культури землеробства, раціональне використання добрив дало змогу підвищити врожайність зернових культур, зокрема озимої пшениці. За останні роки семирічки хлібороби збирали по 18 цнт озимих. Доходи господарства в 1966 році становили 1263 тис. крб. В тому році трудівники артілі перевиконали план продажу хліба державі і засипали в її засіки понад 2,8 тис. тонн зерна, продали 1,3 тис. тонн м'яса, 6,9 тис. тонн молока. За досягнуті успіхи колгосп ім. Леніна нагороджено дипломом Головного комітету ВДНГ. Урядовими нагородами відзначені кращі колгоспники: ланкова К. К. Гряна, механік М. І. Яновський, свинарка К. Д. Авраменко—орденами Трудового Червоного Прапора. Ордена «Знак Пошани» удостоєно голову правління М. І. Бондаренка.

За роки восьмої п'ятирічки господарство стало одним з передових у районі. З 1966 року тут запро-

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 121, оп. 13, спр. 3, арк. 6, 16.

Очаківські рибалки в морі. 1967 р.

Вручення ордена Жовтневої Революції Чорноморському суднобудівному заводу. 1971 р.

На трудову вахту. 1966 р.

Продукція заводу «Дормашина». 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ваджено госпрозрахунок. В січні 1969 року на базі колгоспу створено винрадгосп «Ольвія». В ньому 6459 га землі, в т. ч. 4524 га — орної, 500 га займають виноградники, 60 га — сад, 31 га — городина. В господарстві — 42 трактори, 20 комбайнів, 26 вантажних і легкових автомобілей та багато іншої техніки. Повністю механізовано переробку зерна на токах. У 1969 році валовий збір зерна становив 5116 тонн, соняшнику — 1025 тонн, винограду — 1026 тонн, фруктів —420 тонн.

В одному з цехів Парутинського винзаводу. 1969 р.

Садівництво і виноградарство — перспективні, прибуткові галузі радгоспного виробництва. Так, 1970 року від виноградарства одержано 1245 тис. крб. прибутку. Побудовано холодильник на 500 тонн овочів і фруктів. Місцевий винзавод виготовляє якісні виноматеріали для марочних сухих вин, таких, як відоме в республіці вино «Лиманське».

Парторганізація радгоспу налічує 40 комуністів. Більшість з них працює безпосередньо на виробництві. Між всіма відділками і фермами укладено договірні зобов'язання. Щомісяця перевіряється хід їх виконання і визначаються переможці.

Переможці змагання нагороджуються перехідним Червоним прапором радгоспу. Так, колектив першого відділку, очолюваний комуністом Я. А. Драганом, 1970 року зібрав на круг по 27 цнт зерна, високих показників досяг також другий відділок, яким керує комуніст М. А. Шеременко. Рік у рік високі врожаї вирощує садовиноградарський відділок на чолі з почесним членом ученої ради науково-дослідного Інституту виноградарства і виноробства ім. Таїрова Я. Г. Росинцем.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна трудівники радгоспу «Ольвія» достроково виконали соціалістичні зобов'язання. Кращі робітники, зокрема тракторист радгоспу П. Я. Павленко, доярка Г. Ф. Зубцова вийшли переможцями змагання серед трудівників району. 44 трудівники полів і ферм нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», 12 членам артілі за бездоганну працю присвоєно почесне звання заслуженого колгоспника, в їх числі ветерани праці комуністи О. А. Колос, І. Г. Раленко та інші. Імена 15 чоловік занесені до колгоспної Книги трудової слави.

Комсомольці — активні учасники сільськогосподарського виробництва. Сільська комсомольська організація об'єднує 98 юнаків і дівчат. Підтримавши заклик делегатів 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників «Молодь на трактори!», парутинські комсомольці організували курси трактористів, на яких навчалося 25 чоловік. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна комсомольці посадили молодий виноградник на площі 32 га. Під час жнив 1970 року працювало 2 комсомольсько-молодіжні агрегати для очищення і вивезення зерна. Комсомольці беруть також активну участь у роботі культосвітніх закладів, проведенні недільників для впорядкування рідного села.

Виконуючи рішення липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС та йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, дирекція й партком радгоспу «Ольвія» склали й обговорили на загальних зборах робітників план розвитку господарства на наступне п'ятиріччя. Передбачено зібрати близько 5600 тонн зернових. Це здійснюватиметься як за рахунок підвищення родючості земель (внесення добрив, збільшення площ під парами), так і за рахунок впровадження найврожайніших районованих сортів пшениці Аврора, Кавказ, Одеська 51. Щорічно розширюватимуться площі під виноградником з таким розрахунком, щоб до кінця 1975 року мати в радгоспі 1500 га виноградників і 200 га садів. На кінець п'ятирічки виробництво м'яса збільшиться на 40 проц., молока — на 25 проц., яєць — на 20 проц.

Переобладнуються перша й друга молочнотоварні ферми, де будуть повністю механізовані всі трудомісткі процеси. Завершується будівництво свинарника-відгодівельника на 2 тис. голів. Створюється ферма водоплавної птиці на 2 тис. качок, кролеферма — на 200 кролематок.

На території села міститься районне об'єднання «Сільгосптехніки», яке обслуговує 8 радгоспів. В ньому працюють 210 робітників та інженерно-технічних працівників. Тут є ремонтна майстерня, автогараж, торговельна база з багатьма складами. 30 працівників «Сільгосптехніки» — члени Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів. З них 28 подали раціоналізаторські пропозиції з річним економічним ефектом 4170 крб. Запропоноване ними пристосування для автоматичного забивання виноградних кілків дістало визнання за межами області. 19 кращим робітникам присвоєно звання ударника комуністичної праці.

Велику роль у господарському, політичному та культурному житті села відіграє сільська Рада. В її складі — 30 депутатів, з них — 13 комуністів, 12 жінок. Діє 6 постійних комісій. Депутати сільради потурбувалися про створення школи з подовженим днем, організацію літнього піонерського табору, поліпшення виховання дітей в дитсадку. З ініціативи комісії благоустрою закладено парк пам'яті героїв-односельців, що загинули у Великій Вітчизняній війні. При сільраді працюють дружина охорони громадського порядку, товариський суд.

Село будується, впорядковується. На місці глиняних мазанок, що колись в безладді тулилися на пагорбах ольвійського некрополя, виросли добротні кам'яні будинки під залізними, шиферними і черепичними покрівлями. Лише протягом 1970 року побудовано 12 житлових будинків. Найближчим часом з'явиться ще 40 будинків, нова робітнича їдальня. Вирівнюються вулиці, прокладаються тротуари. Діє водопровід. На присадибних ділянках — виноградники, садки, квітники. Кожна друга сім'я має телевізор, пральну машину, збільшується кількість газофікованих квартир. Більшість населення придбала мотоцикли. До послуг трудящих — сільмаг, магазини продовольчих та господарських товарів. Є кравецька майстерня. Працює чайна, побудовано пекарню. Відкрито готель. Двічі на добу з Парутиного відходять пароплав та автобуси, які сполучають село з обласним та районним центрами.

Працює дільнична лікарня. Протягом 1966—1967 рр. побудовано нове приміщення амбулаторії, пологовий будинок. Про здоров'я сільських трудівників піклуються 3 лікарі і 16 працівників середнього медперсоналу. Щороку за колгоспний рахунок члени артілі відпочивають в будинку відпочинку чи лікуються в санаторіях, одержують туристські путівки. Діти колгоспників перебувають в піонерських таборах, у школі введено безплатне харчування учнів. В Парутиному люблять спорт. Юнаки й дівчата тренуються у волейбольній, футбольній і легкоатлетичній секціях. Обладнано спортмайданчики, будується стадіон.

У селі працюють 27 чоловік з вищою і 30 — із середньою спеціальною освітою, 25 спеціалістів сільського господарства. 1952 року відкрилася середня школа. Методом народної будови зведено нове навчальне приміщення. При школі є історичний і біологічний кабінети, фізична і хімічна лабораторії. В ній навчаються 337 учнів, працює 21 вчитель. Багато вихованців школи стали інженерами, лікарями, музикантами. Створена при школі ленінська кімната одержує експонати з Шушенського, Польщі, Чехословаччини. Виходець з Парутиного — письменник І. М. Кушко відомий як автор роману «Поворот» (1955 р.), повістей «Надійне слово» (1950 р.), «Біля самого синього моря» (1964 р.) та інших.

Член вченої ради Інституту садівництва і виноградарства ім. В. Є. Таїрова Я. Г. Росинець з молодими бригадирами-садівниками радгоспу «Ольвія». 1969 р

На розкопках Ольвії. 1967 р.

Сільський клуб і бібліотека — заклади відмінної роботи. В клубі працюють хор, драматичний гурток, оркестри струнних і духових інструментів. З радістю зустрічають трудівники полів і ферм сільську агіткультбригаду. Вже багато років учасники гуртків і агіткультбригади посідають перші місця на обласних і районних оглядах та фестивалях самодіяльного мистецтва. Гордістю парутинців є народний університет культури. В ньому виступали письменники О. Т. Гончар і М. Л. Нагнибіда, Герой Радянського Союзу Б. М. Першин, Герой Соціалістичної Праці, голова колгоспу «Україна» І. С. Шевченко. В складі сільської групи товариства «Знання» 17 членів.

У фонді сільської бібліотеки 10 тис. примірників книжок, якими користуються понад 1740 читачів. Парутинці охоче відвідують читацькі конференції, літературні вечори і усні журнали, які бібліотека влаштовує з допомогою активу. Жителі передплачують 3380 примірників газет і журналів. У колгоспі видається багатотиражна газета «Ленінське слово». 12 років виходить в ефір місцева радіогазета. Мальовничі парутинські краєвиди та береги Бузького лиману приваблюють туристів. Вчених-археологів, істориків, студентів цікавлять руїни давньої Ольвії. У післявоєнні роки в розкопках і дослідженнях Ольвії брали участь член-кореспондент АН УРСР Л. М. Славін, доктор історичних наук Т. М. Кніпович, наукові співробітники Інститутів археології АН УРСР та АН СРСР. Тут працювали також вчені Польщі, Угорщини, НДР, Англії. Ольвійський заповідник щороку відвідує близько 10 тис. екскурсантів.

В майбутньому Парутине прикраситься новими гарними спорудами будинку культури, адміністративних приміщень. Виросте житловий масив робітників радгоспу. Далі впорядковуватимуться вулиці, тротуари, в центрі села виросте парк.

Впевнено крокують парутинці в комуністичне майбутнє назустріч новим досягненням і звершенням.

Є. Г. ПОПОВ, М. П. ПОТРИВАЄВ, М. Ф. СІВАЧОК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ОЧАКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ДМИ́ТРІВКА (до 1920 року Чехутова) —село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману, за 18 км на схід від районного центру і за 85 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 700 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Малосолончаки, Матросівка, Острівка.

В селі розміщено центральну садибу радгоспу «Дніпро», який має 2341 га орної землі. Тут розвинуте зернове і м'ясо-молочне виробництво. Нині радгосп спеціалізується на вирощуванні винограду. До 1975 року господарство матиме близько 1 тис. га виноградників.

В селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури, бібліотека, будується торговий центр.

Дмитрівка заснована у XVIII столітті.

Поблизу сіл Дмитрівки, Острівки та Малосолончаків виявлено скіфські поселення та могильник, (V—III ст. до н. е.), городище перших століть до н. ери, а також поселення перших століть н. ери.

КОЗИ́РКА (давня назва — Мала Дереклея) — село, центр сільської Ради. Розташована за 50 км на північний схід від районного центру і за 42 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 462 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Михайлівка, Поди, Чернігівка.

Радгосп ім. Ольшанців, центральна садиба якого міститься в селі, має 4169 га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. Радгосп спеціалізується на вирощуванні винограду. За трудові успіхи 6 передових робітників удостоєні урядових нагород.

В селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека. Вчительці П. Ф. Деменніковій присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР.

Козирка заснована у XVIII ст. В 1920 році тут створено партійний і комсомольський осередки.

На околицях села досліджено курган IV—III ст. до н. е. Знайдено скарб ольвійських монет IV ст. до н. е. та 2 поселення III—II ст. до н. е. Значні розкопки проводились й на городищі I—III ст. н. е. із змішаним складом населення (греків, скіфів, сарматів, слов'ян).

КУЦУРУ́Б — село, центр сільської Ради. Стоїть на березі Бузького лиману, за 5 км на північний схід від районного центру і за 77 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 1421 чоловік. Сільській Раді також підпорядковані села Іванівка, Покровка, Яселка.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Лиманський», який має 3141 га орної землі. Провідні галузі господарства — тваринництво і виноградарство. Вирощуються також зернові культури, з технічних — соняшник і буряки. За сумлінну працю 10 трудівників радгоспу нагороджено орденами і медалями СРСР, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — Г. І. Савченка, М. Д. Матвієнко, О. К. Мойсеєнка та В. М. Лаврентьєва.

В селі є восьмирічна школа, пологовий будинок, 2 дитячі комбінати, бібліотека, клуб, а також 2 магазини. Працює готель. Серед випускників школи М. П. Лукашенко — доктор біологічних наук, 17 вчителів, 3 лікарі, 6 офіцерів Радянської Армії, 33 спеціалісти сільського господарства, 8 інженерів.

Село засновано в 1756 році кріпаками-втікачами. 1920 року створено партійний та комсомольський осередки. Протягом 1921—1923 рр. організовано перші трудові артілі «Червона зірка», «Свій труд», «Нове життя», «Новий шлях», садово-виноградарське товариство «Енергія», в 1927 році — три ТСОЗи, які пізніше об'єдналися в колгоспи.

На околицях Куцуруба знайдено скіфський могильник, скарб ольвійських монет та сарматське поселення.

ПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на Кінбурнській косі за 30 км на південний схід від районного центру і за 96 км до найближчої залізничної станції Миколаїв. Населення — 568 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Василівка та Покровське.

У місцевому рибоколгоспі «Свідомість» є велике кефальне господарство, яке складається з озер загальною площею в 15 кв. км, з'єднаних штучними та природними каналами з Ягорлицькою затокою. З озер щорічно виловлюється 150—200 цнт кефалі. Рибоколгосп має 3 сейнери, 15 мотобарків, фелюгу, 2 скумбрійних і 1 хамсовий кошіль, 2 ставкові неводи та ін. За трудові успіхи 3 передових працівники удостоєні урядових нагород.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

Покровка заснована в другій половині XVIII ст. кріпаками — втікачами з Чернігівщини.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації в Покровці залишилось 10 моряків, які організували підпільну патріотичну групу. Група проводила диверсійну роботу, розповсюджувала повідомлення про успіхи Червоної Армії. В 1942 році моряки і місцева вчителька В. Т. Сілецька, яка також входила до складу групи, були розстріляні фашистами.

Кінбурнська коса являє собою унікальний куточок живої природи, де є понад 1000 різноманітних видів рослин, 3965 га лісонасаджень. Тут розташовано 250 мілководних, прісних та солоних озер, порослих осокою та очеретом, що створює сприятливі умови для гніздування, відпочинку та зимівлі диких водоплавних

птахів. На частині території коси створено Чорноморський державний заповідник Академії наук УРСР, де під охороною перебувають птахи: фазани, сірі куропатки, качки та цінні тварини: олені, косулі. 1971 року за рішенням Миколаївського облвиконкому всю Кінбурнську косу оголошено заповідником.

Поблизу Василівки виявлено два поселення скіфських часів.

РІ́ВНЕ — селище, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північ від районного центру та за 61 км від залізничної станції Миколаїв. Населення — 983 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березань, Благодатне, Їжицьке, Осетрівка, Червоне Парутине, Шевченко.

В селі міститься центральна садиба племвівцерадгоспу ім. Шмідта Міністерства сільського господарства УРСР, який має 18813 га сільгоспугідь. В 1970 році в господарстві було 21543 голів тонкорунних овець. Радгосп кожного року продає колгоспам і радгоспам республіки близько 5 тис. голів племінних овець. Тут розвивається також м'ясо-молочне господарство, свинарство, вирощується водоплавна птиця. В селі живе знатний чабан країни Герой Соціалістичної Праці В. К. Харлан. За успіхи в розвитку тваринництва і високі показники у виробітку тваринницької продукції орденом Леніна нагороджені чабани К. К. Кравець та Г. Ф. Протасевич, доярка Л. С. Запорожан, директор радгоспу С. І. Андрієвський, орденом Трудового Червоного Прапора — доярка А. О. Шевченко. Головному

Вшанування кращих чабанів у радгоспі ім. Шмідта. Рівне, 1968 р.

зоотехнікові радгоспу П. Д. Ганжі присвоєно почесне звання заслуженого зоотехніка Української РСР.

В селі є середня школа з інтернатом, дитячий садок, будинок культури, дільнична лікарня. З 1966 року виходить радгоспна багатотиражна газета «Голос робітника». До послуг жителів — 5 магазинів, їдальня, кравецька і шевська майстерні.

Рівне засноване в 1928 році.

На околицях села Осетрівки виявлено рештки поселень доби бронзи, скіфських часів, перших століть н. е. та салтівської культури (VI—VIII ст. н. е.). Поблизу Осетрівки (Кабурга), як стверджують деякі дослідники, було старогрецьке місто Одесс (VI—II ст. до н. ери).

Герой Соціалістичної Праці чабан радгоспу ім. Шмідта В. К. Харлан. Рівне, 1967 р.

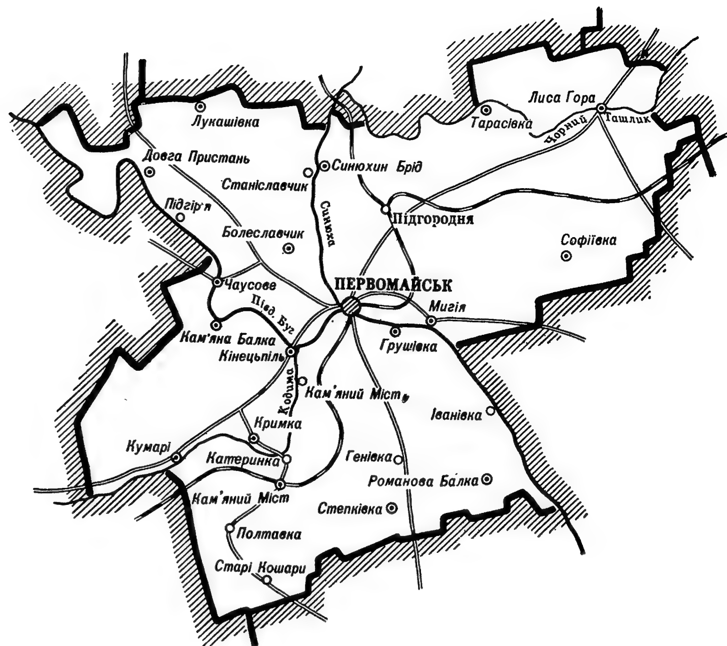
ЧОРНОМО́РКА (до 1948 року Далекий Бейкуш) — село, центр сільської Ради. Стоїть на березі Чорного моря, за 6 км на північ від районного центру та за 77 км від найближчої залізничної станції Миколаїв. Населення — 1667 чоловік.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Чорноморський», який має 3414 га орної землі. Господарство займається виробництвом зерна, розвинуте тваринництво. Останнім часом радгосп спеціалізується на вирощуванні винограду. За високі виробничі показники 4 колгоспники одержали урядові нагороди. В Чорноморці також працює бригада риболовецького колгоспу «Чорноморець», центральна садиба якого міститься в Очакові. Вона має 7 сейнерів, 3 мотобаркаси, 7 скумбрійних кошелів, 7 хамсових і 11 ставкових неводів. За високі показники у вилові риби три її працівники відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — І. М. Копиченко, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир сейнера В. С. Данилов, голова рибоколгоспу Г. І. Яровенко.

В селі є восьмирічна і дві початкові школи, клуб, дитячі ясла, бібліотека. До послуг трудящих — три магазини.

Засноване село на початку XVIII ст. переселенцями з північних і західних губерній України та з Молдавії.

Поблизу Чорноморки знайдені залишки старогрецького поселення та мармурова плита з написом-присвятою Ахіллу Понтарху.

ПЕРВОМАЙСЬКИЙ РАЙОН

ПЕРВОМА́ЙСЬК

ервомайськ — місто обласного підпорядкування, розташоване при впадінні річки Синюхи в Південний Буг, за 180 км від Миколаєва. Залізнична станція Голта на лінії Котовськ—Кіровоград. Місто перетинають автотраси на Київ, Одесу, Миколаїв. Населення — 55,6 тис. чоловік.

Первомайськ — центр району, площа якого — 1,3 тис. кв. км, населення — 41,9 тис. чоловік (без міста Первомайська). В районі — 66 населених пунктів, підпорядкованих 1 селищній і 17 сільським Радам; 18 колгоспів, 3 радгоспи, 97,5 тис. га орної землі; 7 промислових підприємств, 3 будівельні організації; 8 лікарень, 29 фельдшерсько-акушерських пунктів, 11 пологових будинків; 52 школи, радгосп-технікум; 64 будинки культури і клуби, 48 бібліотек.

Поблизу міста виявлено рештки поселень доби неоліту і бронзи (VI та II тис. до н. е.), могильник кіммерійських часів (X—VIII ст. до н. е.), а також скіфське поселення та поселення черняхівської культури, на якому знайдено римські монети II—IV ст. н. е. Розкопано, крім того, поховання кочівників IX—XII ст. н. ери.[1]

У 1420 році поблизу сучасного міста литовський князь Вітовт спорудив арковий міст через Південний Буг, по якому проходив торговий шлях з Київщини і Брацлавщини на Очаків і Качибей[2] (пізніше Хаджибей). З 1569 року територією між Південним Бугом, Синюхою і Кодимою володіла шляхетська Польща, правобережжям Південного Бугу — кримські татари, а лівобережжям — запорізькі козаки. Для захисту запорізьких земель та поселень від нападу польської шляхти, татар і турків на лівому березі річки Синюхи, при її впадінні в Південний Буг, в 1676 році було збудовано укріплення, яке дістало назву Орлика (від місцевого урочища Орелі). Для дальшого зміцнення кордонів країни російський уряд в жовтні 1743 року зобов'язав миргородського полковника В. Капніста і французького

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 94—98; Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82. М., 1960, стор. 18.

[2] Ф. О. Петрунь. Степове Побужжя в господарськім та степовім укладі Українського пограниччя. Одеса, 1926, стор. 7.

інженера де-Боскета на місці запорізького укріплення збудувати 6-ти бастіонний Орликівський шанець, який згодом підпорядковувався фортеці святої Єлизавети[1] (пізніше м. Єлисаветград). У ньому несли службу козаки. Поряд виникла слобода Орлик, яка поклала початок одній з частин нинішнього міста. Через неї проходив шлях з Польщі на Очаків і Хаджибей[2].

У 1763 році Орлик згадується вже як містечко, значну частину населення якого становили ремісники. Через рік тут були засновані прикордонне комісарство та митниця, дозволялося селитися купцям[3]. 22 березня того ж року вийшов указ про розширення торгівлі з Туреччиною і дальше укріплення містечка. У 1769 році татари, що напали на південні російські кордони, спалили Орлик та навколишні хутори, зруйнували шанець і взяли в полон близько тисячі мирних жителів. Друга російська армія, яка в 1770 році підійшла до Орлика, відновила укріплення і батареї[4]. Тоді ж містечко перейменовано на честь Катерини II — на Єкатерининшанець, а 1781 року — на Ольвіополь (назва ця походить від давньогрецької колонії Ольвії). 22 січня 1784 року Ольвіополь став повітовим містом Катеринославського намісництва. З огляду на його зручне розташування тут вирішили збудувати фортецю, але після російсько-турецької війни 1787—1791 рр. Ольвіополь втратив стратегічне значення. В 1799 році його населення становило 835 чоловік. Після ліквідації намісництва місто стає посадом і лише через 13 років—знову повітовим містом вже Новоросійської, з 1802 року — Миколаївської, а з 1806 року — Херсонської губерній.

Козаки та українські селяни-втікачі заснували на правому березі Південного Бугу т. зв. ханську слободу Голту (нині частина міста Первомайська). Її назва походить від тюркського «олта» — низовина. В Голті 1764 року налічувалося до 30 хат[5]. До 1791 року вона належала Туреччині і була центром каймаканства. За Ясським миром 1791 року Голта була приєднана до Росії. В лютому 1810 року її перетворено на передмістя Ольвіополя[6].

В цій же місцевості на лівому березі Південного Бугу, де проходив кордон з Туреччиною, 1750 року поляки збудували укріплення і карантинну заставу Богопіль, який поклав початок третій частині сучасного Первомайська. Першими селились тут молдавани, а також українці з Брацлавщини. Історія Богополя, Ольвіополя та Голти тісно пов'язана з антифеодальним рухом — гайдамаччиною. Один з гайдамацьких загонів під проводом Семена Шила в 1768 році дістався турецького міста Балти. Гайдамаки зажадали від турецького правителя видачі тих шляхтичів і орендарів, що втекли з містечка Палійового Озера, захопленого повстанцями. Діставши відмову, козаки вирішили самі добути втікачів. Після короткочасного бою з турками Балта була взята, турки вигнані з міста, а шляхтичі й орендарі перебиті. Тоді ж гайдамаки зайняли і ханську слободу Голту, де теж вчинили розправу над шляхтичами. Це викликало невдоволення російських властей і згодом послужило підставою для винесення тяжких вироків полоненим гайдамакам.

В 1793 році Богопіль з возз'єднанням Правобережної України з Росією увійшов до її складу. Через рік він став центром однойменного повіту, а в 1796 році містечком Балтського повіту Подільської губернії. З часу заснування і до 1853 року Богопіль був родовим маєтком магнатів Потоцьких.[7]

---

[1] Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 803.

[2] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 1, стор. 36.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 525.

[4] Материалы для географии и статистики России А. Шмидт, Херсонская губерния, ч. 2, стор. 803.

[5] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 1, стор. 44.

[6] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 106.

[7] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 101.

Ольвіополь же і Голта в 1829 році увійшли до складу четвертого Бузького уланського полку як військові поселення[1]. Після ліквідації військових поселень Голта стала казенним селом Анань'ївського повіту Херсонської губернії. У 1859 році тут жило 1225 чоловік[2]. 19 грудня 1860 року Ольвіополь, що належав до південних херсонських державних поселень, передано у відання міністерства внутрішніх справ[3]. Він став заштатним містом Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, населення його тоді налічувало 3962 чоловіка.

Богопіль розвивався переважно як торговельно-ремісницьке містечко. Частина жителів займалася землеробством. Земля належала поміщикам, і за право споруджувати тут будинки і господарські приміщення треба було вносити високу орендну плату. Особливо великих утисків зазнавали кріпаки. Через тяжку панщину, введену Потоцьким, молдаванське населення ще в 1820 році залишило Богопіль і повернулося до Дністра. Барон фон Нолькен, який у 1853 році придбав містечко у Потоцьких, за свідченням його ж сучасників, зовсім «розорив маєток і селян, віднявши та змінивши інвентарні наділи[4]. В 1861 році тут проживало понад 2 тис. чоловік. Під час реформи 1861 року наділи (переважно по 5 десятин) одержали лише 204 ревізькі душі. За поміщиком залишилось 1967 десятин кращих земель[5]. Безземельне населення, як і раніше, орендувало землю.

Після селянської реформи 1861 року в Ольвіополі проживало 3117 міщан, дворян — 22, купців — 863, колоністів — 4, тимчасовозобов'язаних селян — 21, 97 військових і 53 відставних нижчих чини. До цієї кількості населення входили й 617 чоловік з 97 хуторів, заснованих на міських землях Ольвіополя купцями і міщанами[6]. Жителі міста та навколишніх хуторів жили з хліборобства, тваринництва, овочівництва і бджільництва. Згідно планів генерального межування Ольвіополю належало 6425 десятин землі, з них 350 десятин відводилося під заселення міста, 2790—під ріллю та сіножаті; 2738 десятин — під хутори і пасовища. Церква володіла 297 десятинами, 250 десятин були непридатними для обробітку[7].

Крім заняття хліборобством, жителі Ольвіополя чумакували, наймалися доставляти зерно в Одесу, Миколаїв, Вознесенськ, а більш заможні возили з Дону сушену рибу, сіль і продавали в Кам'янці-Подільському та Старокостянтинові. Частина жителів ремісникувала, зокрема тут були муляри, ковалі, кравці, шевці, ливарники — всього 165 чоловік. Двічі на місяць відбувалися базари. В 70-х рр. XIX ст. тут діяло кілька невеликих підприємств, які переробляли сільськогосподарську сировину: 4 водяних млини, де працювало 18 робітників, гуральня (12 робітників), олійниця (9 робітників), шкіряний завод (60 робітників)[8]. У Богополі працювали цегельний, гончарний, 2 свічко-сальних заводи, завод медоваріння, 21 кузня[9].

Велике значення для економічного розвитку Ольвіополя, Голти і Богополя мало введення у вересні 1867 року в дію залізничної дільниці Балта — Ольвіополь, через рік — Ольвіополь—Єлисаветград. 1869 року залізничну станцію з Ольвіополя переведено в Голту. В 1899 році збудовано вузькоколійку Ольвіополь—Рудниця. 1875 року в Голті вступив у дію механічний завод Гейне, який виготовляв

---

[1] Материалы для географии и статистики России. А Шмидт. Херсонская губерния; ч. 1, стор. 477.
[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 47а, стор. 71.
[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 109.
[4] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 101.
[5] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 2, спр. 8, арк. 1, 3.
[6] Экономическое состояние городских поселений Европейской России, ч. 2. СПб., 1861—1862, стор. 40.
[7] Вся Россия. Адрес-календарь. М., 1912, стор. 3191.
[8] Одеський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 731, арк. 34.
[9] В. Гульдман. Справочная книжка Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1888, стор. 544.

кінні молотарки, устаткування для млинів. В кінці 80-х рр. XIX ст. тут було 2 банки, механічний завод Фаатца, з 1870 року — завод Голтянського товариства пивоваріння, на якому працювало понад 40 робітників. Поблизу Голти відкрили гранітний кар'єр, де видобувався цінний будівельний камінь[1]. Всього в Ольвіополі налічувалося 6 торговельних підприємств, в Богополі — 84, Голті — 21[2]. Зростало населення. Наприкінці XIX ст. в Ольвіополі мешкало понад 8 тис., в Богополі — більше 7 тис., в Голті — 6,5 тис. жителів.

Розвиток промисловості викликав приплив робочої сили з інших місцевостей. Через Голтянсько-Богопільський продовольчо-лікувальний пункт проходили заробітчани з північних українських і російських губерній на Мостове, Вознесенськ і Березівку. 1888 року тут побувало 7214 чоловік (з них 1167 жінок)[3]. Однак тільки 2664 чоловіка знайшли роботу в поміщицьких економіях. Решта пішла далі — в таврійські степи.

Тяжкими були умови праці робітників на місцевих підприємствах. На механічних заводах Голти робочий день тривав від 10 до 12 годин, а заробіток становив 40—50 коп. Неповнолітнім протягом першого року роботи власники підприємств не платили нічого, на другий рік — по одній копійці, на третій — по 2 копійки за робочий день[4].

Нещадна експлуатація викликала протести і обурення трудящих, які під впливом виступів робітників Одеси і Єлисаветграда ставали на шлях класової боротьби. 1903 року застрайкували робітники механічного заводу Гейне в Голті, вимагаючи зменшення робочого дня до 10 годин. Їх підтримали пролетарі заводів Фаатца, шкіряного та інших підприємств[5]. 1905 року в залізничних майстернях Голти розповсюджувалися листівки Єлисаветградського та Одеського комітетів РСДРП[6].

Виступи робітників мали великий вплив і на селян. В 1906 році повітовий справник доповідав одеському прокурору про мітинги в Голті і Ольвіополі, учасники яких вимагали роззброєння поліції. Серед селян теж розповсюджувалися прокламації та листівки. На початку 1906 року за дорученням Одеського комітету РСДРП Ю. Л. Афонін організував у Голті соціал-демократичну групу, яка проводила агітаційну роботу серед населення. В лютому членів цієї групи Ю. Л. Афоніна, З. Крамаренка, А. Шмідта та інших заарештовано[7]. При обшуку квартири Ю. Л. Афоніна знайдено багато брошур і газетних вирізок антиурядового змісту[8]. Цього ж 1906 року виникла соціал-демократична група і в містечку Богополі під керівництвом вчительки Н. М. Ніфонтової[9].

В січні 1907 року притягалися до суду ольвіопольські міщани Д. П. Іванченко, У. Ш. Глухой та голтянський селянин І. Л. Євтушенко, які прилюдно закликали селян до повстання і розподілу поміщицької землі.

Незважаючи на репресії уряду, в Голті і Богополі продовжували діяти групи РСДРП[10]. У жовтні в Голті сталися збройні сутички мобілізованих до армії селян з козаками. Указом міністра внутрішніх справ від 18 жовтня 1907 року в Ананьївському, Єлисаветградському та Балтському повітах, куди входили Голта, Ольвіополь і Богопіль, було оголошено надзвичайний стан строком на 6 місяців. В серпні 1908 року начальник херсонського жандармського управління доповідав департа-

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 524.
[2] Вся Россия. Адрес-календарь. М., 1912, стор. 3191, 4829, 4838.
[3] «Сборник Херсонского земства», 1889, № 1, стор. 12.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 12.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 86, арк. 15.
[6] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 232, арк. 161, 205, 359.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1, спр. 88, арк. 1—92.
[8] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 445, арк. 328.
[9] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 7, спр. 5331, арк. 5.
[10] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 276, оп. 1, спр. 125, арк. 47; ф. 419, оп. 1, ч. V, спр. 5404, арк. 1; спр. 5409, арк. 1.

менту поліції, що селяни Богополя і навколишніх сіл Балтського повіту настроєні проти уряду. Наступного року під час стягнення податків в Ольвіополі було вбито урядника.

В 1912 році в Голті, Богополі й Ольвіополі налічувалося близько 30 тис. чоловік. Більшість селян та міщан жила на околицях в убогих саманних хатах. Тільки в центрі височіли цегляні будинки, які належали багатіям. Робітники тулилися в холодних бараках. Вулиці не впорядковувалися. Протягом 1880—1882 рр. у Голті збудовано земську лікарню на 20 ліжок, кількість яких 1910 року збільшена до 30. Тут працювали 3 лікарі і 4 фельдшери, що обслуговували, крім Голти, Богополя і Ольвіополя, жителів 5 навколишніх сіл. 1913 року в Ольвіополі відкрито гімназію. Напередодні революції 1905—1907 рр. в усіх 3 населених пунктах було 6 земських шкіл, приватна жіноча гімназія, чоловіча міністерська гімназія, двокласна залізнична школа з п'ятирічним строком навчання, комерційне училище, 3 церковнопарафіяльні школи, 1909 року п'ятикласну школу збудувала єврейська община. Середні навчальні заклади створювалися здебільшого приватними особами, інколи — земством. У комерційному училищі, заснованому в Голті 1909 року, навчалися переважно сини багатіїв. В усіх школах було 1200 учнів[1]. У 1907 році група місцевої інтелігенції на чолі з вчителькою Н. М. Ніфонтовою заснувала в Голті товариство благоустрою Голти, яке за рахунок приватних пожертвувань і доходів від аматорських спектаклів 1908 року відкрило в місті невелику бібліотеку.

Під час першої світової війни понад 3 тис. сімей Голти, Ольвіополя і Богополя залишилися без годувальників. Значно погіршало становище робітників. Тривалість робочого дня на заводі Гейне, який було передано у відання одеського воєнно-промислового комітету, досягала 15—16 годин. Водночас на 30—40 проц. зросли ціни на товари першої потреби. Наприкінці 1916 року з Румунського фронту в Голту прибув «неблагонадійний» 8-й залізничний батальйон. Солдати принесли антивоєнні настрої. Деякі з них допомагали групі РСДРП (створена в березні 1917 року на заводі Гейне, керівник — Т. Рибицький, 1920 року став директором цього підприємства) вести революційну пропаганду серед населення. Зростав її вплив серед трудящих[2].

В березні 1917 року соціал-демократи організували в Голті демонстрацію з приводу повалення царизму, в якій пліч-о-пліч з трудящими Богополя, Ольвіополя йшли солдати 8-го залізничного батальйону.

В середині березня у всіх трьох населених пунктах були обрані місцеві Ради робітничих і солдатських депутатів. Проте до їх складу, крім більшовиків, потрапили меншовики й есери. Водночас виникли т. зв. громадські комітети Тимчасового уряду. Крім них, в Голті, Богополі і Ольвіополі діяли місцеві організації контрреволюційної націоналістичної Центральної ради, а в Голті т. зв. Триєдина українська рада[3].

Більшовики викривали антинародну політику Тимчасового уряду, угодовство меншовиків та есерів, боролись за ізоляцію від мас дрібнобуржуазних націоналістичних партій. Вони налагодили тісний зв'язок з більшовицькою організацією Одеси. Більшовиків підтримували багато робітників, які в червні об'єдналися у профспілки металістів і залізничників. В Голтянській Раді більшовики створили свою фракцію. Значну роботу вели вони й серед селян.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала політичне піднесення трудящих. В листопаді 1917 року в Голті, Ольвіополі і Богополі розквартирувався прибулий з фронту 17-й піхотний полк[4]. На початку грудня

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 26.
[2] Там же, арк. 43.
[3] Газ. «Прибузький комунар», 23 червня 1957 р.
[4] ЦДВІА, ф. 6, оп. 1, спр. 1, арк. 317.

відбулася об'єднана нарада представників місцевих Рад, профспілкових організацій і полкового комітету, яка вирішила об'єднати всі революційні сили для боротьби за Радянську владу. Через кілька днів загальні збори трудящих постановили розпустити угодовську раду і створити єдиний радянський орган для трьох населених пунктів — Голтянський військово-революційний комітет у складі 15 чоловік. Ревком створив червоногвардійський загін, до якого ввійшли революційно настроєні солдати 17-го полку і місцева молодь.

В грудні 1917 року на підприємствах відбулися збори трудящих, які щиро вітали встановлення Радянської влади на Україні й вимагали розпуску контрреволюційної Центральної ради та її місцевих органів. Наприкінці січня 1918 року рішенням ревкому було розпущено т. зв. Триєдину раду у Голті. Ревком взяв під контроль роботу залізничних станцій, фінансових установ, телеграфу. Розгорнули роботу створені при ньому земельна і продовольча комісії[1]. На колишніх заводах Фаатца і Гейне, паровому млині Гана та шкіряному заводі впроваджувався робітничий контроль. Земельна комісія приступила до здійснення ленінського Декрету про землю. Лише в Богополі селяни одержали близько 2 тис. десятин колишніх поміщицьких земель.

Коли в березні 1918 року до Голти, Богополя і Ольвіополя наблизилися австро-німецькі окупанти, створений ревкомом червоногвардійський загін допомагав частинам 1-ї революційної армії під командуванням О. І. Єгорова, яка прикривала напрямок Бірзула — Голта — Помічна, і завдав кайзерівцям рішучого удару в районі Балти. На станції Голта знаходився штаб командарма О. І. Єгорова. Однак невдовзі інтервенти і гайдамаки прорвалися на Помічну з півночі. Війська О. І. Єгорова відступили на Знам'янку[2]. 18 березня окупанти зайняли Ольвіополь, Богопіль, Голту. Кривавий окупаційний режим підтримувався націоналістичною вартою і каральним загоном — «куренем смерті».

Вже у квітні утворюються підпільні партійні організації на колишньому заводі Гейне на чолі з Я. І. Мельником і на заводі Фаатца на чолі з А. П. Уляницьким. Підпільні групи підтримували тісний зв'язок з підпільним ревкомом (голова Й. Г. Кальницький). Комуністи за допомогою молоді розповсюджували листівки із закликом до боротьби проти інтервентів, вели агітаційну роботу серед солдатів німецького гарнізону[3]. Розгорнувши підготовку до збройного повстання, вони створювали на заводах бойові групи.

В листопаді 1918 року австро-німецькі окупанти залишили Голту, Богопіль, Ольвіополь, але в усіх трьох населених пунктах владу захопили т. зв. трудові ради петлюрівської Директорії. Більшовики згуртували навколо себе робітників для боротьби проти петлюрівців. Наприкінці лютого 1919 року члени бойової групи Голтянського механічного заводу пустили під укіс ворожий ешелон[4].

7 березня 1919 року в Голту вступили радянські частини. Єдиний для 3-х населених пунктів ревком продовжив роботу щодо націоналізації підприємств і перерозподілу землі. Робітники брали активну участь у відбудові залізничних колій, мосту через Південний Буг, почали працювати шкіряний завод та пекарні. Із села Щасливки Ананьївського повіту прибув сюди 1-й комуністичний партизанський загін під командуванням Т. М. Гуляницького. Він повів рішучу боротьбу з куркульськими бандами, що діяли в цій місцевості[5]. На першотравневому мітингу Т. М. Гуляницький запропонував об'єднати Ольвіополь, Богопіль та Голту, що належали тоді до 3-х різних повітів, в єдине місто і назвати його на честь міжнародного пролетарського свята — Первомайськом. Ця ініціатива була схвалена головою ВУЦВКу

[1] Газ. «Известия» (Голта), 30 січня 1918 р.
[2] Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов, т. 1. М., 1960, стор. 801.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 62.
[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 128, 129.
[5] Історія 45-ї стрілецької Волинської Червонопрапорної дивізії, стор. 51—54.

Г. І. Петровським, який прибув до міста 5 липня 1919 року. Під його головуванням об'єднане засідання трьох виконкомів Рад, обраних у травні, 6 липня прийняло резолюцію про утворення єдиного для Ольвіополя, Богополя і Голти виконкому[1]. Наступного дня було обрано по сім чоловік від кожного виконкому до міського виконавчого комітету, головою якого став Й. Г. Кальницький. Президія ВУЦВКу на доповідь Г. І. Петровського схвалила рішення про утворення повітового міста Первомайська[2]. Було створено міську міліцію. Рада націоналізувала олійниці, млини, великі крамниці, друкарні, провела роботу по вилученню у торговців і багатіїв лишків зерна, борошна. Відновили роботу школи. Почали працювати міський клуб, бібліотека.

У липні — серпні 1919 року з наближенням денікінських військ контрреволюційні елементи вчинили поблизу Первомайська ряд заколотів[3]. У місто тоді ввірвалася банда Колоса. Загони особливого призначення Т. М. Гуляницького та І. В. Базарного розгромили куркульські банди у Ананьївському повіті і 19 серпня вигнали їх з Первомайська. 26 серпня підрозділи 58-ї радянської дивізії після важких боїв з денікінцями під Миколаєвом відступили до Первомайська. Там І. Ф. Федько готував червоні полки до походу на Київ через кільце денікінських і петлюрівських банд[4]. 30 серпня дивізія — права колона групи військ Й. Е. Якіра — виступила з Первомайська на Умань, почавши свій легендарний Південний похід[5].

Денікінці захопили Первомайськ 3-го вересня. В перший же день в Ольвіополі було встановлено шибеницю, на якій прилюдно стратили трьох робітників. Денікінська контррозвідка полювала за співчуваючими Радянській владі. Ось як сповіщав потім про це стінний бюлетень агітпропу Первомайського повітпарткому КП(б)У «Червоний Первомайськ»: «Ніхто не був певний за найближчі півгодини. Всі були насторожі, не спали ночами, сиділи в сирих підвалах, ховалися по хлівах та сараях, слухали істеричні крики жінок, які не встигли сховатися... Важко стогнав під денікінським ярмом первомайський люд...»[6]. В Ольвіополі було заарештовано М. І. Євстратьєва, а в Голті — Й. Г. Кальницького, С. М. Дяченка та інших більшовиків і колишніх ревкомівців, залишених для підпільної роботи. Й. Г. Кальницького і С. М. Дяченка бандити по-звірячому вбили, іншим вдалося втекти[7]. В жовтні місцеву підпільну організацію було відновлено. Очолив її робітник парового млина комуніст К. М. Садовський. Підпільники чинили диверсії, виводили з ладу паровози, вагони, руйнували залізничні колії тощо. 2 лютого 1920 року 403-й полк 45-ї Червонопрапорної дивізії вигнав денікінців з Первомайська. Протягом квітня — червня цього року в приміщенні теперішнього залізничного вокзалу перебував штаб 14-ї армії (командуючий І. П. Уборевич). В день визволення було створено ревком на чолі з О. П. Громицьким.

У квітні 1920 року в Первомайську відбувся повітовий з'їзд партосередків (на той час в 14 партосередках повіту було 250 комуністів), який прийняв таку резолюцію: «Клянемося іменем революції — помремо або переможемо, але до кінця будемо йти попереду робітників і селян з червоною гвинтівкою в руках»[8].

В травні 1920 року з участю представника повітпарткому І. Р. Гриба на механічному заводі (колишньому заводі Гейне) створено перший в місті заводський партосередок. Його очолив Я. І. Мельник. 3 тис. робітників об'єднувалися в профспілках[9] металістів, пекарів, поліграфістів, робітників борошномельних підпри-

[1] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 130.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 252, 253.
[3] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 131.
[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 16, спр. 369, арк. 165.
[5] ЦДАРА, ф. 335, оп. 1, спр. 2, арк. 28.
[6] Газ. «Известия» (Одеса), 4 лютого 1920 року.
[7] Газ. «Прибузький комунар», 26 жовтня 1963 р.
[8] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 406, арк. 153.
[9] В огне гражданской войны, стор. 451.

ємств. 4 травня 1920 року створено Первомайську міську організацію Комуністичної спілки молоді (КСМ). Вже влітку в шести її осередках налічувалося 175 юнаків і дівчат.

У відповідь на заклик комуністів «Всі на боротьбу з господарською розрухою!» 20 липня залізничники вийшли на відбудову мосту через річку Південний Буг, робітники механічного заводу взялися за впорядкування території підприємства. Повітовий відділ народного господарства у серпні 1920 року організував ремонт мартенівської печі механічного заводу. Робітники почали плавити сталь, що дало можливість розпочати масовий ремонт обладнання заводів. Було оголошено трудову мобілізацію всіх жителів Первомайська віком від 18 до 50 років. Націоналізовано торгівлю залізними виробами, створено комісії для нагляду за роботою млинів і олійниць, постачанням продуктами харчування і одягом робітників ударних підприємств.

Трудящі Первомайська за власною ініціативою щоденно відробляли по дві і більше годин понад норму у фонд допомоги Червоній Армії, яка билася з Врангелем[1]. Багато первомайців знову взяли у руки зброю. Для відсічі бандам, що активізувалися під час наступу врангелівців, у повіті було організовано 56 сільревкомів, навколо яких гуртувалося найбідніше селянство[2]. 16 грудня 1920 року за рішенням бюро Одеського губкому КП(б)У створено трійку для проведення кампанії натиску на куркулів, які всіляко саботували продрозверстку, переховуючи хліб від Радянської влади.

Посуха і неврожай 1921 року поставили населення Первомайська в дуже скрутне становище. За розпорядженням повітового продкому продукти розподілялися між лікарнями і радянськими установами[3]. Водночас протягом року трудящі міста і сіл повіту зібрали 90 тис. пудів продовольства і 500 млн. крб., що становило майже половину губернського фонду допомоги голодуючим інших губерній Радянської республіки[4].

Поступово відбудовувалося зруйноване за роки імперіалістичної та громадянської воєн господарство. В 1922 році селяни виростили порівняно високий урожай. 18 жовтня Одеський губвиконком, заслухавши доповідь про виконання продподатку, констатував, що Первомайський повіт, який виконав 40 проц. губернського завдання, успішно справився з роботою.

В 1923 році Первомайськ став окружним центром Одеської губернії. На той час в місті проживало 25 тис. чоловік. 28 грудня 1923 року окружний з'їзд Рад, накресливши завдання господарського і культурного будівництва, надіслав В. І. Леніну листа: «...Ми, робітники і селяни Первомайського округу Одещини, зібравшись на V окружний з'їзд Рад, шлемо тобі свій палкий привіт, дорогий наш вождь і ветеран-боєць за права трудящих. З нетерпінням чекаємо подолання тобою важкої недуги, що відірвала тебе від керівництва радянськими республіками»[5]. На з'їзді відзначалося, що після громадянської війни посівні площі зросли з 379,3 тис. десятин у 1920 році до 550 тис.— у 1922 році. Тільки озимини засіяно 246 тис. десятин. Збільшилося поголів'я худоби, в т. ч. кількість коней в селянських господарствах; проведено землевпорядкування, внаслідок якого лише в Первомайську перерозподілено між селянами понад 12 тис. десятин землі. 1923 року механічний завод ім. 25 Жовтня (колишній завод Гейне) дав уже 4237 пудів чавунного і мідного литва, випустив двигунів потужністю від 7 до 45 кінських сил на 54 357 крб. Для потреб будівництва почалися розробки місцевого граніту. На 1925 рік було відбудовано всі довоєнні підприємства, відновлено посівні площі.

---

[1] В огне гражданской войны, стор. 431, 432.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 86, арк. 50.
[3] Газ. «Вісті», 2 вересня 1921 р.
[4] Газ. «Известия» (Одеса), 22 серпня 1922 р.
[5] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 343.

Багато уваги партійні організації і органи Радянської влади поряд з господарськими завданнями приділяли також питанням охорони здоров'я трудящих. Якщо до Жовтневої революції у населених пунктах, що утворили Первомайськ, було лише 3 невеличкі лікарні, то з 1917 по 1927 рік тут відкрито 3 великі лікарні, поліклініку, дитячу консультацію, 4 аптеки, дитячу стоматологічну поліклініку, тубдиспансер, протималярійну станцію, будинок санітарної освіти. 1926 року почала функціонувати фельдшерсько-акушерська школа. Обслуговували населення понад 50 медичних працівників. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення створювалися школи лікнепу. 1923/24 навчального року в 9 школах міста 76 учителів навчали 1716 дітей. Сотні юнаків і дівчат здобували освіту в індустріально-технічній, сільськогосподарській, соціально-економічній і педагогічній школах та на робітфаці. Для трудового виховання підростаючого покоління в місті було відкрито три майстерні: столярну, палітурну, кравецьку. Восени 1926 року при Ольвіопольській профтехшколі почали діяти курси трактористів, на яких виявили бажання вчитися сотні юнаків і дівчат.

У червні 1925 року жителі Первомайська урочисто зустрічали Всеукраїнського старосту Г. І. Петровського. У виступі на багатолюдному мітингу він сказав: «Нам треба побороти темряву і домогтися, щоб всі робітники й селяни стали культурними будівниками трудової республіки. Ваше завдання — не покладаючи рук, відбудовувати господарство. Дружніше беріться за цю справу! Тільки спільними зусиллями ми переможемо злидні і темряву, як перемогли наших ворогів»[1].

Активізувалася культурно-масова робота на підприємствах, установах міста. Центром її став клуб залізничників при станції Голта, який допомагав налагоджувати роботу інших клубів і червоних кутків. Робітники міської друкарні шефствували над селом Синюхиним Бродом, де допомогли створити хату-читальню, бібліотеку, проводили лекції і бесіди. В Ленінські дні 1926 року делегати VI окружного з'їзду Рад на чолі з секретарем окружкому КП(б)У Д. С. Коротченком заклали в Первомайську пам'ятник В. І. Леніну, а на березі Південного Бугу — гідроелектростанцію потужністю в 1200 кіловат[2].

З огляду на багатонаціональний склад населення, 1925—1927 рр. на території округу створено окремі національні сільради і навіть райони: крім українських, три російських, дві молдаванські, дві єврейські і німецьку сільради, болгарський національний район з семи сільрад. В школах і народних судах вживалася рідна мова. Під керівництвом комуністів посилювалась організаторська і масово-політична робота серед населення, комітети незаможних селян та профорганізації активніше взялися за соціалістичну перебудову.

Парторганізації міста очолили трудовий ентузіазм трудящих, мобілізували їх на виконання рішень XIV з'їзду ВКП(б). 1926 року поблизу Первомайська відкрито кам'яний кар'єр, пущено в дію цементно-бетонний завод, який постачав матеріали для промислового і сільського будівництва[3]. Відновлено залізничний міст через Південний Буг. Машинобудівний завод ім. 25 Жовтня освоїв випуск двигунів. У мобілізації робітничого класу на трудові звершення брали активну участь і 10 профспілкових організацій, які 1927 року об'єднували понад 6 тис. робітників. Вони зосередили свою увагу на підвищенні продуктивності і дисципліни праці, розгортанні ударництва, зміцненні змички міста з селом[4]. Велику роботу проводили комсомольці. Якщо 1921 року в 7 комсомольських осередках налічувалося 430 комсомольців, то 1931 року в 19 організаціях — понад 2 тисячі. Юнаки та дівчата брали участь у комуністичних суботниках на відбудові промисловості і транспорту, благоустрою міста, допомагали створювати перші артілі, організовували

---

[1] Газ. «Селянська правда» (Первомайськ), 21 червня 1925 р.
[2] Газ. «Селянська правда», 24 квітня 1926 р.
[3] Газ. «Селянська правда», 9 травня 1926 р.
[4] Газ. «Селянська правда», 11 травня 1927 р.

лікнепи для неписьменних комсомольців, збирали гроші у фонд допомоги революціонерам і робітникам-страйкарям капіталістичних країн. 6 листопада на честь 11 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції первомайські робітники завершили спорудження гідроелектростанції на Південному Бузі, яка дала струм машинобудівному заводу, олійницям, шкірообробним підприємствам. Розпочалася механізація трудомістких процесів на гранітних кар'єрах. У 1928 році окружний партійний комітет відзначив ударну роботу слюсаря електростанції комуніста Ф. С. Яровенка.

В 1924 році в місті створено перше сільськогосподарське товариство, яке з допомогою державних кредитів за перший рік господарювання досягло значних успіхів і одержало 1381 крб. прибутку[1]. В 1929—30 рр. окружком КП(б)У і 18 партійних організацій міста, керуючись рішеннями XV з'їзду партії, провели велику роботу щодо колективізації сільського господарства. На допомогу сільським парторганізаціям окружком КП(б) України направив 72 комуністів і комсомольців. З Артемівська приїхало 144 двадцятип'ятитисячники для проведення суцільної колективізації[2].

Навесні 1931 року в районі вже було колективізовано 86 проц. селянських господарств. Лише на території міста та його околиць організовано 14 колгоспів. 1931 року 250 ударників Первомайська подали допомогу всім колгоспам району в ремонті інвентаря і налагодженні організації праці[3]. З 1934 по 1941 рік кожне підприємство міста постійно шефствувало над одним з колгоспів району.

З червня 1930 року, після ліквідації Первомайського округу, місто стало центром району Одеської області[4]. Райком і міськком партії, виконкоми районної і міської Рад розгорнули роботу щодо мобілізації трудящих на дострокове виконання завдань першої п'ятирічки. Колективи підприємств включилися в змагання за виконання і перевиконання виробничих планів, у рух раціоналізаторів і винахідників. В 1934 році питома вага промислової продукції в економіці міста складала 78,3 проц. Перевиконували плани заводи — машинобудівний ім. 25 Жовтня, пивоварний, гідроелектростанція, цегельня, тракторна база, кондитерська і цукеркова фабрики тощо, відкрито гранітовидобувні кар'єри[5]. В роки другої п'ятирічки робітники підприємств брали активну участь в боротьбі за зниження собівартості продукції. Широко розгортався патріотичний рух ударних бригад. Заспівувачами соціалістичного змагання стали робітник механічного цеху заводу ім. 25 Жовтня О. З. Пономарьов, який виконував по 4—5 змінних норм, по 3 норми виконували С. П. Токар, Т. Г. Мусієнко і О. Д. Плахотнюк[6]. На підприємствах організовувалися школи підвищення кваліфікації, де в 1935 році навчалося 1470 чоловік[7]. Важливу роль у розгортанні творчої ініціативи робітників відігравали виробничі наради. Напередодні війни в місті з'явилися нові підприємства: молочний завод, м'ясо- та птахокомбінати. На той час тут було також дев'ять промислових артілей.

У 1938 році Первомайськ віднесено до розряду міст обласного підпорядкування, в якому 1940 року проживало понад 33 тис. чоловік[8]. Протягом довоєнних п'ятирічок житлова площа міста порівняно з 1925 роком зросла вдвоє і становила понад 150 тис. кв. метрів. Було забруковано 21 тис. кв. метрів вулиць, насаджено парк, 8 скверів. Працювали 3 лікарні на 125 ліжок, 6 аптек. Розширилися міська і дитяча стоматологічна поліклініки, дитяча консультація, будинок санітарної освіти. Медичний персонал налічував 70 чоловік, в т. ч. понад 20 лікарів. Значна увага

[1] Газ. «Селянська газета», 15 лютого 1925 р.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 12 листопада 1929 р.
[3] Газ. «Селянська правда», 12 травня 1931 р.
[4] Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України, 1939, № 14, стор. 141.
[5] Вся Одесчина. Справочная и адресная книга на 1932 год. Одесса, 1932, стор. 24.
[6] Газ. «Прибузький комунар», 1 червня 1935 р.
[7] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 248, арк. 145.
[8] Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник, стор. 10.

приділялася фізкультурній та оборонній роботі. Добровільні спортивні товариства «Авангард», «Динамо», «Спартак», «Буревісник» об'єднували понад 1,5 тис. членів. При клубах працювали стрілецькі, санітарні та інші оборонні гуртки. В 1931 році в місті запроваджено загальну семирічну освіту, а до 1938 року повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 1941 року в 17 первомайських школах 5 тис. дітей навчали близько 300 вчителів. Понад тисячу юнаків і дівчат вчилися в індустріально-технічній, сільськогосподарській, економічній, педагогічній та фельдшерсько-акушерській школах.

Тут діяло 3 загальноміських, 18 профспілкових клубів і червоних кутків на підприємствах та навчальних закладах. Працювали Палац піонерів та бібліотека на 10 тис. примірників. Понад 100 тис. книг було в міській для дорослих, дитячій, 17 шкільних та 9 профспілкових бібліотеках. В серпні 1935 року з колишніх драмгуртківців при райсельбуді організувався робітничо-колгоспний театр, невдовзі він став обслуговувати всі північні райони області і дав початок Первомайському народному театрові. В організації роботи театру велику роль відіграла відома актриса Ф. П. Зарницька, яка з 1889 року працювала в трупі одного з корифеїв українського театру М. Л. Кропивницького, згодом у трупі Г. Деркача. 1931 року вона переїхала до Первомайська.

Для проведення серед трудящих агітаційно-масової роботи агентство «Укрфільм» в 1934—1935 рр. відряджало на підприємства, а в гарячу пору жнив на поля колгоспів Первомайщини свої бригади. Взимку 1935 року міський радіовузол вперше транслював матеріали з місцевого життя. Того ж року в місті відкрито звуковий кінотеатр «Зустрічний». Через рік при райвідділі наросвіти організовано хорову капелу у складі 25 аматорів, якою керував учитель Г. І. Мілаш. Учасники художньої самодіяльності виступали з концертами навіть на республіканську радіосітку[1].

В 1932 році створено міжрайонний відділ історії партії, який збирав матеріали з історії революційного руху колишнього Первомайського округу. Понад 20 тис. археологічних знахідок експонувалося в Первомайському краєзнавчому музеї, відкритому ще в 1927 році. Сюди поступили майже всі знахідки Бузької експедиції Народного комісаріату освіти УРСР, яка в 1930—1931 рр. вивчала береги Південного Бугу від річки Бакшали до Сабатинівки[2].

У здійсненні планів соціалістичного будівництва і розвитку творчої активності трудящих вирішальну роль відігравали 41 первинна парторганізація, в яких об'єднувалося 618 комуністів, і 38 комсомольських, де налічувалося 920 юнаків і дівчат. 90 депутатів міськради спрямовували свої зусилля для мобілізації трудящих Первомайська на виконання виробничих планів підприємств, на дальший розвиток культури.

Напад фашистської Німеччини на Радянську країну перервав мирне будівництво. Виховані Комуністичною партією в дусі радянського патріотизму більше 5 тис. первомайців пішли на фронт. Міськком партії і міськвиконком вживали заходів для перебудови економіки на воєнний лад. З міста в глибокий тил країни було вивезено понад 700 вагонів з верстатами, готовою продукцією, сировиною та матеріалами. У липні 1941 року до загонів народного ополчення вступило понад 2 тис. чоловік. 2 серпня гітлерівські моторизовані частини і танкові з'єднання групи армій «Південь» прорвалися до Первомайська в тил 6-й і 12-й радянським арміям. Наступаючи вздовж Південного Бугу, сюди вийшла фашистська танкова дивізія «Мертва голова» й есесівська моторизована дивізія 1-ї танкової групи армій «Південь». Частина наших військ вела запеклі бої в оточенні до 7-го серпня. Але сили ворога переважали. 3 серпня 1941 року гітлерівські війська вдерлися в місто[3].

---

[1] Газ. «Прибузький комунар», 19 листопада 1932 р.; 2 лютого 1933 р.; 1 лютого і 20 липня 1935 р.; 18 лютого 1936 р.; 2 березня 1938 р.

[2] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 7, 8.

[3] СССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., стор. 57.

Німецькі і румунські загарбники поділили місто: перші окупували Ольвіополь і Богопіль, другі — Голту. Уже в перші дні фашисти розстріляли більш як тисячу жителів. На вулицях Голти з'явився наказ, в якому доводилося до відома населення, що Первомайський, Любашівський, Кривоозерський, Врадіївський і Доманівський райони об'єднані в єдину адміністративну одиницю — Голтянський повіт губернаторства Трансністрії. Префект повіту, підполковник М. Ісопеску, резиденцією якого була Голта, наказував громадянам підкоритися владі окупантів, протягом 3—4 днів здати всю зброю місцевим органам поліції і сільським управам. За невиконання наказу префект погрожував суворою розправою.

Повний кавалер ордена Слави В. Г. Тараненко. Первомайськ, 1969 р.

Але окупанти не змогли зламати волю радянських людей, їх віру в неминучу перемогу Червоної Армії. Навесні 1942 року залізничник О. П. Аркуша організував підпільну групу з робітників депо станції Голта. Підпільники друкували на машинці і розклеювали листівки, зведення Радянського Інформбюро, викрадали зброю з німецьких ешелонів. За доносом зрадника 17 лютого 1943 року було заарештовано О. В. Зайцева, Ф. О. Абрамова та інших. Група припинила свою діяльність. Іншу групу залізничників очолив Г. Я. Калиновський. Підпільники зволікали ремонт паровозів, допускали брак, псували сільськогосподарські машини на полях поблизу Первомайська, збирали і переправляли партизанам зброю, медикаменти. Але весною 1943 року фашисти напали на слід цієї групи й заарештували її членів[1].

На місце загиблих ставали інші патріоти. Місцевий житель комуніст Ф. С. Загубелюк створив підпільну групу з 24 чоловік. Патріоти постачали партизанам зброю, боєприпаси, продовольство. 18-річна паспортистка Л. Сокуренко передавала підпільникам бланки паспортів для втікачів з фашистського полону.

У вересні 1943 року гітлерівці заарештували Ф. С. Загубелюка, але, щоб викрити всю організацію, незабаром випустили його. 21 січня 1944 року з групою товаришів він готувався переправитися в ліс до партизанів. Та вночі есесівці заарештували весь актив групи і після нелюдських катувань 11 лютого розстріляли в глиняному кар'єрі біля цегельні.

Одночасно з групою Загубелюка у місті виникли підпільні групи на гідроелектростанції та на станції Голта. Усього в роки окупації у Первомайську діяло шість підпільних організацій і груп. Вони підтримували між собою зв'язки через комсомольців В. Ф. Петренка і Г. О. Садлінського, а через Ф. С. Загубелюка — з Одеським і Миколаївським підпіллям[2].

Голта стала центром керівництва підпільними бойовими групами в Голтянському повіті. У жовтні 1943 року тут відбулася повітова партійна конференція, на якій обрано підпільний повітовий парткомітет. Командиром підпільних бойових груп і партизанських загонів повіту став старший лейтенант, комуніст А. Т. Мазепа[3]. Підпілля Первомайська було зв'язано з партизанським загоном «Південний» (командир І. Г. Лісняк), який діяв у Голованівському лісі, а також із загоном «Буревісник» (командир Г. О. Кухаренко), що розмістився в Савранських лісах. Патріоти доставляли партизанам продовольство, медикаменти, зброю[4].

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 172, спр. 10-а, арк. 15.
[2] Там же, арк. 11, 12, 15.
[3] В. Егоров, Н. Зотов, А. Рогожин. Пароль — бессмертие. Одесса, 1968, стор. 15.
[4] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 128, 129, 183, 184.

Алея Слави у парку Первомайська. 1969 р.

Багато первомайців, що не входили до підпільних організацій, активно допомагали в боротьбі проти фашистів. Так, К. П. Морозова (нині пенсіонерка), працюючи бухгалтером у лікарні, діставала ліки і бинти для партизанів.

22 березня 1944 року частини 32-го стрілецького корпусу (командир двічі Герой Радянського Союзу, генерал-лейтенант О. І. Родімцев) з боями вступили у Первомайськ. У визволенні міста брали участь: 13-а гвардійська стрілецька дивізія (командир генерал-майор Г. В. Бакланов), 16-а механізована бригада під командуванням полковника М. В. Хотинського, 8-а гвардійська повітрянодесантна дивізія (командир генерал-майор М. А. Богданов і 29-а зенітноартилерійська дивізія (командир полковник М. А. Вялов). 8-й гвардійській повітрянодесантній дивізії і 29-й зенітноартилерійській дивізії присвоєно найменування «Первомайських». Всім військам, що визволяли місто, наказом Верховного Головнокомандування від 22 березня 1944 року оголошено подяку, а в Москві на їх честь дано салют 12-ма артилерійськими залпами із 124 гармат[1].

Близько 8 тис. жителів Первомайська захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Відважний танкіст, вихованець середньої школи № 16 Я. М. Лобов і льотчик-капітан С. М. Мельник, який повторив легендарний подвиг О. П. Маресьєва, удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Розвідник В. Г. Тараненко — повний кавалер ордена Слави. Учасник громадянської війни Я. І. Мельник у 1941—1942 рр. працював у штабі партизанського руху при ЦК КП(б)У, з жовтня 1942 року по січень 1943 він секретар Сумського підпільного обкому КП(б)У. Згодом Я. І. Мельник командував партизанським з'єднанням, яке за завданням ЦК КП(б)У пройшло 6,5 тис. км по ворожих тилах і провело 114 боїв з гітлерівцями.

Яскраву сторінку в історію міста вписали первомайці, заліковуючи рани, заподіяні війною. За 968 днів «господарювання» німецько-румунські загарбники повністю знищили міське господарство, вивезли найцінніше устаткування, пограбували колгоспи і промислові артілі, краєзнавчий музей. Вороги підірвали завод ім. 25 Жовтня, депо, залізничний і два дерев'яні мости через Синюху та Південний Буг, елеватор, гідроелектростанцію, спалили залізничну станцію. Перетворили на руїни 13 шкіл з 17, з 12 приміщень медичних закладів збереглося лише 3. Гітлерівці закатували і розстріляли 5569 чоловік, 200 — вивезли до Німеччини[2].

Відновлені міські комітети партії і комсомолу, міськвиконком мобілізували трудящих на відбудову народного господарства і надання допомоги Червоній Армії. Насамперед було відбудовано залізничний міст, що зв'язував фронт з тилом. До кінця 1944 року трудящі міста звели також два тимчасових мости через річки Південний Буг і Синюху, підготували до роботи в зимових умовах допоміжні і побутові цехи службового вузла станції Голта. Стали до ладу 2 олійниці, ливарний цех та електростанція на 50 тис. квт, завод ім. 25 Жовтня, всього — 17 цехів підприємств і 7 май-

[1] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 155, арк. 86—88; спр. 172, арк. 61.
[2] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, стор. 19, 53.

стерень побутового обслуговування. Відроджувати завод ім. 25 Жовтня допомагали первомайцям будівельники Харкова[1]. Через рік введено в дію м'ясо- і промкомбінати, два млини, хлібозавод[2]. Для забезпечення потреб промисловості почав діяти енергопоїзд потужністю 1 тис. квт. Заново створено швейно-взуттєві майстерні облмісцевпрому. На залізничній станції Голта споруджено депо, механізовані майстерні. Вже 1944 року 12 приміських колгоспів достроково виконали план хлібозаготівель і здали додатково 17 тис. пудів зерна у фонд оборони.

Партійна організація міста, в якій на червень 1944 року налічувалося 77 комуністів[3], розгорнула масово-політичну роботу серед населення. По півтори — дві норми виконували на відбудовчих роботах, а потім у цехах робітники заводу ім. 25 Жовтня М. Волощаненко, В. Криворученко, М. Уляницька, І. Добровольський, М. Шевченко, І. Козачинський, С. Булгак, Б. Довжук. Фронтова комсомольсько-молодіжна бригада А. Бондаренка щомісяця перевиконувала завдання більш як на 200 проц. За трудові успіхи 1944 року колективу заводу ім. 25 Жовтня вручено перехідний Червоний прапор міського комітету КП(б)У і міськвиконкому[4]. Міська Рада і міськком комсомолу влаштували недільники, на яких відремонтовано приміщення 12 шкіл, 3 лікарень і поліклініки. 700 комсомольців 47 первинних організацій відпрацювали в позаурочний час по 50 годин кожний. У квітні 1944 року 4 тис. дітей знову сіли за парти. Того ж року відкрито дитячі ясла на 100 і сезонні — на 140 місць, кінотеатр, бібліотеку.

З великим ентузіазмом взялися трудящі міста за дострокове виконання першого післявоєнного п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства. Партійні, комсомольські, профспілкові організації очолили соціалістичне змагання. Комсомольсько-молодіжна бригада В. М. Погорілової із заводу ім. 25 Жовтня 1946 року посіла третє місце в країні серед молодіжних колективів. Молоді ливарники цього заводу Б. Ф. Шостак, О. Ф. Кузєв виконували по 2—3 змінні норми[5], а складальник Р. М. Бачинський, формувальник І. А. Домбровський і коваль Б. І. Шевілько у 1948 році — по 7—8 річних норм. Новатор Г. С. Нежевенко, сконструювавши унікальний токарний верстат, протягом четвертої п'ятирічки виконав 22 річні норми. За широке впровадження швидкісних методів роботи у 1950 році йому присуджено Державну премію СРСР. На XVII і XVIII з'їздах Комуністичної партії України Г. С. Нежевенко обирався кандидатом у члени ЦК КП України. Він автор брошури «Мій метод швидкісної обробки деталей».

Завдяки героїчним зусиллям трудівників 21 грудня 1950 року підприємства Первомайська завершили план четвертої п'ятирічки, а колектив заводу ім. 25 Жовтня виконав п'ятирічку за 4 роки. На кінець п'ятирічки приміські колгоспи освоїли довоєнну площу орної землі і вже 1948 року досягли довоєнного валового збору зерна. Приріст зерна за 1945—1948 рр. становив 47 проц.[6]. У 1950 році після об'єднання колгоспів на базі 12 дрібних сільськогосподарських артілей створено 4 великі господарства, які обслуговували Первомайська та Підгур'ївська МТС. За досягнення в галузі сільського господарства ланкова колгоспу ім. Леніна Є. К. Карлюга в 1952 році була удостоєна

Первомайський цукровий завод. 1965 р.

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 285, 316.

[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2332, оп. 15, спр. 2, арк. 8, 11.

[3] Там же, спр. 1, арк. 1.

[4] Газ. «Прибузький комунар», 27 січня 1945 р.; 1 травня 1945 р.

[5] Газ. «Большевистское знамя», 27 березня 1946 р.

[6] Газ. «Прибузький комунар», 30 січня 1949 р.; 22 листопада 1950 р.

звання Героя Соціалістичної Праці. Дальшого розвитку набула економіка міста в роки п'ятої п'ятирічки. Протягом 1951—1955 рр. значно розширили випуск валової продукції завод ім. 25 Жовтня, швейна фабрика, м'ясокомбінат, каменедробарка, гранітовидобувний кар'єр № 3, авторемонтні майстерні. 1955 року здано в експлуатацію цукровий завод. З 12 підприємств союзно-республіканського підпорядкування 9 перевиконали п'ятирічні плани, а м'ясокомбінат вже в 1954 році дав додатково продукції на 500 тис. крб. Тільки впровадження рацпропозицій дало змогу заводу ім. 25 Жовтня заощадити протягом п'ятирічки 105 тис. крб. Підприємства місцевої промисловості завершили п'яту п'ятирічку на 4 місяці раніше строку. Випуск валової продукції всіх 23 підприємств протягом 1951—1955 рр. збільшився удвічі проти першої післявоєнної п'ятирічки.

Наслідуючи почин московських залізничників робітники підприємств, будов і транспорту Первомайська напередодні XXI з'їзду КПРС розгорнули змагання за звання ударників і колективів комуністичної праці. Першими завоювали це звання бригади К. М. Пержинської (швейна фабрика), Л. В. Піпки (завод ім. 25 Жовтня)[1], Н. Власенка, А. Ченчика, І. Дрозда, Б. Савескула (станція Голта)[2]. Напередодні 43-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції звання підприємства комуністичної праці присвоєно швейній фабриці. Десятки робітників, інженерно-технічних працівників заводу ім. 25 Жовтня розробили і впровадили у виробництво дизель нової конструкції потужністю 450 кінських сил. Це був подарунок машинобудівників XXII з'їздові КПРС.

У 1964 році підприємством комуністичної праці став Первомайський рейкозварювальний поїзд № 13, який першим в країні освоїв електротермічне зварювання рейок і електроконтактне зварювання безпосередньо в колії, що дало можливість на кожному кілометрі колії заощаджувати по 270 крб. Міськком партії (в 94 парторганізаціях міста об'єднувалося тоді 2829 комуністів) і міськвиконком широко практикували семінари, зльоти бригад і ударників комуністичної праці, організували змагання за «українську годину» тощо.

За роки семирічки на промислових підприємствах міста введено в дію 19 автоматичних, напівавтоматичних і потокових ліній. Здано в експлуатацію нову лінію електропередач, електропідстанцію, телевізійний ретранслятор, відкрито будинок зв'язку з автоматичною телефонною станцією на 2 тис. номерів. Багато зробили для прискорення технічного прогресу передовики виробництва, раціоналізатори і винахідники. Тільки 1964 року у виробництво впроваджено 270 пропозицій та винаходів з річним ефектом 119,9 тис. карбованців[3].

Значних успіхів за роки семирічки досягли працівники сільського господарства. Радгосп «Первомайський» (радгосп був організований в 1960 році на базі колгоспів «Всесвітній Жовтень», «Перше травня», ім. Сталіна) в 1965 році продав державі 62 тис. цнт хліба, в т. ч. пшениці — 44,8 тис. цнт; колгосп ім. Леніна — понад 20 тис. цнт хліба. Чабан з колгоспу «Перше травня» М. М. Теодор став Героєм Соціалістичної Праці.

За дострокове виконання семирічного плану понад 50 передовиків міста удостоєно урядових нагород, серед них ордена Леніна — робітниця цукрового заводу Г. Новошицька, стерновий заводу ім. 25 Жовтня В. Г. Борис, директор швейної фабрики А. С. Чернецький; ордена Трудового Червоного Прапора — електрозварник цукрового заводу О. К. Музика, старший майстер заводу ім. 25 Жовтня О. Л. Синявський та інші.

У соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції промислові підприємства міста ще 12 грудня виконали завдання першого року п'ятирічки. Понад план випущено промислової продукції на 3 млн. 863 тис. крб.[4],

---

[1] Газ. «Прибузький комунар», 22 грудня 1959 р.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 2332, оп. 13, спр. 44, арк. 61, 62.
[3] Там же, оп. 23, спр. 40, арк. 27; спр. 57, арк. 45.
[4] Там же, спр. 73, арк. 53, 54.

За виробничі успіхи колектив заводу ім. 25 Жовтня одержав пам'ятні Червоні прапори ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради профспілок, а також Миколаївського обкому КП України і облвиконкому, Первомайського міськкому КП України і міськвиконкому[1]. Пам'ятний Червоний прапор обкому КП України і облвиконкому вручено колективу пивзаводу, а пам'ятні Червоні прапори Первомайського міськкому партії і міськвиконкому — колективам швейної фабрики і молочноконсервного комбінату.

Новими трудовими успіхами зустріли первомайці 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Промислові підприємства міста внесли у Ленінський фонд п'ятирічки 19 млн. 253 тис. крб. 300 робітників заводу ім. 25 Жовтня, ставши на ленінську вахту, ще до квітня 1969 року виконали п'ятирічні завдання[2]. За почином московської ткалі М. С. Іванникової колектив швейної фабрики зекономив понад 7,2 тис. кв. метрів тканини і додатково пошив 150 чоловічих костюмів. Завод будівельних матеріалів 6 днів під час передювілейного змагання працював на зекономленій електроенергії і два дні — на зекономленому паливі. Колектив молочноконсервного комбінату, який 14 кварталів підряд вів перед у всесоюзному змаганні серед підприємств м'ясної і молочної промисловості СРСР, нагороджений Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; колектив птахокомбінату — Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської ради профспілок; Ленінську Почесну грамоту обкому КП України, облвиконкому і облпрофради вручено колективу цукрозаводу[3]. Робітники та інженерно-технічні працівники рейкозварювального поїзда вперше у нашій країні освоїли роботи по відновленню старих рейок, за що колектив цього підприємства в 1969 році було нагороджено дипломом Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР. Групу інженерно-технічних працівників заводу нагороджено срібними і бронзовими медалями виставки.

До Книги ленінської трудової слави занесено колективи ливарного цеху заводу ім. 25 Жовтня, дільниці для виготовлення сувенірів фабрики пластмасових виробів, молочноконсервного комбінату, птахокомбінату, медичного училища — всього 18 підприємств і установ та 60 передовиків. 2367 первомайців нагороджено Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

Під час святкування 53-х роковин Великого Жовтня колектив Первомайського цукрового заводу за успіхи в соціалістичному змаганні одержав перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради та першу грошову премію в розмірі 5250 карбованців.

Промислові підприємства міста достроково — 5 листопада 1970 року — виконали завдання восьмого п'ятирічного плану. Понад план випущено промислової продукції на суму більш як на 25 млн. крб. За роки п'ятирічки на околицях міста виросли нові сучасні підприємства — каменедробильний завод «Граніт», овочеконсервний та хлібозавод, перша черга заводу «Фрегат». Завод також освоїв виробництво потужних дощувальних установок, які користуються великим попитом не лише на Україні, а й в інших республіках. Продукція підприємств міста експортується більше ніж в 30 країн світу.

Значно перевиконали планові завдання колгосп ім. Леніна і радгосп «Первомайський». Так, за роки восьмої п'ятирічки виробництво зерна в колгоспі ім. Леніна досягло понад 200 тис. цнт, молока — 62 тис. цнт, м'яса — 25 тис. цнт, овочів — 21 тис. цнт. Урожайність зернових зросла на 4,9 цнт, в радгоспі «Первомайський» — на 3,8 центнерів.

[1] Газ. «Прибузький комунар», 23 грудня 1967 р.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 18 квітня 1970 р.
[3] Газ. «Прибузький комунар», 22 квітня 1970 р.

За успішне виконання планових завдань молочноконсервний комбінат було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Ордена Леніна удостоєні Г. І. Грабовська — апаратниця молочноконсервного комбінату, П. А. Ткаченко — токар заводу імені 25 Жовтня, К. І. Громова — штукатур будівельного управління № 16; ордена Жовтневої Революції — В. С. Бойченко — апаратник цукрового заводу, А. С. Данько — токар заводу ім. 25 Жовтня, Г. М. Івакін — майстер заводу ім. 25 Жовтня, М. К. Квасов — електромонтер швейної фабрики, М. М. Стригер — робітник пивоварного заводу, Г. Я. Козачок — тракторист радгоспу «Первомайський» та інші.

Колективи промислових підприємств міста успішно виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Першим рапортував про виконання зобов'язань завод будівельних матеріалів, колектив якого 17 березня, в день відкриття XXIV з'їзду КП України, завершив план першого кварталу. На 11 днів раніше строку виконав передз'їздівські зобов'язання колектив об'єднання «Міжколгоспбуду». 24 березня рапортував про завершення виробничої програми першого кварталу колектив каменедробильного заводу «Граніт», 25 березня — будівельного управління № 16, меблевої фабрики та пивоварного заводу, 26 березня — міського харчокомбінату. Достроково виконали також соціалістичні зобов'язання на честь партійних з'їздів колективи заводів «Фрегат», ім. 25 Жовтня та швейної фабрики, трудівники колгоспу ім. Леніна та радгоспу «Первомайський».

За роки дев'ятої п'ятирічки в Первомайську передбачається спорудити м'ясокомбінат, другу чергу заводів «Фрегат» та збірного залізобетону, а також заводу по ремонту будівельних і шляхових машин, реконструювати завод ім. 25 Жовтня, фабрику пластмасових виробів. Намічено звести 56 тис. кв. метрів житла, тобто в 1,5 раза більше, ніж у минулій п'ятирічці, приміщення 3 загальноосвітніх шкіл, 4 дитячих садків, автовокзал, широкоформатний кінотеатр, поліклініку, лікарню та пологовий будинок, два комбінати побутового обслуговування, 6 магазинів, 6 їдалень. Буде газифіковано понад 2000 квартир.

З розвитком економіки зростає і впорядковується місто. За 1956—1970 рр. його житловий фонд збільшився на 60 тис. кв. метрів. Протягом семирічки і п'ятирічки збудовано готель «Первомайський», два гуртожитки для робітників заводів ім. 25 Жовтня та «Фрегат», будинок культури автомобілістів, дитячі садки і дитячий комбінат, міський автовокзал, 15 підприємств громадського харчування, 4 магазини, двоповерховий універмаг, хлібозавод тощо. В експлуатацію введено ще 6 км мережі міського водопроводу. Прокладено 16 км доріг з твердим покриттям та 19 км тротуарів. Навесні і влітку місто потопає в зелені садів і парків. До послуг трудящих міста — 59 магазинів.

У Первомайську є лікарня на 220 ліжок, 12 лікувально-профілактичних закладів на 600 ліжок. Функціонують санепідемстанція, станція швидкої допомоги, будинок санітарної освіти, 13 дитячих дошкільних закладів. В місті працює 146 лікарів і 437 середніх медичних працівників. Заслуженою пошаною користується лікар Б. Ю. Капон — учениця академіка Філатова, яка 1967 року Указом Президії Верховної Ради СРСР нагороджена медаллю «За трудову доблесть».

В 15 масових і 3 школах робітничої молоді навчається понад 9,9 тис. чоловік, працюють 637 вчителів. Вчительці В. Є. Коло-

Вулиця Т. Г. Шевченка у Первомайську. 1969 р.

совій присвоєно звання заслуженої вчительки УРСР. В 1961 році у Первомайську відкрито загальнотехнічний факультет Одеського технологічного інституту, де навчається без відриву від виробництва понад 1,5 тис. студентів. До їх послуг — добре обладнані лабораторії і кабінети, у створенні яких активну участь брали колективи промислових підприємств міста, зокрема, заводу ім. 25 Жовтня, цукрового заводу, рейкозварювального поїзду, швейної фабрики. 1969 року збудовано новий навчальний корпус. 1963 року в Первомайську відкрито навчально-консультаційний пункт Харківського машинобудівного технікуму, де заочно вчиться 330 студентів. Уродженцями міста є відомий архітектор Л. О. Бумажний, який за проект цілісної забудови житлових масивів і кварталів став лауреатом Державної премії СРСР; український радянський композитор і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР М. М. Вілінський (1888—1956); доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою Київського політехнічного інституту В. С. Кочо. В Первомайську народилися і провели юнацькі роки поети М. С. Вінграновський і В. Д. Колодій.

Міст у Первомайську, збудований у повоєнні роки. 1969 р.

1968 року в місті споруджено палац культури на 400 місць і кінотеатр «Космос». Є також 7 профспілкових будинків культури та клубів, 24 червоні кутки на підприємствах. При міському будинку культури працює самодіяльний театр, якому в 1959 році присвоєно звання самодіяльного народного драматичного театру. З 1950 року народним театром керує режисер М. Ф. Бондаренко. Актори цього театру десятки разів виступали на сценах міста, району і області. 30 колективів художньої самодіяльності міста об'єднують понад 1000 чоловік. Є ще самодіяльний хор учителів, якому в 1965 році присвоєно звання самодіяльної хорової капели. В 51 бібліотеці міста близько 470 тис. книг, ними користуються понад 35 тис. читачів. В 36 первинних організаціях товариства «Знання» беруть участь понад 600 чоловік.

В місті працюють два народні університети: здоров'я та соціалістичної законності. Тут споруджено пам'ятники В. І. Леніну, встановлено пам'ятники і обеліски на честь загиблих героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

У зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденами і медалями 68 первомайців, активних учасників боротьби за Радянську владу. Ордена Леніна удостоєно колишнього командира полку Чапаєвської дивізії С. М. Сидорова, ордена Трудового Червоного Прапора — активного учасника соціалістичного будівництва Ф. М. Медведєва, ордена Червоної Зірки — активних учасників громадянської війни М. І. Євстратьєва, С. А. Кальницького.

Неодмінною умовою успішного виконання трудящими міста планів господарського та культурного будівництва є невпинне зростання організуючої і мобілізуючої ролі партійних організацій. Зараз у 97 первинних партійних організаціях Первомайська 3423 комуністи і кандидати в члени КПРС. Армія комсомолії налічує в своїх лавах 4884 юнаків і дівчат, об'єднаних в 61 первинній організації. У 1968 році за мужність і відвагу, проявлені комсомольцями та молоддю у роки Великої Вітчизняної війни, активну роботу по вихованню молоді й у зв'язку з 50-річчям ВЛКСМ Первомайську районну комсомольську організацію нагороджено орденом Вітчизняної

війни 1-го ступеня. На підприємствах, в організаціях і установах діють 75 профспілкових організацій, в яких 21 тис. членів профспілки. До Первомайської Ради обрано 200 депутатів, серед них 109 комуністів, 30 комсомольців, 88 жінок. При Раді працюють 14 постійно діючих комісій. Депутатами обласної Ради обрані 6 трудівників Первомайська: слюсар машинобудівного заводу ім. 25 Жовтня О. Г. Усяков, бригадир мулярів-штукатурів будівельного управління № 16 М. К. Берловський, робітниця кондитерського цеху міськхарчокомбінату В. Я. Вердиш, голова виконкому, міської Ради депутатів трудящих О. Ф. Щербина, швачка швейної фабрики Н. В. Куц, робітниця фабрики пластмасових виробів Л. І. Криворученко.

Партійні та комсомольські організації надають велику допомогу міській Раді, сприяють посиленню її впливу на розвиток господарства і культури. Трудящі міста спрямовують свою енергію, розум і волю на перетворення в життя історичних настанов Комуністичної партії в будівництві комунізму в нашій країні.

М. В. КРАВЧЕНКО, Р. В. КУЧЕРЯВИЙ,
М. Ф. ТРУНОВ, Д. І. ШЕЛЯКІН

КРИ́МКА

Кримка — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км на південний захід від Первомайська. Населення — 1434 чоловіка. Кримській сільській Раді підпорядковано також населений пункт Коломиївку.

Кодимська долина, у якій розкинулося село, до початку XI ст. була заселена слов'янами. Пізніше тут кочували печеніги, половці, торки, а від середини XIII ст. до 1362 року — татарські орди. З 1362 по 1569 рік ця територія входила до складу Великого князівства Литовського, потім до Речі Посполитої[1]. 1693 року козацькі загони під керівництвом Семена Палія розбили на Кодимі ногайських татар, які йшли на Київ, а в липні 1738 року турецько-татарським військам завдала тут поразки російська армія. В цей час вздовж річки Кодими виникає багато т. зв. ханських слобід, населених втікачами-кріпаками з Польщі, Молдавії, України та Росії. Однією з них була і Кримка[2], яку, за переказами, нібито заснували запорізькі козаки і чумаки, що, їдучи з Криму, завернули на ночівлю до Кодимської заплави. В 1791 році за Ясською угодою Кримка разом з іншими турецькими володіннями відійшла до Росії. Вперше вона згадується в 1792 році у «Відомостях 4-х повітів, які складають новопридбану область від Порти Оттоманської і приєднану до Катеринославської губернії»... В цьому документі про Кримку йдеться як про казенне поселення з 142 жителями. Двом селам — Кумарям і Кримці тоді було приписано 24 тис. десятин землі[3]. Мешканці Кримки займалися переважно скотарством, відводячи більшу частину землі під сінокоси і пасовища[4]. Із зернових сіяли яру пшеницю. Крім того, вирощували тютюн, баштанні культури. На ярмарку в Ольвіополі продавали велику рогату худобу, коней, овець, шкіри, масло, овочі. Частина селян чумакувала. З Дону возили в'ялену рибу, а з Криму сіль, яку потім переправляли в Кам'янець-Подільськ і Старокостянтинів.

Як і багато інших прикордонних слобід, Кримка з жителями і 9 тис. десятинами землі була подарована одному з офіцерів, що брав участь у завоюванні цього краю, а на початку 1800 року стала власністю поміщиків Сабанських. Нові власники намагалися підвищити прибутковість свого господарства шляхом посилення експлуатації селян. За убогі клаптики землі в 2—3 десятини, якою користувалися кріпаки, вони мали відробляти панщину по 3—4, а під час жнив і 5 днів на тиждень.

---

[1] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, стор. 98—101.
[2] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вып. 1, стор. 26, 27.
[3] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 9. Одесса, 1875, стор. 319.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 231.

Кримка входила до Богопільської волості Балтського повіту Подільської губернії, в ній у 1859 році налічувалося 195 дворів з 1193 мешканцями, була церква, з 1857 року діяла церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося 12 дітей[1].

Згідно з уставною грамотою, складеною між поміщиком і кріпаками під час проведення реформи 1861 року, селянам Кримки виділили 2100 десятин землі, у пана лишилося 7 тис. десятин. Лише 20—25 проц. селян одержали наділи, і ті неповні, близько 20 проц. жителям села дісталися т. зв. дарчі душові наділи[2]. Причому норма надільної землі не перевищувала 3—4 десятин.

Через 8 років після реформи надільна земля, якою користувалися селяни Кримки, не перевищувала 1542,6 десятини[3]. Зросло число безземельних і малоземельних селян. З 211 селянських дворів 70 господарств зовсім не мали ріллі, 96 належало від 1 до 3 десятин. В той же час у кожного з 22 куркулів було від 25 до 100 десятин[4].

В 1881 році селяни Кримки прийняли т. зв. маніфест, у якому вимагали відібрати у поміщиків землю, залишивши для них лише очерети, болота та землю навколо будинку[5]. Цей виступ жорстоко придушили, а його керівників — Великодного, Приходька і Теленка — заарештували й кинули до в'язниці.

Більш як 150 селян наймитували або ходили на заробітки в міста. У 1898 році поміщики здавали в оренду селянам Кримки та Іванівки понад 500 десятин землі. Здебільшого тут поширювалася т. зв. суборенда. Поміщик здавав землю суборендареві по 4 крб. за десятину, а в останнього селяни орендували її за третину врожаю і ще сплачували грішми по 1 крб. за десятину орної землі та по 6—7 крб.— за десятину сінокосу і випасу. Кожну четверту десятину селяни засівали на користь землевласника. Збирали врожай і обмолочували зерно на цих ділянках в першу чергу[6]. Доводилося за сажень гнилої соломи збирати багатіям дві десятини хліба[7].

Великий вплив на зростання революційної свідомості жителів Кримки мала перша російська революція 1905—1907 рр. В червні 1905 року тут відбулися виступи, під час яких селяни відібрали у поміщика землю, худобу і реманент. Восени наступного року вони самовільно порубали поміщицький ліс[8]. Для придушення заворушень поміщик викликав солдатів, які жорстоко розправлялися з селянами.

Столипінська реформа ще більше посилила розшарування села. Міцніла сільська буржуазія. Зосередивши в своїх руках понад 500 десятин землі, 8 куркулів заснували на виділених їм землях хутір Коломиївку. В зв'язку з неврожаями і голодом 1911—1915 рр. бідняки дедалі частіше потрапляли в кабалу до глитаїв. За позичений хліб чи насіння, допомогу тягловою силою куркулі примушували відробляти їм. Органи місцевого самоврядування, куди входили багатії, не дбали про життєвий і культурний рівень селян. В Кримці не було лікарні, лікуватися хворим доводилося в сусідньому селі. В 1895 році за допомогою прогресивних лікарів Ананьївського повітового земства тут відкрилися перші в Херсонській губернії дитячі ясла[9].

У 1908 році в селі було понад 90 проц. неписьменних. Парафіяльна школа містилася в селянській хаті. Лише в 1900 році жителі Кримки на власні кошти збудували приміщення для неї. З 1906 року діяла земська школа.

І після Лютневої революції 1917 року влада на селі залишилася в руках старости, урядника і попа. 6 квітня зібрався селянський сход, учасники якого відмовилися визнати Тимчасовий уряд, а попа Кашутського, що вимагав підтримувати старий

---

[1] А. К. Крылов. Населенные места Подольской губернии, стор. 338.
[2] «Сборник Херсонского земства», 1890, № 3, стор. 170.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 568, оп. 1, спр. 1, арк. 112, 113.
[4] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1821, арк. 97—168.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 321, спр. 182, арк. 26.
[6] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, ч. 2. Одесса, 1960, стор. 14.
[7] «Сборник Херсонского земства», 1899, № 4, стор. 66.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 23.
[9] Журн. «Врачебная хроника Херсонской губернии», 1898, № 15—16, стор. 709; 1899, № 21—22, стор. 946.

ПІДПІЛЛЯ Й ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ на МИКОЛАЇВЩИНІ в РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Керівні центри підпільних організацій

Партизанські загони

Підпільні організації

Антифашистські підпільні групи

Сучасні межі Миколаївської області

режим, вирішили виселити з села. 8 квітня на сході був обраний земельний комітет (очолив його бідняк М. А. Ісайка). Комітет домігся зниження орендної плати з 12 крб. до 3 крб. за десятину землі[1].

Радісно зустріли селяни Кримки Велику Жовтневу соціалістичну революцію. В січні 1918 року на загальних зборах відкритим голосуванням обрано Раду селянських депутатів, головою якої став місцевий бідняк Л. А. Бачинський. Спираючись на бідноту, Рада приступила до перетворення в життя ленінських декретів; проводила облік поміщицьких і лишків куркульських земель, реманенту, худоби і розподіляла їх між трудящими селянами. Але 15 березня село окупували австро-німецькі війська. Загарбники відновили права поміщика на землю і під загрозою смертної кари примушували селян повернути в економію його майно. Для боротьби з окупантами жителі села разом з селянами Катеринки в квітні 1918 року створили партизанський загін, яким керували брати Микола і Мусій Мальковці[2].

В листопаді 1918 року після вигнання австро-німецьких окупантів влада в селі перейшла до петлюрівців. 19 березня 1919 року їх вигнали бійці партизанської бригади під командуванням П. С. Ткаченка спільно з партизанським загоном Т. М. Гуляницького. Новообрана Рада вдруге приступила до розподілу землі між селянами, які одержали по 2,5 десятини на їдця, і допомогла провести селянам весняну сівбу. Жителі села організували заготівлю хліба для Червоної Армії. Вже в квітні і травні вони здали продовольчим організаціям близько 700 пудів зерна. На початку вересня 1919 року Кримку захопили денікінці і понад 6 місяців чинили тут розбій. 4 лютого 1920 року частини 45-ї дивізії 14-ї армії очистили Кримку від білогвардійців.

Створений тоді ж сільський ревком на початку квітня передав свої функції новообраній Раді, яка почала здійснювати закон Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року про землю. Бідняцьким господарствам держава допомогла тяглом, реманентом та насінням. Внаслідок цього було успішно проведено весняну сівбу, засіяно понад 50 проц. земельних площ. На початку червня в селі створено комітет незаможних селян. Лише за перші 6 місяців селяни відправили промисловим центрам 560 пудів зерна, 212 пудів м'яса. У жовтні 1920 року було проведено «тиждень допомоги фронтові», під час якого жителі села зібрали і передали у фонд допомоги Червоній Армії 790 пудів зерна і багато теплого одягу. 12 молодих кримців пішли на врангелівський фронт. КНС вилучав лишки хліба у куркулів, організовував селян на боротьбу з куркульським бандитизмом. Для цього в селі було сформовано загін самооборони в кількості 37 чоловік[3].

Після закінчення громадянської війни селяни Кримки в умовах непу рік у рік розширювали посівні площі зернових, які в 1925 році збільшилися в 1,7 раза проти 1922 року. У 1923 році створюється сільське споживче товариство. 1924 року виникло сільське кредитне товариство, членами якого стали 130 господарств. Велику роботу серед населення проводив партосередок, що сформувався в лютому 1921 року. Комуністи і сільські активісти дбали і про розвиток освіти та культури. Вже в в 1920 році в Кримці відкрилася початкова школа, яка через п'ять років стала семирічною. Працювали 3 школи лікнепу. У 1921 році почав діяти сельбуд. Щонеділі тут проводилися колективні читання газет, вчителі школи виступали з лекціями. Велику культурно-освітню роботу розгорнула створена в 1925 році комсомольська організація. З її ініціативи організовано 2 гуртки художньої самодіяльності, гурток атеїзму, відкрито бібліотеку. Велику увагу приділяв комсомол військово-оборонній роботі. В гуртках Тсоавіахіму, військово-стрілецькому, молодь набувала військових знань. В 1928 році гуртки оборонної роботи об'єднували 34 члени Тсоавіахіму.

Зростала політична активність трудівників села. Це яскраво виявилося під час виборів до сільської Ради у березні 1926 року. Новий склад сільради було обрано

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 114, арк. 33, 188, 192.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 2 квітня 1969 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 4, 10, 11.

з незаможників, які в основному були комуністами і комсомольцями, 30 проц. депутатів становили жінки[1].

Після XV з'їзду ВКП(б) партосередок і сільрада проводили наполегливу роз'яснювальну роботу щодо залучення селян до колективних форм господарювання. Влітку 1929 року бідняцькі господарства утворили комуну і ТСОЗ. В 1929—1930 рр. в селі на базі комуни і ТСОЗу виникли артілі «Червоний Перекоп», ім. Ворошилова та ім. 12-річчя Жовтня, що об'єднували 97 проц. сімей села. В лютому 1930 року загальні збори колгоспників постановили розкуркулити 4 місцевих глитаїв, які всіляко перешкоджали створенню та зміцненню їх колективів.

Того ж року в селі на 300 га землі, що належала лісництву, організовано овочівницьке господарство Одеської кооперативної спілки, яке мало 130 коней, 60 корів, 400 свиней і трактор. В 1936 році на базі цього господарства створено колгосп ім. Будьонного.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відігравали партійна організація і сільська Рада Кримки. Комуністи виступили ініціаторами організації взаємоперевірки соціалістичних зобов'язань у змаганні, що розгорнулося між бригадами, ланками, спрямовували роботу агітколективу. Бойовим помічником парторганізації була комсомольська організація, в якій на цей час налічувалося понад 50 членів ВЛКСМ. На честь 20-річчя ВЛКСМ комсомольці села створили 4 комсомольсько-молодіжні ланки. Сільська Рада подавала допомогу в зміцненні матеріальної бази колгоспів.

Запровадження постійних сівозмін і створення сортового насіннєвого фонду, чому сприяла робота трьох колгоспних хат-лабораторій, дали змогу покінчити з засміченістю полів. Виконуючи завдання щодо збільшення виробництва зерна, поставлені перед трудівниками села третім п'ятирічним планом, колгоспи у 1940 році виростили і зібрали по 19 цнт зернових з кожного га[2]. Всі 4 колгоспи напередодні війни перетворилися на багатогалузеві господарства, кожне з них мало по 1—2 автомашини, ферми великої рогатої худоби, свино-, вівце- і птахоферми. У відповідь на постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР «Про заходи щодо розвитку громадського тваринництва в колгоспах» комсомольці організували шефство над фермами. Піонери і школярі доглядали телят, вирощували кролів. На кінець 1940 року в колгоспах налічувалося близько 120 голів корів, 110 свиноматок. Від кожної корови в середньому надоєно по 2100—2300 літрів молока, на кожну свиноматку одержано по 15,5 поросяти; настриг вовни з вівці становив 2,8—3 кг[3]. В 1939—1940 рр. колгоспи ім. Будьонного і «Червоний Перекоп» були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Успіхи в розвитку сільського господарства сприяли підвищенню матеріального добробуту колгоспників. У 1940 році вони одержали на трудодень по 4,5 кг зерна та 2 крб. В селі працювала аптека, в кожному колгоспі були відкриті дитячі ясла. Витрати на охорону здоров'я, освіту, культуру тільки за рахунок місцевого бюджету на кінець 1940 року проти 1930 року збільшилися в 8 разів.

Ще в 1937 році було ліквідовано неписьменність. Сільська молодь вчилась у середній школі, по закінченню її продовжувала опановувати знання у вищих і середніх спеціальних учбових закладах країни. Колгоспники, особливо молоді, були учасниками 5 гуртків художньої самодіяльності. В клубі регулярно демонструвалися кінофільми, в багатьох сім'ях з'явились радіоприймачі.

Про разючі зміни, які сталися за роки Радянської влади в Кримці, писала ще в 1935 році одеська обласна газета «Чорноморська комуна»: «Кримка читає класиків, показує п'єси, вчить своїх дітей на лікарів, лейтенантів, інженерів і агрономів, в жовтні піднімає пари під врожай майбутнього року і веде науково-дослідну роботу,

---

[1] Газ. «Селянська правда», 12 березня 1926 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 14.
[3] Там же, арк. 24.

Герої Радянського Союзу В. С. Моргуненко, Д. Г. Дяченко, П. К. Гречаний.

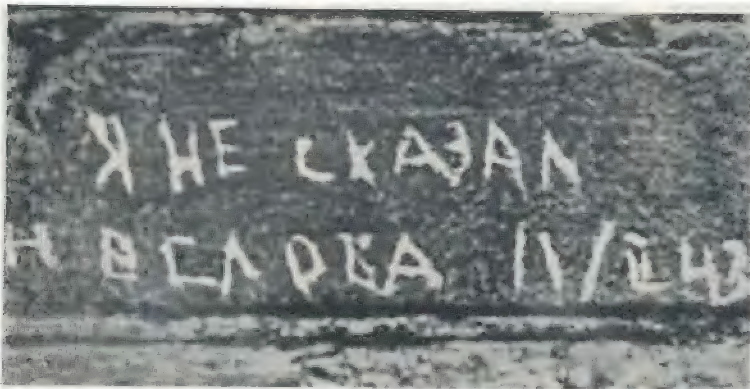
щоб робити із земель, закріплених за колгоспами на вічне користування, золоте дно, яке б родило хліб і буряки, фрукти і квіти. Село дихає широко, на повні груди. Добре почали жити колгоспники». В 1941 році в селі проживало 1260 чоловік.

Та мирне щасливе життя радянських людей було перерване німецько-фашистською навалою. На фронт пішло понад 200 жителів села. В перші ж дні війни під керівництвом партійної організації створено винищувальний загін, який очолив директор середньої школи В. С. Моргуненко.

Фашисти захопили село 16 серпня 1941 року. У грудні під керівництвом В. С. Моргуненка, що залишився для підпільної роботи, оформилася підпільна комсомольська організація. До організації спочатку ввійшли комсомольці, учні старших класів Кримківської середньої школи — П. К. Гречаний (командир організації), І. І. Бєлічков, І. П. Герасименко, Ю. І. Ісаченко, М. А. Кравець, О. Я. Кучер, Д. Н. Попик. 2 січня 1942 року відбулися перші нелегальні збори, на яких юні підпільники над збереженим ними Червоним прапором колгоспу дали клятву боротися з ворогом до останньої краплі крові, до останнього подиху. Було створено ініціативну групу, названу «Комітетом підпільної бойової організації». До організації залучалася надійна молодь за рекомендаціями членів комітету[1]. В селах Кам'яному Мосту, Катеринці, Кам'яній Балці, Кумарях, Новоандріївці, Степківці, на центральній садибі радгоспу ім. 25-го Жовтня незабаром були створені групи підпільників, які підлягали комітету с. Кримки[2]. 17 січня на засіданні комітету вирішили назвати організацію «Партизанською іскрою», секретарем її обрали Д. Н. Попика, який мав зберігати списки підпільників та збирати членські внески, що призначалися для допомоги на випадок арешту.

Незабаром підпільники мали в своєму розпорядженні чимало гвинтівок, автоматів, пістолетів, сотні гранат, кулемет. Зброю викрадали у поліцаїв, відшукували її в степу, де в 1941 році точилися бої. Юні патріоти постійно слухали зведення Радінформбюро. І в листівках, які розмножували на друкарській машинці та переписували від руки П. Ю. Попик, М. Д. Коляндра, М. А. Кравець, С. С. Кошовенко, вони розповідали про перемоги радянських військ, закликали молодь, всіх своїх земляків до боротьби проти фашистських загарбників. «Товариші комсомольці і всі наші друзі! — писали підпільники.— Не слухайте фашистів, не підкоряйтесь їм. Вбивайте німецьких офіцерів, старост і поліцаїв. Батьки і матері! Брати і сестри! Йдіть у партизани, бийте своїх ворогів, не давайте їм хліба, молока, м'яса, яєць... Не вірте окупантам! Москва непереможна!»[3]. Юні патріоти здійснили ряд диверсійних актів. Неподалік від Первомайська вони підірвали гранатами автомашину з гітлерівцями, було вбито 6 солдатів, захоплено 5 гвинтівок і 20 гранат[4]. Між станціями

[1] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1968, стор. 187, 188.
[2] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 422, арк. 18.
[3] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків, стор. 188, 189.
[4] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 422, арк. 10—14.

Написи, зроблені на стінах катівні учасниками підпільної організації «Партизанська іскра».

Врадіївка — Кам'яний Міст пустили під укіс залізничний состав з живою силою і військовою технікою ворога, організували втечу з концтабору в Новоандріївці 200 радянських військовополонених, допомагали партизанам продуктами. «Партизанська іскра» під керівництвом В. С. Моргуненка зростала і міцніла, хоробрі юнаки і дівчата своєю сміливістю запалювали комсомольців сусідніх сіл. На початку 1943 року вона об'єднувала понад 60 чоловік. Але в лютому фашисти схопили більшість членів організації. Всі іскрівці трималися на допитах мужньо. Стіни камер, які були свідками останніх хвилин життя патріотів, і досі зберігають написи: «Хай живе Батьківщина!», «Я не сказав ні слова». 28 лютого після звірячих катувань в гестапо 25 юних сміливців і їх керівника комуніста В. С. Моргуненка вороги розстріляли. 6 квітня група іскрівців з 7 чоловік була розстріляна біля села Петрівки, а 11 членів організації в квітні 1944 року страчені у Тираспільській тюрмі. П. К. Гречаний, Д. Н. Попик, О. Я. Кучер та інші загинули в лютому—березні 1943 року під час виконання бойового завдання. Тільки 6 залишилися в живих. Радянський народ високо оцінив подвиг патріотів. В. С. Моргуненку, П. К. Гречаному і Д. Г. Дяченко, яка була організатором Новоандріївської бойової групи «Партизанської іскри» і зв'язковою між В. С. Моргуненком і партійним підпіллям Врадіївки, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 7 учасників організації нагороджено орденом Червоного Прапора, 16 — орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, 17 — орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, 4 — орденом «Червона Зірка» та 15 — медаллю «За відвагу»[1]. Рішенням пленуму обкому комсомолу члени підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра» навічно занесені до списків обласної комсомольської організації. У селі на честь іскрівців споруджено обеліск з написом «Їх безсмертний подвиг запалюватиме багато поколінь радянської молоді на великі діла в ім'я щастя своєї Вітчизни»[2].

Хоробро билися з ворогом жителі Кримки і на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більше ста з них загинуло. 190 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них Я. М. Березницький, член Комуністичної партії, який дійшов до Берліна і був нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни 2-го ступеня, батько відважного іскрівця І. М. Попик, учасник громадянської війни, відзначений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня і багатьма медалями.

21 березня 1944 року частини 5-ї гвардійської армії (командуючий генерал-лейтенант О. С. Жадов) 2-го Українського фронту визволили Кримку від гітлерівських військ. Стрімкий натиск радянських полків змусив німецько-румунських загарбників без бою залишити село. Це зберегло його від великих руйнувань і остаточного пограбування.

Через кілька днів після визволення відновила діяльність сільська Рада, яку очолила колгоспниця, комуністка О. С. Титомир (нині передова доярка колгоспу). На початку квітня була створена територіальна партійна організація (секретарем її став О. С. Петрунич) і комсомольська організація. Завдяки активній допомозі комсомольців вже навесні 1944 року в Кримківській середній школі розпочалося навчання.

---

[1] Газ. «Известия», 2 липня 1958 р.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 215.

Основний тягар відродження господарства винесли на своїх плечах жінки, підлітки і старики, що залишилися у селі. В чотирьох колгоспах — ім. Ворошилова, ім. Будьонного, «Червоний Перекоп», ім. 25 Жовтня, яким належало близько 3 тис. га орної землі, залишилося 60 коней. В артілі ім. Будьонного збереглося лише 10 корів, ім. Ворошилова — 6 корів і 5 голів свиней, ім. 25 Жовтня — 19 корів. Бракувало й робочих рук. В артілі ім. Ворошилова налічувалось 112 працездатних жінок і 18 чоловіків. Партійна організація села звернулася до трудящих з закликом спрямувати всі сили на відбудову зруйнованого господарства, допомогти колгоспам посівним матеріалом, використовувати власних корів на оранці і сівбі. Приклади героїчної праці показували і молодь, і літні колгоспники. Молоді буряківники комсомольсько-молодіжної ланки М. В. Зарицької з колгоспу «Червоний Перекоп», організувавши збір місцевих добрив, виростили влітку 1944 року по 199 цнт цукрових буряків з га[1]. Городню бригаду в колгоспі ім. Ворошилова очолив 75-річний С. П. Хворостяний. Овочівники посадили всі культури розсадним способом і одержали того ж року по 120 цнт ранніх овочів з гектара. Колгоспниця з артілі ім. Будьонного М. І. Герасименко вручну скошувала трави на сіно за день по 0,7 га при нормі 0,5 га[2]. Відчутну допомогу колгоспникам Кримки подали працівники Кам'яномостівської МТС. Вже в 1944—1945 рр. всі 4 артілі освоїли довоєнні посівні площі. З ініціативи комсомольців і молоді колгоспу ім. Будьонного бійцям 1-го Українського фронту до 27-ї річниці Червоної Армії було відправлено 100 посилок. В жовтні 1944 року відбувся місячник створення фонду допомоги сім'ям фронтовиків.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни повернулися в село фронтовики, стало більше робочих рук. В колгоспах Кримки постійно почали працювати 4 трактори Кам'яномостівської МТС. На початок 1946 року артілі мали понад 100 коней. Виконуючи завдання четвертого п'ятирічного плану відбудови й розвитку народного господарства, колгоспники Кримки спрямували зусилля на поліпшення агротехніки, підвищення врожаю, збільшення поголів'я худоби. У червні 1950 року всі 4 колгоспи Кримки об'єдналися в один, названий іменем «Партизанської іскри». Новоутворене господарство мало понад 3500 га землі, з них орної — 2800 га, в т. ч. близько 50 га поливних земель. Вже на кінець 1950 року, останнього року четвертої п'ятирічки, колгосп виростив по 18,3 цнт колоскових з га на всій площі, по 295 цнт цукрових буряків і по 124 цнт овочів. Кількість худоби перевищила довоєнний рівень. Колгосп одержав понад мільйон крб. прибутку. На трудодень було видано по 2 крб. 38 коп. і 3,2 кг зерна.

Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС партійна організація і правління артілі розробили заходи щодо дальшого зростання врожайності зернових, технічних і овочевих культур, а також розширення площі під городиною. Рільники і тваринники розгорнули змагання за збільшення виходу продукції на одиницю площі земель. Механізатори ширше впроваджували двозмінну роботу тракторів. Вже в середині жовтня 1953 року колгосп виконав план оранки на зяб, зібрав весь урожай кукурудзи[3]. Завідуючий свинофермою В. М. Попик почав застосовувати міжпорідне схрещування для підвищення скоростиглості свиней[4]. В 1955 році артіль зібрала по 22,3 цнт зернових з га, по 302 цнт цукрових буряків.

Колгосп першим в районі у 1956 році перейшов на госпрозрахунок, щомісячне авансування колгоспників. Грошова оплата трудодня зросла в 1957 році до 8 крб., а в 1958 році — до 9,8 крб. В 1958 році колгосп виростив по 23 цнт зернових з га, по 26 цнт насіння соняшнику, по 318 цнт цукрових буряків і по 145 цнт овочів з га, виконав план по всіх видах розвитку тваринництва і був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Головвиставком нагородив голову колгоспу тридцяти-

[1] Газ. «Прибузький комунар», 18 і 22 березня 1945 р.; 2 квітня 1945 р.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 23 лютого 1945 р.
[3] Газ. «Прибузький комунар», 18 жовтня 1953 р.
[4] Газ. «Прибузький комунар», 7 листопада 1953 р.

тисячника В. С. Бондаренка Великою срібною медаллю, агронома Т. Г. Ревка і секретаря парторганізації В. П. Гречаного — Малими срібними медалями. Бронзові медалі одержали ланкова Г. С. Козловська, бригадири О. Є. Березницький і Г. К. Кель. У 1958 році голова колгоспу В. С. Бондаренко удостоєний ордена Леніна[1].

На кінець семирічки в 1965 році колгосп виконав план розвитку всіх видів тваринництва. Кількість великої рогатої худоби порівняно з 1959 роком зросла тут на 720 голів, зокрема корів — на 380 голів. Якщо в 1959 році державі продано 370 тонн молока, то в 1965 — 558. Середньорічний продаж зерна державі за семирічку становив понад 1100 тонн. Неподільні фонди колгоспу за цей період зросли втроє і на кінець 1965 року дорівнювали близько 700 тис. карбованців.

Парторганізація села (в 1955 році в її лавах налічувалося 15 членів КПРС, в 1965 році — 33) проводила наполегливу роботу серед колгоспників, мобілізуючи їх на дальший розвиток всіх галузей сільського господарства.

Рік у рік поліпшувались умови праці трудівників ланів. На 1970 рік артіль мала 31 трактор, 14 комбайнів, 12 автомашин, 5 двигунів внутрішнього згоряння і понад 50 електродвигунів загальною потужністю близько 500 квт. Вирощування і збирання зернових культур та соняшнику було повністю механізоване, а також доїння корів, роздача кормів, водопостачання і прибирання приміщень. Колгосп збудував і обладнав типову механічну майстерню з виробничою площею 300 кв. метрів.

Змагаючись за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники артілі ім. «Партизанської іскри» успішно виконали восьму п'ятирічку: державі продано понад план 9380 цнт хліба, 10 210 цнт м'яса, 1053 тис. штук яєць. Урожайність зернових зросла з 17 цнт з гектара в 1967 році до 30,6 цнт в 1970 році. Комбайнер П. І. Швець в 1969 році намолотив більш як 10 тис. цнт зерна, за що був занесений до районної Книги ленінської трудової слави; птахарі Я. І. Дерев'янко та К. Я. Дерев'янко ще в 1968 році виконали п'ятирічний план і працюють в рахунок 1972 року. Протягом 1970 року вони одержали 510 тис. яєць, по 131 на курку-несучку. Я. І. Дерев'янка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, медалями «За трудову відзнаку», «За трудову доблесть» і Ленінською ювілейною медаллю. Колгоспниця комуністка О. В. Антончук відзначена орденом Трудового Червоного Прапора, а свинарка Н. С. Куксіна — орденом «Знак Пошани».

В два рази тільки за останні п'ять років зросла оплата праці колгоспників. Якщо в 1965 році людино-день оплачувався в середньому 1 крб. 62 коп., то в 1970 — 4 крб. 32 коп. Понад 60 проц. всіх будинків у селі — новозбудовані або капітально перебудовані. Світлі і просторі житла мешканців села обставлені по-сучасному. У ювілейному 1970 році на площі 5 га посаджено парк Дружби. Кримка повністю електрифікована і радіофікована, дві третини колгоспників користуються газом. Є тут пошта, ощадна каса, фельдшерсько-акушерський пункт, функціонує 2 дитячі дошкільні заклади. До послуг жителів села — майстерні побутового обслуговування, 10 магазинів і ларків.

До революції в Кримці всього три чоловіка мали середню освіту, тепер в селі — понад 20 спеціалістів з вищою освітою, а неповну середню освіту має все працююче населення. 31 серпня 1964 року в Кримці урочисто відкрито нову школу імені «Партизанської іскри». Це — двоповерховий гарний будинок з кабінетами, агрохімлабораторією, актовим і спортивним залами, майстернями. При школі є їдальня і гуртожиток. В школі навчається 350 учнів; працює 32 вчителі, серед них В. П. Гречана нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, 4 вчителі — значком «Відмінник народної освіти», 6 чоловік — медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». У школі створено зал, присвячений іскрівцям, Ленінський музей. Продовжує справу батька вчителька О. В. Моргуненко —

[1] Газ. «Прибузький комунар», 21 вересня 1958 р.; 25 і 27 лютого 1959 р.

дочка Героя Радянського Союзу В. С. Моргуненка. До цього часу в школі працює вчителька П. П. Ороховська, яка багато може розповісти про іскрівців, вона вчила їх ще в початкових класах.

Учням в школі прищеплюються трудові навики. В 1965 році учнівська виробнича бригада виростила з гектара по 72,6 цнт зерна кукурудзи на площі 50 га, соняшнику — по 24 цнт на площі 25 га, озимої пшениці — по 32 цнт. Колектив бригади занесено на обласну Дошку пошани[1].

31 серпня 1964 року на мітингу, присвяченому відкриттю нової школи, був прийнятий і замурований в стіну школи лист до комсомольців 2043 року (100-річчя «Партизанської іскри»)[2]. В ньому розповідається про героїчний подвиг юних підпільників, про те, як свято бережуть і примножують традиції уславлених земляків їхні нащадки.

Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 30 вересня 1966 р. Кримківська середня школа ім. «Партизанської іскри» за великі успіхи в навчанні та вихованні підростаючого покоління на бойових і революційних традиціях нагороджена орденом «Знак Пошани»[3]. Вручення нагороди вилилося в справжнє свято жителів усього села. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна колектив школи занесено до районної Книги ленінської трудової слави.

В сільському клубі тричі на тиждень демонструються кінофільми. Крім того, в клубі, в актовому залі школи виступають гуртки художньої самодіяльності, читаються лекції. В трьох бібліотеках села — понад 12 тис. книг. Кожний другий житель — читач бібліотеки. Кримці передплачують більш як 1600 примірників газет і журналів. Тут працює філіал Первомайської музичної школи, де навчається понад 30 дітей.

Активну участь у пропаганді знань серед населення беруть члени первинної організації товариства «Знання», серед яких 18 чоловік — вчителі, 4 спеціалісти сільського господарства. Вони систематично виступають перед односельцями з лекціями на актуальні теми внутрішнього та міжнародного життя.

Кримці свято шанують пам'ять про героїв-іскрівців. В центрі села в тінистому парку 1967 року споруджено меморіальний музей «Партизанської іскри», поряд — пам'ятник героям, урочисте відкриття якого відбулося в 1966 році. Тут проводяться уроки історії, зустрічі з іскрівцями та їх батьками, з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Біля пам'ятника урочисто приймають в піонери та пов'язують піонерські галстуки, вручають комсомольські квитки. Звідси піонери та комсомольці кожної весни вирушають у похід по місцях бойових дій учасників підпільної організації. Традиційним стало відзначення днів народження іскрівців. Про подвиг іскрівців поставлено кінофільм «Партизанська іскра» за сценарієм О. Т. Гончара, видано документальну повість «Партизанська іскра», яку написав один з її учасників І. П. Герасименко. У Миколаївському українському музично-драматичному театрі йде п'єса Б. Л. Арова і М. І. Саєнко «Партизанська іскра», за яку в 1968 році ЦК ЛКСМУ відзначив колектив театру премією ім. Миколи Островського.

Щороку в селі на площі біля парку ім. «Партизанської іскри» відбувається урочистий пленум Миколаївського обкому комсомолу та мітинг трудящих, присвячений пам'яті підпільної комсомольської організації. Сюди приїжджають

Меморіальний музей «Партизанської іскри». Кримка, 1969 р.

[1] Газ. «Південна правда», 26 травня 1966 р.

[2] Газ. «Південна правда», 2 вересня 1964 р.

[3] Газ. «Прибузький комунар», 4 жовтня 1966 р.

комсомольці, молодь, представники численних колективів трудящих з багатьох областей України. Сотні вінків з живих квітів лягають до підніжжя пам'ятника. В травні 1957 року на урочистому пленумі Миколаївського обкому ЛКСМУ, присвяченому 15-річчю з дня заснування «Партизанської іскри», було ухвалено навічно ввести до складу Миколаївського обкому комсомолу найбільш активних учасників підпільної комсомольської організації — В. С. Моргуненка, П. К. Гречаного, Д. Г. Дяченко, М. Ф. Клименюка, І. І. Бєлічкова, М. А. Кравця, Д. Н. Попика, П. Ю. Попик і В. К. Вайсмана[1]. Десятки телеграм надходять на ім'я Кримківської комсомольської організації і райкому комсомолу з братніх республік та з-за кордону, в яких висловлюється захоплення мужністю патріотів-іскрівців, готовність наслідувати їх приклад.

Іменем «Партизанської іскри», іменами її героїв на Первомайщині названо багато піонерських дружин, комсомольсько-молодіжних бригад. З металолому, зібраного комсомольцями та піонерами шкіл Первомайського району, ворошиловградські робітники виготовили тепловоз, якому було присвоєно ім'я «Партизанської іскри». В травні 1965 року на станції Голта в Первомайську цей поїзд урочисто проводжали в перший рейс. А в 1966 році спущено на воду суховантажне судно «Партизанська іскра», збудоване корабелами Чорноморського суднобудівного заводу з металолому, зібраного комсомольцями і піонерами Миколаївщини. 27 травня 1967 року на урочистому пленумі Миколаївського обкому ЛКСМУ, присвяченому 25-річчю підпільної комсомольської організації, було близько 10 тис. гостей від усіх областей Радянської України. Хвилюючою була заключна частина пленуму, коли представник легендарної краснодонської комсомолії А. Литвинов передав секретареві Миколаївського обкому комсомолу І. Т. Грицаю шкатулку з краснодонською землею, политою кров'ю героїв-молодогвардійців, на вічне зберігання в музеї «Партизанської іскри».

Невпинно зростає активність сільських трударів. Яскравий показник цього — зміцнення рядів партійних організацій. Нині в двох первинних парторганізаціях Кримки — 53 члени і кандидати в члени КПРС. Три комсомольські організації об'єднують понад 130 юнаків і дівчат. В складі трьох профспілкових організацій — 234 сільських активісти.

В боротьбі трудівників села за піднесення виробництва, задоволення дедалі зростаючих потреб населення велику роль відіграє сільська Рада, яку багато років очолює комуніст Г. І. Ткач. Серед 25 депутатів сільради — 12 комуністів, 4 комсомольці. Протягом 1970 року відбулося 6 сесій і 22 засідання виконкому сільської Ради, на яких розглядалися конкретні питання боротьби за високу продуктивність тваринництва, за зростання культури на селі, про роботу окремих відділків, ферм, установ села, поліпшення медичного обслуговування населення тощо. Переважну більшість питань, обговорених на сесії та виконкомі, підготували і винесли на обговорення депутати сільської Ради. Добре працюють постійно діючі комісії, до яких залучено 120 чоловік активу. Вони проводять значну роботу по мобілізації жителів села на виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань, підвищенню рівня культурно-побутового обслуговування населення, благоустрою села тощо.

За генеральним планом перебудови село стане компактним, з прямими асфальтованими вулицями. Поряд з будинком культури виросте спортивний комплекс. Передбачається побудувати туристську базу, комбінат побутового обслуговування, готель. У південній частині села, біля річки Кодими, на площі 10 га буде закладено парк культури і відпочинку, який стане продовженням існуючого парку ім. «Партизанської іскри». Центральні квартали забудуються восьмиквартирними двоповерховими будинками з усіма побутовими вигодами. Тут же розміститься торговий центр, нове приміщення сільської Ради, контори колгоспу.

---

[1] Газ. «Прибузький комунар», 26 травня 1957 р.

З кожним роком квітне і впорядковується Кримка, краще і заможніше живуть її люди — самовіддані трудівники, гідні спадкоємці бойової слави героїв «Партизанської іскри».

М. С. КОВАЛЬЧУК, М. В. КРАВЧЕНКО, А. С. НЕПОМНЯЩИЙ, Г. І. ФОМІНЦЕВ, Д. І. ШЕЛЯКІН

ЛИ́СА ГОРА́

Лиса Гора — село, центр сільської Ради, розташована за 25 км від Первомайська. До найближчої залізничної станції Бандурка — 10 км. Через село проходить автошлях Київ—Одеса. Населення — 6833 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також село Новопавлівка.

В 1751 році поблизу російсько-польського кордону і турецьких володінь, на місці сторожового зимівника запорізьких козаків, що іменувався Лисою Горою, аванпостом російських військ створено форштадт — військовий укріплений пункт. Військова адміністрація фортеці святої Єлизавети, якій підлягав форштадт, протягом першого десятиріччя існування укріпленого пункту заохочувала і видавала «відкриті листи» втікачам від кріпосного гніту з Брацлавщини збіглим розкольникам з українських і російських старообрядних громад на заселення території навколо нього. Так, у 1757 році право на поселення «недалеко від урочища Лиса Гора на річці Чорний Ташлик» одержав розкольник А. Гридін. Населений пункт, заснований на цьому місці, зберіг назву колишнього запорізького зимівника — Лисої Гори[1].

Протягом 70-х років XVIII ст. в селі осідали та одержували землю втікачі з Молдавії, окупованої турками, з Правобережної України, де ще хазяйнувала польська шляхта. У 80-х роках воно стало станицею Бузького козацького війська. Під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр. дві сотні лисогірських козаків брали участь у боях проти турків. У селі створили укріплений командний пункт та базу російських військ, де бували російські полководці О. В. Суворов та М. І. Кутузов[2].

З 1817 року село входило до складу поселенської уланської дивізії. Його жителі поповнили 1-й і 2-й взводи 2-го поселенського ескадрону. 164 господарі і 162 підпомічники поряд з виконанням тяжких військових повинностей обробляли 13 241 десятину землі[3], яка належала військовому відомству. В селі було відкрито школу кантоністів, де хлопчиків з раннього віку навчали військової муштри. В 1859 році в Лисій Горі розташувався штаб артилерійського дивізіону і 1-й ескадрон 5-ї легкої кавалерійської дивізії[4] в складі 178 чоловік. Забезпечення штабних чинів харчуванням, фуражем, збруєю теж покладалося на військових поселенців.

В 1857 році після ліквідації військових поселень Лиса Гора стала центром 12-ї волості 3-го округу Херсонських державних поселень[5]; з 13 241 десятини землі, приписаної до села, на 783 ревізькі душі було виділено лише 4120 десятин — до 5 десятин на душу чоловічої статі. 5 тис. десятин кращих угідь як нагороду від царя залишили за військовим начальством, близько 4 тис. десятин — за казною. На 1885 рік у 876 дворах мешкало 4654 жителі. Найбільше тут проживало колишніх військових поселян — 4165 чоловік. Решта — торговці, міщани, духовенство. 3775 десятин землі належало на той час казні, 4511 десятин — 30 великим землевласникам, 77 господарів мали від 25 до 50 десятин. 641 селянська сім'я володіла лише 2637 десятинами землі. Реманент і значна кількість худоби зосереджувалися у великих куркульських господарствах[6].

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 528.
[2] М. И. Кутузов. Документы, т. 1, стор. 36.
[3] ЦДВІА, ф. 405, оп. 4, спр. 218, арк. 49; спр. 29, арк. 27.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 381, оп. 1, спр. 83, арк. 25—27.
[5] Одеський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 388, арк. 17—20.
[6] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 19, 74, 326.

Через нестачу тяглової сили і реманенту врожайність на селянських землях була дуже низькою. Так, протягом 1892—1900 рр. в Лисогірській волості збирали ячменю — 37,2 пуда, ярої пшениці — 30,6, жита — 23,3 пуда з десятини[1]. Багатьом селянським сім'ям не вистачало хліба. В холодні зимові дні вони не мали чим опалювати свої хати. За стіжок гнилої соломи, взятої на паливо, бідняк мусив зібрати на куркульському лані 2 десятини хліба[2].

Безземелля й нестатки примушували багатьох лисогірців йти на заробітки, орендувати землю у куркулів. Так, у 1886 році великі землевласники здавали в оренду селянам близько 700 десятин землі. Селяни, які не мали чим заплатити по 7—8 крб. за десятину, відробляли в куркульському господарстві або віддавали значну частину врожаю. Близькість чорноморських портів і залізниці сприяла підвищенню цін на сільськогосподарську продукцію. За 9 років риночна вартість десятини землі в Єлисаветградському повіті, до складу якого входила і Лиса Гора, зросла з 105 (1892 рік) до 162 карбованців (1900 рік)[3].

В господарствах лисогірських куркулів, що виробляли продукцію на ринок, широко використовували працю наймитів. Навіть діти віком 8—14 років працювали довгі літні дні свинопасами, чередниками, погоничами коней і волів лише за харчі та одяг. Важка праця знесилювала наймитів, призводила до каліцтва і тяжких захворювань. На початку XX ст. в селі на кожні 1000 мешканців було 12 дітей-калік.

Багатіям села належали 4 водяні і 12 вітряних млинів, 4 кузні, 8 крамниць, 3 шинки, олійня і винні погреби. Значні прибутки давали власникам вітряки й круподерні, бо переробляти зерно приїздили сюди й жителі навколишніх сіл. Чимало лисогірців займалися ремісництвом. Найбільше ремісників було серед безземельних і малоземельних селян. У 1905 році 150 сімей мали ручні ткацькі верстати[4].

В 1894 році на прохання лисогірської громади земська управа виділила безплатно десятину землі і 200 крб. для побудови лікарні. 1862 року повітове земство відкрило у селі волосну громадську школу, де навчалося 75 учнів, з них 4 дівчини. За двадцять пореформених років початкову освіту здобули тільки 10 проц. лисогірців — 433 чоловіки і 58 жінок[5]. 1890 року в селі відкрилася церковнопарафіяльна школа, яку відвідували 27 дітей, у т. ч. 7 дівчаток. Через 6 років у Лисій Горі було вже три школи — волосна (земська) і дві церковнопарафіяльні, де в 1907 році навчалося 204 учні з усієї волості.

Під час революції 1905—1907 рр. у селі поширювалася революційна література, відбувалися мітинги і сходки селян. 15 липня 1906 року група жителів села під керівництвом З. Селіонова розповсюджувала на базарі листівки, які закликали до повалення самодержавства, захоплення поміщицької і куркульської земель. Урядник намагався заарештувати сміливців. Але обурені селяни побили урядника, попа і сільського старосту. Козаки, які невдовзі прибули з Вознесенська, вчинили над ними розправу. З. Селіонова засудили на 10 років, інших — 42 чоловіка — від одного до 7 років позбавлення волі[6]. Незважаючи на жорстоку розправу уряду з революційно настроєними селянами, жителі села дедалі рішучіше піднімалися на боротьбу за землю.

Столипінська аграрна реформа посилила класове розшарування села. В 1913 році в Лисій Горі було 530 бідняцьких господарств, з них 19 — безземельних, 35 — середняцьких і 30 куркульських[7]. Під час імперіалістичної війни 1914—1918 рр. близько 600 чоловіків з села пішли на фронт. 90 селянських родин на кінець того ж року одержали повідомлення про загибель на фронті батьків, братів, синів. Понад 20 чоло-

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 4. Херсон, 1902, стор. 86, 88, 91.
[2] «Сборник Херсонского земства». 1899, № 5, стор. 115.
[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 327; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 4, стор. 45.
[4] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 118, 120.
[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 18, 38.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 25.
[7] Кіровоградський облдержархів, ф. 491, оп. 1, спр. 1173, арк. 1—16.

вік повернулися каліками. В 1916 році через несвоєчасний обробіток грунту в багатьох господарствах бідняків, особливо вдів і сімей фронтовиків, з десятини зібрали по 42 пуди пшениці, по 51 пуду жита. Ярі культури зовсім загинули. Війна, яку царизм намагався довести до переможного кінця, посилила невдоволення і рішучі протести селян. У вересні 1915 року в Лисій Горі відбувся стихійний мітинг, на якому житель села І. Бараненко звинувачував царя і його прислужників, «яких нікому вбити». І. Бараненка заарештували й ув'язнили.

Зима 1916—1917 рр. була особливо тривожною: з'являлися дезертири з фронту, а рекрути 1897—1898 рр. народження уникали відправки до війська. Тому звістка про скинення царя і створення Тимчасового уряду викликала надії і сподівання на швидке закінчення війни і справедливий поділ панської землі. Весною 1917 року на сільському сході був обраний земельний комітет Лисогірської волості. Першого місяця свого існування комітет домігся зниження орендної плати за десятину — з 10—13 крб. до 3 крб. за один рік користування. Але на вимогу комітету поділити 320 десятин панської толоки між сирітськими сім'ями до села негайно прибув повітовий комісар Тимчасового уряду у супроводі півсотні козаків, пригрозивши, що «на самоуправство і беззаконня діятиме рішуче і беззастережно»[1].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді в Лисій Горі за ініціативою фронтовиків, що перебували в селі після поранення, 5 листопада скликано сход. Понад тисяча лисогорців брали участь у виборах волосної Ради селянських депутатів. Не дивлячись на протидію контрреволюційних елементів, серед яких були прибічники Центральної ради, Раду було обрано. До її складу увійшли фронтовики і місцеві селяни С. А. Чорний, А. П. Албул (голова), Є. М. Брагар, Т. Ф. Навоєв (секретар) та інші. Внаслідок здійснення ленінського Декрету про землю протягом грудня 1917-го — лютого 1918 року поміщицьку землю за постановою сільського сходу розподіляли між безземельними і малоземельними селянами по 1,65 десятин на їдця[2]. Цю роботу перервали австро-німецькі окупанти.

У березні 1918 року в Лисій Горі розмістився гарнізон австро-німецьких військ, який розігнав волосну Раду і наклав на жителів села контрибуцію хлібом і худобою. Окупанти та їх прислужники гетьманці — волосна варта жорстоко карали селян, що уникали сплати контрибуції. У мешканця села П. С. Чорного вони забрали корову, вола, десять мірок пшениці. У відповідь на репресії загарбників на початку серпня жителі села створили партизанський загін, який очолив місцевий наймит Ф. С. Демченко[3]. 50 бійців цього загону, не маючи достатнього озброєння, вигнали окупантів з села і більше тижня утримували Лису Гору в своїх руках. Тільки з допомогою загону гайдамаків і австрійського батальйону піхоти окупантам вдалося повернутися і встановити свій «порядок» в селі[4].

У грудні 1918 року влада в Лисій Горі перейшла до рук представників петлюрівської Директорії. На сходках і мітингах селяни виступали проти сваволля петлюрівців. 18 березня 1919 року сюди вступили радянські війська. В боях за визволення села брали участь також місцеві партизани. В кінці березня відбулися вибори волвиконкому. У травні утворився партосередок[5], до складу якого увійшли А. П. Албул, Є. М. Брагар, І. Г. Чернов та інші. Осередок налагоджував господарське життя, організовував боротьбу з контрреволюційними бандами, проводив політико-роз'яснювальну роботу серед населення.

На початку серпня 1919 року денікінські агенти за участю місцевих куркулів вчинили в селі заколот. Заколотники намагалися пошкодити залізницю, по якій мали відходити частини 45-ї радянської дивізії. Зустрінутий вогнем бронепоїзда (командир Т. М. Гуляницький), ворог зазнав втрат, але бандитам вдалося

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 25.
[2] Там же.
[3] Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920), стор. 126, 127.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 26, 27.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 479, арк. 25.

Ф. С. Демченко. Командир Лисогірського партизанського загону. 1919 р.

полонити 6 червоноармійців і одного матроса з команди бронепоїзда. Ризикуючи життям, командир лисогірських партизанів Ф. С. Демченко разом з бійцями свого загону кинувся визволяти червоних бійців. Та бандити схопили сміливців і стратили[1]. Нині в центрі села встановили гранітний монумент з написом: «Вічна слава матросам і партизанам, які загинули в боях за Радянську владу в часи громадянської війни». В кінці серпня денікінці захопили Лису Гору. Вони «хазяйнували» тут понад 6 місяців. Білогвардійці розстрілювали сільських активістів, грабували населення. 1 лютого 1920 року воїни 135-ї стрілецької бригади (командир М. В. Голубенко), яка входила до складу 45-ї Червонопрапорної дивізії[2], вигнали денікінців з села. Тоді ж у Лисій Горі остаточно відновлено Радянську владу. 2 лютого сформовано волпартком, який приступив до організації місцевих органів влади. На початку березня обрано волосну і сільську Ради, організаційно оформився сільський партосередок у складі 5 членів і 14 кандидатів у члени партії[3]. У вересні виник комсомольський осередок.

В липні 1920 року Лисогірську волость підпорядковано Первомайському повіту Одеської губернії[4]. 26 липня в Лисій Горі створено КНС на чолі з місцевим бідняком О. І. Дульдієром. Комітет прийняв постанову про виділення безземельним і малоземельним селянам наділів з конфіскованих куркульських земель та взяв на облік весь реманент, тягло, майстерні, млини і зерно всіх господарств села[5].

Восени того року при сільській Раді утворено жіночий відділ. Очолила його комуністка М. Пічковська, відряджена до Лисої Гори губжінвідділом. Вона разом з місцевими активістами розгорнула серед селянок політико-виховну і культурно-освітню роботу. В селі влаштовувалися вечори селянки-біднячки, свята жінки-трудівниці тощо.

У 1921 році засновано сільську організацію профспілки Всеробітземлісу, яка об'єднувала понад 50 чоловік. Значну увагу приділяла вона ознайомленню наймитів і службовців установ з радянськими законами, дбала про організацію відпочинку селян, про роботу хат-читалень, шкіл лікнепу.

Незважаючи на труднощі перших років радянського будівництва, в селі поступово налагоджувалося господарське і культурне життя. Більшість населення гаряче підтримувала всі заходи Радянської влади. Це, зокрема, показали вибори нового складу сільської Ради, які відбулися в 1922 році. До Ради тоді обрано 8 робітників і 29 селян-незаможників (серед них — 5 комуністів, 5 комсомольців, 3 жінки)[6]. Сільська Рада і КНС встановили обмеження для куркульських господарств, ввели норми для власників млинів, які мали одержувати за помол 5 фунтів з пуда замість 8—10[7]; застосували суворі стягнення для тих, хто порушував державні закони, не сплачував податків.

Незаможні селяни разом з представниками партійних і громадських організацій 27 квітня 1922 року надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну: «Москва, Кремль, Голові Раднаркому товаришеві Леніну. Загальні збори Лисогірського комнезаму з представниками профспілки, комосередку, жінвідділу і комсомолу, довідавшись про Ваше одужання, з радістю шлють Вам свій пролетарський привіт і побажання збереження Вашого життя на страх буржуазії, на благо всесвітньої революції»[8].

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 28.
[2] ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 78, арк. 89.
[3] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 479, арк. 25.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. 347, оп. 1, спр. 35, арк. 24.
[5] Газ. «Вісті» (Первомайськ), 3 серпня 1920 р.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 384, арк. 12.
[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2188, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 8.
[8] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 298, арк. 140.

На честь В. І. Леніна в центрі села тоді побудовано першу невеличку електростанцію, яка давала освітлення клубу і кільком громадським будинкам.

Райком партії і райвиконком (з 1923 року Лиса Гора входила до Благодатненського району Первомайського округу) головну увагу зосереджували на піднесенні сільськогосподарського виробництва. Восени того ж року в селі проведено першу районну сільськогосподарську виставку, на якій експонувалися кращі зразки сільськогосподарської продукції, а також молодняк породистої худоби. 12 господарств села одержали премії райвиконкому. Тоді ж у Лисій Горі створено сільськогосподарський гурток, який пропагував наукові основи ведення господарства[1].

Під керівництвом партосередку і сільради 16 березня 1924 року збори селян обговорили важливі питання землевпорядкування та перспективи соціалістичного господарювання, після чого 13 бідняцьких родин заснували першу сільськогосподарську артіль «Праця незаможника»[2], у квітні 1925 року артіль придбала в кредит трактор. У тому ж році організовуються ТСОЗи — «Пролетарій», що об'єднав 8 господарств, та «Культурний обробіток», до якого вступили 16 селянських родин.

Велику роль у залученні селян до колективного господарювання відіграла споживча кооперація, створена в 1923 році. Лисогірське споживче кооперативне товариство щорічно продавало мешканцям села товарів на 12—14 тис. крб.[3] Повністю перейшла у відання споживкооперативу і заготівля хліба.

Протягом 1925—1926 рр. у Лисій Горі було створено 3 тракторні товариства. В 1926 році вони обробляли 216 десятин землі лисогірських селян. У сівозміну впроваджувалися нові сорти пшениці, передусім Кооператорка, яка на чорних парах давала 180 пудів зерна з гектара. В колективних товариствах селяни знайомилися з досягненнями агротехніки і на практиці застосовували їх. Використовували вони й мінеральні добрива, зокрема суперфосфат, під посіви озимини[4].

Поширеною формою кооперування селянства були каси взаємодопомоги (КВД). В Лисогірському районі (з лютого 1926 року по грудень 1927 року Лиса Гора була центром району) 1926 року членами КВД були 258 найбідніших селян. Каса мала гроші і близько 2 тис. пудів хліба, з яких четверта частина роздавалася як взаємодопомога біднякам[5].

Перші кооперативні об'єднання переконували селян у перевазі колективної праці. В лютому 1927 року в селі утворився ще один ТСОЗ «Вільна праця», організатором його був І. П. Ляшенко, а в березні наступного року — ТСОЗ «Червоний орач».

Кустарі села (їх на той час налічувалось близько 70 родин) об'єдналися в ощадно-позичкове товариство, яке пізніше підпорядкували окружній промспілці[6]. В лютому 1929 року в селі створено артіль для виробництва килимів, вона налічувала 48 жінок-біднячок. Від Первомайської промспілки артіль одержала кредит і через неї збувала свої вироби.

Велика робота проводилася щодо впорядкування села. Весною і восени трудящі часто виходили на суботники та недільники. Протягом 1920—1923 рр. вони посадили вздовж вулиць понад 20 тис. дерев, заклали парк. Сільська Рада подбала про відкриття в селі лікарні на 15 ліжок. 1920 року почали працювати 2 початкові школи, 1923-го 3 школи лікнепу[7]. У 1926 році в селі було вже 7 загальноосвітніх шкіл, з них восьмирічна і шість початкових, в яких навчалося 730 учнів і працювало 20 вчителів[8]. Ще 1923 року тут було створено комуністичну дитячу організацію

---

[1] Газ. «Известия» (Одеса), 29 травня 1925 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2288, оп. 2, спр. 2, арк. 51—75.
[3] Газ. «Селянська правда», 19 листопада 1926 р.; 9 листопада і 21 грудня 1927 р.; 17 лютого 1928 р.
[4] Газ. «Селянська правда», 25 липня 1926 р.; 14 вересня 1927 р.
[5] Газ. «Селянська правда», 24 грудня 1926 р.
[6] Газ. «Селянська правда», 23 березня 1928 р.
[7] Газ. «Селянська правда», 23 квітня 1928 р.
[8] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2209, оп. 1, спр. 31, арк. 39—61.

юних спартаківців. Через рік її перейменували в піонерську організацію юних ленінців, яка 1926 року об'єднувала 150 дітей.

З 1921 року почали працювати клуб, 5 хат-читалень, бібліотека. Комсомольці разом з вчителями організували 4 гуртки художньої самодіяльності, а 1925 року — самодіяльний драматичний театр. Діяли масові гуртки для вивчення автомоторної, тракторної і шляхової справи. Члени осередку Автодору передплачували спеціальні технічні журнали.

Після XV з'їзду ВКП(б), який взяв курс на суцільну колективізацію сільського господарства, протягом 1929—1930 рр. у Лисій Горі на базі існуючих кооперативів створено 10 колгоспів. Активними організаторами і керівниками їх були комуністи, серед них О. П. Бабич, М. І. Гозун, Я. В. Цушко, І. П. Ляшенко та інші. В 1932 році колективізацію в селі завершено. Неоціненну допомогу в економічному зміцненні колгоспів Лисої Гори подавала організована 1930 року на залізничній станції Бандурка машинно-тракторна станція, що обслуговувала всі десять лисогірських артілей.

Об'єднання селян у колгоспи супроводжувалося запеклою боротьбою з куркульством, яке всіляко шкодило колективізації. В процесі перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах трудівники Лисої Гори розкуркулили понад 20 місцевих глитаїв. Виборчих прав було позбавлено торговців і багатих кустарів-визискувачів[1].

Колективні господарства зміцнювались організаційно та економічно. Напередодні війни лисогірські колгоспи одержували в середньому по 15—19 цнт зернових з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби в артілях становило 516 корів, свиней — до 720. Прибутки лисогірських артілей з 1932 по 1940 рік подвоїлися. Колгоспники одержували на трудодень по 5—8 кг пшениці і до 3 крб. грошима. За роки довоєнних п'ятирічок у селі розширено електростанцію, споруджено райпромкомбінат, хлібозавод, налагоджено роботу кількох промислових артілей.

За передвоєнні роки у селі збудували новий сільмаг, приміщення дільничної лікарні, де працювало 19 медпрацівників, приміщення дитячої консультації, а також ветлікарню, 5 колгоспних клубів, кінотеатр, будинок культури, електрифіковано більшу частину села. На кінець 1937/38 навчального року повністю ліквідовано неписьменність. У середній школі, відкритій 1936 року, було понад 400 учнів. А всі три школи села охоплювали навчанням 1424 дітей, в них працювало 24 вчителі. При середній школі для працюючих організовано вечірні заняття, при хаті-лабораторії проводилося агрономічне і зоотехнічне навчання колгоспників. За роки Радянської влади з села вийшло 190 трактористів і комбайнерів, 70 вчителів, чимало інженерів, агрономів, лікарів, командирів Червоної Армії[2]. При сільському будинку культури працювали гуртки художньої самодіяльності. З 1927 року почав працювати кінотеатр. Діяло 13 бібліотек. Лисогірці в 1939 році передплачували 11 610 примірників газет і 391 журнал.

Провідну роль в економічному, культурному житті Лисої Гори відігравала територіальна партійна організація, що об'єднувала 57 членів партії. Більшість з них працювала у виробництві. В комсомольській організації, яка активно допомагала комуністам у всіх їх справах, налічувалося 163 чоловіка.

Коли фашистські варвари напали на нашу країну, більшість чоловіків села пішла захищати Батьківщину в ряди Червоної Армії. За рішенням Вільшанського райкому партії і райвиконкому, до якого входило село, тут було створено 3 винищувальні загони для боротьби з ворожими диверсантами й шпигунами та охорони громадського порядку. 31 липня фашистська авіація бомбардувала село, а наступного дня до Лисої Гори ввірвався загін гітлерівської мотопіхоти. Окупанти чинили масові звірства і вбивства. 13 вересня без суду і слідства вони розстріляли 338 лисогірських громадян.

Для боротьби з загарбниками на початку 1942 року в селі створюється підпільна група, її очолили колишній редактор дивізійної газети Ю. Маєвський, який втік

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 76, арк. 28.
[2] Газ. «Колгоспна правда» (Благодатне), 1 травня 1938 р.

з німецького полону, і місцевий житель О. Тимченко. Група, крім агітаційної роботи серед населення, влаштовувала численні диверсії на ворожих об'єктах. Працюючи в т. зв. трудових общинах, підпільники заплутували облік врожаю, продуктів, ховали від окупантів значну кількість зерна. Тільки з одного зерноскладу патріоти зуміли вивезти і приховати 500 тонн пшениці, яку згодом передали до фонду оборони[1].

Самовіддано боролися патріоти Лисої Гори на фронтах Великої Вітчизняної війни. 1336 з них нагороджено орденами й медалями за мужність і відвагу, проявлені в боях з фашистськими загарбниками. 20 березня 1944 року воїни 39-го гвардійського полку 13-ї гвардійської стрілецької дивізії визволили село від окупантів.

Одразу ж після визволення відновили роботу територіальні партійна і комсомольська організації. В квітні обрано Лисогірську першу і Лисогірську другу сільські Ради, село включено до складу відновленого Благодатненського району. Гітлерівські окупанти, відступаючи, знищили всю колгоспну техніку та господарські споруди. Збитки, завдані артілям і жителям Лисої Гори, становили понад 9 млн. крб.[2]. Вже в квітні 1944 року відновили роботу всі 10 колективних господарств. Однак їх економічна база була надто слабкою. В п'яти артілях другої сільради збереглося тільки 30 коней. На тисячу дворів у селі лишилося 163 корови[3]. Незважаючи на величезні труднощі, колгоспники дружно виходили на поля. По півтори-дві норми виконували вони на оранці й сівбі. Через відсутність потрібного тягла на польових і транспортних роботах використовували корів. Добра трудова слава йшла тоді про колгоспницю артілі «Друга п'ятирічка» О. Тищенко. В колгоспах «Новий побут», «Друга п'ятирічка» трактористки Р. Кучеренко, В. Цушко, Ф. Цушко і Г. Цушко, І. Купрій на різних роботах виконували норми на 150—160 проц.[4] У 1944 році колгоспи Лисої Гори першими в районі за 17 днів скосили хліб, вчасно обмолотили і повністю розрахувалися з державою по хлібозаготівлях.

Величезну роботу провели парторганізація та сільські ради щодо відновлення шкіл, дільничної лікарні, культосвітніх закладів. Сільські Ради взяли на облік сім'ї військовослужбовців, подавали їм матеріальну допомогу. До середини літа 1944 року 183 таким сім'ям відремонтовано або збудовано нові хати. До 27-ї річниці Червоної Армії жителі Лисої Гори відправили бійцям-фронтовикам 1270 продовольчих посилок, учні середньої школи виготовили для гвардійців 2-го Українського фронту багато сувенірів; зібрали гроші на будівництво танкової колони.

За досягнуті успіхи у вирощуванні та збиранні високого врожаю того року першого секретаря Лисогірського райкому КП України І. А. Крупченка і голову райвиконкому П. Д. Дроздова (з грудня 1944 року по січень 1959 року Лиса Гора була центром Лисогірського району) нагороджено орденом Вітчизняної війни І-го ступеня.

Гаряче схвалювали трудящі села п'ятирічний план відбудови і дальшого розвитку народного господарства. На кінець 1949 року колгоспи освоїли довоєнну посівну площу, і по основних виробничих показниках досягли довоєнного рівня. У 1945—1947 рр. стали до ладу промкомбінат, дала струм електростанція, відкрилося 7 магазинів, їдальня, чайна, почали працювати районна лікарня, середня і дві початкові школи, бібліотека, районний будинок культури.

Протягом 1950—1951 рр. всі лисогірські господарства об'єдналися в три: ім. Ілліча, «Дружба» і «Маяк комунізму». У відповідь на рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС колгоспники й механізатори МТС посилили роботу на всіх ділянках виробництва. Бригади й ферми за рекомендацією бюро територіальної парторганізації очолили вісімнадцять членів КПРС — передовиків виробництва, серед них — 12 спеціалістів сільського господарства з вищою і середньою спеціаль-

---

[1] Газ. «Прибузький комунар», 29 вересня 1970 р.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 130, арк. 7.
[3] Газ. «Більшовицька правда» (Лиса Гора), 31 березня 1945 р.
[4] Газ. «Більшовицька правда», 18 березня 1945 р.; 6 і 7 червня 1945 р.

ною освітою. З ініціативи комуністів Бандурської МТС Л. Дульдієра, О. Вдова, О. Гоманюка механізатори цієї станції впровадили в колгоспах Лисої Гори прогресивні методи механізованого обробітку землі, збирання кукурудзи, соняшнику. Серед комсомольців розгорнувся рух за опанування сільськогосподарської техніки. Багато з них навчалося в школі механізації. Наслідки проведеної роботи позитивно позначилися на господарській діяльності артілей. За досягнуті успіхи у вирощуванні врожаїв та збільшенні виробництва молока і м'яса в 1953—1957 рр. 18 колгоспників і фахівців сільського господарства Лисої Гори відзначено урядовими нагородами.

В ході боротьби за виконання семирічного плану понад дві тисячі трудівників колгоспів, 22 бригади і ферми включилися в змагання за право називатися ударниками й бригадами комуністичної праці. Хід змагання висвітлювався в щотижневих багатотиражних газетах. Продаж державі м'яса пересічно по трьох артілях зріс до 400 тонн у 1965-му році, молока — до 2900 тонн. Урожайність зернових культур за семирічку досягла 22 цнт з га, причому зросла питома вага озимої пшениці, збільшилася майже на 70 проц. енергозабезпеченість господарств.

Трудові досягнення лисогірців у роки семирічки належно відзначені Комуністичною партією і Радянським урядом. У 1966 році орденами й медалями нагороджено понад 20 чоловік. Ордена Леніна удостоєний бригадир артілі «Дружба» М. В. Цушко. Його бригада протягом семирічки одержувала по 22—27 цнт зерна з кожного гектара. За високі врожаї цукрових буряків (450—550 цнт з га) орденом Трудового Червоного Прапора відзначено ланкову цього колгоспу А. Н. Автенюк; орденом «Знак Пошани» — доярку артілі «Маяк комунізму» Т. І. Куценко, яка надоювала по 3 тис. кг молока на кожну корову своєї групи.

З нагоди 50-річчя Радянської влади за високі показники у виробництві колгоспові «Дружба» передано на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Миколаївського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради та пам'ятний Червоний прапор Первомайського райкому партії і райвиконкому.

В дні всенародної підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна трудівники всіх колгоспів села, виробничих колективів відділення «Міжколгоспбуду», працівники шкіл, лікарні взяли на себе підвищені трудові зобов'язання. Більш як 50 комуністів артілі «Дружба» очолили перед'ювілейне змагання. Колгоспники села виробили понад план у 1969-му і на початку 1970 року 280 тонн молока, здали 113 тонн м'яса, півмільйона яєць. 280 механізаторів, тваринників, рільників, спеціалістів сільського господарства, а також учителів, лікарів, працівників культури й торгівлі села нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В І. Леніна».

Успішно завершили трудівники села восьму п'ятирічку. Колгосп «Дружба», очолюваний комуністом Г. Г. Олефіренком, у 1966—1970 рр. досяг валового збору зерна, запланованого на 1972 рік. За п'ятиріччя зібрано на 1509 тонн більше, ніж намічалося планом. Середній урожай зернових становив 25 цнт, а пшениці 30,6 цнт з га. Тваринники виробили понад план 971 тонну молока, 619 тонн м'яса, 16,9 тонни вовни, 1237 тис. штук яєць. Грошовий прибуток артілі у 1970 році дорівнював 1 млн. 800 тис. крб., оплата людино-дня зросла до 4 крб. За останні п'ять років колгосп придбав 9 нових колісних і гусеничних тракторів, 8 комбайнів, 6 автомашин, 28 електромоторів. За виконання планів виробництва основних видів продукції Головний комітет ВДНГ СРСР в 1970 році нагородив артіль «Дружба» дипломом третього ступеня, ланкових О. М. Гозун і М. М. Гробко, комбайнера Г. Т. Житнюка, головного агронома А. В. Загороднюка, голову правління Г. Г. Олефіренка — бронзовими медалями і грошовими преміями[1].

Значних господарських показників за п'ятирічку добилися й інші лисогірські колгоспи. Врожайність озимої пшениці в артілі «Маяк комунізму» збільшилася з 21,2 цнт в 1966 році до 31,2 цнт у 1970 році. На 8,4 цнт підвищилася врожайність

[1] Газ. «Південна правда», 16 жовтня 1970 р.

зернових культур за цей же період в артілі ім. Ілліча. Ці господарства також перевиконали п'ятирічне завдання по виробництву молока, м'яса, яєць, вовни. Всі три артілі — високорозвинуті рентабельні господарства, за якими закріплено 14 723 га землі. Артілі мають 160 тракторів, 69 комбайнів, 65 автомашин. У кожному господарстві створено агрохімічні лабораторії, які досліджують грунти, визначають склад добрив і норми їх внесення на різних полях.

За успішну роботу і високі трудові показники у восьмій п'ятирічці орденом Леніна нагороджені голова колгоспу «Дружба» Г. Г. Олефіренко, трактористка цього господарства І. С. Селіонова. Ордена Жовтневої Революції удостоєні тваринник колгоспу «Маяк комунізму» І. М. Гавва, бригадир комплексної бригади М. С. Півень. Орден Трудового Червоного Прапора одержали ланковий В. І. Вахненко, колгоспний інженер В. С. Гончаренко, керуючий відділком С. Ф. Жуматій, головний агроном А. В. Загороднюк та інші.

Великі виробничі плани накреслили лисогірські трударі на нове п'ятиріччя. Так, колгосп «Дружба» зобов'язався в 1975 році виробити 410 тонн м'яса, довести поголів'я корів з 618 в 1970 році до 860 у 1975-му і одержати середній надій молока по 2500 кг від кожної корови.

Значну питому вагу в економіці Лисої Гори посідають промислові підприємства. Тут розташоване відділення Первомайського райхарчокомбінату, функціонує дільниця для виробництва цільномолочної продукції Первомайського молочноконсервного комбінату. Дільниця переробляє за рік 10 тис. тонн молока, з 40 проц. якого готує цільномолочні вироби. Успішно виконує свої виробничі завдання Лисогірський «Міжколгоспбуд», утворений 1958 року. Ця організація має цегельний завод потужністю 3 млн. штук паленої цегли на рік.

Змінюється зовнішній вигляд села. Протягом 1950—1970 рр. в Лисій Горі збудовано 2 корпуси середньої школи, восьмирічну школу-інтернат, сільмаг, магазин культтоварів, чайну, буфет, критий ринок, споруджено залізобетонний міст через річку Чорний Ташлик, забруковано близько 10 км вулиць, прокладено 3 км водопроводу. Село електрифіковане, діє автоматична телефонна станція. В селі є лікарня на 100 ліжок, аптека. На тваринницьких фермах колгоспів обладнано профілакторій[1]. Працюють 14 дошкільних закладів.

У школах села — середній, двох восьмирічних і школі-інтернаті у 1967 році було 1344 учні. 125 чоловік навчається без відриву від виробництва у вечірній школі робітничої молоді. Працює 115 вчителів. За роки Радянської влади з Лисої Гори вийшло немало наукових працівників, організаторів виробництва, митців, військових спеціалістів. Серед них український радянський фізіолог, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, Герой Соціалістичної Праці О. В. Квасницький; народний артист Союзу РСР В. М. Добровольський; генерал-майор авіації Я. М. Немировський.

До послуг трудящих будинок культури на 250 місць, літній і зимовий кінотеатри. В артілі «Дружба» 1960 року збудовано палац культури з залом для глядачів на 500 місць, з кімнатами для гурткової роботи. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в колгоспі ім. Ілліча споруджено палац культури на 400 місць. При палацах і будинках культури, бригадних клубах працюють колективи художньої самодіяльності, в яких беруть участь 200 самодіяльних митців. Хорланку артілі «Дружба» (керівник

Павільйон побуту. Лиса Гора, 1969 р.

[1] Газ. «Прибузький комунар», 12 квітня 1959 р.

Зустріч школярів Лисогірської середньої школи з старим більшовиком І. К. Тарасовим, уродженцем с. Новокрасного Арбузинського району. 1957 р.

В. І. Вахненко) 1967 року відзначено срібною медаллю на республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, колгоспний духовий оркестр — бронзовою медаллю. На сільських сценах виступають відомі митці з Миколаєва, Одеси та ін. міст республіки. 3660 лисогірців — активні читачі 12-ти бібліотек, книжковий фонд яких 55 680 томів. Жителі села щороку передплачують 8000—8500 газет і журналів.

Люблять лисогірці своє село, вивчають його історію. В школі-інтернаті, середній школі № 1 добре оформлено кімнати-музеї, де зібрано багато цікавих експонатів про історичне минуле села, його сучасне. У 21-у річницю від Дня Перемоги над фашистською Німеччиною в селі відкрито монумент лисогірцям, які загинули смертю хоробрих у боротьбі з ворогом. В сільських парках височать пам'ятники героям громадянської і Великої Вітчизняної воєн. 22 квітня 1970 року, в день 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, відкрито пам'ятник великому вождю.

Успіхи колгоспного виробництва, зростання культури на селі — наслідки великої організаторської і масово-політичної роботи, яку провадять комуністи. В 10 первинних партійних організаціях об'єднано 215 членів і кандидатів у члени КПРС. Міцною опорою їх у комуністичному будівництві є 435 комсомольців і 1078 членів профспілок, 96 депутатів сільської Ради, серед них 43 комуністи, 12 комсомольців, 40 жінок, 10 вчителів і чимало активістів у складі 8 громадських комісій, створених при ній. Тільки з числа депутатів активну громадську роботу ведуть 32 жінки — майже половина членів сільської Ради. Багато жінок працює на інших ділянках виробництва та громадського життя.

Трудящі села разом з усім радянським народом своєю повсякденною працею наближають комуністичне завтра.

І. В. БОТАШАН, М. В. КРАВЧЕНКО, Д. І. ШЕЛЯКІН

МИГІЯ

Мигія — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 10 км від районного центру та найближчої залізничної станції Голта. Через село проходить автотраса Одеса—Київ. Населення — 2844 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також села Гаївське і Куріпчине.

В околицях Мигії та Куріпчиного виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфських часів та черняхівської культури[1].

На початку XVIII ст. на місці нинішнього села запорізькі козаки заснували хутір — зимівник, який належав до Бугогардівської паланки. Від сусідніх порогів він дістав назву Мигії. Мигією називалися десять островів — порогів, розташованих

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, стор. 93, 94.

на Південному Бузі. Найбільші з них — Великий Мигіївський і Малий Мигіївський, назви їх походять від давньогрецького поселення Емигеї (українською мовою — моя земля), що існувало тут на початку н. ери[1].

Ця місцевість тісно пов'язана з історією гайдамацького руху. На Мигіївському острові навіть був табір гайдамаків. На початку 1750 року поблизу Мигіївського Ташлика загін гайдамаків з 30 чоловік атакувала команда Архангелогородського драгунського полку. Завдавши поразки драгунам, гайдамаки перебралися на територію, підвладну Туреччині. В червні того ж року гайдамаки знову з'явилися в Мигіївському Ташлику, для розгрому їх уряд виділив військову команду, але повстанці уникли й цього разу переслідування[2].

У 1768 році під час Коліївщини тут побували зі своїми загонами гайдамацькі ватажки Я. Солонь і Ф. Швидкий[3], до яких приєднувалися місцеві повстанці.

Ще на початку 60-х років XVIII ст. по балці Мигіївському Ташлику встановлено кордони між Новослобідським полком і запорожцями. Землі, на яких тепер розташоване село Мигія, ділилися на дві частини: північна належала Новослобідському полку, південна—Запорізькій Січі. Для захисту від татар і гайдамаків, а одночасно і відвернення нападів польської шляхти, царський уряд заснував тут чимало військових форпостів, у т. ч. Мигей, який згадується 1765 року в списку російських військових укріплень. На місці форпосту і запорізького зимівника Мигії виникло село Мигія.

Спочатку в цій місцевості селилися втікачі-кріпаки з Росії та півночі України. Після ліквідації Нової Січі на землях колишньої Бугогардівської паланки розмістився полк з волохів і болгар, який під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. разом з підполковником П. Скаржинським перейшов на бік росіян[4]. Частина солдатів цього полку поселилася в Мигії, інші заснували навколо неї хутори. У 1775 році Мигію з населенням, землями та островами уряд подарував «усмирителю» Запорізької Січі генерал-аншефу П. Текелію.[5] В 1776 році Мигію, яка входила до Ольвіопольського повіту, з 6308 десятинами землі та 480 кріпаками купив у генерала Текелія підполковник П. Скаржинський[6]. Кріпаки Скаржинських, які майже півстоліття примножували багатства своїх володарів, зазнавали тяжкого поміщицького гніту. Панщину вони виконували кожного третього дня, згодом її збільшили до тижня. Селяни сплачували ще й грошові і натуральні повинності.

В складі ескадрону, сформованого В. П. Скаржинським (сином П. Скаржинського), у Вітчизняній війні 1812 року брали участь і мигіївські селяни-добровольці. 12 з них одержали нагороди — георгіївські хрести.

В 1859 році в Мигії в 163 дворах мешкало 1025 жителів, з них 507 чоловічої статі[7]. Внаслідок реформи 1861 року 296 ревізьких душ села одержали близько 1000 десятин землі, тобто по 3,5 десятини на душу[8]. Поміщикам Скаржинським дісталося понад 12 000 десятин. Протягом 49 років селяни мали сплачувати викупні платежі по 334,7 крб. на ревізьку душу[9].

Через 25 років після скасування кріпацтва у Мигії проживало 203 родини колишніх поміщицьких селян і 24 сім'ї міщан, торговців і духовенства. Поглиблювалася класова диференціація села. Тільки 16 дворів мали змогу обробляти своїм тяглом ті 186 десятин землі, що їм належали. 86 дворів, у яких було 428 десятин

---

[1] Е. Зябловский. Землеописание Российской империи в нынешнем ее состоянии, ч. 5. СПб., 1810, стор. 329.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 162, 232, 266.
[3] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вип. 1, стор. 31, 136.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 136.
[5] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 220, спр. 6, арк. 1.
[6] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 89.
[7] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 40.
[8] «Сборник Херсонского земства», 1882, № 2, приложение, стор. 404, 405.
[9] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р., стор. 82.

обробляли землю у супрязі. У 1885 році селяни мали лише 105 пар волів і 136 корів, робоча худоба зосереджувалася головним чином в руках заможних селян. 55 найбідніших господарств, на які припадало 117 десятин, змушені були наймати тягло й орендувати землю (плата за десятину становила 7 крб. 50 коп.), або позбутися своїх наділів і йти у найми[1]. Тяжка, виснажлива праця від зорі до зорі в поміщицьких і куркульських господарствах, відсутність будь-якої охорони праці призводили до того, що на кожну тисячу жителів було 18 калік.

У 1900 році з 474 господарств у селі 245 були безземельними, 201 мало від десятини до 7 на двір, тоді як 11 куркулів разом з поміщиками володіли 13 450 десятинами землі[2]. Поміщикам Скаржинським, крім 12 тис. десятин землі, належало 245 голів рогатої худоби, 6 тис. тонкорунних овець, кінний завод. З метою реалізації сільськогосподарських виробів Скаржинські побудували на річці Південному Бузі, біля Мигії, млин, фабрику, де щорічно вироблялося 2 тис. пудів шовку. Для продажу власних та імпортних товарів вони мали 4 крамниці.

Малоземелля і безземелля селян, тягар викупних платежів, поміщицька кабала, часті неврожаї і голод — все це призводило до загострення класових суперечностей на селі, розгортання боротьби проти поміщиків і царя. Під впливом революційних подій 1905 року в країні 25 листопада селяни мигіївського хутора Грушівки зібралися на сходку, де переобрали старосту й писаря та висунули поміщикові вимоги: знизити орендну плату на землю з 7 крб. 50 коп. до 5 крб., а за всі минулі десять років повернути селянам по 2,5 крб. за десятину, виділити їм необхідну кількість землі для оренди. Селян підтримали всі робітники економії, які припинили роботу. Тоді поміщик викликав військовий загін. Та селяни відмовилися працювати і продовжували вимагати надбавки платні, рубали панський ліс. 15 серпня 1907 року вони підпалили маєток Скаржинського у Мигії. Протягом 1907—1909 рр. в селі поширювалися листівки із закликами боротися за повалення царату[3]. В цій справі Одеською судовою палатою звинувачувався бідняк М. М. Самійленко, який розповсюджував прокламації «Що дав російський уряд?», «Розправа царських катів з селянами в Глодосах» та інші[4].

Після поразки першої російської революції значно погіршало становище трудового селянства. З 486 селянських господарств 300 на той час були безземельними або малоземельними. В той же час столипінська реформа зміцнила куркульські господарства. 31 багатій села вийшов на хутори, скупивши у збіднілих селян, які не мали чим обробляти свої ділянки, 703 десятини землі[5].

Напередодні першої світової війни в Мигії проживало понад 2,5 тис. чоловік. Забудовувалося село безпланово, роботи по його благоустрою не проводилися. Тільки два десятки багатіїв спорудили цегельні будинки під черепицею. Переважна більшість селян ставила хати з саману, криті очеретом. Садів навколо дворів не було. Селяни здебільшого обмежувалися саморобними меблями, одягом і взуттям власного виготовлення.

У 1886 році на кошти поміщика в селі розпочалося будівництво лікарні, про яку в той час представники повітового земства писали, що «...при проектуванні у будівництві було більше звернуто уваги на зовнішню красу будинку, ніж на вимоги науки при будівництві лікарень»[6]. 1862 року відкрито школу, в якій через три роки навчалося 53 учні, з них лише 5 дівчат. У 1890 році засновано в селі агрошколу з 4-річним строком навчання, розраховану на 226 учнів[7]. 1913 року її перетворено

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 1, спр. 57, арк. 12, 13; Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 330.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 2. Херсон, 1900, приложение, стор. 56.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 5318, арк. 1—20.

[4] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 445, арк. 328.

[5] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 71.

[6] «Сборник Херсонского земства», 1886, № 4, стор. 82.

[7] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 146, арк. 21.

на сільськогосподарське училище (тут працювало 4 викладачі і перебувало на казенному кошті 72 учні), яке відігравало чималу роль у поліпшенні агрокультури навколишніх районів. 1911 року в училищі застосовано телефон і електроенергію. Земська сільська школа, заснована ще 1887 року, стала двокласною.

Коли почалася імперіалістична війна, понад 200 чоловіків з села було мобілізовано до армії, у населення реквізовано понад 40 проц. робочої худоби. Близько половини земельних наділів бідняків зовсім не засівалося. Подвоїлась кількість безкінних і однокінних господарств.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в Мигії створено сільський комітет, який намагався відібрати і розподілити серед селян поміщицьку землю. Але через те, що до нього пролізло багато куркулів, здійснити ці заходи не вдалося[1].

Звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію дійшла до селян вже в перші дні після її перемоги в Петрограді. В січні 1918 року тут створено ревком, який одразу ж приступив до здійснення ленінського Декрету про землю. Близько 5 тис. десятин поміщицької землі протягом січня і лютого розподілено серед селян. Але будівництву нового життя перешкодили австро-німецькі окупанти, які захопили село у березні 1918 року. Згодом сюди прибув син Скаржинського, а з ним сотня гайдамаків, які вчинили жорстоку розправу над сільськими активістами, розстрілявши 17 чоловік. Жителі села всіляко ухилялися від сплати контрибуції, перешкоджали вивезенню награбованого майна до Німеччини. 28 селян вступили до партизанських загонів, що діяли в Ананьївському повіті[2]. В жовтні окупанти залишили село. З листопада в селі «господарювали» ставленики петлюрівської Директорії. Вони оголосили мобілізацію до свого війська. Але чоловіки не з'являлися на призовні пункти, багато селян пішло до партизанських загонів.

Весною 1919 року петлюрівців вигнали частини Червоної Армії. У селі було створено тимчасовий орган Радянської влади — ревком, який продовжив перерозподіл між селянами землі, мобілізовував їх на виконання продрозверстки і допомогу Червоній Армії. Для боротьби з куркульським бандитизмом було сформовано загін самооборони. Влітку, коли до Мигії вдерлася банда Колоса, місцеві активісти допомагали загону особливого призначення (командир Т. М. Гуляницький) громити бандитів[3].

Та мирний перепочинок тривав недовго. На початку вересня 1919 року село захопили денікінці. Білогвардійці нещадно грабували селян, забирали у них останні продукти. В лютому 1920 року частини 14-ї армії визволили Мигію від ворога. Почав працювати ревком, який у квітні передав свої функції волвиконкому. В травні створено партійний осередок, а згодом комсомольський[4]. В липні за допомогою одеських та первомайських робітників з продзагону в селі організовано КНС, який захищав інтереси бідняків, конфіскував майно куркулів, що ухилялися від хлібоздачі, надавав пільги членам КНС, забезпечував селян предметами широкого вжитку тощо. За допомогою партійного осередку та волвиконкому комітет провів перерозподіл поміщицької та лишків куркульської землі (4,5 тис. десятин) між безземельними та малоземельними селянами. 123 десятини церковної землі розподілено також на користь безземельних[5].

В умовах великих труднощів відбудовували жителі села зруйноване господарство після громадянської війни. Посуха 1921 року принесла з собою голод. Активізувалися куркульські банди. Для боротьби з ними було знову створено сільревком, до якого увійшли І. Л. Жолобенко, М. В. Кочет і М. Х. Костенко. Велику допомогу у ці важкі роки одержали селяни від держави. Для голодуючих були організовані

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 5.
[2] Там же, арк. 6.
[3] Миколаївський облпартархів, ф. 4074, оп. 1, спр. 115, арк. 37.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 7.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 150, арк. 225.

їдальні і харчувальні пункти, в 1922 році селянам виділено з державних фондів понад 1700 пудів насіння ярих і озимих культур. Понад 35 проц. бідняцьких дворів були зовсім звільнені від продподатку.

В 1923 році переобрано сільську Раду, зміцнено її комуністами[1]. В 1924 році у селі мешкало 2119 жителів. Вони мали понад 6600 десятин землі. В селі залишилось лише 53 бідняцьких господарства, переважна більшість господарств (410) були середняцькими, 16— куркульськими. На кінець відбудовного періоду повністю відновлено довоєнні посівні площі. В 1,5 раза збільшилося поголів'я худоби. Пожвавилася торгівля. 1924 року під керівництвом сільвиконкому трудящі села на Південному Бузі збудували гідростанцію потужністю 220 кіловат.

З 1920 року в селі працював медичний пункт. Того ж року відкрито початкову школу, в 1926/27 навчальному році школу відвідувало вже 226 дітей. В 1920 році почав працювати сільськогосподарський технікум, через 5 років у ньому навчалося 108 чоловік. У створених з ініціативи вчителів і комсомольців на початку 20-х років школах лікнепу навчалося понад 300 дорослих селян.

В 1921 році тут відкрито сельбуд, при якому працював драматичний гурток, а через два роки — громадську бібліотеку. В учнівських гуртках при технікумі — агрономічному, політичному, радіоспортивному, музичному та хоровому брала участь і місцева сільська молодь[2]. В музеї-виставці, організованому в селі, експонувалися зразки грунтів дослідних полів та ботанічного розсадника. З 1926 року в селі демонструвалися кінофільми.

Міцною була дружба учнів сільськогосподарського технікуму з червоноармійцями 285-го полку Первомайської дивізії, частини якої розміщувались на території Первомайського, Миколаївського та Єлисаветградського округів. Влаштовувалися спільні військові заняття, культпоходи, свята. Сільський комсомольський осередок з допомогою комсомольців-червоноармійців проводив заняття юних стрільців і зв'язківців. Жителі села допомагали підшефним підрозділам полку продовольством. Робітники млина у 1929 році відрахували їм одноденний заробіток. Трудящі Мигії на урочистих зборах, присвячених 9-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, вирішили зібрати 3 тис. крб. на побудову літака «Селянин Первомайщини»[3]. Свого слова вони додержали.

В червні 1926 року у селі почала виходити перша стінна газета. Редактором її була П. Ясельська — сількор Первомайської окружної газети «Селянська правда»[4]. На сторінках газети вміщувалися матеріали про роботу перших колективних господарств, ліквідацію неписьменності серед населення, роботу гуртків художньої самодіяльності, про участь жінок в громадському житті села тощо.

Під керівництвом партійного осередку, сільської Ради і КНС селяни поступово почали переходити до колективного господарювання. В січні 1926 року організовується перше товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ) ім. 25 Жовтня. За допомогою державного кредиту воно придбало трактора, за кермо якого сів селянин П. І. Василенко.

В 1929 році створено товариство «Дружба бідноти» (голова М. Г. Волошин). За прикладом цих перших колективів 473 селянських господарства Мигії (в 1929 році їх було 501, налічували вони 2180 чоловік)[5] об'єдналися в артілі: «Слава», «Вільна праця» та ім. Леніна. В наступному році з них утворилося одне колективне господарство ім. Дзержинського, головою його обрано двадцятип'ятитисячницю М. Г. Степанову. На базі ТСОЗу «Дружба бідноти» створено колгосп «Прибузький комунар». У 1936 році в Мигії було 4 артілі, за якими закріплено 4561 га землі.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2203, оп. 1, спр. 38, арк. 9.
[2] Газ. «Селянська правда», 9 вересня 1925 р., 13 жовтня і 3 грудня 1926 р.
[3] Газ. «Селянська правда», 4 грудня 1926 р., 25 січня 1929 р.
[4] Газ. «Селянська правда», 11, 12 червня 1926 р.
[5] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 18, арк. 291; ф. Р-2192, оп. 1, спр. 8, арк. 68.

Значну допомогу артілям надавала Первомайська МТС. На ланах колгоспів працювали два десятки тракторів, 4 комбайни і багато іншої техніки. Велика організаторська та виховна робота партійної організації, яка в 1940 році об'єднувала 21 комуніста, сприяла дальшому піднесенню колективних господарств. У 1939—1940 рр. артілі одержували в середньому з га по 16,7—18,3 цнт зернових, по 175 цнт цукрових буряків, по 13 цнт соняшнику. На тваринницьких фермах налічувалося 980 голів великої рогатої худоби, з них 230 корів, 482 свині. Всі чотири колгоспи стали мільйонерами[1]. У 1938 році хлібороби Мигії одержали на трудодень по 8 кг пшениці і по 3 карбованці.

За роки довоєнних п'ятирічок докорінно змінився вигляд села. Воно прикрасилося новими будинками, вздовж забрукованих вулиць комсомольці і молодь висадили дерева. Біля кожної хати були садки і виноградники. В селі діяла лікарня на 20 ліжок, пологовий будинок, аптека. На мальовничому березі Південного Бугу, де колись був поміщицький маєток, розташувався будинок відпочинку, створений ще 1926 року. В 1937 році в ньому відпочивало 2537 трудящих з усіх кінців Радянського Союзу. В селі працювали неповна середня школа і сільськогосподарський технікум. Колишня відстала Мигія перетворилася на село суцільної письменності. 18 його жителів стали командирами Червоної Армії, 2 — льотчиками, один — інженером, 26 — трактористами і комбайнерами, 25 — агрономами тощо[2].

22 червня 1941 року, коли фашистські полчища віроломно напали на нашу країну, в селі відбувся мітинг трудящих, на якому виступили колгоспник-ударник А. А. Ілляшенко, учасниця громадянської війни колгоспниця М. Р. Чечина, вчитель П. Я. Самійленко. Їх заклик бити ворога в тилу і на фронті було надруковано в районній газеті[3]. 3 серпня фашистські війська вдерлися в Мигію. В перші ж дні окупації до їх рук потрапила газета. Фашисти схопили і розстріляли патріотів А. А. Ілляшенка, П. Я. Самійленка, М. Р. Чечину[4].

Окупанти грабували село, жителів примушували від світанку до пізнього вечора працювати на будівництві шляхів і переправ, у т. зв. народних общинах. Понад сто юнаків і дівчат було насильно вивезено до Німеччини. Окупанти створили в селі концентраційний табір, де тримали військовополонених і всіх, хто чинив їм опір. Полонених примушували працювати на будівництві шляху від Первомайська до с. Благодатного. Жителі В. А. Ваташенко, М. С. Верхогляд, Г. С. Волошина, Є. А. Філонова, П. І. Коваленко організували втечу багатьох полонених з концентраційного табору, допомагали партизанам. У 1943 році гестапівці розстріляли за зв'язок з партизанами всю сім'ю С. Д. Жолобенка. Того ж року було заарештовано групу молоді з 15 чоловік за те, що вони відмовилися будувати платформу біля залізничного мосту. Патріотів вивезли в Первомайськ і теж розстріляли[5]. 20 березня 1944 року село визволили частини 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту. 310 жителів села брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 191 з них загинув. Понад 200 чоловік нагороджені орденами та медалями.

З перших днів після визволення відновили свою роботу територіальна парторганізація і сільська Рада, наприкінці 1944 року — комсомольська організація. Вони спрямували зусилля трудящих села на відбудову зруйнованого окупантами господарства. Відступаючи з села, гітлерівці спалили і зруйнували близько 350 хат колгоспників, усі громадські будівлі, знищили будинок відпочинку, парк. Вже через кілька місяців став до ладу млин, який наступного року виробляв 35 тонн борошна на добу замість 20 тонн у довоєнний час. Нелегко доводилося мигіївським колгоспникам відновлювати свої господарства. В «Прибузькому комунарі» на 1020 га землі лишилося всього 6 пар коней і 10 плугів, а в артілі ім. Леніна на 902 га землі—

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 18.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 7 листопада 1937 р.
[3] Газ. «Прибузький комунар», 26 червня 1941 р.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
[5] Таж же, арк. 2, 3.

двоє коней; у колгоспі ім. Дзержинського на 1035 га — 3 корови. Тому майже всі польові роботи виконували вручну. Корів, яких вдалося зберегти, використовували як тяглову силу. На ланах працювали здебільшого жінки і підлітки. В колгоспі ім Леніна було всього 60 працездатних чоловік, в колгоспі ім. Дзержинського — 88 чоловік. Дійову допомогу артілям надала держава. Вже в річницю визволення села вони одержали 2 трактори, по одному зерновому комбайну. Військові частини, які проходили через село, а також Первомайська МТС допомогли селянам тягловою силою і реманентом. Самовіддано трудилися механізатори: вже навесні 1945 року вони зорали 70 проц. довоєнних площ. Трудова слава йшла про молодих трактористок — комсомолок В. І. Меходу, Т. Н. Криленко.

Велику увагу приділяла сільська Рада відбудові житлових приміщень. В першу чергу забезпечувалися житлом родини військовослужбовців. Для них артілі виділили лісоматеріали, тягло. Понад 100 колгоспників одержали солому, очерет на покрівлю. До зими 1944—1945 рр. вдалося відбудувати понад 270 хат[1]. Почала працювати школа, лікарня, будинок культури. Відновив свою діяльність сільськогосподарський технікум. Повністю відбудовано було головний корпус, зруйнований гітлерівцями, а також допоміжні приміщення, де розміщувалися майстерні і лабораторії.

У наполегливій праці за виконання четвертої п'ятирічки трудящі села до 1948 року повністю освоїли довоєнні посівні площі. В кінці того року всі чотири артілі об'єднались у дві: ім. Леніна та ім. Дзержинського. За рішенням Первомайського райкому партії у колгоспах створили первинні партійні і комсомольські організації, які стали предметніше займатися організаторською і політичною роботою, керували соціалістичним змаганням. Про успіхи передовиків розповідалося в стіннівках, «блискавках», переможцям вручалися червоні вимпели. В середньому на кінець четвертої п'ятирічки врожай зернових зріс до 13—14 цнт з га. Артілі почали виконувати плани розвитку тваринництва. Протягом 1945—1949 рр. відбудовано Мигіївську гідроелектростанцію. У 1950 році її реконструйовано. Електроенергію одержали господарства району та промислові підприємства Первомайська. Сотні юнаків і дівчат з усього району брали участь у цій комсомольській будові.

Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійні організації і правління артілей поліпшили добір, розстановку і виховання колгоспних кадрів. Бригади і ферми очолили спеціалісти, переважно комуністи, які зуміли піднести дисципліну праці, організувати колгоспників на боротьбу за виконання виробничих планів. У соціалістичне змагання включалися бригади, ферми, ланки. Робітники Первомайського машинобудівного заводу, які шефствували над колгоспами, виготовляли гранулятори для внесення в грунт мінеральних і місцевих добрив, провели електрику на польовий стан тракторної бригади, здійснили механізацію 4 тваринницьких ферм[2].

Правління артілей запровадили матеріальні стимули заохочення тваринників. Якщо в 1954 році колгосп одержав на 100 га угідь по 63 цнт молока, а від корови — по 1220 кг, то в 1956 році на 100 га угідь вироблено 170 цнт, а на корову надоєно 3080 кг молока, у 1957 році відповідно — 233 цнт і 3260 кг. У той же рік виробництво м'яса становило 36 цнт на 100 га угідь, у 3 рази більше, ніж у 1954 році[3]. В 1956 році колгосп «Зорі Кремля», який утворився в 1955 році внаслідок об'єднання 2 артілей, став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, рішенням Головвиставкому його відзначено тоді дипломом 1-го ступеня та премійовано вантажною і легковою автомашинами. Голова правління С. М. Сойфер, агроном Н. С. Москаленко, секретар парторганізації В. М. Нестеренко нагороджені Великими срібними медалями, заступник голови М. П. Криленко — Малою срібною медаллю виставки[4].

[1] Газ. «Прибузький комунар», 7 червня 1945 р.
[2] Газ. «Прибузький комунар», 7 листопада 1956 р.
[3] Газ. «Прибузький комунар», 15 січня 1958 р.
[4] Газ. «Прибузький комунар», 17 квітня 1957 р.

На кінець семирічки колгоспники артілі збирали близько 18 цнт зернових з га, по 25 цнт кукурудзи, 15 цнт соняшнику, 210 цнт цукрових буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вони виробили 243 цнт молока, 40 цнт м'яса і 7 тис. яєць. Близько 20 передовиків сільського господарства за успіхи у вирощуванні високого врожаю та підвищенні продуктивності худоби нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них — бригадир тракторної бригади артілі Д. Д. Тараненко, бригада якого щорічно одержувала по 25 цнт зернових, 45 цнт кукурудзи і 19 цнт соняшнику з га, доярка того ж колгоспу Т. П. Криленко і ланкова радгоспу-технікуму А. А. Петрищенко та багато інших[1].

Партійна організація і правління артілі вміло спрямували трудову активність колгоспників і всіх працівників села на виконання планів восьмої п'ятирічки. За колгоспом «Зорі Кремля» закріплено 4120 га землі, в т. ч. 3570 га орної. Останнім часом площа орної землі зросла на 115 га за рахунок освоєння заплавних земель на Південному Бузі. У цій справі артілі допомогли робітники місцевої гідроелектростанції. Вони провели на острів електролінію і підключили насосну станцію, зробили паромну переправу. Освоєні площі зрошуються, на них вирощують овочі, кормові культури. Колгосп має 36 га саду і 50 га виноградників. Всі трудомісткі процеси по обробітку землі, на тваринницьких фермах механізовано і автоматизовано. В господарстві працює 45 тракторів, 18 різних комбайнів і 14 автомашин, є механічна майстерня.

З ініціативи агронома колгоспу Н. С. Москаленка в колгоспі «Зорі Кремля» вперше в Первомайському районі запроваджено акордно-преміальну оплату праці. Вартість людино-дня на кінець восьмої п'ятирічки досягла 4 крб. 28 коп. Середньомісячна заробітна плата становить у середньому 107—110 крб. Зросли неподільні фонди колгоспу, в 1970 році вони становили понад 1826 тис. карбованців.

Гідно зустріли трудівники артілі славний ювілей — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Кращих з них нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. Достроково, на три місяці раніше, виконала артіль восьму п'ятирічку з усіх галузей рільництва і тваринництва. В 1970 році тут зібрано небувалий урожай зернових: кожен гектар дав по 29,9 цнт. Урожайність зернових зросла за п'ятирічку на 7,8 цнт, у т. ч. пшениці — на 8,7 цнт. 302 цнт з гектара зібрано цукрових буряків, по 20,2 цнт — соняшнику. Кукурудзоводи колгоспу вийшли на перше місце в районі. Вони зібрали по 57,6 цнт зерна з кожного з 500 га. Значно зросло виробництво качиного м'яса, в 1970 році державі було продано його 3500 цнт, від кожної фуражної корови надоєно по 2848 кг молока. Протягом восьмої п'ятирічки понад план продано 3223 цнт м'яса, 3940 цнт молока, 2443 цнт овочів.

За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки щодо виробництва і продажу державі продуктів землеробства та тваринництва колгосп занесено на обласну Дошку пошани. Колектив молочнотоварної ферми було нагороджено дипломом і перехідним Червоним прапором обкому партії й облвиконкому.

Голова колгоспу Х. І. Цушко був делегатом XXIV з'їзду КП України, йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені головний агроном господарства Н. С. Москаленко, бригадир тракторної бригади В. Ф. Дзюба, тракторист Ф. О. Мірошник, скотарка В. М. Руденко; орденом «Знак Пошани» — секретар партійної організації колгоспу І. В. Багнюк. Цієї ж нагороди удостоєний бригадир комплексної бригади радгоспу-технікуму В. М. Тищенко.

Виконуючи соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудівники колгоспу протягом першого кварталу 1971 року продали державі понад план 760 цнт м'яса, 185 цнт молока. Механізатори достроково, на 20 днів раніше, завершили ремонт сільськогосподарської техніки. Члени артілі зобов'язалися в першому році п'ятирічки одержати на 100 га сільськогосподарських

[1] Газ. «Прибузький комунар», 14 квітня 1958 р., 14 січня, 6 квітня, 9 липня 1966 р.

угідь 100 цнт м'яса, 300 цнт молока, на 100 га зернових 14 тис. яєць; підвищити врожайність зернових на кінець п'ятирічки до 32 цнт з гектара.

Понад 200 жителів села працює на гранітному кар'єрі, що став до ладу в 1957 році. Нині це велике механізоване підприємство. З 1963 року при кар'єрі діє асфальтовий завод. Понад 6 млн. квт.-год. електроенергії виробляє на рік Мигіївська ГЕС. Управління станцією автоматизоване.

Господарські успіхи, зміцнення економіки села забезпечують неухильне зростання матеріального добробуту населення, підвищення його культурного рівня. З 899 будинків, що є тут, понад дві третини — нові або капітально перебудовані, з великими вікнами, на помості, вкриті шифером або залізом. Вони потопають у вишневих і яблуневих садах, розташованих на пагорбах, що утворюють своєрідний котлован біля самого Південного Бугу, який з шумом, долаючи кам'яні пороги, несе свої води до моря.

До Ленінського ювілею тут споруджено два клуби, середню школу, профілакторій, будинок механізаторів. В селі забруковано й частково заасфальтовано всі центральні вулиці. Мигія має постійне автобусне сполучення з райцентром. Через село проходять транзитні автобуси на Київ, Миколаїв, Одесу, Кіровоград. Центральна садиба колгоспу має автобусне сполучення з віддаленими бригадами.

В селі є універмаг, продовольчі,книжковий та господарський магазини, чайна, їдальня. Автолавка доставляє товари трудівникам у поле, на тваринницькі ферми. Широко практикується попереднє замовлення на купівлю меблів, культтоварів тощо. До послуг сільського населення є шевська і кравецька майстерні, перукарня, ощадна каса.

Лікарня на 35 ліжок з рентгенівською установкою і лабораторією обслуговує не тільки жителів Мигії, а й навколишніх сіл. У ній працює 7 медичних фахівців з вищою і середньою освітою. В селі — 3 дитячих ясел. Край села, на мальовничому березі Бугу, розкинулись корпуси Мигіївського міжколгоспного будинку відпочинку. Цю здравницю для працівників сільського господарства збудували в 1962 році. Щороку тут відпочиває 1,5 тис. колгоспників з Миколаївської, Кіровоградської, Черкаської та ін. областей України.

Багато жителів займаються фізкультурою і спортом. 15 кращих борців у 1959 році відзначено грамотами за участь в обласних змаганнях. Два роки мигіївські футболісти завойовували першість в змаганнях на приз первомайської газети «Прибузький комунар». У секціях волейбольній, легкої та важкої атлетики оволодівають спортивною майстерністю понад 90 юнаків та дівчат.

З 1963 року Мигіївську семирічну школу перетворено на десятирічку. В 1970 році 540 учнів у ній навчали 32 вчителі. У 1957 році при сільгосптехнікумі створено чимале навчальне містечко з упорядженими дво- і триповерховими будинками, просторими світлими аудиторіями, актовим залом, кабінетами і лабораторіями з хімії, тваринництва, хліборобства, рослинництва, плодоовочівництва. На агрономічному, зоотехнічному і механічному відділеннях навчається близько 700 учнів. 1959 року відкрито заочне відділення, на якому здобувають знання понад 450 працівників сільського господарства. За післявоєнні роки дипломи спеціалістів сільського господарства здобули більш як 2500 випускників технікуму.

Учні Мигіївського сільгосптехнікуму на дослідному полі. 1969 р.

У вересні 1964 року на базі відділку радгоспу ім. 25 Жовтня і Мигіївського сільськогосподарського технікуму створено радгосп-технікум. Він має понад 2200 га землі, 35 тракторів, 8 комбайнів та іншу

сучасну техніку. Тут ведеться широка дослідницька робота. Радгосп щороку добивається зразкових врожаїв і високої продуктивності худоби.

За роки Радянської влади понад 100 жителів села здобули вищу освіту, сотні — середню. Серед них — уродженці Мигії — П. М. Василенко, нині член-кореспондент АН УРСР, професор Української сільськогосподарської академії; Ю. О. Клих— кандидат фізико-математичних наук, який працює в Одеському політехнічному інституті; письменник В. В. Срібний (Срібницький).

У 1961 році на кошти колгоспу в центрі села збудовано палац культури на 500 місць. При палаці культури створено вокальний ансамбль, гурток художнього слова, естрадний оркестр. Понад 100 молодих аматорів беруть у них активну участь. Агіткультбригада палацу час від часу виступає перед трудівниками села на виробничих ділянках: у тракторних бригадах, на фермах і току. Часто приїздять до мигіївців з цікавими програмами професіональні театральні колективи з Одеси, Миколаєва та інших міст.

При сільській бібліотеці створено 3 книгопересувки, що обслуговують ферми і тракторні бригади. З кожним роком поповнюється книжковий фонд бібліотеки, який становить понад 8000 книг. Мешканці передплачують більш як 3300 примірників газет і журналів.

У селі — 6 первинних партійних організацій, які налічують близько 200 комуністів. Їх бойовими помічниками є 350 комсомольців, об'єднаних в трьох комсомольських організаціях, і 500 членів профспілки.

В боротьбі за піднесення сільськогосподарського виробництва значна роль належить сільській Раді, яка проводить важливу роботу щодо залучення трудівників до виконання народногосподарських планів, поліпшенню благоустрою села, підвищенню рівня культурно-побутового обслуговування населення. Серед 31 депутата 16 комуністів, 2 комсомольці; 14 жінок. Працюють 5 постійних комісій сільської Ради.

Трудівники Мигії докладають усіх зусиль, щоб успішно виконати завдання дев'ятої п'ятирічки, що створить умови для дальшого економічного і культурного зростання села.

М. І. АНДРІЙЧЕНКО, М. В. КРАВЧЕНКО, Д. І. ШЕЛЯКІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ

БОЛЕСЛА́ВЧИК — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Синюхи, за 8 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Голта. Населення — 732 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Іларіонівка та Station Станіславчик.

В селі — 6-й відділок радгоспу «Первомайський», центральна садиба якого міститься в м. Первомайську, спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції. За відділком закріплено 1776 га орної землі. Майстра високих урожаїв кукурудзи ланкового механізованої ланки М. Т. Клименка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут працюють восьмирічна школа, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Село виникло у XVIII ст. Поблизу села Станіславчик є кілька курганів доби бронзи.

ГРУ́ШІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Південний Буг, за 7 км на схід від районного центру та залізничної станції Голта. Населення — 1394 чоловіка.

В селі — виробнича бригада № 3 колгоспу ім. Леніна, центральна садиба якого розміщена в м. Первомайську. Основний напрям виробництва — рільництво і тваринництво.

42 передовики бригади мають урядові нагороди, зокрема за високі виробничі показники у вирощуванні кукурудзи орденом Леніна нагороджено тракториста М. І. Багнюка. В селі працює депутат Верховної Ради Української РСР 7-го скликання старша птахарка колгоспу ім. Леніна О. В. Топало.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, працюють три магазини, кравецька та шевська майстерні.

Село засноване в другій половині XVIII ст. На острові, розташованому напроти села, виявлено поселення доби неоліту та скіфських часів, розкопані залишки житла й поховання черняхівської культури, знайдено римські монети I—II ст. н. ери.

ДО́ВГА ПРИ́СТАНЬ — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Голта. Населення — 1132 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Брід та Зелена Левада.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 4356,5 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та тваринницької продукції.

В Довгій Пристані працюють середня школа, 2 клуби, 2 бібліотеки, дільнична лікарня, дитячі ясла, 2 магазини, відділення зв'язку.

Село засноване на початку XIX ст.

КАМ'ЯНА́ БА́ЛКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Південний Буг, за 18 км на захід від районного центру і залізничної станції Голта. Населення — 831 чоловік. Сільській Раді підпорядкований населений пункт Чаусове Друге.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», орні землі якого становлять 4185 га. В господарстві вирощується озима пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Розвинуто тваринництво. Допоміжні галузі — овочівництво і садівництво.

Тут працюють восьмирічна та початкова школи, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Засноване село в першій половині XVIII ст. поблизу балки, де пороги і брід через Буг. Тут відбувалися жорстокі битви з татарами. Ще й досі на горі біля порогів видно сліди глибоких ям-укріплень, біля яких знаходять велику кількість кісток, наконечники стріл, чавунні ядра, дрібні турецькі монети і навіть панцирі. У 1905 році в селі спалахнуло селянське повстання проти місцевого поміщика.

Уродженка Кам'яної Балки Н. Буревич брала участь у діях підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра». Посмертно її нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Уродженцем с. Чаусове Друге є поет А. Г. Ярмульський.

В селі виявлено поховання черняхівської культури.

КАМ'ЯНИ́Й МІСТ — селище, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Кодими, за 20 км на південь від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1917 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Катеринка, Новоандріївка, Петрівка, Полтавка, Старі Кошари.

На території селища розташовані: машинобудівний завод, який випускає щороку 2000 дощувальних машин марки ДДН-70 і 200 насосних станцій СНН-75/40; хлібоприймальний пункт, а також виробнича бригада № 2 колгоспу ім. Чкалова, центральна садиба якого — в селі Катеринка. За бригадою закріплено 1421 га орної землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму.

За високі показники в сільському господарстві 55 колгоспників селища нагороджено орденами і медалями СРСР, з них орденом Леніна — ланкових В. М. Олійник і Т. Д. Цимбал, бригадира М. Є. Шаповала, орденом Трудового Червоного Прапора — 4 чоловіка.

В селищі є середня школа, клуб, бібліотека, ощадна каса, 2 дитячих ясел.

Селище виникло у XIX ст. В роки громадянської війни в селі Катеринці діяв партизанський загін на чолі з М. А. Мальковцем. Жителі Катеринки П. І. Демиденко, М. М. Демиденко, Б. Т. Демиденко, І. О. Паламарчук,

С. С. Кошовенко, І. Й. Клименюк, І. А. Павленко та М. Ф. Клименюк — учасники підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра».

Уродженець Катеринки С. Паламарчук за мужність та відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни в боях за визволення міста Сандомир (Польща), удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В околицях села є кургани доби бронзи, скіфських та сарматських часів, а також знайдено знаряддя праці доби бронзи (III—I тис. до н. ери).

КІНЕЦЬПІ́ЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Голта. Населення — 2798 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Забари, Кам'яний Міст.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Вільний», який має 3368 га орної землі. Радгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Розвинуте рільництво.

За самовіддану працю тракториста Г. І. Гизюка нагороджено орденом Леніна.

В селі восьмирічна школа, дитячі ясла, 7 магазинів, їдальня, кравецька та шевська майстерні.

Вперше село Кінецьпіль згадується в історичних документах 1634 року як фортеця для захисту від татар, збудована за наказом гетьмана Конєцпольського французьким інженером Бопланом.

В 1907 році селяни виступили проти поміщика, за що були жорстоко покарані.

Поблизу села виявлено рештки поселення трипільської культури.

КУ́МАРІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кодими, за 25 км на південний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Кам'яний Міст. Населення — 1831 чоловік. Сільській Раді підпорядковане селище Запоріжжя.

За колгоспом «Більшовик», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 4139 га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник та цукрові буряки, розвинуто тваринництво. Допоміжними галузями виробництва є садівництво, городництво, бджільництво та шовківництво

За досягнуті успіхи у вирощуванні високих урожаїв зернових 19 колгоспників удостоєні урядових нагород, в т ч. ордена Леніна — колишній голова колгоспу М. М. Жигалюк.

В селі—восьмирічна школа, дитячі ясла, два клуби, бібліотека, три магазини, побутова майстерня.

Протягом післявоєнних років тут споруджено 560 житлових будинків для колгоспників.

Село засноване у XVIII ст.

350 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні. В. К. Вайсман і П. А. Котовський були учасниками підпільної організації «Партизанська іскра».

Недалеко від села виявлено ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

ЛУКАШІ́ВКА (до 1860 року Хаїнка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Голта. Населення — 798 чоловік. Сільській Раді підпорядковане селище Єрмолаївка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Авангард», який має 3357 га орної землі. Основний напрям господарства — зерно-молочний. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник. 18 передовиків виробництва мають урядові нагороди. За високі показники в розвитку вівчарства чабан Н. І. Волошин нагороджений орденом Леніна.

В селі восьмирічна школа, пологовий будинок, клуб, бібліотека. До послуг трудящих 4 магазини.

Засноване село у 1813 році. В околицях його виявлено кургани епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ПІДГОРО́ДНА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 7 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 2700 чоловік.

В селищі є хлібоприймальний пункт з елеватором місткістю 35 тис. тонн, нафтобаза, яка обслуговує 6 районів Миколаївської та Кіровоградської областей, мазутна база Кіровоградського цукротресту, торговельна база Первомайського районного відділення «Сільгосптехніки».

Жителі селища залізничники А. Г. Кухарчук і Р О. Скобин (нині пенсіонери) нагороджені орденом Леніна.

Тут працюють середня школа, 2 амбулаторії, 2 клуби, бібліотека, 4 магазини, кравецька та шевська майстерні, лазня.

Підгородна заснована в кінці XIX ст. під час будівництва залізниці Рудниця—Ольвіополь.

В селищі проживає Герой Радянського Союзу М. М. Топольников, якому це звання присвоєно в 1943 році за мужність і відвагу, проявлені у форсуванні Керченської протоки.

РОМА́НОВА БА́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташована на правому березі річки Південний Буг за 22 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Голта. Населення — 905 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Генівка, Іванівка, Львів та Соколівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, орні землі якого становлять 6599 га. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки та соняшник, виробляють тваринницькі продукти

За високі показники в сільськогосподарському виробництві комбайнеру І. І. Чаусенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, орденом Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу В. К. Перкуна, свинаря колгоспу Ф. А. Ступака.

В селі восьмирічна школа, 5 дитячих ясел, бібліотека, будинок культури, пологовий будинок. До послуг трудящих 3 магазини, їдальня.

Виникло село в другій половині XVIII ст. Його першими жителями були збіглі кріпаки з Правобережної України.

Герой Соціалістичної Праці А. О. Водовська. Софіївка, 1968 р.

Герой Соціалістичної Праці Н. О. Щербиніна. Жовтневе, 1969 р.

Герой Соціалістичної Праці О. П. Вербовий. Жовтневе, 1969 р.

Уродженець села І. К. Степанко був учасником повстання на броненосці «Потёмкин».

На околицях Романової Балки виявлено залишки поселення черняхівської культури.

СИНЮ́ХИН БРІД — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Синюхи, за 17 км на північ від районного центру і за 2 км від залізничної станції Синюха. Населення — 2284 чоловіка.

В селі розміщується колгосп ім. Шевченка — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 5556 га орної землі. Тут вирощують озиму пшеницю, овес, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. За трудові досягнення бригадира рільничої бригади П. П. Швеця, комбайнера В. В. Перкова, тракториста І. В. Лазарєва і доярку В. П. Дарієву нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, дитячий садок.

Учителя П. В. Мельничука нагороджено орденом Леніна.

Село виникло в XVIII ст. В часи Запорізької Січі через річку Синюху тут був брід.

Поблизу села виявлено залишки неолітичного поселення.

СОФІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Бандурка. Населення — 2008 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бандурка і Богословка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 6135 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та тваринницької продукції. Допоміжні галузі — садівництво, виноградарство, городництво. Колгосп має консервний завод потужністю 1,5 млн. банок на рік.

За досягнуті успіхи у вирощуванні зернових колгоспникам А. О. Водовській та С. Г. Яковенко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено О. Т. Лопатіну, Н. Ф. Богуславську, Г. А. Павлову, 19 колгоспників удостоєно інших орденів і медалей.

В селі є середня школа, дільнична лікарня, 2 дитячих садки, клуб, бібліотека, шевська майстерня.

Софіївка заснована в другій половині XIX ст.

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група на чолі з лейтенантом Червоної Армії Д. В. Вдовиченком, яка мала зв'язок з «Партизанською іскрою» села Кримки. Уродженцю Софіївки О. Я. Вахненку за відвагу при форсуванні Дніпра в роки Великої Вітчизняної війни присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СТЕПКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Кам'яний Міст. Населення — 1497 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Зелені Кошари, Садибне, Сметана, Степове.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Росія», орні землі якого — 4017 га. Основний напрям — виробництво зерна і молока. Провідною зерновою культурою є озима пшениця, з технічних — цукрові буряки. Допоміжними галузями в господарстві є садівництво і виноградарство. 14 працівників сільського господарства відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні ланкові П. Д. Царинна, М. Т. Шкурко і Г. О. Кузнецова, бригадир рільничої бригади П. К. Майстренко. Завідуюча фермою колгоспу Л. В. Опалько була делегатом XXIV з'їзду КП України. В селі Жовтневому міститься передовий в області радгосп ім. 25-річчя Жовтня. Його кращих трудівників Н. О. Щербиніну, К. І. Михнюк, О. П. Вербового, М. К. Євича, О. Г. Мурувану-Курдюкову, О. І. Пронченка, Я. І. Мельника та Н. М. Кулик удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Степківки — восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури, 5 дитячих ясел. Функціонують дільнична лікарня, пологовий будинок. Працюють 4 магазини.

Село засноване в 1817 році переселенцями з Полтавської губернії.

Активному борцю за Радянську владу на селі П. П. Буряченку встановлено пам'ятник. В період тимчасової фашистської окупації в підпільній організації «Партизанська іскра» брав участь місцевий житель В. С. Терниченко.

Уродженці Степківки В. Т. Головченко та М. І. Шкурко — Герої Радянського Союзу.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Чорному Ташлику, за 25 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Бандурка. Населення — 337 чоловік. Сільській Раді під-

Герой Соціалістичної Праці свинарка О. Д. Кртіна з колгоспу ім. Леніна. Тарасівка, 1956 р.

порядковані також населені пункти Анатолівка, Бандурка, Верхня Лозуватка, Калинівка, Лозуватка, Новоолександрівка, Світоч, Шевченко.

На території села — центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 5105 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна і тваринницької продукції. Тут вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Допоміжні галузі виробництва — садівництво і виноградарство. У колгоспі є авторемонтна майстерня, електростанція, млин.

За високі показники у розвитку тваринництва колгоспниці О. Д. Критіній присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона була делегатом XX з'їзду КП України. Майстра високих урожаїв озимої пшениці Г. С. Жук нагороджено орденом Леніна, свинарку Л. І. Васильєву і ланкову Є. І. Погорєлову — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Тарасівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Є фельдшерський пункт і колгоспний пологовий будинок, а також профілакторій для тваринників. До послуг трудящих — 2 магазини, кравецька майстерня, радіовузол.

Тарасівка заснована у XVIII ст.

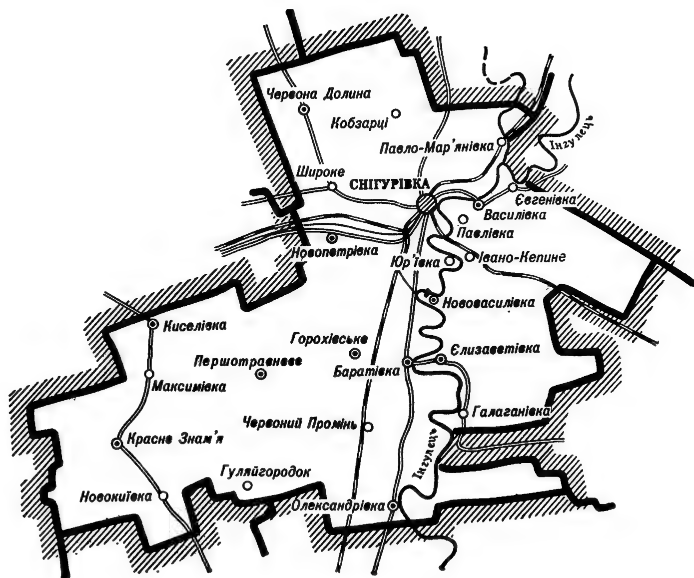
ЧА́УСОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 9 км на захід від районного центру і залізничної станції Голта. Населення — 590 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Мічуріне і Підгір'я.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога». Господарство, за яким закріплено 3062 га землі, спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, птиці. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву молока. В 1970 році одержано по 42 цнт зернових з кожного га, на 100 га сільгоспугідь вироблено по 391 цнт молока. 20 передовиків колгоспу мають урядові нагороди, в т. ч. орденом Леніна нагороджені пташниця Є. Я. Соловйова, ланковий А. С. Нетреба, бригадири комплексних бригад Г. І. Комарчук і К. С. Горбановський, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 5 чоловік.

У селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, будинок культури, бібліотека, працюють 2 магазини.

Засноване Чаусове в першій половині XVIII ст. В 1905 році в селі відбулось повстання селян під керівництвом П. Д. Скрипника. Після придушення виступу його заарештували і засудили до смертної кари. 1924 року створено сільськогосподарську комуну «Світло».

СНІГУРІВСЬКИЙ РАЙОН

СНІГУРІВКА

Снігурівка — місто районного підпорядкування, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 79 км від обласного центру. Залізнична станція на лінії Миколаїв—Дніпропетровськ. Місто зв'язане автобусним сполученням з Миколаєвом, Херсоном та іншими населеними пунктами району і області. Населення — 15,3 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане с. Кобзарці.

Снігурівка — центр району, площа якого — 1,3 тис. кв. км, населення — 52,7 тис. чоловік (в т. ч. 15,3 тис. міського й 37,4 тис. сільського). 62 населених пункти підпорядковані міській і 10 сільським Радам. У районі є 22 радгоспи, рибгосп, учбове господарство Херсонського сільськогосподарського інституту, державний лісорозсадник, птахофабрика. Площа орної землі — 105,1 тис. га (в т. ч. 28,3 тис. га зрошуваної). Сади й виноградники займають 3,1 тис. га. На території району діє державна Інгулецька зрошувальна система. У районі — 11 промислових підприємств, 4 будівельні організації. Є 4 лікарні, 38 фельдшерсько-акушерських пунктів. Працюють 55 шкіл, 55 будинків культури і клубів, 44 бібліотеки.

Місцевість навколо Снігурівки була заселена ще в добу бронзи. Під час археологічних розкопок тут досліджено поховання та рештки жител III—I тисячоліття до н. е., а також житлові споруди I—IV ст. н. е. Виявлено, крім того, поселення пізньоскіфських часів (III—I ст. до н. е.)[1].

У 1812 році на казенні землі на правому березі Інгульця переселилися державні селяни Снігурівки і Ненадєйківки Климовицького повіту Могильовської губернії[2]. Нове село під назвою Снігурівка як державне поселення увійшло до Засільської волості Херсонського повіту. Осідали в селі також і збіглі кріпаки. За даними ревізії 1816 року тут мешкало 322 чоловіка.

Новосели на 10 років звільнялися від подушного й оброчного податків, одержували від казни наділ — 15 десятин на ревізьку душу. Користування землею було общинним. Громадська земля ділилася на 2 відруби: кращий, 3974 десятини, знахо-

[1] І. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957), стор. 132.
[2] Архив истории труда в России, кн. 11—12. Птг., 1924, стор. 148—163.

Хата перших поселенців у Снігурівці. 1912 р.

дився між Інгульцем та Новопетрівкою і т. зв. Сибір[1] — 4347 десятин, що розкинулися за 25 — 30 верст від села. Крім того, до 300 десятин громадської землі були непридатні для обробітку. Сусідні поміщики Марцин і Рафтопулова самовільно захоплювали селянські клаптики землі, забороняли проїзд селянам через свої володіння. Незадоволені тяжким становищем жителі Снігурівки 25 листопада 1823 року писали генерал-губернаторові Новоросійського краю графу Воронцову: «Ми тут під таким гнітом від поміщиків, що при всій нашій праці і намаганнях господарями бути не сподіваємося, як ми, так і діти наші повинні залишатися в злиднях і убозтві»[2]. Щорічно селяни сплачували від 30 до 36 крб. різних податків[3]. Щоб розрахуватися за них, годувальники багатьох родин йшли на заробітки. Через злидні та епідемії великою була смертність серед населення. Тому 1828 року в армію взяли лише одного рекрута замість 6—8, як у попередні роки[4].

Важкого гноблення феодально-кріпосницької держави зазнавало населення села і після реформи 1861 року. Хоча наділи державних селян були дещо вищими, ніж наділи колишніх кріпаків, все ж досить багато господарів гостро відчували нестачу землі. 1886 року за постановою повітового земства у Снігурівці провели перерозподіл общинної землі за кількістю їдців[5].

Багато дрібних землевласників, розорені оброчними податками, здавали наділи в оренду місцевим багатіям, віддавали левову долю врожаю хазяям за взяте у них насіння або робочу худобу. У травні 1887 року рішенням Херсонського губернського присутствія у селянських справах жителів Снігурівки переведено з платників оброчного податку на викупні платежі.

Тяжке становище селян визнавало навіть земство. 1887 року член Херсонської земської управи доповідав губернським зборам, що у багатьох волостях повіту вигоріли хліба і трави, наймити Снігурівки не можуть знайти роботу навіть за низькими цінами — 1 крб. на місяць без харчування. На рубежі XIX—XX ст. у користуванні сільської громади Снігурівки було 8348 десятин землі, але багато мешканців села жили в нужденних умовах. Щоліта близько 100 чоловік, збуваючи за безцінь землю або здаючи її в оренду куркулям, вирушали на пошуки сезонних заробітків. Кращі землі навколо Снігурівки залишалися в руках великих землевласників Лінке, Рафтопулової та інших, які володіли більше як 2 тис. десятин кожний. Оброблялася їх земля дешевою працею місцевих наймитів і прийшлих батраків.

У 1875 році через відсутність елементарної медичної профілактики від холери померло 105 мешканців села. До 1891 року тут не було навіть фельдшерського пункту[7]. Лише 1901 року у Снігурівці побудували приміщення лікарні, де 1912 року було 10 ліжок. Лікар, 4 фельдшери і санітар обслуговували 15 тис. жителів Снігурівки і навколишніх волостей. У 1862 році в невеликій селянській хаті відкрито трирічну парафіяльну школу, окреме приміщення для якої збудовано на кошти жителів у 1865 році.

---

[1] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 28, 29.

[2] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 211, арк. 31.

[3] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесчины, вып. 1, стор. 54.

[4] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 211, арк. 191.

[5] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 182.

[6] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. приложения, стор. 23.

[7] Краткий исторический очерк земской медицины в Херсонском уезде за 1865—1895 гг., стор. 7.

В 1903—1904 роках значну політичну роботу серед населення Снігурівки провадив бідняк О. В. Бабич. Він був кореспондентом і розповсюджувачем спеціального збірника «Правда», який випускався Херсонським губернським комітетом сільських організацій РСДРП. Влітку 1905 року, виступаючи на сходках, мітингах, О. Бабич і його однодумці закликали селян до боротьби за землю, рівноправність, розповідали їм про події в країні.

Восени 1905 року навколо Снігурівки запалали поміщицькі маєтки. Селяни ділили між собою хліб, худобу, поміщицьке майно. В ніч на 30 листопада повсталі зламали замки на коморах поміщика Пономаренка і розібрали зерно[1]. 4 грудня жителі Снігурівки і сусідніх сіл вивезли хліб з маєтку Заїкіна, 5 грудня — з економії Шполи, підпалили маєток князя Трубецького. Для розправи з повсталими прибув загін з 300 козаків. 29 грудня пристав з 10 козаками почав обшук у запідозрених, але змушений був відступити через опір селян. Наприкінці 1905 року на кошти місцевих поміщиків у Снігурівці створена чорносотенна куркульська банда, т. зв. дружина спокою, яка разом з козаками влаштувала в селі та на його околицях криваві розправи над повсталими. Майже місяць 173 арештованих тримали зачиненими у корівнику. Восени 1906 року, після закінчення слідства, багатьох учасників виступу засудили до різних строків ув'язнення і заслання до Сибіру[2].

Ліквідація общинного землеволодіння внаслідок столипінської аграрної реформи була особливо відчутною для бідного населення села. З 1908 по 1913 рік близько 8 проц. господарств щорічно втрачали землю. Десятки обездолених сімей виїхали з Снігурівки в Акмолінську область, Тобольський край та інші віддалені райони царської Росії. Тимчасом куркулі, скуповуючи у бідноти землю, розширювали свої ділянки. У 1907 році за допомогою повітового земства в селі організували кредитне товариство, позиками якого користувалася заможна верхівка села, бо біднякам виплачувати 8—12 проц. було не під силу.

На початку XX ст. Снігурівка стала значним хліботорговим центром Херсонського повіту. Цьому сприяло вигідне розташування села на гужовому шляху Херсон—Кременчук, а також водне сполучення по Інгульцю з Херсоном та іншими причорноморськими портовими містами. Напередодні першої світової імперіалістичної війни сотні снігурівців працювали на будівництві залізниці Херсон—Миколаїв—Катеринослав, яка 1916 року була введена в дію.

Війна призвела до дальшого розорення бідняків. У 1916—1917 рр. багато селянських родин через відсутність годувальників не засівали землю[3]. Наживалися лише багатії, які збували сільськогосподарську продукцію для потреб фронту.

Лютневу буржуазно-демократичну революцію снігурівська біднота зустріла з піднесенням, чекаючи припинення війни і вирішення земельного питання. Проте сподівання ці не виправдалися. У квітні 1917 року волосний з'їзд землеробів, де були представлені в основному заможні селяни, вимагав вести війну до переможного кінця. Наприкінці квітня робітники залізничної станції оголосили страйк, вимагаючи ввести до складу волосного громадського комітету представника від залізничників, і добилися успіху[4].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції на початку лютого 1918 року обрано Снігурівську волосну Раду селянських і батрацьких депутатів. Члени Ради Є. Портянко, О. Короткий та інші брали активну участь у розподілі поміщицької землі та майна між бідняками.

У березні 1918 року у Снігурівку вступили австро-німецькі війська. Партизанський загін під керівництвом жителя с. Козацького Херсонського повіту більшовика З. П. Видригана влітку і восени вів активні дії проти окупантів. До загону входили

---

[1] Революционная борьба на Херсонщине 1905—1907 гг., стор. 209, 210.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 57, т. 2, арк. 35.
[3] Газ. «Херсонские новости» (Херсон), 11 лютого 1917 р.
[4] Газ. «Известия» (Херсон), 28 квітня 1917 р.

селяни Козацької, Снігурівської і Галаганівської волостей Херсонського повіту. Дії партизанів координував уповноважений Тимчасового робітничо-селянського уряду України по Херсонській губернії Й. С. Скляр[1].

Активно боролися партизани й проти франко-грецьких інтервентів, що в кінці 1918 року прийшли на зміну австро-німецьким окупантам. Частини Червоної Армії наприкінці лютого 1919 року визволили село від інтервентів. З березня створено волосний ревком[2]. Становище у селі залишалося напруженим. У травні, спираючись на місцеве куркульсько-поміщицьке та націоналістичне охвістя, отаман Григор'єв захопив залізничну станцію Снігурівка. Без суду і слідства бандити розстріляли 57 радянських активістів. Наприкінці місяця під ударами військ 3-ї Української армії григор'євці відступили[3].

У зміцненні Радянської влади на селі велику допомогу місцевим комуністам надавали повітові партійні та радянські органи. Та влітку 1919 року до волосного виконкому пролізли куркулі, які ігнорували заходи влади Рад щодо придушення контрреволюційних банд, саботували виконання продрозверстки, мобілізацію в Червону Армію тощо. Рішенням повітового виконкому волвиконком розпустили і створили волревком[4]. Ревком організував продзагін, який, дбаючи про виконання плану продрозверстки, повів рішучу боротьбу проти куркульського бандитизму.

У серпні 1919 року Снігурівку захопили денікінські війська. Білогвардійській контррозвідці допомагала т. зв. група самозахисту[5], яка складалася з офіцерів та куркульсько-поміщицьких синків. Денікінські карателі разом з куркулями захопили снігурівських активістів — завідуючого земельним відділом Снігурівського волревкому О. Портянка, начальника волосної міліції О. Короткого, народних міліціонерів А. Корсакова, С. Голуба та І. Болотного[6]. У маєтку Трубецького їх порубали, а тіла кинули у степову криницю. У жовтні загін висунських повстанців, яким командував більшовик Д. І. Загородній, вибив із Снігурівки білогвардійців. До висунців приєдналося багато снігурівської бідноти[7]. Незабаром село захопив 42-й Донський полк білокозаків, але наприкінці січня 1920 року частини 41-ї дивізії Червоної Армії визволили його від денікінських банд[8].

На початку лютого 1920 року у селі створено волосний ревком, а 18 квітня — волосний виконавчий комітет Ради робітничих селянських і червоноармійських депутатів, головою якого став А. О. Дмитриулін. При волвиконкомі працювали відділи: земельний, продовольства, охорони здоров'я, народної освіти тощо. За роки імперіалістичної та громадянської воєн селу було завдано великих збитків — на суму 1,5 млн. крб. (у цінах 1920 року)[9].

Радянським органам треба було докласти великих зусиль, щоб підняти господарство. Перш за все вони взяли на облік поміщицьку і частково куркульську землі, а також продовольчі запаси, тяглову силу і сільськогосподарський реманент. Селяни одержали по 4 десятини землі на їдця[10]. У важких умовах господарської розрухи волвиконком домігся максимального засіву орних земель та виконання продрозверстки.

Значну допомогу органам Радянської влади надавав створений весною 1920 року партійний осередок[11] на чолі з колишнім партизаном Ф. Матосовим. 14 липня у Снігу-

---

[1] З. П. Видриган. Шлях солдата. Одеса, 1969, стор. 57.
[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1925, оп. 1, спр. 312, арк. 10, 11.
[3] Журн. «Летопись революции», 1924, № 4, стор. 19.
[4] Газ. «Известия» (Херсон), 7 серпня 1919 р.
[5] Газ. «Херсонський комунар» (Херсон), 4 січня 1925 р.
[6] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1538, оп. 3, спр. 3, арк. 38.
[7] ЦДАРА, ф. 4, оп. 3, спр. 1768, арк. 145.
[8] Там же, ф. 199, оп. 4, спр. 304, арк. 12.
[9] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 219, арк. 29.
[10] Там же.
[11] Газ. «Известия» (Херсон), 7 липня 1920 р.

О. Г. Селіванов — перший голова артілі «Червоний Жовтень». Снігурівка, 1929 р.

рівці відбувся волосний з'їзд сільських комуністичних осередків. Всі 30 учасників з'їзду оголосили себе мобілізованими і роз'їхалися по сусідніх волостях, щоб допомагати місцевим органам влади виконати продрозверстку, проводити мобілізацію в Червону Армію, збирати продовольство і фураж для червоноармійських частин, що діяли на врангелівському фронті.

Весною того ж року з участю секретаря повітового комітету комсомолу І. Клєвцова у селі оформився волосний комсомольський осередок, першим секретарем якого обрано В. Кужеля.

Сільський КНС, створений наприкінці червня 1920 року, розгорнув широку діяльність щодо здійснення закону Всеукрревкому про землю, продрозверстки, приділяв багато уваги відбудові сільського господарства. Восени, коли радянське командування готувало рішучий наступ проти Врангеля у Криму, Снігурівський КНС направив багато добровольців у Червону Армію, допоміг кіньми і фуражем[1].

Рішення X з'їзду РКП(б) про запровадження нової економічної політики і заміну продрозверстки на продподаток знайшли широкий відгук серед селянства. Розширювалися посівні площі. Спільними зусиллями снігурівці зорали і засіяли 1921 року 200 десятин громадського клину, а також ділянки, що були виділені для сімей червоноармійців. Весною того року на селі почав працювати товарообмінний пункт, де населення обмінювало зерно на товари широкого вжитку та дрібний сільськогосподарський реманент. Снігурівська комсомолія організувала влітку комсомольсько-молодіжні бригади для збирання врожаю.

Вже на початку 20-х років снігурівці приступили до здійснення ленінського плану електрифікації. За рішенням раднаргоспу Херсонського повіту 1922 року у селі розпочалося будівництво електростанції, яка через 5 років дала перший струм[2].

Комуністи, депутати Ради, члени КНС пропагували серед трудівників Снігурівки ленінську ідею кооперування дрібних селянських господарств. У січні 1921 року на засіданні колегії Миколаївського губернського земвідділу була зареєстрована снігурівська сільгоспартіль «Надія»[3]. Згодом виникли ТСОЗи «Згода», «Свобода», «Перемога бідноти», «Нове життя».

У березні 1923 року утворився Снігурівський район Херсонського округу. У селі помітно пожвавилася господарська й політична робота. Райпартком і райвиконком всіляко допомагали партійній організації та сільській Раді перетворювати у життя рішення партії й уряду. 1923 року з числа середняків і заможних селян організувалося тракторне товариство. Снігурівський КНС домігся, щоб у це товариство прийняли і бідняків О. Г. Селіванова, Я. Корсакова, Я. Вараксу, О. і П. Ольхових. На кінець 1927 року у товаристві з 31 господарства — 12 становили бідняцькі. Згодом товариство реорганізувалося у ТСОЗ, який очолив О. Г. Селіванов.

Відразу ж після визволення села від денікінців почали працювати лікарня, трудова семирічна школа, народний будинок. Діяли гуртки ліквідації неписьменності, які пізніше перетворилися на школи лікнепу. Восени 1925 року перші 24 випускники одержали свідоцтво про закінчення трьохмісячної школи лікнепу; 8 відмінників навчання відзначили преміями[4]. 25 травня 1922 року на об'єднаному засіданні волпарткому і створеного тимчасово в зв'язку з бандитизмом волревкому прийнято пропозицію комсомольців про відкриття при Снігурівському народному будинку самоді-

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 158, арк. 44.
[2] Газ. «Известия» (Херсон), 26 серпня 1921 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 19, арк. 36, 41.
[4] Херсонський облдержархів, ф. Р-414, оп. 1, спр. 639, арк. 66.

яльного театру. Підготовкою спектаклів керував запрошений з Херсона артист міськдрамтеатру Ю. В. Шумський (згодом народний артист СРСР). 1923 року при місцевій школі комсомольці створили піонерську організацію. Через рік на кошти, зароблені комсомольцями на залізничній станції, будівництві і ремонті селянських жител та під час суботників, був відкритий перший піонерський табір для сиріт, дітей загиблих червоноармійців і партизанів[1].

Під час проведення суцільної колективізації на допомогу місцевому активу з Миколаєва, Херсона, Запоріжжя та Кривого Рога прибуло 37 двадцятип'ятитисячників. Весною 1930 року на базі місцевих ТСОЗів створено колгосп «Червоний Жовтень» (голова — О. Г. Селеванов), у якому об'єдналися 90 проц. дворів села. Перший виїзд на колгоспне поле відбувся у квітні. Добре трудилися при підготовці до весняної сівби сільські комуністи Н. П. Ольховий, Н. Н. Білан, М. І. Дяченко, Т. П. Цуканов. Вони не лише контролювали хід ремонту возів, плугів, борін, збруї, а й показували особистий приклад у праці. Уже на 27 липня 1930 року господарство здало державі 15 тис. пудів хліба. На 10 травня 1931 року колективізацією у Снігурівці було охоплено 93,1 проц. селянських господарств[2]. Для надання технічної допомоги снігурівським колективним об'єднанням ще у 1928 році за активною допомогою райпарткому створюється державний кущ технічної допомоги, який мав 8 тракторів і обробляв 40 проц. орної землі. Згодом на базі цього куща створено МТС.

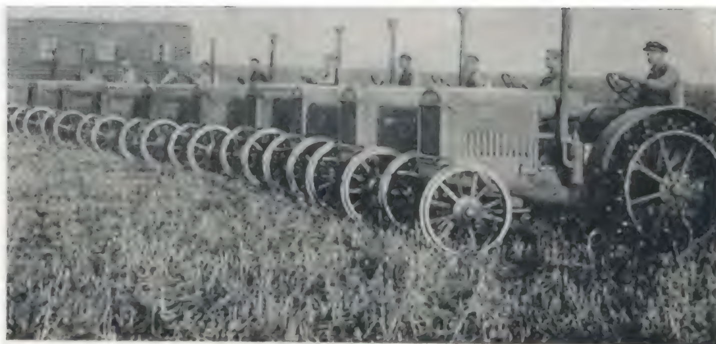
Оскільки Снігурівський район у справі суцільної колективізації був одним з перших на Україні, республіканська піонерська організація взяла шефство над районом і допомогла снігурівцям у створенні МТС[3]. Юні ленінці зібрали десятки тисяч тонн металолому та макулатури, а виручені гроші (150 тис. крб.) здали у фонд спорудження станції. 28 червня 1931 року на відкриття МТС з усіх кінців республіки з'їхалося 150 представників від піонерських організацій. Снігурівській МТС того року присвоїли ім'я Першого Всеукраїнського піонерського зльоту, який відбувся у цей день.

У червні 1931 року на пленумі Снігурівського райпарткому було відзначено, що успішно пройшла у селі і друга колгоспна весна. Особлива заслуга в цьому належить Снігурівській територіальній парторганізації, що змогла налагодити роботу МТС, а також мобілізувати п'ять комсомольських організацій села на активну участь у сільськогосподарському виробництві.

МТС відіграла визначну роль у зміцненні колгоспного виробництва. Згодом із Снігурівської МТС виділилися самостійні станції — Баратівська і Киселівська. Машинний парк Снігурівської МТС налічував 67 тракторів, 27 комбайнів, 20 автомашин. Механізатор МТС І. Тарнавський, що відзначився на збиранні врожаю 1935 року, брав участь у Всесоюзній нараді комбайнерів. 1936 року Радянський уряд нагородив його орденом Леніна.

Високих показників у роботі добилася жіноча тракторна бригада, яку очолювала комсомолка Н. Луцкіна. У 1939 році вона була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві і всесоюзної наради бригадирів. 1938 року механізатори Снігурівки брали участь у республіканському конкурсі на кращого тракториста і домоглися високого виробітку умовної оранки на кожний трактор. Серед передовиків були трактористи І. Скакунов, П. Шойко та інші. Бригадир тракторної бригади В. Осадчий виробив на колісний трактор по 1020 га умовної оранки і зекономив 1100 кг пального. Уряд нагородив його орденом Леніна. План тракторних робіт 1940 року

Техніка Снігурівської МТС. 1931 р.

[1] Газ. «Комуністичним шляхом» (Снігурівка), 1 вересня 1962 р.
[2] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1289, арк. 88.
[3] Газ. «Наддніпрянська правда» (Херсон), 30 червня 1931 р.

Снігурівська МТС виконала на 103 проц., за що була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1].

Перед війною у селі було два колгоспи — «Червоний Жовтень» та ім. XVII партз'їзду, що виділився з артілі «Червоний Жовтень». Обидва колгоспи стали мільйонерами. 1938 року за перевиконання планів хлібозаготівель артіль «Червоний Жовтень» занесено на районну Червону Дошку пошани. Доярка колгоспу ім. XVII партз'їзду Л. Шаповалова 1937 року надоїла від кожної корови по 3 849 літрів молока і була удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора.

Підвищувалася оплата праці, зростав добробут снігурівців. Так, кожен комбайнер Снігурівської МТС у жнива заробляв щодня від 30 до 50 крб. По 4—8 кг хліба і 3—5 крб. одержували на трудодень колгоспники. Кожен член артілі «Червоний Жовтень» за рік у середньому заробляв 687 крб. 50 коп. і 825 кг зерна. Зросла купівельна спроможність жителів, у хатах з'явилися нові меблі, радіоприймачі, велосипеди тощо. Товарообіг Снігурівської райспоживспілки, наприклад, у 1935 році становив 2,6 млн. крб., а у 1937 — 8,9 млн. крб. У роки довоєнних п'ятирічок в селі було збудовано маслозавод, луб'яний завод, зерновий елеватор. Було реконструйовано залізничну станцію.

Керуюча і спрямовуюча роль у боротьбі за зміцнення колгоспів, підприємств місцевої промисловості, підвищення продуктивності праці, виховання трудящих у дусі комунізму належала 11 партійним організаціям села, які об'єднували 103 комуністи. Велику допомогу їм надавали комсомольці, яких у райцентрі налічувалося понад 250 чоловік.

Безпосередню участь у зміцненні економіки громадських господарств і промислових підприємств Снігурівки брала сільська Рада. Так, члени депутатської групи колгоспу ім. XVII партз'їзду комуністи Г. Цуканов та І. Дмитренко були застрільниками соціалістичного змагання між бригадами і ланками. Член артілі «Червоний Жовтень» депутат К. Середа організувала стахановський рух серед жінок-колгоспниць, піклувалася про побут та відпочинок матерів-трудівниць.

Поліпшився стан охорони здоров'я в селі. В 1937 році тут працювали поліклініка, лікарня на 35 ліжок, санепідстанція, дитяча консультація та молочна кухня. Обслуговували населення 5 лікарів і 25 фельдшерів.

На кінець 1937 року в Снігурівці ліквідовано неписьменність. Того ж року 29 юнаків і дівчат вперше в історії села здобули середню освіту в місцевій школі. У 1940/41 навчальному році в середній, семирічній і початковій школах працювало 60 учителів і навчалося 1250 дітей[2] — майже одна п'ята населення Снігурівки.

Змістовним і різноманітним було культурне життя мешканців села. 1935 року споруджено сільський будинок культури, при якому діяли гуртки художньої самодіяльності. Працювало в селі ще 2 колгоспні клуби, червоні кутки при МТС і залізничній станції, 2 кінотеатри, 2 бібліотеки (для дорослих і юнацтва) налічували понад 10 тис. примірників книг. 342 сім'ї слухали радіо. В артілі «Червоний Жовтень» з 1931 року виходила багатотиражна газета.

Парторганізації і Рада звертали особливу увагу на посилення масово-оборонної роботи на селі. Регулярно проводив практичні заняття з населенням штаб протиповітряної оборони. Гуртками ГСО, ПВХО, ГПО було охоплено 187 юнаків і дівчат. Члени організації Тсоавіахіму брали участь у шлюпочних і піших переходах, вивчали топографію, зброю, на зібрані гроші побудували вишку для стрибків з парашутом[3].

На другий день після віроломного нападу фашистської Німеччини на нашу Батьківщину сотні снігурівців пішли до лав Червоної Армії. На жнива вийшли жінки,

---

[1] Газ. «Соціалістичним шляхом» (Снігурівка), 7 листопада 1940 р.

[2] Газ. «Соціалістичним шляхом», 7 листопада 1937 р.; М. С. Гриценко. Нариси з історії школи Української РСР (1917—1965). К., 1966, стор. 121.

[3] Газ. «Соціалістичним шляхом», 8 липня 1939 р.

Збирання врожаю у Снігурівському районі. 1968 р.

Відгодівельний майданчик тракторної бригади Героя Соціалістичної Праці О. П. Рожка. Колгосп «Україна» Врадіївського району. 1967 р.

Збирання зернових у колгоспі ім. Леніна Жовтневого району.

На птахофермі радгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС Миколаївського району. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

пенсіонери й підлітки. 10 липня 1941 року на загальному мітингу трудящих райцентру після обговорення звернення ЦК КП(б)У і уряду республіки до українського народу прийнято резолюцію: не шкодуючи життя, боротися до остаточної перемоги над ворогом. Від населення надходили кошти у фонд оборони, учні зібрали 9 тонн металолому на побудову танків і літаків.

З середини липня ворожа авіація щоденно бомбардувала залізничну станцію Снігурівка. На руїни перетворено водонапірну башту і станційні будівлі. У цих тяжких умовах колгоспники зібрали майже весь урожай, виконали державний план хлібозаготівель. З хлібоприймального пункту все зерно відправлялося у тил країни. З наближенням фронту кілька підрозділів, сформованих із залізничних працівників, злилися у батальйон, який 7 серпня 1941 року під командуванням начальника райвідділу міліції Л. Титаренка відбув на захист Миколаєва[1]. В умовах безперервних нальотів фашистської авіації комісія по евакуації організувала вивіз майже всієї артільної худоби і машин.

19 серпня радянські війська залишили Снігурівку. Німецько-фашистські загарбники, що захопили село, влаштували тут концентраційний табір, який став місцем масових розстрілів радянських військовополонених. З весни 1942 року в Снігурівці почала діяти патріотична група імені 25-річчя Жовтня. Влітку 1942 року комуніст Ф. Зайцев організував партизанський загін «Чорноморець», в якому наприкінці 1943 року налічувалося понад 20 бійців. 16 вересня 1942 року партизани Ф. Зайцев та М. Болотний на перегоні Засілля—Снігурівка пустили під укіс ворожий ешелон. Народні месники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, закликали до боротьби з окупантами[2].

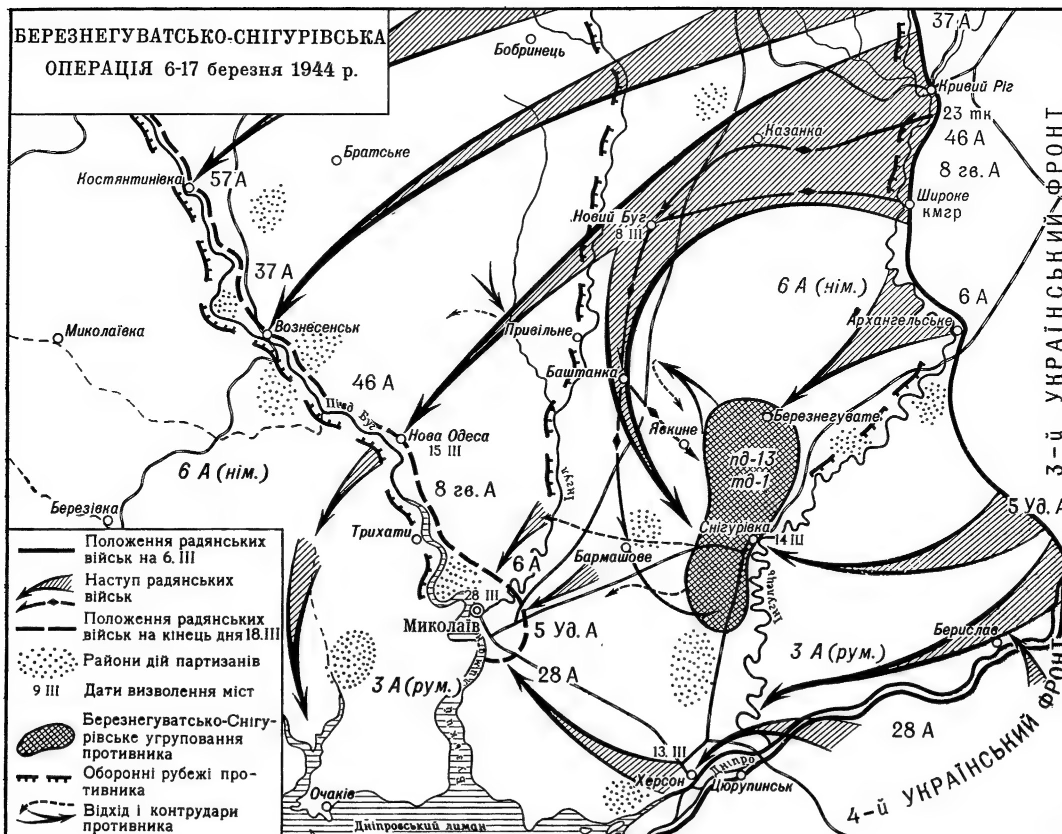
На початку 1944 року гітлерівці заарештували 11 бійців партизанського загону. М. Калина, В. Осинцев, В. Соловей, В. Пащенко були повішені, інші патріоти, яким удалося врятуватися, вступили пізніше до Червоної Армії і брали участь у боях за визволення Снігурівки та Миколаєва. Антифашистська боротьба особливо активізувалася в умовах загального наступу Червоної Армії. З партизанами і Березнегуватсько-Снігурівським підпіллям підтримувала зв'язок розвідувальна група 3-го Українського фронту. 12 березня 1944 року гітлерівці схопили і розстріляли членів цієї групи І. Лауду, Ф. Мисіна, В. Зотова, С. Коростильова, К. Зеленого, О. Морозова та інших[3].

Розвиваючи удар, полки 108-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням полковника С. І. Дунаєва пробилися 14 березня на північний захід від Снігурівки. Тут вони з'єдналися з 4-м гвардійським механізованим корпусом генерала Т. І. Танасчишина, який з боями наступав від Баштанки. Угруповання німецько-фашистських військ, що складалося з 13 дивізій, було повністю оточене. В ході жорстоких битв радянські війська розгромили 8 ворожих дивізій. 14—17 березня були знищені значні сили 6-ї польової армії ворога. 14 березня 1944 року Червона Армія визволила від гітлерівських загарбників[4] Снігурівку — один із головніших пунктів Березнегуватсько-Снігурівської операції.

У боях за незалежність і свободу Батьківщини чимало снігурівців виявили мужність і героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни. Звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно колишньому бригадиру-рільнику В. А. Веденку за хоробрість, виявлену в боях 1944 року на річці Оболі в Білорусії[5]. Рота, якою командував В. А. Веденко, мала завдання оволодіти станцією Оболь, але потрапила в оточення. Командир підняв солдат в атаку, і бійці, знищивши ворожий дзот, захопили станцію. В тому бою В. А. Веденко знищив більше 20 фашистів, але був смертельно поранений.

---

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 341, арк. 27.
[2] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., стор. 146.
[3] Газ. «Комуністичним шляхом», 22 травня 1965 р.
[4] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 4. М., 1962, стор. 85, 86.
[5] Газ. «Правда», 23 липня 1944 р.

Багатьма бойовими орденами і медалями нагороджені В. Л. Редько, В. І. Шойко, І. П. Федчунов, Ф. М. Чуприна та інші.

Після визволення села трудящі приступили до відродження зруйнованого ворогом господарства. Окупанти завдали величезної шкоди колгоспам, підприємствам і установам Снігурівки. Було зруйновано луб'яний завод, залізничний вокзал, майстерні МТС, водонапірну башту, нафтобазу, приміщення двох шкіл[1]. Фашистські нелюди розстріляли в селі 1463 чоловіка[2].

18 березня 1944 року на об'єднаному засіданні райкому партії та райвиконкому прийнято постанову про відновлення в районі колгоспів, радгоспів, МТС, підприємств місцевої промисловості, навчальних і культурно-освітніх закладів.

На початку березня 15 механізаторів МТС зобов'язалися у найкоротший строк відремонтувати техніку і виробничі приміщення. 24 березня бригада Т. Т. Луцкіна зібрала перший трактор, а на 1 травня в парку МТС уже було 44 машини. Першим на оранку вийшов механізатор С. Курак. На польових роботах того року відзначилися бригадир механізаторів Ф. Ф. Лопатньов, машиніст молотарки 70-річний І. Т. Прокоф'єв. Після вигнання гітлерівців у колгоспі ім. XVII партз'їзду залишилося всього 3 коней, 15 корів. Щоб вчасно провести сівбу, колгоспники запрягали власних корів. Колгосп першим у районі закінчив здачу хліба, засипавши у державні засіки 7 тис. цнт зерна.

[1] Снігурівський райдержархів, ф. 74, оп. 1, спр. 8, арк. 26.
[2] Миколаївський облдержархів, ф. Р-1894, оп. 1, спр. 2, арк. 6, 7.

Протягом 1944—1945 рр. артілі району одержали з братніх республік 1800 голів худоби. Незважаючи на труднощі, снігурівські колгоспи влітку 1944 року здали у фонд Червоної Армії понад 8 тис. цнт хліба[1], з власних заощаджень на будівництво танкової колони «Колгоспник Миколаївщини» колгоспники внесли 103 тис. крб. Йшла напружена робота по відбудові приміщень і обладнання залізничної станції, елеватора, маслозаводу. 1944 року дали продукцію луб'яний і маслозаводи, 3 шевські і 2 кравецькі майстерні. Вже 1946 року при райпромкомбінаті випускали продукцію 7 нових цехів, діяла телефонна станція. Впорядковувалися житла, вулиці.

У першому півріччі 1944 року почала функціонувати лікарня, розпочалися заняття в школах, відновила роботу районна бібліотека. Наприкінці вересня вперше після визволення виступали аматори сільської сцени[2]. Того року Снігурівський будинок культури вийшов переможцем обласного конкурсу самодіяльного мистецтва.

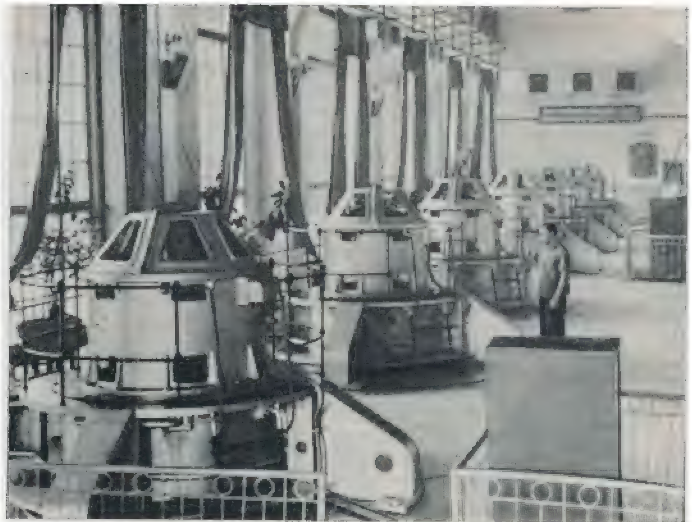
Провідну роль у відбудові зруйнованого господарства і культурно-освітніх закладів села відігравали первинні партійні організації, яких на кінець 1944 року було 9 і об'єднували вони більше 80 членів і кандидатів КПРС.

При великій допомозі держави 1947 року відбудова колгоспів та МТС в цілому була завершена. Через рік обидва колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі. МТС на той час мала 66 тракторів, 12 комбайнів. Артіль ім. XVII партз'їзду збудувала електростанцію потужністю 50 кіловат.

Восени 1950 року артілі села об'єдналися в одну — ім. Леніна. Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, парторганізація, правління і актив колгоспу багато зробили для підвищення культури землеробства і продуктивності тваринництва, дальшого піднесення матеріального добробуту трудящих. Наприклад, у 1958 році хлібороби здали державі на 3202 цнт зерна більше, ніж у 1953 році. Успішно розвивалося й громадське тваринництво. Якщо 1953 року держава одержала від колгоспу 417 цнт м'яса, 183 тис. кг молока, то через п'ять років — 1010 цнт м'яса, 1336 тис. кг молока[3]. 1958 року артіль стала учасницею Виставки досягнень народного господарства. Велику групу колгоспників удостоєно того року урядових нагород. Зокрема, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову правління А. С. Устинова, доярку А. Д. Данченко; орденом «Знак Пошани» — бригадира рільничої бригади С. П. Луцкіна, доярку П. М. Устинову; медаллю «За трудову відзнаку» — 3 чоловіка.

Зміцненню громадського господарства сприяло спорудження Інгулецької зрошувальної системи, яке розпочалося у 1951 році і було оголошене ударною будовою республіки. У січні 1952 року будівельно-монтажне управління-14 тресту «Укрводбуду» почало зводити головні гідротехнічні об'єкти. Тут вперше у світовій практиці застосовувалися бульдозери, якими насипалися дамби висотою до трьох метрів[4]. У липні 1952 року на місці майбутньої насосної станції були вийняті перші кубометри скального грунту. За час спорудження Інгулецької зрошувальної системи колектив будівельно-монтажного управління-14 неодноразово завойовував перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР[5]. 1957 року

Машинний зал Снігурівської насосної станції. 1968 р.

[1] Миколаївський облпартархів, ф. 7, оп. 85, спр. 17, арк. 30.
[2] Газ. «Соціалістичним шляхом», 27 вересня 1944 р.
[3] Снігурівський райдержархів, ф. 133, оп. 4, спр. 15, арк. 12.
[4] Газ. «Бугская заря», 21 серпня 1952 р.
[5] Газ. «Соціалістичним шляхом», 1 січня 1956 р.

вода пішла в магістральний канал. Інгулецька система, одна з найпотужніших у Європі, зрошує 61 тис. га земель Херсонської та Миколаївської областей, крім того, обводнює 175 тис. га та подає воду в Жовтневе водосховище місткістю 13 млн. куб. метрів. На станції встановлено 7 насосів потужністю 4,2 тис. квт. кожний. За сумлінну працю на будівництві насосної станції бетонник М. Ф. Лавро нагороджений орденом Леніна, виконроб М. І. Губенко — орденом «Знак Пошани». 1955 року Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві відзначив срібними медалями машиністів грейдера-елеватора О. О. Харитонова та Б. Т. Анцигіна, бульдозериста Я. В. Клименка.

Над проблемами боротьби з посухою у південних районах України та розвитку зрошуваного землеробства у Снігурівці з 1952 року працювала, комплексна експедиція, в якій взяли участь 16 науково-дослідних інститутів Академії наук УРСР, близько 30 наукових установ і вузів республіки. У лютому того року на виїзній сесії Ради по вивченню продуктивних сил Академії наук УРСР було дано рекомендації щодо технічного переозброєння господарств, запровадження системи удобрення, розвитку садівництва, збільшення виробництва зерна на зрошуваних площах більше ніж у два рази.

1962 року на базі колгоспу ім. Леніна створено радгосп «Світанок». У 1967 році на зрошуваних землях працівники радгоспу зібрали по 39,9 цнт озимої пшениці з га, а ланка комуніста О. І. Середи — по 50,1 цнт. Одночасно з спорудженням гідросистеми між залізничною станцією і райцентром було забудовано соціалістичне містечко. З 1961 року Снігурівку переведено до категорії міст. Тут зведено ремонтно-механічний завод, де ремонтували запасні частини і металоконструкції для спорудження зрошувальних систем на півдні України. 1965 року став до ладу Снігурівський завод залізобетонних виробів. 20 найменувань виробів випускає місцевий промкомбінат. Продукція маслозаводу йде не тільки на внутрішній ринок, а й на експорт. У Снігурівці є також завод калібрування кукурудзи, 2 хлібозаводи, механізований кам'яний кар'єр, елеватор, машинолічильна станція, районне відділення «Сільгосптехніки», будівельні організації. На околиці міста поряд із джерелом мінеральних вод зведено завод, який випускає воду «Снігурівська».

Готуючи гідну зустріч Ленінському ювілею, партійні організації міста очолили соціалістичне змагання виробничих колективів. На ленінському всесоюзному суботнику тільки колектив ремонтно-механічного заводу виготовив додаткової продукції на 8,5 тис. крб. За успішне виконання взятих зобов'язань на честь ювілею управлінню експлуатації зрошувальної системи вручено Ленінську ювілейну Почесну Грамоту ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Кращі виробничники управління нагороджені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». До обласної Книги ленінської трудової слави занесено колективи районного вузла зв'язку, лікарні, заготівельної контори райспоживспілки. Рішенням райкому партії і виконкому районної Ради депутатів трудящих до районної Книги ленінської трудової слави занесено колектив ремонтно-механічного заводу, автотранспортної контори «Миколаївводбуд», а також робітників — бригадира-рільника М. М. Грищенка і ланкового В. Н. Непомнящого з радгоспу «Світанок», арматурника заводу залізобетонних виробів П. Л. Безая, столяра промкомбінату В.С. Антош-

На Снігурівському заводі залізобетонних виробів. 1968 р.

кіна та багатьох інших. Понад 10 років першість у змаганні серед зв'язківців області тримає колектив снігурівського вузла зв'язку.

Трудящі міста успішно справилися із завданням восьмої п'ятирічки. За 1966—1970 рр. випуск валової продукції підприємств Снігурівки збільшився в 1,8 раза, вироблено на 630 тис. крб. надпланової продукції, на 57 проц. зросла продуктивність праці. Введено в дію кондитерський цех хлібозаводу. Розвитку промисловості міста сприяє використання електроенергії Каховської ГЕС. Снігурівська автоматична електропідстанція забезпечує енергією Снігурівський, Новобузький і Баштанський райони.

Великих здобутків добилися і трудівники радгоспу «Світанок». За 1966—1970 рр. урожайність зернових у радгоспі підвищилась на 8,1 цнт з кожного гектара, а озимої пшениці — на 15,9 цнт з га. Успішно справився колектив радгоспу з виробництвом молока, м'яса, овочів.

За самовіддану працю передовики виробництва Снігурівки відзначені урядовими нагородами. Телятниця Снігурівської птахофабрики С. І. Макар нагороджена орденом Леніна. Орденом Жовтневої Революції відзначені шофер радгоспу «Світанок» І. І. Лопатньов; машиніст головної насосної станції Інгулецької зрошувальної системи М. І. Хоменко; секретар парторганізації ремзаводу К. І. Луцкін; ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні тракторист радгоспу «Світанок» І. М. Варакса, механізатор БМУ-25 М. П. Ружников, пташниця птахофабрики М. Ю. Нікуліна.

Новими успіхами у праці зустріли снігурівці XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Трудящі міста закінчили план першого кварталу 1971 року достроково. Колектив радгоспу «Світанок» здав понад план на державні заготівельні пункти 74 тонни молока і 67 тонн м'яса.

В новій п'ятирічці промислові підприємства міста збільшать обсяг виробництва на 48 проц. Всього за п'ятирічку буде вироблено промислової продукції на 81,7 млн. крб., в т. ч. на 330 тис. крб.— товарів народного вжитку. Стануть до ладу цех базальтового волокна на заводі залізобетонних виробів, казеїновий цех на маслозаводі, друга черга на виробництві мінеральної води «Снігурівська».

Велике завдання поставили перед собою трудівники радгоспу «Світанок» — протягом 1971—1973 рр. повністю забезпечити одержання проектної врожайності всіх сільськогосподарських культур на зрошуваних землях.

Виробничі успіхи сприяють дальшому зростанню добробуту трудівників міста. Тут споруджено 1500 квартир та 675 індивідуальних будинків. Протягом 1970—1971 років збудовано 2 п'ятиповерхових будинки, в яких справили новосілля 140 сімей. На вулицях Снігурівки висаджено кілька десятків тисяч плодових дерев, кущів винограду, розбито парк на площі 10 га. Прокладено 25 км водопроводу. В листопаді 1967 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Встановлено також пам'ятник підпільникам, що загинули від рук фашистських окупантів, стелу пам'яті загиблих снігурівців.

У місті зведено комплекс нової лікарні на 150 ліжок, є поліклініка, санепідстанція, кілька пунктів охорони здоров'я. 1962 року медичні працівники Снігурівки виступили із закликом «Багатство знань — людям». Цей почин широко підхопили вчителі, спеціалісти сільського господарства, промисловості. Багато лекторів, агітаторів, політінформаторів проводять бесіди, тематичні вечори для населення, виступають у радгоспі, на підприємствах, у школах.

У 2 середніх, 2 восьмирічних, 2 вечірніх і заочній школах 1971 року набувало знань 2236 чоловік та працювало 158 учителів. Сільське професійно-технічне училище № 4 (створене 1954 року) готує трактористів-машиністів широкого профілю, механіків-водіїв, механізаторів меліоративних та іригаційних робіт для Миколаївської області.

Досить розгалужена у місті мережа культосвітніх закладів. Тут є 2 будинки культури, 4 кінотеатри (2 зимові і 2 літні), дитяча музична школа, 4 бібліотеки. 17 гуртків художньої самодіяльності і вечірня музична студія працюють при

районному та будинку культури будівельників. Слова до пісень «Снігурівська моя сторона», «Снігурівський вальс» написав самодіяльний поет В. І. Бондаренко. Хоровий колектив ремонтного заводу на відзнаку 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка був нагороджений пам'ятною медаллю. До міста часто приїздять відомі театральні колективи області й республіки. Так, у театралізованому концерті, присвяченому 50-річчю Ленінського комсомолу, взяли участь народні артисти СРСР М. Ладиніна і Д. Гнатюк, заслужені артисти УРСР В. Река, А. Солов'яненко.

Велику роботу щодо мобілізації трудящих на успішне виконання накреслень партії та уряду проводить районна газета «Комуністичним шляхом», тираж якої 11 тис. примірників. При газеті працюють літературне об'єднання і школа робсількорівського активу. В радгоспі «Світанок» виходить багатотиражна газета «Шлях до комунізму».

У місті — 38 партійних організацій, що об'єднують 962 комуністи. Комсомольські організації міста налічують понад 950 юнаків і дівчат.

На широкий актив трудящих, який становить більш як 400 чоловік, спирається у своїй діяльності міська Рада. При ній працюють 9 постійних комісій, 3 товариських суди, створено 24 депутатських пости. Діє також 14 вуличних, 32 квартальних, 40 домових комітетів.

Наполегливою працею перетворюють у життя трудящі міста величні плани комуністичного будівництва.

В. К. БАЗАНОВ, В. І. КОЗЛОВ, З. В. КУЗЬМЕНКО, А. І. СІРОШ

ОЛЕКСА́НДРІВКА

Олександрівка (до 1947 року — Роксандрівка) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Інгульця, за 30 км на південь від районного центру і за 20 км від залізничної станції Галаганівка. Село має автобусне сполучення з Херсоном і Снігурівкою. Населення — 1315 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Лиманці, Михайлівка, Новотимофіївка.

На території села виявлено стоянку доби мезоліту (понад 8 тис. років тому), поселення доби бронзи та перших століть н. ери[1].

1781 року Катерина II пожалувала валаській княгині Роксандрі Гикі 2100 десятин землі у прінгульських степах[2]. Першими жителями Роксандрівки були кріпаки, переселені сюди у 1812 році з Чигиринського повіту Київської губернії. Незабаром село разом із мешканцями перейшло у власність полковника Тизенгаузена. Як зазначено в сьомій ревізії, проведеній 1815 року, йому належало «4 дворових чоловічої статі, 99 душ селян та 2598 десятин землі»[3]. Новий власник села, поміщик фон Лессінг, у 1859 році мав уже 3185 десятин землі.

Напередодні реформи 1861 року в селі мешкало 146 чоловіків і 150 жінок. Згідно з уставною грамотою від 13 червня 1862 року в Роксандрівці 111 ревізьких душ одержали 610 з лишком десятин землі. 2574 десятини кращих угідь належали поміщикам. За виділену селянам землю Лессінги одержали від царського уряду викупну позику в сумі 7987 крб. Цей викуп півстоліття тяжів над селянами неоплаченим боргом і з роками не тільки не зменшувався, а, навпаки, зростав за рахунок процентів. Малоземельні селяни, щоб якось звести кінці з кінцями, йшли наймитувати. Так, у херсонського купця Бегнека 1887 року працювало 26 батраків. Вони обробляли його лани, доглядали 55 коней, 70 волів, 180 голів великої рогатої худоби, 500 свиней, 1500 тонкорунних овець[4]. Заможні селяни часто купували землю у поміщиків.

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82, стор. 69.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 123.
[3] ЦДВІА, ф. ВУА, оп. 1, спр. 288, арк. 27.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, приложения, стор. 160, 161.

Так, У. Жайворонок, наприклад, придбав 219 десятин, Г. Жайворонок — 163 десятини. Водночас селянська верхівка здавала на кабальних умовах в оренду роксандрівським біднякам більше 500 десятин землі[1], частина якої була під толокою. Селяни платили по 4 крб. 40 коп. за випасання вола або корови за літо. Ті, що не мали можливості сплачувати таку суму грошей, мусили відробляти куркулям. Лихварям діставалася майже половина врожаю. 1891 року жита і ярової пшениці селяни зібрали по 2 пуди, а ячменю — 4 пуди з десятини. Озима пшениця того року загинула зовсім, і в багатьох сім'ях уже з осені не вистачало хліба.

У 90-х роках XIX ст. на 73 селянські двори (442 жителі) припадало 566,5 десятин землі, з якої 143 десятини — це непридатна земля і 45 десятин становили сінокоси. Розподілена вона була вкрай нерівномірно — 42 господарства мали по одному або півнаділу (наділ — 5,5 десятини), 23 — від двох до чотирьох наділів. Засівалося лише 378 десятин[2]. Рік у рік через відсутність робочої худоби, знарядь для обробітку землі, транспортних засобів, значна частина селянських дворів здавала свої наділи на скіпщину місцевим куркулям. Наприклад, 1891 року засіяти більшу половину орної землі мали змогу 6 заможних господарств села[3]. Про економічне становище більшості мешканців Роксандрівки наприкінці XIX ст. свідчить подвірний опис, складений Херсонським повітовим земством у січні 1892 року. З нього видно, що 35 дворів через нестачу хліба для себе і кормів для робочої худоби продали землевласнику Жайворонку 33 десятини землі по 55 крб. за десятину. Борг цих господарств становив 6658 крб., отже, виручена сума не вивела їх із скрутного становища.

Тяжкі умови життя примушували бідняків шукати заробітків на стороні. Так, 1892 року 24 селяни, що мали коня, виїздили до Херсона, Миколаєва та інших міст, де займалися візникуванням, грабарюванням на будівництві залізниць. Кількість заробітчан з кожним роком збільшувалася. Повертаючись у село, вони розповідали односельцям про боротьбу робітників проти експлуататорів. Ці розповіді пробуджували у бідняків революційну свідомість.

Роксандрівці брали активну участь у революції 1905—1907 рр. В ніч на 1 грудня 1905 року місцеві селяни, озброївшись вилами, кілками та мисливськими рушницями, разом із жителями сусідніх сіл напали на економію землевласника Брюхна. Повсталі зламали ворота і увірвалися у панський двір. Протягом ночі і дня вони розібрали зерно та борошно. У поміщика Сорокунського селяни забрали 4 тис. пудів зерна, вивезли майно, а на току підпалили 4 скирти соломи[4]. 8 грудня селяни у кількості 500 чоловік знову напали на економію Брюхна і розгромили її повністю. Ватажків цих виступів С. О. Шпака, М. С. Дорогожила, В. Ф. Демиденка та інших заарештували і кинули до Херсонської в'язниці. Багатьох учасників виступу козаки сікли шомполами. Не витримавши важких побоїв, помер Ф. Волков. Багато покараних залишилися каліками.

На початку XX ст. у Роксандрівці кількість дворів збільшилася, а землі не прибавилося. 1907 року 92 господарства села володіли 593 десятинами землі, 15 малоземельних господарств мали від 2 до 3 десятин землі, 48 хазяїв — від 7 до 10 десятин і 3 — від 15 до 40 десятин. 59 селянських дворів через брак тягла й реманенту не могли обробити як слід свою землю[5]. Бідняки постійно наймитували у поміщицьких маєтках і фільварках купця Багненка, братів Жайворонків та в інших багатіїв.

Село, як і в попередні роки, забудовувалося здебільшого саманними хатами, вкритими соломою і очеретом. Криві вузькі вулиці в негоду перетворювалися в непролазні калюжі. В селі не було навіть фельдшерського пункту.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 3, спр. 22, арк. 23—27.

[2] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 6, стор. 129, 130, 133.

[3] Там же, стор. 129, 141.

[4] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 221.

[5] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в сельскохозяйственном отношении по подворным спискам уездной землеустроительной комиссии в 1906—1907 гг., стор. 42—55.

Станом на 1892 рік в Роксандрівці було 74 дитини віком від 7 до 12 років та 45 — від 12 до 16 років[1]. Навчанням же у церковнопарафіяльній школі 1896 року було охоплено 40 дітей. Багато з них через злидні часто залишали школу. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції майже 85 проц. жителів села або не знали грамоти, або були малописьменними. І все ж селяни тягнулися до знань. У 90-х роках XIX ст. на вечорницях провадилися голосні читки книжок, журналів, пізніше практикувалися недільні читання, де слухачі знайомилися з творами Т. Г. Шевченка, М. О. Некрасова, М. Л. Кропивницького. В 1902 році у селі було створено хор. Співаки в супроводі двох бандуристів виконували українські та російські народні пісні, колядки. 1908 року сільські аматори зробили спробу поставити з участю хору драму Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», але повітовий справник заборонив цю виставу.

У роки першої світової війни в селі значно скоротилися посівні площі, погіршилася якість обробітку грунту. Незважаючи на те, що 1916 і 1917 роки були сприятливі за кліматичними умовами, врожай зернових становив усього по 46 пудів озимої пшениці та по 22 пуди ячменю, проса і вівса з кожної десятини. Особливо у великій скруті перебували сім'ї фронтовиків. Зменшилася кількість населення. Якщо у 1912 році в Роксандрівці мешкав 701 житель[2], то в 1916 році — 522[3].

Дізнавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, бідняки села 14 березня з ініціативи фронтовиків С. О. Горбенка та О. К. Драгуна, що перебували вдома після поранення, зібрались на сход. У прийнятій резолюції вони висловлювали сподівання, що нова влада буде справедливою до трудового селянства. Проте Херсонська земська управа в травні відхилила справедливу вимогу роксандрівської громади переглянути питання про землеволодіння. Ця відмова викликала глибоке обурення селян. Вони підпалили в інгулецьких плавнях скирти сіна багатія Багненка, наприкінці липня — пшеницю на ланах поміщика Сорокунського. На початку жовтня 1917 року поміщицький управитель забрав кілька селянських корів, що паслися на панській толоці. Обурені селяни, озброївшись кіллям, вилами, лопатами, ціпами, кинулися до економії. Вони побили вікна в будівлях, поламали вози, дві лобогрійки.

Радо зустріли селяни звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. На сільському сході було прийнято резолюцію, в якій говорилося: «... Просити нову владу анулювати селянські борги як власникам, так і казні, котрі є незаконні і грабіжницькі»[4]. Наприкінці січня 1918 року роксандрівці з участю уповноваженого Херсонського повітвиконкому обрали Раду селянських і батрацьких депутатів. До її складу увійшло сім бідняків на чолі з З. К. Різниченком. Було складено списки на розподіл поміщицької землі. Щоб своєчасно провести весняну сівбу, Рада взяла на облік весь посівний матеріал в селі, а також плуги, борони, сівалки, букери. Для допомоги сім'ям фронтовиків був створений громадський фонд: у громадську комору засипали 104 пуди пшениці, 54 пуди вівса, 62 пуди ячменю тощо.

На початку квітня в Роксандрівку вступив загін австро-німецьких окупантів. Перш за все, окупанти наказали негайно припинити польові роботи на колишніх поміщицьких ланах і відшкодувати багатіям зерном та грішми нанесені збитки. Восени австро-німецькі війська залишили село, але замість них тут з'явилися франко-грецькі інтервенти, що «хазяйнували» до березня 1919 року.

Одразу ж після вигнання інтервентів у Роксандрівці було створено ревком на чолі з П. С. Журбою. Весною і літом в умовах розгулу григор'євщини та бандитизму члени ревкому організовували збір зерна та інших сільськогосподарських продуктів для потреб 58-ї Радянської дивізії, мобілізували населення на збирання

---

[1] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 6. стор. 129—141.

[2] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г., стор. 70.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), стор. 27.

[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 14, арк. 15, 16.

продуктів у поміщицьких економіях, допомагали набирати добровольців до лав Червоної Армії[1].

В кінці серпня 1919 року село захопили денікінці. Восени через Роксандрівку до Висунська, де перебував штаб повстанців, доставлялася зброя, боєприпаси, листівки, розпорядження Одеського підпільного губкому КП(б)У. 28 жовтня у село прибув загін висунських повстанців на чолі з більшовиком Д. І. Загороднім[2]. На мітингу жителі села заявили про свою підтримку повстанців у їх боротьбі проти білогвардійців. Для висунців вони виділили кілька коней, допомогли транспортом та продовольством. До цього загону приєдналися місцеві жителі Г. І. Шпиченко, І. В. Питомець, З. К. Різниченко, І. Т. Мірошниченко, П. С. Журба, І. В. Бондаренко[3] та інші. В ніч на 29 жовтня загін вирушив у напрямку Херсона і, захопивши того дня міський вокзал та залізничну станцію, два дні тримав губернське місто в облозі[4].

Наприкінці січня 1920 року передові частини 41-ї Радянської дивізії визволили Роксандрівку. Щойно створений ревком провів мобілізацію до Червоної Армії, подав допомогу сім'ям фронтовиків. 9 березня відбувся з'їзд Рад Нікольської волості, в якому взяли участь 28 делегатів від Роксандрівки. Учасники з'їзду гаряче схвалили закон Всеукрревкому про землю[5]. 2200 десятин поміщицької і 520 десятин надільної землі одержали 674 жителі Роксандрівки.

В травні 1920 року в Роксандрівці було обрано Раду селянських депутатів[6]. Члени Ради Т. С. Різниченко, П. Г. Розуменко, Ф. З. Ященко, І. О. Горбенко та інші доклали багато зусиль, щоб вчасно зібрати врожай і якісно засіяти озимий клин. До третіх роковин Жовтневої революції селяни Роксандрівки повністю виконали продрозверстку, відправили діючим проти Врангеля частинам Червоної Армії продукти, гроші, фураж.

З весни 1920 року в селі почала працювати сільська школа. Рада виділила для неї 3 десятини землі, насіння, тягло. У великій коморі, переобладнаній на глядачевий зал, ставилися п'єси силами народного театру. Комсомольці, осередок яких оформився влітку 1920 року[7], відкрили хату-читальню, де проводилися політбесіди, заняття лікнепу.

КНС (створений в липні 1920 року) та Рада приділяли багато уваги питанню землевпорядкування. У жовтні 1922 року повітземвідділ, йдучи назустріч клопотанням роксандрівців, розширив (з метою введення сівозмін і поліпшення обробітку грунту) межі земельного наділу села за рахунок держфонду. Всього на 527 їдців виділили 1928 десятин орної землі.

В липні 1925 року 58 господарств села об'єдналися в ТСОЗ «Пролетарська праця». Товариство одержало грошовий кредит для придбання сільськогосподарського реманенту, знаряддя і тягла. Через рік з ініціативи партійного осередку 17 родин створили машинно-тракторне товариство. Держава виділила для нього 242 га землі й кредит на придбання трактора. 1928 року виник ТСОЗ ім. Першого травня, а незабаром ще один — «Вільне життя».

Щоб допомогти сільському партійному осередку успішно провести колективізацію, Херсонський окружний комітет на початку 1929 року відрядив сюди робітника-комуніста В. Й. Казакова. В селі було створено колгоспи: ім. Будьонного, «Заповіт Ілліча», ім. Ворошилова[8]. Через два місяці до артілі «Заповіт Ілліча» приєднався колгосп ім. Ворошилова. До 12-ї річниці Великого Жовтня трудівники села вранці

---

[1] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 14, арк. 17.
[2] Газ. «Родной край» (Херсон), 14 листопада 1919 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2865, оп. 1, спр. 24, арк. 3.
[4] Газ. «Родной край», 2 листопада 1919 р.
[5] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині в 1918—1941 рр., вип. 1, стор. 97.
[6] Херсонський облдержархів, ф. Р-830, оп. 1, спр. 1, арк. 78.
[7] Газ. «Известия» (Херсон), 9 червня 1920 р.
[8] Херсонський облдержархів, ф. Р-734, оп. 1, спр. 32, арк. 9.

Весняний виїзд у поле в колгоспі ім. С. М. Будьонного. Олександрівка, 1935 р.

7 листопада відправили в Херсон червону валку з хлібом. На ланах місцевих колгоспів з 1932 року працювали трактори й комбайни Дар'ївської МТС. Механізатор О. Руденко влітку 1935 року причіпним комбайном «Комунар» зібрав 308 га зернових і намолотив понад 5 тис. цнт зерна. Радянський уряд нагородив його в 1938 році медаллю «За доблесну працю». Пізніше він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Завдяки наполегливій праці трудівників артілі ім. Будьонного в 1935 році на кожному гектарі було вирощено по 17,3 цнт озимої пшениці, по 16,5 цнт зерна ярих культур, по 12 цнт соняшнику. Зростало виробництво зерна та іншої сільськогосподарської продукції в колгоспі «Заповіт Ілліча». В 1937 році на площі в 820 га тут зібрали високий урожай озимої пшениці — по 20,4 цнт з кожного гектара[1]. Зросла оплата трудодня колгоспників. В артілі ім. Будьонного одержали на трудодень по 4,5 кг зерна та по 2 крб. 50 коп. Селянин П. В. Шпиченко, який до революції жив у страшних злиднях, не маючи ні землі, ні худоби, в 1935 році з чотирма синами та дружиною заробив у колгоспі ім. Будьонного на трудодні 4217 кг зерна, понад 2 тис. крб., достатню кількість фуражу для домашньої худоби.

Перед війною в Роксандрівці працювала семирічна школа, де 11 учителів навчали 170 учнів. Багато юнаків і дівчат продовжували набувати знання в технікумах і вузах Херсона, Одеси, Миколаєва, Запоріжжя. 1937 року відкрилися сільський клуб та бібліотека. При клубі працювали струнний оркестр та драмгурток. Самодіяльні митці виступали не тільки в Роксандрівці, а й в сусідніх селах.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю радянських людей. Чоловіків, які пішли на фронт, заступили жінки, підлітки, літні люди. Багатий урожай дозрів того літа. Зерно без затримки відправлялося на державні заготівельні пункти. 14 серпня в сусідньому селі Баратівці Снігурівський райком КП(б)У зібрав кущову нараду голів колгоспів і голів сільрад. На ній було поставлено відповідальне завдання — евакуювати машини, зерно, худобу, коней. Під безперервним бомбардуванням фашистською авіацією шляхів, переправ, населених пунктів колгоспники Роксандрівки відправляли на схід колгоспне майно.

З 18 серпня 1941 року для жителів села почалися чорні дні тимчасової німецько-фашистської окупації. В перші ж дні гітлерівці розстріляли колгоспника І. Войташенка за те, що він відмовився допомагати їм наводити переправу через Інгулець. 55 воїнів не повернулися з війни до рідних осель. Серед них командир полку гвардії майор Г. Є. Горбенко, старший сержант О. Стадник. Родина Ф. О. Черепащука втратила 3 синів: Якова, Василя і Олексія. 6 синів І. О. Горбенка захищали Батьківщину, смертю героя загинув військовий льотчик І. І. Горбенко. Багато жителів села за хоробрість, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені бойовими орденами і медалями, в їх числі А. В. Стефаник і М. І. Кучеренко відзначені орденами Слави 3-го ступеня і Червоної Зірки, В. П. Третяк має ордени Слави 3-го ступеня і Червоного Прапора.

13 березня 1944 року частини 4-го гвардійського механізованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Т. І. Танасчишина визволили Роксандрівку

[1] Газ. «Соціалістичним шляхом», 25 жовтня 1937 р.

від гітлерівців. В кінці березня відновила свою діяльність сільська Рада, а в квітні була створена територіальна партійна організація. Завдяки самовідданій праці механізаторів у короткі строки було відремонтовано частину сільськогосподарських машин. На кінець року на полях артілей працювало вже 10 тракторів. За кермом їх сиділи молоді колгоспниці К. Д. Стадник, Г. П. Розуменко, Г. С. Донська, М. П. Третяк. Успішно провели роксандрівці перші після визволення жнива. В артілі ім. Будьонного вчасно скосили всі колоскові культури, до 3 жовтня закінчили молотити, а до 15 жовтня завершили посів озимини.

Трудівники колгоспів докладали всіх зусиль, щоб прискорити перемогу над ненависним ворогом. У травні 1944 року вони передплатили Третю воєнну державну позику на суму 120 тис. крб., вносили свої заощадження на побудову танкової колони «Колгоспник Миколаївщини». Роксандрівські артілі одними з перших у районі рапортували про успішне завершення посівної 1945 року[1]. За 7 робочих днів упоралися з польовими роботами хлібороби артілі ім. Будьонного. Ударною працею відзначилися тоді трактористки Г. Я. Різниченко, М. П. Третяк, сівач М. Т. Різниченко.

Посуха 1946 року важко позначилася на господарствах Роксандрівки — весною наступного року в артілях не вистачало посівного матеріалу, кормів для худоби. На заклик механізатора Снігурівської МТС Т. Т. Луцкіна колгоспники виділяли для артілей з особистих запасів картоплю, насіння проса, кукурудзи, соняшнику. Незважаючи на труднощі, колгоспники артілей ім. Будьонного та «Заповіт Ілліча» успішно справилися з весняною сівбою. 1947 року тракторні бригади Баратівської МТС вчасно й високоякісно виконували польові роботи. Сівбу ранніх ярих тут проведено за 8 робочих днів. До 1 травня хлібороби посіяли і пізні ярі культури. Завдяки самовідданій праці колгоспників та умілій організаторській роботі партійної організації, яка складалася з шести членів КПРС, артіль «Заповіт Ілліча» однією з перших у районі закінчила жнива, розрахувалася з державою по хлібоздачі і організовано приступила до осінньої сівби[2]. Не відставали і колгоспники артілі ім. Будьонного. Механізатори І. С. Ільїн, С. Т. Горбенко працювали у дві зміни на оранці зябу, зоравши 150 га понад план.

Зростала продуктивність громадського тваринництва. 1948 року на колгоспних фермах поголів'я великої рогатої худоби досягло довоєнного рівня. Розширювалася площа під посіви кормових культур. Для їх зберігання у колгоспі «Заповіт Ілліча» будівельники спорудили критий тік. За ініціативою комуністів в обох артілях в 1949 році почали вирощувати бавовник. Наступного року в колгоспі ім. Будьонного цією культурою було засіяно 500 га. Завдяки наполегливій праці усіх колгоспників було повністю освоєно довоєнну посівну площу.

У селі проводилися місячники ремонту жител для інвалідів війни, вдів. 1948 року в семирічній школі 9 учителів навчали 140 дітей. При школі діяли фізичний та біологічний кабінети, бібліотека. З 1946 року почали працювати сільська бібліотека, клуб.

Колгоспи ім. Будьонного й «Заповіт Ілліча» 1951 року об'єдналися в один — «Зоря комунізму». Вже того року колгоспники виростили високий урожай пшениці, кукурудзи, ячменю, овочів.

1957 року з введенням у дію першої черги Інгулецької зрошувальної системи 1040 га землі колгоспу

Полив колгоспних ланів. Олександрівка, 1964 р.

[1] Газ. «Соціалістичним шляхом», 12 квітня 1945 р.
[2] Газ. «Соціалістичним шляхом», 28 серпня 1947 р.

«Зоря комунізму» почали зрошуватися водами Інгульця. В 1960 році для більш ефективного використання поливних земель, а також зміцнення керівництва господарством, всі сільськогосподарські артілі, розташовані на території сіл, які входили до Олександрівської сільради, об'єдналися в одне велике господарство — радгосп «Прогрес», що має 6455 га орної землі, в т. ч. 1214 га — зрошуваних. На його полях нині працюють 76 тракторів, 12 зернових комбайнів, 17 дощувальних агрегатів тощо. У радгоспному виробництві понад 100 електродвигунів.

В 1967 році олександрівські хлібороби зібрали по 40 цнт пшениці з кожного гектара. В державні засіки вони засипали 3140 тонн зерна, продали державі 1220 тонн молока, 280 тонн м'яса та багато іншої сільськогосподарської продукції. Великі площі займають у радгоспі посіви соняшнику. 1970 року цією культурою було засіяно 400 га. Завдяки наполегливій праці трудівників радгосп став рентабельним господарством. Від усіх галузей виробництва у 1967 році тут одержано 154 тис. крб. чистого прибутку, з якого 31 тис. крб. виплачено робітникам як додаткову оплату.

В соціалістичному змаганні за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна успішно виконали свої зобов'язання 517 трудівників господарства — механізаторів, тваринників, овочівників і рільників. З них 56 чоловік відзначені пам'ятною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Серед нагороджених — механізатор М. Ф. Жданов та інші. Радгосп «Прогрес» перевиконав п'ятирічний план виробництва зерна і здав державі 1195 тонн надпланового хліба. Понад план було здано також 210 тонн м'яса та 565 тонн молока.

За самовіддану працю в роки восьмої п'ятирічки група робітників і спеціалістів радгоспу відзначена урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна ланкова В. І. Жеребченко, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені механізатор І. І. Журбан, доярка Г. З. Клименко, ланкова Г. П. Шапар, орденом «Знак Пошани» — робітниця Д. І. Волкова, секретар парторганізації В. Ю. Юрданов.

З 1960 року радгосп очолює колишній директор місцевої школи І. М. Стадник. За досягнуті успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва її нагороджено двома орденами Трудового Червоного Прапора. Урядових нагород удостоєно багатьох трудівників радгоспу. Серед них ланкова буряківників І. Г. Гавановська 1966 року відзначена орденом Леніна. Орден «Знак Пошани» прикрашає груди ланкового механізаторів О. І. Жеребченка, робітниці Д. І. Волкової.

Керуючись Директивами XXIV з'їзду КПРС по дев'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР, працівники радгоспу докладають зусиль для дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва.

Якщо в 1965—1970 рр. радгосп в середньому одержував по 320 тонн м'яса щорічно, то на кінець 9-ї п'ятирічки виробництво його буде доведено до 800 тонн. Для цього в радгоспі будується комплекс для відгодівлі 12 тис. голів свиней. Всі корми для свиновідгодівельного комплексу вироблятимуться в господарстві. До 28,5 цнт буде доведено в новій п'ятирічці середньорічну урожайність зерна.

Олександрівка — нове сучасне село з рівними вулицями, гарними будинками, спорудженими з силікатної цегли, білого каменю, оздобленими традиційною південно-українською архітектурною ліпкою, з скляними верандами, квітниками на подвір'ї тощо. В селі є парк, кілька скверів, ставок. Тут працюють 3 крамниці, спеціалізовані магазини «Меблі», «Одяг». Є побутові майстерні, їдальня. Працює фельдшерсько-

Центральна вулиця в Олександрівці. 1968 р.

акушерський пункт, дитячий комбінат на 70 місць. У середній школі навчаються 336 дітей і працюють 26 учителів. Школа має просторі класи.

1965 року відкрив двері новий будинок культури із залом на 300 місць, при якому є просторе фойє, кімнати для занять гуртків художньої самодіяльності. Для дітей створено балетну студію. В селі працює бібліотека, фондом якої систематично користуються понад тисячу жителів Олександрівки.

Активно впливає на хід розвитку економіки й культури села партійна організація, яка об'єднує 58 чоловік. Постійно зміцнюючи зв'язки з масами, комуністи дбають про залучення їх до активної участі в управлінні державою. 35 передових виробничників, представників сільської інтелігенції обрані до складу місцевого органу державної влади — Ради. Серед них — 16 комуністів, 5 комсомольців.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники села широко розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, яка буде новим етапом у піднесенні добробуту й культури радянських людей.

О. А. БЕЗПАЛЬСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СНІГУРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАРА́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південь від районного центру і за 2,5 км від залізничної станції Галаганівка. Населення — 1125 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Галаганівка, Гречанівка, Новософіївка, Петропавлівське, Романово-Булгакове, Червоний Промінь.

Радгосп ім. 40-річчя Жовтня, центральна садиба якого розміщена в Баратівці, має 2892 га орної землі, в т. ч. 1531 га зрошуваної; під садом і виноградниками — 98 га. За досягнення у сільськогосподарському виробництві Т. М. Гладких двічі удостоєний ордена Леніна. Таким же орденом відзначені директор радгоспу В. П. Заїкін, комбайнери Г. С. Бобров і П. К. Авраменко.

Тринадцять передовиків виробництва нагороджено іншими орденами та медалями. В радгоспі видається багатотиражна газета «Прапор Жовтня».

На території Баратівки — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок.

До послуг трудящих — 4 магазини, книжковий кіоск, їдальня, комбінат побутового обслуговування.

Засноване село в 1864 році переселенцями з Очакова. В 1920 році тут створено 2 ТСОЗи — «Трудівник» і «Червоний Жовтень», організатором яких був Р. О. Ігнатченко. В 1929 році вони об'єднались в колгосп «Маяк комуни». В 1939 році він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. 1957 року колгосп перетворено на радгосп.

Уродженець села Баратівки морський льотчик капітан О. П. Агеєнко загинув у боях за оборону Ленінграда. Його ім'я навічно занесено до списку полку.

У Баратівці народився Т. І. Юрженко — доктор хімічних наук, професор Львівського політехнічного інституту.

В околицях села досліджено 3 кургани доби бронзи (III—II тис. до н. е.), в яких знайдено поховання з антропоморфними стелами. Одне з них було в розписній кам'яній скрині, подібній до відомих у Криму й на Кавказі. Тут же досліджено 10 курганів скіфських часів (IV—III ст. до н. е.). В одному з поховань (дитячому) — знайдено прикраси з кістки, срібну гривну, наконечники стріл тощо.

ВАСИ́ЛІВКА (давня назва — Обідо-Василівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 2 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Снігурівка. Населення — 1082 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Безіменне, Євгенівка, Івано-Кепине, Новопавлівське, Павлівка, Павло-Мар'янівка, Тамарине.

В селі розміщено другий відділок радгоспу ім. Мічуріна, центральна садиба якого — у с. Павлівці. Господарство обробляє 4530 га орної землі; займається виробництвом зерна і тваринницької продукції. 18 передовиків виробництва відзначено орденами й медалями, серед них Г. К. Дідик і М. С. Лавро — орденом Леніна, М. П. Білого — орденом Жовтневої Революції.

На території Василівки — середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Є 2 будинки для тваринників і спеціалістів сільського господарства. Встановлено пам'ятник односельцям, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Василівка заснована в 70-х роках XVIII ст. селянами з Полтавської губернії. В 1905 році жителі села спалили маєток поміщика Лінке. Викликані козаки жорстоко розправились з повсталими, а керівника виступу П. П. Черненка стратили.

Уродженцем села є І. Г. Лисиця—доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема.

На околицях села Євгенівки знайдено поселення та могильник перших століть н. ери.

ГОРО́ХІВСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на південь від районного центру і за 4 км від залізничної станції Галаганівка. Населення — 1700 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Великопілля, Виноградне, Новий Шлях, Садове.

Радгосп «Маяк», центральна садиба якого розміщена в Горохівському, спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Господарство має 4015 га орної землі, з них 2064 га — зрошуваної. Протягом 1966—1970 рр. тут добилися сталих високих урожаїв зернових — по 26,6 цнт з га і по 43,1 цнт озимої пшениці на зрошуваних землях. 1970 року на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 57,7 цнт м'яса і по 417 цнт молока. На ланах радгоспу працює 110 тракторів, 18 комбайнів, є 31 автомашина. Трудомісткі процеси в тваринництві механізовано на 95 проц. Радгосп має 4 майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки. За високі виробничі показники орденом Леніна нагороджено доярку М. П. Безуглу, ланкову П. І. Мирненко, орденом Жовтневої Революції — шофера С. З. Шамшуру, орденом Трудового Червоного Прапора — 6 чоловік. Доярка М. П. Безугла була делегатом XXIV з'їзду КП України.

В селі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок і ясла. Є стадіон. Працюють 3 магазини, їдальня, кравецька і шевська майстерні.

Село засноване в 1907 році і називалось тоді Горохівськими хуторами.

КИСЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Засілля. Населення — 2261 чоловік. Сільській

Догляд за розведенням коропа в ставках поблизу Киселівки. 1969 р.

Раді підпорядковані також населені пункти Вавилове та Максимівка.

В селі розміщено центральну садибу радгоспу ім. Ілліча, орні землі якого становлять 4372 га.

Основний напрям господарства — зерновий і м'ясо-молочний. Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, з технічних культур — цукрові буряки. Розводять велику рогату худобу, свиней, птицю. Розвивається садівництво і виноградарство. За трудові досягнення робітники І. Ф. Шмелевський і Л. М. Сєрий нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. В післявоєнні роки радгосп побудував двоповерхову школу, приміщення контори, 28 будинків для переселенців з західних областей Української РСР, дитячі ясла на 100 місць, 18 км водопроводу, їдальню на 20 місць; з господарських приміщень — 2 корівники, кормоцех, зерносховище. З 1957 року видається багатотиражна газета «Прожектор Ілліча».

Працюють середня школа, клуб, бібліотека. В селі є 7 магазинів, їдальня, кравецька і шевська майстерні.

Засноване село в 1846 році вихідцями з Августовської, Ковенської, Віленської, Вітебської і Могильовської губерній. Жителі свято шанують пам'ять воїнів, що загинули під час визволення села від німецько-фашистських загарбників, та своїх земляків, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. На братській могилі їм споруджено пам'ятник.

НОВОВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на південь від районного центру і за 5 км від залізничної станції Івано-Кепине. Населення — 650 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Афанасіївка, Галаганівка, Єлизаветівка, Новокондакове, Олександрівка, Юр'ївка, Ясна Поляна.

У Нововасилівці розміщена центральна садиба багатогалузевого господарства — радгоспу ім. Комінтерну, за яким закріплено 7380 га орні землі, під пасовищами — 911 га. Спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Вирощують також технічні культури. Розводять велику рогату худобу, свиней. Серед трудівників села звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний комбайнер Я. Я. Саєнко, орденом Леніна нагороджені Д. Г. Щербина, Н. Ф. Баранська, Н. Р. Логасюк.

Герой Соціалістичної Праці Я. Я. Саєнко. Нововасилівка, 1966 р.

На території села — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячий садок; працює їдальня, два магазини.

Нововасилівка заснована 1922 року переселенцями з села Козачих Таборів, що на Херсонщині. 1923 року сформовано партійний і комсомольський осередки.

На території села Афанасіївки виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а на околицях цього ж села та поблизу сіл Новокондакового і Галаганівки — рештки поселень перших століть н. ери.

НОВОПЕТРІ́ВКА (давня назва — Петрівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Снігурівка. Населення — 2082 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бурханівка, Зоря, Куйбишеве, Любимівка, Любине.

Радгосп «Комунар», центральна садиба якого розташована у Новопетрівці, обробляє 1050 га орної землі, в т. ч. 1689 га—зрошуваної. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму; вирощуються зернові й технічні культури. Серед трудівників, відзначених урядовими нагородами, Н. М. Щоголь удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора.

У Новопетрівці — середня школа, школа-інтернат, дитячі ясла, бібліотека.

Засноване село в середині XIX ст. переселенцями з Херсонської губернії та солдатами-відставниками з Воронезької, Сімбірської і Курляндської губерній. Під час першої російської революції, у грудні 1905 року, селяни розігнали сторожу в економіях князя Трубецького і поміщика Юхименка, розбили комори, забрали хліб, підпалили будівлі. Каральний загін козаків жорстоко придушив виступ. Селян О. Бабича, І. Супруна, І. Рощенка, В. Бунчука, Є. Агафонова, В. Данильченка та інших відправлено на каторгу. 26 січня 1918 року в Новопетрівці була обрана Рада селянських депутатів, яка приступила до розподілу поміщицької землі. Для боротьби з денікінцями восени 1919 року Д. І. Загородній сформував у Новопетрівці партизанський загін з 50 чоловік, який увійшов до складу Висунського повстанського війська. Після визволення села від білогвардійців 9 лютого 1920 року був створений революційний комітет, 7 квітня того ж року в селі обрано Раду.

Колгоспники с. Новопетрівки з актом на вічне користування землею. Новопетрівка, 1937 р.

На початку 1921 року в селі виник партійний, а 1926 року — комсомольський осередки. В грудні 1922 року з ініціативи Новопетрівського комітету незаможних селян організовано сільськогосподарську артіль «Серп і молот», а 1924 року— артіль «Ленінський осередок».

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (до 1944 року — Ерштмайськ) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 26 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Галаганівка. Населення — 921 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Васильки, Гуляйгородок, Світла Дача, Трудолюбівка, Червона Зірка, Ярове.

В селі розміщена центральна садиба радгоспу ім. Ватутіна, орні землі якого становлять 6053 га. Господарство м'ясо-молочного і зернового напряму. Розвивається садівництво і овочівництво. В 1970 році зібрано по 29,5 цнт зернових, у т. ч. по 30 цнт озимої пшениці. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 59,7 цнт м'яса. За високі виробничі показники керуючий відділком Н. А. Любкін, передовики радгоспу О. Я. Штаценко і В. А. Квас нагороджені орденом Леніна. Орденом Жовтневої Революції відзначено секретаря парторганізації А. М. Гапича, орденом Трудового Червоного Прапора — 4 чоловік. Колишня доярка радгоспу ім. Суворова (с. Червона Зірка) М. Д. Педченко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

За післявоєнні роки тут побудовано 8 корівників, 8 свинарників, 3 кормоцехи, 2 зерносховища, 8 будинків для спеціалістів сільського господарства, приміщення для школи, 2 магазини, їдальню, На території села — дільнична лікарня; працюють середня школа, клуб, бібліотека; є дитячий садок.

Село засноване у 1926 році. Під час тимчасової окупації фашистські нелюди по-звірячому закатували і розстріляли тут понад 800 жителів. В селі збудовано обеліск на честь загиблих у Великій Вітчизняній війні.

ЧЕРВО́НА ДОЛИ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Снігурівка. Населення — 696 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Новотроїцьке, Покровське, Поляна, Широке.

У Червоній Долині розташована центральна садиба радгоспу «Промінь». Господарство обробляє 6739 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Вирощують також технічні культури (соняшник, рицину). 8 робітників радгоспу одержали урядові нагороди, в т. ч. комбайнер І. О. Олійник відзначений орденом Леніна.

В селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, дитячий садок. До послуг трудящих — 2 магазини, кравецька і шевська майстерні.

Червона Долина заснована в 1921 році.

ЦЕНТРА́ЛЬНЕ — селище, центр Краснознам'янської сільської Ради. Розташоване за 50 км на південь від районного центру і за 22 км від залізничної станції Засілля. Населення — 789 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богородицьке, Знам'янка, Красне Знам'я, Новокиївка, Тернові Поди, Шмідтове.

Радгосп «Червоний Прапор», центральна садиба якого розміщена в Центральному, має 3617 га орної землі, в т. ч. 1730 га зрошуваної. Під садом і виноградниками — 104 га, пасовищами — 306 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур; тваринництво — м'ясо-молочного напряму; розводять свиней, птицю. Розвивається овочівництво. 1970 року трудівники радгоспу зібрали по 35,8 цнт зернових, а на зрошуваних землях — по 42,8 цнт озимої пшениці, 548,6 цнт цукрових буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 68,2 цнт м'яса і 407 цнт молока. В 1954 році радгосп брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. Кращі робітники радгоспу М. В. Лисенко, Г. М. Шойко нагороджені орденом Леніна, Г. З. Метричко — орденом Жовтневої Революції, орденом Трудового Червоного Прапора — 6 чоловік. В радгоспі видається багатотиражна газета «Ленінським шляхом». Протягом 1955—1970 рр. радгосп побудував приміщення школи, лікарні, 4 магазини, 2 їдальні, 2 гуртожитки, хлібозавод, адміністративне приміщення, багато житлових будинків для робітників.

На території Центрального є середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Функціонує дільнична лікарня. Працюють 5 магазинів, їдальня, кравецька і шевська майстерні. Є водопровід. Село стало центром зональних спортивних змагань. Тут є добре обладнаний стадіон з футбольним полем, волейбольним і баскетбольним майданчиками, легкоатлетичним сектором.

Село засноване 1930 року. В роки Великої Вітчизняної війни уродженцям села Богородицького генерал-майору авіації Т. Р. Крупіну та полковнику А. Я. Косенку присвоєно високі звання Героя Радянського Союзу. У Шмідтовому названо одну з вулиць ім'ям Героя Радянського Союзу В. А. Веденка, який раніше жив у цьому селі.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Е

І

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

В доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у нарисах і довідках, подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів давніх актів СРСР, Центральний державний воєнно-історичний архів СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії, Центральний державний архів Військово-Морського Флоту СРСР, Архів Міністерства оборони СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Радіотелеграфне агентство України, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Наукова бібліотека Інституту історії АН УРСР, Наукова бібліотека Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Одеська державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, Книжкова палата УРСР, партійні архіви Миколаївського обкому КП України, Дніпропетровського обкому КП України, Одеського обкому КП України, Херсонського обкому КП України; облдержархіви: Миколаївський, Дніпропетровський, Кіровоградський, Одеський, Херсонський, Хмельницький; районні державні архіви, поточні архіви підприємств, установ, організацій, колгоспів і радгоспів Миколавської області, Миколаївська державна обласна бібліотека ім. О. Гмирьова, Миколаївський обласний краєзнавчий музей, Херсонська державна обласна бібліотека ім. О. М. Горького.

Велику допомогу в роботі авторському колективу подали Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР.

Цінні зауваження і пропозиції в процесі підготовки тому подали: Інститут історії АН УРСР, кафедри історії КПРС, політекономії і філософії Миколаївського кораблебудівного інституту, кафедра марксизму-ленінізму Миколаївського педагогічного інституту.

У доборі й опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники обласних організацій та установ: А. Ф. Бабенко, О. І. Бабенко, Р. А. Березович, М. І. Божаткін, В. М. Бондарчук, М. Т. Бондарчук, А. Г. Веретьохін, Г. С. Виборна, Г. С. Галдіна, О. К. Глушко, Г. М. Голуб, Т. Т. Гоцелюк, М. Я. Гудкова, Г. Г. Єжелов, Є. Є. Камінська, В. Ф. Карпич, З. Д. Каткова, О. Н. Келюх, А. Ф. Кисельов, С. А. Костецька, М. О. Крав-

ченко, Я. І. Кром, К. К. Крутова, В. О. Кузнецов, Л. В. Куличенко, Н. Н. Куляс, М. Ф. Мельник, В. М. Мельникова, В. К. Морозов, Т. К. Ольхова, К. О. Павленко, Є. Г. Попов, М. П. Потриваєв, С. С. Рижков, Р. І. Сергієнко, В. В. Сивцева. Б. Й. Слободянюк, М. М. Слюсаренко, О. А. Солдатенко, Т. Ю. Старостіна, М. І. Степаненко, В. Т. Турта, В. А. Фесенко, Т. Я. Хазін, Є. Й. Цибульська, Л. Г. Чобітько, О. М. Шадрін, Р. С. Шепель, П. Л. Шестопал, Є. М. Шляховський, М. П. Явланова, М. А. Яцко.

У підготовці матеріалів для нарисів і довідок активну участь брали:

Арбузинський район: Ф. Д. Куц, Р. В. Кучерявий, Д. І. Предоляк, Н. П. Синьопупова, П. Д. Слизький, С. С. Шевченко.

Баштанський район: Є. Г. Бабич, М. Ф. Литвинов, А. С. Онопрієнко, Г. І. Шепель.

Березанський район: К. Т. Клименко, Т. С. Чмельова, П. М. Шитов.

Березнегуватський район: В. К. Безуб, А. С. Гордієнко, А. Д. Душко, І. І. Єфремов, М. І. Пшеничний, Н. В. Сапсай, В. В. Яковлєв.

Братський район: П І. Демич, Р. М. Добижа, В. О. Коноваленко, В. Г. Руденко, І. Г. Теплий.

Веселинівський район: В. В. Добровольська, М. А. Качалов, С. П. Кудрін, В. П. Кузнецова, С. В. Ратинська.

Вознесенський район: О. Ю. Корнієнко, Я. С. Манюта, Р. Т. Міндрул, В. І. Сікорська.

Врадіївський район: Н. Т. Гемберженська, М. М. Думанський, П. І. Кливенко.

Доманівський район: В. І. Луценко, С. О. Степаненко, М. В. Тарасов, Н. Я. Тицька, Г. М. Чернега.

Єланецький район: П. М. Браїло, І. І. Жак, М. А. Москаленко, Н. Ю. Перова, І. О. Усатенко.

Жовтневий район: Н. С. Вочкова, С. Г. Врадій, Т. Ф. Дергунова, В. О. Касьяновський, А. П. Пирогова, Н. І. Пурденко, А. М. Сімакова, Г. П. Фролова, М. І. Чередниченко.

Казанківський район: В. Т. Біденко, Г. Н. Гупало, М. Є. Рукоманов, С. Г. Погребняк.

Кривоозерський район: А. Б. Бечуцький, Ф. К. Котович, В. Є. Чумак.

Миколаївський район: Л. Л. Іванюк, Г. В. Рашевська, Г. А. Тройнич, К. З. Чех, П. А. Щирий.

Новобузький район: В. Ф. Безух, А. А. Глущенко, Н. Г. Потапенко, І. П. Сінческул, О. А. Чаплигін, К. В. Шуліченко.

Новоодеський район: Л. О. Коваленко, В. А. Кузьєв М. Г. Михайленко, С. О. Сендзюк.

Очаківський район: Д. К. Ковбасюк, В. М. Лавричев, В. К. Пономар, Г. Ф Редько.

Первомайський район: М. А. Кузнецов, Р. В. Кучерявий, О. В. Литвиненко, А. І. Литовченко, В. В. Скоркін.

Снігурівський район: В. Г. Желнарська, Л. М. Заверюхіна, З. В. Кузьменко, Ф. П. Кучук, К. М. Ликашев, Л. А. Новохатько, В. М. Руденко.

Матеріали з археології до нарисів і довідок підготував старший науковий співробітник Миколаївського краєзнавчого музею В. І. Нікітін.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР В. М Зайцев, А. А. Кондрацький, О. П. Лола, Л. В. Олійник; старші наукові співробітники: Інституту археології АН УРСР — Є. В. Махно, Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР — П. Д. Павлій, Інституту літератури АН УРСР — О. І. Кудін, Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при Президії АН УРСР — Г. К. Макаренко. У рецензуванні нарисів історії міст і сіл області брав участь науковий співробітник відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР І. С. Черненко.

Добір і підготовку ілюстрацій до тому здійснювали під керівництвом співробітника обласної газети «Південна правда» А. І. Сіроша фотографи І. М. Кальницький, К. В. Дудченко, Б. М. Рибаков, В. Г. Ковальський, О. О. Кремко, В. Д. Акимов, В. В. Ковальов, Г. М. Ткаченко, В. М. Цимбал, М. Д. Хмельницький, Д. П. Циприс.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Николаевская область

(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський.*

Редактори: *Л. М. Задунайська, Л. М. Кузьменко, Н. Д. Михальська, С. П. Стрілкова, В. В. Чигирик* (керівник редакційної групи)

Молодший редактор *Л. М. Волошина*

Літературний редактор *В. Ф. Кошик*

Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*

Художній редактор *Ю. С. Яхніс*

Технічний редактор *Є. М. Соколов*

Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський, Л. М. Чернишевич*

Коректори: *Г. К. Гальчук, Г. П. Грицак, Г. Д. Лазаренко, В. М. Юдіна*

В тексті вміщено 280 ілюстрацій, 29 карт, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 1. VIII. 1971 р., підписано до друку 17. XI. 1971 р. БФ 02405. Тираж 15000. Формат 84 × 108 $^{1}/_{16}$. Фіз. друк. арк. 48,25 + 1,5 арк. вклейок. Умовн. друк. арк. 83,58, обл.-вид. арк. 87,64. Замовлення № 1-257. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.